ATLAS

INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES 7.
23-25 September 2020
Budapest, Hungary

PROCEEDING BOOK

EDITOR
Prof. Dr. Henrietta NAGY
Dr. Ragif HUSEYNOV

ISBN: 978-625-7898-24-9
by ISPEC Publishing House

ATLAS

INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES 7.
23-25 September 2020
Budapest, Hungary

PROCEEDING BOOK

EDITOR
Prof. Dr. Henrietta NAGY
Dr. Ragif HUSEYNOV

All rights of this book belong to ISPEC Publishing House
Authors are responsible both ethically and jurisdically
ISPEC Publications - 2020©

Issued: 16.10.2020

ISBN: 978-625-7898-24-9

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

ATLAS INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES 7.

DATE AND PLACE

23-25 September 2020 , Budapest/ Hungary

ORGANIZATION

ATLAS INTERNATIONAL JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

ISSN - 2616 - 936X

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Meszlényi Rózsa
Prof. Dr. Henrietta Nagy
Dr. Ragif Huseynov
Assoc. Prof. Dr. Krisztina Holmár
Assoc. Prof. Dr. Szilvia Csanádi-Bognár
Andrea Hanna Sólyomfi
Prof.Dr.Mahire HÜSEYNOVA
Prof.Dr.Hacer HÜSEYNOVA
Doç.Dr. Gönül SAMEDOVA
Doç.Dr.Ruslan ABDULLAYEV
Dr.Gülahmed İMANOV
Elvan CAFEROV

PARTICIPANTS COUNTRY

Turkey, Hungary, Azerbaijan,
Nigeria, Cyprus, India, South Africa, Russia, Philippine, Ghana

Total Accepted Article: 153

Turkey: 75
Other Countrys: 78

Members of Science Committee

Professor Dr. Rózsa Meszlényi

Tomori Pal College, Hungary

Associate Professor Dr. Henrietta Nagy

Tomori Pal College, Hungary

Professor Dr. Rita Kissné Budai

Tomori Pal College, Hungary

Professor Dr. Zoltán Frenyó

Tomori Pal College, Hungary

Associate Professor Dr. Laura Kromják

Tomori Pal College, Hungary

Associate Professor Dr. Zoltán Domboróczky

Tomori Pal College, Hungary

Associate Professor Dr. András Ujj

Tomori Pal College, Hungary

Associate Professor Dr. Ildikó Fata

Tomori Pal College, Hungary

Associate Professor Dr. Ömür Önhon

Tomori Pal College, Hungary

Associate Professor Dr. Mehmet Yilmaz

Tomori Pal College, Hungary

Professor Dr. Laszlo Vasa

Szechenyi Istvan University,Hungary

Professor Dr. David Lorant

Eötvös Loránd University,Hungary

Associate Professor Dr. Bálint FILEP

Széchenyi Istvàn University- Hungary

Associate Professor Dr. Anar Hatamov

Azerbaijan State Agricultural University,Azerbaijan

Dr. Ragif Huseynov,

Azerbaijan State Agricultural University, Azerbaijan

Associate Professor Dr. Elchin Suleymanov

Baku Engineering University, Azerbaijan

Professor Dr. Tetiana Kaminska

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law, Ukraine

Associate Professor Dr. Katarzyna Boratynska

Warsaw University of Life Sciences, Poland

Associate Professor Dr. Katarzyna Czech

Warsaw University of Life Sciences,Poland

Professor Dr. Mehmed L. Muric

Institute for Financial Forensics Serbia

Professor Dr. Yuriy Danko

Sumy National Agrarian University, Ukraine

Associate Professor Dr. Pervin Kerimzade

Ganja State University, Azerbaijan

Professor Dr. Usman Ghani

Institute of Management Sciences Peshawar, Pakistan

Professor Dr. Kubilay Ozyer

Gaziosmanpaşa University,Turkey

Professor Dr. Sandeep Kumar Gupta

Sharda University, India

Assistant Professor Dr. Michal Wojtaszek

Warsaw University of Life Sciences, Poland

Associate Professor Dr. Güzin Emel AKKUŞ

Istanbul University, Turkey

Dr. Aylin Altınay Cingöz

Istanbul University, Turkey

Associate Professor Dr. Nezaket Ismayilzade

Azerbaijan State Agricultural University, Azerbaijan

Associate Professor Dr. Olena Melnyk

Sumy National Agrarian University, Ukraine

Dr. Maral Jamalova

Szent İstvan University, Hungary

Assistant Professor Dr. Nicholas Imbeah

Takoradi Technical University , Ghana

Dr. Harshavardhan Reddy Kummitha

Budapest Business School, Hungary

Güzin Emel AKKUŞ, PhD

Istanbul University, Turkey

Aylin Altınay Cingöz, PhD

Istanbul University, Turkey

Katarzyna Boratynska, PhD

Warsaw University of Life Sciences, Poland

Nezaket Ismayilzade, PhD

Azerbaijan State Agricultural University, Azerbaijan

Usman Ghani, PhD

Institute of Management Sciences Peshawar, Pakistan

Katarzyna Czech, PhD

Warsaw University of Life Sciences, Poland

Yuriy Danko, PhD

Sumy National Agrarian University, Ukraine

Kubilay Ozyer, PhD

Gaziosmanpaşa University, Turkey

Olena Melnyk, PhD

Sumy National Agrarian University, Ukraine

Michal Wojtaszek, PhD

Warsaw University of Life Sciences, Poland

Maral Jamalova, PhD

Szent İstvan University, Hungary

Nicholas Imbeah, PhD

Takoradi Technical University , Ghana

Harshavardhan Reddy Kummitha, PhD

Budapest Business School, Hungary

Mehmet Yilmaz

Tomori Pal College, Hungary

Prof.Dr.Mahire HÜSEYNOVA

Azerbaycan devlet Pedagoji Üniversitesi.

Prof.Dr.Hacer HÜSEYNOVA

Azerbaycan devlet Pedagoji Üniversitesi.

Doç.Dr. Gönül SAMEDOVA

Azerbaycan devlet Pedagoji Üniversitesi.

Doç.Dr.Ruslan ABDULLAYEV

Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası

Dr. Adem AKPINAR

Uludag University

Dr. Ahmet Hanifi ERTAŞ

Bursa Technical University

Dr. Almaz AHMEDOV

Bakü State University

Dr. Ali BİLGİLİ

Ankara University

Dr. Selçuk KAYA

Katip Çelebi University

Dr. Naim DEREBAŞI

Bursa Uludağ Üniversitesi

Dr. Banu KOZ

Karamanoglu Mehmet Bey University

Dr. Deniz ATALAYER

Sabancı University

Dr. Feda REHIMOV

Bakü State University

Dr. Hamza Yaşar OCAK

Dumlupınar University

Dr. Ayetül GELEN

Bursa Technical University

Dr. Muharrem Kemal ÖZFIRAT

Dokuz Eylül University

Dr. Mustafa Kemal BİLİCİ

Marmara University

Dr. Rahşan KOLUTEK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Dr. Hilal KILINÇ-

Dokuz Eylül University

Dr. Esra LAKOT ALEMDAĞ

Recep Tayyip Erdoğan University

Dr. Özlem ÖZDEMİR

Gazi University

Dr. Alpay Tamer ERTÜRK

Kocaeli University

Dr. Gülden ELEYAN

Avrasya University

Dr. Derya ÜNLÜ

Bursa Technical University

Dr. Murat EYVAZ

Gebze Technical University

Dr. Cengiz MORDENİZ

Tekirdağ Namık Kemal University

Dr. Öğr. Üyesi Aslı KÖSE

Gümüşhane University

Dr. Başak HANEDAN

Atatürk University

Neslihan AYDIN

Uludağ University

Tülay ÖNCÜ ÖNER

Manisa Celal Bayar University

Dr.Gülşen Akif kızı MEHERREMOVA

Azerbaycan Diller Üniversitesi

Dr.Aygün Akif kızı MEHERREMOVA

Bakü Devlet Üniversitesi

ATLAS 7th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

SEPTEMBER 23-25, 2020

Budapest, Hungary

Tomori Pal College

CONGRESS PROGRAM

Online (with Video Conference) Presentation

Participant Countries:

Turkey, Hungary, Azerbaijan,
Nigeria, Cyprus, India, South Africa, Russia,
Philippine, Ghana

SEPTEMBER 23-25, 2020 PRESENTATIONS

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

zoom

CONGRESS

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Moderator - responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

  - Make sure your computer has a microphone and is working.
  - You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.
- If you think there are any deficiencies / spelling mistakes in the program, please inform by e-mail until September 19, 2020 (17:00) at the latest.
- **(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)**
- Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
- **Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number, exp. Hall 1, Alpaslan BOZKURT**

(All speakers required to be connected to the session **15 min before** the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number, exp. Hall-1, Elvan Cafarov

CONGRESS

Açılış konuşması/ Opening Speech

Starts at 08.00am (Budapest local time)
09.00am (Istanbul Local time)

Prof. Dr. Henrietta NAGY
Vice Rector of Tomori Pal College, Budapest, Hungary

Prof. Dr. Ali BILGILI
Ankara University

Prof. Dr. Nazim MUZAFFARLI (IMANOV)
Director of the Institute of Economics of Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan

Prof. Dr. Anar HATAMOV
Vice Rector of Azerbaijan State Agriculture University, Ganja, Azerbaijan

Prof. Dr. Rashmi GUJRATİ
Dean Management
Head of international Business and Entrepreneur Development cell
Tecnia Institute of Advanced Studies, New Delhi, India

Prof. Dr. Raj Kumar SINGH
Dean (R&D) & HOD (Department of Commerce)
Chairperson
Centre For Entrepreneurship, Innovation & Skill Development
School of Management Sciences
Varanasi, India

CONGRESS

SESSION-1, HALL-2 / OTURUM-1, SALON-2

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

23.09.2020	Saat/Time HUN: 09^{00}-11^{30} TR: 10^{00}-12^{30}	MODERATOR- Prof. Dr. Minakhanım Tekeli (Nuriyeva)
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Hacıyeva Mədinə Murad	Baku Slavic University	THE INDEFINITE FORMS OF THE VERB IN MODERN ENGLISH
Prof. Dr. Bagirova T.A.	Azerbaijan State Pedagogical University	THE COMMON ROOT OF TURKIC-SPEAKING PEOPLES
Prof. Dr. Minakhanım Tekeli (Nuriyeva)	Azerbaijan State Pedagogical University	PRISON LEXICON IN THE RUSSIAN LANGUAGE - TURKIC SLANGS
Res. Assist. Humay MAMMADOVA	Azerbaijan National Academy of Sciences	THE PLAYS OF THE FIRST FEMALE PLAYWRIGHT OF KAFKAZ-SAKINA AKHUNDZADEH
Ramilə Yusif qızı Süleymanova	Ganja State University	THE LEXICAL MEANINGS OF COMMON WORDS WITH THE TURKISH LANGUAGE IN AZERBAIJANI DIALECTS
Gurbanly Nargiz Cherkez qizi	Azerbaijan University of Languages	COMMON VOCABULARY PROBLEM AMONG TURKISH PEOPLES
Ramilə Yusif qızı Süleymanova	Ganja State University	THE LEXICAL MEANINGS OF COMMON WORDS WITH THE TURKISH LANGUAGE IN AZERBAIJANI DIALECTS
Arzu Sabir qızı Kərimova	Azerbaijan State Pedagogical University	LANGUAGE POLICY IN THE RUSSIAN EMPIRE AND THE USSR
Assist. Prof. Aygun Idris Ismayilova	Azerbaijan State Pedagogical University	ADVANTAGES OF DISTANCE LEARNING OF A FOREIGN LANGUAGE

CONGRESS

SESSION-1, HALL-3 / OTURUM-1, SALON-3

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

23.09.2020	Saat/Time HUN: 09^{00}-11^{30} TR: 10^{00}-12^{30}	MODERATOR - Prof. Dr. Henrietta NAGY
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Assist. Prof. Dr. Serkan YENAL Dr. Mahir TERZİ	National Defence University Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism	EVALUATION OF SOCIAL MEDIA ACTIVITIES OF TERRORIST ORGANIZATIONS
Oyeyemi Adeola Oluwatobi	Tomori Pál College	SECTORAL ANALYSIS OF THE HUMAN DEVELOPMENT CHALLENGES AND THE HUNGARIAN ASSISTANCE IN SOUTH WEST NIGERIA
Dr. Emine KILIÇASLAN	Aydın Adnan Menderes University	NATO'S MEDITERRANEAN DIALOGUE STRATEGY AND THE EASTERN MEDITERRANEAN CRISIS IN THE CONTEXT OF POLITICAL COMMUNICATION
Asist. Prof. Monika PAL	Tomori Pál College	POPULISM AND BANAL NATIONALISM: THE HUNGARIAN CASE
Dr. Ishrat FATMA	M.B.G.I. College	IMMIGRANTS PLIGHT IN THE POLITICS OF GLOBLIZATION –A STUDY OF THE INHERITANCE OF LOSS BY KIRAN DESAI
Dong ZİJUN Assoc. Prof. Dr. Ömür ÖNHON	Tomori Pál College	WHAT ARE THE RULES OF CHINA IN INTERNATIONAL RELATIONS?
Amiara Solomon Amiara Ozioma Victor Uchime	Ebonyi State University	DOMESTIC SLAVERY IN IKWO IN THE 15th CENTURY
MUHAMMED JASEEL KK	University of Calicut	ENVIRONMENTAL POLUTION: ILL-SUITED CONTROLL MONITORING SYSTEMS IN INDIA
Sharon Nyarai Karinda	Near East University	TITLE: CONCEPTUALIZING EXIT, VOICE AND FEAR: A CASE OF INTERNATIONAL STUDENT WORKERS IN THE TURKISH REPUBLIC OF NORTHERN CYPRUS (TRNC)
Assoc. Prof. Dr. Laura KROMJÁK	Tomori Pál College	CULTURAL REMITTANCES AS THE NEW WAY? CREATIVE AND CULTURAL INDUSTRIES AS ENGINES OF COOPERATION BETWEEN BOSNIA-HERZEGOVINA AND ITS DIASPORA
Dr. Çağlar EZİKOĞLU	Çankırı Karatekin University	THE IMPORTANCE OF AMSTERDAM AND NICE TREATIES IN THE EU'S ENLARGEMENT PROCESS
Assist. Prof. Dr. Menderes ALPKUTLU	Adıyaman University	AROUND ETHIC PRINCIPLES, FROM 20TH CENTURY EXPECTATION TO 21ST CENTURY PRACTICE OF THE TURKISH POLICE SERVICE

SESSION-2, HALL-2 / Oturum-2, Salon-2

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

23.09.2020	Saat/Time HUN:12^{00}-14^{30} TR:13^{00}-15^{30}	MODERATOR- Assoc. Prof. Dr. İsmail ŞAN
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Assoc. Prof. Dr. İsmail ŞAN	İnönü University	THE EFFECT OF CONFERENCE TECHNIQUE ON HIGH SCHOOL STUDENTS' KNOWLEDGE LEVELS REGARDING SUBSTANCE ABUSE
Büşra TÜREGÜN-ÇOBAN Assoc. Prof. Dr. İsmail ŞAN	Bakımlı Junior High School İnönü University	THE EFFECTS OF DIFFERENTIATED ENGLISH LANGUAGE INSTRUCTION ON 7TH GRADE STUDENTS' PROBLEM SOLVING SKILLS
Assoc. Prof. Dr. Sevda KOÇ AKRAN	Siirt University	REFLECTIONS OF COVID-19 PROCESS ON DISTANCE EDUCATION: DOCUMENT ANALYSIS STUDY
Assoc. Prof. Dr. Selda BAKIR	Mehmet Akif Ersoy University	THE EFFECT OF STEM APPLICATIONS ON THE PROBLEM-SOLVING SKILLS AND META COGNITIVE AWARENESS OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS
Sayeed Anas Ali	Indira Priyadarshini University	NOVEL CORONA VIRUS LAB CONVENTIONS AND REACTIONS : FURTHER STEPS
Assoc. Prof. Dr. Selda BAKIR	Mehmet Akif Ersoy University	PREDICTIVE POWER OF 21st CENTURY TEACHER SKILLS AND SCIENCE LITERACY ON TEACHER SELF-EFFICACY BELIEFS ON PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS
Assist. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ	Mustafa Kemal University	THE EVALUATION OF FACULTY OF EDUCATION STUDENTS 'OPINIONS ABOUT DISTANCE EDUCATION
Assist. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ	Mustafa Kemal University	THE ANALYSIS OF TEACHER CANDIDATES 'OPINIONS ABOUT BLENDED LEARNING
Lect. Burcu CANDEMİR Lect. Mehmet Latif CANDEMİR	Muş Alparslan University	INVESTIGATION OF PROBLEM SOLVING SKILLS OF TEACHERS WORKING AT SPECIAL EDUCATION INSTITUTIONS
Lect. Mehmet Latif CANDEMİR Lect. Burcu CANDEMİR	Muş Alparslan University	INVESTIGATION OF PROBLEM SOLVING SKILLS OF TEACHERS IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES

SESSION-2, HALL-3 / Oturum-2, Salon-3

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

23.09.2020	Saat/Time HUN:12^{00}-14^{30} TR:13^{00}-15^{30}	MODERATOR- Prof. Dr. Kubra ALIYEVA
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Assoc. Prof. Dr. Ərəstun MEHDİYEV	Azerbaijan State Pedagogical University	AZƏRBAYCANIN NEFT IXRAC BORU KƏMƏRI MARŞRUTLARININ ŞAXƏLƏNDIRILMƏSI MƏSƏLƏSINƏ DAIR
Prof. Dr. Kubra ALIYEVA	Azerbaijan National Academy Of Sciences	ABOUT LIFE AND DEATH OF GREAT ALBANIAN KING JAVANSHIR IN CLASSICAL RESOURCES- "HISTORY OF ALBANIA" BY MOISEI OF KALANKATUI AND "LAMENTATION ON DEATH OF GREAT DUKE JAVANSHIR" BY POET DAVDACK
Lect. Nurullah NEHİR	Burdur Mehmet Akif Ersoy University	ARMENIAN REPORT OF IBRAHIM DERVISH PASHA OF LOVECH (1889)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet AK	Alanya Alaaddin Keykubat University	KUCUKALİOGLU HALİL FROM PAYAS MENTIONED IN THE LETTER OF JOHN BARKER, THE ALEPPO CONSUL OF THE ENGLAND
Assist. Prof. Dr. Kazım KARTAL	Adıyaman University	KEMER DISTRICT ACCORDING TO THE 1915 POPULATION CENSUSES
Assoc. Prof. Dr. Zulfiyya Maharram Karimova	Azerbaijan State Pedagogical University	MIDDLE AGES AND AZERBAIJAN TRAVELERS
Assist. Prof. Dr. Kazım KARTAL	Adıyaman University	ADMINISTRATIVE DIVISION AND POPULATION STRUCTURE IN AĞLASUN DISTRICT ACCORDING TO THE POPULATION CENSUS OF 1915
Lect. Nurullah NEHİR	Burdur Mehmet Akif Ersoy University	THE REPORT OF ERZURUM GOVERNOR MUSTAFA NAZIM BEY ON EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN ERZURUM PROVINCE (1905)
Assist. Prof. Dr. Özgür TÜRKER	Süleyman Demirel University	DIPLOMATIC MISSION OF MIRZA ABOLHASSAN KHAN ILCHI IN RUSSIA
Dr. Musa MURSAGULIYEV	State Cultural-And-Historical Reservation "Keshikchidagh"	THE ALBANIAN TRIBES IN THE KESHIKCHIDAG

SESSION-3, HALL-2 / Oturum-3, Salon-2

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

23.09.2020	Saat/Time HUN:15^{00}-17^{30} TR:16^{00}-18^{30}	MODERATOR- Assoc. Prof. Dr. Alpaslan ALKIŞ
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Dr. Vesile ŞEMŞEK	Kastamonu University	VIEW OF ART IN ISLAMIC CLIMATE
Assist. Prof. Dr. Selahattin YAKUT	Yozgat Bozok University	AN INVESTIGATION OF THE PSYCHOSOCIAL EFFECTS OF THE PANDEMIA PROCESS ON THE THEOLOGY STUDENTS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES
Dr. Ülvi Aydın oğlu Mikayılov	Baku State University	ARTISTIC CHARACTERS OF THE TRUE LIVES IN THE STORY "SNAKE VALLEY"
Assoc. Prof. Dr. Alpaslan ALKIŞ	Kahramanmaras Sutcu Imam University	PROVISIONS IN ISLAMIC LAW METHODOLOGY
Assist. Prof. Dr. Zuhal DAĞ	Fırat University	INFLUENCE OF MUʿTAZILA IN EARLY PERIOD OF UṢŪL AL-FIQH: THE CASE OF IBRĀHĪM IBN SAYYĀR AL-NAẒẒĀM (D. 231/845)
Assoc. Prof. Dr. Alpaslan ALKIŞ	Kahramanmaras Sutcu Imam University	NASKH IN ISLAMIC LAW METHODOLOGY
Dr. Süleyman KABLAN	İstanbul University	DURING THE CORONAVIRUS (COVID-19) PANDEMIA QURAN-I KERIM COURSE ONLINE EXAM EVALUATION: ISTANBUL UNIVERSITY SAMPLE OF THE FACULTY OF THEOLOGY ILLITAM EXAMS
Şükran UÇARER	Karamanoğlu Mehmetbey University	SPEED AS ONE OF THE FIVE PROPHETS OF THE QUR'AN-I KERİM IN THE QUR'AN-I KERİM: JESUS

CONGRESS

SESSION-3, HALL-3 / Oturum-3, Salon-3

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

23.09.2020	Saat/Time HUN:15^{00}-17^{30} TR:16^{00}-18^{30}	MODERATOR- Assoc. Prof. Dr. Ragif HUSEYNOV
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Assoc. Prof. Lilian Maria Tonella Tüzün	Anadolu University	INTERTEXTUALITY IN MUSIC
Assoc. Prof. Dr. Bayram DEDE Assoc. Prof. Dr. Fahrettin GEÇEN	Adıyaman University İnönü University	BOSCH, PIONEER OF CREATIVITY IN THE MIDDLE AGES
Karimli Marziya Mukhtar gizi	Saint Petersburg State University	AZERBAIJANI CARPETS IN WORLD MUSEUMS
Assoc. Prof. Dr. Fahrettin GEÇEN Assoc. Prof. Dr. Bayram DEDE	İnönü University Adıyaman University	FORMAL ATTITUDE IN THE PAINTINGS OF NEW ARTISTS
Asisst. Prof. Dr. Memduha Candan GÜNGÖR Dr. Bengütay HAYIRSEVER	Dokuz Eylül University Erciyes University	BIRD FIGURES AND THEIR REFLECTIONS ON CONTEMPORARY TURKISH CERAMIC ART
Məmmədəli MƏMMƏDOV	National Conservatory of Azerbaijan	RECONSTRUCTION AND IMPROVEMENT OF A SINGLE MUSICAL INSTRUMENT
Dr. Menekşe BEKAROĞLU Dr. Ayşe F. CAMAN	İzmir Painting and Sculpture Museum and Gallery	DIONYSSOS ARTİST (TECHNITAI) DURING THE ATTALOS KINGDOM
Asist. Prof. Dr. Ayşe Nesrin AKÖREN	Maltepe University	ANIMATIONS IN VISUAL DESIGNS USED IN INTERACTIVE MEDIA: MOTION GRAPHICS
Assoc. Prof. Dr. Elanur PİLİCİ	İstanbul Aydın University	CREATIVITY IN GRAPHIC DESIGN
Res. Assist. Özge ÜRTEKİN	Işık University	THE SPACE DESIGN IN THE EARLY REPUBLIC PERIOD PAINTING: EXAMPLES OF İBRAHİM ÇALLI
Architect Aysu SARI ÇETİN	Başkent University	MOSQUE ARCHITECTURE AND DETAILING
Dr. Ritu TALWAR	New Delhi Institute of Management	MUMBAI'S DABBAWALAS : MODEL OF SERVICE PAR EXCELLENCE
Vanshika MALİK	University of Delhi	VIOLENCE AGAINST WOMEN AND CORONAVIRUS: A DUAL PANDEMIC

CONGRESS

SESSION-4, HALL-2 / Oturum-4, Salon-2

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:08^{00}-10^{30} TR:09^{00}-11^{30}	MODERATOR - Assoc. Prof. Dr. Zekavet KABASAKAL
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Gulshen Fakhraddin Novruzova	Azerbaijan State Pedagogical University	PHYSIOLOGICAL STUDY OF STUDENTS AND THE IMPACT OF RESULTS ON THEIR ACHIEVEMENTS
Assos. Prof. Dr. Eyüp ÇELİK Res. Assist. Samet MAKAS	Sakarya University	EXAMINING THE LEVELS OF INDIVIDUAL DEVELOPMENT INITIATIVE OF UNIVERSITY STUDENTS IN TERMS OF PROACTIVE PERSONALITY AND PSYCHOLOGICAL NEEDS
Assist. Prof. Dr. Nur DEMİRBAŞ ÇELİK Yarennur ÇULHA Pınar ADAL	Alanya Alaaddin Keykubat University	DETERMINING THE MOTIVATION SOURCES OF ATHLETES
Psychological Counselor Büşra SÖYLEMEZ Assos. Prof. Dr. Eyüp ÇELİK	Sakarya University	THE RELATIONSHIP BETWEEN INDECISION AND EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS IN UNIVERSITY STUDENTS
Seyma Nur YILMAZ Ozge DEMİR Asisst. Prof. Dr. Nurdan OZRECBEROGLU	Cyprus Health and Social Sciences University	A QUANTITATIVE RESEARCH ON SOCIAL MEDIA ADDICTION OF NARCISM AND INDIVIDUALS 'HEDONIC, BENEFICIARY AND EXPRESSIVE CONSUMPTION RELATIONSHIPS
Assoc. Prof. Dr. Zekavet KABASAKAL	Dokuz Eylül University	EVALUATION OF ELDERLY PEOPLE'S OPINIONS ON THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS
Assoc. Prof. Dr. Zekavet KABASAKAL	Dokuz Eylül University	EVALUATION OF WORKING WOMEN'S OPINIONS ON THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS
Assist. Prof. Dr. Muhammet ÇANKAYA	Hitit University	COVID-19 PANDEMIA AND THE CHANGE IN THE WELLBEING OF HEALTHCARE EMPLOYEES
Assist. Prof. Dr. Sadiye KAYAARSLAN	Kırıkkale University	A RISING VALUE AT THE YOUTH EDUCATION DURING THE PROCESS OF EPIDEMIC: DISTANCE EDUCATION AND ITS IMPORTANCE

CONGRESS

SESSION-4, HALL-3 / Oturum-4, Salon-3

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:08^{00}-10^{30} TR:09^{00}-11^{30}	MODERATOR- Assoc. Prof. Dr. Ragif HUSEYNOV
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Prof. Dr. Salih YEŞİL Dr. Sümeyra CEYHAN Ayşegül ÖZBAĞIŞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam University Bingöl University Kahramanmaraş Sütçü İmam University	A FIELD STUDY ON SOCIAL MEDIA ADDICTION OF UNIVERSITY STUDENTS
Arif İBAYEV	Azerbaijan State Oil and Industry University	OPPORTUNITIES TO APPLY WORLD EXPERIENCE IN MARKETING STRATEGIES
Nigar ƏLİZADƏ	Azerbaijan State University of Oil and Industry	ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF FOREIGN INVESTMENT IN AZERBAIJAN
Assist. Prof. Dr. Petek TOSUN	MEF University	BRAND TRUST FOR DIGITAL-ONLY BANK BRANDS: CONSUMER INSIGHTS FROM AN EMERGING MARKET
Res. Assist. Vikram SİNGH Assoc. Prof. Dr. Ragif HUSEYNOV Assoc. Prof. Dr. Smiti JHAJJ Research Scholar Mohammad Qais Rezvani	Kurukshetra University Tomori Pal College Institute of Technology and Future Trends Kurukshetra University	MARKETING STRATEGIES FOR LOCAL MARKET REDEVELOPMENT IN THIS NEW NORMAL ERA: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES
Research Scholar Mohammad Qais Rezvani Prof. Nirmala Chaudhary Assoc. Prof. Dr. Ragif HUSEYNOV Asist. Prof. Dr. Ajay Solkhe	Kurukshetra University Kurukshetra University Tomori Pal College Kurukshetra University	EFFECT OF HR PRACTICES ON EMPLOYEE JOB SATISFACTION AND ORGANISATIONAL COMMITMENT: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW AND CONCEPTUAL FRAMEWORK
Assist. Prof. Dr. Ali TEHCİ Dr. Yusuf ERSOY	Ordu University Usak University	INVESTIGATION OF DIGITAL RETAIL CONSUMER COMPLAINTS IN FOOD INDUSTRY: MARKET CHAIN EXAMPLE OF TURKEY
Dr. Erdem AKTAŞ	Dokuz Eylül University	DESIGN THINKING APPROACH IN DESTINATION PLANNING
Shahzad CHOWDHARY Meenaxi CHAUHAN Liyaquit ALI	Hemvati Nandan Bahuguna Garhwal University	ONLINE EDUCATION FOR GIRLS IN RURAL AREAS OF INDIA: COVID-19 IMPACT AND CONSEQUENCES
Res. Assist. Mahtab AHMED	Himalayan Garhwal University	A STUDY OF THE TRENDS IN NON-PERFORMING ASSETS AND ECONOMIC GROWTH OF INDIA

CONGRESS

SESSION-4, HALL-4 / Oturum-4, Salon-4

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:08^{00}-10^{30} TR:09^{00}-11^{30}	MODERATOR – Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Asist. Prof. Dr. Selma ÖNER Asist. Prof. Dr. Hakan ÖNER	Istanbul University-Cerrahpaşa Nişantaşi University	ASYMMETRIC VOLATILITY: FORECASTING BORSA ISTANBUL 100 INDEX
Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL	Istanbul Technical University	EVALUATION for TURKISH STREAM NATURAL GAS PIPELINE via ENERGY POLICY
Zeynalov Elnur Elbrus oğlu	Azerbaijan National Academy of Sciences	THE IMPACT OF THE INTERNATIONAL MONEY SYSTEM ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE WORLD AND THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
Mirhesen Seyidzade Mirhaşım Oğlu	Azerbaijan National Academy of Sciences	SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN EXCHANGE RATE AND PURCHASING POWER THEORY
Assoc. Prof. Dr. Nagy HENRİETTA William Mboe Ashu	Tomori Pál College	ANALYSING THE IMPACT OF COVID 19 ON THE ECONOMIC PARTNERSHIP BETWEEN CAMEROON AND THE EUROPEAN UNION
Uyen Ton Thanh Hoang	Szent István University	EFFECTS OF MONETARY POLICY ON STOCK MARKET LIQUIDITY: A REVIEW
Nusret BABAYEV Aslanov H. H.	Azerbaijan State Economic University Baku State University	DETERMINATION OF EFFECTIVE ECONOMIC DEVELOPMENT STRATEGY AS A FACTOR OF IMPROVEMENT OF STATE REGULATION
Asisst. Prof. Raju SAIKIA Asisst. Prof. Dr. Basanta KALITA	Lanka Mahavidyalaya Tezpur College	AVAILABILITIES OF ADEQUATE MANPOWER FACILITIES IN RURAL HEALTH INSTITUTIONS: A CASE STUDY OF ASSAM
Naila SAMIQULINA	Baku State University	TRANSITORY CHANGES IN THE EDUCATION SYSTEM DURING PANDEMIC AND THE EXPERIENCE OF AZERBAIJAN

CONGRESS

SESSION-5, HALL-2 / Oturum-5, Salon-2

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:11^{00}-13^{30} TR:12^{00}-14^{30}	MODERATOR- Dr. Dipanwita PAL
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Dr. Dipanwita PAL	Burdwan University	PARTITION AND VIOLENCE: THROUGH CHANGING POLITICAL SCENARIOS WOMEN REMAIN THE TARGET
Assist. Prof. Pyali CHATTERJEE	MATS University	A COMPARATIVE STUDY OF MEDICAL TERMINATION OF PREGNANCY ACT, 1971 WITH RECENT MEDICAL TERMINATION OF PREGNANCY (AMENDMENT) BILL, 2020 THROUGH JUDICIAL PRONOUNCEMENT
Seljankhatun Azar Sariyeva	Baku city school number 54	GENDER EQUALITY DURING THE NATIONAL GOVERNMENT (NORTHERN IRAN) (1945-1946)
Dr. Eleanor HENDRICKS	University of Fort Hare	THE ESCALATION OF SEXUAL VIOLATION TOWARDS FEMALE STUDENTS IN SOUTH AFRICAN UNIVERSITIES
Priyanjali NARAYAN	University of Delhi	"IF I AM NOT FOR MYSELF, WHO WILL BE FOR ME? IF I AM FOR MYSELF ONLY, WHAT AM I? IF NOT NOW, WHEN?"
Assoc. Prof. Dr.Tarana Sattar gizi Aliyeva	Azerbaijan State Pedagogical University	SOCIAL WORK, LEGAL AND ETHICAL REQUIREMENTS
Dr. M.T. Aliyeva	Azerbaijan State Pedagogical University	CREATIVITY AS A PHENOMENON ORGANIZING LIFE
Res. Assist. Hasan Ali GÜÇLÜ	Ufuk University	JOINT VENTURE
Farzad HOSSAIN	Islamic University of Technology	BENEFITS OF MANUFACTURING AUTOMATION IN APPAREL INDUSTRY OF BANGLADESH
Research Scholar M.K.GANESHAN Dr. C.VETHIRAJAN	Alagappa University	SOCIAL IMPACT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY OF MODERN DIGITAL ECONOMY
Pramit PANDIT Sourav ROY Varun GANGADHAR	Department of Agricultural Statistics Bidhan Chandra Krishi Viswavidyalaya	PROJECTION OF VALUE ADDED COFFEE EXPORT FROM INDIA: A MARKOV CHAIN APPROACH

CONGRESS

SESSION-5, HALL-3 / Oturum-5, Salon-3

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:11^{00}-13^{30} TR:12^{00}-14^{30}	MODERATOR- Dr. Sevinc RƏSULOVA/ Əlvan CƏFƏROV
-Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Assist. Prof. Dr. Ruken KARADUMAN	Bayburt University	HISTORY AND MYTHOLOGICAL PERSONS IN THE POETRY OF NEBÂTI
Dr. Sevinc RƏSULOVA	Azerbaijan State Pedagogical University	RESEARCH AND PUBLICATION OF AZERBAIJAN CHILD LITERATURE CREATED IN XIX CENTURY
Dr. Əbilova Zəkiyyə Ağababa qızı	Azerbaijan National Academy of Sciences	"AL-MUFADDALIYYAT" AS THE FIRST ANTHOLOGY OF CLASSICAL ARABIC POETRY
Dr. İpek TAŞDEMİR	Eskişehir Osmangazi University	NIGHTINGALE MAZMUN IN FUZULI'S MESNEVI NAMED LEYLA VÜ MECNUN
Assoc. Prof. Dr. Dilbər ZEYNALOVA	Khazar University	ALL-TURKISH CONTEXT IN TEACHING LITERATURE
Prof. Dr. İsmayıl KAZIMOV Assos. Prof. Dr. Svetlana MƏMMƏDOVA	Azerbaijan National Academy of Sciences Azerbaijan State Pedagogical University	THE ROLE OF INTONATION IN THE FORMATION OF THE TEXT
Dr. Səfiyeva Nuranə Qüdrət qızı	Azerbaijan State Pedagogical University	CURRENT PROBLEMS OF MODERN AZERBAIJANI TERMINOLOGY
Əlvan CƏFƏROV	Azerbaijan State Pedagogical University	POLITICAL AND ETHNIC FEATURES OF EASTERN ANATOLIA
Res. Assist. Gülnisa USUBOVA	Azerbaijan National Academy of Sciences	FALSE EQUIVALENT WORDS IN GAGAUZ TURKISH AND AZERBAIJANI TURKISH
Assoc. Prof. Dr. Benövşe HACIYEVA	Baku State University	THE ORIGIN OF INTERJECTIONS IN TURKISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES, THEIR SEMANTIC FEATURES AND ROLE IN LITERARY LANGUAGE

CONGRESS

SESSION-5, HALL-4 / Oturum-5, Salon-4

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:11^{00}-13^{30} TR:12^{00}-14^{30}	MODERATOR -Assoc. Prof. Dr. H. Gülhan ORHAN KARSAK
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Selin ÖZOVA Muhammed Furkan KURNAZ Assist. Prof. Dr. Gökhan IZGAR	Necmettin Erbakan University	THE ANALYSIS OF THE DOCTORAL DISSERTATIONS CARRIED OUT ON VALUES EDUCATION: THE CASE OF TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Mustafa GÜÇLÜ	Erciyes University	THE PLACE OF THE TEACHER IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO CHILDREN
Assist. Prof. Aazra NUH Assist. Prof. Dr. Amalendu PAUL	Rabindra Bharati University Diamond Harbour Womens' University	NON-VERBAL CREATIVITY OF INTELLECTUALLY CHALLENGED STUDENTS WITH RESPECT TO AGE
Assoc. Prof. Dr. Mustafa GÜÇLÜ	Erciyes University	A GENERAL EVALUATION OF ENGLISH TEACHERS' PERCEPTIONS OF SELF-EFFICACY
Eminova Gulshan Tahir gizi	Azerbaijan State Pedagogical University	REPUTATION IN THE TEACHING PROFESSION AS THE BASIS OF FAILURE
Assoc. Prof. Dr. Mustafa GÜÇLÜ Duygu Tuğçe TAŞKIN	Erciyes University	EFFECTS OF EPISTEMOLOGICAL BELIEFS ON TEACHING
Assoc. Prof. Dr. Mustafa GÜÇLÜ Merve TÖSTEN	Erciyes University	AN EVALUATION OF THE EFFECTS OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES ON STUDENTS' SOCIAL DEVELOPMENT
Assoc. Prof. Dr. H. Gülhan ORHAN KARSAK Assoc. Prof. Dr. Emine Gül ÖZENÇ Asisst. Prof. Dr. Mehmet ÖZENÇ	Kırklareli University Niğde Ömer Halisdemir University Gaziantep University	THE EFFECT OF SPEAKING ACTIVITIES BASED ON LEARNING BY DOING APPROACH ON BASIC EDUCATION DEPARTMENT PRE-SERVICE TEACHERS' SPEAKING ANXIETY AND SPEAKING SELF-EFFICACY
Assist. Prof. Dr. Cahit TAŞDEMİR	Bitlis Eren University	EXAMINING THE JOB SATISFACTION LEVELS OF MATHEMATICS TEACHERS IN TERMS OF DIFFERENT FACTORS

CONGRESS

SESSION-6, HALL-2 / Oturum-6, Salon-2

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:14^{00}-16^{30} TR:15^{00}-17^{30}	MODERATOR – Assoc. Prof. Dr. Ragif HUSEYNOV
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Assoc. Prof. Dr. Ömür ÖNHON	Tomori Pal College	THE CORRELATION BETWEEN EMPLOYEES' JUSTICE PERCEPTIONS AND ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR
Hasanzade Asif Rustam Dr. Ismayilov Vuqar Aqamusa	Azerbaijan Technology University	THE MAIN PROBLEMS OF STRATEGIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN AZERBAIJAN
Seymur AHMADOV Assoc. Prof. Dr. Ragif HUSEYNOV	Azerbaijan National Academy of Sciences Tomori Pal College	THE ROLE OF AGRO-PROCESSING INDUSTRIES IN ENSURING FOOD SECURITY: THE CASE OF GANJA-GAZAKH REGION
Ariel S. Barrias	Philippine Science High School	TRADE IN SERVICES: IMPACT OF REGIONAL BLOCS TO LABOUR MOBILITY
Dr. Feride YILMAZ Prof. Dr. Ayşehan ÇAKICI Prof. Dr. A. Celil ÇAKICI	Karamanoğlu Mehmet Bey University Mersin University Mersin University	SOURCES OF MERIT VIOLATION FROM THE PERSPECTIVE OF PUBLIC EMPLOYEES
Assist. Prof. Dr. Aytaç TOPTAŞ	Bandırma Onyedi Eylül Üniversity	THE EFFECT OF DETERMINING THE IMPLICIT LEADER TYPE IN THE MIND OF PERSONNEL WORKING IN HOTEL ENTERPRISES ON PRODUCTIVITY AND SERVICE QUALITY
Lect. Nurdanur TAVLAN SOYDAN Lect. Zafer DURAN Lect. Sinan BAYIK	Aydın Adnan Menderes University Alanya Alaaddin Keykubat University Aydın Adnan Menderes University	MODERATING EFFECT OF GENDER IN THE EFFECT OF SELF-EFFICACY ON CREATIVITY
Dr. Ali İhsan ÖZTÜRK	Istanbul Metropolitan Municipality	SPATIAL PLANNING IN TURKISH ZONING HISTORY AND DEVELOPMENT OF MUNICIPAL AUTHORITY
Seema SADIQ	M.A.Beg Girls P.G.College	SOCIAL CHALLENGES OF INDIA IN CURRENT GLOBAL SCENARIO
Niladri BHOWMIK	Tripura University	SOCIO-ECONOMIC ASPECTS:- POVERTY: FARMERS, LABORERS, MIGRANT WORKERS
Assist. Prof. Dr. Kumar AMIT	D.A-V. PG College, Kanpur, UP, India	EFFECT OF COVID-19 PANDEMIC ON ENVIRONMENT AND CHALLENGES AHEAD
Ruchita Sharma Prof. S.S Mahapatra Prof. Dr. Abhijit Dutta	Sikkim University	TOPIC : "INCOME DIVERSIFICATION AND FINANCIAL PERFORMANCE OF SELECTED PUBLIC SECTOR BANKS AND PRIVATE SECTOR BANKS IN INDIA"
Prof. Dr. Tamer Ezzat Youssef	Imam Abdulrahman Bin Faisal University	SUSTAINABLE AND RENEWABLE PHOTOCATALYTIC CONVERSION OF CARBON DIOXIDE GAS INTO FUELS USING ECOFRIENDLY AND SMART MATERIALS

SESSION-6, HALL-3 / Oturum-6, Salon-3

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:14^{00}-16^{30} TR:15^{00}-17^{30}	MODERATOR – Dr. Şirinova Rübabə
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Tuna TETIK	Bahçeşehir University	THE REPRESENTATION OF THE SUPERHERO AS POSTHUMAN: A CONTEMPORARY APPROACH TO DEFINE THE SUPERHERO
Assist. Prof. Dr. Zeynep Eda BÜRGE	Maltepe University	EXAMINATION OF THE CONCEPT OF ILLUSTRATION IN CHILDREN'S BOOK COVER DESIGN ON THE EXAMPLE OF ''ALICE IN WONDERLAND''
Assist. Prof. Dr. Zeynep KOÇER	İstanbul Kültür University	NARRATIVE STRUCTURE AND CINEMATOGRAPHY IN THE CINEMA OF MARTIN SCORSESE
Asst. Prof. Ilgar SEYIDOV	Atilim University	DATA AS A BUZZWORD IN COMMUNICATION RESEARCH: CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL EXPLORATION
Dr. Şirinova Rübabə	Azerbaijan National Academy of Sciences	ADAB AL-BAHS AND COMMENTS ON IT
Dr. Abilova Zakiyya Aqhababa	Azerbaijan National Academy of Sciences	"AL-MUFADDALIYYAT" AS THE FIRST ANTHOLOGY OF CLASSICAL ARABIC POETRY
Günel SƏFƏROVA	Odlar Yurdu University	THE NEED FOR LEASING AND ITS ROLE IN THE ECONOMY
Assist. Prof. Dr. Elçin ERGİN TALAKA Res. Assist. Murat BİRER	Kastamonu University	EUROPEAN-CENTERED INTERACTION AREAS IN TURKISH AUTHORITY MUSIC VOCAL PERFORMANCE TRADITIONS

SESSION-6, HALL-4 / Oturum-6, Salon-4

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:14^{00}-16^{30} TR:15^{00}-17^{30}	MODERATOR – Assos. Prof. Dr. Novruze ADİLOVA
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Assos. Prof. Dr. Novruze ADİLOVA Assos. Prof. Dr. Sedaqet AHMEDOVA	Baku State University	TOURISM DEVELOPMENT GUIDELINES IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
Dr. Meltem ALTINAY ÖZDEMİR Dr. Emre ERGÜN	Muğla Sıtkı Koçman University	PANDEMIC AND POST PANDEMIC PROCESS FROM PERSPECTIVE OF INCOMING TRAVEL AGENCIES
Dr. Pınar IŞILDAR	Dokuz Eylul University	THE FOODS FOR SUSTAINABLE TOURISM
Assoc. Prof. Dr. Gülnar Xanlar Qızı Səmədova	Azerbaijan National Academy of Sciences	ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE MEDICAL AND HEALTH TOURISM COMPLEX IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
Dr. Nicholas IMBEAH	Takoradi Technical University	TOURISM SAFETY AND SECURITY IN ELMINA-CAPE COAST-KAKUM DESTINATION AREA IN GHANA
Assist. Prof. Dr. Dilbar GULİYEVA Assist. Prof. Dr. Ziyad GULİYEV	Gelişim University Nişantaşı University	ANALYSIS OF CULTURAL HERITAGE WORKS IN THE CONTEXT OF TRANSMEDIA STORYTELLING: THE CASE OF MAIDEN'S TOWER
Assist. Prof. Dr. İsmail GÜMÜŞ Osman ÖZBAY	Sakarya University	THE POSSIBLE EFFECTS OF THE RELIGIOUS ATTITUDES OF THE HOSPITALITY CUSTOMERS ON THE ATTITUDES AND BEHAVIORS OF HALAL PRODUCT CONSUMPTION
Research Scholar M.K.GANESHAN Dr. C.VETHIRAJAN	Alagappa University	SOCIAL IMPACT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY OF MODERN DIGITAL ECONOMY

SESSION-7, HALL-2 / Oturum-7, Salon-2

Meeting ID: 729 064 4418
Passcode: 252525

24.09.2020	Saat/Time HUN:17^{00}-19^{30} TR:18^{00}-20^{30}	MODERATOR – Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER
Authors	**Affiliation**	**Topic title**
Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER	Bandirma Onyedi Eylul University	THE CYCLICALLY FEATURE OF THE FISCAL POLICIES IN THE EU AND DEBATES ON ITS LEVEL OF FISCAL REACTION
Dr. Öner GÜMÜŞ	Kütahya Dumlupınar University	POSSIBLE ECONOMIC EFFECT OF THE CHANGES IN SPECIAL CONSUMPTION TAX RATES IN AUTOMOTIVE INDUSTRY
Assist. Prof. Dr. Orçun AVCI	Aksaray University	A NEW TAX: EVALUATIONS ON DIGITAL SERVICE TAX
Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER	Bandirma Onyedi Eylul University	FOREIGN EXCHANGE RESERVE MANAGEMENT PHENOMENON IN TURKEY AND THE EVALUATION OF SYSTEMIC DEVIATIONS AFTER 2015
Neslihan DERELİ	Azteca University	ACCOUNTING MANIPULATION
Dr. Sadullah ÇELİK	Aydın Adnan Menderes University	FORECASTING ONS GOLD PRICES WITH ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS
Jamilu Abdulkadir Chat Lot Kogi	Ahmadu Bello University	REGULATORY CAPITAL, CORPORATE GOVERNANCE AND PERFORMANCE: EVIDENCE FROM DEPOSIT MONEY BANKS IN SUB-SAHARAN AFRICA
Dr. Yasin ŞEKER Res. Assist. Mehmet ÖBEKCAN	Hitit University	COST ESTIMATION WITH GREY PREDICTION MODEL: EMPRICAL EVIDENCE FROM THE BIST FOOD BEVERAGE INDEX

PHOTO GALLERY

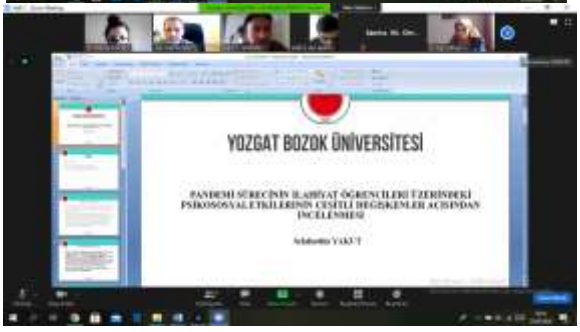

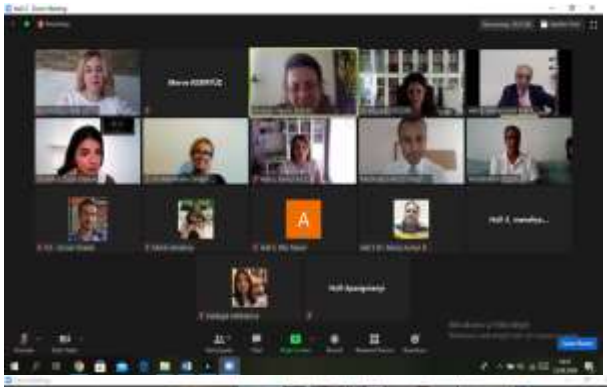

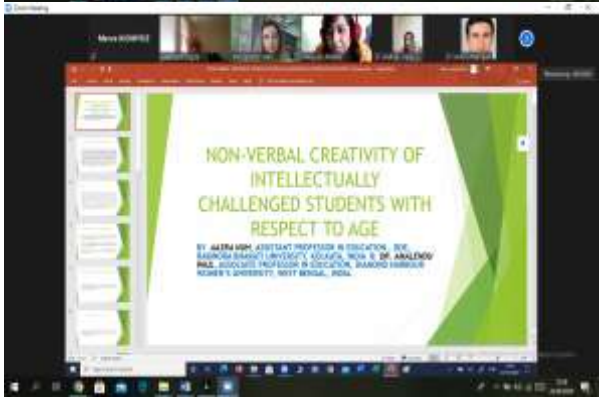

THE SPACE DESIGN IN THE EARLY REPUBLIC PERIOD PAINTING: EXAMPLES OF IBRAHIM ÇALLI

Marketing Strategies For Local Market Redevelopment In This New Normal Era: Opportunities and Challenges
Vikram Singh
Kurukshetra University, Kurukshetra, Haryana, India.

NON-VERBAL CREATIVITY OF INTELLECTUALLY CHALLENGED STUDENTS WITH RESPECT TO AGE

UNIVERSITY OF
TECHNOLOGY OF AZERBAIJAN
University of Technology of Azerbaijan, Gence city

CONTENT

CONGRESS ID
PROGRAM
PHOTO GALLERY
CONTENT

Author	Title	No
Gülnisa USUBOVA	GAGAUZ TÜRKÇESİ VE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE GÖRÜLEN YALANCI EŞ DEĞER KELİMELER	1-15
Arif İBAYEV	OPPORTUNITIES TO APPLY WORLD EXPERIENCE IN MARKETING STRATEGIES	16-22
Hasan Ali GÜÇLÜ	JOINT VENTURE	23-27
Humay MAMMADOVA	KAFKAZIN İLK MÜSLÜMAN KADIN OYUN YAZARI- SEKİNE AHUNDZADENİN SAHNE ESERLERİ	28-35
Özge ÜRTEKİN	MEKÂNIN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ RESİMİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: İBRAHİM ÇALLI ÖRNEĞİ	36-46
Arzu Sabir qızı Kərimova	RUSİYA İMPERİYASINDA VƏ SSRİ-də DİL SİYASƏTİ	47-52
Raju SAIKIA Basanta KALITA	AVAILABILITIES OF ADEQUATE MANPOWER FACILITIES IN RURAL HEALTH INSTITUTIONS: A CASE STUDY OF ASSAM	53
Aazra NUH Amalendu PAUL	NON-VERBAL CREATIVITY OF INTELLECTUALLY CHALLENGED STUDENTS WITH RESPECT TO AGE	54
Ali TEHCİ Yusuf ERSOY	INVESTIGATION OF DIGITAL RETAIL CONSUMER COMPLAINTS IN FOOD INDUSTRY: MARKET CHAIN EXAMPLE OF TURKEY	55-62
Orçun AVCI	A NEW TAX: EVALUATIONS ON DIGITAL SERVICE TAX	63-74
Petek TOSUN	BRAND TRUST FOR DIGITAL-ONLY BANK BRANDS: CONSUMER INSIGHTS FROM AN EMERGING MARKET	75-85

Selma ÖNER Hakan ÖNER	ASYMMETRIC VOLATILITY: FORECASTING BORSA ISTANBUL 100 INDEX	86
Pyali Chatterjee	A COMPARATIVE STUDY OF MEDICAL TERMINATION OF PREGNANCY ACT, 1971 WITH RECENT MEDICAL TERMINATION OF PREGNANCY (AMENDMENT) BILL, 2020 THROUGH JUDICIAL PRONOUNCEMENT	87
Aygun Idris Ismayilova	ADVANTAGES OF DISTANCE LEARNING OF A FOREIGN LANGUAGE	88-93
Elanur PİLİCİ	GRAFİK TASARIMDA YARATICILIK	94-103
Hacıyeva Rəna Cavadxan q.	TƏDRİS PROSESİNDƏ FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİN YARADILMASI YOLLARI	104-105
Nagy HENRIETTA William Mboe Ashu	ANALYSING THE IMPACT OF COVID 19 ON THE ECONOMIC PARTNERSHIP BETWEEN CAMEROON AND THE EUROPEAN UNION	106
Selda BAKIR	THE EFFECT OF STEM APPLICATIONS ON PROBLEM-SOLVING SKILLS AND META COGNITIVE AWARENESS OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS	107-113
Selda BAKIR	PREDICTIVE POWER OF 21st CENTURY TEACHER SKILLS AND SCIENCE LITERACY ON TEACHER SELF-EFFICACY BELIEFS OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS	114-119
Tarana Sattar Gizi Aliyeva	SOCIAL WORK, LEGAL AND ETHICAL REQUIREMENTS	120-127
Zulfiyya Maharram Karimova	MIDDLE AGES AND AZERBAIJAN TRAVELERS	128-133
Bağirova Tamilla Əli Qizi	TÜRKDİLLİ XALQLARIIN VAHİD KÖKÜ	134-138
Büşra SÖYLEMEZ Eyüp ÇELİK	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE KARARSIZLIK VE ERKEN DÖNEM UYUMSUZ ŞEMALAR ARASINDAKİ İLİŞKİ1	139-152
Novruze ADİLOVA Sedaqet AHMEDOVA	TOURISM DEVELOPMENT GUIDELINES IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	153-158
Alpaslan ALKIŞ	İSLAM HUKUK USULÜNDE NESİH	159-173
Alpaslan ALKIŞ	İSLAM HUKUKU USULÜNDE TEKLİFİ HÜKÜMLER	174-193
Bayram DEDE Fahrettin GEÇEN	ORTAÇAĞDA YARATICILIĞIN ÖNCÜSÜ BOSCH	194-204

Benövşe HACIYEVA	AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNLEMLERİN KÖKENİ, ANLAM ÖZELLİKLERİ VE BEDİİ ÜSLÛPTA ROLÜ	205-215
Eyüp ÇELİK Samet MAKAS	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BİREYSEL GELİŞİM İNİSİYATİFİ DÜZEYLERİNİN PROAKTİF KİŞİLİK VE PSİKOLOJİK İHTİYAÇLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ	216-225
Fahrettin GEÇEN Bayram DEDE	YENİLER GRUBU SANATÇILARININ RESİMLERİNDE BİÇİMSEL TAVIR	226-232
H. Gülhan ORHAN KARSAK Emine Gül ÖZENÇ Mehmet ÖZENÇ	TEMEL EĞİTİM BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ YAPARAK YAŞAYARAK ÖĞRENME YAKLAŞIMINA DAYALI KONUŞMA ETKİNLİKLERİNİN KONUŞMA ÖZYETERLİK VE KONUŞMA KAYGILARINA ETKİSİ	233-240
İsmail ŞAN Büşra TÜREGÜN-ÇOBAN	7. SINIF YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE FARKLILAŞTIRILMIŞ ÖĞRETİMİN ÖĞRENCİLERİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE ETKİSİ	241-255
İsmail ŞAN Hanife Gülhan ORHAN KARSAK	LİSE ÖĞRENCİLERİNİN MADDE BAĞIMLILIĞINA İLİŞKİN BİLGİ DÜZEYLERİNE KONFERANS TEKNİĞİNE DAYALI EĞİTİMİN ETKİSİ	256-267
Lilian Maria TONELLA TÜZÜN	MÜZİK'TE METİNLERARASILIK	268-280
Mehmet AK	İNGİLTERE'NİN HALEP KONSOLOSU JOHN BARKER'IN MEKTUBUNDA PAYASLI KÜÇÜKALİOĞLU HALİL	281-293
Mustafa GÜÇLÜ Merve TÖSTEN	DERS DIŞI ETKİNLİKLERİN ÖĞRENCİLERİN SOSYAL GELİŞİMLERİNE OLAN ETKİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	294-299
Mustafa GÜÇLÜ Duygu Tuğçe TAŞKIN	EPİSTEMOLOJİK İNANÇLARIN ÖĞRETİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	300-306
Mustafa GÜÇLÜ	İNGİLİZCE ÖĞRETMENLERİNİN ÖZYETERLİLİK ALGILARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	307-315
Mustafa GÜÇLÜ	ÇOCUKLARA YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE ÖĞRETMENİN YERİ	316-323
Sevda KOÇ AKRAN	COVİD-19 SÜRECİNİN UZAKTAN EĞİTİME YANSIMALARI: DOKÜMAN ANALİZİ ÇALIŞMASI	324-341

Zekavet KABASAKAL	ÇALIŞAN KADINLARIN COVİD-19 PANDEMİ SÜRECİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	342-348
Zekavet KABASAKAL	YAŞLILARIN COVİD-19 PANDEMİ SÜRECİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	349-355
Dilbər ZEYNALOVA	ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİNDƏ ÜMÜMTÜRK KONTEKSTİ	356-357
GÜLNAR XANLAR QIZI SƏMƏDOVA	AZERBAYCAN CUMHURİYETİNDE TIP VE SAĞLIK TURİZMİ KOMPLEKSİNİN MEVCUT DURUMU VE GELİŞME EĞİLİMLERİNİN ANALİZİ	358-370
Ali İhsan ÖZTÜRK	TÜRKİYE'DE MEKÂNSAL PLANLAMANIN GELİŞİMİ VE BELEDİYELERİN YETKİLERİNE MÜDAHALE	371-382
Dipanwita PAL	PARTITION AND VIOLENCE: THROUGH CHANGING POLITICAL SCENARIOS WOMEN REMAIN THE TARGET	383-390
Əbilova Zəkiyyə Ağababa qızı	"ƏL-"MUFADDALİYYAT" KLASSİK ƏRƏB POEZİYASININ İLK ANTOLOGİYASI KİMİ	391-401
Erdem AKTAŞ	DESIGN THINKING APPROACH IN DESTINATION PLANNING	402
Sevinc RESULOVA	XIX YÜZYIL AZERBAYCAN ÇOCUK EDEBİYATININ ARAŞTIRILMASI VE YAYINLANMASI	403-409
İpek TAŞDEMİR	FUZÛLÎ'NİN LEYLA VÜ MECNÛN ADLI MESNEVİSİNDE BÜLBÜL MAZMUNU	410-421
Kumar Amit	EFFECT OF COVID-19 PANDEMIC ON ENVIRONMENT AND CHALLENGES AHEAD	422
Menekşe BEKAROĞLU Ayşe F. CAMAN	ATTALOS KRALLIĞI DÖNEMİNDE DİONYSSOS TEKHNİTAİLER (SANATÇILARI)	423-424
Musa MURSAGULIYEV	ALBAN TAYFALARI KEŞİKÇİDAĞDA	425
Kazım KARTAL	1915 NÜFUS SAYIMLARINA GÖRE KEMER NAHİYESİ	426-434
Kazım KARTAL	1915 NÜFUS SAYIMINA GÖRE AĞLASUN NAHİYESİNİN İDARİ TAKSİMATI VE NÜFUS YAPISI	435-443

Elçin ERGİN TALAKA Murat BİRER	TÜRK MAKAM MÜZİĞİ VOKAL İCRA GELENEKLERİNDE AVRUPA MERKEZLİ ETKİLEŞİM ALANLARI	444-445
Muhammet ÇANKAYA	COVID-19 PANDEMİSİ VE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ İYİLİK HALİ DEĞİŞİMİ	446-460
Nur DEMİRBAŞ ÇELİK Yarennur ÇULHA Pınar ADAL	SPORCULARIN MOTİVASYON KAYNAKLARININ BELİRLENMESİ	461-480
Okan SARIGÖZ	EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİME YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	481-486
Okan SARIGÖZ	ÖĞRETMEN ADAYLARININ HARMANLANMIŞ ÖĞRENMEYE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	487-492
Özgür TÜRKER	MİRZA EBÛL HASAN HAN İLCİ'NİN RUSYA SEFARETİ (1815-1816)	493-505
Ruken KARADUMAN	NEBÂTÎ DİVÂNI'NDA TARİHÎ, EFSAVEVÎ VE MİTOLOJİK ŞAHISLAR	506-521
Selahattin YAKUT	PANDEMİ SÜRECİNİN İLAHİYAT ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDEKİ PSİKOSOSYAL ETKİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	522-523
Zuhal DAĞ	ERKEN DÖNEM FIKIH USÛLÜNDE MU'TEZİLE ETKİSİ: İBRAHİM B. SEYYÂR EN-NAZZÂM ÖRNEĞİ (Ö. 231/845)	524-534
Ayşe Nesrin AKÖREN	İNTERAKTİF MEDYADA KULLANILAN GÖRSEL TASARIMLARDA CANLANDIRMA: HAREKETLİ GRAFİKLER	535-543
Öner GÜMÜŞ	OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE ÖZEL TÜKETİM VERGİSİ (ÖTV) ORANLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLERİN OLASI EKONOMİK ETKİLERİ	544-557
Pınar IŞILDAR	THE FOODS FOR SUSTAINABLE TOURISM	558
Ritu TALWAR	MUMBAI'S DABBAWALAS :MODEL OF SERVICE PAR EXCELLENCE	559
Sadullah ÇELİK	YAPAY SİNİR AĞLARI İLE ONS ALTIN FİYATLARININ TAHMİN EDİLMESİ	560-570
Səfiyeva Nuranə Qüdrət qızı	MÜASİR AZƏRBAYCAN TERMİNOLOGİYASININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ	571-577

Ülvi Aydın oğlu Mikayılov	İLAN DƏRƏSİ POVESTİNDƏ GERÇƏK TALELƏRİN BƏDİİLƏŞDİRİLMİŞ OBRAZLARI	578-583
Yasin ŞEKER Mehmet ÖBEKCAN	COST FORECASTING WITH GREY PREDICTION MODEL: EMPRICAL EVIDENCE FROM THE BIST FOOD BEVERAGE INDEX	584-593
Memduha Candan GÜNGÖR	KUŞ FİGÜRÜ VE ÇAĞDAŞ TÜRK SERAMİK SANATINA YANSIMALARI	594-614
Zeynalov Elnur Elbrus oğlu	ULUSLARARASI PARA SİSTEMİNİN DÜNYANIN VE AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN EKONOMİK KALKINMASINA ETKİSİ	615-616
Əliyeva Maralxanım Tofiq Qızı	YARADICILIQ İNSAN HƏYATINI TƏŞKİL EDƏN FENOMEN KİMİ	617-621
Əlvan CƏFƏROV	POLITICAL AND ETHNIC FEATURES OF EASTERN ANATOLIA.	622-627
Eminova Gulshan Tahir gizi	REPUTATION IN THE TEACHING PROFESSION AS THE BASIS OF FAILURE	628-631
Ərəstun MEHDİYEV	ON THE DIVERSIFICATION ISSUE OF EXPORT PIPELINE ROUTES OF AZERBAIJAN	632-644
Gulshen Fakhraddin Novruzova	PHYSIOLOGICAL STUDY OF STUDENTS AND THE IMPACT OF RESULTS ON THEIR ACHIEVEMENTS	645-652
Gurbanly Nargiz Cherkez qizi	COMMON VOCABULARY PROBLEM AMONG TURKISH PEOPLES	653
Günel SƏFƏROVA	LİZİNQİN YARANMASI ZƏRURƏTİ VƏ ÖLKƏLƏRİN İQTİSADİYYATINDA ROLU	654-660
Hacıyeva Mədinə Murad	MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ FEİLİN TƏSRİFLƏNMƏYƏN FORMALARININ ROLU	661-667
Jamilu Abdulkadir Chat Lot Kogi	REGULATORY CAPITAL, CORPORATE GOVERNANCE AND PERFORMANCE: EVIDENCE FROM DEPOSIT MONEY BANKS OF SELECTED COUNTRY IN SUBSAHARAN AFRICA	668-679
Kərimli Mərziyə Muxtar qızı	AZƏRBAYCAN XALÇALARI DÜNYA MUZEYLƏRİNDƏ	680-684
M.K.GANESHAN C.VETHIRAJAN	SOCIAL IMPACT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY OF MODERN DIGITAL ECONOMY	685-686

Mahtab Ahmed	A STUDY OF THE TRENDS IN NON-PERFORMING ASSETS AND ECONOMIC GROWTH OF INDIA	687
Məmmədəli Məmmədov	YEKTAY MUSİQİ ALƏTİNİN BƏRPASI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	688-700
Mirhesen Seyidzade Mirhaşim Oğlu	DÖVIZ KURU VE SATIN ALMA GÜCÜ TEORISI ARASINDAKI BENZERLIKLER VE FARKLILIKLAR	701-707
Mohammad Qais Rezvani Nirmala Chaudhary Ragif Huseynov Ajay Solkhe	EFFECT OF HR PRACTICES ON EMPLOYEE JOB SATISFACTION AND ORGANISATIONAL COMMITMENT: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW AND CONCEPTUAL FRAMEWORK	708-724
Naila SAMIQULINA	TRANSITORY CHANGES IN THE EDUCATION SYSTEM DURING PANDEMIC AND THE EXPERIENCE OF AZERBAIJAN	725-730
Neslihan DERELİ	MUHASEBE MANİPÜLASYONU	731-732
Nigar ƏLİZADƏ	AZERBAYCANDAKİ MEVCUT YABANCI YATIRIM DURUMUNUN ANALİZİ	733-744
Niladri Bhowmik	SOCIO-ECONOMIC ASPECTS:- POVERTY: FARMERS, LABORERS, MIGRANT WORKERS	745
Nusret BABAYEV Aslanov H.H.	DETERMINATION OF EFFECTIVE ECONOMIC DEVELOPMENT STRATEGY AS A FACTOR OF IMPROVEMENT OF STATE REGULATION	746-752
Nurullah NEHİR	İBRAHİM DERVİŞ PAŞA'NIN ERMENİ ISLAHATI RAPORU (1889)	753-760
Nurullah NEHİR	ERZURUM VALİSİ MUSTAFA NAZIM PAŞA'NIN ERZURUM VİLAYETİNDEKİ EĞİTİM KURUMLARI HAKKINDAKİ RAPORU(1905)	761-766
Burcu CANDEMİR Mehmet Latif CANDEMİR	ÖZEL EĞİTİM KURUMUNDA ÇALIŞAN ÖĞRETMENLERİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNİN İNCELENMESİ	767-768
Mehmet Latif CANDEMİR Burcu CANDEMİR	ÖĞRETMENLERİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	769-770
Meltem ALTINAY ÖZDEMİR Emre ERGÜN	KARŞILAYICI SEYAHAT ACENTELERİNİN PERSPEKTİFİNDEN PANDEMİ VE POST PANDEMİ SÜRECİ	771-787

Süleyman KABLAN	KORONAVİRÜS (COVİD-19) PANDEMİ SÜRECİNDE ÇEVRİMİÇİ YAPILAN KURAN-I KERİM DERSİ SINAV DEĞERLENDİRMESİ: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ İLİTAM SINAVLARI ÖRNEĞİ	788-789
Sadiye KAYAARSLAN	SALGIN HASTALIK DÖNEMİNDE GENÇLİĞİN EĞİTİMİNDE YÜKSELEN DEĞER: UZAKTAN EĞİTİM VE ÖNEMİ	790-791
Cahit TAŞDEMİR	MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN İŞ DOYUMU DÜZEYLERİNİN FARKLI FAKTÖRLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	792-793
Pramit Pandit Sourav Roy Varun Gangadhar	PROJECTION OF VALUE ADDED COFFEE EXPORT FROM INDIA: A MARKOV CHAIN APPROACH	794-795
A. Beril TUĞRUL	ENERJİ POLİTİK AÇIDAN TÜRK AKIM DOĞAL GAZ BORU HATTININ DEĞERLENDİRİLMESİ	796-803
Ahmet Niyazi ÖZKER	FOREIGN EXCHANGE RESERVE MANAGEMENT PHENOMENON IN TURKEY AND THE EVALUATION OF SYSTEMIC DEVIATIONS AFTER 2015	804-816
İsmayıl KAZIMOV Svetlana MƏMMƏDOVA	MƏTNİN YARANMASINDA İNTONASİYANIN ROLU	817-823
Kubra ALIYEVA	ABOUT LIFE AND DEATH OF GREAT ALBANIAN KING JAVANSHIR IN CLASSICAL RESOURCES- “HISTORY OF ALBANIA” BY MOISEI OF KALANKATUI AND “LAMENTATION ON DEATH OF GREAT DUKE JAVANSHIR” BY POET DAVDACK	824-828
Minaxanım TƏKƏLI (NURIYEVA)	RUS DİLİNDƏ HƏBSXANA LEKSİKONU - TÜRKİZM ARQOLAR	829-835
Salih YEŞİL Sümeyra CEYHAN Ayşegül ÖZBAĞIŞ	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI	836-852
Ramilə Yusif qızı Süleymanova	AZƏRBAYCAN DİLİ ŞİVƏLƏRİNDƏ TÜRKİYƏ TÜRKCƏSİ İLƏ MÜŞTƏRƏK SÖZLƏRİN LEKSİK MƏNALARI	853-859
Seema Sadiq	SOCIAL CHALLENGES OF INDIA IN CURRENT GLOBAL SCENARIO	860

Selin ÖZOVA Muhammed Furkan KURNAZ Gökhan IZGAR	DEĞERLER EĞİTİMİ ALANINDA YAPILAN DOKTORA TEZLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	861-862
Shahzad Chowdhary Meenaxi Chauhan Liyaquit Ali	ONLINE EDUCATION FOR GIRLS IN RURAL AREAS OF INDIA: COVID-19 IMPACT AND CONSEQUENCES	863
Şeyma Nur YILMAZ Özge DEMİR Nurdan ÖZREÇBEROĞLU Serdal IŞIKTAŞ	NARSİZMİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE BİREYLERİN HEDONİK, FAYDACI VE GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA	864-865
Şükran UÇARER	KUR'AN-I KERİM'DE RESULLERİN EN BÜYÜĞÜ OLAN BEŞ PEYGAMBERDEN BİRİ OLARAK HZ: İSÂ	866-877
Ömür ÖNHON	THE CORRELATION BETWEEN EMPLOYEES' JUSTICE PERCEPTIONS AND ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR	878
Hasanzade Asif Rustam Ismayilov Vuqar Aqamusa	THE MAIN PROBLEMS OF STRATEGIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN AZERBAIJAN	879-884
Seymur AHMADOV Ragif HUSEYNOV	THE ROLE OF AGRO-PROCESSING INDUSTRIES IN ENSURING FOOD SECURITY (IN THE GANJA-GAZAKH ECONOMIC REGION)	885-892
Aytaç TOPTAŞ	OTEL İŞLETMELERİNDE ÇALIŞAN PERSONELİN ZİHNİNDEKİ ÖRTÜK LİDER TİPİNİN BELİRLEMESİNİN VERİMLİLİK VE HİZMET KALİTESİNE ETKİSİ	893-894
Nurdanur TAVLAN SOYDAN Zafer DURAN Sinan BAYIK	ÖZYETERLİLİĞİN YARATICILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE CİNSİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ	895-906
Tuna TETİK	THE REPRESENTATION OF THE SUPERHERO AS POSTHUMAN: A CONTEMPORARY APPROACH TO DEFINE THE SUPERHERO	907-916
Zeynep Eda BÜRGE	ÇOCUK KİTABI KAPAK TASARIMINDA İLLÜSTRASYON KAVRAMININ "ALİS HARİKALAR DİYARINDA" ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ	917-926
Zeynep KOÇER	MARTIN SCORSESE SİNEMASINDA ANLATI YAPISI VE SİNEMATOGRAFİ	927-928

Ilgar SEYIDOV	DATA AS A BUZZWORD IN COMMUNICATION RESEARCH: CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL EXPLORATION	929
Şirinova Rübabə Bahadır qızı	"ƏDƏB ƏL-BƏHS" ƏSƏRİ VƏ ONA YAZILAN ŞƏRHLƏR	930-938
Nicholas IMBEAH	TOURISM SAFETY AND SECURITY IN ELMINA-CAPE COAST-KAKUM DESTINATION AREA IN GHANA	939
Dilbar GULİYEVA Ziyad GULİYEV	TRANSMEDYA HİKAYECİLİĞİ BAĞLAMINDA KÜLTÜREL MİRAS YAPITLARININ ANALİZİ: KIZ KULESİ ÖRNEĞİ	940-941
İsmail GÜMÜŞ Osman ÖZBAY	KONAKLAMA İŞLETMESİ MÜŞTERİLERİNİN DİNİ TUTUMLARININ HELAL ÜRÜN İLE İLGİLİ TUTUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	942-961
Ariel S. Barrias	TRADE IN SERVICES: IMPACT OF REGIONAL BLOCS TO LABOUR MOBILITY	962
Feride YILMAZ Ayşehan ÇAKICI	KAMU ÇALIŞANLARI PERSPEKTİFİNDEN LİYAKAT İHLALİ KAYNAKLARI1	963-970
Serkan YENAL Mahir TERZİ	TERÖR ÖRGÜTLERİNİN SOSYAL MEDYA FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	971-972
Oyeyemi Adeola Oluwatobi	SECTORAL ANALYSIS OF THE HUMAN DEVELOPMENT CHALLENGES AND THE HUNGARIAN ASSISTANCE IN SOUTH WEST NIGERIA	973
Emine KILIÇASLAN	SİYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA NATO'NUN AKDENİZ DİYALOĞU STRATEJİSİ VE DOĞU AKDENİZ KRİZİ İLİŞKİSİ	974-983
Monika PAL	POPULISM AND BANAL NATIONALISM: THE HUNGARIAN CASE	984
Ishrat FATMA	IMMIGRANTS PLIGHT IN THE POLITICS OF GLOBLIZATION –A STUDY OF THE INHERITANCE OF LOSS BY KIRAN DESAI	985-989
Dong Zijun Ömür ÖNHON	WHAT ARE THE RULES OF CHINA IN INTERNATIONAL RELATIONS?	990
Sharon Nyarai Karinda	TITLE: CONCEPTUALIZING EXIT, VOICE AND FEAR: A CASE OF INTERNATIONAL STUDENT WORKERS IN THE TURKISH REPUBLIC OF NORTHERN CYPRUS (TRNC)	991

Laura KROMJÁK	CULTURAL REMITTANCES AS THE NEW WAY? CREATIVE AND CULTURAL INDUSTRIES AS ENGINES OF COOPERATION BETWEEN BOSNIAHERZEGOVINA AND ITS DIASPORA	992
Çağlar EZİKOĞLU	THE IMPORTANCE OF AMSTERDAM AND NICE TREATIES IN THE EU'S ENLARGEMENT PROCESS	993-1000
Menderes ALPKUTLU	AHLAK İLKELERİ DOLAYIMINDA TÜRK POLİS TEŞKİLATI'NIN 20. YÜZYIL BEKLENTİSİNDEN 21. YÜZYIL UYGULAMASINA YANSIYANLAR	1001-1021
Seljankhatun Azar Sariyeva	GENDER EQUALITY DURING THE NATIONAL GOVERNMENT (NORHERN IRAN) (1945-1946)	1022-1027
Eleanor Alvira Hendricks	THE ESCALATION OF SEXUAL VIOLATION TOWARDS FEMALE STUDENTS IN SOUTH AFRICAN UNIVERSITIES	1028
Priyanjali Narayan	SELF-KNOWLEDGE AS A FORM OF RESISTANCE TO OPPRESSIVE REGIMES: A HISTORICAL ANALYSIS	1029-1040
Sevinc RESULOVA	XIX YÜZYIL AZERBAYCAN ÇOCUK EDEBİYATININ ARAŞTIRILMASI VE YAYINLANMASI	1041-1047
Əbilov Rəhman Elxan oğlu	ATMOSFERİN ÇİRKLƏNMƏSİ VƏ ONUN SƏBƏBLƏRİ	1048-1055
Uyen Ton Thanh Hoang	EFFECTS OF MONETARY POLICY ON STOCK MARKET LIQUIDITY: A REVIEW	1056
Vikram Singh Ragif Huseynov Smiti Jhajj Mohammad Qais Rezvani	"MARKETING STRATEGIES FOR LOCAL MARKET REDEVELOPMENT IN THIS NEW NORMAL ERA: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES"	1057-1067
Aysu SARI ÇETİN	CAMİ MİMARİSİ VE DETAYLANDIRMASI	1068-1069
Ahmet Niyazi ÖZKER	THE CYCLICALLY FEATURE OF THE FISCAL POLICIES IN THE EU AND DEBATES ON ITS LEVEL OF FISCAL REACTION	1070-1081
Sayeed Anas Ali	NOVEL CORONA VIRUS LAB CONVENTIONS AND REACTIONS : FURTHER STEPS	1082
Vanshika Malik	VIOLENCE AGAINST WOMEN AND CORONAVIRUS: A DUAL PANDEMIC	1083-1084

Farzad HOSSAIN	BENEFITS OF MANUFACTURING AUTOMATION IN APPAREL INDUSTRY OF BANGLADESH	1085-
Tamer Ezzat Youssef	SUSTAINABLE AND RENEWABLE PHOTOCATALYTIC CONVERSION OF CARBON DIOXIDE GAS INTO FUELS USING ECOFRIENDLY AND SMART MATERIALS	1086
Vesile ŞEMŞEK	VIEW OF ART IN ISLAMIC CLIMATE	1092

GAGAUZ TÜRKÇESİ VE AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE GÖRÜLEN YALANCI EŞ DEĞER KELİMELER

FALSE EQUIVALENT WORDS IN GAGAUZ TURKISH AND AZERBAIJANI TURKISH

Araş. Gör. Gülnisa USUBOVA

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Türk Filolojisi Bölümü

ÖZET

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla ortaya pek çok Türk lehçesi ve yazı dili çıkmıştır. Yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmelerde Türk Dünyası birbirine daha fazla yaklaşmış ve Türk yazı dilleri arasındaki aktarma çalışmaları hız kazanmışdır. Yapılan aktarmalar sırasında çeşitli sorunlarla karşılaşan araştırmacılar bu sorunları "Aktarma Problemleri", "Aktarma Meseleleri" başlıkları altında inceleyerek konuyla ilgili birçok çalışma yapmışlardır ve bu problem üzerinde son yıllarda sıklıkla durmuşlardır. Yalancı eş değerler konusu da aktarma problemlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Birbirinden farklı olan en az iki dil veya lehçe ya da şive arasında yazılışları ve okunuşları aynı, fakat anlamları farklı olan kelimelere yalancı eş değerlilik denir. Aynı ek, aynı ses yapısıyla ya da bulunduğu lehçenin ses yapısına uygun olarak iki lehçede de bulunuyor olabilir. Bu duruma Türk lehçeleri arasında sık rastlanır. Bu sözcükler lehçeler arası aktarmalarda, aktarıcıların hatalar yapmasına sebep olmaktadır. Türk lehçelerinde eş değerlilik sorunu ve lehçeler arası aktarmalar üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, Oğuz grubu Türk lehçelerinden olan Gagauz Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde görülen yalancı eş değer kelimler tespit edilip sınıflandırılmıştır. Karşılaştırma yapılırken, Gagauz Türkçesinin Sözlüğü ve Azerbaycan Türkçesinin en kapsamlı sözcüğü olan Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati adlı sözcüğü esas alınmıştır. Çalışmada, Gagauz Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi söz konusu kelimeler, yani yalancı eş değerlilik oluşturan isim, fiil ve sıfatlar her iki lehçenin sözlüklerinden madde başları taranarak üç grupta değerlendirilmiştir. Makalenin amacı iki

lehçe arasında yapılacak aktarmalarda en büyük problemlerden birini oluşturan yalancı eş değer kelimelerin durumunu ortaya çıkarmaktır.

Anahtar kelimeler: Gagauz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, yalancı eş değer, aktarma sorunları, oğuz grubu.

ABSTRACT

With the collapse of the Soviet Union, many Turkic dialects and writing languages appeared. In the political and social developments, the Turkish world has become closer together and the transfer between the Turkic writing languages has increased. The researchers, who encountered various problems during the transfers, investigated these issues under the headings “transfer problems” and “transfer issues” and have done many studies on the subject and have often focused on this problem in recent years. The issue of false equivalent has also been evaluated as one of the transfer problems. In the case of a word that is different from one another, or dialect, the words that have the same spelling and pronunciation but different meaning are called false equivalent. The same addition may be found in both dialects, either with the same sound composition or in accordance with the sound composition of the dialect in which it is. This is common among Turkic dialects. These words lead to the wrong translation. Many studies have been done on the question of equivalence in Turkic dialects and Inter-dialect transfers. In this study, false equivalent phrases seen in Gagauz Turkish and Azerbaijani Turkish, which are dialects of Oghuz group. İn comprasion, the Gagauz dictionary and the most comprehansive dictionary of Azerbaijani language were used. In this study, Gagauz Turkish and Azerbaijani Turkish words, i.e. names, verbs and adjectives that constitute false equivalence, were evaluated in three groups by scanning the item heads from the dictionaries

of both dialects. The aim of the article is to expose the situation of false equivalent words which constitute one of the biggest problems in the transfer between the two languages.

Key words: Gagauz Turkish, Azerbaijan Turkish, false equivalent, transfer problems, Oghuz group.

Çalışmamıza konu olan yalancı eşdeğer meselesi özellikle lehçeler arası metin aktarımı çalışmalarında bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Türk Dünyası ile gittikçe artan münasibetlerimiz Türk lehçelerini inceleme ve öğrenme ihtiyacımızı ön plana çıkarmıştır. Türk topluluklarının birbirleriyle istenilen düzeyde kültürel, siyasi ve ekonomik birlikteliğe ulaşabilmesi için dil, sanat ve edebiyat eserlerinin bilinmesi, okunması gereklidir. Bu eserlerin aktarımını doğru yapabilmek için de Türk lehçeleri arasındaki yalancı eşdeğerlik konusu derinden araştırılmalıdır.

Oğuz Türkçesi içerisinde Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesiyle birlikte Gagauz Türkçesi de bulunmaktadır. Oğuz türkleri içerisinde Hıristiyan Türk topluluğu olarak bilinen Gagauzların menşei konusunda yıllardır süren tartışmalar yapılmaktadır. Dilbilimciler Gagauz adının "Gök Oğuz"dan geldiği konusunda hemfikirler. Gagauzların bugün yoğun olarak Moldova devletine bağlı başkenti Komrat olan Gagauz Özerk Yeri olmak üzere; Bulgaristan, Romanya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Yunanistan'ın Keserya şehirlerinde ve Makedonya'nın güney doğusunda küçük gruplar hâlinde yaşadığı bilinmektedir.[1]

Sovyetlerin 1991'de parçalanmasıyla diğer Türk lehçelerini daha yakından tanıma imkanı ortaya çıkmış ve bu lehçelerden diğer Türk lehçelerine çeviri çalışmaları başlamıştır. Bu

[1] Wlodzimierz Zajaczkowski, "Gagauz", Encyclopedie Islam, C II, Leiden, (970-972)

çalışmalarda karşılaşılan sorunlardan biri de anlam farklılaşmaları olmuştur. Bir lehçede geçen kelimenin anlamı diğer lehçede zaman içerisinde değişmiş, lehçeler arası iletişim ve aktarımda hatalara sebep olmuştur. Bu sorun *"yalancı eşdeğerler"*, *"sahte karşılıklar"*, *"sözde denkteşler"* ve *"aldatıcı kelimeler"* gibi terimlerle adlandırılmıştır. Yani yalancı eş değer kelimeler görünüşte eş değer olup gerçekte eş değer olmayan sözcüklerdir. Yalancı eş değer kelimeler Türk lehçeleri arasında yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 30 sene geçmesine rağmen lehçeler arası aktarımda önemli bir sorun olan yalançı eş değer kelimeler ne yazık ki hala tam tespit edilememiştir. Azerbaycan ve Gagauz Türkleri dil, edebiyat ve tarih, bakımından birbirlerine çok yakınlar. Her iki lehçede de aynı ya da yaklaşık olarak aynı biçimde yazılan fakat anlam açısından farklı olan sözcükler çoktur. Ne yazık ki, Gagauz Türkçesi diğer lehçelerin aksine uzun süre sadece konuşma dili olarak varlığını sürdürmüş, yazı diline geçiş sürecini ise hala sürdürmektedir. Bu yüzden çalışmamızda iki lehçe arasında daha çok tam yalancı eş değerliliklere ağırlık verilecektir.

GT. **Ağrı-** keder, üzüntü (GTS, s. 2)

AT. Ağrı- bedenin her hangi bir yerinde hissedilen acı, azap, sancı, sızı. (AzDİL, I c. s. 70)

GT. **Acılık** – keder, üzüntü. (GTS, s. 3)

AT. Acılık- acı şeyin halı, tadı acı olan(AzDİL, I c. s. 33)

GT. **Ağalık**- 1. Karının abisi. 2.kardeşlik, abi (GTS, s. 6.)

AT. ağalık- hakimiyət, hükümranlık, büyüklük (AzDİL,Ic. s.54)

GT. **Aktarmak**- aktarmak, tercüme etmek, çevirmek. 2. Atmak (GTS, s. 7)

AT. Aktarmak- bir şeyi bulmaya çalışmak, aramak (AzDİL, 84)

GT. **Aktarılmak**- dönmek 2. kaynamak (GTS, s. 7).

AT. Aktarılmak- aranmak. (AzDİL, I c s. 84)

GT. **Amin**- hem de, aynı zamanda (GTS, s. 13)

AT. amin- kabul olsun, öyle olsun (AzDİL, I c. s. 112)

GT. **Allahlık**- kurbanlık hayvan. (GTS, s. 11)

AT. Allahlıq- hükümranlık, hakimlik. (AzDİL, I c. s. 103)

GT. **Alay**- güreş minderi, güreş alanı(GTS, s. 8)

AT. Alay- millet, kitlə. 2. Asker topluluğu (AzDİL, I c s. 93)

GT. **Alışmak**- alışmak (GTS s. 10)

AT. Alışmak- ateşlenmek (AzDİL I c. s.100)

GT. **Almacık**- küçük elma. 2. Kalça kemiğinin yuvarlak olan ucu". (GTS, s. 11)

AT. Almacıq- elmacık kemiği. (AzDİL I c, 104, I c)

GT. **Andız** - Süpürge otu (GTS, 13)

AT. halk arasında ilaç olarak kullanılan bir bitki türüdür. (AzDİL, s. 118)

GT. **Anlatma**- hikaye, anlatılan mevzu. (GTS, s. 14)

AT. Anlatma- anlatma işi

GT. **Ateş**- ateş (GTS, s. 19)

AT. Ateş- tüfek veya toptan atış. (AzDİL I c, s. 159)

GT. **Aydınlık**- sevinçli (GTS, s. 22)

AT. Aydınlık- parlak, ışıltılı. (AzDİL I c, s. 178)

GT. **Ayırıcı**- şımarık insan (GTS, s. 23)

AT. Ayırıcı- bir şeyi türlere, çeşitlere ayıran, çeşitçi (AzDİL, I c. s. 180)

GT. **Aylıkçı**- hizmet gören (GTS s. 24).

AT. Aylıkcı- aylık maaşla çalışan (AzDİL I c. s. 182)

GT. **Aynacı**- hileci. (GTS, s. 24)

AT. Aynaçı- ayna yapan ve satan kimse (AzDİL I c. s. s. 182)

GT. **Azgınlık**- yaranın iltihaplanması (GTS s. 25).

AT. Azgınlık- vahşilik, sertlik, hiddet. ” (AzDİL, I.c. s. 190)

GT. **Bağlama** – sevinmek, nişanlanmak, olgunlaşmak. (GTS, s. 26)

AT. Bağlama- içi dolu ve ağzı kapalı torba. (AzDİL I c, s. 203)

QT - **Bağlaşma**- karşılıklı ilişki kurmak, bağlantı kurmak. (GTS, s. 26)

AT. Bağlaşma – sözleşme, anlaşma. (AzDİL I c, s. 204)

GT. **Balaban**- iri yarı adam (GTS, s. 28)

AT. Balaban- nefesle çalınan çalgı aleti. (AzDL I c, s. 212)

GT. **Baldızka**- erkeğe göre karının kız kardeşi.

AT. Baldız- karının ve ya kocanın kız kardeşi. (AzDİL I c, s. 214)

GT. **Balta** –bataklık. (GTS, s. 28)

AT. balta- ahşap saplı demir alet, balta.

GT. **Banka** – “oturma yeri” (GTS, s. 29).

AT- banka - kavanoz (AzDİL, I c. s. 218)

GT. **Basma** - mendil (GTS s. 29).

AT. basma- basma işi. (AzDİL I c. s. 227)

GT. **Bayır**- alçaq tepe, yokuş. (GTS. s. 31)

AT. Bayır- binanın dışı dışarı, kenar, açık yer", (AzDİL, I c. s. 250)

GT. **Baza**- yer, üst.

AT. Baza- temel, esas. 2. belirli bir işe veya operasyona hizmet etmek için rezervler, malzeme kaynakları, özel ekipman ve tesislerle donatılmış bir yer. (AzDİL, I c. s. 251)

GT. **Boğazlık**- giysi, yorgan çarşafı, yastık kılıfı vb. Eşyaların bazı yerlerine düğmeyi takmak için ip ile dokunan küçük yarıklar. (GTS, s. 39)

AT. boğazlıq- boynuna sarılmış bir şal veya boyuna takılan kadın takıları. 2. Elbisenin boyun tarafı. (AzDİL, I c. s. 330).

GT. **Borç**- maya (hamur mayası). (GTS, s. 38)

AT. borc- geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para veya başka bir şey.

GT. **Bitki** –bitiş, son (GTS, s. 37)

AT. Bitki- odunsu çalıların genel adı, nebat

GT. **Çakal**- alnı ak olan at (akbaş) (GTS, s . 49)

AT. Çakal- kurttan küçük bir yaban hayvanı

GT. **Çamış** - şımarık (GTS s. 52).

AT. Camış- kısa boyunlu, büyük gövdeli evcil hayvan (AzDİL I c, s. 382)

GT. **Çatal**- 1. şişman olmaq. 2. İki tarafa ayrılma yeri. (GTS, s. 54)

AT. çatal- İkiye ayrılmış. 2. Çatal. (AzDİL I c, s.451)

GT. **Çatmak**- mec. kaş çatmak. 2. Atmak, açmak. (GTS, s. 53)

AT. Çatmak- amaçlanan yere ulaşmak. (AzDİL I c, s. 452)

GT. **Çevre** – kenarları süslenmiş mendil. (GTS, s. 56).

AT. çevre- merkezden aynı mesafede kapalı bir eğri çizgi. 2. çevre, yan yana, dört taraf.

GT. **Çıkış**- gelir (GTS, s. 57)

AT. Çıkış- çıkma işi, 2. Çıkış için kapı. (AzDİL I c, s. 474)

GT. **Çınar**- sinirli, kötü huylu (GTS, 58)

AT. Çinar- gövdesi kalın, uzun ömürlü, geniş yapraklı bir ağaç. (AzDİL I c, s. 485)

GT. **Çırak**- usta yardımcısı. (GTS, s. 58)

AT. Çıraq- kandil (AzDİL I c, s. 478)

GT. **Çırpıntı**- korkma, korkudan titreme, ürperme (GTS, s.58)

AT. çırpıntı- dövülme" (AzDİL, I c. s. 479)

GT. **Çit**- anbar, mısır anbarı 2. Dikenli, çevirme çit.3. Fistan (GTS, s. 61)

AT. Çit –pamuktan hafif kumaş. (AzDİL I c, s. 488)

GT. **Çöp**- cep, 2. Mağara. (GTS, s. 47)

AT. Çöp- tahta, ağaç, saman vb (AzDİL I c, s. 498)

GT. **Dargın**- asabi, sinirli" (GTS, s. 68),

AT. darğın- darılmış olan, küs, küsgün (AzDİL, I c. s. 538)

GT. **Dinmek** –yorulmak (GTS s. 75)

AT. dinmek- konuşmak, söz söylemek (AzDİL, I c. s. 640)

GT. **Dokunmak**- vurmak, dövmek. (GTS, s. 78).

AT. Tokumak- el sürmek, dokunmak, temas etmek"(AzDİL, I c. s. 350).

GT. **Dolaşmak**- gezmek, yoklamak. 2. karıştırmak, şaşırtmak, sıkılmak. (GTS, s. 78)

AT. dolaşmaq- karışmak, dolaşmak. (AzDİL, I c. 665)

GT. **Dram**- Dirhem (GTS, s. 82)

AT. dram- sahne için yazılan oyun, drama.

GT. **Etmek**- yetmek (GTS s. 93)

AT. Etmək- yapmak. (AzDİL,II c, s. 42)

GT. **Gül**- gül. (GTS s. 108)

AT. Gül- çiçek. (AzDİL, II cild, 302)

GT. **Güven**- Bir diken adı (GTS, s. 110).

AT. Güven- inam, güven

GT. **Habarcı**- rüşvetci. (GTS, s. 111)

AT. Haberçi- haber eden, müjdeçi. (AzDİL, II cild, s. 438)

GT. **Habarsız**- kaygıısız, sakin. (GTS, s. 111)

AT. Habersiz- haberi olmayan.

GT. **Haz etmek**- sabr etmek.2. sevmek, beyenmek (GTS 25)

AT. Hazz etmek- bir şeyden duyulan haz, lezzet, memnunluk (AzDİL, II c. s. 384)

GT. **İmza**- haber (GTS, s. 122)

AT. imza- imza

GT. **Kabalık**- şişkinlik (GTS, s. 125)

AT. Kabalıq- kabalık, sertlik

QT, **Kapıcı**- Yağmacı, istilacı (GTS, s. 133)

AT. qapıçı – 1. Gözetçi, kapıcı. 2. kaleci (AzDİL, III c. s. 44)

GT. **Kent**- bina veya çadırın desteği (GTS, s. 144)

AT. Kend- köy (AzDİL II c, s. 681)

GT. **Kımız**- ruj, allık (GTS, s. 146)

AT. kımız – az alkollu, ekşi bir türk içkisi

GT. **Kulak** –Köy ağası (GTS, s. 154)

AT. Kulaq- işitme organı, kulak (AzDİL III c,203)

GT. **Kulaklık**- kul olma işi, hizmetçi (GTS, s. 154).

AT. Kulaqlıq- sıcak şapkanın kulağı örten kısmı veya kulakları örten örtü 2. Kulaklık. (Azdil III, s. 206)

GT. **Kömürlük**- kömür madeni (GTS, s. 165)

AT. kömürlük- kömür saklanan yer veya konulan yer (Azdil II c, s. 755)

GT. **Marka**- alman pulu (GTS, s. 173).

AT. Marka- Pul 2. İşaret. 3. Marka. (AzDİL III c, s. 291)

GT. **Özlü**- lezzetli, yağlı. 2. Varlıklı. (GTS, s.190)

AT. Özlü- yapışkan. (AzDİL IV c, s. 563)

GT. **Post** - deri yastık, içi saman dolu yastık (GTS, s. 198)

AT. Post- bir şeyi veya birilerini müşahide etmek için tutulan yer. 2. nöbetçi veya bir grup asker. (AzDİL, I c. s. 616)

GT. **Patron**- mermi kütüğü, fişeklik. 2. bir şeyin sahibi. (GTS, s. 193)

AT. patron tüfek ve tabancalar olmak üzere ateşli silahlarla ateşlenmek üzere barut, şarapnel veya mermi ile doldurulmuş pistonlu metal veya karton kutu (AzDİL, III c. s. 582)

GT. **Salma**- şımarık. (GTS, s. 207).

AT. salma- düşürmek. 2. Poşet çay (AzDİL, IV c s.30)

GT. **Salmaq**- 1. havlamak. 2. kavga etmək.

AT. salmaq- Düşürmək. 3. Kaybetmek. (AzDİL, IV c s.30)

GT. **Savaş**- zahmet, çaba (GTS, s. 210).

AT. Savaş- harb, savaş

GT. **Sürme** – sürülmeye uygun tarla, 2. Sürgü, mandal (GTS, s. 228).

AT. sürmə-kadınların kaşlarına, gözlerine sürdükleri siyah boyatoz. (AzDİL, IV c, s. 173)

GT. **Sürtmek**- sefil hayat sürmek. (GTS, s. 228).

AT. Sürtmek- dokunmak, değdirmek

GT. **Taban**- İncir, incir ağacı (GTS, s. 236).

AT. Daban- taban. (AzDİL I c, s. 506)

GT. **Toy** –bir kuş türü (GTS, s. 245)

AT. Toy- düğün. (Azdil IV, s. 362)

GT. **Tuluk**- inek (GTS, s. 246)

AT. Tuluq- koyun veya keçi derisi (AzDİL IV c, s. 374)

GT. **Ulaşmak**- bulaşmak. (GTS, s.249)

AT. ulaşmak- ulumak. (Azdil IV, s. 401)

GT. **Ulu**- ıssız, tenha, terk edilmiş. (GTS, 249).

AT. ulu – çok büyük,en büyük, büyük. (Azdil IV, s. 402)

GT. **Uzatmak**- bir şeyi birine vermek için elini uzatmak

AT. uzatmaq- uzanmasına sebep olmaq, uzanmasını sağlamak

GT. **Yaban** - kurd (GTS, s. 254)

AT. yaban - çöl, insan yaşamayan yer (AzDİL, IV c. s. 497)

GT. **Yarma**- yarma, döyülmüş buğday, 2. bulgur. (GTS, 258)

AT. Yarma – yarma işi. (544 IV)

GT. **Yay**- yay. (GTS, s. 259)

AT. Yay- yaz.(AzIV, 560)

GT. **Yaz**- yaz (GTS, s. 259)

AT.Yaz – bahar.

GT. **Yazık**- bağ evi- (GTS, s. 259)

AT. Yazık – zavallı.

GT. **Zorlamak** –çaba göstermek

AT. zorlamaq- zorla bir şeye mecbur etmek. (AzDİL, IV c. s. 689)

Sonuç

Bu çalışmada, Baskakov'un Gagauz Türkçesi Sözlüğü ve Azerbaycan Dilinin İzahli Lugatini esas alarak Gagauz Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi arasında toplam 110 yalancı eş değer kelimele tespit edilmişdir. Yalancı eş değer kelimelerin büyük bir kısmı iki lehçe arasında anlamları tamamen farklılaşan ya da hiç örtüşmeyen tam yalancı eş değer kelimelerin oluşturduğu görülmüşdür. Gagauz Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi sözvarlığındaki yalancı eş değer kelimelerin bir kısmı anlam değişmesi, anlam genişlemesi, başka anlama geçiş neticesinde meydana gelmiştir. Başka bir kısmı da çok anlamlılık ve yan anlamlılık gibi ayrıntılardan dolayı ortaya çıkmıştır. Yaptığımız bu çalışmada tespit ettiğimiz türkçe kökenli kelimelerin yanı sıra yalancı eş değerlilik ifade eden pek çok yabancı kökenli sözcüklerin de olduğunu belirtelim.

Gagauz Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin sözvarlığı karşılaştırmalı bir biçimde incelemek, iki kardeş topluluğun birbirini daha iyi anlamalarını sağlama açısından oldukça önemlidir.

Kısaltmalar:

AT- Azerbaycan Türkçesi

AzDİL- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugati

c.- cild

GT- Gagauz Türkçesi

GTS- Gagauz Türkçesi Sözlüyü

S. – sayfa

Kaynakça

1. AMEA Dilçilik İnstitutu, Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I-IV cild, Şərq-Qərb, Bakı, 2006.
2. Əsgər Rəsulov, İzahlı türkçə-azərbaycanca yalançı ekvivalentlər lüğəti, Bakı, "Elm və Təhsil", 2015
3. Himmet Büke, Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasında Yalancı Eşdeğerler, Mehmet Akif Ersoy Universitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 6, sayı 10, 2014. S. 215-229
4. N. A. Baskakov, Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
5. TDK Büyük Sözlük, https://sozluk.gov.tr/

6. Г. А. Гайджржи, Е. к. Колца, Л. А. Покровская, Б. п. Тукан,Гагаузско-Русско-Молдавский Словарь, Издательство «Советская Энциклопедия» Москва, 1973.

7. Nevzat Özkan, Gagauz Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara, 1996.

8. Wlodzimierz Zajaczkowski, “Gagauz”, Encyclopedie Islam, C II, Leiden, (970-972)

OPPORTUNITIES TO APPLY WORLD EXPERIENCE IN MARKETING STRATEGIES

DÜNYA DENEYİMİNİ PAZARLAMA STRATEJİLERİNDE UYGULAMA FIRSATLARI

Arif İBAYEV

AZERBAYCAN DEVLET PETROL VE SANAYİ ÜNİVERSİTESİ

ENDÜSTRİYEL EKONOMİ VE YÖNETİM BÖLÜMÜ

DOKTORA ÖĞRENCİSİ

ORCİD: 0000-0003-3084-1049

ÖZET

Petrol faktörünün dünya siyasetindeki rolü modern zamanlarda artmıştır ve küresel politik ve ekonomik değişimlerin merkezinde yer almaktadır. Arap-İsrail savaşı, İran'daki İslam devrimi, Arap ve Latin Amerika ülkelerindeki petrol sahalarının millileştirilmesi, İran-Irak savaşı ve son yıllarda Irak'ta yaşanan olaylar dünya petrol talebi ve fiyatlarında değişikliklere yol açtı. Petrol fiyatlarındaki keskin dalgalanmalar, kural olarak, ekonomik kalkınma üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir, yakıt dengesinde önemli bir rol oynayan petrolün fiyatı, bir bütün olarak enerji fiyatlarında bir artışa veya azalmaya yol açar. Bugün, petrol fiyatlarının yükselişi ve düşüşü küreselleşmiş dünya ekonomisinin özelliklerinden biridir ve bu faktörün dünya ekonomisi ve bir bütün olarak dünya sistemi üzerinde çok güçlü bir etkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: pazarlama, strateji, pazar, konjonktür, küreselleşme,

SUMMARY

The role of the oil factor in world politics has increased in modern times, and it has been at the center of global political and economic changes. The Arab-Israeli war, the Islamic revolution in Iran, the nationalization of oil fields in Arab and Latin American countries, the Iran-Iraq war, and the events in Iraq in recent years have led to changes in world oil demand and prices. The sharp fluctuations in oil prices, as a rule, have a strong impact on economic development, the price of oil, which plays an important role in the fuel balance, leads to an increase or decrease in energy prices as a whole. Today, the rise and fall of oil prices is one of the characteristics of the globalized world economy, and this factor has a very strong impact on the world economy and the world system as a whole.

Keywords: marketing, strategy, market, conjuncture, globalization,

The level of development of countries should be taken into account when developing marketing strategies. In order to take a leading position in the structure of the industry, the organization must develop a competitive policy, the product of which must be of interest to consumers. Organizations should actively plan their marketing activities in developing and developed countries. In the early stages of development, global marketing strategies had the same type of use around the world. Over time, new global strategies have emerged. A more general standard approach for the organization is the globalization of product strategy. This includes the sales line, product design and brands. If the organization considers most of the elements of this strategy in terms of globalization processes, it can implement a comprehensive global marketing strategy.

Global marketing strategies include pricing and distribution, communication strategy, strategic market segmentation and better product placement. This strategy is already attracting the interest of organizations involved in global processes.

This strategy assumes that the activities of organizations are similar in certain areas, which allows the organization to apply the chosen strategy in all countries. These companies are coordinated, consistent and integrated, and are responsible for branding, distribution, advertising, etc. has achieved a global marketing strategy that encompasses all elements of an integrated marketing program. However, it should be noted that the implementation of a fully integrated global marketing strategy is quite rare. However, there are different types of partially globalized marketing strategies that any organization can adapt to a specific area, a specific market situation. The choice of the form of global product categories means that the organization will remain within this form and focus on either product change or advertising change in accordance with the requirements of the local market in the segments of individual categories. Advantages of the most common marketing-logistics and sales distribution system in the experience of foreign countries

The effectiveness of marketing activities or its full formation is also related to the system of marketing-logistics and sales distribution. Here, the distribution system is the activity of all divisions of the enterprise in order to search for a buyer and deliver to him the goods of the required quality in the required time. At the same time, it is an activity that involves the integration of sales and logistics systems. The sales distribution system is a set of methods and techniques for the movement of goods and the transfer of ownership of a particular good or service from producer (seller) to consumer (buyer). The sales distribution system allows producers (sellers) to implement their chosen strategy and reap greater benefits for the end consumer.

Characteristics of the distribution system (distribution), which is one of the elements of the conjuncture system of the sales market, the number and type of enterprises that organize direct sales and indirect sales; analysis of sales channel levels, area, types of goods and consumers; analysis of the sales logistics system; provides an analysis of the service system.

The producer, using the distribution policy he has developed, operates as a distribution structure, guided by the developed sales method. The structure of this distribution includes intermediaries or its own sales system, sales channels.

The decision-making mechanism for distribution channels is based on the economic and technological expediency of the product in such a way as to bring maximum benefit to the producer, intermediaries and the end consumer. If any element of this chain does not provide the intended benefit, the distribution channel will not be efficient. The choice of a specific sales channel is determined, first of all, by the restrictions imposed by the price market, the behavioral factors of buyers, the characteristics of the product and the firm, and other factors.

Taking into account the importance of distribution channels, the following factors are appropriate in the development of a strategic plan for their formation:

- Investigation of customers' requirements for distribution channels;

- Defining the concept of distribution channels and setting certain tasks based on the division of customers into segments;

- development of distribution channels;

- selection of the most optimal distribution channel to achieve the set indicators;

- selection of participants of the distribution channel according to the established criteria.

Opportunities and recommendations for selecting sales firms depend not only on the company's sales strategy, but also on its existing and newly established sales markets, the company's products, and its human, financial, and organizational capabilities. In addition, the interrelationships of the overall distribution system need to be considered from both a sales and logistics perspective.

Taking into account the importance of distribution channels, the following factors are appropriate in the development of a strategic plan for their formation:

- Investigation of customers' requirements for distribution channels;

- Defining the concept of distribution channels and setting certain tasks based on the division of customers into segments;

- development of distribution channels;

- selection of the most optimal distribution channel to achieve the set indicators;

- selection of participants of the distribution channel according to the established criteria.

Opportunities and recommendations for selecting sales firms depend not only on the company's sales strategy, but also on its existing and newly established sales markets, the company's products, and its human, financial, and organizational capabilities. In addition, the

interrelationships of the overall distribution system need to be considered from both a sales and logistics perspective.

	Optimal choice of means of communication	
Optimal selection of goods	Cost for the consumer	Optimal selection of contracts

Scheme 1. Marketing and logistics as determinants of value for the consumer

The interaction of marketing as a market-oriented management concept and logistics as a material-information-oriented management concept creates conditions for increasing the material and information usefulness and value of the product valued by the seller or customer.

Functions of marketing	General tasks of marketing and logistics	Tasks of logistics
Market research, study of purchasing power	Study of market conditions	Determining the need for material resources
Consumer forecast	Pricing	Calculation of funds for material resources
Development of recommendations for production and sales departments	Management of aggregate resources (production, sales, goods, transport)	Selection of economic relations
Information services	Negotiations, deals	Determining the terms of supply and payment
Development of recommendations for the production of new goods and services	Provision of additional services in the process of product delivery	Selection of different modes of transport and their useful combinations
Advertising	Implementation of optimal production and sales options of products in accordance with the requirements of consumers	identification of channels of movement of goods

Scheme 2. Interrelation of marketing and logistics functions in production structures

The main task of logistics is to select the optimal service routes (with information, transport and warehouses) to the selected marketing channels.

The result of the combination of marketing and logistics is a marketing-logistics approach, the use of which will serve to find a more effective way to improve sales activities. The study of this relationship allows logistics to be applied to the marketing management tools of the product sales system: marketing shapes the conditions of sales and purchases, while logistics optimizes the planning and management of flow processes. Logistics is also the main result of the whole system of movement of goods as an indicator of the level of customer service. The task of logistics as a marketing tool is to always fulfill the conditions of purchase and sale by its own means and methods.

The study of strategic aspects of improving the efficiency of marketing management of the sales system is not possible without taking into account the long-term goals and structures of marketing and logistics. The development of the concept of market segmentation is based on the definition of geographic target markets (for example, regional) and covers several segments of consumers. It is important to reconsider the strategies of the oil and gas sector for the future.

PwC, an international network of consulting and auditing companies, in its 2016 study recommended that oil and refining company executives take the following steps in their marketing strategy to successfully enter the new market environment:

1. Entering a promising segment of the market where the company can quickly adapt to changing conditions, overcoming competitors. It would be good if the company was already engaged in any scientific research in this segment;

2. Do not reduce costs everywhere. Instead, invest in emerging projects that can bring profits and other benefits to the company. This is especially important when there are projects that enable the environment to reduce CO2 emissions;

3. Focus on innovative technologies that meet environmental requirements and at the same time reduce costs.

In general, these steps are effective strategic measures for any company operating in the new economic realities. The oil and gas sector must take into account its development characteristics and certain specifics. Companies should not only monitor the technical, economic and financial performance of the enterprise, but also learn relevant information about the market situation and all elements of the environment. Marketing research is an effective and consistent response to global trends. In this regard, the marketing strategy for the oil and gas sector should include: analysis of market capacity and segmentation, analysis of the market share of the organization; analysis of the level of monopolies and the level of competition, the state of goods in the sales market.

The last analysis should take into account the specifics of the oil and gas market - compliance with quality standards.

The quality of goods (oil, gas or refined products) in the oil and gas sector depends primarily on the natural parameters of the field, and then on the quality of the refinery. The parameters of the requirements for the product must be strictly regulated. In this case, technical, normative and economic parameters play a primary role, while aesthetic and ergonomic parameters are not taken into account at all.

A possible way to develop marketing strategies for oil companies is integrated marketing, which, in addition to traditional market analysis, includes advertising, PR, sales promotion and brand building. The following features are preferred for the development of marketing strategy:

1. to have management experience, to rely on both intuition and common sense;

2. risk factor and specialization should be taken into account;

3. level of knowledge and skills required;

4. then attracts a large amount of strategically important information;

5. This process includes a lot of information, from which it is necessary to separate only the relevant ones, to make a decision based on it;

6. It is important to develop an individual approach so that the company remains strong among competitors, despite its strengths. The need for marketing strategies for the oil and gas business is that a company without marketing plans can spend more on projects that will not pay off in the long run.

The work of the marketing department will allow the company to find more effective ways to find customers, build a recognizable brand and build a "road map" to achieve strategic goals. Evaluating the results of the department's work will allow managers to see an objective picture, as well as the strengths and weaknesses of the organization. Thus, marketing means not only analysis and timely adaptation to changing conditions, but also increased sales through advertising, building strong relationships with customers, which can also be the key to successful recovery from the crisis for oil and gas companies.

The following factors are taken into account when studying the marketing activities of foreign countries related to market access:

1. Geographical situation is taken into account when determining the foreign market.

2. Political situation is analyzed.

3. The economic situation is analyzed.

4. The national characteristics of the market must be studied.

5. Consumer research along with demand and supply research and market capacity research.

6. The analysis of perspective development of the market is carried out.

7. Research of commodity production in the local market.

8. Exploration of supply opportunities.

9. Research of working conditions in the market.

10. Study of legal issues of market activity.

11. Study of the conditions of import of goods.

12. Research of possible distribution channels of goods.

13. Exploring the potential of the firm.

14. Analysis of economic activity.

15. Analysis of product competitiveness, firm competitiveness.

Thus, it can be concluded that in order to conduct comprehensive marketing research in the above-mentioned sections of the foreign market, it is necessary to collect, process and systematize marketing information for the world market as a whole and for individual regions. However, the amount of information required to conduct business and entrepreneurship and the high risk of foreign entrepreneurs require consideration of the characteristics and objectives of international marketing research.

LITERATURE

1.https://www.yenisafak.com

2.https://buffer.com/social-media-marketing

3.http://hakanarik.com.

4.http://www.marketingtr.

JOINT VENTURE

Arş. Gör. Hasan Ali GÜÇLÜ

Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Bilim Dalı

ORCİD ID : 0000-0003-0501-7912

ÖZET

Globalleşme neticesinde, ülkeler arasında adeta sınırlar kalkmıştır. Teknolojinin gelişmesi Borçlar Hukuku ve Sözleşme Hukuku derinden etkilemiş ve yeni yeni isimsiz sözleşme tipleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bazı işleri yapısı gereği tek bir kişi yerine getiremez. Bu işler yüksek sermaye ve uzmanlık gerektiren işlerdir. Bu tarz uzmanlık gerektiren işler için Joint Venture uygulaması önerilebilir. Günümüz anlamında ilk Joint Venture, Venedik'te görülmüştür. Bu sözleşme günümüzde Türk Hukukunda yaygın olarak uygulanmaktadır. Türk hukukunda joint venture'a ilişkin ilk düzenleme "iş ortaklığı" kavramı ile10.06.1949 tarih ve 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nda 12.01.1985 tarihve 3239 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle yapılmıştır

Joint venture, risk için birleşme, riski üstlenme anlamına gelmektedir. Joint venture, iki ya da daha fazla kişinin ortak kazanç elde etme amacıyla, mal varlıklarını, emeklerini ve gelirlerini birleştirdikleri sözleşmedir. Ortak kazanç elde etmek amacıyla emek ve bilgilerini birleştiren kişiler gerçek veya tüzel kişi olabilir. Ortaya çıkan jonit venturenın bir tüzel kişiliği yoktur.

Joint venture hukuken veya iktisaden bağımsız kişilerin belli bir işi veya süreklilik arz eden bir faaliyeti gerçekleştirmek için, ticari ortaklık kurması ve amaçlarının kazanç elde etmek olduğu bir sözleşmedir. Sözleşme dolayısıyla müteselsil borç doğacaktır. Joint venture, ülkemizde ortak girişim olarak da adlandırılmaktadır.

Kurumlar Vergisi kanunu joint venture kavramını tercih etmemiş, iş ortaklığı kavramını kullanmıştır .Joint venture da tüzel kişilik şart değildir. Tarafların amacı kâr elde etmektir. Taahhüt edilen iş birlikte yerine getirilecektir. Ortaklar hukuken ve iktisaden birbirlerinden bağımsızlardır. Ortaklar yapılan işlerden müteselsil sorumludur.

Bu tebliğte Joint Venture kavramı detaylı olarak anlatılacak ve Borçlar Hukuku ve Uluslararası hukuk açısından irdelenecektir. Uluslararası hukukta Joint venture uygulamalarına değinilecektir. Bu tebliğ kapsamında, Joint Venture sözleşmesinin benzer olduğu sözleşmeler de incelenecektir. Söz konusu tebliğin amacı hem teori hem de uygulamaya yardımcı olabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Joint Venture, Tüzel Kişilik, Sözleşme, Globalleşme

JOINT VENTURE

ABSTRACT

As a result of globalization, borders have almost disappeared between countries. The development of technology has deeply affected the Law of Obligations and Contract Law, and new types of anonymous contracts are beginning to emerge. Some of the jobs cannot be performed by a single person due to their nature. These jobs are jobs that require high capital and expertise. Joint Venture application can be recommended for this kind of expertise. In today's sense, the first Joint Venture was seen in Venice. This contract is widely applied in Turkish Law today. The first regulation on joint venture in Turkish law was made with the concept of "business partnership" with the amendment made in the Corporate Tax Law numbered 5422 dated 10.06.1949 and numbered 3239 dated 12.01.1985.

Joint venture means merging and assuming risk. Joint venture is the contract in which two or more people combine their assets, labor and income in order to earn joint earnings. People who combine their labor and knowledge to achieve joint earnings can be real or legal persons. The resulting jonit venturi does not have a legal personality.

Joint venture is a contract in which legal or economic independent individuals establish a business partnership and their aim is to earn a profit to carry out a particular business or continuing activity. Due to the contract, several debts will arise. Joint venture is also called as joint venture in our country.

Corporate Tax law did not prefer the concept of joint venture, it used the concept of business partnership. Point venture is not a legal entity. The purpose of the parties is to make a profit. The committed work will be carried out together. The partners are legally and economically independent from each other. Partners are jointly responsible for the work done.

In this paper, the concept of Joint Venture will be explained in detail and will be examined in terms of Law of Obligations and International law. Joint venture applications will be mentioned in international law. Under this communiqué, contracts in which the Joint Venture contract is similar will also be examined. The purpose of this communiqué is to assist both theory and practice.

Keywords: Joint Venture, Legal Entity, Contract, Globalization

I. GİRİŞ

Joint venture, hukuken ve iktisaden birbirinden bağımsız olan kişi ya da kuruluşların kâr elde etmek amacıyla müştereken bir işi yapma taahhüdünde bulundukları ve yapmayı taahhüt ettikleri işten müteselsilen sorumlu oldukları bir özel hukuk sözleşmesidir. Joint venture sözleşmesi akdeden kişi veya kuruluşlar bir ticaret ortaklığı oluşturabilirler. Joint venture sözleşmesi ile bir ortaklık oluşturulması şart değildir.

Joint venture sözleşmesi Türk hukukunda iki kategoride ele alınan bir sözleşmedir. Geleneksel ya da klasik joint venture sözleşmesi en çok rastladığımız sözleşmedir. Bir diğer joint venture sözleşmesi ise sermayeye katılmalı joint venture sözleşmesidir. Klasik ya da geleneksel joint venture, joint venture sözleşmesinin akdedilmesi ile kurulmuş olmaktadır. Geleneksel joint venture sözleşmesinin niteliğini sözleşme metnine bakarak tespit etmek mümkündür (Çakır çelebi, 2017).

Joint venture'nin bir diğer türü olan sermayeye katılmalı joint venture'nin hukuki niteliğini belirlemek geleneksel joint venture kadar kolay değildir. Sermayeye katılmalı joint venture'da bir ortaklık ilişkisi söz konusudur. Sermayeye katılmalı joint venture sözleşmesi birden çok sözleşmelerden oluşmaktadır. Bu sözleşmeler incelenerek sermayeye katılmalı joint venture'un hukuki niteliği belirlenebilinir. Sözleşmenin hukuki niteliğinin belirlenmesi tarafların hak ve borçlarını belirlemek açısından da önem arz etmektedir(Çakır Çelebi, 2017).

Joint venture günümüzde çok sıkça karşılaştığımız bir hukuki kurumdur. Şirketler genelde bir işi yapmakta tek başına hareket etmek istemezler. Şirketler tek başına hareket etmek istemezler çünkü iş başarısızlıkla sonuçlanırsa tek başlarına sorumlu olacaklardır.

Joint venture ilişkisi tarafları tek başlarına sorumlu olmaktan kurtarmakta, müteselsil sorumluluk doğurmaktadır. Joint venture sözleşmesi, uygulamada hukuki problemlere de sıklıkla sebebiyet veren bir sözleşme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte yapılacak işlerin hacminin oldukça genişlediği görülmektedir. Bu iş hacminin gelişmesi birçok özel hukuk sözleşmesini cazip hale getirmiştir. Cazip hale gelen özel hukuk sözleşmelerinden bir tanesi de joint venture sözleşmesidir. Joint venture ilişkisi ya da joint venture sözleşmesi aynı zamanda küreselleşmenin de bir yansımasıdır.

Yüksek uzmanlık gerektiren bir iş ya da işleri tek başına bir kişi ya da kuruluşun yapması oldukça risk taşır. Yüksek derece uzmanlık gerektiren bu iş ya da işleri, bir ortaklığın ya da müteselsil sorumlu olacak kişi ya da kuruluşların birlikte yapması riski azaltacaktır. Joint venture, söz konusu riskin azaltılması amacını gütmektedir.

Joint venture sözleşmesi, Türkiye'ye uluslararası hukukun bir hediyesidir. Joint venture, uluslararası hukukta sıklıkla karşılaştığımız bir sözleşme tipidir. Uluslararası hukuku incelediğimizde hem tek katmanlı olarak ifade edebileceğimiz geleneksel joint venture ile hem de çok katmanlı olarak ifade edebileceğimiz sermayeye dayalı joint venture ile sıklıkla karşılaşırız.

Bu tebliğin amacı, joint venture hakkında farkındalık oluşturmak ve bazı bilgileri sade bir biçimde okuyucuya aktarmaktır.

II. TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ

Joint venture sözleşmesi, bir ihtiyacın ürünüdür. Tarihsel geçmişini incelediğimizde bunu çok rahatlıkla gözlemleyebilmekteyiz. Joint venture sözleşmesinin tarihçesine baktığımızda ilk olarak bu sözleşmenin Venedik'te görüldüğü açığa çıkmıştır(Dayınlarlı, 2017).

Joint Venture sözleşmesi ilk olarak Venedik'te görülmesine rağmen, aslında en temel anlamıyla ya da en gelişmiş şekliyle ilk olarak ABD'de görülmüştür. Joint venture sözleşmesinin anavatanını ABD olarak ifade edebiliriz. Joint venture, günümüzde Türkiye'de de sıklıkla uygulanan bir sözleşmedir.

Joint venture ülkemizde sıklıkla uygulanmakta olsa bile kanuni bir düzenleme söz konusu değildir. Joint venture ile ilgili 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nda iş ortaklığı adı altında bir düzenleme mevcuttur. Bu düzenleme joint venture tam anlamıyla ifade etmekten oldukça uzaktır. Kurumlar Vergisi Kanunu'ndaki bu düzenleme joint venture türlerinden biri olan geleneksel ya da klasik joint venture ile ilgilidir.

Hukukumuzda joint venture ile ilgili olarak "iş ortaklığı" kavramı kullanılsa da bu kavram tam kapsamlı bir kavram değildir(Kaplan, 2013). Evrensel bir kavram olan joint venturenin kullanılması her zaman daha doğru ve daha yerinde olacaktır.

III. TANIM VE KURUMUN ÖZELLİKLERİ

Joint venture her somut olaya göre farklılık gösterecek bir hukuki kurum olması sebebiyle kapsayıcı bir tanım yapmak oldukça zor olacaktır. Joint venture, yapısal bakımdan ve tarafların tâbiyetleri bakımından ve başka birçok açıdan sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur.

Hangi joint venture türünden bahsedersek bahsedelim mutlaka bir sözleşme ilişkisinin bulunması gerekmektedir. Sözleşme olmaksızın joint venture'den bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Joint venture sözleşmesi, kanunumuzda tanımlanmayan bir isimsiz sözleşme olması sebebiyle Borçlar Hukuku'ndaki şekil serbestisi ilkesi sebebiyle herhangi bir şekle tâbi değildir(Çakır Çelebi, 2017).

Joint venture sözleşmesi ya da joint venture ilişkisinde önemli olan hukuken ve iktisaden birbirinden bağımsız kişi ya da kuruluşların biraraya gelmesidir. Bir görüş uyarınca joint venture'den bahsetmek için yerli ve yabancı yatırımcıların biraraya gelmesi şarttır(Dayınlarlı, 2007). Kanımızca böyle bir görüş yerinde olmayacaktır.

Joint venture ilişkisinin kurulması için tüzel kişilik şart değildir. Biraraya gelen kişi ya da kuruluşların hukuken ve iktisaden birbirinden bağımsız olması yeterlidir. Joint venture'de ortaklar, kural olarak ortaklığı temsil etmemektedir. Joint venture'de kabul edilen ortakların diğer ortakları temsil etmesidir. Joint venture'de ortaklar müteselsil sorumlu olacaklardır. Müteselsil sormluluk rejiminin öngörülmesi joint venture olan ilgiyi artırmıştır.

Joint venture ilişkisini kurmak için biraraya gelen kişi ve kuruluşların amacı kâr sağlamaktır. Kâr sağlama amacı olmayan bir ortaklık ya da biraraya gelme durumu joint venture olarak adlandırılamaz.

Joint venture tek ya da sürekli bir işin yapılması amacıyla kişi ya da kuruluşların biraraya gelmesidir. Joint venture konu olan iş bir seferde bitebileceği gibi uzun bir süre de devam edebilir. Joint venture'nin amacına ulaşabilmesi için ortaklar çeşitli katkılarda bulunmak zorundadırlar. Bu katkılar, lisans, marka ve know-how şeklinde olabilir(Çakır Çelebi, 2017).

Joint venture'de ortaklar müşterek kontrol yetkisine sahiptirler.

IV. JOİNT VENTURE'NİN TÜRLERİ

Joint venture dediğimizde aklımıza iki tür gelmektedir. Bunlar geleneksel joint venture ve sermayaye katılmalı joint venture'dir. Joint venture, tâbiyete bağlı şekilde ayrımlara da tâbi tutulmaktadır. Yine joint venture sözleşmesi ulusal ve uluslararası joint venture sözleşmesi olarak iki kısımda da ele alınmaktadır.

Geleneksel joint venture'de taraflar müşterek bir amaca erişmek için bir sözleşme akdetmektedirler. Sermayeye katılmalı joint venture'de de taraflar müşterek amaca ulaşmak, kâr elde etmek için sözleşme akdetmektedirler. Sermayeye katılmalı joint venture'de ekstradan bir de ortaklık ilişkisi kurulmaktadır.

Geleneksel joint venture, organizasyonlu çalışabileceği gibi organizasyonsuz da çalışabilir(Barlas, 2012).

SONUÇ

Joint venture sözleşmesi küreselleşmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkan bir sözleşmedir. Bu sözleşme Türkiye'de çok sıkça karşımıza çıkan bir sözleşme olmuştur. Bu sözleşmenin hukuki niteliğini belirlemek klasik joint venture sözleşmesinde oldukça basittir. Asıl sorun sermayeye katılmalı joint venture sözleşmesinde görülmektedir. Sermeyeye katılmalı joint venture sözleşmelerinde, uydu sözleşmelerle de zaman zaman karşı karşıya gelinmektedir.

Joint venture sözleşmesi ülkemizde çok sık uygulanan bir sözleşme olmuştur. Atipik bir sözleşme olması sebebiyle kanunlarda bir tanımı bulunmamaktadır. Joint venture sözleşmesi, Türkiye'de sadece Kurumlar Vergisi Kanunu'nda düzenlenmiştir. Kurumlar Vergisi Kanunu'ndaki düzenleme yetersiz kalmaktadır. Yapılması gereken yeni bir kanun ya da joint venture ilişkin mevcut kanunlara özel bir hüküm getirmektir.

Joint venture çok karmaşık bir yapıya sahip olmasına rağmen, sıkça karşılaşılan bir kurumdur(Killing, 1982).

Kaynaklar

1- Çakır Çelebi, F. (2017), "Joint Venture'nin Hukuki Niteliği", Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, s. 97- 126.
2- Barlas, N. (2012), Adi Ortaklık Temeline Dayalı Sözleşme İlişkileri, 3. Baskı, İstanbul.
3- Dayınlarlı, K.(2007), "Joint Venture Sözleşmesi", 3. Baskı, Ankara.
4- Kaplan, İ. (2003), İnşaat Sektöründe Müşterek İş Ortaklığı- Joint Venture, 3. Baslı, Ankara.
5- Killing, P. (1982) How to Make a Global Joint Venture Work, Harward Business Review, s.1vd.

KAFKAZIN İLK MÜSLÜMAN KADIN OYUN YAZARI- SEKİNE AHUNDZADENİN SAHNE ESERLERİ

THE PLAYS OF THE FIRST FEMALE PLAYWRIGHT OF KAFKAZ-SAKINA AKHUNDZADEH

Arş. Gör. Humay MAMMADOVA

AMEA Şarkiyat Enstitüsü. Türk Filolojisi bölümü

ÖZET

Sekine Ahundzade, Azerbaycan'ın ve Doğu'nun ilk kadın yazarı olarak kabul edilir.

Dramaturji, Sekine Hanımın çalışmalarında daha önemli bir yere sahiptir. Sahneye ve tiyatroya bağlı olan Sekine hanım daha çok sahne eserleri yazmayı tercih etmiştir.

Sekine Ahundzadenin dramaya dikkat etmesi için pek çok neden vardı. Bunlardan en önemlisi kadınların sahneyi görmek istemesi, sahneyi tanıması ve kadınların kadın karakterleri canlandırmasıydı. Sekine Hanımın dramaturjini tercih nedenlerinden biri de, yeni oyunların kalitesinden duyduğu memnuniyetsizlikti.

İlk sahne eserlerinde başarısını sürdüren Sakina hanım bu doğrultuda faaliyetlerine devam etdirerek, yeni oyunlar yazmaya devam etmiştir.

Anahtar kelime: oyun, tiyatro, kadın, yazar.

ABSTRACT

Sakina khanum has been known as the first female playwright and the first female writer in the history of Azerbaijani literature. Today I will introduce Sakina Akhundzadeh to you as a playwright.

She is considered to be the first female author of Azerbaijan and the East**.** Dramaturgy has a more important place in Sakina Hanım's work. Ms. Akhundzadeh, who is attached to the stage and theater, more preferred to write plays.

There were many reasons for Sekine Ahundzadeh to pay attention to drama. The most important of them was that women wanted to see the scene, recognize the scene, and they play female characters. Another reason why she preferred to write plays is her dissatisfaction with the quality of new plays staged at that time.

The main works of Sakina Akhunzdadeh are:

1. “The benefit of Education”
2. “Truth is bitter”
3. “Bride and Mother-in-law”
4. “The effect of oppression”
5. “Unlucky child”
6. “Prince Ebulfazl and Lady Rana ”-

Sakina Akhundzadeh first penned the play “The benefit of Education” and her comedy “Bride and Mother-in-law”.

She also translated many works from Turkish and World literature into the Azerbaijan language. "Poor boy" and "Lakme", translated from the works of Namik Kamal and Leo Delib. These plays have been staged in Azerbaijani theaters for many years.

It is no coincidence that Sakine Akhundzadeh named her first stage work "The benefit of Education”. As one of the first enlightened women of Caucasus and Azerbaijan Sakina Akhundzadeh wanted to explain to her girl students and their parents that specialization in science and education is necessary to get rid of ignorance and backwardness. She was criticized by many men and women during her first play with her female students in the theater. Going against the Sharia law [religious law] and putting women on the stage were not considered as an acceptable move. Like many of our female intellectuals who were forced upon the demands of the era, Sakina Hanım faced many criticisms and threats. In response to those critics: “The scene is no joke. This is art. It is an ancient and great art. Theater is the mirror of our life. It brightens the taste of our children and helps them develop. Until now, they have closed our eyes in the name of religion, abused the name of religion, enslaved the people for centuries, deprived them of education and science. Today, Western countries can live and study freely because they can get rid of the ignorance of religion faster than Eastern countries. They persecuted us in the name of religion, even though they did not teach us our religion properly.

The plot of the play "The benefit of Science" is as follows: "There were two brothers named Nasrulla Khan and Feyzulla Khan. Nasrulla Khan was raised as a Muslim and Feyzulla Khan was raised as a Russian (European). Nasrulla Khan has a wife and three daughters. Khan wants to hire a private woman teacher for his daughters. However, two of the girls did not heed their father's words and did not learn to read. The third one, Bilgeis is taught both in Russian and her native language by the teacher his father has called. Feyzulla Khan's wife and son Sarvar Khan both are educated. This family, whose members are intelligent, lives happily. In Nasrulla Khan's family, a day is always full of gossip and rumors, but he wants to see his family educated and

intelligent. He is tired of his ignorant, rebellious wife who does not even listen to her own words. Due to his wife's ignorance, both daughters are ignorant and uneducated. Only the third daughter follows her father's advice and studies in all ways. As a result, uneducated girls return to their father's house unhappy, while the third daughter is living happily with her husband. "Sakina Ahundzade wanted to show the necessity of education for girls and the disasters that ignorance brings.

Sakina Hanım, who continued her success in her first plays, continued her activities in this direction and went on writing new plays.

One of Sakina Hanım's stage plays is the two-act comedy "Bride and Mother-in-law". The plot of the work is as follows: “The image of the mother-in-law in the work is a grumpy, informative lady who is not always happy with the wife of her son, and the bride's reading a book seems flawed to her for this century. Although she complained of the bride to her son in an indecent way, she did not succeed. On the contrary, the kindness of the bride and her service in all matters both silenced her mother-in-law and made her husband fall in love with her. However, the mother-in-law always scolds the bride without giving up her prophecy, and when the right time comes, she talks about her youth, nobility and past, and asks the fortune-tellers about her fate. Seeing all these things the bride with her husband convinced her (bride's) father and her mother-in-law to marry, claiming both were single. She was very pleased with her son's wife and accepted their offers. The comedy ends with the wedding scene.
Throughout her life Sakina Akhundzade fought so that women could live freely and regain their rights they had been deprived of for centuries. For centuries, she tried to explain that people were deceived in the name of religion. She questioned why claiming themselves the Muslim community they forgot and made people forget the "Read" command, one of the greatest commandments of the "Koran".

The topics written by Sakina Akhundzadeh reflected the reality of the period. She describes the injustice of the time, the trampling of justice and she spoke sadly of women longing for the sun. In Sakina khanum's works, family and domestic issues, women's chastity, trust, loyalty and other issues have a special place. In Sakina's work, women freedom was the most relevant and frequently addressed topic. In her works, the attitude towards women, the role of women in society and other issues were discussed.
Sakina Akhundzadeh also prepared her play for the theater. That is why she is also considered to be the first Muslim female director.
So Sakina Akhundzadeh is the first Muslim woman writer, playwright and director in the Caucasus.
Today, modern eastern women owe their freedom and rights to enlightened and militant women like Sakina.

Key words: Play, theatre, woman,writer.

Giriş. 18. yüzyılın sonlarında Rus ve Avrupa edebiyatında kadın romanları yer almaya başlasa da, ilk örneklerini Azerbaycan edebiyatında çok daha sonra, 19. yüzyılın sonlarında buluruz.

Sekine Ahundzade, Azerbaycan'ın ve Doğu'nun ilk kadın yazarı olarak kabul edilir. Sekine Ahundzade, Azerbaycan edebiyatı tarihinde ve modern Azerbaycan eğitiminin gelişiminde özel bir yere sahiptir.

XIX-XX yüzyıllıklarda Azerbaycan kadını manevi tekamul yolu hiç te kolay geçmemiştir. Bu tekamulda bir çok aydın kadınlar katılmış ve türlü zorluklarla karşılaşmıştır.

Sekine Ahundzade Azerbaycanın en önde giden müslüman kadın aydınlarından olmuştur. O, 1865-ci yılda Azerbaycanın Guba şehrinde doğulmuştur. Guba'da büyüyen Sakina, eğitimini de burada aldı.Babası devrinin "Feda" lakablı şair ve aydınlarından olan Mirza Heybet Ahundzade olmuştur. Mirza Heybat, 19. yüzyılın ilk yarısında, önde gelen bilim adamı, şair, filozof ve düşünür Abbasgulu Ağa Bakühanov tarafından Guba'da kurulan "Gülüstani-İrem" edebi meclisinin aktif üyelerinden biri olarak biliniyordu. İlköğrenimini babasından alan Sekine Hanım, anadilinin yanı sıra Arapça ve Farsça da öğrenmiş, küçük yaşlardan itibaren edebiyat ve sanata özel ilgi göstermiştir. (Gəncəli, 1973)

Babası tarafında mükemmel şekilde yetiştirilen Sekine Hanım ilk önce doğulduğu şehirde öğretmenlik yapmış daha sonra ise Baküye gelerek burada öğretmenlik faaliyetini devam ettirmiştir. Sekine hanım, Tagiyev Kız Okulunda şeriat ve edebiyat dersleri veriyordu.

Sekine Hanım, küçük yaşta Talib adında bir adamla evlenir ve bu evlilikten Hokumahanım adında bir kız çocuğu dünyaya gelir. Ancak çiftin aile hayatı trajediyle sonuçlanır. Gerici müminleri kızdıran genç öğretmenin eşi, özel emirle kaçak Ali tarafından öldürüldü. O dönemde kadınların öne çıkması, seküler bilgi edinmesi, modern bir düşünce tarzına sahip olması, halkın aydınlanması adına açıkça konuşması kabul edilemezdi. Ancak tüm bu baskılar altında Sekine Hanım yolundan dönmez ve pedagojik faaliyetine devam eder.

Sekine Hanım Azerbaycan'da ilk kez dört yıl içinde bir kız tiyatro topluluğu kurdu ve ilk oyunlarını yazdı.

Dramaturji, Sekine Hanımın çalışmalarında daha önemli bir yere sahiptir. Sahneye ve tiyatroya bağlı olan Sekine hanım daha çok sahne eserleri yazmayı tercih etmiştir.

Sekine Hanım tiyatroyu, sahneyi seven, bu yolda çalışan ilk kadındır. Sekine Ahundzadenin dramaya dikkat etmesi için pek çok neden vardı. Bunlardan en önemlisi kadınların sahneyi görmek istemesi, sahneyi tanıması ve kadınların kadın karakterleri canlandırmasıydı. Sekine Hanımın dramaturjini tercih nedenlerinden biri de, yeni oyunların kalitesinden duyduğu memnuniyetsizlikti.

Sekine Ahundzade ilk olarak "Bilimin meyvesi" adlı pyesi, "Gelin ve kayınvalide" adlı komedisini kaleme almıştır.

Türk edebiyatı və dünya edebiyatından da bir çok eserleri Azerbaycan türkcesine çevirmiştir. Sekine Ahundzadenin Namik Kamalın ve Leo Delibin yaratıcılığından tercüme etdiyi "Zavallı çoçuk" ve "Lakme" eserleri uzun yıllar Azerbaycan tiyatrolarında sahnelenmiştir.

Araştırma ve bulgular. Sekine Ahundzade ilk sahne çalışmasının adını "Bilimin meyvesi" koyması hiç de tesadüfi değildir. Sekine Hanım, Azerbaycan'ın ilk aydınlanmış kadınlarından biridir. Sekine Hanım, cehalet ve geri kalmışlıktan kurtulmak için bilim ve eğitim konusunda

uzmanlaşmanın gerekli olduğunu hem kız talebelerine, hem de ebeveynlerine anlatmak istiyordu. Tiyatroda kız talebeleri ile beraber ilk oyunu sırasında bir çok kadın ve erkek tarafından eleştirelerle karşılandı. Yazarın şeriat kanunlarına zıdd hareket etmesi, kadınları sahneye çıkarması kabul görülen bir hareket sayılmazdı.

Devrin talebleri karşısında zorlanan bir çok kadın aydınlarımız gibi Sekine Hanım da bir çok eleştiriler, tenkit ve tehdidlerle karşıya-karşıya gelmiştir. O eleştitilere şöyle cevaplamıştır:

“Sahne şaka değil. Bu sanattır. Eski ve büyük bir sanattır. Tiyatro hayatımızın aynasıdır. Çocuklarımızın zevkini parlatır ve yetişmelerine yardımcı olur. Şimdiye kadar din adına gözümüzü kapattılar, din adını suistimal ettiler, asırlarca halkı köleleştirdiler, eğitim ve bilimden mahrum bıraktılar. Günümüzde Batı ülkeleri özgürce yaşayabiliyor ve çalışabiliyor çünkü din cehaletinden Doğu ülkelerine göre daha hızlı kurtulabiliyorlar. Dinimizi gereği gibi öğretmemiş ve din adına bize zulmetmişler. Ablalarım, bilim okumak ya da sanat yapmak günah değil. Dünya kültürünün gerisinde kalmamalı.” (Qəhrəmanlı, 2005)

“Bilimin meyvesi” oyunu ilk defa 1904 yıl 2 aralık tarihinde Baküde rus-müslüman kız okulunun sahnesinde oynanılmıştır. İlk izleyiciler kadınlar olmuş ve erkekler bırakılmamıştır. Kadınlar için ilk tiyatro oyunun kadınlar tarafından oynanılması bütün Kafkasda büyük bir ses getirdi. Bu kadınlar adına elde edilmiş büyük bir başarı ve ilerleme idi. İlk defa bu başarıyı elde etmeye nail olmuş Sekine hanım sahne çalışmalarını daha da azmle çalışmaya devam etmiştir.

1904 yılında Sekine Hanım daha bir tiyatro adına daha bir başarıya imza atmıştır. Tiyatroda Nejef bey Vezirovun “Yağıştan çıkıb yağmura yakalandık” komedisini kız öğrencileri ile birlikte sahneleştirmiştir. Oyuncu kızlarına ay-yıldız resimli rozet hazırlamış ve rozetin bir yüzünde oyunun tarihi ve diğer yüzünde rolu oynayan oyuncunun ismi yazılmıştır. O rozetlerden biri- Cebi rolunu oynayan kadın oyunculardan biri Telli hanım Allahverdova-Soltanova tarafından Azerbaycan tiyatro müzesine hediye edilmiştir. (Qəhrəmanlı, 2005)

Sekine Hanımın sahne çalışmaları:

1. “Gelin ve kayınvalide”
2. “Hak sözü acıdır”
3. “Bilim Meyvesi”
4. “Zülmun semeresi”
5. “Zavallı çoçuk”
6. “Şehzade Ebulfazl ve Rana hanım”

"Bilim Meyvesi" oyununun kısa konusu şu şekildedir: "Nasrulla han ve Feyzulla han adlı iki kardeş yaşıyorlarmış. Nasrulla hanı Müslüman, Feyzulla hanı ise Rus (Avrupalı) olarak yetiştirilmiştir. Nasrulla hanın eşi ve üç kızı vardır. Han, kızları için özel bir kadın öğretmen tutmak istiyor. Ancak kızlardan ikisi babalarının sözlerine aldırış etmemiş ve okumayı öğrenmemiştir. Üçüncüsü, Bilgeis babasının çağırdığı öğretmen tarafından Rusça ve ana dilinde öğretilmekte ve eğitilmektedir. Hem Feyzulla han'ın karısı hem de oğlu Sarvar han, ilim ve eğitimlidir. Üyeleri zeki olan bu aile mutlu yaşıyor. Nasrulla han'ın ailesinde gün hep dedikodu ve söylentilerle doludur.Fakat han Ailesinin eğitimli ve zeki olduğunu görmek istiyor. Cahil, asi, kendi sözlerini dinlemeyen karısından bıkmış usanmıştır. Evde huzur içinde yaşayamaz hale gelmiştir. Karısının cehaleti nedeniyle her iki kızı da cahil ve eğitimsizdir.

Sadece üçüncü kızı her şekilde babasının sözlerini dinler ve okur. Sonuçta, eğitimsiz kızlar mutsuz olarak babalarının evine dönerken, üçüncü kız kocasıyla mutlu bir şekilde yaşamaktadır. "

Sekine Ahundzade şu eseri ile kızların okumasının zaruriyetini, cahilliyin getireceyi felaketleri göstermek istemiştir.

İlk sahne eserlerinde başarısını sürdüren Sakina hanım bu doğrultuda faaliyetlerine devam etdirerek, yeni oyunlar yazmaya devam etmiştir.

Sekine hanımın sahne oyunlarından biri de iki perdelik komedi "Gelin ve Kayınvalide" eseridir. Eserin kısa hikayesi şöyledir: “Eserdeki kayınvalidenin imgesi, karısından her zaman memnun olmayan, huysuz, bilgilendirici bir hanımefendidir ve gelinin bir kitap okuması, bu yüzyıl için ona kusurlu görünmektedir. Gelinini oğluna çirkin bir şekilde şikayet etse de başarılı olamamıştır. Tam tersine gelinin nezaketi, her konuda hizmet etmesi hem kayınvalidesini susturdu hem de kocasını ona aşık etti. Ancak, kayınvalide kehanetinden vazgeçmeden gelini her zaman azarlar ve zamanı geldiğinde gençliğinden, asaletinden, geçmişinden bahseder ve falcılara geleceği hakkında sorular sorarak kaderini sorar.Bunu gören gelin, sonunda babasının bekar ve kayınvalidesinin bekar olduğunu iddia ederek kocasıyla beraber onları evlenmeye ikna eder. Kayınvalidesi çok memnun kalarak, tekliflerini kabul etti. Komedi düğünlerinin yapılması ile biter.

“Kaspi" gazetesi oyun hakkında şunları yazdı:

"Sekine hanım, Müslüman sahnesi için çalışan ve bu alanı seven Bakü halkından biridir. Bu alandaki neredeyse tek kadın. Seyirci şimdiye kadar iki eserini gördü. "Zavallı çoçuk" ve "Bilmin meyvesi".

Sekine Ahundzade, kadınların özgürce yaşayabilmesi ve yüzyıllardır yoksun bırakıldıkları haklarına kavuşabilmesi için hayatı boyunca savaştı. Yüzyıllardır insanların din adına aldatıldıklarını anlatmaya çalışmıştır. Kendisini müslüman topluluk adlandıran lakin, “Kuran”ın en büyük emirlerinden biri olan “Oku” emrini neden unutduklarını ve insanlara unutturduklarını sorgulamıştır.

Sekine Ahundzadenin en tartışılan eserlerinden biri “Zülmün semeresi” adlı sahne eseridir. Eser ünlü fransız bestecisi Leo Delibin (1836-1891) “Lakme” operasının Azerbaycan diline tebdil edilmiştir. Eser Azerbaycanda büyük bir ses getirmiş ve tiyatrolarda yıllarca sahneleştirilmiştir. Yaratıcılığının en önemli eserlernden biri olaraq kabul edilir. Yazıçının bu eseri seçmesi hiç te tesadüfü değildir. Delibin “Lakme” eserini XIX asrın ortalarında Avrupada hızlı bir şekilde yayılmaya başlamış olan yevrosentrizm (avrupamerkezçiliyi) fikirlerinden kaynaklanarak kaleme almıştır. Sekine Hanım da bu fikirlerden etkilenerek kaleme almıştır.

“Zülmun semeresi” oyunu daha inkilab yıllarından önce büyük oyuncu Huseyn Arablinskinin repertuarında olmuştur. Huseyn Arablinski bu oyunu 1914 yılında Tifliste oynadığı zaman Kafkas ve Moskova rus basını tarafından övgülerle karşılanmıştır. “Zülmun semeresi” oyunu son defa 1917 yılında 26 Ocakda Baküde sahnelendi.

“Nicat” cemiyyeti oyunun yapısını Azerbaycan sahnesinin büyük sanatçısı Abbas Mirza Şerifzadeye havale edilmiştir. Oyunda Azerbaycan tiyatrosunun büyük oyuncuları Huseyn Arablinski, Abbas Mirza Şerifzade, Gülsabah Hanım, Lizina Hanım, C.Bağdadbeyov, Ə. Qemerlinski, Ö. Huseynov, H.Hacınski, Ə.Suheyl ve başkaları oynamıştır.

Oyun gecesi Azerbaycan tiyatrosunun bayramına dönüştü. Oyun sonunda izleyiciler yönetmen Sekine Hanımı sahneye seslediler. Her kes ayakta alkışlamış ve ayakları altına çiçekler serpilmiştir. Yukarı localardan salona Rusça ve Azerice yazılmış "Yaşasın Kafkasya'nın ilk Müslüman kadın yazarı Sekine Akhundzade" yazılı renkli kağıtlar dökülüyordu. Sekine Hanım sahneye çıktığında“ Yaşasın” sesleri her yana yayılıyordu. Seyirci kadın ouyun yazarını alkışlıyordu.

Sosyal faaliyetine özellikle Azerbaycanlı kızların eğitimi ve yetiştirilmesi alanında öğretmen olarak başlayan Sekine Hanım iyi bir öğretmen ve öğretmendi. 19 Aralık 1915 tarihli "Kaspi" gazetesi yazıyordu:

“Aleksandr adını taşıyan Rus-Tatar Kız Okulu'nda öğretmenlik yapan Sakina Akhundzadeh, öğretmen olarak yaptığı çalışmalar nedeniyle "Aleksandr lentası" rozetine layık görüldü.

Sekine hanım ilk kadın oyuncu, yönetmen olmakla beraber hem de ilk kadın yazar olarak tarihe geçmiştir. O, konusunu Azerbaycan Halk edebiyyatından aldığı “Şehzade Ebulfazl ve Rana hanım” adlı ilk hikayesini roman tarzında okuyucusuna sunmuştur. Eser 1918 yılında yayınlanmıştır.

Sekine Hanım`ın kaleme aldığı “Şehzade Ebülfezl ve Rana Hanım” adlı eser, onun ilk kadın romancı ünvanına sahip olmasını sağlamıştır. Eserin roman türüne dahil edilip edilmeyeceği tartışma konusudur. Küçük boyutu nedeniyle, eser bazen hikaye, bazen ise destan olarak adlandırılır.

Her şeyden önce, Sekine Hanım`ın roman türünde eser yazmak istemesinin sebebine bakalım. Yirminci yüzyılın başında roman türü yeni ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlamıştı. Roman, Azerbaycan edebiyatının en genç türlerinden biridir. Oluşumu 19. yüzyılın sonuna ve 20. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Azerbaycan edebiyatında Azerbaycan Türkçesiyle yazılan ilk roman, 1896-1899'da Nariman Narimanov`un "Bahadır ve Sona" adlı eseridir.

Araştırmacı N. Kahramanlı "Şehzade Ebülfazl ve Rana Hanım" adlı hikayenin 1918'de değil, daha önce bir opera senaryosu olarak yazıldığını belirtmektedir. 9 Ocak 1914 "Sadaye-Hakk" gazetesi de Hacıbala Şerifov'un Sekine Ahundzade ile birlikte "Şehzade Abulfazl" adlı bir opera yazdığını bildirmiştir.

Eser roman içinde roman-hikaye tekniği kullanılarak yazılmıştır. Doğanın küçük bir tanımıyla başlayan eserde roman, sevgilisinin yolunu bekleyen terekeme kızının hasretiyle başlar, yaşlı kadının hikaye (masal) anlattıktan hemen sonra çocuğun gelmesi ve birkaç gün sonra onların evlenmesi ve sonsuza dek mutlu bir şekilde yaşamasıyla biter. Eserin başlığının yaşlı kadının anlattığı hikaye ile bağlantılı olması onun önemini vurgulamaktadır.

"Şehzade Ebülfazl ve Rana Hanım" eseri ister içerik isterse de biçim olarak hem masalı hem de bir aşk destanını anımsatmaktadır.

Sekine Hanım'ın öğrencilerinden Fatma Sultanova-Hacınskaya bir sohbetinde şöyle anlatıyor:

“Tiyatro adını duymuştuk ama hiç görmedik. Onu göreceğimiz günü hasretle bekliyorduk. Bizi bu hayalimize öğretmenimiz Sekine hanım kavuşturdu. Kendisi “Bilmin meyvesi” adlı oyun yazdı, eseri bize okudu, rolleri aramızda paylaştı. Subay Server han rolünü da bana verdi. Sahnemiz hazır oldukdan sonra 2 aralık 1904`te Bakü`deki rus-müslüman okulun tiyatrosunda sahneledik. Oyunun biletlerini önceden Sekine Hanım bize ailemizdeki, akrabalarımızdakı, konşularımızdakı kadınlara dağıtalım diye vermişti.

Sekine Hanım'ın yazdığı konular dönemin gerçekliğini yansıtıyordu. Zamanın haksızlıklarını, adaletin ayaklar altına alınmasını ve güneşe özlem duyan kadınların gönül acısını anlatıyor.

Sekine Hanım kendi yazdığı sahne eserlerinin yönetmenliğini kendisi yaptığı için hem de ilk müslüman kadın yönetmen olaraq tarihe geçmiştir. Hacı Zeynalabtin Tagıyev1in “Kızlar okulu”nda sahnelenmiş oyunların çoğunun yönetmenliğini Sekine Hanım kendisi yapmıştır.

Sonuç. Sekine Ahundzadeh, Azerbaycan edebiyatında, Azerbaycan tiyatro tarihinde ve Azerbaycan eğitiminde büyük hizmetler vermiş ve özel bir yere sahip olmuştur. Böylelikle büyük zorluklarla da olsa hayatının en büyük amacına ulaşmış, müslüman kafkaz kadınını ilk kez sahneye çıkarmış ve ilk kadın oyuncuların sahne almasına destek olmuştur. Ayrıca Sekine hanım, sosyal hayatta her zaman mücadele eden bir kadın olmuş ve her zaman Azerbaycanlı kadınların aydınlanması için çalışmıştır.

Bu gün çağdaş doğu kadını elde ediyi özgürlük və hükuklarını Sekine Hanım gibi aydın kadınlara borçludur.

KAYNAKÇA

1. Kahramanlı N. (2005). Səkinə xanım Axundzadə-müəllim, teatr xadimi, dramaturq, BQU nəşri, Bakı.
2. Gəncəli S. (1973). Ömürdən səhifələr, İşıq nəşri, Bakı.

MEKÂNIN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ RESİMİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: İBRAHİM ÇALLI ÖRNEĞİ

THE SPACE DESIGN IN THE EARLY REPUBLIC PERIOD PAINTING: EXAMPLES OF İBRAHİM ÇALLI

Arş. Gör. Özge ÜRTEKİN
Işık Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarım Bölümü,

ÖZET

Sanat insanlıktan, toplumdan, çevreden beslenerek yaratıcılıkla harmanlanarak ortaya koyulan eylemdir. Tekniğin yanı sıra yeni bir biçim ortaya koyar. Özgündür; bilinen var olan biçimleri, rengi, dokuyu, ışığı dönüştürür. Bu yüzden sanat, sanatçı ve sanat eserleri toplumun her yönden gelişmesi, farklı bakış açısı kazanmasında araç olarak kullanılmaktadır. Toplumun siyasi, ekonomik, sosyal durumunu yansıtması hatta yönlendirmesi özelliğiyle bu çalışmanın konusunu sanatın hayat damarlarından birisi olan resim oluşturmaktadır.

Resim sanatı, bağımsız bir disiplin olduğu kadar diğer disiplinleri etkilediği gibi diğer disiplinlerden de etkilenmektedir. Resimde mekân, bireyin çevresini, eylemlerini, algısını ve yaşamını ifade eden bir kavram olarak yer almaktadır. Mekân, kendisini sınırlandıran formu, renk, biçim, doku gibi detayları ve özellikleri ile tanımlı hale gelmektedir. Bu nedenle diğer disiplinlerde olduğu gibi resim sanatında da bu özellikleri dolayısıyla kendisini göstermektedir. Resim-mekan ilişkisinin ilk örnekleri, mağara duvarlarına çizilen resimler olarak gösterilebilir. İlk resmin yer aldığı (mağara duvarı), bir mekandır. Resim-mekan ilişkisi, perspektifin keşfedilmesinden önce (Rönesans öncesinde) resmin yer aldığı mekanla sınırlıdır. Perspektifin bilinmeyişi mekan yaratımını engellemiştir. Rönesans Dönemi'nde perspektifin keşfedilmesiyle resimdeki mekanın kullanım alanları genişlemiş, iki alanın birbirine olan etkileri artmıştır. Sanatçı, resmin içinde de mekan yaratmıştır. Birbirinden farklı gibi görünen bu iki disiplin, özellikle resimlerde yer alan mekânların çizim aşamasında birbirine oldukça yakınlaşır. Tasarlanan mekanların sunum aşamasında resim anlatım dili olarak kullanılırken, resim sanatında da mekan, sanatçı tarafından anlatım dili olarak kullanmaktadır.

Bu bağlamda araştırmada resimlerdeki mekân kavramı ve algısının irdelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Erken Cumhuriyet Dönemi ressamlarından dönemine soyadını vermiş ve alanında oldukça nitelikli eserler vermiş olan İbrahim Çallı'nın eserlerinden 5 adet eser örnek olarak seçilmiştir. Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet döneminden başlayarak evrilen resim olgusunda, boşluğun görünür kılınması ile mekânın varlığı söz konusu olmuştur. Gelişen mekân olgusu, resim kompozisyonunda nesnelerin birbiriyle olan ilişkilerini belirlerken, bu süreci yönlendiren her türlü sosyal, ekonomik, kültürel yapıdan da etkilenmiştir. Mekân, resmin içinde kendisi dikkate alınarak resmedilmiş nesneler aracılığıyla var olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Resim,Sanat, Mekan, Mekan Tasarımı, Perspektif

ABSTRACT

Art is an action that is produced by blending creativity, feeding from humanity, society and the environment. It reveals a new form as well as technique. It is original; it transforms the well-known existing forms, color, texture and light. For this reason, art, artist and their works of art are used as a tool for the society to develop and gain different perspectives in all aspects. The subject of this work is painting, which is one of the life veins of art, as it reflects and even directs the political, economic and social situation of the society.

Painting is an independent art form. However, it is has affected other disciplines and has been also influenced by other disciplines. In painting, space takes place as a concept that is 6expressing the individual's environment, actions, perception and life. The space becomes defined with its limiting form, details and features such as colors, forms, textures. For this reason, it shows itself in the art of painting as well as in other disciplines. The first examples of painting-space relationship can be shown as paintings drawn on cave walls. The place, where the first painting (cave wall) is located is a space. The relationship between painting and space had been limited to the space only until the painting has been taken to the next step, which is the perspective. The fact that due to perspective was not previously invented it was prevented the creation of space. The discovery of perspective in the Renaissance Period, the usage areas of the space in the painting has been expanded and the effects of the two areas on each other respectivliiy increased. The artists also has created a space within the paintings. These two disciplines, which were seem differed from each other, were become very close to each other, especially in the drawing phase of the spaces in the paintings. The picture has been used as an expression language during the presentation of the designed spaces. Similarly, in the art of painting, the space has been used by the artists as a language of expression.

In this context, it is aimed to examine the concept and perception of spaces in paintings. Within the scope of the study, five samples from the works of Ibrahim Çallı, who has given his surname to his period, chosen as examples. As a result, in the art of painting, which has evolved since the Early Republican period, the existence of space has be come into question by making the void visible. While developing the space phenomenon determines the relations between the objects in the painting compositions, it has also been influenced by all kinds of social, economic and cultural structures that directs this process. The space has been existed through the objects in the painting.

Key Words: Picture,Art, Space, Space design, Perspective

1.Giriş

Her kültürel dönem, belirgin karakteristik özelliğe sahiptir. Bunların oluşumlarını ve geçişlerini kesin tarihlerle sınırlamak mümkün değildir çünkü oluşumların geçmişe uzanan bir gelişim süreçleri bulunmaktadır. Cumhuriyet Dönemi Türk Sanatından söz ettiğimiz zaman da Osmanlı Döneminin kültür ve sanatına uzanan bir boyutu olduğu öngörülmelidir.

Türk Sanatı kendi geleneksel minyatür sanatını, Cumhuriyet öncesinde; Osmanlı Döneminde terk ederek Batı anlayışında bir sanata yönelmiştir. Bu yönelimi etkileyen faktörler arasında; Batı'nın örnek olarak alınması, Avrupa anlayışındaki perspektif derslerinin askeri amaçla da olsa okulların programında yer verilmesi , litografi atölyelerinin kurulması v.b etmenler bulunmaktadır. 19. Yüzyılda Fransa'ya gönderilen asker kökenli ressamlar, o dönem Fransa'da hakim olan klasist-romantik ekollerin karışımı akademik anlayışların temsilcisi olan sanatçılardan eğitim almışlardır. 20. Yüzyıla kadar Batı'ya giden sanatçılarımızdan hemen hepsinde ilgiler genel olarak modelden desen çizimi ve çizdiklerini dikkatli ve titiz boyama ile sınırlı kalmıştır.(TMB)

İç mekan, bilimsel, teknik ve sanatsal bilgi ve olanaklarla tasarlanabilmektedir. Mekan tasarımı etkilendiği kadar diğer alanları da etkilemektedir. İç mimari ve resim, ayrı mekan kavramlarını kullansalar da temelde aynı sanat öğesini içermektedir. Mekan, resimde iki boyutlu tual (reel tabaka), İç mimaride ise üç boyutlu kabuktur. Bu bağlamda çalışmada mekan, etkileşim içerisinde olduğu resim sanatı içinde incelenecektir. Erken cumhuriyet dönemi sanatçısı İbrahim Çallı'nın çalışmaları, örneklem olarak seçilmiştir.

2.Mekan Kavramı ve Resimde Mekan Algısı

Mekân, tasarımcının birinci malzemesidir ve iç mekân tasarımındaki esas öğedir. Özünde nokta, çizgi, düzlemden oluşan hacimler mimari ölçekte; kolon, kiriş, düzlemsel duvarlar ve çatılar haline gelir. Mimari tasarımda bu öğeler, bir yapıya biçim vermek, içeriyi dış mekândan ayırmak ve iç mekânın sınırlarını belirlemek üzere düzenlenmektedir. İç mekan; amacına uygun tasarlanmış ve seçilmiş donatı elemanları ve bu elemanlar arasındaki görsel ve gezinti boşluklarından oluşur. Malzeme, renk, dokuların seçimi, form ve bunların arasındaki oranlar, insanın hem fiziksel hem de ruhsal gereksinimlerini karşılar. Mekan tasarımında amaç, sağlıklı ve rahat yaşam biçimini oluşturmaktır. Mekanda kullanılan formların, görsel olarak kendi içinde ve mekanın bütününde uyumlu olması, doluluk ve boşluk oranlarının, renk uyumunun ve malzeme seçiminin belli bir ilişki içinde olması önemlidir. Mekanın, düzen ve denge içinde olması, kullanılan diğer donatı elemanları ve arrmatürlerin de bu uyuma katkıda bulunması gerekmektedir. Bu denge ve düzen aynı zamanda mekanın işlevselliği doğrultusunda olmalıdır. Mekan, kullanıcının amacına uygun olarak fiziksel, ruhsal gereksinimlerini karşılayabilecek ölçü ve nitelikte, yürüme, oturma, dinlenme, çalışma gibi eylemlerini yorulmadan rahatça yapılabileceği, gezinti alanlarının ve donatı elemanlarının yerlerinin doğru belirlendiği bir ortam olmalıdır.

Gerek kuramsal gerekse kavramsal açıdan olsun mekan, her sanatçı tarafından formu içinde barındıran eleman olarak tarih boyunca kullanılmıştır. Mekân, insanla olan etkileşimi sayesinde, resimde kullanılan en önemli öğe haline gelmiştir. Bu etkileşim mekânı oluşturan bileşen ve öğelerle mümkündür. Kullanıldıkları yere göre mekânın bileşen ve öğeleri sınırlayıcı, odaklayıcı, yönlendirici roller üstlenebilir. Bu roller bireyin mekânı algılaması için

ipucu niteliğindedir. Resim sanatında sanatçı mekan aracılığıyla bu algıyı kendi sanatı içinde kullanır. Resimde ilk bakışta algılanan şekil, figür ve biçimdir; biçimin dışında kalanlar ise resmin biçime göre mekanını oluşturmaktadır. İki boyutlu yüzeyden, insan düşüncesi ve imgelerneyle birleştiğinde kurtulan resim, "biçim-mekan" görüntü boyutunu oluşturmaktadır.

Resim, görüntünün yer aldığı iki boyutlu bir yüzeydir ve bulunduğu mekan tarafından sınırlandırılır. Mekan kullanımıyla iki boyutlu olan resim düzlemi üç boyutlu gibi algılanır. Resimde bulunan mekan, imge yaratır. Bu imge sayesinde resimle izleyicisi arasında bağ kurulur. Resim, mekansal bir yansıma yaratırken amacı onu görenin kendi mekanını unutması değil, tam tersine; kendi mekanının içinde bir başka mekan yaratarak, her ikisini birlikte görebilmesidir. Resimde kullanılan renk, doku, ton, leke, çizgi, ışık gibi resimsel öğeler, görsel formlar mekan tasarımının da önemli bir parçasıdır. Ritim, uygunluk, karşıtlık ve denge olarak tanımlanan, her sanat ürününde olması gereken ilkeler, mekan-resim ilişkisinin bir başka ortak yönüdür.

Resimde mekan kullanımı, izleyicinin duyularına hitap ederek bireyde algılama sürecini kolaylaştırır. Mekânsal algılama ve duyular yardımıyla bilgi ve tecrübeler bellekte yorumlanır. Bireylerin ilgi alanları, tecrübeleri, beklentileri, güdüleri, tutumları farklı olduğu için algının kişiden kişiye değişiklik gösterdiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca her kullanıcı mekânla, bulunduğu konum, hareketi, bakış açısı, deneyimleri aracılığıyla ilişki kurmaktadır. Resim de birey ile mekan arasında kurulan bu ilişkiden faydalanır.

3.Erken Cumhuriyet Dönemi Resminde Mekan

Resim tarihinde mekan kavramının, zaman içinde dört aşama geçirdiği görülmektedir: İki boyutlu yüzeysel mekan anlayışı, üç boyutlu mekan anlayışı, çok boyutlu mekan anlayışı ve kavramsal boyutlu mekan anlayışı. 15. yy öncesindeki dönemlere iki boyutlu mekan anlayışı hakimdir. Dinin ağırlığı, tek merkeziyetçilik, tek odak noktalı bir anlayışa sebebiyet vermiştir. Dinin hakimiyetinde sanat gelişim gösterememiş olsa da 14.-15. yüzyılda özellikle Rönesans'tan sonra perspektifin keşfedilmesiyle resimde, yeni bir ifade stili ortaya çıkmıştır. Gölgeler, ileri-geri planlar, mimarı yapıların çiziminde kullanılan arka-ön ilişkisiyle giderek görsel ifade biçiminde farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Takip eden yüzyıllarda perspektifle birlikte boşluk,hacim önemli bir öğe haline gelmiştir. 19. yüzyılda ise, izlenimcilerin başlattıkları resim anlayışında, önemli değişikliklerle karşılaşılmaktadır 20. yüzyılın başında, Braque ve Picasso'yla, perspektifin kullanımından sonra en büyük devrim yaşanır. Kübist devrim, yani üç boyutlu mekan kavramının parçalanarak çok boyutlu bir mekan anlayışının ortaya çıktığı dönemdir.

Türkiye'ye resim sanatı Batıdan geçmiş olup kökü, 'Peinture' bir diğer deyişle minyatür adı verilen eski resim sanatına dayanmaktadır. Bu eski resim sanatı beş yüz yılı aşan zengin bir tarihe sahiptir. Osmanlı Minyatürü, İslam dininin prensiplerine ayak uyduran, İslam metafiziğini, çizgiler ve renklerle dile getiren bir sanattır. II. Mahmud'la başlayan, Tanzimatla ivme kazanan modernleşme ya da Batılılaşmanın getirdiği farklılığın en iyi, en açık okunabileceği alan resim sanatı olmuştur. Batılılaşan Osmanlı, Batılılaşma hareketiyle

Hıristiyan Batının bazı sistemlerini bazı sanat eğilimlerini benimsemek zorunda kalmıştır. Özellikle askeri eğitim alandaki eğitim reformu, resim sanatının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Avrupa anlayışındaki perspektif derslerini alan askerlerden bazıları resim alanında ilerlemeye karar vermiştir. Resim alanında daha yetkin bir sanat eğitimi görmesi için gençler yurtdışına gönderilmişlerdir. Gönderilen bu kuşak da döndüklerinde Cumhuriyet Döneminin çok yönlü kalkınma ve modernleşme hamlelerine sanatsal\ zihinsel karşılık gelen Batı'da henüz yaşamaya devam eden Fovizm, Kübizm hatta Dışavurumculuk (Ekspresyonizm) gibi çağdaş akımları biraz gecikmeli olarak Türkiye'ye getirmişler ve dönüşlerinin hemen ardından resim öğretmeni olarak görevlendirilmişlerdir. İbrahim ve Tevfik Paşalar, Servili Ahmet Emin, Şeker Ahmet Paşa, Süleyman Seyyit, Hüseyin Zekai Paşa, arkeolog ve ressam Osman Hamdi, Batıyı örnek alan resim sanatımızın ilk temsilcileri, bir bakıma klasikleridir.Türkiye'de resim tarihi, daha çok sanatçı grupları üzerinden şekillenmiştir. Birbirini takip eden 'asker ressamlar'yavaş yavaş 1914 kuşağı ile sivilleşmeye başlamıştır. Cumhuriyet ile birlikte yerini sivil sanatçı gruplarına bırakmıştır.

a)Osmanlı Ressamlar Cemiyeti: Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 1908'te kurulmuştur. 1921'de adı Türk ressamlar Cemiyeti olarak değiştirilmiştir (Berk, 1973). 1926'da adı güzel Sanatlar olan Cemiyet kuruluşundan 5 yıl sonra aylık sanat gazetesi çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin bir süre yayınlandıktan sonra kapanmasına karşın Cemiyet, isim ve biçim değiştirerek günümüze kadar çalışmalarını sürdürmüştür. **Öncüleri:**Şeref Akdik, Saim Özveren, Refik Epikman, Elif Naci, Muhittin Sebati ve Cevat Dereli (izlenimci, realist, klasik-Naturalist sanatçı birliği), Hikmet Onat

b)1914 Kuşağı veya Çallı Kuşağı:Türkiye resim sanatı tarihinde 1914 kuşağı olarak adlandırılan sanatçı grubu Osmanlı ile Cumhuriyet Dönemleri arasında bir köprü oluşturmuştur. 1910 yılında Paris'e gönderilen ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ile yurda dönen sanatçılardan oluşan bu grup, resim sanatında izlenimci bir bakış açısı benimsemişlerdir. **Öncüleri:**Nazmi Ziya Güran, Feyhaman Duran, Avni Lifij, Ruhi Arel, Namık İsmail, Hikmet Onat, İbrahim Çallı, Ali Sami Boyar.

4.Mekânın Erken Cumhuriyet Dönemi Resimi Üzerinden İncelenmesi: İbrahim Çallı Örneği

Türk Empresyonist Ressam Ibrahim Çallı 1882 yılında o zamanlar İzmir'e bağlı bulunan Çal kasabasında doğmuştur. 1906'da Şeker Ahmet Paşa'nın desteğiyle Sanayi-i Nefise'ye giren İbrahim Çallı, 1910 yılında buradan mezun olduktan sonra Hikmet Onat ve Ruhi Arel'in de aralarında olduğu bir grupla Paris'e resim öğrenimine gönderilmiştir. Ünlü ressam, Paris'te L'EcoledesBeauxArts'da FernandCormon atölyesinde eğitim görmüştür. Çallı, Sanayi-i Nefise'ye hoca olarak girdikten sonra Hikmet Onat, Nazmi Ziya, Feyhaman Duran, Avni Lifij, Namık İsmail de okulda hocalık yapmaya başlamıştır. Cormon atölyesinde dört yıl klasik eğitim almasına rağmen, serbest bir teknikle resim çalışmalarına devam etmiştir. Sanatçının eserleri arasında portreler, nüler, peyzajlar ve natürmortlar daha ağırlıktadır. Çağdaş sanatında kendi adıyla anılan kuşa, daha çok onun öncülük çabaları doğrultusunda etkinliğini

yaygınlaştırmış ve kendilerinden sonra gelen sanatçı gruplarının çıkışı için uygun bir zemini yaratmıştır (Özsezgin, 1983).

İbrahim Çallı İstanbul'a bakışında dönemin toplumsal ve kültürel yapısı içerisinde kentin tarihsel dokusu, resimlerinde göze çarpan bir özelliktir. Gritchenko'dan etkilenerek, izlenimci anlayıştaki paletini, daha biçimci bir yönde yenileştirmiştir. Tablolarında İstanbul'un peyzajını, izlenimci anlayışa yatkın bir çizgiyle resimleştirdiği görülmektedir.

4.1.İbrahim Çallı Resimlerinde Mekan Analizi

Şekil 1. Emirnönü Tablosu(Çallı arşivi)

Eminönü Tablosu

Karton üzerine yağlıboya, 'Eminönü' Tablosu. Eminönü İstanbul'un en eski semtlerinden biridir. İstanbul'un simgelerinden olan Mısır çarşısı, Yeni Camii'ye ev sahipliği yapmaktadır. Resimde sivil ve dini mimari örneklerinden silüet şeklinde Yenicamii, Mısır Çarşısı ve kayıklar görülmektedir. Resimde görüldüğü üzere döneme özgü deniz yolu ulaşım aracı, kayıklardır. Birbirine dik, paralel ve eğik durumda konmuş formların yönleri, gerçek mekanda olduğu gibi, resmin geometrisini de oluşturmaktadır. Resimde kayıkların duruşlarında farklı yönler kullanmak yapıtın içeriğine hareket, canlılık ve ilgi çekicilik kazandırmıştır. Resimsel düzende perspektif, büyük-küçük ilişkileri, yön algıları yaratırken, döşeme, duvar, kolon v.s. gibi mimari mekanın temel elemanlarının doğrudan örgüsü yönsel etki ve algıların kaynağı olmaktadır. Bütün bileşkenin arkada bulunan daha eski yapılardan mekansal ayırımına, köşelerle ilişkili olan iskeleyle, denizden gelen açıklıklarla ve kayıkların üstünden etkileşim kurmuştur.

Şekil 2. Hisar Tablosu(Çallı arşivi)

Hisar Tablosu

'Hisar' Tablosu, kontrplak üzerine yağlıboya çalışmasıdır. İstanbul'un iki yakasında da bulunan hisarlar, zamanla İstanbul'un sembolü haline gelmiştir. İzleyiciye mekanın İstanbul oldugu mesajı mimari yapı ile sağlanmıştır. Resimde, düz, dik açılı, eşit boyutlu olmayan yapılar ve primer renklerle oluşan simetrik ve dinamik denge ve birbiriyle ilişki içinde bulunan yüzeyleri kullandığı görülmektedir. Birbirine benzer mekânlarda aynı konuyu birkaç kere resimleyen sanatçı, özellikle boğazı farklı açılardan bir çok kez resmetmiştir.

Şekil 3. Emirgan Tablosu(Çallı arşivi)

Emirgan Tablosu

İbrahim Çallı'nın Emirgan'daki Tablosu, Emirgan Çeşmesi, resimde yer alan mimari bir semboldür. İstanbul Emirgan'da bulunan Emirgan Çeşmesi, I.Abdülhamit tarafından, eşlerinden Hümaşah Hatun ile oğlu Şehzade Mehmet'in anısına 1783 tarihinde yaptırılmıştır. Bu nedenle "Hümaşah Hatun ve Şehzade Mehmet" çeşmeleri olarak da bilinmektedir. Çeşme III. Selim döneminden itibaren giderek yaygınlaşan mimari anlayışta inşa
edilmiştir. Lale devriyle anıtsal çeşme mimarisi terk
edilmiş, çeşmeler, daha yüksek ve daha dar formlarda inşa edilmektedir. 1783 tarihinde yapılan Emirgan Çeşmesi de, bu mimari anlayışın örneklerinden biridir. Sekizgen tabanlı mermer yapının dört yüzünde çeşme vardır. Lale devrinde başlayan yoğun bezeme anlayışının aksine çeşmenin yüzeyinde bezeme bulunmamaktadır. Emirgan çeşmesi inşa edildiği dönemden bu yana Çallı'nın eserinden de anlaşıldığı üzere, bugün de olduğu gibi Emirgan çeşmesi, çevresinde bir çok etkinliğin yer aldığı merkezi bir nokta konumundadır. Resimde Çallı'nın

baktığı perspektiften güneşin mimari yapıyı aydınlattığı, insan figürlerini ise gölgede bıraktığı görülmektedir. Bu durum odağın mimari yapıya yani çeşmeye kaymasına sebep olmaktadır.Vurgu sanatçı tarafından Çeşme'ye yapılmıştır. Resimde mimari yapı, ana unsur olarak ele alınmıştır. Mekan kullanımıyla sanatçı, izleyiciye dönemin siyasi, sosyal hayat ve mimarisi ile ilgili bilgi vermektedir.

Şekil 4. İstanbulTablosu(Çallı arşivi)

İstanbul Tablosu

Eserde göze çarpan, tek başına duran dikey yüzey, minaredir. Boşlukta duran yatay yüzeylerin sağ tarafında konumlandırılarak bir kompozisyon oluşturulmuştur. Resimde yer alan diğer yapılar ise sıradan içine kapalı (kutu) hacimlerden oluşmaktadır. Yapının resime yerleşimi, resmin dokusunu bozmamıştır. Aksine bulunduğu alandaki renk tonlarına ve gölgelendirme sahip olduğu için, geride bulunan peysaj içinde erimiştir. Minare, yapının geri kalanında olduğu gibi yere oturmaktadır ve gökle ilişki içindedir, boşlukta değildir. Görüntü olarak ayakta durmaktadır, aynı zamanda da yatayda uzanan elemanları vardır. Kompozisyonun ana özellikleri ve verileri dikeyler ve yataylardır. Aynı zamanda ışık gölge-oran-orantıyla perspektif sayesinde resime derinlik kazandırılmıştır.

Şekil 5. Boğaz Tablosu(Çallı arşivi)

Boğaz Tablosu

Marmara Denizine bakan yolun sol tarafında konut, sağ tarafında Hisar duvarları görülmektedir. Çift kat yüksekliğindeki ev ve karşısında yer alan büyük duvar, yolun hareketini şehrin dışına denize doğru yönlendirmektedir. Hisarın duvarı denize doğru devam edip bir başka düzlemin sonunda dururken, figürlerin yürüdüğü yol, evin girişini vurgulamaktadır. Evin girişi dışarıya doğru uzanan bir yatay düzlemle daha da tanımlanır. Yönlendirmedeki benzer bir etkileşim de kuzeybatıda bulunan büyük penceredeki dikey açıklıkla sağlanmaktadır. Evin iki tarafında iki kat yüksekliğinde dikilen düzlemler, ağaçlar görülmektedir. Bu yüzeyler, iki katı bütünleştirip, aynı zamanda da gök yüzüyle ilişki kuran elemanlardır. Böylelikle bunlar dengeyi tamamlar ve bütün evi, dikeyde yükselen ve yatayda uzayan güçler ilişkisinin bir göstergesi olarak ortaya çıkarır. Dış yüzeylerde kullanılan renkler beyaz ve gri olurken, çizgisel elemanlarda sarı, mavi, yeşil kullanılmıştır.

Değerlendirme

İbrahim Çallı çalışmalarında toplum hayatıyla ilgili konuların yanı sıra, Ada ve Boğaz manzaraları, kadın portreleri ve Türk resminde ilk olarak çıplak resimler yapmıştır. Daha sonra izlenimci teknikten uzaklaşarak, grafiğe yakın şematik desen ve az karışımlı renk anlayışını benimsemiştir. Kısa süre sonra izlenimci anlayışa geri dönmüştür. Çallı yaptığı tablolarda manzara, portre ve tabiat resimlerinden başka Kurtuluş Savaşı ve İnkılaplarla ilgili kompozisyonları, Atatürk portreleri ve köylü hayatını anlatan olayları işlemiştir. İşlenilen konularda üslup birliği olmasına karşın konular arasında bu birlik söz konusu değildir. Resimlerinin dönem özelliği olan siyah ve kahverengi gibi koyu renklerden uzak bir palete ve serbest bir fırça işçiliğine sâhip olduğu görülmüştür. Nature-morte ve portreleri daha detaylı işlediği ve mekânın figürün arkasında tamamlayıcı unsur olarak kaldığı gözlemlenmiştir. Büyükada, Boğaziçi manzaraları, köylü hayatını anlatan tablolarda ise mekanın derinliği kontrast renk kullanımıyla verilmiştir. İzlenimci yaklaşımla resmedilen tablolar var olanı olduğu gibi yansıtmaktadır. Dolayısıyla yapıların tarihi serüvenine Çallı tabloları ışık tutmaktadır. Yağlı tablolarında yapıların mimari detayına çok girmemiş, silüet şeklinde işlemiştir.

5.Sonuç

Resim tarihi, bir bakıma mekânın tarihi temsilinde önemli bir rol oynamaktadır. Resimde kullanılan renk, çizgi, gölge, ışık, perspektif vb. öğelerin mekân ile arasında işlevsel bir bağ vardır. Bu öğelerin zamanla değişime uğradığı görülmüştür. Buna bağlı olarak mekânın temsil edilişi de değişime uğramıştır.Erken Cumhuriyet döneminden başlayarak evirilen resim olgusunda, boşluğun görünür kılınması ile mekânın varlığı söz konusu olmuştur. Gelişen mekân olgusu, resim kompozisyonunda nesnelerin birbiriyle olan ilişkilerini belirlerken, bu süreci yönlendiren her türlü sosyal, ekonomik, kültürel yapıdan da etkilenmiştir.Mekân, resmin içinde kendisi dikkate alınarak resmedilmiş nesneler aracılığıyla var olmuştur.

Çalışmada, geometrik kurallar üzerine kurulmuş perspektifin yerini boşluğu ve hacmi belirlemek için ön plandan başlayarak gerilerde ufka kadar uzanan dereceli tonlara ve renk çeşitleri bıraktığı gözlemlenmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi ressamlarının çalışmalarına bakıldığında benimsenen izlenimcilik akımı sebebiyle mekân tasvir edilirken kesin çizgiler kullanılmadığı görülmüş, onun yerine fırça dokunuşlarının tercih edildiği gözlemlenmiştir. Perspektife çok önem verilmediği halde yine dekompozisyonda bir boşluk ve hacim duygusu hissedilmektedir.Mekânda tonların ve renklerin kullanılmasıyla derinlik duygusu yaratılmıştır. Kurtuluş Savaşı etkisinin sürdüğü resimlerde işlenilen savaş temalarından anlaşılmaktadır. Savaş temalı tablolar daha kasvetli mekânlarla, daha koyu renk kullanımıyla (daha çok kırmızı, turuncu, sarı ve kahverengi) tasvir edilmektedir. Savaşın etkisi geçmeye başladığında ise resimde izlenimin gerektirdiği manzara resimleri, sosyal yaşamın gerektirdiği açık hava partileri, barlar, kafeler vb.mekânları empresyonist resimlerde görülmektedir.

Mekan, tarih boyu sanatın nesnesi konumunda olmuştur. Rönesans itibaren sanatta (özellikle resim sanatında) birtakım sembolleriyle belirli bir mekan çizilmeye çalışıldığı söylenebilir. Resmin odağı figür, biçimden, hacim, ışık, leke, boyu kavramlarına doğru kaymıştır.Günümüzde resmin içinde yer alan mekan ile yetinilmemiş, tablonun yer aldığı gerçek mekan da tabloyu göre destekleyici biçimde tasarlanmaya başlanmıştır. Resim sanatında gerçek mekanın içinde yapay mekan yaratılmıştır. Günümüzde ise bu iki kavramın iç içe geçtiği görülmektedir. El Lissitzky'nin 1923'te yaptığı yağlıboya resim, Berl,n Sanat Fuarında üç boyutlu tasarım şeklinde sergilenmiştir.

Özellikle çalışmada incelenen İzlenimci bakış açısıyla çizilen resimle mekan resim sanatına ilham verirken günümüzde çizilen resimler mekan tasarımlarına da ilham vermeye başlamıştır. Mekan tasarımında ve bugünkü mimari ve iç mimari düşünce tarzının oluşumuna resim sanatının getirdiği yenilikler göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

A., Aydın, 2014. Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatı'nda Görünü (Manzara), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları 797, sayfa no: 70.

B., Seyfi, 1990. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Resim , T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Başvuru Eserleri Dizisi/150, Ankara, sayfa No. 71.

B., Nurullah, Ö. Kaya, 1983. Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, Ankara, sayfa no:43.

E., Osman, 2012. Türk Resim Sanatı, TEMPO DB Dergi, İstanbul, Sayfa no:102-110.

N. Berk, H., Gezer, 1973. 50 Yılın Türk Resim ve Heykeli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, sayfa no: 70

N. Ölçer, 2009. Batı'ya Yolculuk Türk Resminin 70 Yıllık Serüveni(1860-1930), Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, sayfa no: 125.

TMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Koleksiyonundan Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Resim ve Özgün B

K. Özsezgin,Türk Plastik Sanatçıları,YKY, sayfa no.140.

Çallı, İ. İbrahim Çallı'nın yapmış olduğu yağlıboya tablolar.

Çallı, İ. İbrahim Çallı'nın yapmış olduğu" İstanbul" konulu yağlıboya tablolar.

Kaçar, H. T. (1997). İçmimari ve resimde mekan kavramının irdelenmesi ve'De Stijl'grubu içinde etkileşimleri (Master's thesis, Anadolu Üniversitesi).

RUSİYA İMPERİYASINDA VƏ SSRİ-də DİL SİYASƏTİ
LANGUAGE POLICY IN THE RUSSIAN EMPIRE AND THE USSR

Arzu Sabir qızı Kərimova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

XÜLASƏ

Biz bütün tarixi dövrlərdə ölkəmizdəki dil vəziyyətinin və dil siyasətinin öyrənilməsini özümüzə vəzifə qoymuruq və inqilabdan əvvəlki dövrün problemlərini xüsusi öyrənməyə çalışmırıq. Ancaq sonrakı hadisələrin nə olduğunu başa düşmək üçün ən azı Rusiyada 1917-ci ilə qədər inkişaf etmiş ümumi vəziyyəti izah etmək lazımdır. Bundan əlavə, çar dil siyasəti uzun müddət inqilabdan sonra dil siyasətinin başlanğıc nöqtəsi olaraq qaldı: 1920-ci illərdə və 30-cu illərin ilk yarısında bunu qəsdən dəf etdilər və sonradan müəyyən dərəcədə canlandırmağa çalışdılar.

Rusiya imperiyası çoxmillətli bir dövlət idi, öz mahiyyətində unitar idi, lakin kənarlarına vassal dövlətlər - Buxara Əmirliyi və Xivə xanlığı, muxtar Finlandiya və Uryanxay Ərazi (indiki Tuva) daxil idi; 1815-1831-ci illərdə (və bəzi məqamlarda, o cümlədən dil baxımından 1863-cü ilə qədər) Polşa Krallığı da muxtar idi. Rəsmi dövlət konsepsiyası heç bir milli prinsipə söykənmirdi. Əhali milliyyətinə görə deyil, ilk növbədə, dinə görə təsnif edilirdi. Rusların sayına həmişə ukraynalılar və belaruslar, bəzən isə müxtəlif pravoslavlar da daxil edilirdi. Xristian olmayan əhalinin əksəriyyəti, yalnız qismən ümumrusiya qanunlarına görə yaşayan və hüquq və vəzifələrində məhdudiyyətlərə məruz qalan qondarma əcnəbilər kateqoriyasına daxil edilirdi. Rusların rəsmi etnik imtiyazları yox idi, lakin dövlət yalnız pravoslav dinini deyil, rus mədəniyyətini və rus dilini də dəstəkləyirdi. Bu dil dövlət dili idi, bütün digər dillər vassal dövlətlər və muxtariyyət istisna olmaqla rəsmi statusa malik deyildilər.

Çar hökumətinin dil siyasəti demək olar ki, ardıcıl deyildi, zaman keçdikcə dəyişirdi. Rusiyanı yalnız "xalqların həbsxanası" kimi qəbul etmək və ya 1917-ci ilə qədər olan dil vəziyyətini münaqişəsiz hesab etmək eyni dərəcədə səhvdir. Belə bir xarakterizə də çox sadələşdirilmişdir: "Əksər etnik bölgələrdə - əsasən şərq bölgələrində, eləcə də Polşa və Finlandiyada - milli həyata müdaxilə etməmək siyasəti sivil Avropa liberalizmi ruhunda aparılırdı. Digərlərində, xüsusən də Ukraynada, Litvada, ilk Rus inqilabından əvvəl, Şərq despotizminin ən pis ənənələrində ruslaşma aparıldı". Bunun əslində tamamilə doğru olmadığını bir daha söyləyək: məsələn, 1863-1905-ci illərdə Polşada sərt bir "ruslaşma" siyasəti aparıldı. XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində əksər Avropa ölkələrinin dil siyasətində "maariflənmiş liberalizm" yox idi. Klassik liberalizmin ölkəsində, Böyük Britaniyada, bu zaman müəllimlər uelsli tələbələri ana dilində danışdıqlarına görə döyürdülər; bunun üçün boyunlarına bir ayaqqabı bağlayıb, ayaqyollarını təmizləməyə məcbur edirdilər və s. Əcnəbilərin "milli həyata qarışmaması", ilk növbədə, müəyyən bir bölgənin inkişaf etməməsi demək idi.

Açar söz: dil siyasəti, çar Rusiyası, imperializm, etnik xalq.

SUMMARY

Arzu Karimova
Language policy in the Russian Empire and the USSR
Teacher of Azerbaijan State Pedagogical University

We do not set ourselves the task of studying the language situation and language policy in our country in all historical periods, and we do not try to study the problems of the pre-revolutionary period. But to understand what happened next, it is necessary to explain the general situation in Russia, which developed at least until 1917. In addition, tsarist language policy remained the starting point of language policy for a long time after the revolution: in the 1920s and the first half of the 1930s, it was deliberately repulsed and later tried to revive to some extent.

The Russian Empire was a multinational state, unitary in nature, but its vassals included the Emirate of Bukhara and the Khiva Khanate, autonomous Finland, and the Uryankhai Territory (now Tuva); From 1815 to 1831 (and at some points, including in terms of language until 1863), the Kingdom of Poland was also autonomous. The official concept of the state was not based on any national principles. The population was classified not by nationality, but primarily by religion. Russians always included Ukrainians and Belarusians, and sometimes various Orthodox. The majority of the non-Christian population was included in the category of so-called foreigners living only in part under all-Russian law and subject to restrictions on their rights and responsibilities. The Russians had no official ethnic privileges, but the state supported not only the Orthodox religion, but also Russian culture and the Russian language. It was the state language, and all other languages had no official status, except for vassal states and autonomies.

The language policy of the tsarist government was almost inconsistent and changed over time. It is equally wrong to consider Russia only as a "prison of the peoples" or to consider the language situation before 1917 as conflict-free. Such a description is also greatly simplified: “In most ethnic regions - mainly in the east, as well as in Poland and Finland - the policy of non-interference in national life was pursued in the spirit of civilized European liberalism. In others, especially in Ukraine and Lithuania, before the first Russian revolution, Russification was carried out in the worst traditions of Eastern despotism. Let us reiterate that this is not entirely true: for example, in 1863-1905, Poland pursued a strict policy of "Russification". In the nineteenth and early twentieth centuries, most European countries did not have "enlightened liberalism" in their language policy. At that time, teachers beat Welsh students for speaking their mother tongue, forcing them to wear shoes and clean their toilets, and so on.

Keywords: language policy, Tsarist Russia, imperialism, ethnic people

Bütün məkan və zaman fərqləri ilə çar hökumətinin ümumi siyasəti, sənayeləşmə dövründə vahid mərkəzləşmiş bir dövlətdə hər hansı bir hökumət üçün olduqca təbii idi. Onun əsas məzmunu dövlət dilinin dominant rolunun saxlanması və inkişafı idi. Bu dilin rus dilinə çevrilməsi faktiki olaraq inkişaf etmişdir: imperiya Polşa və ya Xivə deyil, Moskva Rusiyası tərəfindən yaradılmışdır. Dil daşıyıcılarının sayına görə rus dili digər dilləri xeyli üstələyirdi və bu baxımdan ona heç bir dil rəqib ola bilməzdi. Rus dili idarənin, ordunun, məhkəmənin dili idi. Məktəb təhsilində üstünlük təşkil edirdi və XX əsrin sonlarında (Finlandiya istisna olmaqla) ali təhsilin yeganə dili oldu. Millətlərarası ünsiyyət də, əsasən, rus dilində idi. Heç bir dil rus dilinə bərabər ola bilməzdi və dillərin bərabərliyi çar idarəçiliyi tərəfindən tanınmırdı.

Digər dillərə münasibət bir çox amillərdən asılı olaraq fərqli idi: bu və ya digər ərazinin Rusiyaya ilhaqının vaxtı, onun inkişaf dərəcəsi, bu və ya digər xalqın dini və mədəni xüsusiyyətləri, bölgədəki qarşıdurma dərəcəsi və s.

Ümumilikdə əsas bölücü xətt Rusiya imperiyasının tam hüquqlu vətəndaşları ilə "əcnəbilər" arasında idi. Birincisinə qarşı siyasət daha sərt oldu (Finlandiya istisna olmaqla). Tam hüquqlu vətəndaşlar, xüsusən də pravoslavlar, vahidin, tamın bir hissəsi kimi görülürdü, onların rus dilini öyrənməsi və nəticədə linqvistik assimilyasiyası təşviq edilirdi. Maksimum

dərəcədə, bu yanaşma ukraynalılar və belarusların münasibətində üstünlük təşkil etmişdir. Çünki həm hakimiyyət, həm də praktiki olaraq bütün rus ziyalıları (ən azı XX əsrin əvvəllərinə qədər) ukraynalılara və belaruslara yalnız kiçik etnoqrafik fərqləri olan rus xalqının bir hissəsi kimi baxırdılar. Ənənəvi olaraq, bu xalqların dillərinə "kiçik rus ləhcəsi" və "belarus ləhcəsi", yəni rus dilinin dialekt qrupları və bu dillərdəki ədəbiyyatlara isə dialektlərdə olan ədəbiyyat deyilirdi. 1876-1905-ci illərdə ukrayna dilində istənilən ədəbiyyatın nəşri qadağan edildi. Belarus dilinin inkişafı və yayılması üçün heç bir tədbirlər görülməmişdir, çünki XX əsrin başlanğıcınadək bu dildə yazan demək olar ki yox dərəcəsində idi.

Gürcü və ya polyak dilləri ilə daha çox hesablaşmaq lazım gəlirdi, lakin hətta orada da bəzən çox sərt tədbirlər görülürdü. Gürcü dilinə dair siyasət çox qeyri-ardıcıl şəkildə aparılmış və həmin dillə bağlı qərarlar bir neçə dəfə dəyişdirilmişdi, yəni gürcü məktəbləri ya bağlanırdı, ya da yenidən həmin məktəblərin açılışına icazə verilirdi. Polşada "milli həyata müdaxilə etməmək siyasəti" cəmi 15 il, 1830-1831-ci illərdə ilk Polşa qiyamına qədər və bəzi məhdudiyyətlərlə 1863-cü ildə, ikinci Polşa qiyamına qədər davam etdi. Sonra polyak dili dörd onillikdə təhsil müəssisələrindən və hər hansı rəsmi idarələrdə yasaq edildi.

"Əcnəbilərə" gəldikdə, bir qayda olaraq, onların assimilyasiyası, o cümlədən dilçilik məsələsi qaldırılmadı, çünki çar Rusiyası inandırıcı şəkildə subut etməyə çalışdı ki, onlar hələ də "yetkinləşməyiblər" (və ya yəhudilərdə olduğu kimi assimilyasiya süni şəkildə məhdudlaşdırıldı). Bundan əlavə, onların məskunlaşdıqları ərazilərin əksəriyyəti ya Rusiyanın bir hissəsi oldu, ya da çox inkişaf etməmiş bir infrastruktura malik olduğu göstərildi. Buna görə "əcnəbilərin" əksəriyyətinin ruslarla, xüsusən də Orta Asiya, Sibir və Uzaq Şərqdəki təmasları əhəmiyyətsiz idi və onların yaşadıqları bölgələrin iqtisadi inkişafı yalnız yenicə başlayırdı. Orta Asiyada rusdilli çar rəhbərliyi, ümumiyyətlə, yerli əhali ilə milliyətcə tatar olan tərcüməçilər vasitəsilə ünsiyyətdə olurdu. Əksər "əcnəbilərə", xüsusən də orduda xidmət etməyən və yaşayış yerini nadir hallarda dəyişənlər üçün rus dilini bilmək o qədər də vacib deyildi. Məhz bu baxımdan "ölümə" məhkum edilmiş dillərin sayı az idi və bir çox dillər, az daşıyıcısı olsa da sabit qaldı. Bunun səbəbi heç də çar administrasiyasının bir növ "insanpərvər" siyasəti deyildi. Artıq dillərin tükənməsi başlamışdı, lakin ilk növbədə bu vəziyyət iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş bölgələrdə özünü göstərirdi. Məsələn, Baltikyanı-fin dillərinin taleyi uğursuz oldu: Peterburqun cənub-qərbindəki Vodsk və İzhora və Riqanın qərbindəki Livski buna misal göstərmək olar.

Çar rəhbərliyi "əcnəbilərin" mədəni inkişafına az əhəmiyyət verirdi. Pravoslav kilsəsi öz missionerlik fəaliyyətini inkişaf etdirərək daha fəal rol oynayırdı. Bu missionerlik fəaliyyəti müsəlman xalqlarına nisbətən az bir şey verdi, lakin öz ənənəvi inanclarını qoruyan bir çox xalqlar tədricən xristianlaşdırıldı. Belə xalqlara çuvaş, mordva, udmurt (votyak), yakut və s. daxil idi. Pravoslavlığa keçid bu xalqları imperiyanın tamhüquqlu vətəndaşlarına çevirdi. Xristianlaşma ilə bağlı siyasət bircinsli deyildi: açıq assimilatorlar və bu xalqların rus mədəniyyətinə tədricən qatılmasının tərəfdarları arasında mübarizə gedirdi. Sonuncunu görkəmli türkoloq N.İ.İlminskinin rəhbərlik etdiyi Kazan missionerlər məktəbi ifadə edirdi. Onun nümayəndələri hesab edirdilər ki, Volqa bölgəsi, Ural və Sibir xalqlarını pravoslavlıq və rus mədəniyyəti ilə tanış etmək üçün ilkin mərhələ bu xalqların doğma dillərində baş verməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, bir sıra dillər üçün kiril əlifbası əsasında skriptlər yaratdılar, ədəbiyyatları onlara tərcümə etdilər, ilk növbədə isə dini və orta məktəblər açdılar. N.İ.İlminski hətta bütün səviyyələrdə maariflənməsi nəzərdə tutulmuş xalqlar üçün universitet səviyyəsinə qədər ana dillərində təhsilin təşkilini təklif edirdi; lakin bu təklif bütövlükdə N.İ.İlminskinin tərəfdarı olan dövlət məmurları arasında dəstək tapmadı [7, s.118]. Maariflənmənin ana dilində aparılmasına yalnız ibtidai təhsildə icazə verilirdi, bundan sonrakı mərhələdə isə təhsil mütləq rus dilində aparılmalı idi. Xristianlaşmış xalqların ruslaşması çox sürətlə davam edirdi. Məsələn, Mordoviya dili yoxa çıxmaqdan uzaq olsa da, inqilab qarşısında belə bir fikir hakim idi ki, bu dilin məhvi üçün müəyyən zaman gərəkdir [8, s. 241-242].

Ümumiyyətlə, çar hökumətinin milli azlıqların dillərinə münasibətdə siyasəti olduqca sərt idi və münaqişələrə səbəb olurdu. Haradasa bu qarşıdurmalar yalnız bir embrional formada mövcud idi, lakin daha iqtisadi və mədəni inkişaf etmiş bölgələrdə, xüsusən Avropa Rusiyası və Zaqafqaziyada XX əsrin əvvəllərinə qədər açıq şəkildə formalaşmışdı. Hakimiyyətin ümumi siyasəti digər Avropa ölkələri ilə müqayisədə xüsusi bir şey olmasa da, narazılıq, bəlkə də, ən kəskin oldu. Qərbi Avropada, bir qayda olaraq, iki seçim var idi. Assimilyasiya siyasətinin çoxdan sərt olduğu yerlərdə assimilyasiya o qədər getdi ki, kiçik dillərin hüquqları uğrunda aktiv mübarizə artıq qeyri-real oldu; məsələn, Böyük Britaniya və Fransada belə idi. Çoxdilliyin əhəmiyyətli rol oynadığı yerdə Rusiya ilə müqayisədə dil siyasətinin daha çevik növləri meydana çıxdı: İsveçrədəki dillərin bərabərliyindən Avstriya-Macarıstanda mədəni və milli muxtariyyətə. Ancaq Rusiyada sərt assimilyasiya siyasəti kifayət qədər çox sayda azlıq dilləri ilə və çoxları üçün inkişaf etmiş bir milli şüurluluq ilə birləşdirildi. Şəxsiyyət ehtiyacından narazılıq XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edərək ciddi bir problemə çevrildi. Xalqların dil sahəsində bərabərliyi prinsipinin genişləndirilməsi təkcə milli hərəkatlar arasında deyil, həm də müxtəlif zolaqlardakı rus müxalifətləri arasında - liberallardan inqilabçılara qədər dəstək tapdı.

Müxalifətin fikirləri radikalizm dərəcəsində fərqlənirdi, lakin eyni zamanda ortaq bir şey var idi. Hamısı rus dili üçün mənimsəmə və imtiyazlara qarşı idi. Hər kəsə məcburi dövlət dili olmayan İsveçrənin təcrübəsi təsir etdi. Onlardan daha radikalları dövlətin yalnız iki variantına icazə verirdi: milli monolingual və çoxmillətli İsveçrə tipi. Daha mülayimlər, bir dilin, məsələn alman dilinin üstünlüyü və digərləri üçün mədəni-milli muxtariyyətin olması ilə Avstriya-Macar variantını tanıdılar. Digərləri üçün bir, ümumiyyətlə gizlədilməyən postulat, şəxsiyyət ehtiyacı adlandırdığımız şeyin ən yüksək dəyəri ideyası idi. Hər bir insanın ana dilini istədiyi zaman istifadə etmək hüququ olmalıdır və heç kim onu başqa bir dildən istifadə etməyə məcbur edə bilməz. Qərbin azlıqları üçün belə bir fürsət olduqca ideal idi, məsələn, fransızdilli İsveçrə tərəfindən, lakin bretonlar, uels və ya çexlər tərəfindən bu müsbət qarşılanmadı. Ancaq Rusiyanın qeyri-rus əhalisi üçün, xüsusən də daha inkişaf etmiş hissəsi üçün bu tamamilə açıq şəkildə pozuldu.

1905-ci ildən sonra bir sıra dillərdə ədəbiyyatın yayılması nəzərə çarpacaq dərəcədə genişləndi: ukrayna, polyak, gürcü, Baltikyanı və digər dillər, onlarda məktəb təhsili inkişaf etməyə başladı. İlk dəfə Belarus dilində ədəbiyyat sistematik şəkildə yayımlanmağa başladı. Maarifçi Cəlidçi hərəkatı türk xalqları arasında fəal inkişaf etdi; onlardan bəziləri, ilk növbədə, Kazan və Krım tatarları fəal şəkildə kitab nəşr etməyə və dövri nəşrlər hazırlamağa başladılar. Hətta əsrin əvvəllərində yalnız mədrəsələr olan geri qalmış Türküstan diyarında, 1917-ci ildə artıq 166 yeni tipli məktəb açılmışdır [9, s. 115]. Ancaq əsas problemlər həll olunmadı və bir az daha liberallaşan hakimiyyətin siyasəti mahiyyətini dəyişmədi. Mövcud vəziyyətdən narazılıq davam etdi.

Oktyabr inqilabından sonra bütün siyasətdə, o cümlədən dildə köklü dəyişiklik baş verdi.

İnqilabdan dərhal sonra qurulan ilk Sovet hökumətində İ.V.Stalinin başçılıq etdiyi Millətlərin İşləri üzrə Xüsusi Xalq Komissarlığı (Xalq Komissarlığı) yaradıldı. Onsuz da 15 noyabr 1917-ci il tarixli "Rusiya Xalqlarının Hüquqları Bəyannaməsi"ndə millətlərin bərabərliyi haqqında deyilirdi və 1918-ci il fevralın 15-də Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin və Xalq Komissarları Sovetinin məhkəmədə təsis etdiyi 2 nömrəli qərarı vardı: "İstənilən səviyyə məhkəmələrində məhkəmə razılaşmasına bütün yerli dillərdə icazə verilir" [10, s. 25] Vətəndaş müharibəsinin ən çətin dövründə, 1918-ci il oktyabrın 31-də Xalq Təhsili Komissarlığının "Milli azlıqların məktəbləri haqqında" qərarı çıxdı. Elə həmin il Millətlərin İşləri üzrə Xüsusi Xalq Komissarlığı nəzdində RSFSR xalqlarının dillərində ədəbiyyat dərc edən milli komissarlıqlar yaradıldı (sonradan, 1922-ci ilin dekabrında, eyni Xalq Komissarlığının nəzdində Orta Asiya, Volqa bölgəsi və Sibir dillərində ədəbiyyat çap edən Mərkəzi Şərq Nəşriyyatı yaradıldı). 1919-cu ildə, RKP (b)-nin VIII Konqresində ana dilində

tədris ilə vahid əmək məktəbinin yaradılması zərurəti müzakirə edildi. Məsələn, Penzada vətəndaş müharibəsi illərində tatar və Mordoviya məktəbləri var idi və hətta 1922-ci ilə qədər Türküstanda belə ukrayna, erməni, alman, idiş dillərində olan məktəblər yarandı [11, s.27,31]. 1921-ci ildə RKP (b)-nin X Qurultayı məhkəmə, idarə, təsərrüfat orqanlarını, teatrı və s. milli azlıqların dillərinə tərcümə etmək vəzifəsini qoyan milli siyasətlə bağlı xüsusi qətnamə qəbul etdi. Görülən tədbirlər arasında aşağıdakılar vardı: 8 Mart 1921-ci ildə Qazaxıstan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi "Xalq Komissarlarını və Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin bütün üzvlərini qırğız və qazax dillərini dərhal öyrənməyə başlamağa dəvət etdi" [10, s.18].

Dillərin inkişafı üçün məqsədyönlü bir fəaliyyətə ehtiyac duyuldu ki, bu da dil quruculuğu adlanırdı. Əvvəllər dünya miqyasında ölçüsü olmayan işə başlanıldı. Artıq qeyd edildiyi kimi, dil quruculuğu əvvəlcə respublikaların hər birində və muxtariyyətində, yerli təşəbbüslər əsasında müstəqil şəkildə aparıldı. Bu, uyğunsuzluğa, işlərin təkrarlanmasına və qeyri-bərabər inkişafa səbəb oldu. Vətəndaş müharibəsi başa çatdıqdan və dağıntıları aradan qaldırdıqdan sonra geniş səlahiyyətlərə malik vahid koordinasiya orqanı məsələsi ortaya çıxdı. 1925-ci ildə Bakıda Yeni Əlifbanın Ümumittifaq Mərkəzi Komitəsi (YƏÜMK) yaradıldı; ona görkəmli Azərbaycan kommunisti, Azərbaycan Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədri Səməd Ağa Ağamalıoğlu rəhbərlik edirdi. Əvvəlcə YƏÜMK vahid bir türk əlifbasını inkişaf etdirmək üçün yaradıldı, lakin tezliklə fəaliyyəti türk dillərindən kənara çıxdı və komitə ölkədə dil quruculuğu işinin mərkəzinə çevrildi. 1930-cu ildə, S.A.Ağamalıoğlunun ölümündən sonra komitə Moskvaya verildi. 1937-ci ilə qədər bu komitənin fəaliyyəti SSRİ xalqlarının əksəriyyəti üçün əlifba və ədəbi dillərin yaradılmasına yönəldilmişdir; Leninqradda (indiki Sankt-Peterburqda) isə yalnız şimal xalqlarının dilləri üzərində işləmək üçün Şimali Xalqlar Komitəsi adlanan xüsusi bir qurum yaradılmışdı.

Bütün bu siyasəti və dil quruculuğunu onun ayrılmaz hissəsi kimi birmənalı şəkildə qiymətləndirməyə alışmışıq: ya çox müsbət, ya da yalnız mənfi olaraq. Ancaq ümumiyyətlə mürəkkəb proseslərdə olduğu kimi, müsbət və mənfi cəhətləri ayırmaq olar. Məsələn, yeni ədəbi dillərin yaranması problemi. Şübhəsiz ki, çağatay, klassik fars və qədim monqol kimi dillər modernləşdirmə proseslərində eynilik təşkil edə bilməzdi. Necə ki XVII-XVIII əsrlərdə Qərbi Avropadakı latın dili, yaxud da XX əsrdə qədim yazıya malik yapon dili modernləşməyə uyğun deyildi. Orta Asiyada müasirləşmək üçün "yarı savadlı kəndlilərin dialektlərinə" yox, ənənəvi mədəniyyətin dillərinə diqqət yetirməyin lazım olduğu ideyası şübhə doğurur [12, s.2]. Eyni illərdə Türkiyədə də oxşar problemləri həll edərkən dili ərəbçilikdən "təmizləyirdilər" və dialekt leksikasından istifadə edirdilər. Ancaq ərəb və ya fars mənşəli bir çox tanış, vərdiş edilən sözlərin tamamilə rədd edilməsi mümkün olmadı, çünki bir çox zəruri sözləri digər mədəni sözlərlə əvəz etmək üçün kifayət qədər söz bazası yox idi. Orta Asiya xalqlarının dilində olan söz çatışmamazlığı rus sözlərinin, sonralar isə elə həmin ərəb və fars sözlərinin hesabına yenidən yarandı.

Ümumiyyətlə, başqırd alimi R.Q.Kuzeyev bu hadisələrə kifayət qədər obyektiv qiymət vermişdi: “Keçmiş SSRİ xalqları üçün sovet onillikləri təhsil, mədəniyyət, elm, müasir sivilizasiyanın bir çox nailiyyətlərinin inkişafı anı kimi səciyyələndirilir. Respublikalar, bölgələr, ərazilər və xalqlar arasında əldə edilən geniş əməkdaşlıq təcrübəsi izsiz keçməyəcəkdir. Eyni zamanda, sovet illəri təcavüz (akkultasiya), yəni öz etnik mənsubiyyətini az və ya çox dərəcədə itirmiş və müasir rus mədəniyyəti əsasında həyat tərzini "modernləşdirən" xalqların ili kimi yaddaşlarda qalacaqdır. Təhlilində mümkün qədər diqqətli olacağımız bu ikili proses, bir tərəfdən, müəyyən dərəcədə təbii idi. Bir tərəfdən XX əsrin ümumi meylləri ruhunda inkişaf edirdi, digər tərəfdən isə, SSRİ-də Baltik dənizindən tutmuş Sakit okeana qədər xalqların siyasi və ideoloji "birliyi" adı altında 3-4 onilliklər ərzində güc sayəsində və qəddarcasına məcburiyyətə məruz qalmışdır" [13, s. 132-133].

Bu sözlərə iki dəqiqlik və bir əlavə edilməlidir. R.Q.Kuzeyev bütün Sovet dövrünü toplam şəkildə nəzərdən keçirir, lakin 20-ci illərdə məcburi təcavüz forması olmamışdır. Sovet

dövründə etnik mənsubiyyətini itirməklə yanaşı, özbəklər, xakaslar və başqa xalqlarda olduğu kimi, özünü formalaşdırmaq mümkün idi. Nəhayət, siyasətlə onun nəticələrini ayırmaq lazımdır. Hər hansı bir məqsədyönlü siyasət, daha tez-tez şüursuzcasına, çayın axarına qarşı üzməyə çalışır və həyat isə onu qaçılmaz şəkildə aşağı düşürür. İnqilabdan sonrakı ilk illərdə daim irimiqyaslı, lakin əsasən utopik vəzifələr qoyulurdu. Hər bir belarusu ya da çukçanı Puşkin və Şekspiri ana dilində oxumağa məcbur etmək ən azından utopik idi. Və həyat özünə lazım olanı aldı.

Ədəbiyyat

1.Алексеев А. Факторы этноязыковой идентичности (на материале андо-цезских языков). // Этническое и языковое самосознание. М., 1995.

2. Алпатов В. М. Общественное сознание и языковая политика в СССР (20-40-с гг.). // Язык в контексте общественного развития. М., 1994.

3.Байкулова Я. Л. Соотношение использования языков в сфере образования (дошкольное воспитание, начальная школа) в Карачаево-Черкесской республике. // Языковые проблемы Российской Федерации и законы о языках. М., 1994.

4.Бартольд В. В. О национальном размежевании в Средней Азии. // Восток, 1991, № 5.

5.Баскаков Н. А. О современном состоянии и дальнейшем совершенствовании алфавитов тюркских языков народов СССР. // Вопросы совершенствования алфавитов тюркских языков СССР. М., 1972.

6. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по языкознанию, т. 2. М., 1963.

7.Koutaisoff E. Literacy and the Place of Russian in the Non-Slavonic Republics of the URSS. // Soviet Studies, v.HI. № 2, 1951.

8.Kreindler T. The Mordvinian Languages: a Survival Saga. // Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future. Berlin - New York - Amsterdam, 1985.

9.Bacon, 1966. - Bacon E. E Central Asians under Russian Rule. A Study in Cultural Change. Ithaca, 1966.

10.Джафаркулиев М. А. Язык судопроизводства в многонациональном государстве. М., 1992.

11.Болтенкова Л. Ф Интернационализм в действии. М., 1988.

12.Omstein J. Soviet Language Policy: Theory and Practice. // The Slavic and East European Journal, v.XVII, 1959.

13.Кузеев Р. Г. Национальные движения в России в прошлом и логика их современного развития. // Россия и Восток: проблемы взаимодействия. М., 1993.

AVAILABILITIES OF ADEQUATE MANPOWER FACILITIES IN RURAL HEALTH INSTITUTIONS: A CASE STUDY OF ASSAM

Asisst. Prof. Raju SAIKIA

Department of Economics, Lanka Mahavidyalaya, Lanka

Assoc. Prof. Dr. Basanta KALITA

Department of Economics, Tezpur College, Tezpur

ABSTRACT

With availability of health care infrastructures the need for manpower has also increased. Health is considered as one of the important elements for the development of the entire society, as the population increases the need for the health institutions also increases. With development of the society there is a rapid development of the health institutions, i.e. there infrastructures, the different new technologies. To monitor and improve the functioning of the health institutions importance should be given to the available resources with respect to the functional requirement of the health institutions with a required standard such as available infrastructures, manpower, medicines, required equipment

This paper is based on both primary and secondary data where it attempts to focus on the adequate availability of manpower in the PHCs. It explores that there is a lack of adequate manpower in the study area, although the presence of Staff nurses, Pharmacist, Lab technician and Drivers are sufficient but the presence of medical officers, health assistants and other medical staff are lacking behind. Prior steps should be taken by the state governments and the allotted administration to fill the vacancies of different staff in the PHCs.

Keywords: Health institutions, PHCs, Manpower, Technologies.

NON-VERBAL CREATIVITY OF INTELLECTUALLY CHALLENGED STUDENTS WITH RESPECT TO AGE

Assist. Prof. Aazra NUH

Assistant Professor in Education, Dde , Rabindra Bharati University, Kolkata , India

Assist. Prof. Dr. Amalendu PAUL

Diamond Harbour Women's University, West Bengal, India.

ABSTRACT

Our society comprises individuals with unique and diverse strengths and weaknesses. Yet, when it comes to individuals with intellectual challenges, many, including several parents of such individuals ,in our society, especially in Indian society, harbour the notion that intellectually challenged individuals are nothing but burden for the society. They think that these challenged individuals can never become contributing and productive members, for they lack intelligence and creativity due to insufficient vocabulary to express themselves. Such a notion has been proved to be erroneous by Howard Gardner's Theory of Multiple Intelligences (1983). Again , Silver (2007) has revealed that children with intellectual challenges often show non-verbal creativity (creativity free from language influences) through their drawings.

In the present study the investigators made an attempt to study non-verbal creativity of Intellectually Challenged Students with respect to age. Total 40 students with intellectual challenges from two special schools in Kolkata region (India) were selected by convenient sampling technique. In this study, 'Non-Verbal Test of Creative Thinking'(NVTCT-M), developed by Dr. Baqer Mehdi, was used. The data were analysed with the help of 'T-test' and ANOVA through SPSS-20. The study revealed that age has no significant impact on total non-verbal creativity, elaboration and originality of students with intellectual challenges. It is expected that this study, though small, would make some significant contribution in the field of education.

Keywords: Intellectually Challenged Students, Non-Verbal Creativity

INVESTIGATION OF DIGITAL RETAIL CONSUMER COMPLAINTS IN FOOD INDUSTRY: MARKET CHAIN EXAMPLE OF TURKEY

GIDA SEKTÖRÜNDE DİJİTAL PERAKENDE TÜKETİCİ ŞİKAYETLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE MARKETLER ZİNCİRİ ÖRNEĞİ

Assist. Prof. Ali TEHCİ
Ordu University

Dr. Yusuf ERSOY
Usak University

ABSTRACT

The internet, which is the main resource of today's digital age, is constantly growing worldwide and continues to offer important opportunities to its users. With the widespread use of the internet, the concept of digital consumer comes to the fore as well as the traditional consumer concept. In general, people who search for and buy products on digital platforms and benefit from online content can be defined as digital consumers. Therefore, it is necessary to understand digital consumers and to carry out marketing and promotion activities in this direction. Many countries and sectors have been adversely affected by the disaster that occurred in Wuhan, China in December 2019 and which the World Health Organization expressed as the epidemic called COVID-19 on January 12, 2020. This situation caused consumers to spend more time and shop in digital environments. For this reason, knowing the e-commerce food retail sector consumer complaints is very important for companies to ensure customer satisfaction. This study aims to examine the customer's complaints of two major grocery chains in the e-commerce retail sector in Turkey by using the content analysis method. In this context, a total of 443 complaints about e-commerce food retail businesses obtained from www.sikayetvar.com between 01 July - 26 August 2020 were resolved according to the issues. As a result of the analysis, it was determined that the majority of the related e-commerce food retail consumer complaints were product and price refunds and delay in product delivery.

Keywords: E-commerce, Digital Consumer, Content Analysis, Customer Complaint

ÖZET

Günümüz dijital çağının en temel kaynağı olan internet, dünya genelinde sürekli büyümekte ve kullanıcılarına önemli imkanlar sunmaya devam etmektedir. İnternetin yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte geleneksel tüketici kavramının yanı sıra dijital tüketici kavramı da gündeme gelmektedir. Genel anlamda dijital platformlarda ürün arayan ve satın alan, çevrimiçi içeriklerden faydalanan kişiler dijital tüketici olarak tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla dijital tüketicilerinin anlaşılması ve bu doğrultuda pazarlama ve tutundurma çalışmaları yapılması gerekmektedir. Özellikle Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve Dünya Sağlık Örgütü'nün 12 Ocak 2020'de COVID-19 adlı salgın olarak ifade ettiği felaketten birçok ülke ve sektör olumsuz etkilenmiştir. Bu durum ise tüketicilerin dijital ortamlarda daha fazla zaman geçirmelerine ve alışveriş yapmalarına sebep olmuştur. Bu nedenle e-ticaret gıda perakende sektörü tüketici şikayetlerinin bilinmesi, firmaların müşteri memnuniyeti sağlamaları açsından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı Türkiye genelinde e-ticaret perakende sektöründe faaliyette bulunan iki büyük market zinciri müşterilerinin yapmış oldukları şikayetlerin içerik analizi yöntemi ile incelenmesidir. Bu kapsamda 01 Temmuz - 26 Ağustos 2020 tarihleri

arasında www.sikayetvar.com sitesinden elde edilen e-ticaret gıda perakende işletmelerine yönelik toplam 443 şikâyet konulara göre çözümlenmiştir. Gerçekleştirilen çözümleme sonucunda ilgili e-ticaret gıda perakende tüketici şikayetlerinin büyük çoğunluğunun ürün ve ücret iadesi, ürün teslimatında gecikme olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: E-ticaret, Dijital Tüketici, İçerik Analizi, Müşteri Şikayeti

INTRODUCTION

The internet is a communication tool that is constantly growing worldwide and offers important opportunities to users. Internet perhaps the most important technological tool of the information age (Castells, 2010), offers users the opportunity to store and share the generated information. In general, it is possible to define the internet as a communication network that changes the lifestyle of society, shapes its life and offers new opportunities to its users every day. Today, developments in internet networks and social media are important developments that increase consumer power in the digital age (Labrecque et al., 2013). With the development of the Internet, the increase in the power of the consumer has created changes in the form of relations between the consumer and the firm (Kozinets 1999; Shipman 2001; Rezabakhsh et al., 2006). The internet, which changed the balance of power between the consumer and the firm, did more than allow people to purchase a product or service in virtual environments (Lee and Cude, 2011). Therefore, it is stated that the development of internet technologies and related features are important factors in consumer empowerment (Kozinets et al., 2010). Strategic and tactical marketing approaches need to be developed in this area, especially since it is important to understand how benefiting from the opportunities of information technology affects individuals and their behaviors. (Hennig-Thurau et al., 2010). Because of the marketing is a field that changes and develops day by day, the importance of the digital age has been emphasized with the concept of "after digital" (Kotler, 2001). For this reason, businesses need to use digital technologies and media effectively to achieve their marketing goals and to ensure customer satisfaction and loyalty on these platforms.

For digital marketing to be successful, it is stated that companies in developed countries understand the importance more, and multi-channel marketing communications as traditional and modern media must be integrated. The interaction between these channels is very important for developing a digital marketing strategy (Chaffey and Chadwick, 2016). With digital technologies, companies can have data such as the past purchasing status of consumers. Firms can develop personalized products as a result of these data and increase the probability of purchasing by consumers (Kotler et al., 2017). Because digital platforms offer better-personalized marketing (Wind and Rangaswamy, 2001). Digital consumers can interact more with companies. This provides companies with monitoring and performance scale opportunities (Chaffey and Patron, 2012). Therefore, it can be said that digital marketing enables easier measurement compared to traditional marketing (Hennig-Thurau et al., 2010; Makrides et al., 2019). Situations such as creating a sincere customer understanding and protecting brand reputation are expressed as important challenges of digital marketing (Leeflang et al., 2014). However, digital platforms provide significant opportunities for users to broadcast their feelings and thoughts about products or services (Dellarocas, 2003). Especially digital consumers, who have been growing day by day from the recent past to the present, do not want to be passive communication buyers. As a result, consumers want to interact with and compare their services and prices (Tkaczyk, 2016).

In recent days, compared to traditional shopping, online shopping offers convenience for consumers to reach the desired product or alternative. Consumers open any search engine and

type what they are looking for. This situation can be seen as the biggest advantage of digital shopping channels compared to traditional shopping (Chang and Chin, 2011). There may be product or service mistakes that cause customer dissatisfaction in all areas of trade. However, it is stated that effective complaint management by companies can provide benefits such as consumer satisfaction and loyalty (Gilly and Hansen, 1985). Customer complaints can cause firms to improve their goods or services (East, 2000). Undoubtedly, it can be said that both businesses and customers can benefit from the result of this action. For this reason, it is seen that companies are increasingly interested in understanding and responding to consumers' dissatisfaction and complaints more effectively (Liu and McClure, 2001: 54). Because customer complaints are related to the value given to customers (Cho et al., 2002). Information technologies have been used to evaluate customer complaints since the spread of the Internet (Mattila and Mount, 2003). Considering that approximately two-thirds of the population are internet users in today's world (Statista, 2020), it can be said that information technologies are used more effectively. However, although there are studies on customer complaint behavior in traditional marketing approaches (East, 2000), it can be seen that studies on online customer complaints are limited (Kim et al., 2003; Chang and Chin, 2011: Lee and Cude, 2011). For this reason, it is thought that the study will be useful for companies that operate or will operate in the e-commerce food retail sector in terms of determining digital consumer behaviors, expectations and ensuring customer satisfaction.

PURPOSE AND IMPORTANCE OF THE RESEARCH

The purpose of this research is to examine the methods of content analysis of the two largest supermarket chains that operate e-commerce complaints of customers in the retail sector in Turkey. In recent days, along with the developments in information technologies, complaint websites are seen as important platforms in collecting consumer problems and reporting to relevant companies. For this reason, the study aims to examine the complaint issues of e-commerce food retail customers objectively and systematically on complaint sites and to make suggestions to e-commerce retail companies in the context of production management and digital marketing. Many countries and sectors were adversely affected by the disaster, which emerged in Wuhan, China in December 2019 and expressed by the World Health Organization as the epidemic called COVID-19 on January 12, 2020. The World Health Organization has reported that since the emergence of COVID-19, there have been millions of COVID-19 cases worldwide, including hundreds of thousands of deaths (WHO). This situation necessitates the review and improvement of e-commerce and infrastructure systems in the sector. Therefore, the study is considered to be important in terms of classifying the consumer problems related to digital marketing opportunities and e-commerce infrastructures of the companies through content analysis and reporting to the companies.

METHOD OF THE RESEARCH

The content analysis method was used in the research. Content analysis, which is a qualitative research technique, is a widely used method to interpret the meaning coming from the content of the data. It is stated that this method is used in three approaches as traditional, directed and summative (Hsieh and Shannon, 2005). Therefore, in this study, traditional content analysis was preferred because the coding categories were directly obtained and interpreted from text data. With this preferred method, digital consumer problems for companies operating in the e-commerce food retail sector are tried to be examined and interpreted from a holistic perspective. It is thought that the suggestions made as a result of these results will be beneficial for the companies that operate or will operate in the e-commerce food retail sector in terms of production management and marketing.

THE UNIVERSE AND SAMPLE OF THE RESEARCH

A purposeful sampling method was used to collect information about an event or situation in this study, which was conducted to examine consumer complaints within the scope of understanding consumer problems in the e-commerce food retail sector in the digital market. This research was conducted for the two major food retail supermarket chain in Turkey due to both time and cost constraints. Especially today, food retail shopping has gained importance in e-commerce due to the COVID-19 outbreak. For this reason, the study was conducted for e-commerce food retail consumers. For this purpose, the website www.sikayetvar.com, which has a high number of members and is thought to be effective in complaint management, was preferred for the research sample. Therefore, the research data includes customer complaints made as a result of e-commerce food retail shopping on the website www.sikayetvar.com where customer complaints are shared. Consumer complaints between 1 July to 26 August 2020 in Turkey dates were included in the analysis of food e-commerce retail shopping with the idea that the COVID-19 due to the spread of the epidemic and infrastructure problems may initially. The number of complaints made in the relevant e-commerce companies regarding food shopping is shown in Table 1.

Table 1. Number of Complaints (01 July - 26 August)

Company	Frequency (f)	Percentage (%)
A	380	86
B	63	14
Total	443	100

Table 1 shows the number of complaints against e-commerce food retail companies in the online food shopping category on the dates specified on www.sikayetvar.com. It is seen that 380 complaints about firm A and 63 complaints about firm B were made on the specified dates. It is considered that the number of complaints made against the companies within the scope of the research should be evaluated in direct proportion to the capacity of the companies, the number of employees and the density of customers.

ANALYSIS OF RESEARCH DATA

After the data obtained as a result of the research were transferred to the computer environment, it was tried to be analyzed using content analysis. In this context, the problems of two large food retail customers were evaluated in terms of similarities.

FINDINGS

Within the scope of the research, the findings resulting from the analysis of the data obtained by classifying the complaints made by the customers of the company, which is designated as enterprise A in the e-trade food retail sector, according to their subjects are given in Table 2.

Table 2. Number and Rate of Complaints by Subject of Company A

Complaint Subject	Frequency (f)	Percentage (%)
Product and Refunds	97	25.52

Broken-Out-of-Date Product	69	18.16
Delay in Product Delivery	58	15.25
Missing-Wrong Item Delivery	50	13.16
Spoiled Vegetable or Fruit	27	7.11
Different Product Delivery	25	6.58
Customer Service Representative	24	6.32
Campaign Implementation	22	5.79
Excessive Bag Use	8	2.11
Total	380	100

As can be seen in Table 2, complaints against firm A are grouped according to their subjects. It is observed that approximately 26% of the complaints are related to product and price refunds, 18% to defective products or products close to the deadline, 15% to delay in product delivery and 13% to missing or wrong product delivery. Besides, it can be said, about 7% of the complaints were related to spoiled vegetables or fruit, 6% to the delivery of products other than the requested, 6% to customer service or representative, 6% to the implementation of the campaign and 2% to the use of excess bags.

Table 3. Number and Rate of Complaints by Subject of Company B

Complaint Subject	**Frequency (f)**	**Percentage (%)**
Stock Problem	18	28.57
Delay in Product Delivery	14	22.22
Broken-Out-of-Date Product	11	17.47
Missing-Wrong Item Delivery	10	15.87
Product Return or Refund	10	15.87
Total	63	100

In Table 3, complaints about the firm coded as B are grouped according to their subjects. It can be seen that 18 of the complaints made are related to stock problems, 14 of them are about delay in product delivery, 11 of them are about damaged or expired products, and 10 of them are related to missing or wrong product delivery, product return and reimbursement. When Table 2 and Table 3 are evaluated together, it can be seen that there are common complaints against A and B firms.

CONCLUSION

As a result of the internet technologies that are constantly growing worldwide and offer important opportunities to its users, the concept of digital consumer has come to the fore with the traditional consumer concept. Understanding of digital consumers, who can generally be defined as people who search for products on digital platforms, buy them and benefit from online content, is very important in today's competitive environment. Nowadays, consumers can realize their negative shopping experiences at no cost, regardless of distance and time. Developments in internet technologies that change the way consumers express their complaints about products, services and companies offer important opportunities to consumers and companies in this regard. Many countries and sectors have been adversely affected by the disaster, which occurred in Wuhan, China in December 2019 and expressed by the World Health Organization as the epidemic called COVID-19 on January 12, 2020. This situation caused consumers to spend more time and shop in digital environments. After all these developments, consumers have turned to digital platforms for food shopping.

Recently, with the developments in information technologies, complaint sites are seen as important platforms in collecting consumer problems and reporting to the relevant companies. Therefore, in this study, it is aimed to examine complaints of customers of the two largest market chains in the e-commerce food retail industry in Turkey with the content analysis method. When the results of the analysis are evaluated in general, it can be said that the vast majority of the related e-commerce food retail consumer complaints are product and fee refunds, delay in product delivery, spoiled or out of date products, stock problems and incomplete or incorrect product delivery. It is thought that knowing consumer complaints is very important for companies to ensure customer satisfaction and loyalty. Therefore, it can be said that researching consumer complaint behavior to understand consumer dissatisfaction and its consequences has become even more important in today's digital environment.

REFERENCES

1. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society, Wiley-Blackwell, Retrieved from https://pdfs.semanticscholar.org/3746/ef34fd58d047d973008a0a723f832a83797e.pdf
2. Chaffey, D. and Ellis-Chadwick, F. (2016). Digital Marketing, Strategy, Implementation and Practice, Pearson Education, Sixth Edition Harlow. Retrieved from https://hoc-enews.com/wp-content/uploads/2019/08/Pearson.Digital.Marketing.6th.Edition.1292077611.pdf
3. Chaffey, D., and Patron, M. (2012). From Web Analytics to Digital Marketing Optimization: Increasing the Commercial Value of Digital Analytics. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 14(1), 30–45.
4. Chang, C. and Chin, Y. (2011). Comparing consumer complaint responses to online and offline environment. *Internet Research*, 21(2), 124-137.
5. Cho, Y., Im, I., Hiltz, R. and Fjermestad, J. (2002). An Analysis of Online Customer Complaints: Implications for Web Complaint Management. *In Proceedings of the 35th Hawaii International Conference on System Sciences*, 2308–2317. Computer Society Press, Kona, Hawaii.
6. Dellarocas, C. (2003). The Digitization of Word of Mouth: Promise and Challenges of Online Feedback Mechanisms. *Management Science*, 49(10), 1407-1424.

7. East, R. (2000). Complaining as Planned Behavior. *Psychology & Marketing*, 17(12), 1077-95.
8. Gilly M. C. and Hansen, R. W. (1985). Consumer Complaint Handling as a Strategic Marketing Tool. *Journal of Consumer Marketing*, 4(2), 5-16.
9. Hennıg-Thurau, T., Malthouse, E. C., Christian, F., Gensler, S., Lobschat, L., Rangaswamy, A. and Skiera B. (2010). The Impact of New Media on Customer Relationships, *Journal of Service Research*, 13(3), 311-330.
10. Hsieh, H. F. and Shannon, S. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15, 1277-1288.
11. Kim, C., Kim, S., Im, S. and Shin, C. (2003). The Effect of Attitude and Perception on Consumer Complaint Intentions. *Journal of Consumer Marketing*, 20(4/5), 352-71.
12. Kotler, P. Kartajaya, H. and Setiawan, I. (2017). Marketing 4.0 Moving from Traditional to Digital, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.
13. Kotler, P., (2001). Marketing in the Digital Age, Capital, Istanbul.
14. Kozınets, R. V., Valck, K., Wojnicki A. C. And Wilner Sarah J. S. (2010). Networked Narratives: Understanding Word-of-Mouth Marketing in Online Communities. *Journal of Marketing*, 74(2), 71-89.
15. Kozinets, R. V. (1999). E-Tribalized Marketing? The Strategic Implications of Virtual Communities of Consumption, *European Management Journal*, 17(3), 252–64.
16. Labrecque, L. I., Jonas vor dem E., Charla, M., Thomas P. N. and Charles F. H. (2013). Consumer Power: Evolution in the Digital Age, *Journal of Interactive Marketing*, 27(4), 257–69.
17. Lee, S. and Cude, B. J. (2012). Consumer Complaint Channel Choice in Online and Off-line Purchases. *International Journal of Consumer Studies*, 36, 90-96.
18. Leeflang, P. C. Verhoef, P. D. and Tjark F. (2014). Challenges and Solutions for Marketing in a Digital Era. *European Management Journal*, 32(1), 1–12.
19. Liu, R. R. and McClure, P. (2001). Recognising Cross-Cultural Differences in Consumer Complaint Behavior and Intentions: An Empirical Examination. *Journal of Consumer Marketing*, 18(1), 54-74.
20. Makrides, A., Vrontis, D. and Christofi, M. (2019). The Gold Rush of Digital Marketing: Assessing Prospects of Building Brand Awareness Overseas. *Business Perspectives and Research*, 8(1), 4-20.
21. Mattila, A. S. and Mount, D. J. (2003). The Impact of Selected Customer Characteristics and Response Time on E-Complaint Satisfaction and Return Intent. International Journal of Hospitality Management, 22(2), 135-45.
22. Rezabakhsh, B., Bornemann, D., Hansen, U. and Schrader, U. (2006). Consumer Power: A Comparison of The Old Economy and The Internet Economy. *Journal of Consumer Policy*, 29, 3–36.
23. Shipman, A. (2001). Privatized Production, Socialized Consumption? Old Producer Power Behind the New Consumer Sovereignty, *Review of Social Economy*, 59(3), 331–52.
24. Tkaczyk, J. (2016). Digital Consumer: Trends and Challenges: in book: Impact of Digital World on Marketing and Management. Poltext, No. 1, 353-367.

25. Wind, J. and Rangaswamy, A. (2001). Customerization: The Next Revolution in Mass Customization. *Journal of Interactive Marketing*, 15(1), 13–32.

26. https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/

27. https://covid19.who.int/

A NEW TAX: EVALUATIONS ON DIGITAL SERVICE TAX

YENİ BİR VERGİ: DİJİTAL HİZMET VERGİSİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Assist. Prof. Dr. Orçun AVCI
Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance,
ORCID ID: 0000-0002-7917-9802

ABSTRACT

Along with the digitalisation of the world, changes in taxation have started to take place. In this perspective, developed countries in particular are looking for the solutions against the problem of tax evasion by private enterprise as a side-effect of digitalization. The countries in which these companies operate are subject to significant tax losses. However, it is crucial to ensure taxation without undue hardship to companies. G20 countries in particular continue to work towards a common solution to this problem. However the member countries of the European Union have shelved the common draft taxation. In this context, digital service tax has been introduced in some countries and draft laws have been prepared in others. However, unilateral search for a solution may damage the international taxation structure, growth, and investment. Given the unprecendented growth of the digital economy, there is a need for a common ground solution to an issue that concerns all the world economies. Independent national regulations in each country international businesses operate in may have serious tax consequences for these businesses. In this context, the digital service tax, which is new to our country, will be evaluated from the perspective of the enacted law. Also, this evaluation will compare our implementation of the law to other countries with similar laws. Digital service tax aims to minimize the tax loss in medium and longer terms. However, we can not overlook it's repercussions on the beneficiaries of digital services. There is lack of clarity on the rationale behind the higher tax rate relative to rates in other countries and solution mechanisms against international taxation issues. Also; lack of a uniformity among countries has led many countries to prefer national regulations within their legal and economic structures. By addressing these issues and removing uncertainties, we think the law will have less friction in it's implementation.

Keywords: Digital Economy, Digital Service Tax, Taxation.

ÖZET

Dünyanın dijitalleşmesiyle birlikte vergileme konusunda değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Bu perspektiftte özellikle gelişmiş ülkelerin, şirketlerin vergi matrahını takip edememe sorununa karşı çözüm arayışı içine girdikleri gözlemlenmektedir. Dijitalleşmeye bağlı uluslararası şirketler için vergiden kaçınma ve vergi kaçırma şansı doğmaktadır. Bu şirketlerin faaliyet gösterdikleri devletler ciddi bir vergi kaybıyla karşı karşıya kalmaktadır. Ancak, şirketlere zarar vermeden vergilemeyi sağlamak büyük önem arz etmektedir. Özellikle G20 ülkeleri, bu soruna karşı ortak bir çözüm yolu çalışmalarına devam etmektedir. Ancak Avrupa Birliği üyesi ülkelerin ortak vergileme tasarısını rafa kaldırdıkları görülmektedir. Bu çerçevede bazı ülkelerde dijital hizmet vergisi uygulamasına başlanmış, bazılarında ise kanun taslakları hazırlanmıştır. Oysaki tek taraflı çözüm arayışları, uluslararası vergileme yapısına, büyümeye ve yatırıma zarar verebilecektir. Dijital ekonominin yadsınamaz büyüklüğü düşünüldüğünde ortak bir paydada buluşulması gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda konu evrensel olarak tüm dünyayı ilgilendiren bir konudur. Ülkelerin kendi içerisinde yapacakları bir düzenleme, uluslararası şirketlerin ciddi bir vergi sorunuyla karşılaşmasına

sebep olabilecektir. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye açısından yeni bir vergi olan dijital hizmet vergisi çıkarılan kanun perspektifinde değerlendirilecektir. Aynı zamanda bu değerlendirme kapsamında kanunu uygulayan ülkeler ile de kıyas yoluna gidilecektir. Dijital hizmet vergisiyle orta ve uzun vadede, vergi kaybının minimize edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak bu verginin, dijital hizmetten faydalananlara yansıtılabileceği göz ardı edilmemelidir. Dijital hizmet vergisi gerek diğer ülkelere göre vergi oranının yüksekliği gerekse de uluslararası vergileme sorunları karşısında çözüm mekanizması olma konusunda bazı belirsizlikler oluşturmaktadır. Ayrıca, ülkeler bazında tekdüze bir uygulamanın olmayışı, ülkelerin kendi hukuki ve ekonomik yapılarına özgü uygulamayı tercih etmelerine sebep olmuştur. Var olan eksikliklerin tespiti ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması ile daha sorunsuz bir uygulama olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Dijital Hizmet Vergisi, Vergileme.

1. INTRODUCTION

With the developing technology, the life that has become digital brings with it the questions of what the revenues from digitalization will be and how to collect taxes from these revenues. The proportion of the revenues obtained by the companies from digital services within the total revenues of the company is increasing day by day. It comes to the fore that digitalization, which manifests itself in all areas of life, should be based on a legal basis in the field of tax. Considering the existing legal gap, companies may face an important unfair competition. Because the conceptual framework brought about by digitalization has become unattainable with the old tax regulations. For this reason, it has been necessary to bring the digital service tax as a new tax and to make legal regulations.

Countries have not been able to react at the same speed to the rapid developments in the field of digital services, and a common taxation regime has not yet been established across the world. It is seen that various countries are conducting studies in line with the recommendations of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and the European Union (EU) for the taxation of digital areas. However, it has been determined that some countries such as France have started to tax the digital service sector, and some countries have started legal studies to tax the digital service area. The purpose of this study, the digital services tax as a new tax introduced in the various countries in the world and Turkey is to evaluate applications. In the study, firstly, the need for digital service tax and the work of OECD and EU were evaluated. Then the legal framework of digital services tax is discussed in Turkey. Finally, digital service tax application in various countries is explained.

2. THE NEED FOR DIGITAL SERVICE TAX AND THE WORK OF OECD AND EU

With the developments in technology, the areas of activity and regions of multinational companies have started to become abstract, resulting in the inadequacy of traditional tax practices in taxing the digital economy. Recent developments and innovations in internet technology have removed the borders of countries in the international arena, and thus, it has enabled multinational companies to operate without physical assets in countries where they are not resident. Services that were physically provided in the relevant countries in the past can now be provided by remote access, especially with the spread of the internet and the advancement of technology. Moreover, the services are easily accessible from desktop computers to smartphones. In the light of these developments, it is obvious that a sector was born in the digital environment all over the world. The demand of the countries for their share

of tax revenues from this sector is equally justified. OECD has been working on a joint decision in the taxation of this area in recent years (Karakoç, 2020).

The OECD's tax work on the digitalization of the economy is part of its efforts to ensure stability and certainty in the international tax system and to reduce double taxation risks. Beyond certain elements of reallocation of taxation rights, the OECD aims to solve the second step of Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) problems and to impose a minimum corporate tax on profits of digital companies (OECD, 2017: 7).

In addition to the content difference brought about by digitalization, the issue of how to ensure the harmonization of the new taxes on digital services with the OECD Model Agreement has started to be discussed. This issue is discussed under Article 2 of the Model Agreement titled taxes covered. Also, the question has arisen as to how the scope of the digital service tax will be assessed under the double taxation agreements if it comes. When we look at paragraph 4 of Article 2 of the Model Agreement, it is seen that the OECD is considering the new tax imposed. Indeed, this paragraph *"The Agreement will also apply to taxes that are of the same nature as or substantially similar to existing taxes, in addition to or instead of existing taxes, after the date of signature of the Agreement. The competent authorities of the Contracting States shall inform each other of significant changes in their respective tax legislation"* in the form (Kılıç, 2020: 139).

The revision of the permanent workplace concept and exceptions to this concept regulated in Article 5 of the OECD Model Tax Agreement, the introduction of rules to prevent the exploitation of these exceptions by breaking down economic activities among the associated enterprises, and the definition of the virtual workplace (virtual PE) are among the suggestions (Akkaya and Gerçek, 2019: 170).

The BEPS action plan, prepared by the OECD upon the call of the G20 countries, was published in 2015 in order to reduce the tax advantages gained by international companies by using legislative differences and to ensure that the economic activities that make up the income of the companies are taxed in the place where they are carried out and the value is created (Baez and Brauner, 2015: 7). BEPS consists of an action plan, and the first action plan is to tackle the tax problems of the digital economy. There are three options recommended to countries in the fight against tax problems of the digital economy, which is the action plan of BEPS 1. These are; a) taxation within the scope of a digital permanent workplace in case of significant economic assets according to the connection principle, b) withholding tax application on certain digital transactions, c) a balancing tax application (Olbert and Spengel, 2017: 7; Fırat, 2020: 29).

"Tax Challenges Arising from Digitalisation-Interim Report 2018", published by the OECD in March 2018, stated that companies using digital platforms with digitalization gained significant advantages against other businesses and prevent competition. Stating that it is believed that it will be necessary to introduce temporary measures to expand the tax bases of countries more rapidly, the report lists common principles that these countries believe should be applied to minimize the negative consequences of such measures. The view that some of the value created by taxing digital services is transferred to the economies of countries as a resource, that is, taxed, is becoming more common (OECD, 2018: 167-173).

A policy document titled "Addressing the Tax Challenges of the Digitalization of the Economy-Policy Note" was published by the OECD on 23 January 2019 (OECD, 2019). Based on this policy document, the first part of the report, in which the public opinion will be taken in February 2019, is about the permanent profit distribution and the permanent workplace, while the second part is about the global base excess. The report, of which more than 110 member countries of the OECD reached a consensus, is aimed to be made the final report in 2020.

The EU, just like the OECD, is another institution that works to eliminate the difficulties in taxing the digital economy. The European Commission published the proposal package named "Fair Taxation of the Digital Economy" on 21.03.2018 for the solution of the problems in taxing the digital economy. The package proposed by the Commission proposes two long and short-term proposals for taxing the digital economy. The report aims to identify the digital workplace by using the concept of "significant digital presence" in the long term and thus to realize the corporate tax reform and to solve the deficiencies in its definition in the tax legislation. The conditions for determining the existence of a digital workplace in the proposal submitted by the Commission are as follows (Szczepański, 2018: 5; Cui, 2019: 839; Karabulut, 2020: 273-274):

- Generating a total income of over 7 million Euros due to the service provided to users in a member state,
- Providing service to more than 100,000 users in a member state, determined by IP address,
- It is the signing of more than 3,000 business contracts among those who offer and demand digital services in a member state.

The proposals developed by the EU were rejected by some of the member states of the Union, and thus there was no common taxation draft within the union. After all, countries have imposed a digital services tax in their area of taxation jurisdiction. While the digital services tax application is considered as a short-term temporary solution, it is worth noting that the factors behind it are political decisions rather than taxation techniques. There was no consensus on the fact that a measure such as the digital services tax would produce fruitful results for the problem (Çelener, 2019: 2226).

As a result, the need for digital service tax has arisen from the reflection of the intense digitalization experienced in the world on economies and the fact that the current legal regulations cannot meet the unique nature of digitalization. Before the digital service tax started to be talked about and attracted attention in the world, discussions on the concepts of digital economy and digitalization were and are still being held (Kılıç, 2020: 140). However, despite all these, it is seen that many countries, including our country, have enacted the digital service tax.

3. DIGITAL SERVICE TAX IN TURKEY: LEGAL FRAMEWORK

7194 No[1]. Digital Services Tax is an important step in with some Laws and No. 375 Decree Law Amending parallel to the international agenda and develops the taxation of the digital services offered in Turkey. In March 2020, Digital Service Tax Implementation General Communiqué[2] was published and tax was started to be applied. The proceeds obtained from the following services offered in Turkey are subject to tax digital services (Başaran Yavaşlar, 2020: 11):

- All kinds of advertising services offered in the digital environment (including advertising control and performance measurement services, services such as data transmission and management related to users and technical services for advertising presentation),
- Digital sales of any audio, visual or digital content (including computer programs, applications, music, video, games, in-game applications and the like) and media for

[1] It was published in the Official Gazette dated 07.12.2019 and numbered 30971.

[2] It was published in the Official Gazette dated 20.03.2020 and numbered 31074.

listening, watching, playing, or recording on electronic devices or use in these devices, services provided in the environment,

- Services for providing and operating digital environments where users can interact with each other (including services for facilitating the sale or sale of a good or service among users).

Revenue obtained from brokerage services provided by digital service providers in the digital environment for the above-mentioned services is also subject to digital service tax. Digital media in the Law; It is defined as an environment in which online activity is carried out without a physical encounter.

Article 3 of Law No. 7194 regulated the taxpayer of the digital service tax. According to this; digital transaction providers are taxpayers. According to Article 2 of the Law, the digital transaction provider is the persons who provides the services that are included in Article 1 of the Law and are subject to the tax.

The legislator has granted the Ministry of Treasury and Finance the authority to establish tax liability. This authority is to guarantee the taxation of digital service providers outside Turkey. Accordingly, the taxpayer (digital service providers) of residence in Turkey, place of business, legal and absence of cases with other cases the Treasury and the Ministry of Finance as required for business centers, treatment with those parties to taxable transactions of tax claims in order to securing and taxes mediating payments may hold responsible for the payment (Ergin, 2020: 109).

Exemptions and exceptions expressing the situations where tax will not be charged after they are determined in the Law No. 7194 are stated in Article 4. As it is known, exemption means exemption from tax for persons who meet certain conditions, while exception means the situation where certain activities within the scope of tax are not taxed.

Those who are within the scope of exemption and exception from digital service tax will not pay the digital service tax under the relevant conditions. There are provisions in Article 4 of Law No. 7194. Accordingly, the respective accounting period of the previous fiscal period, related to the services falling within the scope of the tax, total revenue gained from Turkey 20 million Turkish Liras or gained on a global scale to be able to 750 million Euros, or it could foreign money is less than the ones from the Turkish lira will be exempt from the digital service tax. If the taxpayer is a member of a consolidated group in terms of financial accounting, while applying the exemption amounts, the total revenue of the group regarding the services stated in Article 1 of the law is considered. Digital services company offering an income of less than 20 million Turkish Liras gained globally from Turkey or if the income earned from the service in question is less than 750 million Euros will not pay any tax. However, if the revenue obtained exceeds both of these sizes, a tax liability will arise. According to Law No. 7194, the exemption will end when both of its limits are exceeded within the relevant accounting period. As of the fourth taxation period following the taxation period in which the limits are exceeded, its liability will begin. When determining whether the specified amounts are exceeded, the cumulative income obtained in the relevant accounting period at the end of the quarterly periods of the accounting period will be taken into account (Law No. 7194). In general, it is observed that the rates specified are set higher in line with the rates in other countries.

The basis of the digital service tax consists of the revenue obtained from the services included in the 1st Article of the Law No. 7194 in the relevant taxation period. The important point here is that the income to be obtained from digital service delivery is accrued, that is, it is sufficient to have certainty. In terms of tax liability, it does not matter whether the service provider collects the fee for the service provided or not. The digital service provider must add all of its income to the basis, regardless of the name. The digital service tax rate is 7,5%, and the

President has been authorized to reduce this rate up to 1% separately or together according to the types of services that are subject to the tax and increase it up to twice (Law No. 7194). Considering the rate of the digital service tax rate compared to other countries, Turkey's rate is higher.

In the 6th Article of the Law No. 7194, the taxation period of the digital service tax, the tax declaration, assessment, and payment procedures are determined. In this Article, the one-month periods of the calendar year are accepted as the taxation period of the digital service tax. However, the Ministry of Treasury and Finance has been authorized to determine the taxation period quarterly instead of one month, depending on the type of services provided and the volume of activity performed by the taxpayer. The levy of the digital service tax will be made upon the taxpayer's declaration. However, any residence of the taxpayer within the borders of Turkey, the workplace, in case of absence of legal and business centers or to withhold taxes for tax declaration is required if deemed necessary by those who have. In the Law, the period of payment of the tax is determined as the period of submission of the declaration and it is stipulated that the digital service tax paid by digital service taxpayers can be deducted by these taxpayers as an expense in determining the net income subject to income and corporate tax.

A tax security establishment has been stipulated in Article 7 of the Law. According to the relevant provision, access to the service provided by taxpayers who do not fulfill their obligations regarding digital service tax may be prevented by the Information Technologies and Communication Authority with the decision of the Ministry of Treasury and Finance until these obligations are fulfilled. However, in order for this to be implemented, the digital service provider or its authorized representative who does not fulfill their obligations must be notified by the notification methods, e-mail or all other communication tools listed in the Tax Procedure Law No. 213 and this situation must be announced on the website of the Revenue Administration. The access ban can only take effect if the obligations are not fulfilled within 30 days of the announcement (Rençber, 2020: 31). As can be seen, the Ministry of Treasury and Finance has been authorized to impose restrictions on the internet pages of digital service providers.

Considering that digital service providers are international platforms with many members and users such as Facebook, Amazon, and Trendyol, it is thought that the customers and users will be affected by this sanction. It can also be said that with this article, problems arise in two contexts at the constitutional level. The first of these problems is that while there is no such sanction for other taxpayers who do not pay their tax debts in the Law No. 6183 on the Procedure for the Collection of Public Receivables, which is applied if the tax debt is not paid, it would be against the principle of equality to face digital service taxpayers with this sanction. In the second case, the constitutional problem is the loss of rights that users experience due to the blocking of access (Kılıç, 2020: 146-147).

Consequently, it is not a correct approach to leave the regulation to prevent the activity to the decision of the administration in order to secure the tax receivable. Such a regulation should be subject to a judicial decision. Otherwise, due to administrative circumstances, the communication areas that provide certain services may be restricted and may lead to a restriction of freedoms (Saraçoğlu and Kahraman, 2020: 16).

4. DIGITAL SERVICE TAX APPLICATION IN VARIOUS COUNTRIES

Although the digital service tax application to prevent tax losses caused by the digital economy is only a few years old, many countries around the world apply this method. In addition to the digital service tax, which is applied under similar or different names and aims to directly tax

the digital economy, countries that aim to tax the digital economy by regulating tax legislation are also at a considerable level (Karabulut, 2020: 274).

The EU proposed a bill last year on how to apply the digital services tax, but no agreement was reached. OECD, on the other hand, has not yet developed a common solution, although it continues to work on this issue. For these reasons, many countries have created their own solutions based on the digital services tax applied by France. France was the first country in the EU to implement the digital service tax (Fırat, 2020: 30). For this reason, France has been discussed first in the study. However, within the scope of the study, England, Hungary, Italy, Spain, and some other countries are also included.

4.1. France

France is the first country to implement the digital service tax application. France has accepted the 3% digital services tax recommended by the EU Commission (Asen, 2020). In September 2019, the tax accepted as "Tax of the 21st Century" has been put into effect as of the beginning of January 1, 2019 by being reversed. (Demirhan, 2020: 80). A business that provides services covered by digital service tax is subject to tax if its annual income from covered services exceeds two lower limits in the previous calendar year, regardless of whether it was established in France. These lower limits (KPMG, 2019):

- 750 million Euros worldwide,
- It is 25 million Euros in France.

Accordingly, companies whose annual global income does not exceed 750 million Euros, and whose income in France does not exceed 25 million Euros will be exempt from tax. Taxable services are services provided in France. When the user accesses the digital interface with a device in France, the service is considered to be provided in France. The digital service tax uses various criteria to determine whether the device containing IP address is located in France, in accordance with the rules on the processing of personal data (Gaston, 2020).

The tax amount paid in France can be deducted from corporate tax. The tax must be declared in the appendix of the CA3 French value-added tax (VAT) refund. For persons liable to pay VAT, concurrently with the CA3 VAT refund for March or the first quarter of the year following the year in which the tax was paid; for those who are not obliged to pay VAT in France, tax can be paid as of April 25 at the latest. An annual income of about 500 million Euros is expected from the tax (McKenzie, 2019).

4.2. England

England is a country that brought the withdrawal from EU membership to a referendum and where the withdrawal was accepted in the referendum. In spite of this, England is one of the countries that take the EU's suggestions into account in this field. As a matter of fact, in July 2019, search engines, social media platforms, and online markets submitted a 2% digital service tax in their budget proposal. This regulation stipulates that digital service providers are taxed regardless of how they monetize their platforms. The draft proposal included the financial and payment services exception (Demirhan, 2020: 82).

The digital service tax, which became law in 2019, started to be implemented on 01.04.2020 as envisaged. The digital services tax is levied on certain digital business revenues whose income is linked to England users' participation. Businesses will be taxed on the proceeds from these services to the extent they perform one of the covered business models, which is a search

engine, social media platform, or the provision of the online marketplace. According to this (HM Revenue & Customs, 2020: 4):

- If a social media platform generates revenue from advertisements for users in England, the government will levy a 2% tax on those revenues.
- If a digital infrastructure earns commissions by facilitating a transaction between England users, the government will levy a 2% tax on these revenues.
- If a search engine earns revenue from displaying ads with the result of key search terms England users have entered, the government will levy a 2% tax on those revenues.

Unlike the amount limitations specified in the report of the EU Commission in England, if the income from worldwide services is 554 million Euros, it will be subject to tax. In addition, it is stated that the first 28 million Euros of the residents in the UK will be exempted from tax (Alliston and Harrison, 2020).

4.3. Hungary

Hungary introduced a tax in 2014 for advertising services, which were later suspended due to the state aids of the European Commission. A modified version of the advertising tax took effect on July 1, 2017. Advertising tax applies to certain advertising services, including online advertising services, television, radio, billboards, newspapers, vehicles, and others (Sandalcı and Saygın, 2020: 84).

The tax applied in Hungary differs according to other country practices. Because the applicable tax is collected only on advertising revenues. Therefore, it can be stated that the tax applied in Hungary is the digital advertising tax. The tax, which is the highest digital service tax in the world with a rate of 7,5%, is applied when 300,000 Euros are obtained from digital services worldwide. However, although the tax rate is 7,5%, it has been reduced to 0% from 1 July 2019 until 31 December 2022 (KPMG, 2020a: 9; Özcan, 2020: 182).

4.4. Italy

With the decision taken in 2017, Italy aimed to subject the revenues from certain digital activities to a 3% digital service tax as of 01.01.2019. However, although the rate of the tax remained the same, its terms, form, and date of the application were changed several times. In order for the digital service tax to be implemented since 2020, income limits are set at 750 million Euros worldwide and 5.5 million Euros across Italy (KPMG, 2020a: 19).

In Italy, digital services tax is levied on income from the provision of the following digital services (Ruggiero and Cardone, 2020):

- Placement of a digital advertising interface (digital advertising) targeting users of the interface,
- Providing users with a multilateral digital interface that allows users to find them to interact with other users and at the same time facilitate the basic supply of goods or services directly between users (digital intermediary),
- Transmission of data collected about users and generated from users' activities on digital interfaces (transmission of user digital data).

4.5. Spain

The Spanish government has prepared a draft law for the digital service tax to be levied on digital services on February 28, 2020. Accordingly, a 3% tax will be levied on the provision of the following digital services (Sandalcı and Saygın, 2020: 89):

- Digital advertising targeting users on certain digital platforms (online advertising services),
- Services involving the provision of digital interfaces (intermediary services) that enable users to interact with each other or directly facilitate the provision of basic goods or services between users,
- Services whose purpose is to enable users to find and connect to other digital platforms where e-commerce purposes can be supported,
- Transmission of data collected about users' activities from activities on digital interfaces (data transfer services).

Companies that operate globally and have a "significant digital footprint" in Spain will be subject to the recommended digital services tax if they encounter the following two thresholds (KPMG, 2020b):

- Net turnover of more than 750 million Euros (globally),
- Total revenues from taxable provisions of digital services in Spain of more than 3 million Euros.

In 2020, the total revenue from taxable digital services will be calculated according to the date when the legislation comes into force and will be annualized after being measured until the end of the assessment period.

4.6. Some Other Countries

As of January 1, 2020, Austria has started to charge digital services tax on the income generated from digital services provided to devices with IP addresses in Austria and advertising services provided to Austrian users. In this context, in order for service providers to be considered taxpayers, the amount of income generated globally should be more than 750 million Euros and the amount of income obtained in Austria should be more than 25 million Euros. In the country where the tax rate is determined as 5%, the tax must be paid until the 15th day of the second month following the taxation period (Federal Ministry Republic of Austria Finance, 2020).

The digital service tax, which is still in the bidding phase in Brazil, includes the taxation of activities such as advertising to Brazilian users, offering a digital platform, interacting with the sale of goods. It is stated that the digital service tax will be applied at different rates such as 1-3-5% according to the proposal (Özcan, 2020: 181).

In Pakistan, a withholding tax of 5% is applied as of 01.07.2018 for certain payments made in return for providing services for online advertising, designing and maintaining websites, uploading, storing or distributing digital content, collecting or distributing data (Karabulut, 2020: 276). Countries such as Latvia, Norway, and Slovenia have officially declared their intention to apply the tax.

5. CONCLUSION

With the digital transformation in the world, important transformations have taken place in economic life as well as in social and cultural life by taking advantage of the opportunities created by digital technologies. However, although the share of the digital economy in the economy is increasing day by day, traditional tax legislation and practices have remained insufficient in taxing the consumption of digital goods and services as well as the income from

the sales of these goods and services. Studies for taxing the digital economy are carried out by international organizations, especially the OECD. These studies seek a global consensus rather than unilateral regulations on the taxation of digital services. However, as of today, global unity has not been achieved yet. OECD and EU also propose measures such as tax withholding and balancing tax to be applied worldwide until a consensus is reached.

While aiming to modernize the tax legislation, the proposal for a digital service tax, which the OECD emphasizes in its reports in the short term and aims to collect a certain amount of tax on the revenues obtained from digital services, came to the agenda. The digital services tax, which provides a temporary solution until a permanent solution is found, has been implemented in many EU and non-member countries (such as England) since the day it was proposed by the EU Commission. In some countries, it is at the stage of proposal or law. While the regulations of the OECD continue, the countries making tax regulations in this area are due to the fact that the relevant field is not excluded from tax in addition to the income to be provided in this field. As a matter of fact, in the regulation made in France, it was stated that rather than the importance of the income to be obtained from tax, it is due to the fact that the area should not be excluded from the tax and the area should be taken under control with tax regulations. Within the framework of directives in EU member countries, the rates are tried to be determined at reasonable levels.

The digital service tax in Turkey has begun to be implemented as of March 1, 2020. Digital service tax is applied in the world between 2-7,5%. Turkey applied a rate of 7,5%. This rate may cause a decrease in the demand for services in terms of the sector. This high rate may have negative consequences for foreign investors to invest in our country. In addition, tax revenues, which will be collected with a high rate in the short term, may decrease in the long term by means of tax avoidance. In this case, the tax in Turkey to be seen as a temporary solution for the taxation of the digital economy can be said to arise as a result of a lot to be seen as a source of income.

There are significant differences between both the EU Commission proposal and the country practices and the subsequent digital service tax applications. For example, Austria and Hungary only earn tax revenues from digital advertising, the tax base of France, which includes activities such as providing a digital interface and transmitting data collected between users, is quite wide.

After all, the main obstacle in front of the digital service tax application is seen as the reflection of the tax on the consumer. In addition, there is no uniform practice in each country due to differences in the scope, rate, and income limits of the tax. In fact, this will have a great impact on investors' decisions. If the digital service tax is agreed upon, a more fair and planned taxation may be in question.

REFERENCES

1. Akkaya, H. ve Gerçek, A. (2019), "OECD ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi: Türkiye İçin Çıkarımlar", International Journal of Public Finance, 4(2), 166-188.
2. Alliston, M. and Harrison, J. (2020), The UK's Digital Services Tax: What's New, Norton Rose Fulbright, https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/24da19c2/the-uks-digital-services-tax-whats-new, (Accessed: 11.09.2020).
3. Asen, E. (2020), What European OECD Countries Are Doing About Digital Services Taxes, Tax Foundation, https://taxfoundation.org/digital-tax-europe-2020/, (Accessed: 07.09.2020).

4. Baez, A. and Brauner, Y. (2015), "Withholding Taxes in the Service of BEPS Action 1: Address the Tax Challenges of the Digital Economy", WU International Taxation Research Paper Series, No. 2015-14.
5. Başaran Yavaşlar, F. (2020), "Dijital Hizmet Vergisi", Vergi Sorunları Dergisi, (377), 9-20.
6. Cui, W. (2019), "The Superiority of the Digital Services Tax over Significant Digital Presence Proposals", National Tax Journal, 72(4), 839-856
7. Çelener, B. (2019), "Diğer Dijital Hizmet Vergisi Uygulamaları Karşısında Türk Dijital Hizmet Vergisi Kanun Teklifine İlişkin Bir Değerlendirme", Mali Hukuk Dergisi, 15(178), 2223-2248.
8. Demirhan, H. (2020), "Dijital Hizmet Vergisinin Dünyadaki Uygulamaları ve Türkiye ile Karşılaştırmalı Analizi", The Journal of Social Science, 4(7), 73-86.
9. Ergin, N. E. (2020), "Dijital Hizmet Vergisi", Vergi Dünyası Dergisi, (462), 107-112.
10. Federal Ministry Republic of Austria Finance (2020), Digital Tax Act 2020, https://www.bmf.gv.at/en/topics/taxation/digital-tax-act.html, (Accessed: 13.09.2020).
11. Fırat, M. (2020), "Dijital Hizmet Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", Ünye İİBF Dergisi, 3(1), 28-33.
12. Gaston, J. (2020), Tax Alert: French Digital Services Tax (DST), Dentons, https://www.dentons.com/en/insights/articles/2019/july/15/french-digital-services-tax-dst, (Accessed: 09.09.2020).
13. HM Revenue & Customs (2020), Introduction of the New Digital Services Tax, Draft Legislation.
14. Karabulut, Ş. (2020), "Dijital Çağın Mali Yansımaları: Dijital Hizmet Vergisi", Maliye Dergisi, (178), 263-288.
15. Karakoç, İ. (2020), "Vergi Dünyasında Yeni Kavram: Dijital Hizmet Vergisi", Yaklaşım Dergisi, (326), https://uye.yaklasim.com/MagazineContent.aspx?ID=33715, (Erişim Tarihi: 14.09.2020).
16. Kılıç, B. (2020), "Dijital Hizmet Vergisi: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", Vergi Dünyası Dergisi, (467), 137-150.
17. KPMG (2019), France: Digital Services Tax (3 %) is Enacted, https://home.kpmg/us/en/home/insights/2019/07/tnf-france-digital-services-tax-enacted.html#, (Accessed: 10.09.2020).
18. KPMG (2020a), Taxation of the Digitalized Economy, Developments Summary, https://tax.kpmg.us/content/dam/tax/en/pdfs/2020/digitalized-economy-taxation-developments-summary.pdf, (Accessed: 12.09.2020).
19. KPMG (2020b), Spain: Digital Services Tax Legislation, Update, https://home.kpmg/us/en/home/insights/2020/03/tnf-spain-digital-services-tax-legislation-update.html, (Accessed: 13.09.2020).
20. McKenzie, B. (2019), Adoption of the French Digital Services Tax, https://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2019/07/adoption-of-french-digital-services-tax, (Accessed: 10.09.2020).
21. OECD (2017), Background Brief Inclusive Framework on BEPS, OECD Publishing, Paris.
22. OECD (2018), Tax Challenges Arising from Digitalisation – Interim Report, Inclusive Framework on BEPS, OECD/ G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris.
23. OECD (2019), Addressing the Tax Challenges of the Digitalisation of the Economy – Policy Note, OECD/ G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris.
24. Olbert, M. and Spengel, C. (2017), "International Taxation in the Digital Economy: Challenge Accepted?", World Tax Journal, 3-46.

25. Özcan, B. (2020), "Türkiye'de Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi Süreci ve Dijital Hizmet Vergisi Uygulaması: Örnek Ülke Uygulamaları ile Karşılaştırma", Vergi Raporu Dergisi, (250), 173-187.
26. Rençber, A. (2020), "Dijital Hizmet Vergisi İlk İzlenimler, Sorun ve Sorunsallar", Vergi Sorunları Dergisi, (376), 27-35.
27. Ruggiero, P. and Cardone, F. (2020), Insight: Italy Taxes the Digital Economy, Bloomberg Tax, https://news.bloombergtax.com/daily-tax-report-international/insight-italy-taxes-the-digital-economy, (Accessed: 12.09.2020).
28. Sandalcı, U. ve Saygın, Ö. (2020), "Dijitalleşen Dünyada Dijital Hizmet Vergisi: Örnek Ülke Uygulamaları ve Türkiye", Vergi Raporu Dergisi, (246), 77-99.
29. Saraçoğlu, F. ve Kahraman, B. (2020), "Dijital Hizmet Vergisi Üzerine Değerlendirmeler", Vergi Sorunları Dergisi, (376), 9-17.
30. Szczepański, M. (2018), Corporate Taxation of a Significant Digital Presence, European Parliamentary Research Service.
31. 7194 No'lu Kanun, Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 30971 sayılı ve 07.12.2019 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

BRAND TRUST FOR DIGITAL-ONLY BANK BRANDS: CONSUMER INSIGHTS FROM AN EMERGING MARKET

Assist. Prof. Dr. Petek TOSUN
Business Administration Department, MEF University, Istanbul, Turkey
ORCID: 0000-0002-9228-8907

ABSTRACT

Financial services are increasingly evolving and moving towards digital service models. New technologies and the rapid diffusion of the internet are introducing new business models in the banking industry, by providing many alternatives for reaching and interacting with customers. One of the new banking business models is digital-only banking. Digital-only bank brands are servicing in digital platforms without providing any traditional branch services. However, in many countries, banks are still operating within conventional service models, so some changes in laws and regulations may be required to provide digital-only banking services. Besides such structural and institutional requirements, positive consumer attitudes toward working with digital-only brands are prerequisites for any brand to be successful in the highly competitive financial services market. Positive consumer attitudes are especially important in the digital-only banking context since preferring a bank brand with a large network of established branches is still essential for building brand trust for many customers. Therefore, financial services institutions need to have a deep understanding of consumer perceptions and the antecedents of brand trust regarding digital-only banking. This study aims to explore consumer motives and elements of building customer trust for a digital-only banking brand in an emerging market context. Consumer insights were obtained as a result of a pilot study, which included preliminary interviews with retail banking customers. The interviews have shown that trust is the core factor for bank preference. Digital-only brands have the risk of being perceived as untrustworthy. Positive word-of-mouth, clear procedures, reliable terms and conditions, having responsive and effective customer services teams, and solving customer complaints fast are stated as important points to build brand trust for digital-only brands. This exploratory study may provide a basis for future empirical studies. The findings will be beneficial for the policy-makers, marketing managers of financial services institutions, and researchers who want to understand customer expectations.

Keywords: Brand trust, financial services, digital-only banking, services marketing

1. INTRODUCTION

The COVID-19 pandemic has led many people to use digital banking more frequently than before. Some people, especially the seniors had to use digital banking for the first time in their life. The pandemic has accelerated the adoption of digital banking applications for many customers. In addition to the pandemic, open banking, which is a rising concept for which regulations are being arranged in Turkey, is increasingly discussed in the banking sector. Open banking will enable banks to share their data with third-party service providers. It will allow customers to open new accounts or make their banking transactions easily from a single user interface that can be fed by data by many banks and fintech companies. In this way, consumers will have the chance to compare the offerings of various banks and make their transactions

easily since the information about customers' accounts will be aggregated and viewed by the customers in one interface (Somoglobal, 2019). As a consequence of the development of digital technologies, the increased usage of digital platforms during the pandemic, and legislations about open banking, rapid structural changes, and the introduction of new banking business models can be expected in the Turkish retail banking market.

Financial services are increasingly evolving and moving towards digital service models. New technologies and the rapid diffusion of the internet are introducing new business models in the banking industry, by providing many alternatives for reaching and interacting with customers. One of the new banking business models is digital-only banking. A digital-only bank is a bank that provides digital financial services and has no bricks-and-mortar branches (Komarov and Martyukova, 2020). So, digital-only bank brands are servicing in digital platforms such as the internet and mobile applications without providing any traditional branch services.

In many countries, banks are still operating within conventional service models, so some changes in laws and regulations may be required to provide digital-only banking services. Besides such structural and institutional requirements, positive consumer attitudes toward working with digital-only brands are prerequisites for any brand to be successful in the highly competitive financial services market. Positive consumer attitudes are especially important in the digital-only banking context since preferring a bank brand with a large network of established branches is still essential for building brand trust for many customers. So, understanding customers' intentions to use digital-only banks instead of traditional banks is becoming increasingly important for marketing managers. Understanding consumer preferences and the elements of brand trust for digital-only banks are also important for academicians since consumer research about digital-only brands is relevant for many services industries. Besides, it is an understudied field in the marketing literature and the publications about digital-only banks are scarce (Okunevych and Hlivecka, 2018). Financial services marketing will change greatly if the market faces such a brand proliferation of digital-only brands, open banking alternatives, and other innovative developments.

In this context, the purpose of this study is to explore the consumers' perspective by a pilot study consisting of preliminary interviews. Following an exploratory qualitative research method, two semi-structured interviews were conducted with consumers (Resnick et al., 2016). This exploratory study will constitute the base for further studies to reveal the antecedents of brand trust for digital-only bank brands and provide researchers valuable consumer insights that can be used in designing further qualitative and quantitative studies. In the following section, the conceptual background about the digital-only bank brands, brand trust, and online banking in the Turkish retail banking context will be summarized. After the explanation of the interview findings and managerial implications, the study will conclude with future research directions.

2. CONCEPTUAL BACKGROUND

2.1. Digital-Only Bank Brands

A digital-only bank or neobank is a bank that operates with no bricks-and-mortar branches and provides digital banking solutions to its customers such as internet and mobile banking (Komarov and Martyukova, 2020). Due to the rapid developments in technology and the diffusion of the internet, mainly all of the traditional banks provide digital banking solutions to their customers today. But these are not included in the digital-only brand concept mentioned

in this study. A digital-only bank does not provide customer services in traditional branches but offers completely online and self-service banking solutions to its customers. Digital-only banks provide a combination of digital banking services and may also be named as challenger banks, virtual banks, internet banks, or mobile banks (Okunevych and Hlivecka, 2018).

Since the UK market was not saturated with big financial services companies, it has constituted a large-scale opportunity for non-traditional financial service providers and has become one of the pioneers of digital-only banking (Somoglobal, 2019). The first neo-banking service was given by First Direct in the UK in 1989 through a call center service model (Okunevych and Hlivecka, 2018). In the 1990s, these services were enriched by including internet banking, and in the 2000s, the traditional banks started to include digital banking besides their branch services to keep up with the fast development in technology (Okunevych and Hlivecka, 2018). Today, Revolut Bank, Monzo Bank, N26 Bank, Starling Bank, and Tandem Bank are operating as neobanks or digital-only bank brands in the UK and give service to more than 4.5 million users (Somoglobal, 2019). Other countries that have digital-only banks include the USA, Germany, France, India, China, Italy, Canada, Brazil, and Spain (Okunevych and Hlivecka, 2018). Besides consumer acceptance and competence to use the digital banking interface, a digital-only banking system requires legislation, regulations, and a strong technical infrastructure.

Digital-only banks may offer higher interest rates and better pricing than traditional banks as their costs are lower due to their virtual services and lower costs (Choudary, 2013). Advantageous pricing is generally an appealing factor for digital-only banks. Besides, customers can open accounts fast and easily in digital-only banks. However, only a few customers use them as their primary banks (Somoglobal, 2019). Customers may want to mix traditional branch services with digital services for their banking needs. However, switching to a purely digital bank can be a difficult decision for many customers. The habits of customers regarding traditional banking services are interpreted as the main barrier for the acceptance of a digital-only bank (Komarov and Martyukova, 2020). Besides, digital platforms are perceived as riskier in financial services, so building brand trust is a primary issue for digital-only banks.

2.2. Brand Trust in Digital Financial Services

Trust is the basic building block of a strong and long-term relationship between customers and brands. It is defined as the belief that the other party has good intentions and will keep promises unless mandatory reasons in an exchange relationship (Moorman et al., 1992). Similar to this definition, brand trust can be defined as the consumers' belief regarding the integrity, good intentions, and high quality of a brand. Trust is a dynamic concept that is shaped as a result of reliability and integrity and it is essential for customer relationships (Purwanto et al., 2020). Customer relationships are extremely important in financial services companies. Especially banking requires strong customer relationships based on trust since it is relatively more complex and sensitive than other sectors, so trust is a strong differentiator in the financial services sector (Amegbe and Osakwe, 2018). Brand trust is significant for bank selection and influences the digital banking experience (Mbama et al., 2018). It is also found to mediate the relationship between customer satisfaction and loyalty in banking (Amegbe and Osakwe, 2018).

The importance of brand trust in banking becomes higher for digital banking. Consumers may prefer internet or mobile banking, in other words, the digital banking service of a classical bank since it is convenient and fast and they perceive a relative advantage (Payne et al., 2018).

However, using the digital banking interfaces of a traditional bank is different than purely using a digital-only bank with no physical existence in branches. For that reason, digital-only banking is associated with higher risk (Choudary, 2013). For example, authentication of the user, confidentiality, and integrity can be listed as the possible information security issues associated with digital banking (Choudary, 2013). Consequently, a digital-only bank needs to build a high level of brand trust to become a customer's main financial service provider and benefit from the profit advantages of cross-selling and customer loyalty (Somoglobal, 2019).

2.3. The Turkish Retail Banking Context

According to the Turkish Statistical Institute's information and communication technology survey on households and individuals, the internet usage of individuals is 79% and the proportion of the Turkish households who have Internet access is 90.7% (TUIK, 2020). These metrics indicate that Turkey has a big potential for digital-only banking.

As of June 2020, 623 and 106 million banking transactions have been made via mobile and internet banking, respectively (TBB, 2020). The transaction volumes have been realized as 2,041 billion TL for mobile and 1,558 billion TL for internet banking (TBB, 2020). These volumes may give an idea of the Turkish market's high potential while the increasing trend of digital banking usage may be a better indicator. The total number of retail digital banking customers who logged in at least once in the previous year has been 70 million as of June 2020 (TBB, 2020). 67% of these customers have used mobile banking, while 27% of them have used both mobile and internet banking. The increasing trend in the number of digital banking users can be seen in Figure 1.

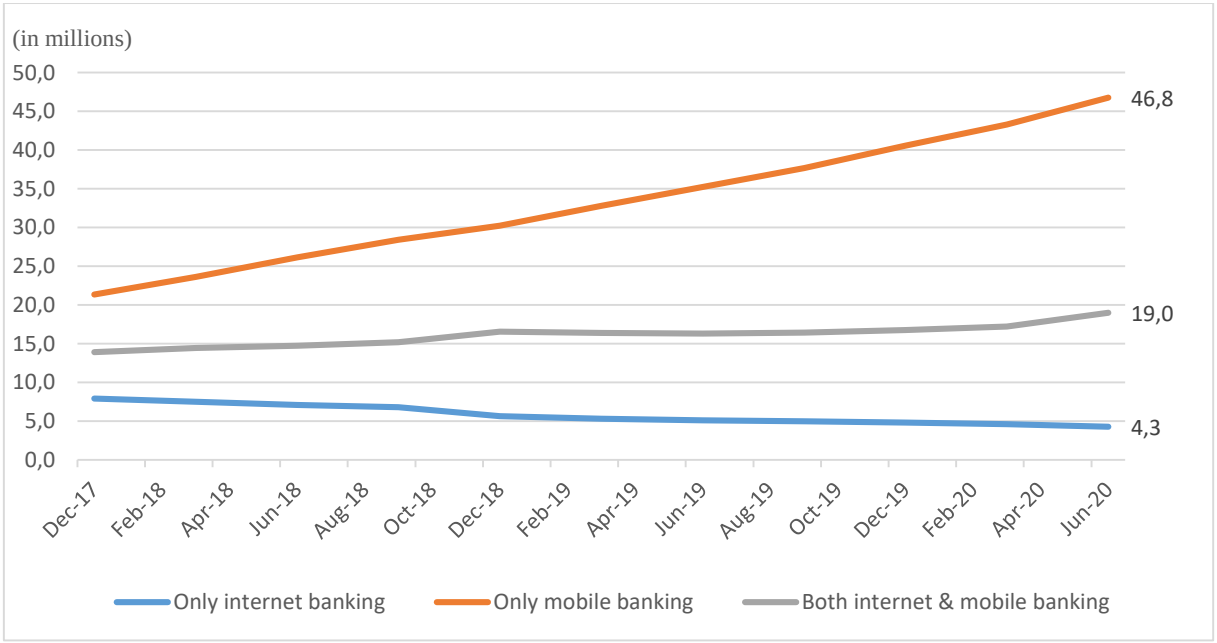

Figure 1. The number of retail digital banking customers, logged in at least once in the previous year (TBB, 2020)

On the other hand, 80% of the active digital banking customers are using only mobile banking. Fifteen percent of the customers are using both mobile and internet banking whereas 5% of the

customers use only internet banking. The total number of retail digital banking customers was 59.1 million as of June 2020 (TBB, 2020). The increasing trend in the number of active customers can be seen in Figure 2.

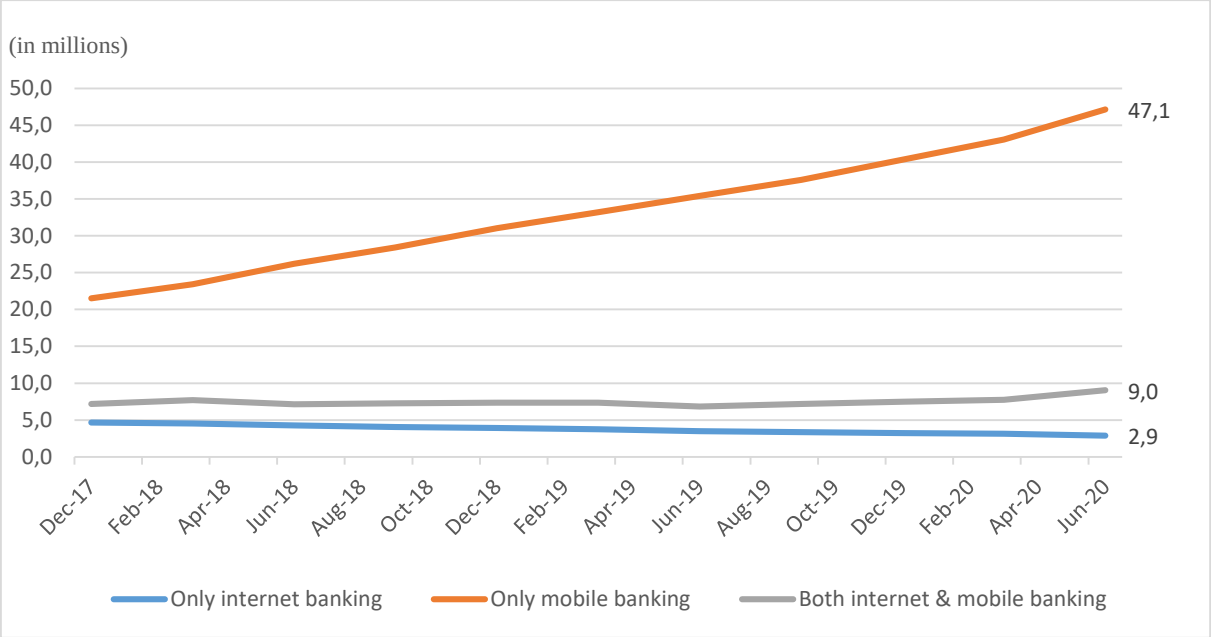

Figure 2. The number of active retail digital banking customers (TBB, 2020)

The distribution of digital banking users in terms of gender and age groups is illustrated in figures 3 and 4, respectively. Women constitute 31% of digital banking users. Forty percent of the digital banking users are between 36 and 55 years old, where 29% of them are between 26 and 35 years old.

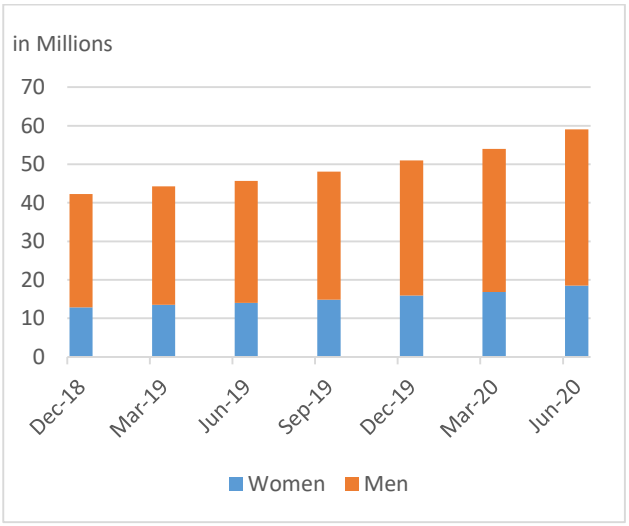

Figure 3. Gender distribution of digital banking users (TBB, 2020)

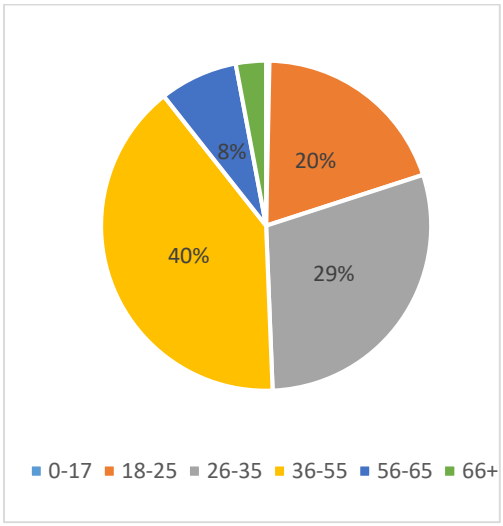

Figure 4. Age distribution of digital banking users (TBB, 2020)

As these figures suggest, digital banking usage is increasing in Turkey. As a market composed of young consumers, the market is promising for the future's digital-only bank brands.

3. THE INTERVIEWS

Following a qualitative exploratory approach, semi-structured interviews were conducted with two consumers. In the qualitative and exploratory perspective, the emphasis is on participants' interpretations to gain a deeper understanding of the phenomena (Resnick et al., 2016). Although research approaches may differ depending on the research context and purpose, five in-depth interviews are generally sufficient to make an exploratory analysis. Since this study was a pilot study consisting of preliminary interviews, two interviews were found adequate to gather consumer insights for further studies.

The interviews were undertaken by the author in September 2020 and included conversations about participants' views regarding brand trust concept in the retail banking context. An interview protocol was drafted and followed throughout the conversations. In the first part of the interview, the research purpose was disguised, and the interview was mentioned generally as part of a study that was about their perceptions about banking. The interviews were conducted in a friendly manner and a conversational style. These steps were taken to get consumer insights without manipulating their statements. After the first part that included conversations about brand trust in retail banking, specific questions about digital-only brands were posed in part 2. At this point, the research purpose was shared with the participants. They were asked to tell about their attitudes toward using digital-only bank brands and the factors that would be important for them to trust a digital-only bank. All questions were asked in a spontaneous way to allow the flow of ideas and participant views freely. After this step, the interview was concluded by asking the participants about the further points or concluding remarks that they wanted to state.

Participant 1 was a 50-year old retired woman. She has worked in the private sector. Participant 2 was also a woman who is 49 years old and has worked in the private sector. Participants were informed about the general outline of the interview and that the conversations will be recorded. They were notified about the anonymity of their information and were also told that they are free to end the interview whenever they want. The interviews lasted about thirty minutes. The interviews were recorded and then transcribed by the author, obtaining five pages of transcripts.

The interview data were analyzed following a descriptive approach. Descriptive analysis can be defined as the analysis and interpretation of data according to pre-determined themes (Karakuş and Kırlıoğlu, 2019). Findings that emerge from data can also be added to these themes. In this way, the richness of findings in qualitative research is ensured. To obtain findings, the researcher reads and classifies transcripts and makes quotations of the participant's comments to present findings. The main findings and managerial implications of this study are explained in the following sections.

4. FINDINGS AND MANAGERIAL IMPLICATIONS

4.1. The primary factors for bank preference

Both of the participants stated that trust is the most important factor in their bank preference. It was mentioned as the primary and necessary attribute of any bank. Without any hesitation, "trust" was their fast and initial answer. It did not matter whether the product was a loan or a deposit account. Trust was defined as the indispensable condition of selecting a bank.

The two other factors stated by both of the participants were friendly staff at branches and the products and services of the bank. In addition, Participant 1 stated that the speed of the banking service in the branch was also an important factor for selecting a bank. She separated internet banking experience from branch services and stated that "*Internet banking is faster because I can immediately see that the transaction is completed. On the other hand, the branch is a different experience. When you go to a branch, you should wait for someone else to make your transaction and I do not want to wait for a long time in a bank branch".* She also told that although branch services and internet banking services are two different service experiences, she prefers to take them from the same bank brand. This indicated that a bank is perceived as a single service provider consisting of the branch and digital services, so accepting a digital-only brand as the primary financial services institution would be difficult for her.

4.2. Consumers' definitions of brand trust

Both of the participants described a trustworthy bank as being a well-established bank. Participant 1 explained being well-established as "*Old… Faced many difficulties but got over all of them*." She thought that the number of branches of a bank is not a significant factor for building brand trust. She stated that having a wide branch network is not an indicator of the trustworthiness of a bank. On the other hand, both of the participants mentioned that the bank's corporate brand identity matters for them. Old brands are perceived as trustworthy.

Besides, participant 2 pointed out the importance of word-of-mouth about bank brands. She said; "*The experiences that people in our social network tell about the bank... Their experiences are also important to us. For example, I attach great importance to their opinions. If I have friends who have had some bad experiences with a bank, frankly, I have question marks*". She also stated that the deals between the bank and the customer should not be changed afterward by the bank. Banks should not bother consumers by changing terms and conditions about their services and keep their promises. These were also interpreted as important factors of brand trust.

4.3. Brand knowledge about digital-only brands

Neither participant 1 nor participant 2 had a brand awareness about digital-only bank brands. Participant 1 did not know whether a digital-only bank existed or not. Participant 2 told that there was not a digital-only brand in the market. All the brands they knew had bricks-and-mortar branches. Although they could have mentioned Enpara, which is a brand that was built on a digital banking service model and served for approximately 10 years in the Turkish retail banking market under the ownership of one of the established banks, it was not recalled by the participants. Understandably, this specific brand may not be associated with digital-only banking as its customers can get some services such as consumer loan disbursements from the

owner bank's traditional branches. However, this also shows that a digital-only brand that has no branches is perceived as novel and distinct from the existing bank brands in the sector.

4.4. Attitude toward using a digital-only bank

Both of the participants stated that they would not trust a digital-only bank brand. Participant 1 stated; "*I do not trust because I know about online scams. I am even afraid to shop online, except for very prominent companies. I am not open to that idea right now. I never say I would, but using a digital-only bank seemed a very remote possibility to me now*". Participant 2 preferred to see a bank in "*its place*", so she would not prefer to use a digital-only bank. She stated that she could not trust a bank with no traditional branches.

When they were asked to describe a hypothetical person, who uses a digital-only bank, both of the participants stated that he or she would be young. Participant 1 stated that "*a person who does not have information about fraud or a person who has not been defrauded before*" while participant 2 described him or her as an untrustworthy person. She stated that firstly young people who are in their 20s will use digital-only brands and she cannot get used to them easily. She thought that the adoption would be depending on age and generations, adoption slowing down when the customers become older.

4.5. The antecedents of brand trust for digital-only brands

The first common issue shared by both of the participants for digital-only bank brands was the need to have an easy-to-reach service personnel in case of problems. Both participants stated that their problems must be solved effectively to rely on a digital-only bank. They both stated that the bank needs to solve all problems regardless of the reason. They pointed out that the bank must solve a problem that may have stemmed from a service failure or the wrongdoing of the customer quickly. In each case, the participants expect the bank to be an efficient problem solver. Call centers were seen as acceptable channels for problem-solving by the participants. Participant 1 stated that "*If the bank cannot solve your problems, it loses its trustworthiness from the very beginning*." The second common point shared by both of the participants was the importance of the place for feeling trust for banks. Branches or bricks-and-mortar workspace were important factors that contribute to brand trust.

Besides these common points, the participants mentioned other points. Participant 1 stated that digital-only banks can be preferred by customers who engage in international business; "*Maybe you are doing international business. You need to reach the bank for 24 hours. Then maybe you can prefer a digital-only bank. Because you may need to transfer money at one o'clock at night, and for example, it has to be transferred instantly. If it will be open 7/24, it may be a reason for preference. Something like this can be important to someone doing international business."* Since she does not have such specific and challenging needs for banking transactions, she stated that only business people may need a digital-only bank. She defined the digital-only bank brand as more appropriate for commercial users. She also pointed out the importance of information security; "*They develop false applications for fraud. An e-mail seems to be sent by your bank, but in fact, it is not. Both customers and bank managers must be very careful. They should build security protocols."* She has mentioned phishing, which is one of the highest scam methods in digital platforms (Choudary, 2013). Finally, she stated that institutions providing sole digital services must have a very fast and efficient customer services teams such as call centers.

Customers need to reach a call center agent whenever they call because they have nowhere to go as a second option.

4.6. Summary of findings and managerial implications

Trust has been indicated as the main factor for brand preference in banking. Participants stated that they need to trust their banks regardless of the product class. Brand trust in banking was composed of factors such as having an old and well-established brand, keeping promises, having a good reputation, and being recommended by other customers. Besides trust, a rich product and service portfolio and the quality of customer services in branches were listed as important factors for bank selection.

The consumer insights obtained in this study were in alignment with perceived service quality dimensions which are listed as reliability, tangibles, responsiveness, assurance, and empathy (Parasuraman et al., 1991). The customer expectations to trust a bank can be summarized as efficient customer services, providing responsive service by adapting to consumer's special needs, being present in bricks-and-mortar service centers, and protecting customers' information and assets. An old and established brand image is also stated as a factor to build brand trust in retail banking. Besides brand trust, digital-only brands need to develop competitive products and services and provide efficient customer services.

Both of the participants stated that they would not prefer digital-only band brands. Participant 1 told that examining digital-only brands was very important, but she is not used to such banking now. Similarly, participant 2 stated that she sees this topic as an important and interesting one, but she would be cautious and would not prefer using digital-only brands. "*I would wait and see. When I see that they work well, maybe I can give them a chance and try. But I would definitely keep on using my traditional bank."* On the other hand, she thought that digital services will gain more importance in the future; "*with this virus, the risk of banking is obvious, meaning the risk of contagion because of physical contact."* She emphasized the importance of working principles of digital-only brands for building brand trust.

In accordance with Roger's (1995) diffusion of innovation theory, participants stated that they want to observe other users' experiences with digital-only brands. So, the adaptation of digital-only banks is expected to depend on several factors such as the perceived relative advantage of using the platform and the ability of the users to observe and try it (Payne et al., 2018). The chances of observing and trying are expected to be significant for the acceptance of digital-only brands. It can be interpreted that after the establishment and communication of the necessary laws and regulations, younger consumers would be among the pioneer users of digital-only bank brands. This study concludes that older consumers would adapt to digital-only banking relatively lately. Word-of-mouth is expected to be a significant factor that would encourage the intention to use digital-only banks.

It is not possible to know exactly what the future holds for digital-only banking. However, they must build brand trust, acquire and maintain a large customer database to leverage their operations, and function profitably to survive in the competitive retail market. The legislation and the clearance of regulations are also required. The existing traditional banks may provide digital-only services, such as Enpara in the Turkish market and this can be a good starting point to overcome trust problems. Such structures may be formed under brand extension or diversification strategies. Some brand alliances may also be effective for consumer acceptance,

for instance, digital-only bank services may be more easily accepted if they are bundled as financing solutions with relatively high-priced items such as cars, motorbikes, or house decoration needs.

5. LIMITATIONS AND FUTURE RESEARCH DIRECTIONS

In alignment with its research purpose, this study has provided consumer insights regarding digital-only brands. However, it has limitations. First of all, the findings are limited to two exploratory interviews, so they are not necessarily generalizable. Second, interviews may be expanded to include participants from various demographic and psychographic groups to have a more comprehensive view of consumer perceptions. Future studies with quantitative methods would provide more generalizable findings. From a theoretical perspective, the changes in service models need to be discussed within the relationship marketing perspective and theory. Besides, the diffusion of innovations theory of Rogers (1995) and the service quality model of Parasuraman et al. (1991) can be included as conceptual frameworks in future studies.

Some other future research directions have also emerged. First of all, the relationship between the banking service model and brand trust may be examined from a brand extension perspective by including corporate brand identity in the research model. This research may also analyze an extended research model that includes attitudes, purchase intentions, word-of-mouth, and subjective norms. Second, some experimental studies may be conducted to further examine the differences between consumer intentions regarding various banking products such as bill payments, money transfers, loan applications, and investments. Some other experimental studies may analyze consumer attitudes toward digital-only banks and consider demographic differences. These studies may provide findings for effective customer segmentation depending on age, education, and financial literacy level.

REFERENCES

Amegbe, H. and Osakwe, C.N. (2018). Towards achieving strong customer loyalty in the financial services industry: Ghanaian top banks' customers as a test case. *International Journal of Bank Marketing*, Vol. 36 No. 5, pp. 988-1007. DOI 10.1108/IJBM-06-2017-0120

Choudary, Y.L. (2013). Impact of e-banking system on the customer satisfaction - a study among the selected customers in Chennai city. *Sona Global Management Review*, Vol.7 Iss.2, pp.21-39.

Englander, M. (2012). The interview: data collection in descriptive phenomenological human scientific research. *Journal of Phenomenological Psychology*, Vol. 43, pp. 13–35. DOI: 10.1163/156916212X632943

Karakuş, Ö. and Kırlıoğlu, M. (2019). Engelli bir çocuğa sahip olmanın getirdiği yaşam deneyimleri: anneler üzerinden nitel araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol. 41, pp. 96-112

Keskin, M. (2020). COVID-19 outbreak: Turkey's open banking journey gaining traction. Available at: https://www.esin.av.tr/coronahelpdesk/covid-19-outbreak-turkeys-open-banking-journey-gaining-traction/ (accessed 18 September 2020)

Komarov, A. and Martyukova, V. (2020). Neobanking as a direction of development of modern financial technologies. *Вестник университета*, Vol 0, No. 3, pp. 134-142. DOI 10.26425/1816-4277-2020-3-134-142

Mbama, C.I., Ezepue, P., Alboul, L., and Beer, M. (2018). Digital banking, customer experience and financial performance: UK bank managers' perceptions. *Journal of Research in Interactive Marketing*, Vol. 12 No. 4, pp. 432-451. DOI 10.1108/JRIM-01-2018-0026

Moorman, C., Zaltman, G. and Deshpande, R. (1992). Relationships between providers and users of market research: the dynamics of trust within and between organizations. *Journal of Marketing Research*, 29, 314-328.

Okunevych, I.L. and Hlivecka, M.O. (2018). Neobank: bubble or paradigm shift? *Economics Bulletin*, No. 1, pp. 129-137.

Parasuraman, A., Berry, L.L., and Zeithaml, V.A. (1991). Refinement and reassessment of the SERVQUAL scale. *Journal of Retailing*, Vol. 67 No.4, pp.420-450.

Payne, E.M., Peltier, J.W., and Barger, V.A. (2018). Mobile banking and AI-enabled mobile banking: The differential effects of technological and non-technological factors on digital natives' perceptions and behavior. *Journal of Research in Interactive Marketing*, Vol. 12 No. 3, pp. 328-346. DOI 10.1108/JRIM-07-2018-0087

Purwanto, E., Deviny, J., & Mutahar, A. M. (2020). The mediating role of trust in the relationship between corporate image, security, word of mouth and loyalty in m-banking using among the millennial generation in Indonesia. *Management & Marketing. Challenges for the Knowledge Society*, Vol.,15 No. 2, pp. 255-274. DOI: 10.2478/mmcks-2020-0016.

Resnick, S.M., Cheng, R., Simpson, M., and Lourenço, F. (2016). Marketing in SMEs: a "4Ps" self-branding model. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, Vol. 22 No. 1, pp. 155-174. DOI 10.1108/IJEBR-07-2014-0139

Rogers, E.M. (1995), Diffusion of Innovations, Free Press, New York, NY.

Somoglobal (2019). Are digital-only brands the future of financial services? Available at: https://www.paymentscardsandmobile.com/wp-content/uploads/2019/07/Somo-White-Paper-Are-digital-only-brands-the-future-of-financial-services.pdf (accessed 18 September 2020)

TBB (2020). Digital, internet, and mobile banking. Available at: https://www.tbb.org.tr/en/banks-and-banking-sector-information/statistics-and-data-query/statistical-reports/20 , (accessed 19 September 2020).

TUIK (2020). Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması. Available at: http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33679 , (accessed 19 September 2020).

ASYMMETRIC VOLATILITY: FORECASTING BORSA ISTANBUL 100 INDEX

Assist. Prof. Dr. Selma ÖNER
Vocational School of Social Sciences, Istanbul University-Cerrahpaşa,
orcid: 0000-0001-7646-4002

Assist. Prof. Dr. Hakan ÖNER
Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Nişantaşi University,
orcid: 0000-0001-9595-1498

ABSTRACT

The end of the convertibility of the US dollar to gold resulted in uncertainties that had not been encountered before in the financial markets in 1973. The new uncertainty had increased risks in all financial products. Until recently, the measurement of volatility due to uncertainty has been measured with standard deviation. Standard deviation is a measure of how far each value in the distribution is from the mean, in other words, how wide the distribution is. In the traditional standard deviation calculation using linear time series, the assumption that the variance is constant over time is accepted. In this case, the use of fixed variance in financial series may give wrong results in today's financial markets.

Traditional economic models show that lagged values of variance. It assumes that the squares of lagged prediction errors are constant. Accordingly, it assumes that the variance does not change over time and is constant. In today's financial markets, many variables are in a versatile relationship with each other. Hence, parameters are a variable structure exhibits. Therefore, it is not possible to explain such parameters with traditional economic models. Engle (1982) introduced ARCH (Autoregresif Conditional Heteroskedasticity) based on the assumption that time series variables and financial assets exhibit a dynamic structure and that the variance of time series variables is not constant, but constantly changing over time

As a result of developing technology and globalization of capital markets, uncertainties and risks has increased in the capital markets. Increased uncertainties and risks raised volatility in capital markets and reduced the predictability of volatility. The inability of traditional models to explain volatility, nonlinear conditional variance models ARCH, GARCH, EGARCH and TGARCH have been used to explain volatility. In this study, it is aimed to reveal which models, ARCH, GARCH, EGARCH and TGARCH models, are the most explanatory models in estimating the return volatility of the BIST 100 Index, taking into account the end of day values of the BIST 100 Index between the period of 04 January 2010- 28 July 2020. As a result of analysis, it was found that TARCH method gives the best result for estimating BIST 100 index volatility.

Keywords: BIST 100, ARCH, GARCH, EGARCH, TARCH

A COMPARATIVE STUDY OF MEDICAL TERMINATION OF PREGNANCY ACT, 1971 WITH RECENT MEDICAL TERMINATION OF PREGNANCY (AMENDMENT) BILL, 2020 THROUGH JUDICIAL PRONOUNCEMENT

Assist. Prof. Pyali Chatterjee

MATS Law School, MATS University, Raipur, CG

ABSTRACT

Recently Cabinet has passed the proposed Medical Termination of Pregnancy (Amendment) Bill, 2020. In this current bill, a certain change has been proposed regarding the upper limit of gestational age for termination of pregnancy for rape victim and fetal abnormalities cases under the MTP Act, 1971. Through this paper researcher will discuss about the drawbacks of the MTP (Amendment) Bill, 2020 in terms of gestational age with the help of the various judicial pro-announcement given by the Courts in India. Apart from this, the researcher will highlight and will try to provide solutions for all other issues related to this Bill and the parent Act e.g. violation of Reproductive Right of women in India through judgments given by various courts of other countries and Human Rights Committee.

Keywords- Abortion, Miscarriage, Right to life, Gestation, Reproductive right

ADVANTAGES OF DISTANCE LEARNING OF A FOREIGN LANGUAGE
XARICI DILIN DISTANT TƏDRIS ÜSTÜNLÜKLƏRI

Assoc. Prof. Dr. Aygun Idris Ismayilova
ASPU, Associate Professor of the Center for Foreign Languages
https://orcid.org/0000-0003-1214-600X

ABSTRACT
One of the most important advances of the early twentieth and twenty-first centuries, the explosive development of information technology, has led to an unprecedented increase in the ability of man to use information resources in all spheres of society. The changes taking place in this area and their consequences are so significant that it allows us to talk about the information revolution. For the first time, people on our planet really felt the concept of "simultaneous" events, and even had the opportunity to watch them online. The new teaching methodology, based on the use of information and communication technologies, confidently enters the experience of different educational institutions in different forms and levels. This practice is also called distance learning, "open learning" and "flexible learning", and more recently "e-learning". Today, Azerbaijan, which is changing its system of priorities, is entering the next, informed stage of development of education.
In modern times, education is one of the key issues that serve to raise the cultural level of every person. The application of distance education also serves to attract more people to higher education in our country. In the world of educational practice, this form of education is very important. Distance education provides communication between a teacher and a learner through telecommunications and computer networks remotely and operatively by the means of regular dialogue and feedback. The characteristics of this education also include agility, economic efficiency, new roles of the teachers, special control over the quality of education, the use of specialized training methods and usage of technologies, etc. The comprehensive information and communication tools provided by global networks create a model for distance language learning, which should be based on specially designed learning materials and a special educational language environment that is not only asynchronous, but is also able to organize their communication, compensating for the separation of participants due to distance in educational communication. The creation of such an environment today, including the regime, should be one of the main tasks of the theory and methodology of foreign language teaching, one of the ways to adapt linguodidactical science to the prevailing information and educational conditions. Although online learning is not a new concept, it has recently become easier and more popular in our country. This means that it is easier to learn a foreign language without changing living standards.

Keywords: distance education, quality, foreign language, information, online learning

XARICI DILIN DISTANT TƏDRIS ÜSTÜNLÜKLƏRI
ADPU, Xarici Dillər Mərkəzinin dosenti İsmayılova Aygün İdris qızı

aygunismayilova2015@outlook.com
https://orcid.org/ 0000-0003-1214-600X

XX/XXI əsrin başlanğıcındakı ən mühüm tərəqqilərdən biri - informasiya texnologiyalarının partlayışlı inkişafı, insanın cəmiyyətin bütün sahələrində informasiya qaynaqlarından istifadə etmək qabiliyyətinin misli görünməmiş dərəcədə artmasına səbəb oldu. Bu sahədə baş verən dəyişikliklər və onların nəticələri o qədər əhəmiyyətlidir ki, bu, informasiya inqilabından danışmağa imkan verir. İlk dəfə planetimizdə insanlar baş verən hadisələrin "eyni vaxtda" anlayışını həqiqətən hiss etdilər, hətta "onlayn" rejimində izləmək imkanı qazandılar. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsinə əsaslanan yeni tədris metodologiyası müxtəlif formalarda və səviyyələrdə müxtəlif təhsil müəssisələrinin təcrübəsinə inamla daxil olur. Bu təcrübəyə məsafədən öyrənmə, eyni zamanda, "açıq təhsil" və "çevik təhsil",
son zamanlarda isə "elektron təhsil" də deyirlər. Bu gün prioritetlər sistemini dəyişdirən Azərbaycan təhsili inkişafının növbəti, məlumatlı mərhələsinə qədəm qoyur.
Müasir dövrdə təhsil hər bir insanın mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edən prioritet məsələlərdəndir. Distant təhsilin tətbiqi də ölkəmizdə əhalinin daha çox hissəsinin ali təhsilə cəlb edilməsinə xidmət edir. Dünya təhsil praktikasında bu təhsil formasına çox önəm verir və ondan istifadə edirlər. Distant təhsil öyrədən və öyrənən arasında əlaqəni telekommunikasiya və kompüter şəbəkələri vasitəsi ilə operativ, müntəzəm dialoq, əks-əlaqə əsasında, uzaq məsafədən həyata keçirir. Bu təhsilin xarakterik xüsusiyyətlərinə, həmçinin çeviklik, iqtisadi səmərəlilik, müəllimin yeni rolu, təhsilin keyfiyyətinə xüsusi nəzarət, təlimin xüsusiləşdirilmiş vasitə və texnologiyalarından istifadə və s. məsələlər aiddir. Qlobal şəbəkələrin təqdim etdikləri hərtərəfli informasiya və rabitə vasitələri, xarici dillərin məsafədən öyrənilməsi modelini qurarkən, xüsusi hazırlanmış təlim materialları və təhsil ünsiyyətində iştirakçıların məsafəyə görə ayrılmasını kompensasiya edən, onların ünsiyyətini yalnız asinxron deyil, həm də təşkil edə bilən xüsusi bir təhsil dili mühitinə əsaslanmalıdır. Səs, rejim daxil olmaqla bu gün belə bir mühitin yaradılması, xarici dillərin tədrisi nəzəriyyəsi və metodologiyasının əsas vəzifələrindən biri, linqvodidaktik elmin üstünlük təşkil edən informasiya və təhsil şəraitinə uyğunlaşdırılma yollarından biri olmalıdır. Onlayn tədris yeni anlayış olmasa da, son dövrlərdə bu ölkəmizdə daha da asanlaşmış və kütləviləşmişdir. Bu da, o deməkdir ki, həyat standartlarını dəyişdirmədən xarici dili daha asan öyrənmək olar.

Açar sözlər: distant təhsil, keyfiyyət, xarici dil, informasiya, onlayn tədris

https://orcid.org/ 0000-0003-1214-600X

Advantages of distance learning of a foreign language

Aygun Idris Ismayilova
ASPU, Associate Professor of the Center for Foreign Languages
aygunismayilova2015@outlook.com
https://orcid.org/0000-0003-1214-600X

One of the most important advances of the early twentieth and twenty-first centuries, the explosive development of information technology, has led to an unprecedented increase in human ability to use information resources in scientific, financial, economic, social and other spheres of society. The changes taking place in this area and their consequences are so significant that it allows us to talk about the information revolution. Indeed, it is the development of information technology that allows citizens of different countries to feel their ownership of world events, to be aware of the political, economic and cultural life of the planet. For the first time, people on our planet really felt the concept of "simultaneous" events, and even had the opportunity to watch them online. We can now confidently talk about the emergence of a global information space. Information technology has become a tool for the formation of global thinking, people began to feel not only the citizens of their countries, but to some extent the citizens of the world. The new teaching methodology, based on the use of information and communication technologies, confidently enters the experience of different educational institutions in different forms and levels. Due to its novelty, this method has not yet received a stable name. One of the main features is independence from geography, teacher and distance, i.e. distance learning. At the same time, the terms "open education" and "flexible education", and recently the term "e-learning" is widely used as well. Although open, the teaching methodology covers not only the methods of information transfer, but also didactics, organization, management of the educational process, legislation and many other issues. Today, in many countries, including Azerbaijan, the process of standardization and informatization of education is intensive, ways to increase its effectiveness, the development of new information technologies and tools by the pedagogical community, the development of new methods of educational activities, including open space and time. It is no exaggeration to say that education in Azerbaijan, which is changing its system of priorities today, has entered the next, informed stage of development. In this context, the development of didactic theory becomes an urgent task, taking into account the prevailing educational conditions.

In modern times, education is one of the priority issues that serve to raise the cultural level of every person. Therefore, it is in accordance with the goals for the majority of the population to receive education. The material and technical base of universities limits the opportunities for students to study. The opportunities for distance education in this direction are wider. The introduction of distance education serves to attract more people to higher education. In distance education, in addition to delivering lectures or programs to students in electronic form, it is possible to use various options in distance education in the modern world. It is known that the Law on Education, adopted in 2009, mentions distance education as one of the forms of education. Distance education allows to expand the scope of education. That is, today people want to get an education at a lower cost and distance education creates conditions for it. There are many such benefits of distance education. Both in terms of opportunities and in terms of time, everyone has the opportunity to get a high level of knowledge, to listen to the lessons of people with scientific degrees. This is a very positive thing. It is true that, unfortunately, not all higher education institutions in Azerbaijan have the infrastructure for distance education, but this is a technological issue, which can be solved step by step.

Due to the advantages of distance education, the world's leading universities attach a great importance to it. Therefore, I think that this form of education should be introduced as soon as possible. The world educational practice attaches great importance to this form of education and uses it. Distance education provides long-distance communication between teacher and learner through telecommunications and computer networks, operative, regular dialogue, feedback. The characteristics of this education also include flexibility, modularity, economic efficiency, the new role of the teacher, special control over the quality of education, the use of specialized teaching aids and technologies, etc. In distance education, information learners are provided with printed materials, electronic materials, electronic textbooks, TV programs, etc.

as well. There are also carriers of this educational information, such as books, disks, audio-video cassettes. Teaching methods in distance education include computer, television, audio-video, multimedia equipment, etc. The distance form of education creates real educational opportunities for potential individuals who, for some reason, do not have the opportunity to further their education and are unable to realize their desire to acquire a new specialty. This form of education optimally develops the independence, activity, consciousness and creativity of learners in comparison with traditional forms of education. Currently, it is possible to learn any foreign language, such as English, German, French, Spanish and other languages, using the latest distance learning method. Although English is the most popular language, of course, the share of others is also important nowadays. Mastering a language to achieve perfection is not always the goal, most students want to learn a foreign language to an acceptable and desirable level. Many people want a comfortable teaching process, a productive atmosphere in the classroom. The choice of courses, classes and teachers is now very wide.

In the developing world of education, there has been a recent increase in the need to train multilingual professionals for professional interaction at the international level, which has significantly increased the status of a foreign language as an educational subject, changed the content and methods of teaching. Of course, distance learning is one of the most innovative and important forms of language education. Today, even those who have extensive

experience in distance learning without computers, distance learning is considered an innovation in the field of foreign languages. The special relevance of research in this area is the impossibility of a direct transition to the teaching of a subject based on the concept of practice-oriented communicative-action, lecture-type models, which is relevant for theoretical disciplines.

Until now, it has been considered axiomatic that the communicative goals and objectives of a foreign language course can only be achieved and addressed in an interactive form of teaching - full-time hands-on learning, with mandatory and constant interaction between participants. With the availability and widespread use of comprehensive information and communication tools provided by global networks, linguodidactical scientists have for the first time been able to properly address the issue of distance learning of foreign languages. The study found that effective distance learning of a foreign language should be based on a specially designed virtual language environment, including e-learning, application, instrumental and communication tools that allow to organize full education. It was found that effective distance learning of a foreign language should be based on a specially designed virtual language environment, as well as e-learning, application, instrumental and communication tools that allow to organize full-fledged educational interaction in constant contact. Using the latest pedagogical technologies, the subjects of the teaching process are separated by space and time. Today we can say that our country has a well-developed information and educational infrastructure, and local language teaching is ready to offer all distance learning. One of the priorities is to provide services to a wide range of potential consumers and thus expand the sphere of influence.

The model of distance learning of foreign languages should be based on specially designed learning materials and a special educational language environment that compensates for the distance separation of participants in educational communication, which can organize not only asynchronously but also their communication. The creation of such an environment today, including the regime, should be one of the main tasks of the theory and methodology of foreign language teaching, one of the ways to adapt linguodidactical science to the prevailing information and educational conditions. Foreign languages are one of the most relevant topics that are not related to the characteristics of the specialty studied, as well as the most developed topic by developers of multimedia curricula. Therefore, using the examples of systems created for the teaching of foreign languages, university is very promising in practice, from a commercial point of view, as well as the development of the principle of reconstruction of the

previous education system. The theme itself is so well integrated into multimedia technology that many companies have independently created multimedia courses in foreign languages in a short period of time.

Learning a foreign language without changing our living standards through distance education is one of the main priorities of today. Everyone knows that knowing any foreign language is no longer an exception, but not knowing it is a big disadvantage. Most job advertisements require knowledge of a foreign language, which in many cases is not enough to know one foreign language. Naturally, people who do not know a foreign language and want to learn it also want to solve this problem as soon as possible. Online learning is one of the easiest and fastest ways to learn a foreign language, as it is easily accessible from any device with internet access. Although online learning is not a new concept, it has recently become easier and more popular. So, even during lunch break at work, you can attend any online lesson you want. You can listen to the lessons over and over again, and you can take part in such online lessons through many resources, such as a computer, phone, tablet, where you can access the Internet. This means that it is easier to learn a language without changing living standards. In addition to physical courses, online classes are more tailored to individuals. We can repeat the parts we don't understand, we can make our own lesson plan, and we can choose to teach the topics we want to master better several times.

From this point of view, there are many advantages of using information technologies in the process of teaching foreign languages. The Internet represents a large library of authentic materials for learning foreign languages. Here everyone can get the appropriate information according to their area of interest. Pupils and students can enrich their worldview by getting acquainted with the latest developments in the world through the Internet. Familiarity with authentic materials reveals the features of language learning to everyone. Correspondence and negotiations with peers strengthen them. The psychological aspect of the Internet allows pupils and students to communicate with live speakers. They understand that the foreign language used on the Internet is different from the teaching materials in the textbooks. The process of language acquisition of students takes a different direction, it is natural for them to be motivated. They try to learn faster and more often. The importance of information and communication technologies for the development of quality, which is of special importance for the modern era - critical thinking. In the modern world, the use of information technology has become an integral part of the cultural life of society. The use of ICT is becoming more and more important in our professional activity. In most cases, it means communicating, sharing, using information, as well as transmitting various media (sound, image, text) synchronously and asynchronously. Note that the term multimedia means to multiply. Information technology provides direct connection to several devices on the one hand, and remote communication with the help of various servers on the other. In the developing world, the forms of using ICT are also diverse. Thus, modern technology consists of tools that reflect several or more functions.

Since the end of the twentieth century, the further development of ICT has had a positive impact on the development of other areas. Much of the development of today’s science is related to information technology, and the development of this connection is more efficient and faster. First of all, before expressing our views, we would like to determine the extent to which the application of information technology affects the learning and teaching of foreign languages. Historical research shows that the connection of language with computer science dates back to the 50s of the last century. Some linguists, such as J. Beziat, believe that the development of science and other fields has made the development of information technology inevitable. As a result of the joint work of linguists and technological engineers, the automation of language has led to the development of various translation programs, as well as digital dictionaries and encyclopedias. Over the next decades, we are witnessing the development of the logical connection of language with information technology and the growing social demand for the

study of various foreign languages in society. The availability of computers has resulted in a greater demand for foreign language learning in the last decades of the last century. At the same time, it should be noted that for centuries, the teaching of different languages has been carried out through structured teaching. The development of information technology has begun to apply new tools for learning and teaching various foreign languages. Currently, various programs are being developed in developed countries to make the teaching of different languages more comfortable. Computers have been used as a tool for language learning since its inception. Several tools are available for language learning: free use of computers without the use of any didactic methods; teaching with the use of any pedagogical and didactic materials; The use of special electronic materials, programs (websites, CDs, TV programs) intended for the general public is widespread. It should be noted that since the late 1990s, technology has entered a new stage of development, and the independent use of computers began to grow rapidly. During this period, the rapid spread of the Internet gave impetus to the further development of this process. The availability of materials via the Internet has further accelerated development.

In the modern world, the development of digital and wireless technology has penetrated into every sphere of society and has become its integral part. This development also simplifies the management of various devices from a single point and ensures faster and more efficient use. As can be seen from the abovementioned examples, the use of ICT makes teaching more convenient and modern. It includes the ability to organize lessons both interactively and remotely. It should be noted that the use of ICT in foreign language teaching has resulted in the modification and innovative presentation of many pedagogical materials. The technology used in this case is different; social networking, podcasting (production and dissemination of materials in media format such as audio or video), use of web pages, visioconferencing, etc. At the same time, it should not be forgotten that in the teaching of foreign languages, both through the use of ICT and conservative methods, the motivation of the learner and the social psychological attitude to language learning are paramount. This plays a mediating role in motivating learners to learn a foreign language.

References:

1. Karimov Y.Sh. Training methods. Baku. 2009
2. G. Novruzova. The role of the use of active learning methods in the formation of school personality. (Methodical aids). Baku. ASPU. 2011
3. Mirolyubova A. A. "General methods of teaching a foreign language" M. 1967
4. General issues of foreign language teaching methodology. B1967. “Maarif” Publishing House.
5. Veysova Z. Introduction course to active learning methods. Azerbaijan Development Scientific Center. Baku. 2004
6. Bogomolov A.N. Scientific and methodological development of the virtual language environment for distance learning in a foreign (Russian) language. Internet resource of the International Education Center of Moscow State University M.V. Lomonosov. URL.: http: // www.dist-learn.ru.
7. Karpenko M.P. Teaching M.: SSU Publishing House, 2008.
8. TED.az "Distance education during a pandemic: advantages, disadvantages and public opinion" Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor Ayten Huseynova, 2020.

GRAFİK TASARIMDA YARATICILIK
CREATIVITY IN GRAPHIC DESIGN

Assoc. Prof. Dr. Elanur PİLİCİ
İstanbul Aydın Üniversitesi

ÖZET
Modern grafik tasarım uygulamaları, sanatsal düzeyde yaratıcılık süreçleriyle kol kola gider. Özellikle 20.yüzyıla damgasını vuran ve günümüzde devrimsel atılımlarla sürekli gelişen dijital teknik ve teknolojiler yaratıcılık kavramını ve bu kavramın içerdiği bütün süreçleri daha da önemli hale getirmektedir. Grafik tasarım ürünlerini tekniğin ve dijital teknolojilerin sağladığı olanakların kolaycılığından ve tekdüzelikten kurtarma ve özgün, dikkat çekici, sanatsal düzeyi yüksek eserler ortaya çıkarma, yaratıcı süreçlerin gelişmesiyle mümkündür. Çünkü yaratıcılık eşsiz, farklı, zengin ve özgün eserler geliştirme sürecidir. Yaratıcılık, sıradan bir olaya, duruma sıra dışı çözümler bulma yeteneğidir. Yaratıcılık soyut olduğu kadar bilişsel altyapıyı harekete geçirebilmekle de ilgili bir süreçtir ve bu anlamda yaratıcılık öğrenilebilen bir olgudur. Grafik tasarım sanatının köklerine inerek tarihsel gelişimini ve bu sanata damgasını vuran ustaların ve eserlerinin özgün yanlarını ele almak, bugün yaratıcı süreçleri geliştirmede önemli bir perspektif sunabilir. Grafik tasarım sistemi, yaratıcılığa büyük önem veren, cesareti ateşleyecek, esin verici ve merak uyandırıcı bir eğitim sistemi uygulamak durumundadır. Bu sanata yönelen öğrencilerin yeteneklerini açığa çıkaracak ve yaratıcı becerilerini geliştirecek eğitim süreçlerinin geliştirilmesiyle öğrenciler kendi özgün ürünlerini ortaya çıkartacaktır. Grafik tasarım alanında bir konuya çözüm geliştirmek, karar vermek, hayal gücünü harekete geçirmek, düşünce ve fikir üretmek için kullanılan üretici tekniklere ihtiyaç var. Kullanılan çeşitli teknikler arasında beyin fırtınası, zihin haritaları (ing. Mindmapping) ve diğer tasarım yöntemleri sayılabilir. Özellikle öğrencilerin araştırma, inceleme ve soyut düşünme becerilerini geliştirmek büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada yaratıcılık kavramı literatür taranarak ele alınmış, yaratıcılık değişik bakış açılarından kavramsal tartışma yoluyla incelenmiş ve grafik tasarım sanatındaki yaratıcılık değişik örnekler üzerinden irdelenmiştir. Bir yandan grafik tasarım sanatının tarihi incelenirken bir yandan da günümüz teknolojisinin yaratılık üzerindeki etkileri ve değişik teknikler kullanılarak öğrencilerin yaratıcı ve özgün eserler ortaya çıkarmasının önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcılık, Grafik Tasarım, Özgünlük.

ABSTRACT
Modern graphic design practices go hand in hand with artistic creativity processes. Digital techniques and technologies, which left their mark on the 20th century and are today continuously improving thanks to revolutionary breakthroughs, have placed an even greater focus on creativity and the creative process. Relieving graphic design of the monotony and also of the shortcuts caused by digital techniques and technologies, and creating more original, remarkable and highly artistic products are possible with the improvement of the creative process. Creativity is the process of developing unique, rich and original products and gives us the ability to come up with extraordinary solutions to ordinary events or situations. Creativity is an intangible concept; however, it is also associated with the process of activating the cognitive infrastructure, which shows that it is a concept that can be learned. Discussing the historical development of the art of graphic design by digging into its roots and analyzing the artistic work of the original leaders in the field can offer an important perspective on the

improvement of the creative process. Graphic design education must provide an intriguing and flexible curriculum that gives great importance to creativity and supports bravery in students. Developing an education system that will reveal the talents of the students and improve their creative skills will help them in the creation of their own original designs. There is a need for productive techniques that can be used to find solutions, make decisions, activate imagination and produce thoughts and ideas within the field of graphic design. Some of these techniques include brainstorming, mind mapping, and other design inspiring methods. It is particularly important to improve students' research, analysis and abstract thinking skills. This study discusses creativity in line with the literature; investigates creativity through different perspectives using a conceptual discussion method; and analyzes creativity in the art of graphic design using different examples. This study both investigates the history of graphic design and discusses the effect of today's technology on creativity and the importance of students' abilities to produce creative and original products using a variety of techniques.

Keywords: Creativity, graphic design, originality.

GİRİŞ

Bu çalışmada yaratıcılık ve grafik tasarım sanatında yaratıcılığın önemi değişik perspektiflerden incelenecektir. Yaratıcılık, bir açıdan bakıldığında özgün ve benzersiz ürünler ortaya çıkarma becerisi/kapasitesi iken, başka bir açıdan bakıldığında ise mevcut eserler/ürünler arasında doğru bağlantılar kurarak onları aşma girişimi olarak da görülebilir. Çalışmanın ilk bölümü yaratıcılığı literatür taramasıyla ele alıp farklı kaynaklardan bilgiyi tartışırken bir yandan da zihin haritaları kavramı üzerinden insanın yaratıcılığının "sınırları" irdelenecektir. İkinci bölümünde ise yaratıcılık ve zihin haritaları kavramı arasındaki ilişki ele alınacak ve böylece insan zihninin yaratıcılık konusunda eğitilebilirliği farklı perspektiflerden yansıtılacaktır. Üçüncü bölümde ise grafik tasarım ve yaratıcılık arasındaki ilişkiler üzerinde durulacaktır. Özellikle grafik tasarımın bir disiplin ve sanat olarak geçirdiği evrim ve tarihsel ve güncel özellikleri ve günümüz grafik tasarım eğitimlerinde yaratıcılığın önemine değinilecektir. Dijital teknolojilerin ve yazılım sektörünün grafik tasarım alanındaki devasa atılımlarının yaratıcılığı hem kamçılayan hem de sınırlayan yanları üzerinde durulurken, öğrencilere nasıl yaratıcı ürünler ortaya çıkarılabileceğini öğreten teknik ve modellere dikkat çekilecektir.

1. YARATICILIK

Türk Dil Kurumu (TDK) resmi sözlük sitesinde yaratıcılık şöyle tanımlanmaktadır: "Yaratıcı olma durumu. Yaratma yeteneği. Her bireyde var olduğu kabul edilen, bir şeyi yaratmaya iten farazi yatkınlık." (URL1). Gartenhaus'a göre, "Herkes yaratıcı biçimde düşünme yeteneğine sahiptir. Yaratıcılık ne belirsiz ne de uzaktır. Merak kadar tanıdık ve yeni bir şey denemek kadar kışkırtıcıdır." (Gartenhaus, 2000:11) Bu tanıma göre yaratıcılık herkeste potansiyel olarak mevcuttur ve onu açığa çıkarmak için eğitim ve değişik teknikler kullanmak gerekmektedir.

Torrance'in tanımına göre yaratıcılık; sorunlara, bozukluklara, bilgi eksikliğine, kayıp öğelere, uyumsuzluğa karşı duyarlı olma; güçlüğü tanıma, çözüm arama, tahminlerde bulunma ya da eksikliklere karşı denemeler geliştirme ve bu denemeleri değiştirme ya da yeniden sınama, sonra da sonucu başkalarına iletmektir. (Ayan, 2012 : 28-29)

Yıldız ve Şener'e göre yaratıcılık, değişik materyaller kullanarak, sınırsız kullanım alanlarını hayal ederek, eksik ögeleri sezip bu boşluğu doldurmak amacıyla her türlü değişikliği yeniden deneyerek fantezilerle dolu somut ya da soyut ürünler meydana getirebilmektir (Yıldız ve Şener, 2012:2).

Yaratıcılığın bir süreç olduğu da ileri sürülmektedir. Buna göre yaratıcılık üç süreçten oluşmaktadır: Sarmal yaratıcı süreç: Tüm tasarım verilerini birlikte irdeleyip, eldeki tasarım çözümlerini eleyerek ilk tasarım kararlarına ulaştıran süreç.
Doğrusal yaratıcı süreç: Tasarım verilerini adım adım irdeleyerek ilk tasarım kararlarına ulaştıran süreç.

Karmaşık yaratıcı süreç: Tasarım verilerini irdeleme ve olası çözümleri elemeyi birbirinin içine geçmiş bir şekilde gerçekleştirerek ilk tasarım kararlarına ulaştıran süreç (Açıcı Kurak 2017:106).

Sosyal psikolog Dr. Inving Taylor, insandaki yaratıcılığı beş kategoride inceler:
1.Çocuk resimlerinde görülen; yetenek ve becerinin ön planda olmadığı "Dışavurumcu Yaratıcılık"
2.Sanatçının ustalıkla, ama yalnızca yoğun bir gerçekçilikle ulaştığı "Üretken Yaratıcılık"
3.Sanatçının bir kâşif gibi, eski parçalarla yeni şeyler yarattığı "Buluşçu Yaratıcılık"
4.Sanatçının soyutlama yeteneğini sergilediği "Yenilikçi Yaratıcılık"
5.Sanatçının bütünüyle yeni ilkelerden yararlandığı "Gelişmeci Yaratıcılık " (Yıldırım, 2012:43-44).

Harris ise yaratıcılık sürecinin altı farklı zaman dilimi olduğunu ileri sürüyor:
1. Gereksinmeyi Gerçekleştirme
2. Bilgi Toplama
3. Etraflıca Düşünme
4. Çözümler Hayal Etme
5. Gerçekliğini Tespit Etme
6. Düşünceleri İşleme Çevirme (Rouquette, 2007:18)

Görüldüğü gibi yaratıcılık konusunda herkesin üzerinde mutabık kaldığı ortak bir tanım yoktur ancak günümüzde psikolojide, sanatta, bilim ve teknolojide ve diğer pek çok alanda yaratıcılıkla ilgili araştırmalar ve çalışmalar devam etmektedir. “Etimolojik kökeniyle Latince ‘Creare’ sözcüğünden gelen yaratıcılık, yaratmak, doğurmak, meydana getirmek, bulmak, keşfetmek, yenilik yaratmak anlamlarına geliyor. Yaratıcılığın her alanda ve herkes tarafından bir davranış biçimi olarak sergilenebileceği düşüncesinin belirlenmesi, nosyonu tanımlama konusunda çeşitliliğin oluşmasına sebep oluyor.” (Yanık, 2007:20)

Sungur ise yaratıcılığın bir insan ürünü ve düşünmeyle ilgili olduğunu belirtir. Yaratıcılığı engelleyen bireysel faktörler söyle sıralanmaktadır
• Kendine güvensizlik,
• Hata yapma ve eleştirilme korkusu,
• Mükemmeli isteme ve uyumculuk,
• Engellerden korkma,
• Bir konu üzerinde yoğunlaşma ve sabırla çalışma güçlüğü,
• Bilişsel çelişkilere direnç,
• Kimlik duygusundan doğan savunma mekanizmalarıdır. (Sungur, 1997:275).
Yaratıcılık esas olarak zihinsel ve bilişsel süreçlerle ortaya çıkar. Bu nedenle yaratıcılığın zihinsel duraklarını ve işleyişini Zihin Haritaları kavramı üzerinden inceleyeceğiz.

2. ZİHİN HARİTALARI

1960'larda Roger Sperry ve arkadaşlarının beyinle ilgili çalışmalarında ortaya çıkan Zihin Haritalama tekniği, zaman içinde geliştirilerek beyni daha kapsamlı ve geniş bir çerçevede kullanma hedefine dönüşmüştür. Sperry ve arkadaşları, çalışmalarında beynin iki yarıküresinin birbirinden farklı işlevlere sahip olduğunu keşfetmişlerdir. İnsan beyninin sol yarıküresi mantık, dil ve sayılarla ilgili analitik becerilerin işlendiği bölümdür. Beynin sağ yarımküresi ise duygu ve yaratıcılıkla ilgilidir ve ilişkiler, şekiller, renkler bu bölümde işlenir.

Tony Buzan ve Barry Buzan, Sperry ve arkadaşlarının bu keşiflerinden yararlanarak karmaşık ve detaylı bilgi yığınlarını kolayca hatırlanacak şekilde göstermek üzere çalışmalar yapmışlardır. 1960'ların sonlarında "Zihin Haritalama" adını verdikleri bir sunum tekniğini geliştirmişlerdir. Bu sunum tekniği giderek bir düşünme aracına dönüşmüştür. Buzan, beynin tamamının kullanılmasını esas alan bir yöntem geliştirmiştir.

Zihin haritalama, sadece sağ ya da sadece sol beyni değil; sağ ve sol beyin yarıkürelerinin işleyiş süreçlerini birlikte ele almayı ve bütünleştirmeyi temel alan bir öğrenme (Margulies, 1991) ve not alma tekniğidir (Practor, 2002). Zihin haritalama tekniği bir konuyu, düşünceyi ya da kavramı şekil, imge ve anahtar sözcükler yardımıyla ifadelendiren, temelini beynin sağ ve sol lobunun kullanımından alan, etkili bir görsel tekniktir. Bu teknik karmaşık fikirler ve süreçler arasındaki ilişkileri tanımlamaya ve bu ilişkileri görsel olarak kolaylıkla ifade etmeye ve düzenlemeye yardımcı olur (Streibel, 2003).

Zihin Haritaları (ing. Mindmapping) kelimeleri ve düşünceleri birbirine bağlamak ve bunları bir anahtar kelime veya düşünce etrafında toplamak için kullanılan bir diyagramdır. Düşünceleri oluşturmak, görselleştirmek, tasarlamak ve sınıflandırmak ile birlikte, eğitim alanında, organizasyonda, problem çözümünde ve karar alma süreçlerinde kullanılır. Bilgiler arasındaki anlamsal ya da diğer bağlantıları gösteren diyagramdır.

Zihin harita uygulaması basitçe şu şekildedir

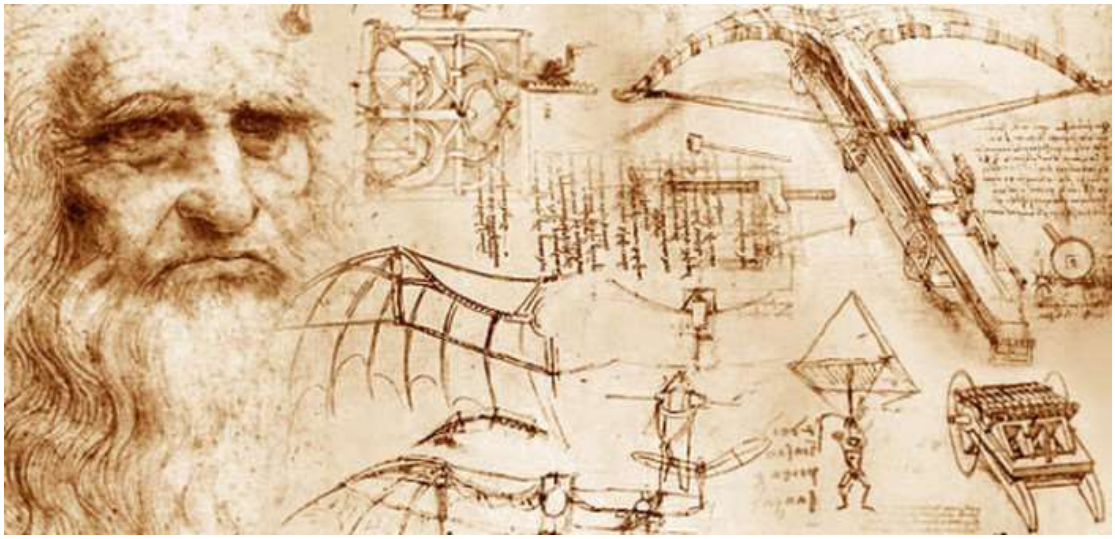
1. Ana konu ve ona bağlı ana soru belirlenip sayfanın ortasına yerleştirilir.
2. Haritanın merkezinde yazılan kelimenin etrafında çizgiler çizilir ve çağrışımlar yaratan kelimeler veya resimler eklenir.
3. Konuyla ilgili tüm bilgiler serilene kadar kadar çağrışımlar oluşturma sürecine devam edilir.

Tony Buzan kitabında günlük ve iş hayatta amaca göre (düşünceleri düzenleme, yaratıcı düşünme, karar alma, not alma) aynı zamanda kişisel analiz, günlük tutma, ders çalışma, toplantı, sunumlar ve yönetim için yaralı olacak çeşitli zihin harita örnekleri var.

"Günümüzde, ilk Zihin Haritaları'nın yayınlanmasından yıllar sonra, 'zihin haritalama' birçok insanın bildiği, küresel bir olgu haline geldi. Sahip olduğu güç, okuyucunun düşünme şeklini radikal bir biçimde değiştirmesinden ileri gelmektedir. Zihin Haritası'nı eğitimde, iş hayatında ve iş-yaşam dengesinde daha iyi kullanmak için yapmamız gereken çok şey olduğunun farkındayız. Bu yüzden de dünyanın her köşesinde 'Zihin haritaları Hafıza ve Yaratıcılık' konulu dersler, seminerler vermeye, atölyeler düzenlemeye devem ediyorum." (Buzan, 2019:1)

Grafik tasarım alanında zihin haritaları kullanımı projelerde fikir ve çözüm bulmak için kullanılan yöntemlerden biridir. Zihin haritaları bilinçaltı bilgileri yüzeye çıkarmayı amaçlayan yeni fikirler bulma umuduyla çizilmektedir. Haritayı inceleyip fikir edinmek gerekmektedir, bu yüzden görseller, semboller ve yakın bilgiler gruplandırılıp, bağlantılar kurulup fikir edinilmektedir.

"Zihin haritaları dışsal ortamdan (dersler, kitaplar, gazeteler ve kitle iletişim araçları) gelen notlarla, içsel ortamdan, (karar verme, analiz ve yaratıcı düşünme) gelenleri birleştirir. İyi notlar yalnızca bilgiyi hatırlamanızı ve analiz etmenizi sağlamazlar, yaratıcı düşünce için de tramplen işlevi görürler." (Buzan, 2019:110)

Şekil 1. Leonardo da Vinci'nin notlarında tüm zihinsel beceriler kullanılmaktadır. (URL 2)

Bilişsel kuvvetlendirme olarak Leonardo da Vinci'nin not aldığı örneğini görüyoruz.
"Bireyin Zihinsel Okur Yazarlık becerilerini geliştirmesinin ve zihinsel ekranın büyütülmesinin en etkili yolu, Yayılan Düşünme yönergilerinin takip edilmesidir. Yönergeler, "Dahi Beyinler"in kullandığı beceriler gibi zihinsel becerilerin geliştirilmesi için antrenman niteliğindedir. (Buzan, 2019:197)

Zihinsel Okuryazar bir zihnin gelişimi için Leonardo da Vinci İlkeleri;
1.Sanatın bilimine çalış
2.Bilimin Sanatına çalış
3.Duyularını geliştir: özellikle görmeyi öğren
4.Her şeyin başka şeylerle bağlantılı olduğunu fark et." (Buzan, 2019:197)

Tony Buzan kitabında 20. yüzyıldan başlayıp 21. yüzyılın çeşitli alanlarında milyonlarca çocuğun idolü olmuş Zihin Haritaları'nı kullanan Beyin Yıldızları'dan bahsetmektedir.

"Rekor miktarda bilgiyi hatırlayabilmek için Hafıza Zihin Haritaları'nı kullanan, altı kez üst üste Dünya Hafıza Şampiyonu olan Dominic O'Brian, uluslararası televizyonlarda sık sık görülmeye başladı. Bir de oyun ustası, oyun ve düşünme üzerine yazdığı kitaplarla dünya rekoru kıran (100'den fazla kitap!) Raymond Keene var. Keene, Zihin Haritaları, makaleleri, kitapları ve televizyon programları ve televizyon programları ile 180.000 kişiyi saat 01.00'e kadar ekran karşısında uyanık tutmayı başarmıştır." (Buzan, 2019:192)

3. TASARIM VE YARATICILIK İLİŞKİLERİ

Zihin harita tasarımının daha eğlenceli bir hale gelmesi için özgür düşünceler ve yaratıcı fikirler not, yazı, görsel, renk, kolaj teknikleri kullanılarak yapılabilir. Bir resim bin kelimeye bedeldir. Buzan, kendi kitabında resim kullanımının önemini çeşitli deneylere örneklemektedir.

"Nickerson ve arkadaşları bir milyon resim deneklere gösterdiler, denekler %98,6'lık oranla 986.300 resim tanıdı. (...) Resimler gerçekten de 'binlerce kelimeye diğer'dir, çünkü renk, şekil, çizgi, boyut, doku, görsel ritim ve Latince'si imaginari olan 'zihinde resimleme' anlamına gelen, imgeleme gibi kortikal becerilerin kullanımını sağlamaktadır." (Buzan, 2019:46)

Şekil 2 . Luba Lukova. Cinsiyetler çatışması konulu afiş tasarımı. (Lupton, 2011:65)

Luba Lukova tarfından tasarlanmış cinsiyetler çatışması konulu afiş tasarımı. Bu tasarım için tamamen görsellerden oluşturulmuş tasarımcının zihin haritasını görüyoruz. Yaratıcılığa fikir olan zihin harita görselinde iki kişinin yüzlerinden oluşan sutyen ve afişte sonuç olarak bir erkeğin yüz şeklinden oluşan namlu görmekteyiz.

Şekil 3. Luba Lukova. Mavi Siyahın Tekrarıdır afiş örneği ve Zihin Haritası. (Lupton, 2011:66)

Aynı tasarımcının seminer için tasarlanan "Mavi Siyahın Tekrarıdır" isimli afiş örneği için tasarlanan zihin haritasını inceleyebiliriz. Bu çalışmada modern kadının mutsuzluğundan başarılı bir şekilde bahsetmektedir.

"Zihin haritası'nı bir yaratıcı düşünme aracı olarak kullandığınızda ve yaratıcı düşünme sürecinin belirli aşamalarını takip ettiğinizde, geleneksel beyin fırtınasında üretilenin iki katı kadar yaratıcı fikir üretebilirsiniz. Bu süreçte takip etmeniz gereken beş aşama vardır.
1. Hızlı Zihin Haritası,

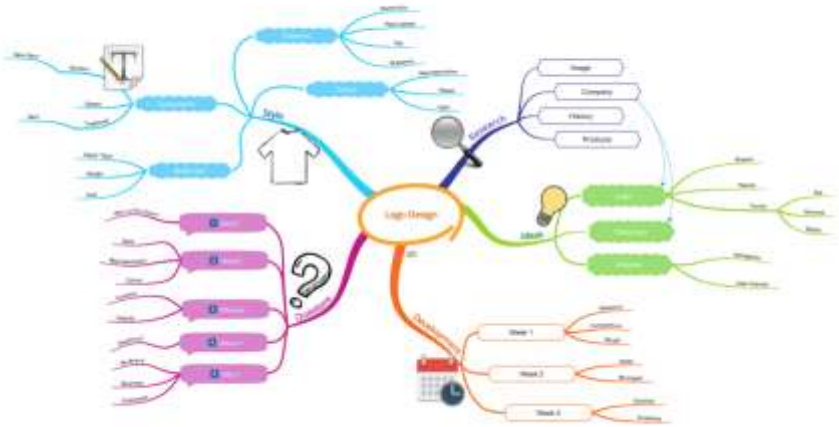
2. Yeniden yapılandırma ve düzenleme,
3. Kuluçka
4. İkinci yapılandırma ve düzenleme,
5. Çözüm (Buzan, 2019:96)

“Yaratıcı düşünme, bir şeyleri her zaman yapıldığı şekliyle yapmanın önemli olmadığının fark edilmesidir” Rudolf Flesch

Modern dönemde grafik tasarım alanında bilgisayar ve tablet programlarının bulunması, tasarımı yaygın hale getirmektedir. Modern teknolojinin yaygın kullanımı tasarımların kimliksizleşmesine ve profesyonelliğin rolünün azalmasına yol açmaktadır. Tasarımcılar diğer tasarımcılarla arasındaki farklılıkları ve özgünlükleri açığa çıkarmanın yollarını aramaktadır.

Modern dünya, tasarımcıları yaratıcılığa yöneltmektedir. Günümüzde tasarım, maliyeti en aza indirgeyip dünyayı daha rahat hale getirme görevini üstlenmektedir. Yaratıcılık, sıradan bir konuya sıradışı bir çözüm bulma yeteneğidir. Yaratıcılığı artırmak adına Zihin Haritalarının büyük bir potansiyeli vardır.

“...teknoloji sayesinde klavye ya da fare kullanımından, sesli komutlar aracılığıyla haritalara konu eklenebilecek; konular, alt konular ve ikonlar düzenlenebilecektir. Ses teknolojisi ve zihin haritalama yazılımının bir araya gelmesiyle, toplantılar ve beyin fırtınası oturumları zenginleşecek, insanlar zamandan tasarruf edebilecek ve bol miktarda bilgiye ulaşabileceklerdir.” (Buzan, 2019:189)
Tony Buzan’ın dünyaca ünlü ve orijinal Zihin Haritaları’nın bulunduğu www.imindmap.com sitesinde masaüstü, dizüstü bilgisayar, telefon ve tablet uyumlu örnekleri bulmak mümkündür.

Şekil 4 . Logo tasarımı için Zihin Harita uygulama örneği (URL3)

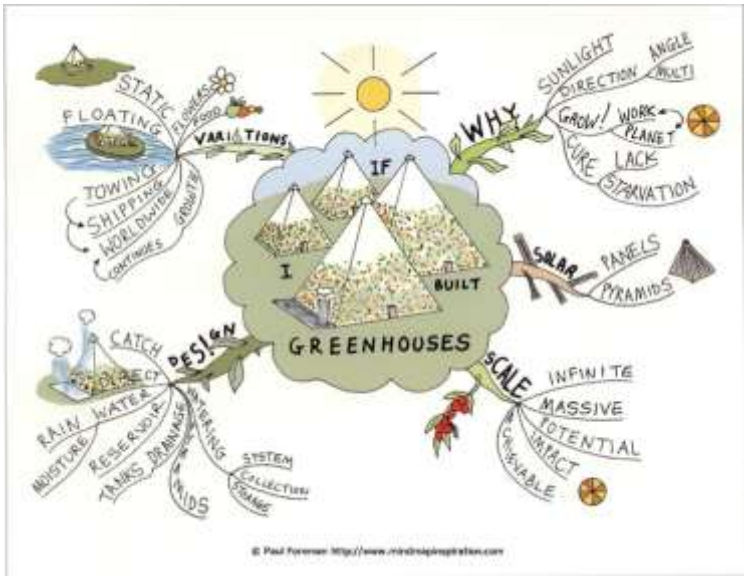
Grafik tasarım, insanın tür olarak iletişim kurma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış, zaman içerisinde bu bağlamını aşarak daha geniş bir çerçede bir anlam ve önem kazanarak bir sanat düzeyinde gelişmiştir. Grafik tasarım kendine özgü teknikleri ve özellikleri olan bir tür dildir ve yaşamın her alanına sızmıştır. Kökleri belki de insan türünün mağara dönemlerindeki çizimlere dek uzanabilecek olan grafik tasarımın tarihinin esas olarak 1920’lerde terminolojiye girmesiyle başladığı söylenir. Bu, aynı zamanda grafik tasarımın bir disipline dönüşmesinin de başlangıcı olarak kabul edilir (Jury, 2012: 35). Zaman içerisinde kendi özgün sanatçılarını

ortaya çıkaran ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrası daha da gelişip yaygınlaşan grafik tasarım, özellikle dijital teknolojilerle birlikte adeta bir devrimi yaşamaktadır.

Grafik tasarım sanatı büyük bir yaratıcılık isteyen ve zihinsel açıdan belli bir yoğunlaşmanın ürünü olan çalışmalardır. "Ünlü reklamcı Ivan Chermaeff, tasarımın zeka ve sanatsal yeteneğin ortak bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Değişik disiplinlerde çalışan birçok tasarımcının mutlaka yaratıcı sanatçılar olmalarını beklemektedir." (Becer, 2009.32)

Grafik tasarım alanında bir konuya çözüm geliştirmek, karar vermek, hayal yoluyla düşünce ve fikir üretmek için kullanılan üretici tekniklere ihtiyaç vardır. Kullanılan çeşitli yaratıcı teknikler arasında beyin fırtınası ve zihin haritaları (ing. Mindmapping) tasarım yöntemleri arasında en etkili tekniklerdir. Çeşitli toplantılarda sonuca hızlı varabilmek için bu iki yöntem aynı anda kulanılmaktadır.

1960'lı yıllarda Zihin Haritaları'nın keşfetmesinden bu yana, düşünme aracı olarak kullanılmaktadır.
Kişisel yaşamda ve iş hayatında Zihin Haritaları fikir üretmeye ve kavram geliştirmeye yardımcı olan görsel bir düşünme aracıdır. Yaratıcı fikirler bulmak için kullanılan bu yöntem, sahip olduğumuz bilgileri somut hale getirmenin bir yoludur. Zihin Haritalama yöntemi görsel şematik yapısı nedeniyle, bir sorunu daha iyi anlamak için kullanabileceğiniz güçlü bir anımsatıcı tekniktir aynı zamanda.
Bu hızlı bilgi çağında bilgisayar, telefon ve tablet üzerinde kullanılabilen Zihin Haritaları programları yaratıldı. Bu tür uygulamalar, kullanılan bilgiyi yönetebilmek için heyecan verici deneyimler sunmaktadır.

Şekil 5: Zihin Haritası *(Martin B. ve Hanington B.: 2012:118)*

SONUÇ

Hayatın her alanında olduğu gibi grafik tasarım alanında da yaratıcılık, üretimin en önemli unsurlarından biridir. Yaratıcılığın hem bilişsel bir süreç olması hem de öğrenilebilir olması, her öğrencinin, sanatın veya bilimin her alanındaki her bireyin kendi yaratıcı yanlarını geliştirebileceğini ortaya koymaktadır. Çağımızın dijital ve teknolojik devrimleri özellikle

grafik tasarım alanında tekniğin imkânlarıyla birbirine çok benzeyen, birbirini tekrarlayan veya tekdüzeliğe dönüşen ve bu alanda yetişmiş profesyonellerin kimliklerini silikleştiren tasarımların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Tam da bu noktada yaratıcılığın geliştirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bunun için de yaratıcılığı açığa çıkaran, geliştiren ve yaratıcılık sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için değişik teknikler ve yöntemler geliştirilmiştir. Tony ve Barry Buzan'ın 1960'larda Roger Sperry ve arkadaşlarının beyinle ilgili çalışmalarından yola çıkarak geliştirdikleri Zihin Haritalama tekniği, zaman içinde oldukça geliştirilerek hayatın her alanında, özellikle de eğitim ve yaratıcılık gerektiren çalışma alanlarında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bugün neredeyse küresel bir olgu haline gelen Zihin Haritalama tenkikleri, özellikle eğitim ve öğretim alanında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Zihin Haritalama tekniği temelde dışsal uyaranlarla içsel uyaranları birleştiren ve görsel araçları yoğun bir şekilde kullanan bir tekniktir. Merkezinde ana konu ya da sorunun yer aldığı ve dallanıp budaklanarak konuyu bütünleyen diğer unsurların bir harita gibi görsel elemanlarla bir tekniktir. Bir tür şehir haritası gibi de olan Zihin Haritası, ana yollar, tali yollar, sokaklar, sapaklar ve şehir içindeki en temel unsurlar gibi bir tür ağ oluşturur. Sadece bir kalem ve bir kâğıtla zihin haritalamak mümkündür ancak teknoloji çağının nimetlerinden yararlanarak zaman kazanmak ve süreci daha kolay hale getirmek için zihin haritalama yazılım, program ve uygulamaları mevcuttur. Üstelik bu programlarla elde edilen haritaların üzerinde oynayabilir, geliştirebilir, ekleme-çıkarma yaparak hedeflerinize uygun hale getirebilir veya farklı amaçlar için kullanabilirsiniz. Özellikle grafik tasarım sanatında yetkinleşmek için çalışan ve özgün eserler üreterek yaratıcılıklarını geliştirmek isteyenler için Zihin Haritalama tekniği alabildiğine geniş bir ufuk sunuyor. Grafik tasarım eğitimlerinde yaratıcılığı teşvik eden ve geliştiren diğer tekniklerin yanında Zihin Haritalama tekniğinin de kullanılması, bu alanda yetişen öğrencilerin özgün sanatçılar haline gelmesine büyük katkı sunacaktır. Çeşitli yazılım ve programlarla desteklendiğinde her insanın içinde potansiyel olarak bulunan ve geliştirilme özelliği olan yaratıclığın açığa çıkması ve gelişmesi mümkündür.

KAYNAKLAR

1. Açıcı Kurak F. (2017), Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 52.
2. Ayan H. M. (2012), "Yaratıcı Düşünme Ya da Düşünememe", KAR Kültür - Yazın ve Sanat Dergisi.
3. Becer E. (2009); İletişim ve Grafik Tasarım, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
4. Buzan T. ve Buzan B., (2019), "Zihin haritaları"; Çev.: Güntülü Tercanlı, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., 8 Basım.
5. Gartenhaus Alan R. (2000), "Yaratıcı Düşünce ve Müzeler", Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara.
6. Jury D. (2012), "Graphic Design Before Graphic Designers" [Grafik Tasarımcılardan Önceki Grafik Tasarım], Thames & Hudson, London.
7. Lupton, E., (2011) "Graphic Design Thinking: Beyond Brainstorming", Princeton Architectural Press, New York Maryland Institute College of Art, Baltimore, Elsevier, Focal Press.
8. Martin B. ve Hanington B.: (2012) Universal design of methods, Rockport Publishers.
9. Rouquette, Michel-Louis (2007), "Yaratıcılık", Çev.: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, İstanbul
10. Sungur, N. (1997), "Yaratıcı düşünce". Evrim Yayınevi, İstanbul
11. Yanık, O. (2007), "Yaratıcılık", Bamm Yayınevi
12. Yıldırım, M. (2012), "Grafik Tasarım Eğitiminde Yaratıcılığın Süreç İçerisindeki Önemi", ERUIFD, / 1, sayı 14.
13. Yıldız, F.Ü. ve Şener, T.(2003), "Okulöncesi dönemde yaratıcılık eğitimi", Nobel Yayınları,

Ankara
14. URL1. www.sozluk.gov.tr (16 Eylül 2020)
15. URL2.https://beyinsizler.net/leonardo-da-vinci-nin-dunyayi-degistiren-10-buyuk-icadi/
16. URL3. https://www.ayoa.com/mind-mapping/gallery/

TƏDRİS PROSESİNDƏ FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİN YARADILMASI YOLLARI

INTERDISCIPLINARY RELATIONS IN THE EDUCATIONAL PROCESS WAYS OF CREATION

Pedaqogika üzrə Assoc. Prof. Dr. Hacıyeva Rəna Cavadxan q.

Riyaziyyat və İnformasiya texnologiyaları kafedrası, Qərbi Kaspi Universiteti,

Bakı şəh., Azərbaycan Respublikası

XÜLASƏ

Tədris prosesində fənlərarasi əlaqələrin tətbiq edilməsi həmişə effektiv sayılan üsullardan biri hesab edilmişdir. Bu baxımdan informatika fənninin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi aktual olaraq digər elmlərin əsaslarına dərindən yiyələnmək üçün əlverişli zəmin yaradan vasitədir. İnformatika fənninin hal-hazırda riyaziyyat, biologiya, fizika və digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin daha geniş imkanlara malik olduğunu inkar etmək mümkün deyildir. Bu məqsədlə informatika fənninin tədrisində riyaziyyat fənni elementlərindən mütəmadi olaraq istifadə edilir, müxtəlif mövzular seçilir və onların realizə olunmasında hal hazırda geniş istifadə olunan Python proqramlaşdırma dili tətbiq edilmişdir.

ABSTRACT

The use of interdisciplinary links in the teaching process has always been considered one of the most effective methods. From this point of view, the teaching of computer science in connection with other disciplines is a tool that creates a favorable basis for in-depth mastery of the basics of other sciences. There is no denying that the teaching of computer science in mathematics, biology, physics and other subjects has a wider range of possibilities. For this purpose, elements of mathematics are regularly used in the teaching of computer science, various topics are selected, and the Python programming language, which is currently widely used, is used in their implementation.

Açar sözlər – Fənlərarası əlaqə, fərdi funksiya,trapesiyalar üsulu,təqribi hesablama,inteqralaltı funksiya, standart funksiya, tədris metodikası.

Keywords - Interdisciplinary connection, individual function, trapezoidal method, approximate calculation, integral function, standard function, teaching methods.

Məlumdur ki, informatika fənninin tədrisində riyaziyyat fənni ilə sistemli olaraq əlaqələrin yaradılması məqsədi ilə riyaziyyat fənninin proqramı təhlil edilməli və məqsədəuyğun mövzular seçilməlidir. Əlaqələndirmə texnologiyasını aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

-informatika fənninin tədrisinin əsas istiqamətlərindən birinin seçilməsi;

-riyaziyyat və informatikadan fənn proqramlarının araşdırılması və əlaqələrin yaradılması üçün daha əlverişli mövzuların seçilməsi.

Nümunə üçün informatika fənn proqramından “Fərdi funksiyalar” mövzusu, riyaziyyat fənn proqramından isə “İnteqral. Nyuton-Leybnis düsturu” mövzusu seçilmişdir. Hər iki mövzu əlaqəni ətraflı izah etmək üçün geniş imkanlara malikdir. Ona görə ki, riyaziyyat mövzuları hesablanmaya daha çox əsaslanır.

Standart olmayan – fərdi funksiyalar mexanizmi nəzəri məlumatlarla və fərdi funksiyaların tətbiqi sadə misallarla praktik olaraq nümayiş etdirilmişdir. İnteqralların trapesiyalar üsulu ilə hesablanması üçün proqram kodu tərtib edilir. Mövzular arasında əlaqənin daha effektiv təşkili, vaxtdan səmərəli istifadə etmək məqsədi ilə əvvəlcədən trapesiyalar üsulunun təkrarı və əsas hesablama düsturları araşdırılır və inteqralın trapesiyalar üsulu ilə hesablanması üçün məlum düsturdan hazır şəkildə istifadə edilir:

$$S = \int_a^b f(x)dx \approx \frac{b-a}{n}\left[\frac{1}{2}f(x_0) + f(x_1) + (f_2) + ... + f(x_{n-1}) + \frac{1}{2}f(x_n)\right];$$

Proqramlaşdırma dili olaraq nəinki Python, digər dillərdən də (Java, C++, C# və s.) istifadə etmək olar. Əlaqənin yaradılmasında əsas məqsəd fərdi funksiyalar mövzusunu daha geniş izah etmək və fərdi funksiyalardan istifadə edərək kompüterdə inteqralların təqribi hesablanması üçün tələbələrə zəruri biliklərin verilməsindən, praktik vərdişlərin aşılanmasından ibarətdir.

Hesablamanı asanlaşdırmaq məqsədi ilə

$h = \frac{b-a}{n}, \quad x_i = a + ih, \quad f_i = f(x_i)$ olduğunu nəzərə alaraq və

$t = \frac{1}{2}(f_0 + f_n) = \frac{1}{2}(f(a) + f(b)), \quad r = f_1 + ... + f_{n-1}$ qəbul etsək, onda,

$$S = \int_a^b f(x)dx \approx h(r + t);$$

ifadəsini alarıq. Məlumdur ki, n -[a,b] parçasının bölündüyü eyni uzunluqlu hissələrin sayıdır. Yuxarıda göstərilən nəzəri məlumatlara və praktiki vərdişlərə əsaslanaraq, həm də göstərilən hesablama düsturlarından istifadə edərək verilmiş məsələni kompüterdə həll etmək üçün proqram tərtib edilir və beləliklə, bir biri ilə üzvi şəkildə bağlı olan informatika və riyaziyyat arasında əlaqənin yaradılması yollarından birini nəzəri və praktik nümayiş etdirdik.

İstinadlar

[1] М.П Лапчик, И.Г.Семакин, Е.К.Хеннер

Методика преподавания информатики,

М:Издательский Центр «Академия», 2001.

[2] И.А.Хахаев Практикум по алгоритмизации и

программированию на Python. М:,Альт Линукс,2011.

[3] Майк Макграт. Программирование на Python. М: Эксмо, 2015.

ANALYSING THE IMPACT OF COVID 19 ON THE ECONOMIC PARTNERSHIP BETWEEN CAMEROON AND THE EUROPEAN UNION

Assoc. prof. Dr. Nagy HENRIETTA

Tomori Pal College,Budapest

William Mboe Ashu

Bsc International Business Administration

Tomori Pal College Budapest, Hungary

ABSTRACT

At a time when there is uncertainty caused by the most recent pandemic, it is important to review and analyse our daily lives. This includes business conducted in various levels. In this regard, I picked interest in studying the impacts the pandemic(COVID 19) has had on the economic partnership between the European Union and Cameroon because, since July 22 2014, there exists a partnership agreement between Cameroon and the European Union after the ratification of the partnership agreement by the Cameroonian parliament The objective of this study is to show whether or not the pandemic affected this partnership between the two entities.

Keywords: COVID 19, Economic Partnership Agreement, Cameroon, European Union

THE EFFECT OF STEM APPLICATIONS ON PROBLEM-SOLVING SKILLS AND META COGNITIVE AWARENESS OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS

Assoc. Prof. Dr. Selda BAKIR

Mehmet Akif Ersoy University

ORCID: 0000-0002-2169-2910

ABSTRACT

Multi-disciplinary real-life problems require individuals to use 21st century skills such as high-level thinking, research, decision-making, collaborative work, communication, creativity, leadership, entrepreneurship, in order to develop more than one solution to a problem. The multi-disciplinary nature of today's problems has made it necessary to adopt interdisciplinary approaches in the solution of these problems. Developed countries seeking a solution to this requirement have made various reforms in their education systems. Thus, the STEM approach, which gains importance day by day, has emerged. The STEM approach is created by combining four major disciplines such as science, technology, engineering and mathematics. Whatever profession they will choose, STEM aims to train individuals competently in these four disciplines, in fact, it prepares individuals for life. STEM is accepted as an approach to be adopted from pre-school age to graduate education age. This study, which was conducted to determine the effect of STEM applications on the problem solving skills and metacognitive awareness of pre-service science teachers, is a 14-week single-subject quasi-experimental study. Problem Solving Inventory and Metacognitive Awareness Scale were applied to thirty-one preservice science teachers selected through appropriate sampling, before and after the application. At the end of the study which was conducted to determine the effect of STEM applications on the problem solving skills and metacognitive awareness of pre-service science teachers, two results have been reached. The first result is that there is not any effect of STEM applications on pre-service science teachers' problem solving skills . And the second result is that there is a significantlly effect of STEM applications on pre-service science teachers' meta-cognitive awareness.

Keywords: Metacognitive Awareness, Pre-Service Science Teachers, Problem Solving Skills, STEM

INTRODUCTION

In recent years, countries have felt the need to fundamentally change their views on education in order to raise individuals with 21st century skills who can adapt to developments in economy, science and technology (Wagner, 2008; Yıldırım & Selvi, 2016). This situation has brought Science, Technology, Engineering and Mathematics (STEM) education to the fore (Altun & Yıldırım, 2015; Chang, Ku, Yu, Wu & Kuo, 2015).

STEM education, which has an important place in the twenty-first century education; It is an approach that integrates science, technology, engineering and mathematics content and skills for learning-teaching (Çorlu, 2014). According to Thomasian (2011), STEM education has two main goals. The first of these goals is to increase the number of students who will choose a

profession related to STEM fields, and the second is to enable students to find different solutions to the problems they face in daily life by increasing their literacy levels in STEM fields, in short, to raise problem-solving individuals.

According to DeAngelis (2014), STEM prepares students for life, regardless of the profession they choose to follow, teaches students how to think critically and how to solve problems — skills that can be used throughout life.

In the United States of America (Next Generations Science Standards [NGSS], 2013), attention has been drawn to the importance of the engineering design process in new science education programs and it has been stated that the integration of these areas should be done on problem solving and project design. Thus, it is ensured that engineering and other fields are effective in learning in integrity (Carmel, Ward & Cooper, 2017). In this context, problem solving process and skills gain importance.

Problem-based learning is a method that enables individuals, who are confronted with situations similar to the situations they will encounter in their lives, to investigate and learn on their own by guiding them to solve these situations (Çevik & Abdioğlu (2018). Cognitive awareness includes controlling one's own mental processes, being aware of his own learning strategies, evaluating, planning, monitoring his own learning, and using strategies to manage his own knowledge (Doğanay & Kara, 1995; Bağçeci, Döş & Sarıca, 2011).

This study was conducted to determine the effect of STEM applications on the problem solving skills and metacognitive awareness of pre-service science teachers. So, the problem of this study is, «What is the effect of STEM applications on pre-service science teachers' problem solving skills and meta-cognitive awareness?».

METHOD

Single-subject quasi-experimental study method was used for this study. During 14 weeks, 31 pre-service science teachers made two STEM projects. Thirty-one pre-service teachers selected through appropriate sampling.

In the study, "Metacognitive awareness scale" developed by Turan (2009) and "Problem Solving Inventory" developed by Heppner and Peterson (1982) and adapted into Turkish by Şahin, Şahin& Heppner (1993) were used.

Problem Solving Inventory

The Problem Solving Inventory was developed by Heppner and Peterson (1982) and adapted to Turkish by Şahin et al (1993). The 35-item scale is applied to adolescents and adults. The scale is the Problem Solving Confidence, which expresses the belief in the ability of the person to solve new problems, the Approach-Avoidance, which expresses the first problem-solving efforts for future reference and to actively research for different alternative solutions, and the Personal Control, which indicates the ability of people to maintain control in problematic situations. It consists of three sub-dimensions (Savaşır & Şahin, 1997). In this study, sub-dimensions were not examined separately, but total scores were used. Cronbach alpha reliability

coefficient of the scale calculated for this research is .74. Accordingly, the scale is mid-level reliability (Kılıç, 2016).

Metacognitive Awareness Scale

"Metacognitive awareness scale" developed by Turan (2009) is a five-point Likert-type scale consisting of 28 items. The Cronbach Alpha Coefficient calculated for this study is .89. According to Kılıç (2016), a scale with this value has high reliability.

FINDINGS

The results for paired samples t-test of problem solving skills are shown in Table 1.

Table 1

Paired samples t-test results of problem solving skills

Problem solving skillş	N	X	SD	df	t	p
Pre-test	31	97,45	19,19	30	-,695	,493
Post-test	31	99,87	19,20			

P>,05

According to Table 1, there is not any effect of STEM applications on pre-service science teachers' problem solving skills [t(30)=-,695, p>,05]

The results for paired samples t-test of meta-cognitive awareness are shown in Table 2.

Table 2

Paired samples t-test results of meta-cognitive awareness

Meta-cognitive awareness	N	X	SD	df	t	p
Pre-test	31	105,84	10,38	30	-2,647	,013

Post-test	31	110,55	9,81

p<,05

According to Table 2, there is a significantlly effect of STEM applications on pre-service science teachers' meta-cognitive awareness [t(30)=-2,647, p<,05]. Also, it was calculated that the statistically significant difference between the metacognitive awareness values had a large effect size (eta square value=,19).

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

At the end of the study which was conducted to determine the effect of STEM applications on the problem solving skills and metacognitive awareness of pre-service science teachers, two results have been reached.

The first result is that there is not any effect of STEM applications on pre-service science teachers' problem solving skills . This result is a surprising result. Because the STEM approach, whose philosophy is based on problem-based learning, is expected to contribute positively to students' problem solving skills. In this study, the reason for the opposite of what was expected may be that the prospective teachers have been trained in a system based on the traditional method, and this may have resulted in them because such findings are encountered in the literature (Felder, 1995; Birgegard & Lindquist, 1998; Turan, 2009). According to Turan (2009), the problem-based learning approach in which the individual is guided to organize his / her own learning requires significant changes in the roles and behaviors of educators and students compared to traditional education. It is also stated that in many applications, instructors and students cannot easily adapt to this change.

And the second result is that there is a significantlly effect of STEM applications on pre-service science teachers' meta-cognitive awareness. Although there are no studies directly related to this finding in the literature, some studies that focus on mathematics and science have been found indirectly. Similar findings were reached in these studies (Balcı, 2007; Emrahoğlu & Öztürk, 2010; Bağçeci, Döş& Sarıca, 2011; Anwari et al., 2015; Murnawianto, Sarwanto, Rahardjo, 2017; Avargil, Lavi, & Dori, 2018; Çevik & Abdioğlu, 20189. For example, Çevik and Abdioğlu (2018) revealed that STEM achievement has a high level of correlation with metacognitive awareness, and metacognitive awareness has a significant effect on predicting STEM success.

Recommendations

Based on the results of this research, the following suggestions can be made.

- More STEM-based learning environments can be provided to improve teacher candidates' problem solving skills.
- Performance tests can be used to determine the effect of the STEM approach on problem solving skills.

- Qualitative research models can be used to obtain in-depth information in such studies.

REFERENCES

Altun, Y. & Yıldırım, B. (2015). STEM Eğitim ve Mühendisilik Uygulamalarının Fen Bilgisi Laboratuvar Dersindeki Etkilerinin incelenmesi. *El-Cezeri Fen ve Mühendislik Dergisi, 2*(2), 28-40.

Anwari, I., Yamada, S., Unno, M., Saito, T., Suwarma, I. R., Mutakinati, L., & Kumano, Y. (2015). Implementation of authentic learning and assessment through stem education approach to improvestudents' metacognitive skills. *K-12 STEM Education, 1*(3), 123-136.

Avargil, S., Lavi, R., & Dori, Y. J. (2018). Students' metacognition and metacognitive strategies in science education. In Y. J. Dori, Z. Mevareach, & D. Baker (Eds.), *Cognition, metacognition and culture in STEM education* (pp. 33–64). Cham: Springer.

Bağçeci, B., Döş, B., & Sarıca, R. (2011). İlköğretim öğrencilerinin üstbilişsel farkındalık düzeyleri ile akademik başarısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(*16), 551-566.

Balcı, G. (2007). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin sözel matematik problemlerini çözme düzeylerine göre bilişsel farkındalık becerilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Birgegard, G.&Lindquist, U. (1998). Change in student attitudes to medical school after the introduction of problem-based learning in spite of low rating. *Medical Education, 32*, 46-49.

Carmel, J. H., Ward, J. S. & Cooper, M. M. (2017). A glowing recommendation: A Project-based cooperative laboratory activity to promote use of the scientific and engineering practices. *Journal of Chemical Education. 94*(5), 626–631. DOI: 10.1021/acs.jchemed.6b00628.

Chang, S. H., Ku, A. C., Yu, L. C., Wu, T. C. & Kuo, B.C. (2015). A Science, Technology, Engineering and Mathematics Course with Computer-Assisted Remedial Learning System Support for Vocational High School Students. *Journal of Baltic Science Education, 14* (5), 641-654.

Çevik, M.& Abdioğlu, C. (2018). An investigation of the effects of a science camp on the STEM achievements, science motivations and metacognitive awareness of 8th grade students. *Journal of the Human and Social Science Researches, 7(*5), 304-327.

Çorlu, M. S. (2014). FeTeMM eğitimi makale çağrı mektubu. *Turkish Journal of Education, 3(*1), 4-10.

DeAngelis, S. F. (2014). Why STEM? Success Starts With Critical Thinking, Problem-Solving Skills. https://www.wired.com/insights/2014/06/stem-success-starts-critical-thinking-problem-solving-skills/

Doğanay, A. & Kara, Z. (1995). Düşünmenin Boyutları. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(*11),25-38.

Emrahoğlu, N., & Öztürk, A. (2010). Fen bilgisi öğretmen adaylarının akademik başarılarına bilişsel farkındalığın etkisi: Bir nedensel karşılaştırma araştırması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*19, 2, 18-30.

Felder, R.M. (1995). A longitudinal study of engineering student performance and retention. IV. Instructional methods and student responses to them. *Journal of Engineering Education, 84(*4), 361-367.

Heppner, P. P.& Petersen, C. H. (1982) The development and implications of a personal problem solving inventiory. *Journal of Counselling Psychology, 29*, 66-75.

Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders (JMOOD), 6(*1), 47-8.

Murnawianto S, Sarwanto., & Rahardjo, S. B. (2017). STEM-based science learning ın junior high school: potency for training students' thinking skill. *Pancaran Pendidikan FKIP Universitas Jember, 6*(4), 69-80,

Next Generations Science Standards [NGGS]. (2013). *The next generation science standards-executive summary*.11 Aralık 2013 tarihinde: http://www.nextgenscience.org/sites/ngss/files/Final%20Release%20NGSS%20Front%20Matter%20-%206.17.13%20Update_0.pdf sayfasından erişilmiştir.

Savaşır, I. & Şahin, N. H. (1997) *Bilişsel-davranışçı terapilerde değerlendirme: sık kullanılan ölçekler*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Şahin, N. H., Şahin, N.& Heppner, P. (1993) Psychometric properties of the problem solving inventory in a grup of Turkish university students**.** *Cognitive Therapy Research, 17,* 379–396.

Thomasian, J. (2011). *Building a science, technology, engineering and math education agenda*. USA: National Governors Association.

Turan, S. (2009). *Probleme dayalı öğrenmeye ilişkin tutumlar, öğrenme becerileri ve başarı arasındaki ilişkiler.* Yayınlanmamış Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, B., & Selvi, M. (2016). Examination of the Effects of STEM Education Integrated as a Part of Science, Technology, Society And Environment Courses. *Journal of Human Sciences, 13*(3), 3684-3695.

Wagner, T. (2008). Rigor redefined. *Educational Leadership*, *66*(2), 20-24.

PREDICTIVE POWER OF 21st CENTURY TEACHER SKILLS AND SCIENCE LITERACY ON TEACHER SELF-EFFICACY BELIEFS OF PRE-SERVICE SCIENCE TEACHERS

Assoc. Prof. Dr. Selda BAKIR
Mehmet Akif Ersoy University
ORCID: 0000-0002-2169-2910

ABSTRACT

Self-efficacy belief can be defined as the belief that a person can do anything. According to Bandura, even if a person concerned with a certain situation has sufficient knowledge and skills, he may not be aware of it or have doubts. In such a situation, even if the person has knowledge and skills about the situation in question, he cannot achieve success because he does not have self-efficacy beliefs. In this context, especially in situations requiring continuity and perseverance, the self-efficacy beliefs of people in dealing with that situation come to the fore. Professional competencies of teachers, which are the main pillars of the education process, are closely related to the training of qualified students. Raising individuals with 21st century skills, which is the primary goal of advanced education systems, can only be achieved with teachers with 21st century teacher skills. Science literacy is also added to 21st century teacher skills in a qualified science teacher. Science literacy means that individuals use science in solving individual or social problems they encounter at school, at work, briefly everywhere. Accordingly, science literacy of future teachers, who have the most important role in raising science literate individuals, also becomes meaningful. The aim of this study is to determine the predictive level of 21st century pre-service science teachers' teacher skills and science literacy beliefs on teaching self-efficacy. Thirty-three fourth grade pre-service science teachers participated in the study in which the scanning model was used. The criterion sampling model was used in the selection of teacher candidates who participated in the study. While sampling, the criteria for teacher candidates to be their senior year, to have applied micro-teaching and to have taken the teaching practice course were used. According to the results obtained from the standard multiple regression analysis of the data of this study, 21st century teacher skills and science literacy explained 3.46% of the variance regarding self-efficacy beliefs; While science literacy contributed significantly to this rate, it was found that 21st century teacher skills did not.

Keywords: Pre-Service Science Teachers, Science Literacy, Self-Efficacy Belief, 21st Century Teacher Skills

INTRODUCTION

There are many factors affecting student success in an education system, such as students, teachers, curriculum, administrators, education experts, educational technology, physical and financial resources (Şişman, 2004). In achieving the goals of an education system, the program in educational environments, physical conditions, educational materials, etc. It can be said that the teacher is the most important and effective element of the educational environment since it has a determining and directing feature beyond other factors (Demirtaş, Cömert & Özer, 2011).

According to Bandura (1993), creating a classroom environment in which effective learning can take place that will ensure the development of students 'cognitive and academic competencies largely depends on teachers' abilities and self-efficacy beliefs. This situation makes self-efficacy belief an important concept for the teaching profession.

Self-efficacy belief can be defined as the belief that a person can do anything. According to Bandura (1993), even if the person concerned with a certain situation has sufficient knowledge and skills, he may not be aware of or doubt it. In such a situation, even if the person has the knowledge and skills about the situation in question, he cannot succeed because he does not have self-efficacy beliefs. In this context, especially in situations requiring continuity and perseverance, the self-efficacy beliefs of people in dealing with that situation come to the fore (Akkoyunlu&Kurbaoğlu, 2003; Demirtaş, Cömert &Özer, 2011; Çolak, Yorulmaz &Altınkurt, 2017)

There are many studies examining the relationships between self-efficacy and different variables. Student success with self-efficacy (Goddard, Hoy, & Woolfolk-Hoy, 2000), applying instructional innovations (Guskey, 1988; Czerniak & Lumpe, 1996), branch (Özdemir, 2008), student motivation (Midgley, Feldlaufer & Eccles, 1989; Woolfolk, Rosoff & Hoy, 1990), and information literacy (Akkoyunlu & Kurbanoğlu, 2003) can be given as examples. When these studies are examined carefully, branch and information literacy variables stand out. Science literacy, which we can count as the combination of these two variables, also appears as a variable that can be associated with self-efficacy.

According to Ministry of Education ([MEB], 2013), science literate individuals, “science literate individuals who research-question, can make effective decisions, solve problems, are self-confident, open to cooperation, can communicate effectively, and learn lifelong with the awareness of sustainable development; knowledge, skills, positive attitude, perception and value related to science; individuals who have an understanding of the relationship between science and technology-society-environment and have psychomotor skills ”(MEB, 2013, p. I). When looking at these skills, it is seen that most of them match with 21st century skills. In this context, science literate, who is the target of advanced education systems, brings to mind the necessity of training teachers with 21st century teaching skills to raise individuals with 21st century skills. In short, self-efficacy, science literacy, and 21st century teaching skills are concepts that can be directly or indirectly related to each other.

The aim of this study is to determine the predictive level of 21st century science teachers' teacher skills and science literacy beliefs on teaching self-efficacy. The research problem created for this purpose is as follows: What is the predictive level of science teachers' 21st century teacher skills and science literacy beliefs on teaching self-efficacy?

METHOD

Thirty-three fourth grade pre-service science teachers, 30 female and 3 male, participated in the study in which the scanning model was used. The criterion sampling model was used in the selection of teacher candidates who participated in the study. While making the sampling, the criteria of being the last grade, having practiced micro-education and having taken the teaching practice course were used for prospective teachers.

Instruments

In this study, Teaching Self-Efficacy Scale developed by Çolak, Yorulmaz and Altınkurt (2017); "Universal Science Literacy Scale" developed by Mun, et.al (2015) and adapted to Turkish by Çelik & Can (2017) and the "21st Century Teacher Skills Scale" developed by Göksün-Orhan (2016) were used. For this study, Cronboach's alpha coefficient for Teaching Self-Efficacy Scale, .95, Cronboach's alpha coefficient for the Universal Science Literacy Scale, .89 The Cronboach's alpha coefficient for the 21st Century Teacher Skills Scale was calculated as .89. Accordingly, all three scales have high reliability (Kılıç, 2016).

Data Analysis

Multiple standard regression analysis was used to analyze the data of this study. All the assumptions of this analysis are provided. These are briefly explained below.

Sample size: According to Stevens (1996, cited by Pallant, 2005), in social science research, 15 participants per predictor are needed for a reliable equation. In this study, there are two predictors and the total number of participants is 33.

Multiple common linearity and uniqueness: Regression analysis does not like multiple linearity and uniqueness. Multiple linearity occurs when the correlation between independent variables is too high (r = .9 or higher). For this study, the correlation between independent variables was found to be .5. Uniqueness occurs when an independent variable is a combination of other independent variables. For example, uniqueness occurs when the total score of both a subscale and a scale is included. This is not the case in this study.

Outliers: Multiple regression is very sensitive to outliers. In this study, Mahalanobis distances were examined to look for extreme values, and the critical value was taken as 13.82, since it is two independent variables. In the data set, there are no participants with a value beyond this value.
Normality, linearity, covariance, and residual independence: these assumptions all refer to various aspects of the nature of the distribution of data and the relationship between variables. In this study, when the Casewise Diagnostics table was examined, no participant with a value above +3 and below -3 was found.

FINDINGS

Descriptive Analysis Results of Pre-service Teachers' Science Literacy, 21st Century Teacher Skills and Teacher Self-Efficacy Scores are given in Table 1.

Table 1
Descriptive Analysis Results of Pre-Service Teachers' Science Literacy, 21st Century Teacher Skills and Teacher Self-Efficacy Scores

Variables	N	Min	Max	X	SS
Self efficacy beliefs	33	58	124	89,36	15,94

Science literacy	33	100	208	187,27	13,70
21.st century teacher skills	33	94	130	110	9,81
Total	33				

When Table 1 is examined, it is seen that the Science Literacy averages are 187.27, the 21st Century Teacher Skills averages are 110 and the Self-Efficacy averages are 89.36.

Multiple standard regression results regarding the pre-service science teachers' 21st century teacher skills and the level of science literacy to predict their teaching self-efficacy beliefs are given in Table 2.

Table 2.
Multiple Standard Regression Results Regarding Pre-Service Teachers' Science Literacy and the Level of Predicting Self-Efficacy Beliefs of 21st Century Teacher Skills

Variables	**B**	**Standart Hata**	**Beta**	**t**	**P**
Constant	-46,560	34,38		-1,354	,186
Science literacy	,437	,198	,376	2,203	,035
21.st century teacher skills	,491	,277	,302	1,772	,087

R: ,588 R^2: ,346 F: 7,940 p: .002 p < .05

When Table 2 is examined, variance analysis results (F_{2-32}: 7,940, p <.05) show that the regression model established is significant. Regression analysis shows that science literacy is a significant predictor of self-efficacy belief (R: 588, R^2:, 346), but 21st century teacher skills do not have a significant contribution. In other words, according to the results obtained as a result of the standard multiple regression analysis of the data, science literacy and 21st century skills explained 3.46% of the variance regarding self-efficacy belief; Science literacy contributed significantly to this rate, while 21st century teacher skills did not.

RESULTS

According to the results obtained from the standard multiple regression analysis of the data of this study, which was conducted in order to determine the predictive level of 21st century science teacher candidates' skills and science literacy beliefs on their teaching self-efficacy, 21st century teacher skills and science literacy explained 3.46% of the variance regarding self-efficacy beliefs; While science literacy contributed significantly to this rate, it was found that 21st century teacher skills did not. There is no study that exactly coincides with the research problem.

Since teacher self-efficacy is linked to student achievement and qualified teacher characteristics, it seems necessary to conduct pre-service teacher education in a way that improves self-efficacy. As a matter of fact, since self-efficacy is more flexible in the initial stages of learning, it is thought that the strongest effects on the development of teacher self-efficacy are in pre-service education and experiences in the first year of teaching (Mulholland & Wallace, 2001; Woolfolk-Hoy & Burke-Spero, 2005). Some studies on this subject show that pre-service teachers have high teacher self-efficacy during pre-service education, but there is a significant decrease in self-efficacy after starting their job (Woolfolk-Hoy & Burke-Spero, 2005). In these studies, it is stated that the duration of teaching, the branch and receiving support have significant effects on teacher self-efficacy. Based on this, it can be partially explained that the science literacy dimension, shaped by formal education, predicts teacher self-efficacy, based on the subjects of branch and support. For example, as a result of the studies of Dinçer, Akarsu, and Yılmaz (2016), a significant positive relationship was found between mathematics literacy and self-efficacy, although the branch is different.

Based on the findings of this research, even more contributions can be made to pre-service teachers' science literacy in pre-service programs to support self-efficacy, which significantly affects teacher quality. The number of similar studies can be increased to enrich the literature on this subject.

REFERENCES

Akkoyunlu, B.&Kurbanoğlu, S. (2003). A study on teacher candidates' perceived information literacy self-efficacy and perceived computer self-efficacy. *Hacettepe University Education Faculty Journal, 24, 1-10.*

Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist, 28*(2), 117-148.

Czerniak, C. M., ve Lumpe, A. T. (1996). Relationship between teacher beliefs and science education reform. *Journal of Science Teacher Education*, 7, 247–266.

Çelik, C.& Can, Ş. (2017). Intercultural Adaptation and Validity Study: Universal Science Literacy Scale (USLS). *Universal Journal of Educational Research 5(*12), 2125-2136. http://www.hrpub.org DOI: 10.13189/ujer.2017.051202

Çolak, İ., Yorulmaz, Y.İ. & Altınkurt, Y. (2017). Öğretmen Özyeterlik İnancı Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Journal of Education, 4(*1), 20-32.

Demirtaş, H., Cömert, M. & Özer, N. (2011). Pre-Service Teachers' Self-Efficacy Beliefs and Attitudes towards. *Education and Science, 36(*159), 96-111.

Dinçer, B., Akarsu, E. & Yılmaz, S. (2016). İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının Matematik Okuryazarlığı Özyeterlik Algıları İle Matematik Öğretimi Yeterlik İnanç Düzeylerinin İncelenmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education, 7(*1), 207-228.

Goddard, R. D., Hoy, W. K., & Woolfolk-Hoy, A. W. (2000). Collective teacher efficacy: Its meaning, measure, and impact on student achievement. *American Educational Research Journal, 37(*2),479-507.

Göksün-Orhan, D. (2016*). Öğretmen adaylarının 21.yy öğrenen becerileri ve 21.yy öğreten becerileri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Guskey, T. R. (1988). Teacher efficacy, self-concept, and attitudes toward the implementation of instructional innovation. *Teaching and Teacher Education*, 4, 63–69.

Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. Journal of Mood Disorders (JMOOD), 6(1), 47-8.

MEB. (2013). *Ortaokul fen bilimleri dersi (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Midgley, C., Feldlaufer, H., ve Eccles, J. S. (1989). Change in teacher efficacy and student self- and taskrelated beliefs in mathematics during the transition to junior high school. *Journal of Educational Psychology, 81,* 247–258.

Mulholland, J. & Wallace, J. (2001). Teacher induction and elementary science teaching: enhancing self-efficacy. *Teaching and Teacher Education, 17*, 243-261.

Mun, K., Shin, N., Lee, H., Kim, S. W., Choi, K., Choi, S. Y. & Krajcik, J. S. (2015). Korean secondary students' perception of scientific literacy as global citizens: Using global scientific literacy questionnaire. *International Journal of Science Education, 37(*11), 1739-1766.

Özdemir, S. M. (2008). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretim Sürecine İlişkin Özyeterlik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 14(*54), 277-306.

Pallant, J. (2005). SPSS Survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS. USA: Allen&Unwin.

Şişman, M. (2004). *Öğretmenliğe Giriş (7. Baskı)*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Woolfolk, A. E., Rosoff, B., & Hoy, W. K. (1990). Teacher's sense of efficacy and their beliefs about managing students. *Teaching and Teacher Education, 6,* 137–148.

Woolfolk Hoy, A. & Burke Spero, R. (2005) Changes in Teacher Efficacy during the Early Years of Teaching: A Comparison of Four Measures. *Teaching*

SOCIAL WORK, LEGAL AND ETHICAL REQUIREMENTS

Assoc. Prof. Dr. Tarana Sattar Gizi Aliyeva
Primary Education Pedagogy Department, ASPU
https://orcid.orq/0000-0003-1200-6971

ABSRTACT

The State Social Policy of the Azerbaijan Republic covers fields such as social welfare, education, healthcare, youth policy, and other social-cultural matters.

As we know, social pedagogy studies social behaviour as a socializing discipline and involves values as social environment, social education, social and pedagogical work and social work.

As noted in the article, social work is aimed to provide necessary social support, social protection, social advisory and social welfare services to all the helpless and needy. Therefore, Social Work should be considered as adaptable social activity and professional activity aimed at improving the social situation of any person or group. Social Work is not a charity but professional occupation, since any person can engage in charity.

Basis of social protection is legal framework and encompasses all the laws, instructions and regulations of the Republic of Azerbaijan. Social services are carried out in compliance with principles of human rights and freedoms, provision of equal opportunities in delivery of social services to persons, children, and families living in difficult conditions while contributing to social integration and improvement of living quality.

The principles of human rights and social justice are vital for social work. The fundamental principle underlying the social work is interdependence between people. Specialists engaging in the social services must have a professional culture which is an integral part of the pedagogical culture. Pedagogical culture skills are of particular importance for the social worker. The pedagogical culture of the social worker is distinguished by internal and external values. Here, internal value is determined by pedagogical knowledge and skills that a specialist possesses and characterized by his/her competence in the relevant field, while the external one is manifested in the daily attitude to the subject matter, social work and results. Since professional ethics is the objective underlying the ethics of social work, while elements of subject matter are ethical awareness, relations and job duties of a social worker. Since moral behaviour of a social worker is indicator of his/her moral qualities, while human rights and human dignity are the ethical principles. It is necessary for a social worker to respect the dignity and personality, rights of each and every user, support and defend his/her physical, psychological, moral, spiritual unity and well-being.

Keywords: social work, legal framework, ethics, pedagogical culture, ethical values

https://orcid.orq/0000-0003-1200-6971

Sosial iş və ona verilən hüquqi-etik tələblər

Təranə Səttar qızı Əliyeva
ADPU, İbtidai təhsilin pedaqogikası kafedrasının dosenti
tarana.aliyeva62@bk.ru
https://orcid.orq/0000-0003-1200-6971

Azərbaycan Respublikasında dövlətin sosial siyasəti əhalinin sosial müdafiəsi, təhsili, sağlamlığının qorunması, gənclər siyasəti və digər ictimai-mədəni ehtiyaclarının həlli sahəsində fəaliyyətini əhatə edir.

Bildiyimiz kimi, sosial pedaqogika bilik sahəsi kimi sosial tərbiyəni sosiallaşma yönümündə öyrənir və mühit, sosial tərbiyə, sosial pedaqoji fəaliyyət və sosial iş kimi dəyərlərə malikdir.

Məqalədə qeyd edildiyi kimi, sosial iş müəyyən problemi olan və həll etməyi bacarmayan insanlara, ehtiyacı olanlara lazımi yardımın, sosial xidmətin göstərilməsi, məsləhətin verilməsi və sosial müdafiənin təmin edilməsidir. Belə ki, sosial iş sosial fəaliyyətin universal növüdür və hər hansı şəxsə, qrupa onların sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə göstərilən peşə fəaliyyətidir. Çünki sosial iş xeyriyyəçilik deyil, professional peşədir, xeyriyyəçiliklə isə istənilən şəxs məşğul ola bilər.

Məlum olduğu kimi, insanların sosial müdafiəsinin əsasını hüquqi baza təşkil edir və o, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, təlimatlarını və əsasnamələrini əhatə edir. Sosial xidmət insan hüquq və azadlıqlarına riayət olunması, humanizm, məxfilik, tolerantlıq, ədalətlilik, çətin həyat şəraitində olan şəxslərin, uşaqların, ailələrin sosial xidmətə götürülməsində bərabər imkanların təmin edilməsi, sosial inteqrasiya və əhalinin yaşayış keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması prinsipləri əsasında həyata keçirilir.

İnsan hüquqları və sosial ədalət prinsipləri sosial iş üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sosial iş peşəsinin əsasında duran əsas məqam məhz insanlar arasında olan qarşılıqlı asılılıqdır. Sosial sahədə işləyən mütəxəssisin pedaqoji mədəniyyətin ayrılmaz hissəsi olan peşəkar bir mədəniyyətə sahib olması vacibdir. Belə ki, sosial işçi üçün pedaqoji mədəniyyət xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Sosial işçinin pedaqoji mədəniyyəti daxili və xarici tərəfləri ilə fərqlənir. Daxili xüsusiyyət insanın malik olduğu pedaqoji bilik və bacarıqların səviyyəsi ilə müəyyənləşir və onun müvafiq sahə üzrə səriştəsini xarakterizə edir, xarici tərəfi isə obyektə, sosial işə və onun nəticələrinə gündəlik münasibətində təzahür edir. Sosial işin etikasının obyekti mütəxəssisin professional əxlaqı, predmeti isə sosial işçilərin iş prosesində etik şüuru, münasibətləri və peşə borcu-əməlləridir. Sosial işçinin əxlaqi davranışı şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətlərinin göstəricisidir, etik prinsipləri isə insan hüquqları və insan ləyaqətidir. Sosial işçinin hər bir müştərinin ləyaqətinə və şəxsiyyətinə, hüquqlarına hörmətlə yanaşması, fiziki, psixoloji, mənəvi və ruhi vəhdətini, rifahını dəstəkləməsi və müdafiə etməsi zəruridir.

Açar sözlər: sosial iş, hüquqi baza, davranış, pedaqoji mədəniyyət, etik dəyərlər

https://orcid.org/0000-0003-1200-6971

Sosial iş və ona verilən hüquqi-etik tələblər

Təranə Səttar qızı Əliyeva
ADPU, İbtidai təhsilin pedaqogikası kafedrasının dosenti
tarana.aliyeva62@bk.ru
https://orcid.org/0000-0003-1200-6971

Azərbaycan Respublikasında dövlətin sosial siyasəti əhalinin sosial müdafiəsi, təhsili, sağlamlığının qorunması, gənclər siyasəti və digər ictimai-mədəni ehtiyaclarının həlli sahəsində fəaliyyətini əhatə edir. Müasir dövrdə əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi, təhsilin, səhiyyənin inkişaf etdirilməsi, vətəndaşların sosial müdafiəsinin və sosial təminatının gücləndirilməsi dövlətin mühüm vəzifələrindəndir.

İnsanın sosial tərbyəsi ailədə,təhsilin mərhələlərində,əmək fəaliyyətində baş verən bir prosesdir və onun təkmilləşməsində,uğurlar qazanmasında,həmçinin, sosial mühitdə,ictimai münasibətlərdə önəmli rol oynayır. Mühit, sosial gerçəklik olaraq hər bir fərdi kiçik yaşlarından əhatə edir və onun şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərir. Bilik sahəsi kimi,sosial pedaqogika sosial tərbiyəni sosiallaşma yönümündə öyrənir və sosial tərbiyə,mühit,sosial pedaqoji fəaliyyət və sosial iş kimi dəyərlərə malikdir [4]. Sosial-pedaqoji fəaliyyət sosial fəaliyyəti özündə birləşdirən sosial işdir, psixoloji vəziyyəti təşkil etməyə,məktəbdə,ailədə,cəmiyyətdə normal münasibətlərin qurulmasına yönəlmiş

köməkdir.Uşaq və yeniyetmələrin sosiallaşmasının mühüm istiqaməti onların təhsil, mənəvi, psixoloji, sosial və s. mühüm şəxsi keyfiyyətlərini itirməsi ilə bağlı reabilitasiyasıdır.Məktəbdə sosial iş sosial müəssisələr, qurumlar, müəllimlər, tərbiyəçilər,sosial pedaqoqlar,sosial psixoloqlar tərəfindən aparılır.Lakin,sosial iş uşaq müdafiəsi sahəsindəki fəaliyyətlə məhdudlaşmır.

Qeyd etdiyimiz kimi,sosial pedaqogikada anlayışlardan biri də sosial işdir.Sosial iş müəyyən problemi olan və həll etməyi bacarmayan insanlara, ehtiyacı olanlara lazımi yardımın,sosial xidmətin göstərilməsi,məsləhətin verilməsi və sosial müdafiənin təmin edilməsidir. Məqsəd hər hansı şəxsə,qrupa onların sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə göstərilən peşə fəaliyyətidir.Bir elm kimi, sosial iş, şəxsiyyətin,sosial qrupun və ya icmanın həyat fəaliyyətinə aid olan sosial prosesləri,hadisələri əhatə edir.

"Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkədə göstərilən dövlət sosial xidmətlərinə vahid bir yanaşmanı,onların forma və növlərini, şəxsin sosial xidmətə götürülməsi və ona xidmət göstərilməsində sosial işçinin statusunu,hüquq və vəzifələrini müəyyən edir.Qanunun 1.0.5 maddəsində qeyd edilir ki,sosial işçi bu qanunla müəyyən olunmuş sosial xidmətə olan tələbatı qiymətləndirən və müəyyən edən,eləcə də sosial xidmət göstərən şəxsdir,1.0.9 maddəsinə görə isə sosial xidmətin göstərilməsi üzrə standartlar normativ hüquqi aktlarla sosial xidmət göstərilməsinin keyfiyyətini və həcmini müəyyən edən şərtlərdir[2].

"Sosial işin əsasları" dərsliyinin müəllifləri A.D.Zamanov,H.İ.Əliyeva sosial işin hüquqi təminatı haqda belə qeyd etmişlər:"Sosial xidmət göstərilməsi ilə əlaqədar sosial işçilər bir sıra hüquqlara və vəzifələrə malik olmalıdırlar.Hüquqlar sosial xidmət işçilərinin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin edir,vəzifələr isə dövlət və sosial xidmətə götürülən şəxs qarşısında məsuliyyəti müəyyən edir"[3.67].Sosial işçi cəmiyyətin problemlərinin lazımi ünvanlara çatdırılmasında, həll yollarının tapılmasında mühüm rol oynayan şəxsdir və cəmiyyət üçün çox lazımlıdır.

Müxtəlif tarixi mərhələlərdə, hər bir cəmiyyət öz üzvlərinə sosial kömək etməyə çalışmış, ehtiyacı olanlara şəxsiyyət münasibətlərində yardım etmiş və beləliklə də,bu,ayrı-ayrı sosial qrupların nümayəndələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Sosial iş sahəsi ilk dəfə formalaşan zaman(XIX əsr) xeyriyyəçilik ənənələri müəyyən rol oynasa da,sosial iş xeyriyyəçilik deyil,professional peşədir,çünki,xeyriyyəçiliklə istənilən şəxs məşğul ola bilər.

Sosial iş cəmiyyətlə iş olduğu üçün, sosial işçi cəmiyyətdə qarşılaşa biləcəyimiz hər bir fərdlə işləmək imkanına malikdir.Bu fərd hər hansı problemi olan şəxslər-kimsəsiz uşaqlar, zorakılığa məruz qalmış qadınlar, problemli ailələr, işsizlər, evsizlər və ya sadəcə hüquqi, sosial dəstəyə ehtiyacı olanlardır. Sistemlər nəzəriyyəsinə görə hər hansı bir sistemin mahiyyəti onun fəaliyyət qanunauyğunluqlarını – quruluşunun tərkib hissələrini,sərhədlərini və elementlərin qarşılıqlı təsirini öyrənir.Sistem yanaşması elmi biliklərin həyata keçirilməsinə,həmçinin,sosial təcrübənin istənilən səviyyəsində effektiv fəaliyyət göstərməsinə imkan verən obyektiv və subyektiv prinsiplərdən istifadə edir.Hədəf prinsiplərə bütövlük,ierarxiya,münasibət və dəyişməzlik aiddir.Sosial işdə sistematik yanaşmadan istifadə olunur və bu ardıcıl olaraq dörd mərhələni əhatə edir:

birinci mərhələdə, mütəxəssis- sosial işçi sistem yanaşmasının əhatə dairəsini,tədqiqat obyektini və predmetini müəyyənləşdirir,sistemi təsvir etmək üçün uyğun metod və ünsiyyəti seçir.

ikinci mərhələdə, sistem-struktur təhlil aparılır,sistemin daxili və ətraf mühitlə əlaqəsi açıqlanır.

üçüncü mərhələdə, sistem dəyişməzliyi müəyyən edilərək, münasibətlərin optimal növləri,problemli vəziyyətlərin aradan qaldırılması üçün mümkün variantları dəqiqləşdirilir.

dördüncü mərhələdə, müəyyən bir problemin həlli üçün fəaliyyət sistemi yaradılır və həyata keçirilməsi tənzimlənir.Rasional qarşılıqlı əlaqəli elementlərin(subyektlər,normalar,nəzəriyyə və

texnologiyalar,idarəetmə mərkəzləri və s.) ayrılmaz və funksional sistemi çərçivəsində hədəf müəyyənləşir və bu hədəfə çatmaq yolu ilə müştərinin ehtiyacından konkret nəticəyə doğru hərəkət təmin olunur [7.114].

Sosial işçilər sosial ehtiyacı olan şəxslərin problemlərini dəyərləndirərək uyğun həlli yollarını müəyyənləşdirməyə çalışır və onu lazımi sosial,hüquqi və yaxud psixoloji xidmətlərə istiqamətləndirirlər.Sosial xidmətçi və sosial işçi fərqli anlayışlardır.Belə ki, sosial xidmətçilər sosial xidmət sahələrinin nəzdindədir və ehtiyacı olanlara- tənhalara,yaşlı insanlara,fiziki problemli şəxslərə xidmət edir,onların vacib ehtiyac duyduqları dərmanları,ərzaq-məişət əşyalarını alır və qayğı göstərirlər.Sosial işçilər isə müəyyən ehtiyacı olan fərdin problemini aşkar edib, haradan qaynaqlandığını göstərir və dövlət,qurum tərəfindən hansı köməyin,xidmətin ediləcəyini dəqiqləşdirərək həmin insan üçün qayğı planını cızır.Sosial işin bir fəaliyyət kimi məqsədi fərdin və ya sosial qrupun sosial fəaliyyət mexanizmlərini optimallaşdırmaqdır.Sosial iş sahəsində xidmətə icmanın,əhalinin bir hissəsinin,cəmiyyətin hər hansı problemi aid olur ki,sosial işçi bunu aradan qaldırmaq üçün dövlət səviyyəsində təklif irəli sürə bilir,hətta problemin həlli prosesində hər hansı proqramın işlənib hazırlanmasında birbaşa iştirak edir.

Sosial iş istiqamətinə,obyektinə,subyektinə görə müxtəlifdir:

-istiqamətinə görə: sosial-pedaqoji; sosial psixoloji,sosial-ekoloji;sosial-tibbi və s.

-obyektinə görə: fərdi- sosial işçi-müştəri; qrup – ailə qrupunda və ailə vasitəsilə; icma-kiçik sosial mühit

-subyektinə görə: xüsusi mütəxəssis tərəfindən;kollektiv sosial xidmət;sosial işdə idarə orqanları

Fərdi səviyyədə sosial iş şəxsiyyətlərarası ünsiyyətə əsaslanır və sosial işçi məqsədinə nail olmaq üçün öz müştərisi ilə düzgün və effektli münasibətlər qurmaq vərdişlərinə yiyələnirlər.Sosial işdə dəyərlər sistemi çox əhəmiyyətlidir.Qarşılıqlı münasibətlər istiqamətində dəyərlər zəruri hesab edilən sosial iş prinsipləri üzrə təsnif olunur:

-işgüzarlıq,çeviklik
-vacib sayılan işləri icra etmək
-müştərinin real həyatına "müdaxilə etmək"
-müştərinin hüquqlarına,fərdi xüsusiyyətlərinə hörmətlə yanaşmaq
-tənqidi mühakimələrdən bacardıqca uzaq olmaq
-müştərinin problemlərini nəzərə alaraq həyata real baxmaq
-müştərinin həyat tərzini nəzərə almaq,ağrılı duyğularını bərabər yaşamaq,səmimi olmaq
-öz işini həddən artıq qabartmamaq,müdafiə mövqeyində olmaq
-müştəriyə kömək göstərməklə özünü daim təkmilləşdirmək,bilik səviyyəsini artırmaq
-öz fəaliyyəti ilə gündəlik iş təcrübəsində müştəriyə nümunə olmaq
-işin nəticəsinə nail olmaq üçün problemə ustalıqla yanaşmaq

. Sosial xidmət humanizm, ədalətlilik,məxfilik, dözümlülük prinsipləri əsasında həyata keçirilir,çətin həyat şəraitində olan şəxslərin,ailələrin sosial xidmətə götürülməsində, bərabər imkanların təmin edilməsində,sosial inteqrasiya və əhalinin yaşayış keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında insan hüquq və azadlıqlarına riayət olunur.

İnsanların sosial müdafiəsinin əsasını hüquqi baza təşkil edir və o, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, təlimatlarını,əsasnamələrini əhatə edir.Sosial işin qanuni olması sosial işçiyə peşə fəaliyyətində hüquqi zəmanət kimi xidmət edir.Demokratik bir cəmiyyətdə qanunvericilik sosial işin təminatıdır və dövlətin sosial siyasəti əsasında səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.Sosial hüquqların qorunması prinsipi fərdlərin və qrupların qanuni imtiyazlardan istifadə etmək imkanlarının məhdudlaşdırılmasının,qanunvericiliyin dəyişdirilməsi halda sosial müdafiə və yardım hüquqlarının azaldılmasının qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır.

Sosial iş peşəsində sosial işçi fəaliyyəti vacibdir və bir çox aidiyyatı qurum və təşkilatlarda onlara ehtiyac vardır. Sosial iş struktur olaraq dövlətin bütün vətəndaşlarının sosial müdafiəsinə

yönəlmişdir və sosial işçilərin dövlətin mövcud akt və qanunauyğunluqlarına əsasən hərəkət etməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.Təsadüfi deyil ki,sosial işin hüquqi təminatı ilə bağlı ingilis alimi Frederic G.Reamer "Ethical and Leqal Standards in Social Work:Consistency and Conflict" adlı məqaləsində sosial işin hüquqi təminatı haqqında qeyd edərək yazır: "Sosial işçilər ümumiyyətlə qanunlara tabe olmaq ilə razılaşırlar. Qanunlar nizamlı bir cəmiyyət üçün vacibdir; qanunlara seçmə qaydada riayət etmək sosial xaosa səbəb olar"[14.164].

İnsan hüquqları insanın yaşadığı mühitdə qarşılıqlı prinsipləri,normaları və qaşılıqlı münasibətlərdə problemlərin praktik həll edilməsi üsullarıdır.Bu əlaqələrdə insan hüquqları şəxsiyyətin ləyaqətini və ən yüksək dəyər statusunu təsdiq edir.

İnsan hüquqları müasir təsnifatına görə şəxsi,sosial,iqtisadi,mədəni və ekoloji hüquqlara bölünür.Sosial,mədəni və ekoloji hüquqlar dövlətin layiqli yaşayış şəraiti,maddi nemətlər ,sosial xidmət,sağlam ətraf mühiti təmin etməni müəyyən edir. Sosial iş insanları əhatə edən mühitdə sosial işçinin mümkün qədər daha yaxşı fəaliyyət göstərmələri üçün onlara yardım etməyə istiqamətlənmiş peşədir.Sosial işçinin əsaslı peşə hazırlığına malik olması vacibdir.Belə ki,bu peşə sahibləri əsasən sosial müdafiəyə ehtiyacı olan insanlara spesifik xidmət göstərirlər.

"Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən sosial işçi sosial xidməti müəyyən edən və sosial xidmət göstərən şəxsdir.Bu şəxslər xidmət göstərdikləri insanlara müvəkkil,məsləhətçi kimi problemlərin həlli yollarını tapmaqda dəstək ola bilirlər. Qanuna əsasən ali təhsilli və müvafiq peşə hazırlığı olan şəxslər sosial işçi ola bilərlər. Azərbaycan respublikasında sosial iş üzrə peşəkar sosial işçilərin hazırlanması üçün müəyyən magistr və bakalavr proqramları həyata keçirilir.2005-ci ildə Bakı Dövlət Universitetində Sosial iş üzrə magistratura proqramının əsası qoyulmuşdur.Proqramın yaranmasının əsas məqsədlərindən biri ölkədə sosial işçilərə olan ehtiyacı ödəmək üçün mütəxəssislərin yetişdirilməsi olmuşdur.Magistr proqramı beynəlxalq akkreditasiya standartlarına cavab verə biləcək səviyyədə tərtib edilmişdir.Qeyd etmək lazımdır ki,bu ixtisas üzrə tədris edən müəllimlər birbaşa sosial işdə çalışanlar olduğu üçün dərslər təcrübəyə əsaslanır.Proqrama əsasən ailə,uşaqlar və gənclər;əlil insanlarla sosial iş; gerentologiya; sosial iş və yoxsulluğun azaldılması üzrə magistrlar hazırlanır.Həmçinin,ali təhsil pilləsinin bakalavriat səviyyəsində "Sosial iş" ixtisasının təhsil proqramı təsdiq edilmiş və uğurla həyata keçirilir.Eyni zamanda digər ali təhsil müəssisəsində-Azərbaycan Universitetində də bakalavriat səviyyəsində "Sosial iş" ixtisası,magistratura səviyyəsində isə "Həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində Sosial iş" ixtisaslaşması üzrə mütəxəssislər yetişdirilir.Bu proqramlar təhsil alanlara sosial problemlər,sosial rifah və sosial işə aid qanunvericilik bazası,sosial siyasət,sosial işin nəzəriyyəsi və s. biliklərin ötürülməsinə xidmət edir. Azərbaycan respublikasında səkkiz ali məktəbdə və iki kollecdə "Sosial işin təşkili" fənni tədris edilir.

Sosial iş peşəsinin əsasında duran əsas məqam məhz insanlar arasında olan qarşılıqlı asılılıqdır.Bu peşə sosial münasibətlərə əsaslanır və insanlara bu münasibətlərin,əlaqələrin keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsində yardım edir, onların sosial fəaliyyətini artırır.Sosial işin əsas fəaliyyət sahələri-dövlət strukturları, ailə və uşaq rifahı mərkəzləri, reabilitasiya mərkəzləri,tərbiyə müəssisələrində sosial işçinin çalışdığı qruplar,tibbi qayği müəssisələri,valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar,ahıllar,küçə uşaqları,qanunla münaqişədə olan insanlar,tək valideynlər,əlilliyi olan insanlar,zorakılığa məruz qalmış insanlar, qaçqın və məcburi köçkünlər,təbii fəlakət qurbanları və sairdir.

İnsan hüquqları və sosial ədalət prinsipləri sosial işdə böyük əhəmiyyət kəsb edir.Sosial ədalət dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur.Sosial işçi;

-risk qrupuna aid olan müştərilərlə münasibətdə ayrıseçkiliyə qarşı mübarizə aparmalı;

-cəmiyyətdə mövcud etnik və mədəni müxtəlifliyi tanımalı və hörmət etməli;

-ehtiyacı olanlar arasında resursları ədalətlə bölməli;

-müştəri ilə həmrəy olmalı,itaətçiliyə şərait yaradan sosial şərtlərə qarşı mübarizə aparmalı;

Beynəlxalq sənədlərdə və dünya təcrübəsində sosial xidmət işçilərinə bir sıra etik tələblər irəli sürülür.N.B.Krılova görə,şəxsiyyətin mədəni inkişafı onun müxtəlif yaradıcı fəaliyyətinin ümumi göstəricisidir.Bu,mütəxəssis mədəniyyətinin müxtəlif fərdi fəaliyyət növlərində bütün sosial əhəmiyyətli şəxsi keyfiyyətlərin nəticəsinin göstəricisi kimi müəyyən edilir[15].

Sosial işin spesifikliyi "İnsan-İnsan" tipli br peşə olaraq bu sahədə işləyən mütəxəssisdə müəyyən fərdi və peşəkar keyfiyyətlərin olmasını nəzərdə tutur.Pedaqoji mədəniyyət isə onun peşəkar mədəniyyətinin bir növüdür.Çünki, sosial işin effektivliyinin ən vacib şərti onun məzmununa,məqsədlərinə və vasitələrinə, şəxsi və humanist bağlılığına riayət etməkdir[15].

Sosial sahədə işləyən mütəxəssis-sosial işçi xüsusi ehtiyacı, sosial problemləri olan insanlarla işlədiyindən mütləq pedaqoji mədəniyyətin ayrılmaz hissəsi olan peşəkar bir mədəniyyətə sahib olmalıdır. Sosial işçinin pedaqoji mədəniyyəti daxili və xarici xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

Daxili xüsusiyyət insanın malik olduğu pedaqoji bilik və bacarıqların səviyyəsi ilə müəyyənləşə bilər.Bu, həmin şəxsin müvafiq sahə üzrə səriştəsini göstərir və sosial sahədə işləyən mütəxəssisin daxili mədəniyyətinin açıqlanan əsas komponentlərini- fərdi-psixoloji və sosial-pedaqoji(müsbət və mənfi cəhətləri); mənimsənilmiş pedaqoji təcrübənin həcmi və dərəcəsi; pedaqoji mədəniyyətin nəzəri səviyyəsi; sosial işçinin sosial işə,obyektə emosional münasibəti kimi əsas komponentlərini vurğulamağa imkan verir.

Daxili xüsusiyyətin emosional səviyyəsi sosial və təhsil fəaliyyəti təcrübəsinə yiyələnmə prosesində formalaşır və inkişaf edir.Bunlara sosial iş üzrə mütəxəssisin yaşadığı hisslər-simpatiya və ya antipatiya,hörmət,laqeydlik və ya diqqətlilik və s.aiddir.Emosonal səviyyə mütəxəssisin pedaqoji özünüinkişafetdirmə ehtiyacını müəyyənləşdirir. Peşəkar fəaliyyətdə şəxsi sosial və pedaqoji təcrübə formalaşmış mənəvi və iradi keyfiyyətləri ilə xarakterizə olunur.

Sosial iş üzrə mütəxəssisin peşəkar mədəniyyətinin xarici komponenti onun obyektə,sosial işə və onun nəticələrinə gündəlik münasibətində təzahür edir.Buraya sosial iş üzrə mütəxəssisin iş prosesində davranış mədəniyyətini, hərəkətlərini,müştəri ilə işləməkdə pedaqoji obyektə təsir imkanlarını qeyd etmək olar.Mütəxəssisin sosial işə,obyektə xarici münasibəti onun emosional səviyyəsinin-daxili pedaqoji mədəniyyətinin təzahürüdür.Yeni bir şəraitdə sosial işçinin şəxsiyyətinin mənəvi mövqeyinin onun peşə və pedaqoji mədəniyyətinin göstəricisi kimi təqdim edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Daxili pedaqoji mədəniyyət sosial işin ayrılmaz hissəsidir və emosional münasibət kimi qazanılmış sosial və pedaqoji təcrübədir.Xarici mədəniyyət isə mütəxəssisin-sosial işçinin fərdi peşəkar fəaliyyət tərzidir.

Sosial işçinin intellektual mədəniyyəti sosial zəkanın,pedaqoji düşüncənin və pedaqoji peşəkarlığın ayrılmaz birliyi olaraq təyin olunur.Mütəxəssisin düşüncəsi inkişaf etmiş müşahidə və yaradıcı təxəyyülə əsaslanır.

Sosial işçi sosial xidmət göstərdiyi şəxsin maraqlarının müdafiə olunmasına çalışmalı,əvvəlcədən onun həyat tərzi ilə bağlı lazımi məlumatları əldə etməli,cinsi zorakılığa yol verməməli,ehtiyacı olan şəxsin qərar qəbul etməsinə köməklik göstərməli,onun hüquq və maraqlarını müdafiə etməlidir.Humanitar və demokratik ideyalara əsaslanaraq yaranan sosial iş təcrübəsi insan ehtiyaclarını və potensialını inkişaf etdirmək üzərində öz ifadəsini tapır.

Sosial işin etikasının obyekti mütəxəssisin professional əxlaqı,predmeti isə sosial işçilərin iş prosesində etik münasibətləri,etik şüuru və etik əməlləri-peşə borcudur.Sosial işçinin peşə və etik qaydaları bu peşənin formalaşması prosesində inkişaf etmiş etik münasibətləri əhatə edir.Sosial işçi ehtiyacı olan şəxsə yanız kömək etmir,həm də onu qoruyur,cəmiyyətlə əlaqələrinin yenilənməsinə,onun tam üzvü olmasına kömək edir.O,müştəri haqda məlumatların məxfiliyini qorumalı,başqa bir yerdə müzakirə mövzusu etməməlidir. Sosial isdə müştərinin müdafiə olunması sosial işçinin funksiyalarındandır.

Sosial işçi xidmət göstərdiyi müştəriyə yalan danışmamalı, həqiqəti söyləməli,verdiyi sözü yerinə yetirməli və öz işinə vicdanla yanaşmalıdır.Sosial işçinin vicdanı onun əxlaqi məsuliyyət hissi,xeyirxahlıq və ədalətlə davranması deməkdir.O,xidmət etdiyi fərdin problemlərini və

keyfiyyətlərini qiymətləndirərkən şəxsi emosiyalarını biruzə verməməli, obyektivliyi gözləməlidir.Müştərinin sosial işçidə hansı hisslər doğurmasından asılı olmayaraq ona münasibətdə ədalətli olmalı və hər bir problemi vəziyyətə uyğun qiymətləndirməlidir.Sosial işçi üçün ünsiyyətlilik də çox vacib keyfiyyətlərdəndir.O,müştəri ilə ünsiyyət zamanı onun problemlərini,gözləntilərini,ümidlərini öyrənir və birgə hərəkət planını hazırlayır.

Aydındır ki, sosial işçi bir çox problemlərlə üzləşmiş və müdafiəyə,köməyə ehtiyac duyan insanlara xidmət göstərir.Buna görə də onun nikbin olması və problemin obyektiv həll olunacağına müştəridə inam yaratması mühümdür.Müştərinin istənilən sosial probleminin həllində sosial işçi təmkinli və səbirli olmağa çalışmalıdır.Onun empatiyadan istifadə etməsi müştərini daha da ruhlandırır. Zaman keçdikcə bir sıra dəyərlər sosial işdə öz əksini tapmışdır. Bunlar insanlara sevgi və xeyirxahlıq,düzlük,diqqət və müşahidəçilik,səmimilik,empatiya, rəhimdillik, vicdan,təmkin və soyuqqanlılıq,dözüm,iradi qüvvə,peşəkarlıq, insan münasibətlərinin əhəmiyyətliliyi və sairdir.

Nəticə olaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, sosial iş cəmiyyətdə əhəmiyətli dərəcədə tanınan və aktuallıq qazanan mürəkkəb bir prosesdir.Sosial işçinin şəxsiyyəti peşəkar fəaliyyətdə formalaşır,inkişaf edir,kamilləşir.Bu iş idarəetmə nəzəriyyəsi, iqtisadiyyat, psixologiya, sosiologiya, pedaqogika,tibb,hüquqşünaslıq və s. sahələrdə çoxtərəfli biliklər tələb edən bir peşə statusuna malikdir.Effektivliyi əsasən sosial işçinin biliklərindən,təcrübəsindən və şəxsi keyfiyyətlərindən asılıdır.

Sosial iş sahəsi müxtəlifdir.İnsanların bu peşədə fəaliyyəti bir sıra problemlər və onların həlli üsulları ilə müəyyən edilir.Sosial işdə fəaliyyətin uğuru həm praktik,həm də nəzəri biliklər sisteminə riayət etməkdən və bu peşədə çalışan insanlarda müəyyən peşə,şəxsi keyfiyyətlərin,xüsusiyyətlərin,maraq və bacarıqların mövcudluğundan asılıdır.Geniş mənada sosial iş müxtəlif növ sosial ziddiyyətlərin peşəkar və qanuni şəkildə həll edilməsinə yönəlmiş fəaliyyətdir.

ƏDƏBİYYAT

1.Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu,Bakı,2009
2”Sosial Xidmət haqqında”Azərbaycan Respublikasının Qanunu,Bakı,2011
3.Zamanov A.D.,H.İ.Əliyeva “Sosial işin əsasları”dərslik,Bakı:2015,”Təhsil işçisi mətbəəsi” MMC. 4.Ağayev Ə.Ə.,Rzayeva Y.T.,Hüseynova T.M.,Vahabova T.Ə. Sosial pedaqogika,dərslik,Bakı:2008
5.Əlizadə H.Sosial pedaqogikanın aktual problemləri.Bakı,Maarif,1996
6.Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика,М.,Академа,2004
7.Теория социальной работы,под общей редакцией Кузиной И.Г., Владивосток,Изд-во ДВГТУ-2006,стр.114
8.Abdulov R.Məktəbdə sosial-pedaqoji işin əsasları.”Adiloğlu”,Bakı:2005
9.Əliyev M.N.Sosial xidmət sosial təminat hüququnun institutu kimi,dərs vəsaiti .Bakı, ”Təknur” 2008
10.Vahidov F.Q.,Ağayev T.B.,Sosiologiya,dərslik,Bakı:2013
11.Hüseynzadə R.,Qəhrəmanova K.,Tərbiyə, Hüquqi-normativ əsasları,dərs vəsaiti.Bakı,2015
12.Мардахаев Л.Б. Социальная педагогика,М.,Гардарики,2005
13.Шмелева Н.Б.,Введение в профессию «Социальная работа»,учебник,Москва,2013
14.https://www.researchgate.net/publication/254644527_Ethical and Legal Standards in Social Work: Consistency and Conflict

15.mylect.ru/social/683-socialnaya-pedagogika
16.https://magref.ru/pedagogicheskaya-kultura-spetsialista-po-sotsialnoy-rabote/
17.https://www.socialworktoday.com/archive/EoESepOct08.shtml

MIDDLE AGES AND AZERBAIJAN TRAVELERS

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ ПУТЕШЕСТВЕННИКИ В СРЕДНИЕ ВЕКА

Assoc. Prof. Dr. Zulfiyya Maharram Karimova

Azerbaijan State Pedagogical University

РЕЗЮМЕ

Азербайджанский народ не только смог сохранить свою историю древней культуры, но и еще более развил его и вырастил ученых мировой славы. Среди них не малую часть составляют ученые и путешественники, которые сыграли большую роль в развитии географии как науки. Один из них – известный путешественник, географ и астроном Востока средних веков, проживавший во второй половине XIV – начале XV вв. был Абдурашид ибн Салих ибн Нури аль-Бакуви. А.Бакуви действительно смог собрать множество материалов, относящихся к своей эпохе, определить долготу и широту множества городов и стран, дать в краткой форме их описание. Произведения А.Бакуви являются весьма ценными материалами для географов, историков, этнографов, экономистов, востоковедов, искусствоведов.

Ключевое слово: Азербайджан, А.Бакуви, путешественник

Study of the native land willy-nilly turns to the need pupils' going out from the boundaries of the school. Within the school they master information on our morality, past and today our fight for freedom and territorial integrity, our flora and fauna, historical personalities and etc. it is very important to enlarge them, to get familiarized with our motherland, the territory where we live. This is more necessary for increasing the needs for loving it, being proud for it, protecting it and the responsibility feeling for it.

A number of efficient forms, ways and means to bring up the growing generation in the spirit of love to the motherland have been formed and developed.

One of the most useful means of studying the rich historic past of our people is to collect and study the materials on ethnography.

To make the children love the native land, its nature, people, history and historical monuments from little ages strengthens in them the feeling of love to the motherland.

Azerbaijan having the history of culture of 4 thousand years is one of the most ancient countries of the world. The geographical position of Azerbaijan, its location in the center of commercial ways of the world, over the silk route has caused growing and gaining popularity of the ancient cities as Gabala, Beylagan, Barda. Ganja, Shaki, Nakhchivan, Shamakhi, Shabran, Baku and etc which has played certain role in its economic development and their turning to one of the greatest commercial centers.

Azerbaijan people not only preserved its ancient cultural history, but also further developed it and has grown up world famous scientists. The scientists and travellers who played a role in development of geography science were many among the scientists.

Abdurrashid iban Salih ibn Nuri al – Bakuvi who has lived in the second half of the XV: century and in the beginning of the XV century has been the well-known traveller, geographer and astronomer of the middle age East. A.Bakuvi wrote in the 90th page of the section under the title "Baku" of his book titled "Talkhis al – Asar va ajaib al – malik al - gahhar" (summary of monuments and miracles of powerful ruler) which he wrote in 1403: "Baku is the native land of me and my father – the scientist imam Salih ibn Nuri. He was the Imam of Baku and died in 806 of Hijri calendar (1403-1404) when he was 77 years old."

A.Bakuvi belonged to the ruling class of his period, he has come from Baku Imam's ecclesiastic-scientist family. He got his education from his father and prominent scientists of Baku. Bakuvi was one of the people with high education and knowledge of his period. It is clear from the fact that he has seen many places, has given the complex geographical descriptions in cities and countries from Andalus in the west to China in the east, from western Africa to Ireland and Russia in the north, as well as he has closely familiarized with the valuable works of geography, astronomy, history, literature and other works of Al – Yagubi, Gudama ibn Jafar, al-Masudi, Abu Ishag, Ibrahim ibn Mahammad al-Farsi, al-Istakhri, Biruni, Abu Sina, Yagut Hamavi, Bahmanyar, Nizami Ganjavi, Afzaladdin Khagani, Mujiraddin Beylagani and tens of other scientists, philosophers, physicians and poets and given references to them in necessary parts of his works.

A.Bakuvi has indeed collected many new materials relating his period, defined the width and length circles of many cities and countries and given the full description of them in brief.

Furthermore, the information is provided on the objects, commercial and other things made in separate countries in the works of Bakuvi, which was not encountered in other works.

Works by Bakuvi are very valuable for geographers, historians, ethnographers, economists, orientalists, art critics and etc. Bakuvi in his work titled "Talkhis al - asar" provides interesting information on history, ethnography, art critics, minerals, mineral products, precious stones, various goods, architectural monuments, mausoleums, countries and cities. In particular, he gave wider part to description of cities as Baku, Tabriz, Isfahan, Bagdad, Kudus (Beyt ul - Mugaddas), Medina, Mecca, Cairo and the countries and provinces as Kuhistan, Persia, Syria, Mesopotamia, Arabia, Egypt and etc. Probably, as Bakuvi has been to these places in person, he was able to give description of them more widely.

Bakuvi's book titled "Talkhis al – Asar va ajaib al – malik al - gahhar" consists of introduction and seven chapters. He praises the God and Mohammed the prophet and prays to them in order to give him power to successfully complete the work he started. It is very interesting that Bakuvi courageously noted that all events in the nature was due to the impact of the Sun in the period when the Islamic religion dogmatism in the whole East was reigning. He wrote that various lands, blocks and zones form on the earth due to the impact of the sun, rain and wind.

He listed the places distinguishing from each other for natural conditions and noted the possibility of finding minerals and precious stones in these places. Also he stated that the population groups of these places are distinguished from each other. Bakuvi wrote in the beginning of the introduction that the nature obliges people to communicate with each other.

Then he explained the reasons of formation of handicraft, building of villages and cities, and the defense castles around the cities.

Bakuvi approached to formation of cities in social terms. The cities were built in coasts, in the places defended from north winds. The Shahs have built strengthened walls around the cities and placed many gates in order to prevent crowd for entry to and exit from the city. They allocated the best places within the city for government and common works and the remaining places for mosque, bazaars, karvansara, bath and residential places of ordinary people.

Bakuvi allocated separate title on "the chapter of re-production" in the introduction and provided wide information on minerals (gold, silver, copper, sulphur, mercury, oil and etc), plants (date, bananas, nut, spices and etc), fauna (elephant, buffalo, squirrel, sable, ostrich, nightingale, sparrow and etc).

Bakuvi provides more accurate and correct information on the economy, oil of his native city Baku, raise of level of Caspian sea and etc. Baku is the city built of stone in the coast of the Caspian sea. The water of the sea washed its walls and some parts remained under the water and the water approached to the mosque.

Furthermore, Bakuvi described the ancient city as such: "most of the houses were built on the rocks. Its lands are stony, its weather is good and its water is sweet. Sweet water is extracted from the wells drilled over the rocks. The productivity of the grain is low. Most part of the grain is brought here from Shirvan and Mughan. There are a lot of fig, pomegranate and grapes here. The gardens are far from the city. City population visit there in summer and return back after living there for some time. The population repeats it every year."

The city has two strengthened castle walls. The greatest one of them is near the sea. The waves wash its walls. This is the same castle which the Tatar could not occupy. The second castle is higher than the first one. The top side of it was laid with bricks unevenly.

The main characteristic of this city is that the wind blows either in the night or in the daytime. Sometimes, when the wind is very strong, the people could not go in its direction. In the winter, when the wind blows, even the horses and sheep could not stand in their places, the wind draws them to the sea.

Baku is well-known with its oil fields and availability of resin. More than 200 camel loads of oil is extracted every year. Furthermore, there is another source that whitish-lilac colored paraffin is extracted without break. Its rental is about one thousand dirhams. There is soil like solid substance near the eruption source. It burns like candle. They cut pieces and took to the city, and use them for heating houses and bathes.

There is ever burning flame in the distance of one parsang from the city. This is natural gas. The temple of fire-worshipers is situated on it. Then he notes that "the peasants situated near this flame burn the limestone and bring to the city by vehicles. They produce salt from the salt lakes and send to other countries."

Bakuvi better described the Pirallahi island, situated in Caspian sea. He writes: "there is an island with people near the city. They were hunting seals there. They remove their skin and melting their fat. They put and burn the fat in the lamps. They make wineskin from their skins and filled it with oil and send to other countries in the ships. There are many gazelles there and there is not so much gazelles in elsewhere. In some years, the flame coming out from the sea and raising very high is seen. This is seen from one day distance and even from farther distance. This flame is burnt for long period and then went out. Bakuvi probably provided for the mud volcano here. When the volcanoes erupted, the extracting gas is flamed and the flame raises high."

Bakuvi writes about Ganja (Ganza) that it is the strengthened city and castle of the Muslim in the border of Georgia in Aran. Ganja is prosperous, the grain is much, its population loves renovation, they are skilled craftsmen in growing silkworm and preparing silk. There is Harak named castle with beach, flowing water and beautiful gardens in the distance of one destination from the city. The weather of there is nice in summer. The population of Ganja moves to this place in summer. There is a plant named Hur resembling the Syrian mulberry. It cures the liver disease. This plant is not grown in other place than Ganja and Shirvan. The great poet, thinker. genuine master Abu Mahammad Nizami Ganjavi was born there. He is the author of well-known works as "Divan", "Khosrov and Shirin", "Leyli and Majnun", "Sirlar Khazinasi", "Haft peykar" (Yeddi Gozal). But, Bakuvi did not speak about the disastrous earthquake happened in Ganja in 1131 and the death of one hundred thousands of people in the result of it. The great poet Nizami Ganjavi has dedicated one of his poems to this earthquake, the dangers arising out from it.

Bakuvi writes about Nakhchivan being one of the most ancient and cultural cities of Azerbaijan: "Nakhchivan was built in the high place within the plain. The river Araz is seen from there. There are a lot of gardens and forests here, the fruits and grain are much, the weather is clean and the water is tasty."

As seen from the description of Bakuvi, there were many forests in Nakhchivan at that time. Unfortunately, those forests did not remain until our time. Now, the forest remained there in a small area in Bichanak pass in the form of park.

The information provided by Bakuvi on the ancient cities of Azerbaijan as Beylagan, Mughan, Gabala, Shabran and etc is of great historic-geographic importance. These cities were destructed in the result of repeated destructive attacks of various invaders to rich, prosperous and beautiful country of Azerbaijan. That's why, the information of ancient and middle ages on these cities is of great importance for science. Such cities that disappeared on the earth are many in Middle Asia, Iran, Iraq, North Africa and other countries. It is possible to find information on them in the works of Bakuvi.

That's why, Bakuvi's work titled "Talkhis al – Asar va ajaib al – malik al - gahhar" is very valuable historic-geographic source for modern historians, archeologists, ethnographers and etc.

A.Bakuvi travelled a lot and has been in many countries and cities. He has many works. He wrote the book titled "Talkhis al – Asar va ajaib al – malik al - gahhar" in 1403 which is kept in the national library of France and took it to Paris in 1683. The world scientists call this book "World Geography". Because, he gave the brief description of many countries and cities in his book titled "Talkhis al – Asar va ajaib al – malik al - gahhar".

A.Bakuvi has provided wide information on the provinces, cities and villages of Middle Asian Republics. There is a lot of information on Fargana, Jurjaniyya, Taraz, Khajarasb, Kharazm and etc in his book. Kharasm is one of the most ancient states of the world. There was Kharasm state there until th attack of Chingiz khan. It had healthy climate, sweet water and plenty and tasty fruits. The greatest river of it is the Jeyhun (Amu-darya) river flowing from Badashkhan. He wrote wide on starting point of Amu-darya, its reaching to Kharasm lake (Araz lake) passing through the territories and pouring in Kharasm lake. He noted the distance from Kharasm to the lake. He spoke about the curing importance of the lake. He wrote that water-melon shaped stones are taken from the lake. They have great curing importance. One of them cures the kidneys.

Bakuvi also provided information on Jurjaniyya city being the center of Kharasm. Jurjaniyya is situated in the bank of Jeyhun river. Its population is engaged in handicraft. The women make nice and delicate clothes and sew them with golden threads. The melon grown there is deemed to be one of the miracles of Kharasm. Bakuvi wrote when describing the nature of the surrounding of the city that surrounding of the city was surrounded with sand drifts moving in the wide area. There are a lot of thorns there. The thorn is indeed well grown in there and other places of the Middle Asia, because the roots of this plant goes very deep and supplies itself with humidity.

Then he provided interesting information on growing of melon here. He wrote that the people comes from Kharasm here when the melon is planted. Each of them allocate the area by laying stones around the lands without owner. They cut the thorn from top, place melon seeds within its root and then leave. The juice within the thorn germinates and feeds the seeds. That's why, the melon does not need watering and care. When the melon is grown, they come and see that the area is full of melon. Such sweet and tasty melon is not in any other country. Its is very cheap. They cut the melon in slices and dry it and send to various places as present.

Study of native land and collection of materials on ethnography is also important for that, if the pupil getting familiarized with them tries to remember and remind them and has difficulty in reminding those information in his memory, it remembers those independently which he sees with his eyes and coordinates them with teaching materials.

All of them provides grounds to come to the conclusion that how clear the ethnography material is, so well they will be understood and mastered and not forgotten so long. So, the patriotism

training consists of the territory where the pupil lives, the country which he is the citizen of, mastering the republic comprehensively and good familiarization with it.

The travels of middle age Azerbaijani travellers and the works written by them today play the role of valuable source for the students of either school or higher schools.

References:

A.Bakuvi “Talkhis al – Asar va ajaib al – malik al – gahhar”

TÜRKDİLLİ XALQLARIIN VAHİD KÖKÜ

ОБЩИЙ КОРЕНЬ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ

THE COMMON ROOT OF TURKIC-SPEAKING PEOPLES

Ped. Üzrə Elm.Dok., Professor Bağirova Tamilla Əli Qizi
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ORCİD parolu: 0000-0003-3322-9947

XÜLASƏ

Ən qədim dövr tarixinə, cəmiyyətin həyatına baxış əsrlər boyu tətqiq olunmuş və bu baxışlarda əsaslı dəyişikliklər baş verməyibdir. Bunu türkdilli xalqlarin folkloruna ona görə aid etmək olar ki, bədii və elmi dili kimi yetkinləşən türk dili tarixi dövrdən daha əvvəl meydana gəlmişdir. Ümumiləşmiş nəticəyə görə folklor bütün sivilizasiyanın beşiyidir və cəmiyətin ən uca zirvələrinin fəth etməsində o fundamental rol daşıyir.
Açar sözlər: türkdilli, xalq,vahid, cəmiyyət, baxışlar.

РЕЗЮМЕ

Взгляд на историю древнейших времен и жизнь обществ изучается веками и никаких изменений в этих поисках не произошло. Мы относим это к фольклору тюркоязычных народов потому, что тюркский художественный и научный язык появился раньше исторического периода. Согласно обобщенному результату исследований фольклор является основанием всей цивилизации и играет фундаментальную роль в покорении вершин любого общества.
Ключевые слова: тюркоязычные, народ, единство, общество, взгляды

Summary

A glance at the history of ancient times and the life of societies has been studied for centuries and no changes have occurred in this search. We attribute this to the folklore of the Turkic-speaking peoples because the Turkic artistic and scientific language appeared before the historical period. According to the generalized result of research, folklore is the foundation of all civilization and plays a fundamental role in conquering the heights of any society.
Key words: Turkic-speaking, people, unity, society, views.

Hər bir xalq yüzilliklərdən yüzilliyə müəyyən təcrübəyə yiyələnməklə, onları öz növbəsində gələcək nəslə qoyub gedir. Yazı meydana gəlməmişdən çox əvvəl və daha sonra o, müdrik kəlamlar, agıllı məsləhətlər, təbiətin öyrənilməsi, insanlar arasındakı münasibətləri, adət və ənənələr, həyatı təcrübə, əcdadların tarixi və s. yalnız folklorun köməyi ilə nəsildən nəsillərə ötürülür.

Folklora müraciət xalqın dünyagörüşünü, onun psixoloqiyasını, xarakterini, incəsənətin keyfiyyətini öyrənməyə kömək göstərir. Müxtəlif xalqların folklorunun tədqiqi ən vacib məsələlrdən biridir. Bu baxımından türkdilli kicik xalqların folkloru xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Ukraynanın Priazov reqionunda, Donetsk vilayəti yerləşən ərazidə, artıq 200 ildən coxdur ki, Mariupol şəhərinin adından götürülmüş mariopol yunanları (diqər adları: donetsk, suov, priazov, meotiv yunanları) adlə etnos yaşayır.

Mariupol yunanların folklorunun öyrənilməsi 19 əsrdən başlanmışdır. Bu etnosun, folklorun fundamental tədqiqatı – V.X. Kondaraki, V.İ. Qriqorovuç,T.N. Çernışova kimi alimlər tərəfindən aparılmış və bunun da nəticəsində folklorun əsasları, mənşəyi dərindən araşdırılmış, urum xalq mahnıları tematikasına görə siniflirə bölünmüş.

Krımın krım-tatarlar sahəsində Azovyanıya köçən ulumların etnosunda nəşr və mahnı folkloru xalq poyeziya yaradıcılıgının bazası üzərində qurularaq formalaşmışdır. Bu dövrlərə müvafiq olaraq, urum xalq yaradıcılıgı iki yerə ayrılır: 1) krım dövründən (1778 il) yunanların krımdan köçürülməsinə qədər, 2) Azovyanı dövrü, yəni azovyanlda folklorun müstəqil şəkildə inkişafı.

Krım-tatar mənşəyli və ya krım-taatr musiqisi nümunəsi əsasinda yaranan urumların mahnı yaradıcılıgında daha dərin və fundamental layları çoxsaylı mahnılar təşkil edir. Onları kateqoriyalara bölmək olar :

1) “masal türiləri” – masalların mahnısı
2) “Boy türkləri” – xüsusi mahnı
3) “Cini duşehka” – çastuşkalar.

Yunan-urumları tərəfindən, praktiki olaraq adaptasiya məruz qalmayan Volqa tatarlarının mahnıları və azərbaycanlılara məxsus olan əsərlər səslənir. Masallara aid edilən 100 mahnının yarısından çoxu Açıq Qəribə həsr edilmişdir. Bu musiqidə az-çox krım-tatarların adekvat olanları seçmək çətin deyil. Həmin mahnılarda cografi məkan kimi Krım adına da təsadüf edilir.Məişət, lirik, əyləncəli və ənənələr haqqında 200-ə yaxın sayda olan mahnılarda Krlm-tatarların musiqi əsərləri il tapmaq mqmkqn deyil ki, bu da həm Krım tatarları, həm də ururlarda çoxlu sayda mahnıların meydana çıxması və etnosların 200 il bir-birindən ayrı yaşanası ilə izah oluna bilər.

Ümumilikdə urum folklorunun nəzərdən keçirdikdə görürük ki, onun genetikası krım-tatarların şifahı xalq yaradıcılıgı ilə vəhdət təşkil edir. Bu və ya diqər toponimlirin mövcudlugu əsərin yaranma tarixi(Krım və Azovyanı dövrləri) bizə aydın şəkildə açıqlayir.

Buryat etnosu. Akademik B.Y. Vladimirov “Qeseriada” əsərini “İlliadanı” çox-çox üstələyən quvvətli bir qəhrəmannamə kimi qiymətləndirir. Mərkəzi Asiya və Tibet ərazilərində məxsus olan bu milli eposda bütün Avro-Asiya regionunda çəkişmələr, daha sonra isə bütün Qərb və Şərqin birləşıb, yeganəlik təşkil edılməsi kimi qlobal məsələlərə toxunulur. Məhz özünün qədim keçmişi ilə tanılan Mərkəzi Asiyada indinin ozünə kimi müxtəlif mədəniyyətlər və xalqlar bir-biri ilə qarışaraq sivilizasiyanı zənginləşdirə bilmişlər.

“Qeseriada”da buryat eposunun qəhrəmanları - 55 qərb və 44 şərq tenqillərinin öz səmaları altıda necə yaşamaları təsvir olunur. Real həyatda bu iki xalqa aid olan müxtəlif ənənələr bir-birinə qarışaraq, bu və ya diqər layları salaraq yeni-yeni mədəniyyətlər və etnosları meydana çıxarmaga

nail olmuşlar. Mərkəzi Asiyanın Qərb mədəniyyətləri bütün tarixi dövrlərdə öx qədim ənənlərini, daha sonrakı, yaxın keçmişdə isə türkdilli etnosları nümumə kimi təqdim etmişlər.

Bşqır etnosu. Başqır folklorunda "Alpamış" ismi(alın, anlamış) ,iki mənada, həm ümumi, həm də xüsusi isim kimi səslənir. Birinci halda bu söz nəhəng titan mənasında anlama gəlir ki, bunu da bir sıra mifik eposlarla toponomik xarakterlərə malik olan qəhrəmanlara aid edirlər. İkinci halda biz görürük ki, bu adın daşıyıçısı Alpamış türk xalqları içində geniş yayılmış "Alpamış və Barsınxulu" adlı əsərin əsas qəhrəmanıdır.

Qədim ənənələ müvafiq olaraq başqırlar, bir yerdən digərinə köçdüyü zaman özləri ilə vardövləti, mal-qarası ilə yanaşı öz qədim mədəniyyətlirini, o çümlədən nəhənglər, alpamışlar haqqında olan toponomik əfsanələrini də aparmaqla, yeni yurd saldıqları cografi ərazilərə onların adlarını verirdilər.

Başqırqıstandan kənarda, Uralın arxasındakı ərazidə, Çelyabinsk, Kurqan və Sverdlovsk vilayətlərində yaşayan başqırların şıfahi xalq yaradıcılıgı janr, ifa və dil baxımından müxtəlifdir. Bu xalq,öz ulu əcdadlarının qoyub-getdikləri, kədər və sevinc ərs etdirən incəsənət incilərini qoyub-saxlaya bilmişdir. Əsrlər boyu baş verən hadisələr öz ərsini dərin mənalı poetik yaradıcılıgında tapmışdır.

Xalq öz təcrübəsini, fəlsəfi və etik təsəvvürlərini və dini baxışlarını ən qısa, lakonik zərb məsələlərində, aforizm janrında əks etdirə bilib. Ən populər janr hesab edilən mahnı janrında tarixi hadisələr, qündəlik həyatın qarşıya qoydugu problemlər təqdim olunur.

Xüsusi maraq ənənəvi əsərlər kəsb edir ki, onlar da müxtəlif insan dövrü (dogum, gənclik çagları, nigah baglama və ölüm) ilə baglıdır. Bütün bunlar müxtəlif cür formalarda qorunubsaxlanılsa da, ancaq əsas kulminasiya başqır toyundan anlar, gəlinin ata evi ilə vidalaşması,senlyau (oxşama) – demək olar ki hamısında göstərilir. Xalqın genetik yaddaşı lazımı qədər həyatadavamlıdır və onun senlyausı şox qiymətləndirilir.

Ural arxasında yaşayan başqırların yaddaşlarında qalan ən dəyərli materiallara bir necə epik əsərləri də daxil etmək olar. Onların içərisində "Suxay Bator"u xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Bu kubairin yalnız ayrı-ayrı hissələri zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır ki, orada xalq qəhrəmanına yüksək təriflər verilir. Adı çəkilın kubair 16-17 əsrlərdəki hadisələrdən bəxş edir. O zaman Ural başqırları onların torpaqlarını zəbt etməyə gəlmiş, Sibir xanlıgı ilə müharibə aparırdı. Epik xarakter daşıyan digər ümumtürk əsəri – "Kuskurneç və Mayansulu" Çelyabinsk vilayətində həyatı əks etdirir.

Tuva etnosu. Sibir regionunda yaşayan xalqların Milli folklorunun öyrənilməsində belə bir nəticə əldə olunur ki, Tuva qəhrəmannamələri Cənubi Sibirdə yaşayan və türkdilli xalqlarına (xakas, Altay) aid edilən qəhrəmanlıq eposları ilə oxşardır..Bundan əlavə Tuva eposu buryatların eposuna stadial, süjet-kompozisiya və bədii plan baxımından çox oxşayır.Altay-sayan xalqlarının epik əsərlərində nəslin say baxımındanüç hekayət süjeti nəzərə çarpır:

1)Baba-ogul-nəvə, 2) Ata-ogul, 3) Bahadurun özü. Bunu belə izah etmək olar ki,Tuva qəhrəmanlıq eposu,Sibir xalqlarının bahadurlar haqqındakı poemaları kimi, stadial olaraq yunan-arxaik epos tipinə aid edilir.Tarixi-qəhrəmanlıq eposu ilə müqayisədə (rus nagılları, "Manas",

“Alpamış”) arxayik eposda konket tarixi hadisələr və faktlar nümaylş etdirilmlr və burada tarixi adlar çəkilmir. Orada yalnız qəbilə və tayfakarın ideyalları verilir.

Digər epik əsərlərdə nigah prosesi dogma torpaga qarət məqsədilə hücum çəkən yadellilərlə müharibə aparmaqla səçiyyəndirilir.Epik antipodlra- xarici düçmənlər, zalım xanlar, insani xassəlrə malik olan mifik canlılar aid edilir.

Altay-sayan xalqlar etnosu. Bu xalqlarının eposu, əsər ücun çox əhəmiyyətli sayılan bədii-təsviri və stilistik üsulunun ümumilliyini, oxşarlıgını qoruyub-saxlaya bilmişdir. Bütun qəhrəmannamələrdə qara rəngdən vətən təsvirləri, hadisələrin təzahürü, heyvan,quş, insan hissiyatı çatdırmaq zamanında istifadə olunur ki, bu da adları çəkilən məhfumların daxili aləmini təqdim etmək işində əsas rol oynayir. Bununla belə qara rəng həm də qaranlıq zülmətə əks etdirdiyi ücün, düşmən obrazının təsvirində ondan geniş surətdə istifadə edilir.Tuva qəhrəmannamələrinin əksər epik formaları və tipir sayılan hissələri, Sibir xalqlarının türk-monqol eposunun poetik formuluna yaxındır. Hətta bunların bəziləri həm mətn, həm də sözlərin quruluşuna görə bir-biri ilə eyni olmaqla üst-üstə düşür.

Belıliklə Sibirdə yaşayan türk-monqol xalqlarının eposunun poetik ənənələri bədiilik çəhəti ilə xarakterizə olunmaqla, şifahi xalq yaradıcılıgının universal xassələri üslubuna aid edilir.

Naqay etnosu.Rusiya Federasiyasınnın ərazisində yaşayan naqaylar türkdilli xalqlardır. Əsas etibarilə onlar Stavropol,Astraxan vilayətlərində,Qaraçay-Çerkez, Dagıstan respublikalarında məskən salmışlar.Naqay folklorunun monumental janrlarına aid qəhrəmanlıq eposunu misal gətirmək olar ki,buraya da epik poemalar kimi şöhrət tapan “Ediqe”,”Aysılın oglu Amet”,”Mamay”,”Şora-batır”,”Tahir və Zöhrə” və s. əsərləri aid etmək olar.Bu əsərlər özündə tariximizin 14-19 əsrlərinin ayrı-ayrı hadisələrini ərs etdirirlər.

Naqaylarln mənəvi mədəniyyətində əsas yeri Qafqaz müharibəsi haqqında yazılan mahnılar silsilələri tutur.Sözü gedən müharibə naqaylarln yaddaşlarına ona görə həkk olunmuşdur ki,bu faciə nəticəsində yüz minlərlə naqay məhv edilmiş, millətin müəyyən hissəsi isə iki dövr ərzində yuxarıda adı çəkilən ölkə və vilayətlərə məcburi olaraq köcməli olmuşlar.Məhz bu səbəbdən də naqay folklorunun böyük bir hissəsi, şair-nasirlərin əsərləri həmin faciəni təşkil edir.Vətənindən ayrı düşən,məcburən yad torpaqlarda məskən salan mühacirlərin acı həyatı,naqay folklorunun mahnı,oxşama janrlarında özünə yer tapmışdır.Bu musiqi əsərləri müxtəlif ölçülü və məzmunlu olsalar da,onların hamısı eyni faciəni, yəni yeganə mövzunu –kədər,zülm,dogma ocaq-vətən həsrəti əks etdirir.

Tatar etnosu. Krım və Qazan tatarlarının ənənəvi musiqi-poetik mədəniyyətini öyrənərkən,bir sıra prinsipial xassələr ortaya çıxır ki,bu da onların ümumi formada birliyindən danışmaga imkan verir.By aspektdə Qazan və Krım tatarlarının dini nəgmə (müsəlman) oxunuşu misalındakı mahnı ifaları xüsusi maraq dogurur.Dini mahnı oxunuşu dedikdə, bir kompleks poetik mətn toplusu anlamı nəzərdə tutulur.Bu mətnlərin əsas və başlıca ümumiliyi,pərəstiş təcrübəsinin möhkəmləşdirilməsində özünü göstərir.Dini mahnılarının müqaiyisəli təhlili aşagıdakı nəticələri verir:

1) Orta əsrlər İslam dövründə, təkcə bu mədəniyyətlər deyil,həm də bütün türkdilli xalqlarda baş verən prosesləri öyrənə bilmək imkanı.

2) Hər xalqa məxsus olan və bu günə kimi itirilən mədəniyyətləri hissə-hissə olsa da bir yerə toplaya bilmək imkanı.

3) Və ən nəhayət, bu cür təhlil türkdilli müsəlmanların yaradıcılığının bir-biri ilə əlaqədə olundugu açıqlaya bilir ki,bu da həmin dini mahnıların dünya mədəniyyətinə,o cümlədən də müsəlman aləminə necə zəngin tövhələr bəxş etməsini,onların nə dərəcədə əhəmiyyət kəsb etməsini göstərir.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE KARARSIZLIK VE ERKEN DÖNEM UYUMSUZ ŞEMALAR ARASINDAKİ İLİŞKİ[1]

THE RELATIONSHIP BETWEEN INDECISION AND EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS IN UNIVERSITY STUDENTS

Büşra SÖYLEMEZ
Psikolojik Danışman, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp ÇELİK
Sakarya Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinde kararsızlığın, erken dönem uyumsuz şemalar ve bazı değişkenler (cinsiyet, yaşamın çoğunun geçirildiği yer ve aile türü) açısından incelenmesidir. Bu çalışmanın örneklemi 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılında Marmara Bölgesinde bulunan Sakarya Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve İstanbul Aydın Üniversitesi bünyesinde eğitim-öğretim 361 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma verileri Kişisel Karar Ölçeği ve Young Şema Ölçeği Kısa Formu-3 kullanılarak toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizi ilişkisiz örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi, korelasyon ve regresyon analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinde kararsızlık düzeyinin cinsiyet ve yaşanılan yer değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı bulunurken aile türüne göre herhangi bir farklılık saptanmamıştır. Korelasyon analizi sonucunda ise kararsızlık ve erken dönem uyumsuz şemalar arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca regresyon analizi sonucunda duygusal yoksunluk, başarısızlık, bağımlılık, onay arama ve cezalandırıcılık erken dönem uyumsuz şema alt boyutlarının üniversite öğrencilerinde kararsızlığı yordadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karar, kararsızlık, erken dönem uyumsuz şemalar, şema terapi

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the indecision of university students in the way of maladaptive schemas and some variables (gender, age, number of siblings, order of birth, living place, family type, and person who nurturing). The sample of this study consists of 361 students (242 females and 119 males) who are studying in Sakarya University, Marmara University, Gebze Technical University, Yıldız Thecnical University, and İstanbul Aydın University in the 2017-2018 academic year. Individuals forming the study group are university students between

[1] Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

18-38 yers old. The data were gathered with Personal Decision Scale and Short Form of Young Schema Scale-3. In order to analyze the data of research, independence sample t-test, One way ANOVA, correlation, and regression analysis were used. The data analysis show that indecision acquires a different character in connection with different gender and living space while there is no statistically significant difference according to family type. According to the results of data analysis, it was found that there was a statistically significant relationship between University students' indecision and early period maladaptive schemas. In addition, the result of regression showed that the dimensions of early maladaptive schemas such as emotional deprivation, failure, dependency, approval-seeking, punitiveness predict the indecision in university students.

Keywords: Decision, indecision, early period maladaptive schemas, schema therapy

GİRİŞ

Değişen dünya ve artan imkanlar ile birlikte insan yaşamının da değişime uğradığı ifade edilebilir. Bireyin yaşamını idame ettirmesi için gereken bileşenler çeşitlendikçe bunların arasından sağlıklı seçimler yapabilme becerisi kazanması da önemli bir faktör haline gelmiştir. Doğru kararlar verip bu karardan memnun ve kararının sorumluluğunu taşıma olgunluğuna sahip bireylerin hayatlarını daha doyumlu sürdürdüğü belirtilebilir. Bu noktada doğru karar verebilme becerisi kazanmanın önem teşkil ettiği söylenebilir.

Karar vermenin bireyin yaşamı boyunca karşılaşacağı bir durum olduğu söylenebilir. Her birey iç-dış faktörlerden etkilenerek edindiği alışkanlıkları ile kendine uygun bir strateji ile karar verir (Nas, 2010). Araştırmacılar (Bağlıkol, 2010; Pekdoğan, 2015; Tosun, Yazıcı ve Altun, 2017) karar verme stratejileri üzerinde çalışmalar yapmışlar ve bireylerin karar verirken mantıklı, iç tepkisel, bağımlı, aceleci, kaderci, erteleyici, kararsızlık tepkilerini kullandıklarını belirlemişlerdir. Etkili ve uygun strateji olarak mantıklı karar verme stratejisi belirtilirken; kararına bağlanamama, kararından hoşnutsuzluk ya da kararını değiştirme isteği gibi güçlüklere sebep olan kararsızlık istenmedik bir karar verme stratejisi olarak karşımıza çıkmakta ve kaçınılması gerektiği bildirilmektedir (Bacanlı, 1996).

Kararsızlık ile ilgili alan yazın incelendiğinde kararsızlık stratejisine zemin hazırlayan unsurların niteliğini konu alan araştırmalara geç başlandığı görülmektedir. Karar verme stratejilerinden biri olan kararsızlık özellikle 1960'lı yıllardan itibaren psikoloji araştırmaları arasında yer edinmiştir. Ulusal alanyazında kararsızlık konusunda en çok araştırma yapan Bacanlı'ya (1999) göre kararsızlık, bireylerin seçenekler arasında araştırma yaptıktan sonra kendisine en uygun olanı tercih etmesiyle birlikte daha sonra bu seçimden memnun olmama düşüncesini ifade etmektedir.

Kararsızlığın bireyin hayatında birçok olumsuzluğa sebep olduğu belirtilebilir. Kararsızlığın gerek anlık gerekse uzun süreli olsun kişiyi bloke ettiği, olayları anlayabilmesi ve geniş planda düşünebilmesini engellediği belirtilmektedir (Gök, 2018). Hayatta her konuda yaşanan, bazen uzun bazense kısa süren bu durum bireyleri toplum içerisinde dengesiz, gitgelleri olan ve pasif duruma düşürerek özgüvenlerinin azalmasına sebep olacağı düşünülmektedir (Yüksel, 2000).

Bu noktada kişinin hayatında yaşam doyumunu düşürdüğü ve olumsuzluklara sebep olduğu belirtilen kararsızlık olgusunun ilişkili olduğu ve ona sebep olan faktörlerin araştırılıp çözüm yöntemlerinin belirlenmesinin birey için faydalı olabileceği söylenebilir. Ayrıca bu faktörlerin ortaya çıkmasında erken dönem yaşantılarının önemli olduğu da düşünülebilir.

Bireylerin olay ve olgulara karşı verdiği tepkilerin bireyin durumları nasıl yorumlayacağını belirleyen çarpık bilişsel yapı olan erken dönem uyumsuz şemalardan kaynaklandığı belirtilmektedir (Dobson, 2010; McGinn ve Young,1996; Schmidt, Joiner, Young ve Telch, 1995; Stallard, 2007; Young, 1999). Çocukluk döneminde güvenlik, kabul edilme, duyguları ifade etme özgürlüğü, bakım, istikrar, gerçekçi sınırlara sahip bir dünyada yaşama gibi evrensel bir grup duygusal ihtiyacınınkarşılanması birey için yeterli olmadığında erken dönem uyumsuz şemaların ortaya çıktığı söylenmektedir(Rafaeli, Bernstein ve Young, 2012).

Bu şemaların katı ve değişime karşı dirençli oldukları belirtilmektedir (Young ve Klosko, 2003). Bu sebeple bireyin yaşamının ilerleyen safhalarında uyum bozucu hale gelebilir, çeşitli psikolojik bozuklukların altında yatan sebep olabilirler.Bununla birlikte şemaların kendimizi ve içinde yaşadığımız dünyayı algılamada bize bilgi sundukları ifade edilmektedir. Bu yönüyle kişide güven hissi uyandırdığı için şemanın değiştirilmesi kişinin benlik algısı ve dünyanın nasıl bir yer olduğuna ilişkin alışkın olduğu görüşünü değiştireceği için şemanın sürdürülmesi kişiye acı verse de değiştirmek istemediği, kendini güvende hissettiğinden bireyin şemayı hayatı boyunca tekrarlama eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Young ve Klosko, 2011). Bu yüzden değiştirilmesi zor örüntüler olarak görülebilecek şemaların kişilerin hayatını çıkmaza sokan kararsızlık davranışı ile ilişkili olabileceği düşüncesi savunulabilir.

Alanyazın tarandığında şema kavramının ilk defa Piaget ve Beck gibi bilişsel psikologların kullanmasının yanı sıra hastaların tedavisinde Young tarafından geliştirilen bir terapi modeli olarak kullanıldığı da görülmektedir. Bu modelde güvenli bir ortamda güvenilir kişilerle yetişme, otonom olma, bakım veren kişi ile güvenli bağlanma, duygu ve ihtiyaçların ifade edilebilmesi, koşulsuz saygı ve kabul, otantik olabilme, benlik algısı gibi ihtiyaçlar temel evrensel duygusal ihtiyaçlar olarak tanımlamakta ve bunların karşılanması sonucunda sağlıklı bireylerin yetişebileceği belirtmektedir (Çakır, 2007). Dolayısıyla bireylerin kararsızlık yaşamalarının altında yatan önemli sebeplerden biri çocukluk çağında çocukluk ihtiyaçlarının makul bir şekilde karşılanmamasından kaynaklı olarak gelişen erken dönem uyumsuz şemalar olabilir. Bu nedenle bu araştırmada kararsızlık ile erken dönem uyumsuz şemalar ve kararsızlık bazı değişkenler (cinsiyet, yaşamın çoğunun geçirildiği yer ve aile türü) açısından icelenmeye çalışılmıştır çalışılmıştır.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Araştırma verileri 2017-2018 Eğitim-Öğretim yılında Marmara Bölgesinde bulunan Sakarya Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi bünyesinde eğitim-öğretime kayıtlı toplam 361 üniversite öğrencisinden alınmıştır. Katılımcı sayısı cinsiyet açısından incelendiğinde 242 (%67)'si kadın ve 119 (%33)'u erkek üniversite öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Kararsızlık Ölçeği (KKÖ)

Kararsızlık örüntülerini ve kararsızlık düzeylerini ölçmek amacıyla Bacanlı (1999) tarafından geliştirilen, geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılan ‘’Kişisel Kararsızlık Ölçeği’’ kullanılmıştır. Ölçek 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan en düşük puan 18 olup, en yüksek puan ise 90’dır. Düşük puanlar kararsızlık düzeyinin düşük olduğunu, yüksek puanlar ise kararsızlık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin oluşturulma çalışmasında yapı geçerliliğini sınamak için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi kapsamında ölçeğin tek boyutlu olup olmadığını sınamak amacıyla Temel Bileşenler Analizi tekniği kullanılmış, birbirinden ilişkisiz faktörleri ayrıştırmak gerekçesiyle de Varimax dik döndürme tekniği uygulanmıştır. Ayrışan iki faktörün %44.34 toplam varyansının %29.72’si birinci faktör, %14.46’si ise ikinci faktörden kaynaklandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ölçeğin güvenirliğinin test edilmesi için iç tutarlılık katsayıları, kararlılık katsayıları ve madde-toplam puan korelasyonları hesaplanmıştır. Tüm ölçek için iç tutarlık kat sayısı alfa .92 bulunmuştur. Ölçeğin tümünün madde-toplam korelasyonlarının .27 ile .69 arasında dağıldığı görülmüştür (Bacanlı, 1999).

Young Şema Ölçeği Kısa Formu-3 (YŞÖ-KF 3)

Ölçek, bireylerin erken dönem uyumsuz şemalarının ölçülmesi amacıyla Jeffrey Young (1990) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe versiyonunun geçerlik ve güvenirlik çalışması Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır (2009) tarafından üniversite örneklemi kullanılarak yapılmış ve 5 şema alanı ile yorumlanabilir 14 şema boyutu elde edilmiştir. Zedelenmiş özerklik, kopukluk, yüksek standartlar, zedelenmiş sınırlar ve başkalarına yönelimlilik 5 şema alanı, yapılan üst sıra faktör analizi yardımıyla tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan şema boyutları ise; duygusal yoksunluk (1, 19,37, 55, 73), başarısızlık (6, 24, 33, 42, 60, 78), karamsarlık (8, 17, 26, 35, 80), sosyal izolasyon/güvensizlik (3, 4, 40, 57, 58, 75, 76), duyguları bastırma (12, 30, 48, 66, 84), onay arayıcılık (16, 34, 52, 56, 70, 88), iç içe geçme/bağımlılık (7, 9, 10, 25, 63, 64, 79, 81, 82), ayrıcalıklılık/yetersiz özdenetim (15, 22, 32, 50, 51, 68, 69), kendini feda (11, 29, 47, 65, 83), terk edilme (2, 20, 28, 38, 74), cezalandırıcılık (18, 49, 53, 54, 72, 89), kusurluluk (23, 41, 43, 59, 77, 90), hastalık ve tehditler karşısında dayanıksızlık (21, 39, 44, 62, 71), yüksek standartlar (13, 14, 31) şeklinde gruplanmıştır. Ölçeğin Türkçe geçerlik-güvenirlik çalışmasında test-tekrar test güvenirliğinin, şema alanları açısından r = .66 - .83, şema boyutları açısından ise r = .66 - .82 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Ölçek iç tutarlılık katsayısı açısından değerlendirildiğinde ise şema boyutları için α = .63 - .80, şema alanları için α = .53 - .81 arasında değiştiği bulgusuna ulaşılmıştır (Soygüt ve diğerleri, 2009).

Verilerin Analizi

Araştırma verileri regresyon analizi, korelasyon analizi, t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada kararsızlık ile erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişki korelasyon ve regreyon analizi ile incelenmiştir. Ayrıca çalışmada üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeylerinin bazı değişkenlere (cinsiyet, yaşamın çoğunun geçirildiği yer ve aile türü) göre önemli düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı da t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1.

Üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeyleri ile erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkilere yönelik korelasyon analizi sonucu

Kararsızlık	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
D_yoksunluk	.29**	1													
Ter_edilme	.45**	.61**	1												
Soyal_izolasyon	.38**	.69**	.548**	1											
Kusurluluk	.38**	.74**	.675**	.657**	1										
Basarısızlık	.52**	.58**	.569**	.532**	.718**	1									
Dayanıksızlık	.45**	.45**	.605**	.615**	.523**	.504**	1								
ic_icelik_bagımlılık	.52**	.59**	.667**	.512**	.669**	.688**	.574**	1							
Kendini_Feda_etme	.30**	.38**	.477**	.396**	.344**	.305**	.425**	.413**	1						
Duy_Bastırma	.28**	.56**	.356**	.583**	.541**	.457**	.397**	.452**	.277**	1					
Yük_standartlar	.21**	.22**	.317**	.282**	.177**	.186**	.477**	.270**	.344**	.275**	1				
Ayrıcalıklık_yetersiz_özd	.15**	.19**	.165**	.379**	.194**	.169**	.373**	.174**	.374**	.240**	.409**	1			
Onay_arama	.36**	.14**	.385**	.278**	.189**	.322**	.527**	.325**	.511**	.150**	.551**	.481**	1		
Karamsarlık	.42**	.46**	.499**	.597**	.484**	.501**	.625**	.508**	.487**	.372**	.377**	.348**	.476**	1	
Cezalandırıcılık	.21**	.28**	.367**	.439**	.346**	.294**	.515**	.283**	.496**	.312**	.387**	.489**	.521**	.541**	1
$\bar{x}$	44.58	8.96	9.28	16.15	10.85	12.39	11.41	16.58	13.74	11.96	8.64	23.71	19.35	12.26	18.86
SS	12.48	4.56	4.40	6.62	5.20	5.29	4.65	6.65	4.75	4.96	3.67	6.78	6.13	5.72	5.94

*= p<.05, **= p<.01

Tablo 1'de görüldüğü gibi korelasyon analizi sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinde kararsızlık düzeyi ile erken dönem uyumsuz şemalar arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kararsızlık düzeyi ile duygusal yoksunluk (r= .29), duyguları bastırma (r = .28), yüksek standartlar (r = .21), ayrıcalıklık (r = .15), cezalandırıcılık (r = .21) erken dönem uyumsuz şema alt boyutları arasında düşük düzeyde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanırken; terk edilme (r = .45), sosyal izolasyon (r = .38), kusurluluk (r = .38), başarısızlık (r = .52), dayanıksızlık (r = .45), bağımlılık (r = .52), onay arama (r = .36) karamsarlık (r = .42 erken dönem uyumsuz şema alt boyutları ile pozitif yönde orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmada erken dönem uyumsuz şemalardan hangilerinin kararsızlığı anlamlı düzeyde yordadığı regresyon analizi ile incelenmiş ve Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.

Üniversite öğrencilerinde kararsızlık değişkenini erken dönem uyumsuz şemaların yordama düzeylerine ilişkin bulgular

Bağımlı Değişken	Yordayıcı Değişken						Korelasyon	
		B	SH	β	T	p	Kısmi	Yarı Kısmi

	Sabit	23.388	2.398		9.752	.000		
	Duygusal Yoksunluk	-.605	.202	-.221	-2.995	.003	-.159	-.125
	Terkedilme	.374	.198	.132	1.887	.060	.101	.079
	Sosyal İzolasyon	.255	.140	.135	1.825	.069	.098	.076
	Kusurluluk	-.215	.196	-.090	-1.101	.272	-.059	-.046
	Başarısızlık	.702	.162	.298	4.330	.000	.227	.181
	Dayanıksızlık	.204	.185	.076	1.102	.271	.059	.046
Kararsızlık	Bağımlılık	.408	.130	.217	3.132	.002	.166	.131
	Kendini Feda Etme	.107	.148	.041	.721	.471	.039	.030
	Duyguları Bastırma	.134	.141	.053	.951	.342	.051	.040
	Yüksek Standartlar	-.127	.185	-.037	-.686	.493	-.037	-.029
	Ayrıcalıklık	-.072	.099	-.039	-.728	.467	-.039	-.030
	Onay arama	.285	.132	.140	2.162	.031	.115	.090
	Karamsarlık	.222	.137	.102	1.623	.106	.087	.068
	Cezalandırıcılık	-.261	.123	-.124	-2.126	.034	-.114	-.089
			F (346,14)= 16.103					
			R^2= .37					

Tablo 2 incelendiğinde duygusal yoksunluk (β= -.221), başarısızlık (β= .298), bağımlılık (β= .217), onay arama (β= .140), cezalandırıcılık (β= -.124) erken dönem uyumsuz şema alt boyutlarının kararsızlık değişkenini yordadığı; terkedilme (β= .132), sosyal izolasyon (β= .135), kusurluluk (β= -.090), dayanıksızlık (β= .076), kendini feda etme (β= .041), duyguları bastırma (β= .053), yüksek standartlar (β= -.037), ayrıcalıklık (β= -.039) ve karamsarlık (β= .102) erken dönem uyumsuz şema alt boyutlarının ise kararsızlık değişkenini yordamadığı saptanmıştır. Ayrıca elde edilen bulgu doğrultusunda, erken dönem uyumsuz şemaların yer aldığı regresyon modelinin üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeyinin %37'sini yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kararsızlığın Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesine İlişkin Bulgular

Kararsızlık düzeyinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı t-testi ile incelenmiştir ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Kararsızlığın cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bulgular

				Levene Testi					95% Güven Aralığı	
	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	F	p	t	Sd	p	Düşük	Yüksek
Kararsızlık	Kadın	242	45.7645	.165	.685	2.594	.359	.010	.87006	6.32274
	Erkek	119	42.1681							

Tablo 3'teki t-testi sonucuna göre kadın ve erkeklerin kararsızlık toplam puanları arasında anlamlı düzeyde (p<.05) bir farklılık olduğu tespit edilmiş ve kadın katılımcıların kararsızlık puan ortalamalarının ($\bar{x}$ = 45.7645) erkek katılımcıların kararsızlık puan ortalamalarından ($\bar{x}$ = 42.1681) daha yüksek olduğu görülmüştür.

Kararsızlığın Aile Türü Değişkeni Açısından İncelenmesine İlişkin Bulgular

Katılımcıların kararsızlık toplam puan ortalamalarının aile türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı t-testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.

Üniversite öğrencilerinde kararsızlığın aile türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin *t-testi sonucu*

				Levene Testi					95% Güven Aralığı	
	Aile Türü	N	$\bar{x}$	F	*p*	*t*	Sd	*p*	Düşük	Yüksek
Kararsızlık	Çekirdek	323	44.7152	.016	.899	.604	.359	.546	-2.91878	5.50701
	Geniş	38	43.4211							

Tablo 4'teki t-testi sonucuna göre çekirdek aile yetişen katılımcıların ve geniş ailede yetişen katılımcıların kararsızlık toplam puanları arasında anlamlı düzeyde (p<.05) bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Çekirdek ailede yetişen katılımcıların kararsızlık puan ortalamalarının ($\bar{x}$ = 44.7152) geniş ailede yetişen katılımcıların kararsızlık puan ortalamalarından ($\bar{x}$ = 43.4211) daha yüksek olduğu görülmüştür.

Kararsızlığın Yaşam Yeri Değişkeni Açısından İncelenmesine İlişkin Bulgular

Araştırmada kararsızlık düzeyinin yaşam yerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. ANOVA yapılmadan önce Levene's testi ile grup dağılımlarının varyanslarının homojen olup olmadığı incelenmişve varyansların homojen olduğu saptanmıştır. Daha sonra ANOVA yapılmış ve bulunan anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yaygınlıkla kullanılan Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçları Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 5.

Betimsel istatistik sonuçları

				95% Güven Aralığı		En Düşük	En Yüksek
	N	$\bar{x}$	*SS*	Alt Sınır	Üst Sınır	Puan	Puan
Köy-kasaba	43	47.9302	12.47740	44.0903	51.7702	18.00	69.00
İlçe	84	42.0833	12.76687	39.3128	44.8539	18.00	69.00
İl	49	48.3061	12.98429	44.5766	52.0356	22.00	69.00
Büyükşehir	185	43.9459	11.92172	42.2167	45.6752	18.00	69.00
Toplam	361	44.5789	12.48021	43.2872	45.8707	18.00	69.00

Tablo 5'te yer alan aritmetik ortalamalar incelendiğinde, yaşam yeri açısından üniversite öğrencilerinde kararsızlık düzeyi karşılaştırıldığında ilde yaşamış olan öğrencilerin kararsızlık düzeylerinin daha yüksek olduğu, ilçede yaşamış olan öğrencilerin ise kararsızlık düzeylerinin daha düşük olduğu bulgusuna erişilmiştir.

Tablo 6.

Üniversite öğrencilerinde kararsızlık düzeyinin yaşam yerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin tek yönlü varyans analizi sonucu

Levene testi	*p*	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	*F*	*p*
		Gruplar arası	1760.925	3	586.975		
.463	.708	Grup içi	54311.075	357	152.132	3.858	. 010
		Toplam	56072.000	360			

Tablo 6 incelendiğinde üniversite öğrencilerinde kararsızlık düzeyinin yaşam yerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir ($F_{(3, 357)}$= 3.858, p<.05). Tek yönlü varyans analizi sonucu bulunan bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe testinden yararlanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da aktarılmıştır.

Tablo 7.

Üniversite öğrencilerinde yaşam yerine göre kararsızlık düzeyine ilişkin scheffe testi sonuçları

					95% Güven Aralığı	
(I) Yaşam yeri	(J) Yaşam yeri	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	*P*	Alt Sınır	Üst Sınır
Köy-Kasaba	İlçe	5.84690	2.31280	.057	-.1228	11.8166
	İl	-.37589	2.57734	.999	-7.0284	6.2767
	Büyükşehir	3.98429	2.08813	.226	-1.4055	9.3741
İlçe	Köy-kasaba	-5.84690	2.31280	.057	-11.8166	.1228
	İl	**-6.22279***	2.21717	**.027**	-11.9457	-.4999
	Büyükşehir	-1.86261	1.62278	.660	-6.0513	2.3261
İl	Köy-kasaba	.37589	2.57734	.999	-6.2767	7.0284
	İlçe	**6,22279***	2,21717	**,027**	,4999	11,9457
	Büyükşehir	4,36018	1,98168	,125	-,7549	9,4752
Büyükşehir	Köy-kasaba	-3,98429	2,08813	,226	-9,3741	1,4055
	İlçe	1,86261	1,62278	,660	-2,3261	6,0513
	İl	-4,36018	1,98168	,125	-9,4752	,7549

*= p<0.05

Tablo 7 incelendiğinde, yaşam yeri ilçe ve yaşam yeri il (p< .05) olan üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeyleri arasında istatistiksel açıdan önemli düzeyde farklılığın olduğu görülmektedir. Diğer olası ikili karşılaştırmalarda önemli düzeyde bir farklılık görülmemektedir.

TARTIŞMA

Çalışmada üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeyini başarısızlık şemasının anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Alanyazında erken dönem uyumsuz şema alt boyutlarından

başarısızlık ile kararsızlık arasında yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan araştırmalar göz önüne alındığında başarısızlığın zıt kavramı olan başarı ile kararsızlık arasında yapılan bir araştırmaya ulaşılmıştır (Tuncel, Yıldız, Yıldız ve Yavuz, 2018). Çalışmada öğretmen adaylarının başarı değerleri ile kararsızlık alt boyutlarından aceleci ve araştırıcı kararsızlığın negatif yönde anlamlı bir ilişki içinde olduğu bulgusuna erişilmiştir. Bireylerin benlik algılarının verecekleri kararı ve karar sürecindeki davranışlarını etkileyebileceği düşünüldüğünde kendisini başarısız algılayan kişilerin karar alırken de başarısız olacaklarını düşünmeleri karar verme sürecini olumsuz etkileyerek kararsızlık stratejisini kullanmalarına sebep olabilir. Bu sebeple bu araştırmada başarısızlık şeması kararsızlığı önemli düzeyde yorduyor olabilir.

Araştırmada üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeyini onay arama şemasının yordadığı görülmüştür. Alan yazın incelendiğinde öğrencilerin kararsızlık düzeyi ile onay arama erken dönem uyum bozucu şeması arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan araştırmalar göz önüne alındığında kararsızlık stratejisinin özeliği olan kaçıngan ve panik karar verme stili ile onay arama uyumsuz şemasına sahip bireylerin özeliği olan duygusal dengesizlik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptayan araştırmaya ulaşılmıştır (Tatlılıoğlu, 2010). Onay arama erken dönem uyumsuz şemasına sahip kişilerin ötekilerin beğenisini kazanmak için kendi ilgi ve isteklerini bir kenara bırakarak başkalarının beğenip takdir edeceği tercihler yaptıkları belirtilmiştir (Rafaeli, Bernstein ve Young, 2015). Kendileri için verdikleri kararlar kendi ilgi ve seçimlerini yansıtmadığından meydana gelen tatminsizlik duygusu ve kendi isteklerini yapamamanın verdiği öfke duygusu arasında bir duygusal dengesizlik yaşayabilecekleri söylenebilir. Böylece onay ihtiyacı arayıp duygusal dengesizlik yaşayan bireyler kararsızlık davranışına başvurabilirler. Bu nedenle bu araştırmada onay arama şemasının kararsızlık düzeyini önemli düzeyde yordadığı bulunmuş olabilir.

Araştırmada üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeyini bağımlılık şemasının önemli düzeyde yordadığı bulunmuştur. Alan yazında yapılan araştırmalar incelendiğinde, kararsızlık ile bağımlı karar verme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin bulunduğu araştırma yapılmış olmasına rağmen (Şirin ve Güner, 2018) kararsızlık düzeyi ile bağımlılık erken dönem uyumsuz şeması arasında yapılan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Karar verme davranışının bireyde kendine uygun seçenekleri tanıyabilme, bu seçenekleri yönetebilme ve sonuca ilişkin sorumluluk alabilme becerisi gerektirdiği söylenmektedir (Candangil ve Ceyhan, 2006). Bu özeliklerden yoksun bireyler kararsızlık stratejisini benimseyebilir ya da başkalarının desteği olmadan sağlıklı karar veremeyeceklerini düşünebilir, yaşamlarındaki her türlü karar verme durumu için ötekilerin varlığına ve yönlendirmelerine ihtiyaç duyabilirler. Böylece kararsız bireyler yaşamlarını idame ettirmek ve seçimlerinde bir sonuca ulaşabilmek için başkalarına bağımlı karar verme davranışına sıklıkla başvurabilirler. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeyini bağımlılık şeması yorduyor olabilir.

Çalışma bulgularına göre, üniversite öğrencilerinde kararsızlık düzeyinin cinsiyete göre anlamlı bir düzeyde farklılaştığı ve kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla kararsızlık yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın bulguları ile ilgili alan yazındaki araştırma bulgularının benzerlik gösterdiği görülmüştür (Arslan, 2007; Büyükçapar, 2015; Sarı, 2007; Torun, 2007; Yılmaz, 2009). Arslan (2007) Selçuk Üniversitesi öğrencileri ile yaptığı araştırmada cinsiyet değişkenine göre aceleci kararsızlık alt boyutunda anlamlı bir fark

bulurken, araştırıcı kararsızlık alt boyutunda ise fark gözlemlemediğini belirtmiştir. Büyükçapar (2015) yaptığı araştırmada kız öğrencilerin kişisel kararsızlık puan ortalamalarını, erkek öğrencilerden daha yüksek bulmuştur. Bulguların kızların erkeklere kıyasen daha aceleci karar verdiklerini rapor etmiştir. Sarı (2007) ise yaptığı araştırma sonuçlarına göre kadınların araştırıcı kararsızlık alt boyutunda erkeklere göre daha yüksek puan aldıkları fakat genel kararsızlıkta cinsiyet açısından anlamlı bir fark bulunamadığı ifade etmiştir. Çalışmaları destekler nitelikteki araştırmasında Torun (2007) tarafından kız öğrencilerin karar verme stratejisi olarak kararsızlığı erkek öğrencilerden daha fazla kullandığı tespit edilmiştir. Özelikle küçük yerleşim yerlerinde kadınlara karar verme konusunda söz hakkı verilmemesinin kadınlarda karar verme becerisinin gelişemediği söylenebilir. Buna ek olarak karar verme becerisinin yeterli veri toplama ve bu veriler içerisinde kişiye en uygun olanın seçilmesini kapsayan rasyonel bir süreci içerdiği vurgulanmaktadır (Ercengiz ve Şar, 2018). Buna göre kadınların erkeklere göre daha duygusal olabileceği ve bu mantıksal süreci yürütmekte zorlanabilecekleri söylenebilir. Ayrıca toplumun kadınlardan beklentisi ile modern kadının kendisinden beklentisi arasında farklılıkların olabileceği belirtilmektedir (Eroğlu ve İrdem, 2016). Bu sebeple, kadınların kendi istekleri ile toplumun beklentileri arasında kalarak erkeklere göre daha kararsız olabilecekleri düşünülebilir. Bu bağlamda cinsiyet değişkenine ilişkin araştırmalar incelendiğinde kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla kararsızlık yaşadığı ve anlamlı bir farkın oluşma ihtimalinin olduğu söylenebilir.

Çalışmanın bulgularına göre, üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeyleri aile türü değişkeni açısından farklılaşmadığı görülmektedir. Alan yazın incelendiğinde üniversite öğrencilerinde kararsızlık düzeyi ile aile türü arasında yapılan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bunun yerine kararsızlık ile yakından ilişkili bir kavram olarak ifade edilebilecek olan karar verme stilleri ile ilgili Tatlılıoğlu (2010) tarafından yapılan araştırma sonucu incelendiğinde karar verme stilleri puan ortalamalarının aile türü değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulgusuna erişilmiştir. Bireyin ailede kimlerle ve kaç kişiyle birlikte yaşamasından daha çok o kişilerin karar verirken ne şekilde davrandıkları bireylerin karar verme stratejisini etkileyen bir unsur olabilir. Bu sebeple geniş ailede ya da çekirdek ailede yaşıyor olmak bireylerin kararsızlık düzeylerini farklılaştıran bir değişken olarak bulunmamış olabilir. Bu kapsamda, aile türü değişkenine ilişkin yapılan bu çalışmanın araştırmayı destekler sonuçları rapor ettiği söylenebilir.

Araştırmanın bulgularına göre, üniversite öğrencilerinin kararsızlık düzeylerinin yaşam yeri açısından anlamlı bir farkın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alan yazın taraması sonucunda kararsızlık düzeyi açısından yaşam yeri değişkenine yönelik çalışmalara rastlanmamıştır. Bunun yerine kararsızlık ile ilintili başka bir kavram olan karar verme konusunda yapılan araştırma bulgularından, araştırma sonucunu desteklemek amacıyla yararlanılmıştır. Araştırma bulguları alan yazında yapılan benzer çalışmalarla sonucu itibariyle benzerlik göstermektedir (Temel, 2015). Temel (2015) yaptığı inceleme sonucunda öğretmenlerin yaşamlarının büyük bir bölümünü geçirdiği yaşam yeri değişkenine göre karar verme stilleri alt boyutlarından erteleyici karar vermede ve panik karar vermede anlamlı bir fark bulmuştur. Köy-kasaba gibi küçük yerleşim yerlerinde alternatif oluşturmada yeterli seçeneğin olamayabileceği, bu durumun kişinin kendisine daha uygun bir seçenekten yoksun olmasıyla birlikte istemediği bir seçim yapma konusunda panik tepkisi sergileyebileceği şeklinde açıklanabilir. Diğer yandan,

köyün sosyokültürel yapısı olarak daha kollektivist olmasının özelikle küçük yaş grubuna seçim yapma hakkını sunmadığı belirtilmektedir (Yalçınkaya ve Şanlı, 2003). Bu sebeple, karar vermeyi yeterince deneyimlemeyen birey bu davranışı sergilemesi beklenen durumlarda paniğe kapılarak panik karar verme stiline başvuruyor olabilir. Araştırma sonuçları incelendiğinde bu çalışma ile benzer sonuçlara rastlandığı gözlemlenebilir.

Bu araştırma sonuçları gelecek çalışmalar için umut verici bulgular sunmasına rağmen bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öğrenci popülasyonunun Marmara Bölgesi'nde bulunan belli başlı üniversitelerde (Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi) öğrenim gören 18-31 yaş arası olması araştırmanın sınırlılıkları arasındadır. Ayrıca bu araştırmanın sonuçları yalnızca katılımcıların özbildirim ölçeklerine kendilerinin verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Bu yüzden gelecekteki çalışmaların kullanılan anketlerin yanı sıra katılımcılara ilişkin farklı bakış açısı sunabilecek akran, öğretmen ve ebeveynlerinden de veri toplamaları kararsızlık ve erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkiyi daha iyi açıklamalarına sebep olacaktır. Ek olarak, şema terapinin bünyesinde hangi şema alanının ne zaman etkin olduğuna göre farklılaşan mod durumlarını da barındırdığı belirtilmektedir (Karaosmanoğlu ve Şaşıoğlu, 2015). Bu model kapsamındaki ileride yapılacak olan çalışmalarda kararsızlık davranışı ile ilintili olabilecek şema modları çerçevesinde incelenmesi literatürü zenginleştirecektir. Ayrıca şema modları ve kararsızlık davranışı ile ilgili yapılacak araştırmaların boylamsal olarak yürütülmesi gelişim dönemlerine göre şema modlarının değişimini incelemeye fırsat veren bir çalışma olacaktır.

KAYNAKÇA

Arslan, Ç. (2007). Üniversite öğrencilerinin sürekli kaygı ve kişisel kararsızlık düzeylerinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 217484).

Bacanlı, F. (1996). Bir Mesleki Grup Rehberliği Programı ve Uygulama Klavuzu. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara

Bacanlı, F. (1999). Kararsızlık ölçeğinin geliştirilmesi. Beşinci Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi. Erişim adresi: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/391729

Bağlıkol, Y. (2010). İlköğretim 8. Sınıf öğrencilerinin kendine saygı ile karar verme stratejileri arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Büyükçapar, F. (2015). Özel okullar ile devlet okullarında okul sporlarına katılan ortaöğretim öğrencilerinin sürekli kaygı ve kişisel kararsızlık düzeylerinin incelenmesi (Kahramanmaraş ili örneği) (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 384526).

Candangil, S. Ö. ve Ceyhan, A. A. (2006). Denetim odakları farklı lise öğrencilerinin bazı kişisel özelliklerine göre karar vermede öz-saygı ve stres düzeyleri. *Sosyal Bilimler*

Dergisi, 2, 71-88. Erişim adresi: http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423869672.pdf

Çakır, Z. (2007). *Antisosyal kişilik bozukluğunda erken dönem uyumsuz şemalar, algılanan ebeveynlik stilleri ve şema sürdürücü başa çıkma davranışları arasındaki ilişkiler: Şema terapi çerçevesinde bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 228976).

Dobson, K. S. (2010). *Handbook of cognitive-behavioral therapies*. New York: Guilford Press.

Ercengiz, M. ve Şar, A. H. (2018). Kabul ve kararlılık terapisi yönelimli karar verme becerisi psikoeğitim programının karar verme stilleri üzerindeki etkisi. Sakarya University Journal of Education, 8(4), 109-130. doi: 10.19126/suje.417797

Eroğlu, D. ve İrdem, Ş. (2016). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve yönetim kademelerindeki yansımaları. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi, 3(2),* 11-35. doi: 10.5505/pibyd.2016.70288

Gök, Ü.(2018). Kariyer karar verme programının 8.sınıf öğrencilerinin kariyer karar verme güçlükleri ve mesleki olgunluk düzeylerine etkisi (Yüksek Lisan Tezi). YÖK tez merkezi veri tabanından erişildi (Tez no: 525112).

Karaosmanoğlu, H.A. ve Şaşıoğlu, M. (2015). Kişilik Bozuklukları Tedavisinde Şema Terapi. *Türkiye Klinikleri Psychiatry-Special Topics*, 8(4), 30-7. Erişim adresi: https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-kisilik-bozukluklari-tedavisinde-sema-terapi-73137.html

McGinn, L. K., & Young, J. E. (1996). Schema-focused therapy. In P. M. Salkovskis (Ed.), Frontiers of cognitive therapy (p. 182–207). The Guilford Press.

Nas, S. (2010). Karar verme stillerine bilimsel yaklaşımlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 2(*2), 43-65. Erişim adresi: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/53087

Pekdoğan, S. (2015). Karar verme stilleri araştırmaları: 2009-2013 yılları arasındaki yüksek lisans tezlerinin incelenmesi. *The Journal of Academic Social Sciences Studies, 34*, 321-331. doi number:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2788

Rafaeli, E., Bernstein, D. P. ve Young, J. E. (2012). Şema terapi ayırıcı özelikler. (Çev. M. Şaşıoğlu). İstanbul: Psikonet.

Schmidt, N. B., Joiner, T. E., Young, J. E. ve Telch, M. J. (1995). The schema questionnaire: Investigation of psychometric properties and the hierarchical structure of a measure of maladaptive schemas. *Cognitive Therapy and Research, 19*(3), 295-321. doi: 10.1007/BF02230402

Sarı, E. (2007). Türk üniversite öğrencilerinin aceleci, araştırıcı ve genel kararsızlık biçimlerinin kendilik saygısı düzeylerine etkileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri 2007, 7*(2) 897-926. Erişim adresi: http://earsiv.odu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11489/330/A1%20karars%C4%B1zl%C4%B1k.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Stallard, P. (2007). Early maladaptive schemas in children: Stability and differences between a community and a clinic referred sample. *Clinical Psychology and Psychotherapy, 14*, 10-18. doi: 10.1002/cpp.511

Soygüt, G., Karaosmanoğlu, A., & Çakır, Z. (2009). Assessment of early maladaptive schemas: A psychometric study of the Turkish Young Schema Questionnaire-Short Form-3. Turkish Journal of Psychiatry, 20(1), 75-84.

Şirin, A. ve Güner, A. (2018). İlkokul Yönetici ve Öğretmenlerinin Karar Verme Stratejileri ile İş Doyumları Arasındaki İlişki. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 43-78. Erişim adresi: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/657296

Tatlılıoğlu, K. (2010). Farklı öz-anlayış düzeylerine sahip üniversite öğrencilerinin karar vermede özsaygı, karar verme stilleri ve kişilik özelliklerinin değerlendirilmesi (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 264322).

Temel, V. (2015). Beden eğitimi öğretmenlerinin problem çözme becerileri, karar verme stilleri ve öfke tarzları (Doktora Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 381107)

Torun, S. (2007). *Akran baskısı düzeyi farklı olan lise öğrencilerinin karar stratejilerinin incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü). Erişim adresi: http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/4541/5045.pdf?show

Tosun, C., Yazıcı, H., & Altun, F. (2017). İlişkide Karar Verme Ölçeğinin Türk Kültürüne

Uyarlanması. Journal of History Culture and Art Research, 6(3), 650-668.

doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i3.942

Tuncel, M., Yıldız, S., Yıldız, K. ve Yavuz, R. (2018). Öğretmen adaylarının kişisel kararsızlık ve eleştirel düşünme motivasyonları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(2),1127-1155. Erişim adresi: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/485321

Yalçınkaya, H. ve Şanlı, N. (2003). İlköğretim Okulu 11-16 Yaş Öğrencilerinin Ailede Karar Vermeye Katılımı Konusundaki Görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, (157). Erişim adresi: https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/157/yalcinkaya.htm

Yılmaz, A. (2009). *İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin anne baba tutumları ile kararsızlık düzeyleri arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanında erişildi (Tez No: 239229)

Yüksel, M. (2000). Yönetişim kavramı üzerine. *Ankara Barosu Dergisi, 58,* 3. Erişim adresi: http://www.ankarabarosu.org.tr/siteler/ankarabarosu/tekmakale/2000-3/5.pdf

Young, J. E. (1990).*Young Schema Questionnaire*. New York:Cognitive Therapy Center of Newyork.

Young, J. E. (1999). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach (rev.ed.)*. Sarasota, FL: Professional Resources Press.

Young, J. E., Klosko, J. S. & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide.* New York: Guilford Press.

Young, J. E. ve Klosko, J. S. (2011). *Hayatı Yeniden Keşfedin.* (S. Kohen ve D. Güler, Çev.). İstanbul: Psikonet Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1993).

TOURISM DEVELOPMENT GUIDELINES IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

AZEBAYCAN CUMHURIYETI BÖLGELERINDƏ TURIZM GELIŞTIRME YÖNERGELERI

Doç. Dr. Novruze ADİLOVA

Bakü Devlet Üniversitesi, Dünya Ekonomisi Bölümü

Doç. Dr. - Sedaqet AHMEDOVA

Bakü Devlet Üniversitesi, Dünya Ekonomisi Bölümü

Orcid: 0000-0003-4049-8539

ÖZET

Yazar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bölgelerin gelişimini, bölgesel turizm planlamasını ve bölgesel turizmin özelliklerini inceler.

Makale, modern zamanlarda bölgelerde turizmin gelişmesine odaklanmaktadır.

Makale bu sorunları sistematik olarak inceler.

Anahtar Kelimeler: turizm, turizme yatırım, bölgesel kalkınma,

ABSTRACT

The author examines the development of regions, regional tourism planning and the features of regional tourism in the Republic of Azerbaijan.

The article focuses on the development of tourism in the regions in modern times.

The article systematically examines these problems.

Keywords: tourism, investment in tourism, regional development,

INTRODUCTION

Regional features of tourism mean the intensity of attracting the economic potential of each region to the economic turnover in terms of its location and planning. The geographical and economic nature of tourism shapes its territorial features. Thus, the regional economy depends on natural geographical and transit conditions. Each region has certain resources, technologies for their use, population and settlement problems. Therefore, for the comprehensive and integrated development of the regions, it is justified in terms of criteria to assess the resource potential of the onlat, to create new jobs and to build efficient economic sectors such as areas of activity. The economy of the regions is an integral part of the country's economy. Dynamism, development proportions, regularities in the country's economy affect the economic opportunities of the regions.

The regions create unified economic systems connected to each other and to the center. Of course, this economy is not based on administration, but on the principles of interaction. While the economies of the regions are built on local interests, the country's economy is built on common interests. The country's economic security is based on the strategy of ensuring the

economic interests and social development of every citizen and individual through centralized funds. It is integrated at the expense of integrated, ie macroeconomic interests, resources, local, local and joint opportunities. From this point of view, economic entities and social population groups in the regions become regional carriers of the unified system by solving their interests and needs at the centralized country level. These relations are effective in the production, distribution of GDP, which is an economic mechanism of adaptation, in the formation and use of the state budget, as well as in the impact of any decision-making on individual areas. Tourism plays a sectoral and social role in the region's economy. Both the local region and the country are implemented at the centralized level with their own mechanisms. Thus, the sources of the formation of local budgets in the regions play a role in the formation of GDP, the formation of state budget revenues in the distribution. Therefore, when we talk about the economic potential of the region, it is possible to assess the potential tourist opportunities in each region in a broad sense and to assess the impact on overall economic development by making ways to use them, to make forecasts. The boundaries, scales, and distribution between the regional interests of tourism and the interests of the state depend on the use of resources, but in modern conditions, the principles of regional self-government are distinguished and justified by the size of the use of these resources.

It is more favorable for tourism, more socially important and important for the integrated development of the region. Therefore, tourism is studied in two main areas: 1) In accordance with macroeconomic criteria 2) In accordance with the social development of the region. As tourism is associated with natural resources, its reproduction is provided with funds to be allocated to the local population. Therefore, the development of tourism in individual regions is stimulated through entrepreneurship support or subsidies at the expense of a centralized budget. The development of tourism plays the role of strategic goals in a number of countries, and this role is measured by the share of tourism in GDP. Thus, the ratio of tourism revenues to GDP, the ratio of resources in tourism to consumer resources assesses the role of tourism in the formation of the country's resource potential. It can rise to 30% -40% in some countries. The role of tourism plays the role of social indicators. Thus, the share of tourism in the settlement of the population in the regions is estimated. Investments in some areas to improve the sectoral structure of the economy and to attract resources to the economy are highly valued in promising areas of development. In modern conditions, the funds allocated from the state budget and the expenditures of the population play a role as a source of investment. Types, forms and motives of tourism determine the nature of economic development. The development of tourism is also characterized by the integration of tourism needs of other countries, so its study takes into account international specifics. Therefore, the international tourism sector is associated with migration problems in the country or is limited by the needs of foreigners entering the country. The principle of territorial planning of regional tourism has two main goals: 1) Ensuring employment and increasing incomes in the area by maximizing the tourist potential of the region and consumer protection Tourism development planning is based on general principles and individual characteristics. The general principles are related to the general economic development and the relevant economic conditions of the republic. The special principles are based on the principles of income and profit for each tourist activity. Tourism planning combines the cost of using opportunities for the development of a directive character in a single system. The integrated approach reflects the ability of tourism

organizations, users to organize and manage the interests of state and local authorities. Therefore, the tourism sector is coordinated with economic and social development programs in other areas in the region. In particular, plans are drawn up for the region's GDP, employment of the region's population, increase of export potential from the region, organization of economic relations and division of labor between tourism and other companies, distribution of tourism products among producers. These plans are aligned with a number of indicators, criteria, and key objectives. These indicators include macroeconomic indicators and specific sector indicators.

Macroeconomic indicators determine the role of tourism development in overall economic growth, the investment capacity of tourism, the share of the number of employees in the ability to work. The main principle of tourism planning is the state protection policy. The normative rights and acts of the state, the organization of their use, the alignment of tourism priorities with the priorities of the state level and, of course, the tasks of certain areas dealing with tourism are being implemented. The process of specialization allows these regions to allocate subsidies on individual priorities in the field of planning and, accordingly, is taken into account in the construction of facilities for agriculture, industry and tourism. Tourism is more of a regional nature. Its geography, resource provision, financial potential, and natural geographical conditions in accordance with tourism marketing determine the main motives for the development of foreign tourists and domestic tourism. Naturally, tourism facilities are being developed in accordance with the summer and winter rural environment and climate. Socio-economic development of the regions determines the prospects of the socio-demographic situation. The higher the level of employment in the region, the more sustainable development is, the settlement problems are solved, the regional economy is more sustainable, steadily growing and allows the development of areas that meet their potential. The settlement process is an integral part of the complex development of each region. Joint development of employment with economic potential in the regions reduces labor shortages and minimizes population migration. Settlement is related to living standards and the development of social infrastructure. The policy pursued is to bring the level of economic development of the regions to the level of economic development of the centers in the context of reforms in the world and in our republic. However, it should be noted that this approach should be optimal, most favorable, cost-effective and effective in terms of social status. A number of social facilities in the regions, regardless of the form of ownership, must meet the needs of the population and meet certain socio-economic standards, including health facilities, educational institutions, roads, energy resources, drinking water problems, telephone communications. Plans are made on the basis of indicators, scope and nature of decision-making, summary plans and specific products. Tourism is a sphere of activity. It is a systematic description of the region, field and type of activity of regional tourism. Naturally, the organization and planning of tourism is the basis of economic and social statistics of the state. Concessional loans are applied to entrepreneurship in tourism with the funds allocated to the tourism sector, which are of strategic importance. Tourism is an integral part of economic security and territorial security. Special bodies are being established in the region for the development of tourism. The main responsibilities and powers of other bodies related to tourism are defined. Tourism is regulated by a number of laws, being a sectoral structure of a free economy and free activity. Tourism development statistics are regulated by the funds allocated for its management in a competitive

environment. Tourism management is about making flexible systematic and forward-looking decisions. Tourism activity forms the classification of legal entities and individuals. Each tourist organization implements a business plan and submits it to the tax authorities as an entrepreneurial activity. In modern conditions, on the basis of a single tax window system, the registration of tourism as an entrepreneurial activity, its licensing, business plan, the number and amount of taxes paid to the state are determined. The planning of tourism development is connected with the choice of its perspective and effective ways. Therefore, companies engaged in tourism are allowed to make scientifically based forecasts for the implementation of effective options for changes in the structure of the business plan of the tourist enterprise, its prospects. Tourism management is linked to the international economic system of planning. For this purpose, direct relations of tourist companies with states or other companies are drawn up for current and future periods. The development of international tourism in the regions creates conditions for the flow of foreign capital to tourist regions and the involvement of products or potential of other areas in the organization of tourist services in tourism. Therefore, countries with potential, including tourism cooperation, are expanding their real market area and creating a favorable service area in the use of natural resources. The state solves its regulatory role in the combination of tourism and regional interests. Regulatory areas focus on production, distribution and consumption in the region. It aims to increase taxes on government revenues by expanding production and increase incomes in the region. Types of employment are formed in accordance with the dictates of the market through production. Production development solves infrastructure problems. Thus, the development of tourism in the regions affects the development of agriculture, natural resources, households, construction, roads and directly affects the development of these areas through the budget or through lending, providing them with financial resources. Up to 10 million manat a year is allocated from the state budget for small and medium enterprises to help entrepreneurs. With the help of tax forms, the state promotes the formation of individual incomes of the population living in the regions. Targeted social assistance The number of poor people living in the region, their function is to create conditions for the state to use resources in the region. For this purpose, investment programs and investment funds have been established. The main purpose of this fund is to develop investment programs. An investment fund has been established in the Republic of Azerbaijan for the last 3 years. The main purpose of this fund is to support the development of investment areas, including tourism. The source of management of the fund is the high income available in the country. Regional tourism management takes place at the macro level, territorial and enterprise level. At the macro level, conceptual directions for tourism management are being developed, sources of funding to stimulate tourism entrepreneurship are being identified, international tourism relations and sources of domestic investment are being identified. Laws defining the responsibilities of local bodies, municipalities and ministries in the development of tourism are applied by the Cabinet of Ministers. At the global level, tourism security addresses regimes implemented to improve the food and living conditions of tourists, including customs, security and safety. At the state level, tourism management uses state mechanisms and laws and agreements adopted in accordance with international requirements. The methodology of a comprehensive approach to tourism development develops state infrastructure projects to improve other areas related to this area, including industry, agriculture, regions, construction, housing and living conditions. In order to expand the demand for the location of productive

forces in each region, the state prepares investment projects. The main direction of the development of tourism, its regional provision is the conditions created for attracting foreign and domestic investment. Therefore, the state funds allocated for entrepreneurship, investment funds and social development of the regions in the country form the state policy of tourism. Entrepreneurship based on natural resources requires funds allocated for the production of those resources. Part of the profit goes to the state budget and local budgets through taxes and payments, another part is spent on salaries, and the other part is spent on innovation, material and technical base, hospitality, construction of infrastructure. It is not necessary to provide buildings and roads for the initial activity in the tourism business, because it is possible to operate through the use of complexes formed in the region for many years. Therefore, when obtaining a license, the entrepreneur shows the ways to use the complexes and potentials around him, determines the rent and, accordingly, determines the costs in these areas. Tourism is highly dependent on natural resources and historical monuments. Of course, this condition is used both for tourism and other purposes. The main principle of economic interest among entrepreneurs is the development of the ability to generate different income at the same cost. At the same time, subsidies or loans for long-term construction infrastructure projects increase the interest of entrepreneurs and encourage them to direct their own funds to this business. Each entrepreneur, in addition to his own funds, creates an opportunity to attract other funds, other subsidies to the tourism turnover. Of course, this is ensured by economic relations, general rules, agreements and a favorable distribution of income. Regional tourism management takes place at the macro level, territorial and enterprise level. At the macro level, conceptual directions for tourism management are being developed, sources of funding to stimulate tourism entrepreneurship are being identified, international tourism relations and sources of domestic investment are being identified.

The methodology of a comprehensive approach to the development of tourism develops state infrastructure projects to improve other areas related to this area, including industry, agricultural regions, construction, housing. The state prepares investment projects to expand the demand for productive forces in each region. The main direction of tourism development and its regional provision is the conditions created for attracting foreign and domestic investments. Therefore, the state funds allocated for entrepreneurship, investment funds and social development of the regions in the country form the state policy of tourism. Public policy is addressed in the context of the overall economic growth, the involvement of the economic and social potential of the region in economic turnover, and the state plays a more secure role in tourism than in other areas. To this end, the state's tourism policy is a leading link in the development of other areas due to its social nature, and entrepreneurs increase tourism risks, knowing the high level of security in the tourism sector, its financial and material human resources regulation by the state. Public administration forms the human resources for the tourism sector, the education system, innovation in tourism management, the secular international status of tourism. State resources are directed directly and indirectly to the organization and development of this area. The infrastructure base of tourism is not possible with entrepreneurial activity. This happens only on the basis of government programs. Public administration is aimed at organizing and improving the laws and mechanisms necessary for their implementation. Tourism laws specialize in the management of functional mechanisms such as sectoral and territorial laws. Specialization is based on the principles that create

incentives between state interests, foreign interests and the activities of tourist enterprises. Thus, the competitive environment of tourism enterprises means entrepreneurship in tourism, protection of justice and interests in tourism revenues, and the effective and efficient formation of economic policy as a whole. The role of the state is considered to play a more prominent role in its social nature. The state, as an object of strategic planning, allows the development of tourism to be included in the state program. In accordance with the structure of tourism potential in each region, the function system and programs of its use have the status of state programs. In modern conditions, tourism business is managed, among other things, by a window system. Thus, the business plan of tourism, its main tasks, the prospects of tourism are registered by the tax authorities for a period of up to 3 days and a license is issued. The system of government is more focused on leading, global goals. The most important of these goals are welfare and living standards. Poverty reduction, job creation and capital inflows to the country through tourism are the cornerstones of the management system. Intra-enterprise tourism planning takes place on individual tourist activities in the region. First of all, the structure of tourists in each region, their socio-demographic composition and motivation are assessed.

CONCLUSION

The necessary conditions for the tourism enterprise and the resources and opportunities that create these conditions are assessed. The business plan of the enterprise envisages the quantity, quality of tourist products, the number of employees and the necessary intra-field transfers and ratios. In each tourist enterprise, the plan is evaluated in terms of commercial income. Profitable tourist product is the basis of the business plan from the economic point of view. The business plan of tourism activity is also measured by social activities. Regardless of the owner of road facilities, hospitality, trade enterprises, RV facilities and other social infrastructure facilities, the development of the region is assessed as a social result, social effects in business planning.

LITERATURE

1. "Fundamentals of Tourism". Edited by BA Bilalov and Ch.G. Gelaliyev Baku 2015
2. “Tourism and its development in the Republic of Azerbaijan”, HB Soltanova, Baku 2015
3. “Azerbaijan tourism and problems of its development”, Masim Abdabov Baku 2014
4. “Socio-economic problems of tourism development”, A.Alirzayev, Saida Aslanova, Baku 2006
5. “Tourism economy and management”, AG Alirzayev, Baku 2007
6. “Tourism”, S. Yeganlı, E. Hacıyev, Baku 2001.
7. "Fundamentals of Tourism" Ilgar Huseynov, Nigar Efendiyeva Baku 2007

İSLAM HUKUK USULÜNDE NESİH

NASKH IN ISLAMIC LAW METHODOLOGY

Doç. Dr. Alpaslan ALKIŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ORCİD: 0000-0003-3401-7073

ÖZET

Nesih, fıkıh usulünün konuları arasında erken dönemlerden itibaren tartışılan önemli meseleler arasında yer almaktadır. Nesihle ilgili olarak literatüre yansımış olan tartışmalar arasında Kur'ân ve sünnetin birbirini neshedip edemeyeceği meselesi de önemli bir yer tutmaktadır. Bu hususta Ebû Hanîfe, özellikle neshin alanı ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerle, neshi amelî ahkâma ait naslarla sınırlı tutmuş; bu görüşüyle de kavramın kazandığı ıstılâhî anlama katkıda bulunmuştur. Ebû Hanîfe, hem Kur'ân hem de sünnette nesih gerçekleştiğine açıkça vurgu yapmaktadır. Hanefî usul doktirininin oluşmasında ve şekillenmesinde büyük katkıları olan Debûsî, konuyla ilgili olarak öncelikle neshin mümkün ve pratikte vâki bir husus olduğunu ifade etmektedir.

Nesih, bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nass ile kaldırma veya bir hükmün şer'î bir delille kaldırılmasıdır. Nesih konusu tefsir usulünü ilgilendirdiği kadar fıkıh usulünü ve fıkhı da ilgilendirmektedir. Hatta neshin konusu, şer'î hükümler olduğuna göre neshin en çok fıkıhla ilgili bir mesele olduğu söylenebilir. Nitekim usulcüler neshi, şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir hükümle ilgası, yürürlükten kaldırılması olarak tanımlamışlardır. Klasik dönem fukahâsının fıkha ilişkin yazdıkları eserlerde neshin bir olgu olarak yer aldığı görülmektedir. Özellikle dört mezhep fakihlerinin tamamı, neshi prensip olarak kabul ettiği gibi fıkhî meselelerin çözümünde de bu prensip doğrultusunda hareket etmiştir. Klasik dönem fıkıh eserlerinde mensûh kabul edilen ayetlerin bir kısmında ihtilaf bulunmakla birlikte diğer bir kısmında ittifak vardır.

Hanefî fıkıh usûlü âlimleri neshin sözlük anlamını belirleme konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Serahsî'ye göre neshin sözlükteki hakikî anlamı "tebdîl"dir. İbtâl, nakil ve izâle gibi diğer anlamlar ise mecazî anlamlardır. Nesih, mükelleflerin ebediyen devam edeceğine inandığı bir hükmün süresinin bittiğinin ve artık eski hükmü geçerli olmadığının beyânıdır. Serahsî'ye göre Kur'an ve sünnet birbirini neshedebilir ve etmiştir. Ancak haber-i vâhid, kıyas ve diğer tâlî deliller nâsih olamazlar.

Anahtar Kelimeler: Usul, Fıkıh, Nesih, Nâsih, Mensûh.

ABSTRACT

The abrogation (naskh) is one of the most important issues discussed in the early history of the usul al-fiqh. Among the debates reflected in the literature regarding the abrogation, the question of whether the Qur'an and the Sunnah can abrogate each other also holds an important place. Regarding his assessments on the area of naskh, Abu Hanifah confines naskh to the practical provisions of the nass (verses of the Qur'an). By this way, he contributed to the meaning of the term naskh. He explicitly lays emphasis on the existence of naskh that took place in both Qur'an and Sunnah. Debûsî, who had great contributions in the formation and shaping of the Hanafi method doctrine, states that abrogation is a possible and practical issue in relation to the subject.

Given the fact that Naskh is to lift a religious text's provision with a later religious text or is abolishment of the judgment by a canon law evidence, Naskh also interested fiqh method and jurisprudence as well as the subject of naskh interested the method of exegesis. Moreover, considering the issue of nashk is Islamic law jurisprudence, ıt can be said that nashk is a matter related mostly to jurisprudence. As a matter of fact, the methodist, generally, have defined nashk as an abrogation of a Islamic law provision with the subsequent Islamic law provision and its removal from the act. It seems that tha nashk took place as a phenomenon in the classical period canonists's works that they wrote about the succes. Especially, all four sectarian jurists have acted on this principle in the solution of the juristic affairs, as well as they accepted nashk as the principle. In the classical fiqh works, some of the verses which are accepted as nullified, there are disputes in some parts meantime alliances in others.

The Hanafı scholars disagreed concerning the literal meaning of *naskh.* Sarakhsı says that *tabdıl* (substitution) is the real meaning of it and others like *ibtal* (nullification) and *izala* (removel) are used metaphorically. *Naskh* is the declaration (bayan) of the time of the particular ruling which we thought would remain forever, but the second ruling made it clear that the time of the ruling was for a certain period and it was now no longer valid. Sarakhsı, demonstrating many examples holds that Qur'an could be and was abrogated by the *Sunnah*, and the *Sunnah* could be and was abrogated by the Qur'an but *khabar al-wahid, qiyas and* other sources can abrogate nothing.

Keywords: Procedure, Fiqh, Naskh, Nasikh, Nullified.

1.İSLAM HUKUK USULÜNDE NESİH

1.1.Nesih ve Tanımı

Nesh lügatte izâle etmek, nakletmek, tebdil etmek, tahvil etmek manalarına gelmektedir.[1] Hanefîlere göre ıstılahî tanımı ise kendi açımızdan devam edeceğini sandığımız bir hükmün sona erdiğinin beyan edilmesidir. Zira Hanefîler وَاِذَا بَدَّلْنَا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ "*Bir âyeti başka bir âyetle değiştirdiğimizde.*"[2] âyetindeki değiştirmek olarak tercüme edilen بَدَّلْنَا "*tebdil*" lafzını nesh olarak açıklamışlardır. Sonradan gelen şer'î delile "nâsih" (nesneden), kaldırılan şer'î hükme ise "mensûh" (nesh edilmiş) denir.[3]

Bu tarif, neshin mahallinin şer'î hüküm olduğunu gösterir. Yani nesh edilen şeyin şer'î bir hüküm olması gerekir. Geçmiş ve geleceğe dair haberler ve kıssalar nesh edilemez. Çünkü geçmişteki olayların neshi, haberlerin yalanlanması, gelecekteki olayların neshi ise onların bilinmemesi anlamına gelir ki i k i s i de hukuken geçersizdir.[4]

Nesih muvakkat olarak konulan şer'î bir hükmün, zamanı gelince şer'î bir delil ile son bulduğunu bildirmekten ibarettir. Bu bakımdan nesih, Allah'a göre beyan, insanlara göre ise hükmü başka bir delille değiştirmek (tebdil) dir.[5] Çünkü o hükmün hangi zamana kadar devam

[1] Ibn Melek, Şerhu'l-Menâr, 247; Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl, II/49.

[2] Nahl, 16/101.

[3] Cessâs, Usûl, I/355; Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 245; Pezdevî, Usûl, III/161-163; Serahsî, Usûl, II/28; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 216; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 160; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 424; Atar, Fıkıh Usûlü, 259; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 276-278.

[4] Semerkandî, Mîzân, II/961; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 216.

[5] Pezdevî, Usûl, III/234; Serahsî, Usûl, II/54;

edeceğini Cenab-ı Hakk önceden bilmektedir. İnsanların ise bu konuda bilgisi bulunmamaktadır.

Nesih halinde bazen bir hükmün yerine başka bir hüküm konulabileceği gibi, bazen da sadece hüküm kaldırılmış olur. Meselâ, namaz da Kudüs'e yönelme hükmü kaldırılmış, onun yerine Kabe'ye yönelme[6] hükmü getirilmiştir. Halbuki Yahudilerdeki cumartesi çalışma yasağı nesh edildiği halde onların yerine başka hükümler getirilmemiştir. Yeni konan hüküm, nesh edilen hükme eşit olabileceği gibi bazen ondan daha hafif veya daha ağır olabilir.[7]

İmam Şâfiî "er-Risale" adlı eserinde neshin nassları ilga değil, nassın hükmünün sona erdiğini bildirmek olduğunu ifade etmiştir.[8] İbn Hazm da bu görüşte olup "Nesih, ilk emrin zamanının sona erdiğini bildirmektir." demiştir.[9]

Cessâs'da, nesih konusunda "emredilen şeyin bizatihi nehyedilmesi câiz değildir. Bu durumda nesihle izale edilen bir şey yoktur. Nesih, sadece önceki hükmün gelecekte mükellef açısından gerekli olmadığını açıklamaktır. Ayrıca nesihte iptal değil, bir şeyin benzerinin tespiti söz konusudur."[10] diyerek şer'î anlamda neshin, aslında bir hükmün müddetinin beyânı olduğunu ifade etmektedir. Buna göre nesih, insanların bakış açısına göre devamlı surette yapılması gereken bir hükmün, Allah Teâlâ tarafından geçerlilik süresinin artık sona erdiğinin insanlara bildirilmesinden ibarettir. Netice olarak Cessâs'a göre nesih, hakikatte ne nakil, ne iptal ne de izaledir. Ona göre nesih, ikinci hükümle, bizim tevehhüm ve takdirimizde devamı mümkün olan ilk hükmün artık gerekmediğinin, yürürlüğünün sona erdiğinin beyân edilmesidir.[11]

1.2.Neshin İmkanı

Neshin aklen ve naklen caiz olup olmadığı şâyet caiz ise vukû bulup bulmadığı, vukû bulmuş ise de Kur'ân'da neshin varlığı tartışma konusu olmuştur. Fakîhler neshin aklen ve naklen caiz olduğu hususunda hem fikir olmuşlardır. Nitekim aşağıdaki âyetler, neshin naklen caiz olduğunun delili olarak ileri sürülmüştür:[12]

- مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَآ "*Biz bir âyetin hükmünü diğer âyette değiştirirsek veya unutturursak ondan daha hayırlısını yahut onun benzerini getiririz.*"[13]

- يَمْحُوا اللهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُۚ وَعِنْدَهٗ اُمُّ الْكِتَابِ "*Allah dilediği hükmü kaldırılır ve yerinde bırakır veya değiştirir.*"[14]

6 Bakara, 2/144.

7 Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl, II/60-65.

8 Şâfiî, er-Risâle, 108.

9 İbn Hazm, en-Nâsîh ve'l-Mensûh, 7.

10 Cessâs, Usûl, I/355.

11 Cessâs, Usûl, I/355.

12 Semerkandî, Mîzân, II/965-968; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/235-243; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 218-219; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 167; Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 118-123; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 280.

13 Bakara, 2/106.

14 Ra'd, 13/39.

وَاِذَا بَدَّلْنَا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓا اِنَّمَآ اَنْتَ مُفْتَرٍۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ - "*Biz bir âyetin yerine, bir âyeti değiştirdiğimiz zaman, Allah ne indirdiğini pek iyi bilmişken, kâfirler dediler ki "Sen, ancak bir iftiracısın". Hayır, onların çoğu Kur'ân'ın hakikatim ve hüküm değiştirmenin faydasını bilmezler.*"[15]

Neshin fiilen mevcudiyeti konusunda da ihtilaf olmamıştır. Zira, önceki peygamberlerin şeriatlarında nesihler vukû bulduğu gibi Peygamberimizin şeriatı da önceki şeriatları neshettiği bilinmektedir.[16] Aynı şekilde, kıblenin tahvili[17], kabir ziyaret yasağının kaldırılması[18] gibi Hz. Peygamberimizin getirdiği fer'i hükümlerde de neshin vukûu görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de neshin mevcudiyeti hususunda İslâm âlimlerinin ekserisi neshin Kur'ân-ı Kerim'de mevcut olduğunu kabul etmişlerdir. Bunlar, Kur'ân'ın kendisinden önceki kitapları neshine ilaveten, yeni kurulmaya başlayan İslam Nizamı'nın inkişaf ve tekâmülü için neshi tabii bir şey olarak görmüşlerdir. Mutezile mezhebine mensub olan Ebû Müslim el-İsfehânî ise neshin aklen caiz ve eski şeriatlarda mevcut olduğunu, Kur'ân'ın kendisinden önceki dinleri neshettiğini, ancak Kur'ân'ın kendi bünyesinde neshin vukû bulmadığını, nesh denilen hususlarda tahsis olduğunu iddia etmiştir.[19]

1.3.Nesh ve Tahsîs

Tahsis, âmmın bazı fertlerini hükmün şümulü dışında bırakmaktır. Nesh ise şer'î bir hükmün sonradan gelen bir nass ile kaldırılmasıdır. Nesih ile tahsis arasındaki şu farklar bulunmaktadır:[20]

a) Nesh halinde hüküm bütün fertlerden kalkabilir. Yani sonra gelen bir delille (nâsihle) hüküm, bütün fertlerden kalkabilir. Buna küllî nesh denir. Meselâ, kıblenin tahvili gibi.

b) Nesh halinde bütün fertlere şamil olan hüküm, bazı fertlerden kalkabilir (cüz'i nesh). Meselâ, وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً"*iffetli müslüman kadınlara zina iftira edenler, sonra (bunu ispat için) dört şahit getirmeyenler (var ya) işte bunlara seksen değnek vurun,*"[21] âyetinin hükmü, karılarına zina isnad iddialarını şahitlerle ispatlayamayan kocalar hakkında Hanefîlere göre وَالَّذِينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ اِلَّا اَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِۙ "*Karılarına zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair, Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesidir.*"[22] âyetiyle neshedilmiştir.

---

[15] Nahl, 16/101.

[16] Serahsî, Usûl, II/54-55.

[17] Bakara, 2/144.

[18] Tirmizi, Cenaiz, 60; Nesai, Dahaya, 36; Ahmed b. Hanbel, I/145.

[19] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/236; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 166; Atar, Fıkıh Usûlü, 260.

[20] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 116; Serahsî, Usûl, I/148-149; Semerkandî, Mîzân, II/959-960; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, I/455; Atar, Fıkıh Usûlü, 261.

[21] Nûr, 24/4,

[22] Nur, 24/6.

c) Tahsîs halinde hüküm, başlangıçta bazı fertlere şamil, bazılarına da şamil değildir. Mühâssıs delil, hükmün hangi fertlere şamil olmadığını gösterip, beyan eder. Tahsis delili âmm ile beraber gelmelidir. Çünkü âmm'dan sonra gelirse ona cüz'i nesih denir.

d) Tahsis hissi ve akli delillerle de olabildiği halde cüz'i nesih sadece şer'î delillerle olabilmektedir.

1.4.Neshin Aklî Delilleri

İslam âlimleri neshin mevcudiyetinin bir takım sebepleri olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: [23]

a) *İnsanların maslahat ve menfaatlerini gözetme*: Şer'î hükümlerin asıl maksadı insanların maslahatlarını gerçekleştirmektedir. Herhangi bir hüküm bir zaman sonra yürürlükten kaldırılmış ve onun yerine başka bir hüküm ikame edilmişse onda insanların menfaatleri olmuştur. Çünkü insanların maslahatları zaman zaman ve yer yer değişebilmektedir.

b) *İnsanları tedrici bir şekilde dine ısındırma:* Dini tebliğde esas olan insanları nefret ettirmek değil, dini sevdirmektir. Psikolojik olarak iyi veya kötü adet ve alışkanlıklara saplanmış bir cemiyeti, bu alışkanlıklardan bir anda koparmak mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'in tebliği ile insanları ve toplumları tedrici bir şekilde ve yumuşatmak suretiyle İslam dini'ne yaklaştırmıştır.

c) *İnsanları imtihan etmek:* İnsanlar dünyaya imtihan için gelmişlerdir. İmtihanda başarılı olanlar mükâfatlandırılacak, muvaffak olamayanlar ise cezalandırılacaktır. Cenâb-ı Hakk emirlerini her insanın takatine göre yöneltmiştir. Peygamberimizden önceki insanların fer'i hükümleri başka, kendi ümmetinin hükümleri başkadır. Her ümmet, kendine tebliğ edilen hükümlerden mesuldür. İmtihanı ona göre yapılacaktır. Çünkü teklif Allah'a ait bir yetkidir. İnsanlara düşen tekliflere riâyettir.

1.5.Neshin Mahalli

Nesih, Hz. Peygamber (a.s.) zamanında vukû bulmuştur. O'nun vefatından sonra ise neshin vukû bulması mümkün değildir. Çünkü nesih vahiy yoluyla olmaktadır. Vahiy dönemi O'nun vefatıyla bittiğine göre, O'ndan sonra neshin vukû bulması da düşünülemez.

Fukahâ, icmâ ile sabit bir hükmün nesh edilemeyeceği görüşündedirler. Çünkü icmâ, nesih müessesinin bitimi olan Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmış bir delildir. Peygamberin vefatından sonra nesih cereyan etmeyeceğine göre, icmâ ile sabit bir hükmün nesh edilmesi de mümkün değildir.[24]

Neshi caiz olan ve olmayan hükümler şunlardır:[25]

a) Fer'i şer'î hükümlerde nesih cereyan edeceği fukahâ tarafından kabul edilmiştir. Zira Cessâs bu hususta, namaz, oruç, hac, zekat ve kurban ibadetleri gibi aklın bir zaman vâcibliğini diğer

---

[23] Serahsî, Usûl, II/56-57, 61; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/239-243; Molla Civen, Nûru'l-Envâr, II/137-139; Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl, II/52-53; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 219; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 426; Atar, Fıkıh Usûlü, 262.

[24] Pezdevî, Usûl, III/261-263; Molla Civen, Nûru'l-Envâr, II/143-144; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 222.

[25] Cessâs, Usûl, I/356-361; Pezdevî, Usûl, III/244-251; Serahsî, Usûl, II/59-63; Atar, Fıkıh Usûlü, 262-263; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 281-282.

bir zamanda ise yasaklığını veya mubahlığını câiz gördüğü şeylerde neshin caiz olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu hükümlerin nesh edilmesi konusundaki yarar, Allah Teâlâ'nın ilminde saklıdır. O, bu hükümlerin vâcib kılınmasında insanların maslahatını görürse onları vâcib, yasaklanmasında maslahatını görürse onları haram kılar. Haram kıldığını bir maslahata binaen vâcib, vâcib kıldığını da yine bir maslahat gereği mubah kılabilir. Maslahatın değişmesi hükmün de değişmesini gerektirir. Allah Teâlâ ezeli ilmiyle, ileride kulların maslahatlarının değişmesi neticesinde hükümlerin de değişeceğini bilir. Nesih, bizim açımızdan olup Allah Teâlâ açısından değişen bir şey yoktur. Meselâ, namaz önce farz değildi sonra bir maslahat gereği farz kılındı ancak sonra yine bir maslahat gereği hayızlı kadın için yasak kılındı. Oruç ibadeti de böyledir. Farz değilken bir maslahata binaen farz kılındı, sonra yine bir maslahata binaen hasta ve yolcular için oruç tutmamak mubah kılındı.

b) Nasslarda hükmün kıyamete kadar devam edeceğine dair bir delil bulunursa o nasslarda da nesih cereyan etmez. Meselâ, وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَداً "*onların şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyin.*"[26] âyetindeki "ebediyyen" sözü, bu hükmün kalkmayacak şekilde daimi olduğunu gösterir. "*Cihad kıyamete kadar devam edecektir*."[27] hadisi de cihad hükmünde neshin mümkün olmadığını açıkça göstermektedir.

c) İtikâdî hükümlerde zamanla değişiklik olamayacağı için nesih vukû bulmaz.

d) Hissî ve aklî hükümlerde de nesih düşünülemez. Meselâ "Ateş yakıcıdır, âlem hâdistir." sözlerinde olduğu gibi. Çünkü bunlar, mahiyetleri îcabı zamanla değişmezler.

e) Haksız yere adam zulmetmek yalan söylemek gibi aklın kötülüğüne hükmedilebileceği kötülükleri yasaklayan ve bunlardan sakındıran nasslarla, adalet, ana-babaya iyilik, fakire yardım gibi iyiliğini insanın kavrayabileceği hukukî ve ahlakî hükümler ihtiva eden nasslarda nesih düşünülemez.

Bu konuda Cessâs, Allah Teâlâ'nın bir ve tek olduğunu kabul, Rasûlü tasdik, nimet verene şükür ve kabih olan şeylerden kaçınmak gibi aklen vâcib olan hususlar ile küfrân-ı nimet, yalan, Rasûlleri yalanlama ve kötülükleri işleme gibi aklen hükmünün değişmesi mümkün olmayan çirkin şeyler de tebdil ve tağyirin câiz olmadığını ifade etmektedir.[28]

f) Tarihi hadiselerden haber veren nasslarda da nesih tasavvuru mümkün değildir. Meselâ, Ad ve Semud kavimlerinin rüzgâr ve sarsıntısıyla yok edildiğini bildiren âyetlerde[29] nesih düşünülemez. Hz. Peygamber'in "*Bana benden önceki peygamberlere verilmeyen beş şey verilmiştir. Ben bir aylık mesafeden düşmana korku salmakla yardım olundum. Yeryüzü bana secde yeri ve temizleyici kılındı, ümmetimden kim nerede namaza ulaşırsa orada namazını kılsın. Bana ganimet/er helal kılındı. Önceki peygamberler sadece kavimlerine gönderilirdi, ben ise bütün insanlara gönderildim. Bana şefaat yetkisi de verildi.*"[30] hadisinde de nesih olmaz.

[26] Nur, 24/4.
[27] Ebu Davud, Cihad, 33.
[28] Cessâs, Usûl, I/356.
[29] Hakka, 69/5-6
[30] Müslim, Mesâcid, 3, 5.

Çünkü haber veren bir sözün neshi onu haber vereni yalanlamak olur. Şârî'nin yalan söylemesi ise muhaldir.[31]

1.6.Neshin Şartları

Neshin gerçekleşebilmesi için gerekli şartlar şunlardır:[32]

a) Mensûh da nâsih de şer'î bir hüküm olmalıdır.

b) Nâsihin, mensûh delil kuvvetinde veya ondan daha kuvvetli olması gerekir. Başka bir ifadeyle, şer'î delil Kur'ân ve Sünnet nassı olmalıdır. İcmâ ve kıyas, Kur'ân ve Sünnet kuvvetinde olmadıkları için nâsih olamazlar.

c) Nâsih delil, mensûh hükümden sonra gelmiş olmalıdır. Tahsis, istisna, şart, sıfat, gaye, bedel-i ba'z şer'î hükme bitişik ve aynı zamanda geldikleri için nesih sayılmazlar.

d) Eğer nesih sarih değilse her iki nassın bağdaştırılması (tevfîki) imkânsız bulunmalıdır. Muarız nassların bağdaştırılması mümkün olan yerlerde nesih cihetine gidilmez, tevfîk veye te'vîl ciheti tercih edilir.

1.7.Neshin Çeşitleri

Neshi, sarih zimnî ve küllî cüz'î diye iki türlü ayırıma tabi tutulmaktadır.[33]

1.Sarih ve Zimnî Nesih

a) Sarih nesih: Şârî'nin neshi açıkça belirttiği nesihtir. Meselâ, Hz. Peygamber (a.s.)'ın, "*Sizi kabirleri ziyaretten nehyetmiştim, şimdi ise onları ziyaret edin*."[34] hadîsinde olduğu gibi yasak hükmünün kaldırıldığı bizzat Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiştir.[35]

b) Zimnî nesih: Şâri, sonraki koyduğu hükümde öncekini kaldırdığını açıkça zikretmez. Fakat önceki hükme aykırı olarak konan bu hüküm, diğeriyle nesihten başka bir yolla bağdaştırılamaz. Bu durumda sonra gelen nâsih kabul edilir. Meselâ, كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْراً اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقاً عَلَى الْمُتَّقِينَ "*Birinize ölüm geldiği zaman mal bırakırsa ana-babaya ve yakın akrabaya normal şekilde vasiyyet etmesi farz kılındı.*"[36] âyetinde vasiyyet emredilmiştir. يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُ فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ "*Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir*

31 Atar, Fıkıh Usûlü, 263.

32 Pezdevî, Usûl, III/253-259; Serahsî, Usûl, II/ 63-65; Semerkandî, Mîzân, II/975-981; Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl, II/55-56; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 217; Ebu Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 164-165; Atar, Fıkıh Usûlü, 263; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 283-284.

33 Hallâf, İlmu Usûli'l-Fıkh, 366-368; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 165-166.

34 Müslim, Cenaiz: 106; Tirmizi, Cenaîz: 60; Muvatta', Dahâyâ: 8.

35 Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 165; Zeydân, Fıkıh Usûlü, 507.

36 Bakara, 2/180.

hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa anasının hissesi altıda birdir."[37] âyetinde de mirasçıların hisseleri belirtilmiştir, önceki âyete aykırı olan ikinci âyet âlimlerin çoğuna göre nâsihtir. Hz. Peygamber de miras âyeti indikten sonra bu durumu açıklamak üzere "*Allah her hak sahibine hakkını vermiştir, artık vâris için vasiyet yoktur*."[38] buyurmuşlardır.[39]

2.Küllî ve Cüz'î Nesih

a) Külli nesih: Şârî'nin önceden koyduğu bir hükmü, fertlerin tamamından kaldırmasıdır. Meselâ, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ "*Sizden ölenler olur da karılar bırakacak olursa evlerinden çıkarılmadan bir yıla kadar geçimliklerini vasiyyet etsinler.*"[40] âyetiyle kocası ölen kadının bir yıl beklemesi hükme bağlanmıştır. Bu hüküm, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْراً "*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları karıları, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler.*"[41] âyetiyle nesh edilmiş ve böyle bir durumda iddetin dört ay on gün olduğu hükmü getirilmiştir.[42]

b) Cüz'i nesih: Şârî'nin önceden bütün mükelleflere koyduğu bir hükmü, sonradan gönderdiği bir delil ile bazı fertlerden kaldırmasıdır. Meselâ, وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِاَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً "*İffetli kadınlara iftira edip dört şahit getirmeyene seksen değnek vurun.*"[43] âyeti kazif haddini ifade eder. وَالَّذِينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ اِلَّا اَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللهِ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ "*Karılarına iftira edip kendilerinden başka şahitler bulunmayan kimsenin şahitliği, kendisinden doğru olduğuna, dört kere Allah'ı şahit tutmasıdır.*"[44] âyeti ise mülâaneyi hükme bağlamaktadır. İkinci âyet kazif haddinin hükmünü sadece kocaya göre nesh etmiştir.[45]

1.8.Âyetler ve Hadisler Arası Nesih

Âyetin âyetle, hadislerin hadisle neshi ittifak edilen hususlar olmakla birlikte esas ihtilaf, âyetin hadisi, hadisin âyeti neshi konusunda meydana gelmiştir.

1.Âyetin Neshi

a) Âyetin âyeti neshi: Âyetlerin hepsi sübût yönünden eşit olduğu için birbirini nesh etmesi caiz ve vâkîdir. Meselâ. كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْراً اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ "*Sizden birinize ölüm alametleri belirdiği zaman, eğer geriye mal bırakacaksa babasına, anasına ve akrabasına malının üçte birinden çok olmayacak şekilde vasiyyet etmek farz*

[37] Nisâ, 4/11.

[38] İbn Mâce, Vesâyâ, 6.

[39] Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 165; Zeydân, Fıkıh Usûlü, 508.

[40] Bakara, 2/240.

[41] Bakara, 2/234.

[42] Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 165; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 424; Atar, Fıkıh Usûlü, 264.

[43] Nûr, 24/4.

[44] Nûr, 24/6.

[45] Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 166; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 425; Atar, Fıkıh Usûlü, 264.

kılındı."[46] âyetiyle ebeveyne akrabaya ölüm anında vasiyette bulunması farz kılınmıştı. Bu hüküm يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُۜ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌۚ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ "*Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa anasının hissesi altıda birdir.*"[47] "*Allah evladınızın mirastaki durumu hakkında size şöyle emrediyor: Çocuklardan erkeğe, iki kızın payı kadar vardır.*"[48] âyetiyle nesh edilmiştir.[49]

b) Âyetin hadislerle neshi: Ebu Hanîfe, İmam Mâlik gibi âlimler Sünnetin de vahiy mahsulü olduğunu ileri sürerek mütevâtir ve meşhur sünnetle Kur'ân âyetlerinin nesh edilebileceğini ifade etmişlerdir. Bunlara göre meselâ, كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْراً اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِۚ "*Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.*"[50] âyetini "*varis için vasiyyet yoktur.*"[51] hadisi nesh etmiştir. İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel ise sünnet ile âyetin neshinin caiz olmayacağını kabul etmişlerdir.[52]

2.Sünnetin Neshi

a) Sünnetin Kur'ân'la neshi: İmam Şâfiî' dışındaki âlimler, Sünnetin Kur'ân'la neshini caiz görmektedirler. Meselâ, Peygamberimiz Medine'ye hicret ettikten sonra Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılmışlardır. Sonradan bu sünnet فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ "*Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir.*"[53] âyetiyle nesh olmuştur.[54]

b) Sünnetin Sünnetle neshi: Mütevâtir ve meşhur sünnetle sünnetin bütün nevilerinin neshi caizdir. Ancak âhad sünnetle mütevâtir ve meşhur sünnetin nesh olunmasını Zâhirîlerden başkası kabul etmezler. Bununla beraber âhad sünnetin âhad sünnetle neshine bir mâni bulunmamaktadır. Meselâ, Peygamberimiz önceleri insanları kabir ziyaretinden menetmişti. Sonradan bu hükmü "*Sizi kabir ziyaretinden yasaklamıştım. Şimdi ziyaret edebilirsiniz. Çünkü onda ahireti hatırlama durumu vardır.*"[55] hadisiyle nesh etmiş ve bu yasağı kaldırmıştır. Aynı şekilde önceleri kurban etlerinin saklanması yasaklanmış sonradan bu hüküm nesh edilmiştir.[56]

---

[46] Bakara, 2/180.

[47] Nisâ, 4/11.

[48] Nisâ, 4/11.

[49] Pezdevî, Usûl, III/265-278; Serahsî, Usûl, II/69-70; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 220; Atar, Fıkıh Usûlü, 265

[50] Bakara, 2/180.

[51] Buhari, Vesaya, 6; İbn Mace, Vesaya, 6.

[52] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 255; Semerkandî, Mîzân, II/985; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 221; Atar, Fıkıh Usûlü, 265; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 286.

[53] Bakara, 2/144.

[54] Molla Civen, Nûru'l-Envâr, II/148-149; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 221; Atar, Fıkıh Usûlü, 265.

[55] Tirmizi, Cenaiz, 60; Nesai, Dahaya, 36; Ahmed b. Hanbel, I/145.

[56] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, III/276-277; Molla Hüsrev, Mirkât, 186; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 220; Atar, Fıkıh Usûlü, 265.

1.9.Neshin Gerçekleşme Biçimleri

Hanefî usûlcüleri, bir hükmün sona erdiğinin beyanını, bir nassın genel anlamının daraltılmasını veya mutlak bir ifadenin kayıtlanmasını ve nass üzerine ziyade yapılmasını nesih kapsamında değerlendirmişlerdir. Buna göre nesih şu şekillerde gerçekleştiği kabul edilmiştir:[57]

1.Sabit Bir Hükmün Nesh Edilmesi

Usûlcüler neshin gerçekleşme keyfiyetini hem hüküm hem de tilavet (metin, nazm) açısından ele almışlardır. Buna göre nesih üç biçimde gerçekleşmiştir.

a) Hükmün ve Tilavetin/Nazmın Mensûh Olması. Bu tür nesih Hz. İbrahim gibi bazı peygamberlere gönderilen sahifelerin hem metinlerinin hem de hükümlerinin nesh edilmesidir. Nitekim Kur'ân'da geçmiş peygamberlere verilen kitap ve sahifelerden bahsedilmekte fakat biz onlardan bir şey bilmemekteyiz, onların nazmı ve hükümleri, nâzil oldukları hal üzere muhafaza edilmiş olarak bizlere ulaşmış değildir.[58]

b) Hükmün Baki, Tilavetin/Nazmın Mensûh Olması: Hanefîler bu hususta yemin keffâretinde tutulması gereken orucun "peş peşe" olması hükmünü delil getirmişlerdir. Onlara göre, yemin kefâretinde tutulması gereken orucun peş peşe olması şarttır. Çünkü Abdullah b. Mesud'un rivâyetinde âyette "peş peşe" kaydının mevcut olduğudur. Ancak şu an bu ifade Kur'ân'da yoktur ve tilaveti de câiz değildir. Kur'ân'dan olduğuna dair kesinlik de yoktur. Ancak bu ifade sahabe arasında bilinmekteydi. Dolayısıyla bu ifade lafız olarak Kur'ân da bulunmamakta ama hükmü devam etmektedir.[59]

c) Tilavetin/Nazmın Baki, Hükmün Mensûh Olması: Meselâ, وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً "*Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın*)."[60] âyetindeki hapis hükmü, اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ "*Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun*."[61] âyetiyle nesh edilmiştir.

Yine, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ "*İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler*."[62] âyetine göre iddetin bir yıl üzerinden hesaplanması hükmü وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْراً "*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler*."[63] âyetiyle nesh olmuş ve kocası ölen kadınların iddeti dört ay on gün olarak belirlenmiştir.

2.Anlam Daraltması Biçiminde Gerçekleşen Nesih

Hanefîler ister müstakil isterse muttasıl olsun nüzûl bakımından âmm lafızla beraber olan hâss lafızların âmm lafzı tahsis ettiğini söylemektedirler. Ancak Hanefîlere göre, âmm ve hâss

---

57 Atar, Fıkıh Usûlü, 266; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 287.
58 Cessâs, Usûl, I/389; Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 246; Pezdevî, Usûl, III/280; Serahsî, Usûl, II/78; Atar, Fıkıh Usûlü, 266; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 287.
59 Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 246; Pezdevî, Usûl, III/280; Serahsî, Usûl, II/78.

60 Nisâ, 4/15.
61 Nur, 24/2.
62 Bakara, 2/240.
63 Bakara, 2/234.

lafızlardan biri nüzûl bakımından biri diğerinden sonra gelmiş ise sonra gelen önce gelen lafzın kapsamına giren fertler bakımından nesh eder.

Anlam daraltması şeklinde ortaya çıkan neshe şu misal verilebilir, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْراً "*İçinizden ölenlerin geride bırakmış olduğu eşleri kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.*"[64] âyetiyle kocası ölen kadının iddet süresi dört ay on gün olarak düzenlenmiş, وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ "*Hamile olanların bekleme süresi ise doğum yapmalarıyla sona erer.*"[65] âyetiyle de hamile kadınların iddetinin doğumla sona ereceği belirtilmiştir. Birinci âyetteki hüküm hamile olan olmayan ayrımı yapılmaksızın kocası ölen bütün kadınlara ilişkindir. Bu bakımdan âyet kocası ölen bütün kadınları içermesi yönüyle âmm, yani genel bir düzenlemedir. Bu âyete göre kocası ölen kadın 4 ay 10 gün iddet beklemek durumundadır. Ancak ikinci âyette ise hamile kadınların bekleyecekleri iddetle ilgili bir düzenleme getirmekte ve boşanmış veya kocası ölmüş ayrımı olmadan evlilik birliği sonlanmış hamile kadınların iddetinin doğuma kadar olan süre olduğunu ifade edilmiştir. Bu nedenle ikinci âyet hamile kadınların iddetinin hükmü bakımından birinci âyeti nesh etmiştir. Burada önceki âyetin anlamının daraltılması işleminin tahsis değil de, nesih olarak isimlendirilmesi, sonraki âyetin ilk âyetin uygulamaya geçmesinden (temekkün) sonra gelmiş olması sebebiyledir.[66]

3.Nass Üzerine Ziyade Biçiminde Gerçekleşen Nesih

Nass üzerine ziyade deyimi, bir nassın içerdiği anlama, başka bir delile dayanarak ilk nassın ortaya koymadığı (veya onda doğrudan yer almayan) bir şey (anlam, hüküm) eklemek anlamında kullanılmaktadır. Nass üzerine ziyade mahiyeti itibariyle mümkün olan ve kabul gören bir durumdur. Bu ekleme işini Hanefîler nesih, diğer ekoller ise genel olarak beyan saymış, yerine göre de tahsis, te'vîl, takyit olarak isimlendirmiştir. Hanefîler bu ekleme işlemini nesih saydıkları için haber-i vâhidle yapılamayacağını, ancak mütevatir veya meşhur gibi güçlü delillerle yapılabileceğini öne sürerken cumhur salt beyan olması itibariyle âmmın tahsisinde olduğu gibi- bunun haberi vâhid ve kıyas gibi zannî delillerle de yapılabileceğini kabul etmişlerdir.[67]

Meselâ, Abdestte niyetin durumu hususunda Şâfiîler, "*Ameller niyetlere göredir.*"[68] hadisine dayanarak ve teyemmümde niyetin şart olmasına kıyasla abdestte niyetin şart olduğunu söylemişlerdir. Hanefîlere göre ise abdestte niyetin şart haline getirilmesi halinde nesih olayını meydana çıkarır. Çünkü Allah Teâlâ abdestle ilgili âyette[69] "*yıkama"* ve "*meshi*" zikretmiş, niyeti ise söz konusu etmemiştir. Bu durumda abdestte niyeti şart koşmak nass üzerine ziyâde yapmak anlamına gelir. Bu da bir nesihtir ve nesih ancak güçlü bir delille yapılabilir.

Yine, zina suçunun cezası, اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ "*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.*"[70] âyetiyle düzenlenmiştir. Hiç evlenmemiş kimseler için düzenleme getirdiği kabul edilen bu âyete göre zina edene uygulanacak ceza yüz değnektir. Şâfiîler "*Allah, onlar için bir yol belirledi: Zina eden bekar erkek ve kadına yüz celde ve bir yıl sürgün, evli erkek ve kadına yüz celde ve recm.*"[71] hadisine dayanarak hiç evlenmemiş kişilerin zinasında değnek ile birlikte sürgün cezasının da had cezası olarak uygulanacağını öne

---

64 Bakara, 2/234.
65 Talak, 65/4.
66 Serahsî, Usûl, I/36; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, 440-441; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 290-291.
67 Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 292.
68 Buhârî, Bed'u'l-vahy, 1; İbn Mâce, Zühd, 26.

69 Maide, 5/6.
70 Nur, 24/2.
71 Müslim, Hudûd, 12; Ebû Dâvud, Hudûd, 23.

sürmüşlerdir. Hanefîlere göre ise âyette sadece "celd" (değnek) zikredilmiş, sürgünden bahsedilmemiştir. Âyette öngörülmüş olan hüküm üzerine bir ekleme yapmak nesih anlamına gelir. Haberi vâhidle âyet nesh edilemeyeceğine göre zina suçunda sürgün cezası uygulanamaz.[72]

1.10.Neshi Tespit ve Bilme Yolları

Bir hükmün nâsih veya mensûh olduğu dört yola bilinebilir.[73]

a) Şârî'nin Belirtmesi

Neshin varlığı Şârî'nin sözünden anlaşılabilmektedir. Şârî' doğrudan veya dolaylı olarak neshi belirtmiş olabilir. Meselâ, "*Size kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım, artık ziyaret edebilirsiniz. Çünkü kabir ziyareti, ölümü hatırlatır*."[74] "*Size kurban etlerini üç günden fazla saklamayı yasaklamıştım, artık saklayabilirsiniz."*[75] Yine Bakara sûresinin 180. âyetinde vasiyetin emredildiği anne-baba ve yakın akrabanın, Nisâ sûresi 11 ve 12. âyetlerle mirasçı kılınmaları üzerine Hz. Peygamber'in "*Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Artık vârise vasiyet yoktur.*"[76] sözü de nesih konusunda sarih bir beyan olarak değerlendirilir. Enfâl sûresinin 66. âyetindeki اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللهُ عَنْكُمْ "*Şimdi Allah sizden hafifletti.*"[77] ifadesi ve Bakara sûresinin 187. âyetindeki ... فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللهُ لَكُمْ "*Oruç gecesinde cinsel ilişki size helal kılındı. Şimdi eşlerinize yaklaşabilirsiniz.*"[78] şeklindeki ifadeler de Şârî'nin delâleten beyanı olarak değerlendirilmiştir.[79]

b) İcmâ

İcmâ ile nesih mümkün görülmemekle[80] birlikte bir hükmün mensûh olduğunun icmâ ile bilineceği, usûlcülerin geneli tarafından kabul görmüştür. Meselâ, Hz. Peygamber'in "*Kim bir meyyiti yıkarsa gusletsin, kim de taşırsa abdest alsın*."[81] hadîsinin hükmünün dikkate alınamayacağı yönünde oluşmuş bir icmâ vardır.[82]

c) Nüzûl ve Vürûd Tarihlerinin Bilinmesi

Karşı karşıya gelen iki âyetin nüzûl tarihlerinin bilinmesi durumunda, sonraki öncekini nesh eder. Meselâ, bir yıllık iddet süresinin dört ay on gün ile nesh edilmesi, ilgili âyetlerin nüzûl tarihlerinin bilinmesi yoluyla olmuştur. Yine birbiriyle çatışan hadislerin hangi tarihlerde söylendiği biliniyorsa daha sonra söylenen hadisin nâsih olduğu anlaşılmış olur. Yine, Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi esnasında Ramazan orucuna niyet etmiş bir kişinin hacamat yaptırdığını görünce hem hacamat yapanın hem yaptıranın orucunun bozulduğunu belirtmiştir.[83] Öte yandan Abdullah b. Abbas Vedâ Haccı senesinde Hz. Peygamber'in oruçlu

---

72 Cessâs, Usûl, I/82; Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 247-248; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 293.
73 Molla Hüsrev, Mirkât, 188.
74 Tirmizî, Cenâiz, 60.

75 İbn Mâce, Edâhî, 16; Ebû Dâvud, Edâhî, 10.

76 Buhârî, Vesâyâ, 6; İbn Mâce, Vesâyâ, 6.

77 Enfâl, 8/66.
78 Bakara, 2/187.
79 Molla Hüsrev, Mirkât, 188; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 294; Atar, Fıkıh Usûlü, 266.
80 Molla Hüsrev, Mirkât, 186.
81 Ebû Dâvud, Cenâiz, 39.

82 Âmidî, İhkâm, II/136; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 294; Atar, Fıkıh Usûlü, 267.
83 Ahmed b. Hanbel, XIV/373; Buhârî, Savm, 32; Ebû Dâvud, Savm, 28.

olduğu halde kan aldırdığını rivâyet etmiştir.[84] Rivâyet açısından sahih olan ve uzlaştırılma imkânı bulunmayan bu iki olaydan birincisi hicretin 8. yılında ikincisi ise hicretin 10. yılında meydana geldiğinden ikinci rivâyet birinciyi nesh etmektedir.[85]

d) Sahâbî Sözü

Bir sahâbînin açıklamasından hareketle neshe hükmedilip edilemeyeceği konusu usûlcüler arasında tartışmalı olmakla birlikte buna dair bazı misallerde zikredilmiştir. Meselâ, Hz. Ali'nin "*Rasûlullah, cenaze geçerken kalkmamızı bize emrederdi, kendisi oturdu, bize de oturmamızı? Emretti.*"[86] sözü ile Sa'd'ın "*Biz secdeye giderken ellerimizi dizlerimizden önce yere koyardık, ellerimizden önce dizlerimizi yere koymakla emrolunduk.*"[87] sözleri buna misal verilmektedir.[88]

84 Buhârî, Savm, 32.

85 Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 295; Atar, Fıkıh Usûlü, 267.

86 Müslim, Cenaiz, 83.

87 Tirmizi, Salat, 206.

88 Atar, Fıkıh Usûlü, 266-267.

KAYNAKÇA

Abdülazîz Buhârî, Ahmed b. Muhâmmed (ö.730/1330), Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

Ahmed b. Hanbel, [241/855], el-Müsned, Çağrı Yayınevi, İstanbul, 1992.

Âmidî, Seyfüddîn Alî b. Muhâmmed (ö.631/1233), el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, Kahire, 1967.

Apaydın, H. Yunus, İslam Hukuk Usûlü, Kimlik Yayınları, Kayseri, 2016.

Atar, Fahrettin, Fıkıh Usûlü, Marmara Ünv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Buhârî, Muhâmmed b. İsmail b. İbrahim [ö.256/870], Sahîhu'l-Buhârî, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1981.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali (ö.370/981), el-Fusûl fi'l-Usûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

Debûsî, Abdullah b. Ömer (ö.430/1039), Takvîmü'l-Edille fî Usûlü'l-Fıkh. Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 2006.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî es-Sicistânî [ö.275/889], Süneni Ebî Dâvûd, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Ebu Zehra, Muhâmmed, Fıkıh Usûlü, (Türkçesi: Abdulkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 1986.

Hallâf, Abdulvehhab, İlmu Usûli'l-Fıkh (Çeviren: Hüseyin Atay), Ankara Ünv. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, ty.

İbn Hazm, Ebû Muhâmmed Alî b. Ahmed b. Saîd (ö. 456/1064), en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kurâni'l-Kerîm, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhâmmed b. Yezîd el-Kazvinî [ö.273/887], Sünen-i İbn Mace, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

İbn Melek, Abdullatif (ö. 821/1418), Şeru Menâri'l-Envâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1308.

Molla Civen, Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (ö.1130/1718), Nuru'l-Envâr Şerhi'l-

Molla Hüsrev, Muhâmmed b. Ferâmurz b. Alî (ö.885/1480), Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl fî Usûli'l-Fıkh, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc [261/875], Sahîhi Müslim, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1981.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr [303/915], Sünenü'n-Nesâî, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1981.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhâmmed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm (ö.482/1089). Usûlü'l-Pezdevî (Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr ile birlikte). Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhâmmed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (ö.539/1144). Mîzânü'l-Usûl fî Netâ'ici'l-Ukûl. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

Serahsî, Muhâmmed b. Ahmed b. Ebî Sehl. Usûlü's-Serahsî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2015.

Şa'bân, Zekiyüddîn, Usûlü'l-Fıkh, (Tercüme: İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhâmmed b. İdrîs (ö.204/820), er-Risâle, Mektebetü'l-Halebî, Mısır, 1940.

Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, (Tercüme: Mustafa Yıldırım), İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2010.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhâmmed b. Alî b. Muhâmmed (ö.1250/1834). İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl. Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1999.

Tirmîzî, Ebû İsâ Muhâmmed b. İsâ b. Sevre s-Sülemî [279/892], Sünenü't-Tirmizî, İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1981.

Zeydan, Adülkerim, Fıkıh Usûlü, (Çeviren: Ruhi Özcan), Emek Matbaacılık, Erzurum, 1982.

İSLAM HUKUKU USULÜNDE TEKLİFİ HÜKÜMLER

PROVISIONS IN ISLAMIC LAW METHODOLOGY

Doç. Dr. Alpaslan ALKIŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ORCİD: 0000-0003-3401-7073

ÖZET

Kur'an ve hadislerdeki bazı ifadeler ile Hz. Peygamber'in uygulamalarından hareketle mükellefin fiilleriyle ilgili talebin kesin ve bağlayıcı olup olmaması bakımından hükümleri tasnif etme tasavvurunun sahabe ve tâbiûn döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Mesela Hz. Ali vitir namazının kılınmasının istendiğini ancak farz namaz kadar kesin ve bağlayıcı bir tarzda istenmediğini söylemiştir. Ümmü Atıyye kadınların cenaze namazlarına katılmalarının nehiy edildiğini ama bu nehyin haram gibi kesin ve bağlayıcı olmadığını belirtmiştir. Mezheblerin teşekkül dönemine gelindiğinde başta Hanefî mezhebi olmak üzere mezheb imamları tarafından mükellefin fiillerinin talebin kesin olup olmaması bakımından bir ayırıma tabi tutulmaya başlandığı görülmektedir.

Islâm hukukçularının büyük çoğunluğu dinin mükelleflerin fiillerine ilişkin hükümlerini, teklifi hüküm başlığı altında vacip, mendup, mubah, mekruh ve haram şeklinde beş kısma ayırmışlardır. Hanefîler hükümlerin sabit olduğu delillerin kat'î ya da zannî oluşlarını da dikkate alarak bu taksimi daha da genişletmişler ve teklifi hükümleri farz, vacip, mendup, mubah, tenzîhen mekruh tahrimen mekruh ve haram şeklinde yedi kısımda ele almışlardır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de, sünnette ve hicri ilk üç asırda yaşayan İslâm âlimlerinin sözlerinde dinî hükümlerin zikredilen şekillerde tasnifi yer almamaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim ve sünnet zikredilen terimlerden bir kısmının terimleşmesinde asıl etken olmakla birlikte bu terimlerden bazıları daha sonra genellikle üçüncü asırda orta çıkmıştır.

İslâm hukuk usulünde teklîfî hükümler içerisinde "mubah", mükellefin yapma ve terk etme arasında muhayyer olduğu hukuki serbest alanları ifade etmekte olup şer'î hükümler içerisinde en geniş alanı oluşturmaktadır. Diğer taraftan İslam hukukunda haramlar/yasaklar sınırlıdır ve bunlar naslarla belirlenmiştir. Prensip olarak haramların dışında kalan durumlar, helal hukuken serbest olan alanı oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Hüküm Teorisi, Nass, Teklifi Hüküm.

ABSTRACT

Applications starting from Koran and hadith and some explanations including The Prophet Muhammad's practices, the demand related to responsible for acts, in terms of whether it has been restrictive, has been understood in the period of Sahabe and Tabiun. For example, Hazrat Ali (Islamic caliph) said that Vitr Prayer was able to carry out but, it is not an obligatory to cary out compared to obligatory prayers, which are mandatory for Muslims. In another example, Ummu Atiyye emphasized that ladies prohibited the funeral Prayers, however this rule was not mandatory to obey, like the things forbidden in definitive way. Reaching the term of establisment of Sect's, firstly Hanafit sect is very decisive to understand whether responsible for acts are to be revealed and certain beheviours.

The majority of Muslim jurists have divided legal rules related to competent actions under the title of defining law into five categories as necessary, recommended, permissible, abominable,

forbidden. Hanafi scholars have evoluated this category and devided defining law into seven. However, this classification has not been existed in the Qur'an, the Sunnah, and the first three centuries of the Hijri. Although the Qur'an and the Sunnah are the main factors of conceptualization of these terms; some of them have arised in the third century of the Hijri.

Provisions in Islamic law methodology (or in theory of Islamic provision), Mubah expresses the legally free areas where man is free to do or not. Among the Sharia provisions, the most broad scope is the provisions that are categorized as "mubah". As a matter of fact, prohibitions in Islamic law are limited and they are determined by relıgıous texts. In principle, the conditions outside the prohibitions constitute the legally free area.

Keywords: Islamic Law, Provision Theory, Religious Text, Defining Law.

1.İSLAM HUKUK USULÜNDE TEKLİFİ HÜKÜM

1.1.Şer'î Hüküm ve Tarifi

Usûl-i fıkıh şer'î delillerden şer'î hükümler elde edilmesini, fürû-i fıkıh da bu hükümlerin bilinmesini ve uygulanmasını konu edindiğinden hüküm kavramı fıkıhta önemli bir yere sahip olmuş ve klasik literatürde genelde bu bağlamda terim anlamı kazanmıştır.[1]

Hüküm lügatte, bilmek, anlamak, adaletle hükmetmek, karar vermek, men etmek ve bir şeyi diğer bir şeye isnâd etmek manalarına gelir.[2] Fıkıh usûlü ilminde hüküm "*Allah'ın iktizâ, tahyîr ve vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabının eseridir.*"[3]

Hanefîler'in tarifine göre şer'î hüküm, şâriin hitabının yani nassın vücûb ve hurmet cinsinden eseri olup bu eser de kulların fiillerinin vasfıdır. Fakihler, bu tanımlarında hükmün bağlandığı mahal olan mükelleflerin fiillerini esas almışlardır. Buna göre Hanefîler meselâ şâriin, وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ "*Namazı dosdoğru kılınız.*"[4] âyetiyle namazın kılınmasını isteyen hitabının, kulların fiilleri üzerindeki eserine itibar edip o eseri hüküm olarak kabul ederler ve dolayısıyla bu âyetin hükmünün namazın vücûbu olduğunu söylerler. Aynı şekilde, وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى "*Zinaya yaklaşmayınız.*"[5] âyetinin hükmünün de zina fiilinin haram olması olduğunu söylerler.[6]

İktizâ, bir fiilin yapılmasını yahut bir fiilin terk edilmesini talep etmektir. Bu iki nev'iyle talebin icbârî ya da tercihî olması arasında fark yoktur. Meselâ; haram, bir işin kesin olarak yapılmamasını, farz da kesin olarak yapılmasını talep etmektir.

Tahyîr de muhayyer bırakmaktır. Şârî'nin bir işi yapıp yapmamada mükellefi serbest bırakması demektir. Yani bir şeyin yapılmasıyla terk edilmesini aynı tutup birinin diğerine tercih edilmemesi, her ikisini de (yapmayı ve yapmamayı) mükellefe mubah (serbest) kılmaktır. Meselâ; belirli bir zamanda bir şey yemek veya uyumak gibi insan için mutad olan işler böyledir. Ancak bunları tamamen terk etmek caiz değildir.

[1] Beyânûnî, "Hüküm", DİA, 18/466.
[2] İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, II/951; Bilmen, Hukukı İslamiyye, I/30.
[3] Molla Hüsrev, Mirkât, 273; Molla Civen, Nuru'l-Envâr, I/364; Mahmud Esad, Telhîs, 252.

[4] Bakara, 2/43.
[5] İsrâ, 17/32.
[6] Molla Hüsrev, Mir'ât, 276; Beyânûnî, "Hüküm", DİA, 18/466.

Vaz' ise bir şeyi başka bir şeyin sebebi veya şartı kılmaktır. Yani, Şârî' tarafından, mükellefin fiiline ilişkin olan iki şeyin birbirine bağlanmasıdır.[7]

1.2.Teklîfî Hüküm ve Kısımları

Teklîfî hüküm, Şârî'in mükelleften bir işi yapmasını veya yapmamasını istemesi ya da onu muhayyer bırakmasıdır. Bu tür hükümlere insanlara bazı külfetler yüklediği için "teklîfî" adı verilmiştir.[8] Teklîfî hüküm iki kısımdır. Birincisi mükellefin fiilinin eseri olan hükümler, ikincisi de mükellefin fiilinin sıfatı olan hükümlerdir.[9] Mükellefin fiillerinin sıfatı olan hükümler işleniş maksatlarına göre dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısma ayrılır. Dünyevî gaye gözetilerek işlenen fiillerin hükümleri, sahih, batıl, fâsid, mün'akid, gayri mün'akid, nâfiz, gayri nâfiz, lâzım ve gayri lâzımdır. Uhrevî maksatlar gözetilerek işlenecek fiillerin hükümleri de azimet ve ruhsat olup azimet olan hükümler farz, vacip, sünnet, nafile, mübah, mekruh ve haram olmadır.[10]

Uhrevî hükümler dünyevî hükümlerin zıddına kendilerinde uhrevî gaye ve amaçlar bulunan hükümlerdir. Mükellefin fiili uhrevî maksatlar yönünden azîmet ve ruhsat olarak ikiye ayrılır.[11]

1.2.1.Azîmet ve Kısımları

Azîmet, lügatte "kasdetmek, yönelmek, karar vermek" gibi manalara gelmektedir. Terim manası ise "ilk vaz' edildiğinde kulların özürlerine bina edilmeyen aslî hükümlerdir." Azîmet, farz, vâcib, sünnet, nafile, haram, mekruh, mubah gibi bütün teklîfî hükümleri içine alır. Hiç şüphesiz azîmet hükümleri, zaruret ve meşakkat gibi arızî hallere bağlı olmaksızın başlangıçta konmuş ve normal şartlarda bütün mükelleflerin uymakla yükümlü tutuldukları aslî hükümlerdir. Buna karşılık zaruret ve meşakkat gibi arızî sebeplere bağlı olarak kullara azîmet hükmünü terk etme imkânını veren ve hafifletilmiş olarak ikinci defa konmuş hükme de ruhsat denir. Meselâ oruç tutmak başlangıçta bütün mükelleflerin edâ etmesi için farz kılınmıştı. Bu farziyet aslî bir hükümdür yani azîmettir. Fakat hasta ve yolculara karşılaştıkları güçlük sebebiyle daha sonra kaza etmesi şartıyla oruç tutmama kolaylığının tanınması ise ruhsattır. Bu ruhsat, özre dayalı olarak sonradan teşrî olunmuştur. Bu bakımdan azîmet ve ruhsat hükümleri teklîfî hükümlerden sayılmıştır.[12]

Hanefî fıkıh usûlünde teklîfî hükümler önce farz, vâcib, sünnet ve nâfile şeklinde dörtlü taksim edilip haram ve mekruh ayrıca nehiy konusunda ele alınırken[13] daha sonra farz, vâcib, sünnet, nâfile, mubah, mekruh ve haram şeklinde yedi kısımda mütalaa edilmeye başlanmıştır.[14]

1.2.1.1.Farz

Farz, lügatte "şüphe, eksiklik ve fazlalık ihtimali bulunmadığından dolayı kesinlik ve takdir" demektir. Terim olarak "senedi ve metni kat'î bir delille sabit olan, yerine getirilmesi istenen ve terk edilmesi de kat'î bir delille yasaklanan" şeydir. Yani "sübûtu kat'î ve delaleti kat'î" bir delille sabit olup yapılması kesinlikle istenilen hükümdür. Namaz, oruç, hac ve zekat ibadeti böyledir. Hanefîlere göre farz, vâcib manasının üzerinde bir anlam içerir. Çünkü farzın terk edilmesi kat'î bir delille yasaklanmıştır, ilim ve amel bakımından da bağlayıcıdır. Farzı inkâr eden dinden çıkar, terk eden fâsık sayılır ve azaba müstahak olur. Vâcibin inkarı ise küfrü

[7] Bahrülulûm, Fevâtihu'r-rahamût, 1/46; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 30; Zeydan, Fıkıh Usûlü, 43-44; Atar, Fıkıh Usûlü, 115-116.
[8] Beyânûnî, "Hüküm", DİA, 18/467.
[9] Molla Hüsrev, Mirkât, 273-274.
[10] Molla Hüsrev, Mirkât, 274; Seyyid Bey, Usûlü Fıkıh, II/94-96; Beyânûnî, "Hüküm", DİA, 18/467.
[11] Pezdevî, Usûl, II/443; Nesefî, Menâr, 183; Mahmud Esad, Telhîs, 255; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 328.
[12] Nesefî, Menâr, 183; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/433; Mahmud Esad, Telhîs, 255; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 328; Atar, Fıkıh Usûlü, 130.
[13] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 77-78; Pezdevî, Usûl, I/136-137; Serahsî, Usûl, I/110; Nesefî, Menâr, 194.

[14] Abdulaziz el-Buhârî, Keşfu'l-Esrar, II/436. İbn Melek, Şerhu'l-Menâr, 195; Molla Hüsrev, Mirkât, 275.

gerektirmez.[15]

Farz, farzı ayn ve farzı kifâye olarak ikiye ayrılır. ***Farzı kifâye,*** Şârî'nin bütün mükelleflerden ayrı ayrı değil de topluca yapmalarını istediği şeydir. Şöyle ki mükelleflerden bazılarının yapmasıyla diğerlerinden sorumluluk kalkar. Mesela cenaze namazı böyledir. ***Farzı ayn ise*** Şârî'nin mükelleflerden her birinin ayrı ayrı yapmasını istediği şeydir. Beş vakit namaz ve zekât gibi. Farzı aynın hükmü, her mükellefin emredilen şeyi yerine getirmeye zorunlu olması ve bazılarının yerine getirmesinden dolayı yükümlülüğün kalkmamasıdır. Bazen iki veya daha fazla işlerden herhangi birinin yerine getirilmesi farz kılınır ve mükellef onlardan hangisini ister ise yerine getirmekte serbesttir.[16]

1.2.1.2.Vâcib

Hanefîler dışındaki mezheplere göre vâcib, "Şâri'in yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiildir." Meselâ mükelleflerden namaz kılma, zekât verme, haccetmenin istenip, bunları terk etmenin, ağır cezaya çarptırılma sebebi olduğunun bildirilmesi gibi. Vacibin yerine getirilmesi mutlaka gereklidir. Yerine getiren sevabı, özürsüz terk eden ağır cezayı hak etmiş olur. Şayet kat'î delil ile sabit olmuş ise onu inkâr edenin dinden çıktığına hükmedilir.[17]

Hanefîlere göre vâcib, "metin veya senet yönünden zannî bir delille sâbit olan hükümdür." Başka bir deyişle "sübûtu kat'i, delâleti zannî veya sübûtu zannî, delâleti kat'î bir delille yapılması emredilip terk edilmesi yasaklanmış fiile" vâcib adı verilir. Namazda Fatiha'nın okunması ve tâdîl-i erkan, tavaf için abdest, vitir namazı, kurban ve fitre vâcib olan hükümlerdendir. Ayrıca vâcibin nezir gibi sebeplerle sabit olması da mümkündür. Vâcib zannî bir delille sabit olan bir hüküm olduğundan vâcibi terk eden, farzı terk eden kimse gibi uhrevî azaba müstehak olur ancak vâcibi inkâr edenin dinden çıktığına hükmedilmez. Buna mukabil vâcibin delili olan haber-i vahidi küçümseyerek o haber-i vâhidle sabit olan vâcibi inkâr eden fâsık sayılır. Hanefî literatüründe amel yönünden bağlayıcılığı ve inkârının küfrü gerektirmemesi dikkate alınarak vâcib, *amelî farz* olarak da adlandırılmaktadır.[18]

Mütekellimîn usûlcüler, yapılması kesin olarak istenilen fiilleri "vâcip" kelimesiyle tanımlamakta "farz" kelimesini kullanmamaktadırlar. Hanefîler ise diğer mezheplerden farklı olarak farz ile sünnet arasında "vâcib" hükmünü de benimsemişlerdir. Hanefîlerce vâcib olarak nitelenen fiiller diğer mezheplerde kimi zaman farz, kimi zaman mendup olarak nitelendirilmektedir. Meselâ Hanefîlerde vâcib olan fıtır sadakası ve namazda Fatiha okumak diğer mezheplerde farz anlamında vâcip iken kurban ve vitir ise diğer mezheplerde menduptur.[19]

Hanefîler, farz vâcib ayrımına bazı fıkhî sonuçlar da bağlamışlardır. Namazda Fatiha sûresinin okunmasının hükmü, buna bir örnek teşkil eder. Şöyle ki: Namazda Kur'ân okunmasının (kıraatin) tamamen terki namazı geçersiz kılar. Zira namazda Kur'ân'dan bir parça okunması gereği kat'î delil ile sabittir. Zira ayette فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ "*O halde, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun."*[20] buyrulmuştur. Fakat Fatiha sûresinin okunmamış olması tek başına geçersizlik sebebi değildir. Bu sûre okunmamış ise namaz mekruh olmakla birlikte geçerlidir. Çünkü namazda Fatiha sûresinin okunması hükmü, zannî bir delil ile sabit olmuştur. Bu delil Hz.

[15] Serahsî, Usûl, I/110-111; Nesefî, Menâr, 183; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/433; Mahmud Esad, Telhîs, 255; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 328.
[16] Cessâs, Usûl, I/328; Molla Hüsrev, Mirkât, 276-277; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 329.
[17] Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 237.
[18] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 82-83; Pezdevî, Usûl, II/437-438; Serahsî, Usûl, I/111-112; Nesefî, Menâr, 184; Molla Hüsrev, MirkApaydın, İslam Hukuk Usûlü, 136.
[19] Serahsî, Usûl, I/111-112; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 135.
[20] Müzzemmil, 73/20.

Peygamber'in, "*Fatiha sûresini okumayanın namazı (geçerli) olmaz.*"[21] hadisidir. Bu hadis, haber-i vâhid olması sebebi ile sübût açısından zannî olduğu gibi, hükme delâleti yönünden de zannîdir. Zira "Fatiha okunmaksızın kılınan namaz geçerli olmaz." anlamına gelebileceği gibi, "Fatiha okunmaksızın namaz mükemmel olmaz." anlamında da yorumlanabilmektedir. Delillerin kat'î ve zannî olmak üzere iki kısma ayrıldığının herkes tarafından kabul edilmesi nedeniyle Hanefîlerin böyle bir ayrımı makul ve vakıaya da mutabık olduğu belirtilmektedir.[22]

Hanefî fakihler fürû kitaplarında farz ve vâcib kavramlarını ayrı ayrı kullanmakla birlikte usûl kitaplarında vâcib terimini hem farz hem de vâcib terimini içine alacak şekilde kullanmışlardır.[23] Bu nedenle bundan sonraki farz ve vâcibin ayrıntıları usûl terminolojisindeki farz ve vâcibi kapsayan vâcib terimi üzerinden izah edilmektedir.

A) Vücûb Bildiren Siygalar

a) Vücûb hükmü, emir siygasından çıkarılır. Çünkü emir siygası genellikle vücûb hükmü ifade eder. Meselâ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ "N*amazı dosdoğru kılınız.*"[24] âyetinden namazın farz olduğu hükmü çıkarılır.

b) Vücûb hükmü; "farz oldu" "vâcib oldu", "emrolundu", "emrediyor", "yazıldı" gibi mahiyetleri îcabı vücûb hükmü ifade eden bir kelimenin ve bu kelimelerin müştaklarının kullanılmasından çıkarılır. Meselâ, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ "*Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi size de yazıldı (farz kılındı*)."[25] âyetinden orucun farz olunduğu hükmü çıkarılır. اِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَائِ ذِي الْقُرْبٰى "*Şüphesiz Allah, adaleti iyiliği, akrabaya (ihtiyaç duydukları şeyleri) vermeyi emreder.*"[26] âyetinden adaletli hüküm vermenin, iyilik yapmanın, muhtaç akrabaya yardım yapmanın farz olduğu anlaşılır.

Bazen, vasiyyet kelimesi de vücûb ifade etmektedir. Meselâ يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ "*Allah, çocuklarınız hakkında, erkeğe, iki kızın hissesi kadar vasiyyet eder.*"[27] âyetindeki "vasiyet eder" fiili "emreder" anlamında kullanılmıştır.

ç) Kendilerinden ihbar değil emir kastedilen bazı haber cümleleri de vücûb ifade eder.[28] Meselâ, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْراً "*Sizden ölenlerin geride bıraktıkları karıları, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.*"[29] âyetindeki "beklerler" fiili "beklesinler" manasında kullanılmıştır. Yine وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوۤءٍ "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kurû' beklerler.*"[30] âyetindeki "beklerler" fiili "beklesinler" manasında kullanılmıştır. وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ

[21] Tirmîzî, Mevâkitu's-Salat, 69, 115; İbn Mace, İkâmet, 11.

[22] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/ 440-443; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 238.
[23] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/ 441; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 136.
[24] Bakara, 2/43.

[25] Bakara, 2/183.

[26] Nahl, 16/90.

[27] Nisâ, 4/11.

[28] Teftâzânî, Telvîh, II/124.

[29] Bakara, 2/234.

[30] Bakara, 2/228.

حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ "*Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler, (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyenler içindir.*"[31] âyetindeki "emzirirler" fiili, emzirsinler manasına kullanılmıştır.

d) Bir işin bütün insanlara veya belirli bir zümreye yüklendiğini haber veren nasslar da vücûb ifade ederler. Meselâ, وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلاً "*Ona gücü yetenlerin Beyti hac etmeleri, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*"[32] âyetinden haccın zenginlere farz olduğu hükmü çıkarılır. وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ "*Onların (annelerin) örf ve âdete göre yiyeceği, giyeceği, çocuğu kendisinin olan (babaya)'a aittir.*"[33] âyetinden karının nafakasının kocanın vermesinin vâcib olduğu hükmü çıkarılır. فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً اَوْ بِهٖ اَذًى مِنْ رَأْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ "*Artık içinizden kim hasta olur yahut başkasından bir eziyeti bulunursa ona oruçtan ya sadakadan yahut da kurbandan biri ile fidye (vâcib olur*)."[34], وَاِنْ كَانَ ذُوعُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ *"Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa ona geniş bir zamana kadar mühlet (verin).*"[35], فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ "*Onun (yeminin) keffâreti, on fakiri doyurmaktır.*"[36] âyetlerinden vücûb hükmü çıkarılır.

e) Bir fiili yapana güzel bir karşılık ve sevap verileceğini ifade eden nasslar da vücûb ifade eder. Meselâ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ "*Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse (Allah) onu cennetlere koyar.*"[37], وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ اُولٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ "*Allah ve Peygamberlerine iman edenler yok mu işte onlar sıddîk olanlardır.*"[38] İşte bu âyetler, Allah ve Peygamberine itaat etmenin vâcib olduğunu göstermektedir.[39]

B) Vâcibin İfası

Vâcib iki şekilde îfâ edilir: **1.** Edâ, **2.** Kaza.

1-Edâ

Vâcib olan şeyin, aynını yerine getirmeğe yani müstehakkına teslim etmeye edâ denir.[40] Bu da üç kısma ayrılır:[41]

a) Kâmil Edâ: Vâcib olan şeyin aynını bütün şart ve vasıflarıyla birlikte yerine getirmek suretiyle olan edâdır. Farz olan bir namazı, zamanında bütün erkân ve adabıyla cemaatle kılmak gibi. Gasp edilen bir malı olduğu gibi sahibine geri vermek de böyle bir edâ şeklidir.

b) Kasır Edâ: Vâcib olan şeyin aynını vasıflardan bazıları noksan olmak üzere yerine getirmek suretiyle olan edâdır. Farz olan bir namazı, cemaatsiz kılmak, gasp edilen bir malı ayıplı olarak sahibine geri vermek, satılan bir malı ayıplı olarak müşteriye teslim etmek gibi.

c) Kazaya Benzer Edâ: Bu da bir bakıma kaza gibi kabul edilen bir edâ şeklidir. Meselâ başladığı namazı bir mazeretten dolayı yarıda bırakmak zorunda kalan kişinin (lâhik), imam namazı bitirdikten

---

[31] Bakara, 2/233.

[32] Âl-i İmrân, 3/97.

[33] Bakara, 2/233.

[34] Bakara, 2/196.

[35] Bakara, 2/280.

[36] Mâide, 5/89.

[37] Nisâ, 4/13.

[38] Hadîd, 57/19.

[39] Atar, Fıkıh Usûlü, 120-121.

[40] Nesefi, Menâr, 55.

[41] Debûsî, Takvîmü'l-Edille,92; Pezdevî, Usûl, I/201; Serahsî, Usûl, I/48; Nesefi, Menâr, 57-58; Molla Hüsrev, Mirkât, 44; Molla Civen, Nuru'l-Envar, I/171; Atar, Fıkıh Usûlü, 122.

sonra namazı tamamlamasıdır. Yine bir kişinin başkasına ait bir malı mehir olarak göstererek bir kadınla nikâhlandığını ve o malı sonradan satın alarak nikâhlandığı kadına teslim ettiğini düşünelim. Bu, mehir olarak gösterilen malın, mehir olarak aynen teslim olunduğu cihetinden edâ olmuş olur. Fakat satış sebebiyle malın mülkiyeti, satıcıdan alıcıya geçmiştir. Mülkiyetin değişmesi, malın değişmesi mesabesindedir. Bu bakımdan da sanki kadına o malın aynını değil mislini vermiş olur. Bu yönüyle de bu edâ, kazaya benziyor.

2-Kaza

Kaza, vâcib olan şeyin aynını değil mislini îfâ etmek suretiyle ve üç şekilde olur:[42]

a) Misliyle Kaza

aa. Misl-i Ma'kûl-i Kâmil: Bu çeşit kâzada, misliyattan bir şeyin ödenmesi gerektiği halde, telef olması yüzünden veya başka bir sebeple aynen iade olunamayan şeyin tazmini söz konusudur. Gasp edilen bir miktar buğdayın yerine, o miktar kadar başka buğday vermek gibi. Aynı şekilde vaktinde edâ edilemeyen farz bir namazın sonradan kaza edilmesi de böyledir.

bb. Misl-i Ma'kûl-i Kasır: Îfâ edilecek şeyin kendisinin veya onun mislinin ifası mümkün olamaması halinde, o şeyin kıymeti tazmin edilir. Kıyemiyâttan gasp edilmiş bir malın çarşı pazarda kalmaması sebebiyle kıymetinin ödenmesi gibi.

b) Misl-i Gayr-i Ma'kûl: Bu kazada îfâ konusu olan şey yerine değeri, denkliği düşünülmeksizin başka bir şey verilerek vâcib yerine getirilmiş olur. Kasten öldürülen bir insanın nefsine veya yaralanan bir organına karşılık diyet verilmesi gibi. Hiç şüphesiz nefis veya organ ile diyet arasında aklın anlayabileceği bir benzerlik yoktur.

c) Edâya Benzer Kaza: Bu da bir bakımdan edâ gibi kabul edilen bir kaza çeşididir. Bir şahsın evlenirken başkasının malûm olmayan bir evini mehir olarak vereceğini kabul edelim. O şahsa orta halli bir evi veya onun kıymetini nikâhladığı kadına vermek vâcib olur. İşte evin kıymetini vermek edâya benzer bir kâzadır. Ayrıca vaktinde kılınamayan o günkü sabah namazının güneş doğduktan sonra edâ şeklinde kılınması gibi.

C) Vâcibin Kısımları

Vâcib, bir kaç yönden taksim edilir. Her taksim için ayrı ayrı unsurlar nazar-i itibara alınmaktadır. Yani, **1**-vakit bakımından, **2**-yapılması istenilen şey (matlup) bakımından, **3**-istenilen şeyin miktarı bakımından, **4**-talebin umûmî ve husûsî oluşu bakımından vâcib kısımlara ayrılmıştır.

1-Vakit Bakımından Vâcib

Vakitle kayıtlı olup olmama bakımından vâcib ikiye ayrılır:

a) Vakte Bağlı Olmayan Vâcib (Mutlak Vâcib)

Buna mutlak vâcib adı da verilir. Bu tür vâcib edâsı için bir vakit tayin edilmemiş vâcibtir. Bu nedenle ömrün herhangi bir anında yerine getirilebilir. Keffâretler, vakti belirlenmemiş nezirler, zekat ve Ramazan orucunun kazası böyledir. Vâcibin edâsı için bir vaktin tayin edilip edilmediği meselesi daha çok, mutlak emrin **fevr** mi yoksa **terâhî** mi ifade ettiği tartışmasıyla ilgilidir. Fıkıh ilminde bir ibadetin, farz olur olmaz, ilk vaktinde yapılma mecburiyetine "*fevr*"; o ibadetin istenildiği vakitte yapılma serbestliğine ise "*terâhî"* adı verilir. Hanefîlerin çoğunluğuna göre mutlak emir, terâhî anlamını içerdiği için bu emrin sonucu olan mutlak vâcib için bir zaman belirlemesi yoktur.[43]

[42] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 92; Pezdevî, Usûl, I/201; Nesefi, Menâr, 59-60; Molla Hüsrev, Mirkât, 45; Molla Civen, Nuru'l-Envar, I/171; Atar, Fıkıh Usûlü, 122.

[43] Serahsî, Usûl, I/26, Atar, Fıkıh Usûlü, 123; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 138.

Edâsı, belli bir vakte bağlı olmayan vâcibi geriye bırakan kimse kınanmaz. Özründen ötürü Ramazan orucunu kazaya bırakan kimse, bu orucu istediği zaman tutabilir. Bu görüş, Ebu Hanîfe'ye aittir. Şâfiî, aynı yıl içinde bu orucun kaza edileceğini söylemiştir. Bazılarına göre hac da böyledir, derhal yapılması vâcib değildir. İmam Muhâmmed'e göre hac ibadetinin derhal yapılması farz değildir, terâhî olarak farzdır. Ebû Yusuf'a göre ise haccın derhal yapılması (fevrî) farzdır. Yine haccın, hac aylarında yapılması bazı rükünlerin belli günlerde edâsı gibi vakte bağlı cihetleri vardır. Meselâ Arafat'da vakfe, arefe gününün zeval vaktinden sonra başlar. Haccın diğer ibadetleri (menasik-i hac) de belli vakitlerde edâ edilir. Bütün bunlar haccın edâsıyla ilgilidir, vâcib oluşuyla ilgili değildir. Vâcib oluşuna gelince bazılarına göre edâsı derhal vâcib olmayıp belli bir zamanla da mukayyed değildir. Namaz gibi oruç gibi belli bir vakit içinde edâsı şart değildir. Yani haccın vücûbunda zamanın bir dahli ve sebep teşkil etme durumu yoktur. Mükellef, istediği hac mevsiminde onu edâ edebilir.[44]

Yemin keffâretleri de belli bir vakitle mukayyed değildir. Zâhirî âlimlerinden bazısına göre yemini bozmadan önce keffâretini yerine getirmek îcab eder; çünkü Peygamber (a.s), "*Bir kimse bir şey için yemin eder, sonra da ondan daha hayırlısını görürse yeminini bozsun ve keffâret versin*."[45] buyurmuştur. Fakat bu, yemini bozduktan sonra keffâret verilmesine engel teşkil etmez. İşte bu gibi meselelerde vâcibin edâsı belli bir zamana bağlı değildir. Zekât ödenmesi yönünden vakte bağlı değildir. Ne zaman ödenirse edâ ismiyle ödenir. Ancak bu tür vâcibleri bekletilmeksizin yerine getirmek daha faziletli ve sevaptır.[46]

b) Vakte Bağlı Olan Vâcib (Mukayyed Vâcib)

Buna mukayyed vâcib adı da verilir. Edâsı için belirli vakit tayin edilmiş olup bu vakit içinde yapılmadığı takdirde yerine getirilmemiş sayılan vâcibdir. Vakte bağlı olan vâcib, belli bir zaman, bunun vücûbu için sebep teşkil eder. Namazın vakti böyledir, çünkü vaktin girişi bu vâcibin edâsına delalet eder. Meselâ ikindi olunca bu vaktin namazını kılmak gerekir. Ramazan ayı girince oruç farz olur, çünkü Allah Teâlâ, فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ "*Sizden kim Ramazan ayına şahit olursa onda oruç tutsun.*"[47] buyurmuştur.[48]

Vakte bağlı vâcibler, üç kısma ayrılır: **1.** Geniş vakitli vâcibler, (müvessâ'), **2.** Dar vakitli vâcibler (madîk), **3.** Bir yönüyle dar, diğer yönüyle geniş vakitli vâcibler (zû şibheyn).[49] Mukayyed vâcibin bu şekilde ayrılmasının temelinde vaktin ibadet için zarf olması veya mi'yar olması meselesi bulunmaktadır. Vaktin ibadet için zarf olması durumunda bu vakit geniş zamanlı (müvessa), mi'yar olması durumunda ise dar zamanlı (mudayyak) vâcib olarak adlandırılır.[50]

aa) Geniş Vakitli Vâcibler (Müvessâ')

Vakit aynı cinsten başka bir ibadetin edâ edilmesine müsait olursa bu vakitte edâsı gereken vâcibe geniş vakitli (müvessâ') vâcib denir. İşte beş vakit farz namaz böyledir. Meselâ öğle namazı vaktinde hem öğle namazı, hem de kazaya kalan başka namazlar kılınabilir. Bu vakitlerde hangi ibadet yapılacaksa onu tayin etmek için niyet gerekir. Bu zamanda niyet edilmeden îfâ edilirse ibadet makbul değildir. Geniş vakitli vâcibde ise zaman hem bu vâcibin, hem de diğerlerinin edâsına müsait olduğu için onu

[44] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 74-75; Serahsî, Usûl, I/29-30; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 34; Atar, Fıkıh Usûlü, 123.
[45] Buhari, Eymân, 1; Müslim, Eymân, 15, 16.

[46] Abdülazîz Buhâri, Keşfü'l-Esrâr, I/319; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 34; Atar, Fıkıh Usûlü, 123.
[47] Bakara, 2/185.

[48] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 71; Serahsî, Usûl, I/26; Abdülazîz Buhâri, Keşfü'l-Esrâr, I/314; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 34; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 139.
[49] Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 34-35; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 240; Atar, Fıkıh Usûlü, 123.
[50] Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 139.

kasıt ve niyetle yapmak, başkasına karıştırmamak gerekir. Meselâ öğle namazını kılacak kimse bu namaz için niyet etmek mecburiyetindedir.[51]

bb) Dar Vakitli Vâcibler (Mudayyak)

Dar vakitli vâcibe gelince bunun vaktinde başka bir vâcib edâ edilemez. Hanefîler buna mi'yar da derler. Meselâ Ramazan ayı böyledir. Bu ayda başka bir oruç tutulamaz. Bunun içindir ki Hanefîlere göre bir kimse Ramazan'da nafile bir oruca niyet etse bu yine Ramazan orucundan sayılır.[52]

cc) İkisine de Benzeyen (Zû Şibheyn)

Bir yönüyle dar, diğer yönüyle geniş vakitli vâcibe gelince bunun en güzel örneğini hac ibadeti teşkil eder. Buna vakt-i meşkûk ve vakt-i müşkil de denir. Hac vakti gibi ki bir sene ancak bir hacca müsait olduğu yönüyle de vakitli vâcibe, bir senenin sadece bazı aylarında haccın rükünleri yapılıp tamamında yapılmadığı yönüyle de geniş vakitli vâcibe benziyor. Bu bakımdan mutlak hacca niyet etmiş bir kişi, haccı edâ etmiş olur. Ancak nafile haccı kastederse zarfa benzediğinden nafile hacca niyet etmiş olur.

Gerek dar vakitli vâcibler, gerekse geniş vakitli vâciblerin kendilerine tayin edilen vakitlerde îfâ (edâ) olunması gerekir. Meşru bir mazereti olmadığı halde böyle bir vâcibi geriye bırakan mükellef günahkâr olur. Zamanında edâ olunmayan bir ibadet, sonradan kaza edilir. Bir vâcib, mukayyed vaktinde tam olarak îfâ olunamazda o vakitte tekrar edilirse o fiile iade adı verilir. Bir yönüyle dar, diğer yönüyle geniş vakitli vâcibler ne zaman îfâ edilirse edilsin edâ sayılır. Bu yönüyle bunlar, vakte bağlı olmayan vâciblere benzerler.[53]

2-Matlûbun Belirtilmesi Bakımından Vâcib

Vâcib, matlubun (yapılması istenilenin) belirtilmesi bakımından muayyen vâcib ve muhayyer vâcib olarak ikiye ayrılır.

a) Muayyen vâcib

Muayyen vâcib, Şârî'nin, değişik işler arasında seçim hakkı tanımaksızın yapılacak işi aynen belirleyerek istediği vâcibdir. Namaz, oruç, gasp edilen malın iadesi, satın alınan malın bedelinin ve kira bedelinin ödenmesi gibi. Bu türlü vâciblerde kişi muhayyer değildir. Ekseri vâcib de bu türdendir. Muayyen vâcibin hükmü, vâcib olan fiilin kendisi yerine getirilmedikçe mükellefin zimmetinin borçtan kurtulmamasıdır.[54]

b) Muhayyer vâcib

Muhayyer vâcibde ise matlup belli bir şey değil, iki veya üç şeyden biridir. İki şeyden birinin yapılmasına misal olarak "فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِّ حَتَّى اِذَا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَناًّ بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً *Savaşta kâfirlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun; sonunda onlara üstün geldiğinizde onları esir alın, savaş sona erince onları ya karşılıksız ya da fidye ile salıverin.*"[55] âyetinde beyan buyrulduğu gibi devlet başkanının, esirleri ya karşılıksız ya da fidye ile salıvermesi zikredilebilir. Üç şeyden birinin yapılmasına misal olarak da yemin keffâreti verilebilir. Yeminini bozan kimse ya bir köle âzad edecek ya on kişiyi doyuracak veya giydirecek bunlara gücü yetmezse üç gün oruç tutacaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde, لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَّ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ

[51] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 71; Serahsî, Usûl, I/26; Abdülazîz Buhâri, Keşfü'l-Esrâr, I/314; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 34-35; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 240; Atar, Fıkıh Usûlü, 123; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 139-140.
[52] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 71; Serahsî, Usûl, I/30; Molla Civen, Nuru'l-Envâr, I/258; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 35; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 240; Atar, Fıkıh Usûlü, 123; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 141-142.
[53] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 74-75; Serahsî, Usûl, I/29-30; Molla Civen, Nuru'l-Envâr, I/267; Atar, Fıkıh Usûlü, 124.
[54] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/ 439; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 35; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 240; Atar, Fıkıh Usûlü, 124; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 137.
[55] Muhâmmed, 47/4.

اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍۖ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۭ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ "*Allah, size rastgele yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar. Yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek veya giydirmek ya da bir köle âzad etmektir. (Bunları) bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. İşte yeminlerinizin keffâreti budur*."[56] buyrulmuştur. Üç şeyden birini yapmada muhayyer bırakılan vâcib için diğer bir misal de şudur: Hacca giden bir kimse, yalnız hacca niyet ederek hacc-ı ifrad yapar veya hac mevsiminde önce umreye niyet eder, sonra hac farizasına niyetlenerek hacc-ı temettü' yapar ya da umre ile haccı bir niyetle ifâ ederek hacc-ı kıran yapar.

Muhayyer vâcibde istenileni toptan yapmamak günah olup zemmi muciptir ancak birini yapmakla vâcib yerine getirilmiş olur. Muhayyer vâcib, bir bakıma geniş vakitli vâcib gibidir. Geniş vakitli vâcib bütün zaman içinde yapılmayı gerektirir, zamanın bir parçasında edâ edilirse günah kalkar. Muhayyer vâcib de böyledir, birisi yapılınca günah kalkar. Bunda vâcibin konusunda, ötekinde ise vâcibin zamanında muhayyerlik vardır.[57]

3-Miktar Bakımından Vâcib

Miktarının belirli olup olmaması açısından da vâcib mukadder vâcib ve gayr-i mukadder vâcib şeklinde iki kısma ayrılır.

a) Mukadder vâcib

Şârî'nin miktarını ve sınırı belirlediği vâcibtir. Miktarı belli olduğu için buna muhadded vâcib de denilir. Beş vakit namaz, zekât ve satın alınan malın bedeli gibi. Muhadded vâcib, sırf vücûb sebebinin bulunması ile zimmette borç olarak sabit olur. Mahkeme kararına veya borçlunun rızasına bağlı olmaksızın hemen îfâsı istenebilir. Şârî'nin gösterdiği şekilde ve belirlediği miktarda îfâ etmedikçe mükellefin zimmetinden bu borç düşmez.[58]

b) Gayr-i Mukadder vâcib

Şârî'nin miktarını tayin etmediği vâcibtir. Allah yolunda infak (harcama), açları doyurma, zulme uğrayan kişiyi kurtarma, misafire ikramda bulunma, abdest alırken başa yapılan mesh miktarı, namazda rükû' ve secdede bekleme miktarı gibi. Şârî'în belirli bir miktarla sınırlamadığı vâcibler bu neviye girer. Çünkü bu nevi vâcibin gayesi ihtiyacın giderilmesidir. İhtiyacı gideren miktar ise durumdan duruma ve ihtiyaç sahiplerinin muhtaç bulundukları şeylere göre değişir. Buna gayr-i muhadded vâcib de denilir. Gayr-i muhadded vâcib, mahkeme kararı veya borçlunun rızası olmaksızın zimmette sabit olmamasıdır. Zira zimmette ancak belirli olan bir şey sabit olabilir ki böylece mükellef neyi îfâ edeceğini bilebilir ve zimmetini bir borçtan kurtarma imkanına sahip olabilir.[59]

Bazı vâciblerin bu iki kısımdan hangisine katılacağı noktasında İslâm hukukçuları farklı görüşe sahip olmuşlardır. Mezhepler bu görüş farklılığını karıya ve akrabaya verilecek nafaka meselesi ve mehir örnekleri üzerinden açıklamışlardır. Hanefî bilginlere göre mehir mukadder vâcib, evlilik nafakası ise gayr-i mukadder vâcibdir. Zira nafakanın miktarı bilinmemektedir. O yüzden mahkeme kararı olmadan veya taraflar bir miktar üzerinde anlaşmadan bu nafaka borcu kocanın veya nafaka ödeyecek yakının zimmetinde sabit olmaz. Dolayısıyla mahkeme kararından veya karşılıklı anlaşmadan önceki süre için karı veya nafakayı hak eden yakın, nafaka alacağı talebinde bulunamaz. Hanefîlerin dışındaki bilginlere göre bu borç, muhadded (sınırı belirlenmiş) vâcib türündendir. Çünkü kocanın durumuna göre veya

[56] Maide, 5/89.

[57] Cessâs, Usûl, I/227; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/399; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 35-36.
[58] Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 241.
[59] Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 36-37; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 241.

yakına yetecek miktar ile belirlenir. Onun için bu bilginler, söz konusu borç hakkında şöyle hükmetmişlerdir: Bu borç zimmette sabittir. Karı veya nafakayı hak eden yakın, mahkeme kararı veya karşılıklı anlaşma ile bağlı olmaksızın önceki süre için de alacak talebinde bulunabilir. Mehir meselesinde ise Hanefîlere göre mehir mukadder vâcib olduğundan mehir belirlenmeksizin nikâhlanan kadının kocası zifaftan önce ölürse kadın mehri hak eder, mehrin gayr-i mukadder olduğunu savunan Şâfiîlere göre ise bu kadın mehir alamaz.[60]

4-Umûmî ve Husûsî Oluş Bakımından Vâcib

Umûmî ve husûsî oluş bakımından vâcib, aynî vâcib ve kifâî vâcib şeklinde ikiye ayrılır.

a) Aynî Vâcib (Farz-ı Ayn)

Aynî vâcib, Şârî'nin, mükelleflerin her biri tarafından yerine getirilmesini istediği vâcibdir. Beş vakit namaz, oruç, zekât ve hac gibi. Bunlara farz-ı ayn denilir. Aynî vâcibin hükmü, her bir mükellefin bu vâcibi yerine getirmesidir. Bazı mükelleflerin yerine getirmiş olması ile bu borç diğerlerinden sakıt olmaz.

b) Kifâî Vâcib (Farz-ı Kifaye)

Kifâî vâcib, Şârî'nin, îfâsını mükelleflerin her birinden değil de hepsinden istediği vâcibtir. Yargı ve fetva görevlerinin yerine getirilmesi, Allah yolunda cihad, cenaze namazı, selâma karşılık verme, şahitlik yapma, emr-i bil ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker, hastaneler yapma, tıp tahsili ve insanların ihtiyaç duydukları sanatları öğrenme farzı kifâye hükmündedir. Bu ve benzeri vâciblerin yerine getirilmesini Şârî' belirli fert veya fertlerden istememiş, görevi yerine getirecek kişiyi dikkate almaksızın ümmet içinde bu görevin îfâ edilmesini talep etmiştir. Zira bu vâcib ile hedef tutulan fayda, bir kısım mükelleflerin onu yerine getirmesi ile gerçekleşmiş olmaktadır. Bu faydanın meydana gelmesi söz konusu vâcibin her bir mükellef tarafından yapılmasına bağlı değildir.

Kifâî vâcib bazı mükelleflerce yerine getirilirse diğerlerinin sorumluluğu düşer ve herkes günahtan kurtulur. Hiç kimse tarafından yerine getirilmezse herkes günahkâr olur. Bu böyle olmakla beraber bir kifâî vâcibin îfâsı için tek kişi belirli hale gelirse kifâî vâcib aynî vâcib şekline dönüşür. Meselâ, bir yerde bir tek tabip bulunuyorsa artık hastaya müdahale görevi, onun hakkında aynî bir vâcibdir. Aynı şekilde bir olayı tek kişi görmüş olursa şahitlik görevinin îfâsı onun için aynî bir vâcibdir. Yine, boğulmak üzere olan bir kimsenin imdat istediğini tek kişi duymuş ise ve yüzmeyi de biliyorsa onun bakımından boğulmak üzere olan kimseyi kurtarmak aynî bir vâcibdir.[61]

Kifâî vâciblerde teklif umûmî olup bir nevi yardımlaşma şeklinde bazı insanların bunları yapmasıyla ötekilerinin sorumluluktan kurtulması göz önüne alınırsa genel olarak herkese şâmil olan bu vâciblerin bir kısım fert ve zümrelere dağıtılmış olduğu anlaşılır. Meselâ, dinî ilimleri öğrenmek, geometri, ziraat ilmi, tıp ilmi, toplumun muhtaç olduğu iktisadî ve içtimaî nizamın temelini teşkil eden her çeşit ilim, iş ve sanat farz-ı kifâyedir. Bütün fertler bunlardan sorumludur. Ancak güç ve imkânı olanlar, bu vazifeleri yapmak zorundadır. Toplum da bunların imkân ve sebeplerini hazırlamakla mükelleftir. Toplum kendi içerisinden tabipler, mühendisler, ziraatçılar, din bilginleri ve hukukçular yetiştirecek, böyle meslek erbabı olma yeteneğine sahip bulunanların bu gibi görevleri yapmasıyla hem umûmî hem de husûsî teklif yerine gelmiş olacaktır.[62]

[60] Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 37; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 241; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 143-144.
[61] Cessâs, Usûl, I/328; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 37-38; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 242.
[62] Abdülazîz Buhârî, II/222; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 39.

1.2.1.3.Sünnet

Sünnet, "dinde takip edilen yol" [63] veya "Rasûlullah (a.s.)'ın veya ondan sonra sahâbenin dinde takip ettiği yol"[64] şeklinde tarif edilmiştir. Hanefî usûlcüleri sünneti hem Rasûlullah (a.s.)'ın hem de sahâbenin takip ettiği yol olarak tanıtmışlardır.[65] Şâfiîler ise sünneti Hz. Peygamber (a.s.) için kullanmışlardır.[66]

Sünnet, "farz ve vâcib derecesinde olmamakla beraber dinde gerekliliği olan ve takip edilen yoldur."[67] Sünneti terk eden ayıplanır ve kınanır. Sünnet, sünnet-i hüdâ ve sünneti zevâid olarak iki kısımdır.[68]

a) Sünnet-i Hüdâ

Sünneti Hüdâ, uygulanması hidâyet, terk edilmesi dalalet sayılan sünnetlerdir. Bunlar bir bakıma dinin şeâirinden kabul edilir. Cemaatle namaz, ezan ve kamet, revâtib sünnetler gibi. Sünnet-i Hüdâ, Hz. Peygamber'in dini ikmal ve beyan için ibadet olarak devamlı yaptığı ve terk edenin hoş görülmediği şeylerdir. Revâtib sünnetlerden kabul edilen müekked ve gayr-i müekked sünnetlerde sünnet-i hüdâ kapsamında değerlendirilmektedir.[69]

aa) Sünnet-i Müekked: Müekked sünnetler Hz. Peygamber (a.s)'ın devam ettiği fakat farz ve edâsının vâcib olmadığına işaret buyurduğu sünnetlerdir. Sabah namazının iki rekât sünnetiyle öğle ve akşam namazlarının sünnetleri ile yatsı namazlarının son iki rekât sünnetleri müekked sünnettir. Müekked sünnetleri terk edenler, ceza görmezler ama kınanırlar çünkü Hz. Peygamber (a.s)'a karşı inat etmiş sayılırlar.

bb) Sünnet-i Gayr-i Müekked

Önceliklere nispetle bu sünnetler ikinci derecede yer alır. İkindi ve yatsı namazlarından önce kılınan dörder rekât sünnetler böyledir. Hz. Peygamber (a.s), bunlara kesintisiz devam etmemiştir. Farz olmayan sadakalar da bu kabildendir. Ancak sadakaya muhtaç olan kimse zaruret içinde ise gücü yeten kimsenin ona yardım etmesi farz olur.

b) Sünnet-i Zevâid

Sünnet-i zevâid, Hz. Peygamber'in şeriatın bir beyanı olarak tebliğ etmediği tabiî hareketleridir. O'nun yiyip içmesi, giyinmesi, sakal bırakması, bıyığını kırpması, oturup kalmak gibi âdet olarak yaptığı şeylerdir. Bu tür sünneti terk eden dinî bir eksiklikle suçlanamaz. Şüphesiz bunlar, aslında güzel şeylerdir çünkü bunları yapmak Hz. Peygamber'e bir hürmet ifadesidir. Fakat terk etmek de şahıs için ceza veya kınanmayı gerektirmez. Bir kimse bunları dinin kesin emirleri diye telakkî ederse dinde olmayan bir bid'at icat etmiş olur.[70]

[63] Pezdevî, Usûl, I/136; Serahsî, Usûl, I/113.
[64] Serahsî, Usûl, I/113.
[65] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 78; Pezdevî, Usûl, I/139; Serahsî, Usûl, I/113-114; Abdulazîz el-Buhârî, Keşfu'l-esrâr, II/438, 447.
[66] Serahsî, Usûl, I/114; Tehânevî, Keşşâf, I/705.
[67] Abdulaziz el-Buhârî, Keşfu'l Esrar, II/439; Curcânî, Ta'rîfât, 122.
[68] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 83-84; Pedevî, Usûl I/437,447; Serahsi, Usûl, I/113-114; Nesefî, Menâr, 185; Molla Hüsrev, Mirkât, 278; Molla Civen, Nuru'l-Envar, I/701-704; Mahmud Esad, Telhîs, 256; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 329.
[69] Nesefî, Menâr, 185; Molla Hüsrev, Mirkât, 278; Molla Civen, Nuru'l-Envar, I/702-703; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 40; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 245.
[70] Nesefî, Menâr, 185; Molla Hüsrev, Mirkât, 278; Molla Civen, Nuru'l-Envâr, /703-704; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 40; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 245.

1.2.1.4.Nâfile

Lügatte "bir şeyin aslı üzerine yapılan ilâve"[71] anlamına gelen nâfile "Farz, vâcib ve sünnet olmaksızın meşrû kılınan fiil"[72] veya "Farz, vâcib ve sünnetlere ilâve olarak sırf sevap kazanmamız için meşrû kılınmış bedenî ve mâlî ibadetler"[73] şeklinde tanımlanmıştır.

Nâfile, bir hüküm çeşidi olarak sünnet hükmünden ayrı ve ondan sonra bir alt derecede yer almıştır.[74] Nâfile, kişinin yapması halinde sevap aldığı, terk etmesi halinde cezalandırılmadığı, fakat dinî bir gerekliliği de olmayan şeylerdir. Nâfile adını Hanefîler kullanırken diğer mezheplerde "mendub", "müstehab" "tatavvu" ve "merğubun fih" gibi adlar verilmiştir. Farzlar, vâcibler ve yaygın olarak bilinen sünnetler dışındaki ibadetler bu kısımda yer alır. Aklî hükümlere göre ihsan sayılan sadaka ve iyilik gibi şeyler, şer'î hükümlerde nâfile sayılır. Sadaka ve iyilikler din katında nâfiledir, bunları yapanlar sevabı hak eder, terk edenler ise günahkâr sayılmaz fakat kasten o nafileye başlamakla onu tamamlamak lazım gelir.[75]

1.2.1.5.Mubah

Mubah, Şârî' nazarında yapılması da yapılmaması da eşit olan fiillerdir. Aklî hükümler açısından bakıldığında mal sahibinin mülkündeki tasarruf, yeme, içme, şer'î hükümler açısından bakıldığında ise ihramdan çıktıktan sonra avlanma böyledir.[76] Mubahın yapılıp yapılmamasında sevap veya günah yoktur.

Bir fiilin mubah olduğu değişik yollardan anlaşılır:[77]

a- Şârî'nin "helâllik" lâfzını kullanmış olmasından. Meselâ اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ "*Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine Kitâb verilenlerin yiyecekleri size helâldir, sizin yiyeceklerinizde onlara helâldir*."[78] Âyetine temiz gıdalardan yararlanmanın mubah olduğu bildirilmektedir.

b-Nasslarda "günah yoktur" ve "sıkıntı, sakınca, vebal yoktur" şeklinde yer alan ifadelerden. Şu âyetler bu durumlara örnek teşkil eder: اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ "*Allah size, ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Fakat kim mecbur kalırsa (başkasının hakkına) saldırmadan ve haddi aşmadan (bunlardan yemesinde) günah yoktur. Muhakkak Allah çok bağışlayandır çok esirgeyendir.*"[79]

c- İbâha (mubahlık) ifade ettiğine dair delil bulunan emir siygasından. Meselâ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ "*Allah'ın rızkından yiyin için.*"[80] âyetinde olduğu gibi.

---

[71] İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XI/671.
[72] Meydânî, el-Lubâb, II/91.
[73] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 78.
[74] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 77; Pezdevî, Usûl, I/136; Serahsî, Usûl, I/110; Abdulaziz el-Buhârî, Keşfu'l-Esrâr, II/436; İbn Melek, Şerhu'l-Menâr, 195.
[75] Debûsî, Takvîmü'l-Edille,83-84; Pezdevî, Usûl, 139; Serahsî, Usûl, I/115-116; Abdulazîz el-Buhârî, Keşfu'l-esrâr, II/439; Nesefî, Menâr, 186; Mahmud Esad, Telhîs, 256; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 329; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 145.
[76] Serahsî, Usûl, I/117; Abdülazîz Buhârî, II/458; Mahmud Esad, Telhîs, 257; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 329.
[77] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/439, 459; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 46; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 253.
[78] Mâide, 5/5.

[79] Bakara, 2/173.

[80] Bakara, 2/60.

Mubahlık bazen bir şeyin vakit ve çeşitlerini tayin etmek içindir. Meselâ, yemeğin vakit ve çeşidini seçmek mubahtır. Yemek yeme ise hayatın devamı için zarurî bir şeydir. Demek ki ibâhat genel değil, özel haller ve şartlara bağlıdır.

1.2.1.6.Mekruh

Mekruh, yapılmasına dair bir yasak bulunmayan fakat terk edilmesi tercih edilen şeydir. Mekruhu işleyen ayıplanır. Haramlık derecesine varmayan kötü bir ahlâka sahip olmak, namazda gereksiz yere sağa-sola dönmek gibi. Hanefî mezhebine göre kat'î delil ile yapılmaması istenilen şeye haram, zannî bir delil ile yapılmaması istenilen şey de mekruh denir.[81] Teftazânî (ö.792), Cürcânî (ö.816) ve İbnü'l-Hümâm (ö.861) gibi Hanefî fakîhleri ise mekruhu "*tahrîmen*" ve "*tenzîhen*" kısımlarına ayırıp hükmünü de buna göre belirlemeye çalışmışlardır.[82]

a) Tahrîmen Mekruh

Tahrîmen mekruh, zannî bir delil ile yapılmaması kesin olarak istenilen bir şeydir. İmam Muhâmmed'e göre tahrîmen mekruh haramlılığı zannî bir delille sabit olmuş bir haramdır. Bu nedenle tahrîmen mekruh vâcibin karşıtıdır. Meselâ, cuma namazı esnasında erkeklerin alış veriş yapması, erkeklerin ipekli giymesi, altın yüzük takınması, başkasının alışverişi sırasında alışveriş teklifinde bulunulması ve başkasının evlenme teklifi üzerine evlenme teklifinde bulunulması bu türlü mekruhlar arasındadır. Bu fiillerden her biri tahrîmen mekruhtur. Çünkü Hz. Peygamber: "*Kişi, kardeşi müsaade etmedikçe, kardeşinin alışverişi sırasında alışverişe girişmesin ve kardeşinin evlenme teklifi üzerine evlenme teklifinde bulunmasın.*"[83] buyurmuştur. Bu fiillerden sakınılması kesin ve bağlayıcı tarzda istenmiştir. Fakat bu talep haber-i vâhid ile yani zannî bir delil ile sabit olmuştur. Tahrîmen mekruh olan bir fiili işlemek haram bir fiili işlemek gibi cezayı muciptir fakat haramdan hükmünden farklı olarak bu fiilin hükmünü inkâr eden kişi kâfir sayılmaz.[84]

b) Tenzîhen Mekruh

Tenzîhen mekruh, Şâfi'nin, yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir. İkindi namazından sonra ve güneşin batmasından az önce nafile namaz kılmak gibi. Camiye gidecek kişi için soğan ve sarımsak gibi çirkin kokusu olan şeyleri çiğ olarak yemek de böyledir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Soğan veya sarımsak yiyen kişi mescidimize gelmesin, evinde otursun.*"[85] Tenzîhen mekruh nevine giren bir fiili işlemek cezayı ve kötülenmeyi mucip değildir. Fakat üstün ve faziletli olan şekle aykırıdır.[86]

Mekruhla ilgili hitap sîgası bazen, "*Allah sizin dedikodu yapmanızı, çok soru sormanızı ve mal, mülk ziyan etmenizi mekruh kılmıştır.*"[87] *"Allah'ın en nefret ettiği (buğz) helâl boşamadır.*"[88] sözündeki gibi doğrudan nehiyle, bazen de يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْئَلُوا عَنْ اَشْيَاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ "Ey *iman edenler! (Kesin hukukî kurallar şeklinde) açıklandığı zaman size üzüntü verecek şeyler hakkında (Peygambere yerli yersiz) sorular sormayın."*[89] âyetindeki gibi haramlığa değil de

[81] Molla Hüsev, Mirkât, 279; Mahmud Esad, Telhîs, 257; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 329.
[82] Teftâzânî, Telvîh, II/126; Cürcânî, et-Taʿrîfât, 228; İbn Emîru Hâc, et-Takrîr ve't-Tahbîr, I/321.
[83] Buharî, Nikâh, 45; Müslim, Buyu', 8, Nikâh, 38, 49, 52, 54, 56.
[84] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/461; Molla Hüsev, Mirkât, 279; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 45; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 252; Atar, Fıkıh Usûlü, 128; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 147.
[85] Buharî, Ezan, 160; Ebu Dâvud, At'ıme, 41.
[86] Molla Hüsev, Mirkât, 279.
[87] Buhârî, İstikraz, 19; Ahmed b. Hanbel, II/327, 360.
[88] İbn Mâce, Talâk, 1.
[89] Maide, 5/101.

kerahete delâlet eden bir karineyle birlikte bulunabilir.

1.2.1.7.Haram

Haram, yapılması yasaklanan ve terki istenen şeydir. Haramı işleyen kişi yerilir ve azabı hak eder. Yapmayan ise övülür ve sevap kazanır. Haramı inkar edenin dinden çıktığına hükmedilir. Haram, li aynihî ve li ğayrihî olmak üzere iki çeşittir. *Haram li-aynihî,* bizzat haramlığın kaynağı olan şeydir. Şarap içmek ve cana kıymak gibi. *Haram li-ğayrihî,* haramlığın kendi dışındaki bir sebepten kaynaklandığı şeydir. Başkasının malını telef etmek gibi.[90]

Hanefîler tahrîmin "sübutu ve delâleti kat'î bir delille" sabit olacağını ifade ederler. Zira onlara göre Allah'ın, وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَٰذَا حَلَالٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ "*Diliniz yalana alışmış olduğu için her şeye, 'şu helaldir, bu haramdır' demeyin.*"[91] âyetiyle yasak ettiği duruma düşülmemelidir. Hanefîler haramlığı zannî bir delil ile sabit olan şeye "tahrîmen mekruh" adını verirler. Bu ayırım, onların terminolojisindeki farz ve vâcip kavramlarının mukabilini teşkil etmektedir. Domuz eti, meyte, içki, zina, kumar, haksız yere bir kimseyi öldürmek, bâtıl yollarla başkasının malını yemek haram hükmünün misalleridir. Hanefîler dışındaki mezheplere göre haram, delili ister kat'î, isterse zannî olsun şer'an yapılmaması kesin olarak istenilen şeydir. Bunlar tahrîmi bildiren deliller arasında bir fark görmezler yani mütevâtir ve meşhur olmayan, zannî bir delil teşkil eden haber-i âhâd ile de tahrîmin sabit olacağını kabul etmektedirler. Zira onlara göre zannî deliller, itikad bakımından hüccet olmazlarsa da amel bakımından hüccet kabul edilmektedir.[92]

İslâm hukukçularına göre kat'î delil ile sabit olan bir fiilin haramlığına kesin olarak inanılması gerekir. Böyle bir hükmü, meselâ ribâ veya zinanın haram oluşunu inkâr eden kişinin küfre girdiği kabul edilir. Hanefîler'e göre zannî delil ile sabit olan tahrîmen mekruhun yasak oluşunu inkâr eden veya onu helâl gören ise kâfir değil fâsık kabul edilir.[93]

a) Haram li-aynihî (Haram li-zâtihî)

Haram li-aynihî veya lizâtihî haram, geçici bir sebebe dayanmaksızın bir şeyin bizzat kendi varlığındaki bir zarar veya çirkinlik (kubh) sebebiyle Şârî'nin, baştan itibaren ve temelden haramlığına hükmettiği fiildir. Mesela, zina, hırsızlık, meyte eti yemek, içki içmek, evlenme manisi bulunanlarla evlenme böyledir. Bunların bizzat kendisinde zarar ve kötülük ihtiva ettiğinden yapısı itibariyle haram kılınmış fiillerdir. Haram li-aynihî'nin hükmü, fiilin temelden gayrı meşru sayılmasıdır. Mükellef bu fiili yaparsa batıl kabul edilir, fiile hiçbir olumlu sonuç bağlanmaz ve ulaşılmak istenen menfaat, fiilin sahibi için hukuken kabul edilmez. Meselâ zina fiili, nesep ve mirasçılığın sübûtu için sebep olamaz. Hırsızlık fiili de mülkiyetin sübûtu için sebep teşkil edemez. Meyte etinin satılması meşru olmadığı için bu satıma, meşru bir satım sözleşmesine bağlanan sonuç olan mülkiyet hükmü bağlanamaz.[94]

b) Haram li-gayrihî (Dolayısıyla Haram)

Haram li-ğayrihî, esasen meşru olduğu halde, haram kılınmasını gerekli kılan geçici bir durumla ilişkili olan fiildir. Meselâ bayram gününde oruç tutmak böyledir. Esas itibariyle orucun kendisi meşru bir fiildir. Fakat Şârî' bu fiilin bayram gününde yapılmasını haram kılmıştır. Faizli alış-veriş bu nevi harama örnek teşkil eder. Çünkü alışveriş yapısı itibariyle yasaklanmış değildir. Esasen satış, meşru bir fiildir. Buradaki yasak, fiille yakın ilişkisi bulunan geçici bir gayr-ı meşru durumdan ötürü konmuştur. Bu

[90] Molla Hüsev, Mirkât, 279; Semerkandî, Mîzân, I/168-169; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/441; Mahmud Esad, Telhîs, 256; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 329.
[91] Nahl, 16/116.

[92] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/461; Molla Hüsev, Mirkât, 279; Bahrülulûm, Fevâtihu'r-rahamût, 1/48; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 42-43; Atar, Fıkıh Usûlü, 127; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 146; Koca, "Haram", DİA, 16/102.
[93] Koca, "Haram", DİA, 16/102.
[94] Molla Hüsev, Mirkât, 279; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 43; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 248; Koca, "Haram", DİA, 16/101.

durum ribâlı satışta, karşılığı olmayan bir fazlalığın bulunmasıdır. Haram li-gayrihînin hükmü, aslı itibariyle meşru, vasfı itibariyle gayrı meşru sayılmasıdır. Bu yüzden böyle bir fiil, kendisine hukukî sonuçlar bağlanacak bir sebep teşkil edebilir. Meselâ yukarıda örnek gösterilen ribâlı satış onlara göre batıl akitlerden değil fasit akitlerden sayılır. Şâyet sözleşmenin tarafları bu sözleşmeyi uygulamaya koyarlarsa her biri lehine karşılıklı edimler üzerinde mülkiyet hakkı doğar. Ancak Şârî'nin, bunun haramlılığını gerektiren yasağının bulunması nedeniyle bu mülkiyet habis bir mülkiyettir.[95]

Hanefîlere göre haram li-aynihî ile li-gayrihî haram arasında sonuç itibariyle şöyle bir fark ortaya çıkmaktadır. Murdar et, şarap veya domuz eti alım satımı gibi bizzat haram olan bir şey üzerine kurulan akid bâtıldır. Çünkü haramlık akdin esasına taalluk etmektedir. Ancak akid, faizli alışveriş gibi dolayısıyla haram olan bir şeyle ilgili olursa bâtıl değil fasid olur. Batıl yok hükmünde olup hiç bir hukuki sonuç doğurmazken, fasid hukuki sonuç ortaya çıkarmaktadır.[96]

c) Hürmet İfade Eden Siygalar

1. Hürmet hükmü, nehiy siygasından çıkarılır. Çünkü nehiy siygası, genellikle tahrîm ifade eder. Meselâ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ "*Kendinizi tehlikeye atmayınız.*"[97] âyetinden nefsi tehlikeye atmanın haram olduğu, وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰى "*Zinaya yaklaşmayın.*"[98] âyetinden de zinaya yaklaşmanın haram olduğu hükmü çıkarılır.

2. Kendilerinden nehiy kastedilen haber cümleleri de tahrîmi gerektirir. "*Mümin olan kimse, başkasına lanet etmez.*"[99], "*Hâkim gadablı olduğu halde hükmedemez.*"[100] hadislerinde "lanet etmez" sözü lanet etmesin, "hükmedemez" sözü hükmetmesin anlamında kullanılmıştır. وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ "*Allah, fahşa, münker ve bağydan nehyeder.*"[101] âyetinden, fahşanın haram olduğu hükmü çıkarılır.

3. Hürmet hükmü, bazen fiilin yapılması halinde tehditte bulunularak yahut fiili yapmaya ceza verilerek açıklanmış olur. Meselâ اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَاراً وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيراً "*Gerçek, yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar, çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.*"[102] وَمَنْ يَعْصِ اللهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَاراً خَالِداً فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ "*Kim de Allah'a ve Peygamber'e isyan eder ve haddini tecavüz ederse onu içinde ebediyyen kalacağı ateşe sokar (koyar).*"[103] وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا *"Bir mümini kasten öldürenin cezası içinde ebediyyen kalacağı cehennemdir.*"[104] âyetlerinden hürmet hükmü çıkarılır.

4. Bazen hürmet hükmü, hürmet kelimesi gibi yapısı itibariyle haramlık ifade eden yahut helâlliğe mâni bir kelimenin kullanmasından çıkarılır. Meselâ, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ *"(Annelerinizin nikâhı) size haram kılındı.*"[105], حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ "*Size meyte, kan, domuz eti haram kılındı.*"[106], فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ

[95] Molla Hüsrev, Mirkât, 279; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 43-44; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 248-249.
[96] Molla Hüsrev, Mirkât, 279-280; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 44.
[97] Bakara, 2/195.

[98] İsrâ, 17/32.

[99] Müslim, Birr 85; Ebu Dâvud, Edeb 53; Tirmizî, Birr 48.
[100] Buhari, Ahkâm 13; Müslim, Akdiye 16; Tirmizi, Ahkâm 7; Ebu Dâvud, Akdiye 9; Nesâi, Kudât 17.
[101] Nahl, 16/90.

[102] Nisâ, 4/10.

[103] Nisâ, 4/14.

[104] Nisâ, 4/93.

[105] Nisâ, 4/23.

[106] Mâide, 5/3.

لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ "*Eğer erkek, kadını üçüncü defa boşarsa ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe helal olmaz.*"[107] nasslarından hürmet hükmü çıkarılır.[108]

1.2.2.Ruhsat ve Kısımları

Ruhsat, insanların sıkıntılarını hafifletmek amacıyla ve ihtiyaçları gözetilerek konan geçici hükümlerdir. Ruhsat lügatte kolaylık manasına gelir.[109] Fıkıh usûlünde meşakkat ve zaruret gibi bir özre bağlı olarak kullara azîmet hükmünü terk etme imkânı veren ve hafifletilmiş olarak sonradan (ikinci defa) konmuş hükme, ruhsat denir. Ruhsat, zaruret ve meşakkatin giderilmesi gibi sebepler nedeniyle zaruret miktarınca meşru görülmüştür. İslam hukukunda haram olan bir fiilin işlenmesi, farz olan bir fiilin de terk edilmesi suçtur ve günahtır. Ancak ruhsat halinde bu kaide geçici olarak uygulanmamaktadır. Bu sebeple de ruhsat verilen durumlarda haram bir fiili işleyen cezalandırılmaz veya farz olan bir işi terk eden kınanmaz. Çünkü ruhsatta bazen haram olan bir fiil, mubah hale gelir, bazen de farz olan bir fiilin terk edilmesi caiz hale gelmiş olmaktadır.[110]

Ruhsat, fiilin yapılması veya yapılmaması açısından *yapma ruhsatı* ve *terk etme ruhsatı* olarak ikiye ayrılmaktadır. *a) Yapma ruhsatı:* Haramı işlemeye izin veren ruhsattır. Aslî hükmü haram olan bir fiil şer'an geçerli mazeretler sebebiyle mubah hale gelebilir. Meselâ canına veya vücut bütünlüğüne yönelik ciddi tehdit altında bulunan kişi -imanını kalbinde saklayarak- Allah'ı inkâr sözleri söyleyebilir, açlık sebebiyle hayatî tehlike içinde olan kimse domuz eti yiyebilir. Zira "*Meşakkat teysîri celbeder*"[111] ilkesi gereği zaruret ve meşakkat hallerinde haram olan şeyler mubah hale gelmektedir. *b) Terk etme ruhsatı:* Vacibi terk etmeye izin veren ruhsattır. Aslî hükmü farz veya vâcip olan bir fiil, o amele ilişkin özel müsaade gerekçeleri bulunduğunda veya zaruret hallerinde ertelenebilir yahut daha sonra kazâsı mümkün değilse terkedilebilir. Meselâ oruç tutamayacak kadar hasta olan kimse ramazan orucunu erteleyebilir. Yine canına veya vücut bütünlüğüne yönelik tehdit altında bulunan kişi ramazan orucunu erteleyebilir, bayram namazını terkedebilir.[112]

Hanefî usulcüler ruhsatları azîmet hükmünün varlığını koruyup korumaması açısından *"terfih*" ve "*ıskat*" ruhsatı olarak ikiye ayırmışlardır.

a) Terfîh Ruhsatı: Haramlık hükmü bâkî olduğu halde mubah görülen şeydir. Mesela Ramazanda yolcunun oruç tutmaması ve baskı altında kalan kimsenin Allah'ı inkar sözcüklerini söylemesi böyledir. Bu durumlarda insan, azîmet veya ruhsata göre amel etmekte serbesttir. Fakat aslî hükmün baki kalması bakımından azîmetle amel etmek daha faziletli bir iştir ve daha çok sevap kazandırır. Meselâ, Allah'a imanın farz oluşu bir azîmettir, onu inkâr etme de haramdır. Ancak kalben inanması şartıyla, ölüm tehdidi altında bulunan bir Müslümana diliyle Allah'ı görünüşte inkâr etmesi kolaylığının tanınması bir ruhsattır. Zira kolaylık gösterme, İslâm'ın amaçları arasındadır. Cenab-ı Hak da; هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ "*O, dinde sizin için bir zorluk kılmadı.*"[113] يُرِيدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَايُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ "*Allah, size kolaylık murad eder, zorluk murad etmez.*"[114] buyrulmuştur.[115] Ancak burada azîmete uyarak diliyle de Allah'ı inkâr etmeyip öldürülürse şehid olmaktadır. Zira Âmmar b. Yâsir müşriklerin ağır işkenceleri altında küfrü mucip sözler söyler. Gelip durumu arz edince Peygamber (a.s.), kendisine; "*Arkanda ne vardı, ey Âmmar?" diye sormuş, o da; "Kötülük vardı; seni kötülükle, onların tanrılarını da iyilikle*

[107] Bakara, 2/230.

[108] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/468; Atar, Fıkıh Usûlü, 127-128.
[109] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, VII/40.
[110] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 86; Pezdevî, Usûl, II/458; Serahsî, Usûl, 117; Atar, Fıkıh Usûlü, 131-132.
[111] Mecelle, md. 17.
[112] Dönmez, "Ruhsat", DİA, 35/208.
[113] Hac, 22/78.

[114] Bakara, 2/185.
[115] Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/458; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 52; Dönmez, "Ruhsat", DİA, 35/208-209.

anmadıkça beni bırakmadılar." diye cevaplandırmıştır. Peygamber (a.s.)da, "Kalbini nasıl buldun?" demiş, Âmmar ise "İmanla dolu buldum." cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Onlar sana aynı şeyi yaparlarsa sen de aynı şeyi tekrar edebilirsin." buyurmuştur. [116] Aynı şekilde bir başkasının malını yemek haramdır. Ancak açlıktan ve susuzluktan dolayı ölüm tehlikesine maruz kalan bir şahsın ölmeyecek kadar bir başkasının malından yemesi mubah olur. Başkasının malından yemeyip açlıktan ölen şahıs, günahkâr olmaz. Çünkü ruhsata değil, azîmet hükmüne göre amel etmiştir. Bu çeşit mubahlığın hükmü, ruhsat olmasına rağmen azîmet yönünün tercih edilmesidir.[117]

b) Iskat Ruhsatı: Mükellefin seçim yapmasının söz konusu olmayıp ruhsatın karşılığındaki hükmün sâkıt olması ve ruhsat diye anılan hükmün azîmet niteliğinde olmasıdır. Zorda kalana ölü eti yeme ve içki içme ruhsatı verilmesi bu tür ruhsatın örneğidir. Böyle bir durumda haramlık helâlliğe dönüşmekte hatta onu yemeyip ölen günahkâr sayılmaktadır. Çünkü bu konuda özel istisna getiren âyetlerin açık biçimde verdiği izni kullanmayıp canına kıymış sayılır. Burada her ne kadar murdar et ve içkinin yasak oluş hükmü halen meşru bir hüküm ise de اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ "*muztar olduklarınız müstesna*"[118] âyeti sebebiyle, zaruret durumundan yasaklık hükmü düşmektedir. Bu âyet zaruret durumunu haramlık hükmünden istisna ederek zaruret nedeniyle haramlık hükmü ortadan kaldırmaktadır. Bu çeşit ruhsatın hükmü, azîmetin meşrû olmamasıdır.[119]

Yine Hanefî usulcüleri hakikat ve mecaz anlamında kullanılması açısından ruhsatı iki kısma ayırmışlardır.[120] *1. Hakikat anlamında*: a) Haram kılma gerekçesi ve haramlık hükmü birlikte mevcut olduğu halde fiilin mubah sayılması. Allah'ı inkâr sözünü söylemeye zorlanan kişinin bu fiili işlemesine müsaade edilmesi, baskı altında başkasının malını itlâf etme, orucunu bozma bu türün örnekleridir.[121] b) Gerekçesi mevcut olmakla birlikte hükmün ertelenmesi sebebiyle fiilin mubah sayılması. Yolculuk halindeki mükellefin ramazan orucunu ertelemesine izin verilmesi bu tür ruhsatın örneğidir.[122] *2. Mecaz anlamında*: a) Önceki ilâhî dinlerde mevcut bazı ağır yükümlülüklerin Müslümanlardan kaldırılarak kolaylık sağlanması. Elbisenin pislik bulaşan kısmının kesilip atılması, mescit dışında namazın câiz olmaması, iç yağının haramlığı, cumartesi günü çalışma yasağı gibi önceki dinlerde vâcib olan mükellefiyetler buna örnektir.[123] b) İslâm'da genel bir hükümden istisna yapılarak kolaylık sağlanması. Akdin gerçekleşme ve sahih olmasına dair genel şartları tam olarak taşımayan bazı akitlerin sahih kabul edilmesi böyledir. Mevcut olmayan malın satımı yasağından istisna edilerek selem akdinin câiz görülmesi, ikrah altında veya ıztırar halinde şarap içmenin veya murdar hayvan etini yemenin mubah hale gelmesi, sefer halinde dört rek'atlı namazların kısaltılması bu türün örnekleri arasında zikredilmektedir.[124]

KAYNAKÇA

Abdülazîz Buhârî, Ahmed b. Muhâmmed (ö.730/1330), Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

[116] Serahsî, el-Mebsut, XXIV/43.

[117] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 86-87; Pezdevî, Usûl, II/462-463; Serahsî, Usûl, I/118; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, II/459Mahmud Esad, Telhîs, 257; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 330; Ebû Zehrâ, Fıkıh Usûlü, 50; Şa'bân, Usûlü'l-Fıkh, 256.Atar, Fıkıh Usûlü, 131; Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 150.

[118] En'am, 6/119.

[119] Serahsî, Usûl, I/120-121; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, 466-469; Mahmud Esad, Telhîs, 257; Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, 331. Apaydın, İslam Hukuk Usûlü, 151.

[120] Dönmez, "Ruhsat", DİA, 35/208.

[121] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 86-87; Serahsî, Usûl, I/118; Dönmez, "Ruhsat", DİA, 35/208.

[122] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 87; Pezdevî, Usûl, II/462-463; Dönmez, "Ruhsat", DİA, 35/208.

[123] Debûsî, Takvîmü'l-Edille, 87; Serahsî, Usûl, I/123; Mahmud Esad, Telhîs, 257; Dönmez, "Ruhsat", DİA, 35/208.

[124] Serahsî, Usûl, I/120-121; Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, 466; Mahmud Esad, Telhîs, 257; Dönmez, "Ruhsat", DİA, 35/208.

Ahmed b. Hanbel, [241/855], el-Müsned, Çağrı Yayınevi, İstanbul, 1992.

Apaydın, H. Yunus, İslam Hukuk Usûlü, Kimlik Yayınları, Kayseri, 2016.

Atar, Fahrettin, Fıkıh Usûlü, Marmara Ünv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Bahrülulûm, Muhâmmed Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn (ö.1225/1810), Fevâtihu'r-Rahamût fî Şerhi Müsellemi's-Sübût, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2020.

Beyânûnî, Muhammed Abu Al-Fath, "Hüküm", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1998.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1985.

Buhârî, Muhâmmed b. İsmail b. İbrahim [ö.256/870], Sahîhu'l-Buhârî, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1981.

Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali (ö.370/981), el-Fusûl fi'l-Usûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.

Cürcânî, Şerif Ali b. Muhâmmed [ö.816/1413], Kitabu't-Ta'rîfât, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Debûsî, Abdullah b. Ömer (ö.430/1039), Takvîmü'l-Edille fî Usûlü'l-Fıkh. Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 2006.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "Ruhsat", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 2008.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî es-Sicistânî [ö.275/889], Süneni Ebî Dâvûd, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Ebu Zehra, Muhâmmed, Fıkıh Usûlü, (Türkçesi: Abdulkadir Şener), Fecr Yayınevi, Ankara, 1986.

İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhâmmed b. Muhâmmed b. Muhâmmed el-Halebî (ö.879/1474), et-Takrîr ve't-tahbîr, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

İbn Hacer el-Askalânî**,** Ahmed b. Alî b. Muhâmmed el-Askalânî (ö. 852/1449), Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi Buhârî, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhâmmed b. Yezîd el-Kazvinî [ö.273/887], Sünen-i İbn Mace, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhâmmed b. Mükerrem [ö.711/1311], Lisânü'l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrut, 1990.

İbn Melek, Abdullatif (ö. 821/1418), Şeru Menâri'l-Envâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1308.

Koca, Ferhat, "Haram", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1997.

Mahmud Esad, İbnü'l-Emîn Seydişehrî, Telhîs-u Usûl-i Fıkh, (Sadeleştirenler: Talha Alp, Eşraf Yılmaz, Orhan Ençakar vd.), Yasin Yayınevi, İstanbul, 2008.

Mecelle, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, (Kontrol, Ali Himmet Berki), Hikmet Yayınları, İstanbul, 1982.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib (ö.1298/1881), el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

Molla Civen, Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (ö.1130/1718), Nuru'l-Envâr Şerhi'l-Menâr, (Leknevî'nin Kamarü'l-Akmârla birlikte) Mektebetü'l-Hanefîyye, İstanbul, 2017.

Molla Hüsrev, Muhâmmed b. Ferâmurz b. Alî (ö.885/1480), Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâtü'l-Vusûl, Dersaâdet, İstanbul 1321.

_____, Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl fî Usûli'l-Fıkh, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc [261/875], Sahîhi Müslim, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1981.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr [303/915], Sünenü'n-Nesâî, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1981.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö.710/1310), Menaru'l-Envâr, Dâru'l-Beyrûtî, Dımeşk, 2010.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhâmmed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm (ö.482/1089). Usûlü'l-Pezdevî (Abdülazîz Buhârî, Keşfü'l-Esrâr ile birlikte). Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhâmmed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (ö.539/1144). Mîzânü'l-Usûl fî Netâ'ici'l-Ukûl. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

Serahsî, Muhâmmed b. Ahmed b. Ebî Sehl. Usûlü's-Serahsî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2015.

Seyyîd Bey, Mehmed, Usûl-i Fıkıh Dersleri, Hukuk Matbaası, İstanbul, 1328.

Şa'bân, Zekiyüddîn, Usûlü'l-Fıkh, (Tercüme: İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.

Şakir Hanbelî, Fıkıh Usûlü, (Tercüme: Mustafa Yıldırım), İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2010.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh (ö.792/1390). Şerhu't-Telvîh ala't-Tevzîh li Metni'ş-Şenkîhi fî Usûli'l-Fıkh. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

Tehânevî, Muhâmmed A'lâ b. Ali b. Muhâmmed Hâmid (ö.1158/1745), Mevsûatü Keşşâfü Istılahâti'l-Fünûni ve'l-Ulûm, Mektebetü Lübnan, Lübnan, 1996.

Tirmîzî, Ebû İsâ Muhâmmed b. İsâ b. Sevre s-Sülemî [279/892], Sünenü't-Tirmizî, İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1981.

Zeydan, Adülkerim, Fıkıh Usûlü, (Çeviren: Ruhi Özcan), Emek Matbaacılık, Erzurum, 1982.

ORTAÇAĞDA YARATICILIĞIN ÖNCÜSÜ BOSCH

BOSCH, PIONEER OF CREATIVITY IN THE MIDDLE AGES

Doç. Dr. Bayram DEDE
Adıyaman Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü,

Doç. Dr. Fahrettin GEÇEN
İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi.
ORCİD NO: 0000-0002-0787-7505

ÖZET

Bosch ortaçağ ile Rönesans arasında bir geçiş döneminin sanatçısıdır. 20. Yüzyılın en önemli özelliği olan yaratıcılık kavramı Bosch tarafından yüzyıllar öncesinden uygulanmıştır. Bosch gözü pekliği ile Ortaçağın sanatsal kurallarını bozmuştur. Bu davranışı ise onu sanat tarihinde önemli bir imge yapmıştır. İnsanüstü varlıklara, büyülü insan figürlerine ve hayal gücüne yer veren Bosch sürrealist çalışmaları hatırlatan eserler üretmiştir. Gizemli ve tılsımlı bir sanatın kapılarını açan Bosch, bu yüzden yepyeni bir anlatım yolu keşfetmiştir. Bosch'un amacı, gerçeği oluşturmak değil, onu yeniden tanımlamaktır. Öznel bir sanat olgusunu gerçekleştiren Bosch, o zamana kadar topluma yabancı olanı aynı zamanda bir imkânsızı gerçekleştirmiştir. Bosch, kendi çağının toplumsal koşullarına bağlı kalmamış, kendi özelliğini ön plana çıkarmıştı. Ortaçağda yaratıcılığın adı olan Bosch, kendi tarzını yaratmayı başarmış ve yeni biçimler keşfetmiştir. Bosch, gizemli, tuhaf, ürkütücü, garip, bir o kadar da yaratıcı çalışmalar üretmiştir. Yüksek bir gerçeğin taşıyıcısı olduğu kabul edilen ve tutkulu bir sanat anlayışını gerçekleştiren Bosch, ideal bir ruh yerine bireysel bir konsepti temel alan bir anlayışa gitmiştir. Psikolojik açıdan insanı sarsan çalışmaları herhangi bir sınırlama ile karşılaşmaz. Bosch'un olağan üstü bir yaratma isteği vardı. Sanatçı kimliği onun farklı olmasından kaynaklanır. Taşkın, tutkulu bir güçle donatılmış, yeni bir sanatı düşlediği söylenilen Bosch, ruhun derinliklerine inerek insanı keşfetmeyi başarmıştır. Gizli dünyaların keşfini gerçekleştiren Bosch, giz dolu çalışmalarla kendi ruhunun derinliklerine dalarak kaybolmuştur. Bosch, eşsiz bir yaratma dehasıyla ender denebilecek çalışmalar yapmıştı. Bosch, ortaçağ sanatının iç diyalektiğini ve gizil gücünü ortaya koyarak, baskı altına alınmış bir sanatın özgürleşmesini sağlamıştır. Bir seçim özgürlüğünü gerçekleştirmiş olan Bosch, ortaçağ sanatının yerle bir edilmesi ile birlikte yeni bir sanatsal bilincin öncüsü olmuştur. Araştırma nitel araştırma yöntemiyle yapılmıştır. Verilere ulaşmak için literatür taraması yapılmıştır. Araştırma konusu olan sanatçıya ait beş resim görseli kısaca betimsel analiz yöntemi ile irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bosch, Gotik, Ortaçağ, Sanat, Yaratıcılık,

ABSTRACT

Bosch is an artist of a transitional period between the Middle Ages and the Renaissance. 20. The concept of creativity, which is the most important feature of the century, was applied by Bosch centuries ago. Bosch broke the artistic rules of the Middle Ages with his bravery. This behavior has made him an important image in the history of art. He has produced works reminiscent of Bosch surrealist works that feature superhuman beings, magical human figures, and imagination. Bosch, who opened the doors to a mysterious and talismanic art, has therefore discovered a completely new way of expression. Bosch's goal is not to create reality, but to redefine it. Bosch, who has realized a subjective phenomenon of art, has also realized the Impossible, which until then was foreign to society. Bosch did not adhere to the social conditions of his ERA, but brought his own characteristics to the fore. Bosch, the name of creativity in the Middle Ages, managed to create his own style and discovered new forms. Bosch has produced mysterious, strange, creepy, strange, creative works. Bosch, who is considered a carrier of high Truth and performs a passionate understanding of art, has gone to an understanding based on an individual concept rather than an ideal soul. His work, which shakes a person from a psychological point of view, does not face any limitations. Bosch had an extraordinary desire to create. The identity of the artist comes from the fact that he is different. Bosch, who is said to dream of a new art, equipped with a flood, passionate power, has managed to explore man by going deep into the soul. Bosch, who has discovered hidden worlds, has been lost by diving deep into his own soul through mysterious studies. Bosch had done rare works with a unique genius of creation. By revealing the inner dialectic and occult power of medieval art, Bosch ensured the liberation of an art under pressure. Having realized a freedom of choice, Bosch pioneered a new artistic consciousness with the destruction of medieval art. The research was conducted by qualitative research method. A literature review was conducted to access the data. Five images of the artist, which are the subject of research, were briefly examined by descriptive analysis method.

Keywords: Bosch, Gothic, Medieval, Art, Creativity,

1. GİRİŞ

Çağlar boyunca insan ögesini bu derecede cesur bir biçimde yansıtan sanatçı olmamıştır. İnsan imgesini merkeze oturtan Bosch, insanı derinlemesine ele alıp onun iç dünyasına inmiş,

korkularını, isteklerini, dünya görüşlerini ele alıp yansıtmıştır. İç dünya imgesini kullanan Bosch, ortaçağda bir türlü gerçekleşemeyen bir özgürlüğü ifade eder. O, hem bir özgürlük umudunun hem de insanın yükümlü bulunduğu bir durumu yansıtır. Bosch'ta yeni fetihlere yönelik hiç sönmeyen bir ateşin olduğu söylenebilir. Sanatçı düşlerin ötesinde sınırları zorlayan bir yaratıcılığa gitmiştir. Bosch, resimlerinde düş ile gerçeği birbirine karıştırmış, hem ortaçağ gotik tarzını, hem de Rönesans özgürlüğünü bir potada eritmeyi başarmıştır. İnsana yönelimin somut bir örneğini sunan Bosch, çok cesaretli bir biçimde sanatta zihinsel bir devrimi gerçekleştirmiştir. Bosch, yaratıcılığın ve isteğin bir volkan gibi patlamasına izin vermiş, bunu en güzel biçimde yansıtmıştır. Derin ve belirsiz insan imgesinin adı olan Bosch, insanı en açık biçimde dile getirmiştir. Yürekli bir sanatçı olan Bosch kendi dönemine bir tepki getirerek yeni biçimleri kullanmaktan çekinmemiştir. Yitip gitmeyen yaratma arzusunu hep içinde taşıyan Bosch, yaratıcılığın en tepe noktasına kadar gitmiştir. Homer'in şiirlerinden fışkırmış gibi sürrealist zihnin sıçramalarına da olanak tanımıştır. Kendi özgür ruhunu aralarken görsel motifleri büyük bir ustalıkla işleyen Bosch, çalışmaları ile farklı bir tarih dönemini ifade eder gibidir. Sürrealistlerin ona bir gönül borcunun olduğunu söylemek mümkündür. Bosch, Rönesans sanatçıları içinde bile en cesur atılımları gerçekleştirmiştir. Ondaki cesur ruhu Rönesans sanatçılarında bile görmek mümkün değildir. Bosch'un çalışmalarına benzer çalışmaları görmek için daha yüzyılların geçmesi gerekecekti. Biçimlerin şaşırtıcı çeşitliliği iç dünyasının bir taşması olarak görülebilir. Serbest ve dinginsiz bir imgeler dünyası oluşturan Bosch, ürkütücü, aynı zamanda akıl yetenekleri elinden alınmış, ruh durumları bozuk ve hastalıklı figürlere yer vermiştir. Bosch'un zamanın ötesine taşan sarsılmaz bir biçim dili geliştirerek farklı kompozisyonları da denemiştir. Sanatçının eser kompozisyonlarında insanlar, hayvanlar ve şekil değiştirmiş ağaçlar yer alır. Sürrealizmin de yapı harcını oluşturan Bosch, yaratıcı kimliği ile ileriye atılan bir sanatın da öncüsü olmuştur.

2. BOSH VE YARATICILIK

Bosch, ortaçağın en önemli, en farklı, en inanılmaz unvanını kazanmayı hak eder. Ortaçağ tehdidi altında yapılan ve sanatta bir şeyler söyleyen Bosch, sanatta yeni ufuklar açmıştı. Bilinç özgürlüğü Bosch'ta yansısını bulmuştur. Bosch, ruh özgürlüğünün ise yitirildiği bir dönemde yaşamın tüm gizemini çözmek için uğraşmıştır. Çalışmalarında iç yaşamı dile getiren Bosch, sanatı bir sipariş hegemonyasından çıkartıp, ona bir kimlik kazandırmıştı. Bütün amaçlardan arınıp sadece kendi istediği sanat anlayışını gerçekleştirmeye çalışan Bosch, yaşadığı dönemdeki sanat misyonuna sırt çevirmiş, sanatı natüralist, realist ve klasik anlayıştan uzaklaştırmıştır. Hiçbir ölçüye gelmeyen çalışmalarının derin ve karmaşık yapısıyla birlikte vital ve ruhsal zenginlikleriyle kendini hemen belli eder. Bosch, idealist bir sanatçı olmaktan çok kendi hayallerini ve isteklerini gözler önüne seren çalışmalarıyla sürrealisttir diyebiliriz.

Bosch, sanatı farklı bir gözle görmeyi başarmış, tutkularında yüksek bir dünyayı ifade etmiştir. Bosch'un çalışmalarını irrealiteye (gerçeküstücülük) tarzındadır. Gerçeküstücülüğü çağlar öncesinde uygulayan bir sanatçıdır. Bosch'un yaratıcılık anlayışında 20. yüzyılın sanat anlayışına yakındır. Özellikle sanatçı sürrealizmin öncüsü de sayılabilir. Kişilik fikrinin gelişmediği bir dönemde Bosch, kendi sanatsal kimliğini ön plana çıkartmıştır. Ne yazık ki yolundan gidecek takipçileri olmadığı için sanatta gerekli sarsıntıyı gerçekleştirememiştir.

Bosch 'un eserleri sislere gömülmüş karanlık ortaçağın tinsel yaşamını birazda olsun ironik bir biçimde yansıtır. Bir takım görüntülerin birbirine girdiği beli belirsiz durumları ifade eden bosch bir gizem dünyası oluşturur. Belki kendi dünyasının sıkıntısını, anlamsızlığını iç dünyasındaki çatışkıları da getirmiş olabilir. Bosch insanın ön yargısını da ifade eden yeni bir biçim ve renk anlayışı geliştirmiştir. Biçimde çağını aşan insanüstü bir yetenek sergileyen Bosch çok farklı biçimleri kullanmaktan da çekinmemiştir. Bosch kendini bağlayan tüm kuralları sarsarken çılgın, öngörülemeyen, anlaşılması zor bir sanat biçimi oluşturmuştur. Bosch kendi çağında mantıklı ve hoşa gidecek çalışmaları değil de kendi eserlerini kendi isteğince şekillendirmiştir. Bosch insanın aklından bile geçirmediği kompozisyonları ele almıştır. Çalışmalarında hiçbir öge gelişigüzel kullanılmamıştır. Ortaçağ ve Rönesans'ta bir sanatçının özgürlüğe olan arzusunu Bosch gerçekleştirmiştir. Bosch, Rönesans'ın getirmiş olduğu düşüncelere karşı olmuştur. İnsanın rasyonel bir yapısının olduğuna inanılan bir dünyanın kontrol altında tuttuğu anlayışını da kabul etmez (Cumming, 2008: 120). Yüzyılların getirdiği alışkanlıkları yıkmanın adıdır Bosch. Sanatçı eserlerinde özgürlük ve yaratıcılık rüzgarını oluşturur. Bosch içinden fışkırıp gelen içgüdünün etkisiyle korkunç bir yetenek sergiler. Tutkuyla çizdiği figürlerin çılgınca bir yaşamı da gözler önüne seriyordu. Figürler sanki işledikleri günahların diyetini öder gibidir. Bosch yüzyılların tortuladığı katılığı doludizgin bir şekilde ortadan kaldırır. Akılları çarpıtılmış figürlerle bir hayal dünyası sunar. Bosch sanatta eski doğmaları yıkar zamansız bir kasırga gibi ortaya çıkan yıkıp geçen bir yaratıcı etkinliği vardır. Bosch insan kafasının içine girme yeteneğini geliştirmişti. İnsanların ruhsal durumlarını ilk fark eden sanatçı olmuştur. Figürlerindeki karamsarlık, dinginlik kendi içine çekilmenin sancısını da yansıtır. Çürümeye yüz tutan ortaçağ ve Rönesans'ın bile cesaret edemediği yenilik ruhunu dile getirir. Yapıtlar karşısında şaşkınlık duyulan figürlerin duygusal kargaşa ve ruhsal durumları verme becerisi Bosch'un gizli bir yeteneğidir. Delilik nöbeti yaşayan figürlerdeki yaşam enerjisi yüreği hoplatan, iç âlemin gizini serer biçimdedir. Sanatçı figürlerine devinim kazandıran ruhların derinliklerine inen bir mucizeyi gerçekleştirir. Sınırsız

bir enerjinin patladığı yaratıcılık ifadelerinde, insanın soluğunu kesen, insanı büyüleyen, kaskatı kesen bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bosch yüreğini yakan ateşi figürlerinde bilinçli olarak kullanmıştır.

Bosch'un yaptığı çalışmalar kendi çağında hatta günümüzde bile anlaşılmaz bir görüntüyü içermektedir. Bosch çalışmalarında insanın özünü ve gizemini ortaya çıkarmak ister Bosch bir masal gizemiyle figürlerini yansıtır. Çalışmalarında sanatçı figürlerde hayatın ciddiyetinin sorgulanmasını sağlar. Bosch ortaçağın duygularını, tinsel derinliğini, geleneksel ilgiyi dışa vurma yoluna gitmiştir. Bosch'un ateşli efsanelerini andıran biçimselliği kendini hastalıklı bir biçimde açığa vurur. Bosch evren anlayışını dinsel, simgesel ve mitsel yönünü kompozisyonlarında işler. Hayal gücüyle donatılmış çalışmaları iç dünyanın kıvrımlaşan yapısını da verir. Bosch çalışmalarında içe bakmak kendini ve insanları keşfetmek amacını taşımakla birlikte, bilincin öznel süreçlerini ortaya çıkarmak aynı zamanda figürlerindeki gerilimi en üst safhaya taşımak amacını güder. Bosch'da anlamsızı anlamlı kılma çabası da olabilir. Biçim tutkusu kendisini diğer sanatçıların dışına çıkarır. Bosch parlayıp sonra yiten sanatçılardan da değildir. Kompozisyonlarında bir senfoniyi andıran uyumu oldukça dikkat çekicidir. Psikolojik olarak ele alınan figürler imgeleme gücünden yoksun bir halde bulunurlar. Bosch belki de kaostan çıkma ya da kaosu betimleme amacını da taşımış olabilir. Capcanlı figürlerle Bosch gerçekle yüzleşmek amacını da gütmüştür. Bosch'un kompozisyonlarındaki figürler rahat ve estetiğe önem vermeyen bir durumda bulunurlar. Yüksek düzeyde bir yaratıcılığa giden Bosch yaşadığı yüzyılda baskıcı bir çağın olumsuzluklarını telafi etmenin verdiği bir iç rahatlamayı sağlar. Bosch'un çalışmalarında bir çöküntünün ve ciddi bir psikolojik sıkıntının yaşandığı söylenebilir. Bosch bilincinin dışında da bir gerçeklik olabileceğini kavratmaya çalışır. Yaratıcılığın cezbedici havasında çok etkin olan Bosch kalp vuruşu çok yüksek bir yaratıcılığa gider. Bosch kendi gizli gücünü keşfederken yaratıcı edinim Bosch'da hat safhadadır. Figürlerinin lanetlenmiş gibi bir halleri vardır. Bosch'da bastırılmış bilinç dışılık kendisini bir yaratıcılığa yönlendirmiş olabilir. Bosch yaratıcılığın farklı kombinasyonunu deneyerek bir us dışılığa varmıştır. Bosch'un çalışmalarında hayal kurma yaratıcılığının ana kaynağını oluşturur. Bosch'un yeteneği insanları hayvanları ve doğadaki nesneleri farklı şekillerde ifade etme yoluna gitmesindendir. Onun eserlerinde yer alan doğadaki şekil değişimlerini ise ağaçlar oluşturur. Resimlerinde görülen yaşlı meşe ve karaağaçlar Bosch'un yarattığı şekillere dönüşür. Ölü dallar boynuz halini alırken, ağaç kabuğundaki pürüzler, kulaklara, gözlere ya da dışarı çıkmak isteyen insanlara dönüşür (Eroğlu, 2007: 230).

Resim 1: Zevkler Bahçesi (Orta Panel)

Resim 1'de Bosch'un Zevkler Bahçesi adlı çalışmasında, Zevkler bahçesinde bir curcuna hemen dikkati çeker ve figürler genellikle çıplak olarak betimlenmiştir. O güne kadar sanatta bulunmayan ne olduğu belirsiz şekiller dikkat çekmektedir. Tablonun üst kısmında bir göl bulunmaktadır. Gölün içinde bir savaş aleti olan topuza benzer bir form kullanılmıştır. Tabloda bulunan yabancı şekiller insanı bilinmeyen bir dünyaya sürüklemektedir.

Aklın her türlü baskısından kendini kurtarmış olan Bosch trajik kaderi anlatan resimler yapmıştı. Usdışı unsurlara önem veren Bosch iç dünyayı bilme ve onu keşfetme yolunda önemli adımlar atar.

Resim 2: Zevkler Bahçesi (Orta Panel Detay)

Resim 2'de ortada içinde su birikmiş bir çukur ve çukurun etrafında çıplak figürlerden oluşan arka arkaya dizilmiş domuzlara ve atlara binmiş çıplak insanlar tasvir edilmiştir.

Resim 3: Zevkler Bahçesi (Orta Panel Detay)

Resim 4: Zevkler Bahçesi (Orta Panel Detay)

Resim 3 ve 4'te renkli bir o kadar da garip gagalı kuşlar yer mantarına benzeyen biçimler ve çıplak kadınlar ve erkekler bulunmaktadır. En altta sol kısımda büyük bir ihtimalle Saint Jean Baptist olduğu sanılan biri Havva'ya beklenilen kurtarıcının geldiğini işaret etmektedir. Tabloda fil, baykuş ve dört kollu ve bacaklı olan insan figürü duruşuyla Hintlilerin Aşk Tanrıcası Vişnaya benzemektedir (Akbulut, 2006: 243).

Resim 5: Cehennem Sağ Panel

Beşinci resme bakıldığında korkunç bir karanlık ve ateş bulunmaktadır. Ateş sanki cehennemi betimler gibidir. İki kulak arasına yerleşmiş bir bıçak, müzik aleti çalan insanlar, garip canlılar, kayıklar Salvador Dali'nin çalışmalarına benzeyen bu biçimler Bosch'da yaratıcılığın ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından önemlidir.

Bosch gerçekliği kendi penceresinden görmeyi deneyerek insanın iç gerçekliğini keşfetmeyi başarır. Bilinçdışı deneyimin Bosch'ta nasıl bir hayat bulduğu hayretle izlenir. Bu yüzden Bosch uscu olan Rönesans sanatçılarıyla bir tezatlık oluşturmaktadır. Bosch'taki tanrısal delilik ürküntü verici boyutlardaydı. Bosch kendi çağına kadar olan tekbiçimci görüngüleri kırmıştı. Bosch'a kadar hiçbir sanatçı yaratıcılığı ve insanın iç dünyasını bu kadar yansıtmayı ve kodlamayı başaramamıştı. Biçim ve bakış açısını kökten değiştiren Bosch tutkularını açıkça ifade edebilecek bir biçim dili yaratmıştı sanatın özerkliği konusunda da çok açık davranan Bosch sanatçıların ezbere bildiği tüm anlayışı yıkmıştı. Bosch kendi yaşamındaki acılı hakikati, hayal kırıklığını, çağının olumsuzluklarını ve inançlarını çekinmeden kararlı bir biçimde dile getirir. Bosch sıkıntının bütün hallerini gözler önüne serer. Bosch'a kadarki sanattaki kısır döngü kırılır. Ama bu sadece Bosch için geçerli bir durumdur. Bosch yaratıcılık fikrinin mayasını çalmış ve oradan çok uzun bir zaman geçtikten sonra özellikle XX. Yüzyılla

birlikte yaratıcılık önem kazanmaya başlamıştır. Bosch ne Ortaçağ ne de Rönesans modelini örnek almaz o kendine özgü bir üslup geliştirir. Bosch'un aşmak istediği bir sınırı yoktur çünkü var olan sınırları aşmıştır. Gerçeklik ya da fantezi karşıtlığından faydalanan Bosch saltık bir gerçeklikten uzaklaşarak fethedilen düşlerin sağlamlığına sığınmıştır. Bilinç dışılığın önemine gönderme yapan Bosch tarihsel bir açı değişimini gerçekleştirerek sadece kendisine özgü bir sanat inancı oluşturmuştur. Bosch'un figürlerindeki deformasyonlar hayranlık verici derecede zengin ve farklıdır. Bosch'un kuralsız ve düzensizlik üzerine kurulu çalışmaları insanı korkutan kompozisyonlarının insanlara çekici geldiği söylenebilir. Uyumsuzluk Bosch'un çalışmalarının en önemli özelliğidir. Bunun temelinde de Bosch'un modern ve öznel bir bakış açısı geliştirmesinde yatar. "Her dönemde sanat yöneticisi sınıfın ülküsel çıkarına hizmet eder. 1500'le 1900 yılları arasında Avrupa sanatının da hepsi değişik biçimlerde anamalın yeni gücüne yaslanan yönetici sınıflar dizisine hizmet ettiğini söylersek bir şey söylemiş olmayız" (Berger, 1995: 86). İşte bu dönemde Bosch tüm bu tutumların dışında üretmiş tecimselliği hiç aklına getirmemişti. Bosch'un insanı hayrete düşüren çıkışı modern bir çağda bile kabul edilmesi zor bir durumdur. Usa aykırı bir durumun ve yeniliğin yeni bir adı olmuştur. Alışılmış sanat biçimlerini ve düşünme açısını tamamen değiştirmiştir. Bosch'un çalışmaları göründüklerinden farklı anlamları da barındırır. Bu yüzden insanlara çok gizemli gelir. Kompozisyonların değer bilinmez zenginliği pek nadir rastlanan bir durumdur. Kendi dönemine meydan okuma cesaretini gösteren Bosch uyumsuz bir estetik biçim geliştirmiştir. Bosch içindeki gizli dünyayı böyle yansıtmış ve yeni dinamikler katmıştı. Bir içsel uyumu çıkartan Bosch insanı sersemletecek bir biçim yaratır. Kargaşadan bir uyum gerçekleştiren Bosch kendi kurallarına harfi harfine uyduğu için kendini özgür hissetmiştir. Bosch'un rahatsız edici huzur kaçırıcı çalışmaları insanı içine çekerek insanın psikolojisini etkiler. Bosch'un üslubu ne kendi zamanında ne de daha sonra hiçbir sanatçıya benzemez. Çirkinlik sorunu Bosch'un kendi isteğinden kaynaklanmıştır. Bosch'daki düşler hiçbir sanatçıya uymaz bu konuda tektir. Bosch'un dünyayı yorumlayışı farklıdır. Bosch'un takındığı tavır önemlidir. Bosch Avrupa'daki sanat geleneğini yıkarak sanatın çok sınırsız olabileceğini göstermiştir. Bosch'un kompozisyonlarındaki imge yoğunluğu kendini hemen açığa vurur. Hemen hepsinde gizli bir mesajın olduğu düşünülür. Ama o mesajın açığa çıkması düşünülmez. Bosch sanatın önyargılarından kurtularak sanatsal özgürlüğe giden yolu açmıştır. Bosch atılımları sanatın kutsallaştırılmasına yönelik önemli bir çıkış sağlamıştı. Bosch sanata özgün yapılar kazandırarak farklı bir sanatsal oluşumu gerçekleştirmiştir. Sanatın biricikliği dikkate alındığında Bosch'da her imge birbirini tamamlayan parçalarından oluşmuştur. Bosch kendi çağındaki beklentilerin dışında bir sanat anlayışı geliştirmiştir. Bosh'un çalışmaları sürrealist

anlayışa yakındır. Sürrealizmin önemli bir sanatçısı olan "Dali'nin gerçeküstü resimleri, Bosch'u hiç aratmaz. Tek farkı, her birinin kendi dönemine ait kaygıları, nesneleri ve kültürü almış olmasıdır" (Akbulut, 2006: 258).

Bosch çalışmalarını güzel görünmek amacıyla yapmamıştır. Bosch'un modern sanatçılar gibi sadece kendisi için ürettiği söylenebilir. Bu yüzden Bosch'u modern sanatçıların da atası saymak mümkündür. O kendi düşünün peşinden gitmiş kendine göre çalışmalarını üretmiştir. Kendi döneminin sanatına olan karşıtlığın yarattığı sarsıntı önemli olmuştur. Bosch sanatın geçmişinden kopmuş özgün bir sanat yaratmıştı.

3. YÖNTEM

Araştırma nitel araştırma yöntemiyle yapılmıştır. Verilere ulaşmak için literatür taraması yapılmıştır. Araştırma konusu olan sanatçıya ait beş resim görseli kısaca betimsel analiz yöntemi ile irdelenmiştir.

4. SONUÇ

Bosch ortaçağla Rönesans arasında bir geçiş döneminin sanatçısıdır. Bosch'un eserleri ortaçağ gotik sanatının etkilerini taşır. Sanatçının eserlerine eşine ancak 20. Yüzyıl sonrasında rastlanabilecek biçim deformasyonlarının yanında ne olduğu bilinmeyen doğaüstü ve mistik varlıklara da yer verir. Daha önceden alışık olunmayan tiplerin sanatçısı olan Bosch yeni bir seçimi gerçekleştirerek yaratıcılık konusunda bilinçli bir isteğin yüksek bir vitaliteyle buluştuğu çalışmalar üretmiştir. Gizli bir güce sahip olan muazzam gereksinimi sağlayan bir yaratıcılığa ulaşmıştır. Bosch'un ruhsal daralımlarının oluşturduğu içsel tepkiler kendini farklı kanallardan açığa vurur. Bosch kişisel değerleri ön plana çıkaran önemli sanatçılardan biridir. Modernizmin en önemli keşfi olan yaratıcılık Bosch'da yüzyıllar öncesinde uygulanmıştır. Kronikleşmiş ortaçağ sanatına karşı yeni bir açı sunmuştur. İnsanın kendini keşfi yüzyıllar gerektirse de Bosch'ta bu süreç daha kısadır. Bosch yaratıcı bir gizil gücü açığa çıkarmada önemli bir başarı kazanmıştır. Us dışılığın yaratıcılığı beslediği bir durumu gözler önüne seren sanatın bireysel ifadesi Bosch tarafından başarıyla uygulanmıştır. Bastırılmış bir özlemin dışa vurumu olarak gösterilen yaratımlar olarak görülen çalışmalar önemlidir. Bosch'un düşlediği ideal sanat anlayışı değildir. O kendini rahatça ifade edebilecek bir üslup oluşturmuştur. Bosch belirli kıstaslara göre sanatını uygulamamıştır. Sanatı yorumlama ve yaratıcılık üzerine kurmuştur. Sanatta kişisel bir kimlik oluşturan Bosch, insan görünüşlerini birebir yakalamaya çalışmaktan çok kendi içsel yapısı gereği biçimleri bozarak figürleri görmek istediği biçimde betimlemiştir. Bosch hem biçimde hem de içerikte değişimleri hızlı bir biçimde gerçekleştirmiştir. Bosch

sanatta biçimsel ve içeriksel keşiflerin de önünü açmıştır. Mistifikasyona odaklanmış bakışıyla da önem kazanmıştır. Bosch sanatta önemli bir rol üstlenmiş ama Rönesans patlamasıyla unutulup gitmiştir. Bosch sanatın yörüngesini değiştirmek gibi bir amaç gütmemiştir. O sadece içinden geleni ifade ederek kendi sanatsal biçimini oluşturmuştur. Bosch'un çıkışı entelektüel bir başkaldırı değildir. Geleneksel biçimler kendisini ifade etmekten uzak olduğu için farklı biçimler kullanmıştır. Bu yüzden belli bir kalıba indirgenmemiştir. Bosch'un ciddi bir psikolojik sorunu olduğu düşünülür. Hayallerin sanatçısı olan Bosch sürrealizmden yüzyıllar öncesinde kalp vuruşu yüksek bir yaratıcılığa gitmiştir. Bosch'un kendi içindeki çatışma tablolarındaki insan curcunasının somutlaştırılmış bir biçimiydi. Vital gerilimleri içinde barındıran Bosch kendi çağında ve öncesinde hiçbir sanatçıyla mukayese edilmeyecek yaratıcı bir sanat oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

AKBULUT, Durmuş, 2006. Resim Neyi Anlatır, İstanbul: İstiklal Kitabevi.

BERGER, John, 1995, Görme Biçimleri, Yurdanur Salman (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

CUMMING, Robert, 2008, Sanat (Resim ve Heykel Sanatçıları, Üsluplar, Ekoller), 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

EROĞLU, Özkan, 2007, Sanatın Tarihi, İstanbul: Kolaj Kitaplığı.

AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNLEMLERİN KÖKENİ, ANLAM ÖZELLİKLERİ VE BEDİİ ÜSLÛPTA ROLÜ

THE ORIGIN OF INTERJECTIONS IN TURKISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES, THEIR SEMANTIC FEATURES AND ROLE IN LITERARY LANGUAGE

Doç. Dr. Benövşe HACIYEVA
Bakü Devlet Üniversitesi Türk filolojisi kürsüsü

ÖZET

Ünlemler his heyecan, sevinç, üzüntü, çağırı ve benzer emosyonel çalarlıklar ifade eden özel söz bölüğüdür. Türk dillerinin bilimsel araştırmalarında ünlemlerin bölümlenmesi farklı şekillerde yapılmıştır. Ünlemler kimi durumlarda edatlarla bir grupta öğrenilmiş, kimi durumlardaysa diğer söz bölükleri ünlem olarak tanıtılmıştır.

Türkiye Türkçesinde ünlemlerin "asıl ünlemler", "ünlem gibi kullanılan sözcükler", "yansıma ünlemleri" olarak tasnifi yapılmaktadır. Taklidi sözcükler ve vokatif sözcükler "ses yansımalı ünlemler" olarak araştırılır. Azerbaycan Türkçesinde A.Kurbanov "Genel Dil Bilimi" adlı araştırmasında ünlem, modal sözcükler, taklidi sözcükler, imperatif sözcükler, çocuk sözcükleri, ritmik sözcükleri özel gruba ait sözcükler olarak sınıflandırır. Fikrimizce, ünlemler modal sözcüklerden, taklidi sözcüklerden ve vokatif sözcüklerden temelli şekilde farklanırlar. Taklidi sözcükler doğada bulunan türlü sesleri, ünlemler ise his heyecanla bağlı duyguları ifade ederler. İster taklidi, ister vokatif sözcüklerden yeni sözcüklerin oluşturulması mümkündür: çatlak, hıçkırtı, şırıltı, patırtı, şangırtı, hışıltı, horultu, fırıldak, kıkırdak, fışkırmak, hoplamak vb. (Türkiye Türkçesinde); gurultu, şappıltı, xorultu, poqquldamaq, pıqqıldamaq vb. (Azerbaycan Türkçesinde). Taklidi sözcüklerden faydalanarak dilin gelişim sürecinde somut olarak adların türetilmesi de mümkün sayılabilir. Azerbaycan Türkçesinde "hop-hop" (şanapipik), Türkiye Türkçesinde "civciv" (cüce) adlarını örnek olarak alabiliriz.

Lâkin ünlemlerden çok seyrek hallerde yeni sözcüklerin türetilmesi mümkündür. Ünlemlerin cümle içerisinde adlaşmasına daha sık rastlanılmaktadır. "Kimsenin ahı kimsede kalmaz", "Uzunsaçlının ahı yerdə qalmaz", "Oflamakla vakit geçmez", Ahın dağlara" vb.

Aslında ünlem olmayan diğer söz bölükleri – ad, sıfat, zarf, fiiller vb. metin içinde emosyonellik kazanarak ünlem olarak kullanılabilirler: Aferin, merhaba, fevkâlade, güzel mi güzel, yeter artık, vahşet, dikkat, amin, müjde, sakın, helal olsun (Türkçede); aman, dəhşət, eşq olsun, bəsdir, kifayətdir, yaşasın, var olsun (Azerbaycan Türkçesinde).

Türkçede ünlemlerin tümcede kesin bir yeri bulunmamaktadır. Türk dillerinde tümcenin başında kullanılan ünlemler sayıca yeğlik oluştururlar. Ünlemler "cümle dışı unsurlar" olarak algılanılırlar, yani tümce üyeleri ile bağlılıkları bulunmaz.Türk dillerinde fikirlerin iletilmesinde ünlemlerin yerinin müstesna olduğu yadsınamaz. Ünlemlerin yardımıyla çok çeşitli duyguların en açık şekilde aktarılmasının mümkün olduğunu söylersek, yanılmayız. Ünlemler bediî üslûpta fikrin daha etkili tarzda ifade edilebilinmesine yardım ederler. Çoğunlukla birkaç cümle ile ifade olunacak fikrin bir ünlemle de ifade olunabilmesinin mümkünlüğü bu görüşü bir daha onaylamaktadır.

Makalede ünlemlerin yapı özellikleri incelenmiş, kökenleri araştırılarak diğer dillerden alınma ünlemlere örnekler sunulmuştur. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde ünlemlerin anlam özellikleri araştırılmış, dil bilginlerimizin bu konuda görüşleri atıfta bulunmakla kiyaslanarak tahlil yapılmıştır. Türkçede yansımaların ünlemlerin bir kolu olarak öğrenilmesine yaklaşım sergilenmiştir. Ünlemler ve taklidi sözcükler, vokatif sözcükler arasında bulunan farklar incelenmiştir. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde ünlemlerin bediî üslûptaki önemi açıklanmış ve örneklerle belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: ünlem, emosyonellik, çağrı, bediî üslûp.

ABSTRACT

Interjections are special part of speech which express feelings, appeals etc. There have been several classifications of interjections throughout the history of linguistics. At times they were studied in the same group with grammatical particles, and sometimes other parts of speech were considered as interjections.

In Turkish language interjections are subdivided into 3 groupes: genuine interjections *("asıl ünlemler")*, words used as interjections *("ünlem gibi kullanılan sözcükler")* and imitational interjections *("yansıma ünlemleri")*. Onomatopoeias are studied as interjections which "imitate sounds" *("ses yansımalı ünlemler")*. In azerbaijani linguistics A.Qurbanov, author of "Common Linguistics", classified interjections, modal words, onomatopoeias, rhytmic words, imperative words and child words as special group of words. In our opinion, interjections substantively differ from modal words and onomatopoeias. While onomatopoeias imitate natural sounds, interjections express strong feelings and emotions. New words can be created with both onomatopoeias and interjections**: çatlak, hıçkırtı, şırıltı, patırtı, şangırtı, hışıltı, horultu, fırıldak, kıkırdak, fışkırmak, hoplamak** (in Turkish); **gurultu, şappıltı, xorultu, poqquldamaq, pıqqıldamaq** (in Azerbaijani). The creation of new names is possible with onomatopoeias. The examples of this phenomenon are the names "civciv" in Turkish languages and "hop-hop" in Azerbaijani language.

On the other side, interjections are very rarely used to create new words. The more common phenomenon is the nomination of interjections in a sentence. "Kimsenin **ahı** kimsede kalmaz", "Uzunsaçlının **ahı** yerdə qalmaz", "**Oflamakla** vakit geçmez", "**Ahın** dağlara", etc.

Moreover, parts of speech other than interjections – nouns, verbs, adjectives, adverbs and particles can be used as interjections in the context while expressing emotions. **Aferin, merhaba, fevkâlade, güzel mi güzel, yeter artık, vahşet, dikkat, amin, müjde, sakın, helal olsun** (in Turkish); **aman, dəhşət, eşq olsun, bəsdir, kifayətdir, yaşasın, var olsun** (in Azerbaijani).

İnterjectıons do not have their own fixed place in a sentence. In Turkic languages the interjections used in the beginning of sentences prevail. Interjections are considered as «external elements of the sentence", grammatically they are not related to any other part of the sentence.

Interjections have an unquestionable value in the Turkic languages. Through interjections, it is possible to express emotions and feelings in the most tough manner. In the literary language interjections are of great importance when it is about affecting scenes and subjects. It is very challenging to express emotions in written language, and often a single interjection is capable to convey a thought better than a couple of sentences.

The article studies morphological types of interjections, explains the origin of interjections, provides examples of loanwords among interjections. Moreover, the article investigates interjections by types of meaning, analyses opinions of various linguists on this part of speech. The consideration of onomatopoeias as a type of interjections in Turkish language also has been discussed, the differences between onomatopoeias and interjections have been emphasized. The article also explains and gives examples of the application of interjections in literary language.

Keywords: Interjection, Emotionality, Appeal, Literary Language.

1. GİRİŞ

Ünlemler his, heyecan, sevinç, üzüntü, çağırı, keder vb s. emosyonel çalarlıklar ifade eden özel söz bölüğüdür. Dilbilimciliği tarihinde, Türk dillerinin bilimsel araştırmalarında ünlemlerin bölümlenmesi farklı şekillerde yapılmıştır. Ünlemler kimi durumlarda edatlarla bir grupta öğrenilmiş, kimi durumlardaysa diğer söz bölükleri ünlem olarak tanıtılmıştır. Türkiye Türkçesinde taklidi sözcükler ve vokatif sözcükler Z.Korkmaz`ın "Türkiye Türkçesi Grameri" kitabında "Ses yansımalı ünlemler" adı altında araştırılır (Korkmaz Zeynep, 2014, s. 1000). Bu görüşe analojik yaklaşım A.Kurbanov`un "Cenel Dil Bilimi" araştırmasında görülmektedir. A.Kurbanov Azerbaycan dilinde isim, sıfat, sayı, adıl, fiil, zarfı – temel söz bölükleri olarak, sontakı, bağlaç, edatları – yardımcı söz bölükleri olarak, ünlem, modal sözcükler,taklidi sözcükler, imperatif sözcükler, çocuk sözcükleri, ritmik sözcükleri ise özel söz bölükleri olarak sınıflandırılmıştır (Qurbanov A.A., 2004, s. 441).

Azerbaycanlı türkolog Prof. R.E.Rüstemov "Çağdaş Türk Dilinde Yardımcı Söz Bölükleri (oluşma süreci)" adlı araştırmasında ünlemlerin his heyecan, emosyonel çalarlıklar ifade ederek, türlü semantik işlevler yaparak özel söz bölüğü şeklinde oluştuğunu vurğulamıştır (Rüstəmov R.Ə., 2018, s. 132). Q.Kazımov`un fikrince ünlemler nominatif anlamdan yoksundur. Ünlemler duygu ve heyecanları adlandırmazlar, ama duygu ve heyecanın doğrudan doğruya tam kendisini ifade ederler. Ünlemler nesne bildirmemelerine rağmen, anlama sahiptirler (Kazımov Q.Ş., 2017, s. 437).

Ünlemler duyguları ifade eden sözcükler olmakla özel sözcük grubunu oluşturur.

Türkiye Türkçesinde ünlemler "asıl ünlemler", "ünlem gibi kullanılan sözcükler", "yansıma ünlemleri" olarak sınıflandırılıyor. Bu sınıflandırmada geleneksel Arap dilbilimciliğinin Türk dilbilimciliğine etkisi görülmektedir. Z.Korkmaz ünlemlerin sınıflandırılmasının Arap dilbilimciliğinin yanısıra Batı dilbilimciliğinin etkisi sonucunda düzensiz olarak yapıldığını vurgulamıştır (Korkmaz Zeynep, 2014, s. 965). J.Deni`nin "Türk Dili Grameri" araştırmasında ünlemlerin edatların bir bölümü olarak tanıtılması örneğinde bu fikir kanıtlanmaktadır (Deny,1941, s. 676).

Fikrimizce, ünlemler modal sözcüklerden, yansımalardan və vokatif sözcüklerden temelli şekilde ayrıcalık oluşturur. Taklidi sözcükler doğada bulunan türlü sesleri ifade ederken, ünlemler his heyecan ifade ederler. İster taklidi, ister vokatif sözcüklerden yeni sözcüklerin oluşturulması mümkündür:

Türkiye Türkçesinde**:** *çatlak, hıçkırtı, şırıltı, patırtı, şangırtı, hışıltı, horultu, fırıldak, kıkırdak, fışkırmak, hoplamak vb.*

Azerbaycan Türkçesinde*: pıçıltı, qaqqıltı, şırıltı, gurultu, şappıltı, xorultu, poqquldamaq, pıqqıldamaq və s.*

Lakin ünlemlerden çok seyrek hallarde yeni sözcüklerin oluşturulması mümkün olabilir. Ünlemlerin cümle içinde adlaşmasına daha sık rastlanılmaktadır:

Kimsenin **ahı** kimsede kalmaz (belirtili ad tamlamasının tamlananı, "özne" görevindedir).

Meğer başımızdan geçenler onun **ahıymış** (belirtili ad tamlamasının tamlananı, yüklem görevindedir).

Babam **ah** çekti, çok kederlenmişti (birleşik fiil oluşturmuş, "yüklem" görevindedir).

Taklidi sözcüklerin ve vokatif sözcüklerin ünlemlerle benzerlikleri bulunmaktadır. Ama bu benzerlik ünlemlerin vokatif sözcüklerle, modal sözcüklerle ve taklidi sözcüklerle özdeşleştirilmesi anlamına gelmez. Modal sözcükler konuşanın ifade ettiği fikre münasebet ifade etmektedir. Emosyonellik ifade eden ünlemler kişilerin türlü duygularını ifade etmeleriyle bu durumda benzer fonksiyonu yapabilirler. Ama ünlemlerde bu ifadenin tam farklı olduğu görülmektedir. Ayni paralelliği ünlemler ve taklidi sözcükler, ünlemler ve vokatif sözcükler arasında da gözlemlemek mümkündür. Nidalar duygu ve heyecan ifade eder, taklidi sözcükler veya yansımalar ise doğadaki türlü sesleri taklidini yapmakla ifade ederler.

Ünlemler vokatif sözcüklerden de farklılık oluştururlar. Vokatif sözcükler hayvanları,kuşları seslerken kullanılan sözcüklerden oluşur. Hem ünlemler, hem vokatif

sözcükler tekrar yoluyle sözcüklerden oluşabilir. Eğer ünlemler tekrarlanacak olurlarsa, söz konusu tekrar emosyonelliği güçlendirmek işlevini taşır: Ay, ay, ay akrep!
Vokatif sözcüklerde ise tekrar ifadeleri kullandığımızda bu ısrar anlamını taşıyacaktır: Ho, ho, ho, gözünü seveyim, az kaldı, yetişiyoruz.

2. ÜNLEMLERİN KÖKENİ

Ünlemler insanın duygu və heyecanlarını, iç dünyasını yansıtan dil birimleri oldukları için çoğunlukla Türkçe Kökenlidir. Buna rağmen, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde Arap, Fars, İtalyan, Fransız, İngiliz dillerinden alınmış ünlemler de yer almaktadır:
Türkçe kökenli ünlemler: *ay, ey, eh, oh, ah, of, mere, hey vb.*
Arapçadan alınma ünlemler : *Allah Allah, Alimallah, Aman Allahım, Eyvallah, Aman, haşa, imdat, heyhat, bereket versin* (“bereket” Arapçadan alınma sözcüğün, “versin” Türkçe fiilin biraraya gelmesiyle oluşmuştur).
Farsçadan alınma ünlemler: *aferin, eyvah, destur, vay canına* (“vay” Türk ve “can” Fars dilinden alınma sözcüklerdir).
İtalyancadan alınma ünlemler: *bravo, dalya, çinko, vire vb.*
Fransızcadan alınma ünlemler : *alo, marş, arş, pas.*
Yunancadan alınma ünlemler : *efendim, paydos.*
İngilizceden alınma ünlemler : *stop, wow.*

Arapça, Farsçadan alınma ünlemlerin küçük ses değişimleri olmakla her iki Türkçede aynı şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. İngilizce, Fransızcadan alınma ünlemler her iki dilde kullanılır. İtalyan dilinden alınma ünlemlerden yalnız “bravo” sözcüğü Azerbaycan Türkçesinde kullanılır.Yunancadan alınma ünlemlerden de sadece “efendim” sözcüğü Azerbaycan Türkçesinde kullanılmış ve bedii örneklerde yer almıştır.

3. ÜNLEMLERİN YAPICA ÖZELLİKLERİ

Ünlemler insanların duyğu və heyecanlarını ifade ettikleri için yapıca da diğer söz bölüklerinden farklılık oluştururlar. Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde ünlemlerin oluşmasında “a”, “e” və “o” ünlülerinin rolü yadsınamaz. Fikrimizce, yapıca şu şekilde sınıflandırma daha doğrudur.
Bir sözcükten oluşanlar:
Ay, ey, hey,oy, eyvah, hey, hoppala, aha, ah, yeter, yuh, a, e, eh, tüh, pöh, haydi, bre, hah, hıh vb. (*Türkiye Türkçesinde*)
Ay, ey,oh, ox, oxqay, ah, ax, bay, bıy, oy, vay, bah, eh və s.
(*Azerbaycan Türkçesinde*)
İki sözcükten oluşanlar:
Allah Allah, hay hay, hay Allahım, ay aman, oh be, vay be, yeter be, tövbe tövbe, işte ya, sakın ha vb. (*Türkiye Türkçesinde*)
Ay Allah, ay aman, aman Allah, aman aman. (*Azerbaycan Türkçesinde*)
Üç sözcükten oluşanlar:
Vay vay vay, ay ay ay, peh peh peh, pöh pöh pöh vb. (*Türkiye Türkçesinde*)
Vay vay vay, bəh bəh bəh, ay ay ay, bah bah bah və s. (*Azerbaycan Türkçesinde*)

Sonuncu gruba ait edilen ünlemler genellikle aynı ünlemin tekrarı ile yapılırlar. Bu gruba ait edilen ünlemlerin ifade ettikleri anlamın pekiştirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.
Ay ay ay, yılan! (*Türkiye Türkçesinde*)
Vay vay vay, uşağı nə kökdə gətiriblər! (*Azerbaycan Türkçesinde*)
Üç kelimeden oluşan ünlemlerin sayısı her iki Türkçede pek sınırlıdır.

Türkiye Türkçesinde ünlemlerin yapıca çeşitlerinin belirlenmesinde farklı fikirler bulunur. Kaya Bilgegil “Türkçe Dibilgisi” kitabında ünlemleri yapıca çeşitlerine göre doğrudan

doğruya ünlem olan kelimeler, ünlem yerinde kullanılan kelimeler, birleşik kelime ve kelime grupları olarak sınıflandırmıştır:
1. Doğrudan doğruya ünlem olan kelimeler: ey, ay, ah, vah, of, oy, bah, peh, vah, vb.
2. Ünlem yerində kullanılan kelimeler: Vatandaşlar!, Acele!, Şimdi!, Hemen!, Sus!, Yürü!,Koş!, Biçare!, Çabuk!, Hızlı!, Varol!, Yeter!
3. Birleşik kelimeler ve kelime grupları: Ayol (Ay oğul), Allah Allah, Allah aşkına!, Aman Yarabbi, yazıklar olsun, adam sen de, hay kör şeytan, ne güzel.
Taklidi sözcükler: tak tak, çat çat,güm güm, çıt çıt, küt küt, şır şır.

K.Bilgegil'in sunduğu bölgüde taklidi sözcükler birleşik kelime ve kelime gruplarının içinde yer almıştır (Bilgegil Kaya, 2011, s. 224).

4. ÜNLEMLERİN ANLAM ÖZELLİKLERİ:

Türkiye Türkçesinde ünlemler asıl ünlemler, ünlem gibi kullanılan sözcükler, yansıma ünlemleri olmakla sınıflandırılır.
Fikrimizce, taklidi sözcükler, vokatif sözcükler ve bazı modal sözcüklerin de ait edildiği yansımalı ünlemlerin bu bölümlemede yer alması yardımcı söz bölüklerinin öğreniminde sistemsizlik oluşturmaktadır. “Asıl ünlemler” və “Ünlem gibi kullanılan sözcükler” bölümü içinde öğrenilen asıl ünlemler ve ünlem gibi kullanılan sözcükler ise Türkçenin zengin ünlemler ailesini tam şekilde yansıtıyor.

4.1. Asıl ünlemler

Türkçede “asıl ünlemler” anlam ve görevlerine göre 2'ye ayrılırlar
a) **İçe dönük** ünlemler insanın iç dünyasını, duygu ve heyecanlarını belirttiği için bu adı almışlar. Azerbaycan Türkçesinde söz konusu ünlemler “əsil nidalar” olarak adlandırılır ve ünlemlerin çöğunluğunu oluşturur.

*Türkiye Türkçesinde**:***

Sevinç, öfke, telaş, şaşkınlık, korku, keder və diğer hisler ifade eden ünlemler bu gruba ait edebiliriz:
Oo! Ona şüphe mi var? (Türk Masalları, 2013, s. 46).
Ah, ne olurdu, buraya gelmezden önce geberip gide idim! (Türk Masalları, 2013, s. 84).
Eyvah! Galiba yine leblebiyi çocuklara kaptırdım! (Türk Masalları, 2013, s. 154).
Ooo, rica ederim, gelir gelmez beni yine cendereye sokma, Süreyya! (M.Rauf, 2012, s. 218).
Oo, siz gerçekten bir genç kız gibi mahcupsunuz! (S. Ali, 2016, s. 80).
Yahu, sende bu akşam bir durgunluk var! (S. Ali, 2016, s. 160).
Vay, hani Beyazit` e gidiyordun? (O.Kemal, 2016, s. 217).
Ömer hiçbir şeyin farkına varmayarak “**Ee**!... Artık gidelim” dedi (S. Ali, 2016, s. 77).

Azerbaycan Türkçesinde:

Bıy, nə yaxşı balıqlardır (İ.Şıxlı, “Dəli Kür”, 1968, s. 64).
Aaa, Allah haqqı kabab istəyir bu! (Elçin, 1993, s. 91).
Aaa, çörək almaq yaddan çıxdı ki, ağəz ! (Elçin, 1993, s. 328).
Eh, ay Qulu, sən Allah, az təriflə! (İ.Əfəndiyev, 1964, s. 50).
Ah! kaş ömrüm bir az uzun olaydı! (Ə.Cəfərzadə, 2006, s. 225).
Ba-a-ah-h! Akifin dişlərinin qıcırtısı Alagözün qulağını deşdi (S. Əhmədli, 1981, s. 227).

b) Dışa dönük ünlemler.

Bu gruba ait edilen ünlemler genellikle çağırı ifade eden ünlemlerdir. Dışa dönük ünlemler çağırı ifade eden ünlemlerin yanısıra işaret, tasdik, soru anlamı taşıyan ünlemler de yer almaktadır.
Çağırı ifade eden söz konusu ünlemler hitapla birlikte ve hitapsız kulanılmalarına bağlı olarak iki yere ayrılırlar:

4.2. Hitapla ve hitapsız kullanılan çağırı ünlemleri:

a) Hitapla kullanılanlar:
*Türkiye Türkçesinde**:***
Behey budala adam, acaba ağacın yanına varmış mıdır?
Ey Emir can, sana misafir verdiğimiz genci niçin hasta hayatından bizar ettin? (Türk Masalları, 2013, s. 92).
Bre Koca Duran, sen de mi yerinden kalkamaz oldun?! (Y.Kemal, Alageyik, 2014, s. 190).
Ey Hacı Yakup, ben Erzurumlu şairden fevkâlade memnun oldum! (Türk Masalları, 2013, s. 160).
Ey Allahım! dedim, "Şu adamı bana muhtaç et! (O.Kemal,2016, s. 98).
Ah evladım,sorma! Onu zalim bir adam aldı. (Ö.Seyfettin, 2008, s. 190).
Hey şahbazlarım, varın da bakın şu duman tüten yere... (Y.Kemal, 2014, s. 77).
Sultan Karı öyle dikilip kalmış Halil'in karşısına gelerek **"Bre geyik avcısı,"** dedi (Y.Kemal, 2014, s. 191).
Azerbaycan Türkçesinde:
Olsun, **a bala**, ət yeyən quş dimdiyindən bilinir (İ.Şıxlı, 1968, s. 41).
Çox sağ ol, **ay bibi**, amma kişi gərək qoltuqda yaşamasın (İ.Şıxlı, 1968, s. 94).
Bilirəm, **ay xalası göyçək** (İ.Şıxlı, 1968, s. 92).
Ay Lətif qardaş, bu yazı xına tutmaz! (M.Cəlal, 1964, s. 80).
Ay Sona, əlin ağrı görməsin, yaxşı bəzəmisən!(M.Cəlal, 1964, s. 81).
A bacı, deyən təndir soyudu, gətir bir yalangu salaq. (S. Əhmədli, 1981, s. 221).
Neyləyirdin, **a bala,** özümüz də çörək bişirmişdik. (S. Əhmədli, 1981, s. 252).

Sunulan örneklerimizde ünlemler hitaplarla birarada kullanılarak "ünlem grupları" oluşturur.

Kimi durumlarda ünlem tümce başında kullanılarak tüm tümcenin çağırı anlamı ifade etmesine yardım eder, birisine hitap etmeyi sağlar:
Ay əlin o şiş təki yanıb qaralsın, biridir bəyəm kütə gedən çörəyin! (S. Əhmədli, 1981, s. 219).

b) Xitabsız işlədilən çağırış nidaları:
Türkiye Türkçesinde:
Ey, şuraya geçin! (Türk Masalları, 2013, s. 147).
Hey, beni duyuyor müsunuz! (Türk Masalları, 2013, s. 87).
Hah, söyle! (Ö.Seyfettin, 2008, s. 85).
Azerbaycan Türkçesinde:
Nə gəzirdin orada**, ə**, yaramaz?! (S. Əhmədli, 1981, s. 96)
Ey, qayıt otur yerində, hələ biz ölməmişik! (Mir Cəlal, 1964, s.212)

Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde çağırı ünlemlerinin hitaplarla birarada kullanılmasına daha sık rastlanılmaktadir.

Z.Korkmaz ünlemleri sınıflandırırken "Dışa dönük ünlemler"e "gösterme" (işte, aha, hah, daha,tee), sorma (ee, yoksa, acaba, hani, he, hı,hi) ve "yansıma ünlemleri"ni (böö, vıdı vıdı, takur tukur, höh) de ait etmiştir (Korkmaz Zeynep, 2014, s. 1001).

4.3. Ünlem gibi kullanılan sözcükler

Bu sözcükler ünlem gibi kullanılabilen diğer söz bölüklerinden oluşur. Aslında isim, sıfat, zarf, fiil ve edatlar metin içinde türlü emosyonellik kazanarak ünlem olarak kullanılabilirler. Q.Kazımov Azerbaycan Türkçesinde diğer söz bölüklerinden oluşarak ünlem gibi kullanılabilen sözcükleri "türeme ünlemler" olarak adlandırır ve söz konusu sözcüklerin kendi anlam ve görevlerini değişerek çeşitli duygular ifade etmesini belirtir. (Kazımov Q. S. , 2017, s. 449)

Ünlem gibi kullanılan sözcüklerin Hem Türkiye, hem Azerbaycan Türkçelerinde yeterince örnekleri bulunmaktadır.

Aferin, merhaba, fevkâlade, berbat mı berbat, güzel mi güzel, ne güzel, yeter artık, vahşet, dikkat, amin, helal olsun, aman, derhal, müthiş, müjde, boşuna, sakın,yapma vb. (*Türkiye Türkçesinde*)

Əhsən, dəhşət, afərin, mərhaba, heyf, aman, amin, diqqət, çox əla, çox pis, nə gözəl, çox pakizə, halal olsun, və s. (*Azerbaycan Türkçesinde*)

Türkiye Türkçesinde :

"**Tuhaf, çok tuhaf**! Nezaket denilen bir şey var, ayol! (O.Kemal, 2016, s. 257).

Ne demek! Meğer Leyla`nın okuduğu halk havalarını da beğenmiyor musunuz! (S. Ali, 2016, s. 158)

Kocasını kapı önünde karşılayan kadın "**Müjde!**" dedi (O.Kemal, 2016, s. 200).

Azerbaycan Türkçesinde :

"Mən sənin adından o qıza bir məktub yazaram ki..

Sus! – Kişi çəpərdən, gicitkanlıqdan adlayıb bağçanın çığırına çıxmamış

Akif cəld əlini yellədi : – **Sus**!" (S. Əhmədli, 1981, s. 119).

Qadam onların nazına! Əh...Elçi qapısını yolçu qapısı eləmişik (Ə.Cəfərzadə, 2006, s. 169).

Vaxsey! Zübeydə! (Elçin, 1993, s. 366).

Ağabacı – **Allah, sənə çox şükür**!- pıçıldadı – **Şükür sənə! Şükür!** (Elçin, 1993, s. 465).

3.4. Ünlemlerin anlamca çeşitleri

Ünlemler oldukça çeşitli anlamlar ifade ederler. Her iki Türkçede ünlemlerin anlamlarına göre bölümlenmesi farklı şekillerde yapılmıştır.

Türkçede M.Ergin ünlemleri seslenme edatları, soru edatları, işaret edatları ve cevap edatları olmakla 5 grupta sınıflandırmıştır (Ergin M., 1972, s. 297). Z.Korkmaz emosyonellik ifade eden "içe dönük ünlemler"in anlamına göre 20 türünü; seslenme, çağırı ifade eden "dışa dönük ünlemler" in anlamca iki çeşidini belirtmiş,soru, olumluluk ve olumsuzluk anlamını ifade eden sözcükleri de eklemekle, ünlemlerin anlamca 25 türünü belirtmiştir. Z.Korkmaz emosyonellik ifade eden, "içe dönük ünlemler" olarak sınıflandırdığı "ah, eh, aha, oho, hiç, hiç de, yahu, ee, eh, haşa, taa, tee" ünlemlerinin güven, önemsememek, itiraz, savunma, kısıtlaştırma və başka emosyonel çalarlıklar ifade edebileceklerinin de mümkün olabileceğini belirtmiştir (Korkmaz Zeynep, 2014, s. 968-1004).

Azerbaycanlı Türkolog R.Rüstemov türlü anlam çalarlıklarını ifade etmesine bağlı olarak Türkiye Türkçesindeki ünlemleri 55 anlam türünde sınıflandırmıştır. İstihza, bıkkınlık, itham, sarsıntı, kibir, pişmanlık, tahammül duyğularını ifade eden anlam türlərini de inceleyerek ünlemlerin aslında anlam ve işlev itibariyle daha geniş kullanım alanına sahip olduğunu açıklamıştır (Rüstəmov R.Ə., 2007, s. 185-188).

Ünlemlerin ifade ettikleri anlamlar oldukça çeşitlidir. Bazen aynı ünlem türlü anlamlar ifade edebilir. Ünlemlerin bölümlenmesindeki fikir ayrılıklarının oluşmasının bu durumdan kaynaklanması muhakkaktır.

Fikrimizce, emosyonellik ifade eden ünlemlerin anlamlarına göre her iki Türkçede şu şekilde sınıflandırılması doğrudur:

1. Sevinç, beğeni, takdir anlamını ifade edenler: ah, aferin, oh, hah, hele, işte, yahu, ay, yaşa be vb..
2. Sevgi, şefkat, memnunluk anlamını ifade edenler: varol, yaşa, yaşasın, heh, ee, işte vb.
3. Yorgunluk, bıkkınlık anlamını ifade edenler:: ah, aman be, öf, uff, hey, of vb.
4. Hatırlama, hatırlatma, guman anlamını ifade edenler: aaa, haa, vay be, hay Allah, hele vb.
5. Arzu, istek, hasret anlamını ifade edenler: ah, hey gidi, hay Allah, İnşaallah, Ah keşke vb.
6. Öfke, kızgınlık anlamını ifade edenler: aa, Allah Allah, aşk olsun, hoppala, tüh be, yahu, vay, vire, tü tü, tüh, hayda, yeter be, tövbe tövbe vb.
7. Mubalağa, övünme anlamını ifade edenler: oho, ehey, eee vb.
8. Korku, heyecan, çekinme, uyarı anlamını ifade edenler: ah, aman aman, höst, şşşt, sakın ha, eyvah, hıh.

9. Beğenmeme, takdir etmeme anlamlı: eh, a, ah, vah vah, vay vay, yaa, hıh, puf, hey.
10. Acıma, keder, üzüntü anlamını ifade edenler:: aa, a, ee, vah vah vah, yazık, vire, ah, eyvah vb.
11. Pişmanlık, rica, özür, yalvarış anlamını ifade edenler: Allah aşkına,Allahım, ooo,hah vb.
12. Çaşqınlıq anlamını ifade edenler : aa,hay Allahım, hele bak, vay canına, vay, Allah Allah, vre,ooo vb.
13. Devamlılık anlamını ifade edenler: bre, ha, ha babam, habire.
14. Kuvvetlendirme, pekiştirme anlamını ifade edenler: aha, ha, ya, işte vb.
15. Yönlenlendirme, teşvik anlamını ifade edenler: haydi, hadi vire, yallah, ya Allah, be, e.
Çağırı ifade eden ve Türkiye Türkçesinde "Dişa dönük ünlemler" olarak adlandırılan ünlemlerin şu şekilde sınıflandırılmıştır:
a) Seslenme, çağırı anlamını ifade edenler: ay,ey, hey, behey, a, bre, ulan, hu, abe, bre, hadisene, bire, hay, ulan, hişt, bak bak, bak bak hele, haydi vb.
b) Soru anlamını ifade edenler:: e, ee, eee, ha, he, hu, yoksa, acaba.
c) Cevap, onaylama anlamını ifade edenler: he, hee, hay hay, elbet, he ya.

3.5. Ünlemlerin Anlam Çeşitliliği

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde aynı ünlemin çeşitli anlamlar ifade edebilmesine sıkı şekilde rastlanılır. Aynı ünlemlerin çeşitli anlamlar ifade edebilmesi Kaya Bilgegil'in "Türkçe Dilbilgisi" araştırmasında da örneklerle kanıtlanmıştır (Bilgegil Kaya, 2011, s. 227-230).

Her iki Türkçede "**A**", **"Ah**", "**Hey"**, **"Öf",** "**Hay**", **"Ah", "Hay"** ünlemleri oldukça farklı anlamlar ifade edebilirler:

"A" ünleminin ifade edebildiği anlamlar :
A, ne kadar güzel! (hayranlık, övgü)
A, həyətinizdə nə gözəl ağaclar var! (hayranlık, övgü)
A, olur mu hiç, içeriye geçin, lütfen!; (itiraz)
A, hara tələsirsiniz, heç olmasa bir stəkan çayımızı için. (itiraz)

"Ah" ünleminin ifade edebildiği anlamlar:
Ah, bu çoçuğun durumu! (acıma)
Ah, yara necə də dərinə işləyib. (acıma)
Ah, keşke seni bilmez olaydım! (teessüf)
Ah, kaş ki uşaqlığıma dönə biləydim. (teessüf)
Ah, çok sevindim! (sevinc)
Ah, nə yaxşı ki, gəldiniz! (sevinc)

"Hey" ünleminin ifade edebildiği anlamlar:
Hey, gidi günler, hey! (teessüf, üzüntü)
Hey, deyirəm, kiminin əvvəli, kiminin axırı! (teessüf, üzüntü)
Hey, aslan yiğitlerim, Vatan size emanet! (çağırı, uyarı)
Hey, qoçaqlarım, gözünüzə dönüm, durmayın! (çağırı, uyarı)

"Öf" ve "Of" ünlemlerinini ifade edebildiği anlamlar:
Öf, canımı yaktınız! (ağrı, yakınma)
Of, qolum yaman ağrıyır. (ağrı, yakınma)
Öf, gurbette yaşamak çok zormuş. (kalp ağrısı, üzüntü)
Of, anam üçün lap burnumun ucu göynəyir. (kalp ağrısı, üzüntü)
Bazı ünlemler aynı sesin tekrarlanması ile oluşur. Bu zaman ünlemin anlamı da pekiştirilir.
Aaa, mektup yazacaktım kendisine! (hatırlatma)
Aa, tamam yadımdan çıxıb, qazanın altını söndürməmişəm. (hatırlatma)

5. ÜNLEMLERİN BEDİİ ÜSLÛPTA ROLÜ

E.Demircizade bedii üslûpu yazı dilinin ilkin olarak oluşan, diğer üslûplara oranla daha sık değişen, çalarlıklarıyla seçilen, daha çok kitlevi sayılan üslûp olarak tanımlar. Bedii üslubu başka temel üslûplardan farklandıran özellikler burada daha çok dilin ekspresiflik, emosyonellik, söz sanatlarıyla ifade sistemine bağlılığıdır. Ünlemlerin yardımı ile kurulan ünlem tümcelerinin bedii üslûpta geniş yer aldığı tamamen aydındır.Bedii üslûpta temel gaye ise okura emosyonel etkide bulunmak, estetik zevk oluşturmak, kendisinin manevi ihtiyaçlarını karşılamaktır (Dəmirçizadə Ə., 1961, s. 185). H.Ediskun ünlemlerin cümle değerinde sözler olduğunu vurgulamış, bir tek "eyvah" sözcüğünü söylemekle konuşanın hangi ruh durumu içinde bulunduğunu anlamamızın mümkün olduğunu açıklar (Ediskun Haydar, 2014, s. 322).

Haluk Şükrü Akalın Türk Dil Kurumu'nun girişimciliği ile hazırlanmış "Türk Gramerinin Sorunları" adlı topluda yer almış "Türkiye Türkçesinde Ünlem" adlı makalesinde ünlemlerin üslubi özelliklerini açıklayarak bazı tartışılacak konulara değinmiştir. Bazı kalıplaşmış tümcelerin soru tümcesi veya ünlem cümlesi olarak algılanmasında fikir ayrılıklarının oluştuğunu vurgulamıştır. "Sen aptal mısın!?", "Sende hiç akıl yok mu?" cümlelerinde bu somutlaştırmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. H.Akalın metinlerde sık sık kullanılan "ünlem gurubu" olarak tanıtılan ünlemlerin Türkçede "asıl ünlemler"e ait edilen ünlemlerden ve sözcüklerden oluştuğunu açıklamıştır (Akalin Şükrü Haluk, 1999, s. 476-477). Aynı fikirlerin Azerbaycan Türkçesi için geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Ünlemler emosyonel çalarlıkların en güzel ifadecisi olarak bedii üslûpta büyük önem taşırlar. Türkçede "e" ünlemi yalnız şekilde kullanılarak bazen bir cümlenin ifade edebileceği anlamı taşır. Ünlemlerin yardımıyla soru anlamı içeren "e" ünlemi Türkiye Türkçesinde edebi örneklerde, diyaloglarda oldukça sık şekilde kullanılmaktadır.

"**E...**, ne yapacaz ?

Hiç, başka memlekete gideceğiz." (O, Kemal, 2016, s. 123).

"**Ee**, ne yapıyorsun, diyor, gelişigüzel, yatışmış gibi birden..." (İ.Aral, s. 106).

"**E**, hala öyle bir annenizin olmasını istiyor musunuz?" dedi (S. Ali, 2016, s. 75).

"Çok kazanıyor, ama...

E..!

Dostuna veriyor kazandığını, elinde bir şey kalmıyor!" (O.Kemal, 2016, s. 102).

Azerbaycan Türkçesinde de "e" ünlemi hem yalnız şekilde, hem tekrarlanarak sık sık kullanılmaktadır:

E-e-e, bu aparıb, bilirsənmi haralara çıxarır? (S. Əhmədli, 1981, s. 182).

Yalnız "e" ünlemi değil, başka ünlemler de bir tümcenin verebileceği anlamı ifade edebilirler:

"Di gəl, bu simavarı götür yerinə!

Pah!

Qurtar, Adil müəllimi də çağır gəlsin..." (S. Əhmədli, "Toğana"1981, s. 24).

Burada "pah" ünlemi "Getirmiyorum. Neden benden bunu yapmamı istiyorsun, bana emrediyor musun?!" anlamını ifade etmektedir.

Ünlemlerin cümlede kesin ve belirli bir yeri bulunmaz. Ünlemler cümlenin önünde, ortasında ve sonunda kullanılabilirler. Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde cümlenin başında kullanılan ünlemler sayı bakımından yeğlik oluştururlar. Ünlemler cümlede "cümle dışı unsurlar" olarak algılanırlar, yani cümle öğeleri ile gramer ilişkileri bulunmaz. Genellikle emir və soru anlamlarını taşıyan ünlemlerin cümlenin sonunda kullanılması durumları daha sıktır (Korkmaz Zeynep, 2014, s. 963).

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde fikirlərin iletilmesinde ünlemlerin rolü yadsınamaz. Ünlemlerin yardımıyla çok çeşitli duyguların en açık şekilde aktarılmasının mümkün olduğunu söylersek yanılmayız. Ünlemler bedii üslûpta fikrin daha etkili ifadesine

yardım ederler. Çoğunlukla birkaç cümle ile ifade olunacak fikrin bir ünlem ile de ifade olunabilmesinin mümkünlüğü bu görüşü bir daha onaylamaktadır.

1. Her iki Türkçemizde ünlemlerin öğrenilmesinde bazı meseleler sona dek çözülmemiştir. Ünlemlerin anlamca çeşitlerinin belirtilmesinde Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde benzerlik ve farklılıklar bulunur. Fikrimizce,Türkçede vokatif sözcükler ve taklidi sözcüklerin ünlemlerin bir kolu olarak öğrenilmesi bir sistemsizlik oluşturmaktadır. Türkçede asıl ünlemlerin "içe dönük" ve "dışa dönük" ünlemlere bölümlenmesini ve söz konusu terimleri ise oldukça uğurlu sayarak takdir ediyoruz. Ünlemlerle bağlı gelecek çalışmalarda Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde kiyaslamalı ortak araştırmaların yapılmasının her iki dil için faydalı olacağı kanısındayız.
2. Ünlemlerin kökenleri araştırılırken öztürkçe ünlemlerin her iki dilde yeğlik oluşturması görülmektedir. Alınma ünlemlerin birçoğunun Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerine Arapça ve Farsçadan geçtiğini, bu veya diğer değişimlere uğramakla kullanımını görmekteyiz. Bazı ünlemler, örneğin İtalyancadan alınma vira, dalya ünlemleri Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaz. Fransızcadan alınmış "marş, pas, alo" sözcükleri, İngilizceden alınma "stop, wow" Azerbaycan Türkçesinde de kullanılır.
3. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde ünlemler hitaplarla birarada kullanılarak ünlem grupları oluştururlar. Özellikle çağırı ünlemlerinin yalnız kullanılmasına çok sık rastlayamayız. Çağırı ünlemleri hem Türkçe, hem Azerbaycan Türkçesinde çoğunlukla hitaplarla birarada kullanılır.
4. Her iki Türkçede ünlemlerin anlam çeşitliliği, tümcede kullanım yeri, bir ünlemin farklı anlamlar ifade edebilmesi, kimi söz bölüklerinin ünlem gibi kullanılması aynı şekilde gelişmiştir. Kimi durumlarda ünlem tümce başında kullanılarak tüm tümcenin çağırı anlamı ifade etmesine yardım eder, birisine hitap etmeyi sağlar. Ünlemin cümlenin başında kullanılarak tüm cümleyi hitap durumuna getirmesine en sık Azerbaycan Türkçesinde rastlanılmaktadır.
5. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde fikirlerin iletilmesinde ünlemlerin rolü yadsınamaz. Ünlemlerin yardımıyla çok çeşitli duyguların en açık şekilde aktarılmasının mümkün olduğunu söylersek yanılmayız. Ünlemler bedii üslûpta fikrin daha etkili ifadesine yardım ederler. Çoğunlukla birkaç cümle ile ifade olunacak fikrin bir ünlem ile de ifade olunabilmesinin mümkünlüğü bu görüşü bir daha onaylamaktadır. Türkiye Türkçesinde "e" ünleminin soru anlamında kullanılmasına daha sık rastlanılır. "e" ünleminin yanısıra diğer ünlemler de bu özelliği taşıyabilirler. Her iki Türkçede yazılı ve sözlü anlatımda ünlemlerin özel bir yeri bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Akalın Şükrü Haluk "Türkiye Türkçesinde Ünlem" makale, s. 476-491, Türk Gramerinin Sorunları, TDK, kolektif yayın, 1999, 652 s.
2. Bilgegil Kaya. "Türkçe Dilbilgisi" Salkım Söğüt Yayınları, Rize, 295 s.
3. Deny Jean. "Türk Dili Grameri" (Osmanlı Lehçesi) Maarif Vekaleti Yayın, İstanbul, 1941.
4. Dəmirçizadə Ə. "Azərbaycan dilinin üslubiyyatı", Azərtədrisnəşr, 1961, 271 s.
5. Ediskun Haydar "Yeni Türk Dilbilgisi", Remzi Kitapevi, 13. Baskı, İstanbul 2014, 407 s.
6. Elçin " Doqquz yeni hekayə", "Gənclik" nəşriyyatı, Bakı, 1993, 479 s.
7. Ergin M. "Türk Dilbilgisi", İstanbul, 1972, 391s.
8. Əzizə Cəfərzadə, "Eldən-elə, "Şərq- Qərb" nəşriyyatı, Bakı 2006, 381 s.
9. İlyas Əfəndiyev. "Seçilmiş Əsərləri", Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1964, 367 s.
10. İnci Aral "Ölü Erkek Kuşlar", İstanbul, V Baskı, 1993, 432 s.
11. İsmayıl Şıxlı " Dəli Kür", "Gənclik" nəşriyyatı, Bakı, 1968, 449 s.
12. Kazımov Q. S. "Azərbaycan dilinin qrammatikası", Morfologiya, Sintaksis. "Elm və Təhsil", Bakı 2017, 944 s.

13. Korkmaz Zeynep. “Türkiye Türkçesi Grameri. Şekilbilgisi”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, IV baskı, 1027 s.
14. Qurbanov.A.A. “Ümumi Dilçilik” Bakı, 2004, 747 s.
15. Mehmet Rauf. “Eylül”, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2012, 287 s.
16. Mir Cəlal. “Bir gəncin manifesti”. Bakı, 1964, 449 s.
17. Orhan Kemal. “Unutulmuş Hikâyeler ”, Everest Yayınları, 1993, 371s.
18. Ömer Seyfettin. “Seçme Hikâyeler”. Hazırlayan Tuğçe İnceoğlu, İstanbul, 2008, 238 s.
19. Rəsulov Ə. “Tərcümə nəzəriyyəsi müstəvisində Türkiyə Türkçəsi və Azərbaycan dili”, “Nurlan” nəşriyyatı Bakı, 2007, 292 s.
20. Rüstəmov R.Ə. “Müasir Türk dilində köməkçi nitq hissələri (keçid prosesi)”, “Elm və Təhsil”, Bakı 2018, 176 s.
21. Rüstəmov R.Ə. “Türk dilinin morfologiyası”, “Nurlan”nəşriyyatı, Bakı 2007, 209 s.
22. Sabahattin Ali “İçimizdeki Şeytan. “Yapı Kredi Yayınları”, İstanbul, 2016, 254 s.
23. Sabahattin Ali “Kürk Mantolu Madonna”, “Yapı Kredi Yayınları”, 2016, 160 s.
24. Sabir Əhmədli “ Toğana” Bakı,1981, 319 s.
25. Türk Masalları I, Murat Kitapevi, Ankara, 2013, 167 s.
26. Yaşar Kemal “İnce Memed”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019, 436 s.
27. Yaşar Kemal “Üç Anadolu Efsanesi”, İstanbul, 2014, 222 s .
28. Рустамов Р.А. “Междометия в современном турецком литературном языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тбилиси,1980.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BİREYSEL GELİŞİM İNİSİYATİFİ DÜZEYLERİNİN PROAKTİF KİŞİLİK VE PSİKOLOJİK İHTİYAÇLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ

EXAMINING THE LEVELS OF INDIVIDUAL GROWTH INITIATIVE OF UNIVERSITY STUDENTS IN TERMS OF PROACTIVE PERSONALITY AND PSYCHOLOGICAL NEEDS

Doç. Dr. Eyüp ÇELİK
Sakarya Üniversitesi

Samet MAKAS
Sakarya Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin bireysel gelişim inisiyatifi düzeylerinin proaktif kişilik ve psikolojik ihtiyaçlar açısından incelenmesidir. Ayrıca, üniversite öğrencilerinin bireysel gelişim inisiyatifi düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı da belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma, ilişkisel tarama modelinde yürütülmüştür. Çalışma grubunu, 114'ü erkek ve 254'ü kadın olmak üzere toplam 368 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, Bireysel Gelişim İnisiyatifi Ölçeği, Kısaltılmış Proaktif Kişilik Ölçeği ve Yeni İhtiyaç Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma hipotezleri korelasyon analizi, çoklu regresyon analizi ve ilişkisiz örneklem t-testi ile sınanmaya çalışılmıştır. Korelasyon analizi sonucunda bireysel gelişim inisiyatifinin proaktif kişilik ve psikolojik ihtiyaçlarla (başarı, ilişki, özerklik ve başatlık) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Regresyon analizi sonucunda ise bireysel gelişim inisiyatifini proaktif kişiliğin anlamlı düzeyde yordadığı, psikolojik ihtiyaçların bireysel gelişim inisiyatifini anlamlı düzeyde yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Üniversite öğrencilerinin bireysel gelişim inisiyatifi düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan analiz sonucunda da, öğrencilerin bireysel gelişim inisiyatifi düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bireysel gelişim inisiyatifi, proaktif kişilik, psikolojik ihtiyaçlar, üniversite öğrencileri

ABSRACT

The aim of this study was to examine the individual growth initiative levels of university students in terms of proactive personality and psychological needs. In addition, it was tried to determine whether the levels of individual growth initiative of university students differ in terms of gender. The study has been conducted on a relational survey method. The participants consisted of 368 individuals of which 114 were males and 254 were females. In this study, Personal Growth Initiative Scale, Proactive Personality Scale and New Needs Assessment Questıonnaıre were used in order to collect data. To analyze the data Pearson correlation, regression and independent samples t-test were used. As a result of the correlation analysis, it

was found that the individual growth initiative was statistically significantly associated with proactive personality and psychological needs (success, relationship, autonomy, and dominance). As a result of the regression analysis, it was concluded that proactive personality significantly predicted personal growth initiative, and psychological needs did not significantly predict individual growth initiative. As a result of the analysis conducted to determine whether the levels of individual growth initiative of university students differ according to gender, it was observed that the levels of individual growth initiative of the students did not differ according to gender.

Keywords: Personal growth initiative, proactive personality, psychological needs, university students

GİRİŞ

Pozitif psikoloji, öncelikle insanın güçlü yönlerinin ve mutluluğunun bilimsel olarak araştırılmasını ve daha iyi bir dünya nasıl oluşturulur sorusundan çıkan sonuçları fikirler ve retorik yerine bilime dayandırmayı amaçlamaktadır (Carr, 2016). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insanların mutluluk ve anlam ihtiyacını karşılamak için Amerikan Psikoloji Derneği (APA) öncülüğünde psikologlar ve psikiyatristler, olumsuz yaşantılardan etkilenen insanların psikolojik açıdan daha iyi bir duruma gelmeleri için klinik araştırmalara yönelip, psikolojiyi iyileştirmenin bilimi olarak adlandırarak, kısa zamanda büyük ilerlemeler kaydetmeye başlamıştır (Göcen, 2013). Ancak alan yazın incelendiğinde psikolojideki bozukluğa dayalı yaklaşımları tamamlamak için Martin Seligman ve arkadaşları tarafından pozitif psikolojinin temellerinin atıldığı görülmektedir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2014).

Pozitif psikoloji kendi içinde birçok kavram barındırmaktadır. Bu kavramlardan biri de bireysel gelişim inisiyatifidir. Robitschek'e (1998) göre, bireysel gelişim inisiyatifi, bireysel gelişimi destekleyen inanç, tutum ve değerler de dahil olmak üzere bilişsel bileşenleri veya özyeterliliği kapsamaktadır. Alanyazın incelendiğinde bireysel gelişim inisiyatifi ile ilgili özellikle yurtdışında birçok çalışma yapıldığı görülmüştür. Robitschek ve Cook (1999) tarafından yapılan bir araştırmada, bireysel gelişim inisiyatifinin çevresel araştırma ve mesleki kimliği yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer çalışmada ise, iyimserlik, iyi oluş, psikolojik bozukluk, umut ile bireysel gelişim inisiyatifi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Shorey, Little, Snyder, Kluck ve Robitschek, 2007). Gün ve Büyükgöze (2015) tarafından yapılan bir araştırmada ise, araştırma görevlilerinin özyeterlik inançları ile bireysel gelişim inisiyatifi kullanma düzeyleri arasındaki ilişkinin orta düzeyde olduğu, araştırma görevlilerinin özyeterlik düzeylerinin bireysel gelişim inisiyatifi düzeylerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bireysel gelişim inisiyatifi ile ilişkili olabilecek değişkenlerden biri proaktif kişilik olabilir. Alanyazında, proaktif kişiliğin var olan koşulları geliştirmekle birlikte fırsatları keşfedip yeni koşullar oluşturmak için inisiyatif gösteren ve anlamlı bir değişime kadar sabır olmak olarak tanımlanmaktadır (Crant, 2000). Bu bağlamda, proaktif kişilerin var olan durumları kabullenmek yerine iyileştirmeye ve geliştirmeye çaba gösteren bireyler olduğu söylenebilir. Proaktif kişilik ile ilgili araştırmalar incelendiğinde, proaktif kişiliğin öz yeterliği anlamlı bir şekilde yordadığı (Er, 2018), benlik saygısı ile ilişkili olduğu (Güler Şahin, 2006) görülmektedir. Bu bağlamda, proaktif kişiliğin bireyin öz yeterliği ve benlik saygısı yüksek bir birey olabilmesi için proaktif bir kişiliğe sahip olması gerekebilir.

Bireysel gelişim inisiyatifi ile ilişkili olabilecek bir başka değişken psikolojik ihtiyaçlar olabilir. Bireyin davranışlarına yön veren etkenlerden biri de ihtiyaçlarıdır. Alan yazın incelendiğinde, Heckert, Cuneio, Hannah, Adams, Droste, Mueller, ... ve Roberts (2000) psikolojik ihtiyaçları başarı, ilişki, özerklik ve başatlık olmak üzere dört başlıkta değerlendirdikleri görülmektedir. Çivitçi'nin (2012) yaptığı araştırmada, başarı ihtiyacı yaşam doyumu yüksek olan bireylerde daha yüksek, erkeklerin başatlık ve özerklik ihtiyaçlarının kızlardan daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Cihangir Çankaya'nın (2009) yaptığı araştırmada ise, bireylerin sosyal çevresinden aldıkları özerklik desteğinin, temel psikolojik ihtiyaçlarının doyumunu etkilediği, temel psikolojik ihtiyaçların doyumunun ise öznel iyi oluşu olumlu etkilediği sonucuna

ulaşılmıştır. Alanyazın genel olarak değerlendirildiğinde, bireysel gelişim inisiyatifinin proaktif kişilik gibi var olan durumu geliştirme çabasını tanımladığı ve bireyin psikolojik ihtiyaçları doğrultusunda bir inisiyatif aldığı söylenebilir. Bu bağlamda bireyin var olan ruh sağlığı düzeyini iyileştirmeye ve geliştirmeye çalışabilmesi için bireysel gelişim inisiyatifi, proaktif kişilik özelliği ve psikolojik ihtiyaçlarının önemli olduğu söylenebilir. Alan yazın incelendiğinde bu üç değişkenin birbiriyle olan ilişkilerinin araştırıldığı bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu nedenle mevcut araştırmada bireysel gelişim inisiyatifi ile proaktif kişilik ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkinin incelenmesinin ilgili alanyazına önemli bir katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma ilişkisel tarama yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırma verileri farklı programlarda öğrenimine devam eden 114'ü erkek ve 254'ü kadın olmak üzere toplam 368 kişiden internet üzerinden toplanmıştır. Araştırmaya katılan bu bireylerin 98'i birinci sınıf, 78'i ikinci sınıf, 156'sı üçüncü sınıf ve 36'sı dördüncü sınıf öğrencisidir.

Ölçme Araçları

Bireysel Gelişim İnisiyatifi Ölçeği

Robitschek (1998) tarafından geliştirilen, Akın ve Anlı (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek 9 maddeli ve 6'lı likert tipi bireylerin bireysel gelişim inisiyatifi düzeylerini ölçen bir ölçektir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasında geçerliğini belirlemek için yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucu ölçeğe ilişkin DFA modelinin kabul edilebilir uyum indekslerine sahip olduğu görülmüştür (χ^2/df = 2,024, p = 0.00255, RMSEA = .055, NFI = .96, CFI = .98, IFI = .98, GFI = .97, and AGFI = .94). Uyarlama çalışmasında ölçeğin iç tutarlılık katsayısının .90 olduğu tespit edilmiştir.

Kısaltılmış Proaktif Kişilik Ölçeği

Bateman ve Crant (1993) tarafından geliştirilen ve Akın, Abacı, Kaya ve Arıcı (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek 10 maddeli ve 7'li likert (1= Kesinlikle katılmıyorum ve 7= Kesinlikle katılıyorum) tipi bireylerin proaktif kişilik özelliğini ölçen bir ölçektir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasında geçerliğini belirlemek için yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucu ölçeğe ilişkin DFA modelinin kabul edilebilir uyum indekslerine sahip olduğu görülmüştür (χ2/sd= 1.65, N= 332, *p*= 0.01502, RMSEA= .044, NFI= .99, CFI= .99, IFI= .99, RFI= .97, GFI= .97, AGFI= .95 ve SRMR= .033). Ölçeğin güvenirlik düzeyine ilişkin uyarlama çalışmasında iç tutarlılık katsayısının .86 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yeni Psikolojik İhtiyaç Değerlendirme Ölçeği

Heckert, Cuneio, Hannah, Adams, Droste, Mueller, ... & Roberts (2000) tarafından geliştirilen ve Kesici (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek 20 maddeli, dört boyutlu (başarı, ilişki, özerklik ve başatlık) ve 5'li likert tipi bireylerin psikolojik ihtiyaçlarını belirlemek için kullanılan ölçektir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasında geçerliğini belirlemek için yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonucu χ2=5636, 877, (sd=170, *p*<.01), (χ2/sd)=3,15, RMSEA=0,10, RMS=0,11, GFI=0, 76 ve AGFI=0, 70 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin güvenirlik düzeyine ilişkin uyarlama çalışmasında yapılan analiz sonucu iç tutarlılık katsayılarının başarı, ilişki, özerklik ve başatlık alt boyutları için sırasıyla.77, .62, .72 ve.77 ve ölçeğin bütünü için ise .80 olduğu görülmüştür.

Veri Analizi

Araştırmada verilerin analizi korelasyon, regresyon, t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmada bireysel gelişim inisiyatifi, proaktif kişilik ve psikolojik ihtiyaçlar (başarı, ilişki, özerklik ve başatlık) arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo1.

Betimsel İstatistik ve Korelasyon Analizi Sonucu

	1	2	3	4	5	6
Bireysel Gelişim İnisiyatifi	1					
Proaktif Kişilik	.702**	1				
Başarı	.432**	.629**	1			
İlişki	.260**	.357**	.476**	1		
Özerklik	.280**	.400**	.362**	.296**	1	
Başatlık	.307**	.479**	.472**	.387**	.419**	1
$\bar{x}$	39.08	51.43	19.60	17.96	19.30	16.54
SS	7.12	9.14	2.98	2.44	2.94	3.24

** $p < 0.01$

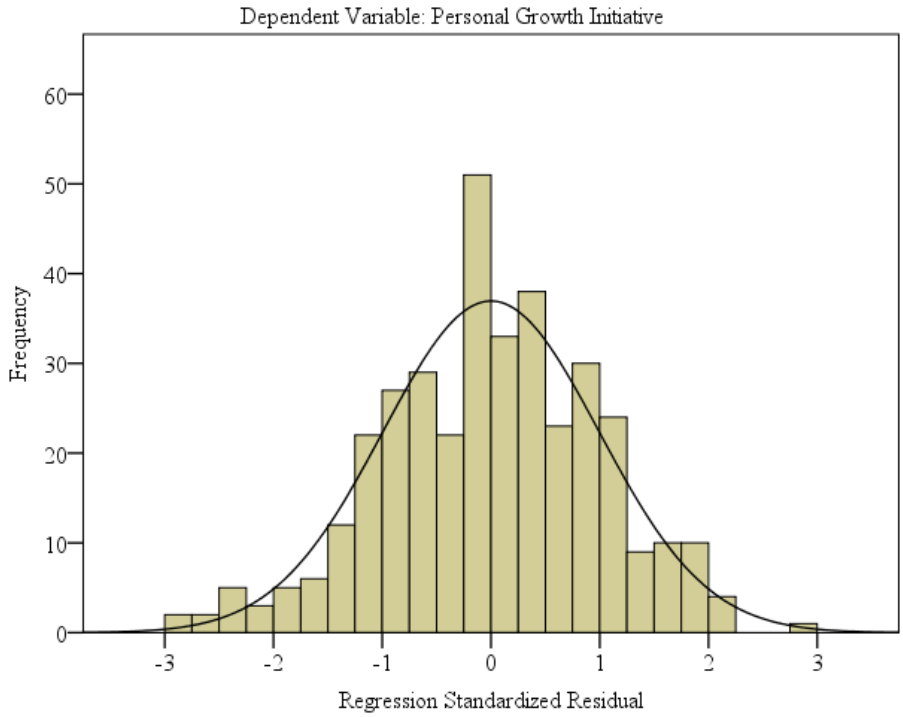
Tablo 1 incelendiğinde bireysel gelişim inisiyatifi ile proaktif kişilik (r = .702) ve psikolojik ihtiyaçlardan başarı ihtiyacı (r = .432). ilişki ihtiyacı (r = .260). özerlik ihtiyacı (r = .280) ve başatlık ihtiyacı (r = .307) değişkenlerinin pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir.

Araştırmada bireylerin bireysel gelişim inisiyatifi düzeylerini proaktif kişilik ve psikolojik ihtiyaçlar (başarı, ilişki, özerklik ve başatlık) değişkenlerinin yordayıp yordamadığı regresyon analizi ile incelenmiştir. Regresyon analizi öncesinde veriler regresyon analizi sayıltıları açısından incelenmiş, normal dağılımı zedeleyen 7 uç veri tespit edilerek veri setinden silinmiştir ve ulaşılan sonuçlar Tablo2'de ve Şekil 1'de sunulmuştur.

Tablo 2.

Regresyon Analizi Sayıltılarına İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Çarpıklık	Basıklık	VIF	CI
Bireysel Gelişim İnisiyatifi	-.415	.396		1.000
Proaktif Kişilik	-.640	.700	1.900	16.643
Başarı	-.393	.000	1.930	18.973
İlişki	-.022	.003	1.325	20.349
Özerklik	-.093	-.061	1.297	27.073
Başatlık	-.406	-.060	1.479	27.803

Şekil 1. Normal Dağılım Eğrisi

Tablo 2 ve Şekil 1 incelendiğinde araştırmanın veri setinin regresyon sayıltılarını karşıladığı sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuçlardan hareketle proaktif kişilik ve psikolojik ihtiyaçlar (başarı, ilişki, özerklik ve başatlık) değişkenlerinin bireysel gelişim inisiyatifi düzeyini yordama düzeyi regresyon analizi ile incelenmiştir ve sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Regresyon Analizine İlişkin Sonuçlar

Yordanan Değişken	Yordayıcı Değişkenler	*B*	*SH*	*β*	*t*	*p*	R^2
	Sabit	9.086	2.240		4.057	.000	.510

Bireysel Gelişim İnisiyatifi	Proaktif Kişilik	.527	.038	.70	13.893	.000
	Başarı	-.010	.113	-.004	-.084	.933
	İlişki	.191	.115	.07	1.662	.097
	Özerklik	.063	.095	.03	.658	.511
	Başatlık	-.079	.090	-.04	-.881	.379

Tablo 3 incelendiğinde bireysel gelişim insiyatifini proaktif kişiliğin (β = .70) istatistiksel açıdan önemli düzeyde yordadığı ancak psikolojik ihtiyaçların (başarı, ilişki, özerklik ve başatlık) önemli düzeyde yordamadığı görülmektedir.

Cinsiyete İlişkin Bulgular

Araştırmada cinsiyete göre bireysel gelişim inisiyatifi düzeyinin önemli düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığı t testi ile belirlenmeye çalışılmış ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.

Bireylerin Bireysel Gelişim İnisiyatifi *Düzeyinin Cinsiyet Açısından İncelenmesine İlişkin T Testi Sonucu*

	LeveneTesti		T-Testi						
	F	*p*	*t*	SD	*p*	Ortalama Fark-	SH	95% Güven Aralığı	
								Düşük	Yüksek
Bireysel Gelişim İnisiyatifi	2.360	.125	.274	366	.784	.20030	.73109	-1.2373	1.6379

Tablo 4'te sunulan t testi sonucunda bireysel gelişim inisiyatifi düzeyinin (Erkek $\bar{x}$ = 39.35, *SS* = 7.09; Kadın $\bar{x}$ = 39.55. *SS* = 6.19) cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür.

TARTIŞMA

Araştırma sonucuna göre, bireysel gelişim inisiyatifi ile proaktif kişilik arasında anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Alan yazın incelendiğinde, bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Bireysel gelişim inisiyatifi ve proaktif kişiliğin özellikleri incelendiğinde (Crant, 2000; Robitschek, 1998), bu iki kavramda ortak olan özelliğin, bireyin var olan durumu geliştirmeye ve iyileştirmeye yönelik bir çaba göstermeleri olarak belirtilmektedir. Proaktif kişilik var olan durumu geliştirme inisiyatifi göstermek istediği için bu bireyin bireysel gelişim inisiyatifinin de yüksek olduğu söylenebilir. Bu nedenle mevcut araştırmada bireysel gelişim inisiyatifi ile proaktif kişilik arasında pozitif yönde anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki çıkmış olabilir.

Araştırmanın bir diğer sonucunda, bireysel gelişim inisiyatifi ile psikolojik ihtiyaçlardan başarı ihtiyacı, ilişki ihtiyacı, özerklik ihtiyacı ve başatlık ihtiyacı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Alan yazında, bireysel gelişim inisiyatifi ile özerklik ihtiyacı arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve öğrencilerin özerklik ihtiyacını yordadığı belirtilmektedir (Negovan ve Bogdan, 2013). Bu sonuç mevcut araştırma bulgusunu destekler niteliktedir.

Başatlık ihtiyacı bireyin bulunduğu yerde üstün olma ihtiyacı olarak belirtilmektedir (Çivitçi, 2012). Birey bulunduğu yerde üstün olabilmesi için aynı zamanda başarılı olmaya, özerk olmaya ve diğerleriyle ilişki içinde olmasına ihtiyacı olabilir. Özerk olma ihtiyacı ile birlikte bireyler özerk olmak için yeterli bir düzeye gelmek adına kendilerini geliştirmek ve kendi ayakları üzerinde durabilmeyi isteyebilirler. Bu da kendini geliştirme inisiyatifi ile benzerlik gösterebilir. Diğer taraftan, bireyin özerk olma sürecinde, kendini geliştirmeyi istediği alanlarda başarıya ulaşma hedefi de olabilir. Bu başarı bireyin hedeflerine ulaşmada ve özerk olmada motivasyonunu artıran ve sürdüren bir unsur olabilir. Bu durum bireysel gelişim inisiyatifi ile başarı ihtiyacı, ilişki ihtiyacı, özerklik ihtiyacı ve başatlık ihtiyacı arasındaki ilişkinin pozitif yönde anlamlı bir ilişki olmasının sebebi olabilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre, bireysel gelişim inisiyatifini proaktif kişilik değişkeninin istatistiksel açıdan önemli düzeyde yordadığı ancak psikolojik ihtiyaçların (başarı, ilişki, özerklik ve başatlık) önemli düzeyde yordamadığı görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde, bireysel gelişim inisiyatifi ile proaktif kişilik arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Bireysel gelişim inisiyatifinin tanımı ve proaktif kişiliğin özellikleri incelendiğinde (Crant, 2000; Robitschek, 1998), iki kavramın ortak özellikleri olduğu görülmektedir. Proaktif kişilik özelliğinde var olan şartları geliştirme inisiyatifi gösterdikleri belirtilmektedir (Crant, 2000). Bundan dolayı, bu araştırmada proaktif kişilik değişkeninin bireysel gelişim inisiyatifini yordadığı sonucuna ulaşılmış olabilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusunda, bireysel gelişim inisiyatifi düzeyinin cinsiyete göre farklılaşmadığıdır. Bu bulguyu destekler nitelikte, bireysel gelişim inisiyatifinin cinsiyete göre farklılaşmadığı araştırma bulguları bulunmaktadır (Abacı ve Okyay, 2013; Gün ve Büyükgöze, 2015). Bu bulgunun sebebi, bireysel gelişim inisiyatifi kavramını etkileyen farklı değişkenlerin olabileceğidir.

Araştırmada bireysel gelişim inisiyatifi ile proaktif kişilik ve psikolojik ihtiyaçlar arasında ilişki olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, üniversite öğrencilerinin akademik başarıları, geleceğe yönelik kendilerini hazırlamaları, eş seçimi gibi konularda kendilerini geliştirmeye ve donanımlı bir birey olarak mezuniyet sonrası hayata katılımları açısından bireysel gelişim inisiyatifinin önemli olduğu söylenebilir. Alanyazında bu kavram ile ilgili araştırmalar kısıtlı sayıda olduğu için gelecek araştırmalarda bu kavram ile ilişkili olabilecek kavramlar incelenebilir. Diğer taraftan, üniversite öğrencilerinin ve yetişkin bireylerin bireysel gelişim inisiyatifi düzeylerini artırabilmek için psikoeğitim programları hazırlanarak deneysel çalışmalar yapılabilir. Ayrıca, bireysel gelişim inisiyatifini olumsuz yönde etkileyebilecek faktörler gelecek çalışmalarda belirlenerek, bireysel psikolojik danışma hizmetinde bu faktörlerin sağaltımına yönelik danışmanlık hizmeti de verilebilir.

KAYNAKÇA

Abacı, R. ve Okyay, B. (2013). A comparation of self confidence levels and personal growth ınitiative skills between managers and employees. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *106*, 39-44. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.006

Akın, A. ve Anlı, G. (2011). Bireysel gelişim inisiyatifi ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(1), 42-49. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/mersinefd/issue/17377/181501

Akın, A., Abacı, R., Kaya, M. ve Arıcı, N. (2011). Kısaltılmış Proaktif Kişilik Ölçeği'nin (KPÖ) Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliği. *In ICES11 International Conference on Educational Sciences*, June (pp. 22-25).

Bateman, T. S. ve Crant, J. M. (1993). The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of organizational behavior*, *14*(2), 103-118. https://doi.org/10.1002/job.4030140202

Crant, J. M. (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of management*, *26*(3), 435-462. https://doi.org/10.1177/014920630002600304

Çankaya, Z. C. (2016). Özerklik desteği, temel psikolojik ihtiyaçların doyumu ve öznel iyi olma: Öz-belirleme kuramı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *4*(31). Erişim adresi: http://www.turkpdrdergisi.com/index.php/pdr/article/view/211

Çivitçi, A. (2012). Üniversite öğrencilerinde genel yaşam doyumu ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkiler. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences, 21*(2). Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4390/60371

Gögen, G. (2013). Pozitif psikoloji düzleminde psikolojik iyi olma ve dini yönelim ilişkisi: yetişkinler üzerine bir araştırma. Erişim adresi: http://toplumbilimleri.com/?mod=sayi_detay&sayi_id=98

Gün, F. ve Büyükgöze, H. (2015). Araştırma görevlilerinin bireysel gelişim inisiyatifinde özyeterliğin rolü. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *4*(2), 418-432. https://doi.org/10.14686/buefad.v4i2.5000139086

Heckert, T. M., Cuneio, G., Hannah, A. P., Adams, P. J., Droste, H. E., Mueller, M. A., ... ve Roberts, L. L. (2000). Creation of a new needs assessment questionnaire. *Journal of Social Behavior and Personality*, *15*(1), 121. Erişim adresi: https://search.proquest.com/openview/68fa40d47a202d5c717ac423f4bc929b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1819046

Kesici, Ş. (2008). Yeni Psikolojik İhtiyaç Değerlendirme Ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması: Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 493-500. Erişim adresi: http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/381

Negovan, V. ve Bogdan, C. (2013). Learning context and undergraduate students' needs for autonomy and competence, achievement motivation and personal growth initiative. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *78*, 300-304. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.299

Robitschek, C. (1998). Personal growth initiative: The construct and its measure. *Measurement And Evaluation İn Counseling And Development*, *30*(4), 183-198. https://doi.org/10.1080/07481756.1998.12068941

Robitschek, C. ve Cook, S. W. (1999). The influence of personal growth initiative and coping styles on career exploration and vocational identity. *Journal of Vocational Behavior*, *54*(1), 127-141. https://doi.org/10.1006/jvbe.1998.1650

Seligman, M. E. ve Csikszentmihalyi, M. (2014). Positive psychology: An introduction. In Flow and the foundations of positive psychology (pp. 279-298). Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9088-8_18

Shorey, H. S., Little, T. D., Snyder, C. R., Kluck, B. ve Robitschek, C. (2007). Hope and personal growth initiative: A comparison of positive, future-oriented constructs. *Personality and Individual Differences*, *43*(7), 1917-1926. https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.06.011

YENİLER GRUBU SANATÇILARININ RESİMLERİNDE BİÇİMSEL TAVIR

FORMAL ATTITUDE IN THE PAINTINGS OF NEW ARTISTS

Doç. Dr. Fahrettin GEÇEN
İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi.

ORCİD NO: 0000-0002-0787-7505

Doç. Dr. Bayram DEDE
Adıyaman Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,

ÖZET

Çağdaş Türk resim sanatında önemli bir yer edinen ve son sanat gruplarımızdan biri olarak görülen Yeniler Grubu'dur. II. Dünya savaşı tüm dünyada önemli ve ciddi etkiler bırakmıştır. Özellikle Avrupa'da bireylerde ruhsal sıkıntılara, toplumlarda çöküntülere ve ülkelerde ekonomik buhranlara neden olmuştur. Bu etkiler Türkiye'ye de yansımış toplumda sosyolojik ve olumsuz psikolojik etkiler yaratmış, ekonomik sıkıntılara gebe bırakmıştır. Bu yoksunluk ve buhran Türk sanatçıları da etkilemiş ve sanatsal bir arayışa onları itmiştir. Toplumun yaşadığı sıkıntılara duyarsız kalamayan Türk sanatçılar eserlerinde toplumu ifade eden, toplumun sıkıntılarını gün yüzüne çıkaran bir ifade biçimi oluşturmuşlardır. Böylece toplumsal gerçekçilik Yeniler Grubu'nun anlayışı olmuştur. Çağdaş Türk resim sanatında önemli bir yer edinen Yeniler Grubu sanatçılarının resimlerindeki biçimsel tavrın fark yaratıp yaratmadığını ortaya çıkarmak araştırmanın amacını oluşturmaktır. Yeniler grubu sanatçılarının yeni bir çatı altında tema açısından toplumsal bir çizgi çizdiği yer yer diğer Çağdaş Türk sanat grupların sanatçılarının da aynı şekilde toplumsal gerçekçi tavırlar izlediği anlaşılmaktadır. Bu açıdan baktığımızda tema olarak farklı bir açı oluşturup oluşturmadıkları konusunun ötesinde grubun sanatçılarının resimlerinde biçimsel açıdan bir farklılık yaratıp yaratamadığını ortaya çıkarmak bu araştırmada önem taşımaktadır. Yapılan bu araştırma nitel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Araştırmada verilere ulaşmak amacıyla literatür taramasına gidilip kitap, tez, makale ve internet kaynakçalarına bakılmıştır. Araştırmada yeniler grubunun sanatçılarından teknik açıdan farklılıkları belirgin sayılabilecek 5 sanatçının erişilebilir tüm eserleri incelenip her sanatçının eserlerindeki biçimsel kimliği çözümlenmeye çalışılmıştır. Fakat araştırmaya sanatçıların her birinin birer resim örneği ele alınarak eserlerinin biçimsel özellikleri hakkında bilgiler verilip araştırma yazısında sınırlılığa gidilmiştir. Araştırmanın evrenini yeniler grubu, örneklemini ise grup sanatçılarından 5 sanatçının resimleri oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda ulaşılan verilere bakıldığında; Grup sanatçılarının çoğu Avrupa'dan eğitim almalarına rağmen toplumun organik bağından kopmamışlardır. Biçimsel tavır farklılıkları sanatlarında görülse de düşünsel ve tema açısından eserlerinde toplumu yansıtan bir anlayış benimsemişlerdir. D grubunun batı anlayışına karşı duruş olarak ortaya çıkan Yeniler Grubu tema açısından farklı duruş sergilemiş olsa da biçimsel ele alış bakımından batılı resim anlayışından kopamamışlardır. Yani yeniler Grubu yola çıktıkları D grubuna karşı duruşlarını sadece konuda göstermişlerdir. Grup sanatçıları resmin biçimsel özelliklerinde savundukları karşı duruşu sergileyememişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Yeniler Grubu, Toplumsal Gerçekçilik, Nuri İyem, Biçim, Tema

ABSTRACT

It is the Yeniler Group, which has acquired an important place in contemporary Turkish painting and is considered one of our last art groups. II. The World War II left significant and serious effects all over the world. It has caused mental distress in individuals, depressions in societies and economic crises in countries, especially in Europe. These effects have also been

reflected in Turkey, which has created sociological and negative psychological effects in society and has led to economic difficulties. This deprivation and depression also affected Turkish artists and pushed them into an artistic quest. Turkish artists, who cannot remain insensitive to the problems experienced by society, have created a form of expression in their works that expresses society and reveals the problems of society. Thus, social realism became the understanding of the new group. The aim of the research is to determine whether the formal attitude in the paintings of the artists of the Yeniler group, who have gained an important place in the contemporary Turkish Art of painting, makes a difference. It is understood that the artists of other contemporary Turkish art groups follow social realistic attitudes in the same way, where the artists of the Yeniler group draw a social line in terms of theme under a new roof. From this point of view, it is important in this research to determine whether the group's artists can make a formal difference in their paintings, beyond the question of whether they create a different angle as a theme. This research was conducted by qualitative research method. In order to access the data, literature was reviewed and books, dissertations, articles and internet bibliographies were looked at. In the study, all accessible works of 5 artists, whose technical differences from the artists of the new group can be considered obvious, were examined and an attempt was made to resolve the formal identity of each artist in their works. But the research was given information about the formal characteristics of their work by taking a sample of the paintings of each of the artists, and the research article was limited. The group renews the universe of the research, and the sample is composed of 5 artists from the group Artists. Based on the data obtained as a result of the research, most of the group's artists have not broken the organic bond of society, although they received training from Europe. Although formal differences in attitude can be seen in their art, they adopted an understanding that reflects society in their work in terms of thought and theme. Although the new group, which emerged as a stance against the Western understanding of Group D, took a different stance in terms of theme, they could not break away from the Western understanding of painting in terms of formal handling. In other words, the new group showed their stance against Group D, which they set out on, only in the matter. Group artists were unable to demonstrate the counterpoint they espoused in the formal features of the painting.

Keywords: New Group, Social Realism, Nuri Iyem, Form, Theme

1. ARAŞTIRMANIN AMACI:

Çağdaş Türk resim sanatında önemli bir yer edinen Yeniler Grubu sanatçılarının resimlerindeki biçimsel tavrın fark yaratıp yaratmadığını ortaya çıkarmak araştırmanın amacını oluşturmaktır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ:

Yeniler Grubu sanatçılarının yeni bir çatı altında tema açısından toplumsal bir çizgi çizdiği yer yer diğer Çağdaş Türk sanat grupların sanatçılarının da aynı şekilde toplumsal gerçekçi tavırlar izlediği anlaşılmaktadır. Bu açıdan baktığımızda tema olarak farklı bir açı oluşturup oluşturmadıkları konusunun ötesinde grubun sanatçılarının resimlerinde biçimsel açıdan bir farklılık yaratıp yaratamadığını ortaya çıkarmak bu araştırmada önem taşımaktadır.

3. YENİLER GRUBU

3.1. Yeniler Grubunun Kuruluşu ve Nitelikleri

Çağdaş Türk resim sanatında önemli bir yer edinen ve son sanat gruplarımızdan biri olarak görülen Yeniler Grubunu çoğu Leopold Levy'in atölye öğrencileri olan

Avni Arbaş, Nuri İyem, Selim Turan, Kemal Sönmezler, Nejad Melih Devrim, Abidin Dino, Turgut Atalay, Haşmet Akal, Faruk Morel ve Agop Arad gibi sanatçılar oluşturmuştur. Grup 1940'ta kurulmuş olup kentlerin yoksul yaşamlarını ve liman kenti olan İstanbul'daki limancıların yaşam mücadelesini anlatmak istemişler ilk sergilerini 1941'de açmışlardır. II. Dünya savaşı tüm dünyada önemli etkiler bırakmıştır. Özellikle Avrupa'da bireylerde ruhsal sıkıntılara, toplumlarda çöküntülere ve ülkelerde ekonomik buhranlara neden olmuştur. Bu etkiler Türkiye'ye de yansımış toplumda sosyolojik ve olumsuz psikolojik etkiler yaratmış, ekonomik sıkıntılara gebe bırakmıştır (Tansuğ, 2008:227). Bu yoksunluk ve buhran Türk sanatçıları da etkilemiş ve sanatsal bir arayışa onları itmiştir. Toplumun yaşadığı sıkıntılara duyarsız kalamayan Türk sanatçılar eserlerinde toplumu ifade eden, toplumun sıkıntılarını gün yüzüne çıkaran bir ifade biçimi oluşturmuşlardır. Böylece toplumsal gerçekçilik bazı Türk sanatçılar özellikle de Yeniler Grubu'nun anlayışı haline gelmiştir. Toplumsal gerçekçilik halkı, toplumu baz alan bir anlayıştır. Biraz toplumun sanata etkisini açıklarsak; İnsan tek başına bir birey olabilir fakat Aristoteles'in dediği gibi 'Ancak birey olan insanın kökeni toplumdur'. Sanat kendi görevi içerisinde yalnızca sanatı ifade etmez aynı zamanda toplumunda bir yansımasıdır. İnsan bilinci ve estetik algısı toplumsal bir yansımadır aslında. Platon devlet, sanat ve toplum ilişkisini ilk ortaya koyanlardan biridir (Ersoy, 1995:56-58). Platon'un görüşünün yanında bireyin, kültürel, tarihsel, dilsel, dinsel ve siyasal yapısının da sanatını etkilediği anlaşılmaktadır. Bu etkilerin sanatçılar üzerinde dolaylı yâda dolaysız bir yansıması olduğu da söylenebilir. Grup sanatçılarının çoğu Avrupa'dan eğitim almalarına rağmen toplumun organik bağından kopmamışlardır. Sanatçıların eserlerinde biçimsel tavır farklılıkları görülse de düşünsel ve tema açısından eserlerinde toplumu yansıtan bir anlayış oluşmuştur.

"1940"lı yıllarda Yeniler Grubu, ulusallık ve yöresellik kavramlarının yoğun olarak tartışıldığı bir ortamda, bozkırı, günlük yaşamı, köylüyü, yurdumuzun ve halkımızın yaşamını içeren konuları resimlerine yansıtarak toplumcu gerçekçiliğin savunuculuğunu yaptıkları resimleri ile" (Kılıç, 2018: 329) ortaya koymuşlardır Kılıç (2018"den aktaran Aslanhan, 2019: 31-32).

Yeniler grubu resim sanatçıları ise ulusalcı tavırla yaptıkları resimlerde kendilerine has üsluplarıyla figür ağırlıklı çalışmışlar ve köy, bozkır, yörük gibi mekânları resmetmişlerdir (Kılıç, 2018: 329). Sanatçılar yaptıkları resimlerde ön-arka ve oran-orantı ilişkisini, derinliği, tonal üç boyutluluğu vererek mekân olgusunu oluşturmuşlardır Kılıç (2018"den aktaran Aslanhan, 2019: 50).
1940 yılından sonra yani II. Dünya savaşı ve sonrasında insanlarda oluşan ekonomik çöküntü birçok alanda (edebiyat, resim, müzik vb.) Türk sanatçılarının topluma duyarlı hale gelmelerine ve toplumsal ürünler, eserler ortaya çıkarmalarına neden olmuştur. Toplumsal sorunlara olan duyarlılık etkisini Yeniler Grubu'ndan sonra da sanatçılarda, köyden kente göç eden ve kente uyum ve adapte sorunu yaşayan insanlara hissettikleri duyarlılıkla eserlerinde görülmeye devam etmiştir.

D grubunun sanatçılarının batı anlayışına karşı duruş olarak ortaya çıkan Yeniler Grubu'nun sanatçıları, eserlerinde tema açısından farklı duruş sergilemiş olsalar da biçimsel ele alış bakımından batılı resim anlayışından kopamamışlardır. Yani Yeniler Grubu yola çıktıkları D grubuna karşı duruşlarını sadece konuda göstermişler ama resmin biçimsel özelliklerinde savundukları karşı duruşu sergileyememişlerdir. Yeniler grubunun sanatçılarının eserlerinde kübist, empresif vb. etkiler görülmüştür.

Grubun temel amaçlarından bir tanesi ise D Grubu'nun biçimsel tavrına karşın toplumsal içeriği vurgulamak olmuştur. Abidin Dino'nun talebiyle grup ikinci

sergisini kadın temasıyla 1944'te açmışlardır. Grubun Liman isimli sergisinden sonra Abidin Dino ve Selim Turan gruptan ayrılmış ve grup 1952 yılına kadar yirminin üstünde sergi açmış ve sonunda dağılmıştır (Tansuğ, 2008: 227-228).

Bu grubun sanatçılarından yakın tarihimize kadar yaşayıp etkisini devam ettiren Nejat Devrim (1995'te öldü (https://eksisozluk.com/nejad-devrim--502154)), Turgut Atalay (2004'te öldü (https://edebiyatvesanatakademisi.com/turk-ressamlar/turgut-atalay-hayati-ve-resim-sanati/2149)) bu grubun kurucu ve temsilcilerindendir.

3.2.Yeniler Grubu Sanatçıları ve Eserlerinin Biçimsel Özellikleri

3.2.1. Nuri İyem

Figüratif çalışan sanatçı desen temelli figür anlayışı ile çalışmıştır. Çalıştığı figürler Anadolu halkını ve yaşamını yansıtmaktadır. Sanatçı toplumsal gerçekçi çalışırken figürleri tam anlamıyla gerçekçi bir formda olmasa da deforme etmiş, kontör çizgileri ile de kübist ve fovist etkiler vermiştir. Figürlerinde renkler soğuk renk baskınlığı ile pastelimsi bir etki taşımaktadır. Resimlerde üç boyut yüzeylerde geometriksele yakın algılansa da zemin, kıyafet gibi nesne ve alanlarda erimiştir.

Resim 1: Nuri İyem: Oturan Kadın. Tuval Üzerine Yağlıboya. Özel Koleksiyon

3.2.2. Avni Arbaş

Sanatçı yaptığı resimlerini anlaşılır bir tarzla ifade etmiş fakat çalışmalarını lekesel olarak etüt etmiştir. Resimlerini lekesel etüt etmesi eserlerde üç boyut algısını zayıflatmıştır. Çalışmalara bakan izleyici anımsayıcı bir bakış açısıyla resmi zihinsel olarak kendi tamamlamaktadır. Sanatçı ileriki dönemlerinde eserlerini soyuta doğru yönlendirmiştir.

Resim 2: Avni Arbaş: Atatürk, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1951

3.3.3. Selim Turan

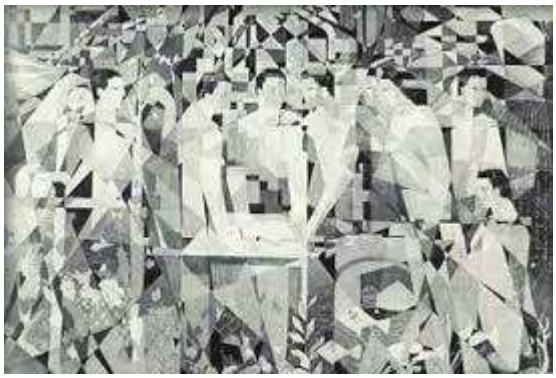
Turan'ın eserleri irdelendiğinde halktan insanları ve köy halkını betimlediği anlaşılmaktadır. Sanatçı eserlerinde basitleştirilmiş renk ve tonlar kullanarak empresif ve fovist etkilerle çizgi ve renklendirmelere gitmiş, üç boyut etkisini ve ayrıntıyı zayıflatmıştır.

Resim 3: Selim Turan, Sarıkız Efsanesi, Ağaç Üzerine Yağlı Boya, 36 x 27,5 cm.

3.2.4. Ferruh Başağa

"Geometrik soyut anlayışının Türk resminde yer almasını sağlayan önemli isimlerden biridir. Ferruh Başağa'nın resimlerinde doğadan dönüştürülmüş geometrik soyutlamalar en başından beri başat olmuştur. Üst üste çakıştırdığı geometrik renk alanları, biçimler arasında belli oranda şeffaf bir örgüye dönüşür. Hemen hemen her konu resmine girebilirken özellikle kendi coğrafyasından etkilenmiş ve bunu yaparken cam parçalarından düzenlenmiş bir vitray ya da mozaik taşlarıyla oluşturulmuş" (https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/712003) etkisi vermiştir. Eserlerine baktığımızda kübistik formlarla oluşturulmuş fütürüstik resim anlayışı görülmektedir.

Resim 4: Ferruh Başağa, "Beraberlik", 1950, TÜYB, 200 x 300 cm

3.2.5. Abidin Dino

Sanatçı eserlerinde genelde çizgisel form ve etkiler bırakmıştır. Ayrıca stilize ve basit görünümlü formlar yanında gerçekçi etkide resimleri de dikkati çekmektedir.

Resim 5: Abidin Dino, "Mor Çiçek", 1950, Tuval Üzerine Yağlıboya, Özel Koleksiyon, 47 x 35 cm

4. YÖNTEM

Yapılan bu araştırma nitel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Araştırmada verilere ulaşmak amacıyla literatür taramasına gidilip kitap, tez, makale ve internet kaynakçalarına bakılmıştır. Araştırmada yeniler grubunun sanatçılarından teknik açıdan farklılıkları belirgin sayılabilecek 5 sanatçının erişilebilir tüm eserleri incelenip

her sanatçının eserlerindeki biçimsel kimliği çözümlenmeye çalışılmıştır. Fakat araştırmaya sanatçıların her birinin birer resim örneği ele alınarak eserlerinin biçimsel özellikleri hakkında bilgiler verilip araştırma yazısında sınırlılığa gidilmiştir. Araştırmanın evrenini yeniler grubu, örneklemini ise grup sanatçılarından 5 sanatçının resimleri oluşturmaktadır.

5. SONUÇLAR

Grup sanatçılarının çoğu Avrupa'dan eğitim almalarına rağmen toplumun organik bağından kopmamışlardır. Biçimsel tavır farklılıkları sanatlarında görülse de düşünsel ve tema açısından eserlerinde toplumu yansıtan bir anlayış benimsemişlerdir. D grubunun batı anlayışına karşı duruş olarak ortaya çıkan Yeniler Grubu tema açısından farklı duruş sergilemiş olsa da biçimsel ele alış bakımından batılı resim anlayışından kopamamışlardır. Yani yeniler Grubu yola çıktıkları D grubuna karşı duruşlarını sadece konuda göstermişlerdir. Grup sanatçıları resmin biçimsel özelliklerinde savundukları karşı duruşu sergileyememişlerdir.

Grup sanatçılarının resimlerinin konu itibariyle ortak olmasına rağmen teknik açıdan kimi fütürist kimi empresif kimi ise fovist tarzda çalıştığı görülmektedir. Kısacası grup sanatçıları tekniksel anlamda bir bütünlük oluşturamamışlardır.

KAYNAKÇA

Ersoy, Ayla, (1995). Sanat Kavramlarına Giriş, İstanbul; Yorum Sanat Yayıncılık.
Tansuğ, Sezer, (2008). Çağdaş Türk Sanatı, İstanbul; Remzi Kitabevi.
Kılıç E., "Çağdaş Türk Resminde Geleneksel Etkileşim", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6/2018, (25), 328-340.
Aslanhan E., (2019), " Figür, Mekan ve Motif İlişkisinin Yüzey Üzerinde Plastik Açıdan İncelenmesi", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, Malatya (Türkiye).

https://eksisozluk.com/nejad-devrim--502154
https://edebiyatvesanatakademisi.com/turk-ressamlar/turgut-atalay-hayati-ve-resim-sanati/2149

Görsel Kaynakçalar

Resim 1: Tansuğ, Sezer, (2008). Çağdaş Türk Sanatı, İstanbul; Remzi Kitabevi.
Resim 2: https://www.google.com/search?q=avni+arba%C5%9F+paris&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjVnPngwrPrAhVBmIsKHfd1C_4Q_AUoAXoECAwQAw&biw=1282&bih=607#imgrc=qH5-pCGWfSeLaM
Resim 3: http://www.turkishpaintings.com/index.php?p=37&l=1&modPainters_artistDetailID=198
Resim 4: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/712003
Resim 5: Tansuğ, Sezer, (2008). Çağdaş Türk Sanatı, İstanbul; Remzi Kitabevi.

TEMEL EĞİTİM BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ YAPARAK YAŞAYARAK ÖĞRENME YAKLAŞIMINA DAYALI KONUŞMA ETKİNLİKLERİNİN KONUŞMA ÖZYETERLİK VE KONUŞMA KAYGILARINA ETKİSİ

THE EFFECT OF SPEAKING ACTIVITIES BASED ON LEARNING BY DOING APPROACH AT DEPARTMENT OF ELEMENTARY EDUCATION PRE-SERVICE TEACHERS' SPEAKING ANXIETY AND SPEAKING SELF-EFFICACY

Doç. Dr. H. Gülhan ORHAN KARSAK
Kırklareli Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
Orcid: 0000-0001-5927-6341
Doç. Dr. Emine Gül ÖZENÇ
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi,
Orcid: 0000-0003-3161-4251
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZENÇ
Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi
Orcid: 0000-0003-3768-5392

ÖZET

Türkçe dersi öğretim programlarının genel amaçlarından birisi Türkçe'yi doğru, güzel ve etkili kullanma olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin bu amaca ulaşmasını sağlayacak olan şüphesiz öğretmenlerdir. Bu bağlamda öğretmenlerin nitelikli bir rol model olmaları hem öğrencilerinin konuşma becerilerini geliştirmeleri hem de ders anlatımlarına ilişkin anlamın oluşması nedenleriyle önem teşkil etmektedir. Öğretmeni bire bir taklit eden temel eğitim düzeyinde belirtilen önem daha çok öne çıkmaktadır. Bu nedenle eğitim fakültelerinin temel eğitim bölümlerinin birinci sınıfından itibaren öğretmen adaylarının çoğunluğunda görülen konuşma kaygısını azaltan ve konuşma özyeterliğini artıran çalışmaların yapılması böylece konuşma becerilerinin geliştirilmesi bir gerekliliktir.

Bu çalışmanın amacı yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımı temele alınarak hazırlanmış konuşma öğretiminin öğretmen adaylarının konuşma öz yeterlik düzeylerine ve konuşma kaygılarına olan etkilerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Sınıf eğitimi öğrencilerinin konuşma öz yeterlik düzeyleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Sınıf eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Okul öncesi eğitimi öğrencilerinin konuşma öz yeterlik düzeyleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. Okul öncesi eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
5. Konuşma kaygı düzeyleri ve konuşma özyeterlikleri cinsiyete, yaşa, ana bilim dallarına göre farklılaşmakta mıdır

Araştırmada nicel yöntemlerden tek grup öntest- sontest model kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi X üniversitesinde, 50 kişiden oluşan (25 sınıf öğretmenliği, 25 okul öncesi öğretmenliği) temel eğitim bölümünün birinci sınıfında okumakta olan öğretmen adaylarından oluşmaktadır.

Öğretmen adaylarının konuşma kaygılarını ölçmek amacıyla Sevim (2012) tarafından geliştirilen konuşma kaygısı ölçeği ve Katrancı ve Melanlıoğlu (2013) tarafından geliştirilen özyeterlik ölçeğiyle veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler anova ve t test ile elde edilmiştir. Araştırma sonuçları; temel eğitim bölümü öğretmen adaylarının yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımına dayalı konuşma etkinliklerinin konuşma özyeterliklerine etkisi olduğunu ancak ve konuşma kaygılarına sınıf eğitimde anlamlı bir farklılaşma olurken okul öncesinde istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmaya neden olmadığı görülmüştür. Yaş değişkeninin konuşma özyeterlik ve konuşma kaygısına etkisinin olmadığını ayrıca bölüm değişkenine göre de konuşma kaygısı ve özyeterliğinde sınıf eğitiminde okuyan öğrencilerin lehine anlamlı bir farklılaşmanın olduğunu göstermiştir.
Anahtar Kelimeler: Konuşma özyeterliği, konuşma kaygısı, temel eğitim, yaparak yaşayarak öğrenme.

ABSTRACT

One of the general aims of Turkish lessons' curriculum is determined as using Turkish correctly, good and effectively. It is undoubtedly teachers who will enable students to achieve this goal. In this context, it is important for teachers to be qualified role models, both because they develop their students' speaking skills and the meaning of lectures is formed.
The importance stated at the elemantary education level, which imitates the teacher one to one, becomes more prominent. For this reason, it is a necessity to carry out studies that reduce speech anxiety and increase speech self-efficacy seen in the majority of teacher candidates starting from the first year of elementary education departments of education faculties, thus improving speaking skills.
The main aim of the research is that Does speaking based on learning by doing approach have effects on elementary department of pre-service teachers' speaking anxiety level and speaking self efficacy level? The other aims are:
Is there a significant difference between the speaking self-efficacy levels pre-test and post-test scores of classroom education students?
Is there a significant difference between the speaking anxiety pre-test and post-test scores of classroom education students?
Is there a significant difference between pre-test and post-test scores of pre-school education students' speaking self-efficacy levels?
Is there a significant difference between the speaking anxiety pre-test and post-test scores of pre-school education students?
Do speaking anxiety levels and speaking self-efficacy levels differ according to gender, age, and main disciplines?
In the research, a single group pretest / posttest model was used. The study group of the study consists of 50 pre-service teachers, 25 of whom are from classroom teaching and 25 of whom are from pre-school education, who are 1st grade students attending different departments of the education faculty of X University, which can be reached with the appropriate sampling method, which is one of the non-selective sampling methods.
In order to collect data, "Speaking anxiety scale for pre-service teachers" developed by Sevim (2012) and the self-efficacy scale developed by Katranci and Melanlioglu (2013) is used. The obtained data were analyzed with anova, t test in the light of the findings.
Research results show that speaking activities based on learning by doing had an effect on pre-service teachers' speech self-efficacy and speech anxiety of classrom pre service teachers has a significant difference but on the other hand speech anxiety of preschool pre-service teachers hasn't a significant difference. The age had no effect on speech anxiety and speech self-efficacy,

and also according to the department variable, there was a significant difference in speech anxiety and self-efficacy in favor of pre-service teachers who studies in classroom teaching.
Keywords: Speech anxiety, speech self efficacy, elementary education, learning by doing approach.

1. GİRİŞ

Bireyin hayatı içerisinde, eğitime dahil olduğu ilk yer ailesidir. Daha sonra birey büyüdükçe, okul öncesi eğitim kurumu ve ilkokul da eğitim ve öğretim hayatına girmeye başlar. Dolayısıyla kişinin okullaşma dönemi ilk olarak okul öncesi eğitim kurumları ve daha sonra da ilkokullarla olmaktadır. Okul öncesi eğitim kurumları ve ilkokullar, bireyin hayata hazırlanmasında ve yaşamında gerekli olan akademik bilgi, beceri, alışkanlık, tutum, değer, davranış ve düşünme becerileri gibi pek çok kavramın ilk olarak tohumlarının atıldığı kurumlardır. Bu açıdan, okul öncesi ve sınıf eğitiminin birlikte yer aldığı eğitim fakültesi temel eğitim bölümünün birey yaşantısında ayrı bir yeri bulunmaktadır. Temel eğitim bölümü; eğitim fakültesi içerisinde okul öncesi ve sınıf eğitimi anabilim dalını içine alan, bireyin eğitim ve öğretim hayatı içerisinde temellerin atıldığı ilk kademeler olan anabilim dallarıdır. Dolayısıyla, Temel eğitim bölümünde öğretmen yetiştiren anabilim dallarının da yeri ayrı olacaktır.

Okul öncesi eğitim kurumları; çocukların aile dışında ilk deneyimleri ve uzun bir dönemi kapsayacak okul hayatının başlangıcıdır. Birey, bu döneme ne kadar iyi başlarsa ve dönemi ne kadar verimli geçirebilirse gelecek dönemlere de o ölçüde hazır, güçlü ve donanımlı girebilecektir. Bilgi aktarımından çok beceri ve davranışların kazandırılmasını temel alan okul öncesi eğitim kurumlarında aynı zamanda düşünme, duyarlı, ilgili ve meraklı olma gibi birtakım özellikler de kazandırılırsa çocukların donanımlı bireyler olarak eğitim hayatına devam etmeleri sağlanabilir (Yazar, Çelik ve Kök, 2008). Okul öncesi eğitimde, öğretmenin sahip olduğu bireysel özellikler daha da önem kazanmaktadır. Okul öncesi eğitim kurumlarında öğretmen, malzeme ve program kadar hatta daha fazla bir öneme sahiptir. Anne ve babasından ayrılıp okula gelen çocuğu ilk karşılayan ve çocukla gün boyu birlikte olan kişi öğretmendir (Oktay, 1999:218). Okul öncesi eğitim alanında görev yapan öğretmenler gün boyu, her an çocuklarla birlikte olan, çocuklarla iletişimde olan, onların coşkularını paylaşan öğretmenler oldukları için çocuklar onlara güven duymaktadırlar. Bu nedenle de okul öncesi öğretmenlerin çocuklarla iyi iletişim kurabilen bireyler olması önemlidir (Poyraz ve Dere, 2001). Okul öncesi eğitim kurumunda günün büyük bir bölümünü öğretmenle geçiren çocuk, öğretmenin tutum ve davranışlarını örnek alıp, onu taklit eder ve onun kişiliğini dahi benimser (Argun ve İkiz, 2003: 413) . Dolayısıyla okul öncesi öğretmenlerinin ve okul öncesine öğretmen yetiştiren anabilim dallarının da ayrı bir önemi vardır. Okul öncesi eğitim kurumu yanında İlkokulun da temel eğitim içerisinde farklı bir yeri vardır. Okuma yazma başta olmak üzere hesap ve aritmetik becerilerinin de verildiği ilkokul yılları sınıf öğretmeni ile devam eden ve bireyin hayatında unutulmaz bir yer açan dönemlerdir. Zira çocuğun ilk eğitimi aile içerisinde verilse de sonraki yıllarda okullarda ve özellikle de ilkokullarda sınıf öğretmenleri tarafından şekillendirilmektedir. İlkokul döneminde kazanılan bu bilgi, beceri ve tutumlar gelecek dönemler için zemin oluşturmaktadır (Gürkan, 1993, Akt. Kuru, 2018: 1). Dolayısıyla sınıf öğretmenlerine de bu anlamda büyük sorumluluklar düşmektedir. Bireyin yaşam sürecinde kullanacağı temel bilgi ve becerilere ilk adım sınıf öğretmenleri tarafından atıldığı için, sınıf öğretmenlerinin kişilik gelişimindeki rolü büyüktür. Bireysel önemin yanı sıra toplumsal anlamda da ihtiyaç duyulan insan gücünü temelden yetiştiren yine sınıf öğretmenleridir. Sınıf öğretmenleri eğitime atılan ilk adımlarda öğrencilerine bilgiye ulaşma yollarına nasıl ulaşacaklarını, bilgiyi nerede ve nasıl kullanacaklarını, eleştirel ve yaratıcı düşünmeyi kazandırırlar (Yılmaz, 2007).

Özyeterlik; kişinin, verilen hedeflere ulaşmada gerekli olan etkinlikleri organize edip başarılı bir şekilde gerçekleştirme kapasitesine ilişkin kendi yargısı" olarak tanımlanmaktadır (Bandura, 1997: 3). Kaygıyı Demirel (2010: 78), stres yaratan durumların bireyde oluşturduğu üzüntü, gerginlik gibi hoş olmayan duygusal ve gözlenebilen reaksiyonlar olarak ifade etmiştir.

Çalışmada, öğrencilerin sürece doğrudan katılımını sağlayan, bizzat sürece dahil oldukları, kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu aldıkları ve aktif katılımlarını gerektiren yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımına dayalı konuşma etkinlikleri tasarlanmıştır. Psikolog Guthrie "*Ne yaparsak, onu öğreniriz ve biz, yaparak öğreniriz. Ben bunu kitaplarımda kullandım ve derslerimde uyguladım. Yaparak yaşayarak öğrenmenin, bu yolla yapılan eğitimin (etkinliğin), kişiyi mutluluğa ulaştırdığını gözlemledim*." diyerek yaklaşımın kişiyi etkilediğini ifade etmiştir (Binbaşıoğlu, 2013). Yaparak ve yaşayarak öğrenmede, bilgi aktarmak yerine bütünsel öğrenme fırsatları ön plandadır. Öz yansıtma, farklı kişilerle iletişim kurma, iş ortamında yaşantı geçirme, beceri kazanma, kişisel deneyim kazanma gibi farklı amaçlara hizmet ederek bu amaçlara ulaşmak için uygun adımlar atılır (Dewing, 2010). Bu sebeple eğitim kurumları pratiğin öne çıkarak, yaparak ve yaşayarak öğrenmenin olduğu ortamlara dönüştürülmelidir.

Konuşma özyeterliği olumlu bir duygudur ve artırılması gerekir. Ancak konuşma kaygısı olumsuzluk çağrıştıran bir kavramdır, dolayısıyla da aşılması gerekir. Çalışmada, yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımına dayalı konuşma etkinlikleri özyeterliği artırmaya ve kaygıyı azaltmaya ilişkin olarak tasarlanmıştır. Türkçe dersi öğretim programlarının genel amaçlarından birisi Türkçe'yi doğru, güzel ve etkili kullanma olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin bu amaca ulaşmasını sağlayacak olan şüphesiz öğretmenlerdir. Bu bağlamda öğretmenlerin nitelikli bir rol model olmaları hem öğrencilerinin konuşma becerilerini geliştirmeleri hem de ders anlatımlarına ilişkin anlamın oluşması nedenleriyle önem teşkil etmektedir. Öğretmeni bire bir taklit eden temel eğitim düzeyinde belirtilen önem daha çok öne çıkmaktadır. Bu nedenle eğitim fakültelerinin temel eğitim bölümlerinin birinci sınıfından itibaren öğretmen adaylarının çoğunluğunda görülen konuşma kaygısını azaltan ve konuşma özyeterliğini artıran çalışmaların yapılması böylece konuşma becerilerinin geliştirilmesi bir gerekliliktir. Konuşma ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; Çetinkaya (2011) konuşmaya yönelik alınan derslerin Türkçe öğretmen adaylarının öz yeterlilik algılarına olumlu katkı sağladığını, Akın (2016) konuşma eğitimi dersini alan Türkçe öğretmen adaylarının konuşma öz yeterlik algısının daha yüksek olduğunu bulgulamışlardır. Benzer şekilde Alawiyah (2018) çalışmasında özyeterlikle konuşma başarısı arasında bir ilişki olduğunu ve öğrencilerin konuşma özyeterliklerinin konuşma başarısını da etkilediğini, Katrancı ve Kuşdemir (2015) sözlü anlatım dersinin öğretmen adaylarının konuşma kaygı düzeylerini azaltıcı etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Araştırmanın genel amacı; temel eğitim bölümü öğretmen adaylarının yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımına dayalı konuşma etkinliklerinin konuşma özyeterlik ve konuşma kaygısına etkisine bakmaktır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlar da ele alınmıştır:

1. Sınıf eğitimi öğrencilerinin konuşma öz yeterlik düzeyleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Sınıf eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Okul öncesi eğitimi öğrencilerinin konuşma öz yeterlik düzeyleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. Okul öncesi eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

Araştırmada nicel yöntemlerden tek grup öntest- sontest model kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi X üniversitesinde, 50 kişiden oluşan (25 sınıf öğretmenliği, 25 okul öncesi öğretmenliği) temel eğitim bölümünün birinci sınıfında okumakta olan öğretmen adaylarından oluşmaktadır.

Öğretmen adaylarının konuşma kaygılarını ölçmek amacıyla Sevim (2012) tarafından geliştirilen konuşma kaygısı ölçeği ve Katrancı ve Melanlıoğlu (2013) tarafından geliştirilen özyeterlik ölçeğiyle veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler t testi ile elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Çalışmanın amacı yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımı temele alınarak hazırlanmış konuşma öğretiminin öğretmen adaylarının konuşma öz yeterlik düzeylerine ve konuşma kaygılarına olan etkilerini belirlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için yapılan istatistiksel analizler ve elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Araştırmanın birinci sorusu "Sınıf eğitimi öğrencilerinin konuşma öz yeterlik düzeyleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" şeklindedir. Bu araştırma sorusuna cevap verebilmek için yapılan bağımlı gruplar t-testi analiz sonuçları aşağıdadır.

Tablo 1. Sınıf Eğitimi Öğrencilerinin Konuşma Öz Yeterlik Ön Test ve Son Test Puanları t-Testi Analiz Sonuçları

Puan	Grup	N	x̄	ss	t	sd	p
Konuşma Öz Yeterlik Puanı	Ön test	25	96.64	10,33	-3,46	24	.002
	Son test	25	104.72	12,29			

Tablo 1'de görüldüğü gibi sınıf eğitimi öğrencilerinin konuşma öz yeterlik düzeyleri ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($t_{(24)} = -3.46$, $p < .01$). Puan ortalamaları karşılaştırıldığında bu farkın son test puan ortalaması lehine olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımı temele alınarak hazırlanmış konuşma öğretimi sınıf eğitimi öğretmen adaylarının konuşma öz yeterlik düzeylerinde anlamlı bir farklılık oluşturmuştur.

Araştırmanın ikinci sorusu "Sınıf eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" şeklindedir. Bu araştırma sorusuna cevap verebilmek için yapılan bağımlı gruplar t-testi analiz sonuçları aşağıdadır.

Tablo 2. Sınıf Eğitimi Öğrencilerinin Konuşma Kaygısı Ön Test ve Son Test Puanları t-Testi Analiz Sonuçları

Puan	Grup	N	x̄	ss	t	sd	p
Konuşma Kaygısı Puanı	Ön test	25	48.76	14.79	3.66	24	.001
	Son test	25	39.48	9.51			

Tablo 2'de görüldüğü gibi sınıf eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($t_{(24)} = 3.66$, $p < .01$). Puan ortalamaları karşılaştırıldığında öğrencilerin konuşma kaygısı son test puanlarının azaldığı bu azalışın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımı temele alınarak hazırlanmış konuşma öğretimi öğretmen adaylarının konuşma kaygılarını anlamlı bir biçimde azaltmaktadır.

Araştırmanın üçüncü sorusu "Okul öncesi eğitimi öğrencilerinin konuşma öz yeterlik düzeyleri ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" şeklindedir. Bu araştırma sorusuna cevap verebilmek için yapılan bağımlı gruplar t-testi analiz sonuçları aşağıdadır.

Tablo 3. Okul Öncesi Eğitimi Öğrencilerinin Konuşma Öz Yeterlik Ön Test ve Son Test Puanları t-Testi Analiz Sonuçları

Puan	Grup	N	x̄	ss	t	sd	p
Konuşma Öz Yeterlik Puanı	Ön test	25	85.00	18.25	-3,49	24	.002
	Son test	25	94.20	12.88			

Tablo 3'de görüldüğü gibi okul öncesi eğitimi öğrencilerinin konuşma öz yeterlik düzeyleri ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($t_{(24)} = -3.49$, $p < .01$). Puan ortalamaları karşılaştırıldığında bu farkın son test puan ortalaması lehine olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımı temele alınarak hazırlanmış konuşma öğretimi okul öncesi eğitimi öğretmen adaylarının konuşma öz yeterlik düzeylerinde anlamlı bir farklılık oluşturmuştur.

Araştırmanın dördüncü sorusu "Okul öncesi eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?" şeklindedir. Bu araştırma sorusuna cevap verebilmek için yapılan bağımlı gruplar t-testi analiz sonuçları aşağıdadır.

Tablo 4. Okul Öncesi Eğitimi Öğrencilerinin Konuşma Kaygısı Ön Test ve Son Test Puanları t-Testi Analiz Sonuçları

Puan	Grup	N	x̄	ss	t	sd	p
Konuşma Kaygısı Puanı	Ön test	25	56.44	16.73	1.88	24	.073
	Son test	25	53.00	16.23			

Tablo 4'de görüldüğü gibi okul öncesi eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($t_{(24)} = 1.88$, $p > .05$). Ortalamalara bakıldığında öğrencilerin son test puanlarının ön test puanlarına göre düşüş gösterdiği ancak bunun istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına göre; hem sınıf eğitimi hem de okul öncesi öğretmen adaylarının konuşma öz yeterlik düzeyleri ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bir başka ifade ile yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımı temele alınarak hazırlanmış konuşma etkinlikleri sınıf eğitimi ve okul öncesi öğretmen adaylarının konuşma öz yeterlik düzeylerinde anlamlı bir farklılık oluşturmuştur. Dadour ve Robbins (1996) üniversite öğrencileriyle iki farklı dilde yaptıkları çalışmalarında, öğrenenlerin konuşma becerilerini geliştirmelerinde stratejilerden fayda gördükleri, Akın (2016) konuşma eğitimi dersini alan Türkçe öğretmen adaylarının konuşma öz yeterlik algısının daha yüksek olduğu bulgulamıştır.

Sınıf eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bir başka ifade ile yaparak yaşayarak öğrenme yaklaşımı temele alınarak hazırlanmış konuşma etkinlikleri öğretmen adaylarının konuşma kaygılarını anlamlı bir biçimde azaltmaktadır. Ancak okul öncesi eğitimi öğrencilerinin konuşma kaygısı ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Puan

ortalamalara bakıldığında öğrencilerin son test puanlarının ön test puanlarına göre düşüş gösterdiği ancak bunun istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Hamzadayı, Bayat ve Gölpınar (2018) araştırmalarında bireylerin konuşma kaygı düzeyleri ile konuşma başarımları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir, Aghajani ve Amanzadeh (2017) kaygının konuşma performansı ile negatif ilişkisi olduğunu, kaygı azaldıkça konuşma performansının arttığını bulgulamış ayrıca Baki ve Karakuş (2015)'un Türkçe öğretmenleriyle yaptıkları araştırmanın sonucu da bu çalışma ile pareleldir.

Öğretmen yetiştiren kurumlar olan eğitim fakültelerinde konuşma özyeterliğini artırıcı ve konuşma kaygısını azaltıcı etkinliklere daha fazla yer verilebilir. Öğretmen adaylarına ya da daha farklı örneklem grubuna farklı yaklaşımların uygulandığı etkinlikler uygulanarak etkileri incelenebilir.

KAYNAKLAR

Aghajani, M. ve Amanzadeh, H. (2017). The effect of anxiety on speaking ability: An experimental study on EFL learners. *Journal of Applied Linguistics and Language Research* 4.7, 154-164.

Akın, E. (2016). Türkçe öğretmen adaylarının konuşma öz yeterliliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi Siirt Üniversitesi Örneği. *Route Educational and Social Science Journal Volume 3(1), 75-90.*

Alawiyah, T. (2018). Speaking self-efficacy and efl student teachers' speaking achievement. *Edukasi: Jurnal Pendidikan dan Pengajaran, 5(1), 87-96.*

Argun, Y. ve İkiz, E. 2003. Okul Öncesi Öğretmenliği Programının Öğrencilerin Mesleki Tutum ve Algılarına Etkilerinin İncelenmesi. OMEP Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı. 8-11 ekim 2003 Kuşadası /Türkiye, bildiri kitabı 3, s.412-429. Ya-Pa Yayıncılık. İstanbul.

Baki, Y. ve Karakuş, N. (2015). A research on speech anxiety of prospective Turkish teachers. *The Anthropologist, 21(1-2),* 271-276.

Bandura, A. (1997*). Self-Efficacy: The Exercise of Control*. United States of America: W. H. Freedman and Company.

Binbaşıoğlu, C. (2013). Etkinlik Pedagojisi. Yaşamsal, düşünsel ve Üretici Eğitim. Ankara: Anı yayıncılık.

Çetinkaya, Z. (2011). Türkçe öğretmen adaylarının iletişim becerilerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 19 (2), 567-576.*

Dadour, E. S. ve Robbins, J. (1996). University-level studies using strategy instruction to improve speaking ability in Egypt and Japan. *Language learning strategies around the world: Cross-cultural perspectives*, *157*, 166.

Dewing, J. (2010). Moments of movement: Active Learning and practice development. Nurse Education in Practice, 10, 22–26.

Hamzadayı, E., Bayat, N. ve Gölpınar, Ş. (2018). Konuşma kaygı düzeyi ile konuşma başarımı arasındaki ilişki. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, *4*(2), 75-85.

Katrancı, M. ve Kuşdemir, Y. (2015). Öğretmen adaylarının konuşma kaygılarının incelenmesi: sözlü anlatım dersine yönelik bir uygulama. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 415-445.

Oktay, A. (1999). *Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem*. Epsilon Yayıncılık. İstanbul.

Poyraz, H. ve Dere, H. (2001*). Okul öncesi eğitiminin ilke ve yöntemleri*. Anı Yayıncılık. Ankara.

Yazar, A., Çelik, M. ve Kök, M. (2008). Aile katılımının okul öncesi eğitimde ve 2006 okul öncesi eğitim programındaki yeri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(2), 233-243.

Yılmaz, M (2007). Sınıf öğretmeni yetiştirmede teknoloji eğitimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *27*(1), 155-167.

7. SINIF YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE FARKLILAŞTIRILMIŞ ÖĞRETİMİN ÖĞRENCİLERİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE ETKİSİ[1]

THE EFFECTS OF DIFFERENTIATED ENGLISH LANGUAGE INSTRUCTION ON 7TH GRADE STUDENTS' PROBLEM SOLVING SKILLS

Doç. Dr. İsmail ŞAN
İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim,
Orcid id: 0000-0003-0780-0169
Öğretmen Büşra TÜREGÜN-ÇOBAN
Bakımlı Ortaokulu, Pötürge, Malatya
Orcid id: 0000-0002-3071-3330

ÖZET

Öğrencilerin ihtiyaçları, ilgileri, motivasyonları, bilgileri, fikirleri ve becerileri birbirinden farklıdır. Bu sebeple öğretmenlerin öğrenciler arasındaki bu farklılıklara göre öğretimi düzenlemeleri gerekir. Tomlinson'a göre farklılaştırılmış öğretim, öğretimin bireysel ihtiyaçlara göre düzenlenmesidir. Son yıllarda farklılaştırılmış öğretim önem görmüş ve yapılan yeni çalışmalar farklılaştırılmış öğretimin İngilizce öğreniminde öğrenci başarısına etki ettiğini belirtmiştir. Fakat İngilizce dersinde farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin problem çözme becerilerine etkisi ise araştırmacılar tarafından henüz tam olarak incelenmemiştir.

Literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla, bu çalışmanın amacı, İngilizce dersinde farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin problem çözme becerilerine etkisinin araştırılmasıdır. Bu amaçla, veriler araştırmacı tarafından geliştirilen problem çözme becerileri rubriği ile elde edilmiştir.

Bu çalışmada, Malatya'nın ilçelerinden birinde bulunan bir ortaokulda tek gruplu ön-test son-test deseni kullanılmıştır. Deneysel işlem sürecinde, öğretim programına uygun olarak öğretim farklılaştırılmıştır. 7. Sınıf İngilizce dersi 6. ünite olan "Kutlamalar" ünitesi kazanımlara göre farklılaştırılmış ve yapılandırılmış problemler öğrencilerin problem çözme becerileri için sunulmuştur. Farklılaştırmadan önce tüm öğrencilerin öğrenme profilleri oluşturulmuştur. Ardından, içerik, süreç ve ürün farklılaştırılmıştır.

Farklılaştırılmış İngilizce öğretimi uygulanan çalışma grubunun ön-test ve son-test puanları arasında anlamlı fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Paired Sample t-testi sonucuna göre, çalışma grubunun ön-test ve son-test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir. Fark puanlarının son test lehine olması, farklılaştırılmış İngilizce öğretiminin öğrencilerin akademik başarısı üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin problem çözme becerileri rubriğinden aldıkları puanlar

[1] Bu çalışma birinci yazarı danışmanlığında ikinci yazar tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Çalışma İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir. Proje Numarası: SYL-2020-2030 (This work was supported by Research Fund of the Inonu University. Project Number: SYL-2020-2030)

hesaplanmıştır. Elde edilen puanlara göre problem çözme becerileri iyi düzeydedir denilebilmektedir. Bu puanların hesaplanmasında puanlayıcı görüşlerinin uyumlu olup olmadıklarına Kendall W testi ile bakılmıştır. Hesaplanan W uyuşum katsayısı ile üç farklı puanlayıcının öğrencilerin problemin çözme becerilerinin düzeyleri hakkında uyumlu oldukları sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada İngilizce dersinde farklılaştırılmış öğretiminin öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirdiği belirlenmiştir.
Anahtar Kelimeler: 7. Sınıf, Ortaokul, İngilizce, Farklılaştırılmış Öğretim, Problem Çözme Becerileri.

ABSTRACT

Students are not alike. They differ in terms of needs, interests, motivation, knowledge, ideas and skills. So, teachers should adjust their teaching to these differences among the students. According to Tomlinson, differentiated instruction means tailoring the instruction to meet individual needs. The past decade has seen a renewed importance in differentiated instruction and a series of recent studies has indicated that differentiated instruction have an impact on student achievement on English language learning. However the effects of differentiated English language instruction on problem solving skills have not been conclusively studied by researchers yet.

To fill this literature gap, the purpose of this study is to investigate the effects of differentiated instruction in English language lesson on problem solving skills. With this in mind, data was collected from the problem solving skills rubric prepared by the researcher and the attainment targets tests prepared by Ministry of Education for achievement.

In this study, the one group pre-test and post-test design was used in a secondary school in Malatya, Turkey. During the experimental procedure, differentiated instruction was used in accordance with English language curriculum. In order to analyze, sixth unit (Celebrations) of seventh grade English language lesson was differentiated in accordance with the attainment targets and structured problems related to the unit was used for students' problem-solving skills. Before the differentiation, learning profiles of all students were analyzed. Then, content, process and product were differentiated.

In the Paired Sample t-test which was used to find out whether there was a statistically significant difference between pre-test and post-test in terms of achievement, the results were statistically significant. As the difference was in favor of the post-test, it can be concluded that differentiated instruction has effects on achievement. Also, students' scores from the rubric were calculated and it can be said that their levels are good. So, Kendall's W test was used to check compatibility in three teachers scores provided for students' problem-solving skills and the finding displayed that high levels of compatibility were identified in them.

This study indicated that the differentiated English language instruction made a significant difference on students' problem-solving skills.
Keywords: 7th Grade, Secondary School, English Language Teaching, Differentiated Instruction, Problem Solving Skills.

1. GİRİŞ

İletişim, kaynakla alıcı arasında gerçekleşen bir mesaj alıverişi sürecidir. Çağımız için önemli becerilerden biri olan iletişim dil aracılığıyla gerçekleşir. İnsanlar ve toplumlar arasındaki uyumun gerçekleştirilmesi için dile gereksinim vardır. Yazılı, sözlü ve sözsüz türevleri olan iletişimin hangi türü olursa olsun, dil aracılığıyla yürütüldüğü iddia edilebilir. Toplumsal, ekonomik, ulaşım ve sanat gibi alanların yanı sıra kültürel değişim için de dilden yararlanılabilir. Ayrıca, farklı dili konuşan gruplar arasında gerçekleştirilmesi gereken müzakere ve münazaraların ortak diller aracılığıyla sağlanması gerekliliği anadil dışındaki dillerin edinimine duyulan ihtiyacı beraberinde getirir. İngiliz İmparatorluğu ile Amerika İkinci Dünya Savaşından önce Afrika ve Asya kıtalarında kurduğu sömürgeler aracılığıyla İngilizce dili birçok ülkede yabancı dil olarak yayılmaya başlamıştır (Doğançay-Aktuna, 1998: 23-24). Dünya tarihinin en büyük savaşı olan bu savaştan galip çıkan ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya çalışan birçok ülkede savaş sonrasında sömürge olmasalar bile İngilizce dilinin öğrenilmesine önem verilmiş ve bu dilin eğitim sistemlerine yabancı dil olarak girmesine zemin hazırlamıştır (Doğançay-Aktuna, 1998: 26). Diğer taraftan bilgi çağında bilginin dolaşımı konusunda da geri kalmak istemeyen ülkelerin teknolojiyi ve dolayısıyla bilimi ve bilgiyi takip etmek amacıyla yaptıkları girişimlerin de İngilizce diline gereksinimi artırmasıyla dilin kullanım yaygınlığı da artış göstermektedir.

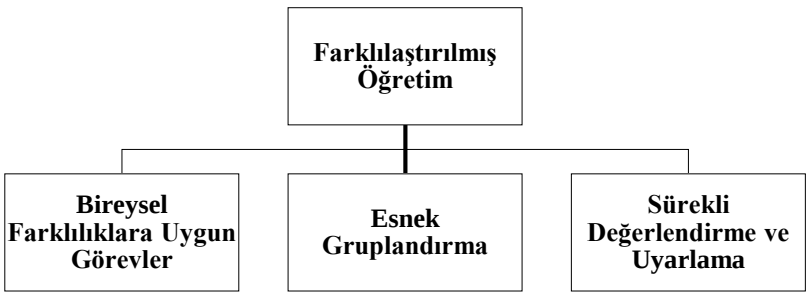
Türk tarihi incelendiğinde Arapça, Farsça gibi dini amaçla öğretilen yabancı dil, Tevhid-i Tedrisatla birlikte Fransızca, İngilizce ve Almanca dillerine yerini bırakırken İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkede olduğu gibi okullarda yabancı dil olarak İngilizce ağırlık kazanmaya başlamıştır. Güncelin takibi, teknolojik donanımların kullanımı, ticari ilişkilerin yürütülmesi ve baskın kültürün ve sanat eserlerinin anlaşılması gibi nedenlerle İngilizce diline gereksinim her geçen gün artmaktadır. Ancak bahsi edilen kazanımların gerçekleşmesi için sadece dilbilgisine hâkimiyet işlevsel değildir. Hatta dilbilgisi olmadan bile sadece iletişimsel becerilerin öğrenilmesi ile bu gereksinim karşılanabilmektedir.

Eğitim kurumları, yabancı dil öğretimine yön verirken, çeşitli yaklaşımlara başvurmaktadır. Bu yaklaşımlar önceleri zekâ ile doğrudan bağlantılı, ezbere dayalı, doğal koşullardan yalıtılmış sınıf ortamında geçerli olan değerlendirme araçlarının kullanıldığı ve öğrenciye pasif dinleyici rolünün uygun görüldüğü bir yapıdan evrilmiştir. Evrimleşen kavramlar, eskisine göre taban tabana zıtlıklar içermektedir. Öğrenme, öğretme, öğrenci ve öğretmen gibi sürecin en temel kavramlarında dahi büyük değişimler olduğu görülmektedir. Bu değişimlerle birlikte öğrenme, öğrencilerin bireysel niteliklerine uygunluğa dayalı tanımlara ulaşmıştır. Öğrencilerin farklı yollarla öğrenebileceği fikri ise, farklı olmaya müsaade etmesi nedeniyle daha demokratik sınıf ortamlarının oluşmasına ve dolayısıyla öğrencilerin kendi çeşitliliklerini ortaya çıkarıp buna uygun eğitim görme isteğini belirtebilmesine ortam hazırlamıştır. Bu da öğrenciye göre farklılaşmayı öğretme sürecinin içine çekmiştir. Bu tür bir öğretim sürecinde öğreticiler öğrenen niteliklerine uygun olarak süreci farklılaştırıp öğrenen farklılıklarını öğretim programına işlemektedir (Avcı ve Yüksel, 2014). Farklılaştırma sürecinin özünde öğrenenlerin

öğrenme tarzlarını tespit etmek ve öğretme süreçlerini öğrenme tarzlarına uygun olarak yürütmek vardır. Öğretimin farklılaştırılarak yapıldığı durumlarda öğrenenler akademik başarı ve öğrenme konularında daha fazla sorumluluk almaktadır (Driskill, 2010). Farklılaştırılmış öğretimde öğrenci merkezde olup farklı zeka alanlarının yanı sıra, farklı öğrenme stilleri de dikkate alan bütüncül yaklaşım ön plandadır (Anderson, 2007). Farklılaştırılmış öğretimde, hazırbulunuşlukları, yaşantıları ve birikimleri farklı olan bireylerin okulda bir araya gelmesi ve ardından öğretim sürecinin bu farklılıklara uygun olarak yürütülmesi ve öğrencilerin her birine uygun öğrenme ortamı sağlanması gereği ortaya çıkmaktadır (Tomlinson, 2000). Brandwein'e göre (1981: 266): "Amaç çok açık. Her çocuk - gençlerin her biri - genel ve özel beceride en üst düzeye gelebilmeleridir". Tüm öğrencilerin aynı seviyeye çıkmasını beklemek yerine her öğrencinin bulunduğu seviyenin üstüne çıkmasını sağlamayı hedeflemek gerekmektedir. Bu durum kaybedenin olmadığı bir okul ortaya çıkarır. Tabi bunun gerçekleşmesi öğrencilerin seviyesinin sürekli takibini gerektirir. Ayrıca ihtiyaçlarının tespiti ve öğrencinin hedeflediği noktaya ulaşmasını sağlayacak rehberliğin yürütülmesinde bir tür yardımcı olarak öğretmenin devrede olması gerekir.

Farklılaştırılmış Öğretim

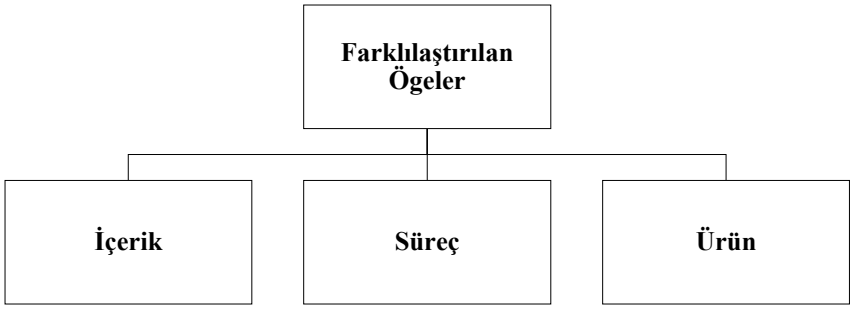
İnsanlar birbirlerinden fiziksel, ruhsal, zihinsel ve sosyal özellikleriyle ayrılırlar. Her birey, bir öğrenen olarak bu farklılıklarını öğrenme sürecine katar. Bu sebeple sınıflardaki öğrencilerin birbirinden farklı olduğu kabul edilmelidir. Öğrencilerin öğrenme stilleri, öğrenme hızları-süreleri ve ilgi alanları değişiklik göstermektedir. Bu durumda tek bir öğrenme yönteminin ya da tekniğinin başarılı olması zordur. Dolayısıyla öğrenme-öğretme ortamlarının tüm bu farklı özelliklere göre farklılaştırılması gerekir. Hall (2002), farklılaştırılmış öğretimi, tüm bu farklı özelliklerin tespit edilmesi ve her bir öğrencinin kendisine göre en üst düzeye çıkması olarak tanımlamaktadır. Avcı ve Yüksel'e (2014) göre ise farklılaştırılmış öğretim, bu özelliklere göre öğretimi farklılaştırma yaklaşımıdır. Bu noktada öğretmenin sınıfındaki farklı özelliklerdeki öğrencilerin farklı ihtiyaçlarına cevap verecek bir öğretim planı tasarlaması gerekmektedir. Böylelikle öğrenciler birbirleriyle değil, kendileriyle yarışırlar (Tomlinson, 2014). Benzer olarak, Gregory & Chapman (2002), farklılaştırılmış öğretimi, bir araçtan ziyade, öğretmenlerin öğrencilerinin bireysel farklılıklarına göre planlama yapmalarını ifade eden bir felsefe olarak tanımlarlar.

Şekil 1: Öğretimin Farklılaştırılması (Tomlinson, 2014: 32)

Yukarıdaki Şekil 1'de belirtildiği gibi, Tomlinson'a göre, bireysel farklılıklara uygun görevler, esnek gruplandırma ve sürekli değerlendirme ilkelerine dayalı olarak öğretmenin öğretimi farklılaştırabilir. Bunu yaparken öğretmen, öğrencilerinin hazır bulunuşluklarını, ilgilerini ve öğrenme stilleri göz önüne almalıdır.

Farklılaştırılmış öğretimin dayandığı bazı temel ilkeler vardır. Öncelikle, öğrenciler aynı yaş grubundan olsalar da geçmiş deneyimleri ve hazır bulunuşluk düzeyleri birbirlerinden farklıdır. Bu farklılıklar, daha çok öğrenme-öğretme süreçlerinde belirginleşmektedir. Süreçte, kendisine verilen görevler, gerçek yaşamla ilişkiliyse öğrenmeler anlamlaşır. Ayrıca, kendisine verilen görev, öğrencinin yeteneklerini aşıyorsa öğrenci öğretmen desteğine ihtiyaç duyar. Öğretmeninden değer görmesi ve okulda güvenli hissetmesi öğrenmelerini destekler çünkü okulun hedefi, her öğrencinin yeteneklerinin fark edilmesi ve desteklenmesidir (Tomlinson, 2000: 51).

Şekil 2: Öğretimde Farklılaştırılan Öğeler (Tomlinson, 2014: 32)

Şekil 2'den de anlaşılacağı üzere, Tomlinson (2014) öğretimde içerik, süreç ve ürün öğelerini farklılaştırmıştır. Gregory & Chapman (2002) içeriği, ölçme-değerlendirme araçlarını, performans görevlerini ve öğretimsel stratejileri farklılaştırmıştır. Avcı ve Yüksel (2014) ise, içerik, süreç, ürün, duygular ve öğretim ortamının farklılaştırılmasından bahsetmişlerdir. Hall'e (2002) göre, programın içeriği detaylı, planlanmış ve çok geniş olmamalı, bunun yerine öğrencilerin geliştirecekleri özellikleri temel almalıdır. Böylelikle, içeriğin farklılaştırılmasına öğrencilerin süreçteki görevleri ve kullandıkları materyaller de dâhildir. Örneğin, bazı içerikler video sunumu şeklinde daha iyi etkili aktarılabilirken, bazı içerikler ses kaydı şeklinde aktarılmalıdır (Joseph, Thomas, Simonette & Ramsook, 2013). Süreç ise öğrencilerin yaptıklarını anlamlandırmalarını ifade eder. Bir başka değişle süreç, bilgiyi edindikleri ve bilgiyi kullandıkları bölümdür. Bu yüzden, süreç öğrenci için ilgi çekici, düşünmesini gerektiren ve temel beceriler gerektiren nitelikte olmalıdır. Bu nitelikler olduğunda öğrencinin süreci etkili geçireceği söylenebilir (Tomlinson, 2014). Seviyelerine göre farklı gruplar yapmak, farklı gruplara uygun etkinlikler tercih etmek, öğrencilere seçenekler sunmak ve öğrencilerin öğrenme stillerine uygun etkinliklere yer vermek süreci farklılaştırma yöntemlerindendir. Ürün ise öğrencilerin elde edebildiği bilgi-becerileri ve elde ettiklerini ne derece kullanabildiğini gösteren öğedir. Farklılaştırılmış ürün, öğrencinin öğrenme stiline uygun olduğundan dolayı öğrencinin başarılı olması muhtemeldir (Bailey & Williams-Black, 2008). Öğretmen, ürüne ulaşmada öğrencilere rehber olmalıdır. Ürünün farklılaştırılmasında

ise öğrenciler kendilerinden beklenileni açıkça bilmeli ve çalışma süreleri belirli olmalı (Tomlinson, 2014).

Şekil 3: Öğretimin Farklılaştırılmasında Dikkate Alınan Öğrenci Özellikleri (Tomlinson, 2014: 32)

Tüm bu farklılaştırma sürecinde, öğrencilerin hazır bulunuşlukları, ilgileri ve öğrenme stilleri dikkate alınır. Yeni bir bilginin öğretileceğinde bazı öğrencilerin konu hakkında bilgi sahibi oldukları gözlemlenir. Bu öğrenciler kendi imkânlarıyla bu bilgilere önceden sahip olmuş olabilirler. Bazı öğrenciler önbilgileri olmasa da bu yeni bilgiyi öğrenmeye hazırdır, bazıları ise değildir. Bu durumlar, öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerini ifade etmektedir. Bu üç farklı durumda olan öğrencilerin olduğu bir sınıfta, öğretmen, her bir öğrencinin öğrenmesini desteklemelidir (Tomlinson, 2009: 29). İlgi, öğrencilerin yeni bilgilere ilişkin hisleridir. Kimi öğrenciler okuyarak öğrenmeyi severken kimi öğrenciler birilerini dinleyerek öğrenmeyi severler. Sevdiklerini ve sevmediklerini öğrencilerin ilgileri belirler (Tomlinson, 2009: 29). Öğrencilerin öğrenmeyi sevmelerinde bazı etkenler vardır. Çevresel (ses, ışık, sıcaklık, dizayn), duygusal (motivasyon), sosyal (bireysellik, grup-takım çalışması, yetişkinle öğrenme), fizyolojik (yiyecek, zaman) ve benzeri etkenler sebebiyle öğrenmeler çeşitlidir. Öğrencilerin tercihleri onların öğrenme profillerini oluşturur. Farklılaştırılmış öğretim, öğrencilere kendi tercihleri için imkânlar sunar.

Öğretimi farklılaştırmak üzere çeşitli yöntem ve teknikler mevcuttur. Öğretmenler bu yöntem ve tekniklerden, hedeflere, konulara, öğrenci ilgilerine, hazır bulunuşluklarına ve ortama göre en uygun olanlarını kullanabilirler. Farklılaştırılmış öğretime dair en sık kullanılan yöntemler, öğrenme sözleşmesi, istasyon, merkezler, katlı öğretim, karmaşık öğretim, yörünge çalışmaları, giriş noktaları, öğretimin yoğunlaştırılması, sorun temelli öğrenme, grup araştırması, tercih panoları, 4MAT, portfolyolar ve Katmanlı Program'dır (Avcı ve Yüksel, 2014; Tomlinson, 2014).

Öğretimi farklılaştıran öğretmenler için en can alıcı soru "farklı özelliklere ve ihtiyaçlara sahip olan öğrencilerimin her birini geliştirmek için nasıl bölünebilirim?" sorusudur. Tek bir sınıf ortamında elinden geldiğince çok öğrenciye ulaşmak, farklılaştırılmış öğretimde öğretmenin temel amacıdır (Tomlinson, 2014: 3).

Tomlinson'a (2014: 12-13) göre, öğretimi farklılaştıran öğretmen, her bir öğrenciye ulaşabilmek için kendini geliştirmelidir. Hedefteki bilgi ve yeteneklere odaklı bir eğitim programı düzenler ve bu programa ortak bir amaç için farklı yöntemleri ekler. Bu programı

düzenleyebilmek için öncelikle öğrencileriyle ilgilenir ve onları anlamaya çalışır. Önyargılarından kurtularak bunu yaptığında onları yönlendirebilecektir. Öğrencilerinin ihtiyaçlarına uygun öğrenme etkinlikleri tasarlayarak ve her birine söz hakkı vererek öğrenmelerinin sorumluluğunu öğrencilerine bırakır. Böylece onlara farklı görevler vererek farklı bakış açıları kazandırabilir ya da başarı için öğretebilir. Bunun için süreçte farklı materyaller kullanma, mekânı düzenleme, zamanı esnek kullanma gibi ihtiyaçları olabilir. Bu ihtiyaçlar gerçekleştiğinde ayrıca süreçte yaşanabilecek aksilikleri de önceden tahmin edilebilir. Genel olarak ise süreçte öğrencilerinin hem bireysel hem de grup olarak amaçlarını takip eder ve onların birlik beraberliğini destekler. Genel olarak ise öğretmenler rehberlik etmek, öğrenciler de kendi öğrenmelerini anlamlandırmak ile görevlidirler. Sınıfta öğretmen ve öğrenciler beraber öğrenirler.

Farklılaştırılmamış bir sınıfta, orta seviyedeki öğrenciler temel alınarak süreç tasarlanır. Bu durumda, düşük seviyedeki öğrenciler başarısız olurlar ve yüksek seviyedeki öğrenciler de kendilerini geliştiremezler. Farklılaştırılmış öğretimin yapıldığı bir sınıfta ise her öğrenci için bireysel özelliklerine uygun olarak süreç tasarlanır. Böylelikle, yavaş öğrenen öğrenciler ile hızlı öğrenen öğrencilerin ihtiyaçlarına karşılık verilir. Var olan öğretimin yapıldığı sınıfta, öğrencilerin yerlerinde oturup sessizce dinlemeleri, okumaları ve yazmaları beklenir. Farklılaştırılmış öğretimin uygulandığı bir sınıfta ise, farklı öğretim yöntemleri, teknikler, araç-gereçler ve öğrenme ortamları tercih edildiğinden öğrenciler eğlenerek öğrenirler. Öğrenmelerinden zevk alırlar, içsel motivasyonları artar ve pozitif bir sınıf atmosferi elde edilir. Böyle bir sınıfta, önlemsel sınıf yönetimi şekli kendiliğinden ortaya çıkar. Farklılaştırılmış akran ve grup çalışmaları sayesinde, öğrencilerin paylaşımları artar ve iletişim becerileri gelişir. Var olan sınıflarda, değerlendirme öğretimin sonunda düzey belirleme amaçlı yapılırken, farklılaştırılmış sınıflarda sürekli ve biçimlendirmeye yöneliktir (Tomlinson, 2014: 33).

Öğretmen, derste ya da bir ünitenin işlenişinde gerekli gördüğü zaman öğrenci özelliklerinden (hazırbulunuşluk, ilgi, öğrenme profili) birine ya da bir kaçına göre program öğelerinden (içerik, süreç, ürün) bazılarını farklılaştırabilir. Tüm öğelerin farklılaştırılması gerekli değildir. Ayrıca bir sınıfta zaman zaman farklılaştırılmış öğretim zaman zaman da farklılaştırılmamış öğretim uygulanabilir. Farklılaştırılmış öğretim, öğrenci farklılaştırmaya ihtiyaç duyduğunda ve farklılaştırma öğrencinin öğrenmesini arttıracağında yapılmalıdır. Bu ihtiyaç durumu ise beklenen öğrenmeler gerçekleşmediğinde ortaya çıkacaktır.

Diğer bir yandan, yabancı dil öğretimi fikir üretme, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini öğretmek için kullanılabilecek etkili bir anahtardır (Feldhusen & Wyman, 1980). Fakat var olan sınıflarda problem çözme becerilerinin geliştirilmesi zordur. Farklılaştırılmış sınıflarda ise öğrenme-öğretme süreci öğrencilerin özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre planlanacağından öğrencilerin problem çözme becerilerinin geliştirileceği bir öğretim planı hazırlanabilir. OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) tarafından "Beceriler Önemlidir" adıyla yapılan yetişkin becerileri araştırması, Türkiye'deki yetişkinlerin sözel, sayısal beceriler ve problem çözme becerilerinde ortalamanın çok altında olduğunu ortaya koymuştur (Türk Eğitim Derneği, 2016). Benzer şekilde, Çalık ve Sezgin (2005: 61)

küreselleşen dünyada eğitimin eleştirel düşünme, iletişim ve problem çözme becerilerine odaklanması gerektiğini belirtmişlerdir. Eğitim sürecinin sonunda yaşanacak sorunlarda eleştirel düşünmeye ve problem çözebilmeye hazır bireylerin yetiştirilmesini vurgulamışlardır. Bunlar ve benzeri güncel çalışmalar problem çözme becerilerinin gerekliliğini göstermektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda, var olan sınıflardaki öğretim ile öğrencilerin hayat boyu gereksinimleri olacak bu üst düzey becerileri kazanmaları zor iken farklılaştırılmış sınıflar sayesinde öğrencilerin problem çözme gibi üst düzey düşünme becerileri geliştirilebilir.

Problem Çözme Becerileri

Üst düzey düşünme becerilerinden biri olarak problem çözme, öğrencilerin ders kitaplarındaki problemleri çözmeleri değil, gerçek yaşam problemlerini çözmelerini ifade eder. Eğitimde, gerçek yaşam problemleri uyarıcı olarak öğrencilere sunulur ve öğrencilerin bu problemi fark etmeleri, tanımlamaları ve çözmeleri istenir. Burada amaç, öğrencilerin kendi hayatlarında etkin problem çözebilen bireyler olmalarını sağlamaktır. Ayrıca öğrenciler, bu süreçte aktif olduklarından bilgiyi alan değil, bilgiyi elde edenlerdir. Yaratıcı ve bilimsel düşünme yetenekleri gelişir (Şahin, 2004). Süreçte yansıtma becerilerini kullanılırlar, eleştirel düşünürler ve değerlendirirler, soru sorarlar ve böylelikle öz-yeterlik algı düzeyleri yükselir (Erdem, 2010). Gerçek yaşam problemleri, senaryo şeklinde yapılandırılır. Öğrenciler, aralarındaki bireysel farklılıklardan dolayı, farklı bakış açılarına sahiptirler. Bu sebeple, birden çok çözümü olan problemler seçilir. Problemler, öğrencilerde merak duygusunu uyandırmalı ve onları çözüm için isteklendirmelidir. Problem çözme becerilerinin geliştirilmesinde en sık problem çözme, tartışma, grup çalışmaları, bireysel çalışma, örnek olay, beyin fırtınası, soru-cevap ve benzetim gibi yöntem ve teknikler kullanılır (Erdem, 2010). Öğrencilerin problemleri fark etmelerinde, öğretmenler anahtar soruları kullanırlar. Ardından, öğrencilerin eksik bilgilerini bulmak ve eski bilgilerini etkinleştirmek için ipuçlarından yararlanırlar. Bu doğrultuda öğrenci öğrenme hedefini belirler ve kendi kendine öğrenmeye başlar. Kendi kendine öğrendikten sonra grup çalışması yaparlar ve tartışarak bir sonuca varırlar. Böylece, öğrenciler süreçte problem çözme becerilerini kullanmış olurlar.

Bu araştırmanın amacı, yedinci sınıf İngilizce dersi Celebrations (Kutlamalar) ünitesinde farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin üst düzey düşünme ve problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesidir.

2. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Yapılan araştırma sonucunda İngilizce dersinde farklılaştırılmış öğretimin öğrencilerin problem çözme becerilerine etkisinin araştırıldığı bir çalışma bulunamamıştır. Ancak farklılaştırılmış öğretimin tutum ve başarıya etkisinin incelendiği çalışmalara ulaşılmıştır. Çalışmalar incelendiğinde genel olarak aşağıda verilen derslerde, düzeylerde ve araştırma değişkenlerine yönelik çalışmalar olduğu görülmüştür.

Tablo 1

İncelenen Yurtiçi ve Yurtdışı Çalışmalar

Osuafor&Okigbo (2013)	Biyoloji	Ortaokul	Akademik başarı

Tablo 1
İncelenen Yurtiçi ve Yurtdışı Çalışmalar

Şentürk (2017)	Fen Bilimleri	4. sınıf	Akademik başarı, tutum
Kaplan (2016)	Fen Bilimleri	7. sınıf	Akademik başarı, kavramsal anlama, bilimsel süreç becerileri
Demir (2013)	Fen Bilimleri	5. sınıf	Akademik başarı, kalıcılık
Karip (2016)	Görsel Sanatlar	7. sınıf	Akademik başarı, tutum, çalışma oranı
Beler (2010)	Hayat Bilgisi	3. sınıf	Öğrenme düzeyi, sınıf yönetimi
Yavuz (2018)	İngilizce	9. sınıf	Okuma, yazma, kelime, dilbilgisi
El Masry (2017)	İngilizce	2. sınıf	Kelime bilgisi
Kaplan-Sayı (2016)	İngilizce	Üstün yetenekli	Erişi, eleştirel düşünme, yaratıcılık
Özer (2016)	İngilizce	Üniversite I	Erişi, tutum, kalıcılık
Aliakbari&Haghighi (2014)	İngilizce	Başlangıç Seviyesi	Okuduğunu anlama becerisi
Alavinia&Farhady (2012)	İngilizce	Başlangıç Seviyesi	Kelime bilgisi
Dunphy (2010)	İngilizce	8. sınıf	Akademik başarı, tutum, derse katılım
Johnson (2010)	İngilizce	8. sınıf	Okuduğunu anlama
Samms (2009)	İngilizce	5. sınıf	Akademik başarı, bireysel ve sosyal gelişim
Cheng (2006)	İngilizce	Üniversite-I	Motivasyon, kaygı, ilgi
Cannon (2017)	Matematik	3. sınıf	Akademik başarı
Akkaş (2014)	Matematik	Üstün yetenekli	Problem çözme becerisi
Yabaş (2008)	Matematik	6. sınıf	Akademik başarı, bilişüstü beceri, özyeterlik algısı
Karadağ (2010)	Türkçe	5. sınıf	Dil becerileri, tutum
Avcı ve diğerleri (2009)	Türkçe	6. sınıf	Öğrenme düzeyi, tutum

Yukarıda verilen Tablo 1'te bu çalışmada yer verilen yurtiçi ve yurtdışı çalışmaları farklılaştırılmış öğretim uygulanan derse göre listelenmiştir. Bu tabloya göre, farklılaştırılmış öğretim farklı disiplinlerde ve 2006 sonrasında ağırlıklı olarak çalışılmıştır. Bu da güncel ve ihtiyaç hissedilen bir öğretim tasarımı olduğunu göstermektedir. İlkokul, ortaokul, lise, üniversite, üstün zekâlı ve yetenekli öğrenciler ile İngilizceyi başlangıç seviyesinde öğrenen katılımcılara uygulanmıştır. Daha çok akademik başarıya ve derse yönelik tutuma etkisi incelenmiştir. İlgili literatürün incelenmesiyle ortaya çıkan durum, ortaokul düzeyinde İngilizce öğretiminde farklılaştırılmış öğretimin üst düzey düşünme ve problem çözme becerilerine etkisinin araştırıldığı herhangi bir çalışmanın yapılmadığı şeklinde özetlenebilir.

3. YÖNTEM

Yedinci sınıf İngilizce dersinde farklılaştırılmış öğretimin üst düzey düşünme ve problem çözme becerileri üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, ön-test son-test tek gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak farklılaştırılmış öğretimin etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada, akademik başarı, üst düzey düşünme ve problem çözme becerileri bağımlı değişkenlerdir.

Farklılaştırılmış öğretimin uygulandığı grubu 2018-19 eğitim öğretim yılında Malatya'nın ilçelerden birinde yer alan bir ortaokuldaki iki şubede öğrenim gören 27 öğrenci

oluşturmaktadır. Çalışmada gönüllülük esas alınmış olup araştırmacının uygun gördüğü okullar tercih ve tespit edilmiştir.

Çalışmada 7 kız 20 erkek öğrenciden veri toplanmış olup deneysel işlem 27 öğrenci üzerinden yürütülmüştür. İngilizce dersi karne notu ortalaması (deney=%75,45), genel not ortalaması (deney=%75,19), Üst Düzey Düşünme ve Problem Çözme Kontrol Listesi ön-test puanları (Deney=%62,55) açılarından ortalama değerlere sahip öğrenci grubu çalışmada yer almıştır.

Ayrıca en yaygın kullanılan öğrenme stilleri envanterleri (Gardner'ın (1992), Grasha (1996), Reid (1987), Kolb (1999) ile Oxford (1990)) incelenmiş olup bu envanterlerde yer alan stillere göre öğrencilerin her birinin öğrenme profilleri ortaya çıkarılmıştır.

Öğrenme profilleri oluşturulurken öğrencilere otantik tanılama gerçekleştirilmiş ve öğrencilerin tercihleri öğretmen tarafından not edilmiştir. Öğrencilerin çeşitli aktivitelerde verdikleri tepkiler, geribildirimler ve tercihleri öğretmen tarafından not edilmiştir. Elde edilen bu notlar sayesinde öğrencilerin öğrenme profilleri oluşturulmuştur. Tanılamada, birden fazla puanlayıcı tarafından öğrencilerin tercihleri puanlanmış ve puanlayıcılar arasında yapılan görüşme ile tüm gözeneklerde öğrencilerin öğrenme profilleri konusunda puanlayıcılar fikir birliğine varmışlardır.

Deneysel işleme ait zaman çizelgesi Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Deneysel işlem zaman çizelgesi

Hafta/Tarih	Yapılan İşlemler
11.02.2019	Ön testlerin uygulanması
1. Ders	Farklılaştırılmış öğretim
(12.02.2019)	Problem: Kayısı Festivali
2. Ders	Farklılaştırılmış öğretim
(18.02.2019)	Problem: Bal Festivali
3. Ders	Farklılaştırılmış öğretim
(25.02.2019)	Problem: Doğum Günü
4. Ders	Farklılaştırılmış öğretim
(04.03.2019)	Problem: Doğum Günü
11.03.2019	Son testlerin uygulanması

Tablo 2'de görülen deneysel işlem araştırmacı tarafından farklılaştırılmış öğretimin uygulandığı gruba uygulanmıştır. Ön-test ve son-testlerin uygulanması birer ders saatinden ve her ders iki ders saatinden toplamda on ders saati sürmüştür.

Veri Toplama Aracı: Üst Düzey Düşünme ve Problem Çözme Becerileri Kontrol Listesi

Üst düzey düşünme ve problem çözme becerileri kontrol listesi, öğrencilerin üst düzey düşünme ve problem çözme becerilerinin deney öncesi ne düzeyde olduğunu ve deney sonrası değişip değişmediğini tespit etmek amacıyla kullanılmıştır. Orijinali Borich (1996-2017) tarafından geliştirilen ve Acat (2017) tarafından Türkçeye çevrilen kontrol listesi kullanılmıştır. Bu kontrol listesi 62 maddeden ve bilginin uygulanması, analitik beceriler, sentez/yaratıcılık, değerlendirme/üstbiliş, eğilimler ve değerler olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Her bir madde birden beşe kadar puanlanmaktadır. Bilginin uygulanması bölümü, yedi maddeden oluşmakta olup bir öğrencinin alabileceği en üst puan 35 puan iken en alt puan yedidir. Analitik

beceriler bölümü, 15 maddeden oluştuğundan bu bölüm için en üst puan 75 ve en alt puan 15'tir. Sentez/yaratıcılık bölümü beş maddeli olduğundan alınabilecek en üst puan 25 iken en alt puan beştir. Değerlendirme/üstbiliş bölümünde ise sekiz madde olduğundan bölümün en üst puanı 40 ve alt puanı sekizdir. Eğilimler bölümü, 21 maddeden oluşmakta ve bu bölüm için en üst puan 105 ve alt puan 21'dir. Son olarak değerler bölümünde altı madde bulunmaktadır ve bu bölümde alınabilecek en üst puan 30 iken alt puan altıdır. Toplamda bu kontrol listesinden bir öğrencinin alabileceği en üst puan 310 ve en alt puan 62'dir. Fakat bu puanlar kolay okunabilmesi ve yorumlanabilmesi adına yüzdeye dönüştürülerek verilmiştir. Dolayısıyla kontrol listesinden alınabilecek en üst puan 100 iken en düşük puan 20'dir. Kontrol listesi, ön-test ve son-test olarak her iki gruba da uygulanmıştır.

Problem çözme becerilerinin geliştirilmesi öğrencilerin başarıyla problem çözmelerine ilişkindir. Sezer (2005: 3) "Bir işin yapılmasını gerektiren beceriler testler ile ölçülemez." diyerek bilgiye sahip olmak ile bilginin uygulanmasının farklı olduğunu ve eğitimde performansa dayalı kazanımların ölçülmesinde performansa uygun değerlendirme araçlarının kullanılmasının gerektiğini belirtmiştir. Performans değerlendirme ile hem süreç hem de ürün ölçülebilir. Bu ölçüm ile öğrencilerin öğrendiklerini gerçek yaşam problemleri üzerinde uygulayabilmelerine olanak sağlanır. Airasian (1994) kontrol listesini öğrenci performansı hakkında bilgiler içeren ve varsa eksik noktalarının belirlenmesi amacıyla kullanılan ölçme araçları olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla, kontrol listeleri performansın ölçütlere ne derece uyumlu olduğunu gösteren araçlardır. Bu listelerde davranışlar ya da nitelikler puanlanabilir. Genellikle alt bölümlere ayrılabilen karmaşık davranışların ölçülmesinde tercih edilir. Kontrol listelerine dair yaşanabilen olumsuz durum, gözlemlenemeyen davranışların ölçümü olabilir. Bu çalışmada, kontrol listeleri doldurulmadan önce öğrenci gözlemleri yapılmış, gerekli notlar alınmış ve performans süreci kaydedilmeye çalışılmıştır.

2018-2019 eğitim-öğretim yılında toplanan veriler Jamovi paket programına aktarılarak analiz işlemleri gerçekleştirilmiştir. İlk olarak araştırmada, ortalama, çarpıklık, basıklık, standart sapma gibi betimsel istatistikler hesaplanmış ve verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini öğrenmede Shapiro-Wilk testi kullanılmıştır. Bu test sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği tespit edildiğinden, parametrik olmayan testlerle analizlerin yapılmasına karar verilmiştir. İlişkili iki ölçüme ait puanların arasında anlamlı fark olup olmadığını test etmek amacıyla Mann-Whitney U Testi ve Bağımsız Örneklemler t-testi kullanılmıştır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2012).

4. BULGULAR

Farklılaştırılmış öğretimin uygulandığı öğrenciler ile müdahale edilmeyen programın uygulandığı öğrencilerin üst düzey düşünme ve problem çözme becerileri kontrol listesinden aldıkları ön ve son puanlarının karşılaştırılması için yapılan Shapiro Wilk, Mann-Whitney U, Wilcoxon İşaretli Sıralar ve bağımsız örneklemler t-testlerinin analizleri aşağıda verilmiştir.

"Farklılaştırılmış öğretimin uygulandığı grup öğrencilerinin üst düzey düşünme ve problem çözme becerileri değişkeni ön-test ve son-test puanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık

var mıdır?" şeklinde ifade edilen dördüncü alt probleme ait bulguları belirlemek için Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile analiz yapılmıştır.

Farklılaştırılmış öğretimin uygulandığı grup öğrencilerinin üst düzey düşünme ve problem çözme becerileri ön-test puanları normal dağılım gösterirken son-test puanları normal dağılım göstermemektedir. Bu nedenle öğrencilerin üst düzey düşünme ve problem çözme becerileri ön-test son-test puanlarının karşılaştırılmasında parametrik olmayan Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılmıştır. Bu puanların karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo 29'da verilmiştir.

Tablo 3

Farklılaştırılmış Öğretimin Uygulandığı Grup Öğrencilerinin ÜPK Ön-test ve Son-test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

ÜPK	N	x̄	Medyan	Z	p
Ön-test	27	62.58	61.29	0.00	0.001*
Son-test	27	78.71	82.26		

*p<.05

Tabloya göre grubun ÜPK ön-test puan ortalamaları ve medyanı ile son-test puan ortalamaları ve medyanı arasında anlamlı bir fark vardır (z=0.00, p<.05). Farklılaştırılmış öğretimin uygulandığı grubun ÜPK son-test ortalaması ve medyanı, ön-test ortalaması ve medyanından daha yüksektir.

5. SONUÇLAR

Yedinci sınıf İngilizce dersi Celebrations teması öğretiminde farklılaştırılmış öğretimin uygulandığı grubun üst düzey düşünme ve problem çözme becerileri kontrol listesinden aldığı ön-test ile son-test puanı arasında, son-test lehine istatistiksel bakımdan anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu bulguya göre, farklılaştırılmış öğretimin yedinci sınıf İngilizce dersi Celebrations teması öğretiminde kullanılması öğrencilerin üst düzey düşünme ve problem çözme becerilerini olumlu etkilemiştir.

Elde edilen sonuçlardan hareketle uygulayıcılara üst düzey düşünme ve problem çözme becerileri istenilen düzeyde olmayan öğrencilerin olduğu sınıflarda farklılaştırılmış öğretimden yararlanması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Airasian, P. (1994). *Classroom assessment* (2nd edition). New York: McGraw Hill College.

Akkaş, E. (2014). *Farklılaştırılmış problem çözme öğretiminin üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin matematik problemlerini çözmelerine, tutumlarına ve yaratıcı düşünmelerine etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Alavinia, P., & Farhady, S. (2012). Using differentiated instruction to teach vocabulary in mixed ability classes with a focus on multiple intelligences and learning styles. *International Journal of Applied, 2*(4), 72-79.

Aliakbari, M., & Haghighi, J. K. (2014). On the effectiveness of differentiated instruction in the enhancement of Iranian learners reading comprehension in separate gender education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 98,* 182-189.

Anderson, K. M. (2007). Tips for teaching: Differentiating instruction to include all students. *Preventing School Failure*, 51 (3), 49-54.

Avcı, S. ve Yüksel, A. (2014). *Farklılaştırılmış öğretim.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Avcı, S., Yüksel, A., Soyer, M. ve Balıkçıoğlu, S. (2009). Şiir bilgisi konusu için tasarlanmış farklılaştırılmış sınıf ortamının öğrenciler üzerinde yarattığı bilişsel ve duyuşsal değişimler. *Educational Sciences: Theory & Practice, 9*(3), 1043-1084.

Bailey, J. P. & Williams-Black, T. H. (2008). Differentiated instruction: Three teachers' perpectives. *Collage Reading Associting Yearbook, 29*, 133-151.

Beler, Y. (2010). *Farklılaştırılmış öğretim ortamının sınıf yönetimine ve öğrencilerin başarısına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Borich, G. D. (1996). Effective teaching methods (3rd edition). New Jersey: Prentice Hall.

Borich, G. D. (2017). Etkili öğretim yöntemleri (çev. M. B. Acat). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Brandwein, P. F. (1981). *Memorandum: on renewing schooling and education*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma* yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Cannon, M. A. (2017). *Differentiated mathematics instruction: an action research study*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of South Carolina, USA.

Çalık, T. ve Sezgin, F. (2005). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 13*(1), 55-66.

Cheng, A. (2006). *Effects of differentiated curriculum and instruction on Taiwanese EFL students'* motivation, *anxiety and interest*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Southern California, USA.

Demir, S. (2013). *Farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin öğrencilerin akademik başarı, öğrenme yaklaşımları ve öğrenmenin kalıcılık puanları üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Doğançay-Aktuna, S. (1998). The spread of English in Turkey and its current sociolinguistic profile. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 19*(1), 24-39.

Driskill, K. M. (2010). *A qualitative study of teacher understanding and use of differentiated instruction to promote reading achievement.* Unpublished Doctoral Dissertation, University of Phoenix, USA.

Dunphy, S. P. (2010). *The effect of explicitly differentiated reading instruction groups on eighth-grade students' achievement, behavior, and engagement in a school seeking to reestablish adequate yearly progress benchmarks*. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebraska, USA.

El Masry, S. M. (2017). *The effect of differentiated instruction on learning english vocabulary and grammar among second graders in unrwa a schools*. Unpublished Master's Thesis, Islamic University of Gaza, Palestine.

Erdem, E. (2010). Probleme dayalı öğrenme. Ö. Demirel (Ed.), *Eğitimde yeni yönelimler*. Ankara: Pegem Akademi, ss. 81-91.

Feldhusen, J. F., & Wyman, A. R. (1980). Super saturday: design and implementation of purdue's special program for gifted children. *Gifted Child Quarterly, 24*(1), 15-21.

Gardner, H. (1992). *Multiple intelligences*. USA: Minnesota Center for Arts Education.

Grasha, A. F. (1996). *Teaching with style: A practical guide to enhancing learning by understanding teaching and learning styles*. Pittsburgh, PA: Alliance Publishers.

Gregory, G. H., & Chapman, C. (2002). *Differentiated instruction strategies: one size doesn't all fit.* USA: Corwin.

Hall, T. (2002). *Differentiated instruction.* Wakefield, MA: National Center on.

Johnson, E. (2010). *Improving students' academic achievement through differentiated instruction*. Unpublished Doctoral Dissertation, Walden University, USA.

Joseph, S., Thomas, M., Simonette, G., & Ramsook, L. (2013). The impact of differentiated instruction in a teacher education setting: successes and challenges. *International Journal of Higher Education, 2*(3), 28-40.

Kaplan, M. (2016). *Farklılaştırılmış öğretim yöntemi ile işlenen fen bilimleri dersi 7.sınıf kuvvet ve hareket ünitesinin öğrencilerin kavramsal anlamalarına, bilimsel süreç becerilerine ve akademik* başarılarına *etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Kaplan-Sayı, A. (2016). *Farklılaştırılmış yabancı dil öğretiminin üstün zekâlı öğrencilerde erişiye, eleştirel düşünmeye ve yaratıcılığa etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karadağ, R. (2010). *İlköğretim Türkçe dersinde farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının uygulanması: Bir eylem araştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Karip, F. (2016). *Farklılaştırılmış görsel sanatlar öğretiminin 7. sınıf öğrencilerinin akademik başarı, tutum ve çalışmalarına etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kolb, D. A. (1999). *The kolb learning style inventory*. Boston, MA: Hay Resources Direct.

Osuafor, A. M., & Okigbo, E. C. (2013). Effect of differentiated instruction on the academic achievement of Nigerian secondary school biology students. *Educational Research, 4*(7), 555-560.

Oxford R. L. (1990). *Language learning strategies: What every teachers hould know*. Rowley, MA: Newbury House.

Özer, S. (2016). *Düşünme stillerine göre farklılaştırılmış öğretim etkinliklerinin öğrencilerin erişilerine, mesleki yabancı dil dersine yönelik tutumlarına ve öğrenilenlerin kalıcılığına etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Reid, J. M. (1987). The learning style preferences of ESL students. *TESOL Quarterly, 21*(1), 87-111.

Samms, P. (2009). *When teachers differentiate reading instruction for fifth grade students: impacts on academic achievement, social and personal development*. Unpublished Doctoral Dissertation, Argosy University, Atlanta.

Sezer, S. (2005). Öğrencinin akademik başarısının belirlenmesinde tamamlayıcı değerlendirme aracı olarak rubrik kullanımı üzerinde bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *18*(18), 61-69.

Şahin, Ç. (2004). Problem çözme becerisinin temel felsefesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir* Eğitim *Fakültesi Dergisi*, (10).

Şentürk, C. (2017). *İlkokulda uygulanan farklılaştırılmış öğretim programının etkililiğinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Türk Eğitim Derneği (2016). *OECD yetişkin becerileri araştırması: Türkiye ile ilgili sonuçlar*. 01.05.2019 tarihinde https://tedmem.org/download/oecd-yetiskin-becerileri-arastirmasi-turkiye-ile-ilgili-sonuclar?wpdmdl=1688&refresh=5cd6bb3ee1e281557576510 adresinden alınmıştır.

Tomlinson, C. A. & Allan, D. (2000). *Leadership for differentiating schools and classrooms*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Tomlinson, C. A. (2009). Learning profiles & achievement. *School administrator, 66*(2), 28-29.

Tomlinson, C. A. (2014). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners*. Alexandria, Va: Association for Supervision and Curriculum Development.

Yabaş, D (2008). *Farklılaştırılmış öğretim tasarımının öğrencilerin özyeterlik algıları, bilişüstü becerileri ve akademik başarılarına etkisinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yavuz, A. C. (2018). *Farklılaştırılmış öğretimin Türk öğrencilerinin ikinci dil başarısına ve öğrenci ve öğretmen* algısına *etkilerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN MADDE BAĞIMLILIĞINA İLİŞKİN BİLGİ DÜZEYLERİNE KONFERANS TEKNİĞİNE DAYALI EĞİTİMİN ETKİSİ

THE EFFECT OF CONFERENCE TECHNIQUE ON HIGH SCHOOL STUDENTS' KNOWLEDGE LEVELS REGARDING SUBSTANCE ABUSE

Doç. Dr. İsmail ŞAN
İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim,
Orcid id: 0000-0003-0780-0169
Doç. Dr. Hanife Gülhan ORHAN KARSAK
Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme,
EOrcid id: 0000-0001-5927-6341

ÖZET

Madde Bağımlılığı; bağımlılık yapıcı maddelerin, belirgin bir etkiyi elde etmek için alınması sürecinde ortaya çıkan bedensel, ruhsal ya da sosyal sorunlara karşın, madde alımının devam etmesi ve maddeyi alma isteğinin durdurulamaması olarak tanımlanmaktadır (İçişleri Bakanlığı, 2011). Henüz radikal bir tedavisi bilinmeyen bu sorun halk sağlığıyla doğrudan ilgili olup, eğitim aracılığıyla önlenmesi, bağımlılık başladıktan sonra azaltılmasından çok daha kolay olabilmektedir. Bu nedenle okullarda verilecek eğitim, önem kazanmaktadır. Öğrencilerin öğrenme sürecinde bu gibi kritik davranışlar için farklı tekniklerden yararlanmak, akademik başarı üzerinde etkili olacağı için, bu görülen öğretmen dışındaki eğitim gönüllülerinin desteğinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, konferans tekniği ile verilen madde bağımlılığı eğitiminin lise öğrencilerinin madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeylerine etkisinin araştırılmasıdır. Bu amaçla, Yeşilay tarafından hazırlanan madde bağımlılığı sunumu ve filmi yanı sıra sosyal medyada yer alan bağımlılıkla mücadelede farkındalığı geliştirici videoların kullanıldığı eğitim sürecinin ardından Yeşilay tarafından geliştirilen bilgi testi aracılığıyla veriler toplanmıştır.

Bu çalışmada, Malatya, Türkiye'de bulunan bir lisede tek gruplu ön-test son-test deneysel deseni kullanılmıştır. Deneysel işlem sürecinde, Yeşilay tarafından hazırlanan Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı'ına uygun olarak öğretim yürütülmüştür. Eğitim Fakültesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik bölümünde öğretim gören 6 lisans öğrencisi tarafından Malatya ili merkez ilçesinde yer alan bir lisede öğrenim gören 282 öğrenciye verilen konferanslar aracılığıyla öğrencilerin madde bağımlılığına yönelik bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması amaçlanmıştır. Eğitimden önce ve sonra yine Yeşilay tarafından hazırlanan test aracılığıyla öğrencilerin madde bağımlılığına ilişkin bilgi ve farkındalık düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Testte doğru-yanlış türü 12 sorunun yanı sıra 4 maddeden oluşan Madde Bağımlılığına Yönelik Semantik Farklılık Ölçeği kullanılmıştır.

Konferans tekniğine dayalı öğretim uygulanan lise öğrencilerinin ön-test ve son-test puanları arasında anlamlı fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonucuna göre, son-test puanlarının ön-test puanlarından yüksek olduğu gözlenmiştir. Elde edilen puanlara göre öğrencilerin bilgi düzeylerinin arttığı gözlenmiştir.

Verilerden hareketle, konferans tekniğine dayalı öğretimin lise öğrencilerinin madde bağımlılığı ile ilgili bilgi düzeylerine olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Farkın nedenleri incelendiğinde eğitimin okuldaki öğretmenler yerine dışarıdan uzman sıfatıyla giden üniversite öğrencileri tarafından verilmiş olması bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir.

Anahtar Kelimeler: Madde bağımlılığı, lise öğrencileri, konferans tekniği.

ABSTRACT

Substance Addiction; It is defined as the continuation of substance intake and the inability to stop the desire to take the substance, despite the physical, mental or social problems that arise during the process of taking addictive substances to achieve a significant effect (Ministry of Interior, 2011). This problem, which is not yet known as a radical treatment, is directly related to public health, and it can be much easier to prevent it through education, than to reduce it after the onset of addiction. For this reason, education in schools gains importance. Since the use of different techniques for such critical behaviors in students' learning process will have an effect on academic success, the support of educational volunteers other than the teachers seen everyday in this training has been benefited.

The aim of this study is to investigate the effect of substance addiction education given by conference technique on the knowledge level of high school students about substance addiction. For this purpose, data was collected through the information test developed by Yeşilay after the presentation of the substance addiction and film prepared by Yeşilay, as well as the training process using the videos that raise awareness in combating addiction in social media.

In this study, 282 students at a high school in Malatya-Turkey was selected randomly as working group. In the experimental procedure, in accordance with the instruction prepared by Addiction Prevention Training Program of Turkey was conducted. It was aimed to increase the knowledge and awareness levels of students about substance addiction by conferences given to 282 students studying in a high school in the central district of Malatya by 6 undergraduate students who are educated in the Psychological Counseling and Guidance Department of the Faculty of Education. Through the test prepared by Yeşilay before and after the education, the level of knowledge and awareness of students about substance addiction was tried to be determined. In addition to 12 questions of true-false type, the Semantic Difference Scale for Substance Abuse consisting of 4 items was used in the test.

According to the results of Wilcoxon Signed Ranks Test, which was conducted to reveal whether there is a significant difference between the pre-test and post-test scores of high school students who applied teaching based on the conference technique, the post-test scores were higher than the pre-test scores. According to the scores obtained, it was observed that the knowledge levels of the students increased.

Based on the data, it was concluded that teaching based on conference technique had a positive effect on high school students' level of knowledge about substance abuse. When the reasons of the difference are examined, the fact that the education was given by the university students who went to the school as a specialist instead of the teachers at the school may have been effective in the emergence of this result.

Keywords: Substance abuse, high school students, conference technique.

1. GİRİŞ

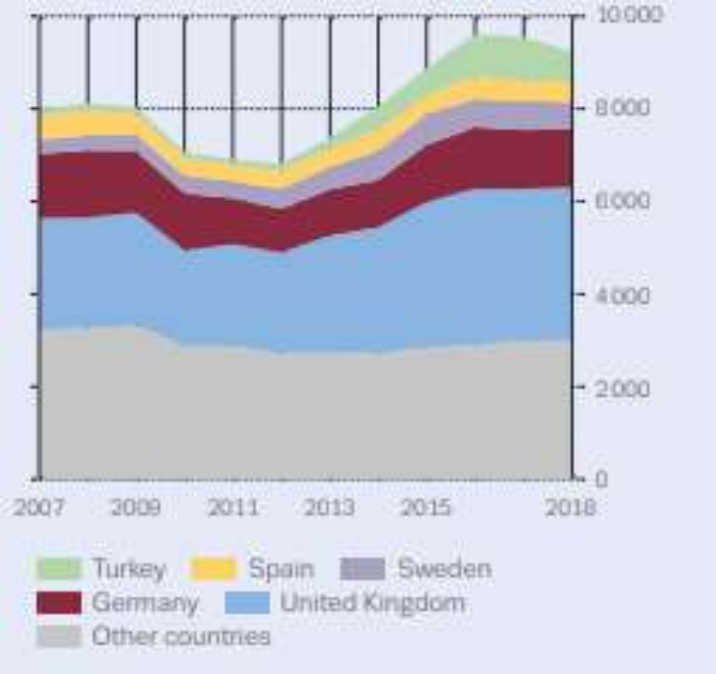
Madde bağımlılığı, vücudun işlevlerini olumsuz yönde etkileyen maddelerin kullanılması, bundan dolayı zarar görüldüğü hâlde bu maddelerin kullanımının bırakılamamasıdır. Bağımlı, madde kullanımına ara verdiğinde yoksunluk belirtileri yaşar. Zamanla madde kullanım sıklığını ve dozunu artırır. Aşağıdakilerden sadece 3'ünün 12 aylık bir süre içerisinde görüldüğü kişi bağımlıdır. • Kullanılan madde miktarının sorunlara rağmen giderek arttırılması. • Bırakma çabalarının boşa çıkması. • Maddeyi sağlamak, kullanmak veya bırakmak için çok fazla zaman harcanması. • Sosyal, mesleki ve kişisel etkinliklerin azaltılması veya bırakılması • Kişinin tasarladığından daha fazla madde kullanması.

Madde bağımlılığı, uyuşturucu bağımlılığı olarak da bilinmekle birlikte bir maddenin bünyeye zararlı şekillerde veya miktarlarda kullanılması olarak tanımlanabilir. Madde kullanımının sebep olduğu bir bağımlılık türü olup, bozukluk olarak sınıflanmaktadır. Madde kullanımı farklı bilim alanlarında kendisine yer bulan yaygın bir bozukluktur. Tıp ve hukuk açılarından farklı tanımları tercih edilmektedir. Bir maddenin etkisi altında olan kişilerde çoğu zaman suça meyil veya toplumsal normlara uymayan davranışlar ortaya çıkar ve bununla birlikte uzun süreli kişilik sorunları görülebilir (Ray & Ksir, 1999). Fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunların yanı sıra, madde kullanımı, yasaların yapıldığı bölgelere göre değişmekle birlikte büyük ölçüde cezai işlemlerle sonuçlanmaktadır (Harris, Nagy, & Vardaxis, 2014).

Bağımlılığa konu olan maddeler alkol, amfetamin, barbitürat (sakinleştirici), benzodiazepinler, halüsinojenler, kenevir, kokain, metakalon ve opioidler. Madde bağımlılığının kesin nedeni bilinmemekle birlikte, iki baskın teori vardır: ya başkalarından öğrenilerek ortaya çıkan genetik bir eğilim ya da bağımlılıkla birlikte gelişen ve bünyeyi zayıflatıcı kronik hastalık olarak ortaya çıkan bir alışkanlık (McLellan, Lewis, O'brien, & Kleber, 2000).

Verileri incelendiğinde, 2019 yılında dünyada yaklaşık olarak 35 milyon insanın madde kullanımı suçu işlediği ve 2017 yılında ise 585 bin kişinin ilaç kullanımı nedeniyle vefat ettiği görülmektedir (United Nations Publication, 2019). Yüksek riskli madde kullanımı sorunu yaşayan, başka bir ifadeyle tekrarlayan uyuşturucu kullanımı olan 27 milyon insanın, psikolojik ve sosyal sorunları ortaya çıkmakta ve sonuç olarak sağlıkları her geçen gün kötüleşmektedir (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2020). 1990 yılında madde kullanım bozukluklarının neden olduğu ölümler 165 bin iken bu sayı 2017 yılında 585 bin'e yükselmiştir (United Nations Publication, 2019).

Artan sayıların neden olduğu kaygı, tüm alanları etkiliyor olması nedeniyle eğitim için de tehdit olmaktadır. Okullarda, madde kullanımının zararları konusunda yeterli ve doğru paylaşımın yapılması, eğitimcilerin görevi haline gelmektedir. Özellikle ergenlikle beraber gelişen bedensel, bilişsel ve psikolojik krizlerle baş etmeye çalışan bireylerin, krizlerle yüzleşmek yerine kaçmayı tercih ederek uyum yerine uyumsuzluğa yönelmesinin dolaylı sonucu olarak ortaya çıkan bir davranış problemi olması, madde kullanımı sorununun yaygınlık kazanmasıyla birlikte davranış mühendisliği olarak görülen eğitimin ilgi alanına girmeye zorlamaktadır. Dürtüsellikten beslenen risk alma eğilimi, bir müddet sonra bünye için yıkıcı etkileri olan bağımlılığa dönüşmeden önce bireylere yeterince anlatılmasıyla çözülmesi, bağımlılığın gelişmesinden sonra yapılacak müdahalelere nazaran daha etkili ve kolaydır. Türkiye'de ölümcül doz aşımı sorunu AB ülkelerine nazaran daha genç yaşlarda görülmekle birlikte uyuşturucu kaynaklı ölüm sayıları 2018 yılında 9221'e ulaşmıştır (Bkz: Şekil 1) (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2020).

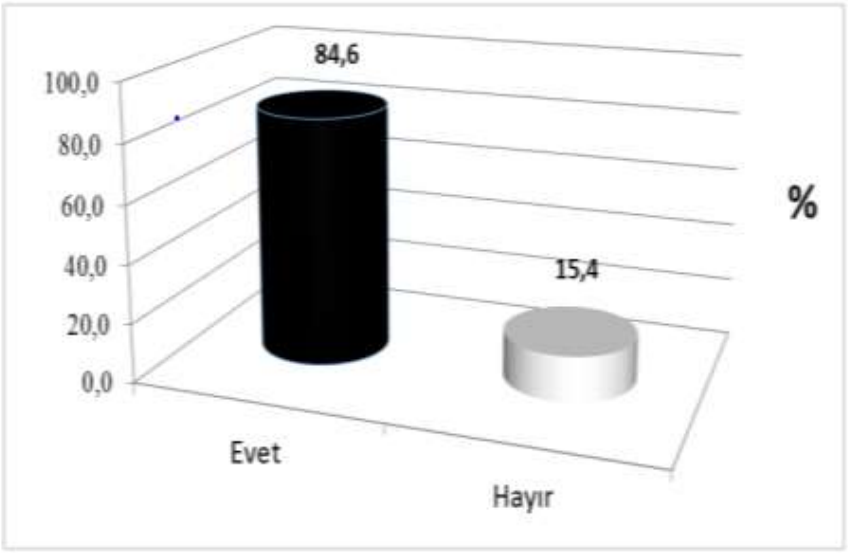
Şekil 1: Ülkelere Göre Aşırı Doz nedeniyle Ölüm Sayıları

Şekil 1 incelendiğinde İngiltere, Almanya, İsveç ve İspanya'nın ardından en fazla doz aşımı ölümü gerçekleşen ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Ülkemizde bu çalışmalarda ergenler arasında sigara kullanımının %45-55 arasında, alkol kullanımının %33-55 arasında (Ögel, ve diğerleri, 2003; Karatay & Kubilay, 2004; Siyez & Palabıyık, 2009) ve esrar kullanımının %4-8 arasında (Ögel, 1996; Aysan, Siyez, & Uzbaş, 2005) değiştiği görülmektedir.

Sağlık Bakanlığı Hasta Hakları ve Tedavi Hizmetleri Daire Başkanlığı'ndan alınan ÇEMATEM verilerine göre 2015 yılında 18 yaş altı 633 hasta için kullanım sıklığı dikkate alındığında maddeler şöyle sıralanabilir: Eroin (%48.4), esrar (%12.6), uçucular (%8), metamfetamin (%5), MDMA (%2). 2014 yılında da sıklık benzer şekilde eroin, esrar ve uçucular şeklinde olmuştur. Toplum örneklemi açısından bakıldığında en sık kullanılan maddeler sırasıyla esrar, uçucular, benzodiazepin ve ekstazidir (3). Yıllara göre araştırmaların seyri incelendiğinde, dikkati çeken bulgu alkol ve tütün kullanımının azaldığı fakat esrar ve diğer maddelerde, özellikle ekstazi kullanımında belirgin bir artışın olduğudur (Çetin, 23-26 Kasım 2017).

Türkiye'de madde kullanımının yaygınlığına ilişkin verilerin ortaya konması, duruma ilişkin ülke politikasının belirlenmesi, uygulanması ve ölçülüp değerlendirilebilmesi açısından oldukça önemlidir. Madde kullanım yaygınlığının, ülkemizdeki bağımlılık eğilimlerinin ve madde kullanımına yönelik risk algısının belirlenmesi maliyeden güvenliğe, sağlıktan eğitime kadar her alanı ilgilendirmekte ve diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanındaki çalışmaları da etkilemektedir.

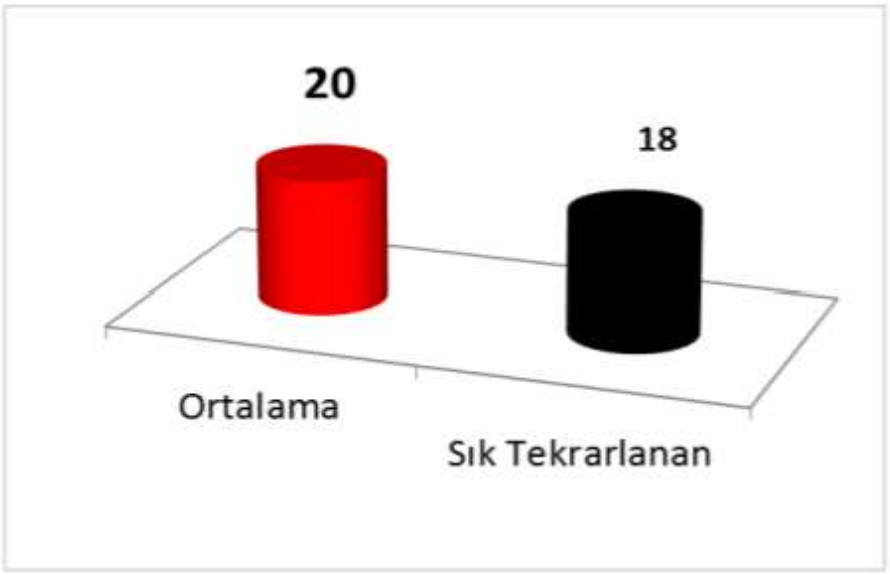
Türkiye genelinde İl Emniyet Müdürlükleri tarafından uyuşturucu kullanımı ve bağımlılığıyla ilgili 6143 birey üzerinden yapılan araştırmada, %33,3'ü ortaokul ve dengi okul, %30,9'u liselerde öğrenim gören örneklemin %84,6'sı (5198 kişi) uyuşturucu madde denediğini, %15,4'ü (945) ise hiç madde kullanmadığını ifade etmişlerdir (Türkiye Uyuşturucu Raporu, 2019).

Şekil 2. Uyuşturucu maddeyi deneme durumu (Türkiye Uyuşturucu Raporu, 2019)

Şekil 2'ye göre katılımcıların %84,6'sı (5198 kişi) uyuşturucu madde denediğini, %15,4'ü (945) ise hiç madde kullanmadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların kaç yaşında madde denedikleri sorusuna verdikleri yanıtlar Şekil 3'te görülmektedir.

Şekil 3. Uyuşturucu maddeye başlama yaşı (Türkiye Uyuşturucu Raporu, 2019)

Şekil 3'e göre ortalama yaş 20, sık tekrarlanan başlama yaşı ise 18 olarak ifade edilmiştir. Başlama yaşı ortalaması 19,5'tur (İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, 2019).

Belirtilen verilere ek olarak katılımcıların %86,8'i uyuşturucu öncesi tütün kullanımının olduğunu, %44,4'ü uyuşturucu öncesi alkol kullanımının olduğunu, %85,6'sı uyuşturucu kullanmaya esrar maddesi ile, %5,3'ü eroin maddesi ile başladığını belirtmişlerdir. Uyuşturucuya başlama nedenlerini %33,2 ile merak, %23 ile arkadaş ısrarı, %12,3 kişisel, %11,3 aile içi sorunlar olarak ifade etmişlerdir. Belirtilen nedenlerle %71,9'u uyuşturucuyu ilk

olarak arkadaş veya arkadaş çevresinden temin ettiğini, %25,2'si ise satın aldığını söylemişlerdir (İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, 2019). Bu bağlamda çoğunlukla "polisle başı belaya giren", okuldan / evden kaçan veya bilerek başkasının malına zarar veren ve madde bağımlılığı olan arkadaşı olduğu tespit edilen lise öğrencilerinin; ergenlik döneminin getirdiği otoriteye karşı isyankarlık, aykırılık ve fevri davranışlarla birlikte madde kullanma risklerinin arttığı bulgulanmıştır (Erdem, Eke, Ögel, & Taner, 2006). Liselerde devamsızlıkları yüksek düzeyde olan, not ortalaması genel ortalamasının altında bulunan ve öğretmenleri tarafından riskli olarak tanımlanan öğrencilerin sigara, alkol ve esrar kullanma, intihar etme ve suçlu davranışlarda bulunma olasılıkları diğer öğrencilerden önemli düzeyde yüksek bulunmuştur (Hallfors, Cho, Brodish, & Flewelling, 2006).

Yine alanyazındaki farklı araştırma sonuçlarına göre 9 lisede 7700 öğrenciyle yapılan araştırma sonucuna göre de öğrencilerin %15,5'inin sigara, %4,4'ünün alkol kullandığı (Güler, Güler, Ulusoy, & Bekar, 2009), sosyoekonomik düzeyi yüksek bölgede yer alan okuldaki öğrencilerin % 8,7'sinin, sosyoekonomik düzeyi düşük bölgede yer alan okuldaki öğrencilerin % 21'inin (Karatay & Kubilay, 2004), kırsal bölgede yer alan okuldaki öğrencilerin ise % 12,8'inin (Ögel, Tamer, Evren, & Çakmak, 2001) sigara kullandığı, yine tek bir il genelinde yapılan bir araştırmada lise öğrencilerinin % 27,4'ünün sigara kullanmaya, %24,4'nün ise belli aralıklarla alkol kullanmaya devam ettiği (Erdamar & Kurupınar, 2014), yine ülkemizde on sekiz yaş altı için yaşamında en az bir defa madde kullanım oranının %1-5 arasında değiştiği (Çetin, 23-26 Kasım 2017) vurgulanmaktadır.

Yukarıda belirtilen arkadaş etkisi, kişisel ya da aile sorunları, merak, ergenliğin getirdiği özellikler gibi nedenlerle lise öğrencilerinin önemli sayılabilecek oranda sigara ve alkol kullandığı ve bu oranın sunulan raporlar ve araştırmaların ulaştığı sonuçlar bağlamında arttığı (Akkuş, Eker, Karaca, Kapısız, & Açıkgöz, 2016) görülmektedir. Bu durum lise öğrencilerinin madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeylerinin zayıflığı ile ilişkilendirilebilir. Bu nedenle lise öğrencilerinin, madde kullanımına ve madde bağımlılığına ilişkin zararlarla ilgili bilgi edinmelerine yönelik eğitim etkinliklerinin artırılması hedeflenmelidir. Bu hedefi yerine getirmek üzere liselerde uzman kişilerce öğrencilere yönelik belli aralıklarla nitelikli eğitim seminerleri ve konferansları planlanmalı ve gerçekleştirilmelidir (Erdamar & Kurupınar, 2014). Madde bağımlılığını önlemede seminerler, konferanslar ve akran desteğini içeren farklı eğitim programlarının uygulandığı araştırmalarda ulaşılan sonuçlar incelendiğinde, örneğin akran eğitimi programına katılan lise öğrencileri, eğitim programına ilişkin olumlu geri bildirimlerde bulunmuşlar, iletişime açık, canlı eğitimcilerin daha etkin olduklarını belirtmişlerdir. Ergenler bağımlılık ile ilgili bazı bilgilere ilişkin eğitim öncesinde hiç bilgileri olmadığını, eğitim sonrasında madde kullanmama eğilimlerinin arttığını, akran eğitiminin önyargısız dinlemeyi sağladığını, madde bağımlılığına ilişkin öğretici ve eğlendirici programların daha verimli olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca eğitim esnasında madde kullanan lise öğrencileri kullandıkları maddeleri grup içinde çekinmeden söyleyebilmişlerdir (Akkuş, Eker, Karaca, Kapısız, & Açıkgöz, 2016). Börekçi, Akdeniz Uysal, Özel ve Aksu (27 Haziran- 1 Temmuz 2018) da öğrencilerin madde bağımlılığına yönelik eğitim öncesi ve eğitim sonrası bilgilerini karşılaştırılmış ve eğitim sonrası bilgi düzeylerinde artış olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer olarak Siyez ve Palabıyık (2009) da öğrencilerin uyuşturucu maddelere ilişkin bilgi düzeylerinde ve madde kullanımını reddetme becerilerinde artış sağlanırken, maddelere yönelik yanlış inanışlarda azalma sağlandığını belirtmişlerdir.

Türkiye'de madde kullanımı ve madde bağımlılığına ilişkn bilgi edindirme çalışmaları yoğunlukla çocuk ve ergenler için eğitimler, seminerler ve konferanslar, afişler ve broşürler yoluyla yapılmaktadır. Alanyazında eğitim, seminer ve konferansların etkilerine ilişkin kapsamlı değerlendirmeler ve izleme çalışmaları bulunmamaktadır. Türkiye'de madde bağımlılığı ile ilgili önleme çalışmalarını Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) koordine etmektedir.

İçişleri Bakanlığı Gençlik ve Spor Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Türkiye Yeşilay Cemiyeti de çalışmalarda yer almaktadır (Yıldız, 2018). Lise öğrencilerinin madde kullanımı, madde bağımlılığı ve bu nedenlerle şiddet, suç, çeteleşme, devamsızlık, bulaşıcı hastalıklar, zorbalık ve dışlanma gibi ortaya çıkan sorunlar eğitimler ve konferanslar gibi okul sosyal hizmetinin önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır (Işık, 2018). Köse, Gül ve Keskin (2017) de yaptıkları araştırma sonucunda lise öğrencilerinin madde bağımlılığı farkındalık düzeylerinin yüksek fakat bilgi düzeylerinin orta düzeylerde olduğuna ulaşmışlardır. Çalışmalarında bilgi düzeyini artırmak üzere okullarda öğrenci düzeyine uygun kapsamlı eğitici derslerin, seminerlerin ve etkinliklerin düzenlenmesini önermişlerdir.

Belirtilen nedenlerle bu araştırmanın amacı, konferans tekniği ile sunulan madde bağımlılığı eğitiminin lise öğrencilerinin madde bağımlılığı konusundaki bilgi düzeylerine etkisini incelemektir.

Bu genel amaç doğrultusunda aşağıda yer alan araştırma sorusuna yanıt aranmıştır.

Lise öğrencilerinin madde bağımlılığı bilgi düzeyleri ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

2. YÖNTEM

Bu başlık altında araştırmanın modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizi açıklanmıştır.

2.1.Araştırma Modeli

Bu çalışmada, Türkiye'de Malatya ilinde bulunan bir lisede tek gruplu ön-test son-test deneysel model kullanılmıştır. Deneysel işlem sürecinde, Yeşilay tarafından hazırlanan Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı'ına uygun olarak öğretim yürütülmüştür.

2.2.Çalışma Grubu

2019-2020 Güz yarıyılında Eğitim Fakültesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü'nde öğrenim gören 6 lisans öğrencisi tarafından Malatya ili merkez ilçesinde yer alan bir lisede öğrenim gören 282 öğrenciye verilen konferanslar aracılığıyla öğrencilerin madde bağımlılığına yönelik bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması amaçlanmıştır.

Tablo 1'de çalışma grubunun cinsiyetlerine ilişkin dağılım görülmektedir.

Tablo 1. Çalışma grubunun cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	f	%	Yığılmalı %
Kız	124	44,0	44,0
Erkek	158	56,0	100,0

Tablo 1'e göre çalışma grubunun % 44'ünü kız (n=124), % 56'sını ise erkek (n=158) öğrenciler oluşturmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunu erkek öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 2'de çalışma grubunun sosyo-ekonomik düzeyine ilişkin dağılım görülmektedir.

Tablo 2. Çalışma grubunun sosyo-ekonomik düzeye göre dağılımı

Düzeyler %	f	%	Yığılmalı %
Alt	12	4,4	4,4
Orta	249	91,9	96,3
Üst	10	3,7	100,0

Tablo 3'e göre çalışma grubunun %4,4'ünü alt sosyo-ekonomik, % 91,9'unu orta sosyo ekonomik ve % 3,7'sini üst sosyo-ekonomik düzeydeki öğrenciler oluşturmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu orta sosyo ekonomik düzeyde iken, en az oranda üst sosyo ekonomik düzeydedir.

2.3.Verilerin Toplanması

Eğitimden önce ve sonra yine Yeşilay tarafından oluşturulan bilgi testi aracılığıyla öğrencilerin madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Testte doğru-yanlış türü 12 soru kullanılmıştır. Ölçek maddeleri cevaplanırken öğrencilerden düşünceyi doğru buluyorlarsa D, yanlış buluyorlarsa Y, bilgileri ve fikirleri yoksa F yazmaları istenmiştir. D (3 puan), Y(1 puan) ve F (0 puan) biçiminde puanlandırılmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 36 (12x3) iken, en düşük puan 12'dir (12x0).

2.4.Verilerin Çözümlenmesi

Veriler konferans tekniğine dayalı öğretim uygulanan lise öğrencilerinin ön-test ve son-test puanları arasında anlamlı fark olup olmadığını ortaya koymak için betimleyici istatistikler ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile çözümlenmiştir.

3. BULGU

Çalışmanın amacı konferans tekniği ile sunulan madde bağımlılığı eğitiminin lise öğrencilerinin madde bağımlılığı konusundaki bilgi düzeylerine etkisini incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için yapılan istatistiksel analizler ve elde edilen bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Araştırmanın sorusu "Lise öğrencilerinin madde bağımlılığı bilgi düzeyleri ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?" biçimindedir. Belirtilen araştırma sorusuna cevap verebilmek için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi'ne ilişkin analiz sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 3. Deney grubu madde bağımlılığı bilgi düzeyi öntest-sontest puanları arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Puan	N	SO	ST	z	p

M.B. Bilgi düzeyi öntest puanı	282	29,0	0,288	7440	0,001
M.B. Bilgi düzeyi sontest puanı	282	29,8	0,314		

Tablo 3'de görüldüğü üzere, deney grubunu oluşturan öğrencilerin Madde Bağımlılığı Bilgi Düzeyine İlişkin Bilgi Testi'nden aldıkları öntest ve sontest puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığını test etmek için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonucunda, sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak sontest lehine $p<.001$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Başka bir deyişle, konferans tekniğine dayalı madde bağımlılığı eğitimi sonunda, deney grubunu oluşturan öğrencilerin madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeyleri anlamlı biçimde artmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Araştırmada "lise öğrencilerinin madde bağımlılığı bilgi düzeyleri ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?" sorusuna yanıt aranmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda konferans tekniğine dayalı madde bağımlılığı eğitimiyle, lise öğrencilerinin madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeyindeki gelişmenin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu anlamlı gelişmenin nedenlerinden ilki eğitimin bir teknik bağlamında planlanmış olması olabilir. Alanyazın incelendiğinde madde bağımlılığına ilişkin eğitimlerin okuldaki öğretmenler yerine dışarıdan uzman sıfatıyla giden üniversite öğrencileri tarafından verilmiş olması bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Alanyazındaki farklı araştırmaların (Akkuş, Eker, Karaca, Kapısız, & Açıkgöz, 2016; Gökgöz & Koçoğlu, 2009; Siyez & Palabıyık, 2009) ulaştığı sonuçlar, düzenlenen eğitimlerin madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeyini artırdığını desteklemektedir. Bu çalışmadakine benzer biçimde madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeyini artırmak üzere seminerler düzenledikleri çalışmalarında Bağcı Taylan, Nas ve Ediz (2019) lise öğrencilerinin yaş düzeylerine yakın olan üniversite öğrencilerinden oluşan katılımcıların sigara, alkol ve madde bağımlılığına ile ilgili tedavi merkezleri, danışma ve destek hatlarına ilişkin bilgi düzeylerinde anlamlı bir artış olduğunu belirtmişlerdir. Ek olarak madde bağımlılığına ilişkin önemli bilgilerin seminerlerin son dakikaları yerine katılımcıların dikkatinin en yüksek düzeyde olduğu ilk dakikalarda verilmesinin bilgi oranını artıracağını vurgulamışlardır.

Ayrıca alanyazında madde bağımlılığına ilişkin uygulanmış bazı model ve tekniklerin, örneğin motivasyonel görüşme tekniğinin (Taş, Seviğ, & Güngörmüş, 2016), transteoretik modelin (Erol & Erdoğan, 2008; Güngörmüş & Erci, 2012; Taş, Seviğ, & Güngörmüş, 2016), aile yaşam becerileri programının (Ulaş, 2017), okullarda karşıt ekipler oluşturmanın (Gümüş Doğan & Ulukol, 2010) bilgi düzeyinde olumlu etkilerine ulaşılmıştır.

Bununla birlikte madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeyini artırmaya ilişkin alanyazındaki farklı çalışmalarda madde bağımlılığı eğitimlerinin akranlar tarafından yapıldığı (Börekçi, Akdeniz Uysal, Özel, & Aksu, 27 Haziran- 1 Temmuz 2018; Gümüş Doğan & Ulukol, 2010) ve bilgi düzeyinin arttığına ilişkin sonuçların alındığı görülmektedir. Bu çalışmada da madde bağımlılığına ilişkin konferanslar Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü'nde okuyan üniversite öğrencileri tarafından verilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeylerindeki artışı, konferansları veren üniversite öğrencilerinin yaşlarının, dinleyici konumundaki lise öğrencilerinin yaşlarına yakın olmasının da etkilediği düşünülebilir.

Konferans tekniğine dayalı eğitimin lise öğrencilerinin madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeyleri üzerindeki olumlu etkisi düşünüldüğünde bireylerle ve ailelerle çalışmalar (madde bağımlısı genç ve ailesi ile görüşmeler, konferanslar, etkinlikler, vb.); gruplarla çalışmalar (madde bağımlığını yenmiş bir grup gençle topluma uyum için grup çalışmaları, grup konferansları, vb.); toplumla çalışmalar (madde bağımlılarının ve ailelerinin sosyal dışlanmalarını önlemek için okulda ve çevresinde toplumsal duyarlılık kazandırma projeleri yapma, okul konferansları, vb.) yapılması ve böylece bilgi düzeylerinin artırılması önerilebilir.

Madde bağımlılığına ilişkin konferansa dayalı eğitim tekniğinin etkileri, madde bağımlılığını okullarda önlemek amaçlı çalışmalarda, madde bağımlılarını ve ailelerini sosyal dışlanmadan korumak ve onlara bu sorunu aşmalarında destek olmak, velileri ve öğrencileri bilgilendirip bilinçlendirmek amaçlı çalışmalarda ve madde bağımlısı gençlerin tedavi ve rehabilitasyon süreçlerinde gençle bireysel olarak ve ailesi ile birlikte madde kullanımına tekrar yönelmeyi engellemek ve topluma uyumu kolaylaştırmak amaçlı çalışmalarda denenebilir (Duman, Önal Dölek, Gökçeaslan Çiftçi, Karakuş, & Aktan, 2014).

Ek olarak öğretmenlerin de madde kullanımı ve madde bağımlılığına ilişkin bilgi sahibi olmalarını ve öğrencilerini bilgilendirmelerini sağlamak amacıyla, onlara bağımlılıkla mücadeleye ilişkin hizmet için eğitim verilmesi, süreçte aktif rol almalarının sağlanması, okul yönetimi, öğretmen ve veli işbirliğinin sağlanması, spor, sanat ve rehberlik etkinliklerinin nitelik ve niceliğinin artırılması önerilmektedir (Kırımlıoğlu, 2007). Bununla birlikte öğretmen, yönetici, velilerin ve belirli ölçütler bağlamında seçilmiş akranların eğitim sürecine katılımlarının yanı sıra süreci planlamaya da katılımları sağlanabilir. Okullardaki psikolojik danışma ve rehberlik uzmanlarının ve varsa program geliştirme uzmanlarının işbirliğiyle madde bağımlılığına ilişkin etkili programlar hazırlanabilir, öğrencilerin madde kullanımı ve madde bağımlılığına ilişkin bilgi düzeyleri artırılabilir (Kırılmaz & Dağlı, 2018).

KAYNAKÇA

Akkuş, D., Eker, F., Karaca, A., Kapısız, Ö., & Açıkgöz, F. (2016). Lise gençlerinde akran eğitimi programı madde bağımlılığını önlemede etkili bir model olabilir mi? *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 7*(1), 34-44.

Aysan, F., Siyez, D. M., & Uzbaş, A. (2005). Lise öğrencilerinde görülen duygusal ve davranışsal problemler ile denetim odağı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*(21), 43-58.

Bağcı Taylan, Ş., Nas, İ., & Ediz, Ç. (2019). Sağlıklı yaşam seminerine katılan öğrencilerin madde bağımlılığı ile ilgili farkındalıkları. *Bağımlılık Dergisi, 20*(4), 197-205.

Börekçi, G., Akdeniz Uysal, D., Özel, A., & Aksu, D. (27 Haziran- 1 Temmuz 2018). Madde bağımlılığını önlemede meslek lisesi öğrencilerine verilen akran temelli eğitimin etkinliğinin değerlendirilmesi. *Uluslararası 3. Gençlik Araştırmaları Kongresi.* Nahçıvan. http://genclikkongresi.mu.edu.tr/Belgeler/22/22/Gen%C3%A7lik%20Bildiri%20Kitab%C4%B1%20Kas%C4%B1m%202018(1).pdf adresinden alındı

Çetin, F. H. (23-26 Kasım 2017). Türkiye' de bağımlı çocuk ve ergenlerin madde spektrumu. *11. Ulusal Alkol ve Madde Bağımlılığı Kongresi Sunum Özetleri Kitabı 1.* Antalya.

Duman, N., Önal Dölek, B., Gökçeaslan Çiftçi, E., Karakuş, B., & Aktan, C. (2014). Milli Eğitim Bakanlığı'nda sosyal hizmet mesleği ve okul sosyal hizmetinin görev ve

sorumlulukları raporu. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Dergisi*, 8-19. http://shuder.org/Resimler/2f538c2b-07c8-46da-afaa-d5eefbfccc3dokul-sosyal-hizmeti-dergi-ozel-sayisipdf.pdf adresinden alındı

Erdamar, G., & Kurupınar, A. (2014). Ortaöğretim öğrencilerinde görülen madde bağimliliği alişkanliği ve yayginliği. *Bartın İli Örneği. Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 65-84.

Erdem, G., Eke, C. Y., Ögel, K., & Taner, S. (2006). Lise öğrencilerinde arkadaş özellikleri ve madde kullanımı. *Bağımlılık Dergisi*(7), 111-116.

Erol, S., & Erdoğan, S. (2008). Application of a stage based motivational interviewing approach to adolescent smoking cessation: the Transtheoretical Model-based study. *Patient Education and Counseling*(72), 42-48.

European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. (2020). *European Drug Report: Trends and Developments.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Gökgöz, Ş., & Koçoğlu, G. (2009). Adolesan çağda sigarayla ilgili verilen eğitimin etkileri. *Fırat Tıp Dergisi, 14*(1), 33-41.

Güler, N., Güler, G., Ulusoy, H., & Bekar, M. (2009). Lise öğrencileri arasında sigara, alkol kullanımı ve intihar düşüncesi sıklığı. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*(31), 340-345.

Gümüş Doğan, D., & Ulukol, B. (2010). Ergenlerin sigara içmesini etkileyen faktörler ve sigara karşıtı iki eğitim modelinin etkinliği. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 17*(3), 179-185.

Güngörmüş, Z., & Erci, B. (2012). Transtheoretical model –based education given for smokıng cessation in higher school students. *Southeast Asian J Trop Med Public Health*(43), 1548-1559.

Hallfors, D., Cho, D., Brodish, P. H., & Flewelling, R. (2006). Identifying high school students “At Risk” for substance use and other behavioral problems: Implications for prevention, , 41(1), 1-15. doi: 10.1080/10826080. *Substance Use & Misuse, 41*(1), 1-15. doi:10.1080/10826080500318509

Harris, P., Nagy, S., & Vardaxis, N. (2014). *Mosby's Dictionary of Medicine, Nursing and Health Professions-Australian & New Zealand Edition-eBook.* . Elsevier Health Sciences.

İçişleri Bakanlığı. (2011). Bağımlılık yapıcı maddeler ve bağımlılıkla mücadelede ulusal politika ve strateji belgesinin uygulanması için eylem planı 2010-2012. 5. Ankara: EGM-Eğitim Dairesi Başkanlığı Basımevi Şube Müdürlüğü.

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü. (2019). *Türkiye Uyuşturucu Raporu.* Ankara. http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUB%C4%B0M/Ulusal%20Yay%C4%B1nlar/2019-TURKIYE-UYUSTURUCU-RAPORU.pdf adresinden alındı

Işık, A. (2018). Türkiye’de madde bağımlılığıyla mücadelede bir sosyal politika uygulaması olarak okul sosyal hizmetinin önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 29*(1), 208-227.

Karatay, G., & Kubilay, G. (2004). Determination of substance use and influential factors in two high schools at different socioeconomic levels. *Hemsirelikte Araştırma Geliştirme Derneği Dergisi*(1), 57-70.

Kırılmaz, H., & Dağlı, Z. (2018). Bağımlılık ve bağımlılıkla mücadele konusunda akademik çalışmalar üzerine bir inceleme. H. Ateş, & A. Koçak içinde, *Bir kamu politikası olarak bağımlılıkla mücadele içinde.* Ankara: Nobel Yayınları.

Kırımlıoğlu, H. (2007). İlköğretim II. kademe öğrencilerinin madde kullanimi ve bağimliliğini önlemede okul yöneticisi, beden eğitimi ve rehber öğretmenlerin bilgi, görüş ve önerileri (Ankara il örneği). *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Köse, E. Ö., Gül, Ş., & Keskin, B. (2017). Ortaöğretim öğrencilerinin madde bağimliliği ile ilgili farkindalik ve bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi, 18*(1), 8-15.

McLellan, A. T., Lewis, D. C., O'brien, C. P., & Kleber, H. D. (2000). Drug dependence, a chronic medical illness: implications for treatment, insurance, and outcomes evaluation. *Jama, 284*(13), 1689-1695.

Ögel, K. (1996). Alkol ve madde kullanımında önleme çalışmaları. *Kriz Dergisi, 4*(2), 77-79.

Ögel, K., Tamer, D., Evren, C., & Çakmak, D. (2001). Lise gençleri arasında sigara, alkol ve madde kullanım yaygınlığı. *Türk Psikiyatri Dergisi*(12), 47-52.

Ögel, K., Uguz, Ş., Sır, A., Yenilmez, Ç., Tamar, M., Çorapçıoğlu, A., . . . Liman, O. (2003). Cannabis use prevalence among primary and secondary school children in turkey. *Bağımlılık Dergisi*(4), 15-19.

Ray, O., & Ksir, C. (1999). *Drugs, society, and human behavior.* Boston: WCB.

Siyez, D., & Palabıyık, A. (2009). Günebakan madde bağımlılığını önleme eğitim programının lise öğrencilerinin madde kullanım sıklığı, uyuşturucu maddeler hakkındaki bilgi düzeyleri ve yanlış inanışları ile madde reddetme becerileri üzerindeki etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(28), 56-67.

Taş, F., Seviğ, E. Ü., & Güngörmüş, Z. (2016). Sigara bağımlılığında davranış değişimi için transteoretik model ile motivasyonel görüşme tekniğinin kullanılması. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 8*(4), 380-392.

Ulaş, E. (2017). Madde bağımlılarının rehabilitasyonunda eylem araştırma temelli aile yaşam becerileri programının etkililiği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

United Nations Publication. (2019). *World Drug Report.* Sales No. E.19.XI.8.: United Nations publication.

Yıldız, M. O. (2018). Belediye madde bağımlılığı merkezlerinin çalışmalarının değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Başkent Üniversitesi.

MÜZİK'TE METİNLERARASILIK

INTERTEXTUALITY IN MUSIC

Doç. Dr. Lilian Maria TONELLA TÜZÜN

Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Müzik Bölümü

ABSTRACT

Introduced by literary linguistics, the term intertextuality states that a literary work is not simply the product of a single author, and suggests that the text's relations with other texts are viewed from a social, cultural and historical point of view, both from the author and the reader. The set of subjects treated in the intertextuality analogously, are analyzed in studies in the area of musicology in a parallel universe. The scope of this paper is to study multidisciplinary of the theory of intertextuality related to musical analysis. The Johann Sebastian Bach's Well Tempered Clavier Prelude No. 1 in C Major BWV 846 is the model used to exemplify cases of intertextuality in music in the nineteenth and twentieth centuries. The musical text is remembered, echoed and recreated in accordance with the complex individual contexts of each composer. In the findings, there are Frederic Chopin's Etude Op. 10 No. 1 in C Major, Leopoldo Godowsky's Study after the Frederic Chopin's Op. 10 No. 1 Etude in C Major, Dimitri Shostakovich's Prelude Op. 34 No. 1 in C Major, and Witold Lutoslawsky's Etude No. 1 in C Major. Therefore, a literary review on intertextuality was carried out in order to summarize and interpret the previously determined theme through a descriptive analysis of musical cases. The study concludes that the understanding of the identification of the intertextuality of the referenced material proposes implicit or explicit meanings, favoring a critical reading of artistic works.

Keywords: Intertextuality, Johann Sebastian Bach, Musicology, Multidisciplinary, Music analyses

ÖZET

Edebiyat alanına ait bir terim olan metinlerarasılık edebi bir eserin sadece tek bir yazarın ürünü olmadığını, metnin yazar ve okuyucu açısından sosyal, kültürel ve tarihsel bir bakış açısıyla diğer metinlerle ilişkili olduğunu belirtir. Metinlerarasılığın ele alınan disipliner dizisi parallel bir evren olarak müzikoloji alanında yapılan çalışmalarda incelenmektedir. Bu çalışmanın kapsamı, müzikal analizle ilgili metinlerarasılık teorisini multidisipliner olarak incelemektir. Çalışmada on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl müziğinde metinlerarasılık Johann Sebastian Bach'ın Eşit Düzenlenmiş Klavye Do Major BWV 846 Prelude No. 1 örnek alınarak incelenmiştir. Anımsanan, hatırlanan müzik metnini her besteci karmaşık bireysel bağlamlarına göre yeniden oluşturur. Bulgularda Frederic Chopin'in Op. 10 No. 1 Do Majör Etüdü, Leopold

Godowsky'nin Frederic Chopin'in Op. 10 No. 1 Do Majör Etude üzerine Etüdü, Dimitri Shostakovich'in Op. 34 No. 1 Do Majör Preludu, Witold Lutoslawsky'nin Etüdü No. 1 yer almaktadır. Araştırmada önceden belirlenmiş temayı eserlerin betimsel analizi yoluyla özetlemek ve yorumlamak için metinlerarasılık üzerine bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada atıfta bulunulan materyalin metinlerarasılığının sanatsal eserlerin eleştirel bir okumasını destekleyen örtük veya açık anlamlar önerdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Johann Sebastian Bach, Müzikoloji, Multidisipliner, Müzikal analiz

INTRODUCTION

The term intertextuality was first introduced in literary linguistics by Bulgarian-born French semiotician and philosopher Julia Kristeva (1941) in the late 1960s. In this time, the structuralism was being debated leading to the emergence of what stands beside the work of many other seminal poststructuralist thinkers such as Jacques Lacan, Jacques Derrida, Roland Barthes, Michel Foucault and Louis Althusser (Allen, 2011, p. 15).

In Kristeva's manifesto, which includes such essays as The Bounded Text and World, Dialogue, and Novel, Kristeva broke from traditional notions of the influences of the author and the sources of texts. Kristeva argued that all signifying systems, from table settings to poems, are constituted by the manner in which they transform earlier signifying systems. A literary work, then, is not simply the product of a single author, but of the author's relationship to other texts, and to the structure of language itself. Kristeva states that the primary point in intertextuality is the interdependence of texts. All texts are intertexts because they refer to, recycle and draw from the pre-existing texts. Any work of art is an intertext which interacts with the other texts, rewrites, transforms or parodies them. Intertextuality suggests a range of links between a text and other texts emerging in diverse forms as direct quotation, citation, allusion, echo, reference, imitation, collage, parody, pastiche, literary conventions, structural parallelism and all kinds of sources either consciously exploited or unconsciously reflected. By so doing an intertext transforms or reproduces the texts preceding it (Zengin, 2016, p. 300).

Like modern literary and cultural theory, itself, the origins of intertextuality can be trace back to 20th-century linguistics. A major role in understanding intertextuality was played by the Swiss linguist Ferdinand de Saussure (1857-1913). By emphasizing the systematic features of language, Saussure established the relational nature of meaning and texts. Saussure's linguistic theories recognizing language as a system of syntax, phonology and semantics were applied to literature much later. Saussure argued that language is a system of signs in relation, a structured system, an entire network of signs. Language is just one type of sign systems among many others in the world, so it carries a social context also. Therefore, everything belonging to a system is a sign and the sign's meaning is determined by its association with the other signs in the same system (Zengin, 2016, p. 306-307).

Another literary theorist who had a major influence on the theory of intertextuality was the Russian Mikhail Bakhtin (1895-1975). Bakhtin took a different approach to language and

is far more concerned than Saussure with the social contexts within words are exchanged. If the relational nature of the word for Saussure stems from a vision of language seen as a generalized and abstract system, for Bakhtin it stems from the word's existence within specific social sites, specific social registers and specific moments of utterance and reception (Allen, 2011, p. 11)

The Saussurean and Bakhtinian theories of language and literature were the pillars that Kristeva needed for the concretization of the term intertextual.

The fundamental concept of intertextuality is that no text, much as it might like to appear so, is original; rather it is, because of the nature of language itself, a tissue of inevitable, and to an extent unwitting, references to and quotations from other texts (Allen, 2011, p. 1) (Forsyth, 2009, p. 1)

The same ideas can be applied to the musical organizational system, as music contain elements similarly to the language. Besides the signs, semiotics and semantics, the allusion and citation are the most common terms that can be traced between music and language. Each composer places the citation section in the new piece for a specific purpose. The citation place in a musical work as a microstructure (Aktulum, 2017, p. 19) Sometimes, the citations are abstracts, almost as an allusion, and the microstructures elevate the new artistic work to other interpretation intertextual levels. And it is precisely in the aspect of the different interpretative possibilities of intertextuality that this paper sought to analyze.

METHODS

The study took as starting point a short introduction on the topic of intertextuality in the area of linguistics through a literary research and sought to establish analogies with the area of musicology. For that, the Prelude No. 1 BWV 846 in C Major from the Well-Tempered Clavier by Johann Sebastian Bach was chosen as a model to exemplify cases of intertextuality in music in the nineteenth and twentieth centuries. Allusions of this musical model were seen in the Etude Op. 10 No. 1 in C Major by Frederic Chopin, Leopoldo Godowsky's Study on Frederic Chopin Op. 10 No. 1 in C Major, Prelude Op. 34 No. 1 by Dimitri Shostakovich and Etude No. 1 by Witold Lutoslawski in C Major. In order to better understanding the musical relations, this study dealt with each work and composer individually. In this way, different levels of intertextuality were found and commented in the five chosen works.

For this purpose, the descriptive analysis was used to sum up and explain the previously determined theme. In the analysis, data collection techniques were used to describe literature research. In the documentary screening carried out in the data collection process, examined articles, books, scores and biographies. (Yıldırım & Şimşek, 2011, p. 224)

FINDINGS AND COMENTS

Johann Sebastian Bach - Prelude No. 1 C Major WTK 846

The extraordinary Baroque composer Johann Sebastian Bach (1685-1750) is revered through the ages for its musical complexity and stylistic innovations. His immensurable

importance in the history of music is treated by Gray in the book 48 Preludes and Fugues by J. S. Bach in the following way:

> Every one, in fact, can find Bach precisely what he wishes to find, because everything is con- tained in him. It is symbolically significant that, such was the great prestige of the Bach family in music, the name of Bach, in his native Thuringia, was synonymous with 'musician', for Bach is, in truth, a kind of compendium and epitome of musical art – when we speak of the art of music we might just as well speak of the art of Bach [...] So far is it, then, from the truth that
>
> 'Nothing comes from him' that is would be nearer the truth to say that there is nothing in music today that has not come from him. In the same way that he summed up everything that had gone before him, so he anticipated everything that has succeeded him; it is even probable that every future development that the art has in store will be shown to have its origin and justification in Bach. He bestrides the world of music like a Colossus; there is no other composer of such gigant
>
> historical stature and importance. The only figure in any art with whom one could compare him in this respect is Dante Alighieri, who similarly seems to stand between the ancient and the modern worlds, summing up the one and anticipating the other, and creating the Italian language almost single-handed, by the sheer force of his genius. But Dante represents one national literary tradition only, among many; Bach stands for the whole of music. And out of all his gigantic, well-nigh fabulous output it is the Forty-eight Preludes and Fugues which best exemplify the amazing duality of his genius, both its *passéisme* and its futurism (Gray, 2013, p. 3);

For over 300 years, the contextual use of the Baroque keyboard and Bach's compositional pedagogy has been directing the entire history of the Western music. It is not an exaggeration to say that there is not eminent composer who seeks, at least theoretically, to follow in his footsteps.

The Well-Tempered Clavier is a masterpiece composed of 48 Preludes and Fugues that are divided into two volumes. The first volume was completed in 1722 and the second only twenty-two years later, in 1744. Its undeniable importance is proven in the imposition of this work in the repertoire of all classical piano schools around the world. The Prelude No. 1 in C Major is the opening piece of the cycle.
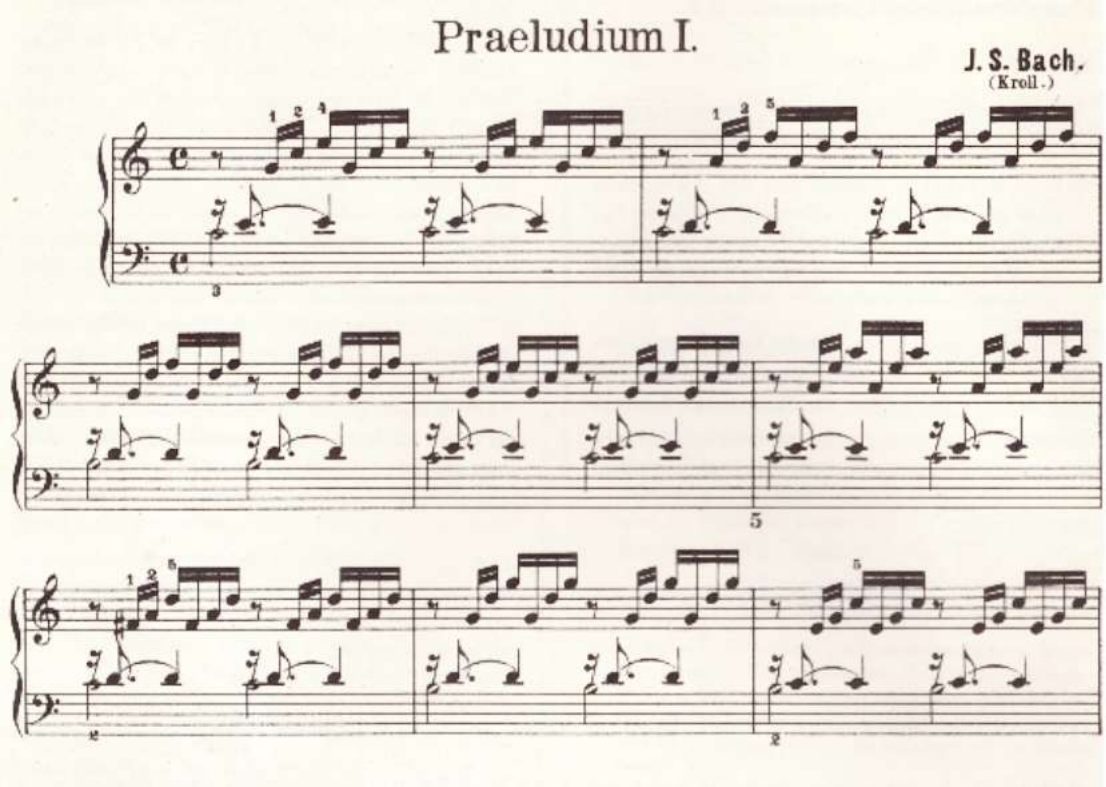

Figure 1: J. S. Bach Prelude No. 1 in C Major BWV 846, bars 1-8. (Bach, undated)

It is not a contrapuntally complex, so common in Bach's music, but a series of chord differently of the other preludes. The Prelude is both fascinatingly classic in its harmonic richness and modern in its repetitive simplicity. It is also notable for the smoothness of the voices and the tension built throughout its long coda, which represents long part of all prelude. About the Prelude, Gray states that,

No better exemplification than the First Prelude could be found of the contention adumbrated in the foregoing essay, to the effect that the first book of twenty-four is a work conceived as a whole, for it would be impossible to imagine a piece more perfectly fitted to serve as an intro- duction to what is to come; it immediately demonstrated the tendencies, moods, structural intentions and connexions of the whole coming opus. It is like an entrance, a portal, an archway leading into the temple, and it is symbolically appropriate that one Charles Gounod should, in the Meditation on the First Prelude of Bach, have scribed a blatant tune over it, just as the illiterate tourist scribbles his name on the façade of an historical monument or building (Gray, 2013, p. 11).

However, if it is considered that texts are reflections of other texts (Eco, 2016, p. 286) and that Bach is considered the model for the entire generations of the history of music, where did Bach get inspiration from to write his music?

Bach, used in his musical quotes, symbols, so important to the Baroque period (Aktulum, 2017, p. 23). The first theorist to defend and explain this subject was the Russian Boleslav Yavorsky (1877-1942). According to Yavorsky's studies, in addition to the symbology, also the numerology, the rhetoric, the texts of the Protestant Bible were used by Bach as elements inspirational for his music (Tonella Tüzün, 2016, p. 116). In this way, his quotes were not taken from other musical texts, but from other sources that were part of the Baroque time.

Frederic Chopin – Etude Op. 10 No. 1

The genre Etude appeared in the beginning of the nineteenth century, in the Romantic period, as a consequence of the mechanical improvement of the piano. The Etudes of this time, in addition to being short, were focused almost entirely on technical problems. However, in Chopin, the technical difficulty has become a true aesthetics and music generator. According to Rosen (1995, p. 491), in the entire piano repertoire by Chopin, only in one case a direct reference to Bach can be seen. This reference appears at the beginning of the Chopin's didactic masterwork, that is, the cycle of the Etudes Op. 10, Op. 25 and the Three New Etudes dedicated to Moscheles.

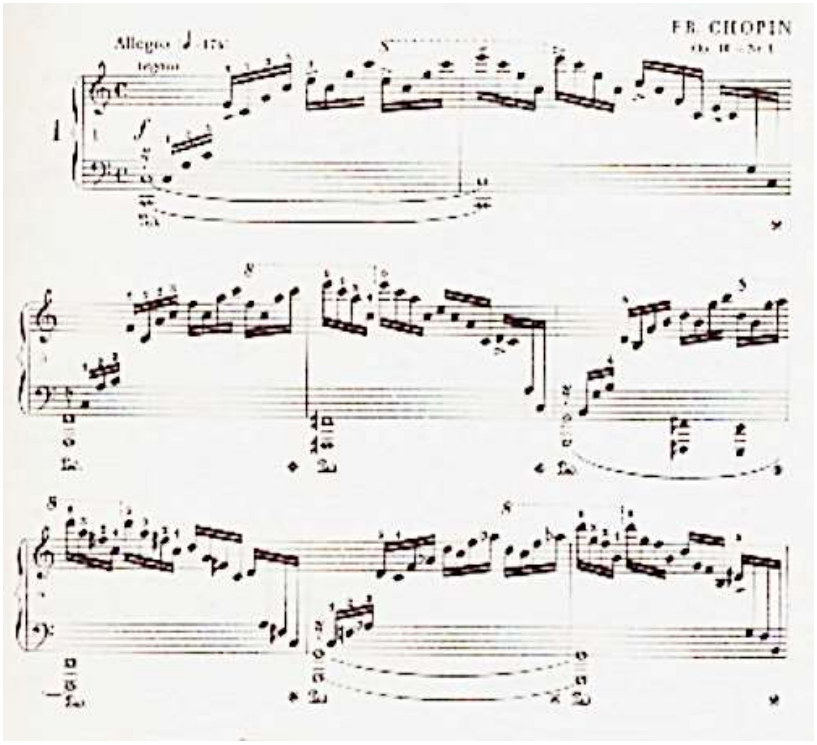

Figure 2: F. Chopin Etude Op. 10 No. 1 first page, bars 1-8. (Chopin, 1949)

The harmony used by Bach can be considered the reference system used for Chopin. If the notes of the first bars of Bach's Prelude are immobilized and transformed into chords, the

same harmonic system can be seen in Chopin's Etude, however, rewritten in a new conception. According to Rosen, the relationship of the Etude with the Prelude is stated in the follow way,

> Chopin's version is calculated to use the entire extension of the modern keyboard. Like Bach's introductory piece, Chopin's is a stream of arpeggios of almost absolute rhythmic uniformity whose melodic line seems to arise only from the succession of chords. In fact, it is common to start a cycle of masterworks with arpeggios, a standardized way to start improvisation: toccatas, fantasies and suites often start in this way. Liszt starts two of his large cycle of Etudes, *Transce-dental* and *Paganini*, with arpeggios. However, Chopin's first Etude is so similar to Bach's Preludio in its building unit, in his insistence on a simple form of arpeggio throughout and in its harmonic format, that we must conclude that there is an allusion to Bach. (Rosen, 1995, p. 492).

Chopin's individual language is based on the same harmonic meaning; however, it expands Bach's idea at an original technical piano level using the pitch of the sounds.

In this regard, Saussure's thinking about individualism was quoted by Zengin,

> Signs generate meaning not because they refer to things but because they have arbitrary rela- tionship to things. What is important for our purpose here is Saussure's concept of language as a sign system governed by arbitrariness and difference. His notion that meaning is the product of difference, that is, one sign is different from the other sign so that a difference meaning can be produced, is equally important. Saussure with his conception of signs as an element having an arbitrary and non-referential nature reversed the traditional belief that a single individual is the unique source of any utterance and that it is the speaker or author who produces meaning in his or her words he or she selects from the system. (Zengin, 2016, p. 309-310)

Chopin created a different meaning and imposes a new context on the aesthetic function of his Etude Op. 10 No. 1 by being inspired by the Bach's Prelude. The purpose of the aesthetic function is understood when observing the Romantic period and the technical piano aspirations – or the nineteenth century pianist bravura – in which Chopin was part.

Leopold Godowsky – Study after the Op. 10 No. 1 Frederic Chopin's Etude

In the music field, different generations of composers continue their creative work using basic elements of Western cultural history. These basic elements of compositional creation are reflected, transferred and shaped according to the individual, sociological and geographic context of each composer. However, there are cases in which musical motifs are borrowed from

one composer to another, transforming and reflecting them into new forms. In certain cases, composers may report directly in the titles of the works, as the example of the Variations and Fugue on a Theme by Handel (Aktulum, 2017, p. 33).

Aktulum was referring to the work for solo piano written by Johannes Brahms based on a theme from George Frideric Handels's Harpsichord Suite No. 1, also well knowing as Handel Variations. And, it is in the same line of thought that Chopin's Etude were rewritten and titled by Godowsky as Studies on Chopin's Etudes.

Leopoldo Godowsky (1870-1938) was a virtuoso pianist, born in Sozly, near Vilna, what was then Russian territory but is now part of Lithuania. He considered himself of Polish heritage, and perhaps, that is why he was so interested in the Chopin's music. As a composer, Godowsky has been best know for his paraphrases of piano pieces by other composers, which he enhanced with ingenious contrapuntal devices and rich chromatic harmonies. Godowsky's most famous work in this genre is exactly the 53 Studies on Chopin's Etudes, in which he varies the already challenging originals by: introducing countermelodies; transferring the technically difficult passages from the right hand to the left; transcribing the entire etude for left hand solo; or interweaving two etudes, with the left hand playing one and the right hand the other – as impossible as this seems (Oron, 2007).

Written between 1893 and 1914, Godowsky's 53 Etudes, based on twenty-six of Chopin (he omits Op. 25 No. 7), are the *ne plus ultra* of Romantic virtuosity, a unique tribute from one composer to another and a testament to an ingenuity and craftsmanship bordering on genius. (Morrison, 2005, p. 4)
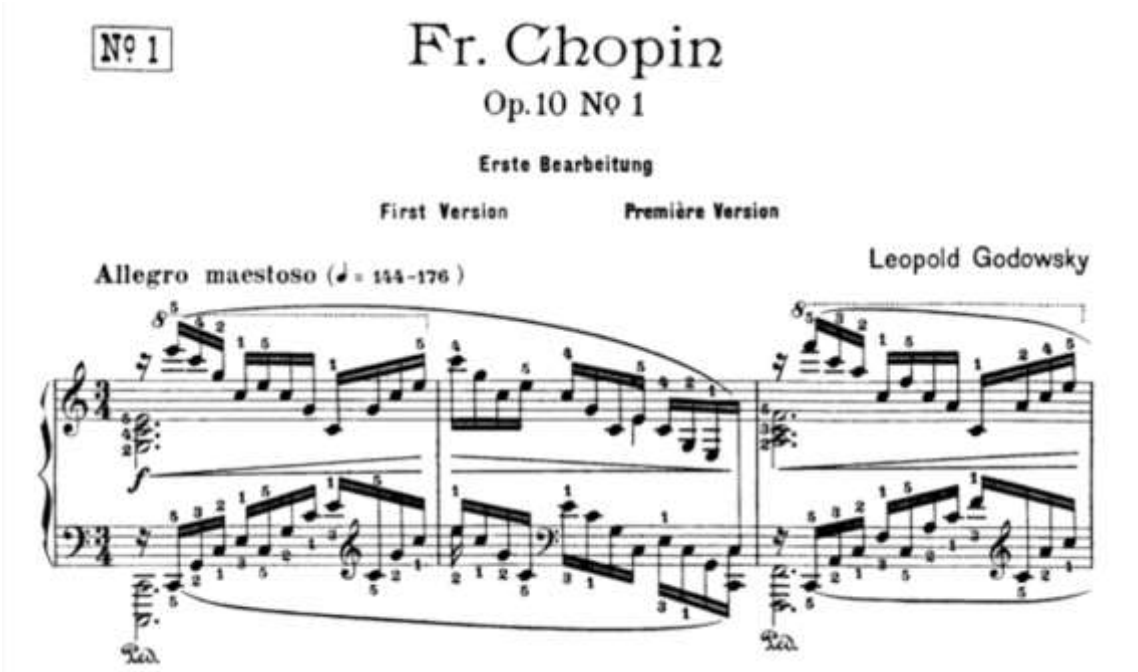

Figure 3: Chopin-Godowsky Study after Chopin's Etude Op. 10 No. 1, bars 1-3. (Chopin-Godowsky)

Rosen (1995, p. 494) states that Chopin is the true inventor of the genre Concert Etude, at least in the sense that he was the first to give it a totally artistic form – one form in which the musical substance and technical difficulty coincide.

About the Godowsky's Studies, Morrison states that,

> Godowsky never intended to trump Chopin's ace or to eclipse his inspiration, but wanted to raise already savage technical demands to the realm of the transcendental, pushing the pianist's resources and agility to their limit. Shrewdly and cunningly, he also claimed that the student of both playing and composition might well return to Chopin's originals with renewed wonder and insight. In Op. 10 No. 1 Chopin achieved a pioneering brilliance and sonority by Rellstab, the German critic, to advise all pianists to practice such music only with a surgeon handy. Jestingly called a 'runaway chorale', this dazzling curtain-raiser to Op. 10 is transformed by Godowsky into a massive carillon of sound, its arpeggios moving in contrary motion, their weight and majesty accentuated at one point by a counterpoint as imperious as the last trump. If Chopin created problems for small-handed pianists in this study, he almost sadistically followed it with an etude made to entangle the fingers of pianists with large hands, Opus 10 No. 1's wide-meshed arpeggios giving way to close-knit chromatic scales. Ever anxious to extend the pianist's faci- lity, Godowsky transfers Chopin's right hand to the left, elaborating contrapuntally the spare left-hand rhythmic accentuation together with still further diversions and departures from the original (Morrison, 2005, p. 4).

Certainly, Godowsky was not thinking on Bach when wrote the Studies cycle. Godowsky was directly inspired by the difficult execution of the Studies that Chopin wrote inspired by Bach. Godowsky wrote in the Preface to the Studies that his aims was to develop the mechanical, technical and musical possibilities of pianoforte playing. In fact, Godowsky emulated Chopin, making what was considered difficult into impossible. Harold Schonberg described the Studies as 'the most impossibly difficult things written for the piano, fantastic exercises that push piano technique to heights undreamed to even by Liszt'. (ThePiano.SG, 2015)

Witold Lutoslawski – Etude No. 1 in C Major

There are some obvious similarities with the Etude No 1 in C Major, particularly in the pianistic figurations and general color of the opening. The arpeggios entrance are based on Chopin's Op. 10 No. 1. As in Chopin, the stylistic unity of this Etude is determined by pianistic technique and aesthetic musical thought.
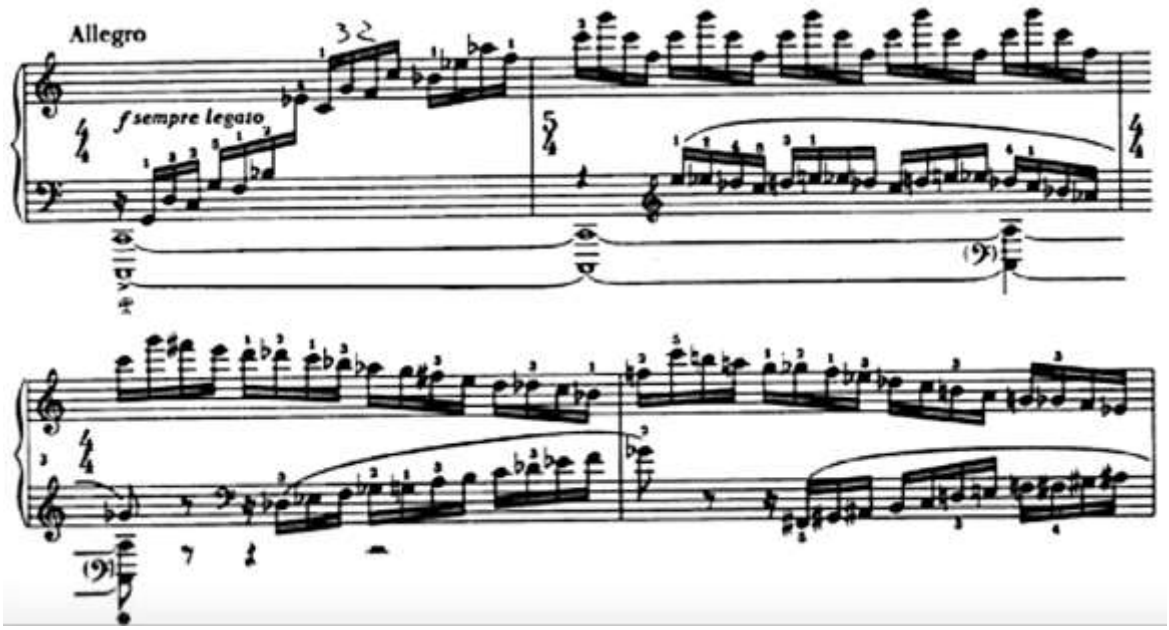

Figure 4: W. Lutoslawski Etude No. 1 in C Major, bars 1-4. (Lutoslawski, 1940-41)

Lutoslawski wrote two Studies for piano which were composed over several months in 1940-1941, and provide an insight into his musical thinking during this difficult time. Although he completed only two studies, they were originally intended to form part of a longer set of studies, modelled on the example of Chopin. Hence the arpeggiated patterns of the first piece allude to Chopin's C Major Study, Op. 10 No. 1. This gestural reference apart, Lutoslawski did not model either his harmonic or melodic language on that of his composer compatriot. As well as being studies in pianistic technique they are studies in composition. Just as some of Debussy's *Etudes* (dedicated to the memory of Chopin) focus on certain intervals, so Lutoslawski concentrates on a particular interval or combination of two intervals. As compositional studies they helped him to develop the language and techniques for his First Symphony, which he began to sketch in 1941. As pianistic studies they not only testify to his considerable youthful prowess at the keyboard, but also acknowledge and extend a tradition that links his work with that of Chopin and Debussy (Rae, 1999, p. 15-16).

According to Forsyth (2009, p. 3), the similarities among these various ways of describing the relations among texts should not blind us to the differences. They are historically and philosophically distinct. Reading the old works through the new ones and reading the new works through the old ones. This actually opens the internal structure of a text with the consequences that every text relates to one another and the meaning is unstable, which provides the immensity of intertextual readings (Zengin, 2016, p. 305).

Dimitri Shostakovich – Prelude Op. 34 No. 1 Do Major

The first Prelude of the set of 24 Preludes and Fugues Op. 34 for piano solo, one in each of the major and minor keys of the chromatic scale. Shostakovich started the cycle on December

30, 1932, and completed on March 2, 1933. The Preludes were first performed by the composer at the Small Hall of the Moscow Conservatory on May 24, 1933.
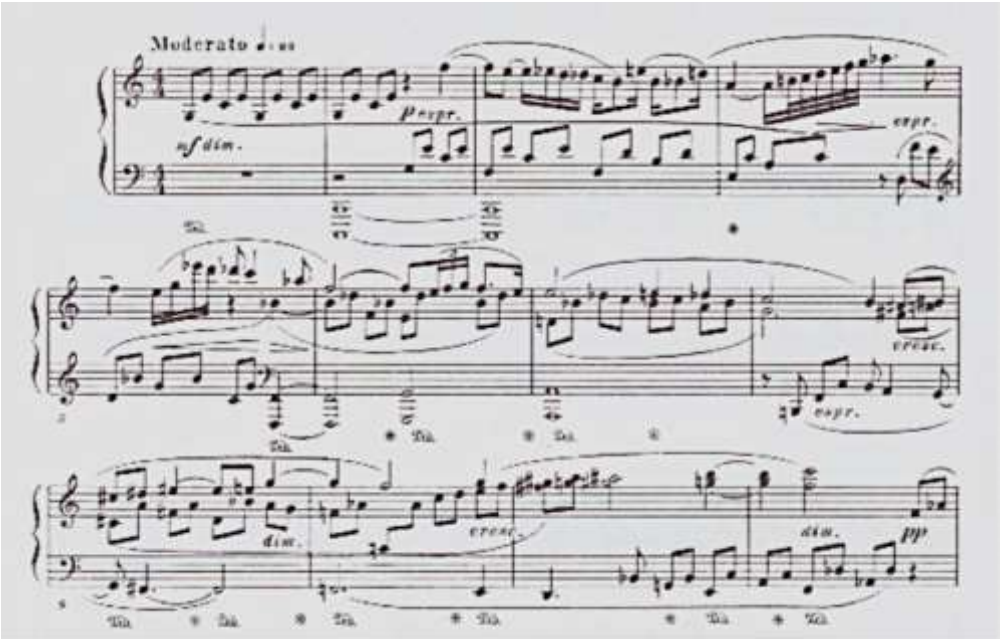

Figure 5: D. Shostakovich, Prelude Op. 34 No. 1 first page, bars 1-12. (Shostakovich, 1983)

Similarly, to Bach's Prelude, Shostakovich started his first Prelude in C Major, in Moderato tempo and unsuspectingly plainly. The Shostakovich used the same notes as Bach, however, changing their orders. The result of the Alberti bass figuration is immediately recognizable. According to Artemyev,

The melodic line, however, does not let the simplicity last, quickly taking over in a very chro- matic and improvisatory manner. Such immediate and vivid juxtaposition of the simplicity and conformity of the accompaniment with the harmonically adventurous melodic line becomes the essence of the piece, and furthermore, a recurring leitmotif through the entire cycle (Artemyev, 2020, p. 32)

Bach is present in Shostakovich's Prelude in subtle level. About this, Forsyth (2009, p. 4) says that 'any text is an intertext; other texts are present in it, at varying levels, in more or less recognizable forms: the texts of the previous and surrounding culture'. The text is not an object but a field of activity, or an occasion for it. A challenge to the reader'.

The Shostakovich's Prelude represents the old and new with great vigor, dramaturgy and lyrism. The Prelude genre reviewed by Shostakovich, maintained the sense of familiarity, however in new clothes – Russian grotesque and ironic style.

CONCLUSION

This study attempted to provide a brief summary of intertextuality and connected the subject in examples of classical music, from the Baroque to the Contemporary period. In the intertextuality exchanges of the observed examples, it was found that different approaches can be taken. These approaches ranged from harmonic and structural analyzes to sociological, historical and bibliographic factors. It can be said that, whatever the angle of observation, the individual factor predominated in the results of the investigation. In other words, the musical texts observed in the light of the theory of intertextuality, only made sense when each composer was analyzed individually.

The quotation in a work does not refer to its period, but to another time, another period in the history. Two separate works are temporally intertwined. Ideas borrowed from an old work add depth to the new work, assimilate, emulate and increase expressiveness – conscious or unconscious.

REFERENCES

Aktulum, K. (2017), 'Müzik ve Metinlerarasılık. Müziklerarası/Göstergelerarası Etkileşimler ve Aktarımlar', Cizgi Kitabevi, Konya

Allen, G, (2011), 'Intertextuality. The New Critical Idiom', Routledge, London.

Artemyev, A. (2020), 'Revolutionary Approach to Tradition in the Twenty-Four Preludes for Piano by Dmitri Kabalevskw and Dmitri Shostakovich', Doctoral Thesis, Indiana University Jacobs School of Music, Indiana.

Bach, J. S. (Undated), 'Wohltemperiertes Klavier. 48 Preludes and Fugues', Vol. 1, Edition Peters, Leipzig.

Chopin, F. (1949), 'Etudes', Institut Fryderyka Chopina, Polskie Wydawnictwo Musyczne, Warsaw.

Chopin, F, Godowski, L. 'Studies'. Available at <https://youtu.be/ka2lrfp5C-g> Accessed on 2 October 2020.

Eco, H. (2016), 'Gülün Adı', Can, Istanbul.

Forsyth, N. (2009), 'Introduction: From Imitation to Intertextuality', Nordic Journal of English Studies, 8(2), 1-8.

Gray, C. (2013). 'The Forty-Eight Preludes and Fugues of J. S. Bach', Read Books Ltd, Redditch.

Lutoslawski, W. (1940-41), 'Two Studies for Piano', M. Drewnowski. Available at <https://youtu.be/2Uq3lbAlAnI> Accessed in 2 October 2020.

Morrison, B. (2005), 'Chopin – Godowsky Etudes', CD 256462258-2, Warner Classics, UK.

Rae, C. B. (1999), 'The Music of Lutoslawski', Expanded Third Editon, Omnibus Press, London.

Rosen, C. (1995), 'A Geração Romântica', Çev: Seincman E. (2000), Editora da Universidade de São Paulo, São Paulo.

Shostakovich, D. (1983), 'Collected Works in Forty-Two Volumes', Vol. 39, State Publishers Music, Moscow.

Oron, A. (2007), 'Bach Cantatas Website', Available at <http://www.bach-cantatas.com/Lib/Godowsky-Leopold.htm> Accessed on 3 Oct 2020.

ThePiano.SG. (2015), Introduction to Leopold Godowsky, his 53 Studies on Chopin's Etudes, and Pasacaglia. Available at <https://www.thepiano.sg/piano/read/introduction-leopold-godowsky-his-53-studies-chopins-etudes-and-passacaglia> Accessed on 5 Oct 2020.

Tonella Tüzün, L. M. (2016), 'Das Wohtemperierte Klavier and Christian Symbolism', Sahne ve Müzik Eğitim – Araştırma e-Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuvarı, 2: 115-129.

Zengin, M. (2016), 'An Introduction to Intertextualiy as a Literary Theory: Definitions, Axioms and Originators', Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(1): 299-326.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011), 'Nitel Araştırma Yöntemleri', Seçkin, Ankara.

İNGİLTERE'NİN HALEP KONSOLOSU JOHN BARKER'IN MEKTUBUNDA PAYASLI KÜÇÜKALİOĞLU HALİL

KUCUKALİOGLU HALİL FROM PAYAS MENTIONED IN THE LETTER OF JOHN BARKER, THE ALEPPO CONSUL OF THE ENGLAND

Doç. Dr. Mehmet AK

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Alanya/Antalya
https://orcid.org/0000-0002-0794-9046.

ÖZET

İngiltere'nin Halep Konsolosu John Barker, 20 Kasım 1800 tarihi ile kaleme aldığı mektubunda Osmanlı Devleti'nin Payas Sancağında etkili olan Payaslı Küçükalioğlu Halil hakkında önemli bilgiler verir. Küçükalioğlu Halil, bir Türkmen Beyi iken soygun ve eşkıyalık yaparak Payas Yöresindeki rakiplerini bertaraf edip yöreye egemen olmayı başarır. Yöre stratejik bakımdan hem İskenderun Körfezi'ne hem Suriye'ye açılan noktaya egemen bir konumda bulunur. Kurduğu küçük bir filo ile yöreyi deniz yolu üzerinden de kontrol eder. Hem deniz hem kara yolunu kontrol altında tutması egemen olduğu alandaki etkisini oldukça arttırır. Bu şartlarda Küçükalioğlu Halil'e söz geçirmekte zorlanan devlet idarecileri, af yolu ile onu merkeze bağlamayı hedeflerken yörenin de güvenliğini sağlamayı düşünürler. Halep'te, Batılı devletler adına görev yapan konsolosları da iyi tanıyan Küçükalioğlu Halil, bir dönem dost olduğu Hollanda'nın Halep Konsolosu Bay Masseyk'i tutuklamaktan bile çekinmez. Konsolosu tutuklayıp fidye talep etmesi ve daha sonra belirli bir ücret karşılığında serbest bırakması dönem içerinde uluslararası boyutta yaşanan önemli bir hadise olarak dikkat çeker. Yine yörede bulunan yabancı devletlerin ticaret gemilerine saldırıp mallarını gasp eder. Bu uygulamaları uluslararası boyutta sıkıntılara yol açsa da dışarıdan doğrudan herhangi bir yaptırım söz konusu olmaz. Bu tür eylemlerinde Osmanlı Devleti'nin uluslararası boyutta yaşayacağı bir sorunu düşünmediği gibi mal ve zenginlik elde etme peşine düşer. Payas'ın ticaret ve hac yolu üzerinde bulunmasını da fırsata dönüştürüp gelip geçen yolculardan, hacılardan ve kervanlardan haraç alarak kendisine önemli bir kazanç kapısı açar. Yörede bir korku unsuru haline gelen Küçükalioğlu Halil'in, haksız uygulamaları merkeze şikâyet edilir ancak devletin içinde bulunduğu durum yanında yöredeki yerel güçlerin birbirlerine karşı tavrı sorunun bertaraf edilmesini engeller. Üzerine asker sevk edilince dağlık bölgeye çekilip tedbiri elden bırakmaz ve mevcut ortamda ele geçirilemez. Hacılara yönelik eylemleri ciddi tepkilere yol açar ancak devletin uygulamaya koyduğu yaptırımlara rağmen bir sonuç elde edilemez. Bir şekilde Bâbıâli'ye başvurup affedilse de her defasında eşkıyalık yapmaktan geri durmaz ve sürekli olarak asi konumuna düşer. Yörede çeyrek asır etkili olan Küçükalioğlu Halil, 1804 yılında ölünce yörenin huzura kavuşması beklenirken yerine geçen oğulları döneminde de benzer huzursuzluklar devam eder.

Anahtar Kelimeler: John Barker, Halep, Küçükalioğlu Halil, Payas, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

John Barker, The British Consul of Aleppo, gave important information in his letter dated 20th November 1800, about Kucukalioglu Halil from Payas, who was influential in the Payas Sanjak of the Ottoman State. When Kucukalioglu Halil was a Turkmen Ruler, he succeeded in

eliminating his rivals in the Payas Region and ruling the region by robbing and banditry. The region strategically dominates the point opening both the Iskenderun Gulf and to Syria. With the small fleet he ordered, he controlled the region through the sea routes. Keeping both sea and land routes under his control greatly increased his influence in the area he dominated. Under these conditions, the state administrators who had difficulty in making Kucukalioglu Halil to obey their rules, considered ensuring the security of the region, via aiming to connect him to the centre by means of the amnesty. Kucukalioglu Halil, who also knew the consuls in Aleppo serving on behalf of the Western States, did not hesitate even to arrest Mr. Masseyk, the Aleppo Consul of the Netherlands, who he had friendship once, with. The fact that he arrested the consul, demanded ransom and then released him for a certain fee drew attention as an important international event during the period. He also attacked the merchant ships of foreign states in the region and extorted their goods. Although his actions caused international problems, no direct sanction was put from outside. He did not put the problems that the Ottoman State would experience into account, but also seeked the opportunity to gain goods and the wealth. While turning that Payas being on the route of trade and pilgrimage into an opportunity created an important door of gain for him by getting tribute from the passengers, pilgrims and caravans passing by. The unfair practices of Kucukalioglu Halil, who became an element of fear in the region, were reported to the capital, but the situation of the state and the attitude of the local powers in the region against each other prevented the problem from being eliminated. When soldiers were attacked to him, he took precaution and couldn't be seized, then. His actions against the pilgrims caused serious reactions, but no result was achieved despite the sanctions imposed by the state. Even though he applied to Bâbıâli and was forgiven, he did not even hesitate to be a bandit every time and he constantly fell into a rebellious position. When Kucukalioglu Halil, who was influential in the region for a quarter century, died in 1804, the region had been expected to get the peace; however, similar unrest continued in the period of his successors, his sons.

Keywords: John Barker, Aleppo, Kucukalioglu Halil, Payas, Ottoman State

Giriş

İngiltere'nin Halep Konsolosu ve East India Company'nin Halep Şube Yöneticisi John Barker, 20 Kasım 1800 tarihi ile Halep'te kaleme aldığı mektubunda Osmanlı Devleti'nin taşradaki yerel güç unsurlarından Payaslı Küçükalioğlu Halil'in, Avrupalı temsilciler, tüccarlar ve hac kafilelerine yönelik uygulamalarını ele alır.[1]

Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin taşrada sarsılmasından sonra 1760 yılında Payas ve çevresinde etkili olan Küçük Ali ve oğulları eşkıyalığa başlayıp yolcuları, tüccarları, kervanları ve hac kafilelerini soyarlar. Hac ve ticaret yolu üzerinde bulunan Payas'tan geçen hacılar ile yolcuları haraca bağladıkları gibi mevcut ortamda oluşan asayişsizlik ile ulaşım güvenliği sarsılır ve hac yolu kapanır.[2] Bu gelişmelerle adlarını duyuran aileden, Payas Yöresinde kontrolü ele geçirerek ilk sivrilen kişi Küçük Ali'nin oğlu Halil Bey olup genellikle babasına atfen Küçükalioğlu adı ile anılır. Bir yerel güç unsuru olarak tarihe Payaslı Küçükalioğulları

[1] Charles Leonard Irby, James Mangles, *Travels in Egypt and Nubia, Syria and Asia Minor; During the Years 1817&1818*, London 1823, s. 531-543; Barker'ın oğlu tarafından kaleme alınan eser içerisinde de aynı mektuptaki bilgiler yer alır. William Burckhardt Barker, *Lares and Penates: or, Cilicia and its Governors; Being a Short Historical Account of that Province from the Earliest Times to the Present Day*, (Ed. William Francis Ainsworth), London 1853, s. 74-84; İngiltere'nin Halep konsolos vekilliğine 6 Nisan 1799 tarihli kayda göre John Barker atanmıştır. Mehmet Demiryürek, Hakan Yazar, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs'ta İngiltere Konsolosluğu (1700-1800)", *Belleten*, C. LXXXXI, Sayı: 290, (Nisan 2017), s. 117; Levant Company'nin Halep'te 25 yıl temsilciliğini yapan Barker, İngiltere'nin İskenderiye Başkonsolosluğu görevini de yürüttü. Doğan Gün, "İngiliz Tâcirlerin Antakya Ahâlîsiyle İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Hatay Araştırmaları-I*, (Ed. Ahmet Gündüz, Selim Kaya, Yay. Haz. Didem Gürleyik), Antakya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2010, s. 74.

[2] Atilla Canbolat, *Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. ve 19. Yüzyıllar)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006, s. 57.

olarak geçen ve yörede etkili olan bu güçlü türedi âyân ailesinden Küçükalioğlu Halil, 1773 yılından itibaren ticaret ve hac yolunun geçtiği Payas, Kurtkulağı ve Karamurt Hanı güzergâhını kapatır. Payas, Belen ve Kurtkulağı Yöresini 1785 yılında kontrol altına alır ve Halep yolunu ele geçirir. Böylece karayolunu denetimi altına aldığı gibi kurduğu küçük bir filo ile İskenderun Körfezi ve deniz yoluna da egemen olur.[3]

Özerili olarak da bilinen Payas'ı kontrol altına alıp yıllarca idare eden Küçükalioğlu Halil, yörede neden olduğu huzursuzluk ve çıkardığı isyana rağmen gücünü devlete kabul ettirdiği gibi Payitaht tarafından Özerili Sancak Beyliği verilip isyanı sona erdirilir. Birkaç defa kapıcıbaşılık ve paşa rütbesi ile de taltif edilir ancak eşkıyalığı nedeni ile azledilip idamı bile istenir.[4] Barker'a göre Bâbıâli, bu isyancıyı kontrol altına almak için farklı zamanlarda güçlü paşaları gönderir ancak sık ormanlarla kaplı, sığındığı yüksek engebeli dağların oluşturduğu doğal bariyerler veya dönem içerisinde sıkışınca girdiği uzlaşma eğilimi sonucunda yıllar boyunca, otoritesi görmezden gelinir ve boyun eğdirilemez.[5]

Küçükalioğlu Halil, Çukurova ve Suriye kapılarının yanı sıra Payas Kalesinin bulunduğu dar geçidi ele geçirip, bu nokta üzerinden güç kazanarak burayı Suriye Araplarına karşı gücünü yoğunlaştırmak için en güvenli nokta olarak seçer.[6] Bahsedilen dar geçide egemen olan Payas, 1800 yılında, Küçükalioğlu Halil döneminde büyük oranda terkedildiği halde Mısır ile önemli bir ticari ilişkisi bulunduğu gibi yılda 10.000 poundluk ipek üreten kalabalık ve gelişen bir kent görüntüsü sergiler.[7]

Küçükalioğlu Halil'in Şahsiyeti

Payas Yöresinde âyânlık makamını elinde bulunduran Küçükalioğlu Halil, hayatının başlarında, o zamanlar kalabalık ve gelişen bir ticaret kenti olan Payas dağlarında yaşayan basit bir haydut[8] ve yöredeki dağların bir Türkmen Beyi olarak tanımlanır.[9] Bu çerçevede Küçükalioğullarının, Osmanlı Devleti'nin Özerili Sancağı olarak bilinen Payas'a adını veren Özerili Türkmenleri yanında Ulaşlı Türkmenlerinden olduklarına dair farklı görüşler bulunur.[10]

Bir Türkmen Beyi olarak tanımlanan Küçükalioğlu Halil, 1800 yılında yaklaşık altmış yaşında, kısa boylu, iri ve kaslı vücut yapısı, orantısız derecede büyük başı, dik, düz ve yuvarlak yüzü yanında görünüşe göre burnundaki yapısal bozukluktan dolayı genzinden boğuk bir sesle konuşur. Barker'a göre Türkler arasında yaygın ve birbirine benzeyen ses tonunun çok etkileyici ve gür olduğu düşünüldüğünde bu revaçta olan bir ses tonu olarak değerlendirilir. Küçükalioğlu Halil, çok aşağılayıcı bir hitap şekline sahip olup huzursuz gözünün kaplan gibi bakışlarında gerçek karakterini ayırt edemeyenleri, yumuşak ve nazik tavırlarıyla aldatır. Üç tuğlu bir paşa rütbesine yükseldiğinde bile yaşam tarzının kaba sadeliğinden hiçbir şey değiştirmez. Buna örnek olarak, görkemli dairelerde harem ağaları tarafından saklanmaktan ve korunmaktan çok uzak, ailedeki diğer kadınlardan ayırt edilmeyen iki eşi gösterilir. Bu kadınlar, kaynaklardan su getirip ekmek yaptıkları gibi ayrım olarak atalarının çadırlarında aynı amaca

[3] Aydın Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012, s. 17-19.
[4] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakltesi Yayınları, Ankara 1977, s. 248; Mahmut H. Şakiroğlu, "Çukurova Tarihinden Sayfalar 1. Payas Ayanı Küçük Ali Oğulları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, 1992, s. 108-109; Efe, *a.g.t.*, s. 19.
[5] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 537; Barker, *a.g.e.*, s. 83.
[6] Barker, *a.g.e.*, s. 77.
[7] Barker, *a.g.e.*, s. 74.
[8] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 537.
[9] Barker, *a.g.e.*, s. 74.
[10] Efe, , *a.g.t.*, s. 15-17; Dadaloğlu, Küçükalioğullarını Özeroğullarına bağlasa da Sümer, Dulkadirli ulusuna mensup Döngelelu, Ulaşlu, Çalışlu, Develu ve Kebelu oymaklarından birisine mensup olduğunu düşünür. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boy Teşkilâtı – Destanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 195; Ulaşlı Türkmenlerinin Ali Bekiroğlu Oymağı içerisinden çıktığı görüşündedir. Yusuf Halaçoğlu, "Hatay ve Yöresinde Türk Aşiretlerinin Yerleştirilmesi", *Türk Kültürü*, Yıl: XXV, Sayı: 296, (Aralık 1987), s. 721.

hizmet eden perde yerine, yeni konutlarında sadece hafif bir ahşap ile bölünmüş iki ayrı odada otururlar. Halı dokudukları gibi erkeklerin günlük işlerini yapmaları için her gün şafak sökerken kalkıp, her mevsimde ve tüm hava koşullarında tarlalarda onlara eşlik ederler. Payas için önemli bir endüstri dalı olan ipekböceği yetiştiriciliği için gerekli olan dut ağacı yanında bahçe işleri, meyve ve sebze üretimi ile bakımını yapan işçilerin çalışmalarını denetlemek için eşi istemediği halde onların başında, keçe veya halı olmadan yerde otururlar. Küçükalioğlu Halil'in, dostlarını onurlandırmak adına düzenlediği davet ve içki sofraları için yine gerekli hazırlığı kadınlar yaparlar. [11]

Küçükalioğlu Halil, kontrolü altında bulunanları sürekli zor işlerde çalıştırarak ayaklanmalarını önlemek amacıyla, beyaz badanalı kuleleri ve iğreti mazgalları aşağı çekip, yeniden inşa edip değiştirirken, sürdürdüğü disiplin ile gurur duyar. Hatta *"Ben, diğer âyânlar gibi adamlarına yoldan geçen yolcuları durdurmasına izin veren inançsız kimselerden değilim; yaratıcının bana gönderdiği şeyden memnunum, onun rızasını bekliyorum ve elhamdülillah benim asla herhangi bir şey istememe müsaade etmez"* dediği[12] halde uygulamaları bu söylemleri ile pek de uyuşmaz.

Yörede eşkıyalık, yol kesicilik ve zorbalık ile bilinen ancak asi olduğunu asla kabul etmeyen Küçükalioğlu Halil ile Maraş'ta görüşen vakanüvis Mütercim Asım Efendi, onu *"Bilginlerin dostu, yanına gelen öğrencileri çok iyi ağırlayan, bütün ihtiyaçlarını karşılayan ve hayır dualarını isteyen; inançlı, orucunu tutup namazını kılan, şer'i hükümlere uyan"* bir kişi olarak anlatır.[13] Yine öğüt ve serzeniş ile kanun ve emirleri bildiği halde devlete karşı yüz çevirmesinin ve asiliğinin nedenini sorduğunda, Küçükalioğlu Halil, Mütercim Asım Efendi'ye: *"Efendi birâder! Devlet-i 'aliyye dediğimiz yalnız taraf-ı saltanat mıdır? Yoksa yalnız vükelâ-yı umûr-ı devlet midir? Yâhûd iki tarafdan müctema' bir hey'et midir? Eğer yalnız taraf-ı saltanat ise ve uli'l-emri minküm emr-i şerîfi mûcebince veliyyü'l-emr olmağla, celîl ü hakir emr-i şerîflerine mutî' u münkadız. Ma'âzallâhi Te'âlâ ser-i mû 'isyânda bulunanların namâzı ve nikâhı sahîh olmayacağı derkârdır. Şıkk-ı sânîye göre bir memleketde müte'addid pâdişâh olmak mümkün değildir. Biz pâdişâhı bir zât-ı mahsûs bilürüz. Ancak anların taraf-ı 'âlîlerine mu'âmele ederiz. Şıkk-ı sâlis dahi bu minvâl üzeredir. Hulâsa ehl-i İslâm olduğumuz hasebiyle her hâlde dest-dâde-i bey'at bulunduğumuz İmâmü'l-Müslimîn tarafına itâ'atimiz derkârdır. Lâkin bizim bu resme serkeşliklerimiz Yusuf Ağa ve İbrahim Kethudâ ve sâ'ir taraflaradır"* şeklinde gözyaşı dökerek cevap verir ki bu ifadelerden kendinden ziyade devleti idare edenlere suçu yükleyip eşkıyalığını örtbas etme düşüncesinde olduğu anlaşılır.[14]

Küçükalioğlu Halil'e, eşkıyalığına rağmen devlet otoritesine bağlamak ve yöredeki asayişsizliği sona erdirmek üzere paşa rütbesi verilince, Türkmen kuşak ve sarığını kavuk ile değiştirmesi gerekir. Bunun için Payas'tan geçen bir tatar ona bir kavuk getirmekle görevlendirilir ancak getirilen kavuk başı için çok küçük ve dar olduğu gibi ikincisi getirildiği halde o da uygun boyutların altında kalır. Başına uygun kavuk bulunamayınca canı sıkılan Küçükalioğlu Halil, *"Kavuklar kafalar için yapılamazsa, başın açıkça kavuklar için yapılamayacağını"* söyleyerek serzenişte bulunur.[15]

Küçükalioğlu Halil'in Yükselişi

Küçükalioğlu Halil, yöredeki egemenliğinin temelini Payas bahçelerini soymak için dağlardan yaptığı gece baskınları ile atar. Baskın ve soygundan kurtulmak isteyen bahçıvanlara bir miktar

[11] Barker, *a.g.e.*, s. 78; Sade bir hayat yaşayan Küçükalioğulları samur kürklü, hanımları İstanbul fesli olarak tanımlanır. Sümer, *a.g.e.*, s. 195.
[12] Barker, *a.g.e.*, s. 79.
[13] Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, (Haz. Ziya Yılmazer), C. 2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, s. 1239.
[14] Ahmed Âsım Efendi, *a.g.e.*, s. 1239-1240.
[15] Barker, *a.g.e.*, s. 79.

yıllık haraç ödemeyi şart koşar. Bunları izleyen tüccarlar da benzer taahhütlere girip mallarını güvence altına alırken bir rotolo kahve veya birkaç pirinç rotolosu ile bütün Payas halkı belli bir katkı sağlamak zorunda bırakılır. Zorla elde ettiği bu kaynağı kullanarak elli kişiden oluşan bir grubun başına geçip Payas'ın efendisi olmak ister. Payas ve çevresinde yaşayan belli başlı büyük ailelerin ileri gelen reislerine beklenmedik anda saldırmak suretiyle işe başlar. Birkaç yıl içinde Payas Yöresinde güçlü her bireyi yok etmeyi başarıp büyük bir güç kazanır. Yörede yaşayan ve taraftarları ne açık güçle ne de rüşvetle boyun eğdirilebilecek ailelerin en etkili son üyesine kızını vererek şüpheleri ortadan kaldırır. Bu güçlü ailenin üyesi böylece Küçükalioğlu Halil'in damadı olurken onu kendi elleriyle öldürdüğü gibi sık sık bu evlilik sonucunda kızından doğan erkek çocuğu öldürmeleri için oğullarını uyarır. Eğer öldürmezlerse çocuk büyüyünce bir gün babasının kanını yerde bırakmamak üzere intikam alacağı endişesine kapılıp, *"Yumurtadaki timsahı ezin"* diyerek oğullarına öğüt verir. Daha sonra oğlu Mustuk Bey, babasının öğüdünü yerine getirip yeğenini öldürür.[16]

Küçükalioğlu Halil, iki yüz silahlı adamı ile yörenin altını üstüne getirirken uzun yıllar boyunca uygulamaya koyduğu zulüm sistemi sayesinde yöredeki insanları dehşete düşürüp korkutur. Bâbıâli ile asi arasında çok fazla sorun yaşanır ancak mevcut düşmanlığa rağmen karşılıklı çıkarlar üzerine kurulan bir dostluk temeli üzerinde ilişkiler yürütülür.[17]

Yabancı Gemilere ve Tüccarlara Yönelik Eylemleri

Onsekizinci yüzyılın son çeyreğinde yörede etkisi oldukça artan Küçükalioğlu Halil, Payas ve İskenderun limanlarında kendisine ait kayıklar ile yabancı tüccarlara yönelik eylemlerde bulunup mallarına el koyar.[18] Payas Yöresinde etkinliğini sürdüren Küçükalioğlu Halil, İskenderun Limanı'nda 1789 yılında bir İngiliz gemisinin kaptanı Bay Fowles ile dört adamını, Payas topraklarındaki Markatz Çayı'ndan su almaya gittikleri, denizcilerin Jonas'ın Sütunu adı verdikleri yerde ele geçirir ve hapse atar. Bunların serbest kalmaları için büyük miktarda para talep edilir. Ödeme için gerekli düzenlemeler yapılmadan önce, kaptan, diğer arkadaşları ölünce umutsuzluğa kapılıp kendisini hapsedildiği yüksek bir kuleden atar. Böylece kısa bir süre sonra Küçükalioğlu Halil tarafından, Halep'teki Hollanda Konsolosu, dostu Bay Masseyk'e hediye olarak gönderilen Charles Edwards adında on iki yaşında bir çocuk hariç geri kalanların hepsi ölür. İstanbul'daki misyonun, bu şiddet eylemi karşılığında Bâbıâli'den gerekli tazminatı almak için hangi adımları attığı belli olmamakla birlikte olayın vahşi faili tarafından hiçbir zaman tazminat verilmediği belirtilir.[19]

Yine yörede yaşanan başka bir olayda Marsilya'dan değerli mal yükleyip Halep'e hareket eden bir Fransız gemisi, 1791 yılında yöreye gelir ancak kaptan yöreyi bilmez. Payas surlarının aşağısına demir atan geminin kaptanı bulunduğu yerin İskenderun Limanı olduğunu düşünür. Mürettebatı ile konsolosluk binasını ararken kendilerini konukseverlikle karşılayan valiye götürüldüklerini zannederler; ancak Küçükalioğlu Halil onları görkemli bir yemekle eğlendirirken, adamları gemiyi boşaltmakla meşgul olup gemi hemen boşaltılınca batar. Küçükalioğlu Halil, mürettebatı karadan İskenderun'daki Fransız Konsolosuna gönderir. Bu gelişme üzerine Halep'teki tüm konsolosluk makamları ve özellikle samimi dostu Hollanda Konsolosu tarafından kınanır ki Küçükalioğlu Halil konsolosa cevaben: "*Sevgili dostum, çok iyi biliyorsunuz ki, aramızdaki daimi dostluğa göre, mülkün ve hayatın kendisi birbirinden bağımsız önemsiz meseleler; hayır, yemin ederim ki, uğruna oğlum Dede Beyi feda edeceğim; ama sizi, benim vermem imkânsız olan şeyleri inkâr etmenin sınırına götürmemeye davet*

[16] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 537-538; Barker, *a.g.e.*, s. 75-76.
[17] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 538-539; Barker, *a.g.e.*, s. 75-76.
[18] Efe, , *a.g.t.*, s. 18.
[19] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 534; Barker, *a.g.e.*, s. 79.

ediyorum. Sevgili dostum, kendini benim yerime koy. Onun hoşnutsuzluğuna sebep olduğum için sultanımdan utanıyorum. Dünyanın dört bir tarafının saldırısına uğramakla tehdit edildim. Ben parasızım; ben çaresizim ve her şeye gücü yeten sürekli görüp gözeten yüce Allah, bana mal yüklü bir gemi gönderir! Benim yerimde olsan onu tutar mısın yoksa bırakır mısın? Frankların, bu malın iade edilmesini Bâbıâli'den isteyeceğini çok iyi biliyorum ve tam da istediğim şey bu, çünkü af dilemem için bana bir fırsat verilecek" şeklinde duygularını dile getirirken gerçekleştirdiği olumsuz eyleme rağmen affedileceğini düşünmesi, ne yaparsa yapsın bilinçli bir şekilde hareket ettiğini ve üzerinde merkezi otoritenin yeterince bir yaptırım gücü olmadığını gösterir.[20]

Bu gelişmelerden sonra, dostane yollarla herhangi bir şeyi kurtarma ümidini yitiren Fransa Konsolosu, İstanbul'daki amirine başvurur. Bu başvuruya binaen Küçükalioğlu Halil'in, Bâbıâli'nin emirlerine itaat etmesi için merkezden Payas'a üç savaş gemisi gönderilir. Bunun üzerine Küçükalioğlu Halil dağa çekilir. Stratejik olarak hem denizden hem karadan yapılmayan tek taraflı bir kuşatma çok fazla işe de yaramaz. Savaş gemilerinden, boş bir ev ile yıkık bir kaleye birkaç top atışı yapılır. Çok kısa bir süre sonra gıda stokları tükenince gemideki memurlar ve askerler, Fransız saatleri ve ince Fransız çuhalarından oluşan ve cömertçe sunulan hediyelerle Küçükalioğlu Halil tarafından elde edilir. İsyancıların ilk ihtişamıyla şaşkınlıkları ve memnuniyetleri o kadar büyür ki, onunla özel dostluk nişanlarını ciddiye alıp İstanbul'a dönünce Bâbıâli'den şefaat dileme sözü verirler. Hatta bu vesile ile devlet tarafından yazılı bir ferman çıkarılıp malların iadesi emredilerek Küçükalioğlu Halil, bir tuğ ile onurlandırılır.[21]

Bâbıâli, Küçükalioğlu Halil'in ortadan kaldırılması için üzerine yöredeki valileri ve devlet adamlarını görevlendirmesine rağmen çevresindeki dağlık bölgeye sığınan Küçükalioğlu Halil kurtulmayı başarırken Bâbıâli'ye başvurup, hacıların sağ salim Payas'tan geçişini sağlamak, Payas yolunu eşkıyadan temizlemek, menzillerin idaresi ve gasp ettiği malı iade etmek şartıyla affını ister. Af talep ederken, *"Bu tarafların hali malumdur, her çalının dibi bir Küçük Alioğludur, kabahat ve yaramazlık ederler, benim üzerime atarlar, aman el aman"* şeklinde işlediği suçların üzerine atıldığını da ima eder. İleri sürülen şartları kabul ile Payas'da Fransız gemisinden gasp edilen malı aynen iade etmesi ve özellikle Osmanlı Devleti ile Fransa Devleti'nin kadim dostluğu vurgulanıp Bâbıâli tarafından mîrimîranlık rütbesi ile Özerili Sancağı Beyliği Küçükalioğlu Halil'in uhdesine bırakılıp görev beratı Surre Emini ile gönderilir.[22]

Şefaatçilerin arabuluculuğu ve af girişimi sonrasında aldığı bu emre uygun olarak Küçükalioğlu Halil, Halep'teki Fransa Konsolosuna padişahın emirlerine uymaya hazır olduğunu duyurmak için bir mektup gönderir ancak söz konusu geminin yükünün kullanıldığını yazıp, eşdeğer olarak Payas topraklarında kendisine ait muhtelif tarlaların gelirlerini tazminat olarak vermeyi teklif eder. Tüccarlar, haksızlığı hakaret olarak görüp teklifi reddederler. Özellikle Payas çevresinin sağlıksız olduğunu düşünürler ve toprağın ekimi gibi zorlu bir işletmeyi yönetirken, yörenin sağlıksız kötü huylu ateşini alabilecekleri endişesine kapılırlar. Çevrenin de tehlikeli olduğu söylenir; halkın yoksulluğu, değerinin dörtte birine herhangi bir ürün satmalarını imkânsız hale getirir. Bu şartlarda tüccarlar, tazminat alamadıkları gibi herhangi bir ödeme de yapılmaz.[23]

---

[20] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 535-536; Barker, *a.g.e.*, s. 79-80.

[21] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 536-537: Barker, *a.g.e.*, s. 80-81; Fransa'nın İstanbul elçisinin 3 Nisan 1791 tarihinde Bâbıâli'ye yaptığı başvuruya göre Payas İskelesi'nde Küçükalioğlu Halil, Gutiye adlı Fransız kaptan ile taifesinin eşyasına el koyduğu gibi kaptanın kullandığı gemiden gasp ettiği 168.820 kuruş değerindeki mal Halep'te oturan bir Fransız tüccara aittir. Bu mallar, Maraş Zeytun Köyü, Kilis ve Antep ahalisi ile Payas civarında bulunan ve "Haçini" tabir olunan dağlılardan bazılarına satılırken, bir miktarı da Küçükalioğlu Halil'in borçlu olduğu kişilere verilir. Hacı Musa ve Topal Fakih adlı şahıslar 15.000 kuruşluk eşya alırken yine bu ikisine Küçükalioğlu Halil tarafından otuz yük eşya emanet edilir. Osmanlı Devleti'ne bu malların bedelinin ödenmesi arz edildiği halde Küçükalioğlu Halil'in gasp ettiği malları iade etmesi şartıyla affedildiği, bu şartlarda kendilerinin Küçükalioğlu Halil'in insafına terk edildiği beyan edilir. Efe, , *a.g.t.*, s. 33-34; Ayrıca bkz. Şakiroğlu, *a.g.m.*, s. 115, 125-126.

[22] Efe, , *a.g.t.*, s. 29, 34-35.

[23] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 536-537: Barker, *a.g.e.*, s. 80-81.

Küçükalioğlu Halil, fırsat buldukça eşkıyalık yaparken 6 Kasım 1799 tarihli belgeye göre Tarsus ve Lazkiye arasında birkaç parçalık tekne ile gezinip gemilere saldırarak mallarını gasp ettiği gibi yörenin emniyetini sağlamakla görevli olmasına rağmen İskenderun sahillerinde kayık dolaştırıp 13 Mayıs 1801 tarihli belgeye göre yerli ve yabancı gemilere saldırarak malları gasp etmeye devam eder. Bundan dolayı İskenderun Limanı'na bir iki korvet ve Akdeniz'de bulunan adalara da çavuşlar gönderilir. Kış aylarında bu yöreye sevk edilen kırlangıç gemileri, birkaç ay dolaşmalarına rağmen, Küçükalioğlu Halil'in kayıklarına rastlanmaz. Yine de devlet, işi sıkı tutup Laz Ali Kaptan kumandasında bir gemiyi İskenderun Sahili'ne görevlendirir. Küçükalioğlu Halil, devletin bütün önlemlerine rağmen faaliyetlerini sürdürdüğü gibi 18 Ekim 1802 tarihli belgede birkaç sene önce Avusturya tüccarının malını cebren gasp ettiği belirtilir. Avusturya elçisi gasp edilen malın bedelinin ödenmesini talep edince Bâbıâli, Halep Mukataasının 1800 yılı gelirinden Kurt Kulağı ve Payas menzilleri için gönderilecek 15.000 kuruşun, malı gasp edilen Avusturya tüccarına ödenmesini Halep Muhassılı Mir Mehmet'e emreder ve bu emir üzerine gerekli ödeme yapılır.[24]

Küçükalioğlu Halil'e ait, Payas'da dolaşan üç korsan gemisi yöredeki yabancılar ile yabancı gemiler için korku ve endişe kaynağı haline gelir. Mevcut ortamda herhangi bir yabancı devletin müdahalesini istemeyen Bâbıâli, bağlılık sözleri isteyerek Küçükalioğlu Halil'e hitaben 28 Ağustos 1803 tarihinde yazılan emirnamede korsanlık veya eşkıyalık yapmaması hususunda gerekli uyarıyı yapar. İskenderun sahillerini dolaşan ecnebi tüccar gemileri saldırı endişesi taşıdıkları için bu tüccar gemilerinin yapılan anlaşma neticesinde Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunduğu, bundan dolayı dikkat edilmesi gerektiği vurgulanır. Halep Valisi İbrahim Paşa'nın verdiği malumata göre Akka ve Tarsus arasında dolaşan Küçükalioğlu Halil'e ait bir geminin, yakalayıp mallarına el koyduğu ecnebi gemisinin gasp edilen mallarının iadesi emredilir.[25]

Yörede bulunan yabancı gemilere saldırmaktan hiçbir şekilde çekinmeyen Küçükalioğlu Halil, Rus kaptan Kornello idaresindeki Rus gemisini, Kudüs ziyaretinden dönerken, Yafa'dan hareket edip İskenderun Limanı'na gelince yakalatıp kaptan ve tayfasının mal, para ve eşyalarına el konulur. Bu hadise üzerine Rusya'nın İstanbul'daki murahhas ve orta elçisi Anderya İnalenski, Bâbıâli'ye başvurup zararın tazminini ister. Küçükalioğlu Halil'e 16 Ekim 1803 tarihinde yazılan bir hükümde, gasp etmiş olduğu beş urub pirinç, bir zenbil kahve, yirmi iki top Beyrut bezi, iki top ince Flemenk bezi, üç top Şam alacası ve 12.932 kuruş nakitten oluşan para, mal ve eşyanın bedelini aynen iade etmesi emredilir. Halep Valisi İbrahim Paşa'dan da bu olayı Halep'teki Rusya Konsolosu ile müzakere ederek sonucu Küçükalioğlu Halil'e bildirmesi, zararın karşılanması ve Küçüaklioğlu Halil'in uyarılması istenir.[26]

Hollanda'nın Halep Konsolosunun Tutuklanması

Osmanlı Devleti'nin Payas topraklarında hüküm süren Küçükalioğlu Halil'in uygulamaları ve mevcut ortamda yaşanan olayları yakından izleyen John Barker, East India Company'nin, İstanbul ile Halep arasında yazılı evrakını taşıyan tatarların dolaylı bir yol izlemek yerine Bâbıâli'nin Payas topraklarından geçmelerine izin verilmesi için gereğinin yapılmasını şirketin İstanbul'daki temsilciliğine önerir. Dolaylı bir yol izlemeye zorlanmak, şirketin yazışmalarının yerine ulaştırılmasını önemli ölçüde geciktirdiği gibi tatarların yörenin çok ilgisiz bir yerinden İskenderun Körfezi'ni geçmeye mecbur bırakılması taşınan paketlerin zarar görmesine ve hatta kaybolmasına neden olur.[27]

[24] Efe, , *a.g.t.*, s. 39-40.
[25] Şakiroğlu, *a.g.m.*, s. 129; Efe, , *a.g.t.*, s. 41.
[26] Efe, , *a.g.t.*, s. 41.
[27] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 531-532.

John Barker, Küçükalioğlu Halil'in kontrolünde bulunan Payas Yöresini güvenli bulmadığı için buradan geçmekten çekinir. Hollanda'nın Halep Başkonsolosu John Masseyk, Halep'teki resmi görevlerini yerine getirmek için Osmanlı Devleti tarafından verilen bir fermana sahip olmasına ve Bâbıâli'nin, Hollanda ile barış içerisinde bulunmasına rağmen 1800 yılının sonlarına doğru İstanbul'dan görev yerine dönerken Payas'a gelince Küçükalioğlu Halil tarafından tutuklanır. Konsolosun tutuklanmasını göz önünde bulunduran Barker, Payas'tan geçmekten sakındığını ve aynı olayla karşılaşma ihtimalini düşünüp memnun kalırken aslında korku ve endişesini dile getirir.[28] Payas'ta konsolosu tutuklatan Küçükalioğlu Halil, zincire vurdurup giydiği kıyafetler dışında üzerindeki her şeyin alınması emrini verir. Büyük bir ihtiyatla, mahkûmuyla görüşmekten kaçınır. Çünkü işlenecek kötü bir eylemi emrettiği zaman, icra yerinden uzaklaşması ve infaz memurluğu görevini üstlenmenin önemini azaltacağı fikri ile dikkatlice yalnız bir konutta kendini kapatır. Kendi emirleri veya belki de bu durumda eski bir arkadaşına kötü muamelede bulunmanın çok utanç verici olacağı fikrinden yola çıkarak uzak durması dikkat çeken bir tuhaflık olarak değerlendirilir.[29] Küçükalioğlu Halil, ısrarla mahkûmunu huzuruna kabul etmezken, birkaç kez mülazımı ile ona teselli haberleri gönderip: *"Söyle ona, dedi, ne yazık ki kaderi onu bu bölgeye getirdiğinde tabutlarım boştu; ama umutsuzluğa kapılmasın, yaratıcı bizim için büyük ve dikkatli. Bu tür servet zaferleri, ünlü erkeklerin kaderinden ve yüksek makamları doldurmak için doğan birçok kişiden ayrılmaz. Onu iyi teselli et; benzer bir kıyamet benim için iki kez oldu ve dokuz ay boyunca Abdurrahman Paşa'nın mahkûm hücresinde kaldım ama yaratıcının rahmetinden asla ümidimi yitirmedim ve hepsi sonunda geldi, Allah kerim"* şeklinde ifade eder.[30] Küçükalioğlu Halil ile konsolos arasındaki dostluk, hediye alışverişi ile de pekiştirilirken, konsolosun gözaltına alınmasından yıllar öncesine dayanmakla birlikte konsolosu tutuklama eyleminin onun karakterinin aydınlatılmasına hizmet edeceği belirtilir.[31]

Küçükalioğlu Halil'in, bir Avrupalıyı tutukladığı haberi yayıldığı zaman, zorbanın ne kadar insanlık sergilediğini görmek için dağdakiler bile kalabalık bir şekilde şehre iner. Bay Masseyk, bir gün bir yazı yazma isteğiyle, bir süre kendisini ve mesleğini düşündükten sonra başını hapishane penceresinin parmaklıkları arasından çıkarıp, sitemkâr bir öfke ile: *"Ne, sefaletin esaret altında bir efendi tutacak kadar utanç duygusunu kaybetmesi mümkün mü?"* diye haykırır. Barker bu tabloyu ondokuzuncu yüzyıldaki bir toplumun durumundan ziyade onikinci ve onüçüncü yüzyıllardaki toplumun durumuna benzetip Doğu'nun fikirleri ve geleneklerinin yüzyıllar boyunca bu kadar az değişikliğe uğramış olmasından yakınır.[32]

Küçükalioğlu Halil'in konsolosa biçtiği tutar 25.000 kuruş olmasına rağmen 7.500 kuruştan fazla para ödeyemediği için sekiz ay boyunca her türlü kötü muameleyi görür. Tüm şartlar onu İslam dinini kabul etmeye ve serbest bırakılması için gerekli parayı ödemeye zorlar. Bu amaçla onu bir süre ışıksız ve nemli bir zindanda, genellikle yirmi dört saat boyunca beslenmeden sınırlamayı düşünürler. Bir diğerinde onu derhal ölümle tehdit edip, tehditlerinin tamamen asılsız olmadığını göstermek için kendisiyle benzer şartlar altında tutuklanan iki kişi, fidye parasını temin etmekte geciktikleri için onun gözleri önünde kazığa oturtulur. İzmir'den Halep'e doğru ilerleyen bir kervanın Payas'a gelmesi, Küçükalioğlu Halil'e, konsolosa biçtiği parayı avans olarak alma fırsatı verdiği gibi tüccarları zorlayarak bir bahane hazırlayıp konsolosu 17.500 kuruşa tüccarlara satılan bir köle olarak teslim eder. Bu durum, Masseyk'in derhal serbest bırakılmasının ötesinde bir borç olup Hollanda Devleti'nin yardımına geleceği umudundan ziyade bu meblağı taksitle öder. Bunu kısmen yapar ama asla bu parayı geri

[28] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 532.
[29] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 533; Barker, *a.g.e.*, s. 81.
[30] Barker, *a.g.e.*, s. 82.
[31] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 532; Barker, *a.g.e.*, s. 81.
[32] Barker, *a.g.e.*, s. 82.

alamaz.[33] Hatta hapishanedeyken Küçükalioğlu Halil'in oğlu Dede Bey ile dostluk kuran Bay Masseyk, babası ölünce onun uyguladığı kötü muamelenin tazminatını telafi etmesi ümidiyle; yası için bir taziye mektubu yazıp; ailesinin zulmünü ve adaletsizliğini hatırlaması için zaman ayırmasını ister. Dede Bey, Bay Masseyk'e her zamanki sevgi ve şefkat ile: *"Sevgili dostum, merhum babamın aldığı tüm parayı iade etmeye çağırıldığımı çok iyi biliyorum! Haksız bir şekilde uzun bir yaşam boyunca edinilen Payas dağlarının altına dönüştürülmüş tüm taşları yeterli olmaz"* cevabını verir.[34]

Mahkûmiyet sürecinde Küçükalioğlu Halil'in mahkûmuna uyguladığı kısıtlama, hapsedilmeden önce çok fazla sıkıntı çektiği gut hastalığının tamamen iyileşmesine zemin hazırlar. Katı hapishane koşulları bir açıdan konsolos için yararlı olur. Konsolos, sık sık arkadaşlarına, Küçükalioğlu Halil'in farkında olmadan kendisine neredeyse paha biçilmez bir iyilik yaptığını ve kendisinin arkadaştan daha iyi bir doktor olduğunu kanıtladığını söyler.[35]

Hac Yolu Üzerinde Hacılara Yönelik Eylemleri

Küçükalioğlu Halil, hac yolu üzerinde bulunan Payas Sancağını elinde tutarken bu güzergâhı koruduğu gibi gelip geçen yolcular ile hacca giden hacı adaylarından "bac" adı altında haraç alıp önemli bir gelir elde ederken devlet emirlerine pek fazla itaat etmez. Hacıların geçişi sırasında onları tazyik etmekten kaçınmaz. Uyarılara rağmen asayişi bozan hareketlerden vazgeçmez.[36]

Küçükalioğlu Halil'in toprağa bağlı geliri doğal olarak hayal edilebileceği gibi ona yeterli olsa da Payas ve çevresinin yoksul sakinlerinin gelirini arttırmak için çok ince yöntemler kullanır. Gelirini büyük ölçüde gezginlerin ve kervanların başka bir yoldan gitmeye katlanmaları zor ve rahatsız edici bir yolculuk olduğu için Payas toprakları boyunca rahat geçişlerinden aldığı ücretle elde eder. Bazen sadakati ve doğal acımasız eğilimleri, onu kendi zorbalıklarına düzen oluşturmak istediği sınırları aşmaya zorlar. Bu durumda Bâbıâli, gezginlerin Payas'tan geçmesini yasaklayarak Küçükalioğlu Halil'e karşı tepkisini ortaya koyar. Asiler erzak dolu sandıkları bulur bulmaz, emirlerde yazılan sınırları aşarlar. İsyancı yeni kaynaklara ihtiyaç duyduğu anda Bâbıâli, İstanbul'dan Mekke'ye geçmesi zorunlu olan yıllık büyük hac kafileleri için güvenli bir geçit temin etmek gerektiğinde onu nadiren sunulan af için yalvarmaya zorlar. Hac kafileleri ya bu şekilde Payas'tan kısa yoldan güvenli bir şekilde geçecek ya da Kapadokya üzerinden dolambaçlı, pahalı ve yorucu bir yolculuk yapmak zorunda kalacaktı. Hac kafileleri Küçükalioğlu Halil'in egemenlik alanına girdiğinde, ona çok önemli bir gelir sağlar; çünkü her bireyi kendi isteğine göre vergilendirir. Hac kafilesi Payas'a yaklaşınca Küçükalioğlu Halil, hane halkından birisini, kendisine hediye getiren kervan şefine iltifat etmeye gönderir.

[33] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 533-534; Barker, *a.g.e.*, s. 81-82.
[34] Barker, *a.g.e.*, s. 84.
[35] Barker, *a.g.e.*, s. 82-83.
[36] Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (Haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 125; Payas'da Küçükalioğlu Halil isyan ettiği için 1786 yılı ortalarında idam ve izalesiyle hac yolunun temizlenip açılması istenir. Üzerine asker sevk edilince dağlık bölgeye firar ederken tehlike geçince tekrar Payas'a dönüp faaliyetlerini sürdürür. Küçükalioğlu Halil gailesi sona erdirilip yörede asayiş sağlanmaya çalışılırken Rusya Seferi çıkınca yöredeki askerler Rumeli yakasına geçirilince yöre boş kalır. Mevcut ortamda eşkıya meydana çıkıp halkı soyup talan edecekleri sırada Küçükalioğlu Halil, hacıları emin olarak selamete çıkarmak üzere kusurunun affını isteyince kendisine mîrlivâlık ve mîrimîranlık verilip yola getirilir. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. 3, Dersaâdet 1292, Ali Bey Matbaası, s. 112-117; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, (Yay. Haz. Cavid Baysun), Ankara 1986, TTK Yayınları, s. 130; Küçükalioğlu Halil, hacıların geçişi esnasında deniz ve karadan şekavette bulununca, 27 Şubat 1787 tarihinde, üzerine Gazi Hasan Paşa kumandasında bir donanma gönderilirken nasihatlerde bulunan Gazi Hasan Paşa, *"Hüccacı sağ salim geçirirsen, İstanbul'a varır varmaz seni affettiririm, lakin muhalefet edersen Donanma-yı Hümayun ile varacağım yer Payas sahilidir"* şeklinde uyarır. Payas'tan geçen hac yolunun açık tutulması, yolcu ve devlet görevlilerinin gelip gitmelerinin temini, Payas ve Kurt Kulağı menzilleri ile beş adet derbendin tanzimine bağlı olduğundan; söz konusu menzillerin eskiden olduğu gibi masrafları Hass-ı Mîrî'den sarf olunarak idaresi ve Özerili Sancak Beyliği'nin de mîrimîranlık rütbesi ile kendisine verilmesi halinde Adana'dan Antakya'ya kadar gelip giden yolcu ve hacıların tek bir şeyinin bile zayi edilmeyeceğini taahhüt eder. Sadrazam, Küçükalioğlu Halil'in isteklerini mahzurlu bulurken; bundan böyle sadakati zahir olur ise mîrimîranlık ve daha başka şekillerde yükseltileceği vaad edilerek Küçükalioğlu Halil'in şimdilik mîrlivâlık rütbesiyle Özerili Sancak Beyliği'ne tayini ve Payas taraflarını muhafaza etmesinin münasip bulunduğunu padişaha bildirir. Padişah I. Abdülhamid de bu düşünceyi uygun bularak, 12 Ekim 1787 tarihli Hatt-ı Hümayun ile atamayı onaylar. Efe, , *a.g.t.*, s. 22-23.

İsyancıya sunulan atlar, her zamanki gibi altın ve gümüşle gelince kabul edilir. Kısacası, gereken kesin haracın müzakere edilmesi ve şartların belirlenmesi için çok zaman geçer; açgözlülüğünün ölçüsünün süresi dolduğunda, kafilenin yolculuğuna devam etmesine izin verilir.[37]

Genellikle hac kervanı ve surre alaylarını yağmalamaktan geri kalmayan Küçükalioğlu Halil, birçok ganimet elde ederken yaptığı icraatları neticesinde etrafta yarattığı korku ve endişe ile dikkatleri üzerine çeker.[38] Hacıları yaptığı gasp ve haksızlıklara boyun eğmeye ikna etmek için Payas kapısında kazığa oturtulan iki cesedin teşhiri ile büyülerken hem gücünün hem de zulmünün kanıtı olarak her zaman bunları sergilemeye dikkat eder. Bu olaylardan birinde, hac kervanı Payas'a yaklaşırken hapishaneleri boş olup kazığa vurabileceği hiçbir kurbanı bulunmaz. Asi bu kadar alışılmadık bir duruma biraz şaşırır ve utanç verici işi neşeli bir dostuna havale edip: *"Kervan, yarın burada olacak ve henüz alışılmış bir infazı hazırlamadık. Bak sen, benim kölelerim arasından iki kişi seç. Arkadaşı ikaz eder ve planını engellemek için uğraşırken, söz konusu formalite olmadan her şeyin uygun bir şekilde ilerleyeceğine güvenerek Küçükalioğlu Halil, hâlâ düşünürken sakalını okşayarak haykırır; Hristiyan Yacoob'u gidip getirin, dört aydır ateşten bıkmıştı, asla iyileşemez. Zavallı sefil anında yatağından sürüklenir, boğulur, kazığa oturtulur ve asılır! Bu uygulama teröre ve hacıları sonsuza dek daha fazla etkilemeye hizmet eder."* Böylece suçlunun bedeni asılı şekilde görülünce daha fazla korku ve endişeye neden olur. Küçükalioğlu Halil'in, gücü 200 silahlı adamı aşmadığı halde Bâbıâli'nin otoritesine karşı gelmesi ve uzun süre buna cesaretle teşebbüs etmesi, hükümetin zayıflığını iyi bilenler için bile bir sürpriz meselesi olarak değerlendirilir.[39] Küçükalioğlu Halil, gasp edilen gücünün kamuoyunun sarsıcı temeline dayandığını ve zayıflığını gizlemek için uygulamaya koyduğu küçük hilelerin karakteristik ve tuhaf olduğunu çok iyi bilir. Herhangi bir ayrılıkçı birey büyük ormanlardan egemenlik alanına girdiğinde, kuvvetlerini tahmin ederek yeni gelen kişiyi gösterişli bir şekilde aldatmak için sahnede duran askerler gibi adamlarını çalılıklara yerleştirir. Böylece gözle görülür bir tanığın bile raporları yanıltıcı hale gelir. Küçükalioğlu Halil'in gücü bütün Türkler arasında yüceltilir ve abartılır. Yöredeki dağların üstünlüğü boyunca dağılmış ve uzaktan yeterince belirgin olmayan kalenin kuleleri gibi görünen çok sayıda kale olduğu bildirilen kordon binası inşa ettirir. Oysa bu binalar, şiddetli bir gece yağmurunun sıklıkla zarar verdiği, üçte ikisi çamur, üçte biri kireçtaşı içeren küçük kaba yapılardan oluşur.[40]

Mevcut ortamda surre alayı ve hacılar, 1800 yılında Küçükalioğlu Halil'in eşkıyalığı sebebiyle Payas yolunu kullanmadığı gibi Konya, Ereğli, Kayseri, Halep ve Şam üzerinden kutsal topraklara ulaşım sağlanırken 1801 yılında da Payas Yöresinde asayiş temin edilemediği için güvenlik endişesi ile aynı güzergâh kullanılır.[41] Bu şekilde hac yolunun değiştirilmesi dedikodulara yol açtığı sırada Küçükalioğlu Halil de suçunun bağışlanması için Bâbıâli'den af dileyip bundan sonra hacıları güvenli bir şekilde geçireceğine söz verir. Payas yolunu bac vererek kullanan hacılar ve surre alayı 1803 yılında Küçükalioğlu Halil tarafından güvenli bir şekilde geçirilir. Bu yardım, Surre Emini tarafından 12 Aralık 1803 tarihinde Bâbıâli'ye bildirilir ancak bu defa Hicaz'dan dönen hac kafilesini Payas'tan geçerken durduran Küçükalioğlu Halil, Adana tarafına kaçan Karalar Yörüklerinin 100.000 kuruşluk borcuna istinaden bu parayı almadan geçişe izin vermeyeceğini bildirir. Bunun üzerine Surre Emini, Adana'ya gidip Adana Mütesellimi ile anlaşarak Karalar Yörüklerini, güz mevsiminde Payas tarafına yerleştireceklerini, eğer yerleştiremezlerse bahsedilen meblağı ödeyeceklerine dair bir senet imzalarlar. Senedi alan Küçükalioğlu Halil, kafileyi serbest bırakır ancak hacılara ait bir

[37] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 539-540; Barker, *a.g.e.*, s. 76.
[38] Şakiroğlu, *a.g.m.*, s. 108.
[39] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 540-541; Barker, *a.g.e.*, s. 76-77.
[40] Irby, Mangles, *a.g.e.*, s. 541-542; Barker, *a.g.e.*, s. 77.
[41] Efe, , *a.g.t.*, s. 39-40.

miktar eşya ile Medine Kadısı Debbağzade'yi rehin olarak alıkoyunca bu olay üzerine yeniden asi konumuna düşer. Bâbıâli, kadıyı kurtarmak için Sadaret Çukadarı Musa Efendi'yi görevlendirip Payas'a gönderir ancak Musa Efendi, Küçükalioğlu Halil'in karşısına çıkmaya cesaret edemediğinden bir taraftan ölmesi için dua ederken diğer taraftan bir adamını gönderip Kadı'nın serbest bırakılması haberini Tarsus'ta beklemeye başlar. Bu bekleyiş sırasında Payas'a giden adamı aracılığı ile Küçükalioğlu Halil'in oğlu Dede Beyin gönderdiği mektuptan Küçükalioğlu Halil'in ölüm haberini alır.[42]

Küçükalioğlu Halil, Payas'ın doğusunda denize yakın bir yerde bulunan mezarına defnedilirken ölüm haberini alan III. Selim, kendi el yazısıyla, "*Manzûrum olmuşdur, Hakk Teâlâ cümle 'usât ve muhâlifini böyle kahr ü helâk eyleyüb, âsâyiş-i bilâd ve istirâhat-ı fukarâ kerem eylesün*" yazarak bir anlamda yörede yeniden asayişin temin edilebileceğini umsa da Küçükalioğlu Halil'in yerine geçen oğulları ve torunları devleti bir süre daha uğraştırır. Küçükalioğlu Halil'in oğlu Dede Beyin sadarete sunduğu 10 Nisan 1804 tarihli arîzada "*Mîrimîrânlık rütbesiyle taltifini beklerken vefat eden babasından kalanlara dair emri aldığını fakat babasından kalan bir varidatı olmadığını*" belirttiği yazıya binaen ölümü bu tarihten öncesi olarak tahmin edilir.[43]

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin taşrada sarsılmasından sonra 18. yüzyılın son çeyreğinde Payas Yöresinde ortaya çıkıp yaklaşık bir asır boyunca etkili olan Küçükalioğulları yöreyi uzun süre kontrol altında tutarlarken özellikle Küçükalioğlu Halil'in etkili olduğu yaklaşık otuz yıl boyunca yörenin altını üstüne getirirler. Aile içerisinde ilk sivrilen Küçükalioğlu Halil, Payas gibi stratejik bir mekâna yerleşirken İskenderun Körfezi ve çevresini kontrol altına alıp hem Adana'ya hem de Suriye'ye açılan noktaları kontrol eder. Bir taraftan kara yoluna diğer taraftan deniz yoluna egemen olup hem yörede bulunan ticaret filolarını ve kervanlarını, hem de hac yolu üzerine hâkim olduğu için hac kafilelerini sürekli kazanç kapısı olarak görüp tazyik eder. Mevcut ortamda hacılardan, yolculardan ve ticaret kervanlarından aldığı ücret önemli bir gelir kaynağı olurken daha fazla kazanç elde etmek adına yabancı tüccarların gemilerine baskın yolu ile el koyup soygun yapmaktan çekinmez. Yerel bir güç unsuru olarak o sadece elde edeceği mal ve kazanca odaklanıp merkezi otoritenin emirlerinin dışına çıkar. Osmanlı Devleti'nin uluslararası boyutta yaşayabileceği sorunları düşünmeden yabancı ülkelerin ticaret gemilerine el koyup soyduğu gibi kaptanlarını tutuklayıp hapse atar. Hollanda'nın Halep Konsolosunu tutuklayarak fidye alıp kazanç elde etmeye kadar çeşitli eylemlerde bulunur.

Bu başıboş tavırlarını sürdürürken uyguladığı zulüm yöntemine göre idam ile kazığa oturtup Payas kapısına astırdığı kişilerle adeta bir korku salıp kendisine karşılıksız itaat edilmesini sağlama ve istediğini alma peşinde olduğu anlaşılır. Bu uygulamalar ile yörenin altını üstüne getirirken Osmanlı Devleti çoğu zaman onun üzerine asker sevk edip o çevredeki paşaları ve önemli kişileri görevlendirse de bunlar hem kendi aralarındaki anlaşmazlıklar hem de Küçükalioğlu Halil'e karşı bir hareketten çekinmeleri nedeni ile kesin sonuç elde edemezler. Üzerine asker sevk edildiği zaman yöredeki dağlık alana sığınan Küçükalioğlu Halil, tedbiri elden hiçbir zaman bırakmadığı gibi görevlendirilenler geri çekilince tekrar geri dönüp eylemlerine devam eder.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mevcut durumu da çok iyi değerlendiren Küçükalioğlu Halil, sıkışınca af dileyip affedildiği halde devlet tarafından taltif ile paşa rütbesi ve Payas idaresi verilmesine rağmen o bunlarla yetinmez ve bir türlü alışkanlıklarından vazgeçmez.

[42] Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. 7, Matbaa-i Âmire, Dersaâdet 1288, s. 401-402; Şakiroğlu, *a.g.m.*, s. 129; Efe, , *a.g.t.*, s. 41-43.
[43] Efe, , *a.g.t.*, s. 43-44.

Başıboş tavırlarını bırakmadığı gibi asi konumuna düşmekten kurtulamaz. Bütün eylemlerine rağmen devletin kendisini affedeceği beklentisini sürdürürken ciddi bir yaptırımla karşılaşmaması ve yöredeki diğer devlet görevlilerinin tavırları caydırıcı olmaktan uzak kalır.

Yağma ve baskı ile başladığı eylemleri sonucunda yöredeki ileri gelen aileleri bertaraf edip rakiplerini ortadan kaldırması ile engelleri büyük ölçüde aşar. Yöreyi kontrol ederken tedbirli ancak hırslı ve zalim bir yöntem izler. Bir rakibini bertaraf etmek için kızını vermesi, sonra damadını ortadan kaldırıp doğan torununu da timsahın başını ezin ki bir gün babasının intikamını almasın bakış açısı ile oğullarına verdiği öğüt ve oğlunun da yeğenini ortadan kaldırması Küçükalioğlu Halil'in acımasız ve zalim kimliğini gözler önüne serer. Tutukladığı kişilerden bazılarını kazığa oturtma ve asma, bazılarını aç susuz bırakıp yıldırarak fidye istemesi kazanç elde etmek adına her yolu mubah gören bir anlayışa sahip olduğunu gösterir.

Soygun ve eşkıyalık ile mal gasp etme onun için sıradan bir hareket olarak görülürken hacılara yönelik uygulamaları, her ne kadar kendisini dindar olarak tanımlasa ve yardım yapsa da, söylemleri ile eylemleri birbirini tutmayan bir kişilik olduğuna delalet eder. Bütün olumsuz eylemlerine rağmen kendisini dindar olarak göstermesine, yaptığı haksız uygulamaların sorumluluğunu devletten ve hükümdardan ziyade diğer yöneticilere yüklemesine bakıldığı zaman kurnazca hareket eden bir eşkıya ve âyân rolü oynadığı görülür.

Devleti yörede uzun süre uğraştırırken her defasında yeni bir sorun çıkarmaktan geri durmayan Küçükalioğlu Halil, yörede etkili olduğu yaklaşık otuz yıl boyunca gündemde kalırken ölümünden sonra yerine geçen oğulları ve torunları da devleti uzun süre uğraştırır.

Kaynaklar

Ahmed Asım Efendi, *Asım Efendi Tarihi*, (Haz. Ziya Yılmazer), C. 2, İstanbul 2015, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. 3, Dersaâdet 1292, Ali Bey Matbaası.

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C. 7, Dersaâdet 1288, Matbaa-i Âmire.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (Haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, Çağrı Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, (Haz. Cavid Baysun), Ankara 1986, TTK Yayınları.

Barker, William Burckhardt, *Lares and Penates: or, Cilicia and its Governors; Being a Short Historical Account of that Province from the Earliest Times to the Present Day*, (Ed. William Francis Ainsworth), London 1853.

Canbolat, Atilla, *Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. ve 19. Yüzyıllar)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006.

Demiryürek, Mehmet, Yazar, Hakan, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs'ta İngiltere Konsolosluğu (1700-1800)", *Belleten*, C. LXXXXI, Sayı: 290, (Nisan 2017), s. 89-134.

Efe, Aydın, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2012.

Gün, Doğan, "İngiliz Tâcirlerin Antakya Ahâlîsiyle İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Hatay Araştırmaları-I*, (Ed. Ahmet Gündüz, Selim Kaya, Yay. Haz. Didem Gürleyik), Antakya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2010, s. 69-75.

Halaçoğlu, Yusuf, "Hatay ve Yöresinde Türk Aşiretlerinin Yerleştirilmesi", *Türk Kültürü*, Yıl: XXV, Sayı: 296, (Aralık 1987), s. 719-722.

Irby, Charles Leonard - Mangles, James, *Travels in Egypt and Nubia, Syria and Asia Minor; During the Years 1817&1818,* London 1823.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boy Teşkilâtı – Destanları*, Ankara 1972, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Şakiroğlu, Mahmut H., "Çukurova Tarihinden Sayfalar 1. Payas Ayanı Küçük Ali Oğulları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, 1992, s. 103-139.

DERS DIŞI ETKİNLİKLERİN ÖĞRENCİLERİN SOSYAL GELİŞİMLERİNE OLAN ETKİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ[1]

AN EVALUATION OF THE EFFECTS OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES ON STUDENTS' SOCIAL DEVELOPMENT

Doç. Dr. Mustafa GÜÇLÜ
Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi(sorumlu yazar)
Merve TÖSTEN
Yüksek Lisans Öğrencisi Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

ÖZET

Gelişmiş ülkelerde eğitim en öncelikli alanların başında gelmektedir. Bu ülkelerde eğitim görevi sadece bilgi aktarmak değildir. Bunun yanında bu ülkelerdeki eğitimin hedefleri arasında; öğrencilerin sosyal, duyugusal ve fiziksel açıdan da gelişmeleri bulunmaktadır. Çünkü insan; sadece bilişsel bir varlık olmayıp çok farklı özellikleri ve ihtiyaçları olan bir varlıktır. Öğrencilerin okulda; her yönden gelişmeleri hedeflenmektedir. Öğrencilerin fiziksel, bilişsel ve ahlaki gibi birçok alanlarda gelişimleri sadece okulda derslerde yapılan etkinliklerle değil fakat aynı zamanda ders dışı etkinliklerle de sağlanmaktadır. Ders dışı etkinlikler; öğrencilerin kendi istekleriyle, okul yönetiminin rehberliği altında ve ders dışı zamanlarda gerçekleştirilen etkinliklerden oluşmaktadır. Ders dışı etkinliklerle gerçekleştirilen öğrenci gelişim alanlarından birisi de sosyal gelişimdir. Sosyal gelişim; iletişim becerilerinin gelişmesi, sosyal uyaranlara duyarlık kazanma ve içinde bulunduğu toplumun normlarını ve değerlerini kazanma gibi birçok özelliğin kazanılmasında etkilidir. Eğitim kurumlarında öğrencilerin sadece bireysel yönden değil aynı zamanda sosyal yönden de gelişmeleri beklenmektedir. Bu araştırmada ders dışı etkinliklerin öğrencilerin sosyal gelişimlerine olan etkileri açıklanması amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle ders dışı etkinliklerin sosyal gelişime olan etkilerine ilişkin internet ve kütüphanede literatür taraması yapılmıştır. Amaca uygun bulunan makale, kitap ve tezler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda ders dışı etkinliklerin; öğrencilerin kendilerine olan güvenlerini arttırma, iletişim becerilerini geliştirme, empati ve sorumluluk duygularının arttırma gibi açılardan önemli etkilerin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ders dışı etkinlikler, sosyal gelişim, okul, öğrenci.

ABSTRACT

Education is one of the top priorities in developed countries. In these countries, the educational task is not only to convey information. In addition, among the goals of education in these countries; students also develop socially, emotionally and physically. Because human; It is not only a cognitive being, but an entity with very different characteristics and needs. It is aimed to develop students in all aspects at school. The development of students in many areas such as physical, cognitive and moral is ensured not only through activities held in lessons in school, but also through extracurricular activities. Extracurricular activities are made up of activities carried out under the guidance of the school management and at extracurricular times upon students' own wishes. One of the student development areas carried out through extracurricular

[1] Bu çalışma Erciyes Üniversitesi BAP Birimi tarafından desteklenen 10084 numaralı projeden üretilmiştir.

activities is social development. Social development is effective in gaining many characteristics such as improvement of communication skills, gaining sensitivity to social stimuli and acquisition of the norms and values of the society. In educational institutions, students are expected to develop not only individually but also socially. In this study, it is aimed to explain the effects of extracurricular activities on students' social development. To this end, literature review was conducted in the internet and library on the effects of extracurricular activities on social development. Relevant articles, books and dissertations were evaluated by the content analysis. As a result of the study, it has been determined that extracurricular activities have significant effects for students such as increasing self-confidence, improving communication skills and increasing empathy and sense of responsibility.

Key words: Extracurricular activities, social development, school, student.

1.GİRİŞ

Toplumsal yaşamda önemli bir yere sahip olan ders dışı etkinlikler öğrencilerin başta özsaygı ve özdenetim gibi bir çok açıdan gelişmeleri için önemli destek grevi görmektedir (Akar ve Nayir, 2015).

Türkiye genelinde mevcut olan bütün okullarda her yıl belli başlı ders dışı etkinlikler düzenlenmektedir. Fakat yapılan bu etkinliklerin işlevselliği düzenli olarak kayıt altına alınmamaktadır. Düzenlenen etkinliklerin sonuçlarının kayıt altına alınıp belirlenmesi bir sonraki düzenlenen ders dışı etkinliklerin işlevselliğini etkilemede önemli rol oynamaktadır. Bundan ötürü yapılan etkinliklerin hedeflerinin ve çıktılarının raporlaştırılması gerekmektedir.

Sosyal gelişim kişilerin çevresindeki insanlarla sosyal ilişkiler kurup yaşadığı topluluğun ve kültürün amaçlarına uyum sağlamak için gereken tavırlara entegre olabilme sürecidir. Sosyalleşme ya da sosyal gelişimi şu şekilde de tanımlayabilmekteyiz; Kişinin belirli bir grubun tavırlarını kişilik özelliklerine entegresini sağlayarak o gruptan biri olma durumudur.

Bu araştırma ders dışı etkinliklerin öğrencilerin sosyal gelişimi üzerindeki etkisini ortaya koyma amacı ile yapılmıştır.

2. DERS DIŞI ETKİNLİKLER ve SOSYAL GELİŞİME ETKİSİ

Dünyada çok sayıda eğitim tanımı yapılmaktadır. Bu tanımların ortak yanları incelendiğinde eğitimin süreç olarak ele alınmasıdır. Çünkü eğitim yaşam boyu devam etmektedir. Eğitim sürecinde gösterilen pozitif davranışlar bireyi mutlu etmekte ve onu başarılı kılmada daha ileriye götürmektedir (Acar, 2012). Bu nedenle eğitim sadece okulla sınırlı kalmamalı, bireyin her yönden gelişimi esas olduğundan kişisel gelişime ve yeteneklerin gelişimine katkısı düşünüldüğünde de okullarda verilen sürekli sağlanmalı, okul dışı eğitime de önem

verilmelidir. Benzer şekilde Çelik‘ te (2008) eğitimin hayat boyu sürmesi gerektiğini dile getirmekte, eğitimin son derece kapsamlı bir kavram olduğunu belirterek, sosyal ve ekonomik bir çok olgunun eğitimi oldukça etkilediğini belirtmektedir. Buradan hareketle modern bir eğitim programının sadece okulla sınırlı tutulmayıp, ders dışı etkinliklerle de desteklemesi önemli görülmelidir (Akt: Ekici ve ark., 2009).

Ders dışı etkinlikler okul sınırları içi ve dışında düzenli katılım etkinlikleri sağlamak için öğrencilere sunulan ortam olup, öğrencilerin vakit ve enerjilerini hem iyi hem de olumlu yönde kullanmaları durumudur. Kişide ortaya çıkmasını istediğimiz birçok davranışın ders içinde yaptığımız eğitim ve öğretim faaliyetleriyle oluşmasını bekleriz. Fakat bu davranışlar farklı sebeplerden ötürü bizim istediğimiz derecede kazandırılamayabilir. Ders içerisinde bu davranışı kazandırma sürecinde yarım kalan ya da kazandırılamayan birçok davranışı ders dışı etkinlik takviyeleri ile yapabiliriz. Aynı zamanda kazandırdığımız davranışların pekiştirilmesi için uygun ortam sağlamadığımızda davranışların kalıcı olma durumunun ortadan kalkması söz konusudur.

Ders dışında yapılacak olan faaliyetler, öğrencilere başta sosyal gelişim olmak üzere birçok açıdan katkı sağlaması beklenmektedir. Sosyal gelişim çocuk ve gençlerin topluma uyum sağlamalarında, topluma hazırlanmalarında önemli bir yere sahiptir. İşbirliği yanında özür dileme vb. birçok davranış bu kapsamda değerlendirilebilir. Bir bakıma günlük yaşan becerilerinin birçoğu sosyal gelişim içinde değerlendirilebilir. Bu becerilerden bazıları ders dışında gerçekleştirilen sosyal etkinliklerle kazandırılabilir (Çınar, 2019; Çubukçu ve Gültekin, 2006)

Ders dışı yapılan etkinlikler sonucu sosyal gelişimi doğrudan veya dolaylı şekilde etkileyen etmenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1. Sportif Etkinlikler

Spor belirli kurallar ve teknikler içinde yapılan kişinin bedensel ve bütünsel gelişimine katkı sağlayan aynı zamanda içerisinde eğlenme ve yarışma gibi faktörleri de barındıran fiziksel bir aktivitedir. Yaygın olan sportif etkinlikler; Basketbol, Futbol, voleybol, koşu yarışları vb.

2.2. Sanatsal Etkinlikler

Sanat kişinin düşüncelerini yaratıcılığıyla yoğurarak toplumu etkisi altına alabilecek ve etkileyecek şekilde ürün ortaya çıkarmak yada performans sergileme eylemidir. Sportif

faaliyetlerdeki etkinlik zenginliği sanatsal faaliyetlerde de geçerlidir. Sanat tüm toplumların ortak dili olup birbirine yabancı olan her bireyi ortak noktalarda buluşturmaktadır. Müzik, resim, tiyatro ve halk dansları yaygın olan etkinlikler arasında yer almaktadır.

2.3. Kültürel Etkinlikler

Şiir, bilgi yarışmaları, konferanslar, eğitim amaçlı seminerler bu etkinlikler içinde yer almaktadır.

2.4. Toplantılar (Törenler)

Kişilerin bir olay, kahraman veya bir değeri ayırt edip sembolleştirerek yükledikleri anlam çerçevesinde sergiledikleri hareketler bütünüdür.

2.5. Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri

Rehberlik hizmeti kişilere dünyadaki ideal insan olma yolunda ilerlemeleri, bu doğrultuda istenen hedeflere ulaşmalarının sağlanması ve karşısına çıkan veya çıkabilecek olası sorunlarla baş edip çözüm üretmesi adına uzman kişiler tarafından desteklenen süreçtir. “Rehberlik süreci öğrenci gelişimi için oldukça önemlidir (Tezcan, 1994).

2.6. Öğrenci Kulüpleri

Öğrencilerin ders dışı zamanlarda, belirlenen hedeflere dayalı ortak ilgi ve alakalarının olduğu bilimsel ve kültürel faaliyetler bütünüdür.

Akademik Kulüpler: Matematik

Milli Klüpler: Kızılay, Yeşilay

Hizmet ve Yardım Klüpleri: Çevreyi koruma, Yaşlılar yardım

Özel İlgi ve Eğlence Klüpleri : Koleksiyon, Fotoğrafcılık vb.

3. SOSYAL GELİŞİM VE BECERİLER

Sosyalleşme ya da sosyal gelişimi şu şekilde de tanımlayabilmekteyiz; Kişinin belirli bir grubun tavırlarını kişilik özelliklerine entegresini sağlayarak o gruptan biri olma durumudur.

Sosyal beceri ise kişinin toplumsal davranışları yerine getirmek adına sergilediği performanslara verilen isimdir.

3.1. Temel Sosyal Beceriler

Selam alma/verme, dinleme, Konuşmayı başlatıp devam ettirme ve sonlandırma, soru sorma, nezaket sözcüklerini kendine entegre etme, kendisini veya başkasını tanıtıp farklı özelliklerine değinme gibi etkinliklerden oluşmaktadır.

3.2. İleri Sosyal Beceriler

Toleranslı olma, lütuf gösterme, gruba dahil olma, ikna kabiliyeti vb. gibi unsurlardan oluşmaktadır.

3.3 Belli Bir Grupla İş Yapabilme Becerisi

İşbirliğine dayalı çalışma, iş bölümü yapma gibi konulardan oluşmaktadır.

3.4 Duyguları Yönetebilme

Duygularını anlama, fark etme öfkesiyle başa çıkma gibi unsurlardan oluşmaktadır.

3.5 Saldırganlığı Yönetebilme

Kendini savunabilme, haklarına sahip çıkma, uzlaşmaya varabilme ile ilgilidir.

3.6 Stresi Yönetebilme

Başarısız olunan bir durumla baş etme, yalnızlık ile baş etme stres ile baş etme ile ilgilidir.

3.7. Problem Çözme

Sorunun kaynağına inebilme, hedeflerini belirleme, hedefler doğrultusunda hareket etme, yapılan işe kendini verme ile ilgilidir.

3.8. Okulda Sahip Olunması Gereken Beceriler

Sözlü sözsüz yönergelere uyma boş vakitleri en iyi şekilde değerlendirme, zaman yönetimi, geri bildirim isteme, dönütler doğrultusunda düzenleme veya değişiklik yapma ile ilgilidir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal gelişim her öğrenci için önemlidir. Okul içinde gerçekleştirilen takım çalışması, demokratik davranış vb. ders dışı etkinlikler, çocukların sosyal gelişimine imkân veren işlevlere sahiptir. Çocukların sosyal gelişimleri için bu kadar önemli görülen ders dışı etkinliklerin önemsenmesi bu nedenle önemli görülmelidir. Bazı okullarda farklı kültürlere ilişkin gerçekleştirilen ders dışı etkinliklerle öğrencilerin farklı kültürleri tanımaları, arkadaşlık kurmaları gibi çok değişik beceriler de kazandırılabilmektedir.

Öğrencilerin önemli ihtiyaçlarından birisi de ait olma, sevgi ve saygı ihtiyacıdır. Bu ihtiyaçların giderilmesinde de ders dışı etkinlikler önemli bir yere sahiptir. Öğrencilerin işbirliği içinde ders dışı faaliyetlere girmesi hem ihtiyaçların giderilmesinde hem de dostluk vb. bir çok güz el şeyin gelişmesine etkide bulunabilmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Z. (2012). *İlköğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Ders Dışı Etkinliklere Katılım Motivasyonlarının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Akar, F. ve Nayir, K. F. (2015). Eğitim kurumlarındaki sosyal kulüplerin etkililiğinin incelenmesi: Uygulamada değişim ihtiyacı. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, *5*(2), 167-186.

Awbrey, C., Longo, A., Lynd, A. ve Payne, C. (2008). *Increasing social skills of elementary school students through the use of literature and role playing*. Saint Xavier University & Pearson Achievement Solutions, Inc. Field Based Masters Programme, Chicago, Illinois

Çelik, A. (2008). *Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Okul İçi ve Okul Dışı Faaliyetlerde Karşılaştıkları Sorunların İncelenmesi*. Trabzon İli Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çınar, H. (2019). *Ders Dışı Etkinliklerin Öğrencilerin Sosyal Gelişimine Etkisi (Huzurevi Etkinliği Örneği),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Çubukçu, Z. ve Gültekin, M. (2006). İlköğretimde öğrencilere kazandırılması gereken sosyal beceriler. *Bilig*, (37), 155-174.

Ekici, S., Bayraktar,A. & Uğur, O. (2009). Ortaöğretim Kurumlarındaki Yöneticilerin ve Öğrencilerin Ders Dışı Etkinliklere Bakış Açılarının İncelenmesi. *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 430- 444.

Wilson, N. (2009). *Impact of extracurricular activities on students* (Unpublished thesis), University of Wisconsin-Stout,
England. http://www2.uwstout.edu/content/lib/thesis/2009/2009wilsonn.pdf adresinden 15.08.2020 tarihinde erişildi.

EPİSTEMOLOJİK İNANÇLARIN ÖĞRETİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ[1]

EFFECTS OF EPISTEMOLOGICAL BELIEFS ON TEACHING

Doç. Dr. Mustafa GÜÇLÜ
Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (Sorumlu Yazar)
Duygu Tuğçe TAŞKIN
Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

ÖZET

Düşünce ve davranış arasında yakın bir ilişki vardır. Bu nedenle bireylerin davranışları ile ilgili herhangi bir yorum veya değerlendirme yapılması istendiğinde bu duruma neden olan etkenlerin, düşüncelerin, düşünce kaynaklarının bilinmesine ihtiyaç vardır. Fakat davranışları sadece düşünceler yönlendirmemektedir. Bireyin sadece düşünce değil aynı zamanda davranışlarını yönlendiren inançları vardır. Öznel olan bu inançlar değerlendirme, duygu ve yargılarla oluşmaktadır. İnançlar; deneyimler, gelenekler, görenekler, dini inanışlar ve sosyal çevreden etkilenmektedir. Bireylerin bilgi ve inanca yönelik düşünceleri, davranış ve tutumlarını doğrudan etkilemektedir. Bu konuda öne çıkan kavramlardan birisi de epistemolojik inançlardır. Bir kavram olarak epistemolojik inanç kısaca, insan zihninin bilgi ve öğrenmenin doğası üzerine sahip olduğu inanışları olarak tanımlanabilir. Bu inanışlar genellikle bireyin yaşam sürecinde, sosyalleşirken ortaya çıkmaktadır. Epistemolojik inançlar bireyin öğrenmesini, tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Bu araştırmada epistemolojik inançların eğitim ve öğretim konusundaki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Konuya ilişkin literatür taraması yapılmış, amaca uygun bulunan makale, lisansüstü tez ve kitaplar içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda bir plan dahilinde yürütülen öğrenme ve öğretim süreçlerinin kişilerin inançları, yönelimleri ve bakış açılarından etkilendiği ortaya çıkmıştır. Bunun yanında epistemolojik inançlar bireysel farklılık alanlarıdır ve öğrencilerin ders çalışırken kullandıkları stratejileri belirleyici etkileri vardır. Epistemolojik inanca sahip öğrenciler yeni ve farklı fikirler oluşturmakta daha başarılıdırlar ve akademik başarıları da iyi durumdadır.

Anahtar Kelimeler: Epistemolojik inanç, bilgi, inanç, eğitim ve öğretim

ABSTRACT

There is a close relationship between thought and behavior. Therefore, when any comments or evaluations about the behavior of individuals are requested, it is necessary to know the factors, thoughts and sources of thought that caused this situation. But his thoughts are not only driven by thoughts. An individual has beliefs which direct not only his thoughts but also his behaviors. These beliefs, which are subjective, are formed by evaluations, feelings and judgments. Beliefs are affected by experiences, traditions, customs, religious beliefs and the social environment. Individuals' thoughts about knowledge and beliefs affect their behaviors and attitudes directly. One of the prominent concepts in this regard is epistemological beliefs. As a concept, epistemological belief can be defined briefly as the beliefs of the human mind about the nature

[1] Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi BAP Birimi tarafından desteklenen 9772 numaralı projeden üretilmiştir.

of knowledge and learning. These beliefs usually emerge during an individual's life and socialization. Epistemological beliefs affect an individual's learning, attitudes and behaviors. In this study, effects of epistemological beliefs on teaching were tried to be determined. Relevant literature was reviewed and articles, dissertations and books found fit for the purpose of the study were evaluated by the content analysis. As a result of the study, it has been revealed that the learning and teaching processes carried out within a plan are influenced by the beliefs, orientations and perspectives of individuals. In addition, epistemological beliefs are areas of individual differences and they have the effects of determining the strategies students use while studying. Students with epistemological beliefs are more successful in creating new and different ideas and their academic success is also good.

Key Words: Epistemological belief, knowledge, belief, teaching

1. GİRİŞ

Günümüzde bireysel özelliklere göre yapılandırılabilen esnek öğretim programları öne çıkmaktadır. Bu programlar öğrencinin yaşantılarının öğrenme sürecine etkisini ve öğrencinin bilgiyi farklı şekilde yapılandırdığını vurgulamaktadır (Kanadlı & Akay, 2019). Bu nedenle okullar bilginin nasıl elde edilebileceği ve nasıl kullanılacağına yönelik pratiği öğrenciye kazandırabilmelidir. Bilginin değişme hızı dikkate alındığında birçok yazılı kaynak geçerliliğini kısa sürede yitirebilmektedir. Öğrencilerden güncel bilgiyi elde edebilecek pratiği kazanmış, eleştirel okuyabilen, bilgiyi sorgulayabilen bireyler olmaları beklenmektedir. İnsanların bilginin nasıl öğrenildiği ve öğretildiği ile ilgili öznel yorumları, onların epistemolojik inançlarına dayanmaktadır (Tezci & Uysal, 2004).

Epistemolojik inançlarla ilgili ilk bilimsel çalışmalar 1970'li yıllarda Harward Üniversitesinden William Pery ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiştir (West, 2004). Öğrencilerin bilişsel gelişimi üzerinde üniversitenin ilk yılı ile son yılı arasında nasıl bir değişimin meydana geldiği ortaya konulmuş; bazı hususlarda öğrenci görüşleri alınmış ve bilişsel gelişimin farklı aşamalardan oluştuğu gösterilmiştir (Aydın & Geçici, 2017). Epistemolojik inançların etkili olduğu alanlardan birisi de kuşkusuz öğretim konusu ile ilgilidir.

Bu araştırmada öncelikle epistemolojik inançlar kavramsal açıdan ele alınmış, daha sonra da epistemolojik inançların eğitim ve öğretim üzerindeki etkileri ve konuya ilişkin yapılan araştırma sonuçlarına yer verilmiştir.

2. EPİSTEMOLOJİK İNANÇLARIN EĞİTİM VE ÖĞRETİM ÜZERİNE ETKİSİ

Epistemoloji, daha ziyade bilgi konusunda problemleri inceleyen ve bilginin kaynağını ve doğasını yanında doğruluğunu ele alan bir alandır (Yıldırım, 2017). Buna göre epistemoloji; sadece bilginin anlamını değil aynı zamanda bilgiye erişim sürecini, gerçekliğini de değerlendirmeye çalıştığı için öğretim konusunda önemi ortaya çıkmaktadır.

Epistemolojik inançlar, kişinin bilme süreci ile ilgili öznel inançlarıdır (Schommer, 1990)(aktaran Özdemir, 2013). Epistemolojik inançlar, bilginin varlığı, kesinlik derecesi, elde edilme biçimi gibi bireysel görüşleri ifade etmektedir. Bu nedenle kişisel bir özellik olan epistemolojik inançların öğrenme üzerinde önemli etkisi olmaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalarla, epistemolojik inançları gelişmiş kişilerin öğrenme sürecinde daha başarılı oldukları belirlenmiştir (Özdemir, 2013). Epistemolojik inançlar, öğretmenlerin davranışlarını, yargılarını ve eğitim uygulamalarını önemli ölçüde etkilemektedir ve yapılandırmacı yaklaşımda kritik bir öneme sahiptir (Deryakulu, 2004).

Dünyada son eğilimler ışığında birçok ülkenin eğitim siteminde benimsediği yaklaşım olan yapılandırmacı yaklaşım uygulamaları ülkemizde de 2005 programlarının hazırlanması ve uygulanmasında yol gösterici olmuştur. Yapılandırmacı yaklaşıma göre bilgi hazır sunulan değil birey tarafından anlamlandırılan bir kavramdır. Bu nedenle yapılandırmacı yaklaşımda bireyin öğrenme ve bilgiye yönelik inançları önemli bir yere sahiptir. Bireyin bilgiye bakış açısını gösteren ve öğrenmenin nasıl meydana geldiğini açıklayan epistemolojik inançların eğitim sürecindeki bireyin bilgiyi anlamlandırma, içselleştirme ve yeni alanlara aktarmasında önemli etkisi olduğu düşünülmektedir (Özdemir, 2013).

3. EPİSTEMOLOJİK İNANÇLAR VE EĞİTİM ÖĞRENİM SÜRECİ

Epistemolojik inançların eğitim ve öğretime etkisi ile ilgili çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre bireyin öznel inançları olan epistemolojik inançlar, eğitim, öğretim yanında öğrenmeyi de etkilemektedir. Epistemolojik inançlar öğrenme sürecinde bireylerin seçerek kullandıkları bilişsel ve meta bilişsel öğrenme stratejilerini, bilgiyi yorumlama biçimleri ve düşünme şekilleri üzerinde doğrudan belirleyici bir etkiye sahiptir ve bu da akademik başarı üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak bir etki oluşturmaktadır (Deryakulu, 2004).

Bireylerin epistemolojik inancının akademik başarıda etkili olduğu pek çok araştırma ile belirlenmiştir. Bu araştırmalarda epistemolojik inançları zayıf olan öğrenciler iyi durumda olan

öğrencilere göre öğrenme-öğretme sürecinde dezavantaja sahiptir (Deryakulu, 2004). Yine araştırma sonuçlarına göre epistemolojik inanç açısından eksiklik gösteren öğrenciler okuma çalışmalarında ve üst düzey düşünce becerilerini kullanmada da önemli eksiklikler göstermektedirler (Özdemir, 2013).

Epistemolojik inançlar öğrencilerin öğrenme şekilleri ve okula yönelik tutumları üzerinde de oldukça etkilidir. Yapılan araştırmalar, bireylerin epistemolojik inançlarının okula yönelik tutumlarını etkilediğini göstermekte; bu konuda zayıf olan öğrencilerin desteğe ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır. Yine gelişmiş epistemolojik inançlara sahip öğrencilerin öğrenmeyle ilgili daha derin, gelişmemiş epistemolojik inançlara sahip öğrencilerin ise ezberleme gibi daha yüzeysel yaklaşımlara sahip oldukları görülmüştür. Bunun yanında araştırma sonuçları epistemolojik inançların motivasyon, problem çözme vb. bir çok konuda büyük etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre epistemolojik inançların öğrencilerin öğrenmeleri üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir (Özdemir, 2013).

Öğretmenlerin epistemolojik inançlarının ise benimsedikleri öğretim yaklaşımlarını, sınıf içi öğretim stratejilerini kullanma yöntemlerini, öğretim stratejilerinin kalitesini belirleyici olduğunu çeşitli araştırmalar ortaya koymuştur. Epistemolojik inançları gelişmiş öğretmenler işbirlikli öğrenme gibi çağdaş yaklaşımları kullanmada daha etkilidir (Özdemir, 2013). Bu durum öğrencilerin kullandıkları öğrenme stratejilerini etkilediğini ortaya koymaktadır.

Epistemolojik inançlar ile ilgili yapılan araştırmaların bazıları, epistemolojik inançlar ve öğrenme ilişkisini farklı değişkenler açısından ele almıştır. Öğrencilerin sahip oldukları epistemolojik inançları ile ders çalışma stratejileri arasında yakın ilişki belirlenmiştir. Bunun dışında epistemolojik inançların tutum vb. bir çok konuda büyük etkiye sahip olduğu görülmektedir. Buradan hareketle epistemolojik inançların üstbilişsel etkinliklerle yakın ilişkili olduğu ve öğretme ve öğrenme süreci için kritik önemde olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca yapılan araştırmalarda üst sınıftaki öğrenciler ile alt sınıftaki öğrenciler arasında epistemolojik inançlar bakımından ve tartışma niteliği bakımından farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu durum epistemolojik inançların eğitim sürecinde geliştiği şeklinde yorumlanabilir. Bu bulgular öğrenme-öğretme sürecinin doğrudan veya dolaylı olarak hem epistemolojik inançları etkilediği hem de epistemolojik inançlardan etkilendiğini göstermektedir (Özdemir, 2013).

Epistemolojik inançlar, zamanla değişip gelişebilen önemli bir psikolojik bir yapı olup öğretim sürecinde oldukça etkilidir. Bu konuda iyi olan öğrenciler, öğrenme stratejilerini kullanma yanı

da zor konuların öğrenilmesi konusunda da oldukça iyi konumdadırlar. Ayrıca okula ve eğitime yönelik olumlu tutum geliştirme yanında karmaşık konuların öğrenilmesinde de üstünlüklere sahiptir. Zayıf epistemolojik inançları olan öğrenciler ise üst düzey düşünme yerine ezber bilgi konusunda daha iyi durumdadırlar (Deryakulu, 2004; akt. Özdemir,2013). Bunun yanında öğretim sürecinin önemli bir öğesi olan öğretmenlerin epistemolojik inançları da onların eğitim öğretim sürecinde yararlandıkları öğretim yöntem ve tekniklerini belirlemede etkiye sahiptir. Bu konuda dezavantaja sahip öğretmenler daha olumlu, zengin bir öğrenme ortamı oluşturmada yetersiz kalmaktadırlar(Özdemir, 2013).

4. EPİSTEMOLOJİK İNANÇLAR İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

4.1.Öğretmenler ile Yapılan Araştırmalar

Öğretmenlerle yapılan araştırmalarda genel olarak öğretmenlerin epistemolojik inançları ile bu inançların bazı değişkenlerle arasındaki ilişki araştırılmıştır. Kösemen (2012), öğretmenlerin programına yönelik görüşleri ile epistemolojik inanç arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Benzer bir araştırmada Bacanlı Kurt (2010) ise ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin epistemolojik inançları ile değişime direnç konusunda sahip olunan tutumları arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Karhan (2007), İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin epistemolojik inançlarını demografik özeliklerine ve bilgi teknolojilerini kullanma durumlarına göre incelemiştir.

Öğretmenlerin epistemolojik inançları üzerinde yapılan araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde öğrenmenin yetenekten bağımsız olduğuna, öğrenmenin daha çok çabaya bağlı olarak gerçekleştiğine inanılmaktadır.

4.2. Öğretmen Adayları ile Yapılan Araştırmalar

Öğretmen adayları ile yapılan araştırmalarda öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının belirlenmiş özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Öztürk (2011), araştırmasında öğretmen adaylarının bilimsel konularda öğrenci için önemli olan kritik düşünme becerisi, epistemolojik inançları ve ayrıca üstbiliş farkındalıkları arasındaki konuları arasındaki ilişkiyi değerlenirmiştir. Göksu (2011), Eren (2006) ve Ayaz (2009)'ın yaptıkları araştırmalarda epistemolojik inancın öğrenme ve öğretim üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışmıştır.

4.3. Öğrenciler ile Yapılan Araştırmalar

Öğrencilerin sahip oldukları epistemolojik inançların onların öğrenmelerine olan etkileri konusunda da farklı araştırmalar bulunmaktadır. Özellikle Karataş (2011), Aksan (2006) ve Deryakulu'nun (2002) araştırmalarında üniversite öğrencileri üzerinde çalışmalar yapılmış, epistemolojik inançların problem çözme vb. birçok konuda olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür.

4. SONUÇ

Öğretmen, öğretmen adayları ve öğrencilerle yapılan araştırmalar sonucunda epistemolojik inançların hem öğrenen hem de öğretenin süreçteki davranış ve tutumları üzerinde çok önemli etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenin öğretme yaklaşımını belirlemesinde, öğrenenin ise bilgiyi alma ve işleme süreçlerinde epistemolojik inançlar öğrenme öğretme sürecinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Özellikle yapılandırmacı yaklaşım kapsamında bireyin bilgiyi anlamlandırma süreci epistemolojik inançlardan etkilenmektedir. Eğitim öğretim sürecinin etkili hale getirilebilmesi için sonradan geliştirilebilen bir yapıya sahip olan epistemolojik inançların gelişimine önem verilmelidir.

Kaynakça

Aksan , N., & Sözer , M. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Epistemolojik İnançları ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkiler. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31-50.

Aydın, M. Geçici, M. E. (2017). 6. Sınıf Öğrencilerinin Epistemolojik İnançlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 18(1), 213-229.

Demir, S., & Akınoğlu, O. (2010). Epistemolojik İnanışlar ve Öğretme Öğrenme Süreçleri. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*(32), 75-93.

Deryakulu, D. (2004). *Epistemolojik İnançlar.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Güçlü, M. (2019). *Eğitim Felsefesi.* Ankara: Pegem Akademi.

Kanadlı, S. & Akay, C. (2019). Schommer'in Epistemolojik İnançlar Modelinin Cinsiyet ve Akademik Başarı Açısından İncelenmesi: Bir Meta-Analizi Çalışması. *Eğitim ve Bilim.* 44(198), 389-411.

Karataş, H. (2011). Üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançları, öğrenme yaklaşımları ve problem çözme becerilerinin akademik motivasyonu yordama gücü. *Yıldız Teknik Üniversitesi Dergisi*.

Kösemen, S. (2012). Sosyal bilgiler dersi öğretim programına yönelik öğretmen görüşlerinin epistemolojik inançları bağlamında değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Dergisi*.

Manav, F. (2019). *Eğitim Felsefesi.* Ankara: Pegem Akademi.

Özdemir, İ. (2013). İlköğretim İkinci Kademe Öğretmenlerinin Epistemolojik İnançları İle aypılandırmacı Yaklaşıma Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilimdalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi . Denizli: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tezci, E. & Uysal, A. (2004). Eğitim teknolojisinin gelisimine epistemolojik yaklaşımların etkisi. The Turkish Online Journal of Educational Technology TOJET, 3 (2), 158-164.

West, E. J. (2004). Perry's Legacy: Models of Epistemological Development . *Journal of Adult Development,* 11(2). 61-69.

Yıldırım, Ö. (2017, şubat 23). *Felsefe*. 15 Şubat 2020 tarihinde felsefe.gen.tr: https://www.felsefe.gen.tr/bilgi-teorisi-veya-epistemoloji-nedir/ adresinden alındı

İNGİLİZCE ÖĞRETMENLERİNİN ÖZYETERLİLİK ALGILARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

A GENERAL EVALUATION OF ENGLISH TEACHERS' PERCEPTIONS OF SELF-EFFICACY

Doç. Dr. Mustafa GÜÇLÜ
Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Bir işte başarılım olabilmek için insanı kendisini yeterli hissetmesi oldukça önemlidir. Diğer bir ifadeyle bir işin başarılabileceğine dair inanç, ilgili işin başarılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Öğretmenlerin de bir işi başarabileceklerine olan inançları onların yaptıkları işin kalitesini önemli oranda etkilemektedir. Son dönemlerde öğretmenlerin kendilerini yeterli görüp görmeleri ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Farklı mesleklerde yer alan bireylerde olduğu gibi öğretmenlerin de kendilerini algılama ve değerlendirme biçimleri mesleki başarılarını etkilemektedir. Öğretmenlerin sahip oldukları bilgi ve beceriler açısından kendilerini değerlendirme biçimleri, etkili bir öğretim gerçekleştirme ve karşı karşıya kaldıkları sorunları çözmede önemli bir işleve sahiptir. Öğretmenlerin kendilerine olan inançları; öğrencilere, okula ve derslere olumlu tutum geliştirmelerinde büyük öneme sahiptir. Özyeterlilik algısının etkili olduğu alanlardan birisi de İngilizce öğretmenleridir. Bu araştırmada İngilizce öğretmenlerinin özyeterlilik algılarının genel bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır. Doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı araştırmada internet ve kütüphane ortamında literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Amaca uygun bulunan araştırmalar içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonunda İngilizce öğretmenlerinin altı farklı alanda altı farklı öz yeterlilik boyutuna sahip oldukları, bu boyutların; öğretim, eğitimi öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun hale getirme, öğrencileri motive etme, disiplini sağlama, meslektaş ve velilerle iş birliği yapma ve değişim ve zorluklarla baş edebilme olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, İngilizce öğretmenlerinin kendilerini mesleki açıdan ne kadar donanımlı buldukları, kendilerini mesleki olarak nasıl algıladıkları ve kendilerini ne derecede yeterli gördükleri gibi konuların başarılarını etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özyeterlilik, İngilizce, İngilizce öğretmeni, algı

ABSTRACT

In order to be successful in a job, it is very important that one feels enough. In other words, the belief that a job can be accomplished has an important effect on achieving the job. Teachers' belief that they can achieve a job significantly affects the quality of their work. Recently, a number of studies have been conducted on whether teachers consider themselves qualified. As in individuals in different professions, the way teachers perceive and evaluate themselves also affects their professional success. The ways teachers evaluate themselves in terms of knowledge and skills they have has an important function in teaching effectively and solving problems they face. Teachers' beliefs in themselves are of great importance to develop a positive attitude towards students, school and lessons. One of the fields where the perception of self-efficacy is effective is teachers of English. In this study, it is aimed to conduct a general evaluation of

English teachers' perceptions of self-efficacy. In the study, in which the document analysis method was used, literature review was conducted in the internet and library. Relevant studies were evaluated by the content analysis method. As a result of the study, it has been established that teachers of English have six different self-efficacy dimensions in six different areas, and that these dimensions are teaching, adapting education to individual needs of students, motivating students, ensuring discipline, cooperating with colleagues and parents and coping with changes and challenges. It has been concluded that issues such as how qualified teachers of English find themselves professionally, how they perceive themselves professionally and to what extent they consider themselves qualified affect their success.

Key Words: Self-efficacy, English, teacher of English, perception

1. GİRİŞ

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan tanımlamaya göre öğretmenlik mesleğine kaynak teşkil eden bölümlerden mezun olan öğretmenlerin; mesleki bilgi, mesleki beceriler ile tutum ve değerler bakımından istenen yeterliliklere sahip olması gereklidir (Rengin Zembat, 2018). Herhangi bir meslek grubu için yetişen bireylerin sahip olması beklenen bilgi, beceri ve özellikleri vardır. Buna göre öğrencilerin kendi alanında önmeli birey olup yetişeceğine katkıda bulunması çok önemlidir.

Öğretmenlik mesleği, devletin eğitim ve öğretim görevlerini üstlenen özel ihtisas gerektiren önemli bir meslektir. Onun için herhangi bir devletin gelişmesi ve ilerlemesi için en büyük katkı sağlayacak insanlardan birisi ise öğretmenlerdir (Sönmez, 2003). Çünkü öğretmenler gelecek nesillerin topluma gerekli birey olarak gelişmesine katkı sağlayan bireydir. Bu sebeple öğretmenlerin önce kendisine olan inancı ve bilgi, becerisi çok önemli rol almaktadır.

Mesleki bir işte başarılı olmak için sadece o işin gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip olması yeterli değildir. Aynı zamanda bireyin bilgi ve becerisini etkin olarak kullanması, kendine güvenmesi yani yapabileceğine inanması gerekir. Öz yeterlik inancı, kişinin bir işi başarabilmesi için gerekli olan bilgi ve becerilere sahip olduğu konusunda kendine olan inancıdır (Demirtaş ve Mutlu, 2019). Birey kendine güvendiği zaman diğer insanların da öz güvenirliğin artırabiliyor.

İngilizce dersinin öğretim bakımından oldukça soyut olması, farklı bir ülkenin dilinin öğretilmesi söz konusu olduğundan İngilizce öğretimi zorluk açısından ayrı bir yere sahiptir. Bu durum İngilizce öğretmenlerinin öğretim sürecini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle İngilizce öğretmenlerinin kendilerini iyi hissetmeleri, moral ve motivasyonlarının iyi olması önem taşımaktadır. Bu araştırmada İngilizce öğretmenlerinin özyeterlilik algıları ilgili literatür çerçevesinde tartışılmış, İngilizce öğretiminde öğretmenin rolü, özyeterlilik, yabancı dil öğretiminde öğretmen özyeterliliği konusu ele alınmıştır.

2. YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE ÖĞRETMEN ROLÜ

Eğitim, genel anlamda, bireyde davranış değiştirme sürecidir. Bir ülkede eğitimin gelişmesi öğretmen niteliğinin gelişmesine bağlıdır. Mantıklı ise, eğitim sistemi içinde yetiştirilen bireyin niteliği de öğretmenin niteliğine bağlıdır. Eskiden, öğretmen yetiştirmede en dikkate alınan şey, öğretmen alanını iyi bilmesi ve alanındaki bilgilere hâkim olmasıdır. Fakat öğretmenin rolü, hem de 21. Yüzyılın koşullarında özellikle, sadece bilgi aktarmakla sınırlı değildir. Öğretmen bugün en çok rehberlik yapmaktadır. İyi bir rehber olabilirse eğer, o zaman iyi bir öğretmendir. Fakat rehberlikte etkileşim söz konusudur. Öğretmen öğrenciye sıcak ortam oluşturmalı, öğrencinin fikirlerine açık olmalı ve anlayış göstermeli, öğrencinin motivasyonunu arttırabilmeli… Öğretmenin görevi bilgi aktarmaktan daha komplike ve daha karışıktır.

Eğitim yapısında öğretmen ve öğrenci en önemli faktörlerdir ve onların arasındaki etkileşim ve iletişime gayet önem verilmektedir ve eğitimdeki araştırmacıların çoğu etkileşim ve iletişim eğitimin hedeflerine ulaşılmasını kolaylaşan şeyler olarak görmektedir. Ayrıca sınıftaki iletişim etkili bir eğitim ortamının oluşturmasını sağlar ve iletişimin sınıfta bulundurulması öğretmenin sorumluluğudur (Ayra & Köstereliоğlu , 2015). Bu sorumluluğun yerine getirebilmesi öğretmenin yeteneği ve öz yeterliği ile ilişkilendirilir (Taşgın & Sönmez, 2013). Bugün, bu kadar hızlı ilerleyen ve gelişen bu dünyada herhangi bir insan öğretmen olamaz. Kendini inanan ve becerilerine güvenen sadece öğretmen olabilir.

2. BİR KAVRAM OLARAK ÖZ YETERLİK

Öz yeterlik kavramı, ilk kez 1977 yılında Albert Bandura tarafından kullanılmıştır (Kaçar & Beycioğlu, 2017). Bu kavram, Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı'nın ilkesine dayanır. Öz yeterlilik 30 yıl yaşında bir kavram olmasına rağmen halen bugün araştırmalarda önemli bir yer tutmakta, önemi her geçen dönem daha da artmaktadır. "Bir öğretmenin, öğrencilerin yeterince güdülenmemiş olduğu durumlarda bile öğrencilerin öğrenmelerinde istenilen sonuçları elde edebileceğine yönelik inancına" özyeterlilik denir (Tschannen-Moran & Woolfolk Hoy, 2001, ss. 783). Diğer bir ifadeyle, 'insanların korktuklarında ya da kendilerini yetersiz hissettiklerinde bir davranışı yapmaktan çekinmemelerine ve kendilerinde yeterli gördükleri becerileri sergilemelerine açıklık getirilmeye çalışır (Yanan & Dursun, 2019, s. 608).

Özyeterliliği yüksek öğretmenler bazı özelliklere sahiptir. Her şeyden önce yüksek özyeterliliğe sahip öğretmenler sınıf içi zorluklarla daha iyi mücadele edebilir, daha sabırlıdır, sınıfta zengin ve çeşitli etkinlikler uygulayabilir, farklı zekâ türlerine yönelik öğrenme ortamı hazırlayabilir ve yeni fikirlere he zaman açıktır (Tschannen-Moran & Woolfolk Hoy, 2001). Diğer bir

ifadeyle, yüksek özyeterlik inancına sahip olan öğretmenler öğrencilerinin eğitimsel, sosyal ve diğer ihtiyaçlarına daha çok yanıt verebilirler ve sıcak bir sınıf ortamı oluşturabilirler (Turan, 2018). Ayrıca böyle öğretmenler daha kararlıdır ve hem öğrencilerine hem de kendilerine güvenmektedirler (Kaçar & Beycioğlu, 2017). Ama düşük öz yeterliliğe sahip öğretmenler öğretmen merkezli bir ortamda ders işler, öğrencilerine motive etmede başarısızdır ve genellikle kuralcıdır (Henson, 2001). Öz yeterlilik düzeyi daha yeni göreve başlayan öğretmenlerde gerçekçi olmayan iyimserlik nedeniyle düşüktür (Dalioğlu, 2016). Yeni öğretmenler aşırı heyecanla ve gerçek durumdan uzak hayallerle mesaiye başlarlar. Ancak gerçek durumla karşı karşıya gelince öz yeterlilik konusunda yeni öğretmenin yeterli olmadığı ortaya çıkar (Yenen & Dursun, 2019).

3. YABANCI DİL ÖĞRETMENLERİNİN ÖZ YETERLİLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Genel olarak, bireyin öz yeterlik inançlarını besleyen dört kaynak vardır: Bunlar; bireyin kendi başına yaşadığı deneyimler sayesinde edindiği geçmiş yaşantılar, çevresindeki insanların deneyimlerini gözlemleyerek edindiği dolaylı yaşantılar, bireyin içinde bulunduğu sosyal çevre tarafından oluşturulan sözel ikna ve bireyin kendisine ait fizyolojik ve duygusal durumdur (Bandura, 1997). Kısacası bireyin özyeterliliği yaşadığı olumlu ve olumsuz; başarılı ve başarısız deneyimlerinden etkilenir. oluşur.

Öğretmenlerde bulunması gereken beceriler ve yeterliklerden farklı olarak İngilizce öğretmenlerinde özel olarak bazı yeterlik alanlarının da bulunması gerekir: Bunlar; öğretim süreçlerini planlama ve düzenleme, dil becerilerini geliştirme, dil gelişimini izleme ve değerlendirme, okul, aile ve toplumla iş birliği yapma ve mesleki gelişimini sağlama (Kararmaz & Arslan, 2014). Bu yüzden yabancı dil öğretmenleri arasında yüksek öz yeterlilik düzeyine ulaşmak daha zordur. Başka ifadeyle, öğretmenden istenilen performans standardı yüksekse, öğretmen yeterli öz yeterliliği sağlamak imkânı daha zordur.

Bazı araştırmacılar öğretmenin mezun olduğu üniversite ya da fakülte ile öğretmenin becerileri ve yeteneklerini ilişkilendirmişlerdir (Memduhoğlu & Çelik, 2015). Mesela Edebiyat Fakültesinden mezun öğretmenlerin konuşma becerisi, Eğitim Fakültesinden mezun olanlardan daha yüksektir. Eğitim Fakültesinde eğitim alan öğretmenlerde dolaylı yaşantılar ve fizyolojik ve duygusal durumlar kaynakları özellikle daha güçlüdür ve bu yüzden genel olarak bu tarz öğretmenlerde öz yeterlilik yüksektir (Kaçar & Beycioğlu, 2017). Eğitim Fakülteleri öğretmen yetiştirme amacıyla kurulmuş bu yüzden araştırmacılara göre, eğitim fakültesinde eğitim gören öğretmenlerin öz yeterliliği yüksek olmalıdır ve böyle sonuca ulaşılmak normaldir. Bazı

üniversiteler yetenekli ve becerili öğretmenler yetiştirme konusunda daha başarılı olduğu ispat edilmiştir.

Ödül sistemi, takdirname, teşekkür, maaş ödüllendirilmesi, yılın öğretmeni ödülü vb. öğretmenin özyeterliği arttıran motivasyon kaynakları olarak dikkat çekmektedir (Kaçar & Beycioğlu, 2017). Yani öğretmenin eğitim çevresindeki her birey bu konu kapsamında yer alır. Yani velilerin öğretmeni takdir etmesi, müdürün öğretmene güvenmesi, meslektaşların öğretmene destek olması… hepsini öğretmenin öz yeterliği arttırabilir.

4. YABANCI DİL ÖĞRETMENLERİNİN ÖZ YETERLİLİĞİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİREME

Araştırma sonuçlarına göre İngilizce öğretmenlerinin kendi İngilizce konuşma ve dinleme becerilerini yeterli bulmadıkları saptanmıştır (Demirel, 1990; Okan & Başaran, 2007). Öğrenci katılımını sağlama, öğretim stratejileri kullanımı ve sınıf yönetimi konusunda da İngilizce öğretmenlerinin öz yeterliliği yeterli seviyede görülmektedir (Yenen & Dursun, 2019; Topkaya & Yavuz, 2011; Ghasemboland & Binti Hashim, 2013; Cimernanova, 2017). Bazı araştırmalarda kadın İngilizce öğretmenlerinin öz yeterliliği erkek öğretmenlerden daha yüksek bulunmuştur (Kararmaz & Arslam, 2014; Butt, Khan & Jehan, 2012). Fakat bazı araştırmacılar cinsiyet ve öz yeterlilik arasında ilişki olmadığını göstermişlerdir (Külekçi, 2011; Merç, 2015). Literatürde örneklemin kültürel yapısından kaynaklı nedenlerle bu konuda farklı sonuçlara ulaşılabileceği görülmektedir (Bandura, 2006). Ayrıca mesleki kıdem arttıkça öğretmenlerin öz yeterliklerinin arttığı tespit edilmiştir (Yenen & Dursun, 2019). Aday öğretmenlerine göre tecrübeli öğretmenler sınıf yönteminde daha hâkim olduğu görülmüştür. Fakat bazı araştırmalarda farklı sonuçlar görülmekte, mesela Esen (2012) 1-5 yıl tecrübeye sahip öğretmenler öz yeterliliği en yüksek bulmuştur ve 16 yıl ve üstü tecrübeye sahip öğretmenler öz yeterliliği en düşük ispat etmiştir. Araştırmacılara göre kıdemliler daha sabırsız, yeni fikirlere kapalı ve araştırma konusunda beceriksizdir. Bazı araştırmacılar öğretmenlik deneyimi ile öğretmenlerin öz yeterliliği arasında hiçbir ilişki bulunmadığına ulaşmışlardır (Yenen & Dursun, 2019). Hizmet-içi eğitimi alan öğretmenlerin öz yeterliliği almayanlara göre daha yüksektir (Yenen & Dursun, 2019).

Yüksek özyeterliliğe sahip İngilizce öğretmenleri derslerini daha iletişime yönelik işlemekte fakat düşük özyeterliliğe sahip öğretmenlerin ise gramere yönelik ders işledikleri görülmektedir. Ayrıca öz yeterliliğe sahip öğretmenler programın hedeflerinin yerine getirmesi konusunda başarılılardır çünkü öğrenme ortamı tamamen öğrenci merkezlidir ve konuşma becerini odaklanarak ders işlerler, yani tam programın tasarlandığına göre programı uygularlar

(Kaygısız, Anagun, & Karahan, 2018). Meslek bilgisi konusunda yeterlilik ise, Türk ve yabancı öğretmenlerin meslek bilgisi yeterliliklerinin farklı olmadığını ispat edilmiştir (Kararmaz & Arslan, 2014). Yani İngilizce öğretmeninin öz yeterliliği milliyet ile ilişkisi izlenmemiştir. Yabancı dil öğretmenleri okul, aile ve toplumla iş birliği yapmada diğer alanlara göre kendilerine daha az yeterli hissetmektedir (Kararmaz & Arslan, 2014). İngilizce öğretmenlerinin öz yeterliliği yazma, konuşma ve dinleme becerilerine göre okumada en yüksektir, ve dinlemede öğretmenlerinin öz yeterliliği en düşüktür (Memduhoğlu & Çelik, 2015).

Bazı araştırmalar öğretmenlerinin özyeterlik algılarını görev yapılan okul türü ile ilişkilendirilmişlerdir (Turan, 2018). Bu araştırmalarda ilkokullarda İngilizce öğretmenliği yapanlara göre lise okullarda çalışan yabancı dil öğretmenleri daha yüksek özyeterlilik düzeyi göstermektedir. Turan (2018)'e göre, lisede görev yapan İngilizce öğretmeni öğrencilerinden daha komplike sorularla karşılamakta ve onlarla daha ileri seviye konuşmalara girmekte, bu yüzden ilkokulda görev yapan öğretmenlere göre kendini geliştirmek için daha fazla çabalar. İngilizce öğretmenlerinin öz yeterliliği mezun olunan lise ile hiçbir ilişki olmadığına varılmıştır (Turan, 2018).Yani, Anadolu lisesi, Anadolu öğretmen lisesi, genel lise… mezun olan İngilizce öğretmenlerin öz yeterlilik seviyesinin birbirine benzerdir. Haftada 20 saat ve üstü (ders yükü çok) derse giren öğretmenler 20 saatten az derse giren öğretmenlerden öz yeterliliği daha yüksektir çünkü sınıfa girdikçe sınıf içi deneyimler artar ve öğretmen daha tecrübeli olur (Turan, 2018).

5. SONUÇ

İngilizce öğretmenlerin özyeterlilik algıları onların derslerdeki başarılarını oldukça etkilemektedir. Öğretmenlerin özyeterlik inançları ile mesleğe yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu nedenle özyeterlilik konusu mesleki tutumla birlikte ele alınması gereken konular arasındadır. Özyeterliliği yüksek öğretmenlerin mesleki tutumları daha olumludur. Gerek mesleki tutum ve de gerekse yüksek özyeterlilik öğretmenlerin başarılarında etkili olduğu için mutlaka dikkate alınması, bu konuda araştırmalar yapılması, ortay çıkan bilgi ve bulguların uygulamaya aktarılması gerekmektedir.

Öğretmen adaylarının kendilerini alanlarında daha yeterli algılamaları ve öğretmenlik mesleğine ilişkin olumlu tutumlara sahip olmaları, onların gelecekte mesleklerini nasıl algıladıklarının bir yansıması olarak kabul edilebilir. Son yıllarda yapılan araştırmaların sonucunda, öğretmen adaylarının özyeterlik inançlarına ilişkin algılarının ve mesleğe yönelik

tutumlarının onların sınıf yönetimi yaklaşımlarını, öğrencileri derse katma çabalarını ve tercih edecekleri yöntem ve stratejileri de etkilediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ayra, M., & Kösterelioğlu , İ. (2015). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin mesleki. *NWSA: Education Sciences, 9*(5), 17-28. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control.* New York: W. H. Freeman.

Bandura, A. (2006). Toward a Psychology of Human Agency. *1*(2), 164-180. Retrieved Şubat 29, 2020, from https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2006.00011.x

Butt, M. N., Khan, H., & Jehan, S. (2012). Impact of English Teachers' Self Efficacy Beliefs on Students' Performance. *World Applied Sciences Journal, 20*(7), 1031-1035. doi:10.5829/idosi.wasj.2012.20.07.2684

Cimermanova, I. (2017). English Language Pre-Service and İn-Service Teachers' Self-Efficacy and Attitudes Towards İntegration of Students With Learning Difficulties. *Journal of Language and Cultural Education, 5*(1), 20-38. doi:10.1515/jolace-2017-0002

Dalioğlu, S. T. (2016). *Öğretmen Adaylarının Meslekteki İlk Yıllarına Yönelik Olası Benlikleri İle Öz-Yeterlik İnançları ve Öğretmenliğe İlişkin Tutumları Arasındaki İlişki (yayınlanmamış doktora tezi).* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Demirel, Ö. (1990). Yabancı Dil Öğretmenlerinin Yeterlikleri. *Hacettepe University Journal of Education, 5,* 133-165.

Demirtaş, H.; Yener Mutlu, E. (2019). Öğretmen Adaylarının Denetim Odağı ve Öz Yeterlik İnançları Arasındaki İlişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 83-84.

Esen, G. (2012). *English Language Teachers' General and Professional Sense of Self-Efficacy: Mersin Profile, Y*ayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Ghasemboland, F., & Binti Hashim, F. (2013). Teachers' self-efficacy beliefs and their English language proficiency: A study of nonnative EFL teachers in selected language centers. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 103,* 890-899. Retrieved Şubat 27, 2020, from https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.411

Henson, R. (2001). The Effects of Participation İn Teacher Research on Teacher Efficacy. *Teaching and Teacher Education, 17*(7), 819-836. doi:10.1016/S0742-051X(01)00033-6

Kaçar, T. & Beycioğlu, K. (2017). İlköğretim Öğretmenlerinin Öz Yeterlik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Elementary Education Online, 16*(4), 1753-1767. doi: 10.17051/ilkonline.2017.342988

Kararmaz, S., & Arslan, A. (2014). İlköğretim İngilizce Öğretmenlerinin Öğretmenlik Mesleği Özel Alan Yeterliklerine İlişkin Algılarının Belirlenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(4), 203-232.

Kaygısız, S., Anagun, S., & Karahan, E. (2018). The Predictive Relationship between Self-Efficacy Levels of English Teachers and Language Teaching Methods. *Eurasian Journal of Educational Research, 78,* 183-202. doi:10.14689/ejer.2018.78.9

Külekçi, G. (2011). A Study on Pre-Service English Teachers' Self-Efficacy Beliefs Depending on Some Variables. *International Çevrimiçi Journal of Educational Sciences, 3*(1), 245-260.

Memduhoğlu, H. B., & Çelik, e. (2015). İngilizce Öğretmen Adayı Olan ve İngilizce Öğretmeni Olmayı Planlayan Üniversite Öğrencilerinin İngilizce Öz Yeterlik Algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(2), 17-32. doi:10.17679/iuefd.16286266

Merç, A. (2015). Foreign Language Teaching Anxiety and Self-Efficacy Beliefs of Turkish Pre-Service EFL Teachers. *The International Journal of Research in Teacher Education, 6*(3), 40-58.

Okan, Z., & Başaran, S. (2007). Türkiye'nin İngilizce Öğretmeni Yetiştirme Politikası. *Türkiye'de yabancı dil eğitimi kongresi bildiriler kitabı* (s. 181-187). Ankara: Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi.

Rengin Zembat, E. A. (2018). Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum ile Akademik Motivasyon ve Başarı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi . *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 789-790.

Sönmez, V. (2003). *Öğretmenlik mesleğine giriş.* Ankara: Anı Yayınevi.

Taşgın, A., & Sönmez, S. (2013). Öğretmenlik mesleği genel yeterliklerinin sınıf öğretmenleri ve sınıf öğretmeni adaylarının görüşlerine göre değerlendirilmesi (öğretme ve öğrenme süreci yeterlikleri-öğrenmeyi, gelişimi izleme ve değerlendirme yeterlikleri). *Middle Eastern* (3), 80-90.

Topkaya, E. Z., & Yavuz, A. (2011). Democratic Values and Teacher Self-Efficacy Perceptions: A Case of Pre-Service English Language Teachers in Turkey. *Australian Journal of Teacher Education, 36*(8), 30-48. doi:10.14221/ajte.2011v36n8.1

Tschannen-Moran, M., & Woolfolk Hoy, A. (2001). Teacher Efficacy: Capturing an Elusive Construct. *Teaching and Teacher Education, 17*(7), 783-805. Retrieved Mart 1, 2020, from https://doi.org/10.1016/S0742-051X(01)00036-1

Turan, Z. A. (2018). *İngilizce Öğretmenlerinin Mesleki Öz-Yeterlilik Algıları ve Tercih Ettikleri Yapancı Dil Öğretim Yöntemlerinin İncelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).* Adıyaman.

Yenen, E. T. & Dursun, F. (2019). İngilizce Öğretmenlerinin Öğretim Süreci Öz Yeterlikleri ve Sınıf Ortamına Yansımaları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15*(2), 607-627. doi:10.17860/mersinefd.464253

ÇOCUKLARA YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE ÖĞRETMENİN YERİ

THE PLACE OF THE TEACHER IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO CHILDREN

Doç. Dr. Mustafa GÜÇLÜ
Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Eğitim sisteminin en önemli öğelerinin başında öğretmen gelmektedir. Okullar ve programlar mükemmel olsa da öğretmenler istenen seviyede değilse başarı şansı azalmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde sistemin başarısı için öğretmenlerin niteliği önemsenmekte, niteliğin arttırılması için önlemler alınmaktadır. Öğretmenler, çocukların yabancı dil öğrenmesinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. Yabancı dil öğretiminde motivasyon oldukça önemlidir. Bu nedenle yabancı dil derslerinde öğrencilerin teşvik edilmesi, amaçların dersin başında açıklanması gibi etkinlikler büyük önem taşımaktadır. Öğrencileri motive etme ve öğretim etkinliklerini başarılı bir biçimde düzenlemede öğretmenlerin büyük görevleri bulunmaktadır. Özellikle çocukların ilk yabancı dil öğrenme deneyimlerinde mutlu olmaları, İngilizce derslerine karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamaktadır. Bu araştırmanın amacı, çocukların erken yaşlarda yabancı dil derslerinde başarılı olabilmeleri için öğretmenlere düşen görevlerin neler olduğu hakkında bilgi vermektir. Bu amaç çerçevesinde internet ve kütüphane ortamında literatür taraması yapılmıştır. Amaca uygun bulunan makale, tez ve kitaplar içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucuna göre, öğretmenler erken yaşta çocukların yabancı dil öğrenmelerine birçok katkıda bulanabilirler. Bunlar: yabancı dil derslerine karşı olumlu tutum geliştirme, yabancı dil derslerinin çocukların bilişsel ve duyuşsal özelliklerine uygun olarak verilmesi, derslerin başarılı bir biçimde işlenmesi için öğretim etkinliklerinde öğrencilerle iyi bir iletişim kurulması, öğrenme kuramlarına hâkim olarak dersleri öğrenci merkezli işlemektir. Bunun yanında çocukların yabancı dili iyi bir biçimde öğrenebilmeleri için öğretmenlerin derslerini iyi bir biçimde planlamaları beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, erken yaş, İngilizce öğretimi, öğretmen

ABSTRACT

The teacher is one of the most important elements of the education system. Schools and programs are excellent, but teachers are less likely to succeed if they are not at the desired level. Therefore, the quality of teachers is considered important for the success of the system in developed countries, and measures are taken to increase the quality. Teachers also have a very important place in the learning of foreign languages. Motivation is quite important in foreign language teaching. Therefore, activities such as encouraging students in foreign language lessons and explaining the objectives at the beginning of the lesson are of great importance. Teachers have great roles in motivating students and organizing teaching activities successfully. Especially the fact that children are happy in their first experience of learning a foreign language ensures that they develop a positive attitude towards English lessons. The aim of this study is to give information about duties teachers are supposed to fulfill in order for children to be successful in foreign language lessons at an early age. To this end, literature review was

conducted in the internet and library. Relevant articles, dissertations and books were evaluated by the content analysis method. As a result of the study, teachers can make many contributions to children's learning a foreign language at an early age. These are: developing a positive attitude towards foreign language lessons, teaching foreign language lessons in accordance with children's cognitive and affective characteristics, establishing good communication with children in teaching activities in order to successfully teach foreign language lessons and conducting student centered teaching by having a good control of theories of learning. In addition to this, teachers are expected to plan their lessons well in order for children to learn a foreign language well.

Key Words: Child, early age, teaching English, teacher

1. GİRİŞ

Yabancı dil bilmenin önemi her geçen yıl önemini arttırmaktadır. Özellikle küreselleşme ile beraber bu ihtiyacın giderek artış gösterdiği görülmektedir. Farklı ülkelerde yapılan çok sayıda araştırma sonucu, yabancı dil öğretiminde erken yaşların önemine işaret etmektedir. Bu nedenle ülkeler daha etkili bir yabancı dil öğretimi için arayışa girmektedir. Türkiye'de de son yıllarda yabancı dil eğitimi erken yaşlarda başlatılmakta, yabancı dil eğitimi ilkokul programlarında yerini almaktadır.

Erken yaşlarda yabancı dil öğretimi farklı değişkenlerden etkilenmektedir. Bu konudaki önemli değişkenlerden birisini öğretmenler oluşturmaktadır. Yabancı dil öğretiminde hedef kitle çocuklar olduğunda özellikler de değişmekte, öğretmenlerin yabancı dil öğretiminde çocukların özelliklerini bilmesi, bunları öğretim sürecinde dikkate alması beklenmektedir.

Yapılan bu araştırmada da erken yaşlarda yabancı dil öğretiminde öğretmenlerin yeri ve önemi açıklanmaya çalışılmış, bu konuda farkındalık oluşturulması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda öncelikle dil ve iletişim konusu ile anadili ve yabancı dil öğretimi arasındaki farklara değinilmiş daha sonra da erken yaşlarda yabancı dil öğrenmenin önemi ve bu süreçte öğretmenlerin yeri ve önemi hakkında bilgiler verilmiştir.

2. DİL VE İLETİŞİM

İletişim Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "kişiler arasında, duygu, düşünce, bilgi, haber alışverişi, duygu, düşünce, bilgi ve haberlerin, akla gelebilecek her türlü biçim ve yolla kişiden kişiye karşılıklı olarak aktarılmasıdır" şeklinde ifade edilmektedir (Türk Dil Kurumu, 1998). İletişim, insanlar arasında farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Bu süreçte bireylerin birbirlerine gösterdikleri mesajlar ve etkileşimler oldukça önemlidir. Bildirileri anlama aracı ise dildir (Ateş

Özdemir, 2006). İnsanlar birbirleriyle anlaşabilmek, konuşabilmek ve iletişim kurabilmek için dile ihtiyaç duymaktadır. Düşünsel becerilerin kazanılmasında dilin önemi ve değeri büyüktür. Dil, düşünebilme yanında toplumsal açıdan çok sayıda yarar sağlamaktadır (Özer & Korkmaz, 2016).

Birey yaşadığı ve içinde büyüdüğü, var olduğu toplumun niteliklerini, geçmişten getirmiş olduğu ve aktarılarak devam eden kültürel mirasını ana diliyle kazanır. Bireye diğer topluluk ve insanların özelliklerine de onların dilini öğrenerek ulaşabilir. Diğer ülkelerin kendilerine has özelliklerine ve onlara ait kültürel birikim ve bilgilere ancak ve ancak onların dilini edindikleri zaman hakim olabilirler (Özer & Korkmaz, 2016).

3. ANA DİL EDİNİMİ İLE YABANCI DİL ÖĞRETİMİ ARASINDAKİ FARK

İnsanların doğduklarında edindikleri dile ana dil kazanımı doğuştan itibaren başlayan önemli bir süreçtir. Ana dil edinimi, geçirilen yaşantılarla gerçekleşen bir durumdur. Oysa yabancı dil öğretimi, planlı ve programlı olup anadili dışında bir dili öğrenmede yeterlilik kazandırma etkinliklerinin tamamını kapsamaktadır (Onursal, 2019). Anadilin öğreniminde, insanoğlunun sürekli aynı dile maruz kalması öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır. Fakat yabancı dil, genelde tek dilin hâkim olduğu ve desteklendiği toplumlarda, çocuğun yakın çevresinde yaygın olarak kullanılmayan ancak okulda ders olarak ya da uluslararası seyahat ve kültürler arası iletişimde öğrenilen ve oldukça zordur (Yazıcı & Genç İlter, 2018). Bir insanın ana dili olmayan bir dili kendi ülkesinde öğrenmeye çalışması ise yabancı bir dili, o dilin kullanılmadığı bir yerde öğrenmeye kalkmak, tamamlaması ve edindirmesi zor ve problemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Gömleksiz & Elaldı, 2011). Yabancı dil edinmek bilinçli bir girişimken birey ana dilini öğrenmeyi bilinçli bir eylem olarak başka bir deyişle bir ders veya konu gibi öğrenmeyip bilinçaltıyla gerçekleştirmektedir. Fakat yabancı bir dili öğrenmeyi kasıtlı bir eylem olarak değil de dilin doğal sürecinde edinilmesi için uzun yıllardır devam eden çabalar ve denenen yöntemler vardır ve bu alana ilişkin yeni girişimler her geçen gün artmaktadır (Ateş Özdemir, 2006).

4. YABANCI DİL ÖĞRETİMİNİN ÖNEMİ

Eğitimden yararlanma düzeyi, bir ülkenin gelişmişliği için önemli bir faktördür. Sosyal alanda meydana gelen değişmeler yanında teknolojik alanda meydana gelen değişmelerde eğitimi etkilemekte, yabancı dil öğrenmenin önemi her geçen artmaktadır. Bunun yanında günümüz dünyasının bilimini öğrenmek , üretken olabilmek için yabancı dilin öğrenilmesi oldukça önemli hale gelmektedir (Haznedar, 2010).

5. ERKEN YAŞTA YABANCI DİL ÖĞRETİMİ

Günümüzde İngilizce, dünyada olduğu kadar ülkemizde de yaygın olarak öğretilmektedir. Yabancı dil öğretimi her yaşta ve her sınıf seviyesinde gerçekleştirilen fakat oldukça önemli ve üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir süreçtir (İlter & Er, 2007). Yabancı dil öğretiminin çocukluk yıllarında öğretimi ülkemizde büyük bir önem kazanmaya başlamıştır. Tarihsel olarak ele alındığında başta eğitim politikası alanında yapılan hatalar olmak üzere pek çok sebeple yabancı dil öğretimi istenen seviyeye çıkamamıştır (Haznedar, 2010). Günümüzde yabancı dil öğrenme 5-6 yaşlardan itibaren başlamaktadır. Çocukların dil öğrenmesi için okul, çevre ve ailenin işbirliği kaçınılmazdır.

Ne yazık ki gösterilen çabalara, uğraşlara, geliştirilmeye ve değiştirilmeye çalışılan unsurlara rağmen istenilen geri dönütler sağlanamamaktadır. Farkında olunması gereken nokta; yabancı dil öğretimi karmaşık, çok katmanlı, çok değişkenli bilişsel bir süreçtir (Onursal, 2019). Yabancı dil öğrenmeyi sorunlu bir alan haline getiren farklı sebepler vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: öğrenenlerin bireysel farklılıkları, yabancı dil öğretiminde öğretmenin aldığı roller, Yabancı dil edinmeye başlama yaşı, aile ve çevre farklılıkları, uzun yıllardır süregelen ve gelenekselleşmiş yöntem ve teknik kullanımının yaygınlığı, materyal eksikliği, uygun ölçme ve değerlendirmelerin yapılamaması gibi birçok faktör ekleyebiliriz (Özer & Korkmaz, 2016). Fakat bu çalışmada yabancı dil öğretiminde en kritik noktayı belirleyen ve temelde dil öğretiminin en hassas dönemi olan erken yaşta dil öğretimine başlanması ve öğretmenin dil öğretimini gerçekleştirirken hangi rolleri üstlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

6. ÇOCUKLARA YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE ÖĞRETMENİN ROLÜ

Erken yaşta yabancı dil öğretiminin en önemli kaynağı öğretmendir. Dil öğrenimi sürecinde öğrencinin en çok etkileşim ve iletişim kurduğu kişi o dili öğreten öğretmendir. Bu yüzden de öğretmenin kullandığı her kelime, her ifade yaptığı her eylem çok büyük değer taşımaktadır. Öğrenme ortamlarının düzenlenmesinde ve etkinliklerin hazırlanmasında kritik ve hassas bir öneme sahiptir. Öğretmen, çocuğun başarısını ve dil öğrenme sürecini kolaylaştıracak herkesle işbirliği içinde olmalıdır. Aynı zamanda öğretmen, çocuğun öğreneceği yabancı dildeki başarısını etkileyecek yöntem, teknik, özel ve öğretimde gereken birçok özelliğe sahip olmalıdır. Bu özelliklerden birkaçını sıralayacak olursak (Topaloğlu, 2012) :

- Yabancı dil öğretmeninin öncelikle hedef dilde kendini tamamlamış olmalı,
- Hitap ettiği kitle küçük yaş grubu olduğu için öğretmen sabırlı, yetkin ve eğitsel özellikleri aktarabilecek yetkinlikte olmalı,

- Yabancı dil öğrenime karşı çocukta istek uyandırmalı,
- Erken yaşta yabancı dil öğretiminde öğrencilerine rahat ve destekleyici bir ortam sunmalı,
- Aynı zamanda yabancı dil öğretiminde kullanmak üzere müziksel yeteneği olmalı ve sahne kullanma kabiliyetine sahip olmalı,
- Diğer öğretmenlerle, velilerle etkileşim ve işbirliği içinde olmalı,
- İyi bir düşünür ve çözüm üretici olmalı,
- Kendini takip edip dille ilgili eksiklik ve yanlışlarını tamamlamalı
- Öğretim araç ve gereçlerini seçerken erken yaş grubunun ilgisini seçebilecek materyallerden olmasına özen göstermeli,
- Öğretmen her zaman iyi bir rehber olmalıdır.
- Çocuğun bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerini dili kullanarak harekete geçirebilmeli ve çocuğun bireysel gelişimini sağlayabilmesi için öğretmen yeterli donanıma sahip olmalı,
- Çocuğun kültürel gelişimi için cesaretlendirici olmalı,
- Dilde iletişim kurabilmesini sağlamaya özen gösteren kişi olmalı,
- Oyunlarla ve hikâye dinletileriyle yabancı dil öğretim sürecini desteklemeli,
- Erken yaşta dil öğretiminin en önemli faktörlerinden olan dinleme alt yapısını öğrencilerine sunan kişi olmalıdır.

Erken yaşta yabancı dil öğretimindeki amaç çocuklara kendi ana dillerinden başka diller olduğunu öğretmektir. Diğer bir önemli amaç ise farklı kültür ve medeniyetlere saygıyı öğretmektir. Bu amaçları gerçekleştirebilecek başroldeki isimse öğretmenlerdir. Yabancı dil öğrenme süreci belli bir plana ve öğretmen rehberliği gerektirmektedir. Yabancı dil öğretimi bir öğrenme ortamı içinde gerçekleşen, öğreten ve öğrenen bireylerin iş birliğiyle çalışmasını gerektiren bir süreçtir (Onursal, 2019).

Dil öğrenmek için en duyarlı ve kritik dönem olarak niteleyebileceğimiz 6- 7 yaş öncesinde kişiler dil öğrenme değil, dil edinme evresindedirler. Bu sürece kadar bireyler yabancı bir dil edinimini tıpkı ana dillerini öğrenirken gerçekleştirdikleri gibi doğal ve istemsiz yani örtük bir şekilde gerçekleştirebilirler. Doğumdan 5 yaşına kadar her çocuk çevresinde maruz kaldığı dili ya da dilleri öğrenebilme kapasitesine sahiptir. 6- 7 yaşlarından sonra birey artık öğrenme dönemine geçer ve bu durum gerçekleştiğinde artık farklı mekanizmalar devreye girer. Bu her zaman olumsuz olarak nitelenen bir durum olmamakla birlikte, öğreniciye yeni ve farklı durumlar sunmaktadır.

7. GELENEKSEL VE ALIŞILAGELMİŞ BİR ÖĞRETMEN MODELİ OLMAMALI

Yabancı dil öğretimi klasik sınav, soru cevap ve ezber mantığıyla gerçekleşmektedir. Fakat dil canlı bir varlıktır ve doğru yöntem ve tekniklerle aktarıcısına ulaşabilir. Yıllardır değiştirilmeye çalışılan ve uzun uğraşlar verilen çabalar sonucunda yabancı dil öğretim amacı iletişim temeline dayandırılmaya ve kalıplaşmış çeviri ve ezber metotlarının ötesine geçilmesi hedeflenmektedir. Yabancı dil öğretmenlerinin çoğunluğu MEB tarafından belirlenmiş ve uluslararası düzeyde kabul görmüş amaçların hiçbirini hedeflememektedir. Türkiye'de yabancı dil öğretiminin gramere endekslenmesi gibi yanlış bir algı bulunmaktadır (Paker, 2012).

Bu belirtilen denklem özellikle erken yaşta yabancı dil öğrenim sürecinde hiçbir işe yaramamaktadır. Yani bu denklem göz önünde bulundurularak yapılan ve amaçlanan bütün etkinlikler günlük hayattan kopuktur ve öğrenciyi kesinlikle günlük hayatın içindeki dili konuşma ve kullanma evresine hazırlamamaktadır. Bazı dilbilgisi kalıplarının ezberletilmesi ve gramere endeksli yabancı dil öğretimi öğrencileri yabancı dil öğreniminden soğutmaktadır. Özellikle erken yaştaki çocuklarda hareket düzeylerinin yüksek seviyede olması, ilgilerinin çabucak dağılması sonucunda bir duruma uzun süre odaklanamayacakları göz önünde bulundurulduğunda geleneksel yaklaşımla öğretim yapmaya çalışan bir öğretmen öğretiminden hiçbir koşulda verim alamayacak ve hatta öğrenim öğrencilerde yabancı dil kaygısı oluşmasıyla sonuçlanacaktır (Tunçel, 2014).

8. YENİLİKLERE AÇIK VE ÇOK DUYUYA HİTAP EDEN BİR ÖĞRETMEN OLMALI

Geleneksel yaklaşımların aksine yabancı dil öğretiminde öğretmen bireyin bütün olarak her yönden en yüksek düzeyde gelişimi için çok duyulu öğrenme ortamlarının büyük öneme sahip olduğunun bilincinde olmalıdır. Yabancı dil öğretmeni, öğrenme ortamlarında öğrencilere çoklu uyarıcıları sunarak beş duyuyu harekete geçirmeli ve bireyin potansiyelini daha fazla ortaya çıkarmasına imkanlar sunmalıdır. Bu sayede erken yaşta dil öğrenmeye başlayan birey öğretmenin sağladığı bu ortam sayesinde hem doğal çevresinden kopmadan hem de örtük olarak dil öğrenimine başlar.

Erken yaşta dil öğretimine başlarken öğrenmelerin çok duyulu ortamlarda gerçekleşmesi için öğretmenlerin materyal yanında farklı zeka ve öğrenme stillerine yönelik öğretim stratejisi, yöntem ve teknikleri de sağlaması beklenmektedir. Bu durum, öğretmene öğrencileri için en uygun öğrenme stillerini ve stratejilerini belirlemede ve onlara en doğru şekilde yaklaşabilmesine olanak sağlar. Erken yaşlarda öğrenme daha somut özelliklere dayanmalıdır

ve bu durumda çok duyulu sunumda konuları seçerken öğretmen, öğretimini bireyin özelliklerini, okul ve çevrenin özelliklerini yansıtmalı ve toplumdan ve doğal çevreden kopuk olarak gerçekleştirmemelidir (Akpınar & Aydın, 2009).

Öğretmenler tarafından oyun etkinliği özellikle de boyama kitapları, yabancı dil öğrenme sürecinde etkin bir biçimde kullanılabilir. Erken yaşlarda yabancı dil öğrenmeye başlayan çocuk için oyun bir araçtır (Kara, 2004). Öğretmen, geleneksel yaklaşımlardan ziyade çocukların dinleme ve konuşma becerilerine odaklanan, oyunlarla öğrenme ortamını renklendiren, küçük yaş grubunun dikkatini çekebilecek çoklu duyu organlarıyla ortamın fiziki özelliklerini belirleyen, öğrencilerin sosyal ve psikolojik durumunu göz önünde bulunduran kişi olmalıdır. Erken yaşta dil öğretiminde bu ortam ev ortamına en benzer şekilde öğretmenin düzenlemesiyle sağlanmalı ve öğretimin amacı öğrenenlere doğal bir durum gerçekleştiriliyormuş gibi algı oluşturmak olmalıdır. Burada öğretmen çağdaş yaklaşımları benimsemiş, yeniliklere açık, rehber ve koordinatör görevindedir (Aslan, 2008).

Bütün bunlara ek olarak, öğretmen dil öğretimi esnasında bu durumları olumsuz etkileyecek uyaranları aynı titizlik ve önemle ortamdan uzak tutmaya özen göstermelidir. Yani sorunları çözücü ve ileri görüşlü olmalıdır (Akpınar & Aydın, 2009).

9. SONUÇ

Yabancı dil öğretmenine yabancı dil öğretimi aşamasında düşen görevler: teknolojik ilerlemelere, süreç içerisinde eğitim- öğretimde yaşanan gelişim ve değişimlere, öğrencinin kişilik özelliklerine ve bulunduğu çevreye, öğretim yöntem ve tekniklerindeki değişim ve yeniliklere, kültürel ve yabancı diller arasındaki iletişim ve etkileşimleri göz önünde bulundurarak kendisini şekillendirmektir.

Erken yaşlarda çocuklara sadece belli kuralları değil aynı zamanda o dilin kültürü de öğretilmeli, farklı kültürlere karşı hoşgörünün gelişmesi sağlanmalıdır. Bunun için öğretmenlerin iyi bir şekilde yetiştirilmesi, bu dönem çocukları kendileri has bazı özelliklere sahip olmalarından dolayı da bu döneme uygun öğretmen yetiştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Akpınar, B. & Aydın, K. (2009). Çok Duyulu (Multisensory) Yabancı Dil Öğretimi . *Tübav Bilim Dergisi, 2*(1), 99-106.

Aslan, N. (2008). Dünyada Erken Yaşta Yabancı Dil Uygulamaları ve Türkiye' deki Durum. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1-9.

Ateş Özdemir, E. (2006). Türkiye'de İngilizce Öğreniminin Yaygınlaşmasının Nedenleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(1), 28-35.

Gömleksiz, M. N., & Elaldı, Ş. (2011). Yapılandırmacı Yaklaşım Bağlamında Yabancı Dil Öğretimi . *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6*(2), 443-454.

Haznedar, B. (2010). Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi: Reformlar, Yönelimler ve Öğretmenlerimiz. *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, 747-755.

İlter, B., & Er, S. (2007). Erken Yaşta Yabancı Dil Öğretimi Üzerine Veli ve Öğretmen Görüşleri . *Kastamonu Eğitim Dergisi, 15*(1), 21-30.

Kara, Ş. (2004). Ana Dil Edinimi ve Erken Yaşta Yabancı Dil Öğretimi. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 295-314.

Onursal, İ. (2019). Yabancı Dil Öğretimi / Öğreniminde Yaş Etkeni Üzerine Bir Değerlendirme. *Dil Dergisi*(170). doi:10.33690

Özer, B., & Korkmaz, C. (2016). Yabancı Dil öğretiminde Öğrenci Başarısını Etkileyen Unsurlar. *Ekev Akademi Dergisi, 20*(67), 59-84.

Paker, T. (2012). Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretiminde Programların Tüm Süreçlerinin Denetimi ve Bireysel Yönlendirmenin Rol. *I. Yabancı Dil Eğitimi Çalıştayı Bildiriler*, (s. 139-150).

Topaloğlu, Y. (2012). Erken Yaşta Yabancı Dil Öğretiminde Yöntem ve Tekniklerin Kullanım Sorunsalı. *Yüksek Lisans Tezi*, s. 31-14.

Tunçel, H. (2014). A General Outlook to the Studies on the Anxiety of Foreign Language Teaching . *Route Educational and Social Science Journal*, 126-151.

Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yazıcı, Z., & Genç İlter, B. (2018). Erken Çocuklukta Yabancı Dil Eğitimine Bakış (Antalya Örneği). *International Journal of Languages' Education and Teaching, 6*(2), 438-453.

COVİD-19 SÜRECİNİN UZAKTAN EĞİTİME YANSIMALARI: DOKÜMAN ANALİZİ ÇALIŞMASI

REFLECTIONS OF COVID-19 PROCESS ON DISTANCE EDUCATION: DOCUMENT ANALYSIS STUDY

Doç. Dr. Sevda KOÇ AKRAN

Siirt Üniversitesi,

Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimler Bölümü

ÖZET

Çin'in Vuhan kentinde Aralık 2019 sonlarında ortaya çıkan Covid-19 kısa sürede bütün dünyaya yayılmıştır. Ekonomi, eğitim, sağlık ve turizm gibi birçok alanı olumsuz etkilemiştir. İnsanlara bulaşma özelliği hızlı olan Covid-19'un olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla ülkeler başta eğitim kurumları olmak üzere birçok alanda tedbirler almıştır. Bu tedbirler kapsamında başta okullar ve üniversitelerde eğitim-öğretime ara verilmiş ve birçok kurumda esnek çalışma sistemine geçilmiştir. 16 Mart 2020'da okulların kapatılmasıyla eğitim-öğretim faaliyetleri uzaktan eğitimle verilmeye çalışılmıştır. Uzaktan eğitimle, insanların birbiriyle fiziki temas kurmaması, sosyal mesafe ve sosyal izolasyonla hastalığın bulaşmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Bunun için okullarda önceki yıllarda yüz yüze yapılan dersler canlı dersler aracılığıyla EBA (Eğitim Bilişim Ağı) platformuna ve TRT'de yapılan ders yayınlarıyla televizyon ekranına taşınmıştır. Yükseköğretim kurumların birçoğu eğitimlerini dijital ortamda gerçekleştirmiştir. Eğitimde dijitalleşme olarak ifade edilen bu süreçte, öğrenciler eğitimlerinin eksik kalan kısımlarını uzaktan eğitimle tamamlamaya çalışmıştır.

Covid-19 sürecinde uzaktan eğitim konusunda yapılan çalışmalar bunlarla sınırlı değildir. İlk olarak uzaktan eğitim ilgili usul ve esaslar tekrardan gözden geçirilmiştir. Eğitim kurumlarının alt yapılarındaki eksiklikler tamamlanmaya çalışılmıştır. Özellikle, aile ve öğretmenin görev ve sorumlulukları belirlenmiştir. Covid-19'dan dolayı çocuklar eğitimlerini evde öğretmenlerinin ders videolarını izleyerek tamamlamıştır. Öğretmenlerinin verdiği eğitimlerin geri kalan kısımlarında aileler sürece dâhil edilmiştir. Yani aile ve okulun birlikte hareket etmesi sağlanmıştır. Buna karşın uzaktan eğitim sürecinde aileler, öğretmenler ve okullar birçok problemle karşılaşmıştır. Bunlar arasında en dikkat çeken problem, her bireyin uzaktan eğitim koşullarının aynı olmaması ve sosyo ekonomik durumun belirleyici bir faktör olmasıdır. Başka faktörlere de dikkat çekmek ve yapılan çalışmalarda bunların nasıl incelediğini ortaya koymak amacıyla da bu araştırma yapılmıştır.

Bu araştırmada Covid-19 sürecinde uzaktan eğitim konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş, yöntem, bulgular ve tartışma konularında dikkat çeken başlıklar doküman analiz yoluyla belirlenmiştir. Araştırma verileri 2020 yılında Covid-19 sürecinde uzaktan eğitime yönelik yapılan çalışmalarla ve buradan elde edilen verilerle sınırlıdır. Nitel araştırma yaklaşımı benimsenerek gerçekleştirilen araştırmanın verileri doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Araştırma verileri içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmanın veri analizinden elde edilen bulgular alt problemlere göre sırasıyla grafikler halinde verilmiş ve yorumları

yapılmıştır. Araştırma bulgularından hareketle elde edilen sonuçlar, farklı araştırma bulgularıyla desteklenerek tartışılmış ve buna bağlı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Teknoloji, Covid-19, Uzaktan Eğitim.

ABSTRACT

Covid-19, which emerged in Wuhan, China in late December 2019, spread all over the world in a short time. It has adversely affected many fields such as economy, education, health and tourism. Countries have taken measures in many areas, especially educational institutions, in order to reduce the negative effects of Covid-19, which has a fast transmission to humans. Within the scope of these measures, education and training in schools and universities were suspended and flexible working system was introduced in many institutions. After the schools were closed on March 16, 2020, educational activities were tried to be given by distance education. With distance education, it is aimed that people do not have physical contact with each other, and the transmission of the disease is prevented by social distance and social isolation. For this purpose, the lessons given face to face in previous years were transferred to the EBA (Education Information Network) platform via live lessons and to the television screen with the lesson broadcasts made in TRT. Many higher education institutions have carried out their education in digital environment. In this process, which is expressed as digitalization in education, students tried to complete the missing parts of their education with distance education.

Studies on distance education in the Covid-19 process are not limited to these. First of all, the procedures and principles regarding distance education have been revised again. The deficiencies in the infrastructure of educational institutions were tried to be completed. In particular, the duties and responsibilities of the family and the teacher were determined. Because of Covid-19, children tried to complete their education at home by watching their teachers' lesson videos. Families were included in the remainder of the training provided by their teachers. In other words, it is ensured that the family and the school act together. However, families teachers and schools faced many problems during the distance education process. The most striking problem among these is that the conditions of distance education for each individual are not the same and the socio-economic situation is a determining factor. This research has been conducted in order to draw attention to other factors and to reveal how they are examined in studies.

In this research, the studies on distance education in the Covid-19 process were examined, and the remarkable headings in the method, findings and discussion issues were determined through document analysis. Research data are limited to the studies conducted for distance education in the Covid-19 process in 2020 an the data obtained from it. The data of the research conducted by adopting the qualitative research approach was obtained through document analysis. Research data was be analyzed by content analysis. The findings obtained from the data analysis of the research were given in graphics according to the sub-problems, respectively, and their comments were made. The results obtained from the research findings were discuss with supporting by different research findings and recommendations were presented accordingly.

Keywords: Education, Technology, Covid-19, Distance Education.

1. GİRİŞ

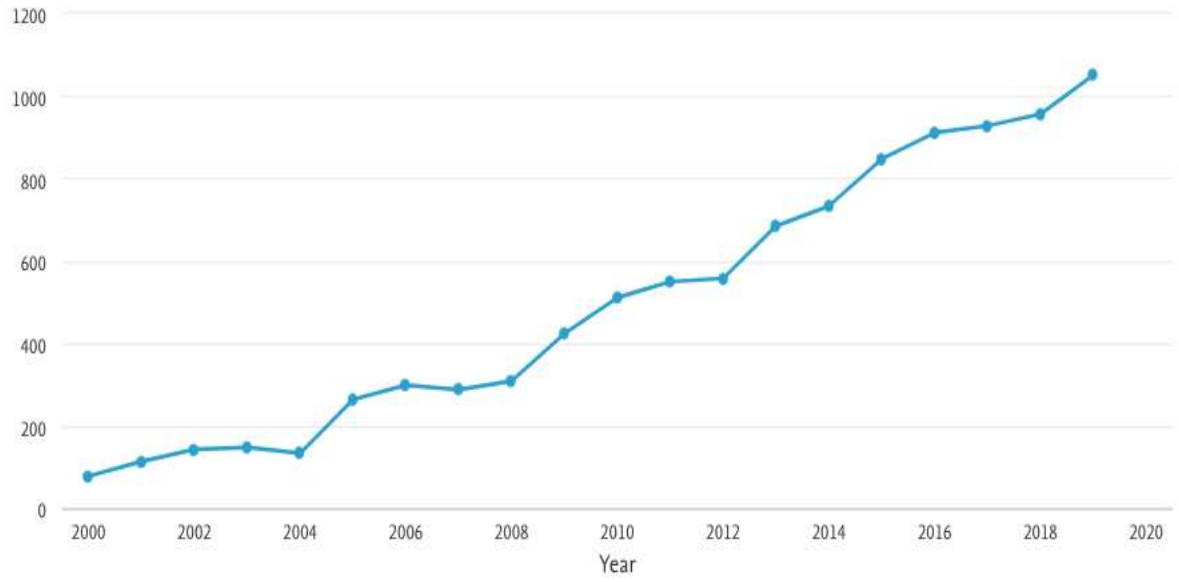
Dünyada ve ülkemizde teknolojik gelişmeler, insanoğlunun yaşamını kolaylaştırmakla kalmayıp bazen de çekilmez bir hale getirmektedir. Oysaki enformatik toplumların bilgi yayma aracı olan teknolojik gelişmeler, dünyada bilgi kaynaklarının hızlı bir şekilde tüketilmesini aynı zamanda üretilmesini sağlamaktadır. İnsanoğlunun kullanımına sunulan bu bilgiler, gelecek hedeflerin belirlenmesine ve toplumların küreselleşme sürecindeki değişimlere uyumunu kolaylaştırmada kullanılmaktadır (Al Lily, Ismail, Abunasser ve Alhajhoj Alqahtani, 2020;Buluk ve Eşitti, 2020). Günümüzde bunun birçok örnekleri bulunmaktadır. Son yıllarda insanoğlu üzerinde olumsuz bir etki yaratan Covid-19 bunun en somut örneği olarak gösterilmektedir (Roy, 2020). Bilindiği üzere, Covid-19 salgını Çin'in Hubei Eyaleti, Wuhan şehrinde ortaya çıkmış ve 31 Aralık 2019'da bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Bütün dünyayı etkileyen salgını Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Pandemi olarak ilan etmiştir. Bu salgın bir solunum yolu enfeksiyonu olup, çok hızlı bir şekilde yayılma özelliği göstermektedir. İnsan yaşamı üzerinde çok büyük etkileri olan hastalığın şuana kadar somut bir tedavisi bulunmamaktır (Özer, 2020).

Hızla yayılan ve küresel çapta çeşitli krizlere neden olan Koronavirüs (COVID-19) salgını insanlar üzerinde psikolojik, sosyal ve ekonomik etkileri olmuştur (Nasser, 2020). En önemlisi birey salgından dolayı eğitimine ara vermek zorunda kalmıştır. UNESCO'nun tahminlerine göre, 1,5 milyon öğrenci, 63 milyon eğitimci, 188 ülkedeki okullar 27 Mart tarihinden bu yana yaşanan salgının etkisi altındadır (UNESCO, 2020). Mart ayında başlayan bu gelişme Nisan ayından günümüze kadar devam etmiştir. 17 Nisan 2020 tarihi itibariyle dünyada 191 ülkede okullar kapatılmış ve 1.724.657.870 öğrenci üzerinde olumsuz etkiler görülmüştür. Öğrencilerin en az %91'i bu durumdan memnun olmadıklarını belirtmiştir. Eğitim kurumları öğrenci, veli ve öğretmenin bu süreçten daha fazla olumsuz etkilenmemesi için eğitim uzaktan verilmeye çalışılmıştır (Çakın ve Külekçi Akyavuz, 2020). Çünkü uzaktan eğitim, kaynak ve alıcının aynı ortamda olmadan, bireysellik, esneklik ve bağımsızlık özelliklerinden hareketle çeşitli araçların kullanılmasını sağlayan bir eğitim teknolojisi uygulamasıdır. Uzaktan eğitim geleneksel eğitimde yapılan yüz yüze eğitime alternatif olarak geliştirilmiş ve bilgi ve internet teknolojilerinin eğitim ortamlarına getirdiği en büyük değişimi olarak açıklanmaktadır (Brady ve Pradhan, 2020; Sintema, 2020). Ayrıca bireye zaman ve mekân konusunda esneklik sağlamaktadır. Bireyin kendi hızıyla öğrenmesini ve öğrenme stiline uygun yöntemlerle eğitim almasına imkân sunmaktadır. Çoklu ortam araçlarının kullanımlısıyla birey, öğrenme ortamına aktif katılım göstermektedir Karakuş, Ucuzsatar, Karacaoğlu, Esendemir ve Bayraktar, 2020).

Uzaktan eğitim, bilgi ve iletişim teknolojinin öğrenme ortamlarında kullanımı konusunda bireye çok fazla alternatifler sunmaktadır. Covid-19 salgınında dünya hükümetleri "birey merkezli" eğitim anlayışlarında bu alternatifleri eğitim sistemlerine yansıtmaktadır. Böyle bir yaklaşım uzaktan eğitimin önemini her geçen gün artırmaktadır. Mesela günümüzde salgının çok yoğun görüldüğü ülkelerde bireye senkron ve asenkron uygulamalarla eğitim verilmektedir (Tartavulea, Albu, Albu, Dieaconescu ve Petre, 2020). Ülkeler internet aracılığıyla ve diğer kitle iletişim araçlarını kullanarak yüz yüze verilmesi gereken eğitimi uzaktan yönetmeye çalışmaktadır. Başka bir deyişle, internet insan hayatına yöne vermektedir (Fidan, 2020). Tabi internetin insan yaşamına bu kadar girmesinin de bazı sonuçları olmuştur. Bu sonuçlara bakıldığında "insan profili" günümüzde değişmiş ve yeni kavramlar ("çevrim içi öğretmen", "sanal eğitim", e-birey, e-sınıf vb.) ortaya çıkmıştır.

Yeni bakış açıları, yeni kavramlar ve yeni eğitim anlayışları geçmişten günümüze ülkelerin eğitim politikalarını ve bilim insanlarının çalışmalarını her zaman etkilemiştir Vlachopoulos, 2020). Özellikle bilim insanları eğitimde yaşanan bu gelişmeleri günün koşulları çerçevesinde

ve ülkelerin eğitim anlayışlarında aldığı kararlara göre araştırmıştır. Yapılan araştırmalarda internet dünyasının yoğun kullanıldığı toplumlarda yüz yüze eğitim anlayışına bakış açısının değiştiği görülmüştür. Öğretmenin çalışma koşulları, çalışma planı, ders içerikleri uzaktan eğitimle farklı bir boyutta ele alınmıştır. Yetişen öğretmenler ve mesleğini halen icra eden öğretmenler, yeni nesil öğrenci, veliler ve okul profilleri bütün değişimlerin içinde kendilerine bir yer bulmaya çalışmaktadır. Böyle bir bakış açısı uzaktan eğitimin 2020 yılında yaşanan salgının bir etkisi olarak görülmektedir (Bakınız: Şekil 1).

Şekil 1. Uzaktan eğitim ile ilgili yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı (Durak, Çankaya ve İzmirli, 2020:293).

Uzaktan eğitim konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, 2020'ye doğru ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. Bunun en temel sebebi salgının olumsuz etkisini azaltmak ve bireylerin eğitim hakkının aksamamasını sağlamaktır (Karaman, 2020). Dünya ülkelerin birçoğunda olduğu gibi Çin 'de de bireylerin bu hakları göz önüne alınarak eğitim alanında önemli kararlar alınmıştır. Ülke çapında Çin hükümeti, "School's Out, But Class's On (Okul yok, fakat dersler var)" kampanyası ile sürdürdüğü çevrimiçi eğitimle yaklaşık olarak 270 milyon ilkokul, ortaokul, lise ve lisans öğrencisine eğitim vermiştir. Okullarda, çevrimiçi canlı ders, çevrimiçi talebe bağlı öğretim TV'de videolu öğretim gibi çalışmalarla uzaktan eğitim sürecini planlı yürütmeyi amaçlamıştır (Durak, Çankaya ve İzmirli, 2020). Tabi Çin hükümeti uzaktan eğitimle bu uygulamaları yaparken, Türkiye'de buna benzer çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye'de Yükseköğretimde bu uygulamalar bölüm ve fakülte değişkenleriyle daha belirgin hale gelmiştir. Örneğin, 30 Mart'tan itibaren YÖK kararı ile eğitim uzaktan verilmeye başlanmıştır. Tıp fakültelerinde intörn hekimlik döneminde olan öğrenciler uygulamalı derslerini uzaktan eğitimle almışlardır. 17 Mart'ta TEPDAD, COVID-19 Salgını Nedeniyle TEPDAD önerilerinin birincisini yayınlamıştır. Yayınlanan belgede tıp fakültelerindeki eğitimler açık öğretim ve dijital öğretim imkânlarıyla öğrencilere sunulmuştur (Erişgen ve Turan, 2020; Kiely, Posner ve Sansregret, 2020).

Covid-19'un eğitime yansımaları bununla sınırlı değildir. Başta dünya çapında salgının insan üzerinde etkilerini azaltmak ve sosyal mesafe anlayışını korumak amacıyla bir takım tedbirler alınmıştır. Örneğin 20 Mart itibariyle Komorlar, Honduras, Rusya Federasyonu ve Singapur'da

öğrencilerin okula devamı askıya alınmamıştır. Arjantin'deki okullar dönüşümlü olarak öğretmenler tarafından ihtiyaç doğrultusunda eğitim vermiş ve öğretim kaynakları ve yemek dağıtması için açık olmuştur. Avustralya ve Benin'de okullarda eğitimin devamlılığı konusunda bir yönerge açıklanmamış buna karşın bazı okullarda eğitim faaliyetlerine ara verilmiştir. Bahreyn'de öğrenciler okula gitmemiştir. Öğretmen ve çocukların anneleri okula gelmeleri istenmiştir. Arjantin, Hırvatistan, Çin, Kıbrıs, Mısır, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Meksika, Portekiz, Kore Cumhuriyeti, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler internete bağlı çevrim içi platformlar kullanmıştır. Arjantin, Hırvatistan, Çin, Kosta Rika, Fransa, İran İslam Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti, Meksika, Ruanda, Suudi Arabistan, Senegal, İspanya, Peru, Tayland ve Vietnam ise çocukların eğitimlerini Televizyon ve farklı medya araçlarıyla sunmuştur. Bunun yanı sıra Moğolistan'da 26 Ocak 2020'de Moğolca, Kazakça, Tuvanca ve İşaret dili şeklinde farklı dillerde hazırlanmış çevrim içi kursları ve her gün 16 TV kanalından öğrenciler, ebeveynler ve öğretmenler hizmetine sunmuştur. Böylelikle Moğolistan'da toplam 480 çevrimiçi kurs ile 206 ders kitabı online şeklinde bireylerin kullanımı için açılmıştır (Can, 2020). Dünyada eğitim alanında Covid-10 salgınıyla beraber yaşanan bu gelişmeler aslında bilgisayar ve internet teknolojisinin insan yaşamının bir parçası haline gelmesini sağlamıştır. Geçmiş dönemlerde de kullanılan bu teknoloji 2020 yılında salgınla birlikte daha ön plana çıkmıştır. Geleneksel ve çağdaş eğitim anlayışlarını kullanan her toplum artık eğitim sistemlerini bu teknolojiye göre yapılandırmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de "birey odaklı" eğitimin yaygınlaşmasıdır. Bu araştırmada da Covid-19 salgınıyla birlikte daha fazla kullanım alanı bulan ve birey odaklı eğitim anlayışının bir yansıması olan uzaktan eğitimin dünya genelindeki yansımalarını belirlemektir. Buradan hareketle araştırmada doküman analizi yoluyla çeşitli veri tabanlarından ilgili konuyla ilgili araştırmalara ulaşılmış ve aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. 2020 yılında, Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan çalışmalar hangi konu alanlarında sıklık göstermektedir?
2. 2020 yılında, Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan çalışmalarda sıklıkla kullanılan;
   - **2.1** Araştırma yöntemleri nelerdir?
   - **2.2.** Veri toplama araçları nelerdir?
   - **2.3.** Örneklem ve örneklem büyüklüğü nasıldır?
   - **2.4.** Veri analiz yöntemleri nelerdir?

2. YÖNTEM

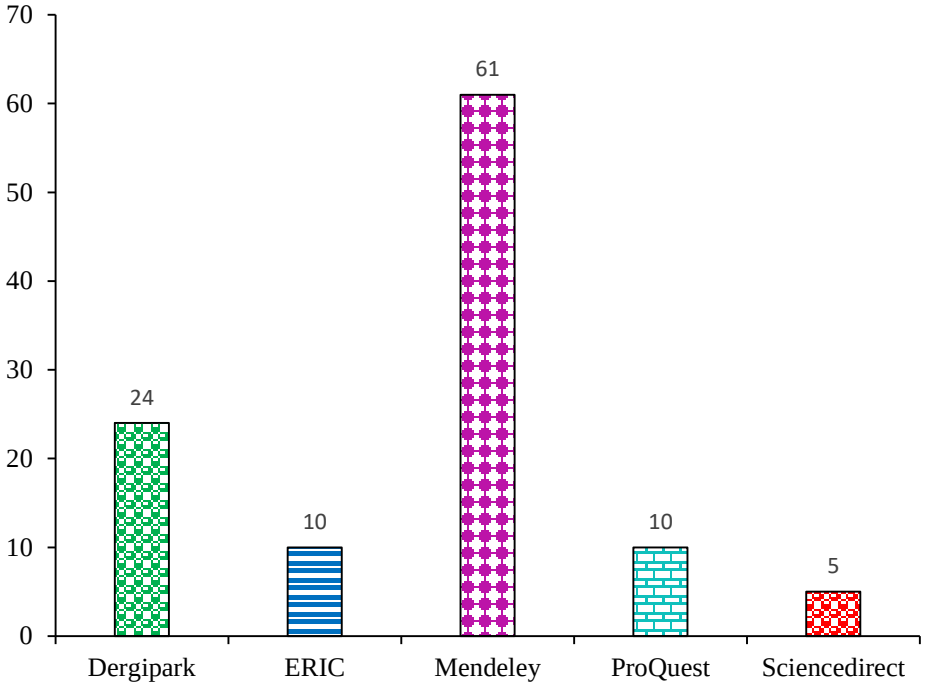
2.1 Araştırma Modeli

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmanın verileri doküman analizi yoluyla elde edilmiştir. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini detaylı ve sistematik bir şekilde inceleyen bir nitel araştırma yöntemidir. Basılı ve elektronik materyalleri inceleyerek onlardan bir anlam çıkarmaktadır. Araştırma konusu hakkında bir bakış açısı geliştirmektedir. Araştırmacı bu anlam ve görüşleri derinlemesine ele alırken bazen bir gazete, dergi, katılım kayıtları, davetiyeler, toplantı tutanakları, mektuplar, muhtıralar, haritalar, TV program senaryoları, çizelgeler, gazeteler, sanat eserleri, program detayları vs. yararlanabilmektedir (Kıral, 2020).

2.2. Çalışmanın Kapsamı

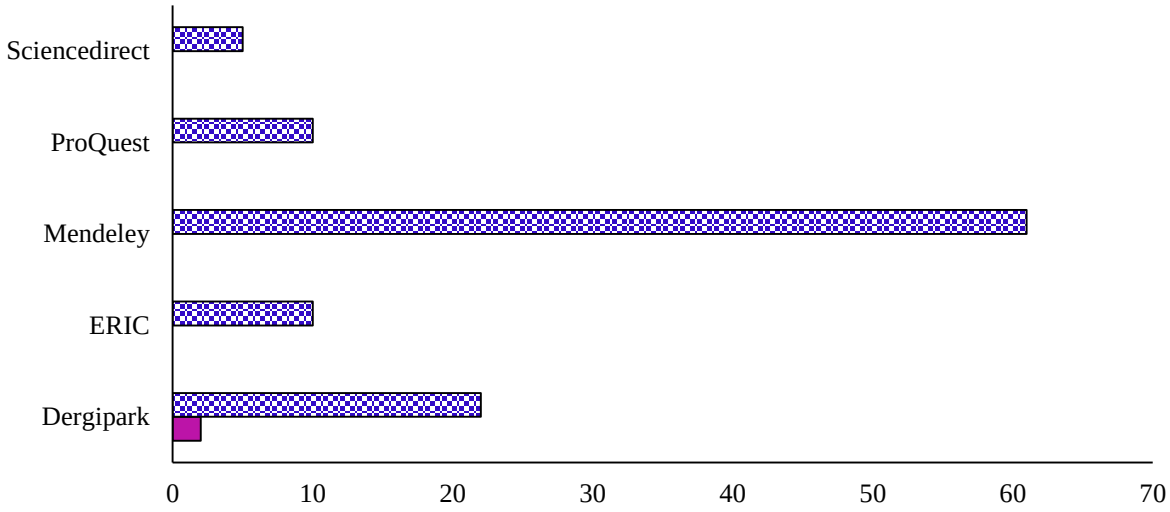
Doküman analizinin kullanıldığı çalışmanın kapsamına 2020 yılında Covid-19 sürecinde Uzaktan Eğitim konusunda yapılan 110 makale alınmıştır. Makalelere Dergipark, ERIC, Mendeley, ProQuest ve ScienceDirect gibi veri tabanlarından ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan Dergipark, ERIC, Mendeley, ProQuest ve ScienceDirect veri tabanlarının makale

dağılımları, makalelerin yayın dili ve araştırmanın yapıldığı ülke gibi değişkenlerin yer aldığı grafikler aşağıda yer almaktadır (Bakınız: Grafik 1, Grafik 2, Grafik 3).

Grafik 1. Makalelerin veri tabanlarına göre dağılımı

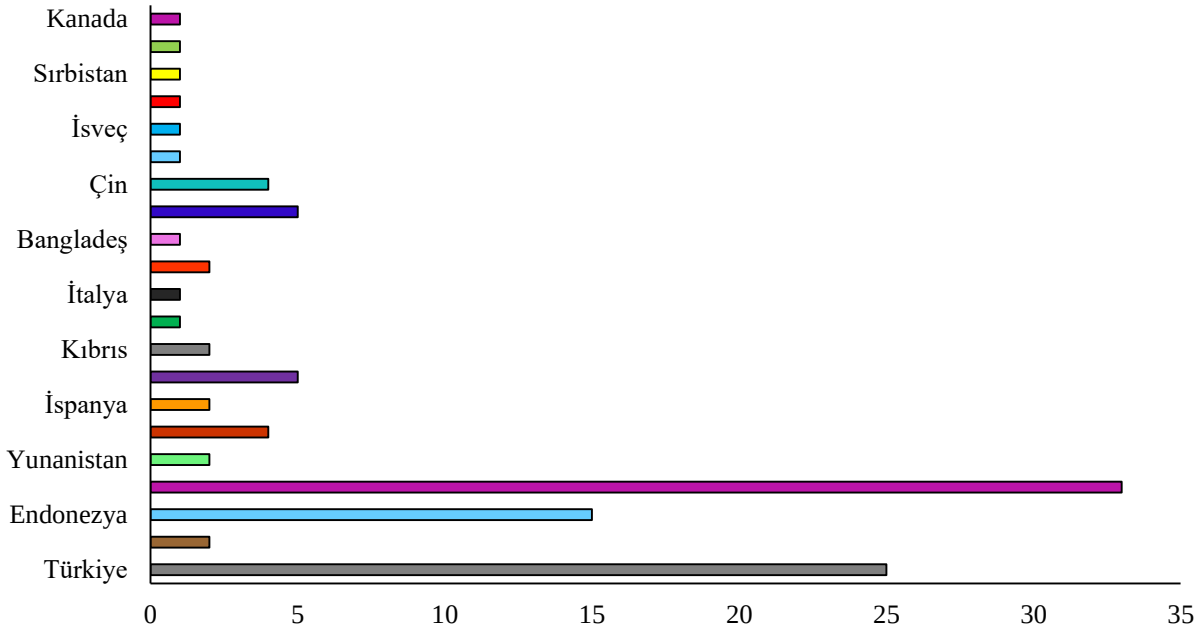
Grafik 1'deki dağılıma bakıldığında makalelerin 24'ü Dergipark, 10'u ERIC, 61'i Mendeley, 10'u ProQuest ve 5'i Science direct veri tabanından alınmıştır.

	Dergipark	ERIC	Mendeley	ProQuest	Sciencedirect
İngilizce	22	10	61	10	5
Türkçe	2				

Grafik 2. Makalelerin yayın dilinin veri tabanlarına göre dağılımı

Grafik 2'deki verilerde görüldüğü üzere, Dergipark'taki makalelerin 2'sinin yayın dili İngilizce, 22'sinin ise Türkçe'dir. Diğer veri tabanlarında yayınlanan makalelerin yayın dili İngilizcedir.

Grafik 3. Araştırmanın yapıldığı ülke

Grafik 3'de Covid-19 sürecinde Uzaktan Eğitim konusunda ABD, Türkiye ve Endonezya'nın yoğun bir şekilde çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bu çalışmalarda ülkelerin eğitim sistemleri, salgın sürecinde uzaktan eğitim uygulamaları, öğrenci, öğretmen ve sağlık alanında çalışan personelin görüşenleri dikkate alınmıştır.

2.3 Veri toplama Süreci

Dergipark, ERIC, Mendeley, ProQuest ve ScienceDirect veri tabanlarından ulaşılan makalelerin seçiminde kullanılan ölçütler; 2019-2020 yılları arasında yayınlanması, Covid-19 ve uzaktan eğitim alanına yönelik olması ve erişim izninin bulunması şeklindedir. Ayrıca dergilerin 2020 yılında yayımlanmış olan sayılarında "Covid-19, Korona virüs" ve "uzaktan eğitim (distance learning/education") anahtar sözcükleri temele alınarak taranmıştır. Belirtilen ölçütlere uygun olarak her bir dergi araştırmacı tarafından ayrı ayrı incelenmiş ve ulaşılan makaleler tablolar haline getirilmiştir. Tablolar haline getirilen çalışmaların belirlenen ölçütlere uygun olup olmadığı gözden geçirilmiştir. Bu şekilde araştırmanın güvenirliği ve iç geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Yukardaki ölçütlere uygun ve çalışma kapsamına alınan makalelere 1'den 110'a kadar rastgele numaralar verilmiştir. Daha sonra Sözbilir ve Kutu'nun (2008) geliştirdiği Yayın Sınıflama Formu kullanılmıştır. Yayın sınıflama formu, makalenin kimliği hakkında tanımlayıcı bilgilerden, disiplin alanı, makalenin konusu, yöntemi, veri toplama araçları, örneklemi ve veri analiz yöntemleri şeklinde başlıklardan oluşmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

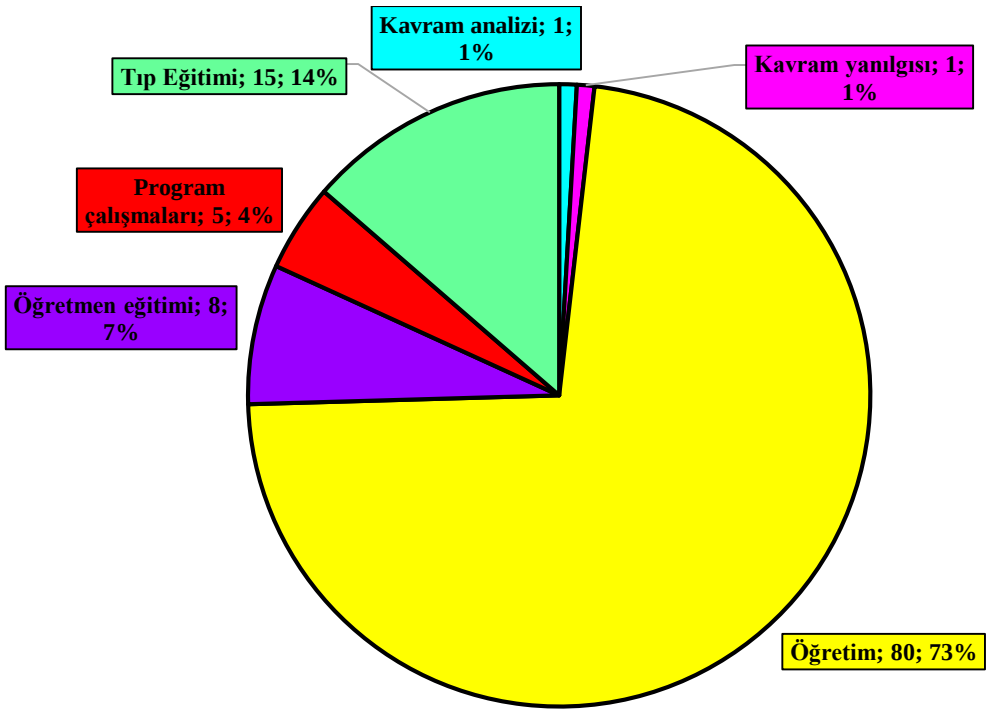
Araştırmada elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde sözel ve yazılı olarak toplanan materyaller sistematik bir şekilde ele alınıp incelenmektedir (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Bu çalışmada da araştırma konusuyla ilişkili makaleler veri tabanlarında araştırılmıştır. Tarama sonucunda Covid-19 ve uzaktan eğitim ölçütleri çerçevesinde veri tabanlarından ulaşılan makaleler için çeşitli kodlar oluşturulmuştur. Kodlardan sonra temalara ulaşılmıştır. Daha sonra temalar kendi içinde gruplandırılmış ve elde edilen sayısal veriler için çeşitli grafikler kullanılmıştır. Son olarak, elde edilen veriler bulgular bölümünde yorumlanmıştır.

Araştırmanın iç geçerliğini sağlamak için bulgular bölümünde veriler detaylı bir şekilde sunulmuş ve açıklanmıştır. Araştırmanın dış geçerliğini sağlamak için de yöntem bölümünde geçilen süreçler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Geçerliliğin yanı sıra güvenirlik çalışmaları da yapılmıştır. Araştırmanın iç güvenirliğinde veriler olduğu gibi sunulmuştur. Yayın Sınıflama Formunda elde edilen verilerin güvenirliğinde uzman görüşü (Eğitim Programları ve Öğretim ABD'da iki ve Ölçme Değerlendirme alanında bir uzman) alınmıştır. Uzmanların formu ayrı ayrı doldurmaları sonucu elde edilen veriler Miles ve Huberman'ın (1994) güvenirlik formülü (güvenirlik= Görüş birliği/Görüş birliği+Görüş ayrılığı) kullanılarak hesaplanmıştır. Güvenirlik değeri .89 olarak bulunmuştur. Bu değer güvenirliğin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Dış güvenirliğin sağlanması için ise veri analiz yöntemleri ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

3. BULGULAR ve YORUM

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmaların konu alanlarına göre dağılımı

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmaların konu alanlarına göre dağılımı Grafik 4'de yer almaktadır.

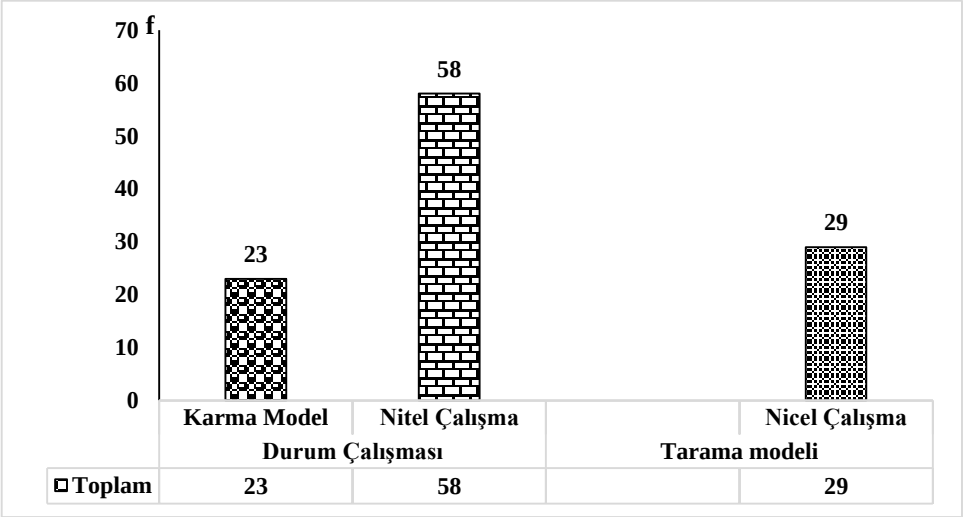

Grafik 4. 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan çalışmaların konu alanlarına göre dağılımı

Grafik 4'de görüldüğü üzere, 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan çalışmalarda en fazla "öğretim" (%73) konusuna değinilmiştir. Öğretim konusunda, Covid-19 sürecinde uzaktan eğitimde karşılaşılan problemler, okulların uzaktan eğitim alt yapıları, bu konuda eğitim paydaşlarının görüşleri, öğretim programında yer alan kazanımların aktarılması ve sınıf içi-dışı yapılan faaliyetlere vurgu yapılmıştır.

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmalarda kullanılan yöntemlerin dağılımı

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmalarda kullanılan yöntemlerin dağılımı Grafik 5'de yer almaktadır.

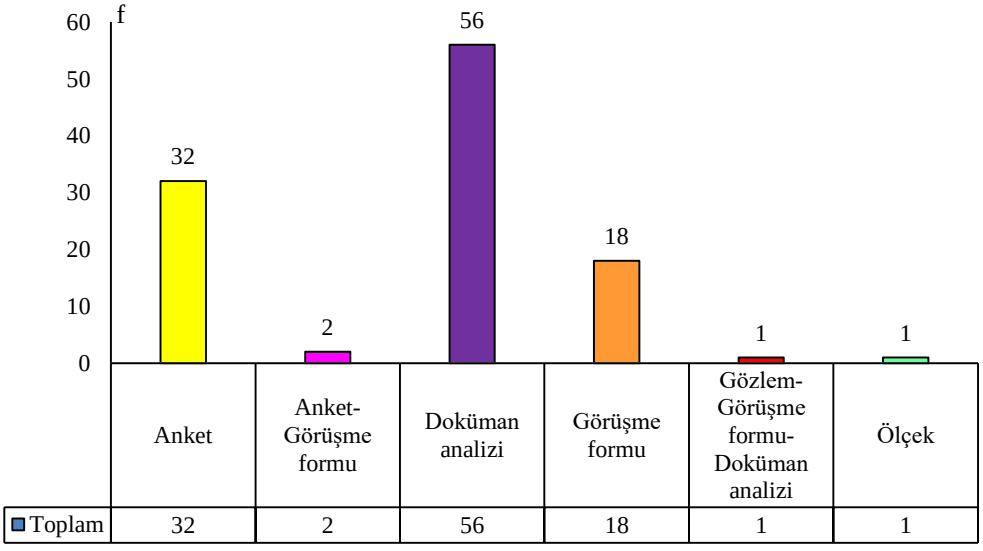

Grafik 5. 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan araştırmaların yöntemlerine göre dağılımı

Grafik 5'de görüldüğü üzere, 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan araştırmaların 81'nde durum çalışması ve 29'nda tarama modeli kullanılmıştır. Durum çalışmasının 23'ü karma, 58'i nitel; tarama modelinin 29'u nicel çalışmalardan oluşmaktadır.

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmalarda kullanılan veri toplama araçlarının dağılımı

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmalarda kullanılan veri toplama araçlarının dağılımı Grafik 6'de yer almaktadır.

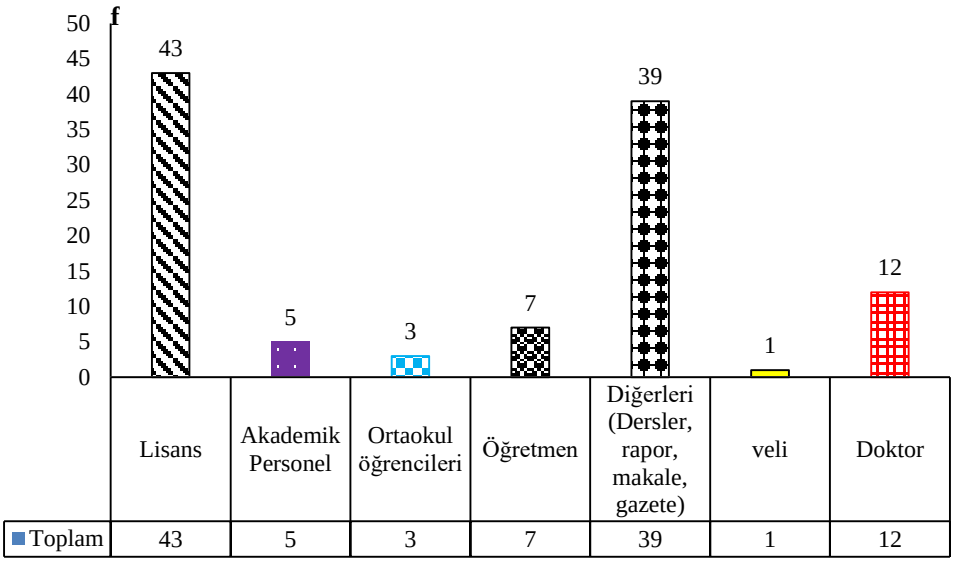
Grafik 6. 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan araştırmalarda kullanılan veri toplama araçlarının dağılımı

Grafik 6'da görüldüğü üzere, 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan araştırmaların 56'sında doküman analizi, 32'sinde anket ve 18'inde görüşme formu kullanılmıştır. Doküman analizinin kullanıldığı araştırmalarda genelde ülkelerin salgın

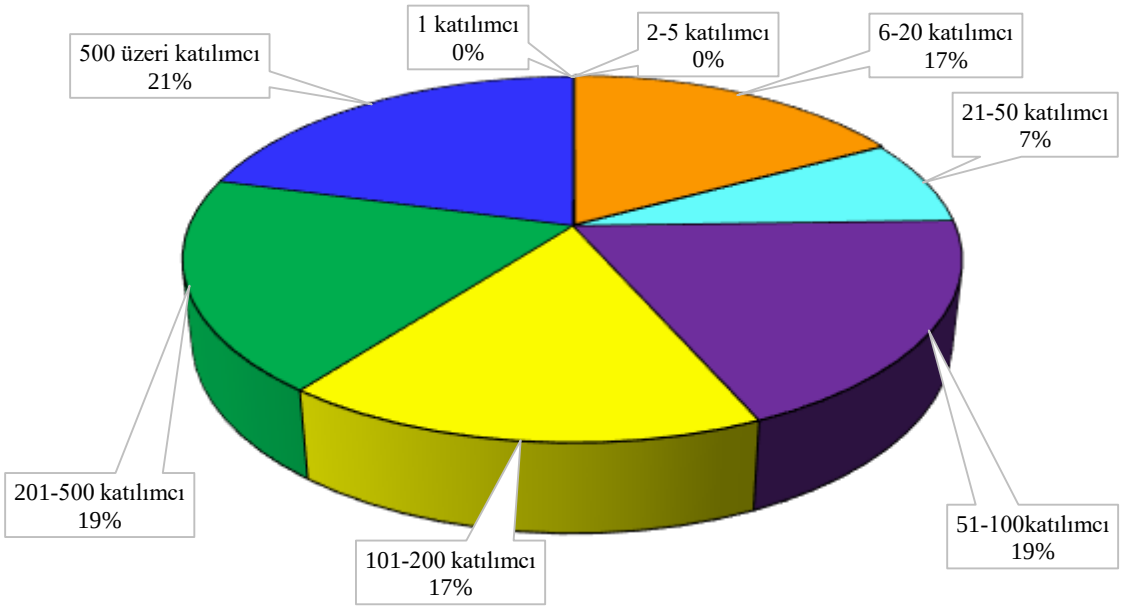
döneminde kullandıkları uzaktan eğitim uygulamaları, ülkelerdeki vaka sayıları, öğretimle ilgili çalışmaları, raporlar ve makalelerden elde edilen değerlendirmeler karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmalarda kullanılan örneklem ve örneklem dağılımı

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmalarda kullanılan örneklem ve örneklem dağılımı Grafik 7 ve Grafik 8'de yer almaktadır.

Grafik 7. 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan araştırmalarda kullanılan örneklemlerin dağılımı

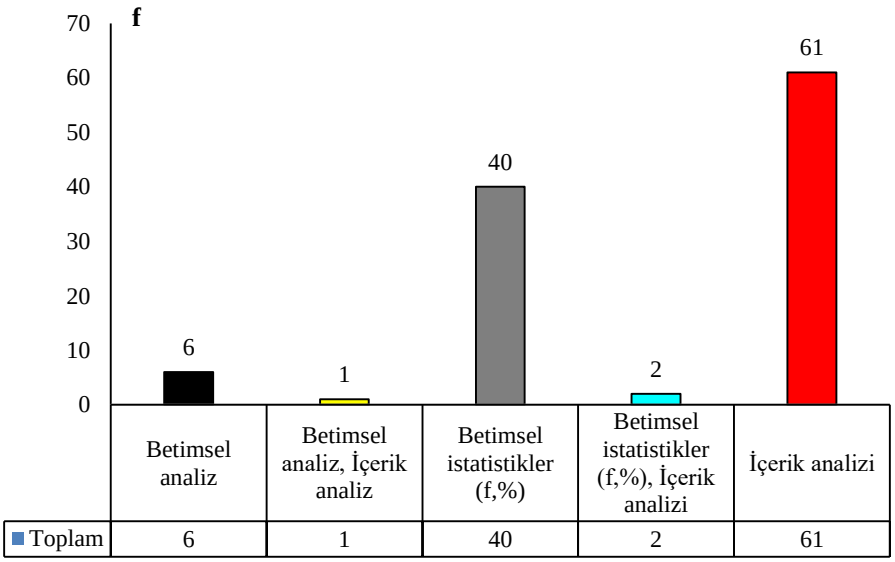
Grafik 8. 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan araştırmalarda kullanılan örneklemlerin dağılımı

Grafik 7 ve Grafik 8'e bakıldığında araştırmaların 43'ü lisans öğrencileri ve bu öğrencilerin %21'i 500 ve üzeri katılımcıdan oluşmaktadır. Örneklemi 39 olan araştırmalarda çoğunlukla

doküman analizi yoluyla veriler toplanmıştır. En az örneklemin olduğu 21-50 arasındaki dağılımda ise nitel çalışmalara başvurulmuştur.

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmalarda kullanılan veri analizlerinin dağılımı

Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında 2020 yılında yapılan çalışmalarda kullanılan veri analizlerinin dağılımı Grafik 9'da yer almaktadır.

Grafik 9. 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan araştırmalarda kullanılan veri analizlerinin dağılımı

Grafik 9'da görüldüğü üzere, 2020 yılında Covid-19 ve uzaktan eğitim alanında yapılan araştırmaların 40'ında betimsel istatistikler, 61'nde içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırmalarda betimsel istatistiklerde frekans ve yüzde oranlarının verildiği görülmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanıldığı araştırmalarda elde edilen verileri araştırmacılar genelde içerik analizine tabi tutmuştur.

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde son yıllarda yaşanan Covid-19 salgını insanoğlunun beklentilerini, eğitim imkânlarını ve toplumdaki bireylerle olan ilişkisini olumsuz etkilemiştir (Sahu, 2020). Dünya geneline bakıldığında salgının olumsuz etkilerinin her geçen gün daha da artığı gözlenmektedir (Cao, Fang, Hou, Han, Xu, Dong, ve Zheng, 2020; Mailizar, Almanthari, Maulina ve Bruce, 2020). Çünkü insanlar başta dünyada yaşanan bu olayı birçok kitle iletişim aracını kullanarak hızlı bir şekilde öğrenmektedir. Bu durum onların psikolojik, sosyal, ekonomik vs. durumlarına yansımaktadır. Tabi salgın sadece insanları değil, yaşadığı toplumun genelini ve devletlerin eğitimle ilgili adımlarını, politik, turizm, sağlık ve kültürel kararlarını da etkilemektedir (Küçükşen, 2020). Covid-19 salgının insan üzerindeki bu etkileri sonucu yaşadıkları toplum "risk toplumu"na dönüşmüştür. Beklentiler, amaçlar, hedefler, kazançlar, umutlar, çalışmalar vs. her şey insan zihninde bir sonraki yıla ertelenmiş gibi görünmektedir. Hatta devletler bile uzak hedeflerini bir sonraki yıla ertelemiştir. Bu ertelemelerin yaşandığı kurumlardan biri "eğitim"dir (Telli ve Altun, 2020;Kürtüncü ve Kurt, 2020).

Eğitim, dünya genelinde daha çok yüz yüze yapılırken, salgınla beraber uzaktan yapılmaya başlanmıştır (Serçemeli ve Kurnaz, 2020). Salgının insan sağlığı üzerindeki etkisini azaltmak için yapılan bu uygulamalarda, bireylerin eğitim hakları da korunmaya çalışılmıştır. Bundan

dolayı eğitim kurumları eğitim-öğretim faaliyetlerini 16 Mart itibariyle ara vermiş ve eğitimler senkron ve asenkron şeklinde yürütülmüştür. Burada amaç, salgının yayılmasını engellemektir. Bunun içinde dünyada ve Türkiye'de eğitim-öğretim faaliyetleri web tabanlı uzaktan eğitim anlayışıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Yılmaz, 2020;Gewin 2020). Aslında bu eğitim anlayışına Türkiye yabancı değildir. Türkiye uzaktan eğitim uygulamalarını daha çok, Yükseköğretimde yetişkinler için yapılan sertifika programlarında, destekleyici programlarda, lisansüstü programlarda ve uzmanlık programlarında kullanmıştır. Anadolu Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesinin yaptığı uygulamalar buna örnek olarak verilmektedir (Keskin ve Özer Kaya, 2020). Buna karşın ilkokul, ortaokul ve ortaöğretimde uzaktan eğitim uygulamalarının çok kullanıldığı görülmemektedir (Fidan, 2020). Covid-19 artık bütün eğitim basamaklarında uzaktan eğitimi zorunlu kılmıştır. Bu konuda hem MEB hem de YÖK önemli kararlar almıştır (Kahraman, 2020). Örneğin, 23 Mart itibariyle üniversiteler alt yapılarını ve uzaktan eğitim imkânlarını gözden geçirmişlerdir. Üniversiteler, ilk olarak dijitalleşmeyle beraber çeşitli öğrenme yönetim sistemlerini ve canlı ders yazılımlarını (eş zamanlı sanal sınıf yazılımları) kullanmışlardır. Her üniversite kendi imkânları doğrultusunda uzaktan eğitimi kullanmak için çeşitli yazılımları, personel ve öğrencilerin kullanımına sunmuştur. Bu üniversitelerden biri İstanbul Teknik Üniversitesidir. 6 Nisan 2020 tarihinde İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) senkron ve asenkron şeklinde uzaktan eğitime başlamıştır. Bunun içinde ninova ve zoom sistemlerini tercih etmişlerdir (Dikmen ve Bahçeci, 2020). Buluk ve Eşitti (2020:286) benzer sürecin Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde de işlendiğini belirtmektedir. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 23 Mart 2020'de uzaktan eğitime geçiş yapmıştır.

Türkiye'de gerek MEB gerekse Yükseköğretim uzaktan eğitim süreçlerini en iyi şekilde yapılandırmaya çalışırken, bir takım problemlerle de karşılaşmıştır. 16 Mart 2020 tarihinde eğitime ara verilmesiyle bu problemler daha da artmıştır. Bu problemler sadece Türkiye'de değil, tüm dünya da görülmüştür. Yapılan araştırmalarda Covid-19 salgını sürecinde, uzaktan eğitimde karşılaşılan bazı sorunlar şunlardır: (Ali, 2020; Apriyanti, 2020; Bozkurt, 2020; Chavarría-Bolaños, Gómez-Fernández, Dıttel-Jıménez ve Montero-Aguılar, 2020; Çakın ve Külekçi Akyavuz, 2020; Kesendere, Şenol-Sakin, & Acar, 2020; McRoy, Patel, Sivacharan Gaddam, Weinstein, Smith ve Awan, 2020; Nenko, Kybalna ve Snisarenko, 2020; Lindner, Clemons, Thoron ve Lindner, 2020; Nadeak, 2020; Peterson, Scharber, Thuesen ve Baskin, 2020; Pevnev ve Edmunds, 2020; Moorhouse, 2020):

- Sınıf yönetim problemi,
- İletişimde yaşanan kopmalar,
- Okulların ve bireyin yaşadığı çevrede internet alt yapısının yetersizliği,
- Öğretmen, öğrenci ve velilerin uzaktan eğitim konusunda hazır bulunuşluklarının yetersiz olması,
- Öğrenmeye yönelik öğrenciye verilen dönütlerin yetersiz olması,
- Programlarının içeriklerinde yer alan bazı konuların uzaktan eğitime uygun olmaması,
- Elektronik ortamda sunulan kaynakların öğrencilere aktarılması ve bunun güvenirliğinin sağlanmasının zor olması,
- Uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimden farkının ortaya konulmaması,
- Uzaktan eğitimin tanıtılmasında sosyal medyadan yeterince destek alınmaması,
- Eğitimde "eşitlik" anlayışının sağlanmaması,
- Yalnızlık duygusunun gelişmesi,
- Bireyde içsel ve dışsal motivasyon azalması.

Yukardaki sorunların yanı sıra uzaktan eğitimin olumlu yönleri de bulunmaktadır:

- ❖ Uzaktan eğitimle nicelik değil, aynı zamanda nitelikte artırılmaya çalışılmıştır.

- Uzaktan eğitim bireye esnek çalışma imkânı sağlamaktadır (Bryce, Heath, Issi, Ryder ve Rao, 2020).
- Yaşam boyu öğrenmeyi sağlamaktadır. Zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın bilgiye sınırsız erişim imkânı sunmaktadır (Bozkurt, 2020).
- Ölçme ve değerlendirmeye farklı bir bakış açısı getirmiştir. Öğrenciler yüz yüze eğitimin olduğu ortamlarda yapılan sınavlarda kaygı düzeylerinin arttığı görülmektedir. Oysaki teknolojiyi dezavantajdan avantaja dönüştürmek bireyin elinde olmaktadır (Sarı, 2020).
- Öğrenciler anlatılan ders bilgilerini uzaktan eğitimle çok hızlı ulaşmaktadır. Ders anlatımları kayıt altına alındığı için öğrencilere tekrar olanağı sağlamaktadır (Kurnaz ve Serçemeli, 2020).

Uzaktan eğitimin olumlu-olumsuz yönlerinin ele alındığı çalışmalarda, farklı bakış açıların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bakış açılarından biri eğitimin temel öğelerine (okul, öğretmen gibi) yönelik farklılıklardır. Uzaktan eğitimle birlikte "öğretmen, okul, veli ve öğrencinin" görev ve sorumlukları değişmiştir (Ciğerci, 2020). Foti'ye (2020) göre salgınla başlayan uzaktan eğitim uygulamalarında özellikle öğretmene büyük görevler verilmiştir Çünkü öğretmen uzaktan eğitim sürecini en iyi şekilde yönetmeye çalışan kişidir. Sadece öğrencinin rehberi değil, veliye de yol gösteren eğitim öğesidir. Bunun içinde öğretmen öğrencide olduğu gibi onların velileriyle de sürekli iletişim halinde olmalıdır. Bu iletişim sürecinde öğretmen uzaktan eğitim araçlarını kullanmalıdır. Öğrenciler hakkında velilere bilgilendirmeler yapmalıdır (Ivaniuk ve Ovcharuk, 2020).

Uzaktan eğitim konusunda yapılan çalışmalarda dikkat çeken bir nokta salgında alınan tedbirlerin ortak ve farklı yönlerinin olmasıdır (Schneider ve Konseyi, 2020). Örneğin, Çin de öğrenciler eğitimlerine uzaktan devam etmiştir. İtalya'da 4 Mart 2020 tüm eğitim kurumları kapatılmıştır. E-öğrenme ortamlarıyla öğrencilere uzaktan eğitim imkânı sağlanmıştır. 2.000 öğretmen uzaktan eğitim uygulamaları için çeşitli seminerlere katılmışlardır. ABD birçok üniversite yüz yüze eğitimlerine ara vermiştir. Washington gibi üniversiteler 50.000 öğrencisine çevrimiçi dersler vermiştir (Ana, Minghat, Purnawarman, Saripudin, Muktiarni, Dwiyanti, Mustakim, 2020;Naciri, Baba, Achbani ve Kharbach, 2020;Yamamoto ve Altun, 2020). Endonezya'da ise, evden okulların yönetimini artırmak ve uzaktan eğitimin verimliliğini sağlamak için bazı tedbirler alınmıştır. Rasmitadila, Aliyyah, Rachmadtullah, Achmad, Syaodih, Nurtanto ve Tambunan, 2020). Macaristan da okullarda Microsoft TEAMS programı kullanılmış ve tüm sınıflar ve dersler için sanal sınıflar oluşturulmuştur (Reimers, Schleicher, 2020). Zambiya hükümeti öğrencilerin evde eğitim görmesi ve bu eğitimlerinin Web 2.0 araçları ile desteklenmesi yönünde kararlar almıştır (Mulenga ve Marbán, 2020). Malezya'da öğrencilere esnek çalışma saatleri çerçevesinde zoom meeting, Google Hangout Meet, Telegram, Google Classroom gibi platformlardan destek alınarak eğitimler verildi (Allam, Hassan, Mohideen, Ramlan, Kamal, 2020). Birçok ülke özellikle Tıp ve laboratuvar ortamında çalışan öğrencilerin Covid-19 salgınına yakalanma olasılığını göz önüne alarak uygulamanın yoğunlukta olduğu bölümlerde de uzaktan eğitim kararı almıştır (Daroedono vd., 2020; Poh-Sun Goh, Sandars, 2020).

Özetle, Covid-19 süreci başta eğitim kurumlarını etkilemiştir. Yüz yüze yapılan dersler uzaktan eğitimler verilmeye çalışılmıştır. Uzaktan eğitim bir anda eğitim dünyasının en çok tercih ettiği konulardan biri haline gelmiştir. Canlı dersler ve buna uygun ders yazılımlarının önemi bir anda gözler önüne serilmiştir. Uzaktan eğitimin 2020 yılında Covid-19 salgınıyla birlikte önem kazanması beraberinde sorunlarında ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Öneriler;

Uzaktan eğitim ve yüz yüze yapılan çalışmaların öğrenci başarısına etkisi araştırılabilir.

Uzaktan eğitimle yetişen nesillerin öğrenme tercihleri araştırılabilir.
Uzaktan eğitimin aile, okul ve öğrenci profillerine etkisi araştırılabilir.

5. KAYNAKÇA

Ali, W. (2020). Online and Remote Learning in Higher Education Institutes: A Necessity in light of COVID-19 Pandemic.*Higher Education Studies, 10*(3):16-25.

Al Lily, A. E., Ismail, A.F, Abunasser, F.M&Alhajhoj Alqahtani, R.H.(2020). Distance education as a response to pandemics: Coronavirus and Arab culture. *Technol Soc* ; 63: 101317, 2020 Nov.

Allam, S. N. S., Hassan, M. S., Mohideen, R. S., Ramlan, A. F., & Kamal, R. M. (2020). Online Distance Learning Readiness During Covid-19 Outbreak Among Undergraduate Students. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 10*(5):642–657.

Ana, A., Minghat, A.D., Purnawarman, P., Saripudin, S., Muktiarni, M., Dwiyanti, V., & Mustakim, S.S. (2020). Students' Perceptions of the Twists and Turns of E-learning in the Midst of the Covid 19 Outbreak. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, 12*(1Sup2), 15-26. https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/242

Apriyanti, C. (2020). The parents role ın guıdıng dıstance learnıng and the obstacle durıng covıd-19 outbreak. *Jurnal Ilmiah Pendidikan Dasar, VII*(2):68-83.

Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (covıd-19) pandemisi sırasında ilköğretim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik imge ve algıları: bir metafor analizi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, 2020, 6*(2), 1- 23.

Brady, A.K.& Pradhan, D. (2020). Learning without Borders: Asynchronous and Distance Learning in the Age of COVID-19 and Beyond. https://www.atsjournals.org/doi/full/10.34197/ats-scholar.2020-0046PS.

Bryce, S., Heath, K.N, Issi, L., Ryder, E.F & Rao, R.P. (2020). Using COVID-19 as a teaching tool in a time of remote learning: A workflow for bioinformatic approaches to identifying candidates for therapeutic and vaccine development. *Biochem Mol Biol Educ*. 2020;1–7. wileyonlinelibrary.com/journal/bmb.

Buluk, B. ve Eşitti, B. (2020). Koronavirüs (Covid-19) sürecinde uzaktan eğitimin turizm lisans öğrencileri tarafından değerlendirilmesi. *Journal of Awareness, 5*(3): 285-298.

Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *AUAd, 6*(2), 11-53.

Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., & Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 287, 112934. http://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934

Chavarría-Bolaños D., Gómez-Fernández A., Dıttel-Jıménez C.& Montero-Aguilar M. (2020). E-Learning in Dental Schools in the Times of COVID-19: A Review and Analysis of an

Educational Resource in Times of the COVID-19 Pandemic.-ODOVTOS-Int. J. Dental Sc

Ciğerci, F. M. (2020). Slowmation Experiences of Pre-Service Teachers via Distance Education during the Covid-19 Pandemic Disease. *International Online Journal of Primary Education, 9* (1):111-127.

Çakın, M., Külekçi Akyavuz, E. (2020). The Covid-19 process and its reflection on education: An analysis onteachers' opinions. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 6*(2), 165-186.

Daroedono E et al. (2020). The impact of COVID-19 on medical education: our students perception on the practice of long distance learning. *International Journal of Community Medicine and Public Health, 7*(7):2790-2796.

Dikmen, S. & Bahçeci, F. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde yükseköğretim kurumlarının uzaktan eğitime yönelik stratejileri: Fırat üniversitesi örneği. *Turkish Journal of Educational Studies, 7* (2):78-98.

Durak, G., Çankaya, S. & İzmirli, S. (2020). COVID-19 pandemi döneminde türkiye'deki üniversitelerin uzaktan eğitim sistemlerinin incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED), 14* (1):787-809.

Erişgen, G. ve Turan, M. (2020). *Tıp Eğitiminde Pandemi Etkisi. Covıd-19 Pandemisi 4. Ay Değerlendirme Raporu.* https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_4.pdf

Fidan, M. (2020). Covid-19 belirsizliğinde eğitim: ilkokulda zorunlu uzaktan eğitime ilişkin öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6*(2), 24- 43.

Foti, P. (2020). Research in distance learning in greek kindergarten schools during the pandemic of Covıd-19: possibilities, dilemmas, limitations. *European Journal of Open Education and E-learning Studies, 5*(1):19-40.

Gewin, V. (2020). Five tips for moving teaching online as COVID-19 takes hold. *Nature, 580*(7802):295-296.3

Ivaniuk, I.V & Ovcharuk, O.V. (2020). The response of Ukrainian teachers to Covid-19: challenges and needs in the use of digital tools for distance learning. *Information Technologies and Learning Tools, 77*(3):282-291.

Karaman, M.E. (2020). COVID-19 salgınının uygulamalı derslere etkisi ve bu derslerin uzaktan eğitimle yürütülmesi: temel tasarım dersi örneği. *Medeniyet Sanat - İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, 6*(1): 44-56.

Kahraman, M.E. (2020). Uzaktan Eğitim Yöntemiyle Temel Tasarım Dersinde Üç Boyutlu Tasarım Uygulaması. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2020, 4*(1): 62-73

Karakuş, N., Ucuzsatar, N., Karacaoğlu, M. Ö., Esendemir, N. ve Bayraktar, D. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik görüşleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* (19), 220-241. DOI: 10.29000/rumelide.752297.

Kesendere, Y., Şenol-Sakin, A., & Acar, A.K. (2020). Educators' views on online/distance violin education at Covid-19 outbreak. *Journal for the Interdisciplinary Art and Education, 1*(1), 1-19.

Keskin, M., Özer Kaya, D. (2020). COVID-19 Sürecinde Öğrencilerin Web Tabanlı Uzaktan Eğitime Yönelik Geri Bildirimlerinin Değerlendirilmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 5*(2):59-67.

Kiely, D.J.,Posner, G.D. & Sansregret, A.S (2020). Health care team training and simulation-based education in obstetriscs during the Covid-19 pandemic. *J Obstet Gynaecol Can 2020; 42*(8): 1071-1020.

Küçükşen, K. (2020). Covıd-19 günlerinde "ev halleri"nin karikatürlere yansıması göstergebilimsel bir analiz. Avrasya Sosyal ve Ekonomi *Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE), 7*(6): 38-57.

Kürtüncü, M., & Kurt, A. (2020). COVID-19 pandemisi döneminde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim konusunda yaşadıkları sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7*(5), 66-77.

Kurnaz, E. ve Serçemeli, M. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Akademisyenlerin Uzaktan Eğitim ve Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma. USBAD *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi 2*(3), 262-288.

Lindner, J., Clemons, C., Thoron, A.&Lindner, N. (2020). Remote instruction and distance education: A response to Covid-19. *Advancements in Agricultural Development 1*(2):53-64 DOI: 10.37433/aad.v1i2.39.

Mailizar, Almanthari, A., Maulina, S., & Bruce, S. (2020). Secondary school mathematics teachers' views on e-learning implementation barriers during the Covid-19 pandemic: The case of Indonesia. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 16*(7), em1860.

McRoy, C., Patel, L., Sivacharan Gaddam, D., Weinstein, J., Smith, E.& Awan, O. (2020). Radiology Education in the Time of COVID-19: A Novel Distance Learning Workstation Experience for Residents. *Academic Radiology 27*(10):1467-1474

Moorhouse, B. L. (2020). Adaptations to a face-to-face initial teacher education course 'forced' online due to the COVID-19 pandemic. *Journal of Education for Teaching.* https://doi.org/10.1080/02607476.2020.1755205.

Mulenga, E.M & Marbán, J.M. (2020). Is COVID-19 the Gateway for Digital Learning in Mathematics Education?Contemporary Educational Technology, 2020, 12(2), ep269

Naciri, A., Baba, M. A., Achbani, A. & Kharbach, A. (2020). Mobile Learning in Higher Education: Unavoidable Alternative during COVID-19. *Aquademia, 4*(1), ep20016. https://doi.org/10.29333/aquademia/8227.

Nadeak, B. (2020). The Effectiveness of Distance Learning Using Social Media during the Pandemic Period of COVID-19: A Case in Universitas Kristen Indonesia. *International Journal of Advanced Science and Technology*, *29*(7):1764-1772.

Nasser, A. Saif Almuraqab. (2020). Shall Universities at the UAE Continue Distance Learning After the COVID-19 Pandemic? Revealing Students' Perspective. *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology (IJARET), 11*(5), 2020:226-233.

Nasr, N. (2020). Teachers as Students: Adapting to Online Methods of Instruction and Assessment in the Age of COVID-19. *Electronic Journal For Research In Scıence & Mathematıcs Educatıon, 24*(2):168-171.

Nenko, Y., Kybalna, N., & Snisarenko, Y. (2020). The COVID-19 Distance Learning: Insight from Ukrainian students. *Revista Brasileira De Educação Do Campo,* 5, e8925. https://doi.org/10.20873/uft.rbec.e8925.

Peterson, L., Scharber, C., Thuesen, A.& Baskin, K. (2020). A rapid response to COVID-19: one district's pivot from technology integration to distance learning. *Information and Learning Sciences, 121* (5/6): 461-469. https://doi.org/10.1108/ILS-04-2020-0131.

Pevnev, I.& Edmunds, P. (2020). *Online learning vs. extreme learning in mining higher education under covıd.* E3S Web of Conferences 174, 04001 (2020) Vth International Innovative Mining Symposiumhttps://doi.org/10.1051/e3sconf/202017404001.

Özer, M. (2020). Educational policy actions by the ministry of national education in the times of COVID-19. *Kastamonu Education Journal*, *28*(3), 1124-1129.

Poh-Sun Goh, Sandars, J. (2020). A vision of the use of technology in medical education after the COVID-19 pandemic. MedEdPublish, 9(1), 49.

Roy, D. (2020). *Trying to homeschool because of coronavirus? Here are 5 tips to help your child learn. March.* https://theconversation.com/trying-to-homeschool-because-of-coronavirus-here-are-5-tips-to-help-your-child-learn-133773.

Rasmitadila, Aliyyah, R.R.., Rachmadtullah, R., Achmad, S., Syaodih, S., Nurtanto, M.& Tambunan, A. R.S. (2020). The Perceptions of Primary School Teachers of Online Learning during the COVID-19 Pandemic Period: A Case Study in Indonesia. *Journal of Ethnic and Cultural Studies, 7*(2):90-109.

Reimers, F.M. & Schleicher, A. (2020). *2020 COVID-19 Pandemisine Karşı Eğitimde Atılabilecek Adımlara Rehberlik Edecek Bir Çerçeve*. OECD 2020 Raporu. https://globaled.gse.harvard.edu/files/geii/files/framework_guide_v4_tr.pdf adresinden erişilmiştir.

Sahu, P. (2020). Closure of universities due to coronavirus disease 2019 (COVID-19): Impact on education and mental health of students and academic staff. *Cureus,* 2019(4), 4–9. http://doi.org/10.7759/cureus.7541

Sarı, H. İ. (2020). Evde kal döneminde uzaktan eğitim: Ölçme ve değerlendirmeyi neden karantinaya almamalıyız? *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi, 3*(1), 121-128.

Serçemeli, M. ve Kurnaz, E. (2020). Covıd-19 pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitimine yönelik bakış açıları üzerine bir araştırma. *Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- 4*(1):40-53.

Schneider, S.L. & Konseyi, M.L. (2020). Distance learning in the era of COVID-19. *Arch Dermatol Res, 8:* 1–2.

Sintema, E. J. (2020). Effect of COVID-19 on the Performance of Grade 12 Students: Implications for STEM Education. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 16*(7), em1851. https://doi.org/10.29333/ejmste/7893.

Sözbilir, M. ve Kutu, H. (2008). Development and current status of science education research in Turkey. *Essays in Education, Special* Is, 1–22. Erişim adresi: http://www.usca.edu/essays/specialedition/MSozbilirandHulyaKutu.pdf

Tartavulea, C.V., Albu, C.N., Albu, N, Dieaconescu, R.I. &Petre, S. (2020). Online Teaching Practices and the Effectiveness of the Educational Process in the Wake of the COVID-19 Pandemic. *Amfiteatru Economic, 22*(55): 920-936.

Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). İçerik analizi ve uygulama örnekleri. Epsilon Yayınları: İstanbul.

Telli, S. G., & Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. Üniversite Araştırmaları Dergisi, 3(1), 25-34.

UNESCO (2020, March 27). *Teacher Task Force calls to support 63 million teachers touched by the COVID-19 crisis.* UNESCO. Retrieved from https://en.unesco.org/news/teacher-task-force-calls-support-63-million-teachers-touched-covid-19-crisis

Vlachopoulos, D. (2020). COVID-19: Threat or opportunity for online education? *Higher Learning Research Communication, 10*(1), 16–19. DOI: 10.18870/hlrc.v10i1.1179

Yamamoto, G.T & Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi, 3*(1):25-34.

Yılmaz, N . A. (2020). Yükseköğretim kurumlarında Covıd-19 pandemisi sürecinde uygulanan uzaktan eğitim durumu hakkında öğrencilerin tutumlarının araştırılması: fizyoterapi ve rehabilitasyon bölümü örneği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi , 3* (1) , 15-20.

ÇALIŞAN KADINLARIN COVİD-19 PANDEMİ SÜRECİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF WORKİNG WOMEN'S OPINIONS ON THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Doç. Dr. Zekavet KABASAKAL

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi

ÖZET

2019 yılının sonunda Çin'de başlayarak diğer ülkelere de hızla yayılan Covid-19 salgını bireylerin günlük yaşamlarını etkisi altına almıştır. Günlük yaşam gibi çalışma biçimleri de bireylerin sağlıklarını korumak üzere pandemi sürecine göre tekrar düzenlenmiştir. Çalışma yaşamındaki bu değişiklikler başta çalışan kadınlar olmak üzere toplumumuzun çalışan kesimini birçok açıdan etkilemiştir. Bireylerin yeni beceriler geliştirmesi, rol içeriklerinde farklılaşmalara gidilmesine neden olmuştur. Salgın süreçlerinde bireylerin evde kalma süreleri uzadıkça psikolojik süreçler üzerinde kısa ve uzun vadeli sonuçların olması beklenen sonuçlar arasındadır. Çalışan kadınların çalışma biçimlerindeki ve ev içi rollerindeki farklılaşmalar nedeniyle pandemi sürecinden nasıl etkilendikleri önemli bir konu başlığıdır. Bu araştırmada çalışan kadınların Covid-19 pandemi sürecine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında covid-19 pandemi sürecinde çalışmaya devam eden kadınlar ile çalışılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu İzmir ili içerisinde yaşamakta olan ve bu çalışmaya katılmayı kabul eden çalışma süreçlerini evden çalışarak devam ettiren kadınlar oluşturmaktadır. Çalışma grubu 8 evli 2 bekar olmak üzere 10 kadından oluşmaktadır. Veri Toplama aracı olarak araştırmacı tarafından düzenlenen görüşme formu kullanılmıştır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formu alanda uzmanlığı olan 6 uzman görüşü alınarak düzenlenmiştir. Araştırma bireysel görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme 15-20 dk tamamlanmıştır. Görüşme metinleri incelendiğinde araştırma sonuçları kadınların hepsinin yüksek stres düzeyini ifade ettikleri, karantina sürecini değerlendirirken hem olumlu hem olumsuz boyutlarıyla ele aldıkları görülmüştür. Olumlu açıdan değerlendirmelerinde, mesleki formasyonları açısından teknolojik araçların kullanımlarında yeni beceriler kazanmaları, evde kendi ortamlarında çalışmaları, işyerine ulaşım için kullandıkları zamanın kendilerine kalması, iş molalarında evdeki uğraşılarına zaman ayırabilmeleri, aileleri ile daha çok birlikte olmaları, komşularıyla artan ilişkilerine yer vermişlerdir. Olumsuz açıdan değerlendirmeleri ise yüz yüze ilişkilerde azalma, ailesinden birinin hastalanması korkusu, evdeki işler nedeniyle zaman sınırlılığı problemi yaşama, hastalanma korkusu, iş konusundaki belirsizlikler şeklinde olmuştur.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Çalışan Kadınlar, Pandemi,

ABSTRACT

The covid-19 epidemic, which started in China at the end of 2019 and spread rapidly to other countries, has affected the daily lives of individuals. Like daily life, working styles have also been revised and rearranged to protect the health of individuals. These changes in the working life have affected the working part of our society in many ways, especially working women. Individuals' development of new skills led to differentiation in the content of roles. As individuals stay at home during epidemic processes, short and long-term consequences on psychological processes are among the expected results. An important topic is how working women are affected by the pandemic process due to the differences in their working styles and their roles at home. In this study, it was aimed to evaluate the opinions of working women on the Covid-19 pandemic process. Within the scope of the research, women who continued to work during the covid-19 pandemic process were studied. The study group of the study consists of women who live in the province of İzmir and who agree to participate in this study and continue their work processes by working from home. The study group consists of 10 women, 8 of whom are married and 2 are single. The interview form prepared by the researcher was used as the data collection tool. The data were obtained using the semi-structured interview technique. The interview form prepared by the researcher was arranged by taking the opinions of 6 experts who have expertise in the field. The research was conducted in individual interviews. Each interview was completed for 15-20 minutes. When the interview texts were examined, it was seen that all of the research results stated that all women expressed their high stress level and that they dealt with both positive and negative aspects while evaluating the quarantine process. In their positive evaluations, they included gaining new skills in the use of technological tools in terms of their professional formations, working at home in their own environment, leaving the time they use for transportation to the workplace, being able to spend time at home during work breaks, being more with their families, and increasing relations with their neighbors. Their negative evaluations were in the form of a decrease in face-to-face relationships, fear of getting sick of a family member, having a time limitation problem due to work at home, fear of getting sick, and uncertainty about work.

Keywords: Covid 19, Working Women, Pandemic,

GİRİŞ

Covid 19 pandemi sürecinin başlamasıyla tüm dünyada insanların yaşamı farklılaşarak sağlıklarını korumaya ve hasta olmamaya yönelik çabaların önceliği oluşturduğu bir sürece girmiştir. İnsanların yaşam tarzlarındaki en büyük değişikliklerden biri uzun süreli evde kalma yaşantıları geçirmeleridir. Daha önceki salgınlarda evde kalan ya da karantina süreci geçiren bireylerin farklı tepkiler gösterdikleri bilinmektedir. Karantina süresinin 10 günden uzun sürmesi durumunda bireylerin psikolojik iyi oluşlarının etkilenebileceği ve bazı psikolojik

sorunlara yol açabileceği farklı çalışmalarda yer almaktadır (Hawryluck, Gold, Robinson, Pogorski, Galea ve Styra, 2004; Tian, Liu, Li, Wu, Chen, Kraemer...ve Wang 2020). Covid-19 salgını psikolojik ve zihinsel bazı sorunların ortaya çıkma olasılığını arttırabilir. Çünkü karantina insanların iletişiminde aksamalara, kişilerarası iletişim yokluğuna, depresyon ve anksiyetenin ortaya çıkmasına ya da var olan durumun kötüleşmesine neden olabilir (Xian, 2020).

aşam gibi çalışma biçimleri de bireylerin sağlıklarını korumak üzere pandemi sürecine göre tekrar düzenlenmiştir. Çalışma yaşamındaki bu değişiklikler başta çalışan kadınlar olmak üzere toplumumuzun çalışan kesimini birçok açıdan etkilemiştir. Bireylerin yeni beceriler geliştirmesi, rol içeriklerinde farklılaşmalara gidilmesine neden olmuştur. Çalışanlar için uyum sağlamaları gereken yeni durumlar ortaya çıkmıştır. Özellikle evden çalışmanın yaygınlaşması ve online çalışma alanlarının artması en önemli değişikler arasında sayılabilir. Çalışan kadınların çalışma biçimlerindeki ve ev içi rollerindeki farklılaşmalar nedeniyle pandemi sürecinden nasıl etkilendikleri önemli bir konu başlığıdır. Bu araştırmada çalışan kadınların

Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda kullanılan dört temel yöntemden biri olan görüşme çalışılan konuyu kapsamlı ele almayı sağlayan, yüz yüze bilgi toplanmasına olanak veren bir veri toplama tekniğidir (Tekin, 2006; Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu araştırma çalışan kadınların evden çalıştıkları süre içerisinde yapılmıştır.

Toplama Aracı

Bu çalışmada araştırmacının geliştirdiği görüşme formu kullanılmıştır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formu alanda uzmanlığı olan 6 uzman görüşü alınarak düzenlenmiştir. Uzman görüşlerine göre tekrar gözden geçirilerek son hali verilmiştir. Çalışmada katılımcılar ile tel görüşmesi yapılarak uygun zamanları saptanmıştır. Çalışma bireysel görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme 15-20 dk. tamamlanmıştır. Görüşme süreci sosyal mesafe Görüşmeler kayıt altına alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İzmir ili içerisinde yaşamakta olan ve bu çalışmaya katılmayı kabul eden çalışma süreçlerini evden çalışarak devam ettiren kadınlar oluşturmaktadır. Çalışma yaşamaktadır. Grubun %90'nın en az bir çocuğu vardır. Katılımcılar orta ekonomik düzeyde

BULGULAR

Çalışma kapsamındaki sorular temalar halinde ele alınmıştır. Araştırmanın başlangıç sorusu Covid-19 pandemi sürecinde evde kaldıkları süre içerisinde kendi duygu durumlarında ne gibi değişiklikler olduğuna ilişkin görüşleridir. Katılımcıların tümü kaygı ve stres düzeyinde artış, kendinin ve ailesinin özellikle çocukların hastalanmalarından korkuyu ifade etmişlerdir. Katılımcı 1, "Eşim işe gidip geliyor. Ailece risk altında olduğumuzu düşündüm. Bu benim stresimi çok arttırdı. İki kızımız var, onları sürekli önlemler konusunda uyarıyorum" şeklinde duygularını aktarmıştır. Bu soruya bağlı olarak katılımcılar yakın ve uzak sosyal çevrenin sağlık durumları ile ilgili olarak kaygılarından söz etmişlerdir. İki katılımcı bu süreçte sakinleştirici aldığını belirtmiştir.

Çalışmanın ikinci sorusu "İş yaşamınıza ait değişiklikler oldu mu? Bu sizi nasıl etkiledi?" şeklindedir. Katılımcıların tümü iş süreçlerinde çok belirgin değişikliklerin olduğu ifade etmişlerdir. Bu değişiklikler arasında mesleki formasyonları açısından teknolojik araçların kullanımlarında yeni beceriler kazanmaları, evden işleri yürütebilmek için bazı eğitimler almaları, yeni bilgisayar programlarını öğrenmelerini saymışlardır. Uzaktan çalışmanın ulaşım kaldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların çoğu işine devam edebiliyor olmayı önemli bir kazanım olarak ifade etmiştir. On-line çalışmaya ilişkin bazı zorluklarla karşılaştıklarını belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

Katılımcılar, "Aile ve sosyal yaşamınızdaki değişiklikler nelerdir? Bu sizi nasıl etkiledi?" sorusuna verdikleri yanıtlarda, evde kaldıkları ilk zamanlarda kendi ortamlarında çalışmalarını, önceleri bir avantaj değerlendirmişler. İşyerine gitmek için hazırlanmak evdekilerin okul ve iş yerlerine gitmek için hazırlıklarına yardım etmek gibi uğraşıların ortadan kalkmasına sevinmişlerdir. İşyerine ulaşım için kullandıkları zamanın kendilerine kalması, iş molalarında evdeki işlere zaman ayırabilmeleri, aileleri ile daha çok birlikte olmaları, komşularıyla artan ilişkilerini de olumlu kazanımlar arasında aktarmışlardır. Katılımcı 4 evden çalıştığı süreci "Önceleri evden çalışmak çok güzel geldi. Yolda zaman kaybetmiyorsun evinin konforunda çalışıyorsun ancak bir süre sonra evde kendime hiç zaman ayıramamaya başladım. İşle ilgili tüm zamanımı aldı" şeklinde aktarmıştır.

Katılımcılara yaşam biçimlerindeki değişikliklerin neler olduğu sorulduğunda ev ve iş yaşamının birbiri içine girdiğini belirtmişlerdir. İş ve ev yaşamı dengesinin yeniden kurulmasına ilişkin sorunları aktarmışlardır. Dışarı çıkma sınırlandırılmasına bağlı değişikliklerden söz etmişlerdir. Tüm katılımcılar uyku sorunları ve uyku sürelerine ilişkin problem yaşadıklarını belirtmişlerdir. En belirgin ifadeleri yüz yüze ilişkilerin azalması konusunda olmuştur. İş arkadaşları, kendi anne babaları, akrabalar ve diğer arkadaşları ile iletişimin azalması katılımcılar tarafından en zorlayıcı yaşantılar arasında ifade edilmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışmanın katılımcılarının tümü Covid-19 pandemi sürecini kaygı ve stresi yüksek bir dönem şeklinde tanımlamışlar. Ayrıca korku ve anksiyete de diğer ifade edilen duygu durumlar arasında yer almıştır. Araştırmanın bu bulgusu salgınların olduğu ve vakaların arttığı dönemlerde bireylerin korku, endişe, stres düzeylerinin arttığı ve depresyon düzeylerinin yükseldiği sonuçlarını aktaran çalışmalar ile de örtüşüklük göstermektedir (Rajkumar, 2020; Wu, Chan ve Ma, 2005). Çalışmanın katılımcılarının çoğu rutin gelir getiren bir işlerinin olmasını önemli bulmuşlardır. Bu sonuç Covid-19 sürecinde kentte yasayan rutin geliri olan

Katılımcıların tümü işyeri ve aile ilişkilerine ait değerlendirmelerinde sosyal çevrelerine ilişkin bir daralmanın olduğundan, iş arkadaşları, akraba vd. arkadaşları ile görüşme sıklıklarının azaldığını sıkça ifade etmişlerdir. Salgınla başa çıkmada önemli bir belirleyici olan sosyal izolasyonun bireylerin yaşam biçimlerin de çok keskin değişikliklere neden olmuştur. Online eğitim ve uzaktan evde çalışma bu değişikliklerin en temel olanlarıdır. Bu değişimler çalışan kadınlarında yaşam biçimlerinde etkili olmuştur. Pandemi sürecinde sosyal ilişkiler azalmış ve yalnızlık duygusu artmıştır (Holt-Lunstad, 2017).

Katılımcıların açıklamalarına göre “sosyal destek” açısından aile içi desteğin arttığını, arkadaş ve akraba çevresi açısından azaldığı söylenebilir. Sosyal desteğin kritik olaylar sürecinde kişinin güçlenmesi ve iyilik algısını arttırdığı bilinmektedir (Prati ve Pietrantoni, 2010). Travmatik bir olaydan önce ve sonra bireylerin sosyal destek algıları, önemli bir faktör olarak tanımlamaktadır (Charuvastra ve Cloitre, 2008).Yine bu çalışmada katılımcıların ifade ettiği uyku sorunları da sosyal destek algısı açısından ele alınabilir. Bireylerin anksiyete, stres ve azalmış uyku kalitesi ile sosyal desteği arasında bir ilişki olduğunu bildiren çalışmalar bulunmaktadır (Xiao, Zhang, Kong, Li ve Yang, 2020).

Çalışan kadınların tümü günlük ritüellerinin önemli ölçüde değiştiğini bu durumun onların işleri tamamlama ve evin günlük sürecini idare etme konusunda yetersiz hissetmesine yol açtığını ifade etmişlerdir. Arıkboğa, Doğan Akdöl ve İrengün (2020) çalışmalarında 1077 kişi ile çalışmışlar ve bu süreçte kadın çalışanların tükenmişlik düzeyini daha yüksek bulmuşlardır. Bu çalışmanın katılımcılarının da ifade ettiği gibi kadın çalışanların salgın sırasında evdeki sorumluluklarının artmasının bu sonuçta etkili bir faktör olduğu düşünülebilir.

Araştırma sonuçları genel olarak pandemi sürecinin çalışan kadınlarda kaygı ve stres düzeyi yükselttiği, sosyal yaşamlarında temel değişikliklere neden olduğu görüşünde olduklarını yoğunluğunun artması, çocukların ders programlarını izleme ve uzaktan eğitim sürecine yardımcı olma gibi yeni aktivitelerin eklendiğini ifade etmişlerdir. Bu süreci stresli, yeni kazanımlarında olduğu bir süreç olarak tanımlamışlardır.

ÖNERİLER

Çalışmanın daha geniş örneklem grupları ile yapılması yeni sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayabilir. Çalışan kadın popülasyonunun çeşitliliği göz önüne alındığında kadınlar ve salgın dönemleriyle ilgili çok boyutlu çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülebilir. Çalışan kadınlara yönelik iyileştirici çalışmalar düzenlenmesinde, çalışan kadınların ihtiyaçlarının belirlenmesi yol gösterici olabilir.

KAYNAKÇA

Arıkboğa, Ş., Doğan, E., Akdöl, B. ve İrengün, O. (2020) **Yeni tip koronavirüs (Kovid-19) salgınının işletmeler ve beyaz yakalı çalışanlar üzerindeki etkileri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.** https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=kuresel-salgin-doneminde-evden-çalişma-araştirma-raporu.pdf

Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J. ve Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. Psychiatry research, 287, https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934

Charuvastra, A. ve Cloitre, M. (2008). Social bonds and posttraumatic stress disorder. *Annual Review of Psychology, 59*, 301-328. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.58.110405.085650

Hawryluck L, Gold WL, Robinson S, Pogorski S, Galea S. ve Styra R. (2004). SARS control and psychological effects of quarantine, Toronto, Canada. Emerging Infectious Diseases, 10(7), 1206–1212. https://dx.doi.org/10.3201%2Feid1007.030703

Holt-Lunstad, J. (2017). The potential public health relevance of social isolation and loneliness: Prevalence, epidemiology, and risk factors. *Public Policy & Aging Report, 27*(4), 127-130. doi:10.1093/ppar/prx030

Prati G. ve Pietrantoni L. (2010). The relation of perceived and received social support to mental health among first responders: a meta-analytic review. *Journal of Community Psychology, 38*(3), 403-417. https://doi.org/10.1002/jcop.20371

Rajkumar, R. P. (2020). COVID-19 and mental health: A review of the existing literature. *Asian Journal of Psychiatry, 52*, https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102066

Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3*(13), 101-116.

Tian, H., Liu, Y., Li, Y., Wu, C. H., Chen, B., Kraemer, M. U., ... & Wang, B. (2020). An investigation of transmission control measures during the first 50 days of the COVID-19 epidemic in China. Science, 368(6491), 638-642.

Wu, K. K., Chan, S. K., ve Ma, T. M. (2005). Posttraumatic stress, anxiety, and depression in survivors of Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS)", *Journal of Traumatic*

Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies, 18(1), 39-42.

Xiao, C. (2020). A novel approach of consultation on 2019 novel coronavirus (COVID-19)-related psychological and mental problems: structured letter therapy. *Psychiatry Investigation*, *17*(2), 175.

Xiao, H., Zhang, Y., Kong, D., Li, S. ve Yang, N. (2020). Social capital and sleep quality in individuals who self-isolated for 14 days during the coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in January 2020 in China. Medical Science Monitor: International Medical Journal of Experimental and ClinicalRresearch, 26, e923921. https://doi.org/10.12659/MSM.923921

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

YAŞLILARIN COVİD-19 PANDEMİ SÜRECİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF ELDERLY PEOPLE'S OPINIONS ON THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Doç. Dr. Zekavet KABASAKAL

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi

ÖZET

2019 yılı sonunda Çin'de başlayarak tüm dünyada etkili olan Covid-19 salgını, iş yaşamından eğitime pek çok yaşam alanında değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Bu gün itibariyle pek çok ülke hala salgının etkisinde bulunmaktadır. Pandemi sürecinde bireylerin sağlığı için uygulanan karantina önlemlerinin çok farklı alanlarda kısa ve uzun vadeli sonuçlarının olması beklenebilir. Karantina süresinin 10 günden uzun sürmesi durumunda bireylerin psikolojik iyi oluşlarının etkilenebileceği ve bazı psikolojik sorunlara yol açabileceği araştırma sonuçlarında aktarılmaktadır.Bu süreçte sağlık önlemleri kapsamında alınan önlemlerden biri de 65 yaş üstü kişilerin evlerinde kalmaları, kısa sürelerle dışarı çıkabilmeleri olmuştur. Günlük yaşam ritüellerindeki bu değişikliğin yaşlılar açısından nasıl algılandığı ve ihtiyaçlarının neler olduğu, onlara yardım etme sürecinde önemli görülmektedir. Bu çalışmanın amacı 65 yaş üstü bireylerin Covid-19 Pandemi Sürecine İlişkin Görüşlerinin değerlendirilmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu İzmir ili içerisinde yaşamakta olan ve bu çalışmaya katılmayı kabul eden 65 yaş üzeri yaşlılar oluşturmaktadır. Çalışma grubu 5 erkek, 7 kadın olmak üzere 12 yaşlı kişiden oluşmaktadır. Veri Toplama aracı olarak araştırmacı tarafından düzenlenen görüşme formu kullanılmıştır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formu alanda uzmanlığı olan 5 uzman görüşü alınarak düzenlenmiştir. Araştırma bireysel görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme 15-20 dk. tamamlanmıştır. Görüşme metinleri incelendiğinde araştırma sonuçları yaşlıların hepsinin yüksek kaygı düzeyini ifade ettikleri, karantina sürecini değerlendirirken hem olumlu hem olumsuz boyutlarıyla ele aldığı görülmüştür. Olumlu açıdan değerlendirmelerinde, teknolojik araçların kullanımını öğrenmeleri, farklı kurum ve kuruluşlardan destek almaları, komşularıyla artan ilişkileri ifade edilmiştir. Olumsuz açıdan değerlendirmelerinde ise yüz yüze ilişkilerde azalma, hastalanma korkusu, süreğen hastalıkları için hastaneye gitmek durumunda kalmak, yakınları ile görüşememek şeklinde olmuştur.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Pandemi, Yaşlılar

ABSTRACT

The Covid-19 outbreak, which started in China at the end of 2019 and was effective all over the world, caused changes in many living areas from business life to education. As of today, many countries are still affected by the epidemic. It can be expected that the quarantine measures applied for the health of individuals during the pandemic process will have short and long-term consequences in many different areas. It is stated in the results of the research that if the quarantine period lasts longer than 10 days, the psychological well-being of the individuals may be affected and may cause some psychological problems . How this change in the rituals of daily life is perceived by the elderly and what their needs are are considered important in the process of helping them. The purpose of this study is to evaluate the opinions of individuals over the age of 65 on the Covid-19 Pandemic Process. The study group of the research consists of the elderly people over 65 years old who live in the province of İzmir and agree to participate in this study. The study group consists of 12 elderly people, 5 men and 7 women. The interview form prepared by the researcher was used as the data collection tool. The data were obtained using the semi-structured interview technique. The interview form prepared by the researcher was arranged by taking the opinions of 5 experts with expertise in the field. The research was conducted in individual interviews. Each interview was completed for 15-20 minutes. When the interview texts were examined, it was seen that all the elderly people expressed their high level of anxiety and dealt with both positive and negative aspects while evaluating the quarantine process. In their positive evaluations, it was stated that they learned the use of technological tools, received support from different institutions and organizations, and their increasing relations with their neighbors. In their negative evaluations, they included a decrease in face-to-face relationships, fear of getting sick, having to go to the hospital for chronic diseases, and not being able to meet with their relatives.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Elderly

GİRİŞ

2019 yılı sonunda çinde başlayarak tüm dünyada etkili olan Covid-19 salgını, iş yaşamından eğitime pek çok yaşam alanında değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Bireylerin sağlıklarını korumak için çok sayıda önlem yaşamımızda yer almaya başlamıştır. Salgın dönemlerinin bireylerin fiziksel ve psikolojik durumları üzerinde etkili olabileceği bilinmektedir (Cao, Fang, Hou, Han, Xu, Dong ve Zheng, 2020). Yine farklı yaş dönemlerindeki bireylerin salgından etkilenme düzeyleri de değişiklik göstermektedir. Daha önceki salgınlarda evde kalan ya da karantina süreci geçiren bireylerin farklı tepkiler gösterdikleri bilinmektedir. Uzun süreli evde kalma yaşantılarının özellikle 10 günü geçtiği süreçlerde bireylerin psikolojik durumlarının etkilenebileceği ve bazı psikolojik sorunlarla karşılaşılabileceği pek çok araştırma tarafından

belirtilmektedir (Hawryluck, Gold, Robinson, Pogorski, Galea ve Styra, 2004; Tian, Liu, Li, Wu, Chen, Kraemer...ve Wang 2020; Xiao, 2020).

65 yaş üstü bireylerde Korona virüs görülme sıklığı azalmasına rağmen yoğun bakımda olanların yaklaşık %75'i 60 yaşın üzerinde olduğu ifade edilmektedir. Bu süreçte sağlık alanındaki alınan ilk önlemlerden biri de 65 yaş üstü kişilerin evlerinde kalmaları, kısa sürelerle dışarı çıkabilmeleri olmuştur. Özellikle 65 yaş ve üzeri hastalarda ölüm oranlarının arttığı bu salgın için Dünya Sağlık Örgütü tarafından uluslararası halk sağlığı acil durumu olarak ilan edilmiştir. Yaşlı hastalarda immün sistemin zayıflığı ve eşlik eden kronik hastalıklarının bulunması onlar için riski arttırmaktadır (Duru, 2020).

Türkiye nüfusunun 2018 verilerine göre %9.1'i 65 yaş üzeri kişilerden oluşmaktadır(TÜİK, kronik sorunları olan kişilerdi. Bu nedenle İçişleri Bakanlığının 21 Mart 2020 tarihli genelgesiyle 65 yaş üzeri ve kronik hastalığı olan kişiler sokağa çıkma yasağı kapsamına alınmışlardır (İçişleri bakanlığı, 2020). Günlük yaşam biçimlerindeki bu değişikliğin yaşlılar açısından nasıl algılandığı ve ihtiyaçlarının neler olduğu, onlara yardım etme sürecinde önemli görülmektedir. Bu çalışmanın amacı 65 yaş üstü bireylerin Covid-19 pandemi sürecine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesidir.

Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda kullanılan dört temel yöntemden biri olan görüşme çalışılan konuyu kapsamlı ele almayı sağlayan, yüz yüze bilgi toplanmasına olanak veren bir veri toplama tekniğidir (Tekin, 2006; Yıldırım ve Şimşek, 2008; Baş, Çamır ve Özmaldar, 2008). Bu araştırma 65 yaş ve üstü kişilerle sokağa çıkma yasağı altında oldukları ve diğer insanlarla sınırlı iletişimlerinin bulunduğu süreçte yapılmıştır.

Toplama Aracı

Veri Toplama aracı olarak araştırmacı tarafından düzenlenen görüşme formu kullanılmıştır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formu alanda uzmanlığı olan 5 uzman görüşü alınarak düzenlenmiştir. Araştırma bireysel görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme 15-20 dk. tamamlanmıştır. Görüşme süreci sosyal mesafe uzaklığında, katılımcılar ve görüşmecinin maske kullandığı bir ortamda yapılmıştır. Görüşmeler kayıt altına alınmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu araştırmaya katılmayı kabul eden gönüllü 5 erkek, 7 kadın olmak üzere 12 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların tümü 65 yaş üzeri bireylerden oluşmaktadır. Çalışma olduklarını ifade etmişlerdir. Grubun içerisinde bu süreçte çalışan kimse bulunmamaktadır. Yine grubun % 83.3'ünün süreğen hastalığı vardır.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde görüşme soruları içerikleri incelenerek temalar oluşturularak ele alınmıştır. Çalışmanın katılımcılarına ilk olarak Covid-19 pandemi sürecinde evde kaldıkları süre içerisinde kendi duygu durumlarına ilişkin görüşleri sorulmuştur. Katılımcıların tümü kaygı düzeyinde artış ve hastalanmaktan korkuyu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra evde durmaktan sıkılma, çocuklarını ve yakınlarını görememekten duydukları üzüntü de yoğun biçimde ifade edilmiştir. Katılımcı 2, "Salgında biz de hastalanacağız diye çok korkuyorum. Çocukların hastalanacağından da korkuyorum. Haberleri izliyorum sürekli çok geriliyorum" şeklinde duygularını ifade etmiştir. Bu görüşme sorusunda temel duygu ifadeleri sağlık problemlerine ve yakın ilişkilerdeki azalmalara bağlı olarak aktarılmıştır. Bu soruya bağlı olarak katılımcılar sağlık durumları ile ilgili olarak kaygılarından söz etmişlerdir. Grubun %83.3'ü kronik hastalıkları olduğu için doktor kontrolleri ve yenilenen incelemeler konusunda tedirgin olmuşlar. Alınan önlemler ile bu konuda bazı çözümlere ulaşabildiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcı 4 bu durumu "Kullandığım KOAH ilaçları için raporumun süresi bitmişti. Tekrar hastaneye gitmeden ilaçlarımı eczaneden alabildim" diye ifade etmiştir.

Çalışmanın ikinci sorusuna yönelik değerlendirme de ilişkiler teması ön plana çıkmıştır. Katılımcıların tümünün evde kalma sürecinde sosyal ilişkiler açısından çok boyutlu konuyu değerlendirdikleri görülmüştür. Bazı katılımcılar sosyal ilişkilerde azalmaya vurgu yaparken bazıları da yeni ilişkilerden söz etmişlerdir. Katılımcı 4 "Çocuklar ve akrabalarla daha az görüşüyoruz. Biz gidemiyoruz. Onlar da çok sık gelmiyorlar. Hastalık bulaştırmaktan korkuyorlar. Dışarı çıkamadığım için esnafla sohbet ederdim. Artık edemiyorum. Arkadaşlarımla kahvemi evde içerdim. Bunları yapamıyoruz. Komşularımızda bizim gibi yaşlı hastalığı birbirimize

Yaşam biçimlerindeki değişikliklerin neler olduğu sorusunda dışarı çıkma sınırlandırılmasına bağlı değişikliklerden söz etmişlerdir. Tüm katılımcılar uyku sorunları ve uyku sürelerine ilişkin problem yaşadıklarını belirtmişlerdir. Erkek ve kadın katılımcıların günlük olarak farklı zaman geçirme alışkanlıklarının da olduğu görülmüştür. Erkek katılımcılar daha çok kahveye gidememe, alışveriş, ilaçların reçete ettirilmesi, resmi işler (vergi ödeme) gibi durumlardan söz ederken, kadın katılımcılar ev gezmelerine gidememe, komşularla azalan günlük görüşmeler, eve gelen yardımcıların gelememesi, dışarı hava almak için çıkamama durumunu merkezinde ebru eğitimi aldığını bunun yarım kaldığını uzaktan eğitimi izleyemediğini belirtmiştir. Genel olarak TV izleme süresinde ve internet bağlantılarını kullanabilenler bilgisayar kullanım sürelerinde artış ifade edilmiştir.

Çalışmanın bir diğer sorusu, “Evde kalma süresinde kazanımlarınız var mı? Açıklar mısınız?” şeklindedir. Bu soruya katılımcıların çoğu öncelikle evde kalmaktan dolayı ve ilişkilerdeki sınırlılık nedeniyle hoşnutsuzluklarını dile getirdikten sonra, kendilerine yardımcı olmak için çaba gösteren komsularla ilişkilerinin artmasını, bazı mutfak becerilerinin gelişmesini (Kadın katılımcılardan biri “İlk kez ekmek yaptım. Artık çok iyi yapıyorum” diye aktarmıştır) muhtarlık, sağlık birimleri, belediye gibi kurumlarca aranmalarını, teknolojik araçlarının kullanımını öğrenmelerini kazanımları arasında saymışlardır. Katılımcı 2, “Pandemi ile birlikte kendime bir tablet aldım. Zor oldu ama nasıl kullanılacağını öğrendim. Oradan alışveriş, çocuklarla haberleşme vb. sağlayabildim’’ şeklinde ifade etmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Çalışmanın sonuçlarından biri de yaşlıların tümünün ifade ettiği uyku sorunlarıdır. Covid-19 süreciyle ilgili yapılan bir çalışmada araştırmacılar 14 günden fazla karantinada kalan 170 kişi ile çalışmışlardır. Benzer şekilde uyku sorunlarının olduğunu bulmuşlardır (Xiao, Zhang, Kong, Li ve Yang, 2020).

Katılımcılar karantina sürecini değerlendirirken hem olumlu hem olumsuz boyutlarıyla ele almışlardır. Olumlu açıdan değerlendirmelerinde, öncelikle yaşamlarında etkin öncesine göre telefon ve bilgisayar kullanımlarının süresinin arttığını ve kullanım amacının da genişlediğini (alışveriş, haberleşme vb.)belirtmişlerdir. Diğer olumlu değerlendirmeleri arasında rutin bir gelirlerinin olması, kurumsal desteklerin olması ve yeni kurulan sosyal ilişkilerin bulunmasıdır. Bu bulgu Covid-19 sürecinde kentte yasayan rutin geliri olan zorlukları, sağlık problemleri olarak ifade etmişlerdir. Bu konuda yapılan çalışmalarda yaşlılar öncelikli yardım edilmesi gereken gruplar içinde yer almaktadır (Yang, Li, Zhang, Zhang,

ÖNERİLER

Bu çalışmanın daha geniş çalışma grupları ile yenilenmesi ile yeni sonuçlar elde edilebilir. Yaşlılık popülasyonunun giderek artığı göz önüne alındığında yaşlılar ve salgın dönemleriyle ilgili çok boyutlu çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülebilir. Yaşlılara yönelik çalışmaların düzenlenmesinde yaşlıların ihtiyaçlarının belirlenmesi önemli bir faktör olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

Baş, T., Çamır, M. ve Özmaldar, B. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi

Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J. ve Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry research*, *287*, https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934

Duru, S. (2020). Yaşlı Hastalarda COVID-19. *Eurosian Journal of Pulmonology*,129-137.

Hawryluck L, Gold WL, Robinson S, Pogorski S, Galea S. ve Styra R. (2004). SARS control and psychological effects of quarantine, Toronto, Canada. *Emerging Infectious Diseases*, *10*(7), 1206–1212. https://dx.doi.org/10.3201%2Feid1007.030703

Huang, Y. ve Zhao, N. (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during COVID-19 outbreak in China: a web-based cross-sectional survey. *Psychiatry Research*, *288*, https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112954

İçişleri Bakanlığı, (2020) https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi

Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B. ve Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations. *General Psychiatry*, *33*(2), https://dx.doi.org/10.1136%2Fgpsych-2020-100213

Tekin, H. (2006) Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3*(13), 101-116.

Tian, H., Liu, Y., Li, Y., Wu, C. H., Chen, B., Kraemer, M. U., ... & Wang, B. (2020). An investigation of transmission control measures during the first 50 days of the COVID-19 epidemic in China. *Science*, *368*(6491), 638-642.

0önceki,154%20bin%20997%20kişi.

Xiao, C. (2020). A novel approach of consultation on 2019 novel coronavirus (COVID-19)-related psychological and mental problems: structured letter therapy. *Psychiatry Investigation*, *17*(2), 175.

Xiao, H., Zhang, Y., Kong, D., Li, S. ve Yang, N. (2020). Social capital and sleep quality in individuals who self-isolated for 14 days during the coronavirus disease 2019 (COVID-

19) outbreak in January 2020 in China. *Medical Science Monitor: International Medical Journal of Experimental and ClinicalRresearch, 26,* e923921. https://doi.org/10.12659/MSM.923921

Yang, Y., Li, W., Zhang, Q., Zhang, L., Cheung, T., & Xiang, Y. T. (2020). Mental health services for older adults in China during the COVID-19 outbreak. *The Lancet Psychiatry*, *7*(4).

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.

ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİNDƏ ÜMÜMTÜRK KONTEKSTİ

ALL-TURKISH CONTEXT IN TEACHING LITERATURE

Doç.dr. Dilbər ZEYNALOVA

Xəzər Universiteti

ÖZET

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının öz mənşəyini türk xalqları üçün ortaq olan qədim türk, yaxud ümumtürk ədəbiyyatından almasından bəhs olunması nəzərdə tutlur. Eyni zamanda ədəbiyyatın tədrisində türkdilli xalqların ortaq adət-ənənələrə qəhrəmanlara, malik olması fikri üzərində dəyərlndirmə aparılacaqdır. Sovet dönəmində rus şovinizminin türk-müsəlman xalqlarının milli mövcudluğunu yox etmək cəhdlərindən, Azərbaycanda ədəbiyyatının tədrisində yaddaşın, ənənənin, mədəniyyətin irsiliyi və fasiləsizliyi qanunun pozulmasından bəhs olunacaqdır.. Məqalədə, həmşinin, XX Yüzilliyin əvvəllərindən etibarən siyasi-ideoloji mühitdə pantürkizm, panislamizm kimi düşünülmüş siyasətin yürüdülməsindən, bütünlüklə orta əsrləri , hətta sufi şeirləri və hürufi mətnələri də əruzun qanunları, tarixi poetika ilə deyil, yanlış olaraq saxta sosialist realizmi metodu ilə qiymətləndirldirilməsindən söhbət açılacaq. Ədəbiyyatın tədrisində və bədii mətnin təhlilində ortaq əxlaqi meyarların, mədəniyyət, mənəviyyat, yaddaş, din, təfəkkür amilinin başlıca rol oynamasından bəhs olunacaq, Azərbacanın xalq yazıçıı İsmayıl Şıxlının "Dəli Kür", "Ölən dünyam" romanları ortaq dəyərlər kontekstində təhlil ediləcəkdir.

Məqalədə ədəbiyyat tarixinin tədrisində mövcud olan problemələrdən və onların həlli yollarından söz açılacaqdır. Başlanğıc mərhələdə Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının ümumtürk ədəbiyyatının tərkib hissəsi olaraq meydana çıxması xalqımızın şifahi ədəbiyyatının da, yazılı bədii təfəkkürünün də ortaq ümumtürk ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə sıx əlaqədə, birgə formalaşması fikri əsaslandırılacaqdır. Ortaq türk ədəbiyyatının əsasında tanrıçılıq dünyagörüşünü, milli-etnik düşüncəni əks etdirən qədim türk eposu dayanır, ilk yazılı ortaq ədəbi-tarixi abidələr isə VII yüzilliyin məhsulu olan Orxon-Yenisey kitabələri hesab olunur. Qədim dövrlərdə yaranmış folklor nümunələrinin əksəriyyətinin ayrı-ayrı türk xalqlarının ədəbiyyatında oxşar variantlarının olması ədəbiyyatlarımızın vahid bədii təfəkkür sistemi əsasında yaradılmasından, Hun türklərinin "Oğuz xaqan", göytürklərin "Bozqurd", uyğur türklərinin "Köç" dastanları İslama qədər yayılmışdır. İslamdan sonra Qaraxanlı türkləri "Satuq Buğraxan", oğuz türkləri "Kitabi-Dədə Qorqud", qırğızlar tarixi "Manas" dastanlarınının bunun sübütü olduğu qeyd olunacaqdır.
Məqalədə XX əsrin əvvəllərindən ədəbiyyat tarixinin əsasən dövrlər üzrə təqdim olunması, Firudin bəy Köçərlinin, İsmayıl Hikmətin, Əmin Abidin, Mehmet Fuad Köprülüzadənin ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsi istiqamətində cəhdləri maraqlı təşəbbüslər kimi dəyərləndiriləcəkdir.

Açar sözlər: ümümtürk ədəbiyyatı, ortaq dəyərlər, milli-etnik düşüncə

ABCTRACT

The article intends to discuss the origin of Azerbaijani literature from the ancient Turkic or all-Turkic literature common to the Turkic peoples. At the same time, in the teaching of literature, an assessment will be made of the idea that Turkic-speaking peoples have heroes and common traditions. The article will focus on the attempts of Russian chauvinism to destroy the national existence of the Turkic-Muslim peoples in the Soviet era, the violation of the law of heritage, tradition, culture, heritage and continuity in the teaching of literature in Azerbaijan. , the whole of the Middle Ages, and even Sufi poems and literal texts, will be judged not by the laws of eruz, by historical poetics, but by the method of false socialist realism. The main role of common moral criteria, culture, spirituality, memory, religion, thinking factor in the teaching of literature and analysis of literary text will be discussed. People's writer of Azerbaijan Ismayil Shikhli's novels "Deli Kur" and "Olen Dunyam" will be analyzed in the context of common values.

The article will discuss the existing problems in the teaching of literary history and ways to solve them. At the initial stage, the emergence of Azerbaijani written literature as an integral part of all-Turkic literature will be justified by the idea that both oral and written artistic thinking of our people are closely linked with the common all-Turkic literature and culture. The common Turkish literature is based on the ancient Turkic epic, reflecting the divine worldview, national and ethnic thought, and the first written common literary and historical monuments are the Orkhon-Yenisei inscriptions, the product of the VII century. Due to the fact that most of the folklore samples created in ancient times have similar variants in the literature of different Turkic peoples, our literature was created on the basis of a unified system of artistic thinking. It will be noted that the post-Islamic Karakhanid Turks "Satug Bugrakhan", Oghuz Turks "Kitabi-Dada Gorgud", Kyrgyz historical epics "Manas" are proof of this.

The article will evaluate the attempts of Firudin bey Kocharli, Ismail Hikmet, Amin Abidin, Mehmet Fuad Kopruluzadeh to present the history of literature by periods from the beginning of the XX century as interesting initiatives.

Keywords: all-Turkic literature, common values, national-ethnic thinking

AZERBAYCAN CUMHURİYETİNDE TIP VE SAĞLIK TURİZMİ KOMPLEKSİNİN MEVCUT DURUMU VE GELİŞME EĞİLİMLERİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE MEDICAL AND HEALTH TOURISM COMPLEX IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Dos. Dr. GÜLNAR XANLAR QIZI SƏMƏDOVA
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu
Azərbaycan, Bakı

ÖZƏT

Dünyada devam eden kentleşme süreci, insan sağlığı açısından olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açmakta, bu da insan vücudunun işlevsel kapasitesinin düşmesine ve yaşam destek sistemlerinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, turizmin organizasyonu sadece aktif bir rekreasyon ve eğlence biçimi değil, aynı zamanda birçok sosyo-ekonomik, kültürel, politik ve kültürel işlevin uygulanmasında özel bir öneme sahiptir ve yeni gereksinimler düzeyinde incelenip anlaşılma eğilimindedir. Sağlık turizminin gelişmesi, diğer birçok alanın gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle sosyolojik araştırmalar, geçen yüzyılın sonunda dünyanın turizm gelirinin 450 milyar ABD dolarını aştığını ve turizmin ortalama yıllık büyüme oranının yüzde 4,3'ün üzerinde olduğunu gösteriyor. Büyük doğa çeşitliliği ve stratejik konumu ile ayırt edilen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski İpek Yolu'nun bir parçası olmasının yanı sıra, topraklarında irili ufaklı 8.400 nehir ve göl bulunmaktadır. Azerbaycan topraklarının yarısından fazlası Küçük Kafkasya ve Büyük Kafkas Dağları tarafından işgal edilmiştir. Ülkede, tıbbi özellikleriyle dünyada kabul gören sekiz gruba ayrılmış sekiz çeşit maden suyu bulunmaktadır. 8 milli park, 11 rezerv ve 24 kutsal alan, maden ve termal su kaynakları bakımından ülkenin en zengin ülkelerinden biridir. Aynı zamanda, Azerbaycan florası 1500'den fazla şifalı bitki türü ve 344 çamur volkanı içermektedir. Bu alanda, tıbbi kaynaklar açısından Azerbaycan, iklim, balneolojik, Naftalan yağı ve şifalı çamur tatil köyleri gibi bu tür tatil köyleri ile ayırt edilmektedir.

Tarihsel araştırmalar Azerbaycan'da eski çağlardan beri tedavi ve profilaktik amaçlarla doğal iyileştirici etkisi olan kaynak suları, özel yağ türleri ve volkanik çamurun yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. - Farklı iklim bölgelerinde yer alan çeşitli sağlık merkezlerinin sınıflandırılması belirlenmiş ve doğalarına göre altyapılar oluşturulmuştur.

Bu nedenle ülkemizde bu alanda bir takım acil önlemler alınmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından 6 Aralık 2016 tarihinde onaylanan Azerbaycan Cumhuriyetinde ihtisas turizm sektörünün geliştirilmesi için Stratejik Yol Haritası'nda Azerbaycan'da sağlık turizmi işletmelerinin yönetiminin iyileştirilmesi özel bir önem taşımaktadır.

Dolayısıyla turizmin temel önemi insan sağlığıdır. Bu nedenle turizmin oluşumu, Azerbaycan Cumhuriyetinde faaliyet gösteren turizm işletmelerinin organizasyonunun ve yönetiminin geliştirilmesini gerektirmektedir.

Anahtar kelime: Sağlık turizmi, turizm işletmeleri, doğal kaynaklar.

Pd.D., dos GULNAR KHANLAR GIZI SAMADOVA
Institute of Economics of the Azerbaijan National Academy of Sciences
Azerbaijan Baku

SUMMARY

The ongoing process of urbanization in the world leads to positive and negative consequences for human health, which in turn leads to a decrease in the functional capacity of the human body and the deterioration of life support systems. From this point of view, the organization of tourism is not only an active form of recreation and entertainment, but also has a special significance in the implementation of many socio-economic, cultural, political and cultural functions, as well as tends to be studied and understood at the level of new requirements. The development of health tourism plays a crucial role in the development of many other areas. That is why sociological research shows that at the end of the last century, the world's income from tourism exceeded 450 billion US dollars, and the average annual growth rate of tourism development was more than 4.3 percent. In addition to being a part of the ancient Silk Road of the Republic of Azerbaijan, which is distinguished by its great diversity of nature and strategic location, there are 8,400 large and small rivers and lakes in its territory. More than half of Azerbaijan's territory is occupied by the Lesser Caucasus and the Greater Caucasus Mountains. There are eight types of mineral waters in the country, divided into eight groups, which are accepted in the world for their medicinal properties. It is one of the richest countries in the country in terms of 8 national parks, 11 reserves and 24 sanctuaries, mineral and thermal water sources. At the same time, the flora of Azerbaijan includes more than 1,500 species of medicinal plants and 344 mud volcanoes. In this area, in terms of medical resources,

Azerbaijan is distinguished by such types of resorts as climate, balneological, Naftalan oil and therapeutic mud resorts.

Historical research shows that in ancient times in Azerbaijan, spring water, special types of oil and volcanic mud with natural healing effects were widely used for therapeutic and prophylactic purposes. - Classification of various health resorts located in different climatic zones has been determined and infrastructures have been created in accordance with their nature.

That is why a number of urgent measures are being taken in this area in our country. Thus, in the Strategic Roadmap for the development of the tourism industry in the Republic of Azerbaijan, approved by the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev on December 6, 2016, improving the management of health tourism enterprises in Azerbaijan is of particular importance.

Thus, the main importance of tourism is human health. That is why the formation of tourism requires the improvement of the organization and management of tourism enterprises operating in the Republic of Azerbaijan.

Keywords: health tourism, tourism operations, natural resources.

Giriş

Hizmet sektörünün ekonomik alanda oluşumu ve gelişimi, dünya ekonomik sisteminin dinamikleridir. Son istatistiklere bakıldığında, hizmet işletmelerinin, özellikle turizm sektörünün etkin organizasyonu ve yönetimi, modern ekonomik büyüme için çok önemlidir. Bu alanın geliştirilmesi, hem yerel tüketiciler hem de dış pazarlarda daha yüksek hizmet kalitesi için bölgesel ve uluslararası rekabet için fırsatlar yaratır.

Dünyada devam eden kentleşme süreci, insan sağlığı için olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açmakta, bu da insan vücudunun işlevsel kapasitesinin düşmesine ve yaşam destek sistemlerinin bozulmasına neden olmaktadır. Küresel salgınların ortaya çıkması ve yerel nüfus içindeki hasta sayısının artması, tehlikeli hastalıkların ortaya çıkması, dünyada sağlıklı bir yaşam tarzının önemini artırmakta, bu da turizm sektörünün yeni bir seviyeye taşınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu açıdan turizm organizasyonu rekreasyon ve eğlencenin en aktif biçimlerinden biridir ve birçok sosyo-ekonomik, kültürel, politik ve kültürel işlevin uygulanmasında özel bir öneme sahiptir. Sağlık turizminin gelişmesi, diğer birçok alanın gelişmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakış açısıyla turizm, sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenlediği, farklı ülkeler ve halklar arasında karşılıklı ilişkiler yarattığı ve ticari çıkarların kapsamını genişlettiği için modern dünyada küresel öneme sahiptir. Gelişmiş ülkelerin deneyimlerine bakarsak, turizmin

gelişmesine devletler ve medeniyetler düzeyinde büyük ilgi olduğunu ve uluslararası finans kurum ve kuruluşlarının turizmin gelişmesine olan ilgisini ve ilgisini artırdığını görüyoruz. Bu nedenle sosyolojik araştırmalar, geçen yüzyılın sonunda dünyanın turizm gelirinin 450 milyar ABD dolarını aştığını ve turizmin yıllık ortalama büyüme oranının yüzde 4,3'ün üzerinde olduğunu gösteriyor. Çok çeşitli doğa çeşitliliği ile öne çıkan ve stratejik bir konumda bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski İpek Yolu'nun bir parçası olmasının yanı sıra, topraklarında irili ufaklı 8.400 nehir ve göl bulunmaktadır. Azerbaycan topraklarının yarısından fazlası Küçük Kafkasya ve Büyük Kafkas Dağları tarafından işgal edilmiştir. Ülkede, tıbbi özellikleriyle dünyada kabul gören sekiz gruba ayrılmış sekiz çeşit maden suyu bulunmaktadır. 8 milli park, 11 rezerv ve 24 kutsal alan, maden suyu ve termal su kaynakları açısından ülkenin en zengin ülkelerinden biridir. Aynı zamanda, Azerbaycan florası 1500'den fazla şifalı bitki türü ve 344 çamur volkanı içermektedir. Bu alanda, tıbbi kaynaklar açısından Azerbaycan, iklim, balneolojik, Naftalan yağı ve şifalı çamur tatil köyleri gibi bu tür tatil köyleri ile ayırt edilmektedir.

Medikal-sağlık turizmi kompleksi kavramının özü ve göstergeler sistemi

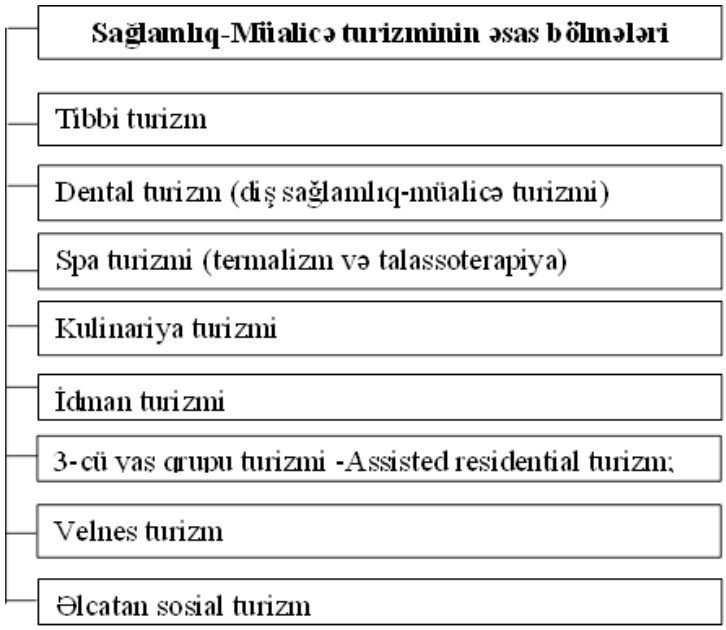
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde sağlık sektörünün rekabet gücünün artırılması, yenilikçi ve olumlu değişiklikler getiren, bu sektörün bölgede sürdürülebilir çalışmasını ve gelişmesini sağlayan sistemik bir önlem olarak düşünülmelidir. Bu nedenle, bu alanda yüksek gelirli sağlık projelerinin oluşturulması ve uygulanması, turizmin gelişmesini canlandırabilir ve bu nedenle ek işler yaratmada ve gelirleri artırmada önemli bir rol oynayabilir ve bu alanın geliştirilmesi acildir.

Tedavi - Sağlık turizmi alanındaki yenilik süreci oldukça önemlidir, ancak gelişimi çok etkilidir. Tedavi - sağlık turizmi, bir yandan turizm pazarı ve müşteri memnuniyeti ile diğer yandan bölgede turizmle ilgili diğer alanlarla turizm kuruluşlarının gelişmesi anlamına gelmektedir.

Azerbaycan'da tek bir turizm kaydı oluşturulmalıdır. Küresel Sağlık Seyahat Forumu 25-27 Şubat 2017 tarihlerinde Ürdün Haşimi Krallığı'nın başkenti Amman'da Kral Abdullah II Hüseyin himayesinde düzenlendi. Foruma yaklaşık 60 ülkeden 500'den fazla delege katıldı. Son olarak "Küresel Sağlık Turizmi Amman" Deklarasyonu kabul edildi. Bildirge Sağlık Turizminin 8 ana yönünü belirlemektedir: spa turizmi, mutfak turizmi, spor turizmi, 3. yaş grubu turizmi - Destekli konut turizmi, wellness turizmi, uygun fiyatlı sosyal turizm, medikal turizm, diş turizmi. Global Sağlık Turizmi yaklaşık 4 yıldır ülkemizde faaliyet göstermektedir. Ülkede faaliyet gösteren sağlık merkezleri arasında Naftalan, Galaltı, Nahçıvan ve Gabala dernek üyeleridir. Bu, Azerbaycan'ın turizm potansiyelinin geniş ölçekte sunulmasına ve ülkeye

ek turist akışlarının çekilmesi için faaliyetlerin koordine edilmesine olanak tanıdığını söylemek için sebep vermektedir. [23]

Bildiri, Global Amman toplantısında kabul edildi. Bildirge sağlık turizminin 8 ana bölümünü tanımlamaktadır (Şekil 1.1.1):

Şekil 1.1.1. Sağlık-tıp turizmi bölümleri

Sağlık Turizmini "Herkes için Yaşam Tarzı Seçimi" olarak ilan eden Bakü'deki 3. Küresel Sağlık Turizmi Forumu, Küresel Sağlık Turizmi Konseyi'ni geliştirmek ve canlandırmak için aşağıdaki taahhütleri tanımlamaktadır:

Küresel Sağlık Turizmi alanındaki bu işbirliğinin "sağlık" ve "turizm" arasındaki öncü rolünü desteklemek ve işbirliği mekanizmalarını ve taktiklerini geliştirmek ve ustalaşmak,

2. Sağlık turizminde yenilikleri geliştirmek, uluslararası standartları belirlemek ve kaliteli hizmet olanaklarına hakim olmak,

3. Sağlık turizminde uluslararası altyapı gereksinimlerini belirlemek ve yeni teknolojilerin uygulanmasına yönelik önerileri belirlemek,

4. En iyi uygulamaları yasal açıdan uygulamak ve Küresel Sağlık Turizmi Konseyi üye ülkelerin yasal düzenlemelerine uymak,

5. CSTO çerçevesinde sağlık ve turizm potansiyeli, karşılıklı işbirliği girişimleri ve çalışma yöntemlerinin ortak eylemi için bir mekanizma geliştirmek;

6. Küresel Sağlık Turizmi Konseyi için bir pazarlama ve yönetim stratejisi geliştirmek ve CSTO üye ülkeleri arasında sağlık ve turizm işbirliği alanında deneyim alışverişinde bulunmak;

7. Bakü Deklarasyonu, Küresel Sağlık Turizmi Konseyi'nin önemli yeniliklerini sunmak ve dünya standartlarında sağlık turizmi kuruluşları için "Sağlık Turizmi" alanındaki en iyi uygulamaları onaylamak.

Bu nedenle, tedavi ve sağlık turizmi alanındaki araştırmalar, bu alandaki geliştirme programlarında aşağıdaki sorunların ele alınması gerektiğini göstermektedir:

Azerbaycan Cumhuriyetinde sağlık kuruluşlarının gelişiminin yönetimini iyileştirmek için somut öneriler geliştirmek;

- sağlık tedavisi turizminin metodolojik yaklaşımlarını incelemek;
- sağlık turizmi hizmetleri tüketicilerinin temel özelliklerini belirlemek;
- sağlık turizmi işletmelerinin gelişimi alanında uluslararası ve yerel deneyimlerin incelenmesi;
- Ülkede artan sağlık ve medikal turizm hizmetlerinin kaynaklarının belirlenmesi;
- sağlık turizmi işletmelerinde bilgi ve teknolojik süreçlerin oluşumunda kullanılan yöntemlerin incelenmesi;
- Eyalet düzeyinde ve bölgesel düzeylerde sağlık bakım tesislerinin yönetiminde bilgi teknolojisini etkin bir şekilde kullanmanın yollarını belirlemek;
- cumhuriyetteki sağlık turizmi işletmelerinde yenilikçi hizmetlerin uygulama yönlerini netleştirmek;
- Ülkedeki turizm işletmelerinin yönetim sisteminin modern gereksinimler düzeyinde iyileştirilmesi.

Tedavi - ekonomik ve sosyal ilerleme, sağlık turizminin temel göstergeleri sisteminde her tür turizmin gelişiminin temelini oluşturur. Daha doğrusu sağlık turizminin gelişimini etkileyen siyasi, ekonomik, sosyo-demografik, kültürel, kişisel-davranışsal, bilimsel ve teknik faktörleri, tedavi-sağlık sisteminin göstergeler sistemini ayırt etmeye olanak tanır. Devletin yürüttüğü projeler, bu alanın gelişmesi için özel bir öneme sahiptir. [1]

Medikal-sağlık turizmi kompleksi kavramının özü ve göstergeler sistemi alanında, sağlık-medikal turizm hizmetlerini etkileyen faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu nedenle, ekonomik, politik, sosyo-demografik, kişisel davranışsal, kültürel, bilimsel ve teknik faktörlerin hesaba katılması ve daha ayrıntılı analizi, medikal turizmin gelişimini etkileyecek ve sosyo-ekonomik refahı artıracaktır.

Dünyada turizmin gelişiminde en iyi uygulamalar

Uluslararası kalkınmada uzun vadeli eğilimler Son altmış yılda turizm, dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen ekonomik sektörlerinden biri haline geldi ve dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen sektörlerinden biri haline geldi. Ara sıra yaşanan darbelere rağmen,

uluslararası turizm sektörü neredeyse sürekli bir büyüme oranı gösteriyor. 1950'de 50 milyondan 277 milyona, 1980, 1990'da 435 milyon, 2000'de 675 milyon ve son olarak 2010'da 935 milyon. Bu alanda birçok yeni yön var. 1950'de, neredeyse tüm uluslararası varışlar (% 97) yalnızca 15 varış noktasında yoğunlaşmıştı. Bu pay 2009'da% 56'ya düştü. Bunların arasında ekonomik ve sosyal kalkınmayı canlandırmak için turizmden başarıyla yararlanan birçok gelişmekte olan ülke vardı.

Tablo №1

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırması: Zaman içinde Seyahat ve Turizm Rekabet Endeksi [13]

Ekonomik olarak gelişmiş ülkeler tarafından (33)	**2007**	**2008**	**2009**	**2011**
Orta səviyyə	18.6	18.2	18.2	18.5
en yüksek derece	1	1	1	1
en düşük derece	44	51	46	52
gelişmekte olan ülkeler (89)				
Orta seviye	77.4	77.6	77.6	77.4
en yüksek derece	18	26	27	25
en düşük derece	122	122	122	122

Not: Tablo, İnovasyon Endeksinin dört baskısında 122 ülkenin ekonomik göstergelerini dikkate almaktadır.

Küreselleşme ve kentleşme ilerledikçe, insan göçü artar ve bu da uluslararası turizmin gelişmesine yol açar. Dünyadaki uluslararası turist sayısı hızla artıyor ve ülkeler ve şehirler artık ekonomilerini ve istihdamlarını yöneten gelen turistleri yakalamak için rekabet ediyor. Dünyanın dört bir yanındaki şehirlerde havaalanı geliştirme ve vize kolaylaştırma gibi girişimler turistleri ve ticari müşterileri çekmeye devam ediyor. Hizmetlerin dijitalleşmesinin artması bağlamında, turizm sektörünün rekabet gücünü artırmak için veri kullanımı önemlidir. Japonya'da 2021 yılına kadar önemli uluslararası spor etkinliklerini uygulamak ve turizm endüstrisinin sürdürülebilir büyümesini ilerletmek için girişimler başlatılıyor. Bunlardan biri, işletmeler arasında bilgi alışverişini ve rekabeti artırmak, misafirperverliği güçlendirmek ve uluslararası ziyaretçilerin deneyimini bir üst seviyeye taşımak için platformlar oluşturma girişimidir. Rapor, NEC'in dijital konukseverlik hizmetlerini ve girişimlerini, bir kullanıcı veri platformu üzerine inşa edilmiş yoğun yabancı turizm deneyimlerinin bir gösterimini ve toplum temelli turizm şehirlerinin edinimini destekleyen bir veri kullanım platformunu sunuyor.

Turizmin gelişmesi, ülkelerdeki ekonomik kalkınmaya ve istihdam yaratılmasına önemli katkı sağlamaktadır. Şiddetli rekabet, hızlanan küreselleşme ve kentleşme karşısında turizm ve

turizm sektörü ekonomik büyüme ve istihdam için itici güç olarak dikkat çekiyor. WTTC'ye göre, Seyahat ve Turizm, doğrudan dünya çapında 2,6 trilyon dolar ve 2017'de yaklaşık 119 milyon iş yarattı. Daha dolaylı ve doğrudan etkiler hesaba katıldığında, sektör dünya GSYİH'sinin (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)% 10,4'ünü ve tüm işlerin yaklaşık 10'unda 1'ini oluşturmaktadır. [14]

Dünyadaki turist sayısı hızla artıyor ve UNWTO'ya göre 2017'de 1,323 milyar olan (bir önceki yıla göre% 6,7 artış) 2030'da 1,8 milyara ulaşması bekleniyor.

Japonya'da nüfus yaşlandıkça, doğumlar ve nüfus azaldıkça ve turizm yerel bölgelerdeki ekonomik büyümeyi destekleyen önemli bir sütun olarak görülüyor. Mart 2016'da Japon hükümeti, Japonya'nın geleceğini desteklemek için Turizm Toplantısı'nı oluşturdu. Bu strateji, üç ana perspektife dayalı on reform önermektedir: (1) turizmin bölgesel canlandırılmasının temelini oluşturmak için turizm kaynaklarının çekiciliğini artırmak; (2) uluslararası rekabet gücünü artırmak ve onu büyük bir endüstri haline getirmek için turizm endüstrisinde yeniliği teşvik etmek; (3) Tüm ziyaretçilerin tatmin edici, rahat ve stressiz yürüyüşlerin tadını çıkarabilmesini sağlayın. Turizm Buluşmasını gerçekleştirmek için kamu ve özel sektörü birleştiren çeşitli girişimler halihazırda devam etmektedir. [14]

Turizm Üzerine Beyaz Kitap'a göre, 2017 yılında Japonya'yı ziyaret eden yabancı turist sayısı yıllık% 19,3 artarak 28,69 milyona yükseldi ve üst üste beşinci kez rekor seviyeye ulaştı.

Japonya'da yabancı turist harcamaları 2017 yılında bir önceki yıla göre% 17,8 artarak 4.416,2 milyara ulaştı. Turizm, Japon ekonomisinin en hızlı büyüyen sektörlerinden biri olmaya devam ediyor. Turizm GSYİH'si otomobil, tren ve diğer ulaşım araçlarına kıyasla en yüksek büyüme oranı olan% 23,0 arttı. [14]

Naftalan medikal-sağlık turizmi kompleksinde hizmet faaliyetlerinin ekonomik etkinliğinin değerlendirilmesi

Azerbaycan'daki acil konulardan biri, modern, rekabetçi ve oldukça verimli bir Naftalan sağlık ve medikal turizm kompleksinin oluşturulması için gerekli koşulların yaratılmasıdır ve nüfusun her kesimine açıktır. Ülkenin sağlık tesislerinin temel kalkınma görevlerini bu alanda önerilen modeller dahilinde birkaç aşamaya ayırmanın yanı sıra, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Naftalan sağlık kompleksinin kurulması için uluslararası standartlara uygun modern sağlık tesislerinin inşa edilmesi önemlidir.

Bu amaçla, Naftalan sağlık ve medikal turizm kompleksi, turizm potansiyeli yüksek bölgelerde bulunan sağlık turizmi tesisleri, şifalı doğal kaynakların (maden suları, çamurlar, Naftalan yağı vb.) İşlenmesine yönelik üretimin oluşturulması için modern ihtiyaçlar düzeyinde

inşa edilmelidir. Bu ürünlerin dış ve iç pazarlarda satış organizasyonu, karmaşık bir durumda turizm pazarına tanıtılabilir.

Hizmet sektörünün organizasyonuna modern ihtiyaçlar seviyesinde arz ve talep seviyesinden bakmak gerekmektedir. Bunun için, nüfusun tüm kesimlerinin erişebileceği bir sağlık bakım tesisleri ağı geliştirmek ve Naftalan sağlık tesislerinin etkin çalışması için koşullar yaratmak gerekmektedir.

Azerbaycan'da Naftalan sağlık turizminin etkin gelişimi için örgütsel ve ekonomik mekanizmanın oluşmasında üst düzeyde hizmet faaliyetlerinin kurulması konusu çok önemlidir ve bu alanda eğlence komplekslerinin oluşturulması da önemlidir. Böylece deneyimler, tedavi sürecinin ruh halini yükseltmede daha etkili olduğunu göstermektedir.

Teorik olarak turizm sektörünün bir iş faaliyet alanı olan hizmet sorumluluğu gerektiren kendine has özellikleri vardır. Aktif bir rekreasyon alanı olmasının yanı sıra, kültürel boş zamanların anlamlı organizasyonu olan insanların tam ve kapsamlı gelişimi için bir araçtır. Bu nedenle turizmin kendine has özellikleri vardır. Turizm sadece doğayı izlemek ve ruhen tadını çıkarmakla bitmez. Aynı zamanda sosyal bir fenomen olarak çok ilgili ve kapsamlı bir alan olarak kabul edilir.

Naftalan sağlık-tıp turizmi kompleksi, aynı zamanda tek bir bölgesel yönetim sistemi ile etkileşime giren çok sayıda turizm işletmesi, departmanı ve kuruluşu içermektedir. Bu açıdan bakıldığında Naftalan, turizmin ikinci özelliği olabilecek sağlık-medikal turizm kompleksinin yönetim nesnesi olarak düşünülebilir. Dolayısıyla, Naftalan sağlık ve medikal turizm kompleksinin yönetim faaliyetlerinin ana hedefleri gerçekleştirmek ve artırmak olsa da bu hedefler bölgesel düzeyde mevcut değildir. Bu nedenle, kâr amacı gütmeyen turizm organizasyonlarının üretkenliğini ve başarısını objektif olarak değerlendirmek imkansızdır. Bu, turizmde olayları ve süreçleri önceden doğru bir şekilde planlamanın zor olduğu anlamına gelir. Birçok sosyal, doğal, acil durum (sosyal koşullarda ani değişiklikler, iklim değişikliği vb.) Bu tür süreçler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

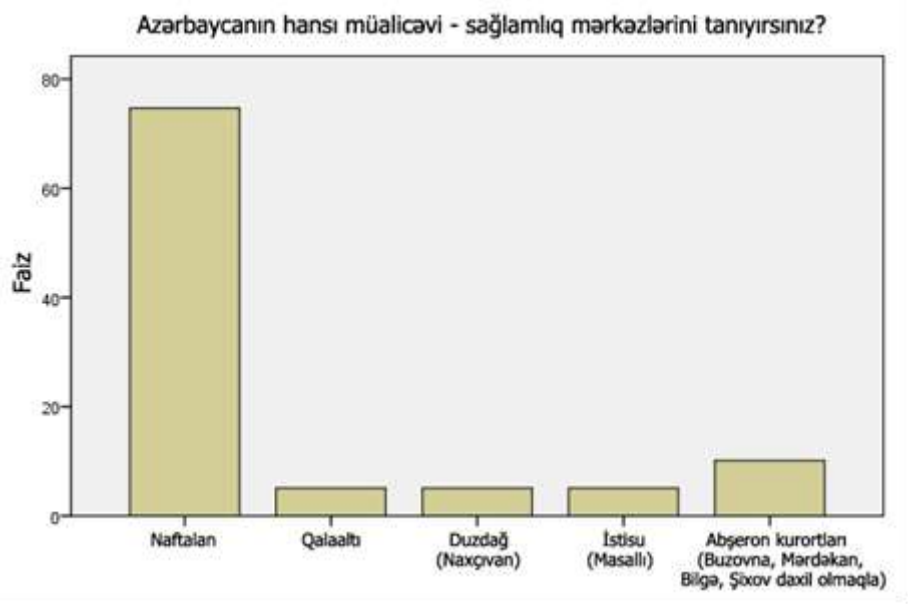
Naftalan medikal-sağlık turizmi kompleksinin mevcut gelişme durumunun analizi ve değerlendirilmesi

2 Haziran 2011'de Naftalan şehri, Fransız şehri Legle ile ikizlendi ve bu vesileyle Naftalan şehri şehri ziyaret etti. 20 Mart 2013 tarihinde Positano Belediye Başkanı Michele De Luca liderliğindeki bir heyet Naftalan'ı ziyaret ederek İtalya'nın Positano kenti ile bir işbirliği protokolü imzaladı. Naftalan ile Polonya'nın Uneyov kenti arasında işbirliğinin kurulmasına ilişkin anlaşmaya göre, Naftalan Yürütme Gücü Başkanı Natig Aslanov ve Naftalan Belediye Başkanı Mahir Mammadov 19-24 Mayıs 2014 tarihlerinde şehri ziyaret etti. 22 Mayıs'ta

Naftalan ile Uneyov arasında bir Mutabakat Muhtırası imzalandı. 3 Nisan 2014'te Naftalan Rusya Federasyonu Yessentuki İdaresi arasında işbirliği ve kardeşlik anlaşması imzalandı.

Anlaşma, Azerbaycan Ekonomi ve Sanayi Bakanı Shahin Mustafayev'in Stavropol Krai Başbakan Yardımcısı Andrei Murgan başkanlığındaki bir heyetle görüşmesinin ardından imzalandı. Azerbaycan Sendikalar Konfederasyonu ile Rusya Federasyonu Bağımsız Sendikalar Federasyonu "Savcı" Sanatorium-Resort Derneği arasında işbirliği Mutabakat Muhtıraları imzalandı.

Hem yerli hem de yabancı turistlerin katıldığı bir ankete göre aşağıdaki sonuçlar ilginç.

"Naftalan sağlık merkezini ne sıklıkla ziyaret ediyorsunuz?" Soruya yanıt olarak, yanıt verenlerin% 60'ı "ilk defa tekrar gelmek istiyorum" dedi,% 18 - "yılda bir kez",% 9 - "yılda iki veya daha fazla",% 8 - i - "ilk defa bir daha gelmeyi planlamıyorum" ve yanıt verenlerin% 4'ü - "2-4 yılda bir" dedi. Katılımcıların% 1'i bu soruyu cevaplamadı.

Naftalan tatil beldesinde sunulan hizmetlerin organizasyon düzeyi (tıp ve sağlık ile eğlence ve rekreasyon hizmetleri dahil) 10 puanlık bir ölçekte 7,66 puandır.

Naftalan medikal-sağlık turizmi kompleksinin mevcut gelişme durumunun analizi ve değerlendirilmesi, arz ve talep alışverişi turist parasının turistik ürünlere dönüştürülmesine yansır ve üreticinin ve tüketicisinin ilgisi karşılanır. Dolayısıyla, fiyat değişimi arz ve talebe bağlıdır, talep arzı aştığında fiyat yükselir, ancak fiyat düşer.

Azerbaycan'da Naftalan medikal ve sağlık turizmi altyapısının kullanımının iyileştirilmesi

Azerbaycan Cumhuriyeti turizm sektörünün gelişmesi için gerek coğrafya gerekse doğal kaynaklar açısından büyük fırsatlara sahiptir. Bugün Azerbaycan'da sağlık turizmi önemli yeni

imkanlara sahip. Tarihsel olarak şekillenen turizm sektörü, Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde tıbbi öneme sahip doğal kaynakların bilimsel araştırmalarına olan ilgisini daha da artırmıştır. Elverişli iklim koşullarına, faydalı maden sularına, şifalı çamur ve yağ kaynaklarına bağlı olarak, ülkenin farklı iklim bölgelerinde bulunan çeşitli sağlık tesislerinin sınıflandırılması tanımlanmış ve doğalarına uygun altyapılar oluşturulmuştur.

Araştırmaya göre Naftalan medikal-sağlık turizmi kompleksinin gelişiminin işgücü piyasasını etkilediği ve köklü değişikliklere neden olduğu, yerel halk arasında işsizliğin önlenmesinde diğer yandan yabancı işgücünün daha verimli kullanılmasında önemli rol oynadığı belirlendi.

Sonuçlar ve öneriler

Çalışmayı sonlandırırken, genel olarak, yeniliklerin ülkenin sağlık sektöründe uygulanmasının - yenilik yöntemlerinin kademeli olarak tanıtılması, yani kalitelerinin iyileştirilmesi anlamına geldiğini belirtmek isteriz. Aynı zamanda sanatoryumların kalitesinin kendilerinin de iyileştirilmesi önemlidir. Tüm bu önlemler Azerbaycan'ın uluslararası imajını artıracaktır.

Yukarıdakileri özetleyerek, sanatoryum-dinlenme yeri ve turizm kompleksi hizmetlerinin yenilikçi gelişimi için temel önceliklerin yanı sıra Azerbaycan'daki sağlık turizmi işletmelerinin genel stratejisinin şu şekilde olması gerektiği unutulmamalıdır:

- kullanılan doğal arıtma kaynaklarının özellikleri, peyzaj-iklim koşulları dikkate alınarak, sanatoryum-çare organizasyonlarının malzeme ve teknik temelinin modernizasyonu ve iyileştirilmesi;

• Azerbaycan'ın sanatoryum-dinlenme yeri organizasyonları ve işletmeleri temelinde yeni sağlık tedavi teknolojilerinin uygulanması;

• Yenilikçi prosedürler ve metodolojilerin uygulanması yoluyla sağlanan hizmetlerin kalitesinin yanı sıra iç ve dış turizm seviyesinin iyileştirilmesi.

Tatil köyleri aşağıdaki gereksinimleri karşılamalıdır

1) Tatil yerinde etkinliği sağlamak için terapötik faktörlerin varlığı

2) Tesis faktörlerinin (yüzme havuzları, çamur banyoları, plajlar vb.) Verimli kullanımı için gerekli teknik ekipman ve binaların mevcudiyeti;

3) Tedavi ve yaşam için uygun odalar;

Sanatorium - tatil yeri aktivitesinin sorunları

 Sanatorium - tatil köyü aktiviteleri için yasal ve düzenleyici çerçeveyi iyileştirme ihtiyacı

 Sosyal açıdan savunmasız gruplar için düşük tedarikli kaplıca tedavisi

 Zorunlu sosyal sigorta tarafından finanse edilen çalışanlar ve aileleri için önemli ölçüde daha az sanatoryum tesisi rehabilitasyonu ve tedavisi

 Sağlık merkezlerinde düşük düzeyde çare altyapısı ve hastalara düşük hizmet düzeyi,

 Sağlık merkezlerinin işletilmesine ve tesis gelişimine yatırım çekmek için piyasa ekonomisinde elverişli bir ortamın olmaması,

 Sanatorium - tesis faaliyetleri, rehabilitasyon ve tedavi hakkında medyada kamuoyu bilinci ve reklam eksikliği.

 Doğal şifa kaynaklarının kullanımı üzerindeki kontrolün zayıflaması

 Doğal tıbbi kaynakların ve modern teknolojik ekipmanın geliştirilmesi, sanatoryum-dinlenme yeri koşullarında hastaların teşhis, tedavi ve rehabilitasyonunda yeni yöntemlerin uygulanması, üretim faaliyeti alanındaki araştırmaların önemli ölçüde azaltılması;

 Sanatoryumların tıbbi faaliyetlerinin çeşitli argümanlara ve tıbbi-ekonomik kriterlere göre lisanslanması

Araştırma sonucunda sanatoryum-resort turizminin tanıtımı için aşağıdaki ana yönler ve öneriler not edilebilir.

1. Hizmet kalitesinin iyileştirilmesi;
2. Yerel ve yabancı turist pazarında sanatoryum-resort hizmetlerinin tanıtımı.
3. Tesis yönetiminde yeni bir modelin uygulanması
4. Ekipman modernizasyonu
5. Sanatoryum-dinlenme yeri işletmesinin geliştirilmesi için yeni yatırımcıların çekilmesi.
6. Sanatorium - tatil yeri tesislerinin ve mevcut yatakların sayısını artırın

Kullanılan literatür listesi

1. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 6 Aralık 2016 tarihli Kararnamesi ile onaylanan, Azerbaycan Cumhuriyetinde ihtisas turizm endüstrisinin gelişmesine yönelik Stratejik Yol Haritası, s. 98.
2. Alirzayev A.Q. Turizm ekonomisi ve yönetimi. Bakü: “Ekonomi Üniversitesi” Yayınevi, 2010. Sayfa. 529
3. Soltanova Habiba, Azerbaycan Cumhuriyetinde Turizm ve Gelişimi, AzTU matbaası, s. 238.
4. Turizm, Charles R. Goeldner, J.R. Brent Ritchie, 2002;
5. Porter ME (1980) Rekabet stratejisi: Endüstrileri ve rakipleri analiz etme teknikleri. Özgür Basın: New York.
6. Hu YZ, Ritchie JRB (1993) Destinasyon çekiciliğini ölçme: Bağlamsal bir yaklaşım. Seyahat Araştırmaları Dergisi 32: 25–34.

7. “Azerbaycan'da Turizm Stratejisinin Geliştirilmesi için Teknik Yardım”, Caspian Group Consulting, LLC PA Consulting Group, Gençlik, Spor ve Turizm Bakanlığı Azerbaycan Cumhuriyeti;
8. OG Mammadli, NA Javadov, HN Javadzade. Sosyo-ekonomik istatistikler. Üniversiteler için ders kitabı. Bölüm I. Bakü, MBM, 2014, 400 sayfa.
9. Turizm alanlarının taranformasyonu ATLAS Reflections 2006, Eylül 2006, s. 92.
10. ATLAS Afrika Konferanslarının tematik bildirileri Cilt 4 - Afrika'da turizm, doğa koruma ve varlık yaratma, Van der Duim, R. ve Kloek, M.E. ed (2008)
11. www.atlas-euro.org
12. https://az.trend.az/azerbaijan/society/2873572.html
13.https://www.researchgate.net/publication/286454851_Tourism_Development_in_Advanced_and_Emerging_45_Economies_What_Does_the_Travel_Tourism_Competitiveness_Index_Tells_us
14. https://www.nec.com/en/global/insights/report/2020022501/index.html
15. http://medeniyyet.az/page/news/50968/Naftalan-seherinin-turizm-inkisaf-plani-teqdim-olunub.html
16. https://www.stat.gov.az/source/tourism/

TÜRKİYE'DE MEKÂNSAL PLANLAMANIN GELİŞİMİ VE BELEDİYELERİN YETKİLERİNE MÜDAHALE

SPATIAL PLANNING IN TURKISH ZONING HISTORY AND DEVELOPMENT OF MUNICIPAL AUTHORITY

Dr. Ali İhsan ÖZTÜRK
İstanbul Büyükşehir Belediyesi

ÖZET

Planlı şehirleşme, mekânsal planlama faaliyetinin bir sonucudur. Mekânsal ya da bir başka ifadeyle fiziki planlama, teknik uygulama araçlarıyla arz denilen yerküre sathında, fiziki uygulamaların önceden tasarlanmasıdır. Planlama sayesinde, kentlerin iktisadi, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışma, oturma, dinlenme ve ulaşım gibi kentsel fonksiyonların ve bütün diğer altyapı hizmetlerinin nerelerde yer alacağı belirlenir ve bunlar arasındaki ilişki kurulur. Ülkemizde ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının başında modern belediyenin kuruluş ve gelişiminde, kentlerin imar ve planlamasıyla ilgili düşünceler etkili olmuş mudur? Klasik dönemde yapılaşma işlerinin sorumlusu *Mimarbaşı* ile resmi binaların yapım işlerinde görevli bir bürokrat olan *Şehremini* unvanları 1832'de kaldırılarak, *Nafia Nezareti*'ne bağlı *Ebniye-i Hassa Müdürlüğü* kurulmuştu. Adı geçen müdürlüğün, 1868'de *Şehremaneti*'ne bağlanması, bu beklentiyi ortaya koymaktadır. Bu etki araştırıldıktan sonra, belediye kurumunun özerklik ve etkinliğinin gelişme yönü ile belediyelerin imar planlama yetkilerinin gelişimi arasında paralellik olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Konu, imar ve planlama hizmetlerinin ve Türk belediyeciliğinin tarihi gelişimine değinen eserler ışığında incelenmiştir. İlgili mevzuat derlemeleri, Resmi Gazete gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Modern belediyecilik döneminde, uzun bir süreç sonunda, kent planlama yetkisinin tam anlamıyla belediyelere verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu yetkilendirmenin, gel-gitlerle zaman içerisinde değiştiği ve son sözü söyleme yetkisinin merkezi idareye devredilmiş olduğu, nihayet 1985 tarihinde plan onaylama yetkisinin de belediyelere verildiği görülmüştür. Belediye sınırları içerisindeki Hazine arazilerini planlama yetkisinin TOKİ'ye ve Özelleştirme İdaresi gibi kuruluşlara verilmesinin, yerellik ilkesine ve belediyeciliğe büyük bir müdahale olduğu açıktır. Özelleştirme İdaresi ve TOKİ gibi kurumların yapmış olduğu uygulamaların kendine planlama yetkisi verilmesine rağmen kent planı bütünlüğünden kopuk olduğu, bu tür uygulamaların kent planlamasında imar bütünlüğünü tahrip eden sonuçlara sebep olduğu, tespit edilmektedir. Sonuçta, birçok kurumun birbirinden bağımsız bir şekilde, imar planı yapma yetkisine sahip olması, uygulamada görüldüğü üzere, plan bütünlüğünü bozan sonuçlara yol açmaktadır. Bunun yerine, bu tür merkezi idare kurum ve kuruluşlarının ihtiyaç duydukları planlama faaliyetleri, tek bir kurum aracılığıyla yapılabilir. Örneğin belediyelerle çözüme kavuşturulması zor görünen mekânsal planlama ihtiyaçları, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kanalıyla çözümlenirse, daha az plan kargaşası ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmar planlama, Belediye, Yerelleşme, Yakın tarih.

ABSTRACT

Planned urbanization is a result of spatial planning activity. Spatial or, in other words, physical planning is the pre-design of physical applications on the surface of the earth called supply with

technical application tools. Thanks to planning, it is determined where urban functions such as working, living, resting and transportation and all other infrastructure services will be located and the relationship between them is established in order to meet the economic, social and cultural needs of the cities. At the beginning of the second half of the nineteenth century in our country, did the ideas about the development and planning of the cities affect the establishment and development of the modern municipality? In the classical period, the title of *Şehremini*, who was the bureaucrat in the construction works of the official buildings with the *Mimarbaşı* (chief architect) responsible for the construction works, was abolished in 1832 and the *Ebniye-i Hassa* Directorate under the *Nafia* Ministry was established. The connection of the mentioned directorate to *Şehremaneti* in 1868, reveals this expectation. After investigating this effect, it was tried to determine whether there is a parallel between the development direction of the autonomy and effectiveness of the municipal institution and the development of the municipal planning powers. The subject has been studied in the light of works referring to the historical development of zoning and planning services and Turkish municipality. Relevant legislative collections and sources such as the Official Gazette were used. It is understood that in the modern municipality period, after a long period, the city planning authority was given to the municipalities. It was observed that this authorization changed with tides over time and the authority to say the last word was transferred to the central administration, and finally the authority to approve the plan was transferred to the municipalities in 1985. It is clear that giving the authority to plan the Treasury lands within the municipal boundaries to TOKİ and the Privatization Administration is a great intervention to the locality principle and municipalism. It is determined that the practices carried out by institutions such as Privatization Administration and TOKİ are disconnected from the integrity of the city plan, although such applications are disrupted, and such practices cause consequences that destroy the zoning integrity in urban planning. After all, the fact that many institutions have the authority to make a zoning plan independently of each other leads to results that disrupt the plan integrity, as seen in practice. Instead, the planning activities needed by such central administration institutions and organizations can be done through a single institution. For example, if spatial planning needs, which seem difficult to resolve with the municipalities, are resolved through the Ministry of Environment and Urbanization, less plan confusion will arise.

Key Words: Zoning planning, Municipality, Decentralization, Recent history.

GİRİŞ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Planlamayı, geleceğin önceden tahmin edilmesi ve meydana gelebilecek gelişmeleri denetim altına alarak rasyonel bir biçim verme doğrultusunda hazırlanan strateji ve politikalar bütünü olarak tanımlamak mümkündür. (Atalık, 1989: 3)

Fizikî-mekânsal planlama ise, teknik anlatım ve uygulama araçları ile arz denilen yerküre sathında, fiziki aplikasyon (uygulama) kabiliyeti olan planların tamamıyla ilgili genel bir isimlendirmedir. Uygulama sahasına, hazırlama tekniğine ve hukuki, iktisadi, sosyal altyapısına bağlı olmak üzere, fiziki planlar farklı ölçeklerde hazırlanıp uygulanabilmektedir. (Çetiner, 1990: 1) Buna şehir planlama da denilmektedir.

Mekânsal planlar; belde halkının iktisadi, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışma, oturma, dinlenme ve ulaşım gibi kentsel fonksiyonların nerelerde yer alacağını belirler ve bunlar arasındaki ilişkiyi kurar. Bütün diğer altyapı hizmetlerinin etüt ve tasarlanmasının da öncelikle şehir planlama ve imarıyla alakalı olduğunu söylemek açıklayıcı olacaktır. Şehir planlama sosyo ekonomik gelişme doğrultusunda, yeni yerleşim birimlerinin

gelişimini yönlendirmeye çalışırken, kentsel altyapının sağladığı imkânlar, bu gelişimin arzu edilen yönde hayat bulmasını sağlar. (Şahin, 2012: 29)

Ülkemizde mekânsal planlama denildiğinde, imar planları söz konusu olup kentlerin gelişmesinde "*imar etme işi*" kapsamına giren kentsel altyapı ve önemli sosyal donatı tesislerine altlık oluşturmaya da devam etmektedir. (Gezim & Kiper, 2016: 3) Enteresan olan bir husus da, bütün dünyada *şehir planı* denilen çalışmalara, Cumhuriyet döneminde *imar planı* adı verilerek, konunun bir urbanizasyon meselesi olarak algılandığının gösterilmesidir. (Cansever, 2011: 139)

Neredeyse tarihteki bütün önemli şehirlerin kuruluşunda, gelişiminde ve yükselişinde kentin kurulacağı yerin güvenlik ihtiyacını takiben, uygarlığın kendine has özelliklerini yansıtan bir düzenleme altında oluşturulduğu rahatlıkla görülebilir. (Keleş, 2004: 113) Akarsu-nehir kenarları, şehrin su (ve bir ölçüde de sıvı ve katı atıkları uzaklaştırmada) akarsuyun rolü düşünülerek seçilmiştir. Hatta büyük akarsular, ulaşım imkânları bakımından da kolaylıklar sunmaktaydı.

Şehirlerin yapılaşma ve gelişmesini düzenleyen 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 23. Maddesine göre "*İskân hudutları içinde olup da, imar planında beldenin inkişafına ayrılmış bulunan sahalarda her ne şekilde olursa olsun, yapı izni verilebilmesi için; a) Bu sahanın imar planı esaslarına ve yönetmelik hükümlerine uygun olarak parselasyon planlarının belediye encümeni veya il idare kurulunca tasdik edilmiş bulunması, şarttır*." hükmünü getirerek, teknik altyapı imkânı bulunmayan yerlerde veya alanlarda yerleşmemeyi amaçlamaktadır. Yani, kentsel teknik altyapı, sağlıklı şehirleşmenin ötesinde, bir arazi üzerinde yerleşebilmenin ön koşulu olarak görülmektedir. Plansız, kaçak yapılaşmanın olduğu alanlarda, yerleşme ve gelişme kontrol edilememekte ve bunun sonucu olarak şehir altyapı hizmetlerinin tesisi ve ulaşımı şartları sağlanamamakta ya da zorlaşmakta, bu durum, şehir altyapı hizmetlerinin yetersiz kalmasına, pahalı mal edilmesine yol açmaktadır. (Erdin, 2009: 16) Plansız, kendi bildiğine gelişen sanayi ve mesken alanları (gecekondu yerleşmeleri) şehirlerin sağlıksız, idealsiz gelişmesine neden olmuştur. Günümüzde belediye denildiğinde en önemli fonksiyonu, kullanabileceği en stratejik yetki olarak imar ve planlama faaliyetleri akla gelmektedir. Geçmişte ve özellikle modern belediyenin kuruluşu ve sonrasında kentlerin mekânsal planlama hizmetinde belediyelerin yetki çerçevesinin gelişimi incelenecektir.

OSMANLI DÖNEMİNDE MEKÂNSAL PLANLAMA

Klasik Osmanlı döneminde, şehrin yapılaşma ve imarını Mimarbaşılar yönetirdi. Bunların emri altında mimarlar ve kethüda, çavuş vb personel mevcuttu. *Hassa Mimarları Ocağı*'nın başında, *Hassa Başmimarı* bulunmaktaydı. Bina yapmak için Mimarbaşıdan ruhsat almak gerekmekteydi. Mimarbaşı emrinde çavuşlarla şehir içerisinde atlı olarak, binaların şehnişinlerinin genişliğinden, debbağların şehri kirleten faaliyetlerine müdahale edip şehir (sur) dışına çıkartılmasına kadar birçok yerleşme ve imar konularıyla ilgilenirdi. Şehremini de bu dönemde özellikle resmi binaların yapım işlerinde görevli bir bürokrattı. 1832 yılında Mimarbaşı ve Şehremini unvanları kaldırılarak, bu işlerden sorumlu *Nafia Nezareti*'ne bağlı *Ebniye-i Hassa Müdürlüğü* kurulmuştu. Bilindiği gibi 1855 yılında ülkemizde ilk modern belediye teşkilatı olan İstanbul Şehremaneti kurulmuştu. (Öztürk, 2019: 21) 1868 tarihinde ise bu görev Şehremaneti'ne verilerek adı geçen müdürlük Belediyeye bağlanmış oldu. Ülkemizde mekânsal planlama ile ilgili ilk teşebbüs olarak; Nizam-ı Cedit askerleri için kışla yapılırken, *Selimiye Kışlası Çevresi Mevzii İmar Planı*'nın Melling'e yaptırıldığı kaydedilmektedir. (Ortaylı & Tekeli, 1982: 106) Daha sonra Alman General Moltke'ye 1836-1837 yıllarında İstanbul için yaptırılan planlama akla gelmektedir. Tanzimat Döneminde, *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* 'nün ilan edildiği 1839 yılında, binalar ve yapılaşmayla ilgili ***ilmühaber*** yayımlanmıştır. Bu belgede yapı ve yollarla ilgili olarak getirilen şartların, Moltke planından

esinlenerek ve etkilenerek oluşturulduğu söylenebilir. Bu kurallar arasında en mühimi; ahşap yerine kâgir binayı teşvik ve yolların geniş tutulmasıydı. Fiziki Planlama konusunda hazırlanan ilk kapsamlı hukuki düzenleme; 1848 tarihinde yayımlanan *Ebniye Nizamnamesi*'dir. Ancak bu düzenlemeden önce de fiziki yapılaşma ile ilgili pek çok tanzimi tasarruflar ihdas edilmişti. Zaman zaman padişah fermanlarıyla, yapı işleriyle ilgili kurallar koyulmaktaydı. Özellikle İstanbul açısından sur dışında yapılaşmayı yasaklayan, binaların yüksekliği ve yola taşkınların önlenmesi gibi kurallar tekrar edilmekteydi. (Ergin, 1995: 975)

1848'de çıkarılan *Ebniye Nizamnamesi* yalnızca İstanbul'u kapsayan bir düzenlemeydi. Hazırlanışında Avrupa'daki birçok şehirleşme hareketinden, daha ziyade Fransa ve Belçika mevzuatından esinlenilmişti. Bu nizamname, öncelikle cadde ve sokakların genişliklerini tespit etmekteydi. Büyük caddeler on zira', normal caddeler sekiz, en küçük sokak genişliği ise altı zira' olacak, caddenin her iki tarafından eşit miktarda arazi alınarak caddeler genişletilecek, bu ölçülere uyup geriye çekilmedikçe bina kesinlikle yaptırılmayacaktı. Geri çekilme sebebiyle küçülen arsalar kullanılamayacak hale gelirse o mahaldeki diğer arsa sahiplerine satılacaktı. Tarla ve bostan olan araziye yeni yerleşim kurmak padişah onayına tabiydi. Nizamname, yangınlar sebebiyle, ahşap bina yapımını adeta yasaklayarak, bütün yapıların kâgir olmasını zorunlu kılmaktaydı. En az beş hane veya dükkândan sonra bir kagir duvar yapılıp masrafı diğerlerince paylaşılacaktı. Kagir inşaat pahalı olduğundan, buna gücü yetmeyenlerin arsalarını satmaları öngörülmekteydi. Ahşap dükkanlar da dış cephelerini saç ile kaplayacaklardı. Ahşap konutların orta katlarında ahşap döşeme üzerine mutfak yapılması, ayrıca mahalle arasında ve konutların altında dükkân yapılması da men edilmekteydi(.Ergin, 1995: 1072)

1850-60 yılları arası yeni planlama anlayışının gelişimi ve kurumsallaşması açısından, değişmenin hızlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde mevzii planlar yapılmaya başlanmıştır. Bunlar büyük yangınlardan sonra yangın yerlerinin düzenlenmesi amacıyla gerçekleştirilen planlardı. (Tekeli, 2013: 61) 1855'de Şehremaneti'nin kuruluşuyla, imar ve yol (yolların tespiti herşeyden önce) işlerini ifa eden *Ebniye-i Hassa Müdürlüğü, Nafia Nezareti*'nden alınarak belediyeye bağlanmış oldu. *Islahat-ı Turuk Komisyonu* da görevi Şehremaneti'ne tevdi etti. Şehremaneti döneminde, 1858 yılında *Sokaklara Dair Nizamname* ihdas edilmiş, 1863 tarihinde *Turuk ve Ebniye Nizamnamesi* çıkarılmıştı. Bunun öncekinden farkı; öncelikle sadece başkentte değil bütün ülke şehir ve kasabaları için yürürlüğe sahip olmasıydı. Önceki nizamnameye göre daha geniş yollar ve yol kıvrımlarının düzeltilmesi de tanzim edilmekteydi. Ayrıca ilk kez su, kanalizasyon ve havagazı boruları gibi altyapıdan söz edilerek, bunların masraflarının bina sahiplerinden tahsil edileceği ve tamiratının bakanlığın gözetim ve sorumluluğu altında olacağı düzenlenmekteydi. (Ergin, 1995, 1044)

Islahat-ı Turuk Komisyonu, Hocapaşa yangını ile Kumkapı'ya kadar yanmış olan büyük bir bölgede yolların genişletilmesi ve arsaların sahiplerine verilmesi, ahşap bina yerine kâgir binaların inşasının gözetilmesi uygulamalarını yönetmek üzere atanmış dokuz üyeden oluşan ve emrine bir bütçe tahsis edilen, uyuşmazlıkları çözme yetkisi de verilen bir komisyondu. Yolların genişletilmesi nedeniyle ortalama olarak yaklaşık % 27 oranında tüm arsalardan kesinti yapılarak imar uygulaması gerçekleştirilmiştir. Hatta bu çalışma ülkemizdeki ilk ve belki de en başarılı bir kentsel dönüşüm uygulamasıydı. Genişletilen ve yeniden inşa edilen yolların lağım ve kaldırımlarının da inşasıyla, komisyon tarafından yapılan uygulamanın, 1869'da görevin devredildiği Şehremaneti yönetiminde başarılamayan bir proje olduğu ifade edilmektedir. (Ergin, 1995: 960)

1880-1890 arasında, yavaş da olsa planlamada bir derinleşme olduğu kabul edilmektedir. Bu dönemde belediye kurumu bütün imparatorlukta yaygınlaşmakta, bu arada, yangın yerlerinde mevzii imar planı yapılması da çoğalmaktaydı. 1882 yılında, yarım asır kadar uygulamada kalacak *Ebniye Kanunu* çıkartılmıştı. 1891 yılında yürürlüğe konulan yeni Ebniye Kanunu ise

ancak on ay kadar uygulandıktan sonra ilga edilmiş, tekrar eski kanun meriyete konmuştu. Kanuna göre yollar, 20, 15, 12, 10 ve 8 zira şeklinde kademelendirilmekte, binaların geri çekme işleminde aktif bir düzenleme getirerek, binaların kesilmesini öngörmekteydi. Altyapı hizmetleri bakımından bu kanunda, ham arazi üzerine yerleşim kurmak ve bina inşa etmek isteyenlerin, karşılıksız olarak bir okul ve karakol yeri terketmek ve arazi sınırı sonuna kadar, lağım (kanalizasyon) yapmak ayrıca kaldırım inşası için de belediyeye arşın başına beş para (katılım payı) ödemek mecburiyeti getirilmekteydi. (Ergin, 1995, 1070)

Şehrin imar ve planlaması için öncelikle topografya, nirengi çalışması ve kadastrosunun yapılması gerekmekte olup, İstanbul'da ilk kadastro çalışması, *Altıncı Daire-i Belediye* tarafından, Beyoğlu bölgesinde yaptırılmıştı. 1290-91 (1876) senesinde Şehremaneti hesabına erkanı harbiye subayları tarafından 1/500 ölçeğinde İstanbul sur içi ve Galatayı kapsayan 20 paftadan oluşan bir harita hazırlatılmıştı. (Ergin, 1995, 2998)

1909 tarihinde Şehremaneti tarafından, şehrin nirengi noktalarını belirlemek üzere bir sözleşme yapılmış, *Paris Tetkikat ve Ameliyat-ı Topoğrafiyye Cemiyet-i Umumiyesi* arasında düzenlenen Nirengi Mukavelesi, belediyenin kendi mühendisinin bu çalışmalara katılarak hem kontrol, hem de tecrübe kazanması açısından son derece önemliydi.

Bu arada Lyon Belediyesi, Turuk ve Ameliyatı Belediye Müdürü Mösyö Ander Avrik, 1910 tarihinde yapılan sözleşmeyle üç yıl süreyle, Istanbul Belediyesi'nde *Turuk-ı Umumiye Müdürü* unvanıyla istihdam edilmişti. Aylık 132 Osmanlı altını ücret alacak olan Avrik'in görev alanı sözleşmede oldukça geniş tutulmuştu: İstanbul'daki imtiyazla yürütülen şehir altyapı hizmetleri işlemlerini teftiş ve nezaret, yeni yollar, köprüler, rıhtım, lağım, su, gaz, elektrik vb şebeke inşaatları projelerini tetkik etmek, belediyeye ait bütün şebeke ve yollar ile her türlü temizlik, sulama işlemlerine nezaret etmek bu müdürün görevleri arasındaydı. (Ergin, 1995: 3013)

1913 yılında Istanbul Şehremaneti, İstanbul'un umumi planının hazırlanması işini müteahhide veriyordu. İhaleyi alan *Mebani İnşaat,* bir Alman firmasıydı. İşin ismi *Umumi Plan* olmakla birlikte neticede sözleşme incelendiğinde bu çalışmanın şehir haritası hazırlamadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Üç yıl içerisinde bitirilecek çalışmanın bedeli 31.200 Osmanlı Lirası olacaktı. (Ergin, 1995: 2999-3006) İşin verilmesi ve kontrolünün tamamen belediyeye ait olması, belediyenin bu konularda birikimini artıran önemli bir unsur olacaktı.

CUMHURIYET DÖNEMINDE ŞEHIR PLANLAMA VE BELEDIYELER

1930 tarih ve 1580 sayılı *Belediye Kanunu*, belediyelerin görev ve yetkilerini oldukça geniş tutmuş ve sayma yoluyla bu görevleri belirlemiştir. Bunlar arasında; beldenin harita, kadastro ve müstakbel şekil plânlarını yaptırmak ve en az beşer senelik bir mesai imar programı hazırlayıp tatbik etmek de bulunmaktaydı. (Belediye Kanunu, 1930)

1935 yılında, 2763 sayılı kanun ile nüfusu on binden yukarı olan yerlerin harita ve müstakbel imar plânlarını ve içme suları ile spor alanları ve lâğım işlerini, ihale kanunu hükümleri çerçevesinde yaptırmaya Dâhiliye vekilinin mezun olduğu, bu işler için Dâhiliye vekilinin reisliği altında Nafıa, iktisad, Sıhhat ve içtimaî muavenet vekâletleri mümessilleriyle Dâhiliye müsteşarı ve mahallî idareler ve belediyeler bankası genel müdürleri ve Ankara İmar müdüründen mürekkep bir *Belediyeler İmar Heyeti* teşkil olunduğu, bu heyetin, yukarıda sayılı işler için bir program yapacağı ve bu işlerin tatbik şekillerini kararlaştıracağı, bu tesisleri yapmamış olan belediyeler, bu işlerin *Belediyeler İmar Heyetince* tatbikatına fiilen teşebbüs edildiğinde, gereken ödeneği taksite bağlamak suretiyle kendi bütçelerine koymağa mecburdu. (Belediye Kanunu'na, 1935)

On yılda, Belediyeler İmar Heyeti danışmanlığı ve kontrollüğünde, İller Bankası vasıtasıyla, 29 yerleşimin işi ihale yolu ile 12 belediyenin imar planı işi emaneten ele alınmış olup bunlardan 9 yerleşimin planı da tamamlanarak uygulamaya konulmuştur.(Gezim & Kiper, 2016: 4)

1935'te *Nafia Vekâleti Şehircilik Fen Heyeti* teşekkül etmiş, bazı şehirlerimizin planlarını yapmaya başlamıştır. Ancak 1936'tan itibaren yabancı uyruklu şehir plancılarına plan yaptırılan şehirler kapsamına Anadolu şehirleri de katılmıştır. Bu dönemde örnek olarak, Adana, Gaziantep, Ceyhan, Mersin, Tarsus şehir planları; Jansen'e, Trabzon, Erzurum şehir planları Lambert'e, İstanbul ve Bursa planları da Prost'a yaptırılmıştı. Yine anılan fen Heyeti tarafından, Gustav İzraev'e; Konya, Bayındır, Gölcük, Ermenek, Çumra, Gördes, Maraş, Milas, Turhal, Pertek şehir planları yaptırılmıştı. Dikili şehir planı Öelsner'e, Balıkesir, Edincik, Çankırı, Çal, Yeşilyuva, Kızılcabölük, Niğde planları Egli'ye, İzmir şehir planı, 1924'de Prost ve Rene Danger'e, daha sonra 1938'de Le Corbusier'e, yaptırılmıştı. Ankara şehir planı 1927'de Şehremaneti tarafından Hoyisler'e yaptırılmış olup, 1932'de Jansen'e yeni plan yaptırıldı. Yerli şehir planlamacılarımızdan, Celal Ulusan'a; Çerkeş, Şebinkarahisar, Alaca, Bulancak, Görele, Çorum, Osmancık, Sungurlu, İskilip, Erzincan şehir planları, Necmi Ateş'e 1940'larda Adana, Adapazarı, Amasya, Bigadiç, Düzce, Erdek, Kastamonu, Kangal, Lâdik, Vezirköprü, Erbaa, Niksar, Karaman şehir planları yaptırıldı. Asım Kömürcüoğlu, Urfa, Akşehir şehir planlarının, Burhan Çaylak; Kayseri, Yalova şehir planlarının müellifi oldular. Şakir Kılıç (Uşak), Ali Nihat Örge-Ömer Lütfi Akad, (Sarayköy), Sabri Oran (Yalova), Burhan Arif (Safranbolu), Sait Erer (Ayvalık) gibi yerli plancılarımızın çalışmalarını da zikretmek gerek. (Ortaylı & Tekeli, 1982: 108)

1933 yılında kabul edilen 2290 sayılı *Belediye Yapı ve Yollar Kanunu* Cumhuriyetin mekânsal (fiziki) planlama ile ilgili yapılan ilk özel kanunuydu ve planlama çalışmalarının mahalli düzeyde yapılmasını öngörmekteydi. Yani yerellik ilkesi bu dönemde kanuni düzenlemelere yansımıştı. Kanun beldenin harita ve şehir planının yapılması için belediyelere süre vermekteydi. Günümüzde yönetmelikle tanzim edilen şehir planı kriterleri kanunda ayrıntılı olarak yer almaktaydı. (Belediye Yapı, 1933)

1934 yılında 2443 sayılı *Nafia Vekaleti* kuruluş kanunu, memleketin imarı ile ilgili görevleri bakanlığa vermiş, *Şose, Köprüler ve Bina İşleri Reisliği'*nin (Başkanlık) görevleri arasında; "*Memleketin takip edeceği imarî sistemi salahiyetli yüksek fen heyetinin mütaleaları alındıktan sonra tayin, sıklet ve mukavemet esaslarını ve hesaplarını memlekette düstûr olacak mahiyette talimatnamelerle tanzim ve mimari birliği gaye ittihaz ederek ….imar esaslarını gösteren nizamname ve talimatnameleri tertip ve ihzar etme* "görevini bu teşkilata vermiştir. Görüldüğü gibi bakanlığın kanunu ilk çıktığında, imar ve planlamayla ilgili esasları belirleme bakanlığın görevleri arasında zikredilmiş, şehirlerin imar planlarını onaylama yetkisinden söz edilmemişti.

Bir yıllık uygulamadan sonra, yapı işlerinin şose ve köprülerden ayrı olması gerektiği, ayrıca belediyelerin imar çalışmalarının Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde yürütülmesinin daha uygun olacağına karar verilerek, Haziran 1935'de 2799 sayılı kanun ile 2443 sayılı kanunda değişiklikler yapılarak; *Şose, Köprüler ve Bina İşleri Reisliği* kaldırılıp *Şose ve Köprüler Reisliği* ile *Yapı İşleri Umum Müdürlüğü* şeklinde iki birim kurulmuştur. Kanunun ikinci maddesinde; Yapı İşleri Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasına; 2290 sayılı *Belediye Yapı ve Yollar Kanunu*'nun esasları dâhilinde belediyelerin yaptıracakları şehir veya kasaba hali hazır ve müstakbel imar haritalarını tetkik ve tasdik etmek ve bu haritaların tanzim ve tatbikinde takip edilecek usulleri gösteren nizamnameler ve talimatnameler yapmak; görevi verilmiş, kanunun; beşinci maddesinde; Belediyelerde teşkil edilecek fen heyetleri kadrolarında bulunan mühendis, mimar ve fen memurlarının belediyelerin inhası üzerine *Nafia Vekâleti*'nce tayin olunacağı, altıncı maddede, 2290 sayılı *Belediye Yapı ve Yollar Kanunu*'nun birinci, ikinci ve

üçüncü maddelerinde yazılı Dâhiliye Vekâleti'ne ve Ankara İmar Müdürlüğü'ne ait vazifelerin; bu kanunun ikinci maddesi esaslarına göre Nafıa *Vekâleti*'ne intikal edeceği düzenlenmişti.

Böylece belediyelere verilen görevlerin diğer bir kısmında olacağı üzere, cumhuriyet döneminde, belediye görevlerinin, parça parça merkezi idareye devredilmesi çerçevesinde, imar planlarını onaylama yetkisinin, yani şehirlerin planlanmasında son sözü söyleme hakkının Belediye Meclisleri yerine Ankara'ya intikal ettirildiği görülmüştür.

Bu arada Belediyeler (İller) Bankası, yukarıda kısaca değindiğimiz üzere, belediyelerin mali ve teknik yetersizlikleri nedeniyle yaptıramadıkları, şehir haritası, imar planı işlerini, banka ortağı olan belediyelerin müracaatı üzerine, doğrudan kendi çalışmasıyla yürütmekteydi.

Bir beldenin haritası, söz konusu yerleşim yerinde yapılacak altyapı yatırımlarına imkân sağlaması bakımından çok önemliydi. Şehir ve kasabalara ait haritalar; imar planı, enerji, içme suyu, kanalizasyon ve çeşitli yapı sektörlerinde yapılacak yatırımların altyapılarını oluşturmaktadır.

Şehirleşme, sosyal ve ekonomik gelişme bir yandan daha önce yapılmış haritaların yeniden ele alınmasını, diğer yandan yerleşime yeni açılan ve belediye teşkilatı kurulan beldelerin ilk haritalarının yapılmasını zorunlu kılmaktaydı. Belediyelerin harita bütünleme, yenileme ve arşivleme işlerini İller Bankası yapmakta veya yaptırmakta ve bu konuda yerel yönetimlere teknik yardım sağlamaktadır.

İller Bankası, kuruluşundan bu yana, belediyelerin imar planı ve harita yapımı, belediyelerin bilhassa altyapı ve üstyapı tesislerinin yapılmasında belediyelere destek olmaktadır. Son zamanlarda belediyelere yönelik faaliyet türleri çeşitlenmiştir.

Bu arada şehirlerin imar planlamasındaki genel hukuki statüye bakıldığında; 1956 yılında çıkarılan 6785 sayılı *İmar Kanunu*; 29'ncu maddesiyle; îmar ve yol istikamet plânlarının, belediye meclislerince kabul edildikten sonra, Nafıa Vekâleti'ne gönderileceği, Nafıa Vekâleti'nin bunları üç ay içinde inceleyip aynen veya tadilen tasdik edeceği veya tadil edilmek üzere iade edeceği, düzenlenmek suretiyle, bakanlık kanununa ilave olarak, özel kanunda da imar planlarını tasdik yetkisini merkeze yani bakanlığa vermekteydi. Hatta işi biraz daha hukuki açıdan garantiye almak, yani belediyelerin plan tasdik etme yetkisiyle ilgili hiçbir tereddüt bırakmamak babında; kanunun 60'ncı maddesiyle, *Belediye Kanunu*'nun imar planı yapma yetkisini düzenleyen hüküm dâhil pek çok mevzuatı yürürlükten kaldırmıştır; [1]

İlk kez bu kanun ile planlamanın yapı ve yollarla sınırlı bir kavram olmadığı ortaya konulmuş ve planlar arasında kademelenmenin tanımı yapılarak Nazım ve İmar Planı kavramları geliştirilmiştir. 1972 yılında çıkartılan 1605 Sayılı kanun ile kentin mücavir alanının (yakın çevresinin) planlanması sorumluluğu da belediyelere verilmişti. Böylece, şehrin çevresiyle kopuk olmasına yol açan planlama yaklaşımının zararları telafi edilmek istenmiştir. Bu yasal düzenleme ile bir adım daha ileri gidilerek, birden fazla belediyeyi ilgilendiren metropoliten imar planlarının hazırlanması gündeme getirilmiş ve bu planları hazırlama ve onama yetkisi İmar ve İskân Bakanlığı'na verilmiştir. (Ersoy, 2011: 2)

Mekânsal planlama sürecinin temel taşını oluşturan, 6785 sayılı İmar Kanunu'yla yürürlükten kaldırılan, 1580 sayılı Belediye Kanunu'ndaki, belediyelerin plan yapma yetkilerini düzenleyen 15'nci maddenin 30'ncu bendi şöyleydi; "*Beldenin harita, kadastro ve müstakbel şekil plânlarını yaptırmak ve en az beşer senelik bir mesai imar programı hazırlayıp tatbik etmek*;"

[1] Şöyle ki; "*Madde 60 — 2290, 2555, 4585, 5220 ve 5431 sayılı kanunlarla 1299 yılında neşrolunan Ebniye Kanunu'nun mer'iyetteki maddeleri ve bunu tadil eden 642 sayılı kanun, 1580 sayılı Belediye Kanununun 15'nci maddesinin 30'ncu fıkrası ve 114'ncü maddesinin son fıkrası, 1351 sayılı kanunun 7'nci maddesinin, 1504 sayılı kanunun 1'nci maddesinin ve diğer kanunların bu kanuna aykırı hükümleri mer'iyetten kaldırılmıştır*."

1930'larda başlayan, belediyelerin kendi iradeleriyle plan yapıp onaylama yetkisinin merkezi idareye devri süreci yarım asır kadar devam etmişti.

1946 yılı memleketimizde gecekonduların ilk nüvelerinin ortaya çıktığı dönem olarak hatırlanmaktadır. Yeni dönemin şehirli mütehakkim çevreleri; "haydi onlar köyüne" geri dönsün, söylemini benimseyip, bu tavrını yarım asır geçtiği halde değiştirmeden de sürdürecekti. Bu dönemde gecekonduyu savunan ilk yazıyı 1949'da Arkitekt dergisinde Kessler kaleme almıştı. Gecekonducular için; bunların çok önemli bir başarıyı gerçekleştirdiğini, devletin yapamadığını yaptığını, hatta önümüzdeki belediye seçimlerinde meclis üyelerinin bunların arasından seçilmesi gerektiğini savunur. (Tekeli, 2006: 291)

Ülkemizde şehir planlama açısından Cumhuriyet döneminde Ankara'nın planlaması ve inşası ile İstanbul'un planlaması merkezi hükümetin üzerinde durduğu ve yabancı danışman ve plancılarla uzun süre iştigal edilen bir konu olmuştu. O dönemde başkent Ankara'da daha çok demiryolu güzergahı üzerinde sanayi tesisleri kurulmaktaydı. 1920'li yıllarda Jansen planı döneminde, çimento başta olmak üzere, silah üretimi gibi stratejik alanlarda Ankara'da endüstrinin gelişmesi öngörülmüş, elektrik, havagazı gibi şehir altyapı hizmetlerine yönelik işletmeler kurulmuştu. 15 yıl kadar İstanbul'un planlanması işini yürüten Henri Prost (1937-52) tarafından alınan ve uygulanan kararlar, (Haliç'te sanayi kurulması gibi) İstanbul'un gelecekteki gelişmesini öngöremeyen planlama anlayışı nedeniyle, bugün hala İstanbul'un en temel sorunları olmaya devam eden sıkıntıların da kaynağıdır. (Cansever, 2011: 139)

Diğer şehirlerimizde de plansız ve hesapsız yapılaşma ve gelişmeler olmuş, bu meyanda Akdeniz-Ege ve Karadeniz kıyılarındaki küçük beldeler tarafından plansız yada ilkesiz yapılaşmalara meydan verilmiştir. Örneğin; Mersin-Anamur kıyı şeridinde, seksenli yıllarda yeniden başlayan belediyeleşme furyasıyla, sahil boylarında, nüfus vb şartları tamamlayarak belediyeleşen köylerde planlama yetkileri hovardaca kullanılarak, denize sıfır mesafesindeki narenciye alanları arsaya dönüştürülüp, 10-15 katlı ve yılın büyük bir bölümünde boş kalan, konut ihtiyacını gidermeye faydası olmayan, yapıların oluştuğu bir dönem yaşanmıştır. (Kumbur, 1999: 197) Bu hovardaca yaklaşımlar, bölgenin turizm botansiyeline de büyük darbe vurmuştur.

BELEDIYELER YENIDEN TAM YETKILI OLUYOR

1983 yılında 2805 sayılı "*İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak İşlemler ve İmar Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun*" ile başlayan süreç, daha sonra yürürlüğe giren, 1984 tarihli 3030 sayılı *Büyükşehir Belediye Kanunu* ile 1985 tarih ve 3194 sayılı *İmar Kanunu'*yla, planlama, plan uygulama ve yapılaşmaya dair yetki, görev ve sorumlulukların yerel yönetimler eliyle kullanımını öngören hükümler yürürlüğe girmiştir. (İmar Kanunu, 1985) 3194 sayılı İmar Kanunu, pek çok yeni düzenleme yanında, plan yapım ve onay yetkisini yerel yönetimlere vermiştir. Kanun, plan kapsamında olan ya da olmayan bölgelerin bir bütün olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. (Baba, 177) İmar belediyelere bu yetkiyi verirken bazı sınırlamalar da getirmiştir. Bu sınırlar ise, Kanunun 44. maddesi uyarınca çıkartılan ve Kanun ile birlikte yürürlüğe giren Yönetmeliklerde yer almaktadır. Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmelik, Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği, Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği, İmar kanunun 18. Maddesi Uyarınca Yapılacak Arazi ve Arsa Düzenlemesi ile İlgili Esaslar Hakkında Yönetmelik, Sığınak Yönetmeliği, Otopark Yönetmeliği, Plan Yapımını Yüklenecek Müelliflerin Yeterliliği Hakkında Yönetmelik gibi ikincil mevzuatla, merkezi idare (bakanlık) mekânsal planlamayla ilgili düzenleyici kurum yetkisine sahip olmaktadır.

ŞEHİR PLANLAMA YETKİSİNİN ORTAKLARI

Ancak İmar Kanunu'yla, şehir planlama yetkisinin yerel yönetimlere bırakılmasının birçok istisnası mevcuttu. 3194 sayılı kanunun 4. Maddesiyle getirilen önemli istisnalar; 2683 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*, 2634 sayılı *Turizm Teşvik Kanunu*'ydu. Bu ikinci kanun ile turizm merkezlerinde yapılacak planlar öylesine farklı bir yapım ve onay süreci konusu edilmiştir ki, sonuçları açısından da planlama alanında ciddi sorunların kaynağı olmuştur. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na verilen planlama yetkileri ise; kamu binaları, afetler, toplu konut uygulamaları, gecekondu mevzuatı ve birden fazla beldeyi ilgilendiren imar planları gibi ilk akla gelen istisna alanlarıdır. (Karasu, 2011: 29)

Daha sonra kanunda yapılan değişikliklerle, Özelleştirme İdaresi ve diğer kuruluşlara planlama yetkileri tanınmıştır. Seksenli yıllarda özelleştirme uygulamalarının ön plana çıkmasıyla, özellikle şehir içerisinde kalan kamu iktisadi kurumlarına ait arsaların, özelleştirme gelirlerini maksimize etmek amacıyla, Özelleştirme İdaresi Başkanlığına fiziki planlama yetkisi tanınmıştır. İdare, özelleştirme kapsam ve programına alınan gayrimenkuller üzerinde her ölçekte fiziki planlama yetkisine sahip olmuştur. 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 9. Maddesinde yapılan değişikliklere göre, ilgili kuruluşlardan (Belediye gibi) gerekli görüş, alınarak Çevre İmar bütünlüğünü bozmayacak imar tadilatları ve mevzi imar planları ve buna uygun imar durumları, Özelleştirme İdaresi Başkanlığınca hazırlanarak Özelleştirme Yüksek Kurulunca onaylanmak suretiyle yürürlüğe girecekti ve ilgili Belediyeler bu arsa ve arazilerin imar fonksiyonlarını 5 yıl değiştiremeyeceklerdi. (İmar Kanunu, 1985) Son yıllarda bazı büyükşehirlerimizde, kentin imar bütünlüğünü bozan ve pek çok spekülasyona neden olan, kent içindeki arsaları en yüksek bedelle satabilmek adına olabildiğince yoğunluk artışı getiren mevzii planlamalar ile oluşturulan, bütünlükten kopuk yapılaşmalar, kurumun planlama yetkisini tartışmalı hale getirmiştir.

3194 sayılı kanun dışında başka kanunlarla planlama yetkisi tanınan kurum ve kuruluşlardan bazıları da; 5302 sayılı İl özel İdaresi kanunu, 4562 sayılı *Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu*, 2872 sayılı *Çevre Kanunu*, 2985 sayılı *Toplu Konut Kanunu*, GAP idaresiyle ilgili 388 sayılı KHK gibi mevzuattır.

TOKİ'ye verilen planlama yetkilerine gelince, daha önce TOKİ tarafından yapılan planlar belediye meclislerine getirilmekteyken, 2004 tarihli yasa değişikliği ile kurum gecekondu dönüşüm projesi, toplu konut sahası olarak belirlenen alanlar ile mülkiyeti kendisine ait yerlerde (arsa ofisi genel müdürlüğüne ait arsaların kuruma devredildiği hatırlanmalıdır) her tür ve ölçekte imar planları yapmaya yetkili olup, planlar ilgili belediye meclisince 3 ay içerisinde onaylanmadığı takdirde TOKİ Başkanlığınca onaylanacaktır. Belediye sınırları içerisindeki Hazine arazilerini planlama yetkisinin TOKİ'ye verilmesinin demokrasiye ve belediyeciliğe büyük bir darbe olduğu, TOKİ'nin yapmış olduğu uygulamaların kendine planlama yetkisi verilmesine rağmen kent planı bütünlüğünden kopuk olduğunu, şehir plancıları tarafından da uygulamaların sadece birtakım inşaat faaliyetlerinin gelişigüzel yerlere serpiştirildiği projeler olarak nitelendirildiği, görüşleri dile getirilmektedir. (Zariç, 2012: 16)

Belediyeler dışında, belediye alanlarında (merkezi idare teşkilatları tarafından) yapılabilecek planlama çalışmalarının, merkezde tek bir idare (şimdi Şehircilik Bakanlığı) tarafından yapılması, belki şehirlerimizdeki plan bütünlüğünü en az zedeleyebilecek bir yöntem olabilirdi.

Bugünkü durumda, büyükşehir belediyeleri, bütün ilin büyükşehir belediye ve mücavir alan sınırları içinde 1/5.000 ile 1/25.000 arasındaki her ölçekte nazım imar plânını yapmak, ilçe belediyelerinin hazırlayacakları uygulama imar plânlarını, bu plânlarda yapılacak değişiklikleri, parselasyon plânlarını aynen veya değiştirerek onaylamak ve uygulanmasını denetlemekle görevlidirler. Ancak özellikle birkaç ili kapsayan bölge planı hazırlama yetkisi

verilen Kalkınma Ajanslarının planlarıyla İl Çevre Düzeni planları hazırlama yetkisi olan büyükşehir belediyelerinin planları arasında çakışma riski bulunmaktadır. (Ersoy, 2013: 97)

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kuruluş kanunu ve son duruma bakıldığında; 644 sayılı KHK'nın ikinci maddesinde; Her tür ve ölçekteki fiziki planlara ve bunların uygulanmasına yönelik temel ilke, strateji ve standartları belirlemek ve bunların uygulanmasını sağlamak, Bakanlar Kurulunca yetkilendirilen alanlar ile merkezi idarenin yetkisi içindeki kamu yatırımları, mülkiyeti kamuya ait olan arsa ve araziler üzerinde yapılacak olan yapılarda, milli güvenliğe dair tesisler, askeri yasak bölgeler, genel sığınak alanları, özel güvenlik bölgeleri, enerji ve telekomünikasyon tesislerine ilişkin etütleri, harita, plan, parselasyon planlarını ve değişikliklerini resen yapmak, yaptırmak, onaylamak ve başvuru tarihinden itibaren iki ay içinde yetkili idarelerce ruhsatlandırma yapılmaması halinde resen ruhsat ve yapı kullanma izni vermek. Mekânsal Strateji Planlarını ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak suretiyle hazırlamak ve mahalli idarelerin plan kararlarının bu stratejilere uygunluğunu denetlemek. Bakanlığın görevleri arasında yer almaktadır. (Çevre ve, 2011)

Böylece Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın esasen fiziki planlamanın temel ilke ve stratejileri ile plan standartlarını belirleyici, düzenleyici bir kurum olarak tasarlandığı, ancak merkezi hükümet kurum ve kuruluşları tarafından ifa edilecek kamu yatırımlarının ve bazı stratejik öneme sahip tesislerin harita, plan, parselasyon ve planlarını resen yapmak veya yaptırmak da bakanlığın yetkisi dâhilindedir. Planların ilgili kuruluşlar ve bu arada tabii ki belediyeler tarafından yapılması ve uygulaması ile ilgili tüm çalışmaların denetimi de yine bakanlığa ait bir görevdir.

Büyükşehirlerde üst kademe belediye yani büyükşehir belediyesinin imar ve planlama konusunda alt kademe belediyeler üzerindeki imar ve planlama konusundaki kontrol ve denetim yetki ve görevini icra etmesi de yine bu kapsamda bakanlığın denetim görevine girer. Bu vesayet denetiminin bir başka organı da İçişleri Bakanlığı'dır. Mülkiye müfettişlerinin, belediyelerin mali işlemler dışındaki bütün iş ve işlemlerini denetleme yetkisi devam etmektedir. İmar ve planlamanın düzenleyici kurumu olan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, planlama konusundaki ikincil mevzuatın da ihdas edici mercii olmaya devam edecektir.

SONUÇ

Ülkemizde modern belediyenin kuruluşundan sonra, kentsel yapılaşmada uygulama yetkilerinin belediyelere verildiği ancak, yapılaşma kurallarının, merkez hükümetçe ihdas edilen (Ebniye Nizamnameleri) içerisinde düzenlendiği, Cumhuriyet döneminde mekânsal planlama yetkisinin önce tam anlamıyla belediyelere verilmesine rağmen, hemen akabinde plan onaylama yetkisinin bakanlığa aktarıldığı, yaklaşık yarım asırlık uygulama sonunda 1980'lerin başlarında yeniden plan onaylama yetkilerinin belediyelere iade edildiği, ancak plan yapma konusunda standart ve ilkeleri merkezi idarenin tespit ettiği ve pek çok istisnalarla belediyelerin plan yapma yetkilerine müdahale edildiği görülmektedir.

Mekânsal planlama konusunda belediyelerin yetkileri gel-gitlerle değişmektedir. Planlama sürecine belediyelerle birlikte çeşitli kurumların katkıda bulunması, imar planlarının yapısının bir gereğidir. Şehir dâhilinde özellikli alanların, fizikî planlar hazırlanırken, ilgili kamu kurumları ile işbirliği yapılarak plana dâhil edilmesi yanlış değildir. Ancak birçok kurumun müstakil olarak imar planı yapma yetkisine sahip olması, yapısı gereği mekânsal planlama sürecinde yer almayan kuruluşların, bilhassa Özelleştirme İdaresi ve TOKİ'ye verilen planlama yetkileri, uygulamada görüldüğü üzere, kentlerin plan bütünlüğünü bozan sonuçlara yol açmaktadır.

Bunun yerine, Özelleştirme İdaresi ve TOKİ gibi merkezi idare kurum ve kuruluşlarının ihtiyaç duydukları ve belediyelerle çözüme kavuşturulması zor görünen mekânsal planlama ihtiyaçlarının, tek bir kurum yani Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kuruluş KHK'sı 2/h maddesinde gerekli değişiklik yapılarak halledilmesi, ilgili belediye ve diğer kurum (TOKİ vb) temsilcilerinin de katılacağı, hızlandırılmış bir sürece tabi, kurullar tarafından çözümlenmesi, galiba yerellik ilkesine, daha uygun, daha az plan kargaşası ve plan bütünlüğünü bozmayan, bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKLAR

14.4.1930 tarih ve 1580 Sayılı Belediye Kanunu'na Ek Kanun, (1935, 15 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 3029). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3029.pdf

Atalık, G. (1989). Bölge Planlamasına Giriş, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul:

Baba, G.İ. (2016). Belediyelerin İmar Konusunda Yetki ve Görevleri, Hukuk Fakültesi Dergisi**,** 2, 169-190.

Belediye Yapı ve Yollar Kanunu. (1933, 21 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 2433). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2433.pdf

Cansever, T. (2011). İstanbul'u Anlamak, İstanbul: Timaş.

Çetiner, A. (1990). Kırsal Yerleşmeler ve Fiziki Düzenleme İlkeleri, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2011, 4 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 27984). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110704M1-1.htm

Erdin, H. E. (2009). Şehirsel Yerleşmelerde Teknik Altyapı Projelerinin Ortak–Eşgüdümsel Niteliklerinin Belirlenmesi Örnek Alan: Tire Belediyesi/İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ergin, O. N. (1995). Mecelle-i Umur-ı Belediyye, C. 1-9, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.

Ersoy, M. (2011). Yerelden Ulusala Merkezileşerek Aynılaşan Planlama Anlayışı. *SBF Yerel Yönetimler Kurultayı***,** Ankara.

Ersoy, M. (2013). 6360 Sayılı Yasa ve Mekânsal Planlama Sorunları. GAP Belediyeler Birliği Dergisi, /2012/04/6360-say%c4%b1l%c4%b1-yasa-ve-mekansal-planlama-sorunlar%c4%b14. pdf,(02.12.2016)

Gezim, G. ve Kiper H. P. (2016). Türkiye'nin Seksen Yıllık Kent Planlama Serüveninde Son Otuz Yılın Değerlendirilmesi İller Bankası Deneyimleri. *80 Sonrası Mekân ve Planlama*. Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara. 3-20

İmar Kanunu, (1985, 9 Mayıs). *Resmî Gazete* (Sayı: 18749). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18749.pdf

Karasu, M.A. (2011), "Özelleştirme İdaresi'nin Planlama Yetkileri", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 20-2, 27-51.

Keleş, R. (2004). Kentleşme Politikası. 8. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara.

Kumbur, H. (1999). İçel İli Su Kaynaklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Kent Yönetimi, İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu 99, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstaç yayını, İstanbul. ss. 196-206.

Ortaylı İ. ve Tekeli, İ. (1982). Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi, Belediyecilik Araştırma Projesi, Yeni Belediyeciliğe Doğru, Ankara: Türk İdare Derneği.

Öztürk, A.İ. (2019). Başlangıçtan Bugüne İstanbul'un Belediyeleri. İstanbul: İdeal yayın.

Şahin, S.Z. (2012). Kent Planlama Süreci ile Kentsel Altyapı Yatırımlarının İlişkisi; Ankara Örneği. TMH Dergisi, 3, 29-39.

Tekeli, İ. (2006). Türkiye'de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi. *Yapı Dergisi,* (291) (19-30)

Tekeli, İ. (2013). İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Zariç, S. (2012). Türkiye'de Kentsel Planlama ve Toki'nin Planlama Yetkilerindeki Genişlemenin Boyutları. Akademik Bakış Dergisi, 28, 1-19.

PARTITION AND VIOLENCE: THROUGH CHANGING POLITICAL SCENARIOS WOMEN REMAIN THE TARGET

Dr. Dipanwita PAL

Assistant Professor and Head

Department of English

Galsi Mahavidyalaya (Affiliated to The University of Burdwan)

West Bengal, India

Before the British left their almost two hundred years old colony India, communal riots spread here. The age-old relation between Hindus and Muslims, who were till then neighbors, was undergoing a drastic change. Now there was lying disbelief, hatred and severe enmity between the two communities. Under such situation partition of India into India and Pakistan took place. As a result the Hindus residing in East Pakistan (presently Bangladesh) had to undergo forceful migration to India. And that migration too was not a safe and peaceful one—the migrants had to make their passage secretly to save their lives from the rioters. Now if we are talking about the partition of the former India into India and East and West Pakistan, in my opinion, the major portion of the concerned literature belongs to the books written in Bengali. And I have chosen two of them, *Keyapatar Nouko* or *The Boat of Keyaleaves* and its sequel *Satodharay Boye Jay* or *Flows in Hundred Streams* (translations mine) written by Prafulla Roy for my paper. The first book of the series, *The Boat of Keyaleaves*, consists of three parts. The first part depicts the picture of Purba Bangla before the partition when it was an enchanting landscape of nature. The relation among people living here were friendly. Hindus and Musllims were living together peacefully, like the neighbours where there were quarrels and differences of opinions, but no bitter feeling or intensified hatred entered into the minds of the two

communities. This is the backdrop in which Binu, the leading character of the novel, grows up in a village of Purba Bangla called Rajdia. And then comes the Second World War to change everything.

The second part of the novel relates the aftereffect of the British leaving their colony of almost two hundred years. But before they left, the communal riot between the Hindus and Muslims broke out. The long-cherished love-hate relation between the two communities was torn apart rapidly. What existed between them now were only hatred, disbelief and sere enmity. And the result was enormous bloodshed, endless killing and brutal rapes.

In the third part the riot ultimately comes to affect the lives of the major characters of the novel, especially Binu and his beloved girl Jhinuk. Jhinuk goes to Dhaka and falls a victim of the riot there. The rioters keep her captive for fourteen days with repeated rape until Hemnath rescues the extremely terrified girl. She doesn't want to stay at East Pakistan anymore. So Binu starts his exodus along with Jhinuk from Rajdia to Kolkata, which is not at all a smooth one. The novelist gives a vivid description of the dangers they and the like of him had to undergo during their journey. And the most interesting thing is that, the struggle doesn't end with their reaching Kolkata safely. Now a new fight begins. The unequal fight of a raped girl with the society in the form of their own near and dear ones who think that a raped girl can never regain her former place among them. After repeated rejection and insult Jhinuk silently flees away from the life of Binu as well as of others. The sequel, *Flows in Hundred Streams,* is the depiction of Binu's search for Jhinuk and the consequent findings which are equally, and sometimes even more heart-wrenching. Within the sphere of this paper I intend to concentrate upon the tortures done on women during the riot and the migration and the role the society played to make the lives of such women even more miserable. So I am going into the details of the pictures of the effects of the riot in general as has been depicted within the novels.

The talk about the women tortured and raped during the partition, as has been depicted within these two novels, must begin with the story of Jhinuk. It took two years after the partition for Rajdia to be affected by the ongoing violence. Under such circumstances Bhabatosh, Jhinuk's father, took her to Dhaka to meet her dying mother where the violence broke out much earlier and was still continuing in its full fledge. He promised to return within three to four days. But when sixteen to seventeen days passed and they didn't return, Hemnath, Binu's grandfather, went to Dhaka to find them out. When he returned along with Jhinuk the others in the family were shocked to see her in such condition. Each part of her body was bearing the signs of the brutal torture done upon her. She was looking bewildered. In Dhaka they fell within an ongoing violence/riot. Bhabatosh was killed. Jhinuk was captivated in a house and repeatedly raped mercilessly for fourteen days until Hemnath rescued her with the help of the police. The worst effect of the incident was that Jhinuk was completely mentally shattered. She was extremely terrified. She was neither eating nor sleeping for a couple of days. She wasn't even utteringa single word. When she came in a condition to speak, she said that she didn't want to stay in East Pakistan anymore. She was feeling insecure all the time there. So Hemnath decided to send her to Kolkata with Binu.

The next incident that deserves mention is that of Neelam. Neelam is a rape victim during the communal riot at the west part of the country, i.e. West Pakistan. Binu finds the story in a newspaper published from Delhi. Neelam lived in a colony in Lahore where people from different communities lived side by side. In 1947 a few days before the independence, one night the violent/furious murderers broke through the colony. Along with killing people and setting fire to the houses of especially Hindus and Sikhs, they took away twenty five to thirty young women with them. Neelam was one of them. The other members of her family somehow managed to escape. Later, when the riot was under control by the militaries, her family tried hard to find her out, but with no result. The family was shattered in grief of their lost daughter.

Not only her family, there was another young man who was extremely depressed at her missing—Suresh. Suresh and Neelam lived in the same colony and were in love with each other. After the mishap Neelam's family along with Suresh and so many other families of the colony came to Delhi as refugees and were given shelter in relief camps and later shifted to a refugee colony. However, later Neelam was rescued from Lahore and was sent to Delhi. But when the news of her rescue was received by the family, her family denied to accept her. The reason was very clear—if they accepted their raped daughter into the family, what the society would say? It was the question of the honour of the family. But Neelam's fate was different from that of the others like her. She had Suresh in her life. He went to the home where Neelam was staying and released her from there. He had the courage to go against the red eyes of the society and marry the girl he loved, no matter she was raped or what. This particular part of the story, Suresh's marrying Neelam, is very relevant for the argument of the present paper to which I would come back later.

Another story of torture on women that has been related into the novel is that of Dipali. She was living with her family in Kumilla, East Pakistan. One night she was looted by the loompen son of the local Muslim League leader. Their colony was attacked. The rioters set fire on the houses and the people of the colony were scattered. Later, after much effort Madhusudan, Dipali's father, could find his wife and son. But no trace of Dipali was found. Then the family moved to India leaving her untraced in East Pakistan. But the bereaved parents could never forget their lost daughter. Her mother has gone almost mad after crying for Dipali.

Last of all there is another group of refugee women who weren't raped during the riot, but had to end up in brothels because of circumstances. One such woman is Chhaya, the daughter of the old Ramratan Ganguly whose family was travelling with Binu in the same steamer and then in the same train. The old man died on the way. The family consisting of four ladies reached India in a completely helpless condition. One of their relatives gave shelter to

them, but that was not a lasting one. Finding no other way to support the family, Chhaya had to end up in a brothel.

Now I would like to present before you the picture of how the migrant ladies were harassed even by some of the Pakistani officers at the border. According to rules, the people who intended to migrate from East Pakistan to India could carry no money or any other valuable things. So they had to undergo a thorough searching both of their belongings as well as their body by the officers at the border, be it man or woman. Taking the advantage of the rule , some of the dirty-minded Pakistani officers molested the young women publicly. They didn't pay any heed to the requests of the lady herself or of her family. One such incident has been mentioned within the novel that happened right before the eyes of Binu and he could do nothing except watching helplessly.

Now let's have a look at the approach of the society towards the surviving rape victims of the riot that made their life more miserable, as has been portrayed by the novelist. After reaching Sealdah, Binu and Jhinuk come to Suniti's (Binu's eldest sister) in-law's house. On their arrival Hemnolini, Suniti's mother-in-law and the all-in-all of the house, welcomes them but refuses the *pronam* from Jhinuk. Actually she wanted to avoid her touch. The touch of a raped girl would make her unholy. Jhinuk was allotted a room on the ground floor along with a maid servant, though the other members of the family and the other guest Binu were placed on the first floor. She says directly to Jhinuk, "See, now I want to say you something that would hurt you, but I can't help it. I have heard that you fell into the riot in Dhaka, and the *gundas* (hooligans) captivated you for a number of days. I felt so sad hearing the news. I know you are absolutely innocent. But I am an old lady, bound with the prejudices of the old days." Then she said, "the few days you are staying here, you'll stay at the room on the ground floor. We have our idol on the first floor. So it's better you won't enter the first floor" (*The Boat* 503-4) (translation mine). Binu is shocked to hear this. He couldn't even imagine that such a blow can

come, and that too from the close relatives. Jhinuk is so upset that she cries relentlessly. Then she refuses to stay at the house of Hemnolini and asks Binu to take her from there. Once again Jhinuk becomes a refugee, with no mental shelter for her.

When Abanimohon, Binu's father, returns from pilgrimage, Binu and Jhinuk go to stay at his house. Abanimohon accepts Jhinuk's *pronam*, provides them hospitality. Jhinuk is not untouchable to him. This encourages Binu to hope for something good. But then he talks to Binu separately and asks him about his future plan with Jhinuk. He reminds him that if he marries her, the relatives would leave/desert/cast them off. He then asks Binu whether he at all has the courage to marry such a girl. Then he suggests sending Jhinuk to the home built by the government for such wretched girls. Hearing this Jhinuk leaves the house at once without saying a word to anyone, not even meeting Binu. Much same kind of attitude is expressed by another old man Ramkesaba. He says to Binu that the missing of Jhinuk is a kind of Blessing in disguise for him. What would he do with such a girl? Neither could he have left her, nor could he accept her as his wedded wife. Binu felt deeply hurt to hear it from such a near relative.

Neelam's story is also almost similar. Her own family denied having her back into the family because of the prejudices of the society. The topsy-turvy in the lives of people during the partition couldn't change such meaningless prejudices. The belief that accepting a girl who has lost her virginity is a deadly sin is a deep-rooted one. The Rajinders have no escape/releverance from such belief. The only bright exception is Suresh.

The reaction of Dipali's family is even more shocking. The father laments to Binu, "My daughter wasn't found. It's a kind of blessing. What would I do with her if she were found? She couldn't be married. Nobody would receive/accept even a glass of water from our family. We would have lost the honour of the family. It is not right to wish the death of one's own child. But now I am praying to God relentlessly that the girl might die—" (Flows 104) (translation

mine). And even more surprising is their reaction when they hear of Dipali's marriage to Rafikul Islam, a Muslim young man. The marriage resulted from their mutual love. So it could be hoped that Dipali is going to lead a happy life hereafter, after experiencing so much sufferings in her former life. So it could be, rather should have been a good news to her parents. But the reality is just the opposite. Her parents are more shocked than ever. To them, the occurrence of the marriage has ruined the piety earned by their ancestors. Earlier her mother was crying relentlessly for the lost daughter. But the current news is so disturbing that she even tries to commit suicide. Isn't it a kind of selfish thought? How can the so-called honour of the family be prioritized over the well-being of the own daughter? If this be the attitude of the parents, then how the outsiders like Hemnolini, Ramkesab and others be criticized?

Now I would like to indicate to some contradictions, especially regarding Binu's viewpoint regarding these issues. Abanimohon raises a very pertinent question related to the future of Jhinuk and Binu, "If you marry her, the problem might be solved. But then the relatives would forsake/desert you. Besides, do you have the courage to marry such a raped girl?" (*The Boat* 622) (translation mine). Binu has no answer to it. His reaction to the question, as the novelist has narrated, is: "It seemed to Binu that the world around him is falling down. Only he knows that within what terrible situation he has taken Jhinuk across the border from the bitter atmosphere of East Bengal. But Abanimohon has made him stand before the most difficult, most crucial situation. Embarrassed, confused Binu couldn't think what to answer." (*The Boat* 623) (translation mine). Here I would ask the audience/readers to note the use of the two words 'embarrassed' and 'cunfused'. Later we see that Binu is annoyed with his father for his approach towards Jhinuk to the extent that he refuses the money his father wished to give him for his future. When Ramkesab hints at almost the same question, Binu's reaction too is almost the same. He leaves their house at once and decides never to go there again. He thinks that all the old people are the same—Hemnolini, Abanimohon, Ramkesab—entangled within the same

age-old prejudices. But what he misses is to analyze his own mind. Though not old, is he not entwined with the same prejudices? If not, then why couldn't he answer Abanimohon in positive? Why couldn't he declare clearly that he would marry Jhinuk? Immediately after the missing of Jhinuk we find Abanimohon repentant for his words. But Binu is still not realizing his own responsibility regarding the issue. May be, it wasn't the words of his father but Binu's silence that hurt Jhinuk the most.

Binu's reaction to the incident of Dipali's marriage also gives scope for questions. It seems he is sympathetic to her family, sharing with them their view that Dipali has invited damnation to the family by marrying a Muslim. We never see him to consider the issue from Dipali's point of view. He never thinks that even she has every right to be happy in her life. He never says or even thinks even once that the marriage is much better than her previous condition. Does it mean that Binu too is entwined with the prejudices of the society which is leading him to feel sympathy for Dipali's family preferring her death rather than for the wretched girl? If so, then does he have the right to criticize the other people like Hemnolini, Abanimohon or Ramkesab? Or is it the fact that the questions raised by these people instigate, though indirectly, to stand him before the mirror that makes him so furious against them? Perhaps so, as later we see him repenting for his lack of courage after he comes to learn about the story of Neelam and Suresh. Suresh was the eye-opener for him. But then it was too late. By now, the wretched girl has made herself lost forever, taking upon herself all the burdens of something for which she was not at all responsible.

Works cited:

Roy, Prfulla. *Keyapatar Nouko*. Kolkata: Karuna Prakashani, 2003. Print.

---. *Satodharay Boye Jay*. Kolkata: Karuna Prakashani, 2008. Print.

“ƏL-“MUFADDALİYYAT” KLASSİK ƏRƏB POEZİYASININ İLK ANTOLOGİYASI KİMİ

“AL-MUFADDALIYYAT” AS THE FIRST ANTHOLOGY OF CLASSICAL ARABIC POETRY

Dr. Əbilova Zəkiyyə Ağababa qızı
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru

XÜLASƏ

Ərəb ədəbiyyatında özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilən antologiyalardan biri VIII əsrdə yaşayıb-yaratmış Kufə məktəbinə mənsub bir ərəb dilçisi əl-Mufaddal (və ya Mufazzal) ibn Məhəmməd ibn Yə`la (və ya Mə`la) ibn Əmir ibn Səlim ibn ər-Ramal əd-Dabbiyə məxsusdur. Əl-Mufaddal elm aləminə gətirdiyi "كتاب الامثال" (“Kitəb əl-Əmsəl”) “Zərb məsəllər kitabı”, "كتاب العروض" (“Kitəb əl-`arud”) “Əruz”, "كتاب معانى الشعر" (Kitəbu-məaniş-şi`r) “Şeirin mənaları”, كتاب الالفاظ (Kitəbul-əlfaz) “Sözlər kitabı” kimi əsərləri ilə geniş şöhrət qazanmışdır. Əl-Mufaddal əd-Dabbi əsasən dilə aid tədqiqatlar və onun tədrisi ilə məşğul olmuşdur. Klassik ərəb şeirindən tərtib etdiyi “əl-İxtiyarat” (və ya “əl-Mufaddaliyyat”) antologiyası alimin yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Rəvayətə görə, əl-Mufaddal əd-Dabbinin antologiyası xəlifə əl-Mənsurun (h/d. 753-774) təşəbbüsü ilə oğlu əl-Mehdinin tərbiyə edilməsi üçün toplanılmışdır.

Antologiyaya 67 şairin 127 qəsidəsi daxil edilmişdir.“Əl-Mufaddaliyyat” əsərinə bir neçə şərh yazılmışdır. Alimlərin fikrincə, Mufaddal əd-Dabbinin “əl-Mufaddaliyyat” antologiyasına yazılan ən kamil və dəqiq şərh XI əsr dahi Azərbaycan alimi Xətib Təbriziyə (1030-1109) məxsusdur və həmin şərh əlyazması şəklində Tunisin Milli Kitabxanasının Əlyazmaları Fondunda saxlanılır. Şərh XI əsr dahi Azərbaycan alimi Xətib Təbrizinin xətti ilə olan, avtoqraf nüsxəsidir. Bu yazıda antoloiyanın tarixi və elmi əhəmiyyətindən bəhs olunur, ona yazılmış şərhlər və onların nüsxələrii xatırlanır.

Açar sözlər: *əl-Mufaddaliyyat, anologiya, Kufə məktəbi, Xəlifə əl-Mansur, Əlyazmalar Fondu.*

GİRİŞ

Ərəb ədəbiyatında poetik tənqid qədim tarixə malikdir. Hələ islamdan əvvəl Ukaz bazarında müəlliqələrə qiymət verilərkən o ilkin dövrlərini yaşayırdı. VII əsrdə islamın meydana gəlməsi ilə bu dinin müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərim nazil oldu. Ərəblərin ilk gördükləri yazılı nəsr mətni bəşər tərəfindən yazılmadığı üçün qavranılmasında şərhlərə ehtiyac duyulurdu. Peyyğəmbər (s) həyatda ikən bütün suallara özü aydınlıq gətirirdi. Odur ki, VIII-IX əsrlərdə yenidən ədəbi aləmə gələn poetik tənqid əsasən Quran ayələrinin dərk edilməsi üçün təfsir elminin yaranması və inkişafı məqsədini daşıyırdı. Eyni zamanda, həmin dövrdə dini və dünyəvi elmləri dərindən bilən islam alimləri qədim ərəb şeirinin nümunələrinin itməməsi üçün bunların ən yaxşılarını antologiyalar halında toplamağa başlamışlar.

Antologiyaların tərtib edilməsi. Antologiyaları toplamaq üçün filoloqlar səhraya gedir, əsil ərəb adət-ənənələrini, dilini qoruyub saxlamış bədəvi ərəblərin arasında olurdular ki, bu da onların yaradıcılıq işinə böyük təkan verirdi. Antologiya müəllifləri öz seçmələrini leksik, etnoqrafik və monoqrafik xarakterli müxtəlif şərhlər və izahlarla işləyirdilər. Onlar qədim şairlər haqqında müxtəlif rəvayətlər toplayır, şeirlərini köçürürdülər. Filiştinski bu barədə yazır: “İslamaqədərki poeziyanın ilkin nümunələri (V-VII) klassik ərəb dilində yaranmışdır. Bunlar şifahi olaraq ötürülmüş xə VII-X əsrlərdə ərəb filoloqları tərəfindən yazıya köçürülmüşdür”(1.6). Bədəvi ərəblərlə ünsiyyətdə olan filoloqlar eyni zamanda poeziyadakı qaranlıq ifadələrin araşdırılmasına, leksikondan çıxmış

mənaların toplanılıb üzə çıxarılmasına da xüsusi fikir verirdilər. Söz yox ki, müəlliflər şeirləri seçərkən dövrün zövqünü, maraq obyektini də nəzərə almışlar. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, xilafət şəhərlərində sənətkarlıq və ticarətin inkişaf etməsi ilə mədəniyyətin nisbətən dirçəlməsindən öncə, universitet və kitabxanalar təsis edilmiş, elm və incəsənət çiçəklənmiş, ərəblər əhəmiyyətli mənəvi dəyərlər yaratmışdılar ki, onların sırasında heç şübhəsiz ki, klassik ərəb ədəbiyyatı birinci yerlərdən birini tutur.

Həmin dövrdə ərəb şeirinin mərsiyə, mədhiyyə və həcv kimi janrları artıq geniş yayılmışdı. VIII-IX əsrlərdə böyük müsəlman-ərəb şairlərinin həyat tərzi də poeziyaya əhəmiyyəli təsir edirdi. (2.42) Belə ki, şəhərlərin arxitektura baxımdan gözəlliyi, xəlifənin sarayı və şəhərətrafı iqamətgahları yeni poeziyanın təsvir obyektinə çevilirdi.VIII-XII əsrlər ərəb ədəbiyyatının elə bir məhsuldar dövrü olmuşdur ki, məhz bu dövrdə ərəblərin elm və mədəniyyəti son dərəcə əhəmiyyətli zirvəyə çatmış və hətta Avropa elm və mədəniyyətinə nəzərə çarpacaq dərəcədə təsir etmişdir.

Antologiya müəllifləri əsərlərini tərtib edərkən, şeir nümunələrini bura müxtəlif baxımdan daxil etmişlər: kimi qafiyə hərfinə görə, kimi janr xüsusiyyətini nəzərə almış, kimi də şeirlərin məna cəhətdən bir-birinə yaxın olmasına xüsusi fikir vermişdir. Məhz antologiyaları bir-birindən fərqləndirən quruluş fərqi də bundan ibarət olmuşdur. Həmin dövrdə Həmmad ər-Raviyə, əl-Əsmayi, əl-Mufaddal əd-Dabbi kimi dil və ədəbiyyat biliciləri daha çox tanınmışlardan idilər.

Bu yazıda klassik ərəb şeirinin bilicisi və ilk antologiya müəllifi kimi əl-Mufaddal əd-Dabbinin həyat və yaradıcılığı ilə tanış olacaq, onun "əl-Mufaddaliyyat" antologiyasını nəzərdən keçirəcəyik.

Əl-Mufaddal əd-Dabbinin həyatı və yaradıcılığı. VIII əsrdə yaşayıb-yaratmış əl-Mufaddal ibn Məhəmməd ibn Yə`la (və ya Mə`la) ibn Əmir ibn Səlim ibn ər-Ramal əd-Dabbi, Kufə məktəbinə mənsub bir ərəb dilçisi olmuşdur. əl-Mufaddal mənşə etibarı ilə ərəb idi. Atası 30-90-cı (hicri) illərdə Xorasan sərhəddindəki ərəb hərbi hərəkatlarına aid məlumat əldə etmək üçün ora göndərilmişdir. 0, 60 il burada yaşamışdır.

Əbu Aburrəhman (və ya əbul-Abbas) Mufaddal bin Məhəmməd bin Yə`lə bin Amir Dabbi Kufi 100 (h)/718 (m) ilində Kufədə doğulmuşdur. Simək bin Hərb, Əbu İshaq əs-Səbi`i, Asim bin Əbi ən-Nucud, Mucahid bin Rumi və başqalarından dərs almışdır. Qare, xəbər ravisi, dilçi, qrammatik, ədib və şeir tənqidçısı olmuşdur.

Əl-Mufaddal elm aləminə gətirdiyi "كتاب الامثال" ("Kitəb əl-Əmsəl") "Zərb məsəllər kitabı", "كتاب العروض" ("Kitəb əl-`arud") "Əruz", "كتاب معانى الشعر" ("Şeirin mənaları"), كتاب الالفاظ ("Sözlər kitabı") kimi kitabları ilə geniş şöhrət qazanmışdır.

Əl-Mufaddal əd-Dabbi əsasən dilə aid tədqiqatlar və onun tədrisi ilə məşğul olmuşdur. O, Kufədə yaşayarkən, ərəb dilçiliyinin müxtəlif sahələrində tədqiqat aparmışdır. Ərəb dilinin incəliklərini dərindən bilən əl-Mufaddal əd-Dabbi ərəbcə nadir hallarda işlənən ifadələri araşdırmaqda ən gözəl məsləhətçi idi. O, uzun müddət ərəb dili və ədəbiyyatı ilə məşğul olmuşdur. Bağdada kedəndən sonra isə, Harun ər-Rəşid və İsa bin Cəfər kimi öndərlərin hüzurunda Əli bin Həmzə Kisayi və Əsmayi kimi alimlərlə şeir, dil və təfsir məsələləi müzakirə edirdi (8. 30, 364). Dilçiliyə həsr etdiyi əsərləri ilə birlikdə, əl-Mufaddal əd-Dabbi dərin mənalı şeirləri ilə də tanınmışdır. Yüksək şöhrət sahibi olan müəllifin şeirləri bu gün də qədim ərəb şeirinin həqiqi örnəkləri olduğuna dair özünəməxsus təminat verməkdədir. Tarixi gözəl bilən əl-Mufaddal həmçinin ərəblərin keçmiş müharibələri haqqında ustad idi.

Əl-Mufaddal əd-Dabbi ravilik sənətində də xüsui şöhrət qazanmışdır. O, müasiri Həmmad kimi "ər-Raviyə" ləqəbini qazanmışdır. Şeirlərində olduğu kimi, ravilikdə də əl-Mufaddal əd-Dabbinin sənətkarlığı müasirləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, o, " kufəlilərdən olan ən münasib şeir ravisi" kimi tanınmışdır. Əl-Mufaddal əd-Dabbinin raviliyi şeirin ancaq raviliklə yaşadıldığı və eyni zamanda bu sənətə yüksək qiymət verildiyi bir dövrə təsadüf edir. Elə buna görə də raviliyə olan maraq da böyük idi. Belə bir dövrdə əl-Mufaddal əd-Dabbi seçilənlərdən olmuşdur.

O, cahiliyyə dövrü şeirləri sahəsində səlahiyyətli bir alim olmuşdur. Əl-Mufaddalı bir ravi kimi başqalarından fərqləndirən əsas cəhət rəvayətlərindəki doğruluq, dəqiqlik olmuşdur. Məhz bu

cəhətdən o, dövrünün tanınmış ravisi Həmmadı kölgədə qoymuşdur. "كتاب الاغانى" (Kitəb əl-Əğəni)-də bu xüsusiyyətləri açıqca göstərən bir neçə hekayət var. Həmmad özü yazdığı şeirləri cahiliyyə dövrünün məşhur şairlərinin şeiri olduğunu iddia etdiyi bir halda, əl-Mufaddal qədim şeiri saf, olduğu kimi rəvayət etmişdir. Bu baxımdan da əl-Mufaddal Həmmadın ərəb şeirinə təsirinin pis olduğunu və bu yanlış təsirin nəticələrini aradan qaldırmaq heç vaxt mümkün olmayacağını söyləmişdir. Bu yanlışlığın dil xətalarından, yaxud da şairlərin adlarının səhv salınmasından ibarət olduğunu soruşduqda o, belə cavab vermişdir: "Hamısı bundan ibarət olsa idi, düzələ bilərdi, lakin o, lap pis etmişdir. Özü qədim şeiri çox yaxşı bilən bir şair olduğundan, qədim şairlər üslubunda şeir yazmağa qadir idi. Qədim doğru qəsidələr içərisinə özünün şeir parçalarını qoşmuşdur. Bunu yalnız qədim şeiri çox gözəl bilən adam edə bilər".

Rəvayətə görə, bir gün Həmmad xəlifə əl-Mehdinin hüzurunda öz şeirlərini Züheyir ibn əbi Sülmanın şeiridir, deyə oxuyarkən, əl-Mufaddal onu yaxalamış, tutarlı dəlillərlə sübut etmişdir ki, şeir Züheyrin deyil, məhz özünündür. Həmmad şeiri pozduğunu etiraf etməyə məcbur olmuşdur.

Başqa bir mənbədə isə bu fikri təsdiq edən daha geniş məlumat vardır. Əl-Mufaddal əd-Dabbinin şagirdi İbn əl-Ərəbi demişdir ki, əl-Mufaddal danışırdı ki, raviyə Həmmad şeiri özbaşına buraxmışdır. O, şeiri elə korlamışdır ki, heç vaxt düzəltmək mümkün olmayacaq. Ondan soruşmuşlar ki, bu səhvlər nə cəhətdəndir, rəvayətləri səhv söyləmişdir, yoxsa, qrammatik qaydalara əməl etməmişdir? O, demişdir: "Əgər belə olsa idi, elm əhli şeiri səhvlərdən təmizləyər, onu düzgün istiqamətləndirərdi. Lakin, o, ərəb dilinin, ərəb şeirinin görkəmli alimi, dövrünün alimlərinin və onların ideyalarının istiqamətləndiricisidir". Əl-Mufaddal əd-Dabbi davam edərək demişdir: "Şeir insanın həyat yoluna bənzəyir ki, bu yol da onu şeirə verir. Şeir isə onu (təşəbbüslərə) aparır. Orada o, qədim şeirlə birləşir. Burada tənqidçi şairdən başqa heç kəs hansının onun öz şeirlərinin və ya qədim nümunələrin olduğunu aydınlaşdıra bilməz.

Beləliklə, eyni hadisəni ifadə edən hər iki misaldan belə məlum olur ki, qədim şeiri gözəl bilən əl-Mufaddal əd-Dabbi onun təmizliyini, saflığını qorumayanlara qarşı barışmaz olmuşdur. Onun üçün yeni yaranmış poeziya nə qədər mənalı, rəvan olsa da onu qədim şeirə qataraq, qədim şeir nümunəsi kimi qələmə vermək şeirə, şeir aləminə qarşı hörmətsizlikdir. Eyni zamanda bağışlanılmaz səhvdir.

Şeirə yüksək qiymət verən əl-Mufaddal əd-Dabbi bütün yaradıcılığı boyu onun təmizliyini qorumuşdur. Əl-Mufaddal nəyinsə xatirinə şeir yazmamışdır. Daha doğrusu, şeir yazarkən, əvvəlcə onun qiymətini müəyyənləşdirməmişdir.

Əl-Hüseyn bin Məhəmməd bin Cəfər əl-Xaminin və Əli bin Məhəmməd bin əs-Sirri əl-Həmədaninin dediklərinə görə, Cöhdə nəql etmişdir ki, Hərun ər-Rəşid hərdən əl-Mufaddal əd-Dabbinin yanına gələr, onun şeirlərinə qulaq asardı. Bir gün o, yenə əl-Mufaddalın yanına gəlir. Söhbət əsnasında barmağındakı 1800 dinarlıq üzüyü göstərib deyir: "Bu üzük sənindir. De, görək, canavarda yaxşı xüsusiyyət varmı və o nədir?

Əl-Mufaddal əd-Dabbi aşağıdakı beyti söyləmişdir:

ينام باحدى مقلتيه و يتقى
بأخرى المنايا فهو يقظان هاجع

Beytin tərcüməsi belədir:

(O, yatarkən, göz qapaqlarından birini yumur, digərini isə açıq qoyur ki, taleyini qorusun. O, yatmış halda oyaqdır).

Qurd yırtıcı, ziyankar bir heyvan olaraq insanın düşməni hesab edilmişdir. İnsan ona qarşı həmişə mübarizə aparmışdır. Buna baxmayaraq, əl-Mufaddal əd-Dabbi qurdda olan yaxşı xüsusiyyəti duymuş və şeirində təqdim etmişdir. Əlbəttə, qurdun bu sayıqlığının onun özündən başqa heç kəsə xeyri yoxdur. Ola bilsin ki, bu sayıqlıqla özünü qoruyaraq dincələn canavar beş dəqiqədən sonra kiməsə ziyan vuracaq. Lakin indi o, kiminsə qəzəbinin qurbanı olmamaq üçün sayıqlığını əldən vermir, yatmış halda oyaq qalır.

Beyt Hərun ər-Rəşidin xoşuna gəlir. O, qızıl üzüyü barmağından çıxarıb, əl-Mufaddala tərəf uzadır və deyir: "Bu sözləri sənin dilinin üstünə qoyan qızıl üzükdən başqa heç nə olmadı" (8.30.364).

Əl-Mufaddal əd-Dabbi üzüyü alır və əzib bir tərəfə atır. Rəvayətə görə, Ummul Cəfər sonralar

1800 dinara bir üzük almış və onu hədiyyə olaraq şairə göndərmişdir.

Beləliklə, əl-Mufaddalın yalnız insan cəmiyyətini duyan, düşünən, onun problemlərini dərk edən bir şair deyil, həm də canlı mühitə, təbiətə, onun incəliklərinə biganə qala bilməyən bir şəxsiyyət olduğunu görürük. Həm də nikbin, məğrur bir şairdir. O, yarıciddi, yarızarafat deyilmiş "bu sözləri sənin dilinin üstünə qoyan qızıl üzükdən başqa heç nə olmadı" kəlmələrini eşitdikdə, üzüyü şeirinə verilən qiymət kimi deyil, ona vurulan ləkə kimi qəbul etdiyindən, hətta üzüyü verənin kim olmasına baxmayaraq, onu əzib atır. Bununla da o, istər şeirinin, istərsə də öz qiymətini bir daha yüksəltmiş olur.

Əl-Mufaddal əd-Dabbi uzun müddət Kufə məktəbində dərs demişdir. O, ərəb dilini, ədəbiyyatını, xüsusilə, qədim ərəb şeirinin incəliklərini tədris etmişdir. Şagirdləri öz ustadlarını sevərək, böyük məmnuniyyətlə həvəslə ondan öyrənmişlər.

Əbu Abdullah bin əl-Ərəbi, Əbu Zeyd əl-Ənsari xələfi əl-Əhmar, Məhəmməd bin Əhməd bin Abdullah ət-Tuval ən-Nəhvi, Məhəmməd bin Su`dən əd-Darir, əl-Kufi ən-Nəhvi əl-Muqrari və başqaları əl-Mufaddalın yetişdirmələri olmuşlar. Xəlifə əl-Mehdi onun sevimli şagirdlərindən olmuşdur. Hərun ər-Rəşid dövründə uşaq tərbiyə etmək üçün ən böyük rol oynamış ədəbi vasitə əl-Mufaddalın əl-Mehdini tərbiyə etmək üçün topladığı "əl-Mufaddaliyyat" əsəri olmuşdur. Onun şagirdləri öz yaradıcılıq əsərlərində tez-tez müəllimlərindən iqtibaslar gətirmiş, onunla bağlı xatirələrindən iftixarla söhbət açmışlar. İbn Kuteybə də əl-Mufaddal sənətinin davamçılarındandır. O, dil, ədəbiyyat sahəsində dəqiq fikir söyləmək lazım gələrkən, tez-tez öz rəyini söyləməmiş, əl-Mufaddal əd-Dabbiyə, əl-Əsmaiyə, Əbu Ubeydəyə isnad etmişdir (2. 218).

İbrahim bin Mehdi müəllimi Əyyad əl-Müəddibin (əl-Mufaddal əd-Dabbinin şagirdi olmuşdur) tez-tez əl-Mufaddal əd-Dabbi haqqında danışdığını söyləmişdir. Söhbətlərindən birində əl-Mufaddalın bir qədər əvvəl Həmmad haqqında qeyd etdiklərimizi bir daha təsdiq edən məlumatı vermişdir.

İbrahim bin Mehdi demişdir ki, ravi ağam Əyyad əl-Müəddib söyləmişdir ki, Əmirul- Möminin əl-Mehdinin Aysəbəzdəki evində idik. Orada ərəb tarixi, ədəbiyyatı, şeiri və dili sahəsində şöhrət qazanmış bir neçə ravi və alim toplanmışdı.

Xidmətçilərdən bir neçəsi çıxdı və ravi əl-Mufaddal əd-Dabbini çağırdı. O, içəri keçdi və xeyli orada qaldı. Sonra onlar Həmmad və əl-Mufaddalla birlikdə yanımıza gəldilər. Həmmadın üzündə sınıqlıq, əl-Mufaddalın üzündə isə sevinc var idi. Sonra Hüseyn əl-Xadim çıxdı, üzünü toplaşanlara tutdu və dedi: "Ey, elm əhlindən bura toplaşanlar, Əmirül-Möminin əmri ilə şair Həmmada şeirinin yüksək keyfiyyətliliyi, rəvayətlərə başqa şeirlərdən əlavə edərək söylədikdə göstərdiyi qəhrəmanlığa, məharətə görə iyirmi min dirhəm, əl-Mufaddal Dabbiyə isə rəvayətlərinin inandırıcılığına və dolğruluğuna görə əlli min dirhəm çatmışdır. Kim ki yeni şeir dinləmək istəyir, Həmmada qulaq assın, kim ki doğru, təmiz və əlavələrsiz rəvayətə qulaq asmaq istəyir, qoy, əl-Mufaddalın rəvayətlərinə müraciət etsin". Sonralar biz əl- Mufaddaldan bunun səbəbini coruşduqda, o, demişdir:" Məni təkcə içəri çağırdı. Züheyr bin Əbu Sülmanın qəsidələrindən birindəki "دع ذا" kəlmələri ilə başlayan beytdən əvvəl gələn beyti yerinə qoymağımı tələb etdi". Əslində isə qəsidə özü bu beytlə başlayır. Ondan əvvəl heç bir beyt yoxdur. Əl-Mufaddal cavabında:" Yə Əmirəl-Möminin, ola bilsin ki, bu beytdən əvvəl hər hansı bir beyt var, amma bu barədə heç kəs bir şey bilməyir." Sonra xəlifə Həmmadı çağırmış və həmin sualı ona da vermişdir. O demişdir ki, Züheyr belə deməmişdir. Əl-Mehdi qəsidənin başlanğıcının necə olduğunu coruşduqda o, aşağıdakı beytləri demişdir:

لمن الديار بقنة الحجر
اقوين مذ حجج و مذ دهر
قفر بمندفع النجائب من
ضفوى اولا شالضال و السدر
دع ذا وعد القول من هبرم
خير البلاة و سيد الحضر1

Xəlifə bu beytlərin artıq olduğunu, Züheyr tərəfindən deyilmədiyini bildirdikdə, Həmmad etiraf etməyə məcbur olmuşdur.

Həmmad şair kimi dövrünün misilsiz şairlərindən olmuşdur. Lakin rəvayətlərinə gəldikdə, əl-Mufaddal ondan yüksəkdə durmuşdur. Əl-Mufaddalın bu sahədəki müvəffəqiyyəti onun son dərəcə ciddiyyətindən irəli gəlmişdir. Əl-Mufaddal da Həmmad kimi şair idi. Əgər istəsə idi, o da beytə müəyyən əlavələr edər, Züheyr əs-Sülmanın adı ilə bağlayardı. Bəlkə ona Həmmaddan da çox inanardılar. Lakin şeirin saflığını, təmizliyini hər şeydən üstün tutan əl-Mufaddal belə edə bilməzdi. Şeirin həqiqi şöhrəti onun üçün öz saxta şöhrətindən yüksək idi. Söz yox ki, müəllimlərinin şeirə olan bu hörmətinə onun şagirdləri də biganə qala bilməzdilər.

Hər bir söhbətində şagirdlərini yaradıcılıq axtarışlarına səsləyən əl-Mufaddal əd-Dabbi öz yeni əsərlərini həmişə onlar qarşısında oxumuşdur. Rəvayətə görə, yetişdirməsi olan Məhəmməd bin Ziyad əl-Mə`arif ibn əl-Ərəbi əl-Mufaddal Dabbinin əsərlərinin ilk oxucusu və mühərriri olmuşdur.

Əbu Abdurrəhman əd-Dabbi dilçi ədib, raviyə, kufəlilərin ən zəngin məlumatlı şeir və ərəb dilinin bilicilərindən olmuşdur. Ətrafındakı ədəbiyyat xadimlərini öz tənqid süzgəcindən keçirən əl-Mufaddal əd-Dabbinin Asim bin Əbi ən-Nücud, Əbi İshaq əs-Səbiyi, Simmək bin Yərub və başqaları haqqında rəvayətləri vardır.

Əl-Mufaddal əd-Dabbi bir şair kimi əl-Fərəzdəqi yüksək qiymətləndirmişdir. Ondan soruşmuşlar ki, əl-Fərəzdəq daha böyük şairdir, yoxsa Cərir? O, cavab vermişdir ki, əl-Fərəzdəq. Səbəbini soruşduqda demişdir: "Çünki, o, bir beytdə iki qəbiləni həcv etmişdir". Sonra aşağıdakı beyti nümunə göstərmişdir:

عجيب لعجل اذ تهاجى عبيدها
كما آل يربوع مجوا آل دارم

(Əcl qəbiləsi üçün onun qullarının həcv edilməsi təəccüblüdür. Necə ki, Ali-Yərbu qəbiləsi Ali-Darimi həcv etmişdir?).

Bu vaxt Cəririn aşağıdakı beytini nümunə göstərmiş,

ان الفرزدق و البعيث وامه
وابا البعيث لشر ما استار

(əl-Fərəzdəq, Bəis, onun anası və atası pərdələnməsi mümkün olmayan pis adamlardırlar) və demişlər ki, Cərir də bir beytdə üç qat həcv etmişdir.

Doğrudan da, bu beytdə üçqat, dördqat həcv vardır. Şeirin incəliklərinə dərindən bələd olan əl-Mufaddalın nəzərincə nə bu şeir, nə də bu həcv həqiqi nümunə deyildir. Əl-Mufaddal əd-Dabbi cavabında belə söyləmişdir:

أى شئ اهون من
ان يقول انسان فلان، فلان، فلان

(İnsanın "filan", "filan", "filan" deməsindən asan nə var ki?)

Beləliklə, şeirdə rəvanlığı, dərin mənalılığı sevən əl-Mufaddal bayağılığı və təkrarı şeirin həqiqi mənasına sığışdırmır. Bəlkə də bu hissə Cərir yaradıcılığında ən zəif hissədir. Lakin əl-Mufaddal əd-Dabbi böyük şairə bu cüzi səhvi də bağışlaya bilməyir.

Əl-Mufaddal əd-Dabbi öz əsərlərində bir sıra şairlər haqqında məlumat verdiyi kimi, onun həyatı və yaradıcılığı ilə tanış olan Əli bin Həmzə əl-Kisayi, Yəhya bin Ziyad əl-Fəraqi və bir sıra digər şairlərin də əl-Mufaddal əd-Dabbi haqqında zikrayət və məlumatları vardır.

Əl-Mufaddal bin Məhəmməd bin Yəla əd-Dabbi əl-Kufi haqqında Əbu Zəkəriyyə Yəhya bin Ziyad əl-Fərai, Məhəmməd bin Ömər əl-Qasubi, Əbu Kəmil əl-Cəhdəri, Əbu Abdullah Məhəmməd bin Ziyad bin əl-Ərəbi, Əhməd bin Məlik əl-Əşiri və başqaları danışanda, Səmmək ibn Hərb, Əbu

İshaq əl-Səbiyi, Asim bin Əbi ən-Nücud, Mucəhid bin Rumi, Səlniman əl-Əməli, İbrahim bin Mucəhir və Məğirə bin Məqsim eşitmişlər ki, o, ədəbiyyat, məlumat və ərəb tarixinin bilicisi, rəvayətlərinin dəqiqliyini sübut edən bir raviyə olmuşdur. O, Bağdada Hərun ər-Rəşidin zamanında gəlmişdir.

Əl-Mufaddaləd-Dabbinin ölüm ili müxtəlif tarixlərə, gah 164h. (780m), gah 168h. (784m), gah da 170h. (786m) illərinə aid edilir. Xeyrəddin əz-Ziriklinin tərtib etdiyi, Beyrutdakı "دار العلم الملايين" mətbəəsində çapdan çıxmış "قاموس التراجم"-dəki məlumata əsasən (10) o, 167h. (784-cü miladi) ilində vəfat etmişdir.

Beləliklə, əl-Mufaddal əd-Dabbinin həyat və yaradıcılığı ilə qısaca da olsa tanış olduq. Lakin onun ən mühüm əsəri olan, iki əsr sonra Azərbaycanın görkəmli alimi Xətib Təbrizinin şərh yazdığı "əl-Mufaddaliyyat" adı ilə tanınan "əl-İxtiyarat" əsəri üzərində xüsusilə dayanmaq məqsədəuyğun olardı.

Əl-Mufaddaliyyat (və ya "əl-İxtiyariyyat") kassik ərəb şeirinin ilk antologiyası kimi. Ərəb ədəbiyyatında özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilən antologiyalardan biri VIII əsrdə yaşayıb-yaratmış Kufə məktəbinə mənsub bir ərəb dilçisi, qədim ərəb şeirinin ən məşhur ravilərindən olan əl-Mufaddal (və ya Mufazzal) ibn Məhəmməd ibn Yə`la (və ya Mə`la) ibn Əmir ibn Səlim ibn ər-Ramal əd-Dabbiyə məxsusdir. "Əl-İxtiyarat" (və ya "əl-Mufaddaliyyat") antologiyası əl-Mufaddal əd-Dabbinin ən çox tanınmış əsəridir. Ərəbcə şeir məcmuəsinin ən qiymətlisi olan bu müntəxəbatın yaranması ilə bağlı müxtəlif versiyalı məlumatlar vardır. Bir rəvayətə görə, əl-Mufaddal ilk dəfə Bəsrə ilə tanış olmaq üçün bura gələrkən İbrahim bin Abdullah bin Həsənə sığındığı vaxt antologiyanı onun üçün toplamış və "əl-İxtiyarat" adlandırmışdır. Sonralar xəlifə əl-Mansurun tapşırığı ilə gələcək xəlifə əl-Mehdi üçün ona əlavələr etmişdir. Bu dəfə əsasən tərbiyəvi və təlimə önəm verən, özündə əxlaqi keyfiyyətləri əks etdirən qəsidələr seçmişdir. Qəsidələrin sayı 128-dən bir qədər az və ya çox olar (3). "الاعلام" (əl-Ə`ləm)-in məlumatına əsasən, əl-Mufaddal əd-Dabbinin ətrafına tez-tez şeir həvəskarları toplaşar, o, onları özünün yeni şeirləri və xoşladığı şairlərin şeirlərindən nümunələrlə tanış edərdi. Onun belə qonaqlarından biri də İbrahim ibn Abdullah idi. İbrahim ibn Abdullah əl-Mufaddalın yanında olmağı xoşlayardı. O, əl-Mufaddalın yanına gələndə şair onu yeni kitablarla tanış edərdi. Bir gün yenə də o əl-Mufaddal əd-Dabbinin yanında qalanda, ravi ona oxumaq üçün bir neçə kitab verir. O, kitabları oxuyur və xoşuna gələn şeirlərin üstünə işarələr qoyur. Sonralar əl-Mufaddal əd-Dabbi həmin şeirləri bir cild halında toplamış və "اختيار المفضل" ("İxtiyar əl-Mufaddal") adlandırmışdır.

A. Qasımova antologiyanın tərtib edilmə səbəbini verərkən qeyd edir:"Xəlifə Mənsur oğlunun təlim-tərbiyəsini Mufaddal əd-Dabbiyə tapşırır. Bir gün xəlifə oğlunun dilindən gözəl bir şeir eşidir. Məlum olur ki, şeiri ona müəllimi əl-Mufaddal öyrədib. Xəlifə əl-Mufaddala az tanınan, şeiri az olan şairlərin poeziyasını toplamağı tapşırır" (5.85). Digər bir rəvayətə görə, əl-Mufaddal Əlinin (ə) ailəsinin tərəfdarı olmuşdur. Artıq qeyd edildiyi kimi, o, ən-Nəfz əz-Zamiyanın qardaşı İbrahim ibn Abdullah ibn Həsənin Abbasi xəlifəsi əl-Mənsura qarşı üsyanında iştirak etmişdir. Lakin bu üsyan müvəffəqiyyət qazana bilməyir, yatırılır. İbrahim ələ keçir və onu öldürürlər. Bu vaxt əl-Mufaddal da həbs olunur. Lakin əl-Mənsur onu əfv edir və tapşırır ki, oğlu əl-Mehdi üçün ədəbiyyat və əxlaqa dair şeirlər seçsin. O, Mufaddaliyyatı tərtib edir (6). Sonralar əl-Mehdi onun müşayəti ilə Xorasanı ziyarət etmişdir. Əsəri əvvəlcə "əl-İxtiyarat", sonradan öz nisbəsini verərək "əl Mufaddaliyyat" adlandırır. Burada ərəb əxlaqını və danışıq üslubunu qoruyub saxlayır. Versiyalar müxtəlif görünsə də, hər biri xəlifə əl-Mənsur və onun oğlu əl-Mehdinin adı ilə bağlıdır. Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, əsər əl- Mənsurun sifarişi ilə oğlu əl-Mehdi üçün tərtib olunmuşdur.

Antologiyaya daxil edilmiş şeirlərlə bağlı da tədqiqatçıların fərqli fikirləri vardır. Səmsəddin Samiyə görə isə, "Ondan sonra bəziləri ona digər şeirlər əlavə etmişlər. Bəziləri əsil şeirlərdən bir qismini kənara qoymuş, müfəssəl, müxtəsər və müxtəlif nüsxələr vücuda gətirmişlər" (7.VI, 4359). İslam ensiklopediyası isə, əvvəldə qəsidələrin sayının səksənə qədər olduğunu yazır. "Daha sonra Əsmayi və başqa tələbələrinin əlavələri ilə yüz iyirmiyə çatmışdır (8. 30, 366). Ancaq müəllifin oğulluğu və tələbəsi Əbu Abdullah ibn Ərəbinin rəvayətində yüz iyirmi səkkiz qəsidə olduğu

bildirilir.

756-cı ildə tamamlanmış antologiyaya 67 şairin qəsidəsi daxil edilmişdir. Şairlərdən çoxu Ərəbistan yarımadasının mərkəzi və şərq hissəsində yaşayan bədəvi qəbilələrdən olub, 550-650-ci illər arasında yaşamışlar. Onlardan altısı müsəlman, on dördü muxadramun, dördü xristian (ikisi nasrani olmaqla), ikisi yəhudi, digərləri isə müxtəlif dinlərə mənsub olmuşlar. Antologiyaya aşağıda adları sadalanan şairlərin qəsidələri daxil edilmişdir:

تأبط شرا ؛ لكلحبة العرني؛ الجميح منقذ بن الطماح؛ سلمة بن الخرشب الأنماري ؛ متمم بن نويرة ؛
بشامة بن عمرو؛ المسيب بن على؛ الحصين بن الحمام المري؛ رجل من عبد القيس ؛ المرار بن منقذ ؛ عبد الله بن سلمة
مزرد يزيد بن ضرار الذبياني ؛ الغامدي ؛ الشنفري الأزدي ؛ المخبل السعدي ؛
سلامة بن جندل الحارث ثعلبة بني صعير بن خزاعي المازني ؛ عمرو بن الأهتم بن سمى السعدي المنقري ؛
بن حلزة اليشكري ؛ عبدة بن الطبيب ؛ المثقب العبدي ؛ ذو الإصبع العدواني واسمه حرثان ؛ عبد يغوث بن وقاص
الحارثي ؛ الحارث بن وعلة الجرمي ؛ جبيهاء الأشجعي ؛ شبيب بن البرصاء؛
عوف بن الأحوص ؛ ربيعة بن مقروم ؛ سويد بن أبي كاهل اليشكري ؛ الأخنس بن شهاب ؛ جابر بن حنى التغلبي ؛
الأسود بن يعفر النهشلي ؛ المرقش الأكبر؛ المرقش الأصغر ؛ محرز بن المكعبر الضبي ؛
بشر بن ثعلبة بن عمرو ؛ عميرة بن جعل ؛ افنون التغلبى ؛ امرأة من بني حنيفة ترثي يزيد بن عبد الله بن
عمرو بن مرثد ؛ عبد المسيح بن عسلة ؛ أبو قيس بن الأسلت الأنصاري ؛ سويد بن خداق ؛ مرة بن همام ؛ مقاس
العائدى ؛ راشد بن شهاب اليشكري ؛ الحارس بن ظالم ؛ الخصفي من محارب ؛ السفاح بن بكير؛ ضمرة بن ضمرة ؛
عوف بن عطية ؛ بشر بن أبي خازم ؛ سنان بن أبي حارثة المري ؛ زبان بن سيار ؛ معاوية بن مالك ؛ عامر بن
الطفيل ؛ عوف بن الأحوص ؛ الجميح الاسدى ؛ سبيع بن الخطيم التيمي ؛ عبد الله بن عنمة الضبي ؛ عبد قيس بن
؛ بشامة بن الغدير ؛ أبو ذؤيب ؛ الأسود بن يعفر ؛ الممزق العبدي . خفاف ؛ أوس بن غلفاء الهجيمي ؛ علقمة
خراشة بن عمرو العبسي

Janr baxımından topluda altmış bir dənə çoxmənalı qəzəl, yeddi mərsiyə, əlli səkkiz təkmənalı qit`ə, bir neçə əlavə parça yer alır. Qəsidələrin çoxunun sonunda qəbilələrarası qan davası, həcv, şairin özü və qəbiləsi ilə öyünməsi kimi mənalar yer alır. Mərsiyələrdə qadınların intiqama çağıran naləsi, qit`ələrdə qəbilələrarası döyüş və həcvlə fəxr mövzuları öz əksini tapır. Bəzi şeirlərdə isə, dəvə, at, keçi, ov və içki təsvirləri, habelə, gənclik və ölüm kimi motivlərə müraciət olunur.

İki ən qədim antologiyadan birinin müəllifi olan Əl-Mufaddal əd-Dabbi (Digəri Həmmaddır) qəsidələri seçərkən qafiyə prinsipini əsas götürmüşdür. Əl-Mufaddal əd- Dabbidən başqa bir sıra şairlər də "Mufaddaliyyatlar" toplamışlar. Onlardan المفضل بن سلمة بن عاصم ابو طالب الكوفي (əl-Mufaddal bin Səlmə bin Asim Əbu Talib əl-Kufi), المفضل بن محمد الاصبهانى (əl-Mufaddal bin Məhəmməd əl-İsbəhəni), المفضل بن محمد بن مسعد بن محمد المعرى ابو المحاسن (əl-Mufaddal bin Məhəmməd bin Mus`əd bin Məhəmməd əl-Məərri Əbu əl-Muhasin) və başqalarını göstərmək olar. Lakin bunların arasında ən çox diqqəti cəlb edəni və geniş yayılanı əl-Mufaddal əd-Dabbinin "Mufaddaliyyat"ı olmuşdur. Əl-Mufaddal əd-Dabbinin "İxtiyarat"ını digər "Mufaddaliyyat"lardan fərqləndirən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, bu əsərə daxil edilmiş qəsidələr bütöv verilmişdir. Onu da qeyd edək ki, dövrümüzün ən görkəmli şərqşünaslarından olan Fuad Sezgin istər Həmmad ər-Raviyə, istər əl-Mufaddalın, istərsə də ki, əl-Əsmainin bütün qəsidələri toplamağa çalışmadıqlarını, yalnız mövcud toplulardan seçmələr etdiklərini qeyd edir (9 . II.55).

Artıq qeyd edildiyi kimi, əl-Mufaddalın ən geniş yayılmış əsəri, tələbəsi, gələcək xəlifə əl-Mehdi üçün topladığı "əl-Mufaddaliyyat" adı ilə tanınan qədim ərəb qəsidələri məcmuəsidir. "Mufaddaliyyat" ərəb şeirinin ən qədim antologiyası hesab edilir. İbn Nədim qeyd edir ki, əd-Dabbi kitabı Abbasi əl- Mehdi üçün tərtib edəndə 128 qəsidədən ibarət idi. Sonralar ravilər qəsidələrin sayını ya artırıb, ya da azaldıblar. Deyilənə görə, Mufaddal Antologiyanı təqdim etmək üçün Əmir Mehdinin Aysəbəzdəki evində qonaq olur. Əmir özü onu qarşılayır. Görüş əsnasında rəvayətlərinin doğru və səlisliyini yüksək qiymətləndirən əl-Mehdi alimi 50 000 dirhəmlə mükafatlandırır (6).

Mənbələrdə antologiyaya daxil edilmiş qəsidələrin sayında da cüzi fərq nəzərə çarpmaqdadır. Birində qəsidələrin sayının 126, digərində 128, başqa birində isə, 130 və s. olduğu göstərilir. Təsadüfi deyildir ki, antologiyanın İstanbul nüsxəsi barədə məlumat verən "Köprülü" onu المفضليات مع زياداتها ("əl-Mufaddaliyyat", əlavələri ilə) başlığı altında təqdim edir (11. II, 657). Bu da ona dəlalət edir ki, əsər hələ şərh edilməmişdən ona bəzi əlavələr edilmişdi. Sayla bağlı irəli sürülən fikirlərə gəlincə,

onların arasında o qədər də böyük fərq yoxdur. Əgər əsərin keçib gəldiyi tarixə nəzər salsaq, bu fərqləri doğuran səbəbi aydınlaşdıra bilərik. Əsər VIII əsrdə yazılmış və uzun müddət əlyazması şəklində qalmışdır. Bir müddət ravilərin dilində dolaşmışdır. Ehtimal ki, sonralar əsərin üzü köçürülmüşdür. Yalnız 1926-cı ildə əsər nəşr olunmuşdur. Təbii ki,bu uzun sürən 12 əsrlik bir dövr ərzində əsərə müəyyən əlavələr edilməyə bilməzdi. Və yaxud da əksinə, əsərdəki qəsidələrdən hansısa unudulmaya bilməzdi. Eyni zamanda, bu fərqlər əl-Mufaddal əd-Dabbi yaradıcılığına böyük maraqla və hörmətlə yanaşan görkəmli şəxsiyyətlərin də nəzərindən yayınmamışdır. Əgər onların bu haqda rəylərinə müraciət etsək, bizi düşündürən suala cavab tapmış olarıq. İbn ən-Nədim bu barədə yazmışdır:

"و هي ١٢٨ قصيدة و قد تزيد و تنقص و تتضدم القصائد و تتا خربحسب الرواة عنه ...."

("O, (əl-İxtiyarat") 128 qəsidədən ibarətdir. Ola bilsin ki, ravilər tərəfindən qəsidələrin sayı artırılıb-azaldılmış və ya yerləri çarpaşıq salınmışdır").

Göründüyü kimi, İbn ən-Nədimin qənaətləri də bizim gəldiyimiz nəticəni təsdiq edir. Əl-Mufaddal əd-Dabbinin şagirdi İbn əl- Ərəbinin də bu haqda rəyi belədir. Əsas odur ki, bütün mənbələrdə əsər əl-Mufaddal əd-Dabbinin adı ilə bağlıdır və bura daxil edilmiş qəsidə müəlliflərinin cahiliyyə dövründə və islamın ilk illərində yaşayıb yaratdıqları göstərilir.

"Əl-Mufaddaliyyat"ın nəşrləri. Əsər ilk dəfə 1345 hicri (1926 miladi) ilində Misrin ər-Reyhaniyyə mətbəəsində "الثمرات" ("əs-Səmrat") qəzetinin redaktoru Həsən ən-Nədvəbinin redaktəsi ilə çap olunmuşdur. Əsər iki cilddən ibarətdir. Birinci cildin birinci səhifəsində bu sözlər yazılmışdır:

المفضليات. اختيار ما بأمر امير المؤمنين ابن جعفر المنصور لولى عهده المهدى العباسى من شعر العرب ابو العباس المفضل بنو محمد الضبّى[2]

("əl-Mufaddaliyyat". Onu Əmirul- Möminin İbn Cəfər əl-Mənsurun əmri ilə öz dövrünün valisi əl-Mehdi əl-Abbasi üçün ərəb şeirindən Əbu əl-Abbas əl-Mufaddal bəni Məhəmməd əd-Dabbi seçmişdir). Əsərin hər iki cildi 15797 və 15798 şifrləti altında Tunisin Milli kitabxanasında saxlanılır.

Əsər ikinci dəfə 1370 hicri (1952-ci miladi) ili, may ayında Misrin "دار المعارف" ("Dərul-Mə`arif") nəşriyyatında Əhməd Məhəmməd Şakir və Abdussəlim Məhəmməd Hərunun tədqiqat və şərhləri əsasında nəşr olunmuşdur. Bu tərtibatda Əhməd Məhəmməd Şakir və Abdussəlam Məhəmməd Hərunun hər iki nəşrə yazdıqları müqəddimələr verilmişdir.

Əsərin birinci nəşrinə yazılmış müqəddimə بسم الله الرحمن الرحيم –lə başlayır. Sonra əsərin nəşr olunma səbəbi göstərilir. Müqəddimədə yazılıb:

فقد بدا لنا أن ننشر نفائس الشعر فى العصور الاولى وما بعد ها. و الشعر ديوان العرب و ترجمان افكارهم، و عنوان مفاخرهم، و رافع الواية عظمتهم، ثم هو المرآة الصادقة لحياتهم.

("Bizim ağlımıza gəldi ki, islamın ilk əsrlərində və ondan sonrakı dövr ərəb şeirinin ən nəfis nümunələrini nəşr edək. Şeir ərəblərin divanı, onların fikirlərinin tərcüməçisi, fəxrlərinin ünvanı, əzəmətlərinin, böyüklüklərinin yüksələn bayrağıdır. O, onların həyatının sadiq güzgüsü olmuşdur").

Müqəddimə müəllifləri bütün ümmətin adından çıxış edərək, tarixin dünya mədəniyyətinə layiqli töhfələr vermiş, dünya ədəbiyyatı xəzinəsini öz nadir inciləri ilə bəzəyən Şərq xalqlarının, o cümlədən, ərəblərin qarşısına qoyduğu vəzifədən danışırlar. Həmin vəzifə də bu gün ərəb xalqının başını başqa millət və xalqlar qarşısında həmişə uca edən ərəb şeirini qorumaq və onu gələcək nəsillərə çatdırmaqdan ibarətdir.

Müqəddiməyə davam edərək yazırlar:

و قد رأينا ان نبدأ فى ذلك بنشر كتب الأئمة المتقدمين، التى اختاروا فيها عيون الشعر و محاسنه وان نجعلها مجموعات متناسبة متتالية. و هذه المجموعة الاولى منها "كتب القصيد" و هى اربعة كتب، تخرج فى ستة اجزاءِ.

(Ümumi rəyə gəldik ki, şeir incisini, onun gözəlliyini üstün tutan şeir sərkərdələrinin kitablarını nəşr edək və onları ardıcıl düzümlü məcmuələr halına salaq. "Qəsidələr kitabları" məcmuəsi onlardan birincisidir. O, altı hissədən təşkil olunmuş dörd kitabdan ibarətdir.)

Sonra məcmuəyə daxil edilmiş kitabların adı verilir:

	القصائد	الابيات
١. المفضليات	جزآن	١٣٠
٢. الصمعيات	جزء	٩٢

١٤٢٩

٣. جمهرة اشعار العرب جزآن ٤٩

٢٦٨١

٤. مختارات ابن الشجرى جزء ٦٥ ١٣١٠

Buradan aydın olur ki, tərtibçilər yalnız “əl-Mufaddaliyyat” antologiysını deyil, bu qəbildən olan bir neçə əsəri silsilə zəklində çap etdirməyi qarşıya məqsəd qoymuş və dörd əsəri çap etməklə buna nail olmuşlar. Həmin silsilədə iki cilddən ibarət “əl-Mufaddaliyyat” birinci yerdə durur. Buraya 2727 beytdən ibarət 130 qəsidə daxil edilmişdir.

Ümumilikdə götürdükdə isə, qədim ərəb şeirindən tərtib edilmiş ilk məcmuəyə 155 şairin 8147 beytdən ibarət 336 qəsidəsi toplanmışdır.

Kitabın beşinci səhifəsində ikinci nəşrə yazılmış müqəddimə verilmişdir. İkinci müqəddimə birinciyə nisbətən çox kiçikdir. Daha doğrusu, bir neçə cümlədən ibarətdir. "بسم الله الرحمان الرحيم"-lə başlayan müqəddimədə yazılmışdır:

الطبعة الثانية من طلعات المفضليات نقدمها الى جمهرة الأدباء و العلماء من ثوب جديد منقحة مزيداً فيها كثير من هذه هى التحقيقات و التحصيصات و التخريجات و الشيروح.

(Bu “əl-Mufaddaliyyat”ın ikinci nəşridir. Onu çoxlu tədqiqat, düzəlişlər, ixtisarlar və şərhlərlə birlikdə, yeni cilddə filoloq və alimlər kütləsinə təqdim edirik).

Bütün bunlar ona dəlalət edir ki, “əl-Mufaddaliyyat” ərəb ədəbiyyatında yadda qalan əsər olmuşdur və olaraq qalmaqdadır.

“Əl-Mufaddaliyyat”ın üstünlükləri və əhəmiyyəti. Təsadüfi deyildir ki, əl-Mufaddal əd-Dabbinin bu antologiyası Əbu Təmmamın “əl-Həmasə” divanı ilə müqayisə edilir. “Həmasə”nin keçmiş zamanlardan bəri daha çox bəyənilməsinə və şərh edilməsinə baxmayaraq, “əl-Mufaddaliyyat” antologiyası bir neçə baxımdan daha çox qiymətlidir. Belə ki, əl-Mufaddal əd-Dabbinin əsəri bütöv qəsidə və kiçik mənzumələrdən ibarət olduğu bir halda, “əl-Həmasə” şeir parçaları və ya təkcə beytlərdən ibarətdir. “Əl-Həmasə” ilə “əl-Mufaddaliyyat”a daxil edilmiş qəsidələr tarixiliyi baxımından da ikincinin birincidən üstün olduğunu sübut edir. Əl-Mufaddal seçmələri qədim ərəb şeirindən ən zəngin seçmələr olub, içindəki şeirlərin qədimliyi ilə qiymətini daha da artmaqdadır. Elə əl-Mufaddal əd-Dabbinin antologiyasını sevdirən, əsrlər boyu qoruyub saxlayan da ondakı bu xüsusiyyətlər olmuşdur. Antologiyanın sanki ərəb həyatının güzgüsü olması onun ən böyük əhəmiyyətindən xəbər verir. Burada ərəblərin adət-ənənələri, əxlaqı və hissləri öz əksini tapmışdır. “Əl- Mufaddaliyyat”ın bütün müsbət xüsusiyyətləri ilə bərabər nöqsanlı cəhəti də vardır. Bu da ondan ibarətdir ki, əl-Mufaddal əd-Dabbi əsərə müqəddimə yazmamışdır. Əslində müqəddimə verilməli və orada tərtibatın məqsəd və metodu öz əksini tapmalı idi. Tərtibçi birbaşa qəsidələrə keçmiş və onları ardıcıl olaraq düzmüşdür.

NƏTİCƏ

Yazıldığı vaxtdan diqqət mərkəzində olan əsərdə qədimliyi baxımdan artıq anlaşılması çətin, izaha, təhlilə ehtiyacı olan ifadələri onu ədəbiyyat tənqidçilərinin, şərhçilərin maraq obyektinə çevrmişdir. Alimlər bu qəsidələr toplusunu yaxşı qarşılamış, ona şərhlər yazmışlar. Belə ki, “əl-İxtiyarat”a (və ya “Əl-Mufaddaliyyat”) bir neçə şərh yazılmışdır. O cümlədən, الانبرى (əl-Ənbəri), المرزوقى (əl-Mərzuqi) (12. XIV,82) və başqa tənqidçilərin əsərə yazdıqları şərhlər öz rəngarəngliyi, maraqlılığı ilə təqdirəlayiqdir. Əl-Mufaddal əd-Dabbinin “əl-Mufaddaliyyat” əsərini şərh edənlər arasında Azərbaycanın alim, şair və ədəbiyyatşünası Xətib Təbrizi ən görkəmli yer tutur. Onun bu sahədə xidməti digərlərinə nisbətən daha böyükdür. Xətib Təbrizinin antologiyaya yazdığı şərh “Şərhu-İxtiyaratil-Mufaddal” adlanır və onun şərhçinin xətti ilə olan avtoqraf nüsxəsi Tunisin Milli Kitabxanasının Əlyazmaları Fondunda mühafizə olunur. Adı çəkilən şərhlərin üzü dəfələrlə köçürülmüş və bu gün dünyanın bir sıra kitabxanalarında ən nadir ədəbiyyat nümunələri kimi qorunmaqdadır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Филиштинский И.М. Арабская классическая литература. Академия Наук СССР Институт Народов Азии. Издательство «Наука» Главная редакция Восточной Литературы. Москва, 1965. 310 с.
2. Филиштинский И.М. Арабская литература в средние века. VIII-IX в.в. 255 с. Академия Наук СССР Институт Востоковедения. Издательство «Наука» Главная редакция Восточной Литературы. Москва, 1978. 255с.
3. mawdoo3.com/ مصادر-الشعر-الجاهلى
4. الاعلام ، قاموس التراجم لاشهر الرجال و النساء من العرب و لمستعربين والمستشرقين. خير الدين الزركلى. جلد صحفة . دار العلم للملايين، بيروت لبنان
5. Qasımova A. Ərəb ədəbiyyatı. V-XII əsrlər. Bakı- “Elm”-2019. 674 s.
6. http//archive.org/download/ المفضليات. المفضل بن محمد بن يعلى بن سالم الضبى فى ج 1
7. الأعلام، قاموس تاريخ و جغرافيا لعتنى و تعبير اصحله كلفه اسماء . شمس الدين سامى. الطبعة الثالثة. معارف نظارات جليله سى طرفندن تقدير و تحسين اولنهرق طبع اولنمشدر. إستانبول. مهران مطبعسى 1894
8. Elmalı Hüseyn. Mufaddal ed-Dabbi. TDV İslam Ansiklopediyası. Cilt 30 İstanbul, 2005. 587 s.
9. Sezgin Fuat. Geschte Des Arabischeen Schrifftums Band II. LeidenE.J.Brill 1975. 807 s. s.55
10. الاعلام ، قاموس التراجم لاشهر الرجال و النساء من العرب و لمستعربين والمستشرقين. خير الدين الزركلى. جلد صحفة . دار العلم للملايين، بيروت لبنان
11. فهرس مخطوطات مكتبة كوبريلى. رمضان ششن، جواد ايزكى، جميل أقبكار. المجلد الثالث. استنبول، 1986
12. الدريعة الى تصانيف الشيعة تاليف العلامة الشيخ اقا بزرک الطمرانى من منشورات المكتبة الاسلامية خيابانى بوزر جمهرى الجزء الاول و الجزء الرابعة عشرة النجف الأشرف.

SUMMARY

İnstitut of Manuscripts named after Mohammad Fuzuli of ANAS doctor of Philosophical Sciences
Abilova Zakiyya Aqhababa

One of the most Distinctive anthologiesin in Arabic Literature belongs to Arabic linguist al-Mufaddal (or Mufazzal) ibn Mohammad ibn Ya`la (or Ma`la ibn) Amir ibn Salim ibn ar-Ramal ad-Dabbi, who lived and worked in the VIII century in Kufa Scool. Al-Madufaddal ad-Dabbi became famous for his works such as"كتاب الامثال" (“Kitab al-amsal”) "Book of percussion" ,"كتاب العروض" (“Kitab al-`arud”) "Aruz", "كتاب معانى الشعر" (Kitabu ma`ani ash-shi`r) "Meanings of the poem", كتاب الالفاظ (Kitabul-alfaz) "Book of words". al-Mufaddal ad-Dabbi was mainly engaged in research and teaching of language. The anthology "al-Ikhtiyarat" (or "al-Mufaddaliyyat") compiled from classical Arabic poetry has a special place in the works of the scientist. According to the narration, al-Mufaddal ad-Dabbi`s anthology was üritten on the inifiative Khaliph al-Mansur to raise his son al-Mahdi.

The anthology includes 127 poems by 67 poets. There are several commentaries on “Al-Mufaddaliyyat” According of scientists, the most camplete and accurate commentary on Mufaddal ad-Dabbi`s antologu “al-Mufaddaliyyat” belongs to Khatib Tabrizi, and this

commentary keeps in the Manuscripts Fund of the National Labrary of Tunisia. The commentary is an autographed copy of the 11th century by the great Azerbaijani scientist Khatib Tabrizi.

Key words: *Al-Mufaddaliyyat, anthology, Kufa Scool, Khaliph al-Mansur, Manuscripts Fund.*

DESIGN THINKING APPROACH IN DESTINATION PLANNING

Dr. Erdem AKTAŞ
Dokuz Eylül University Reha Midilli Foça Tourism Faculty

ABSTRACT

Destination planning has evolved over time with the contribution of different approaches through various processes. Many factors have influenced this evolution process. Technology has emerged as an extremely effective and powerful tool in destination planning as a result of developments and applications such as Industry 4.0, internet of things, smart cities, etc. Although hotel automation systems or global reservation systems have influenced destination planning for technology in the past, today technology seems to be the dominant actor. When the subject is viewed from this perspective, it can be thought that a very important actor in destination planning activities does not attract enough attention, is handled sloppy or some of the activity dimensions are overlooked. It can be stated that especially the technological developments mentioned in recent years direct the destination planning by being integrated with the infrastructure. Resources owned by the destination have priority in the destination planning process. However, although it has given theoretically correct, applicable and successful results, adding a new perspective to the planning process may result in high added value.

This study plans to integrate an approach that will ensure that the touristic consumer is taken into account as an active actor in the destination planning process and that allows consumer-centered destination planning: design thinking approach to the destination planning process. This integration is different from some known approaches. Design thinking places the tourist at the center of the destination planning. This understanding and internalization enables to clearly define the tourism consumer expectations and integrate them into destination planning. In this way, destination planning or design can be realized with a tourist-oriented focus. In fact, thanks to the design thinking process, prototypes can be worked on and micro-scale tests can be performed at the destination. These opportunities provided by design thinking can enable more efficient use of resources, a better understanding of the roles of stakeholders, and a more successful destination planning work in every aspect.

The aim of the study is to find out how to achieve a more effective process by using the design-oriented thinking approach in destination planning and to offer suggestions in this context. One-on-one interview technique, one of the qualitative research methods, will be used in the study. Within the scope of the research, meetings will be held with decision makers and practitioners who are managers and representatives of public sector, private sector and non-governmental organizations engaged in tourism activities in Foça, İzmir and the role of the design thinking approach in the destination planning process will be determined. The destination planning process will be reshaped with the findings to be obtained.

Keywords: Destination planning, design thinking, destination management

XIX YÜZYIL AZERBAYCAN ÇOCUK EDEBİYATININ ARAŞTIRILMASI VE YAYINLANMASI

RESEARCH AND PUBLICATION OF AZERBAIJAN CHILD LITERATURE CREATED IN XIX CENTURY

Dr. Sevinc RESULOVA
ADPU postdoktora öğr.
Avrupa ve Rusiya Doğa Bilimleri Akademisinin Akademisyeni
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1070-6069

ÖZET

Bilindiği gibi, bizim asırlık edebiyat tarihimizi sistemli ve devamlı bir şekilde izledikde görüyoruz ki, XIX yüzyıla kadar yazılı edebiyatımızda doğrudan çocuklar için eserler kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla, kendisinin bağımsız "hukuk ve yasaları" olan çocuk edebiyatı mevcut olmamıştır. Klasiklerimizin yazdığı zengin söz hazinesinde küçük okurlara yarayan, onların mütaliesi için yararlı yeterince sanatsal örnekler olsa da, bunları çocuk edebiyatı örnekleri yok, sadece çocuklara yarayan edebiyat örnekleri saymak mümkündür. Kendisine ait spesifikası, meziyetleri, fikir, içerik ve sanatsal sigleti, parametreleri olan çocuk edebiyatı ise bir başka şeydir ve söz hazinesinin önemli, değerli bir bölümünü teşkil etse de, bazı yönleriyle "yetişkinler için edebiyat"tan farklıdır.

Azerbaycan halkının edebi arenasında, sanatsal düşünme alanında çocuk edebiyatının teşekkül tarihi XIX yüzyılın payına düşüyor. Elbette, bu dönemde meydana gelen çocuk edebiyatı örneklerini gerek bir kompleks halinde araştırmaya çekmek, gerekse de bu eserlerin yayın ve incelenmesini araştırıp ortaya çıkarmak edebiyatşinaslığımız için önemli bir konulardır.

XIX yüzyılda doğrudan balalarımız için eser yazan ilk sanatçımız A.Bakühanov. Ünlü senetkarın Farsça kaleme aldığı "Nesayeh" ("Nesihetler") eserini doğrudan küçük okurlara ünvanlamıştı. "Kitabı nasihat" adıyla tanınan bu eser 1907'de Guba'lı Meşedi Ebülgasim adlı bir kişinin teşebbüsü ve isteyiyle Guba'lı Seyid Rıza Mir Hüseyin oğlu tarafından Azerbaycan diline çevirilmiştir.

1902'de ise şairin sanatsal mirasının belli bir kısmı "Gazeliyyati-Seyyid Azim Şirvani" adıyla yayınlanmıştır. Yukarıda gösterdiğimiz dört yayına, genellikle Seyyid Azim'in külliyatından seçme örnekler dahil edilmiştir. Bu örneklerin önemli bir bölümünü yazar eğitimci şiirleri, temsilleri, öğüt ve nasihatları, başka bir deyişle "Rebiul-etfal" dersliğine salınmış eserleri oluşturuyordu. Derslikdeki şiir örneklerini ise sanatçı, dediğimiz gibi, genellikle küçük okurlara ünvanlamıştır. Bunlar bizim çocuk şiirimizin ilk başarılı örnekleri idi.

XX yüzyılın ilk onilliklerinde basılan çocuk basınında. A.Şaik'in "Gülzar" dersliyinde Seyid Azim'in biyografisi ve yaratıcılığından örnekler basılmıştır. A.O.Çernyayevski ve S.Velibeyov'un "Vatan dili" R.Efendizade'nin "Besiretül-etfal", A.Şaik'in "Çocuk çeşmeyi",

M.Mahmudbeyov ve A.Sehhet'in "Yeni okul" kitaplarında da S.E.Şirvani'nin çocuk şiirlerinden örneklere rastlıyoruz .

2004'de M.T.Sıtkı'nin "Eserleri" filolog alim İ.Habibbeyli'nin tertibatı ve geniş ön sözü ile birlikte yayınlanmıştır. Buraya yazarın elde olan çocuk eserleri de salınmıştır. Kitaba yazdığı önsözde İ.Habibbeyli eğitimci sanatçının çocuk eserlerinin tahliline de yer ayırmıştır. Filolog alim Sidgi'nin "küçükler için" yarattığı sanatsal mirası konusunda "İlk çocuk hikayeleri" adlı yayın makalesi de yazmıştır.

M.T. Sıtkı'nin çocuk eserlerinin araştırılmasına ayrıca doktorada da bahsedilmiştir. N.Eliyev " Mehmet Tağı Sıtkı ve çocuk edebiyatı" adlı doktora tezi yazmıştır.

Anahtar kelimeler: çocuk edebiyatı, tetkik, yayın, şairler, yazarlar

ABSTRACT

The XIX century is the formation period of Azerbaijan child literature. In this period A.Bakikhanov, S.A.Shirvani, S.Valibayov, R.Afandizadeh, H.Garadagi, M.T.Sidgi and other poets and writers of Azerbaijan have worked the valuable examples of child literature. Their works have published in different sources from the end of XIX century to present day. Some work has been done in the reseach direction of these works. In the article it is spoken the publication and research issues of art works which written for children. In this article, we have tried to explore and analyze those examples. We tried to make as many generalizations as possible in the article, and we followed the purpose of analyzing more typical examples. Our first artists to work directly in the XIX century A.Bakikhanov. The famous Persian senetkar which takes pen "Nesayeh" ("Nesihetler") his work had little direct to readers. "The Book of counsel" to Guba this work in 1907, known as the attempt by a person named Mashdi Ebulgasim and was wanted by the Seyid Riza Guba by Mir Huseyn son been translated into Azerbaijani language In 1902 a certain part of the poet's artistic heritage "of Gazeliyyat-Sayyid Azim Shirvani" has been published under the title. Four publications we have shown above, usually select examples were included in the corpus of Sayyid Azim. An important part of educators poetry writers of these examples, representations, counsel and advice, in other words, " Rebiul-etfal " was the work of the classrooms were released. The artist examples of poetry, as we say, usually its readers. We were the first successful examples of our children's poetry. Published in the press on the child's first XX century. A.Shaik the "Gulzar" Sayyid Azim biography and examples of creativity is printed A.O.Chernyayevski and S.Velibeyov of the "Fatherland language" R.Efendizadeh the "Besiretül-Pediatric", A.Shaik's "Children's fountain", M.Mahmudbeyov and A.Sehhet the "new school" in the book S.E.Shirvani's see examples of children's poetry. M.T.Sitki the 2004 "Works" philologist and scholar İ.Habibbeyli the device was released with wide front it said. The author works with children getting here was also released. In the foreword to the book is devoted to the analysis of İ.Habibbeyli educators place in the artist's child works. Sidg the philologist scholar "for minors" created in the artistic heritage of "first children's stories," says publishing articles have also been written. The investigation of child M.T.Sıtkı's works was also mentioned in the doctor. N.Eliyev "Mehmet Taghi Sıtkı and children's literature," says he wrote his doctoral thesis.

Key words: *child literature, investigation, publish, poets, writers*

Giriş

Bilindiği gibi, bizim asırlık edebiyat tarihimizi sistemli ve devamlı bir şekilde izledikde görüyoruz ki, XIX yüzyıla kadar yazılı edebiyatımızda doğrudan çocuklar için eserler kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla, kendisinin bağımsız "hukuk ve yasaları" olan çocuk edebiyatı mevcut olmamıştır. Klasiklerimizin yazdığı zengin söz hazinesinde küçük okurlara yarayan, onların mütaliesi için yararlı yeterince sanatsal örnekler olsa da, bunları çocuk edebiyatı örnekleri yok, sadece çocuklara yarayan edebiyat örnekleri saymak mümkündür. Kendisine ait spesifikası, meziyetleri, fikir, içerik ve sanatsal sigleti, parametreleri olan çocuk edebiyatı ise bir başka şeydir ve söz hazinesinin önemli, değerli bir bölümünü teşkil etse de, bazı yönleriyle "yetişkinler için edebiyat"tan farklıdır.

Azerbaycan halkının edebi arenasında, sanatsal düşünme alanında çocuk edebiyatının teşekkül tarihi XIX yüzyılın payına düşüyor. Elbette, bu dönemde meydana gelen çocuk edebiyatı örneklerini gerek bir kompleks halinde araştırmaya çekmek, gerekse de bu eserlerin yayın ve incelenmesini araştırıp ortaya çıkarmak edebiyatşinaslığımız için önemli bir konulardır.

Böyle bir teşebbüs dediğimiz dönemde oluşan çocuk edebiyatının ve ona yaklaşımın manzarasını tamamlamak, komple şekilde hayal etmek imkanı verirdi. Hem de edebiyatşinaslığımızda bu alanda yapılan işlerin, çekilen zahmetlerin miktar ve kalitelerini, ölçek ve ağırlığını anlamaya yardımcı olardı.

Araştırmalar

XIX yüzyılda doğrudan balalarımız için eser yazan ilk sanatçımız A.Bakühanov. Ünlü senetkarın Farsça kaleme aldığı "Nesayeh" ("Nesihetler") eserini doğrudan küçük okurlara ünvanlamıştı. "Kitabı nasihat" adıyla tanınan bu eser 1907'de Guba'lı Meşedi Ebülgasim adlı bir kişinin teşebbüsü ve isteyiyle Guba'lı Seyid Rıza Mir Hüseyin oğlu tarafından Azerbaycan diline çevirilmiştir. Basılmayan bu çevirinin dili çok ağırdır. (4, 8) Bu eserden alınan bazı nasihatlerde F.Köçerli'den başlayarak bazı kaynaklarda basılsa da o komple şekilde ilk kez A.Bakühanov'un 1964'de yayınlanan "Sanat eserleri"nde ışık yüzü görmüş, sanatçının eserlerinin sonraki yayınlarına da (1973, 1982, 1984, vb.) dahil edilmiştir. Gösterilen yayınlarda "Nesihetname" nin farsçadan Azerbaycan diline çevirisi A.Bakühanovun sanat eserlerini yayına hazırlayan M.Sultanov'a aittir.

"Kitabı nasihat"in edebiyatşinaslık açısından araştırılmasına gelince F.Gasımzade A.Bakühanova ait monografisinde (14), ayrıca kendisinin yazarı olduğu üniversite dersliyinde (13) bu eserin analizine de yer vermiştir.

"Kitabı nasihat" in edebiyatşünaslık açısından araştırılmasına gelince F.Gasımzade A.Bakıhanov ait monografiyasında (14), ayrıca Kendisinin lise dersliyinde (13) bu eserin tahliline de yer vermiştir.

Farklı yıllarda basılan çocuk edebiyatı kitaplarında A.Bakühanov'a ait oçerklerde de eser hakkında konuşuluyor (18; 11; 21). Burada saymağa ihtiyaç olmayan orta okula ait bazı edebiyat kitaplarında, A.Bakühanov'a ilişkin ayrı ayrı makalelerde, pedagojik yönümlü araştırmalarda da altını çizdiğimiz eser hakkında şu veya bu derecede bilgiye rastlamak mümkündür.

M.Ş.Vazeh'in Tiflis gimnaziyasının Fars dili öğretmeni İ.İ.Grigoryev'le birlikte düzenlediği ve Azerbaycan dilinde ilk ilkokul dersliği olan "Kitabi-türki" adlı müntahabat 1852'de (M.Ş.Vazeh'in vefat ettiği yılda) baskı için Tebriz'e matbaaya gönderildi. Fakat dersliyin yayını üç yıl gecikti ve sadece 1855'de orada taş basması yöntemi ile yayınlandı. Oradaki küçük sanatsal metinlerden ayrı ayrı araştırmacılar kompakt şekilde konuşsalar da, bu metinler sonraki dönemde basılmamıştır. Onlardan bir takım örnekleri H.Memmedov ve A.Hasanov tertip ettikleri "Azerbaycan çocuk edebiyatı müntahabatı (XIX-XX yüzyıllar)" kitabının I cildine dahil etmişlerdir (3, 65-90). Aynı zamanda M.Ş.Vazeh'in yaratıcılığından söz açan bazı edebiyat ve eğitimci bilim adamları gerektiğinde bu sanatsal metinlere de atıfta bulunmuş ve onlardan belli örnekler vermişlerdir.

Bulgular

Bilindiği gibi, Azerbaycan çocuk edebiyatının teşekkül ve gelişiminde S.E.Şirvani'nin eşsiz hizmetleri vardır. Onun "Rebiul-etfal" (1878) ve "Tacül-kütüb" (1883) kitaplarına dahil ettiği eserleri bizim çocuk edebiyatımızın ilk orijinal örnekleri sayılabilir. Maalesef, yazar kendi sağlığında ne kadar çaba sarf etse de, bu derslikleri çap ettirmeye muvaffak olamamıştır. Fakat XIX yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren anılan eserleri piyasaya sunulmağa başladı. Öyle ki, XIX yüzyılın 90'lı ve yirminci yüzyılın başlarında S.E.Şirvani'nin sanatsal mirasının belli bir kısmını bastırmak mümkün oldu. Bu çalışmanın esas girişimcisi şairin oğlu Cafer ibn Seyyid Azim Şirvani idi. İlk kez Seyid Ezimin "Divan"ı 1891 yılında (h,1309) Tebriz'de, 1895-1896 yıllarında yine Tebriz'de taş basması yöntemi ile yayınlanıyor.

1895'de sanatçının "Divan" ı Tiflis'te de Kemal Efendi Ünsizadenin metbeesinde ışık yüzü görmüştür. Bu yayınlar misyoner H.Z.Tağıyevin maddi yardımı ve yardımı ile mümkün olmuştur.

1895'de sanatçının "Divan"ı Tiflis'te de Kemal Efendi Ünsizade'nin metbeesinde ışık yüzü görmüştür. Bu yayınlar misyoner H.Z.Tağıyev'in maddi yardımı ile mümkün olmuştur.

1902'de ise şairin sanatsal mirasının belli bir kısmı "Gazeliyyati-Seyyid Azim Şirvani" adıyla yayınlanmıştır. Yukarıda gösterdiğimiz dört yayına, genellikle Seyyid Azim'in külliyatından seçme örnekler dahil edilmiştir. Bu örneklerin önemli bir bölümünü yazar eğitimci şiirleri, temsilleri, öğüt ve nasihatları, başka bir deyişle "Rebiul-etfal" dersliğine salınmış eserleri oluşturuyordu. Derslikdeki şiir örneklerini ise sanatçı, dediğimiz gibi, genellikle küçük okurlara ünvanlamıştır. Bunlar bizim çocuk şiirimizin ilk başarılı örnekleri idi.

XX yüzyılın ilk onilliklerinde basılan çocuk basınında. (7, 1906, № 11-13; 15, 1912, № 15), A.Şaik'in "Gülzar" (20) dersliyinde Seyid Azim'in biyografisi ve yaratıcılığından örnekler basılmıştır. A.O.Çernyayevski ve S.Velibeyov'un "Vatan dili" (II c., 1888), R.Efendizade'nin "Besiretül-etfal" (1907), A.Şaik'in "Çocuk çeşmeyi", (1907), M.Mahmudbeyov ve A.Sehhet'in "Yeni okul" (1914) kitaplarında da S.E.Şirvani'nin çocuk şiirlerinden örneklere rastlıyoruz.

Sovyet döneminde ise şairin çocuk şiirlerinin gerek yayını, gerekse de araştırma ile ilgili daha başarılı çalışmalar yapılmıştır. Öyle ki, 1930, 1937 ve 1948 yıllarında yazarın "Seçilmiş şiirleri", 1957 yılında "Temsiller, manzum hikayeler, öğütler" adlı şiir kitabı yayınlanıyor. Her dört yayına dahil edilen eserlerin büyük bir kısmını Seyyid Ezimin çocuk şiirleri oluşturuyordu. 1950 yılında sanatçının 2 ciltlik eserlerinin I cildi, 1963 yılında II cildi meydana gelir. II cilt yazarın kültüre, bilime, maarife ait şiirleri, ayrıca satiraları, manzum hikâyeleri, fabl ve masalları toplanmıştır.

60'lı yıllarda S.E.Şirvani'nin yaratıcı mirası Azerbaycan SSR EA-nın Edebiyat ve Dil Enstitüsü tarafından yayınlanır. Şairin "Rebiul-etfal" ve "Tacül-kütüb" kitaplarına dahil ettiği eserler genel olarak bu yayının II cildine dahildir. Şairin 1971 yılında S.Rüstemin tertibatı ile yayınlanan "İbret aynası", 1989 yılında A.Memmedov'un tertibatı ile yayınlanan "Öğüt ..." kitabı da, esasen, sanatçının çocuk eserlerini kapsıyor.

Edebiyatşinas alim H.Memmedov da S.E.Şirvani'nin çocuk eserlerini ayrıca kitap halinde düzenleyerek geniş ön sözle birlikte 1990 yılında Kiril, 2002 yılında Latin alfabesi ile yayınlamıştır.

Seyyid Azim'in 2005'te yayınlanan üç cildin "Seçilmiş Eserleri", 20. yüzyılın 60'larına dayanan şairin üç cildinin yeniden yayınlanmasıdır. Tüm üç cildin yazarı S. Rustamov'dur. İkinci baskının ikinci cildinde, sanatçının çocuk eserleri aynı tutulur. Ünlü sanatçıya adanan bilimsel monograflarda, Seyyid Azim ve çocuk edebiyatı sorununa da bir kadar ilgi gösterilmiştir. Bu monograflardan K. Mir Bagirov'un “Seyyid Azim Şirvani” (1959) ve S. Huseynov'un “Seyyid Azim Shirvani'nin yaratıcı yolu” (1977; 1987) eserlerine dikkat çekebiliriz.

Her iki filolog alim şairin küçük okurlar için yazdığı eserlerin fikir, içerik özelliklerine, konu dairesine de değinmiş, bazı örnekleri tahlile dahil etmişlerdir. E.Bağırov "S.E.Şirvani ve okul" (1986) adlı monografisinde hem Şamahı'lı şairin pedagojik faaliyetlerinden bahsediyor, hem de onun ders kitapları, oradaki sanatsal örnekler, bu örneklerin öğrencilerin ve genel olarak, çocukların mütaliesindeki faydası hakkında görüşünü ortalığa koyuyor.

Edebiyat tarihimize ait muteber kitap ve dersliklerde de baresinde konuştuğumuz konuya şu veya bu derecede değiniliyor (2; 12; 13; 9).

Azerbaycan çocuk edebiyatının yaratılış çağında ana dilinde küçük okurlara ait sanatsal ürünlerin toplandığı ilk kaynaklar sırasında "Vatan dili" dersliğinin adını özellikle belirtmek gerekir. İki bölümden oluşan dersliyin I bölümünün yazarı Gori Öğretmenler Seminariyasının Tatar (Azerbaycan) Bölümünün Öğretmeni A.O.Çernyayevski (1840-1894), II bölümün yazarı ise A.O.Çernyayevski ve S.Velibeyov (1861-1902) idi.

Tüm Müslüman doğusunda sövti yöntemle hazırlanmış ilk ders kitabı olan "Veten dili" nin I bölümü 1882 yılında Tiflis'te yayımlanmıştır. Bu alfabe dersliyi ve sonraki iki yılda da birkaç kez (1888, 1897, 1899, 1901, 1908, 1910) tekrar yayınlanıp Müslüman öğrencilerinin kullanımına sunulmuştur. Dersliyin son iki yayınını (1908, 1910) baskıya F.Köçerli hazırlamıştır. Çünkü artık A.O.Çernyayevski vefat etmişti. Firudin bey "Veten dili" nin I bölümünü yayına hazırlarken belli teshihler yapmıştır. Bazı metinleri çıkarıp yenileri ile değiştirmiştir.

"Vatan dili" nin II bölümü 1888 yılında yayın yapılmıştı. Birinci bölüm alfabe kitabı olduğundan burada II bölüme oranla hem sanatsal metinlerin sayısı az, hem de hacmi kompakt idi. Dersliyin II bölümünün hacmi de, buradaki sanatsal metinler de nispeten geniş idi.

Azerbaycan ziyalı neslinin büyük bir destesinin yararlandığı "Vatan dili" nin I bölümü kitabın ilk baskısının 125 yıldönümü münasebetiyle eğitimci alim H.Ahmedov tarafından tekrar yayına hazırlanmış ve 2007 yılında Latin harfli Azerbaycan alfabesi ile (fotomaksimilesi de ekstra) trafik yayımlanmıştır. Sözünü ettiğimiz ders kitabı hem I hem de II bölümünden alınmış sanatsal örneklerin çok kısmı H.Memmedov ve A.Hasanov'un tertip ettikleri çocuk edebiyatı müntahabatına dahil edilmiştir (3, 434-450).

Teşekkül dönemi Azerbaycan Çocuk edebiyatının ünlü temsilcilerinden biri Reşid bey Efendizade (1863-1942). Onun çocuk eserlerinin esas kısmı tanınmış eğitimci sanatçının kendisinin yazarı olduğu "Çocuk bahçesi" (1898, 1904, 1907, 1912) ve "Besiretül-etfal" (1901, 1907) kitaplarında toplanmıştır. XIX-XX yüzyılın sınırları içinde bu ders kitaplarının her biri birkaç kez ışık yüzü görmüştür. Tekrar yayınlarda telif sanatsal metinlerde bazen değişiklikler yapmış, onları yeni örneklerle zenginleştirmiştir. Bu dönemden itibaren bugüne kadar R.Efendizade'nin bazı şiirleri bizim ortaokul dersliklerimize dahildir ve öğrencilerimize de öğretiliyor.

R.Efendizade'nin "Seçilmiş eserleri" A.Abdullayev'in tertibatı ve ön sözü ile birlikte iki kez (1979, 2006) yayımlanmıştır (16).

Eğitimci sanatçının yaratıcı mirasının araştırılması yönünde de bazı çabalar gösterilmiştir. E.Abdullayev, S.Bayramov, U.Mürşüdova onun hayatı ve yaratıcılığı ile ilgili monografiler yazmış (1; 5; 10), bu monografiler sanatçının çocuk eserlerinden de sohbet açmışlardır. U.Mürşüdova araştırmanın yönünü, esasen, sanatçının sanatsal mirasının, özellikle çocuk eserlerinin folklor kaynaklarına yöneltmiştir. Onu da ilave edelim ki, her üç monografide belli kusurlar, kesirli yönler kendini gösteriyor. Örneğin, A.Abdullayev'in Sovyet döneminde erseye getirdiği monografi bütünüyle hakim ideolojinin tez ve dikteleri esasında kaleme alındığından tahliller sırf sosyolojik niteliktedir.

Bu meziyet eserlerin analizindeki doğallığa ziyan getirir. İkinci ve üçüncü monografilerde ise tetkik ve analizlerin özünde bir acelecilik ve yüzeysellik duyulur.

R.Efendizade'nin çocuk eserlerinin incelenmesi ile ilgili bazı yayın makaleleri de mevcuttur. Bu makalelerden T.Cavadov'un ve E.Mirzeyev'in (6; 8) yazılarını gösterebiliriz.

Sonuç

XIX-XX yüzyılların sınırlarında çoçuklarımız için ulusal dilde sanatsal örnekler erseye getiren Mehemmed Tağı Sidkinin (1854-1903) bu sepkide yazılmış eserlerinin yayın ve tetkik kaderine gelince şunları diyebiliriz. Yazarın “Keble Nesir” adlı menzum hikayesi onun ölümünden 9 il sonra, yani 1912 yılında Bakü'de ayrıca kitap olarak basılmıştır. Uzun yıllar yayımlanmayan bu sanatsal örneklerden belirli örnekler onun 1967 yılında yayınlanan "Seçilmiş pedagojik eser" lerine, İ.Habibbayli'nin tertibi ve ön sözü ile erseye gelen "Okul hikayetleri" (1996) kitabına, "Azerbaycan çocuk edebiyatı müntahabatı" nın (2002) II cildine (tertip edenler: Memmedov H., Hesenov A.) dahil edilmiştir. 2004'de M.T.Sıtkı'nin "Eserleri" filolog alim İ.Habibbeyli'nin tertibatı ve geniş ön sözü ile birlikte yayınlanmıştır. Buraya

yazarın elde olan çocuk eserleri de salınmıştır. Kitaba yazdığı önsözde İ.Habibbeyli eğitimci sanatçının çocuk eserlerinin tahliline de yer ayırmıştır. Filolog alim Sidgi'nin "küçükler için" yarattığı sanatsal mirası konusunda "İlk çocuk hikayeleri" adlı yayın makalesi de yazmıştır. (17).

M.T. Sıtkı'nin çocuk eserlerinin araştırılmasına ayrıca doktorada da bahsedilmiştir. N.Eliyev " Mehmet Tağı Sıtkı ve çocuk edebiyatı" adlı doktora tezi yazmıştır.

.

Kaynakça

1. Abdullayev A. Maarif pervanesi. Bakü, 1982
2. Azerbaycan edebiyatı tarihi. II c., Bakü, 1960
3. Azerbaycan uşag edebiyatı müntehabatı. (XIX-XX asrlar). Edütörler: Memmedov H., Hesenov A., I c., Bakü, 2001
4. Bakühanov A. Bedii eserleri. Bakü, 1981
5. Bayramov S. Raşit bey Efendizade. Bakü, 2007
6. Cavadov T. Edebi irsimizden R.Efendiyev // "Elm ve hayat" jur., 1988, №1
7. "Debistan" jur., (1906-1908)
8. Mirzeyev E. Uşag edebiyatı fonduna güzel hediye. "Azerbaycan müellimi" gazetesi, 1980
9. Memmedov H. XIX asr Azerbaycan edebiyatı. Bakü, 2006
10. Mürşüdova U. Raşit bey Efendizade ve folklor. Bakü, 2004
11. Ferhadov F., Hacıyev A. Azerbaycan uşag edebiyatı tarihi. Bakü, 1986
12. Köçerli F. Azerbaycan edebiyatı. II c., Bakü, 1981
13. Gasımzade F. XIX asr Azerbaycan edebiyatı tarihi. Bakü, 1974
14. Gasımzade F. Abbasgulu ağa Bakıhanov. Bakü, 1956
15. "Mekteb" jur. (1911-1920)
16. Efendiyev R. Seçilmiş eserleri. Bakü, 1979; 2006
17. Habibbeyli İ. İlk uşag hikayeleri. "Edebiyat gazetesi". 1993, 1 kasım
18. Namazov G. Azerbaycan uşag edebiyatı tarihi. Bakü, 2007
19. Sidgi M. Eserleri. Bakü, 2004
20. Şaig A. Gülzar. Bakü, 1912
21. Zahid H., Askerli F. Uşag edebiyatı. Bakü, 2007

FUZÛLÎ'NİN *LEYLA VÜ MECNÛN* ADLI MESNEVİSİNDE BÜLBÜL MAZMUNU

NIGHTINGALE MAZMUN IN FUZULI'S MESNEVI NAMED LEYLA VÜ MECNUN

Dr. İpek TAŞDEMİR

Eskişehir Osmangazi University, Eski Türk Edebiyatı Anabilim dalı,

Orchid No: 0000-0002-6606-3181

ÖZET

Divan edebiyatının önemli mazmunlarından olan bülbül, yüzyıllar boyunca şairlerin vazgeçemedikleri bir sembol olmuştur. Bülbülün diğer kuşlara nazaran gerek Türk edebiyatında gerekse günlük hayatta çok sevilmesinin nedeni yanık ve güzel sesidir. Bu nedenle bülbül, Divan şiirinde bazen feryât-figân eden bir âşık, bazen duygulu şiirler yazan şairin kendisi, bazen de bilge bir kişi olarak karşımıza çıkar. Ayrıca bülbül, şiirlerimizde gül ile olan münasebeti ve yaşam tarzı ile göze çarpar. Bülbülün, dikenli çalıları, gül dalları ve yapraklarını sevmesi, bahar mevsiminde neşeli ötüşü, tez canlı oluşu Divan şiirine uygun bir mazmun olmasının en büyük nedenlerindendir. Bu bakımdan Divan edebiyatı şairleri bülbülü, özellikle aşk konulu gazellerde, edebi tasvirler yönüyle zengin olan mesnevilerde, kasidelerin nesip ve teşbip bölümlerinde, doğa betimlemelerinde aşkı ve aşkın hallerini betimlemek amacıyla kullanmışlardır. Fuzûlî'nin edebî tasvirler bakımından oldukça önemli olan *Leylâ vü Mecnûn* adlı mesnevisinde de bülbülün mühim bir yeri vardır. Öyle ki Fuzûlî, mesnevisinin başkahramanları olan Leylâ ile Mecnûn arasındaki münasebetleri, çoğunlukla gül ile bülbül arasındaki aşka benzetmiştir. Mecnun, aşk acısı çeken, vuslat ateşiyle durmadan haykıran bülbül, Leyla ise âşıkın yalvarıp yakarmalarına karşılık vermeyen, dikenleri yüzünden ulaşılmaz olan güldür. Ayrıca bülbül, bu eserde Fuzûlî'nin dertli, içli mizacına çok uygun bir mazmun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bülbül, güzel ötüşü, âşıklık yönü ve Allah'ın bin adına vâkıf, derviş-meşrep kişiliğiyle anılır ve maddi aşktan ilahi aşka geçişte alegori mahiyetindedir. Bu çalışmada ilk olarak Divan edebiyatında bülbül mazmununun yeri ve öneminden bahsedilecek daha sonra, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* adlı mesnevisinde bülbül mazmununun hangi amaçla ve hangi yollarla ifade edildiği irdelenecektir.

Anahtar Kelimler

Bülbül, Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn,* Tasvir, Mazmun, Mesnevi

ABSTRACT

As a one of the important mazmuns of Divan Literature "nightingale mazmun" is a symbol that poets cannot give up on it for centuries. Compare to all other birds nightingale is admired because of its beautiful and poignant voice both in Turkish Literature and in daily life. Therefore, nightingale appears as a sorrowful lover, sometimes a poet and sometimes a wise person. Besides, nightingale attracts attention to its relation with the rose and way of life in

our poems. Nightingale is proper mazmun for Divan Literature because of its love of thorny bush, rose stem and leaves, its cheerful singing on spring time and its impetuosity. In this respect, Divan Literature poets used nightingale to describe love and states of love especially in ghazels, in mesnevis, in parts of kaside's "nesip and teşbip" in descriptions of nature. Nightingale takes part in Fuzuli's *Leyla Vü Mecnun* which is important with the aspect of literal descriptions. Thus, Fuzuli resembles relation between protagonist Leyla and Mecnun to relationship between rose and nightingale. Mecnun is nightingale who suffers from love and Leyla on the other hand is the rose who is irresponsive to nightingale's cry and unreachable because of its thorn bush. Besides, nightingale is proper mazmun for Fuzuli's sentimental and sorrowful disposition. Moreover; in this work nightingale appears as an appropriate mazmun to Fuzuli's sorrowful and sensitive temperament. Nightingale is remembered with its beautiful singing, its amorousness and its dervish-meşrep personality and it has characteristics of allegory on transition from material love to divine love. This work aims to mention first, about importance and role of nightingale mazmun in Divan Literature and it examines what is the purpose of expressing nightingale mazmun and in what ways is nightingale mazmun is expressed.

Key Words

Nightingale, Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn, Description, Mazmun, Mesnevi

1. GİRİŞ

1.1. Divan Edebiyatında Bülbül

Aslı Farsça olan "bülbül" sözcüğü sonradan Arapça'ya girmiştir. Bülbül için "andelîb" ve "hezâr"dan başka, sesinin güzelliği dolayısıyla "hezar-destân (bin bir türlü hikâye söyleyen), hoş-hân (güzel okuyan), hoş-gû (güzel söyleyen), hoş-aheng (güzel sesli)" kelimeleri de kullanılır. Bunların yanında "zend-han (güzel sesli kuş), zendvaf, zendbaf, zendlaf (bülbül), mürg-i bağ (bahçe kuşu), mürg-i çemen (çimen kuşu), şeb-hân (gece öten kuş), mürg-i şeb-hiz (gece uyanık duran kuş), hezâr-âvâz (bin bir sesli)" gibi kelime ve terkipler de bülbülü ifade eder. Çeşitli Türk şivelerinde böberdek, bübürdek, keleçek, kujulak, ötlügen, sandugaç gibi adlarla anılan bülbüle, *Divanü Lugati't-t Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de de rastlanır (Kurnaz 1992: 485).

Ayrıca bülbül anlamına gelen "hezâr" sözcüğü, aynı zamanda bin sayısını karşılar. Bununla ilgili anlatılan rivayete göre Hz. İbrahim, Nemrut tarafından ateşe atılırken bülbül de Allah'ın elçisine can yoldaşı olmak için ateşe atlar. Allah'ın gönlüne hoş giden bu hareket neticesinde Cebrail (a.s) bülbüle ne dilediğini sorar. Bülbül, Allah'ın yüz ismini bilmekte olduğunu ve geri kalan dokuz yüz ismi öğrenmek istediğini söyler bunun üzerine Allah, bu dokuz yüz ismi ona öğretir. Böylelikle bülbül Allah'ın bin ismini de bilir Hezâr kelimesinin beyitlerde hem bin hem de bülbül anlamında tevriyeli olarak kullanılmasının en önemli nedeni budur (Durkaya 2013: 853).

Bu bû-ı cisme bu vîrâneyi verip giderim
Gönülde gül-ruhuma nagme-i hezâr ederim (Onay 2009: 102).
Erzurumlu İbrahim Hakkı

Bülbül, Dîvân şiiri geleneğinde gül/gonca ile birlikte kurulan teşbihlerle öne çıkmıştır. "Gül/gonca" hem mutlak hem de genel anlamda sevgiliye, "bülbül" ise âşığa istiâre edilmiştir. Bu, geleneğe göre "gül, ma'şûk ise bülbül âşıktır, gül Allâh ise bülbül kuldur, gül Hazret-i Muhammed ise bülbül mü'mindir, gül mazmûn ise bülbül şâirdir" (Dağlar, 2017: 25).

Eyle hem-dem kalemün bülbül-i şeb-hengâma
Hâzır ol lâzım olur mürg-i hoş-elhan bu gice (Dikmen 1997: 112)
Seyyid Vehbî

"Gece vaktinin bülbülüne kalemini arkadaş et. Hazır ol! Çünkü bu gece hoş sözler söyleyen/tatlı dilli bir kuş lazım olabilir," diyen Seyyid Vehbî, bu beyitte şairi, tatlı tatlı öten bir bülbüle benzetmiştir (Düzlü, 2018: 295).

Bülbül, güle olan aşkı sebebiyle güllerin açtığı mevsimde daha sesli ve daha çok öter. Tabiatta, güzel öten bir kuş iken, Divan şiirinde bülbül, aşığı ve şairi temsil eden bir alegori olarak karşımıza çıkar. (Eren 2005:47-57). Bu tarzda kaleme alınan eserlerde bülbül, güle karşı beslediği aşkla birlikte anılmaktadır. Gül ile bülbülün aralarındaki bu ilişki, mecazi aşk olarak kabul görmüş, gülün aşkı ile tutuştuğu için bülbüle "şeydâ" (çılgın) ve "zâr" (ağlayıp inleyen) sıfatları yakıştırılmıştır. Yine bu anlayışa göre bülbülün güle yaklaşmasını önleyen en büyük engel gülün dikenidir. Ancak bülbül gülün dikenine ona olan aşkından dolayı katlanmaktadır. (Kurnaz: 485).

Aceb mi bir gül için zahm-ı hârını çeksek
Zamân ola bu çemende dikenle söyleşiriz (Onay, 2009: 102)
Nazîm

Bir gül için bu dünyanın/çemenin dikenlerine katlansak şaşılır mı?
Öyle bir zaman olur ki çemende dikenle söyleşiriz.

Beyitte, aralarındaki münasebetten dolayı sevgili güle; âşık, bülbüle, dünya hayatı da bir bahçeye benzetilmiştir. Şair, burada dünyanın eziyetlerine katlanmanın çok da zor olmadığını, çünkü kendisinin gülün dikenine bile katlandığını söylemektedir.

Bülbülün en baskın özelliği, güzel sesidir. Bu yönüyle Divan şiirinde bülbül, bazen Hz. Davut'a benzetilir. Gül Hz. Mûsâ'ya Tur dağında görünen ateşe benzetildiğinde ise bülbül, Hz. Mûsâ'nın "kelim" sıfatı ile karşımıza çıkar. Ayrıca gül camiye, servi minareye, bülbül ise Kur'an okuyan kişiye benzetilir: (Eskigün 2006: 60)

Fasl-ı bahâr bülbül okur şi'r-i gül-redif
Vakt-i sabâh mukrî ider hoş salâ seher (K11/4) (Yılmaz 2015: 68)

Necâtî

İlkbaharda bülbülün gül redifli şiir söylemesi gibi
Mukri[1] de sabah vakti hoş bir sala okur.

Yukarıdaki beyitte bülbül, hem şiir okuyan bir şaire hem sala okuyan mukrîye; bülbülün okuduğu şiir ise Kur'an'a benzetilmiştir. Ayrıca, "bahar, bülbül, gül, şiir okumak" terimleriyle tenasüp oluşturan Necâtî, bülbülü, baharda sevgilisine aşk şiirleri okuyan bir âşık olarak tasvir etmiştir.

Bülbül mazmunu, tasavvufi bakış açısıyla yazılan eserlerde ten kafesinden uçup Yaradan'a kavuşmak için çırpınan bir dervişi simgeler. Eren'in de dediği gibi bülbül, "ilâhî aşk ile yanan can ve ruhun timsali veya ten kafesinin içinde, uzak kaldığı ezelî gül bahçesinin hasreti ile feryat eden Hak âşığıdır" (Eren: 47).

Yine bir dâma düşürdü beni aşk
Murg-ı rûha bu kafes besdir bes (G132/5) (Okçu, 2014: 285)
Şeyh Gâlib

Aşk yine beni bir tuzağa düşürdü
Ruhun bülbülüne bu ten kafesi yeter artık yeter!

Şeyh Gâlib'in bir gazelinden alınan bu beyitlerde bülbül ruha, vücut kafese, aşk da bir tuzağa benzetilmiştir. Gâlib, kendini kafes içine hapsedilen bir bülbüle benzetmiştir. Burada şairin ruhu, ten kafesine sıkışmış bir bülbül olarak tasvir edilmiştir. Gâlib, Yaradan'a ulaşmak için kafesteki bir bülbül gibi çırpındığını, bu yolda mücadele ettiğini, ancak aşkın onu caydırdığını söyleyerek aşkı, Hak yolundaki bir engel olarak betimlemiştir.

Divan şiirimizde gül, naz bülbül ise niyâz eder. Bülbül bütün bu niyazlarıyla aslında bir nevi destan yazmaktadır. Bu destan gözyaşı, elem, kanla ve en önemlisi aşkla yoğrulmuştur (Pala 2007: 77). Bülbülün bu destansı yönü, başkahramanı bülbül olan müstakil eserlerde daha belirgin olarak göze çarpar. Bunlar arasında; Kara Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ü, Bahâî'nin, *Gül ü Bülbül*'ü, Gazi Giray'ın *Gül ü Bülbül*'ü, Ömer Fuâdî'nin, *Bülbüiiyye*'si, Birrî'nin *Bülbül-nâme*'si, Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin *Bülbül-nâme*'si ve ne zaman yaşadığı bilinmeyen Rifâî adlı bir şairin *Bülbül-nâme*'si zikredilebilir.

Bülbül, Divan şiirinde saf ve riyasız aşkın timsali olarak kabul edilir. Bülbül, âşık; gül ise mâşuktur. Bülbülle gül birbirlerini ancak bahar mevsiminde gören iki sevgilidir. Bu yüzden bülbül, çemende güle olan aşkını sürekli haykırarak dile getirir. Aşkını gizleyemediği için Divan şairlerince kınanır (Ceylan 2015: 64-65):

[1] Mukrî: "1. Kur'an okuyan. 2. Kur'ân okumasını öğreten veya ezberleten." Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Ankara, Aydın Kitabevi, 2007, s.681.

Hüneri var ise ketm-i eser-i aşk itsün
Aybdur bülbül-i şûrîdeye feryâd etmek (Bilkan 1993: 722)
Nâbî

Marifetliyse aşk eserini saklasın!
Çünkü çılgın bülbülün feryat etmesi ayıptır

Yukarıdaki beyitte Nâbî, aşkı bülbülün okuduğu bir sanat eserine, şairi ise bülbüle benzeterek âşığın aşkını dile getirmesinin ayıp olduğunu söyler. Yetenekli bir şairin şirinde aşkın direkt söylenmemesi, aksine şiirde hissettirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu yüzden bülbülün güle aşkını yüksek perdeden ötüşüyle anlatması Divan şairlerince kınanmıştır.

Ayrıca Divan şiirinde şairler, kendilerini ve gönüllerine bülbüle, güzelliği, umursamazlığı, acımasızlığı dolayısıyla sevgililerini güle teşbih etmişlerdir. Gül şöhretini nasıl ki bülbülün aşkına borçlu ise sevgili de güzelliğini dünyaya şair sayesinde duyurmuştur: (Ceylan, 2015: 71-72)

Sen duyurdun hüsnünü dünyâya dilberin
Bülbül-i şûrîdenin aşkıyla meşhûr oldı gül[2](G221/5)
Şeyhülislam Yahya

Sevgilinin güzelliğini dünyaya sen duyurdun!
Bu yüzden gül, çılgın bülbülün aşkıyla meşhur oldu.

2. *Leylâ vü Mecnûn*'da Bülbül

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u, Türk edebiyatında bu konuda yazılmış eserlerin en meşhuru ve en güzelidir. Mesnevi tarzında yazılan bu eser, aruzun mef'ûlü/mefâ'ilün/fe'ûlün kalıbıyla yazılmış olup 3098 beyit olarak kaleme alınmıştır. Fuzûlî, bu eserinde mecaz yoluyla ilâhî hakikatleri ve sırları açıklamak istemiş; "Leylâ" ismi altında "Allah'ın sıfatlarını", "Mecnûn" kimliği ile de "Allah'ı arayan ve ona ulaşma yolunda zorlukları ve engelleri aşan insanı" dile getirmeyi amaçlamıştır (Şentürk ve Kartal 2008: 300-301). Fuzûlî, bu eserinde sembolik bir anlatım kullanarak bu ulvî amacını gerçekleştirmeye çalışırken canlı tasvirlerden, doğal insan ve mekân betimlemelerinden yararlanarak görünüşte beşerî bir aşk hikâyesi oluşturmuştur. Metinde yer alan tasvirlerden en dikkat çekenleri, Leylâ ile Mecnûn arasındaki muhabbeti anlatan tasvirlerdir. İşte bu aşk ve doğa tasvirlerinde bülbül mazmununun yeri oldukça önemlidir. *Leyla vü Mecnûn* mesnevisinde bülbül mazmununun ne şekilde kullanıldığına bir bakacak olursak,

Bülbül mazmununun mesnevinin başında Fuzûlî'nin şahsını temsil ettiği görülür:

[2]Hasan Kavruk, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0, Erişim tarihi: 30.06.2020, s.246.

Ol bezm idi âfiyet bahârı
Men bülbül-i zâr ü bi-karârı (Doğan 2015: 108)

O meclis bir afiyet baharıydı.
Ben de o meclisin ağlayıp inleyen kararsız bülbülü idim.

Mesnevinin sebeb-i telif kısmından aldığımız bu beyitte Fuzûlî, bulunduğu meclisi, baharda yeşermiş bir bahçeye, kendini ise o bahçenin ağlayıp inleyen ve acıdan yerinde duramayan bir bülbülüne benzetir. Bülbül, güle olan amansız aşkından dolayı ağlayıp inler. Âşıklığın en önemli alametlerinden biri de kararsızlığı, sabit duramamasıdır; çünkü âşık olanın aklı başından gider, ne yapacağını bilmez bir haldedir.

Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn'un yolda birbirine rastlamasını anlatırken Leylâ'yı güle, Mecnûn'u ise bülbüle benzeterek onların aşkını, gül ile bülbülün aşkıyla özdeşleştirmiştir ve adeta iki aşığın hallerini tasvir etmiştir:

Salmışdı nikâb çehreden gül
Çekmişdi sürûd-ı nâle bülbül (Doğan: 176)

Gül, yüzünden örtüyü atmış;
Bülbül inleyiş şarkıları söylemeye başlamıştı.

Bu beyitte Leylâ, gonca gülün açması gibi peçesini açarak yüzünü göstermiş; Bunu gören Mecnûn ise güle âşık olan bülbül gibi zevkten inlemeye başlamıştır.

Yine aynı bölümde Mecnûn, çemende dolaşırken Leylâ'ya olan aşkı yüzünden dertli ve üzgündür. Gönlünün sıkıntısını gidermek için de derdini bülbüllere, kumrulara açmaktadır:

Bülbüllere şerh ederdi hâlin
Kumrilere mihnet ü melâlin

Bülbüllere hâlini açıyor
Kumrulara hüznünü ve derdini döküyordu.

Mecnûn'un Leylâ'ya kavuşamaması yüzünden düştüğü bîçâre hâlini gören babası, ona derdini anlatmasını ister ve şöyle der:

Sonra yaha yırtup etdi feryâd
K'ey bülbül-i bûstan-ı bi-dâd
Hâl-i dilüni mene beyân it
Esrâr-ı nihânunı iyân it (Doğan: 200)

Sonra yakasını yırtıp şöyle feryâd etti:

Ey eziyet bahçesinin bülbülü!
Gönlünün hâlini bana anlat!
Gizli sırlarını bana aç!

Fuzûlî, bu beyitlerde bir babanın üzüntüsünü ve oğluna derdini ona açması için yakarışını çok içten bir biçimde tasvir eder. Mecnûn'u eziyet bahçesinin bülbülüne benzeterek, teşhis yoluyla bülbülün âşıklık ve şairlik yönünü vurgular. Ayrıca beyitte gizli sırlarını ifşa etmesinin istenmesiyle de bülbülün, Allah'ın bin ismine vâkıf olduğuna gönderme yapılmıştır.

Mecnûn, babasının bu yardım çabalarına karşılık derdine derman olamayacağını şu şekilde dile getiriyor:

Bülbül gül içün kılanda nâle
Derdine devâ olur mı lâle (Doğan: 216)

Bülbül gül için ağlayıp inlerken
Lale onun derdine derman olur mu?

Fuzûlî, bu beyitlerde Mecnûn'u bülbüle, Leylâ'yı güle, Mecnûn'un babasını ise laleye benzetiyor. Mecnûn'a göre iki aşığın arasına üçüncü kişinin giremeyeceği gibi babası da bu aşka çare bulamaz. Çünkü lale bülbülle gül arasındaki muhabbete bîgânedir. Bu beyitte de bülbül mazmunuyla gül ile bülbül aşkına gönderme yapılmıştır.

Mecnûn'un bu kararlılığını ve perişanlığını gören babası, oğlunun bu durumunu düzeltmek için çareler aramaya başlar:

Ol pir-i şikeste-hal ü hayrân
Tedbir-i ilâc edüp fırâvân
Her handa eşitdi bir tabibi
Gülzârının oldı andelibi
İzhar idüp ana ihtiyâcın
Bimârınun istedi ilâcın (Doğan: 228)

O perişan ve şaşkın ihtiyar
Birçok çareler arayıp
Nerede bir doktorun adını işittiyse
Onun gülistanının bülbülü oldu.
İhtiyacını ona açarak hastasına ilaç istedi.

Bu beyitlerde yana yakıla oğlunun derdine çare aramak isteyen Mecnûn'un babası, bülbüle benzetilmiştir. Burada babanın oğlunun derdine çare ararken ağlayıp sızlaması, bülbülün içli feryatlarını hatırlatır niteliktedir.

Leylâ ile arkadaşlarının gül bahçelerinde gezerkenki hallerini betimleyen Fuzûlî, kızları güzel sesleri bakımından bülbüle, uzun ve biçimli boylarıyla bahçedeki şimşir ağacına benzetmektedir:

Gâh eyleyüben sürûdlar sâz
Bülbüllere oldılar hem-âvâz
Geh gösterüp oynamakda hâlet
Şimşada yitürdiler hacâlet (Doğan: 276)

Kâh şarkılar söyleyerek
Bülbüllere eşlik ettiler
Kâh oyunda gösterdikleri hünerlerle
Şimşir ağacını bile mahcup ettiler.

Leylâ, ailesi tarafından Mecnûn'dan uzaklaştırılmış ve evden dışarı çıkamamaktadır. Fuzûlî, onun bu hâlini, kafes içine hapsedilmiş ve gülden ayrı düşen mahzun bülbülün haline benzetir:

Men bülbül-i bâg-ı firkatem zâr
Amma kafes içreyem giriftâr

Ben ayrılık bahçesinin ağlayan bülbülüyüm
Ama kafes içine kapatılmışım

Mecnûn, Leylâ'ya kavuşamadığı için delirerek çöle düşmüş; bunun üzerine babası onu eve dönmeye ikna etmektedir:

Gül-bün kimi kanı cûşa geldi
Bülbül sıfatı hurûşa geldi
K'ey ayn-ı salâh olan beyânı
Va'zı mene âfiyet nişânı (Doğan: 412)

Gülfidanı gibi kanı coştu.
Bülbül gibi şöyle dile geldi:
Ey açıklamaları huzurun ta kendisi!
Öğüdü benim için esenliğin nişanı!

Fuzûlî, bu beyitlerde Mecnûn'un babasını, Mecnûn'u eve götürmek için dil dökmesi ve tatlılıkla ikna etmeye çalışması nedeniyle bülbüle benzetmiştir. Fakat Mecnûn, bütün bu yalvarıp yakarmalara karşılık eve dönmek istemez; çünkü onun derdine hiç kimse dermân olamaz.

Zeyd tarafından Leylâ'ya kavuşma ümidiyle avutulan Mecnûn, Zeyd ile Leylâ'ya haber gönderir:

Pervâne sözin deyüp çerâga
Bülbül haberin yetürdi bâga (Doğan: 474)

Pervanenin sözünü çerağa iletti.
Bülbülün haberini bağa ulaştırdı.

Burada bülbül ve pervane sevgilisine haber gönderen bir âşığa, yani Mecnûn'a benzetilmiştir. Çerağ, ise kapalı istiare yoluyla kişileştirilerek Mecnun'un dostu Zeyd' e benzetilmiştir.

Perişan haldeki Mecnûn'u gören Leylâ, onu tanımayıp Kays'ın bir bülbüle benzediğini, gördüğü dilenci kılıklı adamın Mecnunla ilgisi olmadığını aksine bir kargaya benzediğini söyler:

Haşa deye zâg bülbülem men
Yâ lâf ura hâr kim gülem men (Doğan: 504)

Hâşâ ki karga "Ben bülbülüm" desin
Diken, gül olduğundan dem vursun!

Karga, hem çirkin hem de kötü bir kuş olarak betimlenir; bülbül ise şen şakrak ötüşüyle iyiliğin, hoşluğun simgesidir. Bu yüzden Leylâ, sevgilisinin çok güzel ve tatlı sesli olduğunu; böyle iki büklüm, kir pas içinde olamayacağını bülbül-karga benzetmelikleriyle ifade eder.

Mecnûn, dünyadan geçip kendini Hakk'ta kaybetmesi sonucu Leylâ'yı tanımaz ve ona ilgi göstermez. Bu durumu gören Leylâ şöyle der:

Çoh tecribe kılmışam olur az
Ma'şûkına âşık eylemek nâz
İzhâr cemâlin eylemek gül
Bülbül görüp eylemek tegâfül (Doğan: 522)

Çok tecrüme etmişim
Âşığın maşûkuna bu kadar naz etmesi
Gülün, yüzünü göstermesine karşılık
Bülbülün bunu anlamazlıktan gelmesi az görülen şeylerdendir!

Bu beyitlerde klasik "gül ile bülbül" hikâyesine telmihte bulunularak, sevgili güle, âşık bülbüle benzetilmiştir. Geleneğe göre sevgili, âşığa naz eder. Âşık ne kadar dil dökse de sevgili ona yüz vermez. Fuzûlî, Leylâ'nın ağzından âşığın sevgiliye iltifat etmemesinin az rastlanır olduğunu dile getirmektedir. Çünkü Mecnûn artık Leylâ'nın değil Hakk'ın âşığı olmuştur. Gözü artık Hak'tan başka bir şey görmez.

Gül temennâsında derler bülbülün gavgâların
Çün güli gördükde kılmaz meyl bu gavgâ nedür (Doğan: 524)

Bülbülün gayreti gül arzusundadır derler
Ama gülü gördüğünde meyletmez peki bu dava nedir?

Mecnûn'un ilgisizliği karşısında şaşıran Leylâ, normalde âşığın değil maşûğun naz etmesi ve ilgi göstermemesinin gerekli olduğunu dile getirir. Ona göre nasıl ki gül, yüzünü sevgilisine gösterdiği zaman bülbül, kayıtsız kalamaz; Mecnûn'un da sevgilisinin yüzünü gördüğünde kayıtsız kalmaması gerekir. Fuzûlî, bu beyitlerde yine gül ile bülbül aşkına telmihte bulunmuştur.

En sonunda gerçek sevgilinin Leylâ olmadığını anlayan ve Mutlak sevgiliye ulaşma arzusuyla yanıp tutuşan Mecnûn'un dilinden şu sözler dökülür:

Bülbül-i zârem değül bîhûde feryâd etdüğüm
Kalmışem nalân kafes kaydinde gül-zâr isterem (Doğan: 576)

Zavallı bir bülbülüm, ettiğim feryat boşuna değil!
Kafeste ağlar halde kalmışım, gülzarı isterim.

Fuzûlî bu beyitlerde Mecnûn'u, can kafesine kapatılmış; feryat figan eden bir bülbüle benzetmektedir. Mecnûn'un amacı, tenden ve candan kurtularak Hak'a ulaşmaktır; çünkü gerçek sevgili odur.

SONUÇ

Klasik Türk şiirinin en önemli mazmunlarından biri olan bülbül, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* adlı mesnevisinde genellikle gül ile olan aşkıyla anılmıştır. Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn arasındaki münasebetleri, çoğunlukla gül ile bülbül arasındaki aşka benzetmiştir. Bunun yanında bülbül, yanık sesi ve feryatlarıyla bazen âşığı, yani Mecnûn'ı, bazen de Fuzûlî'nin kendisini temsil etmiştir. Ayrıca mesnevide, bülbül-kafes ilişkisi de sık geçmektedir. Bülbül, bazen Kays'tan ayrı düşen ve eve kapatılan güzel Leylâ'yı, bazen de Hakk' a ulaşmaya çalışan, ten kafesine kapatılmış Mecnûn'u temsil etmiştir. Buna binâen, bülbülün bu eserde güzel ötüşü, âşıklık yönü ve Allah'ın bin adına vâkıf, derviş-meşrep kişiliğiyle anıldığını söyleyebiliriz. Fuzûlî, bülbülün bu özelliklerini ifade ederken çoğunlukla istiare sanatına başvurmuştur. Ayrıca bülbül, Fuzulî'nin bu güzîde eserinde maddi aşktan ilahi aşka geçişte âşık-derviş rolünü üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

Bilkan, Ali Fuat (1993). *Nabî'nin Türkçe Divanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara.

Ceylan, Ömür (2015). *Kuşlar Divanı- Osmanlı Şiir Kuşları*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Dağlar, Abdülkadir (2017). "MAZMÛN GÜLÜNÜN MAZMÛNUNA BÜLBÜL OLMAK", *Sûfî Araştırmaları - Sufi Studies*, Sayı: 15, s. 25.

Durkaya, Hayriye "Metinlerarasılık ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bağlamında Bülbül Mazmunu ve Mehmet Akif Ersoy'un Bülbül Şiiri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/13 Fall* 2013, Ankara, s. 847-856.

Düzlü, Özlem (2018). Seyyid Vehbî Divanı'na Göre 18. Asırda Osmanlılarda Sosyal Hayat, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya.

Eren, Abdullah (2005). "Şeyhülislâm Yahya Divanı'nda Bülbül*", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* c:3 sayı:1, s. 47-57.

Eskigün, Kübra (2006). *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek lisans tezi), Kahramanmaraş.

Fuzûlî, (2015). *Leyla vü Mecnûn*, Haz. Muhammed Nur Doğan, Yelkenli Yayınevi, İstanbul.

Kurnaz, Cemal (1992). "bülbül" maddesi", İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c:6, s. 485-486.

Onay, Ahmet Talat (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü- Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı,* Haz. Cemal Kurnaz, H Yayınları, İstanbul.

Pala, İskender (2007). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Şentürk ve Kartal (2008). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Ozan (2015). *Necâtî Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.

Çevrimiçi Kaynaklar

Kavruk, Hasan. *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0, Erişim Tarihi: 30.06.2020

Okçu, Naci. *Şeyh Galib Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10653,girispdf.pdf?0, Erişim tarihi: 08.09.2020.

Yaşar Aydemir, *Behiştî Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10597,behistipdf.pdf?0, Erişim tarihi: 30.06.2020.

EFFECT OF COVID-19 PANDEMIC ON ENVIRONMENT AND CHALLENGES AHEAD

Dr. Kumar Amit
Assistant Professor
Department of Geography
D.A-V. (PG) College, Kanpur (UP), India
(Affiliated to CSJM University, Kanpur)

ABSTRACT

The economic crisis caused by the pandemic has had a positive influence on the environment. Pollution levels across the world have fallen radically in the wake of closed industries and the decrease of airline and car traffic. The economic recession that has halted fossil fuel pollution globally is also producing enormous unemployment and poverty in whole world. How can the world's poor be protected without re-accelerating the climate crisis? What kind of world system can protect both vulnerable communities and the environment? As the number of coronavirus infections rose exponentially in Europe, North America and Asia in the month of March, April and May. They included stay-at-home orders, which were first issued in Italy and then in rapid succession in most other countries around the world. With entire populations ordered to stay home, schools, offices and factories limited their activities, road traffic decreased to a minimum and airlines reduced scheduled flights. While these developments have caused substantial economic and social shocks as global production, consumption and employment levels fallen, they have also been associated with significant reductions in air pollution and greenhouse gas emissions. As a result, air quality levels in the world’s major cities improved dramatically in March, April and May. Air quality improved largely because of a reduction in factory and road traffic emissions of carbon dioxide, nitrogen oxides and related ozone formation. This research paper describes the effect of COVID-19 on environment extensively and suggests some remedial measures.

Keywords: vulnerability, social distancing, lockdown, work balance

ATTALOS KRALLIĞI DÖNEMİNDE DİONYSSOS TEKHNİTAİLER (SANATÇILARI)

DIONYSSOS ARTİST (TECHNITAI) DURING THE ATTALOS KINGDOM

Dr. Menekşe BEKAROĞLU
Freelancer Çevirmen
Orcid No:0000-00025378-6209
Dr. Ayşe F. CAMAN
İzmir Resim Heykel Müzesi ve Galerisi
Orcid No: 0000-0002-3204-7208

ÖZET

Attalos Krallığı Pergamon'da geniş ve bereketli Kaikos (Bakırcay) Irmağı vadisinin kuzey kıyısına kurulmuştu. Arazinin yapısından dolayı, teraslar şeklinde inşa edilmişti. Egemenlikleri altındaki yerleşimlerin bir çok sorunuyla ilgilenen Attalos Krallığı Dönemi'nde Dionyssos Tekhnitailerle ilgili sorunlarla ilgilenmişlerdir. Dionyssos tekhnitailer, tiyatro ve müzik şenliklerine paralı sanatçılar sağlayan bir profesyonel oyuncular ve müzisyenler loncası idi. Adı geçen loncanın önemli merkezleri, Yunanistan'da Atina ve Tebai, İtalya'da Syrakusa ve Mısır'da Ptolemais idi. M.O. 4. yüzyıldan itibaren, Tekhnitailer, Dionysos adına festivaller düzenlemişlerdir. Bu loncanın Teos'a Atina'dan geldiği düşünülmektedir. Pythia'da Delphik ve Soteria, Thespiae'de Museia, Thebes'de Herakleia, Teos'da Dionysia ve Magnesia'da Artemis Leukophryene festivallerini organize etmişlerdir. Tiyatro Dionyssos koruması altında olduğu için Dionysos tekhnitai yalnız profesyonel değil, aynı zamanda dinsel bir topluluk niteliği taşımış ve vergi bağışıklığı ile can güvenliği hakkı kazanmıştır. Anadolu'da M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ionia ve Hellespontos'da bu lonca görülmeye başlanmıştır. Teos'daki Dionysios Tekhnitai'sinin kuruluş tarihi M.Ö. 3. yüzyılın sonuna doğrudur. Attalos Krallığı Dönemi'nde Ionia'da yer alan Teos (Sığacık) ile Dionyssos tekhnitailer arasında bir arazi yüzünden anlaşmazlık çıkmıştır. Önce kent halkı 6000 drahmi değerindeki araziyi bu loncaya hediye etmiştir. Dionysos'un koruması altında oldukları için yerel vergilerden muaf tutulmuşlar ve kutsal sayılmışlardır. M.O. 152 yılında, yine bu kent halkı ve Dionysos tekhnitaia arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Kent Dionysos tekhnitaia'yı istemeyince önce Ephesos'a daha sonra, II.Attalos'un isteğiyle Teos ile Ephesos arasındaki Myonnessos'a yerleştirilmişlerdir.

Key Words: Attalos Krallığı, Teos, Dİonyssos

ABSSTRACT
The kingdom of Attalos was established in Pergamon on the northern shore of the wide and fertile Kaikos (Bakırcay) River valley. Because of the nature of the land, it was built in the form of terraces. During the period of the Kingdom of Attalos, who dealt with many problems of the settlements under their rule, Dionyssos dealt with the problems of the Tekhnitais. Dionyssos was a guild of professional actors and musicians who provided mercenaries to technicians, theater and musical festivals. The important centers of the mentioned guild were Athens and Thebes in Greece, Syrakusa in Italy and Ptolemais in Egypt. Starting from the B.C.4th century, Tekhnitailer organized festivals in the name of Dionysus. It is thought that this guild came to Teos from Athens. They organized Delphic and Soteria festivals in Pythia, Museia in Thespiae, Herakleia in Thebes, Dionysia in Teos and Artemis Leukophryene in Magnesia. Because the theater is under the protection of Dionyssos, Dionysos tekhnitai is not only a professional but also a religious community and has gained tax exemption and life safety. BC in Anatolia. This guild started to be seen in Ionia and Hellespontos from the second half of the 3rd century. The establishment date of Dionysios Tekhnitai in Teos, BC. It is towards the end of the 3rd century. A dispute arose between Teos (Sıgacık) in Ionia during the period of the Kingdom of Attalos and Dionyssos tekhnitais over a land. First of all, the people of the city donated 6000 drachmas worth of land to this guild. Exempt from local taxes as they are under the protection of Dionysos they were kept and deemed sacred. in B.C. 152, a dispute arose between the people of this city and Dionysos tekhnitaia. When the city Dionysos did not want tekhnitaia, they were first placed in Ephesos and then in Myonnessos between Teos and Ephesos at the request of Attalos II.
Key Words: Attalos Kingdom, Teos, Dionyssos

ALBAN TAYFALARI KEŞİKÇİDAĞDA

THE ALBANIAN TRIBES IN THE KESHIKCHIDAG

Dr. Musa MURSAGULIYEV
"Keşikçidağ" Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun direktoru,
Azərbaycan Respublikası, Ağstafa şəhəri,
Director of the "Keshikchidagh" State historical and cultural reserve,
Azerbaijan, Aghstafa district

ABSTRACT

Caucasian Albania has played an important role in the history of statehood of the Azerbaijani people and its formation. Albania, one of the first states in the South Caucasus, has consisted of various tribes since ancient times. Among these tribes, the main place belonged to the Albanian tribes. The territory of the Albanian state covered the Caspian coast from the Greater Caucasus Mountains including South Dagestan in the north, the Araz River in the south, the borders of present-day Georgia including the upper reaches of the Gabirri and Alazan rivers in the west, and the territories up to the Caspian Sea in the east.

Keshikchidagh caves complex, located 75 km from the Aghstafa district, in the endless Jeyranchol on the border with the Republic of Georgia, has long been part of the Albanian province of Cambisiena from ancient times. There are many historical, architectural and archeological monuments in the territory of Keshikchidagh caves complex, which is considered a memory of Caucasian Albania. In the cave-temples complex there is a three-store fortress built for protection on steep cliffs – Keshikchigala, two temples, located at a distance of 1500 m from each other, one adjacent to the mountain, the other is built on a relatively flat surface distance from the mountain, and intended exclusively for religious purposes, "The Gudrat (Power) Spring", considered a sacred place of faith, about 75 natural and artificial caves, 87 barrows, water wells, food storages and shelters.

Our great ancestors, the Albanians, had been ascetic and began to live these inaccessible rocks. Later, they lived in the cave-shelters they built. In the religious imagination of the Albanians, worship was preferred in the highlands. Historian Strabo noted in his work that the Albanians worshiped the moon goddess Selena, sacrificing at high altitudes. In these lands, along with idolatry and fire-worship, the belief in sacred trees was also strong. The worship of trees was strong, for example, saggiz tree, daghdaghan, etc. growing in the territory of Keshikchidagh caves complex. "The Gudrat Spring", located in these lands, has long been known as a place of sacred faith.

Three graves were found in one of the caves in the territory of Keshikchidagh caves complex, cave №19 during the exploration works. According to scientists, the skulls found in these graves belong to the Caspian type.

Keywords: The Gudrat spring, Caspian type, graves.

1915 NÜFUS SAYIMLARINA GÖRE KEMER NAHİYESİ

KEMER DISTRICT ACCORDING TO THE 1915 POPULATION CENSUSES

Dr. Öğr. Üyesi Kazım KARTAL

Adıyaman Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi/ Türkçe Sosyal Bilgiler Bölümü

ÖZET

Devletler, yeri geldiğinde hükmettiği bölgelerin idari, iktisadi, sosyal ve askeri yapısını düzenlemek ya da mevcut düzeni daha işlevli bir hale getirmek gayesiyle halkın nüfus miktarını ve bu nüfusun özelliklerini tespit etme ihtiyacı duyar ve bu sebeple nüfus sayım çalışmaları yürütür. Buna bağlı olarak Osmanlı idarecileri de klasik diye adlandırılan dönemden itibaren reayanın durumunu tespit etmek, devletin mali ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak ve buradan yola çıkarak halkın ekonomik düzeyini ve askerliğe elverişli kişi miktarını belirlemek için çeşitli nüfus ve mal sayımı çalışmaları yaptılar. Klasik dönem diye adlandırdığımız dönem de bu bilgileri tahrir sayımları sonucu elde edilmiştir.

19. yüzyıl başlarında ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma ve çöküş döneminde devleti kurtarma çabalarının bir sonucu olarak arazi ve mal mülk sayımı ile birlikte nüfus sayımları önem kazanmıştır. II. Mahmud döneminde yapılan yeni düzenlemelerle, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından hemen sonra yerine kurulan yeni ordunun asker ihtiyacını karşılamak amacıyla ülke genelinde genel bir nüfus sayımı yapılması kararlaştırılmıştır. 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımından sonra belli aralıklarla Nüfus sayımları devam etmiştir. Kemer nahiyesinde de farklı dönemlerde nüfus sayımları yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmamızda Burdur Sancağına bağlı Kemer nahiyesinin 1915 nüfus sayımları ele alınarak bölgenin sosyal yapısı ortaya konulacaktır.

Anahtar kelime: Nüfus sayımı, Burdur, Kemer.

ABSTRACT

States need to determine the size and characteristics of the population to arrange the administrative, economic, social, and military structure or to make the current structure more efficient, and for this reason, they conduct census studies. In addition, since the Classical Age, Ottoman governors conducted various censuses to determine the status of the rayah and to meet the economic and military needs of the empire and starting from this, used these censuses to

make the population's economic level better and to determine the number of people eligible for military service. This data has been obtained as a result of the tahrir counts in the age we classify as the Classical Age.

As a result of the efforts to save the state during the period of the Ottoman Empire's dissolution and collapse, population censuses gained importance along with land and property censuses at the beginning of the 19th Century. It was determined to conduct a population census across the country, to provide the need of soldiers in the newly established army, after the abolishment of the Janissaries, when new regulations were made in the Period of Mahmud II. Population censuses were continued at regular intervals, after the first population census in 1831. It is also seen that population censuses were conducted in different periods in the district Kemer. In this study, the social structure of the region will be put forth with the use of the 1915 population censuses of the district Kemer of Burdur Province.

Keywords: Population census, Burdur, Kemer.

Giriş

Nüfus; "Arapça nefs kelimesinin çoğulu olan nüfus" nefis; ruh, can, hayat" anlamına gelmektedir. Ve daha çok bir coğrafyada yasayan insanları ifade eder." bir yerde oturan, ikamet eden" manasındaki sakinin çoğulu olan sükkan/ sekene de nüfus karşılığında kullanılmaktadır".[1] Bu şekildeki bir değişimde elverişli coğrafî şartlara sahip olan yerleşmelerin nüfusu sürekli artarken, coğrafî potansiyelini yeterince kullanamayan yerleşmelerde nüfus sürekli azalmaktadır[2]. Nüfus sayımı, sınırları belli bir yerdeki nüfusun belli bir zaman diliminde sayılması işidir. Sayımlar nüfusun niceliğini ve niteliğini, yani büyüklüğünü ve özelliklerini tanımayı sağlar. Nüfus sayımları, bir toplumu meydana getiren fertlerin sayı, cinsiyet, yas, meslek, dil, din ve öğrenim durumlarını ortaya koyduğundan toplumların sosyolojik, ekonomik ve tarihî yönlerini araştırmak, sosyal tarihlerini yazmak için çalışma yapacak olanlar açısından oldukça önemlidir. Dünyada modern anlamda ilk nüfus sayımları XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren yapılmaya başlanmıştır İsveç 1748, Danimarka 1769,
İspanya 1787, Amerika Birleşik Devletleri 1790, İngiltere ve Fransa 1801 yılında yapılmıştır.[3]

Osmanlı devletinde ise aynı şekilde modern anlamda nüfus sayımları 19. Yüzyılda başlayacaktır. Klasik Osmanlı devleti döneminde ise modern olmasa da arazi kayıtlarının kaydedildiği defter türü olan tahrir defterleri önem arz etmiştir. Bu tahrir defterleri sayesinde Osmanlı toplumunun yaşam tarzı, kültür ve demografik yapısı hakkında bilgiler ulaşılmakta ve Osmanlı toplumunun kısaca karakteristik özelliğinin bulunduğu defter türleri olduğu görülmektedir.

[1] Kazım Kartal-Serpil Sevim Kartal, ''H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazâsı: Sosyo-ekonomik ve Demografik Yapısı'', *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar,* C. 2, Gece Akademi, s.113-130.
[2] Ahmet Atasoy-M. Dursun Çitçi, "Elazığ Şehri'nin Nüfus Özellikleri ve Çevrenin Toplum Sağlığı Üzerindeki Etkisi", *Turkish Studies*, C. 4/3 Bahar 2009, s. 198.
[3] Nebi Bozkurt, "Nüfus", TDVİA, C.33, Ankara 2007, s.293-294.

II. Mahmud dönemiyle başlayan yenileşme hareketleri Nüfus sayımı ihtiyacını ortaya çıkaracak ve *modern dönem sayımları* (1830/1831 nüfus sayımları)olarak adlandırıldığımız nüfus sayımları dönemi başlayacaktır. Her ne kadar modern dönem olarak adlandırılan bir dönem olsa da bu sayımların amacı askere alınacak olan kişi potansiyelini belirlemek ve toplanacak veya hazineye girecek paranın oranını belirlemek olacaktır.

Kemer Nahiyesinin İdari Yapısı

Uzun süre Kemer-i Hamid adıyla Burdur sancağına bağlı bir kadılık olarak bulunan Kemer nahiyesi Ramsay'ın "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası" göre Antik Kamara ismini yaşatmakta olup günümüzdeki merkezi Bebekler köyüdür.[4] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1725 yılına ait Kemer-i Hamid kadısı Mustafa tarafından yazılan arz konulu bir belge ile 1911 yılına ait Kemer-i Hamid kazasının Bebekler köyündeki İbrahim Çavuş Camii'ne vaiz ve nasih tayini konulu başka bir belge de bu bilgileri tasdik etmektedir.[5]

1859-1867 yılları arasındaki Devlet Salnamelerine baktığımız zaman Kemer-i Hamid'in Burdur livasına bağlı olduğunu görüyoruz. 1866 ve 1867 yıllarında Maa Nefs-i Siroz Kemer-i Hamid olarak yazılmıştır[6]. Kemer 1868-1872 yılları arasında Isparta Hamid sancağına bağlı kazalar içinde Tefenni Maa Kemer Nahiye-i Gölhisar şeklinde Tefenni'ye bağlı olarak yer almıştır[7]. 1872 yılından 1879 yılına kadar Burdur sancağı Tefenni kazasına bağlı nahiye olan Kemer, bu tarihten itibaren Burdur merkez kazasına bağlanmıştır.[8] 1885 yılı salnamesine göre; nahiyede müdür, naib vekili, kâtip ve sandık emini görev yapmaktadır. Nahiyede Boz adında bir dağ, 115 oda, 8 un değirmeni, 7 dükkân, 1 lonca altı, 1 yağhane, 22 cami, 9 mescid, 1 namazgâh, 21 sıbyan mektebi, 57 çeşme, 9 cameşuyhane (çamaşırhane) ve 4 medrese vardır. Bahçeözü Çiftliği'nde bir göl olup içerisinde bazen balık çıkar[9]

[4] Burdur 1973 İl Yıllığı, s. 58; W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Çeviren: Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 336.
[5] BOA, İE.EV.., 59/6439; BOA, C..MF.., 128/6364.
[6]Mustafa Ali Uysal, *Salnamelere Göre Burdur (1868-1914)*, Libra Yay., İstanbul 2020, s.107 vd.; DS, H. 1276, s. 133; DS, H. 1281, s. 174; DS, H. 1282, s. 162; DS, H. 1283, s. 165; DS, H. 1284, s. 176
[7] Mustafa Ali Uysal, *Salnamelere Göre Burdur (1868-1914)*, Libra Yay., İstanbul 2020, s.107 vd.;DS, H. 1285, s. 181; DS, H. 1288, s. 246; DS, H. 1289, s. 250; KVS. H. 1285, s. 51; KVS. H. 1288, s. 55
[8] Mustafa Ali Uysal, *Salnamelere Göre Burdur (1868-1914)*, Libra Yay., İstanbul 2020, s.107 vd.;KVS, H. 1289, s. 54; KVS, H. 1290, s. 54; KVS, H. 1291, s. 57; KVS, H. 1295, s. 77; KVS, H. 1296, s. 127, 131-132; KVS, H. 1298, s. 106, 110.
[9] Mustafa Ali Uysal, *Salnamelere Göre Burdur (1868-1914)*, Libra Yay., İstanbul 2020, s.107 vd.; KVS, H. 1302, s. 147

1868 yılında mahalle ve köy sayısı 21, nüfusu 1.691 iken235 1887 ve 1894 yıllarında köy sayısı 18, nüfusu 2.274 kadın, 2.268 erkek olmak üzere toplam 4.542 kişi görülmektedir.[10] 1899 yılı salnamesine göre, nahiyenin müdürü Mehmed Efendi'dir. 22 köyden oluşan nahiyenin nüfusu 4.948 kişiden ibaret olup, tamamı Müslüman'dır. Umumi mekânlar olarak 1 hükümet dairesi, 22 cami ve mescit, 4 medrese, 13 mektep, 1.178 hane, 9 dükkân ve 12 değirmen vardır. İlmi müessese olarak, yeni usul üzere 1 mektep vardır. Bu mektepte 77 talebe bulunmaktadır. Eski usul üzere ise 12 mektep vardır. Bu mekteplerde 385 erkek, 338 kız talebe öğrenim görmektedir. Hayvan olarak, 1.830 öküz, 415 manda, 13.911 koyun, 8.656 adi keçi, 353 tiftik keçisi, 1.265 merkep ve 1.205 inek mevcuttur[11] 1915 yılına ait Kemer nahiyesinin demografik yapısı ise aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

Kemer nahiyesi[12]

		Bâ'de-l tahrir vuku'u bulan zam ve tenzil suretiyle hâsıl olan ve'l yevm mevcut bulunan nüfus miktarı				Zir-i umumide yazılan nüfus-u umumiye miktarı		
Mülahazat	Esâmi'i kara	Miktarı hane	İnas (Kadın)	Zekur (Erkek)	Yekun	İnas	İnas (Kadın)	Zekur (Erkek)
Köy	**Eğneş karyesi**	90	233	219	452	222	210	432
Köy	**Mürseller karyesi**	78	199	185	384	182	176	358
Köy	**Bademli karyesi**	60	144	135	279	138	131	269
Köy	**Karataş karyesi**	4	15	10	25	6	9	15

[10] Mustafa Ali Uysal, *Salnamelere Göre Burdur (1868-1914)*, Libra Yay., İstanbul 2020, s.107 vd.;KVS, H. 1304, s. 177; KVS, H. 1312, s. 234-235
[11] Mustafa Ali Uysal, *Salnamelere Göre Burdur (1868-1914)*, Libra Yay., İstanbul 2020, s.107 vd.;KVS, H. 1317, s. 226.
[12] COA, DH.EUM.KLU. no:15/61.

Köy	**Kılavuzlar karyesi**	74	172	153	325	157	139	296
Köy	**Belenli karyesi**	77	194	189	383	175	178	353
Köy	**Kayalı karyesi**	13	45	37	82	35	34	69
Köy	**Kozyaka karyesi**	40	106	101	207	89	94	183
Köy	**Çavdıryaka karyesi**	15	38	31	69	30	32	62
Köy	**Yenice karyesi**	21	42	38	80	25	36	61
Köy	**Eşnal karyesi**	17	53	33	86	36	33	69
Köy	**Bahçeözü karyesi**	17	36	32	68	24	33	57
Köy	**Yölükler (Büyükler) karyesi**	224	599	491	1090	503	458	961
Köy	**Akviran karyesi**	62	165	153	318	139	135	274
Köy	**Akçaviran karyesi**	51	127	131	258	110	116	226
Köy	**Pınarbaşı karyesi**	20	63	41	104	48	38	86
Köy	**Elmacık karyesi**	90	232	227	459	205	209	414

Köy	**Kayı karyesi**	59	145	157	302	128	138	266
Köy	**Kozluca karyesi**	232	637	598	1235	612	565	1177
Köy	**İğdeli karyesi**	21	69	60	129	55	58	113
Köy	**Karacaviran karyesi**	28	95	87	182	73	85	158
	Yekun	1293	3409	3108	6517	2992	2907	5899

1915 yılına ait nüfus verilerine baktığımızda Kemer nahiyesine bağlı 21 köyün bulunduğu görülmektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi en çok hanenin bulunduğu köy Kozluca karyesidir. Yukarıdaki sayımda kadın ve erkek nüfus oranlarının verildiği görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı nüfus sayımları, idari, iktisadi ve askeri ihtiyaçları karşılamak için yapılmıştır. Osmanlı devleti vergi toplamak ve askeri ihtiyacı karşılamak için hem devlet hem de eyaletler bazında nüfus sayımları yaptırmış ve vilayet salnameleri hazırlatmıştır. Genel nüfus sayımları ve salnameler, nüfus sayısı ve nüfusun diğer özellikleri hakkında temel ve güvenilir bilgi kaynakları haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda, 1831, 1844, 1859/1860, 1881/1882 ve 1906/1907 yıllarında olmak üzere toplam 5 nüfus sayımı gerçekleştirilmiş ve 1847 yılında yayımlanmaya başlanan Devlet Salnameleri ise 1866 yılından itibaren Vilayet isimleri kullanılarak çıkmaya başlamış ve 1914 yılına kadar devam etmiştir.

Bu çalışmada 1915 yılına ait nüfus sayım cetvellerinin bilgileri paylaşılmıştır. Yapılan mahalli nüfus sayımına göre Kemer nahiyesine bağlı 21 köy bulunmakta ve bu köylerde hane sayıları ile kaç kişinin yaşadığı tablolar halinde gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

COA, İE.EV.., 59/6439.

COA, C..MF.., 128/6364.

COA, DH.EUM.KLU. no:15/61.

DS, H. 1276.

DS, H. 1281.

DS, H. 1282.

DS, H. 1283.

DS, H. 1284.

DS, H. 1285.

DS, H. 1288.

DS, H. 1289.

KVS. H. 1285.

KVS. H. 1288.

KVS, H. 1289.

KVS, H. 1290.

KVS, H. 1291.

KVS, H. 1295.

KVS, H. 1296.

KVS, H. 1298.

KVS, H. 1302.

KVS, H. 1304.

KVS, H. 1312.

B) Diğer Kaynaklar

KARTAL Kazım & Serpil Sevim Kartal, ‘’H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazâsı: Sosyo-ekonomik ve Demografik Yapısı’’, *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar,* C. 2, Gece Akademi, s.113-130.

ATASOY Ahmet & M. Dursun Çitçi, “Elazığ Şehri’nin Nüfus Özellikleri ve Çevrenin Toplum Sağlığı Üzerindeki Etkisi”, *Turkish Studies*, C. 4/3 Bahar 2009, s. 198.

BOZKURT Nebi, “Nüfus”, TDVİA, C.33, Ankara 2007, s.293-294.

UYSAL Mustafa Ali, *Salnamelere Göre Burdur (1868-1914),* Libra Yay., İstanbul 2020.

Burdur 1973 İl Yıllığı

W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Çeviren: Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

1915 NÜFUS SAYIMINA GÖRE AĞLASUN NAHİYESİNİN İDARİ TAKSİMATI VE NÜFUS YAPISI

ADMINISTRATIVE DIVISION AND POPULATION STRUCTURE IN AĞLASUN DISTRICT ACCORDING TO THE POPULATION CENSUS OF 1915

Dr. Öğr. Üyesi Kazım KARTAL

Adıyaman Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi/ Türkçe Sosyal Bilgiler Bölümü

ÖZET

Osmanlı Devletinde nüfus ve arazi konusunda sayımlar en erken XV. Yüzyılda yapılan arazi kayıtları olan tahrirlere dayanmaktadır. Klasik dönem olarak adlandırdığımız dönemde nüfus verileri genelde tahrir, şeriye sicili, avarız ve cizye defterleri kaynak olarak ele alınıp tahmini bir nüfus oranı ortaya konulmaktaydı. Bu nedenle nüfus verilerinin ortaya konulmasında sağlıklı verilere ulaşmak mümkün değildi. Bu kaynaklar kent tarihinin iktisadi ve içtimai yapısı için vazgeçilmez kaynaklar olmasına rağmen nüfus verileri açısından sadece tahmini nüfus verilerin ortaya çıkmasında yardımcı olan arşiv kaynaklarıdır. II. Mahmut dönemine gelindiğinde ise Osmanlı'da ilk nüfus sayımının yapıldığını görmekteyiz. 1829 yılında, önce İstanbul olmak üzere daha sonra ise 1830-31 yılında ülkenin genelinde sayımlar yapılmaya başlanmış olup, belirli aralıklar ile nüfus sayımları devam etmiştir. Günümüzde Burdur ili sınırları içerisinde bir ilçe olan, Ağlasun ilçesi idari taksimatında değişiklikler olmuştur. Bu çalışma 1915 yılında yapılan Burdur ve çevresinin genel nüfusunu gösteren nüfus sayımını barındırmaktadır. COA, DH. EUM. KLU, No:15/61 kodunda yer alan defter temel kaynak olarak ele alınıp Osmanlı devletindeki Nüfus sayımları hakkında bilgi verildikten sonra Ağlasun nahiyesinin idari ve nüfus yapısı ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Nüfus Sayımı, Ağlasun.

ABSTRACT

The first population and land censuses of the Ottoman Empire rely on land records of the tahrir system conducted at the earliest in the 15th Century. In the period called the Classical Period, population data were generally collected from sources such as tahrir, seriye registry, avariz and jizye books and an estimated population data was put forward. Because of this reason, it was not possible to reach reliable data of the population. Although these resources are indispensable for the city's economic and social structure, for the population data they were only helpful for

creating an estimation of the population data. It can be seen that the first census of the Ottoman Empire was conducted in the period of Mahmud II. Firstly, in Istanbul in the year 1829, later across the country in the year 1830-31 they started to conduct censuses, which were regularly continued. In the district Ağlasun, which is a district of the province Burdur today, there were changes in the administrative division. This study contains the population census conducted in 1915 showing the general population of Burdur and its surroundings. After giving information about the population census of the Ottoman Empire using the registry with the code: COA, DH. EUM. KLU, no:15/61 as the main resource, the administrative and population structure of Aglasun District will be put forth.

Keywords: Ottoman Empire, Population Census, Ağlasun.

GİRİŞ

Ağlasun, adını Sagalassos antik Pisidya şehrinden almaktadır. Birçok medeniyetin egemenliği altında yaşadıktan sonra 11. yüzyılda Türklerin eline geçmiştir. Osmanlı devletinin sınırlarına dâhil olması ise I. Murat zamanında olmuştur. Timur istilası sonrası kısa bir süre beylik dönemi yaşamıştır. XV. yüzyıl sonlarında kesin olarak Osmanlı egemenliğine girmiştir.[13]

Ağlasun, 15. yüzyıl sonlarında Hamid sancağına bağlı nahiye iken, 16. yüzyıl boyunca genelde Hamid sancağına bağlı bir kaza durumundadır.[14] 1522 tarihli Mufassal Defterde, 1528 tarihli Tahrir Defterinde, 1568 tarihli Mufassal Defterde, 1586 tarihli Müselleman-ı Mensuhat Defterinde ve II. Selim dönemine ait Evkaf Defterinde ise, Ağlasun kazası olarak kaydedilmiştir. 1522 tarihli Mufassal Defterde Ağlasun kazasının köy sayısı 21 olarak belirtilmiştir.[15] Kâtip Çelebi'nin "Kitâb-ı Cihannüma" adlı eserinden de anlaşılacağı üzere Ağlasun, 17. yüzyılda da bu eserinde "Ağlasan" olarak yazıp kaza statüsünde olduğunu belirtmiştir. "Ağlasan, Isparta cenubunda bir kasaba ve kazadır. Dağ eteğinde bir tepenin üzerinde vakidir. Garbî tarafı bağ ve bahçedir. Kurâ hisar gibi olmakla bir kapıdan işler, garba açılır. Yolu

[13] Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Gece Akademi, Ankara 2018, s.42.vd.
[14] C.OA., A.DVNSMHM.d., no:1556; C.OA, A.DVNSMHM.d. no:126.
[15] Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850)*, Gece Akademi, Ankara 2018, s.43.

yokuştur, bağları içinde akarsuları vardır. Şehrin dahi çeşmeleri vardır. Camii ve hamam ve suk (çarşı) ve boyahanesi vardır."[16]

XIX. yüzyıl ilk dönemlerinde Ağlasun, Hamid sancağının 14 kazasından biriydi. Bu kazalar; Isparta, Yalvaç, Eğirdir, Karaağaç, Uluborlu, Afşar, Ağlasun, Ağros, Pavlu ve Cebel (Sütçüler), Keçiborlu, Barla, İncir pazarı, Hoyran ve Gönen'dir. 1831 yılı Nüfus Defteri ve 1844-45 yılları Temettuat Defteri'ne göre, Konya eyaleti Hamid sancağına bağlı Ağlasun kazasında; Sakarca, Hamam ve Yukarı isimlerinde 3 mahalle ve 14 köy bulunuyordu.[17]

1867 yılında Ağlasun, nahiye statüsüne düşürülmüştür. 1868 yılı Konya Vilayet Salnamesinde Ağlasun, Konya vilayeti Hamid sancağına bağlı Burdur kazasının tek nahiyesidir ve Maa İncirli Ağlasun nahiyesi olarak kaydedilmiştir. XIX. yüzyılda Hamid Sancağı idari birimlerine ve sonrası değişikliklere baktığımızda; 1830 yılında Ağlasun'u kaza olarak görüyoruz. 1872 yılında ise Burdur şehrine bağlı bir nahiye konumundadır.[18]

Ağlasun Demografik Yapısı

1831 yılı Nüfus Defteri ve 1844-45 yılları Temettuat Defteri'ne göre, Konya eyaleti Hamid sancağına bağlı Ağlasun kazasında; Sakarca, Hamam ve Yukarı isimlerinde 3 mahalle ve 14 köy bulunmaktadır.[19] 3237 numaralı Müslim nüfus defterine göre 1831 yılında Ağlasun'un Yukarı, Sakarca, Hamam mahallelerinde yaşayan toplam nüfus sayısı 556 kişidir. Ağlasun kazasına bağlı 14 köyde ise 1648 kişi yaşamaktadır. Böylece 1831[20] yılı toplam nüfusu 2.204 olduğunu söylemek mümkündür.[21] 1868 yılında ise İncirli ile birlikte Ağlasun nahiyesinin mahalle ve köy sayısı 22, nüfusu 3.412'dir.[22] 1894 yılında, 3 mahalle 25 köy ve 1896 hanede 10.206 nüfus mevcuttur.[23] 1915 yılına ait nüfus sayımları ise aşağıdaki gibidir.

[16] Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannüma*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1732, s. 641.
[17] Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850),* Gece Akademi, Ankara 2018, s.43.
[18] Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850),* Gece Akademi, Ankara 2018, s.43.
[19] Mustafa Ali Uysal, *Salnamelere Göre Burdur (1868-1914)*, Libra Yay., İstanbul 2020, s.105 vd; BOA, NFS.d.., 3237, s. 3-31; BOA, NFS.d.., 3273, s. 17; BOA, ML.VRD.TMT.d…, 9580, s. 2, 25, 49.
[20] 1831 yılında yapılan nüfus sayımlarında kadınlar sayıma dahil edilmediği için verilen sayımlar erkek nüfus oranıdır.
[21] BOA, NFS.d.., 3237, s. 3-31;
[22] KVS, H. 1285, s. 94.
[23] KVS, H. 1312, s. 234-235.

Tablo 1: 1915 yılında Ağlasun Nahiyesinin Demografik yapısı[24]

Ağlasun nahiyesi

		Bâ‘de-l tahrir vuku‘u bulan zam ve tenzil suretiyle hâsıl olan ve'l yevm mevcut bulunan nüfus miktarı				Zir-i umumide yazılan nüfus-u umumiye miktarı		
İdari konumu	Esâmi’i kura	Miktarı hane	İnas (Kadın)	Zekur (Erkek)	Yekun	İnas	İnas (Kadın)	Zekur (Erkek)
Köy	Kehmallı karyesi	36	94	70	164	84	69	153
Mahalle	Kuz Karyesinin cami‘i mahallesi	64	194	186	380	158	173	331
Mahalle	Kuz Karyesinin Gün mahallesi	90	206	201	407	190	193	383
Köy	Tekke karyesi	23	66	58	124	49	59	108
Köy	Arvallı karyesi	248	626	618	1244	588	602	1190

[24] COA, DH.EUM.KLU. no:15/61. s.2.

Köy	Çebiş karyesi	91	235	240	475	219	230	449
Köy	Seydi karyesi	57	145	139	284	122	132	254
Köy	incirdere	55	138	134	272	117	127	244
Köy	Koklan karyesi	27	67	64	131	60	64	124
Köy	Kuşbaba karyesi	164	454	423	877	414	401	815
Köy	Kestel karyesi	94	229	215	444	203	204	403
Köy	Keçili karyesi	40	102	91	193	74	84	158
Köy	Anbahan karyesi	80	209	201	410	193	191	384
Köy	Yüreğil karyesi	111	289	284	573	263	270	533
Köy	Ürkütlü karyesi	201	494	487	981	440	459	899
Köy	Aziziye karyesi	116	367	369	736	342	351	693
Köy	Kapaklı karyesi	13	40	38	78	34	37	71
	Yekun	2924	7203	7804	15007	7336	7455	14791

		Bâ‘de-l tahrir vuku‘u bulan zam ve tenzil suretiyle hâsıl olan ve'l yevm mevcut bulunan nüfus miktarı				Zir-i umumide yazılan nüfus-u umumiye miktarı		
İdari konumu	Esâmi’i mahallat ve kura	Miktarı hane	İnas	Zükur	Yekun	İnas	Zükur	Yekun
Mahalle	Bâlâ mahallesi	170	441	436	877	405	408	813
Mahalle	Hamam mahallesi	68	199	177	376	193	170	353
Mahalle	Kum mahallesi	86	228	221	449	209	209	418
Mahalle	Sakarca mahallesi	170	461	452	913	418	420	838
Köy	Başkavak karyesi	31	85	71	156	76	69	145
Köy	Karaevli karyesi	21	59	49	108	41	48	89
Köy	Ovacık karyesi	14	36	24	60	29	24	53
Köy	Kayış karyesi	92	293	235	528	277	228	505
Köy	Aksu karyesi	9	32	17	49	23	17	40
Köy	Baş karyesi	170	536	523	1059	488	524	1012
Köy	Yazır karyesi	32	181	158	339	165	151	316

Köy	Dere karyesi	23	87	77	165	67	77	144
Köy	Hisar karyesi	62	190	180	370	154	174	328
Köy	Yumrutaş karyesi	57	174	167	341	158	161	314
Köy	Mamak karyesi	157	489	478	967	436	448	884
Köy	Yukarı sülemiş karyesi	26	99	88	187	90	86	176
Köy	Aşağı sülemiş karyesi	34	136	125	261	105	118	220
Mahalle	Çeltikçi konak mahallesi	94	235	232	467	219	222	442
Mahalle	Câmi‘i mahallesi	95	240	230	470	204	212	416
Mahalle	Tağarcık mahallesi	22	47	46	73	39	47	86

1915 yılındaki nüfus bilgilerine baktığımızda 9 mahalle ile 28 köy bulunmakta ve nüfus oranları verilmektedir. 19 yüzyıl da yapına nüfus sayımlarına göre nüfus sayımlarında artış olduğu gözlenmektedir. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu mahalleler Bala ve Sakarca mahalleri olurken nüfusun en fazla olduğu köyler ise Arvallı Köyü olduğu görülmektedir.

Sonuç

Araştırmacılar, nüfus kayıtlarından yola çıkarak Osmanlı döneminde bir yerleşim biriminin demografik, etnik, dini, ekonomik ve kültürel yapısı hakkında önemli verilere ulaşma imkânı bulabilirler. Bu verileri kullanarak değerlendirme yaparak ve çoğunlukla tablolar halinde düzenledikleri verileri grafik üzerinden veya tablo üzerinden değerlendirip insanların istifadesine sunabilirler. Bu tür çalışmalarda yapılan açıklamalar neticesinde, ele alınan bir bölgeyle ilgili yer isimlerine ulaşılabilir ve böylece o bölgenin idari yapısı ortaya konulabilir. Bu sayede günümüzdeki bir şehir, köy ve mahallenin eski isimleri gün yüzüne çıkar.

Ele aldığımız 1915 sayılı nüfus sayım cetvelinde Ağlasun nahiyesinin idari yapısı ve demografik yapısı ele alınıp değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu nüfus sayımına göre Ağlasun nahiyesinde 9 mahalle ve 28 köy bulunmakta ve köylerdeki mahallerdeki nüfus oranları tabloda verilmiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

COA, NFS.d.., 3237.

COA, DH.EUM.KLU. no:15/61.

COA, A.DVNSMHM.d., no:1556.

COA, A.DVNSMHM.d. no:126**.**

COA, BOA, ML.VRD.TMT.d. no: 9580

KVS, H. 1285, s. 94.

KVS, H. 1312, s. 234-235.

D. Diğer Kaynaklar

UYSAL Mustafa Ali, *Salnamelere Göre Burdur (1868-1914)*, Libra Yay., İstanbul 2020.

UYSAL Mustafa Ali & KARTAL Kazım, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ağlasun ve İncir Kazalarının Sosyal ve İktisadi Yapısı (1830-1850),* Gece Akademi, Ankara 2018.

Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannüma*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1732.

TÜRK MAKAM MÜZİĞİ VOKAL İCRA GELENEKLERİNDE AVRUPA MERKEZLİ ETKİLEŞİM ALANLARI

EUROPEAN-CENTERED INTERACTION AREAS IN TURKISH AUTHORITY MUSIC VOCAL PERFORMANCE TRADITIONS

Dr. Öğr. Üyesi Elçin ERGİN TALAKA
Kastamonu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Müzikoloji Bölümü
Arş. Gör. Murat BİRER
Kastamonu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Müzikoloji Bölümü

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, makam müziği geleneklerine farklı fikir çatıları üzerinden yaklaşılması ve bu çerçevede, estetik açıdan radikal düzenlemelerin önünü açması adına tetikleyici olmuştur. Avrupa toplumlarının bilim ve kültür altyapılarını model alan dönemin yöneticileri ve politika uzmanları, önemli bir ifade aracı olarak gördükleri müzik sanatına da "Batılı" bir perspektif ve disiplin anlayışı getirilmesinin yolunu açmışlardır. Bu kararlı duruş, dönemin müzik otoriteleri eliyle gerçekleşen, geleneksel müziğin doğasına aykırı kimi uygulamaların yürürlüğe konulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Öte yandan, istikrarlı bir inançla bu yapı değişimini, yükselen bir değer olarak görülen klâsik Avrupa müziği karşısında geleneksel makam müziğinin varlığını kabul ettirebilmek adına zorunlu gören dönemin müzik otoriteleri, cumhuriyet politikalarına paralel düşen icraatlarla dönemin müzik gündeminde azımsanmayacak izler bırakmışlardır. Bu sürecin en bariz etki alanlarından biri, doğası gereği sözlü geleneklerden beslenerek, yüzyıllar boyu nesilden nesle kendi aktarım zincirini tutarlılıkla sürdüren ve haliyle sözlü repertuarı önceleyen makam sanatında, vokal icranın temel estetik dinamikleridir. Bu çalışmada 20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra, yeni estetik ölçülerle disipline edilen vokal ifade kodlarının makamsal müzik ortamlarında yerleştirilmesine ön ayak olan durumlar incelenmiş ve teknolojik yenilikler gibi, yine Batı'da örnekleri görülen uygulamaları Türk müziği performanslarına yansıtan icracılar aynı bağlamda ortaya çıkan "sentez" anlayışı çerçevesinde sosyolojik ve müzikal açıdan analiz edilmiştir.
Anahtar kelimeler: Makam müziği, vokal icra geleneği, Türk sanat müziği

ABSTRACT

The foundation of the Republic of Turkey, be approached through different musical traditions and ideas roofs authorities in this context has been the trigger to pave the way for radical behalf aesthetically regulations. Modeling the scientific and cultural infrastructures of European societies, the administrators and policy experts of the period paved the way for bringing a "Western" perspective and understanding of discipline to the art of music, which they see as an important means of expression. This decisive stance made it inevitable to implement some practices contrary to the nature of traditional music, realized by the musical authorities of the period considerable mark on the music agenda of the period with the practices that were parallel to the policies of the republic. On the other hand, the music authorities of the period, who regarded this change of structure with a consistent belief as necessary in order to impose the existence of traditional makam music in the face of classical European music, which is seen as a rising value, left a considerable mark on the music agenda of the period with the practices that were parallel to the policies of the republic. One of the most obvious areas of influence of this process is the basic aesthetic dynamics of vocal performance in makam art, which, by its nature, feeds on oral traditions, has consistently maintained its own transmission

chain from generation to generation and therefore prioritizes oral repertoire. In this study, after the first quarter of the 20th century, the situations that led to the placement of vocal expression codes, which were disciplined with new aesthetic measures, in modal music environments were examined and the performers who reflected the practices seen in the West, such as technological innovations, to Turkish music performances, appeared in the same context. It has been analyzed from a sociological and musical perspective within the framework of understanding.

Keywords: Maqam music, vocal performance tradition, Turkish classical music.

COVID-19 PANDEMİSİ VE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ İYİLİK HALİ DEĞİŞİMİ[1]

COVID-19 PANDEMIA AND THE CHANGE IN THE WELLBEING OF HEALTHCARE EMPLOYEES

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇANKAYA

Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü

ÖZET

Koronavirüsler, yüzeylerinde bulunan taç benzeri sivri uçlarından dolayı Latince "taç" anlamına gelen "corona" olarak adlandırılmışlardır. Son yirmi yılda dünya, önemli küresel sağlık sorununa yol açan üç koronavirüs (CoV) salgını ile karşı karşıya gelmiştir. Bu salgınlar, 2002-2003'teki SARS (Akut Şiddetli Solunum Sendromu) ve 2012'deki MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu) ve 2019'daki COVID-19 pandemisidir (Uyumlu, 2020). 31 Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde ortaya çıkan COVID-19 salgını, hızlı bir şekilde 6 kıta ve yüzlerce ülkeye yayılmış ve korona virüslerin sebep olduğu ilk pandemi olarak tarihe geçmiştir. 11 Mart 2020'de ilk pozitif vakanın tanımlanmasıyla ülkemizde başlamış olan salgın süreci etkisini arttırarak devam etmektedir (Uğraş Dikmen vd., 2020). Salgının gidişatına bakıldığında COVID-19 salgınının küresel boyutta; tıbbi, ekonomik, sosyolojik, eğitim, teknolojik, mühendislik ve dini açıdan köklü değişimlere yol açacağı düşünülmektedir.

Çalışmada ölçümlenmesi planlanan temel konu niteliğindeki iyilik hali kavramı; Oxford Sözlüğü'ne göre; "konforlu, rahat, sağlıklı ve mutlu olma hali" olarak ifade edilirken, Türk Dil Kurumu'na göre "gönenç olma, sağlığı yerinde olma, esenlik" anlamı taşımaktadır (Attepe-Özden vd., 2017). Myers vd (2000) ise iyilik halini; "bireyin sosyal ve doğal çevresi içinde tam ve işlevsel olarak yaşaması için beden, zihin ve ruhun birleştiği optimal sağlık yönelimli bir yaşam biçimi ve iyi olma olarak tanımlamışlardır.

Bu çalışmada; Türkiye'de COVID-19 pandemisinin görülmesiyle birlikte her zamankinden çok daha yoğun ve stresli bir ortamda görev yapan sağlık çalışanlarının iyilik hali düzeylerinin ve bu düzeylerdeki değişimlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada sağlık çalışanlarının iyilik hali düzeylerini COVID-19 pandemisinden önce ve pandemiden sonraki süreçler için ayrı ayrı değerlendirmeleri istenmektedir. Bu amaç doğrultusunda "İyilik Hali Ölçeği"'nden yararlanılmıştır. Bradley tarafından (1982) geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Şengül tarafından (1998) yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach's Alfa değeri 0.81 olarak bulunmuştur. Ölçek, 22 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte; depresyon, anksiyete, pozitif iyilik hali ve enerjiyi ölçen dört alt skala yer almaktadır. Ölçekte her madde "0" (hiçbir zaman) ile "3" (her zaman) arasında puanlanmıştır. Alt skalalarda alınan yüksek puanlar, o skala için yüksek ruhsal iyilik haline işaret etmektedir.

Anket, *"Google Forms"* aracılığıyla internet ortamında sağlık çalışanlarına ulaştırılmıştır. Ankete Türkiye'nin farklı bölgelerinden 525 sağlık çalışanı katılmıştır. Çalışma sonucunda; pandemi süreciyle birlikte sağlık çalışanlarının depresyon ve anksiyete düzeylerinde pandemi

[1] Bu çalışma, İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği tarafından desteklenen ve halen devam etmekte olan *"Sağlık Çalışanlarının İyilik Hali Düzeylerinde COVID-19 Pandemisinin Etkisi ve İyilik Halinin Yükseltilmesine Yönelik Çözüm Önerileri"* isimli proje çalışmasından üretilmiştir.

öncesine göre anlamlı artışlar yaşandığı görülürken enerji, pozitif iyilik hali ve genel iyilik hali düzeylerinde ise anlamlı düşüşlerin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Sağlık Çalışanları, İyilik Hali, Depresyon, Anksiyete

ABSTRACT

Coronaviruses are called “corona”, which means “the crown” in Latin because of the crown-like pointed ends on their surface. The world faced three coronavirus (CoV) outbreaks that led to significant global health shortages in the past two decades. These outbreaks were SARS (Acute Severe Respiratory Syndrome) in 2002-2003, MERS in 2012 (Middle East Respiratory Syndrome), and COVID-19 pandemia in 2019 (Uyumlu, 2020). The COVID-19 outbreak, which emerged on December 31, 2019 in Wuhan, Hubei province of China, spread rapidly to 6 continents, and to hundreds of countries, and was the first pandemia caused by corona viruses. The pandemic process began in our country with the identification of the first positive case on March 11, 2020, and continued to increase its effects (Uğraş Dikmen et al., 2020). When at the course of the outbreak is considered, the COVID-19 outbreak will cause radical changes in medical, economic, sociological, educational, technological, engineering and religious fields at global level.

The wellness concept, which was the main subject of measurement in the study, means “being comfortable, healthy and happy” according to the Oxford Dictionary; and according to the Turkish Language Authority, it means “welfare, being healthy, prosperity” (Attepe-Özden et al., 2017). Myers et al. (2000) defined wellness as “an optimal health-oriented lifestyle and goodness where the body, mind and soul meet, so that the individual can live fully and functionally in social and natural environment”.

In the present study, the purpose was to determine the wellness levels and the changes in wellness of healthcare employees working in a more intense and stressful environment than ever before with the appearance of COVID-19 pandemics in Turkey. In the study, the participating healthcare employees were asked to evaluate their wellness levels separately for the processes before COVID-19 pandemia and after the pandemia. For this purpose, the “Wellness Scale” was used. The scale that was developed by Bradley (1982) was adapted into Turkish with validity and reliability study by Şengül (1998). The Cronbach’s Alpha value of the scale was found to be 0.81. The scale consists of 22 items. There are four subscales that measure depression, anxiety, positive goodness and energy in the scale. Each item is rated between “0” (never) and “3” (always) in the scale. High scores on the sub-scales indicate high spiritual wellbeing.

The questionnaire was delivered to healthcare employees online with “Google Forms”. A total of 525 healthcare employees from different parts of Turkey participated in the questionnaire. As a result of the study, it was observed that there were significant increases in the depression and anxiety levels of healthcare employees before the pandemia process compared to the pre-pandemia period, and there were significant decreases in the energy, positive well-being, and general wellbeing levels.

Keywords: COVID-19, Healthcare Employees, Wellbeing, Depression, Anxiety

1.GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca COVID-19’dan, MERS, SARS, H1N1, Zika ve Ebola'ya varan salgın hastalık dalgaları ile karşı karşıya kalmışlardır. Wolfe (2011) bu tür yeni pandemilerin artan

sıklıkta ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir (Yang ve Ma, 2020). Pandemilerin ortaya çıkış nedenleri ve alınabilecek sağlık tedbirleri gibi hususlar, bilim dünyasında önemli çalışma alanları olarak görülürken bu pandemilerin sosyal boyutları da aslında göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu noktada Lu ve arkadaşları (2020) pandemilerin bireylerdeki iyilik halini nasıl etkilediği konusunda literatürde çok az bilgi bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün ilk olarak 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak tanımladığı COVID-19 pandemisi, küresel çapta birçok değişikliğin daha hızlı şekilde hayata geçirilmesine neden olan, sadece tıbbi yönden değil aynı zamanda psiko-sosyal yönden de önemli etkilere sahip küresel sağlık sorunudur. Bu sorunla mücadelede baş aktör konumundaki sağlık çalışanları hiç şüphesiz bu mücadelede en yoğun çabayı göstermektedir.

Bireyin hayatın geneli ile ilgili olumlu düşüncelere sahip olması, iyimserlik içinde olma ve pozitif yönden hayatla ilinti kurma gibi anlamlara gelen iyilik hali kavramı; tıp literatüründe hastalar üzerinde sıkça kullanılsa da sosyal bilimler alanında birey ve çalışanlarla ilgili olarak da kullanılabilmektedir. Bireyin genel iyilik hali düzeyinin yeterli olmaması durumunda depresyon ve kaygı bozukluğu görülme ihtimalleri olabilmekte, hayat enerjisini yani yaşama isteğini kaybedebilmektedir. Bu nedenle iyilik hali, günümüzde sosyal bilimlerin her alanında önemle üzerinde durulması gereken kavramlardan biridir. Yeteri kadar hayat enerjisi ve yaşama isteği olmayan çalışanlar kendilerini mutlu etmedikleri gibi çalışma arkadaşlarını da olumsuz yönde etkileyebilirler. Bu durum ise işletmelerdeki faaliyetlerin istenildiği gibi yapılmasına engel olabilir ve işletmeler için verimlilik kayıplarına yol açabilir. Bu resme daha büyük açıdan baktığımızda iyilik hali düşük çalışanların sadece o işletmeye değil içinde yaşadığı topluma ve ülkesine de bazı olumsuz etkileri olabilir.

Uzun süreli ve yoğun çalışma koşulları çalışanların motivasyon düzeylerinde kayıplara yol açmaktadır. COVID-19 pandemisi ile birlikte daha uzun süreli ve çok daha yoğun şekilde görevlerini yerine getiren sağlık çalışanlarının iyilik hali düzeylerinde pandemi öncesine göre anlamlı bir değişim yaşanıp yaşanmadığı, eğer anlamlı bir değişim olduysa bunun yönünün bilimsel yöntemlerle tespit edilmesi bu çalışmanın ortaya çıkış nedeni olmuştur.

Çalışmada ilk olarak COVID-19 ve iyilik hali ile ilgili kavramsal bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra COVID-19 pandemisi ve iyilik hali düzeyleri ilişkisine değinilmiştir. İlerleyen bölümlerde çalışmanın uygulama kısmına yer verilmiş ve istatistiksel analizlere değinilmiştir. Analizlerden elde edilen bulgulardan sonra bulguların yorumlanması ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Koronavirüler ve COVID-19

Koronavirüsler (CoV), tek iplikli RNA virüsleridir. İnsanlarda en sık görülen tipleri; HCoV-229E, HCoV-OC43, HCoV-NL63, HKU1-CoV olup, soğuk algınlığına yol açarlar (Akbaba vd., 2014). Koronavirüsler; (CoV'ler), insan ve omurgalılar için önemli patojenlerdir. İnsan, kuş, yarasa, fare ve diğer vahşi hayvanların solunum, gastrointestinal, hepatik ve merkezi sinir sistemini enfekte edebilirler. Koronavirüsler, yüzeylerinde bulunan taç benzeri sivri uçlarından dolayı Latince "taç" anlamına gelen *"corona"* olarak adlandırılmışlardır. Dünya'da son yirmi yıl içerisinde önemli küresel sağlık sıkıntısına yol açan üç koronavirüs (CoV) salgını meydana gelmiştir. Bu salgınlar, 2002-2003'teki SARS (Akut Şiddetli Solunum Sendromu), 2012'deki MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu) ve 2019'daki COVID-19 Pandemisidir (Uyumlu, 2020). Yakın temas yolu ile de bulaşabilen bu hastalık, esas olarak enfekte kişiler aracılığı ile yayılmakta iken, asemptomatik vakalar da hastalığın yayılımında kritik öneme sahiptir. COVID-19'un dış ortamda canlı kalma ve bulaştırıcılık süresi için netlik bulunmamaktadır.

Ancak yapılan araştırmaların bir kısmında CoV'lerin, plastik ve çelik gibi yüzeylerde 72 saat, karton yüzeylerde 24 saat, havada ise 3 saat asılı kalabildiği tespit edilmiştir (Yılmaz vd., 2020). Bununla birlikte koronavirüslerin esas olarak damlacıklar yoluyla bulaştığı ve ayrıca fekal-oral yoldan da yayılabildikleri belirtilmektedir. Koronavirüs enfeksiyonu insidansının kış ve ilkbaharda yaygın olarak görüldüğü ve virüsün kuluçka süresinin de 1 ila 14 gün arasında olduğu ifade edilmektedir (Çetintepe ve İlhan, 2020).

COVID-19'un dünyada tespit edilme sürecine bakıldığında ilk olarak 31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde sebebi bilinmeyen ve hızlı yayılım özelliği gösteren pnömoni vakaları hakkında Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) bilgilendirme yapılmıştır. 7 Ocak 2020 tarihinde DSÖ tarafından daha önce insanlarda tespit edilmeyen yeni tip bir "CoV" olarak tanımlanan bu hastalık Çin haricinde ilk olarak 13 Ocak 2020 tarihinde Tayland'da görülmüştür. Kısa bir süre içerisinde Japonya ve Güney Kore başta olmak üzere birçok ülke DSÖ'ye vaka bildirimlerinde bulunmuştur. Salgın kısa süre içerisinde 114 ülkeye yayılmış ve DSÖ, 11 Mart 2020 tarihinde bu hastalığı pandemik hastalıklar grubuna dâhil ettiğini bildirmiştir (Yılmaz vd., 2020). Bu olay, koronavirüslerin sebep olduğu ilk pandemi olarak tarihe geçmiştir. Türkiye'de ise ilk koronavirüs vakası 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir. Avrupa'dan virüs bulaştığı belirlenen ve adı açıklanmayan bir Türk vatandaşı hastanede tecrit edilmiş, hastayla temas eden yakınları da gözlem altına alınmıştır. 16 Mart 2020 tarihinden itibaren ilkokul, ortaokul, lise ve üniversitelerin eğitim-öğretimine ara verilmiş ve öğretim uzaktan eğitim yöntemiyle sürdürülmeye başlanmıştır (Karataş, 2020). 11 Mart 2020'de ilk pozitif vakanın tanımlanmasıyla ülkemizde başlamış olan salgın süreci etkisini hala arttırarak devam etmektedir (Uğraş Dikmen vd., 2020). COVID-19 salgınının tedavisi için aralarında Türkiye'nin de olduğu birçok ülke aşı çalışması başlatmış ve fedakar sağlık bilim uzmanlarının yoğun çabalarıyla 2020 yılı sona ermeden bu aşıların insanlara uygulanması amaçlanmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre dünya genelinde bugün itibariyle COVID-19 pandemisindeki vaka sayısı 34 milyon, hayatını kaybedenlerin sayısı ise 1 milyonun üzerindedir. Türkiye'de ise vaka sayısı; 320.000, hayatını kaybedenlerin sayısı ise 8.262'dir (WHO, 2020). Salgının gidişatına bakıldığında COVID-19 salgınının küresel boyutta; tıbbi, ekonomik, sosyolojik, eğitim, teknolojik, mühendislik ve dini açıdan köklü değişimlere yol açacağı düşünülmektedir.

2.2. İyilik Hali

Çalışmada ölçümlenen temel konu niteliğindeki iyilik hali kavramı; Oxford Sözlüğü'ne göre; "konforlu, rahat, sağlıklı ve mutlu olma hali" olarak ifade edilirken, Türk Dil Kurumu'na göre "gönenç olma, sağlığı yerinde olma, esenlik" anlamlarını taşımaktadır (Attepe-Özden vd., 2017).

Literatürde iyilik hali ilk defa 1961'de Halbert Dunn tarafından bireyin yetenek ve becerilerini kullanma kapasitesini artırmaya odaklanan bir yöntem olarak tanımlanmıştır. İyilik hali kavramı; olumlu düşünceler, iyimserlik, görünümü kontrol etmeye yönelik inançlar, fiziksel benlik saygısı ve algılanan önemlilik gibi kavramlar ile pozitif yönde etkileşim içerisindedir (Çolak vd., 2018). Myers vd (2000) ise iyilik halini; "bireyin sosyal ve doğal çevresi içinde tam ve işlevsel olarak yaşaması için beden, zihin ve ruhun birleştiği optimal sağlık yönelimli bir yaşam biçimi ve iyi olma olarak tanımlamıştır. Doğan (2008) ise iyilik hali kavramını, bireyin bedensel, zihinsel ve ruhsal bütün boyutlarda işlerliğinin geliştirilmesinin amaçlandığı bir yaşam biçimi olarak tanımlamaktadır (Güner ve Bozkurt, 2018). McMohan ve Fleury (2012), iyilik halinin tüm sağlık hizmetlerinde ve diğer endüstrilerde uygulanan bir kavrama doğru evirildiğini belirtmiştir (Owen ve Çelik, 2018).

Alanyazında ilk kez 1961 yılında tanımlanan iyilik hali kavramı; sadece iş hayatı için düşünülmemeli bununla birlikte bireyin iş dışında geçirdiği zamanları da kapsayan daha geniş perspektiften değerlendirilmelidir. Bireyin fiziksel, sosyal ve psikolojik durumlarının harmanlanmasıyla oluşan ve dışa yansıması da olan bir süreci ifade eden iyilik hali kavramı; sağlık ve psikoloji disiplinleri içerisinde olduğu kadar işletme bilim dalı içerisinde de sıklıkla ele alınması gereken kavramlardandır. Bunun nedeni ise sağlıklı (verimli çalışabilen) işletmelerin ancak sağlıklı çalışanlar ile var olabileceği yönündeki kuvvetli inancımızdır.

2.3. COVID-19 ve İyilik Hali İlişkisi

COVID-19 virüsü iki şekilde sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Birincisi, virüsün doğrudan oluşturduğu bedensel sağlık problemleri, diğeri ise salgın ile ilişkili anksiyete, panik ve endişe gibi ruh sağlığı sorunlarıdır. COVID-19 sadece bir tıbbi sağlık krizi olarak değil, aynı zamanda akıl sağlığı için de acil durum olarak düşünülmelidir. Bulaşıcı hastalıklar sadece bireylerin fiziksel sağlığını etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda enfekte olsun ya da olmasın tüm nüfusun psikolojik sağlığını ve refahını da etkilemektedir (Rubin vd., 2010; Wang vd., 2020: Aşkın vd., 2020). Bu travmatik etkiler bireyin sınıfsal yapısı, sosyo-ekonomik durumu, kültürel özellikleri, bireysel özellikleri ve ruhsal altyapısı çerçevesinde değişkenlik gösterecektir (Kaya, 2020).

Salgınların psikososyal etkileri kapsamında; anksiyete, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi psikiyatrik hastalıkların belirtileri öncelikli olarak yer alır. Her ne kadar fiziksel mesafe kuralı salgından korunmada en etkili yöntem olsa da sağlık çalışanları ve aileleri için bazı olumsuz etkiler oluşturabilmektedir. Bazı çalışmalarda sağlık çalışanlarının ve aile üyelerinin toplum tarafından potansiyel virüs taşıyıcısı olarak görülerek "stigmatize" edildiği bildirilmiştir. Stigma, yani damgalama, en az depresyon ve diğer ruhsal belirtiler kadar zarar verme potansiyeli taşıyan, dış kaynaklı bir stresör olarak mücadele edilmesi gereken bir halk sağlığı sorunudur. (Tuncay vd., 2020).

Tıpkı önceki pandemilerde olduğu gibi COVID-19 pandemsinde de sağlık çalışanları hem fiziksel hem de psikolojik strese maruz kalmıştır (Chen vd., 2020; Lu vd., 2020). Sağlık çalışanlarında sıkça görülen vardiya sistemi ile çalışmanın, kronik yorgunluk, uyku hali ve somatik semptomlara neden olduğu, bu durumun bireyin günlük ve sosyal yaşam gerekliliklerini dahası yaşam kalitesi ve iyilik halini olumsuz etkilediğini gösteren bilimsel çalışmalar mevcuttur (Bumin vd., 2019). Bu görüşümüzü destekleyen, bilimsel nitelikte olan ve Karataş (2020) tarafından Türkiye'deki 520 kişi ile yapılan bir çalışmada; COVID-19 pandemisi sonrasında bireylerin temizlik, hijyen, maske ve eldiven kullanma gibi koruyucu tedbir içeren davranışlarında ortalama %85-90 oranında artış olduğu, kalabalık yerlerde bulunma ve toplu taşıma araçlarını kullanma davranışlarında ise ortalama %95 oranında azalma olduğu bulguları elde edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada koronavirüs yayılmaya başladıktan sonra katılımcıların %67,5'inin hayatın anlamını sorgulama durumlarının da arttığı belirtilmiştir. Yine Çin'de yapılan çalışmalarda da bireylerin enfekte olma riskinin yüksek olması, kurumun yeterli psikolojik destek programları sunamaması, bireyin acil müdahale planları hakkında bilgi sahibi olmaması ve yüksek iş yoğunluğu gibi nedenlerden dolayı COVID-19 pandemisinin sağlık çalışanlarının kaygı düzeyinde önemli artışlara yol açtığı belirtilmektedir (Pan vd., 2020).

3. YÖNTEM

Bu çalışma, tanımlayıcı özelliğe sahip bir araştırmadır. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi seçilmiştir. Araştırmanın COVID-19 pandemisiyle ilgili olması nedeniyle öncelikle Sağlık Bakanlığı'nın Bilimsel Araştırma Platformundan 02.05.2020 tarihinde çalışma onayı alınmıştır. Ayrıca yine araştırmaya başlayabilmek için Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 01.06.2020 tarih ve 2020/53 sayılı Etik Onayı da alınmıştır. Araştırmanın yapıldığı dönemde Türkiye'de COVID-19 salgınının devam etmesi nedeniyle katılımcılara internet üzerinden ulaşmanın daha uygun olduğu düşünülmüştür. Anket, *"Google Forms"* aracılığıyla internet ortamında sağlık çalışanlarına ulaştırılmıştır. Anket, internet ortamında 15.07.2020-14.08.2020 tarihleri arasında katılımcıların erişimine açık tutulmuştur. Ankete Türkiye'nin farklı bölgelerinden 525 sağlık çalışanı katılmıştır. Ankete katılanların; ankette yer alan ifadelerin tümünü anladıkları ve samimi düşüncelerini beyan ettikleri varsayılmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmada; Türkiye'de COVID-19 pandemisinin görülmesiyle birlikte her zamankinden çok daha yoğun ve stresli bir ortamda görev yapan sağlık çalışanlarının iyilik hali düzeylerinin ve bu düzeylerdeki değişimlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada sağlık çalışanlarının iyilik hali düzeylerini "COVID-19 pandemisinden önce" ve "pandemiden sonraki süreç" için ayrı ayrı değerlendirmeleri istenmektedir.

H1: COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının iyilik hali düzeyleri pandemi öncesine göre anlamlı bir azalış göstermiştir.

H1a: COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının depresyon düzeyleri pandemi öncesine göre anlamlı bir artış göstermiştir.

H1b: COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının anksiyete düzeyleri pandemi öncesine göre anlamlı bir artış göstermiştir.

H1c: COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının enerji düzeyleri pandemi öncesine göre anlamlı bir azalış göstermiştir.

H1d: COVID-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının pozitif iyilik hali düzeyleri pandemi öncesine göre anlamlı bir azalış göstermiştir.

3.2. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırmada "İyilik Hali Ölçeği"'nden yararlanılmıştır. Bradley tarafından (1982) geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Şengül tarafından (1998) yapılmıştır (Ek-1). Şengül (1998), ölçeğin Cronbach's Alfa değerini 0.81 olarak bulmuştur. Ölçek, 22 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte; depresyon, anksiyete, enerji ve pozitif iyilik halini ölçen dört alt skala yer almaktadır. Ölçekteki her ifade; "0" (hiçbir zaman) ile "3" (her zaman) arasında puanlanmıştır. Ölçekte yer alan her ifade için verilen puanlar, gerekli ifadeler için ters skorlama yapıldıktan sonra toplanır. Alt skalalarda alınan yüksek puanlar, o skala için yüksek ruhsal iyilik haline işaret etmektedir. Ölçek ve boyutlarının puanlandırma prosedürü şu şekildedir:

Boyutlar	**İfadeler**	**Puanlama Prosedürü**
Depresyon	1-6	12-[(Madde 1+2-3-4+5-6)/18]x100
Anksiyete	7-12	6+[(Madde 7+8+9+10-11-12)/18]x100
Enerji	13-16	6+[(Madde 13-14-15+16)/12]x100
Pozitif İyilik Hali	17-22	[(Madde 17+18+19+20-21+22)/18]x100

İyilik Hali Toplam 1-22 [(36-Depres.-Anksi.+Ener.+Poz.İyi.Hali)/66]x 100

Ölçek, ilk olarak her ne kadar hastalar üzerinde uygulanmış olsa da ölçekte yer alan ifadelerin genel iyilik halini nitelendirmesi nedeniyle sadece hastalar için değil diğer gruplar için de kullanılabileceğine karar verilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırma; Türkiye'deki sağlık kuruluşlarında sağlık çalışanı olarak görev yapan ve ankete katılmayı gönüllü olarak kabul eden 525 çalışan ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişken	N	%	Değişken	N	%
Meslek			**Yaş Grubu**		
Hekim	98	18,7	30'dan daha az	255	48,6
Hemşire	211	40,2	30 ve üzerinde	270	51,4
Tıbbi Sekreter	60	11,4	**Cinsiyet**		
İdari Personel	92	17,5	Erkek	181	34,5
Diğer Sağlık Personeli	64	12,2	Kadın	344	65,5
Yaşadığı Bölge			**Medeni Durum**		
Akdeniz	84	16,0	Evli	289	55,0
Doğu Anadolu	43	8,2	Bekar	236	45,0
Ege	58	11,0	**Eğitim Düzeyi**		
Güney Doğu Anadolu	93	17,7	Lise	82	15,6
İç Anadolu	96	18,3	Ön Lisans	67	12,8
Karadeniz	98	18,7	Lisans	181	34,5
Marmara	53	10,1	Yüksek Lisans	97	18,5
Çalıştığı Sektör			Doktora	98	18,7
Kamu	416	79,2	**İdari Görevi Olup Olmadığı**		
Özel	109	20,8	Var	134	25,5
			Yok	391	74,5

Çalışanların %40,2'si hemşirelerden, %51,4'ü 30 yaş ve üzerinde olanlardan, %65,5'i kadınlardan, %55'i evlilerden, %34,5'i lisans mezunlarından, %79,2'si kamu kesiminde görev yapanlardan, %74,5'i idari görevi olmayanlardan oluşmaktadır. Ayrıca en çok katılım Karadeniz, İç Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinden olmuştur (Tablo 1).

Araştırmada kullanılan iyilik hali ölçeği ve dört boyutuna ilişkin ifade sayıları ile COVID-19 öncesi dönem ve COVID-19 sürecine ilişkin yapılan değerlendirmelerin güvenilirlik düzeylerini ifade eden Cronbach Alfa değerleri Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Değerleri

Ölçekler	İfade Sayısı	COVID-19 Öncesi Cronbach Alfa Değeri	COVID-19 Süreci Cronbach Alfa Değeri
Depresyon Boyutu	*6*	*0,756*	*0,725*
Anksiyete Boyutu	*6*	*0,750*	*0,713*
Enerji Boyutu	*4*	*0,860*	*0,869*
Pozitif İyilik Hali Boyutu	*6*	*0,951*	*0,902*
İyilik Hali	***22***	***0,901***	***0,898***

Güvenilirlik analizi sonucunda iyilik hali ölçeğinde COVID-19 öncesi dönem (0,901) ve COVID-19 süreci (0,898) aşamalarındaki güvenilirlik düzeylerinin yüksek ve birbirlerine çok yakın değerlerde oldukları görülmektedir. İyilik hali ölçeği boyutlarının tümünde her iki dönem için güvenilirlik düzeylerinin 0,70'in üzerinde olması nedeniyle araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğuna karar verilmiştir (Tablo 2).

Bundan sonraki aşamada iyilik hali ölçeğinin yapı geçerliğinin ortaya konması amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi araştırmacılarca belirlenen maddeler arasından aynı yapıyı ya da niteliği ölçen maddelerin ortaya çıkarılarak gruplanması ve az sayıdaki bu anlamlı üst yapılarla (faktörlere) ölçmenin açıklanmasını amaçlayan bir analiz tekniğidir (Büyüköztürk, 2011). Ancak faktör analizinin uygulanabilirliğinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Bunun için ilk olarak değişkenler arasında yüksek korelasyon olması gereklidir. Bununla birlikte Bartlett ve Kaiser Meyer Olkin (KMO) testlerinin uygulanması gereklidir. Bartlett testi; veri matrisinin birim matris olup olmadığına, değişkenler arasındaki Korelasyonun yeterli olup olmadığına karar verir. Tüm korelasyon katsayıları sıfırdır boş hipotezini test eder. P value değeri < 0,05 ise veri seti faktör analizi için uygundur (Kırçiçek, 2018). KMO değerinin yüksek olması, ölçekteki her bir değişkenin, diğer değişkenler tarafından mükemmel bir şekilde tahmin edilebileceği anlamına gelmektedir. Değerlerin sıfır ya da sıfıra yakın çıkması durumunda ise korelasyon dağılımında dağınıklık olduğu için bu değerlere dayalı olarak yorum yapılamaz. KMO Testi sonucunda, değerin 0.50'den düşük olması halinde faktör analizine devam edilemeyeceğine karar verilir (Çokluk vd., 2012). KMO oranı ne kadar yüksek olursa veri setinin, faktör analizi yapmak için o kadar uygun olduğu anlaşılır. Veri setinin faktör analizi için elverişli olup olmadığını belirtilen KMO oranı 0,50 ise; "zayıf", 0,60 ise; "orta", 0,70 ise; "iyi", 0,80 ise; "çok iyi", 0,90 ve üzeri ise; "mükemmel" olarak değerlendirilir. Bu aşamadan sonra faktör analizi aşamasına geçilir. Faktör analizi aşamasında veri setindeki değişkenlerin ilgili faktörler altında toplanabilmesi için değişkene ait faktör ağırlığının en az 0,30 ve üzerinde olması gerekir (Kalaycı, 2010). Faktör analizindeki bir diğer unsur ise açıklanan varyansdır. Açıklanan varyansın toplam varyans üzerinden %50'yi geçiyor olması faktör analizinin önemli bir kriteridir. Çünkü oluşturulan faktör yapısı toplam değişken varyansının yarısından azını açıklıyor ise temsil yeteneğinden söz etmek yanlış olur (Yaşlıoğlu, 2017). Bu hususlara göre yapılan barlett testi, KMO testi ve faktör analizi sonuçları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: İyilik Hali Ölçeği Faktör Analizi (COVID-19 Öncesi)

Boyutlar	Soru Önermesi	Faktör Yükü En Düşük-En Yüksek	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans
Depresyon Boyutu	*6*	,467-,852	45,192	73,01
Anksiyete Boyutu	*6*	,505-,842	16,168	
Enerji Boyutu	*4*	,714-,890	7,204	
Pozitif İyilik Hali Boyutu	*6*	,824-,902	4,454	
Kaiser Meyer Ölçek Güvenirliliği Bartlett's Küresellik Testi Ki-Kare Sd P Değeri	0,902 10021,284 231 ,000			

COVID-19 öncesi dönemi değerlendiren veri setine ilişkin KMO değeri ,902 çıkmıştır. Bartlett testi sonucu 10021,284 ve istatistiksel olarak anlamlı (sig. = .000 ≤ .05) çıkmıştır. Tespit edilen bu değerler veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Bu hesaplamanın ardından faktör analizine geçilmiştir. Öncelikle maddelerin faktör yükleri dikkate alınmıştır. Ölçeğin faktör yapısının belirlenmesinde alt kesme noktası ,40 olarak belirlenmiştir. Buna göre 4 boyuttan oluşan ölçeğin orijinal hali doğrulanmış ve ölçek boyutlarının toplam varyansın % 73,01'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin araştırma için gerekli varyansı karşıladığı, geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3).

Aynı işlemler, COVID-19 sürecindeki değerlendirmelere ilişkin veri setine de yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: İyilik Hali Ölçeği Faktör Analizi (COVID-19 Süreci)

Boyutlar	Soru Önermesi	Faktör Yükü En Düşük-En Yüksek	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans
Depresyon Boyutu	*6*	,432-,765	34,586	66,57
Anksiyete Boyutu	*6*	,595-,879	20,098	
Enerji Boyutu	*4*	,745-,883	6,483	
Pozitif İyilik Hali Boyutu	*6*	,641-,855	5,409	
Kaiser Meyer Ölçek Güvenirliliği Bartlett's Küresellik Testi Ki-Kare Sd P Değeri	0,858 7866,732 231 ,000			

COVID-19 sürecini değerlendiren veri setine ilişkin KMO değeri ,858 çıkmıştır. Bartlett testi sonucu 7866,732 ve istatistiksel olarak anlamlı (sig. = .000 ≤ .05) çıkmıştır. Tespit edilen bu değerler veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Bu hesaplamanın ardından faktör analizine geçilmiştir. Yine burada da 4 boyuttan oluşan ölçeğin orijinal hali doğrulanmış ve ölçek boyutlarının toplam varyansın % 66,57'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin araştırma için gerekli varyansı karşıladığı, geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4).

Güvenilirlik ve geçerlilik analizlerinden sonra araştırmanın asıl amacını oluşturan hipotezlerin test edilmesi aşamasına geçilmiştir. Öncelikle hangi test türünün kullanılacağına karar vermek için parametrik testlerin temel varsayımlarından verilerin normal dağılıp dağılmadığı ve grup varyanslarının eşit olup olmadığı gibi hususlar incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık

katsayılarının ideal olarak +1 ve -1 arasında olmasının arzulandığı, ancak +2 ve -2 arasındaki değerlerin de kabul edilebilir olduğu belirtilmektedir (Yalçın ve Koyuncu, 2014: 90). Yapılan analizler sonucunda dağılımların çarpıklık ve basıklık katsayılarının +2 ila -2 değerleri arasında olduğu ve diğer koşulları da sağladığı görülmüştür. Bunun sonucunda sağlık çalışanlarının COVID-19 pandemi öncesindeki dönem ve COVID-19 pandemi sürecindeki iyilik hali düzeyleri ve bu düzeyler arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığını tespit etmek amacıyla bağımlı gruplar t testi analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ortaya çıkan ortalamalar ile standart sapma değerlerine ilişkin bulgular Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Katılımcı Yanıtlarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İyilik Hali Ölçeği	**COVID-19 Öncesi X ± SS**	**COVID-19 Süreci X ± SS**	**Ortalamalar Farkı**	**t**	**P**
Depresyon	3,94±9,41	6,40±9,94	-2,46	-5,285	p<0,001
Anksiyete	19,19±12,18	25,83±15,38	-6,64	-10,720	p<0,001
Enerji	11,45±11,56	8,75±15,08	2,70	4,416	p<0,001
Pozitif İyilik Hali	52,18±14,05	36,63±17,23	15,55	21,535	p<0,001
İyilik Hali	**80,13±38,37**	**68,10±44,61**	**12,03**	**6,715**	**p<0,001**

Bağımlı gruplar t testi analizi sonucunda sağlık çalışanlarının pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki iyilik hali düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Buna göre; sağlık çalışanlarının COVID-19 pandemi öncesindeki dönem ve COVID-19 pandemi sürecindeki ortalamalarına bakıldığında depresyon ve anksiyete düzeylerinde anlamlı artışların yaşandığı görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların enerji, pozitif iyilik hali ve genel iyilik hali düzeylerinde ise anlamlı azalışların olduğu bulgularına erişilmiştir (Tablo 5). Böylelikle çalışmada oluşturulan tüm hipotezler kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

21. Yüzyılın ilk çeyreğinde küreselleşme, kapitalizm, adil olmayan gelir dağılımı, küresel ısınma ve mülteci sorunları gibi konular tartışılırken aslında birçoğumuzun beklemediği şekilde baş gösteren COVID-19 pandemisi; küresel anlamda ekonomiden sağlığa, eğitimden eğlence sektörüne yani kısaca günlük hayatımızın her noktasına derin izler bırakan küresel sağlık sorunu olarak tarihteki yerini almıştır.

Pandemi ile başlayan süreçte virüs yayılım hızını azaltabilmek amacıyla dünyanın neredeyse her ülkesinde günlük hayatımıza etki eden birçok kısıtlama ve tedbirler uygulamaya koyulmuştur. Daha önce neredeyse hiç sözü edilmeyen sosyal mesafe ve maske kullanımı gibi kavramlar sıkça dile getirilir hale gelmiştir. Belki Türk toplumunda yaygın olarak görülse de birçok toplum tarafından çok da önemsenmeyen hijyen kuralları pandemi sürecinde sıklıkla sözü edilen bir başka kavram olmuştur. Ancak her ne kadar bu tedbirler uygulamaya alınsa da salgın hızla yayılmaya devam etmiş, küresel çapta insanlar üzerinde başta sağlık olmak üzere, ekonomik ve psiko-sosyal gibi alanlarda derin etkiler bırakmıştır. Kimi insanlar, işyerleri kapandığı için iş bulamaz olmuş kimi insanlar da artan sağlık hizmeti ihtiyacını karşılamak için çok daha yoğun bir iş yükü ve stres ile karşı karşıya kalmışlardır. İş yoğunluğu artan sektörlerin başında ise sağlık sektörü gelmektedir. Sağlık sektörü içerisindeki sağlık çalışanları, COVID-19 pandemisinin yol açtığı büyük sağlık sorunlarını çözebilmek adına büyük fedakarlıklara katlanmış, ailelerinden, sevdiklerinden ve hatta kendi hayatlarından kopma pahasına uzun süreler kahramanca görev yapmışlardır. Bu süre boyunca yoğun düzeyde sağlık bakımı

gerektiren hastalarla uzun süre başbaşa kalma, enfekte olma riski ile aileleri ve sevdiklerine bu virüsleri bulaştırma gibi endişeleri sıklıkla yaşayan sağlık çalışanlarının iyilik hali düzeylerinin tespit edilerek bu düzeylerin yükseltilmesi yönünde çabalara girişilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Çünkü pandemi ile mücadele bu sağlık ordusu ile yürütülecek ve bu ordunun moral, motivasyon ve hayatla olan bağına göre pandemide başarı sağlanabilecektir. Bu bilinçten hareketle bu çalışmada ilk olarak Türkiye'deki sağlık çalışanlarının pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki iyilik hali düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra bu iki dönem kıyaslanarak ortaya çıkan iyilik hali değişiminin yönü ve bu değişimin anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda ortaya çıkan bulguların, araştırma hipotezlerini destekler nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu durum sadece ülkemize has bir durum değildir. Dünya'nın diğer ülkelerinde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin Yang ve Ma (2020) Çin'de salgının başlamasının iyilik halinde % 74 oranında düşüşe neden olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte salgının merkez üssü yakınında ikamet eden, daha ileri yaşlarda ya da evli olan bireylerin iyilik halinde daha keskin düşüşlerin yaşandığını da ifade etmişlerdir. Yine bir diğer araştırmada Lu ve arkadaşları (2020) sağlık kurumlarında görev yapan sağlık çalışanları ile idari personel arasındaki ortalama korku, anksiyete ve depresyon değerlerini karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda; sağlık personelinin, idari personele göre daha fazla korku, kaygı ve depresyon yaşadığı görülmüştür. Daha ileri analizlerde ise, COVID-19 hastalarına bakan sağlık personelinin koronavirüs hastalarıyla neredeyse hiç temas olasılığı olmayan klinikte çalışmayan personele kıyasla depresyon ve kaygı düzeylerinin neredeyse iki katı olduğu sonucuna erişilmiştir. Tüm bu sonuçlar göz önüne alındığında, salgının sağlık çalışanlarının özellikle ruh sağlığını olumsuz etkilediği ve bu etkilerin zaman içinde devam ettiği söylenebilir. Bu nedenle öncelikle bu kişilere salgın esnasında ve sonrasında psikolojik müdahale programları sunulması kritik önem taşımaktadır. Ayrıca sağlık çalışanlarının aileleri, çocukları ile düzenli görüşmelerinin sağlanması, muhtemel tükenmişlik veya psikolojik stres ve sıkıntı belirtilerinin fark edilmesi ve öncesinde önleme çalışmalarının yapılması önem arz etmektedir (Aşkın vd., 2020).

Kitlesel salgınlarda riske en açık grup sağlık çalışanlarıdır. Salgına karşı mücadele ederken hem ağır bir virüs yükü ile karşılaşmakta, hem de yoğun çalışma, yüksek risk altına yeterince dinlenemeden ve eksik olanaklarla, güvensiz bir durumda çalışmak ciddi bir ruhsal etkilenme yaşamalarına yol açmaktadır. Sağlık çalışanlarının desteklenmemesi de süreci kötüleştirecektir. Sağlık çalışanlarının korunması, desteklenmesi, gerekli araçların sağlanması, güvenliğinin sağlanması, ruhsal olarak destekleyecek mekanizmaların oluşturulması salgınla mücadeledeki en önemli ilk adımlardan biridir (Kaya, 2020).

Sağlık çalışanlarının, birlikte çalıştıkları arkadaşlarının entübe olduğunu görmeleri, baktıkları hastalarını kaybetmeleri, hastalığı ailelerine ve sevdiklerine bulaştırmaktan korkmaları gibi durumlar sağlık çalışanlarının güvenlik duygularını zedeleyebilmektedir. Sağlık çalışanları için enfekte olma korkusu, toplumun genelinde olduğundan daha yüksek seyretmektedir. Diğer taraftan bu korku, profesyonelin kendisinin virüse maruz kalma korkusundan ziyade ailesine ve yakın ilişki ağındaki kişilere bulaştıracağına ilişkin bir korku olarak deneyimlenmektedir (Tuncay vd., 2020).

Taylor'un (2019) "Pandeminin Psikolojisi" eserinde belirttiği gibi sağlık kaygısı ve bulaşma şüphesi nedeniyle bireylerin gereksiz yere sağlık sisteminin meşgul edilmesi sağlık çalışanları üzerinde iş yoğunluğunu arttırmaktadır. Bu nedenle mümkün derecede sağlık hizmeti taleplerinin zaruriyet haricinde ötelenmesi gerekmektedir.

Pandeminin sağlık çalışanlarındaki iyilik hali düzeylerinde ne gibi bir değişime yol açtığını inceleyen bu çalışmanın literatüre çok değerli bilimsel katkılarının olduğu düşünülmektedir. Bundan sonra yapılması planlanan çalışmaların sağlık çalışanlarının motivasyon, tükenmişlik, işe adanma, mutluluk, iş tatmini, işten ayrılma niyeti ve takım çalışması düzeylerinde

pandeminin etkilerini ölçmeye yönelik olarak yapılması literatüre çok değerli katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

Akbaba, M., Kurt, B., & Nazlıcan, E. (2014). Yeni Coronavirus Salgını: MERS-CoV. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, *12*(3), 217-227.

Aşkın, R., Bozkurt, Y., & Zeybek, Z. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri ve Terapötik Müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(37), 304-318.

Attepe-Özden, S., Pak, M. D., & İçağasıoğlu-Çoban, A. (2017). Sosyal Hizmette İyilik Hali Kavramı. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 87-104.

Bumin, G., Tatlı İ. Y., Cemali, M., Kara, S., & Akyürek, G. (2019). Vardiyalı ve Gündüz Çalışan Sağlık Çalışanlarında Uyku Kalitesi, Reaksiyon Zamanı, Stres ve İyilik Halinin Karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi,6*(3), 170-176.

Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı,* 14. Baskı, Ankara: Pagem Yayıncılık.

Chen, Q., Liang, M., Li, Y., Guo, J., Fei, D., Wang, L., He, L., Sheng, C., Cai, Y., Li, X., Wang, J., & Zhang, Z., (2020). Mental Health Care for Medical Staff in China During The COVID-19 outbreak. *Lancet Psychiatry*. *7*(4), e15-e16.

Çetintepe, S. P., & İlhan, M. N. (2020). COVİD-19 Salgınında Sağlık Çalışanlarında Risk Azaltılması. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 1(Özel Sayı), 50-54.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları,* Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara

Çolak, F. D., Akyürek, G., Abaoğlu, H., & Bumin, G. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Zaman Yönetimi Becerileri ile İyilik Hali Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, *6*(1), 43-48.

Güner, F., & Bozkurt, Ö. Ç. (2018). İşgörenlerin Öznel İyi Olma Düzeylerinin Farklı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, *2*(1), 1-21.

Kalaycı, Ş. (2010). Faktör Analizi. *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 5. Baskı, 321-331. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi 4*(1), 3-15.

Kaya, B. (2020). Pandeminin Ruh Sağlığına Etkileri, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23, 123-124. doi:10.5505/kpd.2020.64325.

Kırçiçek, O. (2018). Kısa Kısa Anlatımlarla Faktör Analizi. https://medium.com (Erişitm Tarihi: 1.09.2020).

Lu, W., Wang, H., Lin, Y., & Li, L. (2020). Psychological Status of Medical Workforce During The COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Study. Psychiatry Research 288, 112936, 1-5.

Myers, J. E., Sweeney, T. J. & Witmer, J. M. (2000). The Wheel of Wellness Counseling for Wellness: A Holistic Model for Treatment Planning. *Journal of Counseling and Development*,78: 251-266.

Owen, F. K., & Çelik, N. D. (2018). Yaşam Boyu Sağlıklı Yaşam ve İyilik Hali. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *10*(4), 430-443.

Pan, R., Zhang, L., & Pan, J., (2020). The Anxiety Status of Chinese Medical Workers During the Epidemic of COVID-19: A Meta-Analysis, *Psychiatry Investigation, 17*(5), 475-480. https://doi.org/10.30773/pi.2020.0127

Rubin, G. J., Potts, H. W. W., & Michie, S. (2010). The Impact of Communications About Swine Flu (influenza A H1N1v) on Public Responses to The Outbreak: Results from 36 National Telephone Surveys in the UK. *Health Technology Assessment, 14*(34), 183-266.

Şengül A. M. (1998). Tip 1 Diabetes Mellitus'ta Yaşam Kalitesi ve Yaşam Kalitesini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. TC. Sağlık Bakanlığı Şişli Etfal Hastanesi, *Aile Hekimliği Uzmanlık Tezi*, İstanbul.

Taylor, S. (2019). *The Psychology of Pandemics: Preparing for The Next Global Outbreak of Infectious Disease* . Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Tuncay, F. E., Koyuncu, E., & Özel, Ş. (2020). Pandemilerde Sağlık Çalışanlarının Psikososyal Sağlığını Etkileyen Koruyucu ve Risk Faktörlerine İlişkin Bir Derleme. *Ankara Medical Journal*, *2*, 488-501.

Uğraş Dikmen A., Kına H. M., Özkan S., & İlhan M. N. (2020). COVID-19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik, *Journal of Biotechnol and Strategic Health Research*, (Özel Sayı), 29-36.

Uyumlu, A. B. (2020), *Koronavirüslerin Yapısı ve Özellikleri*, Aylaz, R. & Yıldız, E. (Eds.), İçinde: Yeni Koronavirüs Hastalığının Toplum Üzerine Etkileri ve Hemşirelik Yaklaşımları, İnönü Üniversitesi Yayınevi, Malatya.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020). Immediate Psychological Responses and Associated Factors During The Initial Stage of The 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic Among The General Population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(5), 1729. https://doi.org/10.3390/ijerph17051729

Wolfe, N., 2011. *The Viral Storm: The Dawn of A New Pandemic Age*. Macmillan, New York.

World Health Organization (WHO). (2020). https://covid19.who.int/ (Erişim Tarihi: 02.10.2020).

Yalçın, İ., & Koyuncu, S. C. (2014). Örgütsel Yabancılaşma Olgusunun İş Tatmini Üzerine Etkisi: Niğde İlinde Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2014*(1), 86-94.

Yang, H., & Ma, J. (2020). How an Epidemic Outbreak Impacts Happiness: Factors that Worsen (vs. Protect) Emotional Well-being during the Coronavirus Pandemic. *Psychiatry Research*, (289), 113045.

Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, *46*, 74-85.

EK-1

İYİLİK HALİ ÖLÇEĞİ*

	İFADELER	**(0) Hiçbir zaman (1) Nadiren (2) Bazen (3) Her zaman**			
1	Kendimi işe yarar ve ihtiyaç duyulan biri olarak hissediyorum	0	1	2	3
2	Bazen ağlayasım geliyor veya benzer duygulara kapılıyorum	0	1	2	3
3	Oldukça yerinde ve doğru düşünebildiğim kanısındayım	0	1	2	3
4	Hayatımın genellikle hoş şeylerle dolu olduğunu düşünüyorum	0	1	2	3
5	Kendimi üzgün ve keyifsiz hissediyorum	0	1	2	3
6	Yaptığım işlerden zevk alıyorum	0	1	2	3
7	Kendimi sinirli ve kaygılı hissediyorum	0	1	2	3
8	Hiç nedensiz yere korkuya kapılıyorum	0	1	2	3
9	Kolaylıkla moralim bozuluyor ya da paniğe kapılıyorum	0	1	2	3
10	Kendimi bölünüyor ve parçalara ayrılıyormuş gibi hissediyorum	0	1	2	3
11	Kendimi sakin ve huzurlu hissediyorum	0	1	2	3
12	Kolaylıkla uykuya dalabiliyor ve gece dinlenebiliyorum	0	1	2	3

13	Kendimi enerjik aktif ve güçlü hissediyorum	0	1	2	3
14	Kendimi durgun ve bıkkın hissediyorum	0	1	2	3
15	Kendimi yorgun, yıpranmış, bitkin veya tükenmiş hissediyorum	0	1	2	3
16	Tazelenmiş ve dinlenmiş olarak uyanıyorum	0	1	2	3
17	Özel hayatımdan mutluyum, hoşnudum ve zevk alıyorum	0	1	2	3
18	Yaşadığım koşullara ayak uydurabildiğimi hissediyorum	0	1	2	3
19	İstediğim biçimde yaşıyorum	0	1	2	3
20	Günlük işlerimle uğraşmak ve yeni kararlar alma konusunda kendimi istekli hissediyorum	0	1	2	3
21	Hayatımdaki her türlü ciddi problemle veya büyük değişikliklerle kolaylıkla baş edebileceğimi ve üstesinden gelebileceğimi hissediyorum	0	1	2	3
22	Günlük yaşantımın beni ilgilendiren şeylerle dolu olduğunu düşünüyorum	0	1	2	3

SPORCULARIN MOTİVASYON KAYNAKLARININ BELİRLENMESİ
DETERMİNİNG THE MOTİVATİON SOURCES OF ATHLETES

Dr. Öğr. Üyesi Nur DEMİRBAŞ ÇELİK
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü,
(Sorumlu Yazar)

Yarennur ÇULHA
Lisans Öğrencisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı,

Pınar ADAL
Lisans Öğrencisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı,

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, sporcuların motivasyon kaynaklarının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda 28 sporcu ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler Covid-19 salgını nedeniyle online olarak yapılmıştır. Görüşmeler yaklaşık olarak 25 dakika sürmüştür. Araştırmadan elde edilen veriler tema ve alt temalara ayrılarak çözümlenmiştir. Araştırmanın katılımcıları 18 profesyonel (18'i milli sporcu) 10 amatör sporcudan oluşmaktadır. Sporcuların yaşları 14-37 arasındadır ve yaş ortalaması 21,7'dir. Spor dalları açısından bakıldığında 19'u basketbol, 3'ü tekvando, 3'ü futbol, 3'ü ise farklı spor dalları ile ilgilenmektedir. Sporculara motivasyon kaynaklarını belirlemek için 14 soru yöneltilmiştir. Her bir soruya verilen yanıtlar temalara ayrılmıştır. Spora başlama nedenine sırasıyla ailevi etken, yatkınlık, yönlendirme ve diğer başlıklarında temalandırılmıştır. İlk idmana giderken neler hissettikleri sorusuna heyecan, kaygı, korku, gerginlik, tedirginlik ve diğer yanıtlarını vermişlerdir. Katılan sporcuların 4'ü hariç hepsi kendisinin bir idolünün olduğundan söz etmiştir. Destek alıp almadıklarına ilişkin soruya ise, %82'si manevi destek, %17'si maddi destek aldığını %1'i destek almadığını ifade etmiştir. Motivasyon kaynakları ile ilgili soruya ise aile, arkadaş, yeterlilik, müzik, antrenör, olumlu düşünce, azim, özgüven, maddi destek, video izlemek, hedef, idol ve diğer yanıtlarını vermişlerdir. Bir maça nasıl güdülendikleri sorulduğunda ise sırasıyla; antrenör, motivasyon konuşması, rakip, müzik, sosyal destek, takım iletişimi, maçı düşünmek, maçın önemi, pozitif düşünce, totem, dua, hedef ve diğer yanıtlarını vermişlerdir. Motivasyon kaynaklarınız ortadan kalktığında nasıl motive olursunuz sorusuna konsantre olmak, manevi destek, takım ruhu, olumlu düşünce, yeterlilik, anda kalmak başlıklarında temalandırılmıştır. Performansınızı geliştirmek istediğinizde kendi kendinize uyguladığınız teknikler antrenman, konsantre olmak, konuşmak, video izlemek, profesyonel destek almak, gevşeme egzersizleri, beslenme düzeni başlıklarında yanıtlar vermişlerdir. Spor kariyeriniz yükseldikçe motivasyon düzeyiniz nasıl değişiyor sorusuna ise %88'i arttığını %9'u değişmediğini, %3'ü ise bilmediğini söylemiştir. En büyük hedefleri sorusuna bulundukları konumlara göre farklı yanıtlar vermişlerdir. İlgilendikleri spor dalını hiç bırakmak isteyip istemedikleri sorulduğunda %66'sı evet %34'ü hayır yanıtı vermiştir. Sporcuların %88'i daha önce sakatlanma yaşadığını %12'si yaşamadığını belirtmiştir. Sakatlananlara tekrar nasıl motive oldukları sorulduğunda sosyal destek, pozitif düşünce ve hedefler yanıtlarını vermişlerdir.

*Bu çalışma 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

Daha önce motivasyon için psikolojik yardım aldınız mı sorusuna %81'i hayır %19'u evet yanıtı vermiştir. Nasıl bir psikolojik yardım almak istedikleri sorusuna ise, rehberlik etmeli, gerçekçi olmalı, spor bilgisi olmalı, gözlem yapmalı, motivasyonu korumayı öğretmeli ve diğer yanıtlarını vermişlerdir. Sonuç olarak sporcular için en önemli motivasyon kaynaklarının aile, antrenör ve arkadaşlar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: motivasyon, spor psikolojisi, sosyal destek

ABSTRACT

The object of this study is to determine the motivation sources of athletes. For this purpose, semi structured interviews have been conducted with 28 athletes. The interviews were conducted online due to the Covid-19 pandemic. The interviews took approximately 25 minutes. The data obtained from the research were analyzed by dividing them into themes and sub-themes. The participants of the study consist of 18 professional athletes (18 national athletes) and 10 amateur athletes. The ages of these athletes are between 14-37 and the average age is 21.7. In terms of sports branches, 19 of them are interested in basketball, 3 in Taekwondo, 3 in football, and 3 in different sports. 14 questions were asked to determine the motivation sources to the athletes. The answers to each question are divided into subjects. The reason for starting sports is themed under the family predisposition, orientation and other headings, respectively. They gave excitement, anxiety, fear, tension, anxiety and other answers to these questions of how they felt while going to the first training. Except 4 of the participating athletes, all of the athletes stated that they have an idol. On the question of whether they have received support, 82% stated that they received moral support, 17% stated that they received financial support, and 1% did not receive support. They gave answers to the question about motivation sources as follows: family, friend, competence, music, coach, positive thinking, perseverance, self-confidence, financial support, watching videos, goals, idols and others. When asked how they were motivated to a match, they gave answers as respectively, to the coach, motivational speech, opponent, music, social support, team communication thinking about the match, the importance of the match, positive thinking, totem, prayer, goal and other. Concentrating on the question of how to be motivated when your sources of motivation disappear are themed under the headings of moral support, team spirit, positive thinking, competence, staying in the moment. When you want to improve your performance, the techniques you apply yourself have answered under the headings of training, concentrating, talking, watching videos, getting professional support, relaxation exercises, and diet. To the question of how your motivation level changes as your sports career increases, 88% of them answered that it increased, 9% did not change, and 3% did not know. They gave different answers to the question of their biggest goals according to their locations. When asked if they ever wanted to leave the sport they were interested in, 66% answered yes and 34% no. 88% of the athletes stated that they had been injured before and 12% did not. When the injured people were asked how they were motivated again, they answered social support, positive thinking and goals. To the question of whether you have received psychological help for motivation before, 81% of them answered no, 19% answered as yes. To the question of what kind of psychological counseling they want to get, they should be guided, realistic, have knowledge of sports, observe, teach to maintain motivation and

other answers. As a result, it has been observed that the most important sources of motivation for athletes are family, coaches and friends.

Keywords: motivation, sports psychology, social support

1. GİRİŞ

Fiziksel hareket yaşamın doğal bir parçasıdır. Çocuklukta psikomotor beceriler ile başlayan devinim, sürekli artarak devam eder. İlk olarak oyunlarla ortaya konan fiziksel hareket hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Fiziksel aktiviteler çoğunlukla spor olarak adlandırılır. Spor ile ilgili genel tanımlardan biri şöyledir (Erkal,1982):

"Uğraşanları açısından kazanmaya dönük, fiziksel, zihinsel ve teknik bir çaba izleyenler açısından heyecan ve estetik duygusu kazandıran bir süreç genel bütünlüğü içerisinde ise anatomi, fizyoloji, ortopedi, biyo-mekanik, psikoloji gibi bilim dallarının yardımı ile gelişen, sürdürülen bir bilimsel olgudur"

Spor terimi belli bir kalıbın içine konularak sınırları çizilebilecek kadar dar bir konu değildir. Sporda her ne kadar fiziksel özelliklerin önemi büyük olsa da psikolojik faktörlerden de etkilendiği herkesçe bilinmektedir. *''Psikolojinin davranışsal ve bilişsel süreçlerin bilimsel yöntemlerle araştırılması olduğu düşünülürse, spor psikolojisinin de yine aynı süreçlerin spor bağlamında incelenmesi olduğu söylenebilir.''* (Yılmaz ve Yeter, 2019).

Motivasyon gücünün özellikle sporda çok önemli olduğu gayet açıktır. Fransızca bir kelime olan motivasyon Türk Dil Kurumu'nda (TDK, 2020) isteklendirme, güdüleme olarak tanımlanmaktadır. Bireysel motivasyon kişinin spora yönelmesine etki etmektedir. Bazı insanlar ideal kilosuna ulaşmak için bazı insanlar ise sporu yaşam tarzı olarak gördüğü için spora yönelmektedir. Motivasyon kuramının öncülerinden Deci ve Ryan (2001) motivasyon yoksunluğu, dışsal motivasyon, içsel motivasyon olmak üzere üçlü bir motivasyon modelinden söz etmiştir.

Ryan ve Deci, (2000) öz-belirlemenin en az olduğu düzeyden en çok olduğu noktaya doğru motivasyonu tanımlamışlardır. Motivasyonu, motivasyonsuzluk, içsel motivasyon ve dışsal motivasyon olarak üç boyutta değerlendirmektedirler. Çizginin sol tarafında motivasyonsuzluk yer almaktadır. Motivasyonsuzluk, kişinin harekete geçmek için istek duymamasıdır (Kındap, 2011). Çizginin sağ tarafında ise içsel motivasyon bulunmaktadır.

Bir kişinin bir davranışı hoşlandığı, yapmaya değer bulduğu için bağımsız olarak gerçekleştirmesi içsel motivasyon denir (Deci ve Ryan, 1985). Deci ve Ryan, (1985) insanların çevreyi keşfetmek, ilgilerini ve bilişsel yapılarını geliştirmek için içsel motivasyonla dünyaya geldiklerini söylemektedir. Dolayısıyla içsel motivasyon, doğuştan getirilen bir enerji kaynağıdır (Ryan ve Deci, 2000b). İçsel motivasyon bilişsel ve sosyal gelişim için hayati önem taşımaktadır (Ryan, 1995). Ancak, insanlar içsel bir motivasyonla doğsalar bile bu eğilimi sürdürmek için destekleyici çevresel koşullara ihtiyaç duyarlar.

Çevre koşullarının temel psikolojik ihtiyaçları karşılaması içsel motivasyonun sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır (Ryan ve Deci, 2000b). Öz Belirleme Kuramı bir davranış sırasında yeterlik duygusu içeren geribildirim, ödül gibi uyarıcıların içsel motivasyonu artıracağını savunmaktadır. Örneğin, bir kişi olumlu geri bildirim aracılığıyla kendini işinde yeterli hissediyorsa aynı zamanda içsel motivasyon sağlanmış olacaktır (Ryan ve ark., 2014). Ancak olumsuz geri bildirim kişinin yeterlik ihtiyacını karşılamayacak dolayısıyla içsel motivasyonu

düşecektir. ÖBK içsel motivasyonun sürdürebilmesi için kişinin yeterlik ihtiyacının karşılanmasının tek başına yeterli olmayacağını aynı zamanda kişinin davranışlarının özerk olarak belirlemesi gerektiğini vurgular. İçsel motivasyon için gerekli olan bir diğer ihtiyaç da kişinin ilişki ihtiyacının çevre tarafından karşılanmasıdır.

Sonuç olarak, içsel motivasyon kişinin doğasında olan hoşlanarak yaptığı, doyum aldığı içsel düzenlemeleri içerir (Ryan ve Deci, 2000b). İçsel motivasyon her ne kadar kişinin içsel kaynaklarından beslense de temel psikolojik ihtiyaçları karşılaması ile artar ve güçlenir. Fakat kişiler her zaman içsel kaynaklardan aldığı enerji ile hareket edemezler. Bazı davranışların kaynağı ise dışsal nedenlerdir. Dışsal kaynaklar temelli motivasyon ise dışsal olarak adlandırılmıştır.

Dışsal Motivasyon

Öz Belirleme Kuramı dışsal motivasyonu, bir davranışın belirli bir sonucu elde etmek için yapılması olarak ele almıştır. Ancak burada kritik soru, dışsal motivasyonun nasıl içselleştirildiğidir (Ryan ve Deci, 2000b). Öz Belirleme Kuramına göre içselleştirme; davranışa ait düzenlenmenin içe alınması, kişi tarafından kabul edilmesidir. İçselleştirme süreci; dışsal, içe yansıtılmış, özdeşimsel ve özümsenmiş düzenleme şeklinde gerçekleşir. Öz Belirleme Kuramı insanların gelişmeye ve davranışlarını benlikle bütünleştirmeye doğuştan eğilimli olduğunu ileri sürmektedir. İçselleştirme süreci de temel psikolojik ihtiyaçların (özerklik, ilişkisellik ve yeterlik) çevre tarafından karşılanması yoluyla gerçekleşir. Kuram, temel psikolojik ihtiyaçların doyumunun kişinin iradeli bir şekilde davranmasını ve sosyal değerleri içselleştirilmesini kolaylaştırdığını dolayısıyla da psikolojik iyi olma haline katkıda bulunduğunu öne sürmektedir (Ryan, 1995).

Dışsal Düzenleme: Dışsal düzenlemede, davranışlar en az özerk düzeydedir ve davranışlar dışsal faktörler tarafından kontrol edilmektedir. Dışsal düzenlemede davranışlar bir ödül almak ya da cezadan kaçmak için yapılır (Deci ve Ryan, 2000). Dışsal baskıya riayet söz konusudur. Örneğin, bir öğrencinin ödevini sadece geçer not almak ya da azar işitmemek için yapması dışsal bir düzenlemedir.

İçe Yansıtılmış Düzenleme: Dışsal motivasyonun tam anlamıyla olmasa da kısmen içselleştirilmesidir. Dışsal düzenlemede motivasyon kaynağı dışsal bir neden olmasına rağmen baskı dışsal nedenden değil kişinin kendisinden kaynaklanmaktadır. Ödül ve ceza dışarıdan değil kişinin kendisinden kaynaklanır. İçe yansıtılmış düzenlemede davranışlar utanma, kaygı, suçluluk gibi içsel baskılar nedeniyle yapılır. Bir başka ifadeyle benlik saygısı yoluyla dışsal davranışın içselleştirilmesidir (Deci ve Ryan, 1995). Kişi öz-kontrol ya da ego katılımı yoluyla içsel düzenleme gerçekleştirir (Ryan ve Deci, 2000b). Sonuç olarak içe yansıtma, dışsal düzenlemeye göre daha özerktir ancak davranışın kaynağı yine dışsal bir nedendir.

Özdeşimsel Düzenleme: Özdeşimsel düzenlemede davranış sahiplenilir, kabul edilir ve değerli bulunduğu için yapılır. Bu noktada kişi davranışı isteyerek seçerek ve daha fazla özerk bir biçimde gerçekleştirir. Eylem, kişisel olarak önemli bulunduğu ve değer verildiği için bilinçli olarak gerçekleştirilir (Ryan ve Deci, 2000b). Örneğin, bir öğrencinin ödevlerini yeni bilgiler edinmek için yapması özdeşimsel düzenlemedir.

Özümsenmiş Düzenleme: Dışsal motivasyonun tam olarak içselleştirilmesidir. Bir önceki aşama olan özdeşimsel düzenlemede edinilen değerlerin benlikle bütünleştirilmesidir. Bütünleşme, düzenlemenin kişinin kendi benlik kavramına işlenmesidir. Organizmik bütünleşme kuramına göre, bütünleşme içselleştirmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Kişiler dışsal motivasyonu içselleştirdikçe ve benliğin bir parçası haline getirdikçe eylemlerinde daha fazla özerklik hissederler. Özümsenmiş düzenleme içsel motivasyona benzemektedir ancak hala motivasyonun nedeni dışsal kaynaktır.

Takım sporlarında diğer sporlara göre yeterli motivasyonun olması; müsabaka sırasında ve sonrasında oluşacak sonucun tüm takım üyelerini etkilemesi, yapılan hataların diğer takım üyeleri tarafından düzeltilebileceği, müsabakayı kaybetme durumunda sorumluluğun paylaşılabileceği, sporcunun müsabakayı kaybetme durumunda direkt sorumlu tutulma ihtimalinin az olması gibi nedenlere bağlanabilir. Yetersiz ya da aşırı motivasyon varlığı ise; takım içinde dayanışma ve sorumluluk paylaşımı için uygun zemin sağlanamamasından kaynaklanabilir. (Civan ve ark., 2010). Örneğin Kyrie Irving 2019 NBA sezonunda takımının birinci olamamasının sebebini kendisinin kişisel bazı sorunlarını takıma yansıttığını söyleyerek şu açıklamaları yapmıştır 'Danışmanlık veya terapi almak için gerekli adımları atmadım. O ortamda Boston Celtics'teki takım arkadaşlarıma liderlik etmek ve takımı bir arada tutmak için gereken çabayı gösteremedim'' diyerek tüm sorumluluğu üstüne almıştır.

Sakatlanan sporcularda kendini motive etmek sporcunun iyileşmesi üzerinde büyük etki yapar, eğer kişi kendini motive edemiyorsa iyileşeceğine veya bunun kısa sürede gerçekleşeceğine kendini inandıramıyorsa, onu tedavi eden terapistlere ve diğer uzmanlara ona rehberlik etmek gibi önemli görevler düşer, çünkü kişi kendine psikolojik yönden yeterli olamamaktadır.

Motivasyon başarıda en önemli unsurlardan biridir. Sporcu ne kadar formda olursa olsun, müsabaka günü bu formunu ortaya koyamayabilir. Farklı psikolojik yapılara sahip sporcuların motive olmaları da değişiklik göstermektedir.

Sonuç olarak sporda motivasyon gerek bireysel gerekse takım sporlarında bilinmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda yeterince araştırma yapılmamış olması, antrenör ve sporcuların halledebilecekleri birçok problemin ortadan kaldırılmasına izin vermemektedir. Bu proje sonunda elde edilen bilgiler ışığında sporcular için psikolojik danışma hizmetinin Türkiye'de geliştirilmesi konusunda bir fikir edinilecektir. Bu çalışmanın sporcuların motivasyonunda psikolojik danışmanların rolü konusunda Türkiye'de bilgilendirici bir araştırma niteliğinde olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Spor müsabakaları milletlerin birbirleri ile yarışmasının ve kaynaşmasının yanı sıra, milletler arası politikada siyasi etkiyi arttırıcı bir araç olarak da faydalanıldığı herkesçe bilinmektedir. Bu sebepten dolayı sporcuların sadece fiziksel durumlarının değil aynı zamanda psikolojik durumlarının da incelenmesi büyük önem kazanmaktadır. Bu araştırmanın amacı sporcuların motivasyon kaynaklarının belirlenmesidir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Bu spora yönelme nedenleriniz nelerdir?
2. İlk idmanınıza giderken aklınızdan geçenler nelerdir?
3. İdol olarak gördüğünüz birisi var mı?
4. Bu dönemde destek aldınız mı? Kimlerden aldınız? Nasıl bir destek sağladı?
5. En önemli motivasyon kaynaklarınız nelerdir veya kimlerdir?
6. Bir maça nasıl motive oluyorsunuz sizi neler güdüler?
7. Motivasyon kaynaklarınız ortadan kalktığında nasıl motive olursunuz?
8. Performansınızı geliştirmek istediğinizde kendi kendinize uyguladığınız teknikler var mı? Eğer varsa bunlar nelerdir?
9. Sporda kariyeriniz yükseldikçe motivasyon düzeyiniz nasıl değişiyor?
10. Bir sporcu olarak en büyük hedefiniz nedir?
11. İlgilendiğiniz spor dalını hiç bırakmayı düşündünüz mü? Daha sonra sizi bu düşünceden vazgeçiren sebepler nelerdi?
12. Daha önce sakatlanma yaşadınız mı? Yaşadıysanız bu durumun üstesinden nasıl geldiniz? Nasıl tekrar motive oldunuz?
13. Daha önce motive olmak için hiç psikolojik bir yardım aldınız mı? (Eğer aldıysanız bu durum sizi hangi yönlerden nasıl etkiledi?)

14. Bir psikolojik danışmandan veya psikologdan motivasyon konusunda destek alıyor olsaydınız nasıl bir destek beklerdiniz? Size ne iyi gelirdi?

2. YÖNTEM

Bu araştırma nitel desende gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, "*gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya çıkarmaya yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma*" olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmada farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı şekilde bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Farklı sporla uğraşan sporcuların evrenin tipik özelliğini taşıdığı kabul edilmiştir.

2.1.Çalışma Grubu

Bu araştırmanın evreni uygun örnekleme yöntemi olarak belirlenmiştir. Uygun örnekleme kolay ulaşılabilen evreni temsil etmektedir. Bu araştırma Türkiye'de bir spor dalıyla profesyonel veya amatör olarak ilgilenen araştırmaya katılmaya gönüllü sporculardan oluşmaktadır.

2.2.Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı, araştırmacılar tarafından ilgili literatür ışığında hazırlanmış, demografik bilgiler formu ve 14 yarı yapılandırılmış görüşme sorularından oluşmaktadır. Görüşme sorularının taslağı Ek 1'de yer almaktadır.

2.3.Verilerin Toplanması

Fenomenolojik yaklaşımda hem yapılandırılmış hem de yarı yapılandırılmış görüşme rehberleri kullanılsa da yarı yapılandırılmış bir rehber daha fazla tercih edilmektedir. Böylece araştırmacı ile katılımcılar arasında daha rahat bir diyalog kurulabilmekte ve araştırmacının dahil ettiğinden daha farklı ve gözden kaçan önemli temalar rahatlıkla gündeme getirilebilmektedir (Smith ve Osborn, 2007). Bu nedenle bu araştırma kapsamından yarı yapılandırılmış görüşme soruları taslağı hazırlanmıştır (Ek-1). Görüşme soruları, sporcuların motivasyon kaynaklarını kapsamaktadır. Görüşme sırasında katılımcıların izni alınarak ses veya görüntü kaydı alınmıştır. Görüşmeye başlamadan önce katılımcılardan etik onam alınmıştır (EK 2). Görüşmelere zaman sınırı getirilmemiştir. Görüşmeler Covid-19 salgını nedeniyle online olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık olarak 25 dakika sürmüştür.

2.4.Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Verilerin çözümlenmesi ve yorumu "Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (YFA)" yöntemiyle yapılmıştır. Bu yönteme göre öncelikle veriler yazıya dökülmüştür. Yazıya dökme aşamasında katılımcıların sözsüz verileri de belirtilmiştir. Özel anlamların anlaşılabilmesi için ses kaydı 5-6 defa dinlenmiştir. Sonrasında bu veriler görüşme sorularıyla birlikte değerlendirilmiştir. Değerlendirme aşamasında verilen yanıtlar üzerinden tema ve alt temalar oluşturulmuştur. Araştırmada, katılımcıların görüşmeye içtenlikle katılmalarını sağlamak için, kimlik bilgileri saklı tutulmuştur. Görüşmelerden sonra kayıtların çözümlenmesinde kodlama sistemi kullanılmıştır (Görüşme çözümlemeleri Ek 3'de yer almaktadır):

E, erkek, K, kadın, daha sonra da katılımcının sıra numarası (kaçıncı katılımcı olduğu) ve yaşı [] parantez içinde belirtilmiştir. Örneğin;

[E1, 24] kodu birinci, erkek ve 24 yaşında olan katılımcıyı ifade etmektedir.

[K1, 20] kodu birinci, kadın ve 20 yaşında olan katılımcıyı ifade etmektedir.

3. BULGULAR

Tablo 1. Görüşme Yapılan Sporcuların Demografik Özellikleri

		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	16	57,14
	Erkek	12	42,86
	Toplam	**28**	**100**
Spor Dalları	Basketbol	19	67,85
	Tekvando	3	10,71
	Futbol	3	10,71
	Triatlon	1	3,57
	Bisiklet	1	3,57
	Plaj Futbolu	1	3,57
	Toplam	**28**	**100**
Statü Durumu	Profesyonel	18	64,29
	Amatör	10	35,71
	Toplam	**28**	**100**
Yaş dağılımı	14-19	13	46,43
	20-25	9	32,14
	26-31	4	14,29
	32-37	2	7,14
	Toplam	**28**	**100**
Yaş ortalaması	21,68		

Tablo 1'de de görülebileceği gibi araştırmaya 16'sı kadın, 12'si erkek olmak üzere toplam 28 sporcu katılmıştır. Araştırmanın katılımcıları 18 profesyonel (18'i milli sporcu), 10 amatör sporcudan oluşmaktadır. Sporcuların yaşları 14-37 arasındadır ve yaş ortalaması 21,68'dir. Spor dalları açısından bakıldığında 19'u basketbol, 3'ü tekvando, 3'ü futbol, 3'ü ise farklı spor dalları ile ilgilenmektedir.

Tablo 2: *Bu spora yönelme nedenleriniz nelerdir?*

Tema	**Alt Tema**	**f**	**%**
Ailevi Etken	Baba	8	28,75
	Anne	3	
	Ağabey	5	
	Babaanne	1	
	-	6	
Yatkınlık	Fiziksel yatkınlık	5	23,75
	Kişisel yatkınlık	3	
	Spora yatkınlık	10	
	Genetik yatkınlık	1	
Yönlendirme	Beden eğitimi öğretmeni	4	18,75
	Sınıf öğretmeni	1	
	Okul	2	
	Antrenör	1	
	Kulüp	1	
	Arkadaş	2	
	Çevre	3	
	Psikolog	1	
Diğer	İlgi ve istek	9	28,75

	Merak	4
	Başarı	2
	Hayal	1
	Sevgi	7

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Bu spora yönelme nedenleriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların önemli bir bölümünün spora yönelme nedenini ailevi etken (%28,75) oluşturmaktadır. Bu gerekçeler yatkınlık (%23,75), yönlendirme (%18,75) ve diğer (%28,75) şeklinde sıralanmaktadır. Buna göre katılımcıların spora yönelmesinde ailenin, yatkınlığın ve yönlendirilmenin etkisinin büyük olduğu görülmüştür.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[K2, 27]: "*Babam bir ortaokulda beden eğitimi öğretmenliği ve aynı zamanda basketbol takımının antrenörlüğünü yapıyordu. Babamlar ben 4-5 yaşlarındayken bu okul takımıyla turnuvalara giderlerdi. Ben de babamla birlikte takımı desteklemek için turnuvalara katılırdım. Babam eski bir futbolcuydu. Babamın basketbol antrenörlüğünün de etkisi oldu."* (Ailevi etken)

[E13, 15]: "*Daha öncesinde futbol oynuyordum ve onda bir gelecek olmadığını düşündüm. Sonra da basketbola yöneldim. Burada da yeteneklerimi fark ettim ve orada da devam ettim."* (Yatkınlık)

Tablo 3: *İlk idmanınıza giderken aklınızdan geçenler nelerdir?*

Tema	**Alt Tema**	**f**	**%**
Heyecan		14	28,58
Kaygı		10	20,41
Korku		9	18,37
Tedirginlik		4	8,16
Gerginlik		4	8,16
Diğer	Mutlu	2	16,32
	Çekingen/Utangaç	2	
	İsteksizlik	1	
	Hatırlamıyor	3	

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "İlk idmanınıza giderken aklınızdan geçenler nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 3'e göre katılımcıların cevaplarının önemli bir bölümünü heyecan (%28,58), kaygı (%20,41), korku (%18,37), gerginlik (%8,16) ve tedirginlik (%8,16) oluşturmaktadır.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[K11, 25]: "*İlk idmanıma giderken çok heyecanlıydım. Sonuçta takım antrenmanıydı. Daha önce futbol oynamıştım ama bunlar hep kendi aramızdaydı. İlk defa takım olarak basketbol antrenmanına giderken çok heyecanlanmıştım."* (Heyecan)

[E3, 32]: "*Seçildikten hemen sonra ilk ben çıktım açıkçası şaşkındım, ne yapacağımı bilmiyordum, ortama uyum sağlayabileceğimi düşünmedim başta çekingendim çok ama daha sonra günler geçtikçe alıştım."* (Kaygı-tedirginlik-çekingen)

Tablo 4: *İdol olarak gördüğünüz birisi var mı?*

Tema	**Alt Tema**	**f**	**%**
Evet	Birsel Vardarlı	3	85,72
	Michael Jordan	2	
	LeBron James	2	
	Anne	2	
	Magic Johnson	1	
	Servet Tazegül	1	

	Buffon	1	
	Muslera	1	
	Kyrie İrving	1	
	Cedi Osman	1	
	Stephen Curry	1	
	Marcelo	1	
	Peter Sagan	1	
	Bruno Sharjah	1	
	Nevriye Yılmaz	1	
	Antrenör	1	
	Kendisi	1	
	Farklı alanlarda farklı idoller	1	
	Arkadaş	1	
Hayır/Idol yok		4	14,28

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "İdol olarak gördüğünüz birisi var mı?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 4'te sporcuların önemli bir bölümü evet (%85,72) yanıtını vermiştir. Buna göre katılımcıların %14,28'i hariç hepsi kendisinin bir idolünün olduğundan söz etmiştir.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[K27, 29]: "*İdol olarak Nevriye Yılmaz'ı görüyorum. Bence dünya ve Avrupa basketbolunun en iyi kadın basketbolcularından birisi. Pozisyonu da benim pozisyonumla aynı. Kendisiyle sürekli olmasa da iletişimdeyiz, takım arkadaşı olarak. O şimdi basketbolu bıraktı. Daha önce milli takımda beraber oynarken bana destek veriyordu."* (Evet)
[E22, 19]: "*Benim hiçbir zaman bir idolüm olmadı aksine ben idol olmaya çalışırım."* (Hayır)

Tablo 5: *Bu dönemde destek aldınız mı? Kimlerden aldınız? Nasıl bir destek sağladı?*

Tema	**Alt Tema**	**f**	**%**
Manevi destek	Aile	25	82,06
	Antrenör/Koç	18	
	Arkadaş	11	
	Çevre	5	
	Öğretmen	3	
	Kulüp	1	
	Okul	1	
Maddi destek	Aile	9	16,66
	Kulüp	2	
	Antrenör	1	
	Belediye	1	
Destek almadım		1	1,28

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Bu dönemde destek aldınız mı? Kimlerden aldınız? Nasıl bir destek sağladı?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 5'te sporcuların önemli bir bölümü manevi destek (%82,06) aldığını belirtmiştir. Bununla birlikte maddi destek (%16,66) aldığını ve destek almadığını (%1,28) belirten sporcular olmuştur. Ayrıca manevi destek aldığını belirten sporcuların önemli bir bölümü aile (n=25), antrenör/koç (n=18) ve arkadaş (n=11) desteği aldığına vurgu yapmıştır.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[K25, 18]: "*Tek desteği annemden aldım. Gitmeme izin verilmiyordu, hep karşı çıkılıyordu. Fakat annem eşofmanlarını giyip benimle antrenmana gelmişti. Bana tekme attırıyordu. Yurt dışı maçlarına gitmeme çok karşı çıkılmasına rağmen annem bir yerden para bulup beni maçlara gönderdi. Onun sayesinde milli sporcu oldum."* (Manevi destek)

[K14, 25]: "*Ailem bana çok büyük destek sağladı. Onların beni sürekli antrenmanlara götürüp getirmeleri, işlerinden fedakârlık yapmaları sonra maçlarımı izlemeleri beni maddi manevi anlamda en büyük destekleyenlerdi diyebilirim."* (Maddi destek)

Tablo 6: *En önemli motivasyon kaynaklarınız nelerdir veya kimlerdir?*

Tema	Alt Tema	f	%
Aile	Baba	4	16,42
	Anne	1	
	-	6	
Arkadaş	Takım arkadaşı	6	14,92
	Yakın arkadaş	2	
	Sevdikleri	2	
Yeterlilik		8	11,94
Müzik dinlemek		6	8,96
Antrenör/Koç		5	7,46
Pozitif/Olumlu düşünce		5	7,46
Azim/Hırs		3	4,48
Özgüven		3	4,48
Maddi destek		3	4,48
Video izlemek		3	4,48
Hedef		2	2,98
İdol		2	2,98
Diğer	Yardım etmek	1	8,96
	Çalışmak	1	
	Kitap okumak	1	
	Federasyon	1	
	Dua	1	
	Motivasyon konuşması	1	

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "En önemli motivasyon kaynaklarınız nelerdir veya kimlerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 6'ya göre katılımcıların önemli bir bölümü aile (%16,42), arkadaş (%14,92) ve yeterlilik (%11,94) yanıtlarını vermiştir. Bununla birlikte müzik dinlemek (%8,96), antrenör/koç (%7,46), pozitif/olumlu düşünce (%7,46), azim/hırs (%4,48), özgüven (%4,48), maddi destek (%4,48), video izlemek (%4,48), hedef (%2,98), idol (%2,98) ve diğer (%8,96) yanıtlarının sporcuların en önemli motivasyon kaynaklarını oluşturduğu görülmüştür.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[E20, 16]: "*Genellikle babamdır. Gençlik Spor' da iken babam maçlarıma gelirdi. Sinirlenince dışarı çıkardı. O çıkınca atamazdım. Maça çıkmadan önce beni motive ederdi. Öyle olunca çok mutlu olurdum. Konya Basket ile GSİ maçında babam beni motive edince çok mutlu oldum ve kendime güvendim. O maçta 36 sayıyla birincilik getirmiştim."* (Aile)
[K12, 19]: "*Bir de müzik dinleyerek motive oluyorum. Genelde hareketli yabancı şarkılar beni motive ediyor."* (Müzik dinlemek)

Tablo 7: *Bir maça nasıl motive oluyorsunuz sizi neler güdüler?*

Tema	Alt Tema	f	%
Antrenör		11	15,49
Motivasyon konuşması		7	9,86
Rakip		7	9,86
Müzik dinlemek		5	7,04

Antrenman		4	5,64
Sosyal destek	Takım arkadaşı Aile	4 3	9,86
Takım iletişimi		4	5,64
Maçı düşünmek/Hayal etmek		3	4,22
Maçın önemi		3	4,22
Pozitif düşünce		3	4,22
Totem		2	2,82
Dua		2	2,82
Hedef		2	2,82
Diğer	Yeterlilik Aile ile konuşmak Birlikte bağırmak Video izlemek İşini sevmek Maddi kazanç Konsantre olmak Beklenti	3 2 1 1 1 1 1 1	15,49

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Bir maça nasıl motive oluyorsunuz sizi neler güdüler?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 7'ye göre sporcuların önemli bir bölümü antrenör (%15,49), motivasyon konuşması (%9,86), rakip (%9,86) ve sosyal destek (%9,86) yanıtını vermiştir. Bununla birlikte müzik dinlemek (%7,04), antrenman (%5,64), takım iletişimi (%5,64), maçı düşünmek/hayal etmek (%4,22), maçın önemi (%4,22), pozitif düşünce (%4,22), totem (%2,82), dua (%2,82), hedef (%2,82) ve diğer (%15,49) yanıtları bir maça nasıl güdülendiklerini göstermiştir.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[E23, 23]: "*En önemlisi antrenörümün benim üzerimdeki düşünceleri, beklentisi, benim kendi üzerimdeki beklentim, o esnadaki müsabaka ile ilgili kritik durumlar beni motive eder her zaman. Her müsabakadan önceki gece antrenörümüzle içinde motivasyon konuşmasının da olduğu bir konuşma yapıyoruz."* (Antrenör)
[K6, 28]: "*Daha sonra karşı takımın maçlarını izleyip oyuncularını analiz ederek motive olmayı seviyorum. Böylece maçta ne yapacağımı tahmin edebiliyorum."* (Rakip)

Tablo 8: *Motivasyon kaynaklarınız ortadan kalktığında nasıl motive olursunuz?*

Tema	**Alt Tema**	**f**	**%**
Konsantre olmak		10	25,64
Manevi destek	Aile Seyirci Takım arkadaşı Antrenör -	3 2 1 1 1	20,51
Takım ruhu		3	7,69
Pozitif/Olumlu düşünce		3	7,69
Yeterlilik		3	7,69
Dinlenmek		2	5,13
Anda kalmak		2	5,13
Böyle bir durum yok ve motivasyon ihtiyacı yok		3	7,69
Bilmiyor		5	12,82

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Motivasyon kaynaklarınız ortadan kalktığında nasıl motive olursunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 8'e göre sporcuların önemli bir bölümü konsantre olmak (%25,64) ve manevi destek (%20,51) yanıtını vermiştir. Bununla birlikte takım ruhu (%7,69), pozitif/olumlu düşünce (%7,69), yeterlilik (%7,69), dinlenmek (%5,13) ve anda kalmak (%5,13) yanıtları ile sporcuların tekrar nasıl motive oldukları belirtilmiştir.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:
[K6, 28]: "*Odaklanmaya çalışarak açıkçası. Normalde her zaman yaptığım rutini yapamazsam kendimi biraz huzursuz hissederim ama eğer yapamıyorsam da bir şeylerin ters gitmesini engellemeye çalışırım, daha fazla odaklanmaya çalışırım, maça kendimi daha fazla vermeye çalışırım."* (Konsantre olmak)
[E3, 32]: "*Yani bununla çok karşılaştık. Eğer profesyonel bir oyuncunun, işte kime sorarsanız sorun en önemli motivasyon kaynağı maaşlarıdır. Bizim ülkemizde de bunlar her zaman seker yani mesela 3, 4 ay maaş alamayan bir sporcu bütün motivasyonunu kaybetmiş olur ama bu dönemlerde işte takımdaşlık, arkadaşlık ve birlikte olmanın getireceği başarı bunlar hep ön plana çıkıyor, bazen maddiyatı unutup bunlara sarılıp başarılı olmayı çalışıyoruz."* (Takım ruhu)

Tablo 9: *Performansınızı geliştirmek istediğinizde kendi kendinize uyguladığınız teknikler var mı? Eğer varsa bunlar nelerdir?*

Tema	**Alt Tema**	**f**	**%**
Antrenman	Bireysel antrenman	7	34,54
	-	12	
Konsantre olmak		4	7,27
Konuşmak	Aile	1	9,09
	Arkadaş	2	
	Antrenör	1	
	Başarılı biri	1	
Video izlemek		4	7,27
Profesyonel destek almak		3	5,45
Rahatlatıcı Teknikler/Gevşeme Egzersizleri	Nefes egzersizi	2	16,37
	İç konuşma tekniği	2	
	Pozitif/Olumlu düşünce	2	
	Maçı düşünmek/Hayal etmek	1	
	Meditasyon	1	
	Pilates	1	
Beslenme düzeni		2	3,64
Totem		2	3,64
Hedef		2	3,64
Yeterlilik		2	3,64
Diğer	Hırçınlaşmak/Sert olmak	1	5,45
	Uyku düzeni	1	
	Yazmak	1	

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Performansınızı geliştirmek istediğinizde kendi kendinize uyguladığınız teknikler var mı? Eğer varsa bunlar nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 9'a göre sporcuların önemli bir bölümü antrenman (%34,54), gevşeme egzersizleri (%16,37) yanıtını vermiştir. Bununla birlikte konsantre olmak (%7,27), konuşmak (%9,09), video izlemek (%7,27), profesyonel destek almak (%5,45), beslenme düzeni (%3,64), totem

(%3,64), hedef (%3,64), yeterlilik (%3,64) ve diğer (%5,45) yanıtları sporcuların performanslarını geliştirmek için kullandıkları teknikleri oluşturmaktadır.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[K14, 25]: "*Kesinlikle çok çalışırım. Çok çalışmanın her şeyi etkilediğini düşünüyorum. Zaten spor %50 mental %50 fiziksel bir şeydir. Onun için fiziksel anlamda kendimizi çalıştırsak da aynı zamanda mental anlamda da kendinizi çalıştırdığımızı düşünüyorum. Yani bir maça ne kadar iyi hazırlanırsan motivasyonun da o kadar iyi bir şekilde sahaya çıkmış olursun."* (Antrenman)
[K25, 18]: "*İç konuşma tekniğim var. Kendimi salonda tek başıma bir antrenmana kapatırım ve tüm antrenman boyunca yapamadığım teknikleri ''Aliş sen yaparsın'' deyip yaparım."* (Rahatlatıcı teknikler-iç konuşma tekniği)

Tablo 10: *Sporda kariyeriniz yükseldikçe motivasyon düzeyiniz nasıl değişiyor?*

Tema	Alt Tema	f	%
Artıyor/Yükseliyor	Yeterlilik	6	87,5
	Özgüven	6	
	Hedef	4	
	Sevdiği İş	3	
	Maddi kazanç	2	
	Beklenti	2	
	Azim/Hırs	2	
	Fırsat/İmkân	1	
	Zorunluluk	1	
	-	1	
Değişmez		3	9,38
Bilmiyorum		1	3,12

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Sporda kariyeriniz yükseldikçe motivasyon düzeyiniz nasıl değişiyor?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 10'a göre sporcuların önemli bir bölümü artıyor/yükseliyor (%87,5) yanıtını vermiştir. Bununla birlikte değişmez (%9,38) ve bilmiyorum (%3,12) yanıtları sporda kariyerleri yükseldikçe motivasyon düzeylerinin nasıl değiştiğini göstermektedir.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[K8, 22]: "*Mesela ben şimdi A takımında oynuyorum. Ben nerelerden nerelere gelmişim diye eskileri düşünüyorum. Ben A takım seviyesine kadar gelmişim, bunu ben başarmışım diye düşünüyorum. İster istemez insan kendisiyle de gurur duyuyor, hoşuna gidiyor. Doğal olarak bunları düşündükçe motivasyonum yükseliyor."* (Artıyor-Yeterlilik)
[K14, 25]: "*Motivasyon düzeyi bana göre değişmiyor, aynı kalıyor ama tabii ki bazı noktalarda değişme durumları oluyor. Bence bu sana bağlı bir şey, genelde ne olursa olsun aynı kalıyor motivasyon düzeyi."* (Değişmez)

Tablo 11: *Bir sporcu olarak en büyük hedefiniz nedir?*

Tema	Alt Tema	f	%
Milli takıma girmek	A Milli Takıma Girmek	3	23,08
	-	6	
Şampiyon olmak	Olimpiyat	4	25,64
	Avrupa Şampiyonu	2	
	EuroLeague/Avrupa Kupası	3	

	Dünya Şampiyonu	1	
Olimpiyata gitmek		4	10,26
Büyük takımda oynamak		3	7,69
EuroLeague'de oynamak		2	5,13
NBA/WNBA'de oynamak		2	5,13
Süre alabilmek		2	5,13
Diğer	Birincilik	1	17,94
	Ünlü olmak	1	
	Ahlaklı sporcu olmak	1	
	En iyi oyuncu olmak	1	
	Hedefe ulaşmak	1	
	Fransa turu	1	
	Milli takım antrenörü	1	

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Bir sporcu olarak en büyük hedefiniz nedir?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 11'e göre sporcuların önemli bir bölümü şampiyon olmak (%25,64) ve milli takıma girmek (%23,08) yanıtını vermiştir. Ayrıca en büyük hedefleri sorusuna bulundukları konumlara göre farklı yanıtlar verdikleri görülmüştür.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[E3, 32]: "*A milli seviyesinde oynamayı çok isterdim çünkü bütün kategorilerde oynadım. A milli formayı giymeyi çok isterdim. Olmadı ama bu saatten sonra olmaz büyük bir ihtimalle yani görünen o çünkü yaş 32 oldu. TBL'de oynuyorum süper ligin bir altında o yüzden öyle bir hayalim vardı ama şu anda gerçekleşmesi çok zor. Bir mucize olur öyle bir şey olsa."*(A Milli takıma girmek)

[K8, 22]: "*En büyük hedefim düzgün karakterli, sporcu kelimesinin tam anlamını vermek istiyorum."* (Ahlaklı sporcu olmak)

Tablo 12: *İlgilendiğiniz spor dalını hiç bırakmayı düşündünüz mü? Daha sonra sizi bu düşünceden vazgeçiren sebepler nelerdi?*

Tema	**Alt Tema**	**f**	**%**
Evet	Sporu sevdiğim için	6	65,63
	Aile desteği	5	
	Antrenör	3	
	Maddi destek	2	
	Arkadaş edinmek	1	
	İçsel konuşma	1	
	Arkadaş desteği	1	
	Yeterlilik	1	
	İçten gelen bir sebep	1	
Hayır		11	34,37

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "İlgilendiğiniz spor dalını hiç bırakmayı düşündünüz mü? Daha sonra sizi bu düşünceden vazgeçiren sebepler nelerdi?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 12'ye göre sporcuların önemli bir bölümü evet (%65,63) yanıtını vermiştir. Diğer sporcular hayır (%34,37) yanıtını vererek ilgilendikleri spor dalını bırakmayı düşünmediklerini belirtmiştir.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[K10, 18]: "*Evet, düşündüm. Spor dalını bırakmaktan önce Antalya'ya geri dönmeyi düşündüm. Spor dalını bırakmayı da düşündüm. Ama anlık düşünceler bunlar sonuçta 15*

*yaşında ne kadar mantıklı düşünebilirsin ki? Basketbol oynamaktan gerçekten keyif alıyorum. Bazı arkadaşlarım basketbol bıraktığında boşluğa düşüyor ve onları görmek korkutucu geldi. Hiçbir şey yapmamak, bir sporla ilgilenmemek özellikle basketbolla ilgilenmemek korkutucu geldi.**"** (Evet)*
[K12, 19]: "*Hiç düşünmedim. Çünkü basketbola başladığımdan beri bu sporu çok sevdim. Ne olursa olsun kötü zamanlar da olsa hiçbir zaman bırakmayı düşünmedim**."*** (Hayır)

Tablo 13: *Daha önce sakatlanma yaşadınız mı? Yaşadıysanız bu durumun üstesinden nasıl geldiniz? Nasıl tekrar motive oldunuz?*

Tema	Alt Tema	f	%
Evet	Sosyal destek	15	88.37
	Pozitif düşünce	6	
	Hedef	4	
	Yeterlilik	3	
	İçsel konuşma	2	
	Dinlenmek	2	
	Beklenti	1	
	Örnek almak	1	
	Eğitim	1	
	Azim	1	
	Atlatamadı	2	
Hayır		5	11,63

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Daha önce sakatlanma yaşadınız mı? Yaşadıysanız bu durumun üstesinden nasıl geldiniz? Nasıl tekrar motive oldunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 13'e göre sporcuların önemli bir bölümü evet (%88,37) yanıtını vermiştir. Diğer sporcular hayır (%11,63) yanıtını vererek sakatlanma yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca sakatlanma yaşayan sporculara tekrar nasıl motive oldukları sorulduğunda sporcuların önemli bir bölümü sosyal destek (n=15), pozitif düşünce (n=6) ve hedef (n=4) yanıtını vermiştir.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[K12, 19]: "*Evet, yaşadım. Uzun süre uzak kalmama sebep olan bir sakatlıktı. Ailem, takım arkadaşlarım, sevdiklerim bana çok destek oldular, hep yanımda oldular. Kötü olduğum zamanlarda yanımda oluyorlardı, bana destek oluyorlardı, beni mutlu ediyorlardı. Aynı zamanda basketbol açısından şunu düşünüyordum: Bu geçici bir süre, tekrar sahalara döneceğim hatta daha iyi döneceğim, benim hedeflerim var gibi düşünüp kendimi motive ediyordum. Öyle geçirdim sakatlığımı. Zaten dönüşümde iyi oldu."* (Evet)
[K4, 29]: "*Hayır, hiç sakatlık yaşamadım. Allah korusun. Tabi küçük küçük sakatlıklarımız oluyor. Belimde bir problemim oluyor, aşillerimde problemim oluyor. Ama hiç öyle büyük bir sakatlık yaşamadım*." (Hayır)

Tablo 14: *Daha önce motive olmak için hiç psikolojik bir yardım aldınız mı? (Eğer aldıysanız bu durum sizi hangi yönlerden nasıl etkiledi?)*

Tema	Alt Tema	f	%
Evet	Rahatlama sağladı	2	18,51
	Mutlu eden şeyleri düşünmemi sağladı	1	
		1	

	Hem basketbol hem özel hayatıma fayda sağladı Faydası olmadı	1	
Hayır		22	81,49

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Daha önce motive olmak için hiç psikolojik bir yardım aldınız mı? (Eğer aldıysanız bu durum sizi hangi yönlerden nasıl etkiledi?)" sorusu yöneltilmiştir. Tablo 14'e göre katılımcıların büyük bir bölümü hayır (%81,49) yanıtını vermiştir. Diğer sporcular evet (%18,51) yanıtını vermiştir. Evet yanıtını veren sporcuların 1'i hariç hepsi olumlu bir etkisi olduğuna vurgu yapmıştır.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[E22, 19]: "*Aldım, evet. Bir dönem spordan çok soğumuş, hiç yapmak istemiyordum. Bir psikoloğa gidip içimi dökmüştüm. Bu sayede içimi dökerek, herhalde kimseye anlatamadığım için içimde kaldı. Psikoloğa içimi döktüm ve bir rahatlama oldu ve sporuma devam edebildim."* (Evet)
[E20, 16]: "*Yok, almadım. Sadece şutları kaçırdığım zaman hırsıma yenilip kenarda ağladığım oluyordu. Antrenörüm bana kızardı, ileride daha iyisini yapacağımı söylerdi. Bunun dışında psikolojik bir destek almışlığım yok."* (Hayır)

Tablo 15: *Bir psikolojik danışmandan veya psikologdan motivasyon konusunda destek alıyor olsaydınız nasıl bir destek beklerdiniz? Size ne iyi gelirdi?*

Tema	**Alt Tema**	**f**	**%**
Rehberlik etmeli	Takım arkadaşlarına destek olabilmek için	2	18,60
	Stres Yönetimi	1	
	Öfke Yönetimi	1	
	Performans arttırıcı	2	
	-	2	
Gerçekçi/Realist olmalı		6	13,96
Spor alanında bilgili olmalı		4	9,30
Gözlem yapmalı		3	6,98
Motivasyonu korumayı öğretmeli		3	6,98
Diğer	Çözüm üretmeli	2	44,18
	Sohbet etmeli	2	
	Dinlemeli	2	
	Güvenmeli	2	
	İnandırıcı olmalı	2	
	Pozitif bakış açısı geliştirmeli	1	
	Antrenörle sporcu arasında köprü olmalı	1	
	Rahatlatıcı Teknikler öğretmeli	1	
	Yüceltmeli	1	
	Bilmiyorum	5	

Araştırma grubunda bulunan katılımcılara "Bir psikolojik danışmandan veya psikologdan motivasyon konusunda destek alıyor olsaydınız nasıl bir destek beklerdiniz? Size ne iyi gelirdi?'' sorusu yöneltilmiştir. Tablo 15'e göre katılımcılar rehberlik etmeli (%18,60), gerçekçi olmalı (%13,96), spor bilgisi olmalı (%9,30), gözlem yapmalı (%6,98), motivasyonu korumayı öğretmeli (%6,98) ve diğer (%44,18) yanıtını vermiştir.

Katılımcıların görüşlerine bazı örnekler:

[K6, 28]: "*Maçlarda çok gergin olduğum için o gerginliği nasıl atmam gerektiğine dair bir yardım almak isterdim. Neden bu şekilde hissettiğimi öğrenmek isterim çünkü daha önce başıma gelmeyen bir şey olduğu için. Bunun nedenini bulduktan sonra bunu nasıl atlatabileceğimi, nasıl eskiye dönebileceğimi bilmek isterdim."* (Rehberlik etmeli)
[K11, 25]: "*Bana göre bir psikolog motive edici olmalı ama bazı psikologlar vardır ya böyle her şey hayal gibidir, ben biraz daha gerçekleri duymak istiyorum. Realist bir psikolog olmasını isterim. Çünkü spor psikoloğu olunca bizi de tanıyor, sporla ilgili bir bilgisi de olması gerekiyor. Normal bir psikoloğa gittiğinizde 'bugün burada bu turnikeyi kaçırdım, bu ribaundu alamadım' dediğimde bunu anlaması gerekiyor. Sporla ilgisi olan bir psikolog olunca çok daha iyi oluyor***."*** (Gerçekçi olmalı, spor alanında bilgili olmalı)

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Sporcuların motivasyon kaynaklarının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada 28 sporcuya motivasyon kaynaklarına ilişkin 14 soru yöneltilmiştir ve elde edilen yanıtlar temalandırılmıştır. Buna göre araştırmanın sonuçları temalara göre tartışılmıştır.

Spora başlama nedenine sırasıyla ailevi etken, yatkınlık, yönlendirme başlıklarında temalandırılmıştır. Katılımcıların spora başlamalarındaki en önemli etken ailedir. Aile bireylerinin desteği ve yönlendirmesinin spora başlamak için önemli olduğu görülmektedir, bunu da yatkınlık teması takip etmektedir. Ardından çevredeki öğretmen, arkadaş, antrenör gibi diğer kişilerin yönlendirmesi de oldukça önemlidir. Burada katılımcılar yatkınlıktan bahsederken daha çok yeteneğe vurgu yapmışlardır. Son olarak merak, ilgi, sevgi, hayal etmenleri spora başlama nedenleri arasında yer almaktadır. Bu sonuçlar Salman ve Sunay'ın (2012) yaptığı çalışmada basketbolcuların spora başlama nedenleri olarak ailenin ve arkadaş çevresinin en önemli etkiye sahip olduğunu bulguladıkları çalışma ile örtüşmektedir.

İlk idmana giderken neler hissettikleri sorusuna katılımcılar heyecan, kaygı, korku, gerginlik, tedirginlik, mutlu, utangaçlık, isteksizlik yanıtlarını vermişlerdir. Bu durumda her sporcunun ilk idman duygularının birbirinden farklı olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan sporcuların 4'ü hariç hepsi kendisinin bir idolünün olduğundan söz etmiştir. Katılımcılar yakından tanıdığı ve kendinden tecrübeli ve başarılı takım arkadaşlarını idol olarak görebildiği gibi alanında dünyaca ünlü sporcuları da idol olarak görebilmektedirler.

Destek alıp almadıklarına ilişkin soruya ise, %82'si manevi destek, %17'si maddi destek aldığını %1'i destek almadığını ifade etmiştir. Manevi destek; aile, antrenör/koç, arkadaş, çevre öğretmen ve kulüp olarak sıralanmıştır. Maddi destek ise; aile, kulüp, antrenör ve belediyedir. Manevi ve maddi desteğin başında aile faktörü gelmektedir. Katılımcıların maddi desteğinin oldukça az olduğu görülmektedir.

Sporcuların motivasyon kaynaklarına, aile, arkadaş, yeterlilik, müzik, antrenör, olumlu düşünce, azim, özgüven, maddi destek, video izlemek, hedef, idol ve diğer yanıtlarını vermişlerdir. Aile, arkadaş ve yeterlilik ilk üç motivasyon kaynağı arasında yer almaktadır. Bu durumda ailenin ve arkadaşların hem spora başlamada hem de sporcuların güdülenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Diğer motivasyon kaynağı olan yeterlilik ise Ryan ve Deci (2000a) motivasyon kuramında söz ettiği yeterlilik ihtiyacı ile örtüşmektedir.

Katılımcılara bir maça nasıl güdülendikleri sorulduğunda ise sırasıyla; antrenör, motivasyon konuşması, rakip, müzik, sosyal destek, takım iletişimi, maçı düşünmek, maçın önemi, pozitif düşünce, totem, dua, hedef ve diğer yanıtlarını vermişlerdir. Bu noktada sporcuların spritüel özellikleri vurguladıkları bunun da görülmektedir. Spirütüel büyüme gibi özellikler iyilik halinin güçlü yordayıcıları arasında yer almaktadır (Demirbaş-Çelik ve Korkut Owen, 2017).

Motivasyon ile iyilik hali bağı (Demirbaş, 2018) dikkatte alındığında olumlu düşüncelerin sporcuların hem motivasyonunu artırdığı hem de iyilik haline katkı sağladığı söylenebilir. Bu noktada antrenör ve motivasyon konuşmasının önemli olduğu görülmektedir. Her sporcunun totem, müzik dinlemek, video izlemek gibi farklı kaynaklardan beslendiği görülmektedir.

Motivasyon kaynaklarınız ortadan kalktığında nasıl motive olursunuz sorusu konsantre olmak, manevi destek, takım ruhu, olumlu düşünce, yeterlilik, anda kalmak başlıklarında temalandırılmıştır. Sporculardan 8'i de böyle bir durumda nasıl motive olacağını bilmediğini söylemiştir. Konsantrasyon elit sporcularda olması gereken özellikler arasında yer almaktadır (Erdoğan ve Kocaekşi, 2015). Bu çalışmaya katılan sporcuların da milli sporcu olması sebebiyle elit sporcu olduğu düşünüldüğünde birinci sırada konsantrasyon olması beklenebilir sonuçtur. Yine önemli bir güç olan sporcunun yakınlarından alınan manevi destek sporcular için önemli bir kaynaktır. Yeterlilik de temel psikolojik ihtiyaçlar içerisinde yer almakta olup kişilik özellikleri ile yakında ilgilidir (Demirbaş ve Keklik, 2019). Bu bağlamda bazı sporcuların yeterlilikten söz etmeleri kişilik yapıları ile de ilişkilendirilebilir. Sporculara performanslarını geliştirmek istediklerinde kendi kendilerine uyguladıkları teknikler sorulduğunda antrenman, konsantre olmak, konuşmak, video izlemek, profesyonel destek almak, gevşeme egzersizleri, beslenme düzeni gibi başlıkları sıralamışlardır.

Spor kariyeriniz yükseldikçe motivasyon düzeyiniz nasıl değişiyor sorusuna ise %88'i arttığını %9'u değişmediğini, %3'ü ise bilmediğini söylemiştir. Değiştiğini söyleyenler yeterlilik, özgüven, hedef, sevdiği iş, maddi kazanç, beklenti, azim/hırs, fırsat/imkân, zorunluluk başlıklarını oluşturmuştur. En büyük hedefleri sorusuna bulundukları konumlara göre farklı yanıtlar vermişlerdir. Kimileri A Milli Takıma girmek kimileri olimpiyat şampiyonu olmak kimisi de ahlaklı bir sporcu olmak istemektedir. Ancak Toros (2002) yapmış olduğu çalışmada spor ortamında grup normlarının, ortak değerlerin baskınlığı, basketbolcuların daha fazla güdüsel iklimleri benimsemelerine, hedef yönelimlerinde farklılaşmamalarına neden olmuştur sonucuna ulaşmıştır. Bu durum araştırma sonuçları ile tutarlılık göstermemektedir.

İlgilendikleri spor dalını hiç bırakmak isteyip istemedikleri sorulduğunda %66'sı evet %34'ü hayır yanıtı vermiştir. Sporcuların %88'i daha önce sakatlanma yaşadığını %12'si yaşamadığını belirtmiştir. Sakatlananlara tekrar nasıl motive oldukları sorulduğunda sosyal destek, pozitif düşünce ve hedefler yanıtlarını vermişlerdir. Daha önce motivasyon için psikolojik yardım aldınız mı sorusuna %81'i hayır %19'u evet yanıtı vermiştir. Nasıl bir psikolojik yardım almak istedikleri sorusuna ise, rehberlik etmeli, gerçekçi olmalı, spor bilgisi olmalı, gözlem yapmalı, motivasyonu korumayı öğretmeli ve diğer yanıtlarını vermişlerdir. Sonuç olarak sporcular için en önemli motivasyon kaynaklarının aile, antrenör ve arkadaşlar olduğu görülmüştür.

Kültürel yapının hem bireyci hem toplulukçu özellikler göstermesine bağlı olarak Türkiye'de insanlar, kişisel ve sosyal olayları değerlendirirken her iki yönünü de değerlendirirler. (Toros, 2005). Bu araştırmanın sonucuna bağlı olarak sporcular için en önemli motivasyon kaynaklarının aile, antrenör ve arkadaş olması ülkemiz koşulları gereği toplulukçu özellikler ile ilişkilendirilebilir.

5. ÖNERİLER

Bu araştırma motivasyon kaynaklarına ilişkin genel bir çerçeve sunmuştur. Araştırma sonuçlarından yola çıkarak sporculara verilen maddi desteğin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu noktada spor eğitim politikalarında değişiklik yoluna gidilip okullardaki öğrenciler erken yaşlardan itibaren desteklenebilir. Öte yandan spor için yönlendirme oldukça önemli görünmektedir. Bu bağlamda hem ailelerin hem öğretmenlerin yönlendirme konusunda bilinçlendirilmesi önem taşımaktadır. Araştırma sonucunda sporculara psikolojik desteğin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda sporcular için psikolojik danışma hizmetinin Türkiye'de yaygınlaştırılması sağlanabilir. Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri, spor kulüpleri ve

akademiler gibi bünyesinde sporcu yetiştiren kurum ve kuruluşlar içerisinde spor psikoloğu veya psikolojik danışman bulundurmalı ya da sporcularını psikolojik destek almaya teşvik etmelidir. Spor psikolojisi alanında ülkemizde henüz yeterli çalışmalar yapılmamaktadır. Bu sebeple spor psikolojisi iyi tanınmamakta ve spor çevresi tarafından yeterli önem verilmemektedir. Yapılan araştırma sonucuna göre sporcuların büyük bir bölümü psikolog ve psikolojik danışmanlık mesleğine olumlu gözle baktıkları ve nasıl bir destek istedikleri konusunda görüş bildirmişlerdir. Bu bağlamda ülkemizde çalışan spor psikologlarının, psikolojik danışmanlarının ve antrenörlerinin bu çalışma ile kendilerini geliştirme ve daha verimli hale gelmelerine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda spor müsabakaları milletlerin birbiri ile yarışmasının ve kaynaşmasının yanı sıra uluslararası politikada siyasi etkiyi arttırıcı bir araç olarak faydalanıldığı herkesçe bilinmektedir. Bundan dolayı Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından spor kulüpleri ve milli takım çalışmalarında spor psikolog ve danışmanlarından destek almaları sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Civan, A., Arı, R., Görücü, A., & Özdemir, M. (2010). Bireysel ve takım sporcularının müsabaka öncesi ve sonrası durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *7*(1), 193-206.

Çakıroğlu, T. (1987). Antrenör-sporcu ilişkileri ve başarıda spor psikolojisinin önemi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). *Gazi Üniversitesi, Ankara*.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985). The General Causality Orientations Scale: Self-Determination in Personality. *Journal of Research in Personality*, 19, 109–134.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.

Demirbaş-Çelik, N., & Keklik, İ. (2019). Personality factors and meaning in life: The mediating role of competence, relatedness and autonomy. *Journal of Happiness Studies, 20*(4), 995-1013.

Celik, N. D. (2018). Happiness in high school students: autonomy, relatedness, competence and meaning in life. *Cypriot Journal of Educational Sciences, 13*(3), 422-430.

Demirbaş-Çelik, N. D. ve Owen, F. K. (2017). Sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının iyilik halini yordayıcılığı. *Journal of Strategic Research in Social Science, 3*(3), 69-88.

Erdoğan, N., & Kocaekşi, S. (2015). Elit sporcuların sahip olması gereken psikolojik özellikler. *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri Dergisi*, *7*(2), 57-64.

Erkal, E. M. (1982). *Sosyolojik açıdan spor*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Kındap, Y. (2011). Kendini Belirleme Kuramı Temelinde Ergenlikte Destekleyici Ebeveynlik, Akademik ve Sosyal Uyum ve Kendini Belirleme Düzeyi Arasındaki İlişkilerin Boylamsal Olarak İncelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Hacettepe Üniversitesi, Ankara*.

Özen, Y , Gül, A . (2010). Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu . *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* , 0 (15) , 394-422.

Ryan, R. M. (1995). Psychological Needs and the Facilitation of Integrative Processes. *Journal of Personality*, 63(3), 398–427.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000a). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic

motivation, social development, and well-being. *The American Psychologist*, 55(1), 68–78.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000b). The Darker and Brighter Sides of Human Existence : Basic Psychological Needs as a Unifying Concept. *Psychological Inquiry*, 11(4), 319–338.

Salman, Ö., & Sunay, H. (2012). Ankara'da 14-16 yaş arası basketbolcuların basketbola başlama nedenleri ve beklentileri. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2012, (1),* 25-34

Smith, J.A. and Osborn, M. (2003). Interpretative phenomenological analysis. In J.A. Smith (ed.), *Qualitative Psychology. A Practical Guide to Research Methods* (pp. 51–80). London: Sage.

Toros, T. (2002). Elit ve elit olmayan erkek basketbolcularda hedef yönelimi, güdüsel (motivasyonel) iklim ve yaşam doyumu. H.Ü. *Spor Bilimleri Dergisi*, **13:** 3, 24-36.

Toros, T. (2005). Genç basketbolcuların oyunda kalma süreleri ile hedef perspektif yaklaşımı, yaşam doyumu ve algılanan motivasyonel iklim arasındaki ilişki. H.Ü. *Spor Bilimleri Dergisi*, **16**: 2, 50-63.

Tütüncü, Ö., & Küçükusta, D. (2007). Organizasyonlarda bireyler: tutum, davranış ve motivasyon. *Uluslararası Katılımlı Sterilizasyon Konferansı Çeşme*, (s 8).

Yıldırım A. ve Şimşek H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin yayınları.

Yılmaz, O., Yeter, S., Yılmaz, O. (2019). *Spor psikolojisinde cinsiyetin rolü*, (pp. 26-31). Türkiye Klinikleri.

EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN EĞİTİME YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF FACULTY OF EDUCATION STUDENTS 'OPINIONS ABOUT DISTANCE EDUCATION

Dr. Öğr. Üyesi Okan SARIGÖZ
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü
Orcid: https://orcid.org/0000-0002-1616-9789

ÖZET

Uzaktan eğitim, genellikle öğrenenlerin eğitim almalarına engel olabilecek ve örgün eğitime devam edilemeyen bazı olumsuz durumlarda (COVID-19, fiziksel rahatsızlık, coğrafi durum vb.) kullanılmak üzere geliştirilmiş bir eğitim modelidir. Son yıllarda hizmet içi eğitime ve kişisel gelişime daha fazla önem verilmesiyle ayrıca yaşam boyu öğrenmeye verilen önemin artmasıyla beraber uzaktan eğitimin önemi de daha fazla artmış ve artmaktadır. Uzaktan eğitim, öğretmen ile öğrenen arasında zaman ve mekan sınırlaması olmadan teknolojinin yardımıyla eğitim yapılması olarak tanımlanmaktadır. Uzaktan eğitimin gerçekleşebilmesi için hem öğretenin hem de öğrenenin öncelikle uzaktan eğitim için gerekli olan teknolojiye sahip olması ve bu teknoloji veya donanımı etkili olarak kullanması gerekmektedir. Yani uzaktan eğitimle ders verecek veya ders alacak kişiler en azından teknoloji okuryazarı olmalıdırlar. Son günlerde COVID-19'un ülkelere yayılmasıyla beraber birçok ülke zorunlu olarak eğitimlerini uzaktan eğitimle yapmaya başladı. Özellikle üniversitelerin derslerini uzaktan eğitimle yapmaya başlaması öğrencilerin uzaktan eğitim yöntemine ilişkin görüşlerini olumlu ve olumsuz yönde etkiledi. Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültelerine devam eden öğretmen adaylarının bazı demografik değişkenlere bağlı olarak uzaktan eğitime yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmaktır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2019-2020 öğretim yılı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlı farklı bölümlerde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmada öğretmen adaylarının uzaktan eğitim ile ilgili görüşlerini belirleyebilmek amacıyla bir görüşme formu geliştirilmiş ve öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik görüşleri e-mail, WhatsApp ve Instagram yoluyla toplanmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının günümüz sorunları göz önüne alındığında uzaktan eğitime olumlu baktıkları ve özellikle olumsuz durumlarda ve eğitimler aksadığında uzaktan eğitimin yapılması gerektiğini ancak olumsuz durumlar giderildiğinde tekrar örgün eğitime devam edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Öğretmen adayları acil durumlarda uzaktan eğitim modeline ihtiyaç duyulduğunda zaman kaybetmemek ve bir karışıklığa yer vermemek için her ülkenin mutlaka bir uzaktan eğitim modelinin olması gerektiğini de belirtmişlerdir. Ayrıca öğretmen adayları uzaktan eğitimin gerçekleşebilmesi için ülkelerin öğrencilerine teknolojik destek anlamında yardım etmesi gerektiğini de belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan eğitim, Uzaktan öğretim, Teknoloji kullanımı, Öğretmen adayı.

ABSTRACT

Distance education is an education model developed to be used in some negative situations (COVID-19, physical illness, geographical situation, etc.), which may prevent learners from receiving education and cannot continue formal education. In recent years, with the increasing

importance of in-service training and personal development, and with the increasing importance given to lifelong learning, the importance of distance education has also increased and increased. Distance education is defined as education with the help of technology without any time and place limitation between the teacher and the learner. In order for distance education to take place, both the teacher and the learner must first have the technology required for distance education and use this technology or equipment effectively. In other words, people who will teach or take lessons in distance education must be at least technology literate. With the spread of COVID-19 to countries in recent days, many countries have started to do their compulsory education with distance education. In particular, the fact that universities started to teach their courses with distance education had a positive and negative effect on students' views on distance education. The aim of this study is to try to determine the opinions of teacher candidates attending education faculties towards distance education depending on some demographic variables. The study group of the research consists of teacher candidates studying in different departments of Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Education in the 2019-2020 academic year. In the study, an interview form was developed in order to determine the opinions of pre-service teachers about distance education, and the opinions of teacher candidates about distance education were collected via e-mail, WhatsApp and Instagram. As a result of the research, they stated that the teacher candidates regard distance education positively considering today's problems and that distance education should be done especially in negative situations and when the trainings are disrupted, but when the negative situations are eliminated, it is necessary to continue formal education again. The preservice teachers also stated that every country should have a distance education model in order not to waste time and avoid confusion when the distance education model is needed in emergency situations. In addition, teacher candidates stated that countries should help their students in terms of technological support in order to realize distance education.

Keywords: Distance education, Distance teaching, Use of technology, Teacher candidate.

GİRİŞ

Birçok dünya ülkesi COVID 19 isimli virüsün insanlarda hastalık yapmasından dolayı eğitimlerini teknolojinin de yardımıyla ekranlardan yani uzaktan eğitimle vermeye başladı. Kısaca öğrenci ile öğretmenin yüz yüze gelmeden teknoloji vasıtasıyla ders işlemesine uzaktan eğitim denmektedir. Baki (2007) uzaktan eğitimi, geleneksel öğrenme-öğretme yöntemlerindeki sınırlılıklar nedeniyle sınıf içi etkinliklerin yürütülme olanağı bulunmadığı durumlarda, eğitim çalışmalarını planlayanlar ve uygulayanlar ile öğrenenler arasında iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belli bir merkezden sağlandığı bir öğretim yöntemi olarak tanımlamaktadır. Zamandan ve mekandan bağımsız olarak yapılan uzaktan eğitim dersleri yüz yüze eğitime göre daha esnek bir yapıya sahiptir.

Uzaktan eğitimde internet ağını kullanan telekonferans görüşmeleri, geleneksel postanın yerini alan elektronik postalar, basılı kaynaklara alternatif oluşturan elektronik kitap ve süreli yayınlar, internete dayalı uzaktan eğitimin birer parçası haline gelmiştir (Al & Madran, 2004).

İlk defa dünyada, 1728 yılında Boston Gazetesi'nde mektup ile stenografi dersleri verildiğine ilişkin reklamlar bulunmuştur. 1890'lı yıllarda Avustralya'daki Queensland Üniversitesi kampüs dışına açık olan bir eğitim programı yürütmüştür. Benzer bir programı da 1920'lerde Columbia Üniversitesi gerçekleştirmiştir. 1930'lara gelindiğinde radyo, artık pek çok okul tarafından bir uzaktan eğitim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Demir, 2014). Türkiye'de uzaktan eğitimin geçmişi her ne kadar 70-80 yıl öncesine gitse de bugünkü anlamına yakın

olacak nitelikteki uzaktan eğitim meselesi 1970'lerde görülmeye, gerçek anlamda da 1982'li yıllarda uygulanmaya başlanmıştır (Demir, 2014).

Uzaktan eğitimin teknolojik olarak gelişmesiyle beraber bir dönem sonra teknolojinin de yardımıyla bazı dersler çevrimiçi olarak verilmeye başlamış ve buna da eğitimde e öğrenme denmiştir. E öğrenme, internet ve bilgisayar vasıtasıyla görüntülü ve sesli olarak sekron ve asekron yapılan eğitim faaliyetleridir.

Sekron ve asekron olmak üzere ikiye ayrılan uzaktan öğrenmede sekron öğrenme, farklı mekanlarda bulunan öğretmen ile öğrenci veya öğrencilerin aynı anda internet ve bilgisayar üzerinde bağlantı kurarak iletişim kurmaları veya eğitim yapmalarıdır. Senkron ortamlarda bilgisayar, internet ve uydu gibi canlı bağlantılar yoluyla eş zamanlı olarak, öğretmenler ve öğrenciler etkileşimli olarak uygulamayı kullanırlarken uygulama esnasında öğrenciler iletişim kurabilir, soru sorabilir, tartışabilir veya test çözebilirler (Toker-Gökçe, 2008). Asekron eğitim veya öğrenme ise zamandan ve mekandan bağımsız olarak bilgisayar ve internet vasıtasıyla bilgilerin öğrencilere ulaştırıldığı gecikmeli ve esnek bir eğitim modelidir. Uşun (2006)'ya göre bu öğretim mektupla öğretim, çoklu ortam modeli, hareketli görüntüler, resimler ve sesler gibi pek çok unsurdan oluşan bir sunumu da anlatmaktadır.

Uzaktan eğitim ile ilgili bir başka konu ise yaşam boyu öğrenme veya kişisel gelişim konusudur. Sarıgöz, (2015)'e göre birçok ülkede kişisel gelişimi ve ikinci bir meslek edinmeyi destekleyen yaşam boyu öğrenmenin öneminin giderek artmasıyla beraber birçok kurum ve kuruluş tarafından verilen ve günümüzde yetişkinlerin almış oldukları birçok eğitim sekron ve asenkron olarak internet, TV ve uydular vasıtasıyla verilmektedir. Bu durum da gerek eğitim-öğretimde gerekse de diğer kişisel eğitimlerde uzaktan eğitimin öneminin giderek daha da artacağını göstermektedir.

Araştırmanın amacı

Bu araştırmanın amacı; eğitim fakültelerine devam eden öğrencilerin veya öğretmen adaylarının uzaktan eğitime yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmaktır. Araştırmada öğrencilerin görüşlerinden hareketle bazı sorun veya konulara çözüm önerileri de getirilecektir.

Araştırmanın yöntemi

Bu araştırmada, nitel araştırma kapsamında bulunan durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan ve durumları çok yönlü, sistemli ve derinlemesine inceleyen görgül bir araştırma yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2005).

Araştırmanın çalışma grubu

Bu araştırmanın çalışma gurubunu, 2019-2020 öğretim yılı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlı Temel Eğitim, İngilizce Özel Eğitim ve PDR bölümlerinde öğrenim gören toplam 112 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

Veri toplama aracı

Araştırmada öğretmen adaylarının uzaktan eğitim ile ilgili görüşlerini belirleyebilmek amacıyla yarı yapılandırılmış bir görüşme formu geliştirilmiştir. Bu görüşme formundaki sorular;

1. Uzaktan eğitime yönelik olumlu görüşleriniz nelerdir?
2. Uzaktan eğitime yönelik olumsuz görüşleriniz nelerdir?

olmak üzere 2 temel başlık altında toplanmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik görüşleri e-mail, WhatsApp ve Instagram yoluyla toplanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde öğrencilerin görüşme formundaki sorulara vermiş oldukları cevaplar yer almaktadır.

1. ***Uzaktan eğitimin olumlu yönleri;***

Öğretmen adayları uzaktan eğitimin olumlu yönleri ile ilgili olarak;

1. Dersleri veya öğrenmeyi tekrar etme olanağı sağlaması, (video, ders notu, vb.)
2. Kişisel veya bireysel öğrenmeyi güçlendirmesi,
3. Öğrenmeyi hızlandırması,
4. Motivasyonu arttırması,
5. Sekron ve a sekron olması,
6. Farklı öğrenme deneyimleri kazandırması,
7. Rahat ve esnek bir öğrenme ortamı sunması,
8. Teknolojiyi etkin olarak kullanma imkanı vermesi,

gibi uzaktan eğitimin olumlu yönlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin görüşme formunun 1. Maddesine vermiş oldukları yanıtlardan; işlenen konuları tekrar etme olanağı sunması, bireysel öğrenmeyi arttırması, daha çabuk ve hızlı öğretmesi derse olan konsantrasyonu arttırması, eş zamanlı ve eş zamansız olması, öğrenmeye farklı bakış açıları getirmesi ve teknolojiyi kullanma imkanı vermesi gibi uzaktan eğitimin olumlu yönlerinin olduğunu belirtmişlerdir.

2. ***Uzaktan eğitimin olumsuz yönleri;***

Öğretmen adayları uzaktan eğitimin olumsuz yönleri ile ilgili olarak;

1. Her zaman aktif katılımın sağlanamaması,
2. Derslere katılımın zorunlu olmaması,
3. Yoğunluktan veya sistemsel hatalardan kaynaklı olarak sisteme her zaman giriş yapılamaması,
4. Teknolojiyi tam ve etkin olarak kullanamama,
5. Öğrenciler arası etkileşimi zayıflatması,

gibi uzaktan eğitimin olumsuz yönlerinin olduğunu da belirtmişlerdir. Öğrencilerin görüşme formunun 2. Maddesine vermiş oldukları yanıtlardan; derslere devamlı ve istenildiği zamanda aktif katılımların sağlanamamasının, derslere katılımın zorunlu olmamasının, yoğunluktan dolayı veya sistemsel hatalardan dolayı her zaman sisteme girişlerin mümkün olmaması, teknolojiyi öğrencilerin etkili olarak kullanamaması ve öğrenciler arasında iletişimi veya etkileşimi zayıflaması gibi sebeplerin uzaktan eğitimin olumsuz yönleri olduğunu belirtmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Öğrenciler ile yapılan görüşmelerden;

Öğretmen adayları, günümüz sorunları (COVID-19) göz önüne alındığında uzaktan eğitime olumlu baktıkları ve özellikle olumsuz durumlarda ve eğitimler aksadığında uzaktan eğitimin

yapılması gerektiğini ancak olumsuz durumlar giderildiğinde tekrar örgün eğitime devam edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Öğrenciler, işlenen konuları tekrar etme olanağı sunması, bireysel öğrenmeyi arttırması, daha çabuk ve hızlı öğretmesi derse olan konsantrasyonu arttırması, eş zamanlı ve eş zamansız olması, öğrenmeye farklı bakış açıları getirmesi ve teknolojiyi kullanma imkanı vermesi gibi uzaktan eğitimin olumlu yönlerinin olduğunu belirtmişlerdir.

Öğrenciler, derslere devamlı ve istenildiği zamanda aktif katılımların sağlanamamasının, derslere katılımın zorunlu olmamasının, yoğunluktan dolayı veya sistemsel hatalardan dolayı her zaman sisteme girişlerin mümkün olmaması, teknolojiyi öğrencilerin etkili olarak kullanamaması ve öğrenciler arasında iletişimi veya etkileşimi zayıflaması gibi sebeplerin uzaktan eğitimin olumsuz yönleri olduğunu belirtmişlerdir.

Öğretmen adayları, acil durumlarda uzaktan eğitim modeline ihtiyaç duyulduğunda zaman kaybetmemek ve bir karışıklığa yer vermemek için her ülkenin mutlaka bir uzaktan eğitim modelinin olması gerektiğini de belirtmişlerdir.

Ayrıca öğretmen adayları, uzaktan eğitimin gerçekleşebilmesi için ülkelerin öğrencilerine teknolojik destek olarak her anlamında yardım etmesi gerektiğini de belirtmişlerdir.

Öneriler

Uzaktan eğitimi desteklemek veya gerekli olduğunda kullanabilmek için tüm yöneticiler, öğretmenler ve öğrenciler uzaktan eğitim konusunda eğitilmelidirler.

Uzaktan eğitim için gerekli teknoloji ve teknoloji okuryazarlığı eğitimi eğitim-öğretimin içerisinde yer alan herkese verilmelidir.

Her ülke, beklenmeyen veya acil durumlara karşı uzaktan eğitimle ders yapabilme konusunda her zaman hazırlıklı olmalıdır.

Uzaktan eğitim için teknolojik alt yapı hem açık sistem olarak hem de kapalı sistem olarak daha öncesinden hazırlanmalı veya her an sistem hazır olmalı ve gerektiğinde teknolojik sistemler amaçlara uygun olarak sisteme sokulmalıdır.

KAYNAKÇA

Al, U. & Madran, O. (2004). Web tabanlı uzaktan eğitim sistemleri: sahip olması gereken özellikler ve standartlar, *Bilgi Dünyası*, 5(2), 259-271.

Baki, A. (2007). Bilişim ve iletişim teknolojileri karşısında geleceğin üniversiteleri. Aktan, C.C. (Editör), *Değişim Çağında Yüksek Öğretim: Global Trendler-Paradigmal Yönelimler*, Yaşar Üniversitesi, İzmir.

Demir, E. (2014). Uzaktan Eğitime Genel Bir Bakış, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 203-212.

Sarıgöz, O. (2015). *Meslek yüksekokulu öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme yaklaşımına ilişkin görüş ve farkındalıklarının değerlendirilmesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa.

Toker-Gökçe, A. (2008). Küreselleşme sürecinde uzaktan eğitim, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi,* 11, 1-12.

Uşun, S. (2006). *Uzaktan Eğitim.* Ankara: Nobel Yayınları.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ HARMANLANMIŞ ÖĞRENMEYE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

THE ANALYSIS OF TEACHER CANDIDATES 'OPINIONS ABOUT BLENDED LEARNING

Dr. Öğr. Üyesi Okan SARIGÖZ
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü,
Orcid: https://orcid.org/0000-0002-1616-9789

ÖZET

Eğitim günümüzde iki şekilde yapılmaktadır. Bunlardan birincisi yüz yüze eğitim, öğretmen ile öğrencilerin aynı mekanda ve aynı zamanda karşılıklı olarak yüz yüze gerçekleştirmiş oldukları ders işlemeleridir. İkincisi ise uzaktan eğitim, öğretmen ve öğrencinin zaman ve mekândan bağımsız olarak ve bilişim teknolojilerini kullanılarak yaptıkları diğer bir eğitim şeklidir. Ancak bu iki eğitim şeklinden yararlanılarak geliştirilmiş bir diğer eğitim şekli ise harmanlanmış eğitimdir. Harmanlanmış öğrenme, yüz yüze eğitim ile uzaktan eğitim ortamlarının harmanlanması sonucu ortaya çıkmış bir eğitim şeklidir. Harmanlanmış öğrenmede bazı dersler yüz yüze işlenirken bazı dersler uzaktan eğitimle işlenmekte bazen aynı dersin bir kısmı yüz yüze işlenirken bir kısmı uzaktan eğitimle verilebilmektedir. Yani harmanlanmış öğrenmede dersin nasıl işleyeceği tamamen öğretmen ve öğrenciye bağlıdır. Harmanlanmış öğrenme, genellikle öğretim süreci içinde ortaya çıkan ve planlanmayan veya öğretmen tarafından önceden planlanan öğrenmelerdir. Harmanlanmış öğrenme, yüz yüze ve çevrimiçi etkinliklerin sürelerinin belirlendiği ve dersin hangi kısımlarının yüz yüze hangi kısımlarının uzaktan yürütüleceğinin belirlendiği bir öğrenme şeklidir. Son günlerde ülkelerde COVID-19 vakaların artmasıyla beraber bazı ülkeler eğitimlerini uzaktan eğitimle vermeye başladı. Dolayısıyla özellikle üniversitelerdeki bazı dersler de harmanlanmış öğrenme yöntemi ile verilmeye başladı. Bu araştırmanın amacı, üniversitelerde okuyan öğrencilerin harmanlanmış öğrenmeye yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmaktır. Araştırmanın örneklemini, 2019-2020 öğretim yılı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlı farklı bölümlerde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmada öğrencilerin harmanlanmış öğrenme ile ilgili görüşlerini belirleyebilmek amacıyla bir görüşme formu geliştirilmiş ve harmanlanmış öğrenmeye yönelik öğrenci görüşleri e-mail, WhatsApp ve Instagram yoluyla toplanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrenciler özellikle sayısal derslerde veya uygulamalı derslerde yüz yüze eğitim istediklerini, teorik derslerin ise uzaktan eğitimle işlenebileceğini, bazı durumlarda ise derslerin gerek teorik gerekse de uygulamalı olsun zor veya önemli yerlerinin yüz yüze, öğrencinin tek başına öğrenebileceği yerlerin ise uzaktan eğitimle verilmesinin sakınca oluşturmayacağı gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harmanlanmış eğitim, Harmanlanmış öğrenme, Harmanlanmış öğretim, Öğretmen adayı.

ABSTRACT

Education is done in two ways today. The first of these is face-to-face education, where the teachers and students teach face-to-face at the same time, at the same time. Second, distance education is another form of education that teachers and students do independently from time and place and using information technologies. However, another form of education developed by making use of these two forms of education is blended education. Blended learning is a form

of education that emerged as a result of blending face-to-face education and distance education environments. In blended learning, some courses are taught face-to-face, some courses are taught by distance education, sometimes some of the same course is taught face-to-face and some of them can be given by distance education. In other words, how he / she handles the lesson in blended learning depends entirely on the teacher and the student. Blended learning is learning that usually occurs in the teaching process and is not planned or planned in advance by the teacher. Blended learning is a form of learning where the duration of face-to-face and online activities is determined and which parts of the course will be conducted face-to-face and which parts will be conducted remotely. With the increase of COVID-19 cases in countries in recent days, some countries have started to provide their education with distance education. Therefore, some courses especially in universities started to be given with blended learning method. The aim of this research is to try to determine the opinions of students studying at universities towards blended learning. The sample of the study consists of pre-service teachers studying in different departments of Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Education in the 2019-2020 academic year. In the study, an interview form was developed in order to determine students' views on blended learning, and student views on blended learning were collected via e-mail, WhatsApp and Instagram. As a result of the research, students want to learn face-to-face, especially in numerical or applied courses, theoretical courses can be taught with distance education, in some cases, it will not be inconvenient to teach difficult or important parts of the courses, whether theoretical or applied, face-to-face, and distance education where the student can learn alone. such results have been achieved.

Keywords: Blended education, Blended learning, Blended education, Teacher candidate.

GİRİŞ

Bilgisayarın eğitim sistemine girmesi ve bilgisayar destekli eğitimde çoklu ortam teknolojilerinin kullanılması eğitim materyallerine işitsellik, görsellik ve etkileşimlilik gibi nitelikler kazandırmış olup e-posta, web sayfaları, tele-konferans, video-konferans gibi teknolojilerin kullanımı ile de eğitim yeni bir boyut kazanmıştır (Çoban, 2012). Bu boyut da beraberinde harmanlanmış ya da karıştırılmış öğrenme modeli denilen öğrenme yöntemini meydana getirmiştir. Harmanlanmış öğrenme farklı öğretim yöntemlerini birleştirmeyi hedef almış bir öğretim yöntemidir. Eğitim-öğretime çeşitlilik getirmek için ortaya atılmış olan harmanlanmış öğrenme bilgisayar ve internetin eğitimde kullanılmaya başlamasıyla beraber daha da önem kazanmıştır. Sloman (2003)'e göre harmanlanmış öğrenme, farklı bilgi aktarma yöntemlerinin bir araya getirilerek tek bir öğrenme yöntemi ile kullanılmasıdır. Harmanlanmış öğrenme, e-öğrenme, web tabanlı öğrenme ve yüz yüze öğrenmenin en iyi yanlarını alarak, etkili öğrenme sağlamak için öğrenme ortamlarını birleştirmektir (Rootzen, 2006).

Literatür incelendiğinde harmanlanmış öğrenme ile ilgili yapılmış tanımların temel olarak benzerlikler taşıdıkları ve 3 özellik üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Aygün, 2011: 24-25):

1. Harmanlanmış öğrenme, çeşitli eğitsel yaklaşımların birleştirilmesidir (Singh & Reed, 2001; Bersin, 2004).
2. Harmanlanmış öğrenme, geleneksel yüz yüze eğitim ile web tabanlı uzaktan eğitimin birlikte kullanılmasıdır (Driscoll, 2002).
3. Harmanlanmış öğrenme, çevrimiçi ve geleneksel yüz yüze eğitimin harmanlamasıdır (Akkoyunlu & Yılmaz-Soylu, 2006).

Harmanlanmış öğrenme, sınıf ortamında yüz yüze öğrenme ve uzaktan eğitimin çeşitli modellerini birleştiren ve teknolojinin bütün çeşitlerinden yararlanan bir eğitim yaklaşımıdır

(Usta, 2007: 28). Harmanlanmış öğrenme, web destekli öğrenme ile sınıftaki öğrenmenin her birinin güçlü ve avantajlı yönlerinin birleştirilmesidir (Horton, 2000).

Harmanlanmış öğrenmede uzaktan eğitimin önemi büyüktür. Harmanlanmış öğrenmede dersler senkron ve asenkron olarak harmanlanmış bir şekilde verilmektedir.

Senkron öğrenme, öğretmen ile öğrenci veya öğrencilerin aynı zamanda ve karşılıklı olarak internet ve bilgisayar üzerinden iletişim kurmasıdır. Bir başka ifade ile senkron öğrenme, bir grup öğrenci ve konuyu anlatacak öğretmenin eş zamanlı olarak bilgisayar ortamında bir platformda buluşmalarıdır (Duran, Önal & Kurtuluş, 2006). Bu öğrenme modelinde öğretmen ve öğrenciler bakımından zaman aynı anda olsa da bu öğrenmede öğretmen ve öğrenciler mekandan bağımsızdır. Senkron öğrenmede kullanılan, paylaşımlar yapabilme ve iletişim kurmada rol oynayan ses, görüntü veya her ikisini sunan teknolojiler ve öğrenme ortamları TV'ler, bilgisayarlar, İnternet, sesli konferans, tele konferans, video konferans, bilgisayar konferansı, WEB konferansı, canlı uydu yayınları, sanal sınıflar, sohbet odaları, ekran paylaşımı, İnternet üzerinden gerçekleşen telefon bağlantısı olarak sıralanabilir (Çakır & Yükseltürk, 2010; Taş, 2012; Haznedar, 2012).

Asenkron öğrenme ise öğretmenlerle öğrencilerin farklı zamanlarda ve farklı yerlerden iletişim kurabilmeleridir. Yani bu öğrenme modelinde zamandan ve mekandan esneklik veya bağımsızlık vardır. Federico (2000)'e göre asenkron öğrenme, bütün öğrenci ve öğretim üyelerinin eş zamanlı katılımını, aynı anda aynı yerde olmalarını gerektirmeden, öğrenenlerin bilgisayar başında, istedikleri zamanda kendi kendilerine etkinlikleri yapması ve eğitim almalarıdır.

Özet olarak harmanlanmış öğrenme, uzaktan eğitim veya e-öğrenme olarak da adlandırılan sistemde öğrenci ile öğretmen aynı anda iletişim veya etkileşim sağlarlarsa buna senkron öğrenme, farklı zamanlarda iletişim veya etkileşim sağlarsa buna da asenkron öğrenme denilmektedir.

Bu araştırmanın amacı

Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının harmanlanmış öğrenmeye yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmaktır.

Araştırmanın yöntemi

Bu araştırmada, nitel araştırma modellerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim araştırmalarında veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu doğrudan yaşayan; yani ilgili olgu hakkında yaşanmış deneyimlere sahip olan, bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır (Yıldırım & Şimşek, 2008).

Araştırmanın çalışma grubu

Bu araştırmanın çalışma gurubunu, 2019-2020 öğretim yılı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlı Temel Eğitim, İngilizce Özel Eğitim ve PDR bölümlerinde öğrenim gören toplam 123 öğretmen adayı oluşturmaktadır.

Veri toplama aracı

Araştırmada öğretmen adaylarının harmanlanmış öğrenme ile ilgili görüşlerini belirleyebilmek amacıyla yarı yapılandırılmış bir görüşme formu geliştirilmiştir. Bu görüşme formundaki sorular;

1. Harmanlanmış öğrenmede senkron eğitimin olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?
2. Harmanlanmış öğrenmede Asenkron eğitimin olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

olmak üzere 2 sorudan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik görüşleri e-mail, WhatsApp ve Instagram yoluyla toplanmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde öğrencilerin görüşme formundaki sorulara vermiş oldukları cevaplar yer almaktadır.

1. ***Harmanlanmış öğrenmede senkron eğitimin olumlu ve olumsuz yönleri;***

A. Öğretmen adayları harmanlanmış öğrenmede senkron eğitimin *olumlu* yönleri ile ilgili olarak;

1. Sorulara anında cevap alınabilmesi,
2. Derslerin daha keyifli veya zevkli işlenmesi,
3. Zamandan ve mekandan tasarruf edilebilmesi,
4. Teknolojik okuryazarlığın arttırılması,
5. Bireysel öğrenmenin hızlanması,
6. Öğrenmede motivasyon ve dikkatin arttırması,

gibi harmanlanmış öğrenme senkron eğitimin olumlu yönlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının görüşme formuna vermiş oldukları cevaplardan öğrenmede senkron eğitimin önemi/faydalarının; anında her soruya cevap alınabilme, derslerin daha keyifli ve heyecanlı işlenmesi, zaman ve mekandan tasarruf, teknolojinin daha etkili kullanılması, öğrenmenin hız kazanması ve öğrenmede dikkatin artması gibi olumlu yönlerinin olduğunu belirtmişlerdir.

B. Öğretmen adayları harmanlanmış öğrenmede senkron eğitimin *olumsuz* yönleri ile ilgili olarak;

1. Derslere aktif olarak her an katılımların sağlanamaması,
2. Sistemsel hatalardan kaynaklı olarak sisteme her zaman giriş yapılamaması,
3. Sistemin nasıl kullanılacağının bilinememesi,

Öğretmen adayları derslere her an katılımın sağlanamaması, sistemsel hatalar ve sisteme giriş yapılamaması ve sistemin nasıl kullanılacağının bilinememesi gibi nedenlerin harmanlanmış öğrenmede senkron eğitimin olumsuz yönlerinin olduğunu belirtmişlerdir.

2. ***Harmanlanmış öğrenmede Asenkron eğitimin olumlu ve olumsuz yönleri;***

A. Öğretmen adayları harmanlanmış öğrenmede Asenkron eğitimin *olumlu* yönleri ile ilgili olarak;

1. Derslerin daha sonra da tekrar tekrar izlenebilmesi,
2. Bireysel öğrenmeyi arttırması,
3. Zaman ve mekan bakımından esnek olması,
4. Teknolojiyi daha iyi kullanma imkanı sunması,

gibi harmanlanmış öğrenmede Asenkron eğitimin olumlu yönlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının görüşme formuna vermiş oldukları yanıtlardan derslerin tekrar izlenebilmesi, bireysel öğrenmenin artması, zamandan tasarruf, mekandan bağımsızlık ve teknolojiyi daha iyi kullanabilme gibi olanaklar sunmasını asenkron eğitimin olumlu yönleri olarak belirtmişlerdir.

B. Öğretmen adayları harmanlanmış öğrenmede Asenkron eğitimin *olumsuz* yönleri ile ilgili olarak;

1. Derslere katılımın zorunlu olmaması,
2. Teknolojiyi tam ve etkin olarak kullanamama,
3. Öğrenciler arası etkileşimi zayıflatması,

4. Her an internet, bilgisayar, vb. teknolojiye ulaşamama,

gibi harmanlanmış öğrenmede Asenkron eğitimin olumsuz yönlerinin olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının görüşme formuna vermiş oldukları yanıtlardan, derslere katılımın zorunlu olmaması, teknolojiyi kullanmada sorunlar yaşama, iletişimi ve etkileşimi zayıflatma ve her an dersler için gerekli olan teknolojiye ulaşamamayı asenkron eğitimin olumsuz yönleri olarak belirtmişlerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Öğretmen adayları, günümüz sorunları (COVID-19) göz önüne alındığında hem senkron hem asenkron hem de harmanlanmış eğitime pozitif baktıklarını ve özellikle olumsuz durumlarda ve eğitimler aksadığında uzaktan eğitimin yapılması gerektiğini ancak olumsuz durumlar giderildiğinde tekrar örgün eğitime devam edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Öğretmen adaylarının görüşme formuna vermiş oldukları cevaplardan öğrenmede senkron eğitimin önemi/faydalarının; anında her soruya cevap alınabilme, derslerin daha keyifli ve heyecanlı işlenmesi, zaman ve mekandan tasarruf, teknolojinin daha etkili kullanılması, öğrenmenin hız kazanması ve öğrenmede dikkatin artması gibi olumlu yönlerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmen adayları derslere her an katılımın sağlanamaması, sistemsel hatalar ve sisteme giriş yapılamaması ve sistemin nasıl kullanılacağının bilinememesi gibi nedenlerin harmanlanmış öğrenmede senkron eğitimin olumsuz yönlerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmen adaylarının görüşme formuna vermiş oldukları yanıtlardan derslerin tekrar izlenebilmesi, bireysel öğrenmenin artması, zamandan tasarruf, mekandan bağımsızlık ve teknolojiyi daha iyi kullanabilme gibi olanaklar sunmasını asenkron eğitimin olumlu yönleri olarak belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının görüşme formuna vermiş oldukları yanıtlardan derslerin tekrar izlenebilmesi, bireysel öğrenmenin artması, zamandan tasarruf, mekandan bağımsızlık ve teknolojiyi daha iyi kullanabilme gibi olanaklar sunmasını asenkron eğitimin olumlu yönleri olarak belirlenmiştir.

Araştırmada her ülkenin harmanlanmış eğitim sistemine yönelik olarak bir öğretim programının her an hazır olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ülkelerdeki tüm yöneticilerin, öğretmen adaylarının, öğretmenlerin ve öğrencilerin senkron, Asenkron ve harmanlanmış eğitim ile ilgili olarak eğitim almaları gerektiği ve eğer eğitim almamış veya almak isteyen herkese ise uzaktan eğitimle ilgili olarak hizmet içi eğitimlerle ilgili derslerin verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Artık uzaktan eğitim hayatımıza girdiğinden gerek eğitim-öğretimin içerisinde yer alan gerekse de bireysel olarak kendisini geliştirmek isteyen herkese çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından uzaktan eğitim konusunda tüm eğitim verilmelidir.

Uzaktan eğitimde kullanılan teknolojiler ve özellikle web tasarımlarının da nasıl kullanılacağı yine eğitim-öğretim içerisinde yer alan tüm bireylere ve isteyen herkese gerekli derslerle veya kurslarla öğretilmelidir.

KAYNAKÇA

Akkoyunlu, B. & Yılmaz-Soylu, M. (2006). A study on students' views on blended learning environment. *Turkish Online Journal of Distance Education,* 7(3), 43-56.

Aygün, M. (2011). *Algo–Heuristik kurama dayalı harmanlanmış öğrenme ortamlarının öğrencilerin sunum hazırlama becerilerine, bilgisayara karşı tutumlarına ve bilişim teknolojileri dersine güdülenme düzeylerine etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırşehir.

Bersin, J. (2004). The blended learning book: best practices, proven methodologies, and lessons learned. USA: Pfeiffer John Wiley & Sons, Inc.

Çakır, R. & Yükseltürk, E. (2010). Bilgi toplumu olma yolunda öğrenen organizasyonlar, bilgi yönetimi ve e-öğrenme üzerine teorik bir çözümleme. *Kastamonu Eğitim Dergisi,* 18(2), 501-512.

Çoban, S. (2012). *Uzaktan ve Teknoloji Destekli Eğitimin Gelişimi*, http://inet-tr.org.tr/inetconf17/bildiri/26.pdf Erişim Tarihi: 21.09.2020.

Driscoll, M. (2002). Blended learning: Let's get beyond the hype. *LTI Newsline: Learning & Training Innovation*. http://www-07.ibm.com/services/pdf/blended_learning.pdf. Erişim Tarihi: 13.08.2020.

Duran, N., Önal, A. & Kurtuluş, C. (2006). E-öğrenme ve kurumsal eğitimde yeni yaklaşım öğrenim yönetim sistemleri, *Bilgi Teknolojileri Kongresi IV, Akademik Bilişim, Bildiriler Kitabı,* 97-101.

Federico, P. A. (2000). Learning styles and student attitudes toward various aspects of network-based instruction. *Computers in Human Behavior*, 16(4), 359-379.

Haznedar, Ö. (2012). *Üniversite öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojileri becerilerinin ve e-öğrenmeye yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir.

Horton, W. (2000). *Designing web based training*. NY, Chichester, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto: John Wiley.

Rootzen H. (2006). Learning objects and blended learning: an example of a continuing education course. *International Conference on Teaching Statistics*. Salvador, Bahia, Brezilya.

Singh, H. & Reed, C. (2001). *A white paper: Achieving success with blended learning*. Los Angeles: Centra Software.

Sloman, M. (2003). *Training in the age of the learner*. London, UK: Chartered Institute of Personnel and Development.

Taş, G. (2012). *Yönetici eğitiminde e-öğrenme yöntemi: bir elektronik işletmesinde araştırma.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Usta, E. (2007). *Harmanlanmış öğrenme ve çevrimiçi öğrenme ortamlarının akademik başarı ve doyuma etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (7. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

MİRZA EBÛL HASAN HAN İLCİ'NİN RUSYA SEFARETİ (1815-1816)

DIPLOMATIC MISSION OF MIRZA ABOLHASSAN KHAN ILCHI IN RUSSIA (1815-1816)

Dr. Öğr. Üyesi Özgür TÜRKER
Süleyman Demirel Üniversitesi, FEF, Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0002-4019-4976

ÖZET

Mirza Ebûl Hasan Han İlci (1776-1846) Kaçar Hanedanı döneminde İran'da yetişen önemli diplomatlardan biridir. Kendisini önemli kılan nokta; Kaçar İran'ının emperyal baskılarına maruz kaldığı İngiltere ve Rusya'da bizzat konsolos olarak bulunarak ülkesini temsil etmiş olmasından ileri gelmektedir. Hattı zatında Rusya'nın İran'a son derece ağır şartlar dayattığı Gülistan Antlaşması'nın altında da yine onun imzası bulunmaktaydı. Mirza Ebûl Hasan Han İlci, ilk diplomatik misyonunu 1809-1810 yılları arasında İngiltere'nin kraliyet merkezi olan Londra'da gerçekleştirdi. Londra'da basınının ilgi odağı haline gelen Mirza Ebûl Hasan, bu sıralarda Rusya ve İran arasında devam eden Güney Kafkasya merkezli bir savaşın gölgesinde ülkesi adına İngiliz desteğini sağlamak adına yoğun bir mesai harcamıştır. Zira Rus İmparatorluğu'nun o dönemde Türkistan ve Kafkasya'ya doğru yayılma siyaseti izliyor olması, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarları adına büyük bir tehlike doğurmaktaydı. Ancak Mirza Ebûl Hasan'ın çabaları neticesinde sağlanan İngiliz desteği Rusya'yı zaferden alı koyamadı. 24 Ekim 1813'te 1804-1813 Rus-İran Savaşı'nı sona erdiren Gülistan Barış Anlaşması'nı imzalandı. Onun diplomatik görevlerinden en önemlisi ise yenik bir devletin diplomatı olarak 1815-1816 yılları arasında bulunduğu Rusya'da gerçekleşti. Mirza Ebûl Hasan Han İlci'nin Rusya Sefareti İran ve Rusya arasında yakın zamanda yaşanan savaşın hafızalardaki yerini koruduğu ve taraflar arasındaki husumetin henüz giderilemediği kırılgan bir döneme rastlamıştı. Bu nedenle bir başka savaşın kıyısına doğru sürüklenen İran-Rusya ilişkilerinde beklenen olumlu etkiyi yaratamadı. 1818'de Rusya'ya karşı İngiliz desteği sağlamak için tekrar Londra'ya gönderildi. Ancak bu görevde başarısız oldu, çünkü İngiltere Napolyon Savaşlarından sonra ittifak kurdukları Rusya'yla İran nedeniyle savaşmak istemiyordu.

Bu çalışmada Mirza Ebûl Hasan Han İlci'nin 1815-1816 yılları arasında Rusya'da gerçekleştirmiş olduğu diplomatik misyona ve bunun Rusya-İran siyasi ilişkilerine olan etkisine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mirza Ebûl Hasan Han İlci, İran, Rusya, 1804-1813 Rus-İran Savaşı, Gülistan Anlaşması

ABSTRACT

Mirza Abolhassan Khan Ilchi (1776-1846) is one of the important diplomats who grew up in Iran during the Qajar Dynasty. What makes him important is that he was an ambassador in

Britain and Russia, which exposed Qajar Iran to political pressure. However, he signed the Treaty of Gulistan, which Iran signed with Russia under heavy conditions in 1814. Mirza Abolhassan Khan Ilchi completed his first diplomatic mission in London, the royal center of England in 1809-1810. Mirza Abolhassan, who attracted the attention of the press in London, also made an intense effort to secure British support on behalf of his country for the ongoing war between Russia and Iran in the South Caucasus. Because the Russian Empire's policy of spreading towards Turkestan and the Caucasus at that time posed a great danger for Britain's interests in India. However, the British support provided by Mirza Abolhassan's efforts could not prevent Russia's victory. On 24 October 1813, the Treaty of Gulistan, which ended the Russo-Persian War (1804-1813), was signed. His most important diplomatic mission was in Russia, where he was the diplomat of a defeated state in 1815-1816. Diplomatic mission of Mirza Abolhassan Khan Ilchi in Russia coincided with a fragile period in which the recent war between Iran and Russia remained in memory and the hostility between the parties had not yet been resolved. For this reason, it could not create the expected positive effect in Russo-Persian relations, which were dragged towards the edge of another war. He was sent back to London in 1818 to provide British support against Russia. This mission, however, failed, as at that time the British, after the war with Napoleon, did not want a war with Russia over Persia.

In this study, Mirza Abolhassan Khan Ilchi's diplomatic mission in Russia in 1815-1816 and its effect on Russo-Persian political relations will be explained.

Keywords: Mirza Abolhassan Khan Ilchi, Russia, Persia, Russo-Persian War (1804-1813), Treaty of Gulistan.

Giriş

1800'lü yılların başlarında İran'da iktidarı elinde tutan Kaçar Hanedanı, iç istikrarı sağladıktan hemen sonra gözünü eski hâkimiyet sahalarına doğru çevirmişti. Hattı zatında iç istikrarın korunması da aslında Aras'ın kuzeyinde kalan topraklardan gelecek olan bağlılık haberlerine bağlıydı. Rusların bölgeye girişi ve önlenemez bir biçimde ilerleyişinin ardından Gürcistan ve bazı Azerbaycan hanlıklarından gelen olumsuz haberler, Kafkasya'daki toprakların artık İran'ın geleneksel nüfuz bölgesi olmaktan çıktığını gösteriyordu. Rusların bu bölgesel ilerleyişin yarattığı travma, İran milli gururunun ciddi bir şekilde örselenmesi yanında, İngiltere'nin Hindistan'daki ekonomik çıkarları bakımından da bir tehdit unsuru olarak algılandı. Rusların Kafkasya üzerinden İran'a ve Hazar Denizi vasıtasıyla Türkistan'a doğru yayılma eğilimi göstermesi ile Hindistan'a açılan ticaret yolları üzerinde küresel bir rekabetin fitili ateşlenmiş oldu. *The Great Game* (Büyük Oyun)[1] olarak tanımlanan bu küresel rekabete 19. asrın başlarından itibaren Napolyon Fransa'sının da dahil olmasıyla İran ve Rus sınırlarının birbirine en çok yaklaştığı noktalar küresel güçlerin nüfuz alanlarını genişletme, koruma ya da bertaraf

[1] İngiltere ve Rusya arasında 19. asırda ortaya çıkan Asya rekabeti hakkında bkz. (Hopkirk 2006).

etmek adına her türlü planı sahneye koydukları bölgeler haline geldiler. Savaş ve diplomasinin son raddesine kadar kullanıldığı bu küresel rekabetin en öne çıkan şahsiyetleri ise muzaffer kumandanlar yanında, ülkesinin menfaatleri adına diplomatik misyonlara başkanlık eden büyükelçilerdi. Mirza Ebûl Hasan Han İlci de yapmış olduğu iki önemli diplomatik seyahat ile dönemin politika ve sanat gündeminde iz bırakan şahsiyetlerden biri haline geldi.

1. Mirza Ebûl Hasan Han İlci Kimdir?

Mirza Ebûl Hasan İlci 1776 (h. 1190) senesinde Şiraz'da doğdu. Kaçar Hanedanı'ndan Ağa Muhammed Han ve Feth Ali Şah'ın baş veziri Hacı İbrahim İtimad'üd-devle'nin[2] kayınbiraderi olan Mirza Muhammed Ali'nin ikinci oğluydu. Daha sonra Hacı İbrahim'in kızıyla evlendi. Hacı İbrahim 1800 senesinde (h. 1215) gözden düştü ve hapsedildi. Ardından tüm akrabaları kaçtı. Kaçamayanlar ise ya öldürüldü ya da kör edildi. O zamanlar Şuşter valisi olarak görev yapan Mirza Ebûl Hasan, Şiraz'a sürgüne gönderildi. Hayatından endişe ederek Basra'ya kaçtı ve oradan Hindistan'a doğru hareket ederek, sonunda Haydarabad'daki Naẓem mahkemesinde yargılandı. 1809'da affa uğradı ve İran'a döndü. Eşinin Kaçar sarayında etkili akrabası Muhammed Hüseyin Han Eminü'l-devle'nin yardımıyla yeniden Feth Ali Şah'ın hizmetine girdi ve hatırı sayılır servet biriktirdi. Mirza Ebul Hasan'ın İngiltere Kralı III. George'un sarayındaki ilk görevi, ona İlci (elçi) unvanını kazandırdı. Napolyon'un Hindistan'a yürüyüş planları, İran'ı bir anda büyük güçlerin Doğu'ya olan ilgisinin merkezi haline getirdi. Napolyon, 1807'de Finkenstein'da İran'la bir dostluk antlaşması imzalamıştı ve Feth Ali Şah onun yardımıyla Gürcistan'ı Ruslardan kurtarmayı umuyordu. Fakat aynı yıl Napolyon Tilsit'te Ruslarla anlaştı ve Feth Ali Şah yönünü İngilizlere döndü. Mirza Ebul Hasan, Sir Harford Jones Brydges (İran'dan geri dönen İngiliz büyükelçisi) ve o sırada misyonun sekreteri olan James Morier ile birlikte 7 Mayıs 1809'da Tahran'dan ayrıldı ve 25 Kasım'da Plymouth'a ulaştı (Javadi 1983, 308-310; Dunbuli 1833, 367-372).

Mirza Ebûl Hasan İlci, İngilizleri o kadar büyülemişti ki, en popüler yerel gazeteler sık sık *"Londra sosyetesinin sevgilisi"* olduğu söylenen İran elçisinin faaliyetlerinden bahsediyordu. Dönemin iki tanınmış İngiliz ressamı kendisini resmetti (Bkz. ek-1 ve ek-2). Mirza Ebûl Hasan ayrıca, *The Adventures of Hajji Baba of lspahan* (Morier 1824) adlı ünlü kitabında eksantrik İran büyükelçisini hicveden James Morier'in *Mirza Firuz* karakterine de ilham kaynağı oldu.[3] Elçi kendisi de *Hayrat-nama-ye sofara* (Abolhasan Han İlci Şirazî 1985) adlı eserinde biraz da egoist bir tavırla İngiltere deneyimlerini anlattı (Vanzan 2002, 347-348). Mirza Ebûl Hasan

[2] Şiraz'da önemli bir nüfuza sahip olan Hacı İbrahim, Nadir Şah döneminde yıldızı parlatan politik bir figürdü. Mensup olduğu aile Kavamü'l-Mülk olarak bilinmekteydi (Martin 2005, 50-51).

[3] Aslında Morier'in kitabındaki Mirza Firuz karakterini Mirza Ebûl Hasan Han'dan esinlenerek oluşturduğu konusu da tartışmalara sebep olmuştur. İddiaların Mirza Ebûl Hasan'da yoğunlaşmasının nedeni kitabın ilk baskısında yer alan ve kendisine atfedilen bir mektuptu. İranlı yüksek bir makamdan geldiği bildirilen bu mektupta Morier'in yazmış olduğu Mirza Firuz karakterinin kendisini çağrıştırmasından yakınan görevli Morier'e sitem etmekteydi (Johnston 1995, 93-96).

İlci'nin Hayrat-nama'sı daha sonra *A Persian at the Court of King George* adıyla İngilizceye aktarıldı (Abu Al-Hasan Khan 1988).

Mirza Ebûl Hasan, İngiliz diplomat Sir Gore Ouseley ve özel sekreteri James Morier ile birlikte Temmuz 1810 tarihinde gemi ile İngiltere'den ayrıldı. Beraberinde sekiz hizmetkârı yanında İran ordusunu Ruslara karşı eğitmek için görevlendirilen iki İngiliz subay, Binbaşı D'Arcy ve Stone da bulunmaktaydı. İngiliz subaylara on iki çavuş ve er eşlik ediyordu. Gemi ayrıca İran ordusu için silahlar, tüfekler ve mühimmat yükü de taşıyordu (Wright 1977, 13). Ancak İngiliz desteğine rağmen Ruslar İran savaşını büyük bir zafer kazanarak sonuçlandırdı.

Mirza Ebûl Hasan'ın belki de dikkat çeken en önemli özelliği; erken Kaçar tarihinin tartışmalı barış antlaşmaları, Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarının altında imzasının bulunuyor olmasından ileri gelmektedir. Daha sonra 1824'ten 1834 yılına kadar İran Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı ve aynı zamanda 1841 yılındaki İngiliz-İran ticari antlaşmasının imzalanmasında da etkili oldu. Kaçar Hanedanı'nın saygın bir üyesi olarak uzun ve müreffeh bir hayat yaşadı ve 1845'te Tahran'da öldü (Eskandari-Qajar 2011, 258).

2. Mirza Ebûl Hasan Han İlci'nin Rusya Misyonu

1813 yılında İran ve Rusya arasında 9 yıldan bu yana çeşitli fasılalarla sürüp giden 1804-1813 savaşına son veren Gülistan Antlaşması, 24 Eylül 1813'te Nahçıvan Hanlığı'ndaki Gülistan Köyü'nde imzalandı. Dönemin kaynaklarının İran'ın imzaladığı en utanç verici metinlerden biri olduğu konusunda birleştikleri bu antlaşma sonucunda İran, Hazar Denizi'nin batı kıyısında bulunan Karabağ, Gence, Şeki, Şirvan, Derbent, Mugan, Kuba, Bakü ve Lenkeran'daki stratejik kale de dâhil olmak üzere Talış Hanlığı'nın kuzeyini de kapsayan bölgelerdeki ve ayrıca Gürcistan (Megrelya, İmereti ve Abhazya topraklarına) ve Dağıstan'a dair tüm iddialarını terk etmek zorunda kalıyordu (Farrokh 2014, 194). Ayrıca antlaşmanın 5. maddesinde; Hazar Denizi'nde her iki tarafın da ticari gemi bulundurmasına izin verilirken, sadece Rus savaş gemilerinin seyrüsefer etmesine olanak tanınıyordu (Mirfendereski 2001, 25-26). Antlaşmada Rus tarafını General Nikolay Rtişev, İran tarafını ise Hacı İbrahim Kelanter'in yeğeni Mirza Ebûl Hasan Han temsil ediyordu.[4] Amcası öldükten sonra iki yıl Hindistan'da ve daha sonra İngiltere'de bulunan Mirza Ebûl Hasan bu süre zarfında hayli deneyim kazanmıştı. Feth Ali Şah antlaşmadan sonra, İngiliz Sir Ouseley ve Rtişev tarafından, Gülistan'daki aşağılayıcı bölgesel tavizlerin kalıcı olmayacağı, Rusya'nın Şah'ın resmi olarak feragat ettiği toprakların bir kısmını geri vereceği konusunda umutlandırılmıştı. Bu nedenle Mirza Ebûl Hasan'ın 1814'te, İran ve Rusya arasında barışın tesis edildiğini belirtmek ve ek müzakereler yapmak için St. Petersburg'a gönderilmesine karar verildi (Atkin 1980, 143; Natchkebia 2012, 205) Heyet, Haziran 1814'te Tiflis üzerinden Rusya'ya gitmek üzere Tahran'dan ayrıldı ve iki yıl sonra, Mirza Ebûl Hasan Han, yolculuğu sırasında tuttuğu *Sefer-name ba Rusiya* (Alevi-Şirazi

[4] Bkz. "Vısoçayşiy firman Mirza-Abul-Hasan-hanu ot ramazana 1228 (sentyabrya 1813) goda." (AKAK 1983, 733-734).

1363) adlı eser dışında elle tutulur hiçbir şey olmadan İran başkentine döndü. Büyükelçinin Rusya'nın işgal ettiği toprakların iadesi talebine imparator tarafından şu şekilde cevap verildi: *"Ermenistan, Gürcistan ve Karabağ'ı savaşta fethetmedik; halk bize kendi arzularıyla teslim oldu. Kendisine teslim olanların umutlarını yok eden adam, cesurca davranmaz"*(Fasai 1982, 151). Hayal kırıklığı içinde İran'a dönen Mirza Ebûl Hasan'a bir Rus bakan gördüğü muameleden memnun olup olmadığını sorduğunda; *"Sibirya'ya sınır dışı edilmemesi dışında Rusya'ya ve hükümetine teşekkür borçlu olmadığını"* dile getiriyordu (Natchkebia 2012, 206).

3. Sefer-name ba Rusiya

Mirza Ebûl Hasan Han'ın Rusya sefaretini anlatan eser *Sefer-name ba Rusiya* adını taşımaktadır. Bu eser İran elçisinin Rusya misyonunu gün gün kaydeden sekreteri Muhammed Hadî Alevi Şirazî tarafından kaleme alınmıştır. İlginç bir şekilde bu kronik, sadece elçinin sekreterine dikte ettiği hususları değil, Hadî Alevi Şirazî'nin kendi dünya görüşünü yansıttığı bir eser durumundadır. Bununla birlikte, büyükelçinin fikirleri de ara sıra aktarılmakta ve bu nedenle ilginç bir "ikili" yazarlık örneği sunulmaktadır. Eser Mirza Ebûl Hasan Han'ın ziyaret ettiği yerlerin ve tanıştığı insanların ve ayrıntılı bir açıklamasını içermektedir. Muhtemelen resmî olarak Rusya deneyimini anlatmakla görevlendirildiği için Elçi, bu kez gördüğü harikalarla okuyucuları etkilemekle meşgul değildi: Daha ziyade, (Farsça kelime haznesinde bulunmayan kelimelerin kullanılmasını gerektiren) bilimsel keşifleri ve teknolojik araçları açık ve net bir şekilde tanımladı.

Anna Vanzan'ın eser tahliline göre: üslup basit ve doğrudandır, öyle ki eser geçen yüzyılın *sada-nevisi* örnekleri arasına yerleştirilebilir. Ayrıca, metnin, belki de ilk kez günlük aracılığıyla İran'a ithal edilen ve daha sonra Fars dilinin bir parçası haline gelen Rusça (ve Fransızca) kelime dağarcığı açısından oldukça zengindir. Metin iki kısma ayrılabilir:

- İlki (yaklaşık üçte biri uzunluğunda) Tahran'dan Tiflis'e yolculuğa ve Kafkasya bölgesinde yaklaşık sekiz ay süren kalışa ayrıldı.
- İkincisi, İlci'nin birkaç ay kaldığı Moskova ve Mayıs 1815'ten Ocak 1816'ya kadar görevin kaldığı St. Petersburg şehirleriyle ilgilidir.

Rus başkentinde kaldığı süre boyunca İlci, Rus imparatorunun yasaları, St. Petersburg'un mimari yapısı hakkında bir rapor yazdı ya da daha doğru bir deyimle sekreterine yazmasını emretti. Kâtibin bu görevi yerine getirmek için bolca zamanı vardı. Aslında Mayıs 1815'te St. Petersburg'a ulaşan heyet, Çar Aleksandr'ın Paris'ten dönmesi için bir sonraki Aralık ayına kadar beklemek zorunda kaldı (Fasai 1982, 151).

Eserin yazarı Mirza Muhammed Hadi Alevi Şirazî şu on konu hakkında bilgiler vermekteydi:

1. Rus İmparatorluğu'nun kuruluşu ve hükümdarları
2. St. Petersburg şehrinin inşası ve içinden geçen büyük nehrin özellikleri

3. Nehrin güney kıyısındaki yapıların konumu, evler ve caddeler
4. Ev mobilyaları ve ekipmanları ile kadın ve erkek giysileri
5. Yeme ve uyku alışkanlıkları, misafir kabul etme, dindarlık ve kadın-erkek ilişkileri
6. Halk, evlilikler ve dinî kurallar.
7. İmparator ve ona bağlı danışmanları, senatörleri ve bakanlıkları, çarın yönetim tarzı; kraliyet ailesi ve hükûmet; Rus gelenekleri ve eğlenceleri
8. Banknot adı verilen paralar, hükümet masrafları, ödenekler ve kraliyet hazinesiyle yapılan ödemeler
9. Askeri sistem ve donanım, müzeler, fabrikalar, ordunun eğitim ekipmanları, süvari ve piyadelerin lojistik durumunun, devlete hizmet tarzları, maaşları, devletin kendilerine sağladığı giysilerin ve yiyeceklerin espirili bir şekilde açıklanmasından ibaretti. Bunun yanında süvari koşumları ve askerî depolar, imparatorun yanına her daim hazır bulunan atlı ve piyadeler, bunların üniformaları ve teçhizatı, imparatora bağlılıkları, topçularının kalitesi ve cephanelikleri ve diğer savaş teçhizatı
10. Askerî yasalar ve kurallar

Eserin son bölümü ise İlci'nin görevinin başarısızlıkla sonuçlanmasını anlatıyordu. Çar'ın St. Petersburg'a dönüşü, kız kardeşlerinden birinin evlilik törenine denk gelmişti. Bu olay Rus imparatorunu o kadar meşgul etti ki, İranlıların isteklerini tartışacak zamanı yoktu! Daha önce İran'ın iddialarını destekleyen İngilizler bile, St. Petersburg'daki büyükelçileri aracılığıyla İranlıların Kafkasya topraklarının bir kısmını geri alma olasılığından şüphe duyduğunu açıkladığında, İlci büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Çar'ın İlci'nin dilekçelerinden kaçması ve İngilizlerin desteğini geri çekmesiyle, Mirza Ebûl Hasan Han'ın Tahran'a eli boş dönmekten başka yapacak bir şeyi kalmadı (Nisan 1816).

Eser birçok bakımdan 19. yüzyıl Farsça seyahat edebiyatının tüm özelliklerini içerir. Binaların ve köprülerin boyutlarından kat edilen mesafeler ve ziyaret edilen insanların nüfusu gibi istatistiksel ayrıntılarla doludur. Özellikle St. Petersburg'la ilgili kısımlar çok net, ancak zaman zaman sıkıcıdır. Yazarın gayesi Rus toplumunun mümkün olduğunca doğru bir resmini sunmak olduğu için burada, bilgiççe veri ve hatıraları açıklama amacı gütmektedir. Yazar, 19. yüzyıl İranlı gezginlerin çoğunluğu gibi, ayrıntılardan etkilendi ve Avrupalıların günlük yaşamlarındaki ayrıntılara odaklandı. Örneğin; Avrupa'daki doğumları ve ölümleri kaydetme geleneğini rapor etti ve onları taklit etmeye çalıştı. Birçok sefernamede ortak olan bir başka özellik, üstün Avrupa (bu durumda Rus) teknolojisine olan hayranlıktı. Elçi'nin birden fazla ziyaret ettiği tekstil fabrikalarında büyük bir adım atıldı. Yazarımız, Rus pamuk fabrikalarının İran fabrikalarından daha büyük olduğunu ve daha hızlı üretim yapabildiklerini vurgulamaktaydı. Bu arada, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'ya tekstil ihracatında dramatik bir düşüşle karşılaşmak üzere olan İranlılar için bu tehlikeli bir durumdu.

Her zamanki gibi, orduya büyük ilgi gösterildi, çünkü Rus ordusunu tetkik etmek, İranlıların Kafkasya'daki son yenilgisini anlamanın anahtarı olabilirdi. Yazar, Rus askerlerinin (saldat) iyi giyimli, iyi donanımlı, iyi silahlanmış ve iyi (veya en azından düzenli olarak) ücret aldıklarını

ortaya koydu. Merakla, Rus ordusunun öncülerindeki trompetçilerin ve davulcuların önemini de vurguladı: onların varlığı, askerleri o kadar cesaretlendirdi ki, mutlu bir şekilde ölümle yüzleştiler. Ancak en önemli unsur moraldi: ve bu dönemde Fransa'nın en iyi general ve subaylara sahip olmasına rağmen, Rus askerinin Avrupa'daki en cesur asker olduğu iyi biliniyordu.

Yine de yazar Rus ahlakını övme konusunda cömert değildi. Aksine, Rusya'nın bilimsel, politik, idari ve mali organizasyonuna hayranlık gösterirken, Rus sefahatinin ve ahlaki yozlaşmanın altını çizmek için tek bir fırsatı bile kaçırmadı. Misyon, İran topraklarının eşiğini geçer geçmez yazar, Müslüman ahlakı üzerinde de kirletici bir etkiye sahip olan bir ahlaksızlık dünyası keşfetti. Ruslar zaten Gürcü ve Ermenilerin adetlerini kirletmişlerdi ve şimdi de Müslümanları yozlaştırıyorlardı. Dolayısıyla, kadınlar bir toplumun ahlaki düzeyini değerlendirebilecek bir tür barometre olsaydı, Rus toplumu son derece ahlaksızdı. Moskova'daki evli olmayan anneler için sığınma gibi sosyal yararlılık kurumları bile yazar tarafından ahlaksızlığın bir sonucu olarak tanımlandı. Yazar, çarın annesi tarafından finanse edilen, evlenmemiş kızların çocuklarını teslim edebilecekleri vakfı ziyaret etti ve dikkatlice tasvir etti.

Yazar, bekâretin Ruslar arasında anlamsız olduğunu ve kadınların bu durumdan edindikleri özgürlüğün ahlaki yozlaşmaya yol açtığını defalarca vurguladı. Dahası, sert cezasına tüm Rus toplumunu dahil ediyor gibi görünüyor. Diğer konuları (mali, idari, hukuki, askeri konular vb.) incelerken oldukça ihtiyatlı olsa da, belki de okuyuculara tarafsız ve objektif görünmek için, ahlak söz konusu olduğunda ve özellikle kadın ahlakına aşırı eleştirel ve hatta kabaca davrandı (Vanzan 2002, 347-356). Bunun yanında Rus toplumunun hijyen anlayışını sert bir biçimde eleştirerek onları özellikle fiziksel temizlik (taharet) eksikliği nedeniyle suçladı (Matthee 2012, 107).

Sonuç

Sonuç itibariyle 1815-1816 yılları arasında Mirza Ebûl Hasan Han İlci başkanlığına Rusya'ya gönderilen diplomatik misyon İran adına hiçbir politik fayda sağlayamadan geri dönmek zorunda kaldı. Geriye ise dönemin Rusya'sı hakkında en büyük düşmanları tarafından kaleme alınmış, ancak buna karşın son derece detaylı bilgiler içeren bir eser kaldı.

KAYNAKÇA

Abolhasan Han İlci Şirazî. (1985). *Hayratname: Sefername-i Abolhasan Han İlci be London*. Haz. Hassan Mursalvand. Tehran.

Abu Al-Hasan Khan. (1988). *A Persian at the Court of King George, 1809-1810: The Journal of Mirza Abul Hassan Khan*. Editor: Translator: Margaret Morris Cloake. London: Barrie & Jenkins.

Aktı, sobrannie Kavkazkoy arheografiçeskoy kommissiey (AKAK). (1873). Tom. V, Ed. A. P. Berje. Tiflis.

Atkin, M. (1980). *Russia and Iran 1780-1828*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Eskandari-Qajar, M. (2011). "Persian Ambassadors, their Circassians, and the Politics of Elizabethan and Regency England". *Iranian Studies*. Vol. 44, No. 2. Taylor & Francis. ss. 251-271.

Farrokh, K. (2011). *Iran at War: 1500-1988.* Oxford/New York: Osprey Publishing.

Fasai, H. (1972). *History of Iran Under the Qajar Rule, (Farsname-i Naseri)*, Translated by Heribert Busse. New York: Columbia University Press.

Hopkirk, P. (2006). *The Great Game: On Secret Service in High Asia*. London: John Murray Press.

Javadi, H. (1983). "Abu'l-Ḥasan Khan Īlčī". *Encyclopædia Iranica*. I/3. ss. 308-310.

Johnston, H. B. McKenzie. (1995). "Hajji Baba and Mirza Abul Hasan Khan: A Conundrum". *Iran*. Vol. 33 Taylor & Francis, ss. 93-96.

Martin, V. (2005). *The Qajar Pact: Bargain, Protest and the State in the Nineteeth-Century Persia.* London and New York: I. B. Tauris.

Matthee, R. (2012). "Facing a Rude and Barbarous Neigbor: Iranian Perceptions of Russia and Russians from the Safavids to the Qajars". *Iran Facing Others*: *İdentity Boundaries in a Historical Perspective*. Ed. Abbas Amanat and Farzin Vejdani. New York: Palgrave Macmillan. ss. 99-123.

Mirfendereski, G. (2001). *A Diplomatic History of the Caspian Sea: Treaties, Diaries and Other Stories*. New York: Palgrave.

Mirza M. Hadi Alevi-Şirazi. (1363). S*efername-i Mirza Ebulhasan Han Şirazi (İlçi) be Rusiya*. Tashih: Muhammed Gülben. Tahran: Dünyay-ı Kitab.

Morier, J. J. (1824). *The Adventures of Hajji Baba of lspahan*. London.

Natchkebia, I. (2012). "Some Details of the General Yermolov's Embassy in Persia (1817)". *Iran & the Caucasus*, Vol. 16, No. 2. Brill. ss. 205-216.

Necef Kulu Han Dunbuli. (1833). *Maasir-i Sultaniyye (Dynasty of the Kajar)*. İngilizce ter. Sir Harford Jones Brydges. London.

Vanzan, A. (2002). "Mirza Abu'l-Hasan Khan Sirazi İlci's Safar-nama ba Rusiya: The Persians Amongst the Russians". *Society and Culture in Qajar Iran*. Studies in Honor of Hafez Farmayan, Ed. Elton L. Daniel. California: Mazda Publishers. ss. 347-357.

Ek-1

Mirza Ebûl Hasan Han İlci
Ressam: William Beechey
Kaynak: https://artuk.org/discover/artworks/mirza-abul-hasan-khan-envoy-extraordinary-from-the-king-of-persia-to-the-court-of-george-iii-190940#

Ek-2

Mirza Ebûl Hasan Han İlci

Ressam: Thomas Lawrence

Kaynak: https://www.harvardartmuseums.org/collections/object/299796

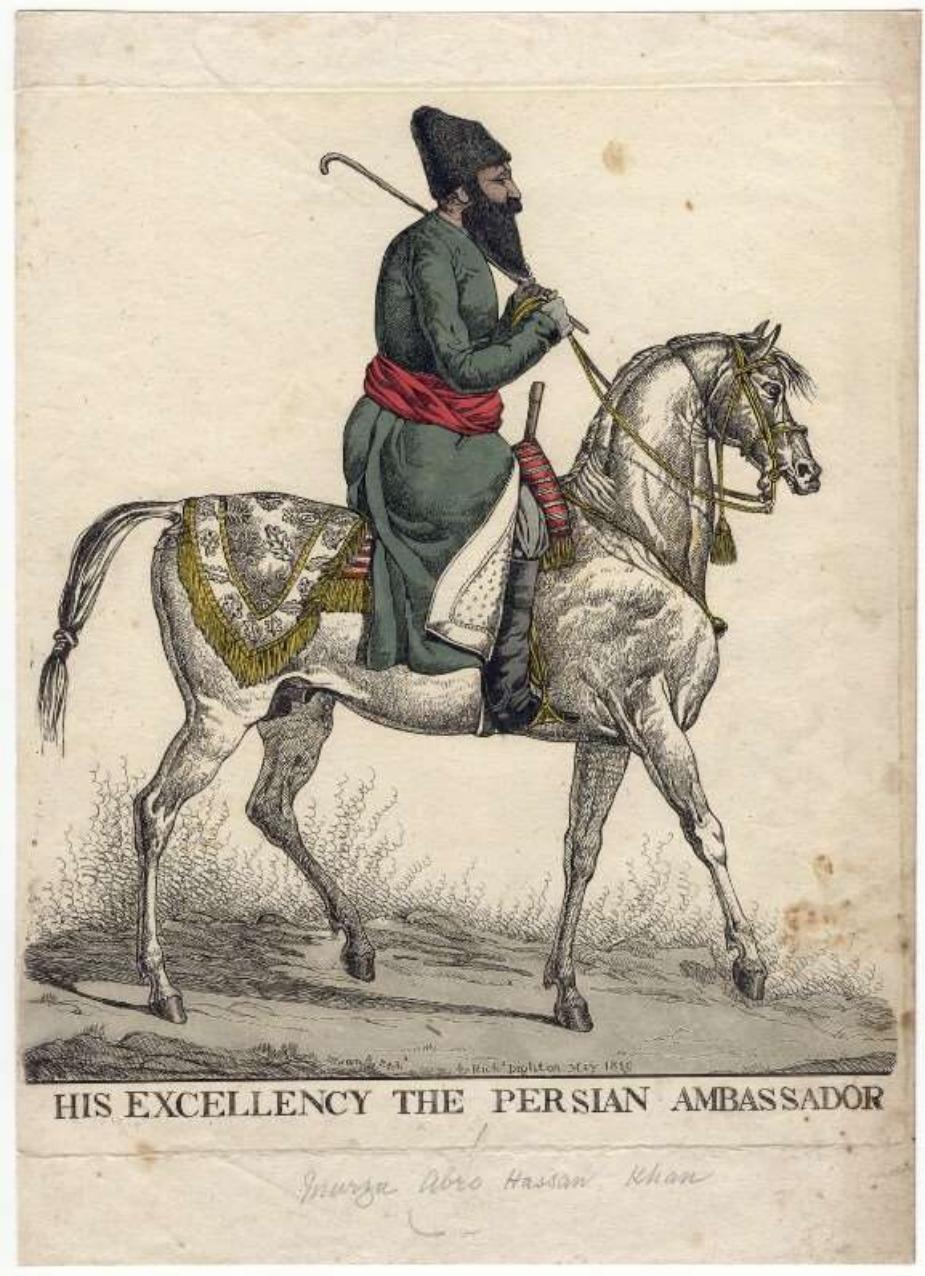
Ek-3

Mirza Ebûl Hasan Han İlci

Kaynak: (Eskandari-Qajar 2011, 262).

Ek-4

Mirza Ebûl Hasan Han İlci
Ressam: Richard Dighton

Kaynak: https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw64904/Mirza-Abdul-Hassan-Khan-İlci-His-Excellency-the-Persian-Ambassador

NEBÂTÎ DİVÂNI'NDA TARİHÎ, EFSAVEVÎ VE MİTOLOJİK ŞAHISLAR[1]

HISTORICAL, LEGENDARY AND MYTHOLOGICAL PERSONS IN THE NEBÂTI'S DİVAN

Dr. Öğr. Üyesi Ruken KARADUMAN
Bayburt Üniversitesi

ÖZET

Klasik Türk edebiyatı din, sosyal hayat, tarih, masal, efsane, menkıbe, çağın bilimleri gibi pek çok kaynaktan beslenen köklü bir edebiyattır. Bu edebiyat sahası içindeki metinlerde, bilhassa Kuran-ı Kerim'de tahkiye edilen olaylar ve kişilerin, çeşitli uluslara ait mit ve efsanelerin motif zenginliği sunma noktasında önemli bir etkiye sahip olduğu görülür. Özellikle Fars ulusunun kahramanlık hikâyeleri, inanç sistemleri ve tarihini barındıran mitsel öğelerden sıkça istifade edilen divan şiirinde anlatımlar, çoğunlukla Şehnâme'de bahsedilen kişi ve olaylar üzerinden şekillenir. Bu anlatımlar arasında, kasidelerde veya az da olsa diğer manzumelerde memduhu Fars kökenli mitolojik şahıslarla anarak karşılaştırma yoluna gidilmesi yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkar.

Şairlerin günlük hayatlarında ve tarihlerinde yer alan pek çok kişi, yine divanların şahıs kadrosu içinde varlık gösterir. Divanlardaki bu reel, tarihi şahsiyetler arasında peygamberler, din ve devlet adamları manzumelerde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Leylâ ile Mecnûn, Ferhat ile Şîrîn, Yusûf ile Züleyhâ, Vâmık ile Azrâ gibi mesnevi kahramanları; pek çok sanatkâr ve filozofun adlarına da şiirlerde sıkça rastlamak mümkündür. Şairlerin kendi bakış açıları ve hayal güçleri ölçüsünde söz konusu ettikleri tüm reel veya muhayyel şahsiyetlerin farklı söz oyunları ve sanatlarla anılması ise, anlatıma güçlü ve zengin bir görünüm kazandırır; şiirde geniş açılımlı, derin manalar hâsıl olur.

Bu çalışmada, XIX. yy. Azeri sahasının önde gelen şairlerinden Nebâtî'nin Divanı'nda yer alan hükümdar ve devlet adamları, tarihî ve mitolojik şahsiyetler, hikâye kahramanları ile Klasik Türk şiiri geleneği dışında, şairin bizzat ismiyle hitap ettiği sevgilinin nispeten açık kimliği üzerinden ne şekilde ifade edildiği üzerinde durulacaktır. Bu şahısların yanında, divanda önemli bir yeri olan Hz. Ali'nin çeşitli vesilelerle, bazen de geleneksel Sünni İslam anlayışının ötesindeki anlatımlarla, sıklıkla konu edilmesi dikkate değerdir. Divanda zikredilen şahıslar ve onların etrafında gelişen olayların anlatımında Nebâtî'nin telmih ve teşbih gibi sanatlardan yararlanmak suretiyle şiirin anlam derinliğine sağlamış olduğu katkının ortaya çıkarılmasının yanı sıra Klasik Türk şiirinin kültürel zenginliğini belirlemek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

[1] Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde 2017 yılında tamamladığımız "Nebâtî ve Divânı" adlı Doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk şiiri, Nebâtî Divanı, mitolojik şahsiyetler

ABSTRACT

Classical Turkish literature is a well-established literature that is fed from many sources such as religion, social life, history, fairy tale, legend, history, science of the age. In the texts emerging in this field of literature, especially the myths and legends had an important effect on presenting a rich motif. Primarily benefiting from the mythical elements that include the heroic stories, belief systems and history of the Persian nation, the poets shape their narratives especially through the people and events mentioned in Şehnâme. It is a common tradition to refer to the memduh**,** especially with the Persian mythological people, in the odes or in some other poems. In addition, Divan poets frequently mention people who exist in their daily lives and dates in their divan. Among historical figures, prophets, religion and statesmen have an important place in poetry. It is possible to see that the names of many artists and philosophers are frequently included in poems, except for their mesnevi heroes such as Leylâ and Mecnûn, Ferhat and Şîrîn, Yusûf and Züleyhâ, Vâmık and Azrâ, which took the second place in the personality staff. The mention of these personalities, which poets mentioned in terms of their own perspectives and imaginations, with different rhetoric and arts, makes the narration strong and rich.

In this study, it will be emphasized on the relatively clear identity of the lover whom the poet himself addressed, apart from the classical Turkish poetry tradition with rulers and statesmen, historical and mythological figures, story heroes who are in the Divan of Nebati, one of the leading poets of Azerbaijani field in XIX. Century. In addition to these individuals, it is also very remarkable that Hz. Ali is frequently discussed on various occasions, sometimes with expressions beyond the traditional Sunni understanding of İslam. The purpose of our study is to reveal the contribution of Nebâtî to the depth of meaning by making use of arts such as referral and simile in the narration of the people mentioned in the court and the events around them and determining the cultural richness of classical Turkısh poetry.

Keywords: Classical Turkish poetry, Nebâti Divan, mythological figures

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı geniş bir coğrafyaya ve altı yüzyıla yayılmış köklü geleneğiyle zengin bir edebiyattır. Bu edebiyat, Kur’an ayetleri ve hadisler, dinî ilimler, İslâm tarihi, tasavvuf, peygamber ve evliya hikâyeleri; tarihî, efsanevî olaylar ve kişiler; çağın ilimleri (Kimya, simya, hikmet, hey'et, felsefe, tıp, astronomi, musikî, beşerî ilimler vs.); Türk millî kültürü ve yerli malzeme; terimler, deyimler, atasözleri vb. ile renklenen dil öğeleri gibi pek çok kaynaktan beslenir. Zikredilen tüm bu zengin unsurlar dışında İran edebiyatının temel eserlerinden olan Şehnâme, Divan şiirinin mitolojik kaynaklarının başında gelmektedir. Özellikle divanlarda sıkça zikredilen şahıs kadrosunun oluşmasında Şehname'nin ayrı bir yeri olmuş; Şehnâme kahramanlarının hayatları ve maceraları, mitolojik motifler olarak çeşitli anlatılarda şairin hayal ve buluşlarına malzeme teşkil etmiştir.

Toplumda iz bırakmış tasavvuf büyükleri, devlet adamları, filozoflar, âlimler, şairler dışında Türk, Arap, Fars, Moğol, Çin, Yunan, Hint, Mısır gibi pek çok medeniyetten yükselen tarihi ve efsanevi şahsiyetler Divan şiirlerinde çeşitli vesilelerle yer alır. Bu çeşitliliğin temelinde, tarihi ve kültürel anlamda geniş bir coğrafyanın yüzlerce yıllık etkileşimi ile büyük oranda Müslüman filozofların tercüme faaliyetlerinin ortaya çıkardığı derin tesir söz konusudur. Tercümelerle felsefe, astronomi, tarih ve tıp alanından birçok şahsiyetin tanınması ve edebiyatta şahıs kadrosunun zenginliğinin artması mümkün olmuştur (Yekbaş, 283-284).

19. yüzyıl Azeri sahasının önemli şairlerinden olan Nebâtî, şiirlerinde anlatımı zenginleştirmek, duygu ve hayallerinin özgün ifadesinde yaralanmak üzere efsanevi ve mitolojik kahramanlardan sıkça söz etmiş ve bu şahısları çeşitli edebi sanatlarla birleştirerek anlatımını güçlendirmiştir. Nebâtî Divanı'nda yer alan şahsiyetleri şu başlıklar altında incelemek mümkündür.

TARİHİ ŞAHSİYETLER

1.Ali (Haydar, Murtaza, şâh-ı merdân, Sâhib-i şemşîr- i dû-dem)

Nebâtî, Hz Ali'nin gerçek ve samimi muhiplerindendir. Onun vasfında yazmış olduğu manzumelerle şair, okuyucuda derin ve kalbi hisler uyandırmayı başarır. Hz. Ali; Zülfikar adlı kılıcı, kölesi olan Kanber, eşi, oğlu Hz. Hüseyin, Düldül adlı atı, Hayber Kalesi'nin fethi esnasında gösterdiği kahramanlık, gücü ve cesareti gibi pek çok konuda sıkça zikredilmiştir.

Nebâtî'nin Hz. Ali'ye duyduğu sevgi, herhangi bir sevgiliye duyulan sevgiden daha derin, daha büyük ve coşkuludur. İhtiyarın elden gittiği, mest ve divane hale getiren, tüm varlığı aşkla dolduran bu duygunun ifadesi ile şair, bazen tüm gazellerindeki aşk terennümleriyle bahsettiği kişinin Hz. Ali olduğu hissini verir. Şâh-ı Lafetî, Şâh-ı Necef, Mevlâ, yâr, dilber, sanem gibi ifadeler çoğunlukla Hz. Ali için kullanılan unvanlardır. Sanki şairin tüm sözleri onun hatırına ve ona itafendir. Nebâtî, çok bilinen aşk hikâyelerini yerine her daim ondan söz etmeyi tercih ettiğini belirtir:

Hüsrev ü Şîrîn ü Ferhâdı Nîzâmîden sürûş

Kim Nebâtî dâim eyler Şâh-ı merdândan hadîs (2.K/ 17)

Onun şiirlerinde hiçbir şaha ya da devrin ileri gelen kişisine karşı aşırı bir övgü yoktur. Tüm övgüleri çoğunlukla Hz. Ali veya sevgili içindir. Sevgiliye duyulan mecâzi aşk ise genel olarak hakiki aşka geçişte bir başlangıç noktası olma esasını taşır. Bir şiirinde Nebâtî, han ve sultanlar yerine sevgiliyi methetme noktasındaki tercihini şöyle dile getirir:

Bir perî peyker nigârın vasfını şerh eylerem

Etmenem men özgeler tek hân u sultândan hadîs (3.G/ 14)

Şair, Yunûs peygamberden itibaren Hz Muhammed'e dek pek çok peygamberin Ali'yi zikretmesi gereğini ifade eder. Hatta, zor duruma düşen peygamberler Ali'nin sayesinde kurtuluşa ereceklerdir:

Hazreti Eyyübü çün etdi belâ-yı Hak naçar
Nîş-i kirmân eyledi cân-ı zaîfin zahmdâr
Çün ki tâbı kalmadı gitdi elinden îhtiyâr
Tâ ki zikr etdi bu ismi oldu gamdan rest-gâr
Şîr-i Yezdân şâh-ı merdân Haydar-ı Düldül-süvâr
Lâ fetâ illâ Ali lâ Seyfe illâ Zülfikâr ((1.Md/ 4)

Nebâtî, Hz Ali'yi samimi bir dille överken Şir-i Hüdâ, Şah-ı merdân, sâhib-i Zülfikar, şîr-i Hak gibi halk arasında oldukça meşhur olan lakapları da kullanır. Şair onu; sultan, fağfur, hakan, şah, gül bahçesi, Cennet'im ifadeleriyle zikreder:

Menim âlemde sultânım Alîdir
Menim mîr-i cihân-bânım Alîdir (8.K/ 1)

Ne Dârâ tanuram men ne Skender
Menim fağfûr u hakanım Alîdir (5.K/ 2)

Behişti zâhide verdim ser-â-ser
Menim gülzâr u Rıdvânım Alîdir (5.K/ 3)

Çeşitli vesilelerle "Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur." hadisine telmih yapılır ve iltica edilen tek kişinin de yine olacağı sıklıkla zikredilir:

Lâfetâ illâ Alî lâ-seyf illâ Zülfikâr
Sayhâ-yı Düldül-i felek-cevlânı gözler gözlerim (16. K/ 13)

Sanma Nebâtî üz tutup herkese îlticâ ider
Tarı bilir ki gözleri birce onın gözünde var (2.K/ 24)

2.Hükümdar ve devlet adamları

2.1.Muhammet şah

Kaçarlar Hanedanı Muhammet Şah zamanında yaşamış olan Nebâtî, onun güneşi kendisine taç ettiğini ve şahın zamanında zulümlerin son bulduğunu söylemektedir. O, âb-ı hayata bile meyletmeyen İskender şöhretli bir hükümdardır:

Şeh Muhammed şeh-i Sikender-şân

İltifât etmez âb-ı hayvâna (TB/ 22)

2.2.Mahmud gazi

Gazneliler devrinin büyük hükümdarı olan Gazneli Mahmud, sultan unvanını taşıyan ilk kişidir ve şairlere de şiire de büyük ehemmiyet vermiştir (Pala, 1995: 355). Divanda Gazneli Mahmut, memduhla kıyaslanarak onun yanında Sultan Mahmud'un da Kral Süleyman'ın da hükümdarlığının hiç kaldığı söylenir:

Pîr-i dil zînde vü şeb-i hîz ü ulûvvü'l-erkân

Şâh Mahmûd gaz(i) mîr Süleymân nâ nâ (1.K/ 66)

Türk hükümdarı Gazneli Mahmut, bir beyitte de Ayaz adlı kölesi ile maceraları yönüyle zikredilmektedir:

Deyiller bu idi zikri Mahmûdun

Durun kurbân edin Âyâza meni (1.K/ 79)

2.3.Firavûn

Firavûn, Musa'yı takibi sırasında Kızıldeniz'de boğulması yönüyle anılır:

Rûd neyle nece gark eylemen Firaûnu

Ki gelip macera-yı Mûsâ-yı imrân elime (54.G/ 16)

2.4.Âsâf

Âsâf, Hz. Süleyman'ın veziri İbn-i Barahyâ'nın adıdır. Kur'an'da nitelikleri belirtilmiştir. O, kimya, tılsım, vefk gibi ilimlerin mucidi kabul edilir (Onay, 1996: 106). Bu zat bir ileri görüşlülük, fazilet, idare ve tedbir timsali olduğundan Nebâtî, memduhu zikrederken onu Asâf'a benzetir:

Şâh-ı key- talat u zü-kâmet ü bürz ü bâzû

Pîr-i hoş-tîynet ü hoş-fıtrat u Âsâf-âsâ (1.K/ 63)

2.5. İskender

İskender âb-ı hayâtı aramak için karanlıklar ülkesine gidişi, bu yolculuk esnasında Hızır'dan ayrılması, Yecûc ve Mecûc kavmini engellemek için set yaptırması gibi hususiyetleri ile zikredilir. Aşağıdaki beyitte Üştibin'in burçları, İskender'in yaptırdığı sağlam şehir burçlarına benzetilmektedir:

Sedd-i İskender kimi her burcu bir hısn-i hasîn

Dîde-i bed-hᵛâha bir tîr ü kemândır Üştibîn (9.K/ 3)

3.Şair, sanatkâr ve filozoflar

3.1. Hafız

Nebâtî, büyük İranlı şair Hafız'a büyük bir hayranlık duyar. Hatta bir beytinde, onu bir mürşit olarak tarif edip fenâfillaha ulaşmak için ismini sıkça zikrettiğinden bahseder. Hafız, *ruh-ı pâk* ve *şair-i garrâ* olarak nitelendirilir. Bir manzumede, Anka kuşunun yavrusu olarak zikredilen bir zatın, şairin ruhuna Fatiha okumak suretiyle ruhunu kurtarabileceği söylenir. Bir başka yerde de, İran'da Hafız Divanı'nı rast gele açıp okumak ve yorumlamak suretiyle yapılan fal bakma âdeti şöyle ifade edilir:

Gel Allaha tevekkül et
Erenlere tevessül et
Hafıza bir tefeül et
Gör ne gelir fâla fâla (7.Ge/ 2)

Hafız'ın kanatları olduğunu söyleyen şair, gök gürlemesinin bu kanat sesleriyle oluştuğunu ve onun yanında ankânın görkeminin bile hiç kaldığını belirtir:

Hafızun şehperinin saytıdır yâ nara-yı rad
Devre bah gerdişe bah beççe-i ankâ neçidir (4.K/ 15)

3.2. Hayyâm

Hayyâm, fasık bir zat olarak nitelendirilir ve içkiden uzak durulması gereği, bu şair örnek gösterilerek öğütlenir. Hayyam'ın şarap sebebiyle hak yoldan çıktığı anlatılır:

Hamrdan ihtirâr kıl olma
Fıska meşhûr sende çün Hayyâm (TB/ 18)

3.3. Nizâmî

Hüsrev ü Şirin mesnevisinin yazarı olarak zikredilmektedir:

Hüsrev ü Şîrîn ü Ferhâdı Nîzâmîden sürûş
Kim Nebâtî daim eyler Şâh-ı merdândan hadîs (3.G/ 17)

3.4. Mânî

Mânî, Çinli bir nakkaştır. Zerdüşt dini ile Hristiyanlığı birleştirerek yeni bir din ortaya koymuş, resimlerini mucize diye göstererek peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Resim

mecmuasına Erjeng adı verilmektedir (Onay, 1996: 346) Mânî, divanda yaptığı resimlerin güzelliği yönüyle ele alınır. Sevgilinin güzelliği, Mani'nin Erjeng'ini bile utandırıp ondaki nakışları batıl kılar. Bu büyük ressam, sevgiliyi görünce kıskanmakta ve onun tasvirini yapamamış olmasının acizliğiyle dermansız dertlere düşmektedir:

Sûretin görcek acz eder Mânî düşdü bir derde yohdu dermânı

Lal-i lebinden âb-ı hayvânı her zamân gönlüm ister ay ister (10.B/ 4)

Sevgilinin ayva tüyleri öylesine güzel bir nakıştır ki sihir midir, yoksa resimleri de bir büyü olarak algılanan Mânî'nin işi midir bir türlü anlaşılamaz:

Sihrdir bu göresen yohsa ki Mânî işidir

Çohların eyleyecek men kimi âvâre bu hat (20.G/ 5)

3.5. Lokman, Aristo, Felâtun

Bu üç şahıs, bilgin kimlikleri yönüyle söz konusu edilmişlerdir. Ancak tüm bilgi ve becerilerine rağmen onlar bile aşk derdine çare bulamaz:

Lokmân u Felâtûn u Aristo edebilmez

Bu derde müdâvâ

Azdırdı meni bu kalem-i müşk-feşânım

Dönderdi inânım (6.Ms/ 11)

4.Diğer şahıslar:

4.1. Selmân-ı Farisî

Selmân-ı Farisî, sahabenin ulularından sayılan bir zattır. Hz. Muhammet ve Hz. Ali ile uzun müddet birlikte bulunmuş, İslam dinine önemli hizmetleri olmuştur. Nebâtî de bir beyitte onu keramet ve fazilet kaynağı, cömertlik membaı bir şah olarak nitelemekte ve ona olan özlemini dile getirmektedir:

Maden-i fazl u kerâmet menba-yı cûd u kerem

Şâh-ı âlem hᵛâce Selmânı gözler gözlerim (8.K/ 17)

"Ente minnî" Selmân-ı Farisî'ye itafen Peygamberin söylediği: "Selman bizdendir, ehl-i beyitimizdendir." anlamına gelen sözdür:

"Ente minnî" didi Selmâna nebî ayb olmaz

Sende Allah meake gün kimi peydâ görünür (3.K/ 51)

4.2. Zehrâ

Hz Muhammed'in kızı Fatıma'nın lakabıdır. Hz Ali'nin anlatıldığı bir şiirde onun eşi olması yönüyle söz konusu edilmektedir:

Atı Düldül kavli Kanber
Zevc-i Zehrâ bâb-ı şîr
Güzel adı verip zîver
Çarh-ı gerdâna gerdâna (9.Ge/ 4)

4.3. Hâtem-i Tayy

Cömertliğiyle ünlü Arap şairi ve kabile reisidir. Asıl ismi Abdullah Bin Sad'dır. Misapirververlik ve ihsanlar hususunda daha hayattayken bir darbımesel haline gelmiştir (Tökel, 2000: 454). Divanda bu zat, cömertliği ile söz konusu edilmiş ve memduhun cömertliğinin ve ihsanlarının yanında Hâtem-i Tayy'ın bile hiç kaldığı söylenmiştir:

Neçidir Hâtem-i Tayy himmet-i şâh-en-şâha bah
Yayılıp âlemi halka bütün ülkâ ülkâ (1.K/ 75)

4.4. Kanber

Hz. Ali'nin kölesi olan Kanber, ona derinden bağlılığı yönüyle zikredilir. Âşık, şah olan sevgili için Kanber misali bir köledir:

O dem ki rabbiye'l-ala
Âlemi etdi hüveydâ
Seni bir şâh-ı lâ-fetâ
Meni bir Kanber yaradıp (1.Ge/ 8)

Beyitlerde köle-kayser tezadı yapan Nebâtî, Kanber'e köle olup onun yolundan giden bir kişinin, sultanlar karşısında dahi baş eğmeyeceğini, tüm makamların üstünde bulunacağını söyler. Mesih bile, güneşin bulunduğu katta dönüp dururken Ali'yi ve Kanber'i zikretmektedir:

Almış eline şir-i hûrşîdi Mesîhâ
Gerdişdedir dâim
Her dem çakurır sıdkıyla yâ sâkî-i Kevser
Yâ hᵛâce-i Kanber (2.Ms/ 5)

4.5. Âzer

Âzer aslında bir putun ismidir. Ancak, Hz. İbrahim'in babası, put yapıp satmakla meşgul olduğundan Âzer olarak da bilinmektedir (Onay, 1996: 125). Bir beyitte, sevgilinin güzelliği

putlarla kıyaslanarak yârin, yüzündeki örtüyü kaldırıp güzelliğini göstermesiyle Âzer'in putlara tapınmayı bırakacağı söylenir:

Perde üzünden eger salsa menim dilberim
Terk kılar büt-perest büt-gede-i Âzeri (58.G/ 3)

4.6. Sâmiri

Sâmiri, Firavûn'un önde gelen büyücülerinden biridir (Yıldırım, 2008: 604). Kuran'da da adı geçen, büyücülük ve sihirbazlığıyla bilinen Sâmiri, divanda yine bu özelliğiyle anılır ve sevgilinin gözlerinin benzetileni olarak karşımıza çıkar:

Sâmiri sihrini kılıp zâhir
Nergis-i şûh u pür-humâr gene (TB/ 12)

4.7. Kârûn

Kârûn, rivayete göre, Hz. Musa'nın kavminden hatta akrabalarından biri olup çok zengin; ancak cimri ve zalim bir kişidir. Allah ona büyük bir servet vermesine rağmen, zekât vermeyip kibirlendiği için, Musa'nın bedduası neticesinde servetiyle birlikte yere geçmiştir (Yıldırım, 2008: 449). Karûn zenginlik sembolüdür ve şair, bir kadehle gönlünün müflislikten uzaklaşarak Karûn gibi olacağını söyler. Âşığın çaresiz ve kötü durumuna karşın, Allah'ın takdiriyle sevgilinin nasibinin Karûn misali devlete konmak olduğu anlatır. Nebâtî aşağıdaki beyitte, Allah'tan içinde bulunduğu zor durumdan kurtulup ters giden talihinin değişmesini ve Karûn'un şansına ulaşabilmeyi dilemektedir:

Bu âteş-i cân-sûzı eyle serd ü selâmet
Men âcize Yâ Rab
Sabrım kesilipdir görürem bahtımı varûn
Çün tâli-yi Kârûn (8.Ms/ 8)

Bir beyitte de şair, memduhun servetinin, altın ve gümüşlerinin Karûn'un hazineleri gibi artması için dua eder:

Genc-i Kârûn kimi sen cem edesen sîm ü zeri
Sâhib-i memleket hüsrev ü hâkân olasan (40.G/ 10)

4.8. Şeyh Sanân

Şeyh Sanân'ın asıl adı Abdurrezzak'tır. Efsaneye göre o, çok sayıda müridi olan takva sahibi bir şeyh iken bir gece rüyasında, Hıristiyan bir güzeli görüp ona âşık olur ve kızı bulmak için müritleriyle Anadolu'ya gelir. Bu kız, bir Rum kayserinin kızıdır ve Şeyh Sanân onunla evlenebilmek için babasının şartlarını yerine getirmek durumundadır. Bu şartlar arasında içki içmek, zünnar bağlamak ve domuz çobanlığı yapmak da vardır (Tökel, 2000: 411) Nebâtî

Divanı'nda sıkça söz konusu edilen Şeyh Sanân, Hıristiyan kızına aşkı, boynuna zünnar bağlaması, kiliselerde ruhbanlık edişi yönüyle anılır. Zâhidin Hıristiyan güzellerini görmesi halinde kendisini tutamayacağı ve bu güzelliğe karşı koyamayan kişileri de böylece ayıplamaktan vazgeçeceği söylenir.

Şair, Şeyh Sanân'ın hikâyesini, kendi hayat hikâyesine benzemesi yönüyle sık sık zikreder ve onunla arasında çeşitli sebeplerle teşbih ilgisi kurar. Nebâtî, devrinde yaşayanların onu tanıması halinde, Şeyh Sanân'ın küfrüne bile şükür edeceklerini çekinmeden şöyle ifade etmektedir:

Eger bu rûzgâr ehli haberdâr olsalar menden

Yakînimdir ki min yıl şükr ederler küfr-i Sanâna (55.G/ 12)

4.9. Gezgez

Gezgez, Nebâtî'nin sevgilisinin adıdır. Bu ad, onun lirik şiirlerinin genelinde Leylâ, Aslı, Azrâ, Züleyhâ olarak geleneksel sevgili imajıyla birleşmiş şekilde zikredilir. Şairin hem "Gezgez" redifli gazelinde hem de diğer şiirlerinde sıkça adı geçen bu kadın, genellikle eşsiz güzelliği yönüyle söz konusu edilmektedir. O, peri ve meleklere dahi benzetmenin mümkün olmadığı bir huridir:

Nisbeti yoh perîye Gezgezin Allah bilir

Melegin haddi nedi hûrîydi hûra hûra (1.K/ 8)

Şiirlerde genellikle tek tek sayılan sevgiliye ait güzellik nişanelerinin hepsi onda toplanmıştır. Gezgez'in bir benzeri daha yoktur. Onun serv-i hıramân olan endamı yerine şimşada bakmak ya da o dururken başka goncaları dermek mümkün değildir. Bir gazelinde şair, Gezgez'in reyhan kokulu bir bade olduğunu; âb-ı hayât, Kevser veya zemzem gibi suların yanında söz konusu edilemeyeceğini söyler. Beyitlerin devamında aynı üslupla; yakut, zeberced ve inci gibi kıymetli taşları sıralar ve onların da sevgilisi yanında bir hiç olduğunu belirtir. Mecnun'un kalbini kırmak, onu küstürmek pahasına da olsa, Leyla'nın Gezgez'le hem-tâ olabilmesinin imkânsızlığını dile getirir:

Korhuram inciye Mecnûn küse menden yohsa

Diyerem Gezgeze hemtâ ola Leylâ neçidir (4.K/ 20)

Her güzel, naz ve nezaket bilmez; ama Gezgez hem güzeldir hem de huyuyla, tabiatıyla hoşnutluk vermektedir. O, tüm efsanevi güzellerle kıyaslanarak tüm âlem gezilse bile böyle birini bulmanın imkânı olmadığı belirtilir. Şîrîn de Züleyhâ da Leylâ da artık yok olup gitmişken o asrın âfet-i devranı Gezgez'dir:

Gitdi Şîrîn ü Züleyhâ ele gelmez Leylâ

İtdi bu asrda kim âfet-i devrân Gezgez (11. G/ 7)

Bir beytinde Gezgez'e hitaben zühdü, ibadeti bir yana bırak, şimdi eğlence ve içki zamanıdır, hatırlatmasında bulunan şairin şiir dünyasında, dünyevi aşkın esas objesi olan Gezgez bir Hristiyan kızıdır:

İstesen kim bilesen kimdi bu inşânı kılan

Gezgezem kan içici duhter-i tersâyam men (44.G/ 12)

4.10. Selmâ

Selmâ, Nebati'nin Divanı'nda sevgili olarak zikrettiği bir diğer kadının adıdır. Şair, Selmâ'nın Üştibin'de yaşadığını söyler; kendisinden kusurlarını affetmesini diler ve sabah rüzgârından Selma'nın bulunduğu yere giderek selamını iletmesini ister. Nebâtî'nin ondan tek beklentisi yalnızca hatırlanmaktır:

Sabâ bu arzını eyle salmaya

Menim selâmımı yetür kûy-ı Selmâya

Yene gerek meni yâda salmaya

Onun Nebâtî tek ayağı gerek (4.T/ 5)

EFSANEVİ VE MİTOLOJİK ŞAHSİYETLER

1. Cemşîd

Klasik şiirde, baharın ve baharın başlangıcı kabul edilen Nevruz'un getirdiği sevinç, coşkunluk işlenirken Cemşîd'den de sıkça söz edilmektedir. İran mitolojisine göre Cem, dünyayı dolaşırken yolunun düştüğü Azerbaycan'da yüksek bir yere mücevherlerle süslü bir taht kurdurmuş ve bu tahta oturduğunda taht parlayarak etrafa ışık saçmıştır. Bunu gören halk da ona Cem-şîd adını verir. "–şîd" Farsçada ışık anlamına gelmektedir (Ayvazoğlu, 2004: 41). Şarabı bulduğuna inanılan Cem; mey, meyhane, kadeh gibi mazmunlar ile anılır. Cem'in kadehini eline alan âşığın gönlü, Allah'ın esmalarının zuhur ettiği bir aynaya döner:

Câm-ı Cemşîdi aceb müft getirdüm elime

Levh-i dil âyîne-i mazhar-ı esmâ görünür (3.K/ 53)

2. Dârâ

Erdeşir-i Dırazdest'in oğludur ve on dört yıl boyunca İran'a hükmetmiş Ahameniş kralıdır. Döneminde Makedonya kralı İskender'le art arda üç büyük savaş yapıp yenilerek Kirman'a sığınmıştır. Bu sebeple genel olarak İskender'le birlikte anılır. Büyük bir saltanat ve şa'şaya sahip olması, taç ve tahtının dillere destan olması nedeniyle İran ve Türk şairleri tarafından çokça konu edilir (Erzen, 2011: 134) Nebâtî bir beytinde, Darâ ve İskender'i zikrederek Hz. Ali yanında bu iki hükümdarın adının anılamayacağını belirtmektedir:

Ne Dârâ tanıram men ne Skender

Menim fağfûr u hakanım Alîdir (5.K/ 12)

3.Rüstem

Devrin hükümdarı olan Muhammet Şah övülürken cesaret ve kahramanlığıyla tanınan Rüstem'e benzetilir ve onun yiğitliğinin destansı olduğu vurgulanır. Ayrıca Zâl'ın oğlu olan Rüstem, Rüstem-i Zâl olarak anılır ve kuvvet sembolü olarak bilinir. Bu sebeple şair, bazen pehlivanları görüp onları Rüstem'le kıyaslama yoluna gider. Bazen de kendisini onunla kıyaslayıp daha üstün olduğundan bahseder. Nebâtî bir beyitte, kuyuya atılan Bijen'in Rüstem tarafından kurtarılması hadisesine telmih yapmaktadır:

Çâh-ı mezelletde bend-i Bîjen olup müstemend

Hâlin onun kim eder Rüstem-i destâna arz (22.G/ 6)

Bir başka beyitte de şair, Rüstem'in heybetinden aslanların bile ormanda kükreyemediklerini abartılı bir üslupla şöyle ifade eder:

Hani Rüstem ki heybetinden onun

Dem çekmezdi bîşede zırgâm (TB/ 8)

4. Sâm

Neriman'ın oğlu Sâm olarak da bilinen Şehnâme'nin ünlü kahramanıdır. Bir manzumede adı şu şekilde geçmektedir:

Kaçmak gerek âheste bu meydân-ı belâdan

Bir künc-i nihâna

Bu arãda baş koydu be-Sâm-ı dil-âver

Çoh sâhib-i efser (2.Ms/ 9)

5. Efresiyâb

Şehname'ye göre Efresiyab, Feridun'un torunlarındandır. Bir Türk hükümdarıdır ve Rüstem ile savaşmasından dolayı İran'da pek sevilmez (Tökel, 2000: 159). Aşağıdaki beyitte Ebresiyab'ın savaşlarda yaptığı düşünülen hilelerden bahsedilmektedir:

Hani Efresiyâb-ı pür-nîreng

Noldu salsal o kebîr dîv-endâm (TB/ 23)

6. Güzen-i Gûr

Bu zat bir beyitte söz konusu edilmiş ve eşek avına merakından dolayı mağaralarda ve çeşitli yerlerde bulunması hatırlatılmıştır:

Gehî şîr ü peleng geh Güzen ü Gûra yoldaşam
Yatağım geh cebel geh deşt ü künc-i hâr olmuş (6.K/ 19)

7. Ehrimen

Şeytan ve dev anlamlarına gelmektedir. Zerdüştlerin inandıkları kötülük ve karanlık tanrısına bu ad verilir (Tökel, 2000: 160). Ehrimen, divanda Süleyman peygamber ile anılır ve çevresine zarar vermesi, etrafı yakıp yıkması yönüyle anlatılır:

Ehrimen tek neçe yol aşk busâtın yıkdım
Gene fermân-ı Süleymân ile ferrâş oldum (33.G/ 3)

8. Bijen

Bijen, İran mitolojisindeki meşhur kahraman Rüstem'in kız kardeşinin oğludur. Efresiyab'ın kızına âşık olduğu için bir kuyuya hapsedilmiş ve Rüstem tarafından kurtarılmıştır (Erzen, 2013: 809) Aşağıdaki beyitte bu olay işlenmektedir:

Hâlin onun kim eder Rüstem-i destâna arz
Düşdü Bîjen kuyuya görgeç o çâh-ı zekanı (22.G/ 3)

9. Şâpûr

Asıl adı şehzade anlamına gelen Şahpurdur. Bu isimle anılan pek çok hükümdar vardır (Onay, 1996: 76). Bir beyitte şöyle geçer:

Gönderem Isfâhâna Şâpûrı
Şekeri yâra eyleyim ağyâr (TB/ 12)

10. Hızır

Divan şiirinde mitolojik kimliği ön plana çıkarılan Hızır, Nebâtî Divanı'nda bir peygamber olarak ifade edilmektedir. O, yolda kalan veya yolunu kaybedenlerin yardımına koşan bir rehber olarak düşünüldüğünde Hızır gibi, insanı çöllerde kaybolmaktan kurtaracak, aşk yolunda rehberlik edecek bir mürşidin mutlaka olması gerektiği vurgulanır. Hızır'ın ilm-i ledünne sahip olduğuna dair inanç dile getirilir. Hızır, tüm gözlerden nihandır ve Nebâtî, kendini bu yönüyle ona benzetir:

Olmuşam Hızr-sıfat perde-i îhfâda nihân
Gene bu âlem-ârâ gün kimi peydâyam men (44.G/ 6)

HİKÂYE KAHRAMANLARI

1. Leylâ ve Mecnûn

Leylâ ile Mecnun, divanda sıkça söz konusu edilen hikâye kahramanları arasındadır. Manzumelerde, Mecnûn'un aşkından çöllere düşmesi; insanlardan uzak, dağlarda yaşaması; gönlünün yaralı oluşu; aşk sebebiyle aklını yitirmesi gibi olaylar işlenir. Genellikle Leylâ sevgilinin, Mecnûn ise âşığın benzetileni olarak kullanılmasına karşın şair, Mecnûn'u asla kendisine denk göremeyeceğini sıklıkla ifade eder:

Bes ki meni görcek mana vahşî kimi bahdın

Şimdi dahi Mecnûn mana hem-tâ olabilmez (11.G/ 6)

Sevgili, Leylâ-yı sânî'dir; ancak Leylâ'dan çok daha güzeldir. Nebâtî, Mecnûn'un kırılma ihtimalini göz önünde bulundursa da Leylâ'nın sevgiliye benzer olamayacağını söylemekten geri durmaz:

Korhuram inciye Mecnûn küse menden yohsa

Diyerem Gezgeze hemtâ ola Leylâ neçidir (4.K/ 20)

Mecnûn, halk tarafından sürekli kınanmakta, rüsva olmaktadır. Mecnûn'u ayıplayan insanlara şair, onu kınarken insaflı olun çünkü Mecnûn'un divane olmasına sebep Leylâ değil; Allah aşkıdır, hatırlatması yapar:

Hakdı Mecnûna kılan tane velî insâfen

Onu dîvâne kılan Hakdı ne Leylâ Leylâ (1.K/ 35)

Pek çok kişi, Leylâ'ya âşık olmuş ve bu durumu dile getirmiş olsa da kimse Mecnun kadar bu yolda yanıp kül olmuş, kendini feda etmiş değildir. Onların aşkı bu sebeple sadece laftan ibarettir:

Leylâ Leylâ söyleyip çohlar der kim âşıkam

Lîk Mecnûn tek onun bir dağdârı yohdu yoh (6.G/ 3)

2. Hüsrev, Şîrîn, Ferhât

Ferhât, yalnızca bir kazma kullanarak aşkın gücüyle dağı delmesi, oldukça hünerli bir usta olması ve aşk yolunda çektiği sıkıntılarla söz konusu edilir. Ferhat'ın kazması, aşk uğruna taşlara her vurulduğunda çıkan seslerin ritmiyle, tüm dünyanın raks edeceği söylenir. Bazen de şair; Ferhât, Şirin için bir dağ deldiyse ben bir günde bin dağ deliyorum, diyerek ona nispet yapar ve aşk yolunda çektiği cefaları anlatır:

Eger Şîrîn içün dağ deldi derler ise Ferhâda

Beli bir günde min dağ deler Ferhâda nisbet var (11.G/ 3)

Şirin ve Hüsrev'in adları, tevriyeli kullanımlarıyla çeşitli söz oyunlarına imkân verecek biçimde karşımıza çıkar:

Çalaram daşa külüngü bele şîrîn şîrîn

Câm-ı aşkı vere ger hüsrev-i hûbân elime (54.G/ 3)

Hüsrev ü Şirin mesnevisinin yazarı olan Nizâmî'den de bahseden şair, bu âşıkların hikâyesi yerine, kendisinin her daim asıl sevgili kabul ettiği Hz. Ali'den bahsedeceğini vurgular:

Hüsrev ü Şîrîn ü Ferhâdı Nîzâmîden sürûş

Kim Nebâtî dâim eyler Şâh-ı merdândan hadîs (3.G/ 17)

3. Vâmık ve Azrâ

Sevgili, beyitlerde bazen Azrâ'ya bazen de tatlı sözlü olması yönüyle Vamık'a benzetilir. Nebâtî, insanların sevgiliyle kendisinin aşkını anmak yerine, Vâmık ve Azrâ'nın adını anmasının anlamsızlığını dile getirir. Bir beyitte, gezinti esnasında bu iki büyük âşığın isimlerinin ansızın aklına geldiğini ifade eder. Bir başka beyitte ise, aşk haliyle kendinden geçen şair, aşk divanının yazarını da meşhur âşık ve maşûklardan olan Vamık ile Azrâ'nın kim olduklarını da bilemez halde olduğunu şöyle anlatmaktadır:

Levhaşallah kimdi bilmem aş dîvânın yazarı

Âşık u maşûk kimdir Vâmık u Azrâ nedir (14.G/ 9)

4. Yusûf u Züleyhâ

Yûsuf, şiirlerde genellikle eşsiz güzelliği sebebiyle sevgilinin benzetileni olarak anılır veya sevgili, yine güzelliği yönüyle Züleyhâ'ya teşbih edilir. Yusûf, ayrıca Züleyha tarafından gömleğinin yırtılması, kıskançlık sebebiyle zindanlara atılması ve orada yaşadığı sıkıntılar; Züleyhâ ise Yusûf'un zindana atılmasına sebep oluşu ve yaşlı bir kadınken Allah'ın emriyle gençleşip güzelleşmesi gibi hususiyetleri ile zikredilir. Mısır azizi olan Yusûf'a, Züleyhâ gibi binlerce kişinin hizmetçi, köle olduğu hadisesine şu şekilde değinilmiştir:

Yûsuf-ı Mısr tek azîz-i cihân

Min Züleyhâ ona kemin huddâm (TB/ 6)

SONUÇ

Klasik Türk Edebiyatı konuları ve kaynakları açısından oldukça zengin bir mazmunlar edebiyatıdır. Bu edebiyatta özellikle Fars kültürünün bilgi ve birikimi derin bir etkiye sahip olmuş; şairler manzumelerinde, farklı hususiyetleri ile din ve devlet büyüklerine; felsefe, tıp,

astronomi gibi alanlarda çalışmış âlimlere; tarihi ve mitolojik şahıslar, hikâye kahramanları ve onlarla ilgili anlatılara çokça yer vermişlerdir. Şiirlerde çoğunlukla sembol haline gelen ve Doğu-Batı kaynaklı kültürlere ait birer motif olarak yüzlerce yıl zikredilen bu şahısların divanlara ne şekilde yansıdığının tespiti, manzumelerdeki mefhumlar dünyasının genişliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın konusu olan Seyyid Ebu'l-Kasım Nebâtî, XIX. yy'da Güney Azerbaycan'da yetişmiş; çağında ve sonraki zamanlarda iz bırakmış önemli bir şairdir. İran coğrafyasında yetişen Nebâtî, özellikle Fars kökenli mitolojik şahsiyetlere divanında ağırlıklı biçimde yer verir. Onun şiirlerinde devrin devlet adamlarından pek bahsedilmez ve onlara sunulmuş övgü mahiyetinde manzumeler oldukça azdır. Nebâtî'nin zikretmiş olduğu şahıslar arasında özellikle Hz. Ali'nin ve büyük İranlı şair Hafız'ın ayrı bir yeri vardır. Şair, onları kurtuluşa götüren bir rehber olarak görür ve şiirlerinde sıklıkla metheder.

Nebâtî Divanı'da mitolojik şahsiyetler anılırken bu şahısların, genellikle memduhun övgüsünde teşbih unsuru olarak kullanılmasının yanı sıra çeşitli anlatılardaki maceraları bağlamında söz konusu edildikleri görülür. Hikâye kahramanları ve onlarla ilgili olayların ele alınışında ise, büyük oranda sevgili ve âşıkla ilgili mukayeseler doğrultusunda anlatımın şekillendirilmiş olduğu dikkat çeker.

KAYNAKÇA

Ayvazoğlu, Beşir (2004). Güller Kitabı. İstanbul: Ötüken Yayınevi

Erzen, M. Halil (2013). "Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev'izâde Atâyî Divanı" Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/4 Spring. Ankara. s. 835-854

Erzen, Mehmet Halil (2011). İhyâ Divanı (İnceleme-Tahlil- Metin). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Onay, A.T. (1996). Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. (Haz. Cemal Kurnaz). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Pala, İskender (1995). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları

Tökel, Dursun Ali (2000). Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar. Ankara: Akçağ Yayınları

Yekbaş, Hakan (2010). "Divan Şiirinde Yunanî Şahsiyetler". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research. Volume: 3 Issue: 15 Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı. s. 281-300

Yıldırım, Nimet (2008). Fars Mitolojisi Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

PANDEMİ SÜRECİNİN İLAHİYAT ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDEKİ PSİKOSOSYAL ETKİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF THE PSYCHOSOCIAL EFFECTS OF THE PANDEMIA PROCESS ON THE THEOLOGY STUDENTS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YAKUT
Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri ABD
Orcid: 0000-0002-3189-2123

ÖZET

Öz: İnsanın psikososyal dünyasının şekillenmesinde belirleyici etkenlerden birisi olarak dinin olduğu kabul gören bir öngörüdür. Fizyolojik, sosyal, duygusal, dilsel ve bilişsel açıdan olduğu gibi dini açıdan da gelişim süreci yaşayan insanın, dengeli bir kişilik oluşturabilmesi ve her açıdan sağlıklı olabilmesi gelişim sürecinin işleyişindeki başarısına bağlı olarak şekillenen bir hususdur. Bu açıdan dinin insana beklenen katkıyı sağlaması, dini gelişimini ve de din ile kurduğu ilişkinin pozitif ya da negatif yönünü direkt etkileme potansiyeli bulunan din eğitimidir. Kaliteli bir din eğitimi dine yüklenen olumlu anlama bağlı olarak hayatta pozitif dokunuşlar olarak karşılık bulurken; kalitesiz bir din eğitimi ise hayatta pek çok psikososyal problem olarak karşılık bulur. Din eğitiminin kalitesini etkileyen hususlardan birisi olarak din eğitimcilerinin psikolojik sağlık düzeylerini göstermek mümkündür. Psikolojik açıdan sağlıklı olmayan din eğitimcilerinin, bireylerin din ile pozitif yönlü bir ilişki kurmalarına katkı sağlamaları beklenemez. Bu bağlamda araştırmamız sosyal hayatın tüm boyutlarında olduğu gibi insanın psikolojik dünyasında da çeşitli kırılmalara kaynaklık ettiği görülen küresel salgın pandemi sürecinin din eğitimcisi adayı olan İlahiyat öğrencileri üzerindeki psikososyal etkilerini araştırma amacı taşımaktadır. Araştırma örneklemini, interaktif olarak düzenlediğimiz ankete katılan 222 (%62) kız ve 136 (%38) erkek olmak üzere toplam 358 İlahiyat öğrencisi oluşturmaktadır. "Kişisel bilgi formu" ile İlahiyat öğrencilerinin pandemi sürecindeki psikososyal düzeylerini belirlemeye yönelik yirmi dört maddeden oluşan "Pandemi anketi" kullanılarak elde edilen verilerin SPSS programında frekans, aritmetik ortalama, standart sapma; anket değerlerinin normal dağılım puan aralığında olmaması üzerine nonparametrik testlerden Mann Whitney U, Kruskal Wallis H ve Post hoc analiz işlemleri anlamlılık düzeyi $p<0,05$ kabul edilerek yapılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: "Cinsiyet, sınıf, öğretim programı, yaşanılan coğrafi bölge, bölümü isteyerek tercih" değişkenlerinin örneklemin pandemi sürecindeki psikososyal durumu üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı; "ekonomik durum ile yaşantıda dini referans alma" değişkenlerinin oluşturduğu farkın ise anlamlı olduğu; ankette örneklem üzerinde en yüksek etki düzeyine pandemi sürecinde öncesine göre ölümü düşünme sıklığı maddesinin ulaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi**,** Pandemi, İlahiyat, Dinî Gelişim.

ABSTRACT

It is an accepted prediction that religion is one of the determining factors in shaping the psychosocial world of man. The ability of a person, who has experienced a development process in terms of physiological, social, emotional, linguistic and cognitive as well as religious aspects,

to form a balanced personality and to be healthy in all aspects is a matter that is shaped by the success of the development process. In this respect, it is religious education that has the potential to directly affect the expected contribution of religion to human beings, religious development and the positive or negative aspects of the relationship it establishes with religion. While a quality religious education finds positive touches in life depending on the positive meaning attributed to religion; A poor quality religious education corresponds to many psychosocial problems in life. It is possible to show the psychological health level of religious educators as one of the factors affecting the quality of religious education. Psychologically unhealthy religious educators cannot be expected to contribute to individuals' establishing a positive relationship with religion. In this context, our research aims to investigate the psychosocial effects of the global epidemic pandemic process, which is seen to be the source of various fractures in the psychological world of human beings, as in all dimensions of social life, on theology students who are candidate religious educators. The research sample consists of a total of 358 Theology students, 222 (62%) girls and 136 (38%) boys, who randomly participated in the questionnaire we organized interactively. With the "personal information form", the data obtained using the "Pandemic questionnaire" consisting of twenty four items aimed at determining the psychosocial levels of the students of Theology during the pandemic process, were determined in the SPSS program by frequency, arithmetic mean, standard deviation; As the survey values were not within the normal distribution score range, the Mann Whitney U, Kruskal Wallis H and Post hoc analysis procedures, which are among the nonparametric tests, were performed with the significance level of $p < 0.05$ and the following results were obtained: The effect of the variables "gender, class, curriculum, geographical area, and willingly choosing the department" on the psychosocial state of the sample during the pandemic process is not statistically significant; The difference between "taking religious reference in economic situation and life" variables is significant; In the questionnaire, it was determined that the item “Frequency of thinking about death” during the pandemic process reached the highest effect on the sample.

Keywords: Psychology Of Religion, Pandemic, Theology, Religious Development.

ERKEN DÖNEM FIKIH USÛLÜNDE MU'TEZİLE ETKİSİ: İBRAHİM B. SEYYÂR EN-NAZZÂM ÖRNEĞİ (Ö. 231/845)

INFLUENCE OF MUʿTAZILA IN EARLY PERIOD OF UṢŪL AL-FIQH: THE CASE OF IBRĀHĪM IBN SAYYĀR AL-NAẒẒĀM (D. 231/845)

Dr. Öğr. Üyesi Zuhal DAĞ

Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı,

ORCID NO: 0000-0002-9019-0199

ÖZET

Bu çalışmada Mutezilenin önde gelen isimlerinden birisi olan İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm'ın fıkıh usûlü alanındaki görüşleri ele alınmıştır. Çoğunlukla felsefeci ve kelamcı kimliğiyle ön plana çıkan Nazzâm'ın usûl görüşleri günümüze kadar tartışılmaya devam etmiştir. Sahabe ile ilgili kullandığı yergi ifadeleri, onun erken dönemlerden itibaren ulema arasında dışlanmasına sebep olmuşsa da onun görüşlerini sürdüren kişiler zaman zaman ortaya çıkmıştır. Nazzâm'ın bizzat yazdığı eserler elimizde mevcut olmadığı için onun düşüncelerine, diğer kaynaklar sayesinde ulaşmaktayız. Usûl eserlerinde ona nispet edilen görüşleri genel bir sınıflandırmayla haber, kıyas ve icmâ başlıklarında toplamak mümkündür. Onun din anlayışında, hükmün kaynağını açık ve kesin nasslar oluşturur. Buna bağlı olarak nassların anlaşılmasında dilin imkânlarının sonuna kadar kullanılması gerektiğini savunur ve şer'î kıyası reddeder. Onun bilgi anlayışında duyular ve aklın dışındaki diğer bilgi vasıtalarına yer yoktur. Bu nedenle tecrübeye dayanan bir karine ile desteklenmeyen haberlerin bilgi değerinin olmadığını söyler. Haber konusundaki bu genel tavrı, mütevâtir haber ile haber-i vâhid hususlarında da kendisini gösterir. Ona göre tevatürün delil olabilmesi için tecrübeye dayanması şarttır. Ayrıca karinelere bağlı olarak haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmesi mümkündür. Şer'î konularda kıyasa başvurulmasına karşı çıkan Nazzâm, muhaliflerini kıyas konusunda tutarsız olmakla itham eder. Ona göre illet mansûs olduğu takdirde, aynı illete sahip diğer meselelerin hükmünün nassa katılması kıyas olarak nitelenemez. O bu durumu umûm kapsamında değerlendirir. Kaynaklarda Nazzâm'ın icmâın hücciyyetini reddettiği ifade edilir. Fakat o icmâı topyekûn reddetmez. Ona göre rey ve içtihada dayanan icmâ geçersizdir. Buna karşılık üzerinde icmâ edilen haberler hüccettir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuk Usûlü, Mu'tezile, Nazzâm

ABSTRACT

In this study, one of the leading figures of Muʿtazila Ibrāhīm ibn Sayyār al-Naẓẓām's views in the field of uṣūl al-fiqh were discussed. Methodological views of Naẓẓām who is mostly known as a philosopher and a theologian (mutakallim), have continued to be discussed until today. Although he's been excluded from among the scholars (ʿulamāʾ) from the early periods because of his execrative expressions about ṣaḥāba, the people who pursue his views have emerged from time to time. Since we do not have Naẓẓām's personally written works, we reach his thoughts

through other sources. It is possible to collect the opinions that are attributed to him in the uṣūl works under the head of khabar, analogy and ijmāʿ with a general classification. In his understanding of religion, apparent and precise texts (nuṣūṣ) are the source of the rule (al-ḥukm). Therefore, he argues that linguistic competence should be used to the full extent in the understanding of nuṣūṣ and he rejects legal analogy (al-qiyās al-sharʿī). In his epistemology there is no room for other means of knowledge except for senses and reason. Thus, He says that khabars have no epistemological value that are not supported by an external evidence (qarīna) based on experience. His attitude about khabars appears both in the mutawātir report and unit-report. According to him, it's essential that tawātur must be based on experience in order to be ḥujja. In addition, the unit-report can impose certainty with external evidence. Naẓẓām, who rejects analogy in the legal issues, accuses his dissenters of being inconsistent. According to him, if the cause is textually identified (al-ʿilla al-manṣūṣa), to convey qualification of other issues which have same cause to naṣṣ, cannot be considered as analogy. He evaluates this situation within the context of ʿumūm. It's said in the sources that Naẓẓām rejects ijmāʿs being a legal source (ḥujja). But he doesn't reject it altogether. According to him, the consensus based on ra'y and ijtihad is invalid. On the contrary, consensual khabars are legal source.

Keywords: Islamic Law Methodology, al-Muʿtazila, al-Naẓẓām

GİRİŞ

Hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmayan İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm'ın doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda Basra'da dünyaya geldiği, eğitimini dayısı Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın yanında sürdürdüğü ve onunla birlikte birçok ilmi toplantı ve münazaraya katıldığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca Hicri 200 yılından sonra, Halife Memun'un daveti üzerine, onunla birlikte Bağdat'a giderek hem yöneticiler hem de Bağdat Mutezilîleri üzerinde etkili olduğu, idareciler ile yakın ilişkiler kurduğu belirtilmektedir. Asıl uğraşı alanı diğer dinler, kelâm ve felsefe olan Nazzâm, burada ehl-i hadis ve ehl-i reyin temsilcileri ile münazaraya girmiş özellikle Hanefîlerin rey ve kıyas teorilerine eleştiriler yöneltmiştir. Mutezilenin önemli düşünürlerinden biri kabul edilen Nazzâm'ın kendi eserleri günümüze ulaşmadığı için onun görüşlerine, kelam ve fıkıh usûlünün yanı sıra makâlât türü eserler yoluyla ulaşmaktayız. Ayrıca sahabe de dâhil olmak üzere hadis râvîlerine yönelttiği sert tenkitler nedeniyle, hadisle ilgili eserlerde de ondan bahsedilmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra öğrencisi Câhız'a (ö. 255/869) nispet edilen *Uṣûlü'l-futya* adlı eserden alıntı yapan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve bazı Şiî kaynaklar sayesinde onun görüşlerinden haberdar olmaktayız. Bilhassa muhalifleri tarafından ahlâkî zafiyetlerinin olduğu ifade edilmiştir. Fakat öğrencisi Câhız ve Bağdat Mutezilesinin önemli isimlerinden biri olan Hayyât (ö. 300/913) gibi kişiler, savunmacı bir yaklaşımla onu tezkiye etmişlerdir. Tercüme ve telif faaliyetlerinin devam ettiği ve buna bağlı olarak İslam dünyasında fikir hareketlerinin olduğu bir dönemde yaşayan Nazzâm'ın görüşleri, o hayattayken etkisini gösterdiği gibi sonraki süreçte de tartışılmaya ve bazı kişilerce benimsenmeye devam etmiştir. Örneğin Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) ona muhalif olmalarına rağmen cüz lâ yetecezzâ, icmâ ve kıyas gibi

konularda onun etkisinde kalmıştır. Nazzâm'ın hicri 231 yılında Bağdat'ta vefat ettiği rivayet edilir (Ebû Rîde, 1946, 1-14; Çelebi, 2006).

Kelamcı ve felsefeci kimliğiyle ön plana çıkan Nazzâm'ın fıkha ve fıkıh usûlüne dair marjinal kabul edilen bazı görüşleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra dini hükümlerin Kitab'ın tevile açık olmayan nassı, üzerinde icmâ edilen haber ve akıl yoluyla bilinebileceğini savunan Nazzâm[1], haber, kıyas ve icmâ teorisini de bu düşüncenin üzerine bina etmiştir. Bu çalışmada onun bu konulardaki görüşleri ele alınacak ona nispet edilen füru fıkha dair görüşler, kapsam dışı tutulacaktır.[2]

1. HABER TEORİSİ

Haber teorisini bilgi teorisi üzerine bina eden Nazzâm'a göre tamamıyla insana ait bir fonksiyon olan bilgi, duyu ve akıl yoluyla elde edilir. Bilginin elde edilmesinde duyulara büyük görev yükleyen Nazzâm, bu yaklaşımın tabii sonucu olarak tecrübeyi önemsemiş ve haberin tecrübeye dayanan bir karine ile desteklendiği veya üzerinde icmâ edildiği takdirde bilgi vasıtalarından biri olduğunu söylemiştir (Çelebi, 2006; Hansu, 2018, 154-158).

Usûlcüler tevâtürün, bir haberin sıhhatine delâlet ettiği hususunda ittifak halindedir. Buna karşılık Nazzâm'a göre tevâtür, haberin doğru olduğuna delâlet etmez. O hakkında duyularla bilgi elde edilemeyen konularda, ancak işitende doğru olduğuna dair zorunlu bilgi oluşturan haberlerin hüccet olduğu görüşündedir. Ona göre böyle bir haberin tek kişi ya da topluluk tarafından verilmiş olması arasında herhangi bir fark yoktur. Bu görüşünü, tevâtür ehlinin yalan üzere icmâ etmelerinin mümkün olduğu argümanıyla temellendirir (Zerkeşî, 1413/1992, 4/238). Şöyle ki mütevâtir haberin verdiği bilginin, sadece tevatüre bağlı olarak katiyet kazanmayacağı görüşünde olan Nazzâm'a göre, haberi nakleden kişilerin tek başına iken yalan söyleme ihtimali bulunduğu gibi topluluk halinde de yalan söyleme ihtimalleri mevcuttur. Ona göre Yahudiler, Hristiyanlar ve diğer sapkın grupların yalan haber üzerinde birleşebilmiş olmaları, tevâtürün geçerliliğini ortadan kaldırmaktadır (Hansu, 2018, 155).

Onun icmâ görüşü ile haber anlayışı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Zorunlu bilgi veren haberlerin hüccet olduğunu kabul eden Nazzâm, bunu icmâ olarak isimlendirir ve icmâ kavramına, diğer usûlcülerin tevatüre yüklediği anlamı yükler. Onun bir yandan tevâtürü reddederken diğer yandan icmâı, zorunlu bilgi veren haber olarak açıklaması, eğer nispet edilen görüşlerde bir hata yoksa gayet ilginçtir. Kanaatimizce burada vahyin ihbâr cihetiyle, âhât

[1] Ona göre Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra ihtilaf halinde, hüccet üç vecihle akledilir: Tevile açık olmayan Kitabın nassı, bir haber-i vâhidin nakli hususunda ümmetin icmâ etmesi, aklen zaruri olarak bilinenler. (Himyerî, 1948, 273)

[2] Hayyât'ın naklettiğine göre Nazzâm'a nispet edilen bazı görüşler şunlardır: Uzanarak uyuyan kimsenin abdesti bozulmaz. Namazı kasten terk eden kimsenin onu kaza etmesi vâcib değildir. Hayyât bu görüşlerin ona nispet edilmesini, hatalı bulur. (Hayyât, 1993/1413, 51, 132) Ona göre 200 dirhemin altındaki bir şey, mal olarak nitelenemeyeceği için yetimin malından bu oranda alan bir kimse fâsık olarak nitelenir. O hırsızlık nisabının tespitinde, zekât nisabını esas almıştır. (Hayyât, 1993/1413, 93)

olmasına karşın zorunlu bilgi ifade edişini, temellendirme kaygısı vardır. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözü, tek kişinin sözü olmasına rağmen, onu bizzat işitenler için amelde ve itikatta, kesin bilgi ifade eder. Bu durum Nazzâm'ı, haberin bilgi değeri hususunda, tevâtürü dikkate almamaya sevk etmiş olabilir. Diğer bir deyişle dini konularda hükmün kaynağı olan haberin açık ve kesin bir nass olmasını gerekli gören Nazzâm'a göre haberin hüccet oluşunda, ihbârda bulunanların, bir kişi veya daha fazla olmasının bir önemi yoktur. Bir haberin delil olması, zorunlu bilgi ifade etmesine bağlıdır.

Nazzâm'a göre karîneli haber-i vâhid, kat'î ilim ifade eder (Zerkeşî, 1413/1992, 4/247). Onun karineden kastının ne olduğunu, kendi eserleri elimizde mevcut olmadığı için tespit etmek güçtür. Fakat diğer usûlcülere göre "karîneli haber, birçok râvinin rivayet edip ümmetin yaygın olarak benimsediği ve râvinin doğruluğuna dair karinelerin bulunduğu haberdir. Bu takdirde karîneli haber-i vâhid, mutlak haber-i vâhid mefhumunun dışında kalmakta ve büyük ölçüde, belki de bütünüyle müstefîz/meşhur haber içeriği kazanmaktadır." (Apaydın, 1996). Onun karîneli haberin ilim ifade ettiği yönündeki görüşünü, doğru kabul eden Râzî, bunu tecrübeyle sâbit bir durum olarak niteler (Râzî, 4/284).

Haberin doğru veya yalan olmasının ölçüsünün ne olduğu sorusuna, Nazzâm'ın verdiği cevap şu şekildedir: Bir haberin sıdkının ölçüsü, ister vakıaya uygun olsun isterse olmasın haber verenin (muhbir) itikadına uygunluğudur. O görüşünü şöyle temellendirir: Bir kimse doğruluğuna inanarak bir şeyi söyledikten sonra, o sözün vakıaya uygun olmadığı anlaşıldığı zaman, onunla ilgili "yalan söyledi" denmez. Bunun yerine "hata etti" denir. Ayrıca Münâfikûn Sûresinin birinci ayetinde, münâfıkların "*Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın elçisisin*" sözlerine karşılık, Allah şöyle buyurmaktadır: "*Allah münafıkların yalancı olduğuna şahitlik etmektedir."* (el-Münâfikûn 63/1) Bu ayette, münâfıklar, inançları aksi istikamette olduğu halde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâletini kabul ettiklerini söylemektedirler. Vakıaya uygun olmasına yani Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber olmasına rağmen, Allah Teâlâ onların bu sözlerini yalanlamaktadır. Eğer nefsü'l-emirde var olan duruma itibar olsaydı, Allah'ın onları yalanlamaması gerekirdi. Nazzâm'ın bu iddiasına, ayette yalanlanan şeyin onların şahitliği olduğu, şahitliğin de kalp ile tasdiki içerdiği ve ayetteki ifadeyle onların itikatlarından haber verildiği söylenerek cevap verilmiştir (Zerkeşî, 1413/1992, 4/221).

Haber konusundaki söz edilen tavrı, Nazzâm'ı birçok rivayeti reddetmeye ve sahabeye dil uzatmaya sevk etmiştir. Râzî eserinde Nazzâm tarafından reddedilen birçok rivayete ve ta'n örneklerine uzun uzadıya yer verir. Eseri tahkik eden muhakkik bazı yazma nüshalarda, Câhız'ın *el-Futya* adlı eserinden aktarılan bu ifadelerin müstensihler tarafından bilinçli bir şekilde çıkartılmış olduğunu belirtir (Râzî, 4/308-336). Onlardan birisi, İbn Abbâs'tan aktarılan, Hacerü'l-esved'in cennetten indirilen kardan beyaz bir taş olduğu ve müşriklerin hataları sebebiyle karardığı yönündeki rivayettir. Nazzâm'a göre eğer bu haber doğru olsaydı, müminlerin teslimiyetinin onu beyazlaştırması gerekirdi. Ayrıca yeryüzünde siyah taşlar bulunduğu gibi beyaz taşlar da bulunmaktadır. Eğer hacerü'l-esved, küfür sebebiyle kararmış olsaydı, bu olayın temyiz edilebilmesi için onun siyahlığının diğer siyah taşlardan farklı olması

gerekirdir. Ve böyle bir olayın yaşanmış olduğu kabul edilse bile daha önce karşılaşılmamış acayip bir durum olduğu için ebâbil vakıası gibi insanlar arasında yaygınlaşmış olması gerekirdi. Tüm bunların olmaması, Nazzâm'a göre bu rivayetin reddedilmesini gerektirir.(Râzî, 4/332).

Râzî'nin *el-Futyâ*'dan aktardığına göre Nazzâm, ayın yarılması mucizesini inkâr etmiş ve bu olayı gördüğünü söyleyen İbn Mes'ûd'u yalan söylemekle itham etmiştir: "*İbn Mes'ûd ayın yarıldığını gördüğünü iddia etti. Bu apaçık bir yalandır. Çünkü Allah, ayı sadece onun için ikiye ayırmadı. Aksine âlemlere, delil olması için yardı. Nasıl olur da böyle bir olayı ondan başkası bilmez, tarihçiler aktarmaz, şairler şiirlerinde değinmez, böyle bir olayı gören kâfir Müslüman olmaz ve Müslüman bir kimse böyle bir olayı, mülhitlere delil olarak sunmaz*."(Râzî, 4/334).

2. KIYAS TEORİSİ

Bütün usûl eserlerinde Nazzâm'ın kıyasa karşı çıktığı bilgisi yer almaktadır. Örneğin elimizdeki en eski tarihli usûl eserlerinden biri olan Cessâs'ın *el-Fuṣûl* adlı eserinde şu ifadeler geçer: "*Birinci nesil, tabiîn ve tebei tabiîn asrında ictihâd ve sonradan ortaya çıkan olayları benzerlerine kıyaslama hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Fıkhı ve fıkıh usûlünü bilmeyen, selefin metodu hususunda bilgisi olmayan bir topluluğun ortaya çıkışına kadar, geçmiş asırlarda yaşayan kişilerden (ictihâd ve kıyası) nefyeden veya yasaklayan herhangi bir kimseyi bilmiyoruz. Sonradan ortaya çıkan hadiseler hususunda kıyas ve ictihâdı reddeden ilk kişi Nazzâm'dır. Öyle ki kıyası meşru görmeleri sebebiyle sahabe hakkında yakışıksız ifadeler kullandı ve onları karaladı.*[3] *Onu bu hususta Bağdat'ta bazı kelamcılar, takip etti. Ne var ki onlar, Nazzâm gibi selefe dil uzatmadılar ve onları ayıplamadılar*." (Cessâs, 1414/1994, 4/23).

Nazzâm'ın karşı çıktığı kıyas, şer'î kıyastır. O aklî kıyasa karşı çıkmaz. Hatta şer'î kıyası reddederken, aklî kıyasın benzer şeyler hakkında aynı hükmü vermeyi gerektirdiğini, bizim Şeriatımızın buna aykırı bir yapısı olduğunu söyler (Basrî, 1410, 1/282-283; Zerkeşî, 1413/1992, 5/20). Ona göre Allah, Şeriat vaz ederek bizi kıyas yapmaktan menetmiştir. Çünkü akli kıyasta, birbirine benzeyen şeyler hakkında aynı, benzemeyenler hakkında ise farklı hükümler verilir. Hâlbuki Şeriatta benzer olan şeyler hakkında farklı, muhtelif olanlar hakkında ise aynı hükümlerin verildiğini görmekteyiz (Basrî, 1385/1965, 2/746; Râzî, 5/23). Mesela Şâri', kadir gecesini diğer gecelere, Kâbe'yi diğer yerlere üstün kılmış, meninin guslü gerektirdiğini fakat daha kötü olmasına rağmen dışkının ve idrarın gerektirmediğini belirtmiştir.

[3] Nazzâm'ın sahabe ile ilgili çirkin eleştirilerde bulunduğu yönündeki sözleri aktaran Hayyât, savunmacı bir yaklaşımla, onun Hz. Peygamber'in ashabından içtihatta bulunmuş olanların şu üç halden birinde bulunabileceklerini söylediğini belirtmiştir: Birinci ihtimal kendi reyleriyle görüş beyan etmiş olmalarıdır. Böyle bir durumda, sahabenin hata ettiğini söyleyen Nazzâm, onların dalâlete düşmediğini ve velâyeti de kaybetmediklerini söylemiştir. İkinci ihtimal Kitâb ve Sünnet'in bütününden çıkarımda bulunmuş olmalarıdır. Üçüncü ihtimal insanların arasını ıslah etmek için görüş beyan etmiş olmalarıdır. Hayyât son iki durumun doğru ve hakk olarak nitelenmesi gerektiğini belirtir.(Hayyât, 1993/1413, 99)

Yolculuk halinde dört rekâtlı namazların iki rekâtını eksiltmiş, fakat iki rekâtlı namazlarda eksiltme ruhsatı vermemiştir. Hayızlı kadın, hem namaz kılmak hem oruç tutmakla mükellef olmadığı halde, Şâri‘ ona orucun kazasını gerekli görmüş, oruçtan daha değerli olmasına rağmen namazların kazasını gerekli görmemiştir. Yaşlı olsa bile hür kadının saçına bakmayı haram kılarken, genç ve güzel bile olsa cariyenin saçına bakmayı mubah kılmıştır. Az miktarda bir şeyi çalsa bile hırsıza el kesme cezasını gerekli görmüş, gasp edilen mal çok miktarda olsa da gâsıba el kesme cezasını öngörmemiştir. Zina iftirasında bulunan kişiye celde cezasını gerekli görmüş, buna karşılık başkasını küfürle itham ederek ona iftira atan kişiye böyle bir cezayı gerekli görmemiştir. Öldürme ve küfür suçlarında iki şahidin şehadeti yeterli olurken, zina suçunun sübûtunda dört şahidi gerekli kılmıştır. Günahkâr bile olsa hür kimseye zina iftirasında bulunana celde cezasını gerekli görmüş, fakat erdem sahibi bir köleye zina iftirasında celde cezasını gerekli görmemiştir. Küçük de olsa kocası ölen kızın iddet beklemesini gerekli görmüş, kadının hamile olup olmadığı hususunda bir etkisi bulunmamasına rağmen, ölüm ile boşamaya iddet hususunda farklı hükümler vaz etmiştir. Nesebin karışmasını önlemek amacıyla, önceki ilişkiden hamile kalıp kalmadığının anlaşılması için cariyenin ilişkiye girmeden beklemesi gereken süreyi, bir hayız ile sınırlandırırken boşanmış kadının beklemesi gereken üç hayız ile sınırlandırmıştır. Bu örnekler, Şâri‘in benzer şeylere farklı hükümler vaz ettiğini gösterir. Şâri‘in tazmin sorumluluğu bakımından hatâen avlanma ile kasıtlı avlanmayı eşit tutmuş olması, hem zina hem de riddet suçu için ölüm cezasını ön görmüş olması, öldürme kefareti, zıhâr kefareti ve Ramazan’da cinsel ilişkiye girerek oruç bozmanın kefaretinin aynı olması, Şâri‘in farklı şeylere aynı hükmü vaz ettiğini gösterir. Yukarıda zikredilen tüm örnekler, -bir kısmı ondan aktarımda bulunan Râzî ve Âmidî’nin verdiği örneklerdir- Nazzâm’a göre şer‘î kıyasın geçerli olmadığını göstermektedir (Basrî, 1385/1965, 2/746-747; Râzî, 5/107-109; Âmidî, 2003/1424, 4/12-13).

Nazzâm’ın görüşlerini aktaran Basrî şöyle der: “*Nazzâm’ın zikrettiği şeyler, delilsiz iddialardır. Çünkü onun söylediklerinde, Şeriatta nassın mûcebi ile kıyasın mûcebinin birbirine muhalif olduğu gösteren bir şey yoktur. Bu konuda örnek olarak kullandığı, hayızlı kadınların tutamadıkları oruçları kaza etmeleri gerektiği, buna karşılık namazın kazasıyla yükümlü olmadıkları hükmü de onun görüşünün doğruluğuna delâlet etmez. Çünkü düşme illetindeki müştereklik sebebiyle, hayızlı kadından sâkıt olma hususunda, oruç ve namazın aynı hükümde birleşmesi, buna karşılık kaza hususunda illetleri farklı olduğu hükümlerinin de farklı olması imkânsız değildir. Yani namaz, kaza edilmesini gerektiren illet hususunda, oruç ile ortak değildir. Onun verdiği diğer örnekler için de benzer bir durum söz konusudur. Mesela o (şeriatta benzer olaylara farklı hükümlerin verildiğini ispatlamak için) meniden ve çocuk doğurmaktan ötürü guslün gerektiğini, bu ikisine göre daha temiz olmasına karşılık idrardan ötürü gerekmediğini söylemiştir. (Bu iddiaya şöyle cevap verilir.) Şayet gusül hükmünün illeti temizlik olsaydı, idrardan dolayı da gusletmek gerekirdi. Böyle bir illet sâbit olmadığına ve gusül ile abdestin illetlerinin birbirinden farklı olması imkân dâhilinde olduğuna göre böyle bir görüşe itibar etmek bâtıldır*.” (Basrî, 1410, 1/308).

Kıyasın meşruiyetini kabul eden usûlcülerin, görüşlerini sahabe icmâı ile delillendirmelerine karşı çıkan Nazzâm, sahabenin böyle bir icmâının olmadığı söyler. Bu konuyu Câhız'ın *el-Futyâ* adlı eserinden aktaran Râzî, Nazzâm'ın icmâı bir tür baskı aracı olarak gördüğünü hissettiren ifadeler kullanır ve şöyle der: "*Nazzâm'a göre sahabeler kıyas hususunda icmâ etmemiştir. Bilâkis sınırlı sayıda sahabî, kıyasın meşruiyetini kabul etmektedir. Onlar Ömer, Osman, Ali, İbn Mes'ûd, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Ebû Mûsâ ve yaşı küçük sahabelerdir. Geriye kalanlar, kıyas ile amel etmemiştir. Fakat Ömer, Osman, Ali gibi korku duyulan ve sevilen otorite sahibi sahabîler, kıyas ile amel edenlerin arasında bulunduğu için bu düşünce halk arasında yayıldı ve avâm onlara uydu. Geriye kalanlar ise takiyye yaparak sessiz kaldılar. Çünkü karşı çıkmalarının bir anlamı olmadığını biliyorlardı*." (Râzî, 5/80).

Nazzâm'a göre akıl, zan ile amel etmenin gerekli olduğuna delâlet etmez. Ayrıca icmâ iddiasında bulunanlar, kıyasın kat'î bir külli delil olduğunu iddia etmektedirler. Ne var ki onun kat'î olduğunu gösteren ne Kitabın nassı ne de mütevâtir bir sünnet bulunmaktadır. (Cüveynî, 1399/1979, 2/761).

Basrî Nazzâm'ın bu düşüncelerine Kâdî Abdülcebbâr'ın şöyle cevap verdiğini aktarır: "*Kıyas illetteki müştereklik sebebiyle iki şeyi, hükümde cem etmeyi gerektirir. Sureten benzerlik kıyası gerektirmediği gibi farklılık da kıyası engellemez. Dolayısıyla Nazzâm haramlık veya mubahlık hükümlerinin illeti hususunda hür kadının saçıyla cariyenin saçının ortak olduğunu beyan etmemiştir ki bunların Şeriatta hükmünün farklı olması, kıyasın yasaklandığı anlamına gelsin*." (Basrî, 1385/1965, 2/747). Basrî, Nazzâm'ın muhtemel cevabını şöyle aktarır: "*Ben söylediklerimle, Şeriatın sizin emârelerinizi ibtâl ettiğini açığa çıkarmak istiyorum. Şöyle ki Şeriatta sadece hür kadının saçına bakmak yasaklanmış olsaydı ve cariyenin saçına bakmakla ilgili herhangi bir şey zikredilmemiş olsaydı, siz hür kadının saçına bakmanın fitne korkusuyla yasaklandığını, güzel bir cariyenin saçı hususunda da aynı mananın bulunduğunu ve ona bakmanın da haram olduğunu söyleyecektiniz. Bu (emâre) sizin kıyas konusunda zikrettiğiniz diğer tüm emarelerden daha güçlü olmasına karşılık, Şeriatın bu emareyi ibtâl etmiş olması benim sözümün doğru olduğunu gösterir. Dolayısıyla Şeriatın vaz'ı, kıyas yapmayı engeller*." (Basrî, 1385/1965, 2/747).

Basrî'nin aktardığına göre Kâdî'nin ikinci argümanı şudur: "*Böyle bir durum, şer'î kıyasın önünde engel teşkil ediyorsa, aklî kıyasın önünde de engel teşkil eder. Nitekim aklî hususlarda da benzer şeyler farklı hükmü aldığı gibi farklı şeyler aynı hükmü alabilir*."

Nazzâm'ın bu itiraza, muhtemel cevabı şudur: *Aklî konularda, illeti birbirinden farklı hususlar, hükümde ortak olmadığı gibi illeti aynı olan hususların hükmü farklı değildir. Benim verdiğim misaller, sizin zikrettiğiniz emâre ve illetler hususunda ortak olmalarına karşın, farklı bir hükme sahiptir. Bu durum, sizin görüşünüzün batıl olduğunu gösterir. Böyle bir durumla, aklî hususlarda karşılaşılmaz*." (Basrî, 1385/1965, 2/747).

Kaynaklarda Nazzâm'ın illetin nassta açıkça belirtilmesi durumunda, hükmün umumileştiği düşüncesinde olduğu bilgisi yer almaktadır (Cessâs, 1414/1994, 4/122; Zerkeşî, 1413/1992, 5/31-32). Bunun yanı sıra böyle bir durumun kıyası emretmek manasına geldiği, görüşü de Nazzâm'a nispet edilir (Basrî, 1410, 2/5-6; Râzî, 5/44, 117). Her iki görüşü de aktaran Zerkeşî, umûm görüşünü savunanlara göre Şâri'in "*şarabı sarhoş edici olduğu için haram kıldım*" demesiyle, "*bütün sarhoş edicileri haram kıldım*" demesi arasında bir fark olmadığını söyler ve bu meselenin temelinde manaların umumunun olup olmadığı tartışmasının olduğunu belirtir. Manaların umumunu kabul edenler arasında, bu istidlâl şeklinin kıyas mı yoksa sıygaya bağlı lafzî bir delâlet mi olduğu hususunda ihtilaf vardır (Zerkeşî, 1413/1992, 5/32). Gazzâlî, Nazzâm'ın bunu bir tür lafzî delâlet olarak gördüğünü söyler. Ondan önce Cessâs da umûm görüşünü Nazzâm'a nispet etmektedir. Cessâs'ın aktardığına göre Nazzâm, hükmün illetinin nassta açıkça belirtilmesini, umûm kapsamında görür. İlleti mansûs olan hükmün, illetin bulunduğu diğer durumlarda bulunmasını kıyas olarak değerlendirmez. Ona göre böyle bir durumda kıyastan değil, lafzın umumundan söz etmek gerekir. O hükmün, mansûs illetin bulunduğu diğer durumlar için geçerli olmasını, nassen bildirilmiş kabul eder. Kendi görüşlerinin de bu yönde olduğunu belirten Cessâs şu farka dikkat çeker: Hanefîlere göre nass mezkûr hükmü, lafzıyla değil delâlet yoluyla göstermektedir (Cessâs, 1414/1994, 4/122). Buna karşılık Basrî ve Râzî, Nazzâm'a göre bir hükmün illetinin nassta açıkça belirtilmesinin kıyasın emredildiği anlamına geldiğini söylemektedir. Şöyle ki eğer Hz. Peygamber "*şarap, tatlı olduğu için haram kılındı*" demiş olsaydı, bu bütün tatlıların haram olmasını gerektirirdi. Bu görüşü Câhız'ın *Uṣûlu'l-futya* adlı eserinden aktaran Basrî, Nazzâm'a göre ahkâmın ya nass ile ya da hakkında nass vârid olan illet ile sübût bulduğu düşüncesinde olduğunu belirtir. (Basrî, 1410, 2/5-6; Râzî, 5/44, 117). Buna karşılık Zerkeşî, illetin mansûs olmasının, başka hususların nassa ilhak edilmesine izin verildiği anlamına geldiğini, aksi takdirde illetin nassan zikredilmiş olmasının bir anlamının olmayacağını söyler ve bu görüşü Nazzâm ile birlikte fukahâ ve usûlcülerin cumhuru, kelamcılar, Mutezile ve bazı Zâhirîlere nispet ederek aktarır (Zerkeşî, 1413/1992, 5/31).

3. İCMA TEORİSİ

İslâm hukukçularının çoğunluğu icmâı şer'î delil kabul eder ve ona şer'î deliller hiyerarşisi içinde Kitap ve Sünnet'ten sonra yer verir. Ulaşabildiğimiz usûl eserlerinde, ittifakla Nazzâm'ın icmâın hücciyyetini reddettiği bilgisi bulunmaktadır. Nazzâm'ın bu konudaki temel argümanı topluca dalâlete düşmenin imkânı hususunda Hz. Muhammed'in ümmeti ile diğer ümmetler arasında bir farkın olmadığıdır. Serahsî şöyle der: "*Nazzâm'a göre icmâ, ilmi gerektiren bir hüccet değildir. Çünkü icmâ, farklı özelliklere sahip ve hatadan korunmuş olmayan fertlerin bir araya gelmesinden ibarettir. Masum olmayan kişilerin sözleri tek başına iken delil olmadığı gibi bir araya gelmeleri durumunda da delil değeri taşımaz. Çünkü hata ihtimali, icmâ ile ortadan kalkmaz. Örneğin bütün körler bir araya gelseler, içtima neticesinde her biri görme vasfını kazanmayacağı gibi onların bütünü basîr olarak nitelenmez*." (Serahsî, 1426/2005, 229).

Cüveynî'nin aktardığına göre onun icmâın hücciyyetini reddetmesinin gerisinde bazı siyasi ve toplumsal nedenler de vardır. Ona göre ashabın rey ile hükmettikleri konularda, halkı icmâa tabi olmaya çağırmalarının nedeni, toplumda reis olmayı arzu etmeleridir (Cüveynî, 1399/1979, 2/761-762).

Gazzâlî, Nazzâm'ın düşünce dünyasında, icmâın ister tek ister birden fazla kişiye ait olsun hüccet olduğu ortaya çıkmış sözden ibaret olduğunu söyler. Bu anlayışın hem dile hem de örfe aykırı olduğunu söyleyen Gazzâlî, icmâın hüccet olmadığı düşüncesinde olan Nazzâm'ın icmâı kendi anlayışına uydurduğunu belirtir ve onun tevâtür yoluyla aktarılan "icmâa aykırı davranmanın haram olduğu" şeklindeki anlayışı duyunca, "hüccet olduğu ortaya çıkmış her söz icmâdır" görüşünü ortaya attığını ifade eder (Gazzâlî, 1994, 1/257). Bu görüşü, Zeydî usûlcü İbnü'l-Murtazâ da ona nispet eder: "*Nazzâm'a göre ahkâm akıl, kitâbın ihtimale kapalı lafzı ve icmâ ile elde edilir ve icmâ, nakledeni ister çok olsun isterse az, zarûrî ilmi gerektiren her türlü haberdir*." (İbnü'l-Murtazâ, 558). Benzer ifadeler kullanan Zerkeşî, bazı âlimlerin Nazzâm'la ilgili şu ifadelerini aktarır: "*Sahih olan Nazzâm'ın icmâın gerçekleşmesini imkân dâhilinde*

görerek onu hüccet kabul ettiğidir. Fakat o icmâı, (terim olarak) "tek kişinin sözü bile olsa hüccet olduğu ortaya çıkan söz" olarak tefsir etmiştir. Bu düşünceye göre Hz. Peygamber'in sözleri icmâ olarak isimlendirilir. Buna karşılık, bizim ortaya koyduğumuz şekliyle icmâın hücciyyetini reddetmektedir. Öyle anlaşılıyor ki o, bizim kavramsallaştırdığımız şekliyle icmâın hüccet olmadığını içinde gizledi. İcmâa muhalefetin câiz olmadığı görüşü tevatür kazanıp yaygınlaşınca, icmâı yukarıda zikrettiğimiz şekliyle tefsir etti." (Zerkeşî, 1413/1992, 4/440). Ahmet Temel'e göre Nazzâm'ın müesses icmâ tanımından ve onun dayandığı düşünceden farklı da olsa icmâı bir hüküm kaynağı olarak zikretmesi, bu terimi tamamen reddetmediğini ve icmâın onun döneminde kazanmış olduğu otoritenin, onu bu terime bir tanım getirmek zorunda bıraktığını göstermektedir (Temel, 2020, 815).

Hansu'nun Belhî'nin *Makâlat* adlı eserinden naklettiğine göre Nazzâm'a göre icmâ iki çeşittir: Birincisi ictihâd sonucu oluşup nassların yorumuna dayanan icmâdır. İçki içene seksen celde vurulması gerektiğine dair oluşan icmâ gibi. Diğeri Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen, râvî ve bilenlerinin sayısı az da olsa bir şeyi helal, haram veya mubah kılan haber üzerinde oluşan icmâdır. Ona göre kıyas, rey ve ictihâd sonucu oluşan icmâ geçersiz, üzerinde icmâ edilen haberler ise bağlayıcıdır (Hansu, 2018, 149). Ona göre icmâın hücciyyetini gösterdiği iddia edilen "*Sizi vasat bir ümmet kıldık*" (el-Bakara 2/143) ve "*Siz en hayırlı ümmetsiniz*." (Âl-i İmrân 3/110) ve "*Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız*." (en-Nisâ 4/115) gibi ayetler, icmâ hususunda sârih değildir. Bu ümmet de diğer ümmetler gibi kıyas ve istihrâc yoluyla nassı yorumlamada, hata ve delâlet üzerinde birleşebilir. Buna bağlı olarak yoruma dayalı hususlardaki ittifakları, hüccet olamaz. O senedi rey ve ictihâd olan icmâın hüccet olamayacağını ispatlayabilmek için sahabenin kusurlarını sıralamış ve ağır eleştirilerde bulunmuştur (Hansu, 2018, 155-156).

Özetle Nazzâm, insanların hissî veya apaçık olan hususlar hariç herhangi bir konuda ittifak etmelerini, âdeten imkânsız gördüğü için icmâın hüccet oluşunu reddetmektedir. Nitekim Müslümanlar arasında füru meselelerin yanı sıra itikadi konularda da ihtilafın olduğu bilinmektedir. Ona göre bu durumun mevcudiyeti, icmâ iddialarına aykırıdır. Ayrıca bir toplumun hata üzerinde ittifak etmesi aklen mümkündür. İkinci olarak Nazzâm ahkâmın zannî olan deliller üzerine bina edilmesine karşı çıkmaktadır. Öyle ki rey ile ictihâdda bulundukları için sahabeye ağır eleştiriler yöneltmiştir. Esasında icmâı reddetmesinin gerisinde de rey ve ictihâd konusundaki olumsuz düşünceleri vardır. Nazzâm, icmâ, kavramını, hüccet olduğu ortaya çıkan söz, şeklinde tanımlayarak farklı bir içerik kazandırmıştır. Fakat bu düşünce, tarihi süreçte taraftar bulmamıştır.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra dini hükümlerin akıl, Kitâb'ın tevile açık olmayan nassı ve üzerinde icmâ edilmiş haber ile bilinebileceğini savunan Nazzâm, dini konularda diğer

usûlcülerin aksine zanla hüküm vermeyi bâtıl kabul etmektedir. Onun bu düşüncesi haber, kıyas ve icmâ konularındaki görüşlerinin temelini oluşturmaktadır.

Sünnetin hücciyyetini kabul eden Nazzâm, tevâtürün haberin doğruluğu hususunda kesin bilgi oluşturduğu yönündeki genel kabule karşı çıkmıştır. Âhâd ile mütevâtir arasında ilim ifade etme hususunda bir ayrıma gitmeksizin, her iki rivayet türünün de bilgi ifade edebilmesi için üzerinde icmâ edilmiş olmasını veya akıl veya tecrübeye dayanan bir karineyle desteklenmesini gerekli görmüştür.

Dini hükümlerin kıyas yoluyla genişletilmesine karşı çıkan Nazzâm, şer ‘î konularda kıyasa başvuran sahabeyi ağır bir dille eleştirmiştir. Ona göre Allah, Şerîat göndermekle, bizi kıyas yapmaktan menetmiştir. Çünkü Şeriatta birbirine benzeyen şeyler hakkında farklı, birbirinden farklı şeyler hakkında aynı hükmün vaz edildiği müşahede edilmektedir. Bu da Şeriatın, kıyasa aykırı bir yapısının olduğunu göstermektedir.

Sonraki Mutezilî isimler icmâı hüccet olarak kabul ederken Nazzâm, icmâ kavramına farklı bir içerik yüklemiş ve onu zorunlu bilgi veren haber olarak yorumlamıştır. Ona göre rey ve kıyasa dayanan ittifak, hatadan uzak olamayacağı için böyle bir icmâ iddiası bâtıldır. Onun icmâı reddetmesinin gerisinde hem ahkâmın zannî delillere bina edilmesine karşı çıkması hem de icmâın pratik olarak gerçekleşmesinin imkânsız olduğu düşünmesi bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Âmidî, Ebü’l-Hasen (Ebü’l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa‘lebî. *el-İḥkâm fî uṣûli’l-aḥkâm*. nşr. Abdürrezzâk Afîfî. 4 Cilt. Riyad, 1. Basım, 2003/1424.

Apaydın, Hacı Yunus. “Haber-i vâhid (Fıkıh)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/355-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Basrî, Ebü’l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-. *el-Muʿtemed fî uṣûli’l-fıḳh*. thk. Muhammed Hamidullâh. 2 Cilt. Dımaşk, 1. Basım, 1385/1965.

Basrî, Ebü’l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-. *Şerḥu’l-ʿUmed*. thk. Abdülhamîd b. Ali Ebû Züneyd. 2 Cilt. Kahire, 1. Basım, 1410.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *el-Fuṣûl fi’l-uṣûl*. nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt, 2. Basım, 1414/1994.

Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *el-Burhân fî uṣûli’l-fıḳh*. thk. Abülazîm ed-Dîb. Devha, 1. Basım, 1399/1979.

Çelebi, İlyas. “Nazzâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ebû Rîde, Muhammed Abdülhâdî. *Min Şüyûḫi’l-Muʿtezile İbrâhîm b. Seyyâr en-Naẓẓâm*. Kahire, 1. Basım, 1946.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*. çev. Hacı Yunus Apaydın. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.

Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: OTTO, 3. Basım, 2018.

Hayyât, Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed b. Osmân el-. *Kitâbü'l-İntişâr*. thk. Henrik Samuel Nyberg. 1 Cilt. Kahire, 2. Basım, 1993/1413.

İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ. *Minhâcü'l-vüṣûl ilâ Miʿyârü'l-ʿuḳūl fî ʿilmi'l-uṣûl*. nşr. Mahmûd Sa'd. Müessesetü'l-İhlâs, ts.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-. *el-Maḥṣûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, ts.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Uṣûlü's-Seraḫsî*. nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgānî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1426/2005.

Temel, Ahmet. "Fıkıh Usulünün Bağımsız Te'lif Asrında İcmāʿ Tartışmaları: Hicri Üçüncü Asırda İcmāʿ Delilinin Gelişimi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (30 Haziran 2020), 802-826. https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauifd/737645

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-. *el-Baḥrü'l-muḥîṭ fî uṣûli'l-fiḳh*. nşr. Abdülkādir Abdullah Halef el-Ânî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru's-Safve, 2. Basım, 1413/1992.

İNTERAKTİF MEDYADA KULLANILAN GÖRSEL TASARIMLARDA CANLANDIRMA: HAREKETLİ GRAFİKLER

ANIMATIONS IN VISUAL DESIGNS USED IN INTERACTIVE MEDIA: MOTION GRAPHICS

Dr. Öğr. Üys. Ayşe Nesrin AKÖREN
T.C. Maltepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Çizgi Film ve Animasyon Bölümü

ÖZET

Gerçeklikle doğrudan bağlantılı olma zorunluluğu olmadan, önemli özelliklerin öne çıkmasını sağlayan görsel formların bir araya gelmesi sonucu oluşan dizaynlar, görsel tasarımlar olarak tanımlanabilir. Tasarım algı ile kavram arasında bir bağlama aracıdır. Yaratıcı sürecin sonucunda ortaya çıkan tasarımlar, dikkat çekici bir şekilde gerekli bilgileri en kısa yoldan hedefe ulaştırmaya odaklanır. Bu görsel tasarımların kitlelerle buluştuğu alanlar mecra ve medyalar olarak tanımlanmaktadırlar. Tanıtım amacıyla planlı olarak düzenlenen bu ticari grafik tasarımlar önceleri geleneksel medyada kendine yer bulmaktaydı. Bunlar basılı alanlar ve televizyon ekranlarıyla kısıtlıydı. Geleneksel medya daha büyük kitlelere ulaşma tasası taşırken, günümüz medyası akıllı teknolojilerden destek alarak kişiye özel iletiler bile gönderebilmektedir. Dolayısıyla, günümüzde teknolojinin hızlı gelişimine bağlı sürekli yenilenen bir medya tanımı oluşmuştur. Günümüzün Yeni Medyası, bireysel ve küresel olabilmeye özen göstermektedir. Bu yeni tanım daha çok farklı, çarpıcı ve olmayanı yaratan (canlandıran) yorumlama biçimi olan interaktif medyayı çok sık kullanmaktadır.

Görsel tasarımların dijital ortamlarda hayat bulmasından itibaren, anlatılar duyumsal ve zihinsel olarak iletişimi kurmakta daha hızlı, etkili olmaktadır. İnteraktif medya iletişimi hareketli görsel tasarımlar yardımıyla kurar. Fotoğraf, illüstratif çizimler, müzik ve tipografik unsurlardan tasarım aşamasında faydalanılmaktadır. Tüketicinin dikkatini çekmek için hem görsel hem de işitsel amaçlı yeniden canlandırmalara yer verilmektedir. Durağan karelere devinim kazandırarak yaratılan canlandırma çalışmaları (animasyonlar), Hareketli Grafikler (*Motion Graphics*) olarak tanımlanmaktadırlar. Hareketsiz görsel tasarımları bir film haline getirmek için oluşturulan kurguda, özel senkronize metne bağlı seslendirme ve müzikle birlikte işleme ana çalışma düzenini oluşturmaktadır. Hareketli grafikleri izleyecek kişinin estetik duygusuna hitap edebilmek ve çalışmaya daha fazla derinlik kazandırmak amacıyla 2 ya da 3 boyutlu görseller hazırlanabilmektedir. Bu bağlamda çalışmada, bahsi geçen konular üzerinden oluşturulan hareketli grafik çalışmalarının türleri, yapım teknikleri ve görsel tasarımların iletişimdeki önemi hakkında detaylara yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnteraktif Medya, Yeni Medya, Hareketli Grafikler, Animasyon

ABSTRACT

Visual designs can be defined as the combination of visual forms, not necessarily connected with reality, that make important features stand out. Design is a link between perception and concept. The designs emerging as a result of the creative process focus remarkably on delivering the necessary information to the target in the shortest way possible. The areas where these visual designs meet with the masses are defined as medium and media. These commercial graphic designs, which were planned for promotional purposes, used to find a place in traditional media. These were limited to printed media and television screens. While traditional media carries the concern of reaching larger audiences, today's media can even send personalized messages with the support of smart technologies. Therefore, a constantly renewed definition of media has been formed due to the rapid development of technology today. Today's New Media aims to be individual and global. This new definition frequently uses interactive media which is a very different, striking and (animating) interpretation.

Since visual designs have come to life in digital environments, narratives have been faster and more effective in establishing emotional and mental communication. It establishes interactive media communication with the help of animated visual designs. Photography, illustrative drawings, music and typographic elements are used during the design phase. Both visual and auditory reenactments are included to attract the attention of the consumer. Animations created by bringing motion to stationary frames are defined as Motion Graphics. To turn still visual designs into a movie, special synchronized voice-over and processing with music constitute the main working order. 2 or 3 dimensional visuals can be prepared in order to appeal to the aesthetic sense of the person who will watch the animated graphics and that will also add more depth to the work. In this context, the study includes details about the types of motion graphics works created on the aforementioned topics, production techniques and the importance of visual designs in communication.

Keywords: Interactive Media, New Media, Motion Graphics, Animation

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojileri günümüzde hızla gelişim göstermektedir. Bilgiye ulaşma kolaylaştıkça kişilerarası iletişim artmakta ve etkileşim daha kolay sağlanmaktadır. Gündelik yaşamda kitle iletişim araçları, internetin kullanımında bireysel iletişime dönmektedir. Yazılı, sözlü ve görsel kitle araçlarından oluşan medya dijitalleşmeye başladığı andan itibaren farklı bir forma bürünmüştür. Bu farklı medya yorumu günümüzde ‘Yeni Medya’ olarak adlandırılmaktadır. Bilgiye ulaşmada geleneksel medyanın sınırlarını aşan yeni medya, kullanıcılarla birebir bağlantıdadır. Bu teknolojik özelliği nedeniyle, kullanıcıların enformasyon kanalları, bu kanalların içerikleri, üretimleri ve tüketimleri kolayca takip

edilebilmekte, anlık değişimler ya da eklemeler yapılabilmektedir. Geleneksel medya gazete, dergi, radyo ve televizyon ile sınırlı mecralara sahip iken, yeni medya bireylere daha aktif olmayı sağladığından yaygın kullanımdadır.

Temel olarak internet teknolojisinden beslenerek gelişen yeni medya anlayışı, kendi içinde işleme sistemini bir takım kurallara dayandırmaktadır. Geleneksel medya mecralarından televizyonun karşısında vakit öldüren izleyicilerin, günümüzde ellerinde cep telefonları vardır. İnternete bağlı akıllı telefonlarda sosyal medya takipleri olmadan gün geçirmek neredeyse düşünülemez hale gelmiştir. Bireysel medya takibi geliştirilen yeni uygulamalarla, kişileri aynı zamanda medyanın birer aracı haline de getirebilmektedir. Bu tarz bireysel gelişim ve değişimler tüme yayıldığında kitle kültürünü belirlemeye başlar. Küreselleşen kültür kodları ve süreçler hızlı devinimde popülerleşen tüketim tarzlarını, yaşam tarzlarını ve yeni medya anlayışını da tabana hızla yaymaktadır.

Kitle kültürü, acımasız, yarışmacı, av-avcı ilişkisini esas alan, eşitsizlikçi, özel mülkiyetçi, parayı kutsayan, bunları aşılayan, benimseten kültürdür. Benimsettikleri, başat kültürün değerleridir. Egemen ilişki biçimlerine daha kolay ve çabuk uyumlanmamızı, kabullenmemizi sağlayarak, konum ve gelirimizi korumamıza, hatta ödüllendirmemize vesile olur. Kitle kültürünü tüketmek, yabancılaşmayı algılamaktan uzak durmak, gündelik hayatımızı rahat ve kazasız belasız, risklerden kurtularak sürdürebilmek demektir. Yanılsamalar içinde yaşamak demektir" (Çakır, 2013: 326).

Günümüzde yeni algılama ve algılatma yöntemleri büyük kitlelerden çok bireylere yönelmiştir. Kitle kültürü aslında bir nevi kitlesizleşen bireyler tarafından oluşturulmaktadır. Teknolojinin gelişmesi, tasarımcıların etkileşimli üretimler yapmalarına yardımcı olmakta ve hatta bazen onların hedeflerine yönelik yeni dijital uygulamalar modellenmektedir. Hatta tasarımcılar kullanıcıların birbirleriyle etkileşim kurma yöntemlerini takip ederek yeni fikirler üretmektedirler.

Bireyler, gündelik yaşamlarında hayat pratiklerini sosyal medyalarda geçirdikleri süreçlere de aynen yansıtmaktadırlar. Zaman ve mekân kavramlarının yitirildiği mobil sosyal medyalarda kullanıcılar, çarpıcı ve çok fazla düşünmeye yöneltmeyen akıcı tanıtımların, uygulamaların daha fazla takipçisi olmaktadırlar.

Paul Virilio'a göre; yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle ortaya çıkan küresel enformasyon ağı ile mekân kavramı değişmiş, sibernetik mekân kavramı ortaya çıkmıştır. "Tarihin sonu değil; iletişim teknolojilerinin hızı nedeniyle, coğrafyanın sonu" olduğunu iddia eder (Paul Virilio,2000: 9)

İnternet teknolojisi, yeni medyayı biçimlendiren en önemli unsurdur. Fakat internet teknolojisinin gelişmesinin altında bazı dinamikler bulunmaktadır. Özellikle, XX. yüzyılın sonunda, kapitalist sistemin genişleyen parçası olarak, iletişim teknolojileri ulusötesileşme ve küreselleşme olarak nitelendirilen ekonomik ve kurumsal bir dönüşümden geçmekteydiler (Aydoğan, F., Kınık, A. M. 2012:61)

Günümüzde bütün bu toplum bireylerinin yaşamsal değişimleri ve genel ile etkileşimleri kullandıkları medya tanımının da interaktif yani etkileşimli olarak adlanmasına sebep olmuştur.

Bu yeni nesil yenilikçi medya sürekli gelişen aynı zamanda kişiselleşebilen tasarımlarla kendine güç toplamaktadır. Bireyler ben, bence, bana ait, vb. vurgulamalara denk gelebilecek basit yaratıcılıklarda üretimlerini sosyal ağlarda sunarken, aynı anda onanmak, beğenilmek benzeri sanal etkileşimlerle kendi özgün çevrelerini yaratmaktadırlar. Tam bu noktada hareketli olma dolayısıyla ilgi çekme ya da yaratılanı koruma (etkileşim) çabaları sosyal ağlarda çeşitli kolay uygulamalar, basit hareketli gifler tarafından mecralarda yer almaktadır.
İnsan hayal gücünün sınırı yoktur. Hepimiz içinde deneme ve yenilik yapmak için sanatsal bir dürtüyle yanarız (Krasner, J. 2013:xiii).
İnteraktif medya kullanacağı grafik tasarımları özenle seçerken, onların hareketlenmesi basit bir canlandırmadan (animasyon) öte olmaktadır. Hareketli grafikler, geleneksel tasarım anlatımından kopmakta, sinemanın dinamizmini basit bir sadelikle ve zorlu bir yaratıcı süreç yaşayarak ortaya çıkmaktadırlar. Nasıl bir Video Art projesi sinemanın anlatı diline uymak zorunluluğu ya da tasası taşımadan sanatçısının anlatım dilini kullanıyorsa, Hareketli Grafikler (motion graphics) de yaratıcılarının anlatım beğenisinde kendine özgüdürler. Aslında her kullanıcı basit bir takım uygulamalarda kendileri de yaratabilirler ya da bu tarz tasarlanmış hareketli grafiklerin içine dahil olabilirler. Yani Krasner'in dediği gibi, hepimiz bilinçli ya da bilinçsiz sanatsal bir dürtüyle yanarız.
Bu çalışmanın amacı, medyayı oluşturan elemanları tanıtmak ve onlar üzerinden hareketli grafik tasarımları (görseller) canlandırmaları incelemek, neden - nasıl ilişkisinde irdelemek, bütün bunların yapım aşamalarını yorumlamaktır.

İNTERAKTİF MEDYA VE TEKNOLOJİ

Etkileşimli medya üzerine anlatımlara geçmeden önce belki birazda onun tabanını oluşturan oluşumları örneklemek gerekiyor. Yani Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0 ve hatta Web 4.0.
Web 1.0 – internet kullanıcılarının web sitelerini sadece bilgi almak için kullandığı, içeriğe katkıda bulunmadığı, fikir üretemediği ilk kuşak web platformudur.
Web 2.0 – kullanıcılarında içerik geliştirebildiği, bilgi ve fikir etkileşiminde bulundukları ikinci kuşak web platformudur. Daha aktif olan ve katılımcının dahil olabildiği alanlar yaratılabilir.
Web 3.0 – kişiye özel ve daha etkili sonuçlar çıkarımlayan arama motorları, çeşitli portaller ve siteler üzerinden bilgilerin değerlendirilmesi temeline dayanan üçüncü kuşak web platformudur. Web 3.0 (Semantik Web) içeriklerin birbirleriyle ilişkilendirildiği, internetin dev bir veri tabanına dönüştüğü, servis ve sunucu merkezli bir yapı olarak tanımlanabilir.
Web 4.0 – Tamamen sanallaştırmaya yönelik yapay zekâlı işletim sistemi üzerine kurulan dördüncü kuşak web platformudur. Kullanıcıların ihtiyaç duyduklarına somut çözümler üretebilen, geniş bant aralığında networklerle bağlantıları kuran platform gelecek nesil olarak hâlihazırda tanımlanmaktadır.
Günümüzde kullandığımız web 2.0'a kadar kullanıcılar katılımlarda bulunamazlardı. Bu tek yönlü etkileşim web 2.0 ile son bularak çift yönlü paylaşımlara dönmüştür. Yani günümüzün etkileşimli medyası web 2.0 a geçilmesiyle ön plana çıkmıştır. Böylece Facebook, Youtube,

Twitter gibi ağların ortaya çıkması kullanıcıların her birini ayrı bir medyaya dönüştürmüştür. İnteraktif medya, kullanıcıların birbirleriyle etkileşmesinden güçlenerek kendine yeni yöntemler ve yeni teknolojik ekler yaratmaktadır.

Ses, görüntü, veri ve bilgi dolaşımı, internet ve sayısal teknolojilerle birlikte giderek hızlanmıştır. Yeni medya çağının oluşumunu sağlayan siber iletişim araçları yaşamsal nitelikleri de değiştirmeye başlamıştır. Hemen hemen herkesin kabul ettiği en önemli nokta yaşamın her alanının iletişimle biçimlenmesidir. 2000'li yılların "yeni medya çağı" adını almasının en önemli nedeni teknolojik gelişmelerin kitleleri yönlendiriyor olmasıdır (Kınık, A. M., 2017:233).

İNTERAKTİF GÖRSEL TASARIM HEDEFLERİ VE UYGULAMA YÖNTEMLERİ

Etkileşimler, ticari amaçlı düzenlendiklerinde insanların dikkatini çekmek adına tasarlanırlar ve bir amaç doğrultusunda tüketiciye sunulurlar. Burada bazen anketler, forumlar etkileşim adına kullanılan elemanlardır. Ancak asıl elemanlar tüketicilerin (kullanıcılar) katılımı ile tamamlanmaktadır.

İnteraktif medya mecraların (medya içi kullanımda olan uygulamalar) amaçları; hedef bireylerin doğru tanım tespitleri, tüketici ihtiyaçlarını karşılama, akıllı pazarlama, marka algısını olumlu geliştirme, bireylerden oluşturulan toplulukları sürekli genişletme ve memnun kılma olarak tanımlanabilir.

Şekil 1. Etkileşimli tasarım, http://www.mind-labs.org/projects-1/2016/11/14/making-older-art-interactivemedia-modality-effects-on-aesthetic-experience-and-visual-perception-in-the-narrative-interactive-museum, Erişim: 12 Ağustos 2020

İnteraktif görsel tasarımlar, gelişen teknolojiyi değişen insan davranışlarına göre yorumlayarak kazanımlar elde etmektedirler. Kullanıcıların basit animasyonlardan etkilendiği dönemler artık geride kaldığına göre, etkileşimli canlandırmaların ön planı çıkması kaçınılmazdır. Etkileşimli ortamlar, hareketli veya durağan görüntüleri oluştururken; metin, çarpıcı görseller, animasyon, video, ses, müzik, grafik tasarımlar, video oyunlar, vb. içerikleri bir arada kullanarak düzenlemeler yaparlar. İnteraktif siteler interaktif mesajlarla kullanıcılara ulaşmakta ve onları etkileyerek geri dönüşleri depolayabilmektedirler. Kolay ulaşım, keyifli sonuçları her zaman getirecek diye bir kural yoktur. O nedenle görsel tasarımlarda pozitif etkileşim sağlamak adına bazı yöntemlere başvurulmaktadır.

Hedef Odaklı Tasarım: Kullanıcılara odaklanılır ve direk etkileşim almak. Görseller daha etkili olduğundan amaca hizmet etmesi yolun yarısını kazandırmaktadır.
Kullanılabilirlik: Kullanıcıların gerçekten ihtiyacı olanları önceden sezmek ve onlara ihtiyaç duyduklarında kullanabilir olunduğu duygusunu verebilmek.
Kolayca Algılanıp, Öğrenilebilir Olma: Kullanıcı arayüzleri açık, net ve kolay öğrenilip uygulanabilir olmalı.
Geri Bildirim: Etkileşimde geri bildirim süresi çok önemlidir. Kullanıcılar kendilerini konunun içinde hissetmeli ve bir makineyle muhatap oldukları gibi bir hisse kapılmamalıdırlar. O nedenle arayüzlerin samimi, sade tasarımlarla donatılması süreci mümkün olduğunca kısaltmaktadır.

Şekil 2. Anime edilen butonlar

HAREKETLİ GRAFİKLER (MOTION GRAPHICS)

Hareketli grafikler, çeşitli görsel tasarımların farklı uygulama teknikleriyle canlandırılmalarından (hareketlendirilmelerinden) oluşmaktadırlar. Görsel tasarımlara çeşitli programlar aracılığıyla hareketler kazandırılmaktadır. Neredeyse tamamen dijitalleşen yaşamda, sosyal medya hesaplarında, çeşitli internet sitelerinde, reklamlarda, film jeneriklerinde tüketicilerin ya da kullanıcıların karşısına çıkmaktadırlar. Hareketli grafikler (Motion Graphics) tanıtılan ürüne, hizmeti anlatan görsellere ya da betimlenen imgelere derinlik katmaktadırlar. Kullanıcıların karşısına 2 boyut ya da 3 boyut olarak çıkabilmektedirler. Hareketli grafikler tanıtımdan, eğitime ve eğlence amaçlı kullanımlara kadar geniş bir yelpazede yer almaktadırlar.

HAREKETLİ GRAFİKLER (MOTION GRAPHICS) YAPIM AŞAMALARI VE ÇEŞİTLERİ

Hareketli grafik tasarımların ya da görsellerin hedef üzerinden planlanarak senaryolaşması ve bu senaryoların ufak bir storyboard'un (görsel öykülendirme serisi) hazırlanması gerekmektedir. Daha sonra hazırlanan bu görsel öykülendirme üzerinden hazırlanacak video için stoklar hazırlanır. Çeşitli dijital uygulama programları aracılığıyla grafik tasarımlara hareket kazandırılır. Bu alanda en etkin kullanılan program Adobe After Effects programıdır. Ancak Nuke, Flame, Fusion, Combustion, vb. programlarda bu görseller şöleni yaratımına dahil olabilirler. Aynı zaman sadece 2 boyut değil, 3 boyut programlarda modellemeler yapılarak farklı etkiler yaratılabilmetedir.

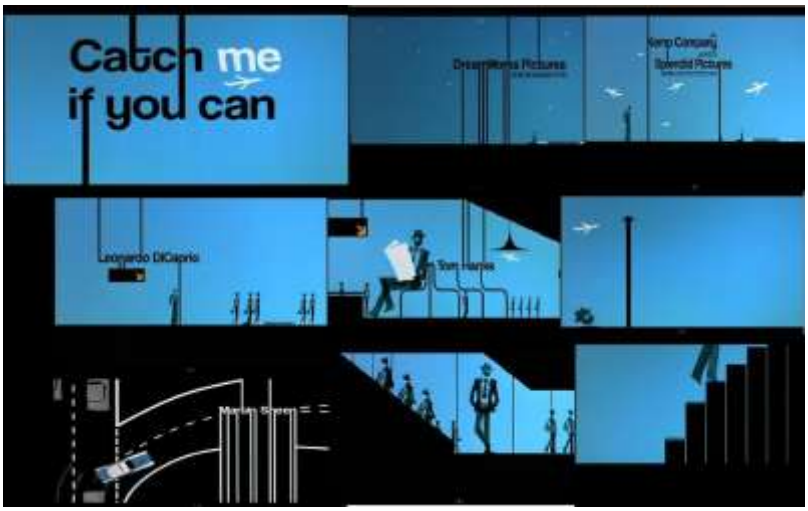
Şekil 3. 'Tend' Animasyon Karakter Modelli Motion Graphic jenerik.

Motion Graphics videolarının normal videolardan en etkin farkı, aslında görsel tasarımlarından daha fazla ince detaya yer vermelerinden kaynaklanmaktadır. Hareketli grafiklerin değişik varyasyonları olsa bile, hepsinin ana teması direk ya da direk olmayan anlatım yoluyla ticari kaygılar taşımaktadır. Bu nedenle basit, akılda kalıcı imgesel algı modellerini besleyen tasarımlar ve hatta kimi zaman naif yorumlarla katılımcılarla etkileşime geçmektedirler.

Hareketli grafikler anlatımda statik grafik anlatımlardan bunalanlara farklı alternatifler sunabilmektedirler. Bir sunum yapmak üzere arka arkaya dizilen slaytlarda ki görseller ne kadar zengin tutulsa bile, uzayan süreçte takipçilerinin ilgisi dağılabilmekteydi. Ancak sunum hazırlanan programda bir video ya da gif (kısa hareketli animasyon) slaytı ekleyebilme özelliği bütün etkiyi değiştirmektedir.

Sinema filmleri akan hareketli görüntüler, sesler, müzik gibi pek çok unsurun bir araya gelmesinden oluşmaktadırlar. Bir sinema filminin giriş jeneriğine ya da son bitişine, anime edilmiş (canlandırılmış) her türlü animasyon ya da görsel efektlerle yaratılmış çalışmalar eklenebilir. Ancak bir hareketli grafik tasarımlarından oluşan jenerik ile başlamanın etkisi sorgulanmalıdır. Bir vaka çalışması olarak Steven Spielberg'in yönettiği 'Catch Me If You Can' filminin giriş jeneriği ele alınabilir. Bu çok tanınmış, sevilen karakter oyuncuların

görüntülerinden oluşan bir jenerik ne kadar etkili olurdu bilemeyiz. Ama yapılan Hareketli Grafik jeneriğin etkisi daha film başlarken izleyiciyle bağ kurarak merak uyandırmıştır.

Şekil 4. 'Catch Me If You Can' Film Giriş Jeneriği Hareketli Grafik.

Film aslında, basit suç işlemeye meyilli bir karakterin kurnazca kaçma yöntemleri ve onu kovalayan yetkilinin yaşadıkları üzerine kurgulanmıştır. Konu tipik bir Hollywood yapımı olmaktan o girişte verilen jenerik sayesinde daha, samimi ve neşeli bir yaklaşımla izleyiciyi kendine bağlamıştır.

SONUÇ

Günümüzde yeni medya olarak adlandırılan interaktif medya, dijitalleşmenin ve hızla gelişen teknolojinin etkisinde biçimlerini çoğaltmaktadır. Geleneksel medya uygulamalarının tek yönlü sunumlarının yerine etkileşimli bir medya döneminin başlaması, kullanıcıların bireysel olarak önemli hissetmelerini sağlamaktadır. Bu özellikler yönünden genele bakıldığında, amaca yönelik uygulama yapılabilecek pek çok seçenek olduğu ve her geçen gün gelişen teknolojiyle yenilikçi yapısını koruyup geliştirdiği söylenebilir.

Etkileşim tasarımlar kişiselleştirmeyi tasarımlarında hedef olarak korumaktadırlar. Bütün bu özelliklerden dolayı, uygulanan yöntemler, modeller değişse bile, hareketli grafikler kullanıcılarında ve izleyenlerinde yarattıkları derinliği yalın-samimi anlatımlarla geliştirdikleri sürece etkin kullanımda olacaklardır. Gelecekte teknoloji hangi noktalara taşınır tahmin etmek kolay olmasa da, Motion Graphics'lerin başlattığı etkileşimli canlandırmalar kullanımda uzun soluklu olarak kalacaklardır.

KAYNAKÇA

Aydoğan, F., Kınık, A. M., (2012). Alternatif Medya Olarak Yeni Medya, Akdeniz Üniversitesi İletişim Dergisi, Antalya

Cavalier, j. J., (2004). Dünden Bugüne Medya ve İletişim Teknolojileri, Çev: Çamdereli, M., Salyangoz Yayınları, İstanbul

Çakır, M. (2014). Görsel Kültür ve Küresel Kitle Kültürü, Ütopya Yayınevi, Ankara

Kınık, A. M., (2017). Yeni Medya Aracılığıyla Değişen İletişim Süreci: Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Konumu, e-GİFDER Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergi:233, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287187, Erişim Tarihi: 5 Eylül 2020

Krasner, J, (2008). Motion Graphic Design Applied History and Aesthetics, Focal Press, 243-246, 2nd Edition, Amsterdam

Özcan, O., Yantaç, A. E., (2011). İnteraktif Medya Tasarımı İçin Yaratıcı Düşünme, Lulu.com

Taylor, A., (2011). Design Essentials; for the media artists, Routledge Taylor&Francis Group, Focal Press, London

Turan, E.A. (2014). Yeni Medya Ortamları ile Dönüşen İzleyicinin Elektronik Sözlük ve Talk Show Ara Kesitinde İzlenmesi, Yeni Medya Araştırmaları: Kavramlar, Uygulamalar, Araştırmalar içinde, Literatürk Academia, İstanbul.

Virilio, Paul (2000). The Information Bomb. London and New York: Verso.

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE ÖZEL TÜKETİM VERGİSİ (ÖTV) ORANLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLERİN OLASI EKONOMİK ETKİLERİ

POSSIBLE ECONOMIC EFFECTS OF THE CHANGES IN SPECIAL CONSUMPTION TAX RATES IN AUTOMOTIVE INDUSTRY

Dr. Öner GÜMÜŞ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

ORCID: 0000-0002-3231-3293

ÖZET

Üretimden yahut üretimin belirli bir aşamasında tek tek belirlenen birtakım mallardan alınan vergiler özel tüketim vergisi olarak nitelendirilir. Türkiye'de özel tüketim vergisi devlete gelir sağlamak, sosyal maliyeti düşürmek, faydalanma ilkesinin uygulanması ve lüks malların tüketiminin kısıtlanması gerekçeleriyle sadece mallardan alınır. Bilhassa lüks tüketim üzerine konulan özel tüketim vergisi, geliri transfer harcamaları yoluyla düşük gelirli kesime aktarmada etkin bir araç olarak ele alınabilir. Zira lüks malların talep esnekliği yüksektir. Bir diğer ifadeyle lüks mallar ihtiyaç duyulmadığı halde tüketiciler tarafından satın alınan mallardır. Söz konusu malları satın alan tüketicilerin gelir düzeyi ise oldukça yüksek olmaktadır. Bu yönüyle özel tüketim vergisi dolaylı bir servet vergisi olarak düşünülebilir.

Özel tüketim vergisinin konusu dört liste kapsamında belirlenmektedir. I sayılı listede petrol ürünleri, II sayılı listede ise kayıt ve tescile tabi olan ve olmayan motorlu araçlar, III sayılı listede ise tütün, alkollü ve kolalı içecekler ve IV sayılı listede lüks mallara ilişkin oranlar yer almaktadır. Verginin mükellefi ise bu konulara göre belirlenmektedir.

30.08.2020 tarih ve 31229 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 29.08.2020 tarih ve 2912 sayılı Cumhurbaşkanı kararı uyarınca ÖTV Kanunu'na ekli II sayılı listede yer alan birtakım malların ÖTV oranları yükseltilmiştir. Hatta bu oranların bazı mallar için % 220'ye yükseltilmesi bazı ekonomistlerce eleştirilmiştir. Ancak yapılan uygulamaya bakıldığında bazı iktisadi ve mali hedeflerin gerçekleştirilmek istendiği düşünülmektedir. Vergi oranlarının arttırılmasının nedenleri, ithalatın düşürülmesi ve yerli otomobil satışının arttırılması olarak ifade edilmesi mümkündür. Zira bu şekilde cari açığın biraz da olsa azaltılması hedeflenmiştir. Ayrıca oran artışının gelir sağlama amacına yönelik olduğu ifade edilebilir. Lüks tüketim olarak kabul edilebilecek ithal otomobil bazı tüketiciler için bir istekten ziyade bir ihtiyaç haline gelmiş olabilir. Böyle bir durumda, ÖTV oran artışını düşünmeksizin ithal otomobil satın alan mükelleflerin ödeyeceği vergi, toplumun yüksek gelirli kısımlarından düşük gelirli kısımlarına doğru bir transfer harcaması niteliğine bürünecektir. ÖTV'de bir vergi piramidi olması; yani ÖTV'den ayrıca KDV alınması söz konusu durumu ispatlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında ÖTV'de oran artışının sosyal amacından bahsetmek mümkündür. Bu çalışmada ÖTV oran artışının cari açığı kapatmaya yardımcı olabileceği, ticari rekabette yerli üreticiyi koruyabileceği ve böylelikle cari açığın kısmen de olsa azaltılabileceği savunulmaktadır. Buna ek olarak ÖTV oran artışının sosyal amacı gözettiğinden dolayı mülkiyet hakkını ihlal etmeyeceği ifade edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: ÖTV, otomotiv sektörü, cari açık, lüks tüketim, vergi piramidi, mülkiyet hakkı.

ABSTRACT

The taxes collected from some goods determined one by one in the production process or in one phase of production are called special consumption tax. In Turkey, special consumption tax is collected just from the goods for the reasons of obtaining income for the state, decreasing

social cost, application of utilization principle and restriction of luxury goods. Especially special consumption tax levied on luxury consumption can be considered as an effective tool in transformation of income to the low-income part of society via transfer expenditures. Yet the demand elasticity for luxury goods are high. In other words, even though luxury goods are not needed, they are the goods bought by consumers. The income level of the consumers buying these goods becomes quite high. For this reason, special consumption tax can be thought as an indirect wealth tax.

The subject of special consumption tax is determined within the scope of four lists. There are the rates related to petroleum products in I numbered list, motor vehicles which are liable to recording and registration and which are not liable to recording and registration in II numbered list, tobacco, alcoholic and coke in III numbered list and luxury goods in IV numbered list. The taxpayer of the tax is determined based on the subjects.

According to the 29.08.2020 dated and 2912 presidential decision released in 30.08.2020 dated and 31229 numbered official gazette, special consumption tax rates of some goods included in II numbered list are increased. In addition, increasing these rates to 220 % for some goods is criticized by some economists. Nevertheless, it is thought that some economic and fiscal targets are desired to realize when looked the application in effect. The reasons for increasing tax rates can be stated as decreasing import and increasing purchases of domestic cars. Yet, it is targeted to decrease current account deficit by this way even if just a drop. Also, ,t can be stated that increasing the rates is for obtaining income. İmported car accepted as luxury goods can be a need for some consumers rather than a want. In this case, the tax paid by the taxpayers purchased imported car without thinking increasing rate of special consumption tax can transform a transfer expenditure from the high-income group to the low income group. Being a tax pyramid in special consumption tax; in other words, collection of value added tax from special consumption tax proves the situation. From this perspective, speaking of social aim of rate increase in special consumption tax can be possible. In this study, it is asserted that rate increase of special consumption tax can help financing current account deficit, protect domestic producer in trade competition and thereby decreasing current account deficit partly. Moreover, the study is ended by stating that rate increase in special consumption tax does not violate property right because it pays regard to social aim.

Key Words: Special consumption tax, automotive industry, current account deficit, luxury consumption, tax pyramid, property right.

GİRİŞ

Devletler mali kaynaklara ihtiyaç duyduklarında genel olarak vergiye başvurmaktadırlar. Vergiye başvurduklarında ise dolaysız vergilerden ziyade dolaylı vergiler yoluyla gelir elde etmeyi tercih ederler. Zira mali anestezi nedeniyle dolaylı vergilere verilecek tepki dolaysız tepkilere nazaran daha az olacaktır. Bu dolaylı vergilerden biri ÖTV'dir. 4760 sayılı kanunla kendine mali alanda yer bulan söz konusu verginin kuramsal çerçevesi oldukça geniştir. Bununla birlikte ilk kısımda ÖTV'nin sadece genel çerçevesi çizilmiştir. Ayrıntıdan ziyade bir genel çerçeve çizilmesi söz konusu verginin uygulamada nasıl işlediğinin anlaşılmasına olanak tanıyabilecektir.

İkinci bölümde ise ÖTV Kanunu'na ekli II sayılı liste ele alınmıştır. Bu listenin ele alınmasının sebebi ise 30.08.2020 tarihli Resmi Gazete'de ÖTV'ye ilişkin yayınlanan 2912 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı'dır. Bu bölümde öncelikle Cumhurbaşkanı'nın ÖTV Kanunu'nun hangi maddesine dayanarak söz konusu kararı aldığı incelenmiştir. Devamında ise ÖTV oranlarında ve matrahlarında yapılan indirimler ve artışlar ele alınmıştır. Bu indirim ve artışların

mükelleflere hangi tutarda ÖTV ve KDV olarak yansıyacağı ise iki örnekle açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Türk Otomotiv Endüstrisi'nin fiili durumu ele alınmıştır. Bu minvalde öncelikle Türkiye'nin otomotiv endüstrisindeki fiili durumu incelenmiştir. Söz konusu endüstride bulunan firmaların yaptıkları ihracatlar ise tablo haline getirilerek irdelenmiştir. Buna ek olarak yerli ve ithal otomotiv satışlarına da yer verilmiştir.

Son bölümde ise ÖTV oran değişikliklerinin Türk Otomotiv Sektörüne yapacağı muhtemel etkiler ele alınmıştır. Bu etkiler tartışılırken de dış ticaret dengesi gibi verilerden de faydalanılmıştır. Ayrıca ÖTV oran artışının mülkiyet hakkını ihlal edip etmeyeceği de tartışılmıştır. Bu tartışmalar esnasında ÖTV'nin kuramsal ekonomik etkilerinden yola çıkılmıştır. Son olarak ÖTV oran değişikliğinin etkili olması adına yapılması gerekenlerin ne olduğu ifade edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

KURAMSAL OLARAK ÖTV

ÖTV 6.6.2002 tarih ve 4760 sayılı kanun ile vergi sistemimize girmiş olup, 1.8.2002 tarihinde yürürlüğe sokulması suretiyle akaryakıt, tüketim vergisi, ek vergi, eğitim, gençlik, spor ve sağlık hizmetleri vergisi ve bazı fon uygulamalarının sonlanmasını sağlamıştır[1].

ÖTV'nin özellikleri ise şunlardır[2]:

- Vergiye karşı tepkinin oluşmasında diğer vergi uygulamalarına göre daha elverişlidir.
- Tek aşamalı bir vergidir.
- Sadece mallardan alınır.
- Toplam vergi gelirleri içerisindeki payı yaklaşık % 25 civarındadır.
- Dolaylı vergilerde sadeleştirme, basitlik ve etkinlik (ÖTV'nin ilk aşamada ve tek safhada alınması, mükellef sayısının sınırlı tutulması ve ÖTV uygulamasının basit ve etkin hale getirilmesi) ve Avrupa Birliği'ne uyum söz konusu verginin getiriliş sebepleri arasındadır.

ÖTV sadece kanuna ekli dört liste içinde bulunan mallardan alınır ve hizmetler bu verginin konusuna girmez[3]. Söz konusu listeler ise şunlardır[4]

- **I Sayılı Liste:** Petrol ürünleri bulunmaktadır.
- **II Sayılı Liste:** Motorlu kara, deniz ve hava taşıtları yer almaktadır.
- **III Sayılı Liste:** Kolalı gazozlar, alkollü içecekler ve tütün mamulleri bulunmaktadır.
- **IV Sayılı Liste:** Lüks tüketim malları ile dayanıklı tüketim malları yer almaktadır.

Bu listelere göre verginin mükellefi ise şu kişilerdir[5]:

- I sayılı listede yer alan petrol ürünlerinin ithalatında ithalatçı gerçek ve tüzel kişi ile imal edildiğinde imalatçı gerçek ve tüzel kişiler verginin mükellefi olur.
- II sayılı listede yer alan motorlu taşıtların kayıt ve tescile tabi olanlarında motorlu araç ticareti yapanlar ile söz konusu araçları kullanmak üzere ithal edenler verginin mükellefidir. II sayılı listede yer alan motorlu taşıtlardan kayıt ve tescile tabi olmayanlarda söz konusu taşıtları yurt içinde imal ve inşa edenler, ithal edenler ve ÖTV uygulanmadan evvel müzayede yoluyla satışını gerçekleştirenler verginin mükellefidir.

[1] Abdurrahman Akdoğan (2006), *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi,* 6. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, s. 491.
[2] Fatih Saraçoğlu (2014a), *Stopaj-Şemalarla Vergi Usul Hukuku ve Türk Vergi Sistemi,* Ankara: Gazi Kitabevi, s. 208.
[3] Erdoğan Öner (2015), *Türk Vergi Sistemi,* 6. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 261.
[4] Osman Pehlivan (2011), *Vergi Hukuku- Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi,* Trabzon: Murathan Yayınevi, s. 354.
[5] Erdoğan Öner (2020), *Türk Vergi Sistemi,* 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 271-272.

- III sayılı listede yer alan malların imalatçılar ile ithalatçıları verginin mükellefidirler.
- IV sayılı listede yer alan malların da vergi mükellefi imalatçıları ve ithalatçılarıdır.

ÖTV'de vergi sorumluları vergiye tabi işlemlere taraf olanlar yahut ilgili şahıslar olarak belirtilmiştir[6]. Nitekim ÖTV Kanunu'nun 4/2. maddesi vergi sorumluluğuna ilişkin şu hükmü ortaya koymuştur: *"Mükellefin Türkiye içinde ikametgâhının, işyerinin, kanuni ve iş merkezlerinin bulunmaması halleri ile gerekli görülen diğer hallerde Maliye Bakanlığı, vergi alacağının emniyet altına alınması amacıyla vergiye tâbi işlemlere taraf olanları verginin ödenmesinden sorumlu tutabilir".*

ÖTV'yi doğuran olay ise Tablo-1'de ifade edilmiştir.

Tablo 1. ÖTV'yi Doğuran Olay

Mal Listeleri		**Türkiye İçi**	**Türkiye Dışı**
I Sayılı Liste		Teslim	İthalat
II Sayılı Liste	Kayıt ve Tescile Tabi Olan Taşıtlar İçin	İlk İktisap	İthalat
	Kayıt ve Tescile Tabi Olmayan Taşıtlar İçin	Teslim	İthalat
III Sayılı Liste		Teslim	İthalat
IV Sayılı Liste		Teslim	İthalat

Kaynak: Sarılı, 2010: 489.

Tablo-1'den görüleceği üzere I sayılı listedeki mallar, III sayılı listedeki mallar, IV sayılı listedeki mallar ve II sayılı listeden kayıt ve tescile tabi olmayan motorlu taşıtlarda ÖTV'yi doğuran olay Türkiye'de teslim ve Türkiye dışında ithalattır. Bununla birlikte II sayılı listede kayıt ve tescile tabi olan taşıtlar için Türkiye içinde ilk iktisap ve Türkiye dışında ithalat ÖTV'yi doğuran olaydır.

ÖTV'de çeşitli istisnalardan bahsedilmesi de mümkündür. Söz gelimi ÖTV'de ihracat istisnası şu şekildedir[7]:

- ÖTV Kanunu'na ekli listelerdeki malların ihracat teslimi yurt dışındaki bir müşteriye yapılmalıdır. Burada yurt dışı müşteri tabiri ile kastedilmek istenen husus ikametgahı, işyeri, kanuni ve iş merkezleri yurt dışında olan alıcılar ile Türkiye'de bulunan bir işletmenin yurt dışında faaliyet gösteren şubeleridir.
- Teslim konusu malın Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Bölgesi'nden çıkması gerekmektedir.

Karşılıklı olmak kaydıyla I, II ve III sayılı listelerde yer alan malların yabancı devletlerin Türkiye'deki resmi kuruluşları tarafından kendi gereksinimleri için ilk iktisapları, ithalatı yahut bunlara teslimi ÖTV'den istisna demektir ki bu da ÖTV'de bir diplomatik istisna olduğu anlamına gelmektedir[8].

[6] Doğan Şenyüz, Mehmet Yüce ve Adnan Gerçek (2011), *Türk Vergi Sistemi Dersleri,* 6. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, s. 288.
[7] Mehmet Tosuner ve Zeynep Arıkan (2016), *Türk Vergi Sistemi,* 21. Baskı, İzmir: Kanyılmaz Matbaası, s. 439.
[8] Fatih Saraçoğlu (2014b), "Özel Tüketim Vergisi", *Maliye Ders Notları* içinde. Ankara: Gazi Kitabevi, s. 852.

Diğer istisnalar ise şu şekildedir[9]: Kamu kurumlarında bedelsiz teslim istisnası, askeri ve güvenlik amaçlı istisna, petrol arama ve üretimi amaçlı istisna, özürlü taşıt teslimleri istisnası, hava taşıtı teslimleri istisnası ve ithalat istisnası.

Mükellefin beyanı üzerine tarh olunan ÖTV, beyanname verme süresi içinde ödenmektedir[10].

ÖTV KANUNU'NA EKLİ II SAYILI LİSTE VE CUMHURBAŞKANI KARARI

ÖTV oranları söz konusu vergiye ilişkin kanunda yer alan ekli listelerdeki oranlara göre alınmaktadır[11].

ÖTV Kanunu'nun 12/2 maddesi uyarınca söz konusu verginin oran veya tutarı hususunda şöyle bir hüküm bulunmaktadır: *"(II) sayılı listedeki mallardan alınacak vergi, mükellefin bu malı alış bedeli ile her hâlükârda bu malların imalatçısının satış bedeli veya ithalatta hesaplanan katma değer vergisi matrahı üzerinden malın tabi olduğu orana göre hesaplanan vergi tutarından az olamaz. Verginin, mükellefin alış bedeli üzerinden hesaplandığı durumlarda, malı teslim tarihine kadar bu malı mükellefe teslim eden tarafından yüzde 10'a kadar yapılan indirimler alış bedelinden de indirilebilir. Ancak bu indirimler sonrası kalan tutar, malın imalatçısının satış bedelinden veya ithalatta hesaplanan katma değer vergisi matrahından düşük olamaz. Maliye Bakanlığı, bu hükmün uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemeye yetkilidir".* Bu hükümde dikkati çeken husus ayrıca bir KDV'den bahsedilmiş olmasıdır.

İktisadi faaliyetin belirli bir aşamasında alına bir verginin kısmen yahut tamamen ileri doğru yansıtıldığında fiyatın bir unsuru haline gelmesiyle daha önce ödenmiş olan vergi üzerinden sonraki aşamalarda tekrar vergi alınabilmesi durumu ortaya çıkabilmektedir[12]. Bir başka ifadeyle tüketicinin katlandığı verginin kanuni vergi oranından daha yüksek olduğu bir durum ortaya çıkar ki buna verginin piramitleşmesi denir[13]. İşte bu hükümde de ÖTV'nin oranı ve tutarı yanında bir vergi piramidinden bahsedilmektedir. Zira sadece ÖTV değil ÖTV üzerinden de ayrıca Katma Değer Vergisi (KDV) tahsil edilmektedir.

Yine ÖTV Kanunu'nun 12/2-c maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı topluca veya ayrı ayrı olmak üzere *"(II) sayılı listedeki mallar için belirlenen oranları ve oranlara esas özel tüketim vergisi matrahlarının alt ve üst sınırlarını bir katına kadar artırmaya, sıfıra kadar indirmeye, bu sınırlar içinde kalmak şartıyla 87.03 G.T.İ.P. numarasında yer alan malların cinsi, sınıfı, üst yapı gövde tanımı, emisyon türü ve değeri, istiap haddi ile yolcu ve yük taşıma kapasitesi itibarıyla farklı oranlar belirlemeye; uygulanmakta olan oranları EURO normlarını sağlayan katalitik konvertör sistemi ile teçhiz edilmiş taşıtlarda yarısına kadar indirmeye, kanunî oranına kadar çıkarmaya"* yetkilidir. Cumhurbaşkanı da bu yetkilere dayanarak ÖTV oranlarında değişiklik yapmak üzerine takdir yetkisini kullanmıştır. 30.08.2020 tarih ve 31229 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 29.08.2020 tarih ve 2912 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı uyarınca ÖTV oranlarındaki değişiklikleri şu şekilde özetlemek mümkündür[14]:

---

[9] Detaylı bilgi için bkz. Şükrü Kızılot ve Metin Taş (2013), *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi,* 5. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, s. 322-323.

[10] Ahmet Tekin (2015), *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi,* İzmir: Meta Basım Matbaacılık, s. 318.

[11] Fatih Saraçoğlu (2018), *Türk Vergi Sistemi,* 7. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, s. 432.

[12] Engin Öner (2018), "Dolaylı Vergilerde Vergi Piramitleşmesi Sorunu ve Katma Değer Vergisinde Çözüm Yolu (Vergi İndirim Metodu)", *Asos Journal,* Kasım 2018(82), s. 126.

[13] Abdullah Mutlu (2009), *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi,* Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 81.

[14] Detaylı bilgi için bkz. 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa Ekli (II) Sayılı Listede Yer Alan Bazı Malların Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Yeniden Tespiti Hakkında Karar; 29.08.2020 tarih ve 2912 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı; 06.06.2002 tarih ve 4760 sayılı ÖTV Kanunu II Sayılı Liste.

- Motor silindir hacmi 1.600 cm^3'ü geçmeyen araçlarda ÖTV matrahı 85.000 TL'yi (eski matrah: 46.000 TL) aşmayanlarda ÖTV oranı % 60'dan % 45'e düşürülmüştür; ÖTV matrahı 85.000 TL'yi (eski matrah: 46.000 TL) aşıp 130.000 TL'yi (eski matrah: 80.000 TL) aşmayanlarda ÖTV oranı % 60'dan % 50'ye düşürülmüştür; ÖTV matrahı 130.000 TL'yi (eski matrah: 80.000 TL) aşanlarda ÖTV oranı % 60'dan % 80'e çıkarılmıştır.
- Motor silindir hacmi 1.600 cm^3-2.000 cm^3 arasında olan araçlarda ÖTV matrahı 85.000 TL'yi (eski matrah: 57.000 TL) aşmayanlarda ÖTV oranı % 110'dan % 45'e düşürülmüştür; ÖTV matrahı 85.000 TL'yi (eski matrah: 57.000 TL) aşıp 135.000 TL'yi (eski matrah: 91.000 TL) aşmayanlar ÖTV oranı % 110'dan % 50'ye düşürülmüştür; ÖTV matrahı 170.000 TL'yi (eski matrah: 114.000 TL) aşmayanlarda ÖTV oranı % 110'dan % 130'a yükseltilmiştir; ÖTV matrahı 170.000 TL'yi (eski matrah: 114.000 TL) aşanlarda ÖTV oranı % 110'dan % 150'ye yükseltilmiştir.
- Motor silindir hacmi 2.000 cm^3'ü geçen araçlarda ÖTV matrahı 170.000 TL'yi (eski matrah: 114.000 TL) aşmayanlarda ÖTV oranı % 160'dan % 130'a düşürülmüştür; ÖTV matrah sınırı olmayan araçlarda ise ÖTV oranı % 160'dan % 220'ye çıkarılmıştır.

Yapılan değişikliklerin yarattığı etkilerin anlaşılması adına iki örnek vermek gerekmektedir.

- Motor silindir hacmi 1.600 cm^3'ü geçmeyen ve vergisiz fiyatı 70.000 TL olan bir aracı bir mükellefin almak istediği varsayılsın. Böyle bir durumda değişiklik öncesi ÖTV oranı % 60 olacaktır. Bu araç için ödenecek ÖTV tutarı 70.000x % 60= 42.000 TL olacaktır. Aracın ÖTV dahil fiyatı olan 70.000+42.000= 112.000 TL üzerinden ayrıca % 18 KDV alınacaktır. Dolayısıyla KDV tutarı 112.000x % 18=20.160 TL olur. Bu durumda ÖTV oran değişikliği öncesi 70.000 TL'lik aracın ÖTV ve KDV dahil değeri 132.160 TL olur. Bir diğer ifadeyle 62.160 TL mükellefe vergi yansımaktadır. ÖTV oran değişikliği sonrası vergisiz fiyatı 70.000 TL olan araç için uygulanacak ÖTV oranı % 45 olacaktır. Bu durumda ÖTV tutarı 70.000x % 45= 31.500 TL olur. KDV oranı % 18 olduğundan KDV tutarı (70.000+31.500)x % 18= 18.270 TL olur. Bu durumda mükellefin ödeyeceği vergi 49. 770 TL olur. Aracın ÖTV ve KDV dahil fiyatı ise 119.770 TL olur.
- Bir mükellefin motor silindir hacmi 2000 cm^3'ü geçen ve vergisiz fiyatı 180.000 TL olan bir aracı satın aldığı varsayılsın. Değişiklik öncesi ÖTV oranı söz konusu araçlar için % 160'dır. Bu durumda ÖTV tutarı 180.000x % 160= 288.000 TL olacaktır. ÖTV dahil aracın fiyatı 180.000+288.000= 466.000 TL olacaktır. Bu aracın KDV tutarı ise 466.000x % 18=83.880 TL olur. Bu durumda mükellefin ödeyeceği vergi 371.880 TL olur. Aracın ÖTV ve KDV dahil tutarı da 551.880 TL olur. ÖTV oran değişikliği sonrası ise ÖTV oranı söz konusu araç için % 220 olur. Bu durumda ÖTV tutarı 180.000x % 220= 396.000 TL olur. KDV tutarı ise (180.000+396.000)x % 18=103.680 TL olur. Bu durumda mükellefin ödeyeceği vergi 396.000+103.680=499.680 TL olup, aracın ÖTV ve KDV dahil fiyatı 180.000+499.680=679.680 TL olacaktır.

Örneklere bakıldığında ÖTV oranlarında yapılan değişikliğin hiç kuşkusuz ekonomiyi etkileyeceği açıktır.

TÜRK OTOMOTİV SEKTÖRÜNÜN FİİLİ DURUMU

Otomotiv sektörü Türk ekonomisi için bir lokomotiftir ve bu sektöre yapılacak yatırımlar ve yan sektörlerle birlikte otomotiv sektörünün üretim, ihracat ve milli geliri olumlu anlamda etkileyeceği inkar edilemez bir gerçektir[15]. Zira Türk otomotiv sektörü dünyada büyüklük açısından 14.; Avrupa'da ise Almanya, İspanya, Fransa, Birleşik Krallık ve Rusya'dan sonra 6.

[15] Mehmet Ali Polat (2020), "Türk Otomotiv Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Ekonometrik Analiz", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 19(73), s. 519.

Sırada gelmektedir[16]. Kasım 2017 itibarıyla toplam otomotiv sektörü ihracatının % 77'den fazlasını AB ülkelerine yapan Türk otomotiv sektöründe 12 şirket ve 18 fabrika faaliyette bulunmakta olup, bu 12 şirketin 4'ü otomobil, 6'sı ticari araç ve kalan 2 şirket de hem otomobil hem ticari araç üretmektedir[17]. Otomotiv sektörü üretiminin toplam ihracattaki payı her yıl artmakta ve bu da söz konusu sektörü ekonomik büyümede kilit bir noktaya getirmektedir ki on birinci kalkınma planında da otomotiv sektörü öncelikli sektörler arasında yer almaktadır[18].

Uluslararası Pazar payının arttırılması amacıyla rekabet gücü yüksek olan tedarik sanayiinin geliştirilmesi ve yüksek teknolojili yerli araç üretiminin yapılması amacıyla on birinci kalkınma planında belirlenen politika ve tedbirler şu şekildedir[19]:

- Otomotiv destek programı rekabet gücünün geliştirilmesi amacıyla yürürlüğe sokulacak ve bu program kapsamında batarya, yakıt hücresi, sensör, yazılım vb. alanlarda teknoloji ve üretim yeteneklerinin geliştirilmesi sağlanacaktır.
- Dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler konusunda nitelikli iş gücü yetiştirilmesi planlanmaktadır.
- Otomotiv sanayiinin sahip olduğu rekabet gücünün korunması amacıyla önemli bazı teknolojilerin geliştirilmesine odaklanılacaktır.
- Yeni nesil araçların uyum sağlayabileceği altyapılar geliştirilecektir.
- Yurt dışı pazar ve ihracat olanaklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılacaktır.

On birinci kalkınma planına bakıldığında aslında otomotiv sektöründeki ihracatın geliştirilmesinin asıl amaç olduğu görülecektir. Bu minvalde otomotiv sektöründeki sanayi firmalarının ihracat değerlerine bakmak gerekmektedir.

Tablo 2. Otomotiv Sanayii Firmalarının İhracatları

	2015	2016	2017	2018	2019
	Değer ($)	Değer ($)	Değer ($)	Değer ($)	Değer ($)
Tipler					
Otomobil	5.893.205.938	7.807.088.252	10.981.886.303	11.059.559.315	10.306.039.830
Kamyon	86.029.870	375.584.099	525.994.988	1.027.575.840	993.276.554
Kamyonet	4.531.666.830	4.627.966.482	4.961.315.332	5.648.023.980	5.477.487.867
Otobüs	978.524.721	1.114.745.917	1.224.854.321	1.377.767.091	1.742.366.975
Minibüs	655.374.057	630.263.627	843.888.325	957.781.653	995.346.801
Midibüs	39.387.682	76.329.822	57.883.731	70.098.789	112.988.472
Traktör	334.181.251	310.580.989	301.627.327	364.268.821	369.922.529

[16] Oğuz Kara, Ayşenur Tarakcıoğlu Altınay ve Birol Erkan (2020), "The Relationship Between Efficiency, Rantability and Export Competitiveness: An Implementation on Turkish Automotive Sector", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 19(3), s. 1210.

[17] *Ibid.*

[18] Nuray Tezcan (2019), "İşletmelerde Finansal Performans ve İhracat Düzeyi Arasındaki İlişki: Türkiye Otomotiv Sanayi Örneği", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 16(2), s. 96.

[19] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023),* http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

Yedek Parça	663.104.729	797.170.605	1.219.654.369	1.427.865.901	1.317.245.655
Toplam	13.181.475.078	15.739.729.793	20.117.104.696	21.932.941.390	21.314.674.683

Kaynak: http://www.osd.org.tr/sites/1/upload/files/YILLIK_2020-5479.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

Otomotiv sektöründeki ihracat rakamlarına bakıldığında 2015 yılından bu yana yaklaşık % 60 oranında bir büyüme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 2019 yılında bir düşüş yaşansa da yıllar itibarıyla ihracatın ciddi bir şekilde yükseldiği görülecektir. Son yılda yaşanan düşüşün kaynağı ise otomobil, kamyon, kamyonet ve yedek parça ihracatındaki düşüşten kaynaklanmaktadır. Genel anlamda ihracat rakamlarındaki yükselme ise otomobilden kaynaklandığı öne sürülebilir. Zira toplam ihracat payında en yüksek değer otomobillere aittir.

Türkiye'de 2008-2019 yılları arasında gerçekleşen yerli ve ithal otomotiv ürünleri satışlarına ilişkin bilgiler Tablo-3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Türkiye'de Toplam Otomotiv Satışları (Bin Adet)

Yıllar	İthal	Yerli
2008	303.7	223.1
2009	313.1	263.6
2010	465.3	330.2
2011	541.8	373.7
2012	513.8	307.5
2013	617.7	279.5
2014	523.5	289.8
2015	659.8	359.2
2016	681.3	333.0
2017	624.5	362.3
2018	397.3	244.3
2019	228.0	263.9

Kaynak: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/02/sektorel-bakis-2020-otomotiv.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

Türk otomotiv sektöründeki satışlara bakıldığında yerli ürün satışları yıllar içinde artış gösterse de 2019 yılında tekrar 2009 yılındaki değere geri döndüğü görülecektir. Bununla birlikte ithal ürün satışlarındaki düşüş yerel ürün satışlardan daha çok düştüğü için otomotiv sektöründe olumlu bir değişim gözlendiği görülebilir. Unutulmaması gereken husus şudur ki bu olumlu değişim ortaya çıkan bir durgunluğun neticesidir. Zira otomotiv satışları toplamda yıllar içinde düşüş göstermiştir.

Bu sektöre ÖTV oranlarında yapılacak bir değişim hiç kuşkusuz bir takım iktisadi etkilere sahip olacaktır.

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDEKİ ÖTV ORAN DEĞİŞİKLİĞİNİN EKONOMİYE OLASI ETKİLERİ

ÖTV uygulamasının dört temel nedeni bulunmaktadır[20]:

- Lüks tüketimin vergilendirilmesi,
- Sosyal maliyetin giderilmesi,
- Faydalanma ilkesinin uygulamaya geçirilmek istenmesi,
- Gelir elde etmek istenmesi.

Lüks tüketim mallarında talebin fiyat esnekliği 1'den büyüktür. Bir başka ifadeyle talep esnekliği oldukça yüksektir. Bu da söz konusu malların bir ihtiyaçtan ziyade bir istek neticesinde satın alındığı anlamına gelmektedir. Mükellef aslında lüks malı almasa da hayatını idame ettirebilecektir. Bununla birlikte mükellefin gelir düzeyi lüks malları satın alabilecek kadar yüksekse ve lüks malı alma isteği de varsa bu durumda talep gerçekleşmiş olacaktır. 29.08.2020 tarih ve 2912 sayılı Cumhurbaşkanı kararında da her segmentte ÖTV matrahı yüksek olan araçların üzerindeki ÖTV ve dolayısıyla KDV yükünün arttırılması lüks tüketimin vergilendirilme isteğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durumun iki etkisi ortaya çıkacaktır:

- ÖTV yükü lüks tüketimin azalmasını sağlayacak ve böylelikle otomotiv sektöründe ihracat artışı sağlanabilecektir. Bu da dış ticaret açığının; dolayısıyla cari açığın azalması manasına gelmektedir.
- Lüks tüketim bazıları için bir istekten ziyade bir ihtiyaç haline gelmiş olabilir. Söz gelimi tütün mamulleri çoğu durumda ihtiyaç değil; bir istek olmasına rağmen bu ürünlere bağımlı olan kişiler için tütün mamulleri bir ihtiyaçtır. Bir diğer ifadeyle tütün mamullerinin talep esnekliği 1'den daha düşük bir hale gelir. İşte böyle bir durum lüks mallar için de geçerli olabilmektedir. Dolayısıyla lüks mallar üzerine bu durumda getirilen bir verginin tahsili de daha kolay olacaktır.

ÖTV oran artışının gerçekleşmesi ÖTV'nin dolaylı bir servet vergi olarak ele alınmasını da gerektirmektedir.

Servet vergilerinde vergiyi doğuran olay, servetin mal varlığının içinde bulunması veya başkalarına transfer edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır[21]. Bununla birlikte modern vergi sistemleri içerisinde servet vergilerinin payı çok düşük kalmaktadır[22]. Ancak servet kolaylıkla gizlenebildiği için servetin vergilendirilmesi ve denetlenmesi zordur ve bu sebeple de servet vergilerinin önemi azalmıştır[23]. İşte ÖTV oran artışı ile servet vergilendirilmesi ve denetimi dolaylı olarak yapılabilmektedir. Zaten söz konusu oran artışının dolaylı bir servet vergisi olarak ele alınmasının sebebi de budur. Bu şekilde bir uygulama ayrıca sosyal maliyetin düşmesine de yardımcı olabilecektir.

Piyasa ekonomisini benimsemiş bir ülkede servet vergileri mülkiyeti kısıtlamak amacıyla kullanılan en etkin araçlardan biridir[24]. Nitekim bu nedenle bazı yazarlarca ÖTV oran artışı eleştirilmiştir[25]:

---

[20] Nihat Edizdoğan ve Ali Çelikkaya (2010), *Vergilerin Ekonomik Analizi,* Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.
[21] Akif Erginay (2010), *Kamu Maliyesi,* 18. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, s. 127.
[22] H. Brochier, P. Llau ve C. A. Michalet (1981), *Maliye Ekonomisi,* A. Erdaş (Çev.), Ankara: A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu Basımevi, s. 344.
[23] İsa Sağbaş (2020), "Servet Vergileri", *Vergi Teorisi* içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 173.
[24] Nihat Edizdoğan, Özhan Çetinkaya ve Erhan Gümüş (2011), *Kamu Maliyesi,* 3. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, s. 307.
[25] Nedim Türkmen (2020, 2 Eylül), ÖTV Artışı Mülkiyet Hakkına Müdahaledir, https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/nedim-turkmen/otv-artisi-mulkiyet-hakkina-mudahaledir-6018320/ (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

> *"Devlet, vergilendirme yetkisini mutlak ve sınırsız bir şekilde kullanamaz. Keyfi vergi koyamaz. Vergiler yasallık ilkesine uygun dahi alınsa; temel hak ve özgürlükleri zedeleyemez. Fahiş otomobil Özel Tüketim Vergisi ile kişilerin otomobilden faydalanmaları engellenmekte, bu doğrudan mülkiyet hakkına haksız bir müdahale olmaktadır. Ayrıca aşırı vergi ile piyasa dengesi bozulmakta, otomobil satan firmaların 'ticaret özgürlüğü' engellenmektedir.".*

Mülkiyet hakkı eşya üzerinde en geniş ayni hakları sağlasa da belirli sınırlamalara tabidir ve sahibine tanıdığı yetkiler dışında ayrıca ödevler yüklemektedir[26]. Nitekim devlet de kamu hizmetleri ve alanları arttığı için kişilerin mülkiyet alanına vergilerle nüfuz etmiştir[27]. Söz konusu durumu şu şekilde izah etmek mümkündür[28]:

> *"... Montesquieu, kanunların yapılmasında etkili olan morfolojik, ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel koşullar arasındaki ilişkiler dengesine 'kanunların ruhu' demektedir. Ancak bu koşullar arasında 'kanun koyucunun iradesi" de yer almaktadır. Üstelik kanun koyucunun görevi, doğal ve toplumsal koşulların belirlediği durumu, her zaman aynen korumak değil, gerektiğinde toplum lehine değiştirecek kanunlar yapmaktır.".*

İşte ÖTV oran artışındaki mantık da devletin toplum lehine yapmış olduğu bir uygulamadır. Zira lüks binek araçlarına ciddi bir oranda artış yapıp, normal segmentteki araçların ÖTV oranını indirmek toplumda yüksek gelirli kesimlerden düşük gelirli kesimlere bir transfer harcaması yapmak anlamına gelir ki bu da sosyal devletin ve anayasal eşitlik ilkesinin bir gereğidir.

Faydalanma ilkesi uyarınca kamu hizmetlerinden faydalanan bireyler bu faydanın bedeli olarak vergi ödemelidirler[29]. Faydalanma vergisinin ihlali durumunda kamu hizmetleri kullanıcıları için bir sübvansiyon halini alır ve kamu harcamaları diğer bireylerin vergileri ile finanse edilir[30]. Buna ek olarak kamu hizmetlerinin bedava olduğu algısı oluştuğu takdirde bu tarz hizmetlere olan talep aşırı artar[31]. Dolayısıyla ÖTV ile yapılan oran artışını faydalanma ilkesinin bir yansıması olarak görmek yanlış bir kanaat olmayacaktır. Zira lüks tüketim yapabilecek geliri elde edebilmek için devletin sunmuş olduğu birtakım mal ve hizmetlerin kullanılması gerekmektedir.

Dış ticaret dengesi ihracat ve ithalat arasındaki farkı göstermektedir. Dış ticaret dengesinin görünümü ise cari işlemler hesabının ne olduğuna ilişkin bir fikir verebilecektir.

Tablo 4. 2019 Yılı Aylar İtibarıyla Dış Ticaret Dengesi (Milyon ABD Doları)

Aylar	Dış Ticaret Dengesi
Ocak	-2.290
Şubat	-1.733
Mart	-1.915
Nisan	-2.733
Mayıs	-1.687
Haziran	-3.430

[26] Betül Özlük (2019), "Mülkiyet ve Zilyetlik Üzerine Düşünceler", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 27(1), s. 141.
[27] Ahmet Battal (2011), "Mülkiyet, Hürriyet, Şahsiyet ve Bunların Mutlak'a Nisbeti", *Muhafazakar Düşünce Dergisi,* 7(27), s. 114-115.
[28] Ülker Gürkan (1994), *Hukuk Sosyolojisine Giriş,* 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 118.
[29] İsa Sağbaş (2007), *Vergi Teorisi Ders Notları,* Ankara: Ece Matbaası, s. 30-31.
[30] Ali Çelikkaya (2020), "Verginin Tanımı, Amaçları, Tarihsel ve Teorik Gelişimi", *Vergi Teorisi* içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 7.
[31] *Ibid.*

Temmuz	-3.297
Ağustos	-2.341
Eylül	-1.667
Ekim	-1.776
Kasım	-1.986
Aralık	-4.668
Toplam	**-29.511**

Kaynak: https://ticaret.gov.tr/data/5d63d89d13b8762f7c43a738/2-Aylara%20Gore%20Dis%20Ticaret.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

Tablo-4'e bakıldığında dış ticaret açığının toplam olarak 2019 yılı için 29.511 milyar dolar olduğu görülecektir. Bilhassa Aralık ayında dış ticaret açığında büyük bir artış gözlenmektedir. 2020 yılında da bu açıklar devam etmiştir.

Tablo 5. 2020 Yılı Aylar İtibarıyla Dış Ticaret Dengesi (Milyon ABD Doları)

Aylar	**Dış Ticaret Dengesi**
Ocak	-4.514
Şubat	-3.037
Mart	-5.462
Nisan	-4.572
Mayıs	-3.420
Haziran	-2.836
Toplam	**-23.842**

Kaynak: https://ticaret.gov.tr/data/5d63d89d13b8762f7c43a738/2-Aylara%20Gore%20Dis%20Ticaret.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

Dikkat edilirse Haziran 2020 verileriyle birlikte dış ticaret açığı neredeyse 2019 yılındaki toplam dış ticaret açığına yaklaşmıştır. Bu da dış ticaret açığının sene sonuna doğru daha da artacağı yönünde ciddi bir kanaat uyandırmaktadır. ÖTV oran artışıyla bu açık da kapatılmak istenmektedir. Zira ÖTV oran artışının yapısına bakıldığında ithalat yerine ihracatın özendirilmesinin asıl amaç olduğu görünmektedir. Buna ek olarak kuşkusuz bir gelir sağlama amacının varlığından da bahsedilebilir. Nitekim kamu gelirleri içerisinde en yüksek pay vergilere aittir. Ancak burada ÖTV oran artışının tek başına cari açığı kapatacağını ifade etmek gereksiz bir iyimserlik olacaktır. Çünkü teknoloji, beşeri sermaye birikimi, etkinlik ve verimlilik yaratacak yeni bir yönetim modeli gibi pozitif arz şoku yaratacak unsurlar olmadıkça tek başına ÖTV verginin sosyal ve mali amaçlarına hizmet edemez. Bu da toplumda sadece vergi yükü oluşması anlamına gelir.

SONUÇ

ÖTV birtakım mallar üzerinden çeşitli amaçlarla alınabilmektedir. Bilhassa binek araçlarda ÖTV'nin etkisi ciddi bir biçimde hissedilmektedir. Özellikle 29.08.2020 tarih ve 2912 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile bu etki bazı eleştirilere konu olmuştur. Söz gelimi ÖTV oran artışının mülkiyet hakkını ihlal ettiğine yönelik bazı iddiaların varlığı söz konusudur. Ancak son

zamanlarda yaşanan pandemi, ekonomik kriz vb. olaylar bireylerin ekonomik gücünün ister istemez düşmesine sebep olmuştur. Bu ortamda ÖTV oran artışının özellikle lüks araçlara yapılması ve daha alt segmentteki araçlarda ÖTV indirimine gidilmesi, politika yapıcıların ÖTV'yi sosyal amaca hizmet eder hale getirmeye çalıştıklarının bir göstergesidir. Kuşkusuz bu değişikliğin dış ticaret açığını ve dolayısıyla cari açığı kapatmak için yapıldığı da öne sürülebilir. Zira otomotiv sektöründe ihracat arttırılmak istenmektedir. Ayrıca vergi oranlarındaki artışla gelir elde etmek de istenmektedir. Zaten ÖTV ödenirken ayrıca KDV'de ÖTV üzerinden tahsil edilmektedir. Tüm bunlara ek olarak lüks otomobillerde % 220 oranında ÖTV uygulanması da faydalanma ilkesinin bir karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm bu hususlar sosyal hukuk devletinin ve anayasal eşitlik ilkelerinin bir yansımasıdır. ÖTV'deki söz konusu değişiklikler daha ucuz otomobillere yönelik talebi de arttıracaktır. Bu talep artışı neticesinde fiyatı düşük olan araçlar da talep kanununun bir gereği olarak yükselecektir. Bu talebi karşılamak için de daha fazla yurt içi satışı sağlayacak araç tedariki de gerçekleştirileceğinden teorik olarak ihracat artışının tetiklenebileceğini de öne sürmek mümkündür. Bununla birlikte tek başına ÖTV'nin dış ticaret açığını ve dolayısıyla cari açığı kapatabilmesi mümkün değildir. ÖTV bu amacı gerçekleştirmede sadece etkili bir araçtır. Özellikle üretim gerçekleştirilmediği takdirde ÖTV'de yapılan bu değişiklikler sadece palyatif çözümler olarak kalacaktır. Palyatif çözümler sonrasında ise iktisadi ilerlemeler kaydedilmezse, bireylerin alım gücü azalacağı için söz konusu mali eylemin de hiçbir anlamı kalmayacaktır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. (2006). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi,* 6. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Battal, A. (2011). "Mülkiyet, Hürriyet, Şahsiyet ve Bunların Mutlak'a Nisbeti", *Muhafazakar Düşünce Dergisi,* 7(27), ss. 111-119.

Brochier, H., Llau, P. ve Michalet, C. A. (1981). *Maliye Ekonomisi,* A. Erdaş (Çev.), Ankara: A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu Basımevi.

Çelikkaya, A. (2020). "Verginin Tanımı, Amaçları, Tarihsel ve Teorik Gelişimi", *Vergi Teorisi* içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 2-19.

Edizdoğan, N. ve Çelikkaya, A. (2010). *Vergilerin Ekonomik Analizi,* Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.

Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş, E. (2011). *Kamu Maliyesi,* 3. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Erginay, A. (2010). *Kamu Maliyesi,* 18. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi.

Gürkan, Ü. (1994). *Hukuk Sosyolojisine Giriş,* 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

http://www.osd.org.tr/sites/1/upload/files/YILLIK_2020-5479.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/02/sektorel-bakis-2020-otomotiv.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

https://ticaret.gov.tr/data/5d63d89d13b8762f7c43a738/2-Aylara%20Gore%20Dis%20Ticaret.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

Kara, O., Altınay Tarakcıoğlu, A. ve Erkan, B. (2020). "The Relationship Between Efficiency, Rantability and Export Competitiveness: An Implementation on Turkish Automotive Sector", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 19(3), ss. 1194-1214.

Kızılot, Ş. ve Taş, M. (2013). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi,* 5. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Mutlu, A. (2009). *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi,* Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Öner, E. (2015). *Türk Vergi Sistemi,* 6. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Öner, E. (2018). "Dolaylı Vergilerde Vergi Piramitleşmesi Sorunu ve Katma Değer Vergisinde Çözüm Yolu (Vergi İndirim Metodu)", *Asos Journal,* Kasım 2018(82), ss. 123-130.

Öner, E. (2020). *Türk Vergi Sistemi,* 10. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özel Tüketim Vergisi Kanunu, *T.C. Resmi Gazete (No: 24783),* 4760, 12 Haziran 2002.

Özlük, B. (2019). "Mülkiyet ve Zilyetlik Üzerine Düşünceler", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 27(1), ss. 139-166.

Pehlivan, O. (2011). *Vergi Hukuku- Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi,* Trabzon: Murathan Yayınevi.

Polat, M. A. (2020). "Türk Otomotiv Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Ekonometrik Analiz", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 19(73), ss. 504-521.

Sağbaş, İ. (2007). *Vergi Teorisi Ders Notları,* Ankara: Ece Matbaası.

Sağbaş, İ. (2020). "Servet Vergileri", *Vergi Teorisi* içinde, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 162-174.

Saraçoğlu, F. (2014a). *Stopaj-Şemalarla Vergi Usul Hukuku ve Türk Vergi Sistemi,* Ankara: Gazi Kitabevi.

Saraçoğlu, F. (2014b). "Özel Tüketim Vergisi", *Maliye Ders Notları* içinde. Ankara: Gazi Kitabevi, ss. 845-865.

Saraçoğlu, F. (2018). *Türk Vergi Sistemi,* 7. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Sarılı, M. A. (2010). *Türk Vergi Sistemi ve Uygulaması,* Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.

Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2011). *Türk Vergi Sistemi Dersleri,* 6. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Tekin, A. (2015). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi,* İzmir: Meta Basım Matbaacılık.

Tezcan, N. (2019). "İşletmelerde Finansal Performans ve İhracat Düzeyi Arasındaki İlişki: Türkiye Otomotiv Sanayi Örneği", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 16(2), ss. 87-101.

Tosuner, M. ve Arıkan, Z. (2016). *Türk Vergi Sistemi,* 21. Baskı, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023),* http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

Türkmen, N. (2020, 2 Eylül). ÖTV Artışı Mülkiyet Hakkına Müdahaledir, https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/nedim-turkmen/otv-artisi-mulkiyet-hakkina-mudahaledir-6018320/ (Erişim Tarihi: 23.09.2020).

2912 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı, 29 Ağustos 2020.

4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa Ekli (II) Sayılı Listede Yer Alan Bazı Malların Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Yeniden Tespiti Hakkında Karar, *T.C. Resmi Gazete (No: 31229),* 30 Ağustos 2020.

THE FOODS FOR SUSTAINABLE TOURISM

Dr. Pınar IŞILDAR

Dokuz Eylul University Reha Midilli Foça Tourism Faculty, Department of Gastronomy and Culinary Arts,

ORCİD: 0000-0001-7667-9951

ABSTRACT

Foods, meals, restaurants, famous chefs etc. have become one of the most popular topics of recent years. Nowadays, it has become an important part of tourism to travel to taste a food alone or to see a meal being made process. Hall and Mitchell (2001) have explained the place of food and beverage in tourism, is as part of the local culture of interest by the tourists, part of the tourism promotion, a component of local agriculture and economic development, and a regional element that creates consumption habits desired by tourists.

Sustainable tourism that develops against the environmental, social and economic negative impacts of host countries that accept tourists planlessly, unscheduled and improperly (Aransson, 1994); aims to eliminate many negative impacts and to continue the sector. In this context, the aim of the study is to reveal the importance of foods preferred by tourists within the scope of sustainable.

The field research encompasses semi-structured interview and participant observation technique as methods of information gathering. The population of the research consists of 137 food and beverage businesses in Foça including restaurants, cafes and bars. The sample of this research, which is designed as a qualitative research, is purposeful sampling (Maxwell, 1996). In the research, data collection was continued "until the stage where concepts and processes that could be the answer to the research question begin to repeat (the saturation point)" (Glaser ve Strauss, 1967). During the 3,5 months, similar answers were obtained from 80 food and beverage businesses. Semi-structured interview technique was utilized as the data gathering method and the interviews consisted of open-ended questions, based on the literature reviewed. Descriptive analysis was used to analyze data in this study.

In the results, it was seen that the participants especially emphasized the positive effects and importance of local foods on the local economy and social development. Authenticity of foods has emerged as another important issue in terms of their contribution to sustainable tourism in point of promotion of the region and ensuring the continuity of tourism-oriented travels. It has been determined that organic foods are preferred by tourists' less than local foods. On the other hand, some businesses stated that the preference of organic foods causes positive environmental effects during the production phase and tourists prefer them for healthy and animal welfare.

Keywords: Foods, Sustainable Foods, Sustainable Tourism

MUMBAI'S DABBAWALAS : MODEL OF SERVICE PAR EXCELLENCE

Dr. Ritu TALWAR

New Delhi Institute of Management

Prof : marketing

NDIM, INDIA

ABSTRACT

The 5,000 or so dabbawalas in the city have an astounding service record. Every working day they transport more than 130,000 lunchboxes throughout Mumbai, the world's fourth-most-populous city. That entails conducting upwards of 260,000 transactions in six hours each day, six days a week, 52 weeks a year (minus holidays), but mistakes are extremely rare. Amazingly, the dabbawalas—semiliterate workers who largely manage themselves—have achieved that level of performance at very low cost, in an ecofriendly way, without the use of any IT system or even cell phones.

In July 2005, Mumbai was battered by unusually heavy monsoon rains. In just 12 hours, more than 25 inches deluged India's business capital. That, combined with record high tides, wreaked widespread havoc, bringing the city to a virtual standstill. As the water rose waist-high in many areas, people found themselves stranded at railway stations, in trains, and on roads and sidewalks.Among them were many of Mumbai's who deliver meals prepared in customers' homes to their offices and then return the empty *dabbas* (metal lunchboxes) the same day. Nevertheless, on the second day of the flooding, even before the city had limped back to life, the dabbawalas were back on the job, wading through the water. They quickly became a symbol of gritty resilience.

How can a poorly educated, decentralized workforce perform so beautifully in an environment that can charitably be described as unpredictable and challenging? The answers hold lessons not only for companies seeking to expand in emerging markets but also for all developed-economy enterprises whose ranks are dominated by unexceptional talent. Even firms that can afford to hire stars typically depend on a cast of average people to support them. The dabbawalas' success is proof that with the right system in place, ordinary workers can achieve extraordinary results.

Keywords :Mumbai, Lunch, Tiffin

YAPAY SİNİR AĞLARI İLE ONS ALTIN FİYATLARININ TAHMİN EDİLMESİ

FORECASTING ONS GOLD PRICES WITH ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS

Dr. Sadullah ÇELİK

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü

ÖZET

Son dönemlerde yapay zeka alanında yaşanan gelişmelerin çoğu yeni istatistiksel modellerdir. Ancak yapay zeka alanında yaşanan en önemli gelişme, yapay sinir ağları adı verilen teknolojinin ortaya çıkmasıdır. Yapay sinir ağları, biyolojik sinir ağlarının yapısını ve işlevini taklit etme fikrinden yola çıkarak geliştirilen bir makine öğrenme yöntemidir. Yapay sinir ağları insan beyninin çalışmasına benzer bir hesaplama yöntemi kullanarak çalışır. Bu yöntem de herhangi bir program olmadan bir hesaplama yöntemi modeli kullanır. Yapay sinir ağları en iyi çözümleri bulmak için veri kümelerinin yerine veri örneklemlerini kullanır. Bu da hem paradan hem de zamandan tasarruf yapılmasını sağlar. Yapay sinir ağları özellikle lineer olmayan matematiksel modellerde iyi sonuç vermektedir. Yapay sinir ağlarının en önemli özelliği bir bilgi kaynağından öğrenebilmesidir. Yapay sinir ağları sınıflandırma, tahmin, model tanımlama ve optimizasyon problemlerinde sıkça kullanılmaktadır. İş zekası açısından yapay sinir ağları, satış tahmini, üretim tahmini, spam e-posta tespiti, sohbet robotları, doğal dil işleme, görüntü tanıma ve ses tanıma gibi birçok uygulama alanına sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, yapay sinir ağları yöntemin kullanarak ons altın fiyatlarını tahmin etmektir. Bu amaçla, investing.com dan (01.01.2002-10.09.2020 arasında) alınan günlük ons altın fiyatları kullanılarak geleceğe yönelik tahmin yapılmıştır. Çalışmada tek değişkenli sinir ağ modelini tahmin etmek için R yazılımını "nnetrar" paketi kullanılmıştır. "nnetar" paketindeki fonksiyon, bir girdi ağı modelini, girdi olarak zaman serisinin geçmiş değerlerine bağlı bir zaman serisine dönüştürmektedir. Analiz sonucunda ons altın için aralık ve noktasal tahminler yapılmıştır. Elde edilen bu iki tahmin karşılaştırıldığında aralık tahmininin daha güvenilir olduğu bulunmuştur. Tahmin sonucunda elde edilen hata sonuçları tahminlerin çok iyi olduğunu göstermektedir. Ayrıca tahmin sonuçları, gerçek ons fiyatları ile karşılaştırıldığında sonuçların gerçeğe çok yakın çıktığı ve güvenilirliğinin yüksek olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yapay Sinir Ağları, Yapay Zeka, Makine Öğrenme, Derin Öğrenme

ABSTRACT

Most of the recent developments in the field of artificial intelligence are new statistical models. However, the most important development in the field of artificial intelligence is the emergence of technology called artificial neural networks. Artificial neural networks are a machine learning method developed from the idea of imitating the structure and function of biological neural networks. Artificial neural networks operate using a computational method similar to the work of the human brain. This method also uses a calculation method model without any program. Artificial neural networks use data samples instead of data sets to find the best solutions. This saves both money and time. Artificial neural networks give good results especially in nonlinear mathematical models. The most important feature of artificial neural networks is that they can learn from an information source. Artificial neural networks are frequently used in classification, prediction, model identification and optimization problems. In

terms of business intelligence, artificial neural networks have many application areas such as sales forecasting, production forecasting, spam e-mail detection, chatbots, natural language processing, image recognition and speech recognition.

The aim of this study is to estimate the ounce gold prices using the artificial neural network method. For this purpose, a future forecast was made using daily ounce gold prices from investing.com (between 01.01.2002-10.09.2020). In the study, "nnetrar" package of R software was used to estimate the univariate neural network model. The function in the "nnetar" package converts an input network model into a time series based on historical values of the time series as input. As a result of the analysis, interval and point estimates were made for ounce of gold. When these two estimates were compared, it was found that the range estimation was more reliable. The error results obtained as a result of the estimation show that the estimates are very good. In addition, the estimation results were found to be very close to reality and high reliability when compared to real ounce prices.

Keywords: Artificial Neural Networks, Artificial Intelligence, Machine Learning, Deep Learning

1. GİRİŞ

Yapay sinir ağı (YSA), insan beyninden sonra kendisini modelleyen ve bir algoritma aracılığıyla bilgisayarın yeni verileri birleştirerek öğrenmesini sağlayan yapay bir sinir ağı oluşturan bir tür makine öğrenmesidir (DeMuro, 2019). Sinir ağları, insan beyninden sonra basit bir şekilde modellenen ve kalıpları tanımak için tasarlanmış bir dizi algoritmadır. YSA duyusal verileri bir tür makine algısı, etiketleme veya ham girdiyi kümeleme yoluyla yorumlar. YSA'nın tanıdığı örüntüler sayısaldır, vektörlerde bulunur ve görseller, sesler, metinler veya zaman serileri gibi tüm gerçek dünya verilerinin çevrilmesi gerekir (Bhadra, 2019).

İnsan vücudunda 100 milyar kadar olduğu tahmin edilen sinir hücreleri çeşitli şekillerde birbirlerine bağlanarak oluşturdukları ağ ile sinir sistemini meydana getirmektedir. Beyindeki nöron döngüleri ise bu ağda yer alan bağlantılardan yararlanarak öğrenme, hafızaya alma, veriler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarma ve algı için gereken işlevleri gerçekleştirmektedir. YSA ile insanların gözlemleme ve düşünmeye yönelik doğal yeteneklerini gerektiren problemler için çözüm üretmeye çalışılır. İnsanların bu tür problemlere çözüm üretebilmelerinin temel sebebi ise insan beyninin sahip olduğunu tecrübe ederek öğrenme yeteneğidir. Bu öğrenme sinir hücrelerinin sinaptik bağlantıları sayesinde gerçekleşir. İnsanların doğumlarından itibaren girdikleri yaşayarak öğrenme süreci içerisinde beyin sürekli bir gelişme göstererek sinaptik bağlantılar ayarlanır, yeni bağlantılar oluşur ve bu sayede öğrenme gerçekleşir. YSA da bu mantıkla çalışmaktadır. Öğrenme süreci, eğitme algoritmalarının girdi-çıktı verileri üzerinde uygulanmasıyla gerçekleşir. Ağı eğitme süreci, bağlantı ağırlıklarının bir yakınsama sağlanana kadar, tekrar tekrar ayarlanmasından ibarettir (Sert, 2014: 3).

Yapay sinir ağlarını oluşturan yapay sinir hücreleri, biyolojik sinir hücrelerinin işleyişinin matematiksel modellenmiş halleridir. Bu hücreler ağırlıklandırılmış şekilde birbirine bağlanmış işlem birimlerinden oluşmaktadır. İşlem birimleri, her biri büyük bir problemin küçük bir kısmıyla ilgilenen, transfer fonksiyonu olarak da adlandırılan basit denklemlerden oluşmaktadır. İşlem birimlerinin çalışma şekli yanıltıcı şekilde basit olmakla birlikte sinirsel hesaplamanın gücü, toplam işlem yükünü paylaşan bu işlem birimleri arasındaki yoğun bağlantı yapısından kaynaklanmaktadır (Sert, 2014: 3).

İnsan beyni hakkındaki çalışmalar binlerce yıl öncesine dayanmakla birlikte YSA' nın temelinin 19. yüzyıl'ın sonlarına dayandığı düşünülmektedir. 1890 yılında William James "Psychology (Briefer Course)" adlı yayınıyla insan beyninin yapısı ve fonksiyonlarıyla ilgili ilk çalışmayı yapmıştır. Onun oluşturduğu genel kavram, sinir ağı çalışmalarında halen kullanılmaktadır (Wiggins, Looper and Engquıst, 1991: 1).

1943 yılında bir sinir hekimi olan Warren McCulloch ile matematikçi Walter Pitts tarafından ilk sinir ağı modellemesi yapılmıştr. McCulloch ve Pitts, insan beyninin hesaplama kapasitesinden yola çıkarak, elektrik devreleriyle basit bir sinir ağı modellemesi yapmışlardır (Elmas, 2003: 27). McCulloch ve Pitts'sin "A Logical Calculus of the Ideas Immanent in Nervous Activity" başlıklı makaleleri ilk olarak, bir nöronun aktivasyonunun beyin aktivitesinin temel birimi olduğu teorisini popüler hale getiren Beyin Teorisi dergisinde yayınlandı. Bununla birlikte, bu makalenin o sırada bilişsel teorilerin geliştirilmesiyle daha çok ilgisi vardı ve iki araştırmacı, ilk bilişsel bilim bölümünü başlatmak için 1952'de MIT'ye taşındı (DeMuro, 2019).

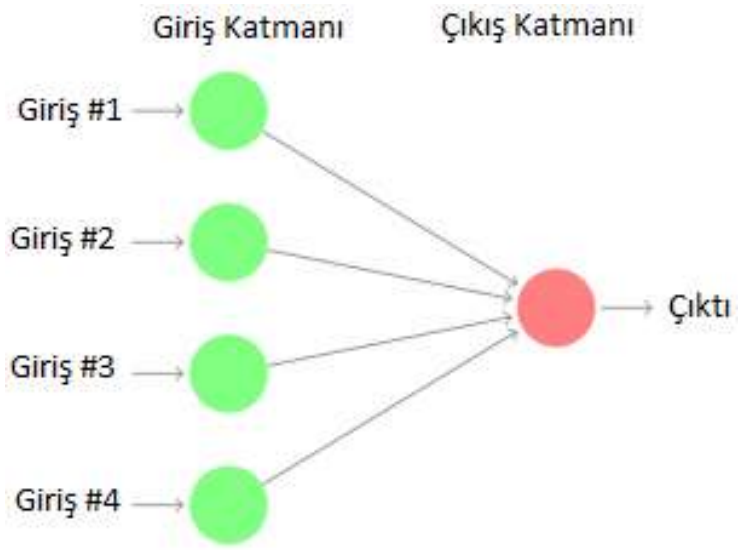
1982'de, Princeton Üniversitesi'nde profesör olan John Hopfield birleşik sinir ağını icat ettiğinde sinir ağlarına olan ilgi önemli ölçüde arttı. Bu icat, verilerin daha önce yalnızca tek yönlü olduğu ve aynı zamanda bir Hopfield Ağı olarak mucidiyle tanınan iki yönlü olarak seyahat edebilmesiydi. İleriye dönük olarak, yapay sinir ağları geniş bir popülerlik ve büyüme elde etti (DeMuro, 2019).

Bu çalışmanın temel amacı, Yapay Sinir Ağı yöntemini kullanılarak ons altın fiyatları hakkında öngörü yapmaktır. Bu amaçla 01.01.2002-10.09.2020 arasındaki günlük kapanış ons fiyatları R yazılımını "nnetar" paketi kullanılarak tahminler yapılmıştır. Çalışmanın devam eden ikinci bölümünde YSA'nın yapısı ve çalışma şekli hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölüm de çalışmada kullanılan metodoloji ve veri seti hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölüm de analiz sonucunda elde edilen bulgular verilmiştir. Sonuç bölümün de ise elde edilen sonuçlar sıralanarak kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

2. YAPAY SİNİR AĞI

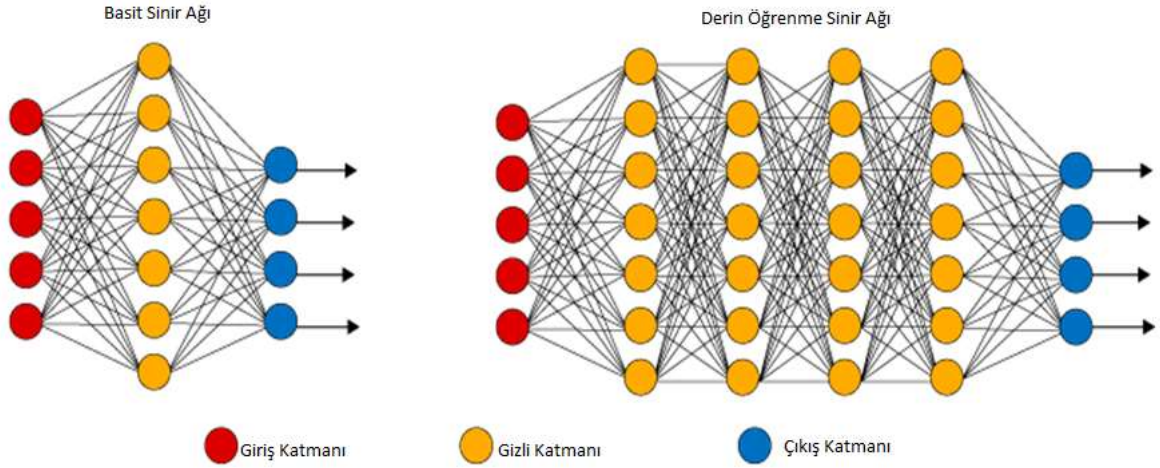
Bir yapay sinir ağı, katmanlardan oluşan bir "nöron" ağı olarak düşünülebilir. Kestiriciler (veya girdiler) alt katmanı oluştururken tahminler (veya çıkışlar) üst katmanı oluşturmaktadır. Ayrıca gizli nöronları içeren ara tabakalar olabilir.

En basit ağların yapısında hiçbir gizli katman bulunmaz ve doğrusal regresyon modeline benzemektedir. Şekil 1, dört öngörücü ile doğrusal regresyonun sinir ağı modelini göstermektedir. Bu girişlere bağlı katsayılara "ağırlıklar" denir. Girdilerin doğrusal bir kombinasyonu ile tahminler bulunur. Ağırlıklar, MSE gibi bir "maliyet fonksiyonunu" en aza indiren bir "öğrenme algoritması" kullanarak sinir ağı çerçevesinde seçilir. Elbette, bu basit örnekte, modeli eğitmek için çok daha verimli bir yöntem olan doğrusal regresyon kullanılabilir.

Şekil 1. Doğrusal Bir Regresyona Eşdeğer Basit Bir Sinir Ağı (URL 1)

Gizli nöronlara sahip bir ara tabaka ekledikten sonra, sinir ağı doğrusal değildir. Makine öğrenimi mimarisi, orijinal olarak derin öğrenmenin gerçekleştirildiği biyolojik beyinden (özellikle nörondan) esinlenmiştir. Aslında, yapay sinir ağları tek başına (derin olmayan çeşitlilik) çok uzun zamandır kullanılıyor ve tarihsel olarak belirli problem türlerini çözebiliyorlar. Bununla birlikte, nispeten yakın zamanda, gizli nöron katmanlarını içeren (sadece giriş ve çıkış katmanlarının ötesinde) sinir ağı mimarileri tasarlandı ve bu ek karmaşıklık seviyesi, derin öğrenmeyi mümkün kılan ve daha güçlü bir problem çözme araçları seti sağlayan şeydir. YSA'lar aslında mimarilerinde oldukça farklılık göstermekte ve bu nedenle kesin bir sinir ağı tanımı yoktur. Tüm YSA'ların genel olarak belirtilen iki özelliği, uyarlanabilir ağırlık setlerine sahip olmaları ve girdilerin doğrusal olmayan fonksiyonlarını nöronlara yaklaştırma yeteneğidir (Mayo, 2016). Şekil 2 de basit bir sinir ağı ve derin öğrenmeli bir sinir ağı verilmiştir.

Şekil 2. Basit Bir Sinir Ağı ve Derin Öğrenmeli Bir Sinir Ağı (URL 2)

Şekil 2 de basit sinir ağı beş girişli ve bir gizli katmanı olan bir sinir ağını, derin öğrenme sinir ağı ise beş girişli ve dört gizli katmanlı bir sinir ağını göstermektedir. YSA, her düğüm

katmanının önceki katmanlardan girdi aldığı çok katmanlı bir ileri besleme ağ yapısını göstermektedir. Her bir katmanda ki düğümlerin çıktıları, bir sonraki katmanın girişlerdir. Her bir düğüme yönelik girdiler, ağırlıklandırılmış bir doğrusal kombinasyon vasıtasıyla birleştirilir. Sonuç daha sonra çıkış yapılmadan önce doğrusal olmayan bir fonksiyonla değiştirilir. YSA da ağırlıklandırma fonksiyonu (1) denklemindeki gibi hesaplanır.

$$z_i = b_i + \sum_{i=1}^{4} w_{i,j} x_i \quad (1)$$

Denklem (1)'deki b_1, b_2, b_3 ... parametreleri ve w_1, w_2, w_3 ... ağırlıklarından öğrenmektedir. Ağırlık değerlerinin çok büyük olmasını önlemek için birtakım sınırlamalar yapılır. Ağırlıkları kısıtlamak için gecikme parametresi kullanılır. Gecikme parametresi, genellikle 0.1'e eşit olarak alınır. Ağırlıklar, başlamak için rassal olarak değerler alınır ve daha sonra gözlemlenen veriler kullanılarak güncellenir. Sonuçta, bir sinir ağı tarafından üretilen tahminlerde bir rassallık durumu söz konusudur. Bu nedenle, ağ genellikle farklı rastgele başlangıç noktaları alınarak birkaç kez eğitilmekte ve elde edilen sonuçların ortalaması alınmaktadır. Ayrıca gizli katmanların sayısı ve gizli katmanda bulunan düğüm sayıları önceden belirlenir.

Gizli katmanda, bu hesaplama daha sonra bir sigmoid gibi bir fonksiyon kullanılarak değiştirilir. Denklem (2) de sigmoid fonksiyonu verilmiştir.

$$s(z) = \frac{1}{1 + e^{-z}} \quad (2)$$

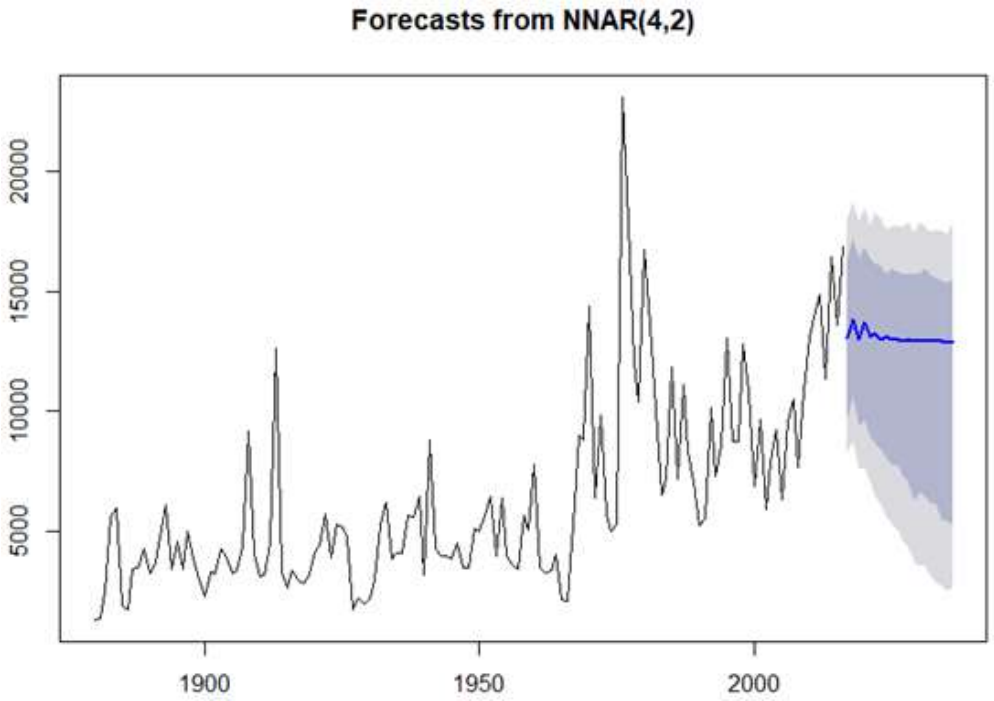
Bir sonraki katman için girdi vermek. Bu, aşırı giriş değerlerinin etkisini azaltma eğilimi göstererek ağın aykırı değerlere biraz daha sağlam olmasını sağlar.

3. METODOLOJİ VE VERİ SETİ

3.1. Sinir Ağı Otoregresyonu

Zaman serileri verisiyle, zaman serisinin gecikmeli değerleri bir sinir ağına girdi olarak kullanılabilir. Doğrusal bir otoregresyon modelinde gecikmiş değerler kullanıldığında gecikmeli sinir ağları otoregresyonun da değerleri kullanılabilmektedir.

Bu yöntem, ileriye dönük ağlarını yalnızca bir gizli katmanla ele almaktadır. Bununla birlikte NNAR (***p, k***) var olduğu belirtildiğinde p gecikmeli girdileri, k ise gizli katmandaki düğümleri belirtmektedir. Örneğin, bir NNAR (4,2) modeli son dört gözlemli bir nöral ağdır. Bu model, $(y_{t-1}, y_{t-2}, \dots, y_{t-9})$ çıktıları tahmin etmek için girdi olarak kullanır ve y_t gizli katmandaki iki nöronlu bir yapıdır. Bir NNAR (***p***, 0) modeli bir ARIMA(***p***, 0, 0) modeline eşdeğerdir. Ancak durağanlığı sağlamak için parametreler üzerinde kısıtlamalar olmamalıdır (Hyndman and Athanasopoulos, 2018).

Şekil 3. Dört Gecikmeli Girdi Ve İki Nöron İçeren Bir Gizli Katman İle Bir Sinir Ağından Gelen Tahminler

Burada mevsimsel verilerle, aynı döneme ait son gözlemlenen değerleri girdi olarak da almak faydalıdır. Örneğin, bir NNAR$(3,1,2)_{12}$ modelinin girdileri $y_{t-1}, y_{t-2}, y_{t-3}$ ve y_{t-12} gizli katmandaki iki nörondur. Daha genel olarak, bir NNAR$(p,\mathrm{P},0)_{\mathrm{m}}$ modelinin girdileri $(y_{t-1}, y_{t-2}, \dots, y_{t-p}, y_{t-m}, y_{t-2m}, y_{t-pm})$ ve k gizli katmanındaki nöronlardır. Bir NNAR$(p,\mathrm{P},0)_{\mathrm{m}}$ modeli bir ARIMA$(p,0,0)(P,0,0)$ modeline eşdeğerdir. Ancak bu modelin durağanlığını sağlamak için parametreler üzerinde kısıtlamalar yoktur (Hyndman and Athanasopoulos, 2018).

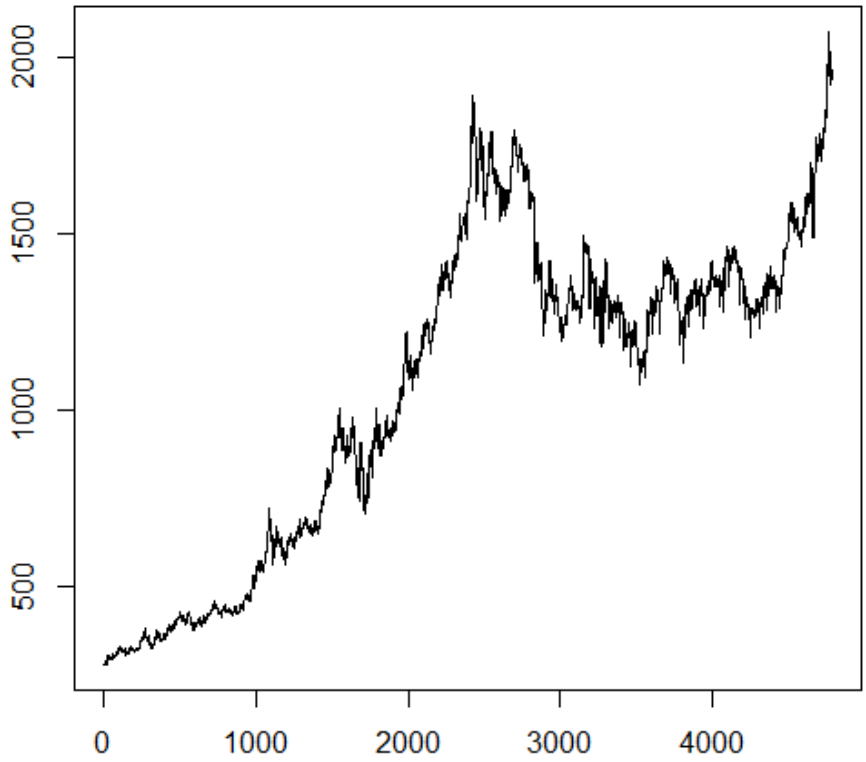
nnetar( ) fonksiyonu, bir NNAR$(p,\mathrm{P},\mathrm{k})_{\mathrm{m}}$ modelidir. Eğer p ve P değerleri özel olarak belirtilmemiş ise bunlar otomatik olarak seçilir. Mevsimsel olmayan zaman serileri için, varsayılan, doğrusal bir AR için en uygun gecikme sayısı (AIC'ye göre) AR(p) modelidir. Mevsimsel zaman serileri için varsayılan değerler $p = 1$ ve p mevsimsellikten arındırılmış verilere uyan optimal doğrusal modelden seçilir. Eğer k belirtilmemiş ise bu durumda $k = (p + P + 1)/2$ (en yakın tamsayıya yuvarlanır) olarak hesaplanılır (Hyndman and Athanasopoulos, 2018).

3.2. Veri Seti

Bu çalışmada kullanılan veriler investin.com'dan alınmıştır. Veri seti 01.01.2002-10.09.2020 arasında günlük kapanış ons altın fiyatları olup toplam 4787 data dan oluşmaktadır. Çalışmada R yazılımının "nnetar" paketi kullanılarak analizler yapılmıştır. R, SPSS, SAS ve Stata gibi geleneksel istatistik paketlerine alternatif olarak, Windows, Macintosh, UNIX ve Linux platformları için genişletilebilir, açık kaynaklı bir dil ve bilgi işlem ortamıdır.

4. BULGULAR

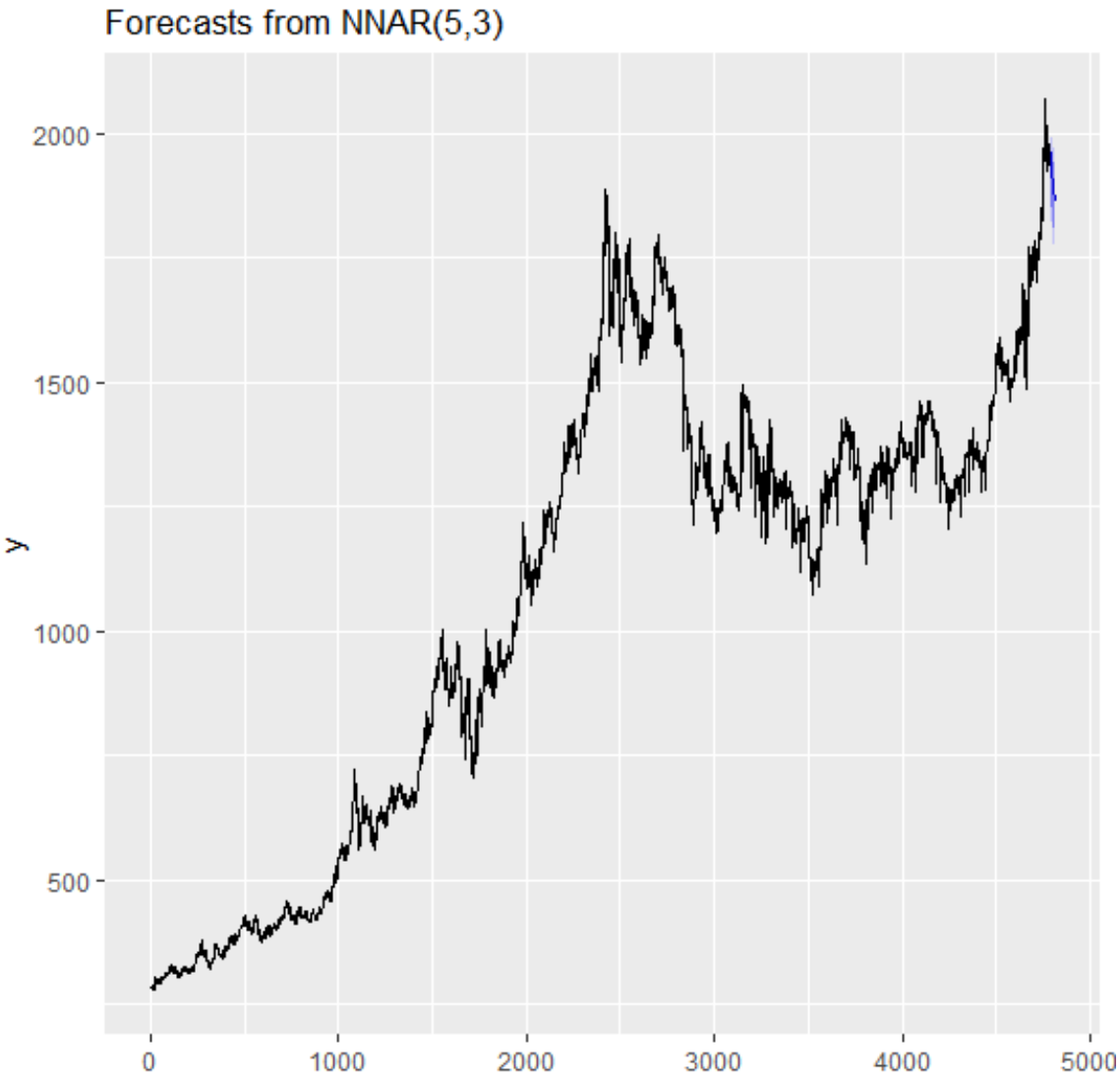
Basitçe ons verilerinin çizgi grafiği çizecek olursak Şekil 4'teki grafik elde edilir.

Şekil 4. Onsa Altın Fiyat Grafiği

Şekil 4'teki grafik incelendiğinde ons altın fiyatlarının artan bir trende sahip olduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda bu artışın daha çok hızlandığı görülmektedir.

İleriye yönelik tahmin yapmak için R yazılımının "forecast" paketi kullanılırsa tahmin sonucunda elde edilen bulgulardan bir gecikmeli bir NNAR(5,3) modeli elde edilmiş ve Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. Onsa Altın Tahmin Grafiği

Şekil 5'te mavi renkle gösterilen çizgi, tahmin sonuçlarını göstermektedir. Tamin sonuçları altın fiyatlarının düşüş trendine girdiğini göstermektedir. Model tahmin sonucunda NNAR(5,3) modeli en iyi model olarak tahmin edilmiştir. Ayrıca, model tahmininde sigma fonksiyonu kullanılmıştır. En iyi model için veri setine eğitim yapıldığında Tablo 1'deki noktasal ve aralık (%80 ve %95) tahmin sonuçları bulunmuştur.

Tablo 1: Noktasal ve Aralık Tahmin Sonuçları

Tarih	Nokta Tahmini	Lo 80	Hi 80	Lo 95	Hi 95	Gerçek Değerler
10.09.2020	1959,29	1936,72	1980,91	1925,90	1991,07	1964,3
11.09.2020	1953,04	1921,99	1983,24	1906,68	2000,58	1947,9
14.09.2020	1945,46	1907,33	1982,97	1892,16	1999,14	1963,7
15.09.2020	1938,62	1898,48	1981,20	1878,03	1999,32	1966,2
16.09.2020	1933,55	1888,67	1980,83	1867,75	2005,77	1970,5
17.09.2020	1928,97	1880,84	1977,76	1861,45	2003,76	1949,9
18.09.2020	1924,88	1876,81	1975,49	1853,11	1999,58	1962,1
21.09.2020	1920,94	1871,25	1973,15	1846,76	2003,02	1910,6
22.09.2020	1917,03	1858,59	1969,88	1828,92	1992,12	1907,6
23.09.2020	1913,26	1858,59	1969,88	1828,92	1992,12	1868,4
24.09.2020	1909,62	1854,37	1967,10	1822,34	1990,08	1876,9
25.09.2020	1906,13	1850,63	1963,00	1823,38	1991,20	1866,3
28.09.2020	1902,79	1848,60	1959,28	1816,22	1987,69	
29.09.2020	1899,59	1843,65	1958,16	1807,47	1983,65	
30.09.2020	1896,51	1837,63	1954,85	1801,11	1983,65	
01.10.2020	1893,54	1832,63	1951,34	1793,73	1977,15	
02.10.2020	1890,68	1827,71	1949,58	1791,21	1975,10	
05.10.2020	1887,93	1825,28	1947,25	1788,49	1975,23	
06.10.2020	1885,26	1821,15	1945,76	1786,60	1973,05	
07.10.2020	1882,69	1817,56	1943,97	1781,62	1980,51	
08.10.2020	1880,19	1816,58	1941,00	1783,51	1976,43	
09.10.2020	1877,78	1814,31	1942,07	1776,09	1970,49	

Tablo 1'deki sonuçlar tahminler ile gerçek değerler karşılaştırıldığında, gerçek değerlerin tahmin aralıkları içerisinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tahmin sonuçları oldukça iyi çıkmıştır.

Tablo 1 bir NNAR (5,3) modeli, beş gecikmeli girdi ve üç gizli katman içeren bir sinir ağı sonuçlarıdır. Bu model, (y_{t-1}) çıktısını tahmin etmek için girdi olarak kullanır ve y_t gizli katmandaki tek nöronlu bir yapı bulunmuştur. Elde edilen tahminlerin güvenilir olup olmadığını anlamak için test hata sonuçlarına bakılır (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Test Hata Sonuçları

Hata Ölçüleri (Error measures)	**ME**	**RMSE**	**MAE**	**MPE**	**MAPE**	**MASE**	**ACF1**
Eğitim seti (Training set)	-0.03031	16.4992	9.64164	-0.03129	0.9023	1.0078	0.00483

Yapılan analizler sonucunda modelden elde edilen tahmin sonuçları ile gerçek değerler üzerinde yapılan hesaplamalarda, ME, RMSE ve MAPE değerleri Tablo 2'deki gibi bulunulmuştur. Bu sonuçlar dikkate alındığında Witt (2000), MAPE değeri %10'dan az çıkan tahmin modellerini "yüksek doğruluk" derecesine sahip, %10 ile %20 arasında olan modelleri ise "doğru tahminler" olarak sınıflandırmaktadır. Bununla birlikte Lewis (2002), MAPE değerleri %10'dan küçük olan modelleri "çok iyi", %10 ile %20 arasında olan modelleri "iyi", %20 ile %50 arasında olan modelleri "kabul edilebilir" ve %50'den fazla olan modelleri ise "yanlış ve hatalı" olarak sınıflandırmaktadır. Analiz sonucunda MAPE= 0.902317 çıkmış ve bu hata değeri %10'un altında çıktığı için model "yüksek doğruluk" derecesine sahiptir (Aktaran, Çuhadar ve Kayacan, 2005: 6).

5. SONUÇ

Bilgi teknolojisinde, bir sinir ağı, insan beynindeki nöronların işlenmesinden sonra modellenmiş bir donanım veya yazılım sistemi olarak düşünülebilir. Yapay sinir ağları olarak da adlandırılan sinir ağları, çeşitli derin öğrenme teknolojilerini içermektedir. Bu teknolojilerin ticari uygulamaları genellikle karmaşık sinyal işleme veya örüntü tanıma problemlerini çözmeye odaklanır. Sinir ağları 2000 yılından bu yana kontrol işleme, konuşma-metin transkripsiyonu, petrol arama veri analizi, hava durumu tahmini, finansal tahmin ve yüz tanıma gibi birçok ticari alanda kullanılmaktadır.

Sinir ağları ve derin öğrenme aslında yeni bir yöntem değildir. Modern bilgisayar çağının başlangıcından itibaren, karmaşık veri akışlarında gizlenen derin kalıpları tanımak için nöral ağ algoritmaları araştırılmıştır. Bu anlamda, derin öğrenme, tanıdık makine öğrenme teknikleri üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte, günümüzün büyük veri setlerine yeni, daha hesaplamalı olarak karmaşık sinir ağı algoritmalarının uygulanması, önemli yeni fırsatlar da sunmaktadır.

Çalışma da 01.01.2002-10.10.2020 dönemleri arasındaki ons altın günlük kapanış fiyatları R yazılımın "nnetar" paketi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda geleceğe yönelik; 10.09.2020-09.10.2020 arasındaki 20 günlük noktasal ve aralık tahminleri yapılmıştır. Tahmini hata ölçüsü olan MAPE= 0.902317 bulunmuş ve bu hata değeri %10'un altında çıktığından elde edilen modelin "yüksek doğruluk" derecesine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda bu çalışma da elde edilen sonuçlar, ons altın yatırımcılarına ve kurumlara, ileriye yönelik yatırımların planlanması ve uygulanmasın da geleneksel tahmin yöntemlerine bir alternatif olarak yapay sinir ağlarının kullanılabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, örneklemden hesaplanan ortalama ve varyans gibi değerler anakütle parametrelerinin nokta tahminleridir. Nokta tahminlerinin belirli bir hata payı içerdiğinden anakütle parametrelerine eşit olmaları beklenmez. Bu nedenle noktasal tahminde bir hata veya sapma her zaman için söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan hata terimi örneklem istatistiğine eklendiğinde üst güven sınırı, çıkarıldığında ise alt güven sınırı bulunur. Bu nedenle yapılan aralık tahminleri noktasal tahminden daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen tahminlerin kullanılması durumunda aralık tahminlerinin seçilmesi tavsiye edilir.

KAYNAKLAR

1. Bhadra, R. (2019). "What is A Neural Network", https://towardsdatascience.com/what-is-a-neural-network-a02b3c2fe3fa

2. Çuhadar, M. & Kayacan C. (2005), "Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Konaklama İşletmelerinde Doluluk Oranı Tahmini: Türkiye'deki Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Deneme", Anatolia:Turizm Araştırmaları Dergisi, 16(1).
3. DeMuro, J. (2019). "What is A Neural Network", https://www.techradar.com/news/what-is-a-neural-network
4. Efendigil, T., Önüt, S., & Kahraman, C. (2009). A decision support system for demand forecasting with artificial neural networks and neuro-fuzzy models: A comparative analysis, Expert Systems with Applications, 36, 6697–6707.
5. Elmas, Ç. (2003). Yapay Sinir Ağları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
6. McClelland, Samuel B. (1994). "Training Needs Assessment Data-gathering Methods: Part 1. Survey Questionnaires". Journal of European Industrial Training. Georgia State University College of Business, Atlanta, Georgia, USA.
7. Hyndman, R. J. & Athanasopoulos, G. (2018). "Forecasting: Principles and Practice", 2ND Edition, Monash University, Australia, 2018.
8. Mayo, M. (2016). "Deep Learning Key Terms, Explained", https://www.kdnuggets.com/2016/10/deep-learning-key-terms-explained.html
9. Sert Fatma, (2014), "Hava Durumunun Yapay Sinir Ağları ile Kestirimi ve Bulanık Mantıkla Sınıflandırılması", Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
10. Wiggins, V.L. and Looper, L.T. (1991); "Neural Networks: A Primer", Air Force Systems Command Brook, Air Force Base, Texas, Armstrong Laboratory.
11. URL 1. https://www.otexts.org/fpp/9/3
12. URL 2. https://cdn-images-1.medium.com/max/800/1*dnvGC-PORSoCo7VXT3PV_A.png.

MÜASİR AZƏRBAYCAN TERMİNOLOGİYASININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

CURRENT PROBLEMS OF MODERN AZERBAIJANI TERMINOLOGY

Dr. Səfiyeva Nuranə Qüdrət qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin doktorantı

XÜLASƏ

Məqalə müasir Azərbaycan terminologiyasının aktual problemlərinə həsr olunmuşdur. Məqalənin başlıca məqsədi ingilis və Azərbaycan dillərinin leksik-terminoloji vahidlərinin informasiya strukturunu müəyyənləşdirməkdir. Burada qeyd olunur ki, informasiya strukturu leksik-terminoloji vahidlərin definitif əlaməti ilə bağlıdır. İnformasiya kibernetika anlayışlarından olub, mühüm məlumatların məcmusu toplusudur. Dilçilik ensiklopediyasında "İnformasiya" termininin mənası belə göstərilir: informasiya, məlumat, keyfiyyət mənasında hər hansı bir işarənin daşıdığı məlumatın müşahidəsindən doğan məlumat. İnformasiya nəzəriyyəsində hadisənin baş verməsi ehtimalı nə qədər az olarsa, onun informasiya çəkisi (yükü) bir o qədər çox olur. Adi şəraitdəki məlumatdan fərqli olaraq informasiya nəzəriyyəsində məlumatın məzmunu mücərrədləşir. Belə nəticəyə də gəlmək olar ki, leksik-terminoloji vahidlərin definisiyası, informasiya yükü dəqiq və konkret olmalıdır. Həmin definisiyada anlayışın bütün əlamətləri və terminin formal mahiyyəti öz əksini tapmalıdır. Definisiya leksik-terminoloji vahidin əsas elementlərini və onlar arasında olan əlaqə və münasibətləri, anlayışın üstün xarakterik cəhətlərini müəyyənləşdirməlidir. Leksik-terminoloji vahidlərin informasiya yükü genişdir və bütün mətnboyu qeyri-bərabər biçimdə paylanır. Həmin vahidlər vasitəsilə müxtəlif informasiyalar (elmi-nəzəri) verilir. Elmi təhlil genişləndikcə leksik-terminoloji vahidlər vasitəsilə verilən informasiyalar arasında ayrı-ayrı semantik əlaqələr formalaşır. Leksik-terminoloji vahidlərin informasiya yükünün dərk edilməsindən ötrü əsas şərt bir yandan uyğun təsəvvürlər(anlayışlar) dairəsinin varlığı, o biri yandan isə dilin qrammatik qaydalarını dəqiq mənimsənilməsidir.Beləliklə, koqnitiv-diskursiv yanaşma ilə leksik-terminoloji vahidin informasiya yükünün öyrənilməsi əsas koqnitiv strukturu, onun dünyanın dil mənzərəsindəki rolunu meydana çıxarır.

Summary: The article is devoted to topical issues of modern Azerbaijani terminology. The main goal of the article is to determine the information structure of the lexical and terminological units of the English and Azerbaijani languages. It is noted here that the information structure is associated with the definitive feature of lexical and terminological units. Information is a concept of cybernetics and is a collection of important information. In the encyclopedia of linguistics, the meaning of the term "information" is as follows: information, information, information arising from the observation of information carried by any sign in the sense of quality. In information theory, the lower the probability of an event occurring, the greater its information burden. Unlike information in ordinary conditions, the content of information is abstract in. As scientific analysis expands, separate semantic connections are formed between the information conveyed through lexical-terminological units. The main condition for understanding the information load of lexical-terminological units is, on the one hand, the existence of a corresponding circle of concepts (concepts), and on the other hand, the precise mastery of the grammatical rules of the language. Thus, the study of the information load of the

lexical-terminological unit with a cognitive-discursive approach reveals the main cognitive structure, its role in the linguistic landscape of the world.

Резюме: Статья посвящена актуальным вопросам современной азербайджанской терминологии. Основная цель статьи - определение информационной структуры лексико-терминологических единиц английского и азербайджанского языков. Здесь отмечается, что информационная структура связана с дефинитивным признаком лексико-терминологических единиц. Информация - это понятие кибернетики, представляющее собой сборник важной информации. В энциклопедии языкознания значение термина «информация» следующее: информация, информация, информация, возникающая в результате наблюдения информации, переносимой любым знаком в смысле качества. В теории информации, чем ниже вероятность возникновения события, тем выше его информационная нагрузка. В отличие от информации в обычных условиях, в теории информации содержание информации абстрактно. По мере расширения научного анализа между информацией, передаваемой через лексико-терминологические единицы, формируются отдельные семантические связи. Главное условие понимания информационной нагрузки лексико-терминологических единиц - это, с одной стороны, наличие соответствующего набора идей (понятий), а с другой - точное владение грамматическими правилами языка. Таким образом, исследование информационной нагрузки лексико-терминологической единицы с помощью когнитивно-дискурсивного подхода раскрывает основную когнитивную структуру, ее роль в языковом ландшафте мира.

“Termin” latın mənşəli vahid olub, elmin, texnikanın, iqtisadiyyatın, sosial həyatın müxtəlif sahələrinə məxsus xüsusi anlayışları, təbiət və cəmiyyətdə baş verən hadisələri dəqiq ifadə edən söz və söz birləşməsidir. Dil vahidlərdən ibarətdir. Vahidlərsiz hər hansı bir dilin varlığını ağla gətirmək mümkün deyil. Müqayisə edilən dillərin lüğət tərkibi vahidlərə əsasən 3 qrupa ayrılır: a)leksik vahidlər, 2)frazeoloji vahidlər, 3)leksik-terminoloji vahidlər. Bu bölgüdə sözün, ifadənin başlıca daxili əlaməti, məna və məzmunu nəzərə alınır. Leksik vahidlər dildən asılı olmayan sözlərdir. Bunlara söz və leksem də deyilir. Leksik vahid dilin daha konkret və əsas vahidi sayılır. Leksik-terminoloji vahidlər isə ümumişlək sözün zəminində yaranır. Demək, leksik vahid olmadan leksik-terminoloji vahid də ola bilməz. Məs: xəbər-xəbərlər (şad xəbər, son xəbərlər) – ümumişlək sözdür. İngilis dilində news (cümlə üzvü) kimi öz funksiyasının dəyişmiş və sintaktik vahid olaraq işlənməkdədir. Beləliklə, sözdən terminə doğru inkişaf prosesi gedir.

“Termin” anlayışına bərabər tutulan və sinonim kimi “leksik-terminoloji vahid” struktur anlayışından da istifadə olunur. Hər bir dildə leksik-terminoloji sistem, leksik-terminoloji səviyyə dilin başqa sistem və səviyyələrindən heç də geri qalmır. Dillərin leksik-terminoloji sistemlərinin inkişaf səviyyəsi bir sıra qayda və prinsiplərdən asılıdır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir: dövlətin və toplanmış milli təcrübənin sosial münasibətlər çərçivəsində nizama salınmasından, elmi dərinliyin öyrənilməsindən, yaradıcılıq qanunlarından, hadisə və kateqoriyaların hüquqi statusundan, gerçəkliyindən, başqa sözlə, leksika və terminologiyanın təsviri, nizama salınması, mənimsənilməsi və unifikasiyasından asılıdır. Termin yaxud leksik-terminoloji sözlər dil vahididir, sosial-kommunikativ səciyyəlidir. Həmin vahidin qazandığı statusdan biri də onun informasiya strukturuna malik olmasıdır. İnformasiya hər hansı bilik və məlumatdır. İnformasiya – bu məlumat toplanılır,

saxlanılır, ötürülür və istifadə olunur. "İnformasiya" bir termin kimi latın mənşəlidir, «informatio» sözündən əmələ gəlmiş, ifadə etmə, anlatma, şərh etmə; aydınlaşdırma, başa salma mənalarını ehtiva edir.

İnformasiya kibernetika anlayışlarından olub, mühüm məlumatların məcmusu toplusudur. Dilçilik ensiklopediyasında "İnformasiya" termininin mənası belə göstərilir: informasiya, məlumat, keyfiyyət mənasında hər hansı bir işarənin daşıdığı məlumatın müşahidəsindən doğan məlumat. İnformasiya nəzəriyyəsində hadisənin baş verməsi ehtimalı nə qədər az olarsa, onun informasiya çəkisi (yükü) bir o qədər çox olur. Adi şəraitdəki məlumatdan fərqli olaraq informasiya nəzəriyyəsində məlumatın məzmunu mücərrədləşir (1, s. 305)

Dilin ünsiyyət, əlaqə imkanları müxtəlif növ informasiyaların yaradılmasında mühüm faktor kimi özünü göstərir. Dünya mənzərəsi sosial dərketmədə reallıq barədə informasiyaların nizamlı toplusudur. Dünya mənzərəsinin təməlində cəmiyyətin münasibət qurduğu ətraf aləmin onun təsəvvüründə yaranmış modeli dayanır. Dünya mənzərəsi konseptlə eyniləşdirilir. Alimlər sübut etmişlər ki, dil mənzərəsini bildirmək üçün müxtəlif terminlərdən (leksik-terminoloji vahidlərdən) istifadə olunur: dil aralıq mənzərəsi, dilin dünyanı təmsil etməsi, dünyanın dil modeli, dünyanın dil mənzərəsi. Təbiidir ki, dünyanın bütöv mənzərəsi insan şüurunda dil vasitəsilə əks olunsa da, bunun heç cür onun güzgüdəki əksi kimi təsəvvür etmək olmaz" (2, s.40)

Dünyanın informasiya mənzərəsi (xəritəsi) bu faktorlarla da nizama salınır. Dünyanın ingilis, Azərbaycan modelləri bu xəritədə görünür. "Yəni dil mənzərəsi dilin leksikasında, terminologiyasında da öz əksini bu və ya digər dərəcədə tapır" (3, s.9).

Terminologiya leksik lay kimi də dəyərləndirilir. Terminologiyanın mərkəzi yeri dilin leksik və semantik nüvəsində funksionallaşmasıdır. Termin dilin leksik sisteminin bir üzvüdür. Leksik-terminoloji vahidlər bu sistemdə yaranır. Leksik-terminoloji vahidlər xüsusi anlayışları, kollektivin elmi-professional bilik və məlumatlarını, insan fəaliyyətinin dərketmə qanunauyğunluqlarını optimallaşdırır, yəni əlverişli bir şəklə salır. Leksik-terminoloji vahidin praqmatik yönü onu struktur-məna baxımından, xüsusi strategiya yaradır. Leksik-terminoloji vahidlər öz növbəsində tipik koqnitiv-informasiya strukturuna malikdir, xüsusi məlumatlar burada akkumiliyasiya olunur.

"Dillərdə mövcud olan leksik-terminoloji vahidlər əslində materiyanı təşkil edən şeylərin adı, materiyanın atributudur. Aparılmış müşahidələr göstərmişdir ki, digər dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan və ingilis dillərinin də lüğət fondu və lüğət tərkibində leksik-terminoloji vahidlər dilin leksik tərkibinin əsasını təşkil edir. Müqayisə olunan dillərin hər ikisində də leksik-terminoloji vahidlər bizi əhatə edən maddi aləmdə mövcud olan əşyaları və mənəvi dünyamızla əlaqədar olaraq işlətdiyimiz mücərrəd məfhumların, anlayışların adlarının məcmusudur, toplusudur" (4, s 24-25)

Məsələn, hər iki dildə iqtisadiyyatla bağlı leksik-terminoloji vahidlər. Azərbaycan dilində: *plakat, təyyarəyə minik üçün buraxılış, reys, bilet, tranzit sərnişin, faiz, aksioner, bufer, elektron poçt (e-mail), klaviatura, modem, əməliyyat sistemi, ingilis dilində: roster, boarding, flight, ticket, transit, interest, sharehholder, bufer, Email, keyboard, modem, operating system və s.*

Bu nümunələrdə leksik minimum beynəlxalq standartlara uyğundur. *Bu* uyğunluq turizmə dair leksik-terminoloji vahidlərdə də özünü göstərir. Əsas etibarilə əvvəlki illərdə leksik-terminoloji vahidlərin spesifiksı, tarixi, yaradılmasının mənbələri və üsulları, leksikoqrafik işləri, linqvistik

təhlili, ümumi ədəbi dilin leksikasında yeri, təkmilləşdirilməsi və zənginləşdirilməsi yoları, bütövlükdə formalaşmasının məntiqi-linqvistik əsasları, struktur-semantik və leksik-genetik əlamətləri, unifikasiyası və standartlaşdırılması metodikası, leksik-terminoloji yeniləşmə və s. ilə bağlı həm ingilis, həmdə Azərbaycan dilində bir çox araşdırmalar aparılmışdır. (5, 6, 7, 8, 9)

İndi linqvistik tədqiqatların da istiqaməti dəyişmiş, informativ yanaşma leksik-terminoloji vahidlərin öyrənilməsinə də tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Tədqiqatın başlıca məqsədi ingilis və Azərbaycan dillərinin leksik-terminoloji vahidlərinin informasiya strukturunu müəyyənləşdirməkdir. İnformasiya srtukturu leksik-terminoloji vahidlərin definitiv əlaməti ilə də bağlıdır. “Definisiya” (təyini) termini bir linqvistik vahid kimi müəyyənetmə, təyinetmə anlamında istifadə olunur. Yəni, leksik-terminoloji vahidlərin mənası, məzmunu informasiya blokunda yerləşir və orada müəyyənləşir. Definisiya təyin edilən leksik-terminoloji vahidin mahiyyətini, məzmununu açır. Məna ümumi və özünəməxsusluğuna görə kifayət qədər yığcam və dolğun formada müəyyənləşir. Definitiv əlamətlər vasitəsilə leksik-terminoloji vahidin əmələ gəlməsi və etimoloji xüsusiyyətləri də yoxlanıla bilir. Bizim tədqiqatın yönü obyekt seçilmiş dillərdə təhlilə cəlb edəcəyimiz leksik-terminoloji vahidin informasiya strukturunu, informasiya yükünü müəyyənləşdirmək və aydınlaşdırmaqdır. Bu aydınlıq və tədqiqat kommunikasiya prosesində leksik-terminoloji vahidin rolunu da ortaya qoya bilir. Belə ki, “ünsiyyət prosesində terminlogiyanın çox rola malik olduğu faktıdır. Terminlər bu və ya digər elmi anlayışın düzgün anlaşılmasına, fikrin dürüst dərk edilməsinə, nitqin aydınlığına və dəqiqliyinə xidmət edir, təlim, tədris prosesində və yazı mədəniyyətinin inkişafında, onun sabitləşməsində mühüm rol oynayır” (13, s. 178)

Bu mövzuda aparılan tədqiqatlar azdır Yəni, müqayisə olunan dillərdə leksik-terminoloji vahidlərin informasiya xüsusiyyətləri haqqında demək olar ki, tədqiqatlar yoxdur. Yalnız Rus dilçiliyində M.N.Volodinanın “Terminoloji nominasiya və terminin koqnitiv-informasiya təbiəti” (1998) mövzusunda doktorluq dissertasiyası məlumdur (14). Müəllifin fikrincə, termin, leksik-terminoloji vahid xüsusi informasiya vasitəsidir. Bunun üçün leksik-terminoloji vahidin koqnitiv-informasiya əsasları mövcuddur. Leksik-terminoloji vahidlərin mətn şəraitində, həmçinin də lüğətlərdə informasiyavermıə xarakterinin aydınlaşdırılması və həmin vahidlərin definitiv təyini ilə əlaqədar məsələdir. İnformasiya sistemində definitiv əlamətlərin nəzərə alınmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, definisiya mühüm funksiyasını yerinə yetirir, dilin qanunvericiliyi ilə tənzim olunur, elmin vəziyyəti ilə, biliyin və təcrübənin inkişaf mərhələləri ilə təsbit olunur. Qanunvericiliyə uyğun variantlar terminlərin təyinində (definisiyasında) məntiqi-semantik və metodoloji qərarlara söykənir. Definisiya qanunvericiliyi, qanunauyunluğu çoxölçülüyü, qneseoloji və tətbiqi xüsusiyyətlərə malikdir. Definisiya – qısa məntiqi təyindir, təyin olunan anlayışın mahiyyətidir. Definitiv materialların həcmi optimal (əlverişli) olmalı, materiallar sistemə salınmalıdır. Definisiyası müəyyən edilmiş leksik-terminoloji vahidlər informasiyanı aşağıdakı quruluşda ifadə edir və ötürür:

1) Monoleksik-terminoloji vahid; 2) xüsusi leksik-terminoloji vahid. Airport (aeroport), doorman (şveyüar), railroad (dəmiryolu), ecotour (ekoloji tur), flicht attendant (stüardessa), restaurant car (vaqon-restoran), agency tour (reklam turu), route (marşrut) və s. Bu terminlər haqqında informasiya leksik-semantik qrup şəklində verilir. M.Antonovanın göstərdiyi kimi, bu qəbildən olan

vahidlər dilin informasiya vəfunksional sferasında aktiv iştirak edir (15, s. 9-13). Hər iki növ leksik-terminoloji vahid dilin koqnitiv sistemində informasiya daşıyan element kimi iştirak edirlər. Məsələn, ingilis dilində "tour" leksik-terminoloji vahidin informasiya yükü "Oxford English Dictionary" da belə təyinatını, definisiyasını tapır: "a going or travelling round from place to place, a round, an excursion or journey including the visiting of a number of places in a circuit or sequence, often qualified, as cycling, walking, wedding tour" (16). Leksik-terminoloji vahidlərə aid vasitələr xüsusi anlayışları ifadə edir. Bu baxımdan onlar iki əsas funksiyasını yerinə yetirir: 1) nominativ (adlandırma) funksiyası və qneseoloji funksiya (anlayışın mahiyyətinin ifadəsi, terminin məzmun planı). İnformasiyavericilik keyfiyyətinə malik bu funksiyalar haqqında sonrakı tədqiqatlarımızda bəhs olunacaq. Müasir dövrdə termin sistemə yanaşma dəyişir, yeni terminlər yaranır. Ekstralinqvistik və intralinqvistik bu prosesə təsir göstərir. Elmi dinamika, normayaradıcı sferalar yaranır, əşya, hadisə, prosesi əks etdirən leksik-terminoloji vahidlərin yeni definisiyaları meydana çıxır ki, bunları da öyrənmək, tədqiq etməyə ehtiyac yaranır.

Hazırki araşdırmalarda terminologiyaya, terminoloji sistemə koqnitiv-diskursiv yanaşma özünü göstərməkdədir. Bu, dinamik bir proses olub, leksik-terminoloji vahidlərin leksik-semantik və definitiv əlamətlərinin, onların potensial cəhətlərinin üzə çıxarılması ilə birbaşa bağlı məsələlərdəndir. Leksik-terminoloji vahidlərin informasiya hüququ sosial-siyasi fonda nəzərdən keçirilməlidir. İnformasiyanın qorunub saxlanması da bu fon üzrə həyata keçirilir. Yeni elmi paradiqma və informasiya əsas terminoloji sistemdə yaranır. İnformasiya qaydaları terminlərdə əks olunur, həmin terminlərin məzmununda koqnitiv münasibətlər formalaşır. Terminologiyanın definisiyası prosesində xüsusi informasiyanın müxtəlif struktur vasitələri yaranır. Buna uyğun olaraq informasiya qaydalarına uyğun terminlərin definisiya tipləri əmələ gəlir. Bunlar aşağıdakılardır: eyninövlü, kontekstual, sadalama, informasiyanın göndərilməsi.

Leksik-terminoloji vahidin definisiyası zamanı anlayışın kafi əlaməti müəyyənləşir. Məs: "elektron sənəd" terminoloji birləşməsindən əldə olunan informasiya belədir: - informasiyanın sənədləşdirilməsi, elektron forma, informasiya sistemi, personal (şəxs) haqqında hər hansı informasiya, fiziki şəxs haqqında hər hansı informasiya, onun adı, familiyası, atasının adı, anadan olduğu tarix, yer, ünvan, ailə və sosial vəziyyəti, təhsili və digər informasiyalar. Sadalama definisiyası. İnformasiyanın həcmi, diskursda informasiyanın 3 tipi – adresant, nitq kompetensiyası, informasiyanın həcmini təşkil edən dil vasitələri. Leksik-terminoloji vahidin informasiya təhlükəsizliyini də buraya əlavə etmək olar. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, leksik-terminoloji vahidlərin informasiya xüsusiyyətləri definitiv təhlil metodunun köməyilə aydınlaşdırılır. M.İsmayılova yazır ki, definitiv təhlil metodundan istifadə zamanı terminoloji sitemin hər bir leksik-terminoloji vahidi məzmun planı baxımından təhlil edilir. Anlayışı ifadə edən termin anlayışın definisiyası əsasında yoxlanılır. Leksik-terminoloji vahidin bir neçə variantı mövcud olduqda definitiv təhlil metodu ilə terminoloji mənaya uyğun gəlməyən variantlar unifikasiya prosesində çıxarılır Termin definisiyasında daha uyğun gələn saxlanılır. Definisiyada leksik-terminoloji vahidin mexanizmi təyin olunur (12, s. 191, 193).

Termin definisiyasında onun sözdən yaranması məsələsi dəqiqləşir. Məsələn, ümumişlək sözlər öz semantikasını dəyişərək etik terminə çevrilir və onun definisiyasına yenidən baxılır, xüsusi məna

müəyyənləşdirilir. Bu məna dilin alt qatında olan mənadır. Etik anlayış və kateqoriyaların yaranmasında bu kimi leksik-terminoloji vahidlər mühüm rola malikdir. Məs: ingilis dilində mənəvi-fəlsəfi anlayışlar olan wistom (müdriklik), virtue (yaxşılıq, ləyaqət), advantage (fayda, xeyir) və s. Leksik-terminoloji vahidlərin vasitəsi ilə məlumat birmənalı və itkisiz ötürülür. Yəni bu vasitə ilə məlumat maneəsiz ötürülür, verilir. Müəyyən məlumatın məzmununun mümkün olan bir formada, tam birmənalı və ən yığcam biçimdə verilməsini təmin edən vasitələr mövcuddur. Göründüyü kimi, leksik-terminoloji vahidlərin üzərinə düşən "məsuliyyət"dən, "ağır vəzifə"dən biri də informasiya bloku yaratması və müəyyən informasiyaları ötürməsidir. Bu cəhət leksik-terminoloji vahidlərin informasiya strukturu da adlandırılır. Terminlərin ümumi strukturuna gəldikdə, onların birsözlü (səs, söz, morferm, birləşmə və s.), söz birləşməli (feilin növləri, ismin kateqoriyaları və s.) olması bəllidir. İnformasiya strukturunda terminlərin nominativ və definitiv funksiyaları diqqət mərkəzinə çəkilir. Definisiyanın struktur komponentləri ilə, onun informasiya bloku arasında sistem münasibətlər yaranır. Termin definisiyasının informasiya düzgünlüyünə koqnitiv struktur tipi kimi baxılır. Definitiv əsasların tipologiyası xüsusi informasiyanın struktur vasitəsinə çevrilir. İnformasiyanın əmələ gəlməsi leksik-terminoloji vahid haqqında biliklərin formalaşması və genişlənməsi ilə əlaqədardır. Leksik-terminoloji vahidlərlə bağlı informasiya verilən zaman xeyli sayda formalar yaranır. Həmin formalar elmin, texnikanın, iqtisadiyyatın yeniləşməsi ilə əlaqədar dəyişə də bilər. İnformasiya, bir qayda olaraq, qeyri-müəyyənliyi inikas etdirir. Beləliklə, bu tədqiqatdan əldə olunan nəticələr araşdırmanın davamı üçün stimul verir: Toplanmış faktik material göstərir ki, informasiya iki cür olur: 1) ümumdil informasiyası, 2) leksik-terminoloji informasiya. Cəmiyyətdə dili şüurlu şəkildə qavrayan kollektiv bu prosesdə daha da fəallaşır, ümumdil informasiyası leksik-terminoloji informasiya ilə əvəz olunur.

Ümumişlək söz bir müddətdən sonra termin funksiyasında çıxış edir, informasiyanın məzmunu dəyişir, informasiya kodlaşır, sözün yeni definitiv əlaməti meydana çıxır. Leksik-terminoloji informasiya elmi-nəzəri informasiyadır, onu təyin etmək üçün hansı nəzəri bazarda işlənməsi əsas götürülür. İkinci informasiyanın meydana çıxmasında məntiqi informasiya prosesi mühüm rol oynayır. Leksik-terminoloji informasiya anlayışının mahiyyəti və məzmunu onun invariant olmasıdır. İnvariant dildən asılı deyil. Leksik-terminoloji informasiyaya öz spesifikasına görə intellektin optimallaşmasının dinamik informasiyası kimi baxılır. Yaradıcı düşüncənin inkişafı, insan fəaliyyətinin tez-tez dəyişməsi kimi amillər burada müəyyən rola malikdir. Leksik-terminoloji vahidlərin informasiya dəyəri fikrin həcmindən və sözün leksik mənası ilə istiqamətlənir. Konkret terminoloji informasiya terminin mənasından, kommunikativ situasiyadan, kontekstin adekvat və kommunikativ-relevant əlamətindən asıl olur. Terminin koqnitiv-informasiya təbiəti elədir ki, ümumdil informasiyası terminoloji informasiyaya transformasiya olunur (çevrilir). Termin dilin leksik sisteminin bir üzvüdür. Dilin leksik-semantik sistemində terminin özünəməxsus yeri vardır. İngilis və Azərbaycan dillərində leksik-terminoloji vahidlərin məzmunu informasiya şəraitində təyin olunur, onların bir sıra definitiv əlamətləri aşkar olunur. İnformasiya bloku ilə lazım olan leksik-terminoloji vahid arasında sistem əlaqə formalaşır.

Belə nəticəyə də gəlmək olar ki, leksik-terminoloji vahidlərin definisiyası, informasiya yükü dəqiq və konkret olmalıdır. Həmin definisiyada anlayışın bütün əlamətləri və terminin formal mahiyyəti öz

əksini tapmalıdır. Definisiya leksik-terminoloji vahidin əsas elementlərini və onlar arasında olan əlaqə və münasibətləri, anlayışın üstün xarakterik cəhətlərini müəyyənləşdirməlidir. Leksik-terminoloji vahidlərin informasiya yükü genişdir və bütün mətnboyu qeyri-bərabər biçimdə paylanır. Həmin vahidlər vasitəsilə müxtəlif informasiyalar (elmi-nəzəri) verilir. Elmi təhlil genişləndikcə leksik-terminoloji vahidlər vasitəsilə verilən informasiyalar arasında ayrı-ayrı semantik əlaqələr formalaşır. Leksik-terminoloji vahidlərin informasiya yükünün dərk edilməsindən ötrü əsas şərt bir yandan uyğun təsəvvürlər(anlayışlar) dairəsinin varlığı, o biri yandan isə dilin qrammatik qaydalarını dəqiq mənimsənilməsidir.

Beləliklə, koqnitiv-diskursiv yanaşma ilə leksik-terminoloji vahidin informasiya yükünün öyrənilməsi əsas koqnitiv strukturu, onun dünyanın dil mənzərəsindəki rolunu meydana çıxarır.

Açar sözlər: terminologiya, leksik-terminoloji vahid, definisiya, informasiya
Key words: terminology, lexical and terminological unit, definition, information
Ключевые слова: терминология, лексико-терминологическая единица, дефиниция, информация

Ədəbiyyat siyahısı

1. Dilçilik ensiklopediyası. I cild (dərs vəsaiti) prof. F.Veysəlinin redaktəsi ilə. Bakı: Mütərcim, 2006.

2. Veysəlli F.Y.Koqnitiv dilçilik əsas anlayışları və prespektivləri. Bakı, Mütərcim, 2015.

3. Яковлева Е.С. О некоторых моделях пространства в русской языковой картине мира. Вопросы языкознания, 1993.

4. Musayev O.İ.Müasir Azərbaycan və ingilis dillərinin morfologiyası Ankara, 2018.

5. Ворно Е.Ф. Лексикология английского языка. Л., 1955.

6. Гальперин И.Р., Черкасская Е.Б. Лексикология английского языка. М, 1956.

İLAN DƏRƏSİ POVESTİNDƏ GERÇƏK TALELƏRİN BƏDİİLƏŞDİRİLMİŞ OBRAZLARI

ARTISTIC CHARACTERS OF THE TRUE LIVES IN THE STORY «SNAKE VALLEY”

Dr. Ülvi Aydın oğlu Mikayılov
Bakı Dövlət Universiteti
Azərbaycan, Bakı

ÖZƏT

İsa Muğannanın “İlan dərəsi” və ya “Peyğəmbərin taleyi” əsəri yarı fantastik olsa da, povestdə gerçək tale və xarakterlərin bədiiləşdirilmiş avtobioqrafik obrazları sərgilənmişdir. Əsər Muğanna yaradıcılığının son dönəminə təsadüf etmiş, bu səbəbdən də ədibin OdƏr dili və SafAğ elmi ilə bağlı fikirləri povestdə geniş yer almışdır.

Əsərin əsas qəhrəmanları Süleyman peyğəmbər (ƏsƏlMən) və Ağ gəlin olsa da, müəyyən məqamlarda Muğanna babaları Hüseyn ağa və Omar ağanın talelərindən avtobioqrafik məqamları əks etdirmişdir. İlan əksər hallarda zərər verən canlı kimi tanınsa da bu fikirlərin əksinə Muğanna əsərdə İlanı insanların köməyinə yetən canlı olaraq xarakterizə edir. Povestdə Süleyman peyğəmbər ilə İsgəndər Köylünün söhbətindən aydın olur ki, ƏsƏlMən də qan tökməyin əleyhinədir. ƏsƏlMənə görə, “qan töküləndən sonra təzə qan tökülür. Müharibədən müharibə törəyir”. Muğannanın xarakterindən irəli gələn məqamlar ƏsƏlMən obrazında müəyyən cizgilərlə özünü göstərir. Yazıçı müsahibələrində və əsərlərində hər zaman müharibənin əleyhinə çıxış edərək,bütün insanları bir dil və din altında birləşməyə çağırırdı.

Muğanna xatirələrində qeyd edirdi ki, babası Omar ağa Qazaxda hakimin iclasçısı kimi bir müddət çalışmışdı. Həmin fakt “İlan dərəsi” povestində də yer almaqdadır. Üst-üstə düşən faktlar göstərir ki, ədib tanıdıqlarının və özünün avtobioqrafik surətlərini yaratmışdır. Əsərdə Padişahlıq deyilən yerin adının tez-tez çəkilməsi bu fikri daha da qüvvətləndirir. Bilindiyi kimi Muğannalılar nəsli Padişahlıq adlı yerdə yaşamış, sürgün zamanı Muğanlı kəndinə köç etmişdilər. Yazıçı Hüseynov soyadından Muğannaya keçməsini də bununla əlaqələndirmişdir.

Ədib əsərin sonunda yazır ki, göydən gümüş tək parıldayan bir şey gəldi. Musa ağa ilə Ağ gəlin minib göyə getdilər. İşıq gəmisi göyə dərhal getmir. Bu hadisə povestə İşraqilik nəzəriyyəsinin də təsirini göstərir. Muğanna bu nəzəriyyəni yeni konsepsiya kimi irəli sürməmişdir. Şərqşünas alim Malik Mahmudovun yazdığı kimi nəzəriyyə Sührəvərdinin adı ilə bağlıdır. Sührəvərdinin İşraqiyyə fəlsəfəsinə görə insanlar dünya yaranmamışdan öncə nur halında olmuşlar.

Açar sözlər: İsa Muğanna, avtobioqrafizm, obraz, xarakter

Dr. MIKAYILOV Ulvi Aydin
Baku State University
Azerbaijan, Baku

SUMMARY

Key words: Isa Mughanna, autobiographism, figure, character

Although Isa Mughanna`s works “Snake valley” and “Prophet`s destiny” are half fantastic writings, the artistic autobiographic characters of the true destinies and roles are expressed in the story. Work falls to the last period of Mughanna`s creativity, therefore, writer`s ideas about “Flame and Brave man” and “Light white” science are widely expressed in the story.

Although leading heroes of the story are Prophet Solomon (called in native language “As Al Man”) and “White bride”, Mughana reflected the autobiographic nuances of the destinies of grandfathers Huseyn Agha and Omar Agha in some points. Although snake is known as the creature which makes harm in several cases, despite of these spread ideas, Mughanna characterizes snake as the animal which helps human in the story. It is clear from the conversation between Prophet Solomon and Isgandar Koylu “As Al Man” is also against spill of blood in the story. According to “As Al Man” “after spill of blood, new blood will be spilled. War leads to new war”. The nuances, originating from Mughanna`s character, demonstrate themselves with definite lines in the role of “As Al Man”. Writer is continuously against war in his interviews and works and calls human to unify under the bet of sole language.

In his memories, Mughanna states that his grandfather Omar Agha worked as the secretary of Judge in Gazakh for some time. This fact is reflected in “Snake valley” story as well. Coinciding facts demonstrate that writer created autobiographic characters of himself and his acquaintances. Frequent note of the place called “Kingdom” strengthens this idea. It is known that Mughannas live in the place called “Kingdom” and migrated to the village “Mughanli” while exile.

Writer based the change of his surname from “Huseynov” to “Mughanna” with this event.

Writer states about thing which shines like silver and falling from sky at the final stage of the work. Musa Agha and white bride got inside of it and travelled to sky. “Light ship” does not go to sky instantaneously. This event demonstrates the effect of “Ishragiyya” *(the oriental concept and philosophy about light)* theory to the story. Mughanna puts forward this theory as new concept. According to orientalist Mahmudov Malik this theory relates with the name of Suhravardi *(Founder of “Ishragiyya” philosophy)*. According to Suhravardi`s “Ishragiyya” philosophy humans were in the form of “light” before creation of the world.

Bədii ədəbiyyat həyatda baş verən hadisələri əks etdirdiyi kimi, eyni zamanda ədəbiyyatın inkişafı yetişməkdə olan nəsillərin həyatına təsir gücünə malikdir. Ədəbiyyat həyatda insana yaşamaq üçün istiqamət verən, müəyyən mənada təcrübi əhəmiyyət daşıyan bir vasitədir. Bədii əsərlərdə obraz yaradılışı müxtəlif cür xarakterizə olunur.

Bədii təxəyyülə söykənən obrazlar

Fantastik obrazlar

Gerçək taleləri əks etdirən avtobioqrafik obrazlar ola bilir.

Hər bir obrazın yaradılışında gerçək həyat faktoru müəyyən mənada sezilir.

Gerçək taleləri əks etdirən avtobioqrafik obrazlar müəllifin özü və ya yaxınları ilə bağlıdır. Bir mühüm məqam da var ki, avtobioqrafik və sənədli bioqrafik obraz yaradılışı fərqli anlamdır. Avtobioqrafik obraz yaradılışından fərqli olaraq sənədli bioqrafik obraz yaradılışında müəllif bədii təxəyyülünə və sənədlərə əsaslanır. Ümumən avtobioqrafik obrazların yaradılması müəyyən bir dövrün təsvirini verməklə bərabər insanların tale və xarakterini bədii mətndə canlandırır.

Azərbaycan ədəbiyyatında avtobioqrafik obrazlar yaradan yazıçılardan biri də İsa Muğannadır. Ədibin yaradıcılığında avtobioqrafizmlər mühüm və böyük yerə malikdir. İsa

Muğannanın bədii nəsri iki dövrə bölünür. “İdeal”a qədərki, “İdeal”la başlanan dövr. Ədib birinci dövrdə “Tütək səsi”, “Saz”, “Quru budaq”, “Şəppəli”, “Kollu Koxa”, “Dan Ulduzu”, “Yanar ürək” povestlərini və böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin şəxsiyyət və düşüncəsini əks etdirən fəlsəfi, tarixi əsər olan “Məşhər” romanını qələmə almışdır. “İdeal”la başlanan dövr yaradıcılığına isə yazıçının “İdeal”, “Cəhənnəm”, “Qəbristan”, “GurÜn”, “İsahəq, Musahəq” romanları, “Qırx kisə qızıl”, “Söz yarası”, “İlan dərəsi” povestləri aiddir. Muğannanın müsahibələrində qeyd etdiyi kimi yazıçı “İdeal”dan başlayaraq əsərlərini Ün eşidərək yazmışdır. Muğannanın özəlliklərindən biri də odur ki, müəllif yazdığı əsərləri oxucuya onun verdiyi ardıcıllıqla oxumağı tövsiyə edir.

Romanların oxunma ardıcıllığı aşağıdakı kimidir:

1. “İdeal”
2. “Məhşər”
3. “Qəbristan”
4. “GurÜn”
5. “İsahəq, Musahəq”
6. “Cəhənnəm”

Əsərlər bu ardıcıllıqla oxunmadığı halda oxucu İsa Muğannanın fikirlərini lazımınca dərk edə bilməyəcək. Yazıçı əsərlərin ardıcıllığını göstərərkən “Məhşər”i, “İdeal”dan sonra göstərsə də “Məhşər”, “İdeal” romanından öncə qələmə alınmışdır. Amma bu əsər (“Məhşər”) İsa Muğanna yaradıcılığında körpü rolunu oynamışdır. Başqa sözlə romanı xəlqi düşüncədən bəşəri düşüncəyə keçid kimi də dəyərləndirmək olar. Müəllif müsahibələrində də qeyd edirdi ki, “İdeal”dan öncə də Ün eşidib, lakin bir o qədər fərqinə varmayıb. İsa Muğannanın bədii nəsrində obraz yaradılışında xarakter mühüm amil olaraq öndə dayanır. Ədib əsasən əsərlərində milliliyi , adət-ənənələrin yaşadılmasını təbliğ edirdi.

“Xarakterin ən yüksək zirvəsi Milli xarakterdir. Milli xarakter xalqın milli mənəviyyatının fərdi daşıyıcısı, bədii-psixoloji aynasıdır”. (8, səh 111)

Muğannanın yaradıcılığında Milli ruh, milli kolorit daima özünü göstərmiş, bu baxımdan da yazıçının əsərlərində xalqın taleyi və güzəranı bədii təxəyyülnən vəhdətdə geniş mənada əks olunurdu.

İsa Muğannanın “İdeal”la başlayan dövr yaradıcılığı olduqca zəngin, diqqət çəkən və düşündürücüdür. Məlumdur ki, bu əsərlərdə OdƏr dili, SafAğ elmi və mədəniyyəti böyük yerə malikdir. Bununla bərabər yazıçı yenə də cəmiyyətdə olan problem və çatışmazlıqları bəşəri rakursdan yaradıcılığında əks etdirirdi. Yazıçının “İlan dərəsi” və ya “Peyğəmbərin taleyi” adlandırdığı yarı fantastik əsər ədibin yaradıcılığının son dönəminə (XXI əsrin ikinci on illiyinə) təsadüf etmişdir. Yazıçı yenə də sənətkarlıq məharətini böyük əzmlə nümayiş etdirmişdir.

Əməkdar elm xadimi, professor Nizaməddin Şəmsizadənin də qeyd etdiyi kimi “Ən böyük möcüzələr təbiət və sənətdə təzahür tapıb”. (9.)

İsa Muğanna da sənətkar olaraq böyük möcüzələr yaratmağı bacarmış, yaratdığı möcüzələrlə oxucunu və tədqiqatçını heyrətləndirirdi. O da məlumdur ki, Muğannanın bədii nəsrinin əsasını real hadisələr təşkil edir. Ədib əsasən özünün və tanıdıqlarının avtobioqrafik obrazlarını daha çox yaratmış, gerçək xarakterdən irəli gələn surətləri oxucuya təqdim etmişdir. “Realist ədəbiyyat həyatı və insanı mövcud sosial mühitin içərisində təsvir etməklə, onu dərindən bütün yönləri ilə dərk etməyə şərait yaradır”. (1, səh 157)

Yazıçı əsasən real hadisələri qələmə alsada haqqında bəhs ediləcək “İlan dərəsi” povestində müəyyən fantastik cizgilər sezilir. Müəllifin əsərin əvvəlində qeyd etdiyi kimi bu ədəbi nümunə qədim hadisələrə əsaslanaraq yazılmışdır. Muğanna eşitdiklərini və yaşadıqlarını bədii təxəyyülünün gücü ilə vəhdət halında qələmə alaraq avtobioqrafik əsər ərsəyə gətirmişdir. Povestin əsas qəhrəmanları Süleyman Peyğəmbər (ƏsƏlMən) və onun həyat yoldaşı Ağ gəlindir. Əsərdən məlum olduğu kimi Süleyman peyğəmbərlə Ağ gəlin gəmi ilə sürülərinin

olduğu Ceyrançöl düzənliyinə gəlib çatmışdılar. Çobanları onları hörmətlə qarşıladılar. Süleyman Peyğəmbər əsərin müəyyən hissələrində Musa ağa kimi də təqdim olunur. Muğannanın xatirələrindən məlumdur ki, ədibin ulu babasının adı Musa olmuşdur. Musa ağanın rəhbərlik etdiyi ordunun üzərinə digər ordular hücum etməyə başlayır. Süleyman peyğəmbərin (Musa ağanın) sərkərdələrindən olan İsgəndər Köylü müharibə etmək qərarına gəldiyi halda Süleyman peyğəmbər buna razı olmur. "Di get ordunu da başa sal inandır ki, qan tökülməndən sonra, təzə qan tökülür. Müharibədən müharibə törəyir". (3, səh 122)

Bu fikirdən sonra Süleyman peyğəmbərin obrazında yazıçının şəxsi düşüncələrinin yer aldığını görmək olur. Aydındır ki, İsa Muğanna müsahibələrində və yazılarında insanları müharibədən, qırğından uzaq durmağa çağırmış, elmə istinad edərək həyatlarını davam etdirməyi bildirmişdir. Ümumən dünyanı cəhalətdən elmlə xilas etmək İsa Muğanna nəsrinin əsas qayəsidir.

Əksər hallarda İlan insanlara zərər verən qorxulu canlı kimi bilinsə də, yazıçı İlanı insanların köməyinə çatan canlı olaraq təsvir etmiş, müəyyən mənada povestdə xilaskara çevirmişdir. Əsərdə İlanın Ağ gəlinə olan məhəbbətindən də bəhs edilir. Amma bu məhəbbətin özündə də bir saflığın və təmizliyin olduğu görünür. Düşmən qüvvələr gəldiyi zaman İlanı qisasa çağıran Ağ gəlin canlının bu hərəkətini ilanın qüvvəsi kimi qəbul etsə də, Süleyman peyğəmbər bununla razılaşmayaraq bildirir ki, İlan da bu hərəkətləri öz iradəsi ilə həyata keçirmir. Buradan da göründüyü kimi əsərdə real gerçəkliklə bərabər fantastik cizgilər yer alır. "Yazıçının avtobioqrafik modellər üzərində qurduğu süjetlər, təsvirini verdiyi hadisələr milli düşüncənin ifadəsi baxımından daha qədimlərlə, türkün əski dəyər, əxlaq anlayışları ilə birləşir".(5, səh 73) Ədəbi nümunəni oxuyarkən Süleyman Peyğəmbərin obrazında İsa Muğannanın xarakteri və düşüncəsinin müntəzəm şahidi oluruq. Süleyman Peyğəmbər, Aleksandırla söhbətində bildirir: "Biz siyasət bacarmırıq. Hər şeyi açıq, lap çılpaq danışırıq... Yerdəki başqa dövlətlərlə əlaqəmiz insana elm vermək, bəşəriyyəti kamilləşdirmək məqsədi daşıyır". (3, səh 142) Məlumdur ki, Azərbaycanın filosof şairi İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığında da kamil insan məsələsi ön mövqedə dayanır. İsa Muğannanın da bədii nəsrində Nəsimi düşüncəsinin təsiri geniş mənada hiss olunur. Nəsimi kamil insan fikrini əsas götürdüyü halda, Muğanna saf düşüncəli insanı cəmiyyət üçün məqbul hesab edirdi. Müəllif əsərdə düşüncələrini obrazın dilindən verməklə insanları saf, təmiz, vicdanlı olmağa çağırırdı.

Əsərdə diqqət çəkən daha bir məqam isə Süleyman Peyğəmbərlə, İsgəndərin növbəti dioloqudur.

- Niyə yüyürürsən, İsgəndər? Nə olub?

Kötük evə doğru uzaqlaşan polisləri göstərdi:

- Qorxdum ki, düşmən sənə xətər yetirər.

ƏsƏlMən düşüncəli, yerə baxdı.

- İndicə mən EySardan eşitdim ki EyƏrdə (yerdə) bizim düşmənimiz yoxdur. İskəndər mat-məəttəl qaldı. (3, səh 152) Müəllifin də həyatında buna bənzər hadisələr az olmamışdır. Özünün də dediyi kimi yazıçı Ün eşidib EySarla dioloqlara girirdi. Bu hal əksər insanlara qəribə görünsə də Muğanna bildirirdi ki, müəyyən hadisələri EySar ona Ün vasitəsi ilə çatdırır.

Müəllif povestdə Türk birliyi məsələsini öndə tutur, Azərbaycan xalqının milli dəyərlərini əsərdə əks etdirirdi. Süleyman Peyğəmbərlə, Aleksandırın görüşü zamanı Süleyman Peyğəmbər ərazi və var-dövlət iddiasında olan düşmənini belə qarşılayarkən ona çay, çörək verir. Daha sonra çobanlarına polislər üçün qoç kəsməyi tapşıraraq demişdir. Onlar deyiləni edir, şərait yaradın çörək yesinlər. Yenə də Süleyman Peyğəmbərin humanistliyi əsərdə önə çəkilirdi. Bir fakt da qeyd edilməlidir ki, İsa Muğanna da son dərəcə qonaqpərvər insan olmuşdur. Ədib həmsöhbət və ya müsahiblərini çay-çörək yemədən getməyə qoymazdı.

Ümumən İsa Muğannanın əsərlərində milli kökə və ənənələrə bağlılıq geniş mənada əks olunur. Yazıçı özünün düşüncəsinə və xarakterinə hədsiz inanır, bu inamın güclü olması onun yaradıcılığında da aydın duyulur. Muğannanın əsərlərini oxuyub dərindən dərk etdikdən sonra

oxucuda da müəyyən inam hissləri ilə bərabər təəccüb də yaranır. Buna nümunə olaraq ədib əsərdə də yazırdı. ƏsƏlMənlə Ağ gəlinin söhbəti zamanı ƏsƏlMən deyir. “Sənin ehtirasların da məni ehtiraslara qapılmağa vadar edir. Amma mən düşüncə qabiliyyətimi itirmirəm”. (3, səh 122)

Səksəninci illərdən başlayaraq tədqiqatçıların bir qismi İsa Muğannanın yaradıcılığına birmənalı yanaşmasa da ədib bütün yaradıcılığı boyu öz mövqeyindən dönmədi. Doğrudan da Muğannanın əsərlərini oxuduqda geniş düşüncənin, qeyri-adi istedadın şahidi oluruq.

Müəllif povestdə yazırdı ki, Süleyman peyğəmbər Qazaxda yeni kənd saldırır. Bunu eşidən Hüseyn ağa narazlığını bildirir. Ordunun gəlməsinə görə yeni kəndə köçmələrini istəmir. Yazıçı “Həyatımdan səhifələr” adlı avtobioqrafiyasında şəcərəsi ilə bağlı məlumat verərkən bildirmişdir ki, babası Omar ağa, Omar ağanın atası Hüseyn ağa, Hüseyn ağanın atası Musa ağa olmuşdur. Bu və digər faktlar göstərir ki, Muğanna öz taleyini müəyyən məqamlarla əsərdə canlandırmışdır. Muğannanın Padişahlıq kəndi ilə bağlı yazdıqları da bu fikri bir qədər də qüvvətləndirir. “Padişahlıq kəndi aypara şəklində düzülmüş qazma damlardan ibarət idi... Birinci dama Süleyman padişah – ƏsƏlMən, ikinci dama Hüseyn ağa, üçüncü dama Ömər ağa (Omar ağa) köçmüşdür?” (3, səh 149) ƏsƏlMən polislərlə danışdığı zaman Ün eşidir.

- Ey OdƏr babanın sözlərini dərk etdinmi?

Yenə EySar idi. Gözlərindəki incə təbəssüm çəkilmişdir.

ƏsƏlMən dərin səmimi etirafla:

- “Yox. Dərk etmədim”. – dedi. (3, səh 151)

İsa Muğanna “İdeal” romanını yazmağa başlayarkən Ün eşitdiyini, əsəri gələn Ün vasitəsi ilə yazdığını qeyd etmişdir. Süleyman peyğəmbərə görə düşmənə müqavimət göstərməyin yolu yalnız elmdən keçir. Bəzən bununla bağlı ƏsƏlMənlə Ağ gəlin arasında mübahisələr də olurdu. Ağ gəlin müharibədə məğlub olmaqlarını istəmədiyini bildirir, Süleyman peyğəmbər isə müharibədən uzaq durmağın gərəkli olduğunu deyirdi. İsa Muğannanın əsərlərinə nəzər saldıqda müəllifə görə bütün mübahisəli məsələlər elmin və idrakın gücü ilə həll olunmalıdır. Muğanna yaradıcılığında özünün və tanıdıqlarının obrazlarını yaratmaqla müəyyən bir zamanın portretini sözlə çəkirdi. Cəmiyyətdə baş verən hadisələri yazıçı təxəyyülünün süzgəcindən keçirərək qələmə almışdır. “İ. Hüseynovun nəsri üçün zamanı, həyatı, insan taleyi və həyacanları vasitəsi ilə göstərmək səciyyəvidir”. (6, səh 437)

“İlan dərəsi” povestində hümanizm Süleyman peyğəmbərin obrazında daha çox nəzərə çarpırdı. Müharibəsiz dünyanın fantastik əlamət kimi görünməyi də bu əsəri reallıqla fantastikanın vəhdətində təqdim etməyə imkan verir. Muğannanın xatirələrindən o da məlumdur ki, onlar əvvəl Padişahlıq kəndində yaşamış, sonra Ağstafanın Muğanlı kəndinə köçmüşdürlər. Yazıçının İsa Hüseynovdan Muğannaya çevrilməsində də bu əsas amildir.

Muğanna “Həyatımdan səhifələr” adlı yazısında babası Omar ağa ilə bağlı qeyd edirdi ki, “Babam belə baba olub. Atası Hüseyn ağadan SafAğ dərsi alandan sonra Qazaxda sudyanın (hakimin) iclasçısı imiş... Babamın Padişahlığı tərk edib Muğanlıya köçməsinin də maraqlı tarixi var”.(4, səh 19)

Ədibin xatirələrindən məlum olur ki, Padişahlığı tərk etməklə bağlı Omar ağaya məktub göndərilir. Bu hadisələrlə əlaqədar “İlan dərəsi” povestində müəyyən nüanslar əks olunmuşdur. “Qara saqqal cavan oğlan olan Omar ağanın elmi savadı zalda hamını heyran etmişdir... Atası Hüseyn ağa Omar ağaya iclasçılığın sənə baha başa gələcək”. (3, səh 169) Ədib povestdə də babası Omar ağanın iclasçılığından bəhs edir və Hüseyn ağanın buna qarşı olduğunu da yazırdı. Muğanna avtobioqrafiyasından irəli gələn elementləri bədii təxəyyülünün fonunda əsərdə obraz yaratmaqla öz taleyinə də diqqət çəkmiş oldu.

Ədəbiyyatşünas alim Şəmil Sadiq yazır: “Muğanna ömrünün sonuna qədər gördükləri və eşitdiklərindən başqa heç nə yazmadı. Gördükləri onun həyatına biçilən yaşam, eşitdikləri isə Bağ Atanın ona babaları və işıq vasitəsi ilə dediklərıdir”. (7, səh 87)

Povestin sonunda Hüseyn ağa dünyasını dəyişir. ƏsƏlMən Musa ağaya çevrilir. Müəllif əsərin sonunda yazır: “Musa ağaynan Ağ gəlin minib göyə getdilər... Lakin işıq gəmisi dərhal göyə getməmişdir”. (3, səh 172)

Müasirliyi, müəyyən mənada tarixiliyi əks etdirən povestdə işraqilik fəlsəfəsinin təsiri də hiss olunur. İşraqiyyə nəzəriyyəsi ilə bağlı şərqşünas alim Malik Mahmudov yazırdı. Bu nəzəriyyə Sührəvərdinin adı ilə bağlıdır. “İşraqiyyə fəlsəfəsinin təliminə görə insanlar dünya yaranmamışdan əvvəl nur halında olmuşdur. Sührəvərdidən bir əsr əvvəl yaşamış dahi ərəb şairi Əbu-l-Əla-Əl-Məərrinin şeirlərində də buna rast gəlmək mümkündür”. (2, səh 113)

Əsərdə İşraqiliyin təsirinin görünməsidə müəllifin intellektual düşüncəsinin bir göstəricisidir. İsa Muğanna “İlan dərəsi” və ya “Peyğəmbərin taleyi” adlandırdığı bu əsəri 84 yaşında qələmə almışdır. Bu əsər müəllifin sonuncu əsəri deyil. Ədib yaşının çox olmasına baxmayaraq, mütaliəsindən və yazıçılıq fəaliyyətindən ayrı qalmırdı. Yazıçının əsərləri Azərbaycan və Dünya ədəbiyyatında yazı üslubu və mövzu baxımından aktuallığını və əhəmiyyətini itirmir, zəngin bədii nəsr nümunələri olaraq qalmaqdadır.

NƏTİCƏ:

Nəticə olaraq qeyd edilməlidir ki, İsa Muğannanın yaradıcılığında Milli düşüncə və xəlqi prinsiplər hər zaman ön mövqedə olub, istər “İdeal”a qədər ki, istərsə də “İdeal”la başlanan yaradıcılıq dövründə İsa Muğanna avtobioqrafiyasından irəli gələn nüansları əks etdirmişdir.

Yazıçı “İlan dərəsi” və ya “Peyğəmbərin taleyi” adlandırdığı povesti qələmə almaqla dövrün gerçək hadisılərini əsərdə canlandırmış babaları Omar ağa, Hüseyn ağa, Musa ağa və özünün avtobioqrafik surətlərini yaratmışdır. Ümumiyyətlə İsa Muğannanın yaradıcılığında Humanizm ədəbiyyatının nümunələri genişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 10 cilddə I cild, Bakı-elm nəşriyyatı-2018, 1072 səh
2. Mahmudov Malik. Ərəbcə yazmış Azərbaycanlı şair və ədiblər, VII-XII əsrlər, Şərq-qərb, Bakı-2006, 192 səh
3. Muğanna İsa. İlan dərəsi, Hədəf nəşrləri-2013, 320 səh
4. Muğanna İsa. İsa Muğanna xatirələrdə, Xan nəşriyyatı-2018, 144 səh
5. Muxtar İlhamə. İsa Hüseynovun (Muğanna) Nəsrində milli koloritin inikası, Elm və təhsil, Bakı-2018, 148 səh
6. Nəbiyev Bəkir. Seçilmiş əsərləri. Beş cilddə II cild, Bakı-2009, Çinar çap, 558 səh
7. Sadiq Şəmil. İsa Muğanna yaradıcılığı “İdeal” işığında, monoqrafiya, Hədəf nəşrləri-2017, 320 səh
8. Şəmsizadə Nizaməddin. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı, “Proqres” nəşriyyatı-2012, 434 səh
9. Şəmsizadə Nizaməddin. Gözəllik və sənət haqqında ballada, “Ədəbiyyat qəzeti” №12 (51-87), 13 aprel 2019-cu il

COST FORECASTING WITH GREY PREDICTION MODEL: EMPRICAL EVIDENCE FROM THE BIST FOOD BEVERAGE INDEX

Dr. Yasin ŞEKER
Hitit University FEAS, yasinseker01@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-0513-7682
Mehmet ÖBEKCAN
Hitit University FEAS, mehmetobekcan@hitit.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-5713-2811

ABSTRACT

The purpose of this study is to forecast the future costs of twenty companies in the BIST Food and Beverage Index by using the past cost data. Grey Prediction Model GM (1,1) was used as the prediction model. In the scope of the study, using four quarterly cost of sales data of companies (2015/4, 2016/1, 2016/2, 2016/3), four future quarters (2016/4, 2017/1, 2017/2, 2017/3) the cost of sale has been estimated. The reliability of the prediction results of the model has been tested by estimating the current period data by the model. As a result of the analysis, it has been observed that the GM (1,1) can make highly accurate estimates in most of the companies included in the index, but for some companies the estimates cannot be made exactly. According to the results obtained, it can be said that 14 of the 20 companies included in the BIST Food and Beverage Index can use the GM (1,1) to estimate the costs of sales for the future periods and use these estimates while making future plans. In addition, it has been concluded that this model does not yield healthy results for the 6 companies included in the aforementioned index, therefore these companies cannot use the GM (1,1) in predictions.

Keywords: Cost, Cost of Sales, Grey Forecast Model, BIST

INTRODUCTION

One of the main purposes of businesses is to ensure the continuity of the business by gaining profit as a result of their activities. In this context, the manager makes planning, takes decisions and manages costs to ensure that their businesses can survive in tough competitive environments. In today's commercial environment, businesses have to make their planning and make their decisions as required by an international competitive environment in order to increase their sales, minimize the costs of their sales and ensure continuity. From this point of view, it can be said that estimating the cost of sales will provide many advantages to the business while planning the future. In other words, businesses that reach the estimated costs in future periods with a high percentage of accuracy prediction model are in a more advantageous position compared to other businesses in making their decisions and planning their targets accordingly.

Cost is the expression in cash or non-cash assets of the sacrifices that the business has incurred in order to obtain goods and services that it expects to benefit today or in the future. According to accounting standards, "*Cost is the amount of cash or cash equivalents paid or the fair value of the other consideration given to acquire an asset at the time of its acquisition or construction*"(IAS 16). The concept of cost is very important for accountants and managers. They need cost information in product price for sale to the customer, in inventory valuation while preparing the income statement, evaluating the performance of the employees, deciding on the alternatives of the activities and creating a budget (Özer Keçe, Ömürbek and Acar, 2016: 455 as cited in Calvin, 1990: 31). In addition, it can be said that the structure of the objects constituting the cost is uncertain and not all the information about the cost is recorded by the accounting information system. Accordingly, it can be stated that there is partial information about the cost and the cost has a grey structure. At this point, if the uncertainties regarding the grey basis cost are minimized with the estimates, decision makers can make more correct decisions (Özer Keçe, Ömürbek and Acar, 2016: 456).

In this study, it is aimed to make forecasts for the future periods by using the data of past sales costs of companies included in the BIST Food, Beverage Index. Cost forecasting is an application where future costs can be estimated based on the data in the past. There are many methods in the literature regarding prediction methods. The grey-based forecasting method, which is used to obtain highly accurate estimates especially in terms of time series data, was preferred in this study. In today's market conditions where it is inevitable for businesses to make correct and fast decisions and make their future plans, the use of realistic forecasting models is very beneficial for businesses. For this reason, it is thought that using the Grey Prediction Model (GM) as a different method to be used by companies included in the BIST Food and Beverage Index to estimate the costs of sales can benefit businesses. In this context, studies conducted with the grey prediction method have been examined in the literature, and it is thought that such a study will contribute to the literature, since there are many different studies in many areas, but there are very limited studies for cost prediction. Within the scope of the study, the cost of sales data of 20 companies included in the BIST Food and Beverage Index were extracted from the Public Disclosure Platform data base. Then, in order to use the GM (1,1) the formula of the model was written in the MATLAB program, the data were analysed on company basis. The margin of error was found in the prediction result and finally obtained results were interpreted.

GREY PREDICTION MODEL

The first study in the field of grey systems was introduced by Professor Julong Deng in 1982, with an article published in an international journal. The publication of this article has been accepted as a milestone in terms of the birth of grey system theories and models that will later be used in large scales (Liu et al., 2011; Hao et al., 2011; Xie and Liu, 2011). Later, Liu and Lin (2006) introduced a new information criterion about the content of grey numbers and filled

a gap on how to measure information values containing grey numbers. Grey system theory, which has an interdisciplinary field of use, is powerful, important and useful for researches and it gives very successful results in real life applications. Grey system theory is a very powerful prediction tool that is used in various fields such as, building deformation prediction, stock market price prediction, cost prediction, demand forecasting, income forecasting and fuzzy robot control and it provides highly successful results. Grey prediction models, especially GM (1,1) model, gives very good results compared to other prediction models in terms of small sample and insufficient information (Yao, Forrest and Gong, 2012).

GM is that an alternative prediction model to make forecasting in complex, chaotic and uncertain data sets. GM, which has a very wide application area, is distinguished from other prediction models in terms of prediction of studies, creating the prediction model, needing less data and high prediction accuracy. In addition, GM appears to be a more user-friendly prediction model compared to artificial intelligence and other heuristic models, where more effort and more time is needed to create the model (Yilmaz and Yilmaz, 2013:143).

The grey system takes its name from the colours that given according to the level of knowledge of the subject under investigation. For example, situations in which all information is known are called white system, partially known as grey system, and lastly, black system when no information is known. The information that includes the comparison of these cases is explained in the table below.

Table 1: Comparison of Black, Grey and White Systems

	Black	**Grey**	**White**
Information	Dark	Partially known	Known
Outlook	Dark	Grey	Bright
Process	New	The old is in change with the new	Old
Feature	Irregular	Complex	Regular
Method	Negative	Variable	Positive
Behaviour	Tolerant	Indulgent	Calm
Result	No result	Multiple solutions	One solution

Source: Liu and Lin, 2006: 5

The stages of GM are as follows (Liu and Lin, 2006:199-203);

1) $X^{(0)}$ is a non-negative data sequence.

$X^{(0)} = (x^{(0)}(1), x^{(0)}(2),.....,x^{(0)}(n))$
$x^{(0)}(k) \geq 0 \quad k = 1,2,....,n$

2) $X^{(1)}$ series is created by the cumulative sum of $X^{(0)}$ series.

$$x^{(1)}(k)= \sum_{i=1}^{k} x^{0}(i)$$

$X^{(1)} = (x^{(1)}(1), x^{(1)}(2),.....,x^{(1)}(n))$

3) Using the $X^{(1)}$ series, $Z^{(1)}$ series is created.

$Z^1(k)= 0.5x^{(1)}(k)+ 0.5x^{(1)}(k-1), \quad k = 1,2,3,\ldots,n$

$Z^{(1)} = (z^{(1)}(1), z^{(1)}(2),.....,z^{(1)}(n))$

4) The parameters a and b are estimated.

$\hat{a}=[a,b]^T = (B^TB)^{-1} B^TY$

$$Y=\begin{bmatrix} x^0(2) \\ x^0(3) \\ . \\ . \\ x^0(n) \end{bmatrix} , \quad B=\begin{bmatrix} -z^{(1)}(2) & 1 \\ -z^{(1)}(3) & 1 \\ . & . \\ . & . \\ -z^{(1)}(n) & 1 \end{bmatrix}$$

5) The least squares estimator of the grey differential equation is defined.

$x^0(k) + az^1(k) = b$

6) Equation solution is obtained.

$\hat{a} = [B^T B]^{-1} B^T Y$

7) After estimating the parameters, a and b, grey differential equations are created.

$\tilde{x}'^{(1)}(k+1) = \left[x^{(0)}(1) - \frac{b}{a}\right] e^{-ak} + \frac{b}{a}$ k=1,2…,n

8) Since the estimated values obtained are cumulative, the reverse cumulative process is applied. Thus, the estimation results are obtained.

$\tilde{x}^{(0)}(k+1) = \tilde{x}^{(1)}(k+1) - \tilde{x}^{(1)}(k)$ k=1,2…,n

LITERATURE

The studies that can be reached as a result of examining the studies conducted using the GM in the literature are summarized. Kung and Chang (2004) estimated the sales volume and market share between 2002-2006 using the data of the Chinese automotive institute between 1995-2001 with the GM (1,1) forecast model. As a result, it is estimated that total sales will increase from 2,571,802 units / year in 2002 to 4,013,179 units / year in 2007 with an accuracy percentage of 96.2%. Tsai, Hsiao and Liang (2005) estimated the telecommunications demand in Taiwan between 2004-2007 using the GM (1,1) prediction model for years 1999-2003. It has been revealed that according to result of the analysis, the estimates have an accuracy of over

95%. In order to test the accuracy of Grey models, Kayacan, Ulutas, Buyuksalvarcı and Kaynak (2007), different grey models were created for IMKB National-30, National-50 and National-100 indices and the indices were estimated for the years 2004, 2005 and 2006. The results of the model accuracy analysis concluded that the GM (1,1) makes correct forecasting in the prediction of monotonous processes, however, the GM (1,1) can be used corrected Grey Verhulst models when there are primitive data series in the S curve characteristic. Wang, Hsiao, and Wang (2009), by using the GM (1,1) forecasting model is to estimate the number of students seeking Chinese education in K-12 institutions in the USA, exploiting data on student numbers for 2002, 2004 and 2006 and they made estimation number of students for years 2008, 2010 and 2012. According to the results obtained as a result of the analysis, it was concluded that there will be a serious increase in the number of students with a percentage of 97.74% correct prediction. Chang, Ku, and Fu (2013) predicted the number of Taiwan internet users, the number of online game users and the revenue of the online game industry using the data from 2003-2010, by using GM (1,1) model. Forecasts started from 2004 and continued until 2013. As a result, it has been concluded that quite reliable results were obtained with this model. Using GM (1,1) forecasting model, Li (2013) estimated second-hand ship prices for the next 6 years with data from 1999-2004. As a result, 6 years of data used as raw data were used to predict the next 6 years and it was concluded that the model could be used in the prediction of second-hand ship prices with a high prediction percentage. Yilmaz and Yilmaz (2013), Turkey's CO2 emissions using data from 1990-2009 with GM made forecasting for the future. As a result, it has been determined that the predictions made have a 94% reliability. Ozer Kece, Omurbek, and Acar (2016) estimated the cost of the next year's sales using GM (1,1) model, by exploiting the cost of four companies of 3-month sales. Based on the data between 2013-2016 of the “deposit” and “development and investment” bank groups in the studies of Omurbek, Aksoy and Akcakanat (2018), the profitability until 2020 was estimated with the main GM (1,1). Banks are analysed on a group basis according to their functions, as deposit banks and development and investment banks. The data sets in the study were created from profitability ratios, and each ratio was considered separately and profitability prediction was made for each bank group. According to the results, it was determined that the GM for each bank group produced quite good prediction results in an environment where there is limited data. When looking at deposit banks among bank groups, the reliability ratios of the model established for each profitability ratio are respectively; 92.8%, 92.3%, 91.8%. Likewise, the reliability rates of the model established for development and investment banks are respectively; it was calculated as 99.08%, 97.8%, 99.1%.

DATA AND ANALYSIS

The main goal of this study is to estimate the sales costs of companies in the BIST Food, Beverage Index. GM (1,1) was used in the study. The four-quarterly data of the companies included in the index have been drawn from the database of the Public Disclosure Platform for the 2015 4th quarter, 2016 1st quarter, 2016 2nd quarter and 2016 3rd quarter period. Estimates of the same periods were made with these raw data and the actual values and predicted values were compared. And then, the cost of the sales of the future periods for the 2016 4th quarter, 2017 1st quarter, 2017 2nd quarter, 2017 3rd quarter period was estimated on the basis of each company. Analysis was done using MATLAB package program.

Analysis results are given in the tables below.

Table 2: Real Cost Data on Company Basis and GM (1,1) Prediction Results-1

Company	Value	2015/4	2016/1	2016/2	2016/3	2016/4	2017/1	2017/2	2017/3
TAT GIDA SANAYİ A.Ş.	Actual	184.503.360	190.436.127	188.731.462	186.586.059				
	Forecast	184.503.360	190.510.434	188.576.399	186.661.998	184.767.032	182.891.303	181.034.616	179.196.778
	Difference %	0	-0,0390	0,0822	-0,0407				
A.V.O.D. KURUTULMUŞ GIDA VE TARIM ÜRÜNLERİ A.Ş.	Actual	20.759.634	19.174.846	20.116.194	19.459.438				
	Forecast	20.759.634	19.443.207	19.583.082	19.723.963	19.865.857	20.008.773	20.152.716	20.297.695
	Difference %	0	-1,40	2,65	-1,36				
PINAR SÜT MAMULLERİ SANAYİİ A.Ş.	Actual	217.292.384	219.635.739	219.352.652	214.660.019				
	Forecast	217.292.384	220.364.641	217.871.150	215.405.874	212.968.493	210.558.691	208.176.158	205.820.583
	Difference %	0	-0,3319	0,6754	-0,3475				
BANVİT BANDIRMA VİTAMİNLİ YEM SANAYİİ A.Ş.	Actual	425.692.452	371.883.554	399.426.973	393.996.377				
	Forecast	425.692.452	377.564.264	388.310.155	399.361.885	410.728.160	422.417.932	434.440.407	446.805.055
	Difference %	0	-1,53	2,78	-1,36				
PINAR ENTEGRE ET VE UN SANAYİİ A.Ş.	Actual	120.997.745	118.524.727	137.428.103	143.663.594				
	Forecast	120.997.745	120.964.824	132.729.763	145.638.950	159.803.674	175.346.047	192.400.059	211.112.730
	Difference %	0	-2,0587	3,4188	-1,3750				
TÜRK TUBORG BİRA VE MALT SANAYİİ A.Ş.	Actual	101.483.000	82.381.000	103.631.000	116.268.000				
	Forecast	101.483.000	84.418.553	99.602.735	117.518.062	138.655.780	163.595.493	193.021.058	227.739.335
	Difference %	0	-2,4733	3,8871	-1,0752				
ÜLKER BİSKÜVİ SANAYİ A.Ş.	Actual	681.021.857	726.266.091	740.031.763	645.478.445				
	Forecast	681.021.857	743.498.056	703.059.340	664.820.078	628.660.642	594.467.911	562.134.916	531.560.506
	Difference %	0	-2,3727	4,9961	-2,9965				
ULUSOY UN SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Actual	314.984.986	229.383.144	247.089.086	316.508.276				
	Forecast	314.984.986	220.057.828	260.813.800	309.118.012	366.368.442	434.221.979	514.642.381	609.957.102
	Difference %	0	4,0654	-5,5546	2,3349				

The estimated values of the 8 companies in Table 2 are very close to their real values and the error percentage is 2% on average. In other words, it can be said that the costs of companies in this table, whose reliability ratio is around 98% on average, can be estimated with a high degree of accuracy with this model. In addition, as seen in the table, it would not be wrong to say that the costs of the future sales of these companies are estimated with very high reliability.

Table 3: Real Cost Data on Company Basis and GM (1,1) Prediction Results-2

Company	Value	2015/4	2016/1	2016/2	2016/3	2016/4	2017/1	2017/2	2017/3
ERSU MEYVE VE GIDA SANAYİ A.Ş.	Actual	8.162.736	1.584.159	1.123.863	1.028.727				
	Forecast	8.162.736	1.538.208	1.218.190	964.750	764.038	605.083	479.198	379.502
	Difference %	0	2,90	-8,39	6,22				
KEREVİTAŞ GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Actual	71.134.299	82.972.209	96.991.071	83.257.093				
	Forecast	71.134.299	87.604.930	87.740.045	87.875.369	88.010.901	88.146.642	88.282.593	88.418.754
	Difference %	0	-5,58	9,54	-5,55				
ANADOLU EFESBİRACILIK VE MALT SANAYİİ A.Ş.	Actual	1.224.893.000	1.201.207.000	1.784.147.000	1.968.689.000				
	Forecast	1.224.893.000	1.296.239.286	1.619.013.030	2.022.159.965	2.525.693.647	3.154.611.164	3.940.134.072	4.921.258.342
	Difference %	0	-7,91	9,26	-2,72				
COCA-COLA İÇECEK A.Ş	Actual	888.410.000	883.840.000	1.326.124.000	1.485.940.000				
	Forecast	888.410.000	953.526.110	1.205.118.087	1.523.093.694	1.924.968.535	2.432.879.787	3.074.805.614	3.886.106.340
	Difference %	0	-7,88	9,12	-2,50				
PINAR SU SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Actual	15.823.638	19.569.236	27.851.967	28.061.547				
	Forecast	15.823.638	21.235.619	24.913.381	29.228.088	34.290.051	40.228.688	47.195.827	55.369.593
	Difference %	0	-8,5153	10,5507	-4,1571				
TUKAŞ GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Actual	18.407.343	37.548.630	50.532.589	43.276.138				
	Forecast	18.407.343	41.154.805	43.726.851	46.459.643	49.363.225	52.448.272	55.726.125	59.208.833
	Difference %	0	-9,6040	13,4680	-7,3563				

Cost data for the 6 companies in Table 3 are estimated with an average plus-minus 7% difference. In this case, the accuracy rate is about 93% on average. In this case, it can be said that the costs of the next 4 3-month sales of these companies are estimated correctly with a reliability rate of over 90%. Although the actual value and the estimated values in the GM (1,1) analysis results are not as close to each other as the cost estimates of the companies in Table 2, it can be said that this estimate rate is still quite high.

Table 4: Real Cost Data on Company Basis and GM (1,1) Prediction Results-3

Company	Value	2015/4	2016/1	2016/2	2016/3	2016/4	2017/1	2017/2	2017/3
ALTINYAĞ KOMBİNALARI A.Ş.	Actual	28.636.457	21.443.543	25.386.254	12.690.531				
	Forecast	28.636.457	23.760.896	19.609.407	16.183.264	13.355.735	11.022.230	9.096.433	7.507.110
	Difference %	0	-10,81	22,76	-27,52				
KENT GIDA MADDELERİ SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	Actual	77.082.666	79.694.150	143.987.965	83.709.216				
	Forecast	77.082.666	100.814.768	102.456.472	104.124.910	105.820.517	107.543.737	109.295.017	111.074.817
	Difference %	0	-26,50	28,84	-24,39				
KONFRUT GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Actual	7.140.193	8.427.793	12.403.017	7.775.337				
	Forecast	7.140.193	9.819.079	9.532.766	9.254.801	8.984.942	8.722.951	8.468.599	8.221.665
	Difference %	0	-16,5083	23,1416	-19,0277				
KRİSTAL KOLA VE MEŞRUBAT SANAYİ TİCARET A.Ş.	Actual	9.989.037	18.500.075	34.493.391	30.916.829				
	Forecast	9.989.037	22.667.330	27.615.623	33.644.132	40.988.668	49.936.522	60.837.697	74.118.607
	Difference %	0	-22,5256	19,9394	-8,8214				
MERKO GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Actual	20.056.305	12.150.613	27.837.410	15.788.086				
	Forecast	20.056.305	17.184.973	18.566.758	20.059.648	21.672.576	23.415.194	25.297.930	27.332.050
	Difference %	0	-41,4330	33,3029	-27,0556				
PENGUEN GIDA SANAYİ A.Ş.	Actual	28.464.087	21.879.507	19.344.963	33.758.732				
	Forecast	28.464.087	18.428.688	24.033.766	31.343.625	40.876.775	53.309.427	69.523.466	90.668.997
	Difference %	0	15,7719	-24,2378	7,1540				

It has been observed that the costs of sales of the companies listed in Table 4 are quite different from the amounts found by estimating the real values by the model. In this case, it cannot be said that it would be correct to use this model for these companies.

CONCLUSION

While planning for the future, companies want to estimate the cost of sales in the most realistic way as in the prediction of other income and expenses that's why they use prediction models accordingly. Companies using a model with a high percentage of accuracy to estimated values will have an advantage over others in making their decisions and setting their goals. The grey prediction model used in this study is also a model that gives very successful results in making estimates with data where there is uncertainty in the literature. Since the structure of the cost

data cannot be determined by the companies, the use of this analysis in cost predictions as well as in many different areas may guide companies.

The analyses were applied one by one to 20 companies in the BIST Food, Beverage Index. The cost of sales of the companies in the fourth quarter of 2015, the first quarter of 2016, the second quarter of 2016 and the third quarter of 2016 were obtained from the financial statements of the relevant companies and used in the prediction model. When the actual values of these periods and the values predicted by the model for these periods are compared, 8 out of 20 companies in Table 2 can estimate the cost of sales quite accurately (approximately 98%) with this model, and the it has been observed that the cost of their sales can be estimated with an accuracy rate of more than 90% for 6 companies in Table 3 and finally, estimating the sales costs of the 6 companies listed in Table 4 by this model will not give accurate results.

As a result, it can be said that 14 of the 20 companies included in the BIST Food and Beverage Index can use the GM (1,1) to estimate the costs of sales for future periods and use these estimates while making future plans. For the 6 companies included in the index, it was concluded that this model did not yield good results, so these companies could not use the GM (1,1) in predictions.

REFERANCES

Chang, Tsung-Sheng, Ku, Cheng-Yuan and Fu, Hsin-Pin (2013). Grey Theory Analysis of Online Population and Online Game Industry Revenue in Taiwan. *Technological Forecasting & Social Change 80*, 175–185.

Hansen, Don, Maryanne Mowen, and Liming Guan (2007). *Cost management: accounting and control.* 6th edition, Cengage Learning.

Hao, Yonghong, Wang, Yajie, Zhao, Jiaojuan and Li, Huamin (2011). Grey System Model with Time Lag and Application to Simulation of Karst Spring Discharge. *Grey Systems: Theory and Application 1*(1), 47-56.

IAS 16 — Property, Plant and Equipment

Kayacan, Erdal, Ulutas, Barış, Büyükşalvarcı, Ahmet ve Kaynak, Oktay (2007). Gri Sistem Kuramı ve Finansman Uygulamaları: IMKB Örneği. *UFS 2007 - 11. Ulusal Finans Sempozyumu, Zonguldak, Türkiye,* pp. 215- 229, 17-20 Ekim, 2007.

Kung, Chaang-Yung and Chang, Cheng-Ping (2004). Application of Grey Prediction Model on China Automobile Industry. *Journal of Grey System, 16*(2), 147-154.

Li, En Lin (2013), Forecast of Second-Hand Ship Price Based on Grey Theory. *International Jornal of U-& and E_Service, Science and Technology*, *6*(2), 115-124.

Liu, Sifeng ve Lin, Yi (2006). *Grey Information: Theory and Practical Applications.* Springer.

Liu, Sifeng, Xie, Naiming. and Forrest, Jeffrey Yi-Lin (2011). Novel Models of Grey Relational Analysis Based on Visual Angle of Similarity and Nearness. *Grey Systems: Theory and Application, 1*(1), 8-18.

Ömürbek, Vesile, Aksoy, Esra, ve Akçakanat, Özen. (2018). Bankaların Grup Bazlı Karlılıklarının Gri Tahmin Yöntemi İle Değerlendirilmesi-Evaluation of Group Based Bank Profits By The Grey Estimation Method. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(23), 75-89.

Özer Keçe, Figen, Ömürbek, Vesile ve Acar Durmuş (2016). Gri Temelli Maliyet Tahmini. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 21*, 2.

Tianxiang Yao Jeffery Forrest Zaiwu Gong, (2012). Generalized discrete GM (1,1) model. *Grey Systems: Theory and Application*, 2(1), 4-12.

Tsai, Ming-Tiem, Hsiao, Shih-Wen and Liang, Wen-Ko (2005). Using Grey Theory to Develop A Model for Forecasting The Demand for Telecommunications. *Journal of Information and Optimization Sciences, 26*(3), 535-547.

Wang, Suman, Hsiao, Ching-Mei, and Wang, Sufong (2009). A Study of Trends of Chinese Language in the United States via GM (1,1). *Journal of Grey System, 21*(2), 129-136.

Xie, Nai-ming and Liu, Si-feng (2011). A Novel Grey Relational Model based on Grey Number Sequences. *Grey Systems: Theory and Application, 1*(1), 117-28.

Yao, Tianxiang, Forrest, Jeffery and Gong, Zaiwu (2012). Generalized Discrete GM (1,1) model. *Grey Systems: Theory and Application, 2*(1), 4-12.

Yıldırım, Fatih Bahadır ve Keskintürk, Timur (2015). Kredi Kartı Kullanım İstatistiklerinin Gri Tahmin ve Genetik Algoritma Tabanlı Gri Tahmin Metodu İle Tahmini: Karşılaştırmalı Analiz. *Bankacılar Dergisi, 94*, 65-80.

Yılmaz, Hamid ve Yılmaz, Mustafa (2013). Gri Tahmin Yöntemi Kullanılarak Türkiye'nin Co2 Emisyon Tahmini. *Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi Sigma 31*, 141-148.

KUŞ FİGÜRÜ VE ÇAĞDAŞ TÜRK SERAMİK SANATINA YANSIMALARI

THEBIRD FIGURE AND ITS REFLECTIONS ON CONTEMPORARY TURKISH CERAMIC ART

Dr. Öğr. Üyesi Memduha Candan GÜNGÖR

DokuzEylülÜniversitesiGüzelSanatlar FakültesiSeramikve Cam TasarımıBölümü,İzmir,TÜRKİYE

ORCİD ID:https://orcid.org/0000-0002-4850-7447

Öğr. Gör. Dr. Bengütay HAYIRSEVER

Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik ve Cam Tasarımı Bölümü, Kayseri, TÜRKİYE,

ORCİD ID:https://orcid.org/0000-0001-5247-533X

ÖZET

Tarih boyunca pek çok uygarlıkta sanat alanında kullanılan hayvan figürleri içinde yer alan kuş figürü, çağdaş Türk seramik sanatında da sıklıkla kullanılmıştır. Çağdaş Türk seramik sanatçılarının çalışmalarında kültürel birikimimiz ve Anadolu topraklarının zengin doğasında var olan yırtıcı ve evcil hayvan olarak hayatımızda yer alan kuş imgesi, sanatçıya daima ilham kaynağı olmuştur. Sanatın ve sanatçının en önemli çıkış noktası olan yaratıcılık, duyusal ve düşünsel deneyim ortaklığında, seramik malzemenin olanakları ile harmanlanarak kuş figürlü formlarda hayat bulmuştur.

Sanatçısı tarafından farklı teknik ve şekillerde yorumlanan kuş imgesi, genellikle estetik açıdan ele alınarak yaşam, doğa, özgürlük, barış ve göç gibi duygularla, kimi zaman gerçekçi bir biçimde kimi zamanda soyut kurgularla seramik sanatında yer almıştır.

Araştırma kapsamında, çağdaş Türk seramik sanatçılarından, kuş figürünü eserlerinde en yoğun olarak kullanan seçili örnekler üzerinde durularak; Sanatçıların çalışmalarına kuş figürünün yansımaları ve seramik sanatında kuş figürünün ele alınış ve ifade biçimlerine yer verilerek, örneklendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler; Seramik, Çağdaş Sanat, Kuş, Seramik Form

ABSTRACT

Bird, which is one of the animal figures used in art in many civilizations through out history ,has been frequently used in contemporary Turkısh ceramic art.Our cultural background in theworks of contemporary Turkish ceramic artists and the predatory and domesticated birds in Anatolia have always been a source of inspiration for the artists.

Creativity, which is the most important element of art and the artist ,is combined with the rich material possibilities of ceramics with sensory and intellectual experience. Interpreted by the artist in different techniques and ways , the bird generally described feelings such as life, nature, freedom, peace and migration. The bird figure has been studied sometimes as realist and sometimes abstract in the works of ceramic artists.

With in the scope of the research, examples will be made on the works of selected artists from contemporary Turkısh ceramic artists who study the bird figure.

KeyWords ; Ceramic, Contemporary Art, Bird, Ceramic Form

GİRİŞ

Kuşlar, tarih boyunca insanoğlunun hayatındaki en etkili hayvanlardan birisi olmuştur. Kutsallığı, bilgeliği, özgürlüğü, barışı, doğumu, yeniden dünyaya gelmeyi sembolize eder. Ayrıca ölen insanların ruhunu taşıdığına inanılan yegâne varlıklardan birisidir.

Türklerin İslam öncesi çağlardan beri diğer hayvanlar arasında bilhassa kuşlara karşı özel bir ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Kuşlar uçabildikleri, yani kanatlı oldukları için özel bir kudrete, kuvvete sahiptirler. Yaşanılan alemden uçarak yükselebilmek, gök tanrıya ulaşabilmek, yer ile gök arasında serbestçe dolaşabilmek ilahi bir vasıftı. Bu yüzden de kuşlara korku ile karışık bir saygı ve sevgi duyulurdu. İnsanların kuşlara ilgisi konusunda, Anadolu'da çok eski kanıtlar bulabiliyoruz. Örneğin Alacahöyük'teki çift başlı kartal kapıyı bekleyen bir gücün simgesiydi. Hititlerde kuş kehaneti, Romalıların resmi bir kuruluş haline getirdikleri "Auqurium" mesleği, Mısır, Aztek inanışlarında kuş-tanrı figürleri, Keltlerin kargaya tapması, Grek'lerde Zeus'u, İskandinavya'da Vatan'ı temsil eden, Şamanizm'de mukaddes bilinen Ksenophon'a göre İran ordusunun altın ve nihayet Selçuklu'nun ünlü çift başlı kartalı (alıntılayan Göksoy, 1976: s. 13); (aktaran Bektaş, 2011: ss. 26) Hıristiyanlıkta güvercinin kutsal olması, giderek kimi çağdaş

ülkelerin bayraklarındaki, panolarındaki kartal simgeleri, insanların uçan yaratıklarla ilişkilerinin değişik yorumlarını göstermektedir. (Bektaş, 2011: s, 27)

Anadolu'nun zengin kültürel mirasında, yaşayan her uygarlığın izlerinde kuş figürüne rastlanmaktadır. Özellikle seramik buluntular arasında, hem işlevsel olarak kullanılan farklı kap formlarında üç boyutlu olarak, hem de resimsel anlatımlarda çeşitli amaçlar için yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. (Bkz. Resim 1-4)

Görsel-1, Törensel İçki Kabı, Kültepe, Türkiye

Kaynak: (Sözen, G., 2000: 37)

Görsel-2, Artuklu Sarayı'na Ait Çift Başlı Kartal Desenli Çini Karo, Diyarbakır, Türkiye

Kaynak:(Arık, R., Arık, O., 2007: 246)

Görsel-3, Kubadabad Sarayı, Anadolu Selçuklu Dönemi, Konya Karatay Müzesi, Türkiye

Kaynak: (Arık, R., Arık, O., 2007: 365)

Görsel-4, Bizans Dönemi, Sgrafitto Tabak, Türkiye

Kaynak: (Tatış, Y., 2003: 122)

Bu bildiride, Anadolu'nun zengin kültür mirasından yola çıkarak kuş formunu ağırlıklı olarak sanatında kullanan seçili Türk seramik sanatçılarının farklı yöntem ve yaklaşımları değerlendirilmiştir.

Çağdaş Türk Seramik Sanatında Kuş İmgesini Kullanan Seçili Sanatçılar ve Çalışmalarından Örnekler ;

Bu araştırmada kuş imgesini çalışan seçili seramik sanatçılar ; Füreya Koral ,Hamiye Çolakoğlu ,Ayşegül Türedi Özen ,Mustafa Tunçalp ,Tufan Dağıstanlı ,Deniz Onur Erman ,Bengütay Hayırsever ve,Kamuran Ak kuş imgesi çalıştıkları seramik duvar panosu ve formları ile makalenin konusuna örnek teşkil etmişlerdir.

Cumhuriyet dönemi çağdaş seramik sanatı ,yenilikçi ve modern uygulamalarla sanatçıların kendilerini gösterdikleri ve öne çıktıkları bir dönemdir.Bu dönemde sanatçılar ,seramik malzemenin çeşitliliğini kullanarak hem iki boyutlu hemde üç boyutlu çalışmalarda çeşitli imgeleri esin kaynağı olarak kullanmışlardır.Kuş imgesi de seramik sanatçılarının sıklıkla kullandığı imgeler arasında yer almaktadır.

Füreya Koral

Çalışmalarında ,hep yenilikçi bir yaklaşımla üretim yapan ve ilkleri gerçekleştiren bir sanatçı olarak tanınan Füreya Koral ,1960'lı yıllarda çalışmış olduğu duvar panoları ile adını çağdaş Türk seramik tarihine yazdırmıştır.Sanatçı ve mimar işbirliği içerisinde çalışmaya başlanan o yıllarda uzun yıllar birlikte çalışan Mimar Utarit İzgi ,Koral'ı şöyle anlatmaktadır. ‘’Mimari mekan kurgusunun kavranmasında ,yorumlanmasında yapıtı gerçekleştirirken mekansal değerleri dikkate almada Füreya, çok az sanatçının erişebildiği bir düzeye ulaşmıştı.Bu onun sanatsal birikiminin sonucudur ‘’ (İzgi ,1998 :12)

Füreya Koral'ın 1968 yılında Divan Pastanesi için çalışmış olduğu duvar panosu seramik sanatında bir ilk olarak kabul edilmektedir. (Görsel -5)

Görsel – 5 ,Füreya Koral,1968, Divan Pastanesi, Seramik Duvar Panosu, İstanbul/Türkiye.
Kaynak:https://www.google.com.tr/search?q=f%C3%BCreya+koral+divan+pastanesi&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=MaFD02S9kaeGaM

Sanatçı , bu panoda farklı boyutlarda stilize edilmiş kuş figürlerini kendi iç dünyası ile birleştirerek sanatını kendi yorumlarıyla mimari ile birleştirmiş ve sanatı kentsel mekanlara taşımada öncülük etmiştir.

‘’Cumhuriyet tarihinde ilk kişisel seramik atölyesini açan Füreya Koral'ın, 1968 yılında İstanbul'da Divan pastanesine çalışmış olduğu seramik duvar panosu, Türkiye'de, mimaride sanatsal olarak uygulanan ilk duvar seramiği özelliğini taşıması bakımından önemli bir örnektir. Sanatçı, farklı teknik ve malzemelerle çok sayıda eserler üretmesine rağmen, seramik sanatı ile ilgili kaynaklarda, kamusal binalara çalışmış olduğu mimari seramik duvar uygulamaları ve sanatında simge olarak kullandığı 'kuşları' ile anılmaktadır.'' (Hayırsever-Güngör,2020 : 8)

Görsel -6 , Kuşlar Görsel-7 ,Kuş evi Görsel -8, Kuş

Görsel 6-7-8, Füreya Koral

Kaynak:https://www.google.com.tr/search?q=f%C3%BCreya+koral+eserleri&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjZ6b-b4evrAhWNyYUKHbjIDIEQ_AUoAXoECA0QAw&biw=989&bih=459

Hamiye Çolakoğlu

Çolakoğlu'nun yapıtlarında ,hem duvar panolarında hem de seramik heykellerinde iki temel öğe dikkat çeker .Bunlardan ilki malzeme üzerindeki etkin hakimiyeti , kili biçimleme ,sırlama ve fırınlamadaki becerisi .İkinci ise ,zıtlıkları sunumundaki estetik yetkinliği. (Uludağ ,2003 ;44-48)

Görsel-9 , Derman Çeşmesi,Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kampüsü ,Hamiye Çolakoğlu ,Ankara

Kaynak:https://www.google.com.tr/search?q=hamiye+%C3%A7olako%C4%9Flu+derman++%C3%A7e%C5%9Fmesi&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=SDzkg2

Sanatçı çalışmış olduğu anıtsal duvar panolarında ve seramik formlarında çoğunlukla barış ve özgürlük temalarını konu almış ve kuş imgesini üç boyutlu ve duvar panolarında yorumlamıştır.

Görsel -10 ," Evrende Barış Senfonisi " Bilkent Üniversitesi, Kütüphanesi,Seramik Duvar Panosu ,Hamiye Çolakoğlu,1982 ,Ankara

Kaynak:https://books.google.com.tr/books?id=ldhgDwAAQBAJ&pg=PA202&lpg=PA202&dq=hamiye+%C3%A7olako%C4%9Flu++bilkent

Görsel-10," Evrende Barış Senfonisi " , Ayrıntı

Sanatçı, yalınlık ve teknik beceri ile izleyiciye yansıttığı çalışmalarında sosyal konuları ustalıkla ele alarak,seramiğe pek çok anlam katarak sanatına yansıtmıştır.

Sıtkı M.Erinç Hamiye Çolakoğlu'ndan ÇAĞSAV bülteninde(2004) şu sözlerle bahsetmiştir."Sanatçının, şimdiye dek, hiçbir yapıtını görmedim ki hem bir estetik kaygı

yaratmasın, hem de bir iletide bulunmasın.Bu iki nitelik, bir yapıtı, daha iyi, daha iyi, en iyi yapan, o yapıtı hem kalıcı, hem evrensel kılan en temel özelliklerdendir ve Çolakoğlu'nun yapıtlarında bunları yakalayamamak olanaksızdır." (http://www.sanattanyansimalar.com/hamiye-colakoglu-uzerine/794/)

Görsel -11, SeramikKuş,Hamiye Çolakoğlu

Kaynak:https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/seramik-sanatinin-duayeni-hamiye-colakoglunun-adi-muzede-yasayacak-41456051

Mustafa Tunçalp

Mustafa Tunçalp ,çalışmalarındaki kuş figürünün doğuşunu şu ifadelerle dile getirmektedir.Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokuluna girdiğim yıl Temel Sanat Eğitimi dersinde teli bükerek üçlü bir kuş grubu yapıp üzerini alçı ile kapladım,çok beğenilen bir form oldu ,hocam Hakkı Karayiğitoğlu çok beğendi ,sen bu işlerden çok güzel formlar çıkarırsın ve bu kuş formları seni çok güzel yerlere götürür dedi.Sözleriyle şimdiki kuşlarının başlangıç noktası olarak kabul ettiğini ifade etmektedir. (Youtube ,https://www.youtube.com/watch?v=fgvcD6YyLDo)

Görsel-12, Kuş

Görsel -13 , Kuş

Görsel-12-13,Mustafa Tunçalp**Kaynak:**https://www.google.com.tr/search?source=univ&tbm=isch&q=mustafa+tun%C3%A7alp+ve+ku%C5%9Flar%C4%B1&sa=X&ved=2ahUKEwig4q_

Öğrencilik yıllarında da kuş formları çalıştığını ve o yıllarda çalışmış olduğu kuş formlarının okul giriş ve koridorlarına konulduğunu belirtmektedir.Mustafa Tunçalp'in o yıllarda başlayan kuşlu figür çalışmaları günümüze kadar farklı formlarla devam ederek süregelmiştir.Özgürlüğüne çok düşkün olduğunu dile getiren sanatçı, kendi ifadesiyle sanatını kuşlar ve özgürlük olarak tanımlamaktadır. (MustafaTunçalp Röportaj 25.08.2020)

Görsel -14 ,Kuş Görsel -15,Kuş Görsel -16 ,Kuş

Görsel 14 -15 -16 ,Mustafa Tunçalp

Kaynak:https://www.google.com.tr/search?source=univ&tbm=isch&q=mustafa+tun%C3%A7alp+ve+ku%C5%9Flar%C4%B1&sa=X&ved=2ahUKEwig4q_

Kuşları çok iyi gözlemleyen sanatçı ; çalışmalarında onların hareketlerinden yola çıkarak , kanat çırpan ,uçan ,bekleyen ,uyuyan pozisyonlardaki kuşları sade ve yalın hatlarla şekillendirmiş olduğu formlarında çok dengeli ve dingin biçimlerde izleyiciye sunmuştur.

Ayşegül Türedi Özen

Ayşegül Türedi Özen, seramiğe başladığı yıllardan itibaren kuşlara ayrı bir ilgi duyduğunu,kuşunkendisi için çok özel bir hayvan olduğunu söylemektedir. Hem yürüyebilen hem yüzebilen, hem de uçabilen bu hayvanın hareketliliği ve dinamizminin hep dikkatini çektiğini belirtmektedir. Sanatçının,kuş çalışmalarının başlangıcı öğrencilik yıllarının başlangıcına kadar uzanmaktadır. Kütahya'da açılacak olan bir karma sergi hazırlığı içerisindeyken,çizdiği tasarımlarda; Kütahya'nın çinilerindeki laleri betimlerken, çizimlerinin kuşlara dönüştüğünü görerek, önceden çalışmış olduğu, iki ve üç boyutlu kuşlarla, bu çizgisel lale kuşlarını çeşitlendirerekyeni bir oluşum ve üretim sürecine girmiştir. Kuş teması uzun yıllardır sanat çalışmalarında evrilerek devam etmiştir.

Görsel -17, Çömlekteki kuşlar, Görsel -18, Çömleğin kıyısında Görsel -19, ÇizgilerEvler ve ağaçlar

Görsel 17-18-19, Ayşegül Türedi Özen**Kaynak :** (aysegulturediözeninstagram)

Doğa aşığı olan sanatçı;, günümüzün betonlaşmış mimarisine ve insanların doğaya kötü davranmalarına karşı kendi içsel dünyasında adeta kuşları korumaya almış ve çalışmalarında kuşları birlik,beraberlik, özgürlük, sevgi ve coşkunun temsilcisi olarak izleyicisine sunmuştur.Ayşegül TürediÖzen,hem sanatçı , hem de bir eğitimci olarak geleneksel çömlekçiliğin tanıtılması, çömlek tornasında yapılan formların sanatsal eserlere dönüşebilmesi bağlamında daçamurun zanaat –sanat birlikteliğinde buluştuğu tasarımlara

dönüşmesini sağlayan bir sanatçıdır.Türedi Özen; Sorkun köyü kadın çömlekçilerinin, annelerinden öğrendikleri yöntemlerle elde şekillendirdikleri çömleklerini, kendi eserleri ile birleştirerek,hem kadın dayanışmasına örnek olmakta hem de geleneği çağdaş bir söylemle yeniden yorumlamaktadır Bu amaçla "Sorkun çömlekleri " serisi adı altında çömlek çamurundan şekillendirdiği seramikler üretmektedir.(Bknz Görsel -17, Görsel -18)

Görsel -20, Halkalı KuşlarGörsel-21, Oval kuşlar Görsel-22, Serçeler

Görsel-20-21-22 ,Ayşegül Türedi Özen**Kaynak :** (aysegulturediözeninstagram)

Sanatçı Ayşegül Türedi Özen; kendini ve çalışmalarını şöyle ifade etmektedir. "33 yıl önce elime ve gönlüme bulaşan seramik çamuruyla vücut bulan seramiklerimin öyküsünde doğadaki mükemmel düzenden etkilenişimin görüntüleri, seramik kuşlar ve ağaçların yorumlarıyla ; insana özgü bir yaşam mücadelesinin görüntüleri ise, evlerin yorumlarıyla hayat bulurlar.Kuşlar, ağaçlar ve evler üçgeninde gidip gelen form çeşitlemelerim ; kimi zaman iki kimi zaman üç boyutlu olarak şekillenirler.Çamura her dokunuşumda çocuksu bir sevinçle çalışmaya başlarım."(Sürmeli , 2014) Kuş, onun çalışmalarında bazen tornada çekilmiş küçük formların yan yana gelmesiyle oluşan kuş formları (Görsel-20), bazen bir porselen tabakta dekor olarak (Görsel-21), bazen de renkli sırlarla bezenmiş duvar tabakları olarak (Görsel 22) karşımıza çıkmaktadır. (Ayşegül Türedi Özen, Röportaj, 21.09.2020)

Cennet kuşları adını verdiği üç boyutlu seramik kuş formlarında canlı renklerle rengarenk sırladığı çalışmalarında sanatçı, barış, mutluluk, güzellik, beraberlik gibi olumlu duyguları ele almıştır.

Görsel-23 ,Kuş Görsel-24 ,Kuş

Görsel -23-24 ,Tufan Dağıstanlı

Kaynak : https://www.sanatgezgini.com/seramik-heykel-tufan-dagistanli-7050

Sanatçı, Kamusal alanlarda daimi olarak sergilenen seramik heykelleri ile dikkat çekmektedir.

Görsel-25, Zümrüd-ü Anka KuşlarıGörsel-26, Zümrüd-ü Anka Kuşları

Görsel -25 –26, Tufan Dağıstanlı

Kaynak

:https://www.google.com.tr/search?source=univ&tbm=isch&q=tufan+da%C4%9F%C4%B1stanl%C4%B1+ku%C5%9Flar&sa=X&ved=2ahUKEwjoq9qsj5H

1996 yılında"Amforaların Dansı" isimli ilk seramik sergisini açtığını söyleyen Tufan Dağıstanlı, "O bir başlangıçtı ama kuşlar benim okuldan gelen tutkumdu. Oturan tombul kuşlar üretmiştim okul yıllarında,. O kuşlar hep benim içimde büyüdüler" diyor. 1996'ya kadar 150'nin üzerinde mimari yapı ve otel projelerine sanat seramiği imzası atan sanatçı, 1999 yılında Cam Piramit'te açtığı kuşlar sergisiyle devam ederek bugüne geldiğini söylüyor. Yaptığı tüm kuşların bir Zümrüd-ü Anka olduğunu söyleyen Tufan Dağıstanlı, "Onlar ateşten doğuyorlar" sözleriyle kuşlarını anlatmaktadır.Renk olarak turkuaz ve maviyi çok seviyorum. Kuşların hür ve bağımsız olmalarından çok etkileniyorum. Kuşlar Allah'ın yarattığı en şanslı canlılar. Tarih boyunca insanları etkilemişler. İnsanlar kuşları motiflere, halılara, kumaşlara işlemiş. Kuş deyince sevmeyen hiçbir insan yok. Benim seramik kuşlarımın da kendilerine has yapıları ile özel bir halleri var" sözleriyle kendini ve sanatını ifade etmektedir. (https://www.hurriyet.com.tr/43-yili-seramige-adanmis-bir-hayat-37274863)

Deniz Onur Erman

Sanatçı çalışmalarında, hayvan başlı insan figürleri çalışmaktadır. Hayvan imgesi olarak kuş figürünü kullanan sanatçının ince ve zarif porselen formlarında kadın figürünü önplana çıkartması dikkat çekmektedir.

Görsel-27 ,Siyah KuğuGörsel-28, Direnç Görsel-29, Tutsak

Görsel-27-28-29,Deniz Onur Erman

Kaynak:https://www.galerisoyut.com.tr/deniz-onur-erman 2017/#eser/abaef12f29fd3714d0084ec6d029f44e/12879

."Erman'ın yaptığı eserler insan imgesi açısından incelendiğinde kadın figürüne dair genel hatlar dikkat çekmektedir.Bu doğrultuda bel oyuntusu, göğüs çıkıntısı,kalça gibi detayları ile figürün cinsiyet kimliğinin belirlendiği görülmektedir.Çalışmalarında farklı dokular kullanan sanatçı,kuş figürünün temel parçalarından biri olan tüyü, hem orijinal haliyle hem de bezeme biçiminde kullanmaktadır.Yarı-insan, yarı-kuş formlarını çeşitli seriler halinde yapan sanatçının her bir figüründe farklı durumları anlatmak istediği gözlenmektedir.Kullandığı bünye ve sırlarla elde etmek istediği etkiyi arttırmaktadır." (Gökbel, 2019 : 1236)

Görsel -30 , Hititli Savaşçı

Görsel-30, Deniz Onur Erman

Kaynak

:https://www.galerisoyut.com.tr/deniz-onur-erman 2017/#eser/abaef12f29fd3714d0084ec6d029f44e/12879

Bengütay Hayırsever

Bengütay Hayırsever çalışmalarında kuş imgesini hem duvar panolarında hem de üç boyutlu çalışmalarında kullanan bir sanatçıdır.

Görsel-31 , “Diyar-ı Gurbet” Seramik Duvar Panosu, Kayseri2010,Bengütay Hayırsever

Kaynak : Bengütay Hayırsever Kişisel Arşiv

Panolarında iç içe geçmiş ve birbiri içine gizlenmiş kuşlar birlik,beraberlik ,aile,insan ilişkileri,göç, hasret gibi duyguları vurgulamaktadır.

Görsel -32 ,”Tunus Kuşları “Seramik Duvar Panosu ,2007 ,Tunus, Bengütay Hayırsever

Kaynak : Bengütay Hayırsever Kişisel Arşiv

Sanatçı ,kuşimgesini,kendi çizdiği sınırlar içerisinde, yaşadığı kültürel, duygusal ve fiziksel göç ile bağdaştırarak kendi yaşamına göndermeler yapmaktadır.

Görsel-33 ,"Gurbet" Seramik Duvar Panosu, Tunus,2007,Bengütay Hayırsever

Görsel-34, "Göç"

Görsel-33-34 ,Bengütay Hayırsever

Kaynak : Bengütay Hayırsever Kişisel Arşiv

Hayırsever,kendi iç dünyasında kuşlara yüklemiş olduğu anlamlar çerçevesinde, anlatmaya ve yaşatmaya çalıştığı duygularını,panolarında ve üç boyutlu formlarında değişik renk ve tonlarda kuşları, farklı duygularla uçurarak, içsel dünyasını dışa yansıtmaktadır.

Kamuran Ak

Sanatçı çalışmalarında kullanmış olduğu"Simurg" imgesini uygulamalarında genellikle 20x20 cm. karolar üzerinde boyut kazandırarak kullandığı renk ve hareketlilikle ön plana çıkartırken, formlar aynı zamanda üç boyutlu olarak da ele alınarak, figürün bütün halde sunulduğu tasarımlara dönüşmektedir.

"İslamiyetten sonra popüler olan Simurg, İslamiyetten önceki bazı efsanevi hayvanlarla ilişkilidir.Bazen isim değişikliği nedeniyle,aynı kuşun değişik kültürlerde farklı çeşitlemeleri olarak görülür.Zümrüd-ü Anka ve Phoenix kuşları Simurg ile aynı kuş olarak görülmüştür. Simurg veZümrüd-ü Anka kuşunun, Türklerin milli sembolleri olarak görülen kartal, karakuş gibi bazı avcı kuşlarla ilişkisi olabileceği de savunulur ."(Alıntılayan Çoruhlu , 1995 : 15-42) ; (aktaran Pamuk,Oyman ,2016 :21)

Görsel -35, Senmurw Görsel -36,Simurg -2

Görsel -35-36 ,Kamuran Ak

Kaynak :https://www.galerisoyut.com.tr/kamuran-ak-2014/

Ak ,kendini aramanın bir sembolü olduğunu dile getirdiği Simurg imgesi için , 2014 yılında Galeri Soyut 'ta açmış olduğu serginin manifestosunda sergisinin içeriğini şu sözlerle dile getirmiştir ; "Ateşte Doğuş : Simurg" sergisinde; herkesin zaman zaman özelliklerine sahip olmak istediği bu efsanevi kuş seramikte olgunlaşarak karşımıza çıkacaktır.Küllerinden tekrar tekrar var olan bu özel kahraman toprakla buluşarak, bu defada seramik ateşinde yeniden doğacaktır.İnsanoğlunun hayatında pek çok defa yaşadığı sonlar ve yeni başlangıçlar sergide yer alan ,farklı kültürlerdeki isimleri ile Simurglarda vücut bulmuştur.Bennu, Hüma, Sireng , Tuğrul, Umay ,Senmurw, Anka, Zümrüd-ü Anka, Phoeni , JarPtitsa, Simurg... " (https://www.galerisoyut.com.tr/kamuran-ak-2014/)

Görsel -37, ,Zümrüd-ü Anka Görsel -38,Anka Görsel -39, Anka

Görsel-37-38-39 , Kamuran Ak

Kaynak :https://www.galerisoyut.com.tr/kamuran-ak-2014/

SONUÇ

Sanatçıların bireysel yaratıcılıkları,tüm sanat dallarında olduğu gibi seramik sanatında da,çalışılan sanat yapıtlarında, seramiğin iç estetiğini ve sanatçıların etkilenimlerini yansıtmaktadır.Ortaya konan eserler kişisel ve toplumsal kültür ve olayların dengeli bir dışa vurumudur.Sanatçının sanat yapıtında vermek istediği estetik coşku ve anlatılar, sanat eseri ve izleyici arasında kurulan bağ ile gerçekleşmekte ve ölümsüzleşmektedir.

İnsanoğlunun doğayla ilişkisinin günümüzden çok daha yakın ve iç içe olduğu eski çağlarda, doğal güçlerin, hayvan ve bitkilerin, insan düşüncesi ve kültüründe çok etkin olduğu; din, büyü, sanat gibi çeşitli alanlarda kendilerine yüklenmiş anlamlarla yer aldıkları görülür. Seramik eserlerde karşımıza çıkan kuş figürleri de, içinde yetiştikleri kültürün bir düşünce taşıyıcısı olan sanatçılar tarafından sadece biçimsel ve estetik bir esin kaynağı olarak değil aynı zamanda sembolik ve işlevsel bir amaçla da kullanılmışlardır.

Bu araştırmada ,kuş imgesine eserlerinde yer veren seçili Türk seramik sanatçılarının belirlenen eserleri üzerinden inceleme yapılarak ,söz konusu sanatçıların kuş imgesini nasıl ele aldıkları ,görsellerle desteklenerek sunulmuştur.Kuş imgesi tarih boyunca sevilen ve sık kullanılan bir figür olmasından dolayı seramik sanatçıları tarafından da sıklıkla tercih edilerek ,hem temsil ettiği kavramlar açısından hemde biçimsel olarak sanatçıların eserlerine yansımıştır.

Sonuç olarak tüm sanatçıların kuş imgesini kullandıkları çalışmalarında , her birinin eserleri birbirinden farklı ve özgün çalışmalardır.Sanatçıların farklı iç dünyası ,yaratıcılık ,yaşanmışlıklar doğrultusunda kuşu farklı olarak betimleyerek şekillendirdikleri gözlenmiştir.Şekillenen ve dile gelen çamur kimi zaman üç boyutlu bir form kimi zaman bir seramik pano kimi zamanda metaforik ve mitolojik anlamlar yüklenen formlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuş imgesi günümüzde olduğu gibi gelecekte de sanatçılara ilham kaynağı olacaktır, seramik sanatçıları çağlar boyunca eserlerinde yaratıcılıklarıyla kuş figürünü yorumlamaya devam edeceklerdir.

KAYNAKÇA

BEKTAŞ, C. (2011), Kuş Evleri Bird-Houses, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss.26-27, İstanbul

GÖKBEL ,F,M. (2019),Çağdaş Seramik Sanatında Güncel Bir Terim :Hibrit Seramik ,İdil Dergisi ,No :61 ,ss.1233-1244

İZGİ,U . (1998),Anılarda Kalan Dost ,Seramik Sanat ,Bilim ve Teknolojisi,Ağustos ,ss 12,İstanbul

PAMUK ,A.RENGİN ,O. (2016),Türk Çini Sanatında Kullanılan Hayvansal Figürlerin Seramik Yüzeyler Üzerinde Üç Boyutlu Uygulanması ,SDÜ ART –E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi ,ss 21

SÜRMELİ ,G,S.(2014),"Renkler ,Dokular ve Çeşitlemeler ",ngdergi.com,https://ngdergi.com/ngsayilar/ng32/files/assets/com (Erişim Tarihi 20 08.2020)

ULUDAĞ,K . (2003),"Toprağın Erki –Hamiye Çolakoğlu"Seramik Türkiye Dergisi ,Türk Seramik Federasyonu Yayınları ,Eylül-Aralık ,Sayı 2 ,İstanbul ,ss 44-48 http://www.kemaluludag.com/28topraginerki.asp (Erişim Tarihi 20.09.2020)https://www.galerisoyut.com.tr/kamuran-ak-2014/ (Erişim Tarihi 21.09.2020)

Youtube https://www.youtube.com/watch?v=fgvcD6YyLDo (Erişim Tarihi 16.07.2020)

https://www.hurriyet.com.tr/43-yili-seramige-adanmis-bir-hayat-37274863 (Erişim Tarihi ,25.08.2020)

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1, SÖZEN, G., Bulutların Altındaki Uygarlık Anadolu, İstanbul, ss. 37, 2000

Görsel 2, ARIK, R., ARIK, O., Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri, İstanbul, ss. 246, 2007

Görsel 3, ARIK, R., ARIK, O., Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri, İstanbul, ss. 365, 2007

Görsel 4, TATIŞ, Y., Anadolu Medeniyetlerinden Kültür Yansımaları, İzmir, ss. 122, 2003

Görsel 5
https://www.google.com.tr/search?q=f%C3%BCreya+koral+divan+pastanesi&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=MaFD02S9kaeGaM (Erişim Tarihi16.07.2020)
Görsel: 6-7-
8https://www.google.com.tr/search?q=f%C3%BCreya+koral+eserleri&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjZ6b-b4evrAhWNyYUKHbjIDIEQ_AUoAXoECA0QAw&biw=989&bih=459 (Erişim Tarihi 15.07.2020)

Görsel
9https://www.google.com.tr/search?q=hamiye+%C3%A7olako%C4%9Flu+derman++%C3%A7e%C5%9Fmesi&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=SDzkg2(Erişim Tarihi 15.07.2020)

Görsel -
10https://books.google.com.tr/books?id=ldhgDwAAQBAJ&pg=PA202&lpg=PA202&dq=hamiye+%C3%A7olako%C4%9Flu++bilkent (Erişim Tarihi ,17.08 .2020)

Görsel-11https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/seramik-sanatinin-duayeni-hamiye-colakoglunun-adi-muzede-yasayacak-41456051 (Erişim Tarihi 15.07.2020)

Görsel-12-13-14-15-16
https://www.google.com.tr/search?source=univ&tbm=isch&q=mustafa+tun%C3%A7alp+ve+ku%C5%9Flar%C4%B1&sa=X&ved=2ahUKEwig4q_ (Erişim Tarihi ,20,08.2020)

Görsel-17-18-19-20-21-22

Ayşegül Türedi Özen (aysegulturediözeninstagram) (Erişim Tarihi ,21.09.2020)

Görsel -23-24

https://www.sanatgezgini.com/seramik-heykel-tufan-dagistanli-7050 (Erişim Tarihi ,23.09.2020)

Görsel 25-26 : https://www.google.com.tr/search?source=univ&tbm=isch&q=tufan+da%C4%9F%C4%B1stanl%C4%B1+ku%C5%9Flar&sa=X&ved=2ahUKEwjoq9qsj5H (Erişim Tarihi 26.08.2020)

Görsel-27-28-29-30

https://www.galerisoyut.com.tr/deniz-onur-erman-2017/#eser/abaef12f29fd3714d0084ec6d029f44e/12879 (Erişim Tarihi ,21.09.2020)

Görsel-31-32-33-34

Bengütay Hayırsever Kişisel Arşiv

Görsel -35-36-37-38-39

https://www.galerisoyut.com.tr/kamuran-ak-2014/ (22.09.2020)

ULUSLARARASI PARA SİSTEMİNİN DÜNYANIN VE AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN EKONOMİK KALKINMASINA ETKİSİ

THE IMPACT OF THE INTERNATIONAL MONEY SYSTEM ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE WORLD AND THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

e.i. Zeynalov Elnur Elbrus oğlu
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu
Azərbaycan, Bakı

ÖZET

Bilimsel ve teknolojik ilerlemenin gelişimi, dünya ülkeleri arasındaki çeşitli dış ekonomik ilişkilerin genişlemesine ve uluslararası parasal ilişkilerin sürdürülebilir gelişiminin iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Dünya ülkelerinin ekonomik verimliliğini artırmak için dış ekonomik ilişkilerin sürdürülebilir büyümesi ve gelişmesi daha çok uluslararası para ilişkilerine bağlıdır. Bu açıdan uluslararası para ilişkileri, dünya ülkeleri arasındaki karşılıklı ekonomik ilişkilere hizmet eden dünya para biriminin faaliyeti ile ilgilidir.

Şu anda, sürekli gelişen uluslararası parasal ilişkiler, her ülkenin ulusal para piyasasının para birimini başka bir gelişme aşamasına dönüştürmesini veya satmasını gerektirmektedir. Uluslararası para piyasasının gelişimi, dünya ekonomik sisteminin evriminin yeni bir biçimine, uluslararası para sisteminin kademeli olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Modern dünya piyasasının gelişimi, dünya para sisteminin misyonunu düzenler. Bu nedenle, dünya finans piyasalarındaki değişikliklerin incelenmesi en acil konulardan biri olarak kabul edilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin nicel ve nitel göstergelerin iyileştirilmesi açısından piyasa ilişkilerine geçişi, ülkenin uluslararası para piyasasındaki değişikliklere bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında, uluslararası para sistemindeki değişiklikler iç döviz piyasasının gelişimini etkiliyor.

Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin piyasa ilişkilerine geçişi, ülkede uygulanan ekonomik reformları ve ekonomik faaliyetin tüm yönlerinin düzenlenmesini şartlandırmıştır. Cumhuriyetimizin bağımsızlığından sonra, ülkede mali piyasaların gelişmesi için özel koşullar yaratıldı. Elverişli koşullar, piyasa ilişkilerinin oluşmasına, özel bankaların, diğer finans firmalarının ve finans sektörü ile etkileşime giren özel işletmelerin kurulmasına yol açmıştır. Bu, Azerbaycan Cumhuriyetinin uluslararası para sistemine bağımlılığını ve ülkedeki finans piyasasının gelişimini etkiliyor.

Ülkemizde son beş yılda finansal piyasanın her alanında ülke bankacılık sektörünün, menkul kıymet piyasasının ve sigortacılığın gelişimini dikkate alarak, yurtiçi finansal piyasaların gelişmişlik düzeyinin sağlanması önem kazanmıştır. Bu açıdan, uluslararası para sisteminin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınması üzerindeki etkisinin incelenmesi acil konulardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Dünya ekonomik sistemi, bilimsel ve teknik ilerleme, döviz piyasası, Uluslararası Para Fonu, Avrupa Para Sistemi, ulusal para birimi, döviz piyasası.

e.i. Zeynalov Elnur Elbrus oglu
Institute of Economics of the Azerbaijan National Academy of Sciences
Azerbaijan, Baku
elnurzeynalli94@mail.ru

Summary

The development of scientific and technological progress has contributed to the expansion of various foreign economic relations between the countries of the world and to the improvement of the sustained development of international parasitic relations. In order to increase the economic efficiency of the countries of the world, the sustained growth and development of foreign economic relations depends to a large extent on international monetary relations. From this point of view, international monetary relations are related to the activities of the world monetary unit, which serves the reciprocal economic relations between the countries of the world.

At the same time, the ever-evolving international monetary relations require each country to convert or sell its national currency to another stage of development. The development of international money market is leading to a new form of evolution of the world economic system, the gradual emergence of the international money system.

The development of the modern world market, the mission of the world money system. For this reason, the study of changes in the world's financial markets is considered to be one of the most urgent issues.

The transition of the economy of the Republic of Azerbaijan to market relations in terms of improving the quantitative and qualitative indicators depends on the changes in the international money market of the country. From this point of view, changes in the international money system affect the development of domestic currency.

The transition of the economy of the Republic of Azerbaijan to market relations has conditioned the economic reforms applied in the country and the regulation of all aspects of economic activity. After the independence of our republic, special conditions were created for the development of financial markets in the country. Favorable conditions have led to the formation of market relations, the establishment of private banks, other financial firms and private businesses that interact with the financial sector. This affects the dependence of the Republic of Azerbaijan on the international money system and the development of the financial market in the country.

In our country, in the last five years, it has become important to ensure the level of development of domestic financial markets by paying attention to the development of the country's banking sector, retail price policy and insurance in every area of financial market. From this point of view, the study of the impact of the international money system on the economic development of the Republic of Azerbaijan is one of the urgent issues.

Key words: World economic system, scientific and technical progress, foreign exchange market, International Monetary Fund, European Monetary System, national currency unit, foreign exchange market.

YARADICILIQ İNSAN HƏYATINI TƏŞKİL EDƏN FENOMEN KİMİ

Əliyeva Maralxanım Tofiq Qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Yaradıcılıq insan həyatını təşkil edən fenomen kimi. Ped üzrə fəls. dokt. M.T.Əliyeva, ADPU

XÜLASƏ

Məqalədə yaradıcılıq fenomeninin insan həyatının bütün sahələrini təşkil edən bir amil kimi müxtəlif yanaşmalara pedaqoji mövqelərdən baxılır. Burada yaradıcılığın mahiyətinə daha uyğun olan metodoloji yanaşmanın axtarışı cəhdləri verilir ki, o, yaradıcılıq fenomeninin daxili məğzini axtarıb-tapmaq imkanını yaradır.

Резюме

Творчество как феномен организующий жизнь. М.Т. Алиева, докт. филос. по педагогике, АГПУ

В статье с педагогических позиций рассматриваются основные подходы к пониманию феномена творчества как организующего фактора всей жизни человека. Даются попытки найти наиболее соответствующий сути творчества методологический подход, дающий возможность найти и определить внутреннюю сущность феномена творчества.

Summary: Creativity as a phenomenon organizing life. M.T. Aliyeva, Ph.Dokt. in pedagogy, ASPU

The article discusses the main approaches to understanding the phenomenon of creativity as an organizing factor in a person's entire life from a pedagogical standpoint. Attempts are made to find the most appropriate methodological approach to the essence of creativity, which makes it possible to find and define the inner essence of the phenomenon of creativity.

Açar sözlər: yaradıcılıq fenomeni, özü-özünü inkişaf, potensial, ziddiyyətlər
Ключевые слова: феномен творчества, саморазвитие, потенциал, противоречия
Key words: the phenomenon of creativity, self-development, potential, contradictions

Sürətlə dəyişən dünyada yaradıcı insanlara çox böyük ehtiyac duyulur. Bu cür insanlar tərəqqinin mühərriki rolunu oynayır. Azərbaycan alimi Səməd Seyidov hesab edir ki, "yaradıcı şəxsiyyət digərlərindən daxili dünyasının zənginliyi ilə fərqlənir. O, daima yeniliyin, qeyri-adiliyin axtarışında olur. ... Hətta ən rutin bir işi bu cür şəxsiyyət yaradıcılığa çevirir".(1, 206.)

Lakin yaradıcılığın konseptual idrakında, dərk edilməsində bəzi boşluqlar var. Yaradıcılıq fenomeninin öyrənilməsi ilə bir çox elm sahələri məşğul olur: fəlsəfə, psixologiya, sosiologiya, estetika, pedaqogika, elmşünaslıq, kibernetika və s. Yaradıcılıq haqqında nəhəng materialın mövcudluğuna və yaradıcılıq üçün sonsuz sayda təriflərin olmasına baxmayaraq, hələ də bu fenomenin mahiyyət aydın deyil. Yaradıcılıq, yaradıcı şəxsiyyət, kreativlik, yaradıcılıq potensialı kimi problemlərinin öyrənilməsi dünya elmində böyük maraq doğurur və qızğın müzakirə və mübahisə mövzusuna çevrilmişdir.

Yaradıcılıq nədir – fəaliyyət formasının əks olunması, təşəkkülü, inkişafı, aspekti, fəaliyyyət istiqaməti və ya forması, xüsusi bir proses və ya həyat formasıdır? – aydın deyil.

Yaradıcılığın bəzi ənənəvi şərhləri var. Onların bir çoxu yaradıcılığın "əvvəllər heç vaxt mövcud olmayan keyfiyyətcə yeni bir şey yaradan fəaliyyət" olduğunu vurğulayır. (2, 670.).

Ümumiyyətlə, yaradıcılıq problemi uzun müddət tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Bu "mürəkkəb, sirli proses"in ilk tədqiqatçıları antik dövrün filosofları olmuşdu. Əsrlər boyu insan düşüncəsi yaradıcılıq sirlərini həll etməyə çalışırdı, lakin bu günə qədər onun təbiətində hələ çox mübahisəli və qaranlıq məqamlar vardır. Tək bir şey danılmazdır: yaradıcılıq – insan təfəkküründün mürəkkəb bir fenomenidir.

İnsan özünü özü yaratdığı obyektlər dünyası vasitəsilə dərk edir. Məhsuldar bir varlıqda, mövcudluqda insanın ictimai-fəalliyyət mahiyyəti, yaradıcı, universal, tarixi özünü dərketmə qabiliyyəti ən tam və vahid şəkildə ortaya çıxır. İnsan o zaman real və həqiqidir ki, o, işlə məşğul olur, o, sənətkar, kəndli, böyük sənətçi və ya yaradıcılıqda həqiqəti axtarıb-tapan alimdir.

Əgər yaradıcılıq fəaliyyətin bir atributu kimi başa düşülürsə, onda demək olar ki, istənilən fəaliyyətdə bu və ya digər dərəcədə yaradıcılıq komponenti var. Yaradıcılıq fəaliyyətinin müxtəlif növləri var: elmi yaradıcılıq, bədii yaradıcılıq, texniki yaradıcılıq, idrak yaradıcılığı və s.

Öz növbəsində, bədii yaradıcılıq çərçivəsində ədəbi, musiqi və təsviri incəsənət yaradıcılığı ayırd etmək olar; texniki yaradıcılıqda – model, aviasiya və gəmiqayırma sahəsində yaradıcılıq; elmi yaradıcılıqda təbiətşünaslıq, humanitar, tətbiqi yaradıcı fəaliyyət növlərini ayırd etmək olar. G.Uolles yaradıcı fəaliyyətin aşağıdakı sxemini təklif edir: şüurlu hazırlıq, şüuraltı inkubasiya dövrü, ilham, fərziyyə, ideyaların məntiqi tərtibatı və interpretasiyası (təfsiri, yozumu). (3, 94.).

D.Makkinnon yaradıcı fəaliyyətinin məşhur beş mərhələsini müəyyənləşdirir: "problemin son dərəcə aydın şəkildə formalaşdırılması üçün bilik, bacarıq və vərdişlərin toplanması; səylərin cəmləşməsi; problemdən uzaqlqşmaq, digər fəaliyyətlərə keçmək; ilham; verifikasiya (yoxlama)." (4, 10.). Bir çox müəlliflər mərhələ-mərhələ, yaradıcı aktın həyata keçirilməsinin yolları barəsində oxşar fikirlər irəli sürürlər. Məsələn, P.Konin yaradıcılığı insan mədəniyyətinin yenidən qurulmasının məntiqi kimi aşağıdakı ümumi sxemin zəncirində göstərir: xarici stimul – təhlil – sual – fərziyyə – model axtarışı – əmək – şeylər – bütün zəncirin yeni bir dövriyyədə təkrarlanması. (5, 406.).

Texniki, elmi və bədii yaradıcılığın ümumi xüsusiyyətlərini müqayisə edərkən aşağıdakı ümumi xassələri tapmaq olar. Birincisi, yaradıcılıq xüsusi qeyri-standart, qeyri-trivial əqli fəaliyyət yolu ilə yaradılan müəyyən modellər əsasında gerçəkliyi dəyişdirən vahid bir akt olmalıdır. İkincisi, hər hansı bir fəaliyyətin yaradıcı təbiəti (idrak və təfəkkür də daxil olmaqla) fəaliyyətin özünü gücləndirir, onu daha məhsuldar edir. Üçüncüsü, istənilən bir fəaliyyətdə yaradıcı yanaşma fəaliyyət subyektinin inkişaf edən funksiyasını həyata keçirir.

Elmdə yaradıcı fəaliyyət qanunları qəbul olunmuşdur. Onlardan ən əhəmiyyətli olanları sadalayaq və xarakterizə edək:

1) Cahillik və bilik arasındakı ziddiyyət qanunu. Yəni yaradıcılığı təşviq edən hərəkətverici qüvvə kimi bilinməyən tərəflər, keyfiyyətlər, hadisələrin, cisimlərin və hərəkətlərin özləri

yaradıcılıq fəaliyyətində qurulduğu zaman cəhalət və bilik arasındakı ziddiyyətlərin reallaşması, seçilməsi və aradan qaldırılması çıxış edir.

2) Yaradıcılığın özü-özünü inkişafı qanunu. O, göstərir ki, səmərəsiz və köhnəlmiş prinsiplər, funksiyalar və hərəkətlər əvəzinə tamamilə yeni vasitələr icad edilərkən yaradıcılığın mütərəqqi inkişafı mütləq yaradıcı fəaliyyətin yenilənməsi ilə əlaqələndirilir.

3) Yeni yaradıcılıq məhsullarının artırılması qanunu. Bu qanuna görə, yaradıcı fəaliyyətin məhsuldarlığı üçün strateji və taktiki mesajların sıx qarşılıqlı əlaqəsi tələb olunur.

Ümumiyyətlə, araşdırdığımız yaradıcılıq fenomeninin bütün problemləri əsasında aşağıdakıları bildirə bilərik:

1. Yaradıcılıq fenomeninə ən müxtəlif baxış və yanaşmalar olsa da, bu və ya digər şəkildə, o, əvvəllər olmayan, yeni bir şeyin yaradılması prosesi kimi başa düşülür: cuzi təkmilləşdirmədən (rasionallaşdırmadan) bütün varlığın (ilahi yaradıcılığın) yaranmasına qədər.
2. Yaradıcılıq fenomeninin mahiyyəti barədə fikir birliyi yoxdur. Hər bir elm yaradıcılıq prosesini özünəməxsus şəkildə nəzərdən keçirir, yaradıcılığın mahiyyətini müxtəlif cür görür. Üstəlik, müəyyən ayrı bir elm sahəsi çərçivəsində belə müxtəlif elmi məktəblər yaradıcılıq fenomenini müxtəlif aspektlərdən şərh edirlər.
3. Yaradıcılıq fenomenini həqiqi dərk etmək, mahiyyətinin nə olduğunu aydınlaşdırmaq üçün yaradıcılığın metodoloji əsaslarına müraciət etmək, problemin mahiyyətinə ən uyğun olan metodoloji yanaşmanı tapmaq lazımdır ki, bunun əsasında problemin özünü həll edə bilmək, yaradıcılıq fenomeninin mahiyyətini tapıb müəyyənləşdirmək mümkün olsun.

İnsanın yaradıcı qabiliyyətləri, onun zəruri qüvvələri olmaqla inkişaf dərəcəsi ilə eyniyyət təşkil etmir, çünki insanlar arasında genetik fərqlər var və onların yaşam şərtləri də fərqlidir. Əgər yaradıcılığı bir insanın sərbəst fəaliyyəti kimi şərh etsək, macar kulturoloqu İ.Vitanyi kimi biz də üç qabiliyyət səviyyəsini ayırd edə bilərik:

- məhsuldar-reproduktiv;
- generativ;
- konstruktiv-innovasiyalı.

Məhsuldar-reproduktiv səviyyə, qabiliyyətlərin hər bir insanın ayrılmaz bir mülkü olduğunu göstərir, o, dəyişməyən (və ya əhəmiyyətsiz dərəcədə dəyişən) elementlərdən və qaydalardan çoxalma ilə, məhdud olmayan sayda, prinsipcə eyni obyektivləşmədə xarakterizə olunur. Beləliklə də burada yeni bir şeyin istənilən təzahürü sadəcə təsadüfi ola bilər. Məhsuldar-reproduktiv yaradıcılıq qabiliyyətlərinin reallaşdırılması üçün tipik sahələr yeknəsəq (monoton) kütləvi istehsalat və gündəlik danışıq nitqidir.

Generativ yaradıcılıq qabiliyyəti də (improvizasiya qabiliyyəti) hər insana xasdır, lakin müxtəlif dərəcədə. Bu yaradıcılıq səviyyəsi verilən element və qaydalara əsaslanan yeni seçimlərin yaradılması ilə ifadə olunur. Bu yaradıcılıq səviyyəsi sənətkarlıq işlərin şedevrlərində, folklorda, incə ədəbi nitqdə, rasionallaşdırma təklifləri kimi texniki həll yollarında realizə olunur. Bu yaradıcılıq ənənə daxilindədir.

Konstruktiv-innovasiyalı yaradıcılıq qabiliyyəti element və qaydaların, ifadələrin yenilənməsi yolu ilə yeni məzmunda özünü göstərir. Bu səviyyə nadir şəxslərə xasdır, baxmayaraq

ki, köklü yenilik yaratmaq potensialı olan insanların sayı onu sosial şəraitin təsiri altında inkişaf etdirə və həyata keçirə biləcək insanların sayından qat-qat çoxdur. Bu yaradıcılıq səviyyəsində fundamental elmi kəşflər edilir, ixtiralar kimi texniki həllər ortaya çıxır, klassik sənət əsərləri yaradılır və s. Özü də bu cür obyektivləşmədə yaradıcılıq subyekti unikal bir şəxsiyyət kimi və bütün bəşər övladının nümayəndəsi kimi çıxış edir.

Yaradıcılığın nəticələri nə qədər radikal olarsa, zəminləri (yəni əks olunması yaradıcı fəaliyyətin daxili tənzimləyicisi rolunu oynayan ümumi və zəruri əlaqələr) bir o qədər dərinləşir. Belə tənzimləyici kimi ümumiləşdirilmiş formayaratma sxemləri çıxış edir: qanunlar və standartlar, paradiqmalar və kateqoriyalı quruluşlar, dünyagörüşü formaları və mədəni arxetiplər. Kəşflər, ixtiralar, sənət əsərləri və fikirlərin axınının arxasında elm, texnologiya, incəsənətin inkişafının obyektiv qanunlarını, onların tarixi inkişafının mərhələlərə bölünməsini görmək lazımdır ki, bunların çərçivələrində məktəblərin və istiqamətlərin ayrı-ayrı yaradıcılarının fəaliyyəti baş verir.

Təktərəfli və yalnız özlərini istehsal edən heyvanlardan fərqli olaraq, insan gözəllik qanunları da daxil olmaqla istənilən meyyarlar ilə yarada biləcək universal bir varlıqdır. Dünyaya universal münasibətdə, yaratmaq qabiliyyətində insanın sərbəstliyi özünü göstərir ki, o, xarici aləmlə praktiki qarşılıqlı əlaqəsinin universallığına, habelə insanın idrak qabiliyyətlərinin universallığına əsaslanır.

İnsanın universallığı tarixdən kənar olan bir şey deyil. Həm zəruri tələbatların ölçüsü, həm insanın təbiət üzərində hökmranlıq dərəcəsi, həm də insanın yaradıcı istedadlarının üzə çıxarılması tarixin, istehsalın inkişafının məhsuludur.

İnsan tarixin yaradıcısı, subyektidir və özü də tarixi varlığı üçün lazımi şərait və ilkin şərtlər yaradır. Sosial idrakda bir insan praktiki şəkildə fəaliyyət göstərən bir varlıq olaraq öz fəaliyyətinin nəticələri və buna görə özü-özü ilə üzləşir. O, idrakın subyekti olub eynizamanda özü həm də onun obyekti kimi çıxış edir. Bu mənada, sosial idrak – insanın ictimai özünüdərketmə şüurudur ki, burada o özünün yaradılan sosial, tarixi mahiyyətini özü üçün kəşf edir və araşdırır. Buna görə ictimai idrakda subyekt ilə obyektin qarşılıqlı əlaqəsi xüsusilə mürəkkəbdir: burada obyekt eyni zamanda tarixi yaradıcılığın subyektidir.

Nəticədə yaradıcılığın subyekti təkcə bir şəxs (sənətçi, musiqiçi, şair) deyil, bütün insanlardır. Yaradıcılıq obyekti kimi varlığın real fraqmentləri və bütövlükdə dünya çıxış edir. Yaradıcılıq məhsulları, nəticələri həmişə maddi-işarə və ya sırf simvolik-işarə şəklində təcəssüm olunur: sənət əsəri, elmi bir kəşf, ixtira və s.

Beləliklə, insan fəaliyyətinin prosesi olan və keyfiyyətcə yeni maddi və mənəvi dəyərlər ortaya çıxaran “yaradıcılıq” fenomeni – insanın reallıq tərəfindən çatdırılan materialdan yeni müxtəlif sosial-ictimai tələbatları ödəyən bir gerçəklik yaratmaq (obyektiv dünyanın qanunları əsasında) qabiliyyəti kimi təyin olunur.

ƏDƏBİYYAT:

1. Сеидов С.И. Феноменология творчества. Bakı: Çaşıoğlu, 2009, 301 səh.

2. Философский энциклопедический словарь. / под ред. Л.Ф. Ильичева и др. Москва, 1983, 840 səh.
3. Яковлев В.А. Диалектика творческого процесса в науке. Москва: Издательство МГУ, 1989, № 4, səh. 26-40
4. Абдульханова-Славская, К.А. Деятельность и психология личности. Москва: Наука, 1980, 336 səh.
5. П.В.Конин. Проблемы мышления в современной науке. Москва: Мысль, 1964, 468 səh.

POLITICAL AND ETHNIC FEATURES OF EASTERN ANATOLIA.

ŞƏRQİ ANADOLUNUN SİYASİ VƏ ETNİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Əlvan CƏFƏROV

ADPU

Elmi Tədqiqatlar Mərkəzi

https://orcid.org/0000-0003-0952-9093

ABSTRACT

Eastern Anatolia region of the Republic of Turkey is one of the seven geographical regions of Turkey. It was named so in 1941 at the First Geographical Conference in Turkey due to its position in Anatolia. Despite its large area, it is one of the most densely populated and sparsely populated areas. This is due to the fact that the vast majority of its territory is mountainous. Turks began to come to Azerbaijan and the Caucasus en masse before and in the first years of our era. As a result of the constant migration of Turks, these areas became Turkish lands. Although this situation was tried to be hidden by scientific circles during the USSR, the work "History of Azerbaijan" prepared in 1958 admits that the Turkish factor has existed in these areas since ancient times. During the Battle of Malazgirt and the years that followed, the Turks came to Anatolia and were confronted with a landslide. In order to enter the completely empty and devastated villages, the Turks immediately began landscaping. Nature and space in the naming of these reconstructed villages and settlements; *Boz-tapa, Gızıl-tapa, Yashil-koy, Akcha-koy, Tapa-koy, Kara-bagh* are given names such as. In addition, the names of the beys who worked hard in the conquest of these territories are given in many places. For example, Artova Amir from Artuk Bey, *Sandikli Amir from Sanduk Bey,* Sarukhanli, Karamursel, Karaman, Orhan-Veli and Garajabey Such places also got their names from the founding nobles. Indigenous Turkic tribes living in Eastern Anatolia unite Turkic tribes from the Caucasus and Central Asia to form a single Turkish language. During the Battle of Malazgirt and the years that followed, the Turks came to Anatolia and were confronted with a landslide. In order to enter the completely empty and devastated villages, the Turks immediately began landscaping. But, with the increase of the Turkish population in these cities, which were improved from time to time, they later gave Turkish names to cities such as Sebestia (Sivas), Casera (Kayseri) and so on. Thus, after the Turks settled in Anatolia, they allowed the local population living in the cities and some nearby settlements to live only in their old places. Because the Turks were engaged in animal husbandry and agriculture, the land was valuable to them. This is how the Turks settled in the vacant lands of Anatolia, in the suburban villages.

Keywords: Turkey, Eastern Anatolia, political, ethnic.

XÜLASƏ

Türkiyə Cümhuriyyətinin Şərqi Anadolu bölgəsi, Türkiyənin yeddi coğrafi bölgəsindən biridir. Anadolu torpaqlarındakı mövqeyinə görə 1941-ci ildə Türkiyədə Birinci Coğrafiya Konfransında belə adlandırılmışdır. Ərazisinin böyük olmasına baxmayaraq əhali sıxlığı və

əhalisi ən az olan bölgələrindən biridir. Bu da ərazisinin böyük əksəriyyətinin dağlıq olmasından irəli gəlir. Türklər eramızdan əvvəl və bizim eranın ilk illərində Azərbaycana və Qafqaza kütləvi şəkildə gəlməyə başlayırlar. Türklərin daima köçləri nəticəsində bu ərazilər Türk yurdları halına düşür. Bu vəziyyət hər nə qədər, SSRİ dövründə elmi dairələr tərəfindən gizlədilməyə çalışılsa da, 1958-ci ildə hazırlanan "Azərbaycan Tarixi" adlı əsərində, Türk faktorunun çox qədim zamanlardan bəri bu ərazilərdə mövcud olduğu etiraf edilir. Malazgirt döyüşü və ondan sonrakı illərdə Türklər Anadoluya gələrək tamamilə dağılmış, viran olmuş, xarabalıqlardan ibarət mənzərə ilə qarşılaşırlar. Tamamilə boş və viran olan kəndlərə girmək üçün Türklər dərhal abadlıq işlərinə başlayırlar. Yenidən qurulan bu kənd və qəsəbələrin adlandırılmasında təbiət və məkana; *Boz-təpə, Qızıl-təpə, Yaşıl-köy, Akça-köy, Təpə-köy, Kara-bağ* kimi adlar verilir. Bundan başqa bu ərazilərin fəthində zəhməti olan bəylərin adlarını da bir çox yerlərə verirlər. Məsələn, *Artova Əmir Artuk Bəyin, Sandıklı Əmir Sanduk Bəyin, Saruxanlı, Karamürsel, Karaman, Orhan-Vəli* və *Qaracabəy* kimi yerlər də adlarını qurucu bəylərdən almışdır. Şərqi Anadolu torpaqlarında yaşayan yerli Türk tayfaları Qafqaz və Orta Asiyadan gəlmə Türk tayfaları birləşərək vahid Türk dilini formalaşdırırlar. Malazgirt döyüşü və ondan sonrakı illərdə Türklər Anadoluya gələrək tamamilə dağılmış, viran olmuş, xarabalıqlardan ibarət mənzərə ilə qarşılaşırlar. Tamamilə boş və viran olan kəndlərə girmək üçün Türklər dərhal abadlıq işlərinə başlayırlar. Yenidən qurulan bu kənd və qəsəbələrin adlandırılmasında təbiət və məkana; *Boz-təpə, Qızıl-təpə, Yaşıl-köy, Akça-köy, Təpə-köy, Kara-bağ* kimi adlar verilir. Bundan başqa bu ərazilərin fəthində zəhməti olan bəylərin adlarını da bir çox yerlərə verirlər. Məsələn, *Artova Əmir Artuk Bəyin, Sandıklı Əmir Sanduk Bəyin, Saruxanlı, Karamürsel, Karaman, Orhan-Vəli* və *Qaracabəy* kimi yerlər də adlarını qurucu bəylərdən almışdır. Ancaq zaman-zaman abadlaşan bu şəhərlərdə Türk əhalisinin artması ilə daha sonralar *Sebestia* (Sivas), *Casera* (Kayseri) və sairə kimi şəhər adlarına Türk dilində qarşılıqlarını vermişlər. Bu şəkildə Türklər Anadoluda məskunlaşdıqdan sonra, şəhərlərdə və oralara yaxın bəzi qəsəbələrdə yaşayan yerli əhaliyə ancaq köhnə yerlərində yaşama icazəsini vermişlər. Çünki Türklər heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğul olduqlarına görə torpaq onlar üçün qiymətli idi. Türklər Anadolunun boş qalan torpaqlarına, şəhərdən kənar kəndlərinə beləcə yerləşirlər.

Açar sözlər: Türkiyə, Şərqi Anadolu, siyasi, ***etnik.***

Anadolu yarımadası ilə Trakya torpaqları üzərində qurulan Türkiyə Cümhuriyyətinin səksən bir ili vardır. İllər, Türkiyənin ən böyük inzibati ərazi vahidləridir. (*İl* - Azərbaycan dilində *el* mənasını verir, Azərbaycan Respublikasında bu cür ərazi vahidi yoxdur) Bu 81 (səksən bir) il, 919 (doqquz yüz on doqquz) ilçəyə bölünmüşdür. (*İlçe* – İldən kiçik ərazi vahidi, Azərbaycan Respublikasında *rayon* inzibati ərazi bölgüsünə uyğun gəlir. Burada -*ça*[2] kiçiltmə mənalı isim düzəldən şəkilçidir) Bu ilçələrə isə ən kiçik inzibati vahid olan qəsəbə və kəndlər daxildir. İllərdə idarəetmə və icra Valilərə məxsusdur. Bu vəzifə (Vali vəzifəsi) Türkiyə Respublikasının Daxili İşlər Naziri tərəfindən təklif edilərək Nazirlər Kabinetində təsdiq edilir və prezident tərəfindən təyin olunur.

Türkiyə Cumhuriyyətinin Şərqi Anadolu bölgəsi, Türkiyənin yeddi coğrafi bölgəsindən biridir. Anadolu torpaqlarındakı mövqeyinə görə 1941-ci ildə Türkiyədə Birinci Coğrafiya

Konfransında belə adlandırılmışdır. Ərazisinin böyük olmasına baxmayaraq əhali sıxlığı və əhalisi ən az olan bölgələrindən biridir. Bu da ərazisinin böyük əksəriyyətinin dağlıq olmasından irəli gəlir.

Türklər eramızdan əvvəl və bizim eranın ilk illərində Azərbaycana və Qafqaza kütləvi şəkildə gəlməyə başlayırlar. Türklərin daima köçləri nəticəsində bu ərazilər Türk yurdları halına düşür. Bu vəziyyət hər nə qədər, SSRİ dövründə elmi dairələr tərəfindən gizlədilməyə çalışılsa da, 1958-ci ildə hazırlanan "Azərbaycan Tarixi" adlı əsərində, Türk faktorunun çox qədim zamanlardan bəri bu ərazilərdə mövcud olduğu etiraf edilir. (Mehmet, 1993: 12)

Hələ Roma və Bizans imperiyası zamanlarında Peçenek, Kuman, Qıpçaq kimi xristian türk boyları Bartindən başlayaraq Şimali Qara Dəniz sahilləri ilə Şərqi və Orta Anadolunun bəzi bölgələrinə yerləşmişlər. Şərqi Anadolunun bəzi yerlərində yaşayan Saka, Part, Kimmer kimi türk boylarının tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Bu səbəblə də qeyd edə bilərik ki Anadolu min illərdən bəri Oğuz boylarının yurdu olmuşdur. Bəzi mənbələrdə bu Oğuz boylarından başqa Qazax, Qırğız, Azərbaycan, Özbək, Mesket, Tatar, Uyğur, Qaraqalpaq və sairə türk tayfalarının da Anadolunun müxtəlif yerlərində məskunlaşdığı qeyd olunur.

Bu gün Şumerlər Ön-Asiya mədəniyyətini quran bir xalq olduğu və bu xalqın da Orta Asiyadan gəldiyi qəbul edilməkdədir. Çünki Asiyanın müxtəlif regionlarındakı qazıntılardan, Qafqazdan İran və Mesopotamiyaya qədər uzanan qazıntılardakı kurqanlar (məzarlar) bunu göstərməkdədir. Ancaq Şumerlərin Anadoludan başqa bir ərazidə yaşamalarına baxmayaraq mədəniyyətləri Anadoluda yaşayan tayfalara təsir göstərmiş və ən azından dil baxımından Türk dili ilə qohumluğu üzə çıxmışdır.

Akkadlar Şumer mədəniyyətini Akkad dövlətinə və oradan da müxtəlif səfərlərlə Anadoluya gətirmişlər və bunun nəticəsində də Şumerlərin istifadə etdiyi mixi yazısı eramızdan əvvəl Anadoluya gəlmiş olur. Buna görə də Şumer dilinin Sami və Hind Avropa dillərindən deyil, Ural-Altay, Türk-Macar və bəzi Qafqaz dilləri ilə quruluş məsələsində oxşarlığı olduğu bildirilir.

Bu gün Malatyadakı "Battal Qazi əfsanəsi"nin qaynağı da, o zamanlar Malatyanın Bizans tərəfindən alınması ilə ortaya çıxdığı da bildirilir. Yenə Peçeneklərin bir qisminin at üstündə İstanbul boğazını keçərək Anadolu ilə tanış olduqlarını, Bizanslıların balkanlardakı Xristian Türklərini Anadoluya gətirərək yerləşdirdikləri məlumdur. Osman Turan Karatay mədrəsəsində apardığı tədqiqatında *Qaya, Çiçək, Şahin* və *Aydoğmuş* kimi bu gün də istifadə edilən adların keçmişdə Xristian türklər tərəfindən istifadə edildiyini bildirir. Osmanlıdan qalma Tapu Təhrir dəftərlərində Xristian olaraq qeyd edilən əhali içərisində *Əmin, Gökçə, Əmirşah, Kutluşah, Yağmur, Budaq* kimi adlara rast gəlinmişdir.

Malazgirt döyüşü və ondan sonrakı illərdə Türklər Anadoluya gələrək tamamilə dağılmış, viran olmuş, xarabalıqlardan ibarət mənzərə ilə qarşılaşırlar. Tamamilə boş və viran olan kəndlərə girmək üçün Türklər dərhal abadlıq işlərinə başlayırlar. Yenidən qurulan bu kənd və qəsəbələrin adlandırılmasında təbiət və məkana; *Boz-təpə, Qızıl-təpə, Yaşıl-köy, Akça-köy, Təpə-köy, Kara-bağ* kimi adlar verilir. Bundan başqa bu ərazilərin fəthində zəhməti olan bəylərin adlarını da bir çox yerlərə verirlər. Məsələn, *Artova Əmir Artuk Bəyin, Sandıklı Əmir*

Sanduk Bəyin, Saruxanlı, Karamürsel, Karaman, Orhan-Vəli və *Qaracabəy* kimi yerlər də adlarını qurucu bəylərdən almışdır.

Ancaq zaman-zaman abadlaşan bu şəhərlərdə Türk əhalisinin artması ilə daha sonralar *Sebestia* (Sivas), *Casera* (Kayseri) və sairə kimi şəhər adlarına Türk dilində qarşılıqlarını vermişlər. Bu şəkildə Türklər Anadoluda məskunlaşdıqdan sonra, şəhərlərdə və oralara yaxın bəzi qəsəbələrdə yaşayan yerli əhaliyə ancaq köhnə yerlərində yaşama icazəsini vermişlər. Çünki Türklər heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğul olduqlarına görə torpaq onlar üçün qiymətli idi. Türklər Anadolunun boş qalan torpaqlarına, şəhərdən kənar kəndlərinə beləcə yerləşirdilər.

Professor Erdal Karamanın qeydlərinə görə "*Oğuzlar X əsrdə Xəzər Dənizindən Seyhun çayı yatağında olan Farab və İsficab bölgələrinə qədər olan ərazilərlə bu çayın şimalındakı çöllərdə yaşayarkən XI əsrdən etibarən böyük qruplar halında Anadoluya gəlmiş, burada məskən salaraq yaşamağa başlamışlar Oğuzların bu əsrdə iyirmi dörd boydan ibarət olduqları bilinməkdədir"*. (Karaman, 2011: 33)

Şərqi Anadolu torpaqlarında yaşayan yerli Türk tayfaları Qafqaz və Orta Asiyadan gəlmə Türk tayfaları birləşərək vahid Türk dilini formalaşdırırlar. Mahmud Kaşğarlı bu bölgələrdə yaşayan oğuz tayfalarından iyirmi ikisinin siyahısını vermişdir. O qeyd edir ki, *Oğuz bir türk boyudur. Oğuzlar türkməndirlər. Bunlar iyirmi iki boydur. Hər boyun ayrı bir bəlgəsi və heyvanlarına vurulan damğası vardır. Bir-birlərini bu bölgələrlə tanıyırlar.*

Birincisi və başçıları kınıklardır. Dövrümüzün xaqanları bu boydandır.

İkincisi kayığlardır.

Üçüncüsü bayundurlardır.

Dördüncüsü ıwalardır. Bunlara yıwa da deyilir.

Beşincisi salğurlardır.

Altıncısı əfşarlardır.

Yeddincisi bəgtililərdir.

Səkkizinci bügdüzlərdir.

Doqquzuncu bayatlardır.

Onuncusu yazğırlardır.

On birincisi eymürlərdir.

On ikincisi karabölüklərdir.

On üçüncüsü alkabölüklərdir.

On dördüncüsü igdirlərdir.

On beşincisi ürəgirlərdir.

On altıncısı tutırkalardır.

On yeddincisi ulayundluğlardır.

On səkkizincisi tügərlərdir.

On doqquzuncusu bəcənəklərdir.

İyirmincisi cuvaldarlardır.

İyirmi birincisi cəpnilərdir.

İyirmi ikincisi carukluğlardır. (Kaşğari, 2006: 128-129)

Mahmud Kaşğarlının qeydlərinə görə, o bu boyları və oymaqların tanınması üçün bu siyahını verir. Bu saydıqlarının hamısı da türk boylarıdır və kökdür. Bu köklərdən də bir sıra oymaqlar cıxmış lakin onlar haqqında qeydlər verməmişdir.

Daha sonra Rəşidəddin tərəfindən iyirmi dörd boyun siyahısı verilmiş, bu siyahının üzü, Həmdullahi Müstevfi, Yazıçıoğlu, Nəşri və Əbul-Qazi tərəfindən də köçürülmüşdür. (Karaman, 2011: 203) Bu siyahıya görə, iyirmi dörd Oğuz boyu iki əsas qola ayrılmışdır: Boz-Oklar və Üç-Oklar Boz-Oklar və Üç-Oklar öz aralarında üç qola, bu qollar da dörd boya ayrılmışdır. Siyahıya görə 24 Oğuz boyu bunlardır:

I. BOZ-OKLAR

A. Gün-Xan Oğulları

1. Kayı

2. Bayat

3. Alka Evli

4. Qara Evli

B. Ay-Xan Oğulları

1. Yazır

2. Döyer

3. Dodurqa

4. Yaparlı

C.Yıldız-Xan Oğulları

1. Avşar

2. Kızık

3. Bəydilli

4. Karkın

II. ÜÇ-OKLAR

A. Gök-Xan Oğulları

1. Bayındır

2. Peçenek

3. Çavuldur

4. Çepni

B. Dağ-Xan Oğulları

1. Salur

2. Eymür

3. Ala Yuntlu

4. Yüreyir

C. Yıldız-Xan Oğulları

1. İğdir

2. Büğdüz

3. Yıva

4. Kınık

Anadoluda yuxarıda siyahısı verilən iyirmi dörd Oğuz boyunun, Alka Evli-dən başqa, iyirmi üçünə aid yer-yurd adları vardır. Ən çox yer-yurd adına sahib boylar, sırası ilə, Kayı, Avşar, Kınık, Eymür, Karkın, Bayındır və Salurdur (80, s.212). Bunları tədqiq edən Zeynəb Qorxmaz, Kınık, Avşar və Salurların yerləşdiyi yerləri qeyd edərək, bu boylara aid dil xüsusiyyətlərini müəyyən etmişdir. (Korkmaz, 1971: 21-32

Nəticədə deyə bilərik ki, Şərqi Anadolu torpaqlarında yaşayan yerli Türk tayfaları Qafqaz və Orta Asiyadan gəlmə Türk tayfaları birləşərək vahid Türk dilini formalaşdırırlar. Malazgirt döyüşü və ondan sonrakı illərdə Türklər Anadoluya gələrək tamamilə dağılmış, viran olmuş, xarabalıqlardan ibarət mənzərə ilə qarşılaşır və tamamilə boş və viran olan kəndlərə girmək üçün Türklər dərhal abadlıq işlərinə başlayırlar. Yenidən qurulan bu kənd və qəsəbələrin adlandırılmasında təbiət və məkana adlarına, bu ərazilərin fəthində zəhməti olan bəylərin adlarına və bu qurucu bəylərdən almışdır. Bu bölgələrdə yaşayan yerli türk tayfaları da illərlə genişlənərək bu günkü ərazilərdə məskunlaşmışlar.

Ədəbiyyat siyahısı

Karaman Erdal. Ermenistan türklerinin ağızları / E.Karaman. – İstanbul: Kesit Yayınları. – 2011. – 506 s.

Kaşğari, M. Divanü lüğət-it-türk / M.Kaşğari, Dörd cilddə I cild, – Bakı: Ozan, – 2006. – 512 s.

Korkmaz Zeynep. Anadolu ağızlarının etnik yapı ile ilişkisi sorunu // –Ankara: Z.Korkmaz. – TDK-Belleten. – 147/44. – 1971. – s.21-32

Saray Mehmet. *Azerbaycan türkleri tarihi* / – İstanbul: – 1993. – 150 s.

REPUTATION IN THE TEACHING PROFESSION AS THE BASIS OF FAILURE

Eminova Gulshan Tahir gizi

Azerbaijan Baku

ADPU

Influence of reputation to the establishment of conflicts between teacher and student

Students were defined data about the influence of teacher-student conflicts.

Key words: teacher, pupil, the reputational, attitude

Although the teacher-student relationship has a different content, it is always multifaceted. The reason for this can be seen in the fact that teachers and students look for each other's strengths, weaknesses and weaknesses. Naturally, the teacher must know the student as a whole. Of course he should know everything about them. The teacher's kindness, humanism, fairness, objectivity are measured by the student's attitude to him. This assessment becomes more diverse with age, expanding the scope. At the same time, as students grow older, the teacher's thoughts and ideas change, but in their relationship with each other, the first thoughts and the last perception go hand in hand. This process is related to the teacher's reputation. Reputation (French reputation - to think, to think, an opinion about the merits or shortcomings of any person).

They differentiate teacher-student reputations. Regarding teachers: in interaction with school principals, teachers and parents; Related to students: Reputation manifests itself in relationships with teachers and class teachers, parents, and peers.

Pedagogical communication has its own characteristics. Every teacher should have a certain idea about his student. K. Blaga and M. Shebekin note that "conversations in the teachers' room" play an important role in the formation of a certain opinion about the student in the teaching staff and have long influenced the attitude of teachers to it as basic information. Before receiving him, he lit a bonfire and ordered him to change his clothes and burn them with his own hands, thus "burning" the child's bad past.

Abnormal behavior in the behavior of the majority of children is due to the negative attitude of teachers towards them. The expressions "difficult child", "student who does not want to read", "very illiterate", "undisciplined", which are often heard by teachers, are among the factors that determine the attitude of students to them. Teachers often see shortcomings in students more quickly. They connect the roots of these shortcomings with the family and say unforgivable words to him. Thus, they create conditions for the student to lose prestige in the team. The pedagogical barrier between students and teachers is violated. Students' attitudes toward teachers lead to conflicts. Reputation conflicts are caused by the following reasons:

1. Frequent facial expressions of shortcomings in the student;

2. The teacher's inability to take into account the student's character traits;

3. Defamation of the student in front of the team;

4. Forming an unpleasant opinion about the student in the teacher's team;

5. Insincerity of the student's appeal.

There are many factors that make it difficult for teachers to communicate with students and cause conflict. This list includes:

1. Injustice of the teacher;

2. Creating differences between students;

3. Indifference to students;

4. Self-love;

5. Ignoring the wishes of students

6. The student does not want to listen

Parents (guardians) also played an important role in the teacher-student relationship. A parent who sends his child to school also instructs him on how to interact with his friends and teachers at school. The teacher, on the other hand, tries to find out the results of the parent's upbringing of the child and investigates their mistakes in the child. In this way, they reveal the reputation of the family and parents on the one hand, and the student on the other. teachers are not equally perceived by all students. Some cannot forget their teacher in terms of sincerity, others in terms of harshness, and still others in terms of rudeness. There is no conflict between the teacher and the student, who are distinguished by their sincerity and are friendly to the students, and if they do, it is temporary. The student sees wrongdoing and does not hesitate to apologize to his teacher. However, a teacher who is harsh and rude often has a conflict with the students, and this becomes a long-term problem. Teachers of this nature also try to create negative feelings about their students in order to justify themselves. The most important factor in long-term conflicts is the problem of reputation. In this regard, teachers can be conditionally grouped as follows:

1. Teachers who believe in misconceptions about students. These types of teachers are easily influenced by misconceptions about the student and take their behavior into account. They look only for the shortcomings in their students, and because they do not try to see the positive aspects of it, they keep the negative thoughts they have created in themselves until the end of their education.

2. Teachers of the second type do not pay much attention to negative opinions about students, often are critical of negative opinions, and objectively assess their behavior and attitudes. Such teachers try to analyze the general opinion and create positive emotions in students. Both "problem-free" and "deviant" students are treated fairly and do not make any difference to them.

3. The third type of teachers who are prone to informal interactions. It should also be noted that informal relationships are not actually defined by anyone. When such a relationship develops, it becomes an important psychological reality. Teachers who communicate with students are chosen by students for their informal opinions, students' trust in them decreases, there is no unity in requirements, and the unity of work cannot justify itself. Informal relationships cannot be considered ordinary. Such teachers penetrate the team with invisible threads of antipathy, have a certain impact on each member, as well as the activities of the team, creating an appropriate psychological climate. Informal relationships can shape students' perceptions of each other or of several students. For example, in class, a teacher might ask a student, "Why are you hiding behind your classmates so that you can read well?" or “Your group is notorious

for bad behavior at school. When will you learn to behave like a real student? ” that is, it does not form a positive opinion about the teacher. It weakens students' self-confidence.

4. The fourth type of teachers who harbor hatred towards their students are those who have a negative attitude towards children. Resentment or belonging also creates feelings of justice, hostility, and hatred among students. There are various reasons for hatred towards students:

- in terms of the problem manifested in the psychology of the teacher;

- the impact of the conflict with the student's parent;

- the student is "self-satisfied" and does not like the teacher;

- students do not like him and treat him "indifferently".

It should be noted that hatred is, first of all, a phenomenon born of human psychology. Teachers differ from others in their interests and quality. A teacher who achieves nothing in life develops a feeling of envy and indifference towards his student's wealthy parent. This gradually leads to the emergence of a quality such as harsh hatred.

Usually, it is not always the teacher who develops the attitude of resentment. The role of objective factors here is undeniable. Speaking about the subjective factors that cause hatred and enmity between people, RS Nemov notes that in many cases, people do not understand each other and lead to conflicts between them. As a result, all their behavior towards each other from the very beginning is aimed at mutual harm. The situation of hatred between a teacher or a student is related to both generations. "He was a very strict teacher, very jealous." He is a very jealous student of the group, and his anger never goes out against the teacher. Such views create a negative image of teachers and students.

Reputation in teacher-student relationships manifests itself not only in conflict, but also in the formation of positive perceptions of the student.

SUMMARY

The most important factor in long-term conflicts is the problem of reputation. In the teacher-student relationship, reputation can be grouped as follows: teachers who believe in misconceptions about students, teachers who do not pay much attention to negative opinions about students, teachers who communicate informally with students. Feelings of justice, enmity, and hatred also arise among students, such as those who are chosen by their students for their opinions, who lack confidence in their students, who do not follow the unity of requirements, and who harbor hatred or belonging.

ÖZET

Uzun vadeli çatışmalarda en önemli faktör itibar sorunudur. Öğretmen-öğrenci ilişkisinde itibar şu şekilde gruplandırılabilir: öğrencilerle ilgili kavram yanılgılarına inanan öğretmenler, öğrencilerle ilgili olumsuz görüşlere fazla dikkat etmeyen öğretmenler, öğrencilerle gayri resmi iletişim kuran öğretmenler. Öğrencileri tarafından kendi görüşleri için seçilenler, öğrencilerine güven duymayanlar, ihtiyaç birliğini takip etmeyenler, nefret ve aidiyet besleyenler gibi öğrenciler arasında da adalet, düşmanlık ve nefret duyguları ortaya çıkmaktadır.

Literature:

1. L.N.Qasimova, R.M.Mahmudova. Pedagogy. Baku: 2012.

2. AH Pashayev, FA Rustamov. Pedagogy. Baku: 2010.

3. MA Hamzayev, SF Amiraslanova. Communication psychology. Baku: 2007.

4. AS Bayramova, AA Alizade. Psychology. Baku: 2002.

5. HA Alizade. Actual problems of social pedagogy. Baku: 2003.

ON THE DIVERSIFICATION ISSUE OF EXPORT PIPELINE ROUTES OF AZERBAIJAN

AZƏRBAYCANIN NEFT IXRAC BORU KƏMƏRI MARŞRUTLARININ ŞAXƏLƏNDIRILMƏSI MƏSƏLƏSINƏ DAIR

Assoc. Prof. Dr. Ərəstun MEHDİYEV
Azerbaijan State Pedagogical University

SUMMARY

One of the most significant tasks facing Azerbaijan in the implementation of agreements signed with transnational oil companies in the 1990s was ensuring the supply of crude oil to foreign markets. The lack of direct access to international fuel markets required the creation of an extensive export infrastructure connecting the Caspian hydrocarbon fields with the external world.

The geostrategic interests of the United States, Turkey, Russia, and Iran in the region strongly influenced decisions on energy transportation infrastructure. Therefore, along with the economic justification of the projects, it was also important to reconcile the political interests of Azerbaijan with the overlapping geostrategic interests in the region.

Global geopolitical problems did not allow the Iranian route to be realized. In this regard, in the first period of oil export, the route of Russia and Georgia was taken as a basis. Despite a number of difficulties, on October 25, 1997 the Baku-Novorossiysk (Russia) pipeline and on April 17, 1999 the Baku-Supsa (Georgia) Western export pipeline were finally put into operation. Significantly lower transportation tariffs compared to the Northern route had dramatically increased the competitiveness of the Western Pipeline.

Although Azerbaijani oil was exported via Northern and Western routes, the contract provided for the construction of a major export pipeline to transport large volumes of oil. From the first days, Turkey and Russia began to make strenuous efforts to get the gas pipeline through their territory. Because it promised great political, economic and geostrategic dividends for each country.

On May 28, 2006, thanks to the consistent and coordinated activities of Azerbaijan and Turkey, the construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) main export pipeline became real.

Thus, taking into account the geoeconomic and geopolitical interests in the region, Azerbaijan primarily protecting its own interests, was able to create a diversified, reliable, and

sustainable oil export system consisting of the Northern, Western, and BTC pipelines. Each of three pipelines carrying crude oil produced in the Caspian sector of Azerbaijan to the Mediterranean and Black Sea ports serves as a strategically important route in the life of the region.

Keywords: Azerbaijani oil, Northern oil pipeline, Baku-Supsa oil pipeline, BTC main export pipeline

Dos. Dr. Ərəstun MEHDİYEV
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XÜLASƏ

XX əsrin 90-cı illərində transmilli neft şirkətləri ilə imzalanmış müqavilələrin həyata keçirilməsi sahəsində Azərbaycanın qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri xam neftin xarici bazarlara çatdırılmasını təmin etməkdən ibarət idi. Beynəlxalq yanacaq bazarlarına birbaşa çıxışın olmaması Xəzərin karbohidrogen yataqlarını həmin məntəqələrlə bağlayan geniş ixrac infrastrukturunun yaradılmasını tələb edirdi.

ABŞ, Türkiyə, Rusiya və İranın regiondakı geostrateji maraqları enerji ehtiyatlarının nəqletmə infrastrukturu ilə əlaqədar qərarların qəbuluna güclü təsir göstərirdi. Ona görə də layihələrin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması ilə bərabər, Azərbaycanın siyasi mənafelərinin regionda kəsişən geostrateji maraqlarla uzlaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Qlobal geosiyasi problemlər İran marşrutunun reallaşmasına imkan vermirdi. Bununla əlaqədar olaraq ilk dövrdə neft ixracının Rusiya və Gürcüstan marşrutu əsas götürüldü. Bir sıra çətinliklərə baxmayaraq, nəhayət, 1997-ci il oktyabrın 25-də Bakı-Novorossiysk (Rusiya) boru kəməri, 1999-cu il aprelin 17-də isə Bakı-Supsa (Gürcüstan) Qərb ixrac boru kəməri istifadəyə verildi. Şimal marşrutu ilə müqayisədə daşınma tariflərinin xeyli aşağı olması Qərb boru kəmərinin rəqabət qabiliyyətini kəskin şəkildə artırırdı.

Azərbaycan nefti Şimal və Qərb marşrutları ilə ixrac olunsa da, müqavilədə hasil ediləcək böyük neftin nəqli üçün əsas ixrac boru kəmərinin tikilməsi nəzərdə tutulurdu. İlk günlərdən Türkiyə və Rusiya bu kəmərin öz ərazisindən keçməsi uğrunda gərgin fəaliyyətə başlamışdı. Çünki o, hər bir ölkə üçün böyük siyasi, iqtisadi və geostrateji dividentlər vəd edirdi.

Azərbaycanın və Türkiyənin ardıcıl, koordinasiyalı fəaliyyəti sayəsində 2006-cı il mayın

28-də Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) əsas ixrac boru kəməri layihəsi gerçəkliyə çevrildi.

Beləliklə, regiondakı geoiqtisadi və geosiyasi maraqları nəzərə alan Azərbaycan ilk növbədə öz mənafelərini qoruyaraq Şimal, Qərb və BTC boru kəmərlərindən ibarət şaxələndirilmiş, etibarlı və dayanıqlı neft ixracı sistemini yarada bildi. Azərbaycanın Xəzər sektorunda hasil olunan xam nefti Aralıq və Qara dəniz limanlarına daşıyan üç kəmərin hər biri regionun həyatında mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edən marşrut kimi fəaliyyət göstərir.

Açar sözlər: Azərbaycan nefti, Şimal neft boru kəməri, Bakı-Supsa neft kəməri, BTC əsas ixrac boru kəməri

Ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə imzalanmış müqavilələrin həyata keçirilməsi sahəsində Azərbaycanın qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri Xəzər dənizindəki yataqlardan hasil olunacaq xam neftin xarici bazarlara çatdırılmasını təmin etməkdən ibarət idi. Beynəlxalq yanacaq satışı bazarlarına birbaşa çıxışın olmaması Xəzər hövzəsindəki karbohidrogen yataqlarını həmin məntəqələrlə bağlayan geniş ixrac infrastrukturunun yaradılmasını tələb edirdi.

İxrac boru kəmərlərinin çəkilişi həm iqtisadi-maliyyə, həm də mürəkkəb siyasi və geostrateji məsələlərin həlli ilə bilavasitə bağlı idi. ABŞ, Türkiyə, Rusiya və İranın regiondakı maraqları enerji ehtiyatlarının nəqletmə infrastrukturu ilə əlaqədar qərarların qəbuluna güclü təsir göstərirdi. Buna görə də layihələrin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması ilə bərabər, Azərbaycanın siyasi mənafelərinin regionda kəsişən geostrateji maraqlarla uzlaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu məsələlərin həlli isə uzunsürən gərgin və hərtərəfli müzakirələrdən asılı idi.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR), xarici neft şirkətləri konsorsiumu və Türkiyənin "Botaş" şirkətinin iştirakı ilə yaradılmış birgə texniki qrup 1993-cü ilin oktyabrında ixrac kəmərinin əsasən Qara dəniz və Aralıq dənizinə çıxan iki istiqamətini öyrənərək təkliflərini hazırlamışdı. Naxçıvan Muxtar Respublikasından keçməklə Bakı-Aralıq dənizi (Ceyhan terminalı) istiqamətində üç marşrut, Gürcüstandan keçməklə Bakı-Aralıq dənizi (Ceyhan terminalı) istiqamətində üç marşrut və yenə də Gürcüstandan keçməklə Bakı-Egey dənizi (İbrikbana terminalı) istiqamətində bir marşrut qiymətləndirilmişdi [1].

Prezident Heydər Əliyevin açıq şəkildə etiraf etdiyi kimi, Azərbaycan neft kəmərləri marşrutunun seçilməsi ilə bağlı Rusiya və İranın güclü təzyiqləri ilə üzləşirdi. Regionda daha geniş imkanlara malik olan Rusiya xüsusilə böyük səylər göstərirdi ki, Azərbaycanın bütün neftinin öz ərazisi ilə nəql olunmasını təmin etsin [2].

İlkin neftin ixrac variantlarını araşdıran konsorsiumun Rəhbər komitəsinin 1995-ci ilin iyun ayında keçirilmiş iclasında ixrac kəmərinin üç marşrutu müzakirəyə çıxarıldı . Bu variantlar ilkin neftin Rusiya ərazisindən keçən boru kəməri ilə nəql olunmasını, Gürcüstan ərazisindən dəmir yolu və boru kəməri ilə daşınmasını və ya İranla xam neftin mübadiləsini nəzərdə tuturdu [3].

Geosiyasi problemlər İran marşrutunun reallaşmasına imkan vermirdi. Buna görə də sonrakı dövrdə iki variant – Rusiya və Gürcüstan marşrutu diqqət mərkəzində qaldı. Konsorsiumun yaratdığı Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) məsələni müzakirə edərək, nəhayət, 1995-ci il oktyabrın 9-da ilkin neftin iki istiqamətdə - Rusiya və Gürcüstan ərazilərindən Qara dəniz limanlarına daşınması haqqında qərar çıxardı. ABƏŞ-in prezidenti Terri Adams bildirirdi ki, "neftin ixracına dair iki marşrut texniki baxımdan sərfəli, real, iqtisadi baxımdan faydalıdır və bunların hər ikisindən istifadə olunacaqdır" [4].

İxrac marşrutlarını səciyyələndirən T.Adamsın fikrincə, Gürcüstan ərazisindən keçən kəmərin bərpa olunmasına 200 milyon, Novorossiysk xəttinin isə Rusiya sərhədinədək olan Azərbaycan hissəsinin yenidən qurulmasına 50 milyon ABŞ dolları sərf edilməli idi. Gürcüstan istiqamətində kəmərin təmirinin baha olmasına baxmayaraq, daşınma tarifləri aşağı olduğuna görə, hər iki kəmərlə neftin nəqletmə xərcləri təxminən eyni səviyyədə proqnozladırılırdı [5].

Konsorsiumun qərarı Azərbaycanın iqtisadi və siyasi maraqlarına uyğun gəlirdi. Bu seçim Rusiya və Gürcüstan hökumətlərini də qane edirdi. Belə ki, ilkin neftin daşınması ilə bağlı görüləcək işlər böyük neft kəmərinin öz ərazisindən keçirilməsinə nail olmaq üçün mühüm mərhələ kimi qiymətləndrilirdi.

Bundan sonra Rusiya və Gürcüstan ilə kəmərlərin çəkilişinə dair sazişlərin hazırlanması və praktiki işlərin həyata keçirilməsi dövrü başlanırdı. İlkin neftin 1996-cı ildə çıxarılmasının planlaşdırıldığını [6] nəzərə alaraq, qarşıda çox sıx və gərgin iş rejiminin durduğu bütün tərəfdaşlara aydın idi.

Şimal boru kəmərinin daha tez və az vəsait sərf etməklə təmir olunmasının mümkünlüyünə görə, ilkin neftin əvvəlcə Novorossiysk limanına nəql edilməsi qərara alındı. Buna görə də Rusiya ilə danışıqlar intensivləşdirildi.

Uzunsürən danışıqlardan sonra, nəhayət, 1996-cı il yanvarın 18-də Moskvada "Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında Azərbaycan neftinin Rusiya ərazisindən tranziti haqqında" müqavilə imzalandı. Müqaviləni Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev və Rusiya Federasiyasının Baş naziri Viktor Çernomırdin imzaladılar [7].

Həmin vaxtdan bir ay keçməmiş, 1996-cı ilin mart ayının 8-də Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan arasında ilkin neftin Gürcüstan ərazisindən nəql olunmasına dair hökumətlərarası

saziş bağlandı [8].

Azərbaycanda görülən işlərin sürətlə və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsi sayəsində Şimal boru kəmərinin Rusiya sərhədinədək olan hissəsi 1996-cı ilin dekabrında tikilib başa çatdırıldı. Buraxılış qabiliyyəti ildə maksimum 6 milyon ton olan neft kəmərinin gücü zəruri halda 17 milyon tona qədər artırıla bilərdi. Bərpa və tikinti işlərinin həyata keçirilməsinə 51 milyon ABŞ dolları sərf olunmuşdu. Daşınma tarifləri Rusiya ərazisində 1 ton neft üçün 15,67 dollar, Azərbaycan ərazisində isə 1,013 dollar müəyyən edilmişdi [9].

1996-cı il dekabrın 28-də Şimal boru kəmərinin Azərbaycan hissəsi istifadəyə verildi. Xarici şirkətlərlə müqavilə çərçivəsində neft hələ hasil edilmədiyinə görə kəmərin Azərbaycana məxsus neft ilə doldurulmasına başlanıldı [10]. Artıq 1997-ci ilin fevral ayında Azərbaycan nefti Rusiya sərhədinə çatdı. Lakin Rusiya tərəfi nefti qəbul etməyə hazır olmadığı üçün Azərbaycan neftinin ixracı may ayına qədər təxirə salındı [11]. Bunun da əsas səbəbi kəmərin Çeçenistan ərazisindən keçən hissəsinin təmiri ilə bağlı Rusiyanın öhdəliyinə götürdüyü işləri yerinə yetirməməsi idi.

Bir neçə dəfə təxirə salınmasına baxmayaraq, Çeçenistan ərazisində təmir işləri başa çatdıqdan sonra, nəhayət, 1997-ci il oktyabrın 25-də Azərbaycan neftinin Bakı-Novorossiysk boru kəməri ilə nəql olunmasına başlandı. İlin sonunadək bu marşrutla SOCAR-ın 120 min ton xam nefti ixrac olundu [12].

Beləliklə, Şimal boru kəmərinin istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan öz neftini dünya bazarlarına çıxarmaq üçün yeni imkan qazandı. Eyni zamanda, xarici neft şirkətləri ilə həyata keçirilən layihələrin qarşısındakı əsas maneələrdən biri – ixrac problemi aradan qalxmağa başladı.

ABƏŞ-in 1997-ci ilin noyabr ayında "Çıraq-1" platformasından hasil etdiyi ilkin neft Şimal boru kəməri ilə nəql olunaraq 1998-ci il martın əvvəllərində Azərbaycan-Rusiya sərhədini keçdi [13]. Bununla da Azərbaycan beynəlxalq neft layihəsinin həyata keçirilməsində mühüm mərhələyə qədəm qoydu.

Lakin Çeçenistan ərazisində meydana çıxan müxtəlif problemlərə görə Şimal boru kəmərində baş verən boşdayanmalar ABƏŞ-ə neft ixracını özünün istehsal gücünə uyğun olaraq həyata keçirməyə imkan vermirdi. 1999-cu ilin əvvəllərindən etibarən kəmərin daha tez-tez və uzun müddətə fəaliyyətini dayandırması halları artmışdı.

Gürcüstandan keçən Bakı-Supsa neft kəmərinin istismara başlaması ilə Azərbaycan neftinin ixracında yaranmış çətinliklər aradan qalxa bilərdi. Artıq 1999-cu ilin mart ayında "Çıraq" yatağından çıxarılan ilkin neft Supsa terminalına çatmışdı. Aprel ayında Qərb kəməri-nin rəsmi açılışı gözlənilirdi [14]. Bu isə ABƏŞ-in Şimal marşrutundan asılılığına son qoyacaqdı. Digər tərəfdən, Azərbaycan neftinin bu kəmərdə Rusiyanın "Urals" markalı nefti ilə qarışaraq

keyfiyyətini itirməsi nəticəsində o dövrün qiymətləri ilə hər barrelinin 1-1,5 dollar aşağı satılması Qərb kəmərinin aktuallığını və rəqabət qabiliyyətini artırırdı.

1999-cu il aprelin 17-də Supsada Azərbaycan, Gürcüstan və Ukrayna prezidentlərinin, habelə ABŞ Prezidentinin və dövlət katibinin Xəzər regionu üzrə xüsusi müşavirinin iştirakı ilə Qərb ixrac boru kəmərinin və Supsa terminalının rəsmi açılış mərasimi oldu [15].

Beləliklə, nəinki Azərbaycanın, bütün Xəzər dənizi regionunun neft ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən mühüm layihənin icra olunması uğurla başa çatdırıldı. Bakı-Supsa neft boru kəmərinin istifadəyə verilməsi "Əsrin müqaviləsi"nin həyata keçirilməsində ciddi addım idi. Bu, ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsinə və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına daha möhkəm əsas yaradırdı.

İllik nəqletmə gücü 5,1 milyon ton olan Qərb boru kəmərindən axan neftin qəbul edilməsi məqsədilə Supsa terminalında hər birinin tutumu 250 min barrel (ümumi həcmi 400 min ton) təşkil edən 4 neft çəni tikilmişdir [16].

Boru kəmərinin neft şirkətləri üçün iqtisadi səmərəliliyi müəyyən olunmuş nəqletmə tarifləri ilə şərtlənirdi. Əgər Novorossiysk limanına çıxan Şimal boru kəməri ilə hər ton neftə görə tarif 15,67 dollar təşkil edirdisə, Bakı-Supsa Qərb ixrac marşrutu ilə bir ton neftin nəqletmə tarifi 3,14 dollar (1 barrelə görə isə 0,43 dollar) idi. Həmin tranzit tarifinin hər ton neft üçün 1,20 dolları (hər barrel üçün 0,17 dollar) Gürcüstanın, qalanı isə Azərbaycanın payına düşürdü [17].

Beləliklə, Şimal marşrutu ilə müqayisədə daşınma tariflərinin xeyli aşağı olması Qərb boru kəmərinin rəqabət qabiliyyətini kəskin şəkildə artırırdı. Buna görə də Bakı-Supsa ixrac boru kəmərinin istifadə olunması həm xarici neft şirkətləri, həm də Azərbaycan üçün iqtisadi baxımdan sərfəli idi. Hesablamalara görə, neftin Qərb boru kəməri ilə ixrac edilməsi o zamankı qiymətlərlə Azərbaycana ildə 70-100 milyon dollar qənaət etməyə imkan yaradırdı [18].

Qərb boru kəmərinin iqtisadi əhəmiyyəti ilə siyasi və geostrateji rolu bir-birini tamamlayırdı. Onun reallaşdırılmasına böyük diqqət yetirən ABŞ Prezidenti Bill Klinton Bakı-Supsa neft boru kəmərinin rəsmi açılış mərasiminin iştirakçılarına göndərdiyi təbrik məktubunda qeyd edirdi: "Bakı-Supsa xəttinin açılışı çoxdan gözlənilən məqsədi – Xəzər regionunun neft və qazını dünya bazarlarına çatdırmaq üçün neft kəmərləri şəbəkəsi yaradılması məqsədini həyata keçirir. Bununla bərabər, həmin boru kəmərlərinin faydası enerji sektorunun çərçivəsindən çox-çox kənara çıxır. Bu xətt Şərq-Qərb dəhlizinin təməl daşı olacaq və bütün Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrinin inkişafına kömək edəcəkdir" [19].

Göründüyü kimi, Azərbaycan və Gürcüstan ərazilərindən keçməklə Xəzər dənizi ilə Qara dəniz hövzələrini birləşdirən Qərb boru kəməri hər iki ölkənin iqtisadi inkişafı və regionda siyasi

mövqelərinin möhkəmlənməsində, habelə Mərkəzi Asiya dövlətlərinin Avropa ilə əlaqələrinin genişlənməsində Cənubi Qafqazın rolunu artırması baxımından mühüm amil kimi çıxış edirdi.

Eyni zamanda, Qərb marşrutu Əsas ixrac boru kəməri layihəsinin gerçəkləşməsi yolunda model rolunu oynadı. Bu marşrutun istismarı prosesində texniki, iqtisadi, təhlükəsizlik və s. sahələrdə əldə olunan təcrübə gələcəkdə böyük neftin ixracı ilə bağlı müxtəlif məsələlərin həllində mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, etibarlı ixrac sisteminin yaradılması Azərbaycanın neft strategiyasının həyata keçirilməsində vacib amillərdən hesab olunurdu. İlkin neftin dünya bazarlarına Şimal və Qərb marşrutları ilə çıxarılması barədə qərar qəbul olunsa da, müqavilədə sonrakı dövrdə hasil ediləcək böyük neftin ixracı üçün Əsas ixrac boru kəmərinin tikilməsi nəzərdə tutulurdu. Yəni müqaviləyə görə, xarici neft şirkətləri ilə imzalanmış sazişin qüvvəyə minmə tarixindən 54 ay sonra xam neftin Əsas ixrac boru kəməri (ƏİBK) ilə nəqlinə başlanması planlaşdırılırdı [20]. "Əsrin müqaviləsi"nin 1994-cü il dekabrın 12-də qüvvəyə mindiyini nəzərə alaraq, Əsas ixrac boru kəmərinin 1999-cu ilin ortalarında istifadəyə veriləcəyini gözləmək olardı. Lakin müqavilənin bu mühüm müddəasının yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycan hökumətinin, xüsusilə Prezident Heydər Əliyevin ardıcıl fəaliyyəti, böyük qətiyyətlə səy göstərməsi tələb olundu. Belə ki, xarici neft şirkətləri digər müqavilə sahələrində daha böyük həcmli neft ehtiyatlarının təsdiqlənməsindən sonra yeni boru kəmərinin çəkilməsinə tərəfdar idilər [21].

Əsas ixrac boru kəməri marşrutu ilə bağlı ideyalar hələ neft müqaviləsinə dair danışıqlar aparıldığı dövrdə irəli sürülsə də, bütövlükdə onun konsepsiyasının hazırlanmasına 1996-cı ildə başlanıldı. Bu işlər çərçivəsində Azərbaycanın Xəzər hövzəsində çıxarılan neftin dünya bazarlarına çatdırılması üçün ixrac marşrutunun 11 variantı nəzərdən keçirilirdi [22]. Həmin variantlar Gürcüstanın Supsa və Rusiyanın Novorossiysk limanlarına çıxışı, onların davamı olaraq Bosfor və Dardanel boğazlarından yan keçməklə Burqas (Bolqarıstan) – Aleksandropolis (Yunanıstan), Odessa-Brodı (Ukrayna) – Mərkəzi Avropa, Konstansa (Rumıniya) – Mərkəzi Avropa, Türkiyə ərazisi ilə Qarasu-İzmit və ya Samsun-Ceyhan boru xəttini, habelə Bakı-Ceyhan (Gürcüstandan keçməklə) marşrutunu əhatə edirdi.

ABŞ-ın tətbiq etdiyi embarqoya görə, İran marşrutu real variant hesab edilmirdi. Buna görə də aparılmış texniki və iqtisadi hesablamalar əsasında kommersiya cəhətdən əlverişli sayıla biləcək üç marşrut seçilərək, baxılmaq üçün ABƏŞ üzvü olan şirkətlərə təqdim olundu. Mütəxəssislərin rəyinə görə, Əsas ixrac boru kəmərinin çəkilməsi məqsədilə Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk və Bakı-Ceyhan variantlarından birinə üstünlük verilə bilərdi [23].

İlk günlərdən Türkiyə və Rusiya Əsas ixrac boru kəmərinin öz ərazilərindən keçməsi

uğrunda gərgin fəaliyyətə başlamışdı. Bu , hər bir ölkə üçün böyük siyasi, iqtisadi və geostrateji dividentlər vəd edirdi.

1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından sonra keçirilən mətbuat konfransında Türkiyənin dövlət naziri Nəcməddin Cövhəri ixrac marşrutu kimi Bakı-Ceyhan variantına tərəfdar olduqlarını birmənalı şəkildə bəyan etdi. Onun sözlərinə görə, 1936-cı ildə "Montrö müqaviləsi imzalandığı dövrdə dünyanın ən böyük tankerlərinin subasımı 20-30 min ton idi. Bu gün 200-300 min tonluq tankerlərin İstanbuldan keçməsi mümkün deyildir. Çünki boğazların sahilində 12 milyon əhalisi olan bir şəhər yerləşir. Buna görə də Anadoludan keçə cək neft kəmərlərinə ehtiyac var" [24].

İxrac boru kəmərinin əsas üç marşrutunun öyrənilməsi prosesinin davam etdiyi dövrdə Azərbaycan hökuməti də Bakı-Ceyhan variantına üstünlük verdiyini açıq şəkildə bildirirdi. Hələ 1997-ci ilin iyulunda ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı keçirdiyi görüşlərdə Prezident Heydər Əliyev qeyd etmişdi ki, "biz şəxsən belə neft borusunun Gürcüstan - Türkiyə - Aralıq dənizi – Ceyhan limanı marşrutu ilə çəkilməsini nəzərdə tuturuq" [25].

Azərbaycan Bakı-Ceyhan marşrutuna tərəfdar çıxmaqla nəinki iqtisadi maraqlarını, həm də siyasi və geostrateji mənafelərini güdürdü. Bu baxımdan Azərbaycan hökuməti ümumi maraqlarının uzlaşdığı Türkiyə və ABŞ-ın dəstəyinə arxalanırdı.

Amma məsafəsinə görə daha uzun və kapitaltutumlu olan Bakı-Ceyhan marşrutu neft şirkətlərinə əlverişli kommersiya şəraiti yaradılması ilə cəlbedici ola bilərdi. Buna görə də Türkiyə ilə danışıqlar prosesində məhz bu məsələlər uzun müddət ətraflı və ciddi müzakirə mövzusu oldu.

Danışıqların davam etdiyi dövrdə Rusiya ƏİBK-nın öz ərazisindən keçməsi üçün yeni təşəbbüslərlə çıxış edirdi. 1998-ci il martın 27-də Rusiya hökuməti Bakı-Novorossiysk boru kəmərinin illik buraxılış qabiliyyətinin 5 milyon tondan 17 milyon tonadək çatdırılması ilə bağlı təkliflərini Bakıda Azərbaycan rəhbərliyinə təqdim etdi. Bundan başqa, Azərbaycanın boru kəmərini tam dolduracağına dair təminat verəcəyi halda, Rusiya ikinci xətti də çəkib kəmərin ümumi buraxılış imkanlarını 30 milyon tona qədər artırmağa hazır olduğunu bildirdi. Bu işlərin həyata keçirilməsi üçün 800 milyon ABŞ dolları tələb olunurdu. Eyni zamanda, 500 milyon dollar sərf etməklə Bakı-Supsa kəmərinin buraxılış qabiliyyətini 10 milyon tona çatdırmağın mümkünlüyünü göstərən Rusiya təxminən 3,3 milyard dollar qiymətləndirilən Bakı-Ceyhan marşrutunun Şimal və Qərb kəmərləri ilə müqayisədə iqtisadi cəhətdən sərfəli olmayacağını vurğulayırdı [26].

ƏİBK marşrutu ilə bağlı qərarın qəbul olunmasında xarici neft şirkətlərinin tərəddüdünü artıran bir sıra amillər var idi. 1998-ci ildə dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin şəkildə

aşağı düşməsi və bu meyillərin ilin sonuna qədər davam etməsi neft şirkətlərini iri həcmli maliyyə qoyuluşundan çəkindirirdi.

Beləliklə, həmin dövrdə meydana çıxmış gerçəkliklər Bakı-Ceyhan marşrutunun xeyrinə işləmirdi. Maliyyə riskini əsas gətirən neft şirkətləri hər vəchlə bu ideyanın həyata keçirilməsinə müqavimət göstərirdilər. Onların bu dəlilləri 1998-ci il oktyabrın 22-də Ağ evdə ABŞ administrasiyası nümayəndələrinin və iri neft şirkətləri rəhbərlərinin iştirakı ilə keçirilən müzakirələrdə həlledici rol oynadı. Görüşdə qərara alındı ki, hazırkı dövrdə Bakı-Ceyhan marşrutu kommersiya cəhətdən sərfəli hesab edilmir [27]. Çünki bunun üçün kəmərlə ildə azı 50 milyon ton neft axıdılmalıdır. Marşrutun kommersiya sərfəliliyinin təmin olunması üçün tədbirlər görüldükdən sonra Bakı-Ceyhan boru kəmərinin tikilməsinin mümkünlüyü qeyd edildi. ABŞ administrasiyası nümayəndələri bu şərtlər daxilində layihəyə gələcəkdə də dəstək verəcəklərini bildirdilər.

Bununla belə, Azərbaycan hökuməti öz mövqeyində qətiyyət göstərərək, geri çəkilmək fikrində deyildi. Vaşinqtonda neft şirkətlərinin iştirakı ilə qəbul olunmuş qərar Türkiyənin də ciddi etirazına səbəb oldu. Qonşu ölkənin xarici işlər naziri İsmayıl Cem oktyabrın 24-də yaydığı bəyanatında bildirirdi: “Qara dəniz boğazlarını Xəzər neftinin daşınması hesabına neft borusuna çevirməyin qarşısını almaq üçün Türkiyə beynəlxalq və milli qanunlar çərçivəsində bütün zəruri tədbirləri görəcəkdir” [28].

Beləliklə, Türkiyə bu məsələdə ilk günlərdən ifadə etdiyi mövqeyini ardıcıl şəkildə qoruyurdu. Türkiyənin qətiyyətli mövqe tutması Azərbaycanın maraqları ilə uzlaşırdı. Birgə səylər ümumi mənafelərin gerçəkləşməsinə yol açırdı. Bu baxımdan Ağ evdəki müzakirələrdən bir həftə sonra Ankarada imzalanmış sənəd mühüm rol oynadı. Belə ki, Türkiyə Cümhuriyyətinin 75 illik yubileyi münasibətilə Ankarada keçirilən tədbirlərdə iştirak edən Türkiyə Prezidenti S.Dəmirəl, Azərbaycan Prezidenti H.Əliyev, Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadze, Qazaxıstan Prezidenti N.Nazarbayev, Özbəkistan Prezidenti İ.Kərimov və ABŞ-ın energetika naziri B.Riçardson tərəfindən 1998-ci il oktyabrın 29-da Xəzər hövzəsi neftinin dünya bazarına Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu ilə nəql olunmasını nəzərdə tutan “Ankara bəyannaməsi”nin imzalanması ƏİBK ilə bağlı gərgin müzakirələrin getdiyi dövrdə ciddi siyasi iradənin nümayişi idi [29].

Bakı-Ceyhan marşrutuna böyük maraq göstərən Türkiyənin rolu bundan sonra da həlledici əhəmiyyət kəsb edirdi. Ankara əlverişli tranzit tarifləri təklif etməklə xarici neft şirkətlərini bu xəttin üstünlüyünə inandıra bilərdi. 1999-cu ilin aprel ayında SOCAR-dan verilən məlumatlara görə, Qərb şirkətlərinin irəli sürdüyü tələbləri nəzərə alan Türkiyə hökuməti Bakı-Ceyhan boru

kəmərinin tikintisinə 2,4 milyard dollardan artıq vəsaitin sərf olunacağı təqdirdə, əlavə xərclərin ödənilməsinə dair təminatın verilməsi şərti ilə razılaşmışdır [30].

Bundan sonra sərmayədarları razı salmağa çalışan Türkiyə danışıqların gedişində güzəştə gedərək tranzit tarifini tədricən 3,5-4 dollardan 2,6 dollaradək endirməyə razılıq vermişdi [31].

Bir sıra ciddi fikir ayrılıqlarının olmasına baxmayaraq, ABŞ-ın dəstəyinə arxalanan Azərbaycan və Türkiyənin böyük səyləri ilə danışıqları uğurla yekunlaşdırmaq mümkün oldu. Nəhayət, 1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbulda keçirilən sammitinin gedişində "Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisi ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair saziş" imzalandı [32]. Hər üç dövlətin prezidentləri – H.Əliyev, E.Şevardnadze və S.Dəmirəl tərəfindən imzalanmış sənəd Əsas ixrac boru kəməri marşrutunun seçilməsi ilə bağlı uzunmüddətli müzakirə və mübahisələrə son qoydu.

Eyni zamanda, həmin mərasimdə Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Türkiyə və ABŞ prezidentləri tərəfindən imzalanmış "İstanbul bəyannaməsi" Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin inşası və fəaliyyətinə siyasi dəstəyin yeni ifadəsi oldu.

Layihənin tezliklə reallaşmasına çalışan Prezident Heydər Əliyevin 2000-ci il martın 22-23-də Gürcüstan səfəri gedişində tranzit tarifləri məsələsi ətraflı müzakirə olundu. Azərbaycan öz payına düşən tarifin bir hissəsini güzəştə getsə də, bu, Gürcüstanı qane etmədi. Buna görə də tikinti işlərinə başlanılmasının sürətləndirilməsi və ləngimənin vura biləcəyi daha böyük zərərin qarşısının alınması məqsədilə Prezident Heydər Əliyev qətiyyətli addım ataraq, Azərbaycanın 40 illik tariflərini Gürcüstana bağışladı. Məsələyə münasibət bildirən Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, "xahişləri nəzərə alaraq ölçdüm-biçdim, fikirləşdim və qərar qəbul etdim ki, Azərbaycan öz tariflərini Gürcüstana verir və beləliklə də Gürcüstana yenidən yardım edir. ...Bununla da məsələ həll olundu" [33].

Heydər Əliyevin bu qərarı ilk baxışda Azərbaycanın iqtisadi mənafelərinə zidd mövqe kimi görünsə də, əslində, uzaqgörən, ölkənin və bütövlükdə regionun siyasi və iqtisadi inkişafı baxımından gələcəyə hesablanmış və həmin anda vəziyyətdən çıxış üçün cəsarətli və müdrik addım idi.

Azərbaycanın güzəşti sayəsində Gürcüstan 40 il ərzində neftin nəqlindən ən azı 2,1 milyard dollar gəlir əldə edəcəkdi. Yəni Gürcüstan büdcəsinə ildə 52,5 milyon dollar və yaxud o vaxtkı ölkə büdcəsinin 10%-ni təşkil edən vəsait daxil olacaqdı[34]. Bu, Gürcüstanın iqtisadi inkişafına Azərbaycanın mühüm töhfəsi idi.

Eyni zamanda, Azərbaycan özünün iqtisadi və geosiyasi maraqlarının qorunması baxımından strateji əhəmiyyətli qərar qəbul etmişdi. Əvvəla, Azərbaycanın tranzitdən ildə 30 milyon dollar qiymətləndirilən gəlirdən məhrum olmasına baxmayaraq, layihənin sürətlə

həyata keçirilməsi nəticəsində 40 ildə hasilatçı ölkə kimi dəfələrlə çox gəlir əldə edəcəkdi. Digər tərəfdən, Gürcüstan Azərbaycanın Qərbə çıxışı üçün mühüm geosiyasi əhəmiyyət kəsb edirdi. İqtisadi cəhətdən inkişaf edən Gürcüstanla strateji tərəfdaşlıq Azərbaycanın mənafelərinə uyğun idi. Azərbaycan neftinin Gürcüstan ərazisi ilə dünya bazarına daha əlverişli marşrutla daşınması və bu layihənin hər iki ölkənin iqtisadi inkişafına ciddi təsiri nəticə etibarı ilə onların geosiyasi mövqeyinin güclənməsinə və siyasi müstəqilliklərinin möhkəmlənməsinə xidmət edirdi.

Beləliklə, müzakirələrin başa çatması və zəruri sənədlərin imzalanmasından sonra 2002-ci ilin sentyabrın 18-də Bakının yaxınlığındakı Səngəçal qəsəbəsində Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentlərinin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac boru kəmərinin təməlqoyma mərasimi keçirildi [35].

Tikinti işlərinin gedişində meydana çıxan müəyyən texniki məsələlər layihənin qrafiklə nəzərdə tutulan müddətinin uzanmasına səbəb olsa da, 2005-ci ilin may ayında boru kəmərinin Azərbaycanda aparılan inşa işləri başa çatdırıldı. Nəhayət, mayın 25-də Səngəçal terminalında BTC ƏİBK-nın Azərbaycan ərazisindən keçən hissəsinin açılış mərasimi keçirildi [36].

"Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində hasil edilən Azərbaycan nefti 2006-cı il mayın 28-də Əsas ixrac boru kəməri ilə Ceyhan terminalına çatdı. Bu münasibətlə Azərbaycan xalqına müraciətində Prezident İlham Əliyev qeyd edirdi: "Vaxtilə əfsanə kimi görünən bu layihə artıq gerçəklikdir... Çox əlamətdar hadisədir ki, Azərbaycan neftinin Ceyhan terminalına daxil olması Respublika Gününə təsadüf etdi. Bu hadisə də böyük rəmzi xarakter daşıyır. Çünki Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin rolu danılmazdır və çox əhəmiyyətlidir" [37].

Bununla da tikintisi uğrunda Azərbaycanın gərgin mübarizə apardığı və neft strategiyasının mühüm tərkib hissəsi olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan ƏİBK fəaliyyətə başladı. "Mərkəzi Azəri" platformasından çıxarılmış neftlə yüklənmiş ilk tanker iyunun 4-də Ceyhan limanından yola düşdü.

İyulun 13-də Ceyhan terminalında Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentlərinin iştirakı ilə BTC-nin istifadəyə verilməsinə həsr olunmuş təntənəli mərasim keçirildi. Açılış mərasimində çıxış edən "BP" şirkətinin prezidenti C.Braun bildirdi ki, "4 milyard dollarlıq sərmayənin qoyulması nəticəsində başa çatan" bu layihə "12 illik işin nəticəsidir" [38].

Göründüyü kimi, BTC ƏİBK layihəsinin hazırlanması və reallaşdırılması prosesi üzünmüddətli gərgin müzakirələr və danışıqlar mərhələsindən keçdi. Boru kəməri marşrutunun seçilməsi, texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının hazırlanması, tranzit ölkələrlə maraqların uzlaşdırılması və müvafiq sazişlərin imzalanması Azərbaycan hökumətinin böyük diplomatik

məharət, siyasi uzaqgörənlik və qətiyyət, ardıcıl səylər göstərməsi sayəsində mümkün oldu.

Beləliklə, regionda kəsişən geoiqtisadi və geosiyasi maraqları nəzərə alan Azərbaycan ilk növbədə öz mənafelərini qorumağı bacararaq Şimal, Qərb və BTC boru kəmərlərindən ibarət şaxələndirilmiş, etibarlı və dayanıqlı neft ixracı sistemini yarada bildi. Tərəfdaşları ilə səmərəli və məqsədyönlü əməkdaşlığı Azərbaycanı hər hansı tranzit ölkənin süni asılılığından sığortalayaraq, karbohidrogen ehtiyatlarının ixracı sahəsində qarşıya qoyulan vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsinə imkan verdi. Azərbaycanın Xəzər sektorunda hasil olunan xam nefti Aralıq və Qara dəniz limanlarına daşıyan üç kəmərin hər biri regionun həyatında mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edən marşrut kimi fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan neftinin əsas hissəsi BTC ilə nəql olunur. Eyni zamanda, BTC və Qərb boru kəmərləri Mərkəzi Asiya ölkələrindən neftin dünya bazarlarına çatdırılmasında tranzit marşrut kimi böyük potensiala malikdir. Bu baxımdan həmin infrastruktur xətləri yalnız Azərbaycanın deyil, habelə Şərq-Qərb enerji və nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizinin inkişafına, daha geniş coğrafi məkanda sosial-iqtisadi tərəqqiyə, siyasi və strateji təhlükəsizliyə sanballı töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan. – 1993, 2 dekabr.
2. Xalq qəzeti. – 1997, 14 avqust.
3. Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. IV kitab. Bakı, 1997, s. 112-113.
4. Yenə orada, s. 57.
5. Azərbaycan. - 1995, 11 oktyabr.
6. Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. IV kitab, s. 59.
7. Əsrin müqaviləsi. Bakı, 1996, s.94.
8. Yenə orada, s.99-110.
9. Алиев И. Каспийская нефть Азербайджана. М.: 2003, с.426.
10. Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. IV kitab, s.176-177.
11. Yenə orada, s.179.
12. Azərbaycan. – 1997, 26 oktyabr.
13. Xalq qəzeti. – 1998, 3 mart.
14. Mülkiyyət. - 1999, 16-25 mart.
15. Xalq qəzeti. - 1999, 18 aprel.
16. Xalq qəzeti. - 1999, 20 aprel.
17. Mülkiyyət. – 1998, 17-24 noyabr.; Mülkiyyət. – 1999, 20-27 aprel. ; Xalq qəzeti.

- 1999, 20 aprel.
18. Mülkiyyət. – 1999, 20-27 aprel.
19. Xalq qəzeti. – 1999, 18 aprel.
20. Əsrin müqaviləsi, s.65, 78.
21.Heydər Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. IV kitab, s.148.
22.Алиев Н., Мирзоев М., Шахбазов Э. ОЭТ Баку-Тбилиси-Джейхан: от видения к реальности. Баку:2001, с.24.
23.Алиев Н. , Мирзоев М., Шахбазов Э. Указ. соч., с.35.
24.Əsrin müqaviləsi, s.65-66.
25.Xalq qəzeti. – 1997, 14 avqust.
26. Mülkiyyət. – 1998, 31 mart-7 aprel.; Вышка. - 1998, 17 апреля.
27. Mülkiyyət. – 1998, 27 oktyabr – 3 noyabr.
28.Yenə orada.
29. Xalq qəzeti. - 1998, 30 oktyabr.
30. Mülkiyyət. – 1999, 6- 13 aprel.
31. Mülkiyyət. – 1999, 25 may-1 iyun.
32. Xalq qəzeti. – 1999, 19 noyabr.
33. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. İyirmi altıncı kitab. Bakı, 2008, s. 37.
34.Алиев Н., Мирзоев М., Шахбазов Э. Указ. соч., с.58.
35. Алиев И. Указ. соч., с.509.
36. Xalq qəzeti. – 2005, 26 may.
37. Əliyev İlham. İnkişaf – məqsədimizdir. On yeddinci kitab. Bakı, 2014, s. 173.
38. Xalq qəzeti. - 2006, 14 iyul.

PHYSIOLOGICAL STUDY OF STUDENTS AND THE IMPACT OF RESULTS ON THEIR ACHIEVEMENTS

TƏLƏBƏLƏRIN FIZIOLOJI ASPEKTDƏN ARAŞDIRILMASI VƏ NƏTICƏLƏRIN ONLARIN NAILIYYƏTLƏRININ ƏLDƏ EDILMƏSINƏ TƏSIRI

Gulshen Fakhraddin Novruzova
ASPU, SRC, Senior Researcher of Applied Research Department,
Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education

https://orcid.orq/0000-0002-1765-0996

ABSTRACT

In modern times, health issues are one of the important factors in terms of improving the quality of education. Assessment of important parameters is mainly carried out in the development of many projects in global education practices. Assessment of pedagogical, psychological and physiological indicators stands out as an influential force for the achievements of learners in the educational process. From this point of view, conducting a large number of studies allows timely removal of obstacles and improves quality, prevents developmental delay. Based on this, a physiological study of learners has been conducted in this study. The aim was to determine the influence of physiological analysis of students' health on the results of their educational achievements.

The study is based on a general blood test, blood pressure measurement and eye examination. The results are presented in documents (forms, cards).

Blood tests (general analysis of blood and blood pressure) and eye examination of students of 303rd group majoring in History Teaching at the Faculty of History and Geography of the ASPU were carried out. Of course, this list could be expanded, but we were satisfied and analyzed the results.

The results of the students' blood tests - general blood analysis and blood pressure measurement were conducted by Turan Huseynova, a clinical doctor-laboratory assistant of the city polyclinic No. 29.

During the study of the physiological health of students, the medical staff of the “Dunyagoz” clinic performed eye examination and analysis of the results, and if any problem was found, doctors of the clinic gave advice on how to overcome it.

Note. Thanks to the initiative of the university administration, the medical staff of the “Dunyagoz” clinic implemented this process, helping hundreds of people take care of their health and eliminate the negative impact on the quality of education at this old educational institution.

According to the results of the analysis of physiological studies, the results of student achievements were revealed. The conclusion we draw from this article is that the results obtained from the physiological study of students

- can be taken into account during organization of training;
- can prevent problems that can arise when monitoring student health and does not allow negative impact on the quality of education.

As a result, problems were found during blood tests (general analysis of blood and blood pressure) evaluation and eye examination of students of the 303rd group majoring in History Teaching at the Faculty of History and Geography of the Azerbaijan State Pedagogical University.

Finally, all the results obtained from physiological examinations of students are placed in the students’ portfolios and were taken into account during organization of training. Thus, the results had such a key role in quality assurance as well.

The directions and recommendations provided by doctors and teachers during the study on overcoming the existing problems will make a positive impact on the quality of students' education and will play a decisive role in improving the results.

Keywords: quality, health, achievement, education, analysis

Gülşən Fəxrəddin qızı Novruzova
ADPU, ETM, Tətbiqi tədqiqatlar bölməsinin böyük elmi işçisi,
İbtidai təhsilin pedaqogikası kafedrasının dosenti
gulshen.novruzova2015@yandex.ru
https://orcid.orq/0000-0002-1765-0996

Müasir dövrdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından vacib komponentlər içərisində sağlamlıq məsələlər də mühüm yer alır. Beynəlxalq təhsildə, əsasən, bir çox layihələr işlənərkən önəmli parametrlərin dəyərləndirilməsi həyata keçirilir. Pedaqoji, psixoloji və fizioloji parametrlərin dəyərləndirilməsi təhsil prosesində öyrənənlərin nailiyyətlərinin əldə edilməsində təsiredici qüvvə olaraq önə çıxarılır. Bu baxımdan bir çox araşdırmaların aparılması yaranan maneələrin vaxtında aradan qaldırılmasına və keyfiyyətin artırılmasına imkan yaradır, inkişafın ləngiməsinə mane olar. Bunu əldə əsas götürərək bu tədqiqatda öyrənənlərin fizioloji aspektdən araşdırılması həyata keçirilmişdir. Məqsəd tələbələrin sağlamlığının fizioloji aspektdən təhlilinin onun təlim nailiyyətlərinin nəticələrinə təsirini müəyyənləşdirmək olmuşdur.

Araşdırmalar qanın ümumi analizinə, qan təzyiqinin ölçülməsinə və gözün müayinəsinin aparılmasına əsaslanaraq nəticələri sənədlərdə (blank, kart) göstərilmişdir. (Araşdırmalar qanın ümumi analizinə, arterial təzyiqinin ölçülməsinə və gözün müayinəsinin aparılmasına əsaslanır, nəticələri isə sənədlərdə (blank, kart) göstərilir.

ADPU-nun "Tarix və coğrafiya" fakültəsinin tarix müəllimliyi ixtisası üzrə 303–cü qrup tələbələrinin qan təhlilləri (qanın ümumi analizi və qan təzyiqi) və gözün müayinəsi aparılmışdır. Bu dairəni genişləndirmək olardı, təbii,amma bununla kifayətlənərək nəticələrin təhlillərini həyata keçirdik. (Təbii ki, bu siyahını genişləndirmək olardı, lakin bununla kifayətlənərək nəticələrin təhlillərini həyata keçirdik.)

Tələbələrin qan təhlilləri ilə bağlı nəticələrin - qanın ümumi analizi və qan təzyiqinin ölçülməsi 29 saylı şəhər poliklinikasının klinik həkim-laborantı Turan Hüseynova tərəfindən aparılmışdır.

Tələbələrin fizioloji aspektdən sağlamlığının tədqiqi zamanı "Dünyagöz" klinikasının tibbi heyəti tərəfindən gözlərin yoxlanılması və nəticələrin təhlili, problem aşkar edilərsə, aradan qaldırılması üçün həkim tövsiyələri həyata keçirilmişdir.

Qeyd.Universitet rəhbərliyinin göstərilən təşəbbüsü təqdir etməsi sayəsində "Dünyagöz" klinikasının tibbi heyətinə bu prosesi həyata keçirməklə yüzlərlə insanın bu qocaman təhsil ocağında öz sağlamlığını diqqətdə saxlamasına və təhsilin keyfiyyətinə mənfi təsirinin aradan qaldırılmasına yardım etməkdə imkan yaratmışlar.

Tələbə nailiyyətlərinin nəticələrinin fizioloji aspektdən araşdırılmasına dair təhlillərin nəticələri müəyyənləşdirilmişdir.Bu məqalədə gəldiyimiz qənaət ondan ibarətdir ki, tələbələrin fizioloji aspektlən araşdırılmasından alınan nəticələr

- təlimin təşkilində nəzərə alına bilər;
- tələbələrin sağlamlığının izlənilərək yarana biləcək problemlərin qarşısını alar və təlimin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərilməsinə yol verməz.

Nəticədə, ADPU-nun “Tarix və coğrafiya” fakültəsinin tarix müəllimliyi ixtisası üzrə 303–cü qrup tələbələrinin qan təhlilləri (qanın ümumi analizi və qan təzyiqi) və gözün müayinəsi zamanı problemlər aşkarlanmışdır.

Yekun olaraq tələbələrin fizioloji baxımdan araşdırılması zamanı əldə edilən nəticələrin tələbələrin portfoliosunun yaradılaraq orada yerləşdirilməsi və təlimin təşkili zamanı nəzərə alınması keyfiyyətin təmin olunmasında əsaslı rol oynayar.

Araşdırma zamanı mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasında həkim və müəllimlər tərəfindən verilən istiqamət və tövsiyələr tələbələrin təhsilinin keyfiyyətinə təsirində öz müsbət rolunu müəyyənləşdirəcək, nəticələrin yüksəldilməsində həlledici rol oynayacaqdır.

Açar sözlər: keyfiyyət, sağlamlıq, nailiyyət, təhsil, təhlil

https://orcid.org/0000-0002-1765-0996

Tələbələrin fizioloji aspektdən araşdırılması və nəticələrin onların nailiyyətlərinin əldə edilməsinə təsiri

Gülşən Fəxrəddin qızı Novruzova
ADPU,ETM , Tədbiqi tədqiqatlar bölməsinin boyük elmi işçisi,
İbtidai təhsilin pedaqogikası kafedrasının dosenti
gulshen.novruzova2015@yandex.ru

Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu vətəndaşların Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş təhsil hüququnun təmin edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini və təhsil fəaliyyətinin tənzimlənməsinin ümumi şərtlərini müəyyən edir, təhsilin ayrı-ayrı pillələri üzrə müvafiq qanunların və digər normativ hüquqi aktların qəbul edilməsində baza rolunu oynayır.Onun 4-cü maddəsində deyilir ki, 4.0. Azərbaycan Respublikasında təhsilin əsas məqsədi 4.0.1. Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadiq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirməkdir.

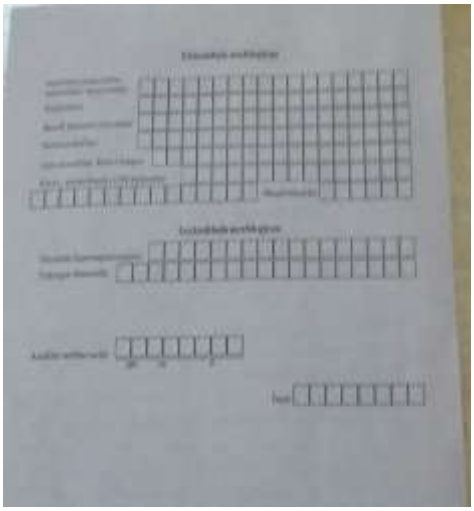
Cəmiyyətimizin təhsil ocaqlarında əsas vəzifəmiz olaraq şəxsiyyət yetişdirmək üçün müxtəlif yanaşmalar baxımından bəzi təhlillərin aparılması zərurəti yaranır.Tədqiqat zamanı ali təhsil ocağımızın tələbə nailiyyətlərinin nəticələrinin pedaqoji,psixoloji və fizioloji aspektdən təhlili və təhsilin keyfiyyətində rolu məsələsinə dair araşdırmanı icra edəcək, nəticə və təkliflər müəyyənləşdirəcəyik.

Müasir dövrdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından vacib komponentlər içərisində saglamlıq məsələləri yer alır.Dünya təcrübəsinə əsasən bir çox layihələr işlənərkən önəmli parametrlərin dəyərləndirilməsi həyata keçirilir.Psixoloji və fizioloji parametrlərin dəyərləndirilməsi öyrənənlərin nailiyyətlərinin əldə edilməsində təsiredici qüvvəyə malikdir. Bu baxımdan bir çox araşdırmaların aparılması yaranan maneələrin aradan qaldırılması imkanını vaxtında yaradar və keyfiyyətin artırılmasını ləngitməz. Buna əsasən öyrənənlərin fizioloji aspektdən müayinəsi həyata keçirilmişdir. Məqsəd tələbələrin sağlalığının fizioloji

aspektdən təhlilinin onun təlim nailiyyətlərinin nəticələrinə təsirini müəyyənləşdirmək olmuşdur.

Araşdırmalar qanın ümumi analizinə və gözün müayinəsinə dair sənədlərdəki (blank,kart) parametrlər əsasında aparılmışdır.

-Qanın ümumi analizi blankı.

- gözün müayinə kartı

ADPU-nun tələbələrinin qan təhlilləri, arterial təzyiqin ölçülməsi və gözün müayinəsi aparılmışdır.

-tələbələrin qan təhlilləri -qanın ümumi analizi 29 saylı şəhər poliklinikasının klinik həkim - laborantı Turan Hüseynova tərəfindən aparılmişdır ;

-arterial təzyiqinin ölçülməsi ilə bağlı nəticələr İnsan və heyvan fiziologiyası kafedrasının müəllimi Səadət Qəmbərova tərəfindən həyata keçirilmişdir.

-tələbələrin fizioloji aspektdən sağlamlığının tədqiqi zamanı "Dünyagöz" klinikasının tibbi heyyəti tərəfindən gözlərin yoxlanılması və nəticələrin təhlili, problem aşkar edilərsə, aradan qaldırılması üçün həkim tövsiyələri həyata keçirilmişdir.

Qeyd. Universitetin rəhbərliyinin göstərilən təşəbbüsün təqdiri sayəsində "Dünyagöz" klinikasının tibbi heyyəti bu prosesi həyata keçirməklə yüzlərlə insanın bu qocaman təhsil ocağında öz sağlamlıqlarını diqqətdə saxlamalarına və təhsilin keyfiyyətinə mənfi təsirinin aradan qaldırılmasına yardım etməkdə imkan yaratmışlar.

	"Tibbi müayinələrin nəticələri.			
№	Tələbənin adı, soyadı	Arterial təzyiq	Qanın analizi	Gözun müayinəsi
1	Əhmədova Gülnaz	110-40	Hb Norma deyil	Norma
2	Səmədzadə Brilyant	110-50	Hb Norma deyil	Norma
3	Qəhrəmanova Aybəniz	100-70	Hb Norma deyil	Norma
4	Əliyev Qurbanəli	110-60	Hb Norma deyil	Miyopi
5	Murtuzayev Hüseyn	130-70	Norma	Hipermetrop
6	Aslanov Ceyhun	120-80	Norma	Norma
7	Rəhimov Əlvida	110-60	Hb Norma deyil	Astiqmat
8	Nəcəfli Dilşad	100-60	Hb Norma deyil	Norma
9	Əhmədova Kifayət	120-80	Norma	Astiqmat
10	BayramovaTəhminə	110-70	Hb Norma deyil	Miyopi
11	Bəşirov Taleh	110-70	Hb Norma deyil	Miyopi
12	Həsənov Natiq	120-80	Norma	Norma
13	Əhədzadə Murad	130-90	Norma	Norma
14	Cəfərli Günel	120-80	Norma	Miyopi
15	Süleymanova Şanba.	110-70	Hb Norma deyil	Norma
16	Xancanova Hüsniyyə	120-80	Norma	Norma
17	Rəhimova Firuzə	110-70	Hb Norma deyil	Norma
18	Tapdıqlı Nərmin	120-80	Norma	Norma
19	Hüseynov Cahangir	120-80	Norma	Norma
20	Əmirli Nilufər	120-80	Norma	Norma

Göründüyü kimi,

-Arterial təzyiq- 4 nəfərdə norma deyil

-Qanın analizi- 10 nəfərdə norma deyil

-Gözun müayinəsi- 7 nəfərdə norma deyil

Tibbi müayinələrin nəticələri ilə bağlı tələbələr həkimlərə yönləndirilmişlər.

Nəticələr və təkliflər:

Tələbə nailiyyətlərinin nəticələrinin fizioloji aspektdən araşdırılmasına dair təhlillərin nəticələri müəyyənləşdirilmişdir. Bu məqalədə gəldiyimiz qənaət ondan ibarətdir ki, tələbələrin fizioloji aspektlən araşdırılmasından alınan nəticələr təlimin təşkilində nəzərə alına bilər:

- tələbələrin sağlamlığının izlənilməsi yarana biləcək problemlərin qarşısını alar və təlimin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərilməsinə yol verməz.

-yekun olaraq tələbələrin fizioloji baxımdan araşdırılması zamanı əldə edilən nəticələrin tələbələrin portfoliosunda yerləşdirilməsi və təlimin təşkili zamanı nəzərə alınması keyfiyyətin təmin olunmasında əsaslı rol oynayar.
- araşdırma zamanı tələbələrin tibbi müayinələrinin nəticələrində problemləri olanlar onların aradan qaldırılmasında həkim və müəllimlərin tərəfindən verilən istiqamət və tövsiyələr əsasında sağlamlaşdırılır.Bu işlər tələbələrin təhsilinin keyfiyyətinə təsirində öz müsbət rolunu müəyyənləşdirir,tələbələrdə də özlərinə qarşı məsuliyyət hissini artırır.

Qeyd. İbtidai təhsil dövrünün uşaqların fizioloji və xarakter olaraq formalaşmağa başlandığı dövr kimi önəmli olduğunu nəzərə alaraq bu yaşdan etibarən təlim zamanı əzələlərin daha işlək olmasını və uşaqların psixomotor bacarıqlara malik vərdişlərə yiyələnlməsinin vacibliyini vurğulamaq önəmlidir. Rusiya və Avropanın təcrübəsinə istinad edərək uyğun bilinən əlverişli təlim şəraiti də nəzərə alınmaqla milli mənəvi dəyərlərimizə söykənərək yerli şəraitə uyğun, uğurlu təlim mühitini əks etdirən və əlverişli erqanomikası olan təhsil mühitinin yaradılacağını düşünərək təkliflər verəcəyik.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1.Azərbaycan Respublikasının Təhsil Haqqında Qanunu. 19 iyun 2009-cu il .
2.Əhmədov A.,Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr. Ümumi təhsil sistemində kurikulum islahatı: real nəticələrə doğru, Bakı 2011
3. Mehrabov A.Pedaqoji texnologiyalar. Bakı 2006
4.Mehrabov A.O. Psixopedaqoji tədqiqatların müəllim hazırlığında rolu. // Təhsil problemləri, 2013
5.Mehrabov A.O. İlkin müəllim hazırlığında təhsi-tədqiqat-innovasiya mərkəzlərinin rolu. // Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri. 2013
6.Mehrabov A.O. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2010,
7.Mehrabov A.O. İnformasiyalı cəmiyyətdə kompetensiyaların reallaşdırılmasının psixopedaqoji əsasları. // Azərbaycan məktəbi, Bakı, 2008, №3,
8.Mehrabov A.O.Təhsilin texnolojiləşdirilməsi zamanın tələbidir.//Təhsil problemləri, Bakı: 2007, №33-34
9. Sağlam təhsil "Sinif gigiyenası" STTM.Bakı,2015
10.Əlizadə Ə, Əlizadə H. Yeni pedaqoji təfəkkür: psixopedaqogikaya giriş. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2008
11.Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı "Pedaqogika", 2004
12.Əlizadə Ə.Ə.,Bayramov Ə.S., Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Çinar-çap" 2002
13.Abbasov Ə.M. Təhsil islahatı və kurikulumların hazırlanması problemi. // ARTPİ- nin Elmi Əsərləri, Bakı, 2005, №1
14.Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika. Bakı: 2003
15.Həmzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı, "Maarif", 1991
16.Süleymanova A.,Təhsilin Əsasları, Təhsil nəşriyyatı,Bakı-2014
17.Veysova Z. "Fəal /interaktiv təlim: təcrübəsi" müəllim üçün vəsait, Bakı 2007

18.Mentorlar üçün metodik vəsait, 2015.
19.Зимняя И. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека. // Высшее образование сегодня, 2005, №1.
20.http://evolkov.net/questions/Zagashev.I.Question.skill.html
21.http://mycv.az/news/show/dinleme-bacarigina-nece-yiyelenmek-olar
22.http://gultekinmustafayeva.blogspot.com/2014/05/ibtidai-sinif-mullimlrinin-peskarlgnn.html
23. http://mttm.edu.az/az/layih%C9%99-haqqinda/
24. http://www.serkanozkan.com.tr/Icerik.aspx?id=19
25.http://www.pegem.net/akademi/kongrebildiri_detay.aspx?id=5496

COMMON VOCABULARY PROBLEM AMONG TURKISH PEOPLES

Gurbanly Nargiz Cherkez qizi

Azerbaijan, Baku, Azerbaijan University of Languages

ABSTRACT

With regard to the creation of a common Turkish language, the creation of a common Turkish lexical system, or rather a dictionary fund of this language, is considered to be the main problem. It is clear that for any language to function, its words must first be in the middle. It is absurd to speak a language without words and lexical units. What words should those who speak a common Turkish language use? Those looking for an answer to this question offer different ways. The general conclusion of most of these proposals is that before looking for new words for the common Turkish language, it is necessary to think about the use of words that have been used so far in the Turkish language.

The creation of a common vocabulary, of course, requires a deeper study of the issue of mutual enrichment of Turkish languages. It is necessary to find out what words are currently spoken in Turkish. If this is done, it will probably be possible to define some criteria for the selection of dictionary units.

Today, Turkish is a language spoken in a large geographical area - not only in Anatolia and the Balkans, Turkestan and Siberia, but all over the world through Turks who go to Europe, America and Australia for certain purposes. There is no doubt that Turkish language plays an important role in bringing together different Turkic languages today. Today, many words are being translated from Turkish into other Turkic languages.

Since it is important to systematically study the words that pass from each other in the formation of a common vocabulary, it is necessary to look at this issue on the basis of the interaction of Azerbaijani and Turkish languagues, to look at the type of words that have recently passed from Turkish to Azerbaijani. It should be noted that some of the words are used in our modern language and are in the process of using now.

The research shows that there is a clear tendency to borrow words from Turkish in Azerbaijani, Kazakh and other related languages. But it would be wrong to say that all words of Turkish origin, whether in Azerbaijani, Kazakh or other related languages, are borrowed only from Turkish. The facts show that some of the words that have recently entered the Azerbaijani literary language are archaisms developed in our literary monuments, and others are dialectisms used in the vernacular in some regions.

Keywords: Azerbaijani Turkish, Turkish Turkish, common Turkish language, common dictionary, mutual enrichment of languages, derived words

LİZİNQİN YARANMASI ZƏRURƏTİ VƏ ÖLKƏLƏRİN İQTİSADİYYATINDA ROLU

THE NEED FOR LEASING AND ITS ROLE IN THE ECONOMY

НЕОБХОДИМОСТЬ ЛИЗИНГА И ЕГО РОЛЬ В ЭКОНОМИКЕ

Günel SƏFƏROVA

Odlar Yurdu Universitetinin doktorantı

Orcid: 0000-0002-9507-0401

XÜLASƏ

Bu məqalədə iqtisadiyyatın müasir inkişaf mərhələsində bütün ölkələr iqtisadi dinamikaya nail olmaq üçün müxtəlif vasitə və üsullardan istifadə edirlər. Bunlardan biri də maliyyə sektorunun və onun ayrı-ayrı seqmentlərinin daimi olaraq inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsidir. Belə seqmentlərdən biri də lizinq bazarıdır. Lizinq münasibətlərinin inkişafı, onun genişləndirilməsi iqtisadiyyatda müsbət meyllər yaradan amillərdəndir.

Aşar sözlər: lizinq əməliyyatları, investisiya, inkişaf və.s.

SUMMARY

In this article, at the present stage of economic development, all countries use different tools and methods to achieve economic dynamics. One of them is the constant development and improvement of the financial sector and its individual segments. One of such segments is the leasing market. The development of leasing relations and their expansion are some of the factors creating positive trends in the economy.

Keywords: leasing operations, investments, development

РЕЗЮМЕ

В этой статье на современном этапе экономического развития все страны используют разные инструменты и методы для достижения экономической динамики. Одним из них является постоянное развитие и совершенствование финансового сектора и его отдельных сегментов. Одним из таких сегментов является лизинговый рынок. Развитие лизинговых отношений и их расширение являются одними из факторов, создающих позитивные тенденции в экономике.

.

Ключевые слова: лизинговые операции, инвестиции, развитие

İqtisadiyyatın müasir inkişaf mərhələsində lizinq çoxşaxəli parametrlərə malik olan və iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayan bir element kimi tətbiq olunur. Müasir dünyada lizinq müxtəlif iqtisadi əməliyyatlara investisiya qoyuluşunun bir forması kimi, kredit

əməliyyatlarının spesifik forması kimi, istehsal proseslərinin genişləndirilməsi və modernləşməsində tətbiq edilən xüsusi bir vasitə kimi, sahibkarlıq fəaliyyətinin bir növü, biznes fəaliyyətini xüsusi növü və s. kimi istifadə edilir. Qeyd edilən çoxsaylı iqtisadi parametrlərə malik olduğuna görə, yüksək səviyyədə iqtisadi səmərə verdiyinə görə, əməliyyatın iştirakçılarının hər biri üçün zəruri vasitə olduğuna görə lizinq əməliyyatlarının ölçüləri, sərhədləri, əhatə dairəsi və s. daimi olaraq genişlənməkdədir.

Malik olduğu iqtisadi mahiyyət və məzmununa görə lizinq əməliyyatlarının izahına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Rus alimləri olan Leonid Stepanoviç Taraseviç və Aleksandr İvanoviç Dobrının öz əsərlərində lizinqi kreditləşmənin müasir formalarından biri kimi qiymətləndirirdilər. (1, s 411)

Digər rus alimi O.İ.Lavruşin lizinq əməliyyatlarını malik olduğu digər iqtisadi mahiyyətinə görə "kredit-icarə" adlandırırdı. İqtisadi ədəbiyyatlarda tez-tez rast gəlinən mühüm yanaşmalardan biri lizinqin birbaş investisiyalara aid edilməsidir. Bellə yanaşmaya rus alimləri olan V.İ.Vidyapinin və Q.P.Juravlyovun əsəsrlərində rast gəlinir. (2, s 69)

Lizinq əməliyyatlarının getdikcə inkişaf edən iqtisadiyyatda daha çox istifadə edilməsi, onun sərhədlərinin, əhatə dairəsinin böyüməsi bu əməliyyat növünü bazar infrastrukturunda zəruri elementinə çevirmişdir. Belə bir yanaşmaya rus alimi K.R.Tahirbəyovun əsərlərində rast gəlinir (4, s 126).

Lizinq bir çox əlamətlərinə və prinsiplərinə görə investisiyaya, kreditə və icarə əməliyyatlarına uyğun və oxşardır. Belə oxşarlıq və uyğunluq əlamətlərinə münasibətdə yanaşmanı əsas götürərək azərbaycanlı iqtisadçı alim M.M.Bağırov lizinqi əmlakın icarəsi əməliyyatı adlandırır. (3, s 299)

Qeyd edilən yanaşmaların hər birinin məntiqə uyğun əsası vardır. Lizinqin kreditləşmənin müasir formalarından biri kimi izah olunması ona əsaslanır ki, lizinq əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prinsipləri, yəni, ödənişlik, müddətlilik, qaytarılma, məqsədlilik və təminatlılıq prinsipləri eyni ilə kreditləşmə əməliyyatlarında olduğu kimidir.

Lizinqin meydana gəlməsi şəraiti, zərurəti və coğrafi məkanı barədə də tədqiqatçıların fikri eyniyyət təşkil etmir. Bu baxımdan da demək olar ki, tarixi mənbələrdə lizinqin ilk meydana gəlməsi məkanı kimi Qədim Romanı, Mesopotomiyanı, Qədim Misiri, orta dövr İngiltərəsini, Amerika Birləşmiş Ştatlarını və s. göstərirlər. Lakin bunlara baxmayaraq lizinqin yaranması zərurəti kimi tərəflərin lizinq obyektinə olan ehtiyaclarının əsas götürülməsi tarixi inkişafın heç bir dövründə dəyişməmişdir.

Bəzi mənbələrin əks etdirdiyinə görə lizinqin ilk əlamətlərinə Misir və Mesapotomiyada bizim eradan əvvəl beşinci minillikdə aparılan kirayə əməliyyatlarında rast gəlmək olurdu. (6, s 116)

Başqa bir mənbədə alimlər lizinqin ilk əlamətlərini Hammurapi qanunlarında, yəni bizim eradan əvvəl 1792-1750-ci illəri əhatə edən dövrlərdə tapırlar. Digər mənbələr isə lizinqin meydana gəlməsi və yayılması yeri kimi Qədim Romanı göstərirlər. Burada geniş yayılmış kirayə münasibətlərini lizinq münasibətlərinin ilkin forması hesab edirlər. Belə müqavilələr beş ildən çox olmayan bir müddətə bağlana bilərdi. Əsas şərti isə kirayədar tərəfindən daşınar və ya daşınmaz əmlakın digər tərəfə, yəni kirayəçiyə mənfəət əldə etmək məqsədilə verə bilməsindən ibarət idi. (5, s 50)

İngiltərədə lizinq inkişafında yeni bir mərhələ XIX əsrin sonlarında, daha doğrusu 1889-cu ildə traktorlar haqqında qanun qəbul edilməsi ilə başlandı. Bu qanun qəbul edilənə qədər

icarə-satış müqaviləsi icarə müqaviləsi sayılırdı. Bu müqavilənin əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddəti başa çatdığı halda icarəçi icarəyə verilən əmlaka mülkiyyət hüququnu əldə edirdi. Bu onun hüququ yox, vəzifəsi sayılırdı. Daha doğrusu bu mülkiyyət üzərində hüquq məcburi qaydada, mütləq icarəçiyə keçirdi. Qeyd edilən qanun qəbul edildikdən sonra isə icarə satqı müqaviləsi elə şərtlərlə müəyyən edildi ki, həmin şərtlərə görə icarəçi icarəyə verilən əmlakı satın ala bilərdi. Lakin bu onun vəzifəsi yox, hüquqi hesab edilirdi. Belə dəyişiklik nəticəsində ölkədə getdikcə lizinq bazarı daha da təkmilləşməyə doğru gedirdi.

XIX əsrdə ABŞ-da sənaye getdikcə inkişaf edir, mülkiyyət münasibətləri təkmilləşir və əhalinin eləcə də şirkətlərin tələbat səviyyəsi dəyişirdi. Elə bu münasibətlər fonunda da ABŞ-ın müxtəlif ştatlarında lizinqin müxtəlif variantları özündə əks etdirən formaları yaranırdı. Belə formalardan və daha çox yayılanlarından biri "Filadelfiya" forması idi. Bu formaya görə nəqliyyat avadanlıqlarının icarə müddəti başa çatdıqdan sonra icarəçi həmin avadanlıqlardan təkbaşına istifadə etmək hüququ qazanırdı. Belə bir forma trast müqaviləsi əsasında həyata keçirilirdi ki, onun da mahiyyəti icarəçiyə həmin avadanlıqlardan inhisarçı kimi, təkbaşına istifadə hüququ verirdi. Bu vəziyyət inhisarçılığın güclənməsinə və son nəticədə mənfi meyllərin yaranmasına gətirib çıxardı. Beləliklə də lizinqin mühüm növlərindən biri olan operativ lizinqin meydana gəlməsi qaydalarla formalaşdı.

XIX əsrin 70-ci illərində ABŞ-da Kleyton qanununun qəbul edilməsi lizinq əməliyyatlarının bazar qaydalarına uyğun həyata keçirilməsinə şərait yaratdı. Həmin dövrə qədər lizinq müqavilələrindən rəqabəti məhdudlaşdırma vasitəsi kimi istifadə olunurdu. Kleyton qanunu qəbul edildikdən sonra qiymət ayrı-seçkiliyi şəraitində, yəni qeyri-mükəmməl rəqabətin mövcud olduğu şəraitdə eyni əməliyyata müxtəlif səviyyəli qiymətin qoyulması qadağan edildi. Bununla da lizinqalanlar üçün əlverişli olmayan bir çox şərtlər ləğv olundu və lizinq bazarı daha da inkişaf etməyə başladı.

Həmin dövrlərdə ABŞ-da lizinqin sürətli inkişafını əks etdirən digər bir sahədəki fəaliyyət növü idi. Tarixi mənbələr göstərirdi ki, ABŞ-ın məşhur telefon şirkəti olan "Bell" (Bell Telephone Company) telefon aparatlarının geniş miqyasda yayılması üçün lizinqdən istifadə etmişdir. Şirkət öz telefon aparatlarının satışından daha çox onların lizinqə verilməsi vasitəsiylə gəlir götürəcəyinə inanır və 1877-ci ildə satışı ləğv edərək telefon aparatlarını öz müştərilərinə icarə verməyə başlamışdır.

Bir sıra tarixçilər və Avstriya tədqiqatçısı V.Xoyer öz əsərlərində məhz iqtisadi ədəbiyyatlarda lizinqin ilk dəfə işlədilməsini 1877-ci ildə həmin telefon şirkətinin apardığl əməliyyatlar nəticəsində baş verdiyini göstərirlər. (7, s 110).

Tədqiqatlar göstərir ki, lizinq əməliyyatlarının inkişaf etdirilməsində, onun iqtisadi fəaliyyət növü kimi formalaşmasında ABŞ-ın rolu əvəzsizdir. Bu əməliyyat növünün sturukturlaşması, idarəetmə mexanizminin təşkili və təkmilləşdirilməsi, müxtəlif mənbələr hesabına maliyyələşdirilmənin aparılması üsul, qayda formaları məhz bu ölkədə ötən əsrin ortalarından başlayaraq daha da geniş yayılmışdır. Mənbələrin sübut etdiyi kimi İkinci Dünya müharibəsindən sonra ABŞ-da lizinq əməliyyatları daha təkmil xarakter almışdır. Bunun bir neçə səbəbi vardır. Birinci səbəb ondan ibarət idi ki, ölkə iqtisadiyyyatı güclü inkişaf edirdi və iqtisadiyyyatın sahələrinin sürətli inkişafını təmin etmək üçün daha mütərəqqi maliyyələşmə üsulların tədbiq etmək zərurəti var idi. İkinci səbəb ondan ibarət idi ki, bu ölkədə -elmi texniki

inkişaf sürətlə gedirdi və bunun nəticəsində isə istehsalçılar öz texniki arsenalını yeniləmək məcburiyyətində qalırdılar.Bu prosesi uğurla idarə etmək üçün lizinq çox səmərəli vasitə idi. Üçüncü səbəb ondan ibarət idi ki, ölkədə sabit maliyyə bazarı və onun fonunda etibarlı kredit bazarı yaranmışdı ki, bu bazarın resurslarını səmərəli və etibarlı qaydada istifadə etmək üçün lizinq bazarı çox əlverişli idi.

Lizinqin təsərrüfatda böyük vüsət almasını və iqtisadiyyatda onun artım əhəmiyyətini görən ABŞ hökuməti lizinqin inkişafı, təşkili, təkmilləşdirilməsi ilə, əlaqədar zəruri dövlət proqramı qəbul etdi. Bu səbəbdən də bir çox alimlər ABŞ-ı lizinqin yeni bir sahibkarlıq fəaliyyəti növü, biznes növü kimi meydana gəlmisinin vətəni sayırlar.

Qeyd edilən şirkətin böyüməsi, onun tərəfdarlarının çoxalması, fəaliyyət sferasının genişlənməsi bu şirkətin ölkə xaricində də lizinq əməliyyatlarının aparılmasına şərait yaratdı. Onun xarici tərəfdaşlarla birgə fəaliyyəti nəticəsində lizinqin beynəlxalq forması, yəni lizinq əməliyyatı iştirakçılarından birinin, subyektlərdən birinin, xarici vətəndaş, firma, təşkilat və s. olduğu forması meydana gəldi. Nəticədə iqtisadi ədəbiyyatlarda lizinqin iki mühüm forması daxili və beynəlxalq lizinq anlayışları yer aldı. Bu proses nəticəsində "US Leasinq Corp" bir neçə xarici ölkədə öz firmalarını yaradaraq fəaliyyətini daha da genişləndirdi və bu fəaliyyətini adında əks etdirmək üçün şirkət " United States Leasinq İnternational İnc" adlanmağa başladı. Qısa müddət ərzində bu şirkət Kanadada, İngiltərədə, Almaniyada, Meksikada, Fransada, İtaliyada öz fəaliyyətini genişləndirdi.

1957-ci ildə Fransada ilk lizinq şirkəti olan " Sepafitcc" şirkəti yaradıldı. Onun təsisçisi " Banque del'indochine" bankı idi. 1962-ci ildə həmin şirkət "Lokalfrans" (Localf-rance) adlandırıldı və onun fəaliyyəti əsasən sənayə avadanlıqlarının icarəyə verilməsindən ibarət idi. Bu şirkətin yaranması və uğurlu fəaliyyəti Fransada lizinq bazarının sonrakı geniş inkişafını şərtləndirdi. Qısa müddət ərzində yəni 1962-1965-ci illərdə Fransada 30-a yaxın iri lizinq şirkəti yaradıldı. Sonrakı 20 il ərzində lizinq şirkətlərinin sayı ikiqat artaraq 60-a çatdı. Onların 1988-ci ildə bağladıqları lizinq müqavilələrinin illik dəyəri 60 milyard franka yaxın idi. Onların əsas istiqaməti maşın, avadanlıq və nəqliyyət vasitələrinin, yəni daşınan əmlakın lizinqə verilməsindən ibarət idi. Ölkədə lizinq şirkətlərinin yaranması böyük vüsət aldı. 1990-cı ilə artıq ölkədə 100-ə yaxın lizinq şirkəti fəaliyyət göstərirdi ki, onların çoxu konkret sayda əməliyyatlar apararaq lizinq bazarında ixtisaslaşmış şirkətlərə çevrilmişdilər. Bu ölkədə ixtisaslaşmış lizinq şirkətləri iqtisadiyyatın inkişafında müstəsna rola malik olmuşlar.Çünki dövlət iqtisadiyyatın sürətli inkişafına nail olmaq üçün lizinq əməliyyatlarından geniş istifadə etmiş, lizinq şirkətlərinin fəaliyyətini dəstəkləmiş, onlara müxtəlif yollarla köməklik göstərərək öz məqsədlərinə nail olmuşdur. Xüsusən də bu ölkədə regionların inkişaf etdirilməsində dövlət lizinqindən geniş miqyasda istifadə etmişdir. Bu ölkədə lizinq regionların inkişaf etdirilməsində dövlət proqramlarının mühüm elementi kimi təbliğ, təşviq olunmuş, bu fəaliyyət növü üzrə vergi güzəştləri tətbiq olunaraq onun geniş inkişafına nail olunmuşdur.

Lizinq əməliyyatlarından ölkə iqtisadiyyatınn inkişafında geniş istifadə edən Avropa dövlətlərindən biri İtaliyadır. Bu ölkədə lizinq şirkətləri ötən əsrin 50-ci illərinin sonu, 60-cı illərin əvvəllərində yaradılmağa başlamışdır. Mənbələrin məlumatına əsasən rəsmi surətdə qeydiyyatdan keçən ilk lizinq şirkəti İtaliyada 1963-cü ildə yaradılmışdır. (82, səh 219). Dövlətin bu biznes sahəsi üçün yaratdığı münbit şərait nəticəsində 20 il ərzində burada 2000-

dən çox lizinq şirkəti yaradılaraq fəaliyyət göstərmişdir. İtaliyanın bir neçə iri lizinq şirkətləri beynəlxalq lizinqlə məşğul olaraq daha geniş miqyasda fəaliyyət göstərmiş və səmərəli nəticələr əldə etmişlər. Onlara aşağıdakılar aid edilə bilər: "İtaliz", "Lokat", "Savalizinq", "Lokafit", "Gentrolizinq". Belə iri lizinq şirkətləri ölkədə və xaricdə fəaliyyət göstərən 30 mindən çox müəssisəyə müxtəlif lizinq xidmətləri təqdim edirdilər. (82, səh 116).

Dünya ölkələrində lizinqin meydana gəlməsi şəraitini və inkişafını təhlil etdikcə görürük ki, ötən əsrin ikinci yarısının əvvəllərindən, daha dəqiq desək 60-cı illərdən başlamış Amerikanın lizinq şirkətləri Asiya qitəsi ölkələrinə də nüfuz edərək lizinqin geniş yayılmasına səbəb olmuşlar. Məhz bunun nəticəsində lizinq əməliyyatları Asiyanın güclü dövlətlərindən biri olan Yaponiyanın iqtisadiyyatında geniş inkişaf tapmışdır. Bu ölkədə də lizinqin ən güclü inkişaf dövrü ötən əsrin 60-80-ci illərinə təsadüf edir. Həmin dövrdə iri lizinq şirkətlərinin sayı 10 mini ötərək demək olar ki, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrini əhatə etmişdir. Bu ölkədə lizinq spesifik xüsusiyyətlərə malik olmuşdur. Belə ki, lizinq şirkətləri bu xidmət növünə ehtiyacı olanlara kompleks xidmət göstərirdilər. Elə bu səbəbdən də bu ölkədə lizinq kompleks xidmətlər lizinqi adlandırılırdı. Kompleks xidmət lizinqini reallaşdırmaq üçün lizinqverən istifadəçiyə xidmətlər zərfini təqdim edirdi ki, burada da həm maliyyələşmə şərtləri, həm alqı-satqı, həm lizinqin digər şərtləri və hətta borcun həlli variantları da öz əksini tapırdı.

Lizinqin meydana gəlməsi ilə güclü inkişaf etdiyi digər bir ölkə Avstraliyadır. Son beş il ərzində yəni 2014-2018-ci illər ərzində bu ölkə lizinqin əsas kapitala olan məcmu investisiyalardakı payına görə dünyada birinci yerdə olmuşdur. 2014-cü ildə bu göstərici 33,47%, 2015-ci ildə 34,6%, 2016-cı ildə 34,8%, 2017-ci ildə 35,01%, 2018-ci ildə 35,32% olmuş, son beş ilin yekununa görə orta hesabla 34,64% təşkil etmişdir. Bu göstərici üzrə Avstraliya lizinqin güclü inkişaf etdiyi ölkələri, o cümlədən Kanadanı (26,95%) - 7,69%, Böyük Britaniyanı (26,60) - 8,04%, İsveçi(23,24%) - 11,4%, ABŞ-ı (22,52) - 12,12% qabaqlaır. Dünya lizinq bazarında formalaşan meyllər göstərir ki, 2014-2018-ci illər ərzində ölkələr üzrə bağlanmış lizinq müqavilələrinin həcminin ÜDM-ə nisbətində ilk yerləri Böyük Britaniya, Almaniya, Danimarka, ABŞ, lizinqin əsas kapitala olan məcmu investisiyalardakı payına görə ilk yerləri Avstraliya, Kanada, Böyük Britaniya, İsveç, ABŞ, bağlanmış lizinq müqavilələrinin dəyər dinamikasına görə ilk yerləri Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa, İtaliya, İsveç tuturlar. Qeyd edilən əsas göstəricilər üzrə ölkələrin reytinqdə yer alması elə lizinq əməliyyatlarının iki mühüm mərkəzinin ABŞ və Avropa olduğunu göstərir.

Lizinqin ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafındakı rolu nəzərə alınaraq, bu fəaliyyət növünün beynəlxalq miqyasda tənzimlənməsi məqsədilə 1988-ci ildə Beynəlxalq Maliyyə Lizinqi üzrə Ottava Konvensiyası qəbul olunmuşdur. Bu konvensiyanın qəbul edilməsində məqsəd lizinq üzrə vahid norma və qaydaların tətbiq edilməsi olmuşdur.

Lizinq əməliyyatlarına dünya ictimaiyyəti tərəfindən böyük diqqət ayrılmasının ən əsas səbəbi lizinqin iqtisadiyyatdakı rolu ilə bağlıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin praktikasında lizinq maliyyə resurslarının səfərbər edilməsində, həm də real və maliyə sektorlarının qarşılıqlı şəkildə kompleks inkişaf etdirilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu əməliyyat növü həm mahiyyətinə, həm də strukturuna görə əvəzolunmaz bir alət kimi istehsal investisiyalarını və digər maliyyələşmə mənbələrini özündə birləşdirir, iqtisadi inkişafın təmin edilməsində

multiplikativ effekt yaradır. Bu əməliyyatlar bir qayda olaraq banklar, digər maliyyə qurumları və ixtisaslaşmış lizinq şirkətləri tərəfindən həyata keçirilir.

Lizinq əməliyyatları hal-hazırda beynəlxalq miqyasda qəbul olunmuş qaydalar əsasında dünya ölkələrinin əksəriyyətində icra olunur. Bu əməliyyatlar inkişaf etmiş ölkələrdə investisiyaların maliyyələşmə mənbəyi kimi, kreditlərdən istifadənin iri, geniş poliqonu kimi, sərbəst pul vəsaitlərinin etibarlı dövriyyəyə cəlb olunması və s. vasitəsi kimi geniş istifadə edilir. Bu əməliyyatlar vasitəsilə yeni texnika və texnologiyalar istehsal prosesinə asanlıqla cəlb edilir, kapital tutumu texnika və texnologiyalar real sektorda uğurla tətbiq edilir.

İqtisadiyyatda lizinqin rolunun getdikcə artması, onun əhatə dairəsinin genişlənməsi, mühüm iqtisadi xarakter alması bu fəaliyyət növünü ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin müəyyən edilməsində zəruri göstəricilərdən birinə çevirmişdir.

Lizinq əməliyyatlarının iqtisadiyyatda rolunu müəyyən edən çoxsaylı parametrlər mövcuddur. Bunlar hər şeydən əvvəl bu əməliyyatın investisiya prosesində və eyni zamanda maliyyə sektorunda vasitəçiliyin inkişaf etdirilməsi faktoru ilə əlaqədardır. Lizinq əməliyyatlarında investisiyalardan istifadə edilməsi üçün bu tip vəsaitlərin istifadəsi üzrə qərarın qəbul edilməsi, seçilmiş istiqamətdə məqsədin müəyyən edilməsi, investisiya qoyulacaq lizinq obyektinin seçilməsi, əməliyyatın təşkili, tənzimlənməsi, idarə edilməsi və nəticələrin qiymətləndirilməsi kimi mühüm məsələlərin həlli məhz lizinqin rolu ilə əlaqədardır. Məhz bu əməliyyat, yəni lizinq əməliyyatı vasitəsilə sərbəst pul vəsaitləri və digər mənbəli maliyyə vəsaitləri real sektorda uzunmüddətli aktivlərə çevrilərək yeni dəyər yaratmaq mənbəyinə çevrilirlər. Lizinq əməliyyatlarının iqtisadiyyatdakı rolunu müəyyən edən mühüm parametrlərdən biri də ondan ibarətdir ki, bu əməliyyat vasitəsilə az məbləğdə maliyyə vəsaiti sərf etməklə, külli miqdarda texnika, avadanlıq, qurğu, binalar, torpaq və s. hərəkə gətirilə bilir, istehsal prosesinə qoşulur, dəyər yaratma mənbəyinə çevrilir. Bu əməliyyat vasitəsilə yenə də az məsrəflərlə yeni texnika və texnologiyanın tətbiqinə nail olunur.

Lizinq əməliyyatlarının iqtisadiyyatda yaratmış olduğu səmərəni nəzərə alaraq, onun digər əməliyyatlarla müqayisədəki üstünlüklərini müəyyən etmək olar. Onlara aşağıdakıları aid edə bilərik: lizinq əməliyyatları əsas kapitalın yenilənməsi üsulu kimi çıxış edərək, yeni texnika və texnologiyanın tətbiqini təmin edir və sürətləndirir; bu əməliyyatlar zamanı biznes fəaliyyəti ilə məşğul olaraq lizinqgötürən rolunda çıxış edən subyektin maliyyə vəsaitlərindən istifadə olunmur; bu əməliyyatlarda lizinq götürəndən girov tələb olunmur, eyni zamanda onun kredit qabiliyyətini sübut etməyə ehtiyac yaranmır; bu əməliyyat öz-özünü maliyyələşdirir, çünki lizinqdən əldə edilən gəlir təkrar fasiləsiz fəaliyyətin təşkili üçün mənbə rolunu oynayır; kredit əməliyyatlarında olduğu kimi əvvəlcədən ödəniş və ya müəyyən qədər dəyərdə aktivlərə malik olmaq tələbi yaranmır; bu əməliyyatlar üzrə tərtib edilmiş aylıq ödəniş tələbi lizinq obyektindən dərhal istifadə zərurəti yaradır və s.

Beləliklə olkələrin iqtisadiyyatında lizinq mühüm sahələrdən biri kimi maliyyə sahələrini daima inkişaf etdirir. Lizinq münasibətlərinin düzgün, səmərəli şəkildə tətbiq olunması, həm sahələrin inkişafını sürətləndirir, yeni texnika və texnologiyaların tətbiqini şərtləndirir, həmdə qarşıda duran makro və mikro səviyyəli problemlərin həllində multiplikator rolunu oynayır. Bu baxımdan apardığımız tədqiqat zamanı lizinqin məzmunu, mahiyyəti açılmış, onun yaranma tarixi, təkamülü öyrənilmiş, iqtisadiyyatdakı rolu əsaslandırılmışdır. Cəmiyyətin inkişafında

lizinqin formalarının rolu elmi dəlillər əsasında sübut olunmuşdur. İqtisadiyyat inkişaf etdikcə lizinq münasibətləri təkmilləşir, onun fəaliyyət sferası genişlənir və iqtisadi tərəqqidə rolu yüksəlir.

Ədəbiyyat siyahisi

1.Добрынин А.И., Тарасевич Л.С. Экономическая теория. Учебник. Издательство СПГУЭФ. 2002, 526с.

2.Экономическая теория. Учебник под редакцией В.И.Видяпина и Г.П.Журавлева. Издательство СПГУЭФ. 2002, 536с.

3.Bağırov M.M. "Banklar və bank əməliyyatları" (Ali məktəblər üçün dərslik) Bakı, Nurlan 2003, 512 s.

4.Тагирбеков К.Р. Основы банковской деятельности. Москва 2003. 337с.

5.Тавасиев А.М, Коршунов Н.М. Лизинг: экономические правовые и организационные основы. М. 2004, 420 с.

6.Тынель А, Функ Я, Хвалей В. Курс международного лизингового права. Учебник. Минск 2000, 440с.

7. Хойер В. Как делать бизнес в Европе. Москва. Прогресс. 2010, 360 с.

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ FEİLİN TƏSRİFLƏNMƏYƏN FORMALARININ ROLU

THE INDEFINITE FORMS OF THE VERB IN MODERN ENGLISH

Hacıyeva Mədinə Murad

Bakı Slavyan Universiteti, Bakı-Azərbaycan

ORCID iD 0000-0002-7088-306X

ÖZET

İngilizcede belirsiz fiil formları isimfiilleri, ortaçları ve mastarları içerir. İngilizcede, verballar ikili bir karaktere sahiptir; gerund ve infinitive hem fiiller hem de isimlerdir ve ortaçlar hem fiiller hem de sıfatlardır.

Modern İngilizcede, isimfiil ve mastar bir dizi benzerlik ve farklılığa sahiptir. Benzerliklerden biri, her ikisinin de isim ve fiil özelliklerine sahip olmasıdır. Ek olarak, isimfiil ve mastar cümle içinde aynı işlevleri yerine getirir. Bununla birlikte, aynı zamanda, mastar ve isimfiil farklı bir morfolojik yapıya sahiptir, şöyle ki, isimfiil mastarın sonuna "-ing" sonekini artırılarak yaranır, mastarın kendi morfolojik özelliği vardır ki, bu da “to” edatıdır. Bazı durumlarda, konuşmada gerund ve mastarın anlamı o kadar yakındır ki, bunlardan birinin diğeriyle değiştirilmesi sorunsuz gerçekleşir. Bununla birlikte, konuşmada nasıl kullanıldığı konusunda farklılıklar vardır. Mastarın aksine, gerund bir süreklilik gölgesine sahiptir ve gerundda daha çok isim özellikleri ve mastarda ise fiil özellikleri hakimdir. Biçimi farklı olan gerund ve mastarlar da anlam bakımından farklıdır. Gerund nispeten genel, soyut bir karaktere sahiptir: "He loves dancing under the rain." - genel anlamda. "He does not love to dance on such a cold day" - bugünkü anlamda. Gerund İngilizceye özgüdür.

Şimdiki zaman ortaçı (the Present Participle ve ya Participle I) sözcüğün sonunda "-ing" sonekine (reading) ve geçmiş zaman ortaçı (the Past Participle ve ya Participle II) "-ed" son ekine sahiptir. düzenli fiillerin sonunda (frightened child) ve düzensiz fiiller kök (written, spoken) değiştirilerek oluşturulur. The **rising** sun was hidden by the clouds. My **baked** beans come from an old family recipe.

Dilbilimde sıfat-fiil, sıfat veya zarf olarak hareket eden fiilin belirsiz bir şeklidir. Örneğin, *"boiled potates*" -de *boiled* kelimesi, geçmiş zaman fiilinin bilinmeyen bir şeklidir ve *patates* adını değiştirir. Modern İngilizce'de iki tür sıfat-fiil vardır ki, bunlar şimdiki zaman ve geçmiş zaman sıfat-fiilleri olarak adlandırılır.

Sıfatlar ayrıca özel bir türle tanımlanabilir: etken(active voice) ve edilgen(passive voice) yapılar. Bazı dillerde (Latince ve Rusça gibi) etken ve edilgen yapıların kullanımı için farklı sıfat-fiiller vardır. Geçmiş zaman sıfat-fiili hem etken hem de edilgen yapılarda kullanılırken, İngilizce'de şimdiki zaman sıfat-fiili esas olarak etken yapıdadır.

Fiilin belirsiz formları kişi ve miktar olarak uyumludur. Ortaçlar esas olarak öznitelik ve zarf tümleçleri işlevinde kullanılırken, özne, nesne ve yüklem işlevinde mastarlar ve isimfiiller kullanılır.

Araştırma sonucunda İngilizce'de fiilin belirsiz formları konusunun çok önemli olduğu ve çok geniş bir kullanım alanına sahip olduğu belirlenmiştir: konuşma dilinde, edebi dilde, basın dili, vb.

Anahtar kelimeler: fiil, isimfiil, mastar, ortaç

ABSTRACT

In English, indefinite verb forms include gerunds, participles, and infinitives. In English, verbals have a dual character; gerund and infinitive are both verbs and nouns, and participles are both verbs and adjectives.

In modern English, gerund and infinitive have a number of similarities and differences. One of the similarities is that they both have noun and verb properties. In addition, gerund and infinitive perform the same functions in sentences. However, at the same time, the infinitive and the gerund have a different morphological structure, as the gerund is formed by increasing the suffix "-ing" to the infinitive, and the infinitive has its own morphological feature, which is the custom of "to". In some cases, the meaning of gerund and infinitive in speech is so close that the replacement of one of them with another occurs without any problems. However, there are differences in how they are used in speech. Unlike infinitive, gerund has a shade of continuity, and gerund is dominated by nouns and infinitive by verbs. Gerund and infinitive, which are different in form, also differ in meaning. Gerund has a relatively general, abstract character, such as: "He loves dancing under the rain." - in the general sense. "He does not love to dance on such a cold day" - in the sense of today. Gerund is unique to English.

The present participle (the Present Participle or Participle I) has the suffix "-ing" at the end of the word (to read - reading), and the past participle (the Past Participle or Participle II) has the suffix "-ed" at the end of regular verbs (beloved person). , frightened child), and irregular verbs are formed by changing the root (written, spoken). The **rising** sun was hidden by the clouds. My **baked** beans come from an old family recipe.

In linguistics, a **participle** (**PTCP**) is a nonfinite form of a verb which functions as an adjective or an adverb. For example, in "boiled potato", *boiled* is the past passive participle of the verb *boil*, modifying the noun *potato*.The two types of participle in Modern English are termed **present participle** and **past participle**, respectively.

Participles may also be identified with a particular voice: active or passive. Some languages (such as Latin and Russian) have distinct participles for active and passive uses. In English, the present participle is essentially an active participle, while the past participle has both active and passive uses.

The indefinite forms of the verb are compatible in person and quantity. Participles are mainly used in the function of attribute and adverbial modifier while infinitives and gerunds are used in the subject, object and predicative function.

As a result of the research, it was determined that in Modern English the issue of indefinite forms of the verb in English is very important and has a very wide range of usage: in the spoken language, the literary, the language of the press, etc.

Key words: Verb, gerund, infinitive, participle

1.GİRİŞ.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan və ingilis dilləri həm genetik (Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinin Oğuz qrupunun Oğuz-Səlcuq yarımqrupuna, ingilis dili isə hind-Avropa dilləri ailəsinin german qrupunun qərb-german yarım qrupuna aiddir), həm də tipoloji baxımdan müxtəlif dil qruplarına daxildir. Bu baxımdan da dillər arasında bir sıra fərqlər mövcuddur. İngilis dilini öyrənən hər bir azərbaycanlı həmin fərqlərlə qarşılaşmalı olur. Bu cür fərqlərin müşahidə olunduğu sahələrdən biri də feilin təsriflənməyən formaları məsələsidir. (1, 120).

İngilis dilində felin təsriflənməyən 3 forması var: 1) məsdər (infinitive), 2) cerund (gerund) və 3) feli sifət (participle). Feili birləşmələr - cerundlar, məsdər və feili sifət (participle) - fellərdən əmələ gəlir, lakin cümlələrdə təkcə hərəkət sözləri kimi istifadə edilmir. Bunun əvəzinə fellər isim, sifət kimi işləyir. Bu verballar ifadələrdə daha vacibdir.

Məsdər felin və ismin xüsusiyyətlərini daşıyır. Əlaməti "to" hissəciyidir : to play - Oynamaq. İnkar forması "not" ilə düzəlir : not to play - oynamamaq

Aşağıdakı köməkçi və modal fellərdən sonra məsdərin qarşısında heç vaxt "to" işlənmir : can,could,may,might,will,shall,would,should : She can dance.

Bəzən təkrara yol verməmək üçün cümlənin sonunda "to"- dan sonra məsdər buraxılır : He wants me to go there but I don't want to. (go)

Gerund felin sonuna "ing" artırmaqla düzəlir : to go --> going - getmək,gediş,getməyin... və s. Gerund dilimizə isim, məsdər, feli bağlama və budaq cümlə ilə tərcümə olunur : İsim kimi :His unexpected coming surprised everybody - Onun gözlənilməz gəlişi hamını təəccübləndirdi

Məsdər kimi: My hobby is collecting stamp - Mənim hobbim marka toplamaqdır. Feli bağlama kimi: On hearing the news she didn't know what to do - Xəbəri eşidəndə o bilmədi ki,nə etsin. Budaq cümlə kimi :I remember seeing him somewhere - Mən xatırlayıram ki, onu haradasa görmüşəm (yaxud mən onu haradasa gördüyümü xatırlayıram)

To intend, to insist , to hope və s. fellərlə işlənərkən qeyri-müəyyən formalı gerund gələcək zamana aid olan hərəkətləri də göstərə bilir : He intends to take an opportunity of speaking to Tom tonight - O,bu axşam Tomla danışmaq imkanı tapmaq fikrindədir.

Feli sifət fel,sifət və zərf əlamətlərinə malikdir. Dilimizdə daha çox feli sifət və feli bağlama formlarına uyğun gəlir. The present Participle fellərin sonuna -ing artırmaqla düzəlir : To dance

--> Dancing - Oynayan/Oynayaraq/Oynaya-Oynaya : He came here running - O buraya qaçaraq gəldi ; Thin dancing girl is very beautiful - Bu oynayan qız çox gözəldir.

2.MƏSDƏR VƏ CERUNDUN OXŞAR VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİ.

Müasir ingilis dilində cerund və məsdərin bir sıra oxşar və fərqli cəhətləri vardır. Oxşar cəhətlərdən biri kimi onların hər ikisinin isim və fel xassələrinə malik olmasını göstərmək olar. Bundan başqa cerund və məsdər cümlədə eyni funksiyaları yerinə yetirir. Lakin eyni zamanda məsdər və cerundun fərqli morfoloji strukturu vardır, belə ki, cerund "-ing" suffiksinin məsdərə artırılması ilə yaranır və məsdərin isə öz morfoloji əlaməti vardır ki, bu da "to" ədatıdır. Bəzi hallarda nitqdə cerund və məsdər mənaca bir-birinə o qədər yaxınlaşır ki, onlardan birinin digəri ilə əvəzlənməsi heç bir problem yaratmadan baş verir. Ancaq bununla belə onların nitqdə işlənməsində fərqlər də vardır. Dilçi alim Oruc Türksevər (Musayev) məsdər və cerund barədə söhbət açarkən qeyd edir ki, "cerund əsasən ümumi, məsdər isə konkret hərəkətləri bildirmək üçün işlədilir" [2, 265]. Məsələn: Mark likes living in Washington DC. (bu cümlədə ümumi hərəkətdən danışıldığından, bildirildiyindən, cerunddan istifadə edilmişdir)

İngilis dilində feilin təsriflənməyən formalarından biri olan cerund da, eyni ilə məsdər kimi, ikili xarakterə, həm feili, həm də ismi xüsusiyyətlərə malikdir. Məsdərdən fərqli olaraq, cerund davamlılıq məna çalarlığına malikdir və cerundda ismi, məsdərdə isə feili xüsusiyyətlər üstünlük təşkil edir. Formaca müxtəlif olan cerund və məsdər mənaya görə də fərqlənir. Cerund məsdərə nisbətən ümumi, mücərrəd xarakterə malikdir, məsələn: "He loves dancing under the rain." – ümumiyyətlə mənasında. "He does not love to dance on such a cold day" – bu gün mənasında. Cerund ancaq ingilis dilinə xasdır.

Cerund cümlədə müxtəlif sintaktik vəzifələrdə iştirak edə bilir. Cümlədə cerunda təklikdə çox az təsadüf edilir. Feilin bütün təsriflənməyən formaları kimi, cerund da predikativ tərkiblər əmələ gətirir. Belə ifadələrin cerundla ifadə olunmuş feili hissəsi ilə isimlə və ya əvəzliklə ifadə olunmuş ismi hissəsi arasında olan münasibət mübtəda ilə xəbər arasında olan münasibətə bənzəyir. Məsələn: "I don't like my children asking for help," said he proudly. – / "Uşaqlarımın kömək istəməsini xoşlamıram," qürurla o dedi. Th.Hardy) Morfoloji formalarını nəzərə aldıqda, feilin indiki zaman feili sifəti və cerund bir-birindən fərqlənmir. Cerund -ing ilə bitir və cerund həm isim, həm də felin xüsusiyyətlərinə malikdir. Məsələn, *Jumping* is fun- Atlama əyləncəlidir. He liked *skiing*- Xizək sürməyi çox sevirdi.(3, 45)

Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində məsdər hərəkətin adını bildirdiyi üçün feilə aid bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir: a) inkarlıq kateqoriyası: məsələn, "yazmaq, danışmaq, bilmək" məsdərləri təsdiq, "yazmamaq, danışmamaq, bilməmək" məsdərləri inkardır; b) növ kateqoriyası: məsələn, "yazmaq, yazılmaq, yazdırmaq, yazdırtmaq; danışmaq, danışılmaq, danışdırmaq, danışdırtmaq; c) təsirlik kateqoriyası: məsələn, "yazmaq, almaq, bilmək" məsdərləri təsirli, "getmək, gəlmək, yatmaq" məsdərləri təsirsiz feillərdir.

İsim xüsusiyyətləri mübtəda,tamamlıq və predikativ (ismi xəbərin ad hissəsi) kimi işlənə bilməsi, məsələn, Making people happy is my aim - İnsanları xoşbəxt etmək mənim məqsədimdir. He likes telling funny stories - O, gülməli hekayələr danışmağı xoşlayır. His favourite habit is collecting stamps – Onun sevimli məşğuliyyəti ştamp toplamaqdır. Cerund sözönü ilə işlənə bilir : There are other ways of doing it - Bunu etməyin digər yolları var.

Cerund yiyəlik əvəzliyi və ya yiyəlik halında olan isimlə təyin olunur : His singing impressed me greatly - Onun oxumağı məni çox mütəəssir etdi.

3.FELİ SİFƏT (PARTİCİPLES)..

Dilçilikdə feli sifət, sifət və ya zərf kimi işləyən, felin qeyri-müəyyən bir formasıdır. Məsələn, "*boiled potato"*-da *boiled* sözü keçmiş zaman feli sifətinin məchul növüdür, *potato* ismini dəyişdirir. Müasir İngilis dilində feli sifətin iki növü müvafiq olaraq indiki feli sifət və keçmiş feli sifət adlanır.

Feli sifətlər xüsusi bir növlə də müəyyənləşdirilə bilər: məlum və məchul növ. Bəzi dillərdə (Latın və Rus kimi) məlum və məchul növ istifadəsi üçün fərqli feli sifətlər mövcuddur. Keçmiş zaman feli sifəti həm məlum, həm də məchul növdə istifadəyə malik olduğu halda, ingilis dilində indiki zaman feli sifəti mahiyyətcə məlum növdə iştirak edir.

Aşağıdakı nümunələr bunu göstərir:

• I saw John **eating** his dinner.. (Burada *eating* məlum növdə iştirak edir).

• The bus has **gone**. (Burada *gone* məlum növdə keçmiş zaman felisətidir).

• The window was **broken** with a rock. (Burada *broken* məchul növ keçmiş zaman felisifətidir

İndiki zaman feili sifəti (the Present Participle or Participle I) sözün sonuna “-ing” suffiksi (to read – reading), keçmiş zaman feili sifəti (the Past Participle or Participle II) isə qaydalı feillərdə sonuna “-ed” suffiksi, qaydasız feillər isə kökündən dəyişməklə düzəlir. Azərbaycan dilində isə, demək olar ki, feili sifətin hər üç zaman (keçmiş, indiki, gələcək) forması özünəməxsus müəyyən şəkilçilər vasitəsilə düzəlir, məsələn: “Hanı məni gül qoynunda doğuran, xəmirimi göz yaşıyla yoğuran, beşiyimdə “Layla, balam” çağıran, Azərbaycan...”, “Ölməz eşqim, içimdəki dərdim oy... (A. İldırım, Əsir Azərbaycanım), “Bir sınmış ağacın önündə çöküb, desələr budağı bağlayırdı o, bir solmuş çiçəyi min dəfə öpüb, lap uşaqdan betər ağlayırdı o.” (N.Kəsəmənli). “(5,190)

Lakin nitqdə işlənmə və digər sözlərlə əlaqəyə girmə baxımından cerund və indiki zaman feili sifəti bir-birindən əsaslı surətdə fərqlənir. Məsələn, cerund sözönü ilə işlənə bilir, yiyəlik halında olan isim, yaxud yiyəlik əvəzliyi ilə təyin oluna bilər, isim kimi cümlədə mübtəda, predikativ, tamamlıq və s. sintaktik funksiyalarda çıxış edə bilir. Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, müasir ingilis dilində də feilin təsriflənməyən formalarından biri olan cerund

mübtəda, xəbərin hissəsi, tamamlıq, təyin, zərflik vəzifələrində çıxış edir və Azərbaycan dilində isim, məsdər və feili bağlama ilə ifadə olunur.

Feili sifətin ikili xüsusiyyətə, həm feil, həm də sifət xüsusiyyətinə malik olması və cümlədəki mövqeyi (müxtəlif cümlə üzvləri vəzifəsində işlənə bilməsi və s.) onun tədqiqi işini çətinləşdirmiş və dilçilikdə müxtəlif fikirlərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, feili sifət bəzən ayrıca nitq hissəsi hesab edilmiş, bəzən feil, bəzən sifət bəhsinə daxil edilmiş, müxtəlif terminlərlə izah olunmuş və bəzən də feildən düzələn sifətlərlə qarışdırılmışdır.

İndiki zaman feli sifəti cümlədə təyin və zərflik (zaman, səbəb, tərzi-hərəkət zərfliyi) funksiyasında işlənir.

Təyin funksiyasında present participle təyin etdiyi isimdən həm əvvəl, həm də sonra gələ bilir. The rising sun was hidden by the clouds. The land stretching away to the left all belongs to me. Təyin funksiyasında ancaq present participle işlənir. Yəni cümlənin xəbəri ilə eyni vaxtda baş verən hərəkətlər ifadə olunur. Buna görə də Azərbaycan dilindəki bitmiş bəzən isə bitməmiş keçmiş zaman feli sifətlərini ingilis dilinə təyin budaq cümləsi kimi tərcümə etmək lazımdır. The man who wrote this book knows the life of students well. The man writing something at the table near the window is my brother.

Zaman zərfliyi funksiyasında present participle çox vaxt when, while bağlayıcıları ilə işlənir. While adətən bir dəfə baş verən hərəkətlər üçün, when isə tez-tez baş verən hərəkətlər üçün işlədilir. When crossing the street first look to the left. (When you cross the street first look to the left). While crossing the street he heard somebody call out to him. ("While he was crossing the street he heard somebody call out"). To be felinin present participle forması bu funksiyada işlədilmir. Belə hallarda when, while bağlayıcıları ilə zaman budaq cümləsi işlədilir. When he was twelve, he moved with his parents to London. When he was a child, he liked to read books about voyages. Present participle əvvəl baş vermiş hərəkətlər üçün yalnız zaman zərfliyi funksiyasında işlənir. Opening her eyes, the baby began to cry. Arriving at the station, we called a porter. Perfect participle (having written) zaman zərfliyi funksiyasında yalnız o vaxt işlədilir ki, danışan feli sifətlə ifadə olunmuş hərəkətin xəbərlə ifadə olunan hərəkətdən əvvəl baş verdiyini ifadə etsin. Bu funksiyada perfect participle şəxsli feldən sonra da işlənə bilir. Having looked through a lot of journals he began to write his report. Having graduated from the university he decided to go to the Far East. He left the room, having thrown the letter into the fire.

NƏTİCƏ: Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, müasir İngilis dilində feilin təsriflənməyən formaları çox geniş işlənmə dairəsinə malikdir: xalq danışıq dilində, bədii əsərlərdə, mətbuat dilində və s-də. feilin təsriflənməyən formalarının kontekstual-funksional əlamətlərindən biri onların adi danışıqda, kontekstual şəraitdə, bədii ədəbiyyatda və s. istifadə olunmasıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка. Элиста, 2002, 716 с.

2. O.Türksevər (Musayev). İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, 2007, 608 s.

3. H. Fowler, Pocket Fowler's Modern English Usage (1926). (redaktə edilmiş versiyası), Oxford University Press., 2002, 873 s. 4. Воронцова Г.Н. Очерки по грамматике английского языка. М., 2005, 400 с.

4. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində feili sifət xüsusiyyətlərinin təhlili // AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya Məsələləri, Bakı, 2014, № 8, s. 289-295

5. Cerundun özəllikləri və cerundun Azərbaycan dilində tərcümə variantları // Dil və Ədəbiyyat, BDU, Bakı, 2014, №4 (92), s. 120-123

6. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində məsdərin səciyyəvi xüsusiyyətləri // AMEA M.Füzuli adina Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya Məsələləri, Bakı, 2015, № 8, s. 248-259

7. Müasir Azərbaycan dilində feili bağlamanın struktur-semantik və işlənmə xüsusiyyətləri // Tağıyev Oxuları. Elmi Məqalələr Məcmuəsi, BSU, Bakı, 2015, № 1, s. 51-55 7. Dilçilikdə feil problemi ilə bağlı tədqiqatların tarixi // Elmi Xəbərlər, ADU, Bakı, 2015, № 6, s. 85-90.

8. https://en.wikipedia.org/wiki/Participle

REGULATORY CAPITAL, CORPORATE GOVERNANCE AND PERFORMANCE: EVIDENCE FROM DEPOSIT MONEY BANKS OF SELECTED COUNTRY IN SUB-SAHARAN AFRICA

Jamilu Abdulkadir
Distance Learning Centre,
Ahmadu Bello University, Zaria-Nigeria.
Chat Lot Kogi
Distance Learning Centre,
Ahmadu Bello University, Zaria-Nigeria.

ABSTRACT

This study examine the effect of regulatory capital and corporate governance practice on performance of deposit money banks of selected country in sub-saharan Africa. The study employed a panel data, covering 9 years period across 14 listed deposit money banks in Nigeria. An Ordinary Least Square (OLS) regression was used to analyzed the data for the study. Breausch and Pagan LM and hausman test were conducted to ascertain the best model between pooled OLS, random effect and fixed effect. The study found that board size, non-executive directors and bank regulatory capital have a significant positive effect on the performance of deposit money banks in Nigeria, while role duality was insignificant. Based on the findings, the study recommend compliance to any good corporate governance practice and bank regulatory capital to maintain healthy banks.

Key words: Regulatory Capital, Corporate Governance, Performance, Deposit Money Banks.

Introduction

Following the 2007-2009 global financial crises, a lot of financial institutions were seriously affected particularly banks, this led to renewed agitation to ensure strict compliance to regulations and guidelines issued by the regulatory authorities. The most recent issue of corporate governance lacking is that of scandals at Wells Fargo and Equifax involving a popularly known U.S corporations. The scandals in Enron, WorldCom, Tyco, and Qwest which led to their demise were also attributed to poor corporate governance practice (Bhagat & Bolton, 2019). Although, corporate governance studies has been on for a relatively longer period, the issue still need further evaluation as a result of mixed reports by different scholars (Abdulraouf, Mardnly, & Mouselli, 2018). In Sub-Saharan Africa, corporate governance practice is faced with a lot of challenges ranging from improper accountability and transparency, ineffective statutory framework, inadequate supervision and protection among others and in turn, it affects the performance and operation of bank(s).

Regulatory capital as defined by Basel Committee on Banking Supervision has three Tiers (Tier 1, Tier 2 and Tier 3). Tier 3 is yet to be operational in the selected country (Nigeria). While the

international convention provides that regulatory capital should not be less than 8.0 per cent of banks risk weighted assets, Nigeria sets the minimum requirement at 10.0 per cent. Banks are encouraged to comply with regulatory capital standard through minimum requirement for risk weighted ratios. Non-compliance to regulatory capital is also seen as one of the reasons for the poor performance of banks particularly in emerging countries of the Sub-Saharan Africa, like Nigeria. Moreover, issues relating to capital adequacy has been a long-standing problem confronting performance of Nigerian banks. While some scholars like Mehran and Thakor, (2011) are of the opinion that adequate capital lead to higher profits. On the other hand, Vanhoose, (2007), hold that capital adequacy doesn't necessarily result to increase in performance of banks.

In Nigeria, efforts have been geared in through the revised banks and discount houses corporate governance code of conduct introduce in 2014 to improve the performance of the affected sector, yet issues of corporate governance failure persists within the banking sector coupled with the problem of regulatory capital non-compliance inadequacy among Nigerian Deposit Money Banks (DMB's). In an effort to further evaluate these issues, and contribute to the literature, we are motivated to go in to this research. The study unlike previous studies that looked at corporate governance and regulatory capital in separate studies, our focus is to examine the effect of the two different issues in a single study, focusing on Nigerian Deposit Money Banks in Sub-Saharan Africa.

Hypotheses Development

Board size, non-executive directors, role duality and regulatory tier1 capital are our main variable of interest. Many studies have been conducted on each variable with mixed findings. The hypotheses are developed based on the empirical findings/literature.

H_{01}: There is a significant positive relationship between board size and bank performance

H_{02}: Non-Executive Director and bank performance have a significant positive relationship

H_{03}: Role duality and bank performance have a negative significant relationship

H_{04}: Regulatory tier1 capital and bank performance have a significant positive relationship

Data and Methodology

Data

A panel data set of 14 listed deposit money banks of a selected country in sub-saharan Africa (Nigeria) over the period of 9 years, from 2010-2018 are employed in the study. The bank selection is based on data availability within the period. The equity data are obtained from Thomson and Reuters data stream, the corporate governance data were collected from the annual financial report of the banks within the range of the study period and the data for the macroeconomic variables are obtained from World Bank open data source.

Variable Description

The study variables are grouped in to independent variables, dependent variables, bank specific variables and macroeconomic level variables. The independent variable of interest include board size (BDSZ), non-executive director (NED), role duality (DUAL), regulatory tier 1 capital (TIER1). The dependent variables are two; return on asset (ROA) and earning per share (EPS). Bank specific variables include capital adequacy ratio (CAR), leverage (LEV), deposit ratio (DEP) and bank size (BKSZ). The macro economic variables are two; inflation (INF) and gross domestic product (GDP).

Model Specification and Estimation Technique

$$PERF_{it} = \beta_0 + \beta_1 BDSZ_{it} + \beta_2 NED_{it} + \beta_3 DUAL_{it} + \beta_4 TIER1_{it} + \beta_5 CAR_{it} + \beta_6 LEV_{it} + \beta_7 DEP_{it} + \beta_8 BSZ_{it} + \beta_9 INF_t + \beta_{10} GDP_t + \eta_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

The panel data will be analyzed using the ordinary least square (OLS) regression. All assumption of OLS regression has to be observed before reporting the result. Three models were analyzed and reported, consisting of pooled OLS, random effect and fixed effect. To choose the best model breausch and pagan LM test and hausman test were conducted. The symbol i and t stand for individual bank and time respectively.

Result and Discussion

Table 2. Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
ROA	126	1.7425	2.1659	-8.63	11.3
EPS	126	1.6529	3.5799	0	36.78
BDSZ	126	8.6825	1.9866	7	12
NED	126	0.6326	0.1765	0.30	0.72
DUAL	126	0.5317	0.5010	0	1

TIER1	126	17.0250	5.2458	9.6	42.82
CAR	126	18.5273	8.7630	2.12	44
LEV	126	13.1610	7.9882	0	39.07
DEP	126	64.4928	11.7657	21.7533	83.7
BKSZ	122	21.0218	0.9052	18.7298	22.7335
INF	126	11.8466	2.8980	8.0625	16.5235
GDP	126	3.8115	2.9515	-1.6169	8.0057

Source: STATA 15 result

The study has a total of 126-year observations. The summary of the statistics reveal a distribution within close range of values. The mean value of the two dependent variable in the study, return on asset (ROA) and earning per share (EPS) are 1.7425 and 1.6529 respectively. The standard deviation of the two measures stand at 2.1659 for ROA and 3.5799, for EPS. The main independent variables of the study has a mean distribution of 8.6825, 0.6326, 0.5317 and 17.0250 for BDSZ, NED, DUAL and TIER1 respectively, and a standard deviation of 1.9866, 0.1765, 0.5010 and 5.2458 accordingly. BDSZ and TIER1 have the highest mean and standard deviation among the independent variables.

The distribution of bank specific variables is presented. DEP and BKSZ have the highest mean and standard deviation among the bank specific variable. DEP has a mean of 64.4928 and a standard deviation of 11.7657, while BKSZ has a mean and standard deviation of 21.0218 and 0.9052 respectively. The mean value for CAR and LEV are 18.5273 and 13.1610 respectively. The macroeconomic variables comprising INF and GDP has a mean of 11.8466 and 3.8115, with a standard deviation of 2.8980 and 2.9515 respectively.

Table 4. Regression result 1

	ROA			
VARIABLES	(1) Pooled OLS	(2) Random Effect	(3) Fixed Effect	(4) Final Model after Rectifying the problem
BDSZ	0.0724***	0.1391***	0.1460	0.1391***
	(0.0157)	(0.0168)	(0.185)	(0.0116)
NED	0.5342*	1.5301*	52.8110***	1.5302*
	(0.348)	(1.293)	(6.39)	(0.895)
DUAL	-0.4273	-0.5254	-0.6522	-0.5250
	(0.391)	(0.389)	(0.413)	(0.342)
TIER1	0.2680***	0.4501***	0.0981*	0.4502***
	(0.0422)	(0.0456)	(0.0509)	(0.0365)

CAR	0.0684***	0.0693***	0.0760***	0.0693***
	(0.0245)	(0.0237)	(0.0248)	(0.0163)
LEV	0.0348	0.0189	0.0134	0.0189
	(0.0254)	(0.0245)	(0.0269)	(0.0427)
DEP	-0.0223*	0.2560***	0.0749*	0.2561***
	(0.0177)	(0.0240)	(0.0385)	(0.0326)
BKSZ	0.7370***	0.8851**	1.1060	0.8852***
	(0.256)	(0.362)	(0.718)	(0.318)
INF	0.1461*	0.1840**	0.2451***	0.1840*
	(0.0799)	(0.0742)	(0.0829)	(0.0958)
GDP	0.1281	0.1670*	0.1892*	0.1671***
	(0.0891)	(0.0857)	(0.102)	(0.0103)
Constant	-17.7401***	-21.5621***	-62.4302*	-21.5600**
	(5.331)	(7.952)	(35.75)	(8.963)
Observations	122	122	122	122
R-squared	0.6441		0.5672	
Number of code		14	14	14
Breush Pagan LM Test	0.0012			
Hausman Test	0.3448			
Multicollinearity (Mean VIF)			1.44	
Heteroscedasticity			0.0000	
Autocorrelation			0.0372	

Source: STATA 15 result robust standard errors in parentheses
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

The main interest of the regression model is to examine the effect of corporate governance and regulatory capital on the performance of deposit money banks of selected country in sub-saharan Africa (Nigeria). Four models are presented, pooled OLS, random effect, fixed effect and random effect with the correction of heteroscedasticity and autocorrelation based on the outcome of breausch and pagan LM test and hausman test, random effect is the best model for the study, but due to the problem of heteroscedasticity and autocorrelation, they were addressed. Hence, the inference is based on the corrected random effect model. The model is free from multicollinearity problem as the mean VIF is less than 10.

Board size indicate a positive significant association with return on asset (ROA). This implies that as the number of board size increase, their performance is expected to increase, this is consistent with the findings of (Adams & Mehran, 2003; Haniffa & Hudaib, 2006). Non-executive directors (NED) is significant at 10 percent and positively associated with

performance of banks. This shows that having higher proportion of non-executive directors in the board, improve the performance of banks, this is similar with the result obtained by (Al-Manaseer et al., 2012). Role Duality (DUAL) is not significant in the model, although it indicate a negative association with banking performance, this findings is in line with that of (Haniffa & Hudaib, 2006). TIER1 capital is significant at 1 percent and positively relate with the banks performance in Nigeria. This implies that an increase in the level of tier1 capital improve the performance of banks, this is consistent with the findings of (Abou-El-Sood, 2016; Bitar et al., 2018).

Bank specific variables reported a various degree of correlation with the bank performance measures. Capital adequacy ratio (CAR) indicate a significant positive association with ROA, so also DEP ratio. Leverage (LEV) is not significant in the model. Bank size (BKSZ) reported a significant positive relationship with ROA. This indicate an increase in bank performance with an increase in its size. The macroeconomic variables, INF and GDP, both revealed a significant positive association with the performance of banks in Nigeria.

Table 5. Regression result 2

	EPS			
VARIABLES	(1) Pooled OLS	(2) Random Effect	(3) Fixed Effect	(4) Final Model after Rectifying the problem
BDSZ	0.2451***	0.1100***	0.3832***	0.2452***
	(0.0280)	(0.0293)	(0.0356)	(0.0185)
NED	3.9230	3.8021	199.7**	3.9235*
	(2.403)	(2.819)	(89.07)	(1.917)
DUAL	0.3622	0.3791**	0.5553	0.3624
	(0.698)	(0.112)	(0.793)	(0.492)
TIER1	0.8133***	0.6542***	0.0496	0.8137***
	(0.0752)	(0.0790)	(0.0977)	(0.0401)
CAR	0.7591**	0.0754*	0.0632	0.7595***
	(0.0436)	(0.0441)	(0.0476)	(0.0909)
LEV	0.1411**	0.0129	-0.0207	0.1412***
	(0.0452)	(0.0456)	(0.0516)	(0.0227)
DEP	-0.0800**	-0.0733**	-0.0496	-0.0800**
	(0.0316)	(0.0350)	(0.0740)	(0.0364)

BKSZ	0.4210***	0.6033	3.0604**	0.4216***
	(0.0456)	(0.509)	(1.378)	(0.0281)
INF	0.6392***	0.0559***	0.0578**	0.6397***
	(0.0142)	(0.0141)	(0.0159)	(0.0776)
GDP	0.1590***	0.1514**	0.2600	0.1596***
	(0.159)	(0.0159)	(0.197)	(0.124)
Constant	-1.1120	-4.2091	-186.7***	-1.1121
	(9.504)	(10.78)	(68.64)	(5.963)
Observations	122	122	122	122
R-squared	0.5310		0.5613	0.5310
Number of code		14	14	
Breush Pagan LM test	0.4714			
Multicollinearity			1.44	
Heteroscedasticity			0.0000	
Autocorrelation			0.0002	

Source: STATA 15 result robust standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

The aim under the second regression result is to examine the effect of corporate governance and bank regulatory capital on the performance of deposit money banks of selected country in sub-saharan Africa (Nigeria). The regression result presented four models, pooled OLS, random effect, fixed effect and corrected pooled OLS. The result from breausch and pagan LM test indicated that pooled OLS is the best in this regression. But the presence of heteroskedascity and auto correlation problem in the model, made necessary for the pooled OLS to be corrected before inference is drawn. Therefore, the inference is based on the corrected pooled OLS model.

BDSZ is significant at 1 percent and positively associated with bank performance. This implies that increase in the size of the board will improve the performance of banks in Nigeria, this is similar with the result of (Adams & Mehran, 2003; Kyereboah-Coleman & Biekpe, 2006). NED is significant at 10 percent and positively relate with the performance of banks, this is consistent with findings of Pathan et'al (2007). The result of DUAL is insignificant in this model as well, this confirmed the findings of Adnan et'al (2011) and Cooper (2009). TIER1 is significant at 1 percent and positively associated with the performance of banks. This indicate that increase in the level of TIER1 capital enhance, the performance of banks, this similar with the findings of (Bitar et al., 2018; Raz, 2018). Bank specific variables maintain both positive and negative association with bank performance measures.

CAR and LEV are both significant at 1 percent and positively relate with the performance of banks in Nigeria. This implies that increase in each of the ratio or both may result in to improve bank performance. DEP ratio is significant at 10 percent and negatively relate with bank performance. BKSZ is significant at 1 percent and relate positively with bank performance. This indicate that an increase in the size of banks, improve the performance of banks in Nigeria. INF and GDP are the two macroeconomic variables used in the model. They both reported a significant and positive association with the performance of banks in Nigeria. The co-efficient of determination stand at 53.10 percent, which represent the total variation in bank performance explained by the variables in the model. The model shows no presence of multicollinearity problem, the mean VIF indicate a mean value less than 10.

Discussion of Main Findings and Hypotheses testing

The study examine the effect of corporate governance practice and regulatory capital on the performance of deposit money banks of selected country in sub-saharan Africa (Nigeria). The study found the association between board size and bank performance to be significant and positive. The relationship between non-executive directors and bank performance is significantly positive. On the other hand, association between role duality and performance of bank is insignificant. However, tier1 regulatory capital positively relate with bank performance.

All the hypotheses developed are supported by the findings of the study, with the exception of the proposed relationship between role duality and bank performance, which is insignificant. Hence, the study, supported a significant positive relationship between board size and bank performance, non-executive directors and bank performance and the relationship between tier1 regulatory capital and bank performance in Nigeria.

Conclusion and Policy Implication

Banks that are well governed have greater chance of efficient capital allocation and less chance to fail. This study examine the effect of corporate governance practice and regulatory capital on the performance of deposit money banks of a selected country in sub-saharan Africa (Nigeria). The study used 14 listed deposit money banks in Nigeria, covering 9 years period between 2010-2018. Majority of the corporate governance variables are significant and positively relate with the performance of banks in Nigeria, so also bank regulatory capital is positively significant.

The study has a number of policy implications: Board size is an important component of corporate governance, increasing the size of the board may have a positive effect on the

performance of banks. Maintaining higher number of non-executive directors also help management of the banks to improve their performance, that translate to improved bank performance. Role duality has no impact on the performance of banks in Nigeria, therefore maintaining single role among the top management is better. The bank management must be abreast with the reviews in the regulatory capital requirement and should endeavour to comply at any point due to the positive correlation between the regulatory capital and performance of banks in Nigeria.

Reference

Abdulraouf, R., Mardnly, Z., & Mouselli, S. (2018). Corporate governance and firm performance : an empirical evidence from Syria. *International Journal of Islamic and Middle East Finance and Management*, *Vol. 11*(4), 591–607. https://doi.org/10.1108/IMEFM-05-2017-0107

Abou-El-Sood, H. (2016). Are regulatory capital adequacy ratios good indicators of bank failure? Evidence from US banks. *International Review of Financial Analysis*, *48*, 292–302. https://doi.org/10.1016/j.irfa.2015.11.011

Adams, R. B., & Mehran, H. (2008). Federal Reserve Bank of New York Staff Reports and Their Determinants in the Banking Industry. *Staff Reports 330, Federal Reserve Bank of New York*.

Adams, R., & Mehran, H. (2003). Is corporate governance different for bank holding companies. *Economic Policy Review*, *9*(1), 123-142.

Adnan, M. A., Htay, S. N., Ab. Rashid, H. M., & Meera, A. K. (2011). "A panel data analysis on the relationship between corporate governance and bank efficiency." *Journal of Accounting, Finance and Economics*, *1*(1), 1–15.

Aebi, V., Sabato, G., & Schmid, M. (2012). Risk Management , Corporate Governance , and Bank Performance in the Financial Crisis. *Journal of Banking and Finance*, *36*, 3213–3226.

Agoraki, M-E, K. (2010). The effect of board size and composition on bank efficiency. *International Journal of Banking, Accounting and Finance*, *2*(4).

Al-Manaseer, M. F., Al-Hindawi, R. M., Al-Dahiyat, M. A., & Sartawi, I. I. (2012). The Impact of Corporate Governance on the Performance of Jordanian Banks. *European Journal of Scientific Research*, *67*(3), 349-359.

Al-saidi, M., & Al-shammari, B. (2013). Board composition and bank performance in Kuwait : an empirical study. *Managerial Auditing Journal*, *28*(6), 472–494. https://doi.org/10.1108/02686901311329883

Allen, F., Carletti, E., & Marquez, R. (2011). Credit Market Competition and Capital. *The Review of Financial Studies*, *24*(4), 983–1018. https://doi.org/10.1093/rfs/hhp089

Anginer, D, Demirguc-kunt, A., Huizinga, H., & Ma, K. (2018). Corporate governance of banks and financial stability R. *Journal of Financial Economics*, *130*(2), 327–346. https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2018.06.011

Anginer, Deniz, Demirguc-kunt, A., Huizinga, H., & Ma, K. (2018). Corporate governance of

banks and financial stability R. *Journal of Financial Economics*, *130*(2), 327–346. https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2018.06.011

Arouri, H., Hossain, M., & Muttakin, M. . (2014). Effects of board and ownership structure on corporate performance Evidence from GCC countries. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, *4*(1), 117–130. https://doi.org/10.1108/JAEE-02-2012-0007

Arun, T. G., & Turner, J. D. (2002). Financial sector reforms in developing countries: The Indian experience. *World Economy*, *25*(3), 429–445. https://doi.org/10.1111/1467-9701.00440

Ayadi, M. ., Ayadi, N., & Trabelsi, S. (2019). Corporate governance , European bank performance and the fi nancial crisis. *Managerial Auditing Journal*, 0268–6902. https://doi.org/10.1108/MAJ-11-2017-1704

Bhagat, S., & Bolton, B. (2019). Corporate governance and firm performance: The Sequel. *Journal of Corporate Finance*. https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2019.04.006

Bino, A., & Tomar, S. (2012). "Corporate governance and bank performance: evidence from Jordanian banking industry." *Jordan Journal of Business Administration*, *8*(2), 123–141.

Bitar, M., Pukthuanthong, K., & Walker, T. (2018). The effect of capital ratios on the risk, efficiency and profitability of banks: Evidence from OECD countries. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, *53*, 227–262. https://doi.org/10.1016/j.intfin.2017.12.002

"Cadbury Committee." (1992). (Committee on the Finceancial Aspects of Corporate Governance) "The report of the committee on the financial aspects of corporate governance", London.

CBN. (2014). Code of Corporate Governance for Banks and Discount Houses in Nigeria and Guidelines for Whistle Blowing In the Nigerian Banking Industry.

Choi, S., Hasan, I., & Waisman, M. (2015). *Corporate Governance and Firm Performance*. *Advances in Financial Economics* (Vol. 13). Elsevier. https://doi.org/10.1108/S1569-3732(2009)0000013011

Coles, J. L., Daniel, N. D., & Naveen, L. (2008). Boards: Does one size fit all. *Journal of Financial Economic*, *87*(2), 329–356.

Cooper, E. . (2009). Monitoring and governance of private banks. *Quarterly Review of Economics and Finance*, *49*(2), 253–264. https://doi.org/10.1016/j.qref.2008.04.002

De Bandt, O., Camara, B., Maitre, A., & Pessarossi, P. (2018). Optimal capital, regulatory requirements and bank performance in times of crisis: Evidence from France. *Journal of Financial Stability*, *39*, 175–186. https://doi.org/10.1016/j.jfs.2017.03.002

De young, R., Distinguin, I., & Tarazi, A. (2018). The joint regulation of bank liquidity and bank capital. *Journal of Financial Intermediation*, *34*, 32–46. https://doi.org/10.1016/j.jfi.2018.01.006

Deyoung, R., Distinguin, I., & Tarazi, A. (2018). The joint regulation of bank liquidity and bank capital. *Journal of Financial Intermediation*, *34*(January), 32–46. https://doi.org/10.1016/j.jfi.2018.01.006

Distinguin, I., Roulet, C., & Tarazi, A. (2013). Bank regulatory capital and liquidity : Evidence from US and European publicly traded banks. *Journal of Banking and Finance*, *37*(9), 3295–3317. https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.04.027

Ehsan, S., Iqbal, S., & Nawaz, A. (2019). Financial performance and corporate governance in microfinance : Evidence from Asia. *Journal of Asian Economics*, *60*, 1–13. https://doi.org/10.1016/j.asieco.2018.10.002

Fama, E. F., & Jensen, M. C. (1983). Separation of Ownership and Control. *Journal of Law and Economics*, *26*(2), 301–325.

Freeman, R. E. (1984). *Stretegic management: A stakeholders Approach*. Massachusetts: Pitman Publishing.

Ghosh, S. (2017). Corporate governance reforms and bank performance : evidence from the Middle East and North Africa. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, *17*(5), 822–844. https://doi.org/10.1108/CG-11-2016-0211

Griffith, J. M., Fogelberg, L., & Weeks, H. S. (2002). "CEO ownership, corporate control, and bank performance." *Journal of Economics and Finance*, *26*(2), 170–183.

Haniffa, R., & Hudaib, M. (2006). Governance structure and firm performance of Malaysian companies. *Journal of Business Finance & Accounting*, *33*(7/8), 1034-1062.

Jensen, M.C Meckling, W. . (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, *3*(4), 305-360.

Jensen, M. (1986). American Economic Association Agency Costs of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers. *American Economic Review*, *76*(2), 323–329.

Jensen, M. C. (1993). The Modern Industrial Revolution, Exit and the Failure of Internal Control Systems. *Journal of Finance*, *48*(3), 831–880.

Jiang, H., & Zhangi, J. (2018). Capital regulatory pressure , charter value and bank risk-taking : empirical evidence for China. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, *26*(1), 170–186. https://doi.org/10.1108/JFRC-01-2017-0002

Kyereboah-Coleman, A., & Biekpe, N. (2006). "Do boards and CEOs matter for bank performance? A comparative analysis of banks in Ghana",. *Corporate Ownership and Control*, *4*(1), 119-126.

Larsson, B. (2010). Banking and Optimal capital ratio in an equilibrium model. *International Journal of Banking, Accounting and Finance*, *2*(4).

Levine, R. (1997). Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature*, *35*(2), 688–726. https://doi.org/10.1596/1813-9450-1678

Lipton, M., & Lorsch, J. (1992). A Modest Proposal for Improved Corporate Governance. *Business Lawyer*, *48*, 59–77.

Mehran, H., & Thakor, A. (2011). Bank Capital and Value in the Cross-Section. *The Review of Financial Studies*, *24*(4), 1019–1067. https://doi.org/10.1093/rfs/hhq022

Mullineux, A. (2016). The corporate governance of banks. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, *14*(4), 375–382. https://doi.org/10.1108/13581980610711144

Narwal, K. ., & Pathneja, S. (2016). Effect of bank-specific and governance-specific variables on the productivity and profitability of banks. *International Journal of Productivity and Performance Management*, *65*(8), 1057–1074. https://doi.org/10.1108/IJPPM-09-2015-0130

Orazalin, N., Mahmood, M., & Lee, K. J. (2016). Corporate governance , financial crises and

bank performance : lessons from top Russian banks. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, *16*(5), 798–814. https://doi.org/10.1108/CG-10-2015-0145

Pathan, S., Skully, M., & Wickramanayake, J. (2007). Board size, independence and performance: An analysis of thai banks. *Asia-Pacific Financial Markets*, *14*(3), 211–227. https://doi.org/10.1007/s10690-007-9060-y

Pham, Q., Ho, T.-H., Pham, D.-H., & Nguyen, H.-R. (2020). Effects of corporate governance on high growth rate : evidence from Vietnamese listed companies. *Management Science Letters*, *10*, 1553–1566. https://doi.org/10.5267/j.msl.2019.12.011

Raz, A. . (2018). Risk and capital in Indonesian large banks. *Journal of Financial Economic Policy*, *10*(1), 165–184. https://doi.org/10.1108/JFEP-06-2017-0055

Sanda, A. U., Mukaila, A. S., & Garba, T. (2003). "Corporate governance mechanisms and firm financial performance in Nigeria." *Final Report Presented to the Biannual Research Workshop of the AERC, Nairobi, Kenya*, 24–29.

Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). A Survey of Corporate Governance. *The Journal of Finance*, *52*(2), 737–783.

Umar, M., Sun, G., Shahzad, K., & Rao, Z. (2018). Bank regulatory capital and liquidity creation : evidence from BRICS countries. *International Journal of Emerging Markets*, *13*(1), 218–230. https://doi.org/10.1108/IJoEM-04-2015-0072

Vanhoose, D. (2007). Theories of bank behavior under capital regulation. *Journal of Banking and Finance*, *31*, 3680–3697. https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2007.01.015

Weir, C., Laing, D., & McKnight, P. . (2002). An empirical analysis of the impact of corporate governance mechanisms on the performance of UK firms. *Journal of Business Finance & Accounting*, *29*(5/6), 579–611.

Yermack, D. (1996). High Market Valuation of Companies with a Small Board of Directors. *Journal of Financial Economics*, *40*, 185–211.

Zahra, S. A., & Pearce, J. A. (1989). Boards of Directors and Corporate Financial Performance: A Review and Integrative Model. *Journal of Management*, *15*(2), 291–334. https://doi.org/10.1177/014920638901500208

AZƏRBAYCAN XALÇALARI DÜNYA MUZEYLƏRINDƏ

AZERBAIJANI CARPETS IN WORLD MUSEUMS

Kərimli Mərziyə Muxtar qızı

Azərbaycan Rəssamlıq Akademiyası nəzdində İncəsənət kolleci,Xalçaçı rəssam ixtisas müəllimi, İ.Repin adına Sankt-Peterburq Rəssamlıq Heykəltaraşlıq və Arxitektura İnstitunun doktorantı.

SUMMARY

Azerbaijan is one of the largest carpet weaving centers in the world. The carpet products discovered as a result of archaeological excavations prove that this area was an ancient center of carpet weaving. Adhering to their ancient traditions the people have preserved the art of khali from ancient times to present day. During the Gultepeexcavations in the territory of Azerbaijan, there were found the traces of carpet-weaving tools and coloring substances used in IV-III centuries, BC. The carpet weaving is considered one of the oldest areas of applied art. The carpet waiving in Azerbaijanwas formed five thousand years ago. Azerbaijani carpets and carpet productscan be found at the Hermitage in Saint Petersburg,the Victoria and Albert in London,the Louvre in Paris, the Topkapi in Istanbul and other museums around the world.The carpet art, one of the types of decorative applied art, belongs to nations with great culture and ancient historical traditions. Being a beautiful piece of art, the carpet is also the most valuable item that is used and plays a big role in our household.According to its artistic and technical features, Azerbaijani carpets are divided into special carpet schools, depending on its composition and color, the regions it is woven and belong.

Guba-Shirvan, Ganja-Gazakh, Garabagh and Tabriz carpetweaving schools are popular all over the world.The carpets belonging to these schools differ from each other due to the difference in thedensity of the loop, color,pile,ornamental composition.Azerbaijani carpet is not only a kind of decorative applied art reflecting our national life.It is a valuable piece of art that reflects the existence of the nation and its spiritual morality. It is not a coincidence that the beauty of our carpets has attracted the attention of a number of world classical artists. The samples of Azerbaijani carpets were found in the works the of the world classics.One of such worksis“a carpet dealer” paintingby Julio Rosatifrom the 19thcentury. The Garagoyunlu carpet was depicted in the same work. The Azerbaijani carpet Garabagh vernis(pilelesscarpet)with dragon motifs was depicted in the same named work of Charles Robertson, a British Orientalist of the XIX century.

Thus, Azerbaijani carpets haveattracted the world artists with their beauty and artistic color and are decorating the world museums.

Key words: Carpet, color, composition.

“Xaça-azərbaycanlıların ana dilidir”

Xalq sənətinin ən geniş yayılmış növlərindən biri Azərbaycan xalqının məişətində özünə möhkəm yer tutmuş və xalqımızın rəmzinə çevrilmiş xalçaçılıq sənətidir.

Azərbaycan xalça sənəti tunc dövründən başlayaraq inkişaf etmiş və bu günümüzə qədər gəlib çatmışdır.

Azərbaycanda xalçaçılıgın inkişafı haqqında Herodot, Klavdi Elian,Ksenofont və başqa qədim dünya tarixçiləri məlumat vermişlər.

Azərbaycan xalça məmulatları və onlarin bədii xüsusiyyətləri haqqında orta əsrlərə aid yazili mənbələrdə məlumatlara rast gəlinir.

Alban tarixçisi Musa Kalankatlı (VII əsr) Azərbaycanda toxunan ipək parçalar və rəngarəng xalçalar haqqında məlumat vermişdir.

X əsrə aid “Hüdud əl-aləm”(Dünyanın sərhədləri) əsərində naməlum müəllif Muganda toxunan palas və çuvallar, Naxçıvanın zili toxunuşlu xalıları haqqında məlumat verir.

“Kitabi Dədə-Qorqud” dastanlarından Azərbaycanın ipək xalçaları,Əbül Üla Gəncəvi,Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvinin (XII əsr) əsərlərində xovlu və xovsuz xalçalar tərənnüm olunur.

XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycandan xarici ölkələrə çoxlu xalça və xalça məmulatları ixrac edilirdi.Bu xalçalar incə ornamentləri,zərif və nəfis naxışları ilə diqqəti cəlb edirdi.

Azərbaycan xalçası öz kompozisiya quruluşuna,orijinalligina,bitkin ornamentlərinə və rəng çalarlarına görə dünyanın bütün sənət nümunələri arasında seçilir.Azərbaycan xalçalarının zəngin ornamentləri insanı düşündürür,kədərləndirir,sevinc hissi bəxş edr.Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə dekorativ-tətbiqi sənətdə özünəməxsus yer tutur.

Xalça sənətində ornamentlik və kompozisiya zənginliyi orta əsrlərdə də yüksək zirvəyə çatmışdir.Məhz bu üstünlüyünə görə xalça sənəti dünya sənət aləmində onun görümlü yer tutmasına geniş imkan yaratmışdır.İstər Yaxın Şərq,istərsə də Amerika və Avropa ölkələrinin elə bir məşhur muzeyi yoxdur ki orada Azərbaycanın müxtəlif xalçaçılıq məktəblərinə xas olan nəfis nümunələr saxlanılmasın.

Müxtəlif əsrlərdə Azərbaycanda olmuş Şərq-Qərb səyyahları,tarixçiləri və coğrafiyaşunasları o cümlədən Əbu Cəfər Məhəmməd Təbəri ,Məsudi,Markopolo,Jan-Streys və digərləri Azərbaycanın nəfis xalçalarını xüsusi olaraq qeyd etmişdilər.Ərmağan hədiyyə aparmaq ticarət məqsədi ilə Azərbaycandan külli miqdarda xovlu xalçalar ,xovsuz –kilim,şəddə ,vərni,zili və məişət əşyalarından xurcun,məfrəş,çul və s aparmış,sonralar bu əşyalar dünya muzeylərində və şəxsi kolleksiyalarda toplanmışdır.Müxtəlif yollarla dünyaya yayılan xalçalarımız estetik təsirli zinyət vasitəsi kimi Avropa rəssamlarının boyakarlıq əsərlərində də dərin iz buraxmışdır.Məsələn, XV əsrin Niderland rəssamı Jan Van Eykin “ Ruhani Məryəm”

əsərində Quba xalçası təsvir olunmuşdur.Digər sənət nümunəmiz olan Şirvan xalçası XVI əsr naçmalum Niderland rəssamının " Eşitmə alleqoriyası"adlı qobelenində öz əksini tapmışdır.

XIX əsr Kulyo Rosatinin- "Xalça taciri" əsərində yerə sərilmiş Qazax xalçası təsvir olunmuşdur.Kulya Rosatinin digər əsəri isə "Xalça satıcısı"əsəridir.Bu əsərdə Qaraqoyunlu xalçası təsvir olunmuşdur.Eyni adlı əsəri isə XIX əsrin ingiltərənin oriyentalist rəssamı Çarlz Robetson yaratmışdır.Onun bu əsərində üzərində sxematik şəkildə "Əjdaha"motivləri olan Qarabağ vərnisi təsvir edilmişdir.Azərbaycan xalçalarına Avropanın və rusiyanın dahi şəxsiyyətlərinin ev muzeylərində də rast gəlinir.Məşhur rus şairi,dramaturqu Mixail Lermontovun Piatiqorskda yerləşən ev muzeyində heyrətamiz kompazisiya həllinə malik olan Quba məktəbinin Pirəbədil xalçasına rast gəlinir.Bu Xalça Lermontov Qubada olarkən Ona hədiyyə edilmişdir.Deməli Psixoanalizin banisi,yahudi əsilli Avstryalı Ziqmud Freydin ev muzeyində xalça və xalçaçılıq məlumatlarına daha çox rast gəlinir.Freydin ev muzeyindəki xalçaların çoxluğunu nəzərə alsaq deyə bilərik ki,psixoloterapevt üçün bu qədim sənət növü nümunələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdir.Freyd xalçaları sadəcə evinə bədii gözəllik verrmək üçün döşəmir.O, xalçalardan pasientlərinin siyanlarını daha səmərəli etmək,daha dolğunlaşdırmaq məqsədi ilə istifadə edirdi.Psoxoterapevt xəsətələri ilə saatlarla söhbətləşər,onların davranışını,yuxularını danışdıqlarını analiz edər.Freyd xəsətələri qəbul etdiyi otağı,onların uzandığı taxtı da xalçalarla döşəyərdi.Maraqlısı odur ki, Freyd xalça seçimində cənubi Azərbaycanda (Təbriz xalçaçılıq məktəbi) toxunan xalçalara üstünlük verirdi.Freydin bu seçimi təsədüfü deyildir.Təbriz xalçaları parlaqlığı ,rəngərangliyi və gözəliyi ilə xəstələrə rahatlıq və ruh yüksəkliyi gətiriridi.

Qaraqoyunlu xalçası Qazax qrupunun ən tanınmış xalçalarındandır.Bu xalça kompozisiyanına Tovuz ,Gədəbəy,Gəncə və İravan toxucularıda tez-tez müraciət ediblər.Bu ərazidə xalçalar naxışlarda müəyyən dəyişik etməklə toxunubdur.Xalça ara sahə və haşiyə zolağından ibarətdir.Haşiyə bir enli zolaqdan toxunub ,onun üzərində oxabənzər elementlər var.Kənarlarında paralel şəkildə "X" naxışlarının yerləşdirilməsi,bütün bu kompazisiyanın arasında isə mavi və qırmızı sular görünür.Xalçada təsvir olunmuş göllər bir qədər iri və kobud tərzdədirlər.Lakin bütün bu kompazisiya artıq ənənəvi forma almışdır.Xovunun hündür ,yunun qalın olması səbəbindən toxunuşunun bir az kobud olduğu üçün bu xalçadan məişətdə ən çox döşəmə kimi istifadə edilə bilərdi.Bu növ xalçalar bir çox dünya kolleksiyalarında olub ,mütəxəsislər tərəfindən sevilən xalçalardır.Buna səbəb Xalçanın bədii baxımdan şərtiliklərlə bağlı olmasıdır.

Məşhur rus rəssamı İlya Repinin "İvan Qroznı və onun oğlu İvan" əsərində yerdə Qazax xalçası təsvir olunmuşdur.Bu da Dünya rəssamlarının eləcədə rus rəssamlarının Azərbaycan xalçasına olan böyük diqqət və marağıdır.

Digər məşhur rus rəssamı Nikolay Nikolayeviç Genin " I Pyotr şəhzadə Aleksey Petroviçi Peterqofda dindirir" (1871) əsərində böyük masanın üzərində Təbriz xalçası təsvir edilir.Maraqlıdır ki,niyə rəssam Təbriz xalçasını əlavə detal kimi fonda və ya yerdə deyil əsas hökmün veriləcəyi masanın üzərində təsvir edib.Rəsmə baxarkən xalçanın ata və oğul arasında bir sədd rolunu oynadığını görürük.Şəhzadənin matəmi ifadə edən qara ,Pyotrun isə həyat eşqini

göstərən yaşıl geyimi arasında qırmızı yerlikli xalçanın aşağıya doğru sürüşməsi töküləcək oğul qanın simvolu,iki ferqli rəng arasında həlledici sərhədi göstərir.

Digər dünya şöhrətli əsərlərdən biri də Anonello De Messinanın müqəddəs Sebastiyan (1476-1479 cu illər arası) əsəridir.Rəssam bu əsərdə arxa fonda sağ və sol hissələrdə Quba xalçalarını təsvir etmişdir.

Avropa rəssamlarının əsərlərində ən geniş yeri Qarabağ və Qazax xalçaları alır.Belə ki,Alman rəssamı Hans Holbeynin " The Ambasodors" (elçilər) (1533-cü il) əsərində Qazax xalçası təsvir olunmuşdur.Digər Qazax xalçası İtalyan rəssamı Bartolonun "Findilinqin toyu" əsərində təsvir olunmuşdur.Əsl adı Bernardino Di Betto Betti olan İtalyan rəssamı Pinturiqqonun " Silviyo Pikolomini Eleyin həyatından bir səhnə" əsərində Borçalı xalçası təsvir olunmuşdur.

Hans Memlinqin "Flowers in an jug" (Dolça və güllərlə natürmort) (1485) əsərində Qarabağ Zilisi təsvir olunmuşdur.Rəssamın digər əsəri "Madonna Korpəsi ilə " adlanır (1488-1490) .Məşhur Niderland rəssamının bu əsərində Muğan xalçasının və təsvir olunduğu bu xalçanın Qarabağ xalçaçılıq məktəbinə aid olduğunu çox yaxçı bilirik.Biz orta əsrlərdə Avropa səyyahlarının,tarixçilərinin evlərində Azərbaycanda gözəl xalçaların toxunduğunu,xalçaların geniş inkişaf etdiyini və həmin xalça məlimatlarının Avropa ölkələrinə ixrac olunduğunu sübut edən qeydlərin olduğunuda çox yaxşı bilirik.

Azərbaycanın el sənətkarlarının yaratdığı xalça sənəti inciləri yüzilliklər boyu Dünyanın bir çmox muzeylərini Nyu-Yorkun metropoliten,London Viktoriya və albert ,Sankt-Peterburqun Ermitaj ,Parijin Luvr və s bəzəmişdir.Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində və Azərbaycan Dövlət Xalça muzeyində bu sənət incilərinin nadir nümunələri ilə tanış olmaq olar.Muzey ekspozisiyasında Azərbaycanın Quba,Bakı ,Şirvan Gəncə, Qazax,Qarabağ,Təbriz kimiklasik Xalça məktəblərinə məxsus xalçalar öz kompozisya və ornament quruluşlarına eləcədə rəng həllinə görə diqqəti cəlb edir.Qubada toxunan xalçalardan "Pirəbədil","Qımıl", "Sırt-Çiçi" zərifliyi,rəsmdə naxış elementlərinin ayrıntılarının nəcibliyi,səthə taxılmış kimi görünən,toxunması belə hiss olunmayan elementlərini,xırdalanmış cizgi rəsmi,yığcam rəng qammaları ilə insanı heyran edir.

Şirvan xalçalarından-" Muğan", "Şilyan" bir növ ilk qədim xalçalarımıza oxşayır.Bu xalçalarda qədim xalça kompazisiyasları ciddi ritmlə realizə edilir,sakit kolorit üstünlük təşkil edilir.

Qarabağ xalçaları- " Xalıq", "Malıbəyli", "Ləmpə" də yüksək kompozisiya ustalığı ,ağılasığmaz fantaziya kalarit əlvanlığı ön planda dayanır.

Bakıda hazırlanan xalçalardan "Xilə Butanın" "Novxanı"nın ,"Fatmayi"nın zərif cizgi rəsmi ,mürəkkəb arnamentləri vardır.Olduqca böyük şərtiliyə əsaslanan "Faxralı","Şıxlı" "Borçalı","Qaçağan","Qədim Göyçə","Dəmirçilər" kimi Gəncə və Qazax məktəblərinə aid xalçalarda əsasən naxışların həndəsi üslübuna daha çox üstünlük verilir. Bu naxışlar kəinatın sirrlərini,mistik təsəvürləri damğalar və cizgilərin dili ilə bizə yetirir.Təbriz xalçalarından "Sərabi" ,"Əfşan","Ləçək-Turunc" da dairəvi və ya spiralvari klasik formaların dekoru dünyanın əbədiliyi,gözəlliyi və həyat ritmi haqqında təsəvvür yaradır.Azərbaycan xalçası və

Azərbaycan Xalça muzeyi məhz belə nadir sənət nümunələrini öz kalleksiyasında toplamışdır.Azərbaycanın mədəni irsini xaricdə təqdim edilməsi məqsədi ilə muzey Respublikada 30-dan artıq xarici ölkədə xalça və xalq tətbiqi sənətinə aid sərgilər təşkil etmişdir.

Beləliklə ,Azərbaycan mədəniyyətinin Avropaya inteqrasiyası sahəsində ölkəmizdə uğurlu iş aparılır.Muzey daim beynəlxalq tədbirlərə dəvət olunur.

Xalça rahatlığı ,firvanlığı təmin edir,istiliyi qoruyur,yerimə zamanı addımlamağı asanlaşdırır,otaqda və digər yaşayış obyektlərində göz oxşayaraq insanın estetik zövqünün formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Xalça haqqında bir sıra elmi əsərlərin müəllifləri öz əsərlərində xalçanın insan orqanizminə müsbət təsir göstərdiyini qeyd etmişdilər.Təbii boyalarla boyanmış,təbii ipliklərlə toxunmuş xalçalar təkcə istilik və gözəllik üçün deyil,həmdə gözəl müalicə vasitəsidir.Bir çox ölkələrdə bəzi xəstəliklərin müalicə və praflaktikası üçün xalça üzərində gəzməyi məsləhət görürlər.

Beləliklə Azərbaycan xalçaları Dünya muzeylərinin bəzəməklə yanaşı,terapiya xüsusiyyətinə da malikdir.Mədəni irsimizin ən başlıca da Azərbaycan Xalça sənətimizin qorunması biz gənclərin üzərinə düşür.Tarixin ən qədim dövrlərindən süzülüb gələn adət ənənələri və xalça sənətimizi nəsildən nəslə ötürmək və qorumaq biz gənclərin mənəvi borcudur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1.Abbasova E “Dünya sərgilərində (Azərbaycan xalçalarının şöhrəti)

2.Məmmədzadə S “İlmələr naxışlar ustadı” (L.Kərimov haqqında)

SOCIAL IMPACT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY OF MODERN DIGITAL ECONOMY

M.K.GANESHAN Ph.D
Research Scholar
Alagappa Institute of Management
School of Management
Alagappa University, Karaikudi-630 003, Tamil Nadu, India
Dr. C.VETHIRAJAN
Professor and Head
Department of Corporate Secretaryship
School of Management
Alagappa University, Karaikudi-630 003, Tamil Nadu, India

ABSTRACT

Blockchain is a new technology that has emerged with the appearance of the Bitcoin, which has added a new way of dealing financially. Based on the success of this technique with the idea of bitcoin, the technique has been relied upon and applied gradually in various activities, whether governmental or private and received the confidence and satisfaction of customers. In recent years, there is a large portion of hum on Blockchain. Many have described this as a most disruptive technology of the decade. Especially, the financial markets could be the most affected ones. The technology is being adapted into many verticals like Banks, Healthcare, Medicines, Insurance, Smart Properties, Automobiles, and even Governments. Once a data is recorded the part within a blockchain, it is very difficult to alteration it. The blockchain is a software protocol similar SMTP is for electronic mail. A Blockchain is a chain of blocks that contain information that are linked using cryptography. The blockchain is not bitcoin, except it is the technology at the rear of bitcoin. Every block contains hash; each block has a hash of the preceding block. Blockchain want proof of work in the presence of a new block is put together. The blockchain database is interrupted amidst increase peers and is not centralized. Blockchain technology is resilience, decentralize, Time reducing, reliable and its proposals unalterable transitions. Three versions of blockchain are Currency 1.0, Smart Contracts 2.0 and DApps 3.0. The blockchain is available in two different variants Public and Private. Higher cost, slower transactions, small ledger, the peril of error are some detriment of utilized this technology. Dubai is the Smart City; incent client keeping in memory, and blockchain for humanitarian aid are the real-life use a box of blockchain. World Economic Forum survey proposed that 10 percent of world GDP will be stock on blockchain by 2027. The paper explained about the

social impact of blockchain technology in this Modern digital economy related technology that is all set to develop our digital world.

KEYWORDS: transaction, technique, cryptography, resilience, digital

A STUDY OF THE TRENDS IN NON-PERFORMING ASSETS AND ECONOMIC GROWTH OF INDIA

Mahtab Ahmed
Research Scholar
Department of commerce
Himalayan Garhwal University
Uttrakhand, India

ABSTRACT

The paper examines trends of the rise of Public Sector banks' NPA(Non-Performing Asset) during the period from

2004 to 2012 in Secondary data from the Reserve Bank of India, Publication. During this period of time, the banks' NPAs(Non-Performing Assets) showed a constant upward trend for a considerable decline in the economic growth. It highlights the causes of increase in NPA(Non-Performing Asset) such as banking lenient attitude towards the norms of terms of credit, hiding profits from RBI(Reserve Bank of India), discrepancies in accounting and auditing work, inefficiency of the managerial staff , lack of integrity and over credibility on the borrowers, ignoring the interest of depositors and investors, misappropriation of funds ,the government's indifferent attitude towards willful defaulters, etc. This paper finds that the Non-Priority Sector has collected more NPA than the Priority Sector in Public sector Banks and seeks the measures to reduce NPAs in the present perspective.

Keywords: accounting and auditing ;depositors and investors ;economic growth; misappropriation of funds; NPA(Non-Performing Asset); priority and non priority sector; public sector banks; RBI (Reserve Bank of India); terms of credit; Willful defaulters.

YEKTAY MUSİQİ ALƏTİNİN BƏRPASI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Məmmədəli Məmmədov
AMK-nin "Milli musiqi alətlərinin təkmilləşdirilməsi elmi-tədqiqat laboratoriyasının rəhbəri",
AMK-nin dissertantı, tədqiqatçı,
bərpaçı

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycanın unudulmuş milli musiqi aləti olan Yektayın bərpasında onun yeni növlərinin (Yaylı Yektay, Tenor Yektay, Bas Yektay, Kontur Yektay və Telli-Mizrablı Bas Yektayın ölçü sistemlərinin hazırlanması, təyin olunması, materialların seçilməsi, menzuraya uyğun olan simlərin təyin olunması işləri görülmüşdür). Bərpa olunmuş və təkmilləşmiş bu musiqi alətləri Azərbaycan Xalq Çalğı Alətləri Orkestrinin səs diapazonunu 7 oktavaya çatdırılması məqsədi ilə yaradılmışdır.

Açar sözləri: Yaylı Yektay, Tenor Yektay, Bas Yektay, Kontur Yektay və Telli-Mizrablı Bas Yektay, menzura, 7 oktava səs diapazonu, şiş, aşıx, mexaniki üsulla tənzimləmə

Qədim musiqi alətlərimiz milli dəyərlərimizdir. Onları bərpa etmək təkmilləşdirmək və yeni növlərini yaradaraq gələcək nəsillərə çatdırmaq bizim borcumuzdur.

Elmi tədqiqat laboratoriyamızda yektayla bağlı bir sıra tədqiqat işləri aparılmışdır.

Yektay musiqi alətini Əbdülqadir Marağalı (1353-1435) «Məqasidül-Əlhan» əsərində geniş formada təqdim etmişdir. Bu alət Azərbaycanın görkəmli musiqişünas alimi musiqi aləti olmuşdu. Ə.Marağalı alət haqqında belə yazırdı.

Alətin çanağı dördbucaqlı kərpic qəlibinə bənzədir, qolunun isə qısa olduğunu bildirirdi. Alətin simlərinin əvəzinə at quyruğunun tükləri bağlanırdı. Çanağın üzərində dəri çəkilmişdi. Ə.Marağalı yektay musiqi alətinin yayla və ya mizrabla çalınması haqda məlumat vermir. Bizim apardığımız tədqiqat işləri onu göstərir ki, alətin müasir təkmilləşdirilmiş forması həm kaman, həm də mizrabla çalmaq mümkündür.

XVI əsr Təbriz miniatür rəssamlıq məktəbinin görkəmli nümayəndəsi Nizaməddin Sultan Məhəmmədin «Meyxanada» əsərində yektaya bənzər alət təsvir edilmişdir. Alətin adının etimoloji baxımdan açıqlaması belədi.

«Yek» - fars sözü olub, «tək», «tay» isə «hissə» deməkdir.

Nəticə olaraq bir hissəli musiqi alətindən söhbət gedir. Bizim düşüncəmizə görə alətin çanağı və qolu birlikdə yonulur, elə bu səbəbdəndə alət "birhissəli" adlandırılmışdı. «Yektay» unudulmuş qədim musiqi alətlərindəndir. Bu alət haqqında uzun illərdir ki, özlüyümdə müxtəlif formalarda təkmilləşmə işləri aparmaq arzusunda idim. Çanağın quruluş məni çox cəlb edirdi.

Düşünürdüm ki, bu çanaq üzərində yektay musiqi alətinin ailəsini yaratmaq olar (pikkolo, prima, bariton və kontrabas) daha doğrusu - yaylı yektay, tenor yaylı yektay, bas yaylı yektay

və kontur yaylı yektay - adlandırdığımız bu alətlərin hər birinin şəkillərini, sxemlərini və ölçüləri haqqında məqalədə məlumat verməyə çalışacayıq.

Bir məsələnidə qeyd etmək istəyirəm ki, aləti hazırlamaq üçün 6-7 gün bəs edir. Nəzərə alaq ki, tar və kamançanı hazırlamaqdan ötəri 1,5-2 il vaxt gedir. Yektay tam qurudulmuş ağac materiallarından hazırlanır. Alətin qolu və kəlləsi qoz, çanağı isə Maxon və şam ağaclarından hazırlanır. Çanağın üz dekası keçi dərisindən çəkilmişdir.

YAYLI YEKTAY

Yaylı yektayın şəkil 5-də fotosu göstərilmişdir. Bu aləti ayaq üstə və ya oturaq halda ifa etmək mümkündür. Alət 4 aşıx, 4 tel, bir çanaq və şişdən ibarətdir. Aləti ayaq üstə ifa etdikdə şəkil 1-də göstərildiyi kimi uzun şişdən istifadə olunur. Yaylı yektayın oturaq halda səsləndirdikdə isə adi kamança şişindən, yəni kiçik şişdən istifadə olunur. Şəkil 1 və sxem 1-dən göründüyü kimi, çanağın arxası dairəvi, üzü isə kvadrat şəklindədir.

Yektayın hissələri aşağıdakılardan ibarətdir.

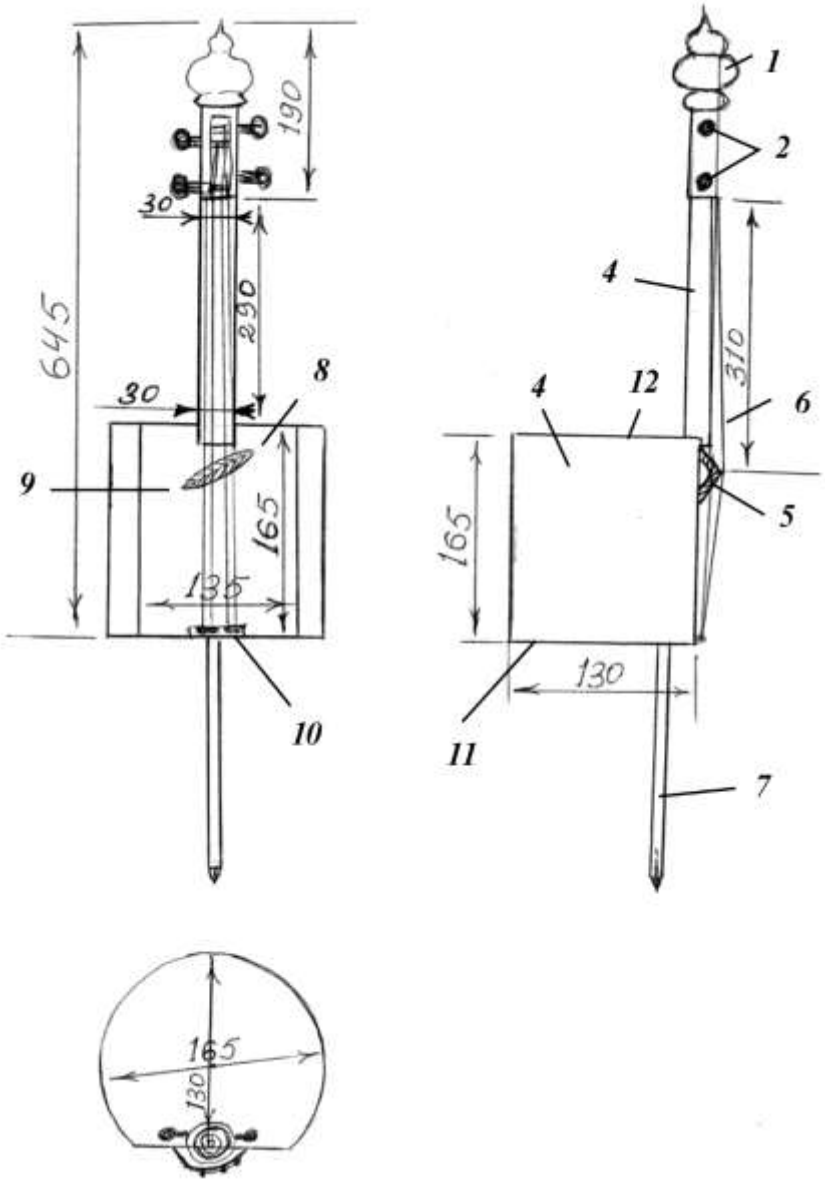
1. Tac
2. Aşıxlar
3. Qol
4. Çanaq
5. Xərəklər və ya körpücüklər (böyük, kiçik)
6. Tellər (4 ədəd)
7. Şiş
8. Üzlük (balıq dərisi)
9. Çanağın üzərinə çəkilmiş Maxon ağacı. Qalınlıq 3 mm
10. Simgir (qarmaq)

11-12. Çanağın alt və üst hissələri (qalınlığı 15 mm olmaqla) qoz, fıstıq ağaclarından ola bilər. Musiqi alətinin ölçüləri sxem 1-də verilmişdir:

1. Kəllə uzunluğu - 190 mm;
2. Aşıxlar konusu - 9-10 mm;
3. Qol uzunluğu - 290 mm;
4. Çanaq diametri - 165 mm;
5. Çanağın hündürlüyü - 165 mm;
6. Çanağın arxasından önünə qədər məsafə - 130 mm-ə bərabərdir;
7. Çanaqla qol arasındakı bucaqdan asılı olaraq xərəyin hündürlüyü dəyişir;
8. Alətə 4 kamança teli bağlanır.
9. Şişin uzunluğu ifaçının boynundan asılı olaraq dəyişir. Ayaqüstə çalınarkən yektayın şişi ifaçının boyuna görə hazırlanır. Yəni ucaboy ifaçı üçün uzun, qısaboy ifaçı üçün isə qısa şiş hazırlanır.
10. Üzlüyün eni - 135 mm, hündürlüyü - 165 mm-dir.
11. Çanaq üzərinə çəkilmiş maxon ağacının qalınlığı - 3 mm
12. Simqir və ya qarmaq dəmir materialdan hazırlanır və 4 dəlikdən ibarətdir (simlər keçmək üçün).

13-14. Üst və alt hissələrin diametrləri 165 mm-ə bərabərdir, qalınlıq isə 15 mm.

Yaylı yektay əqli mülkiyyət agentliyindən qeydiyyatdan keçmişdir.

Yektay musiqi alətinin kök sistemi aşağıdakı kimidir.
1-ci tel - ikinci oktavanın fadiyez
2-ci tel - birinci oktavanın si səsi
3-cü tel - birinci oktavanın fadiyez
4-cü tel - kiçik oktavanın si səsi
Səs diapazonu 2,8 oktava həcmindədir

Yektayın menzurası isə 310 mm-ə çatır.
Musiqi alətində xalq mahnılarını, muğamları və bəstəkar əsərlərini ifa etmək mümkündür.

TENOR YAYLI YEKTAY

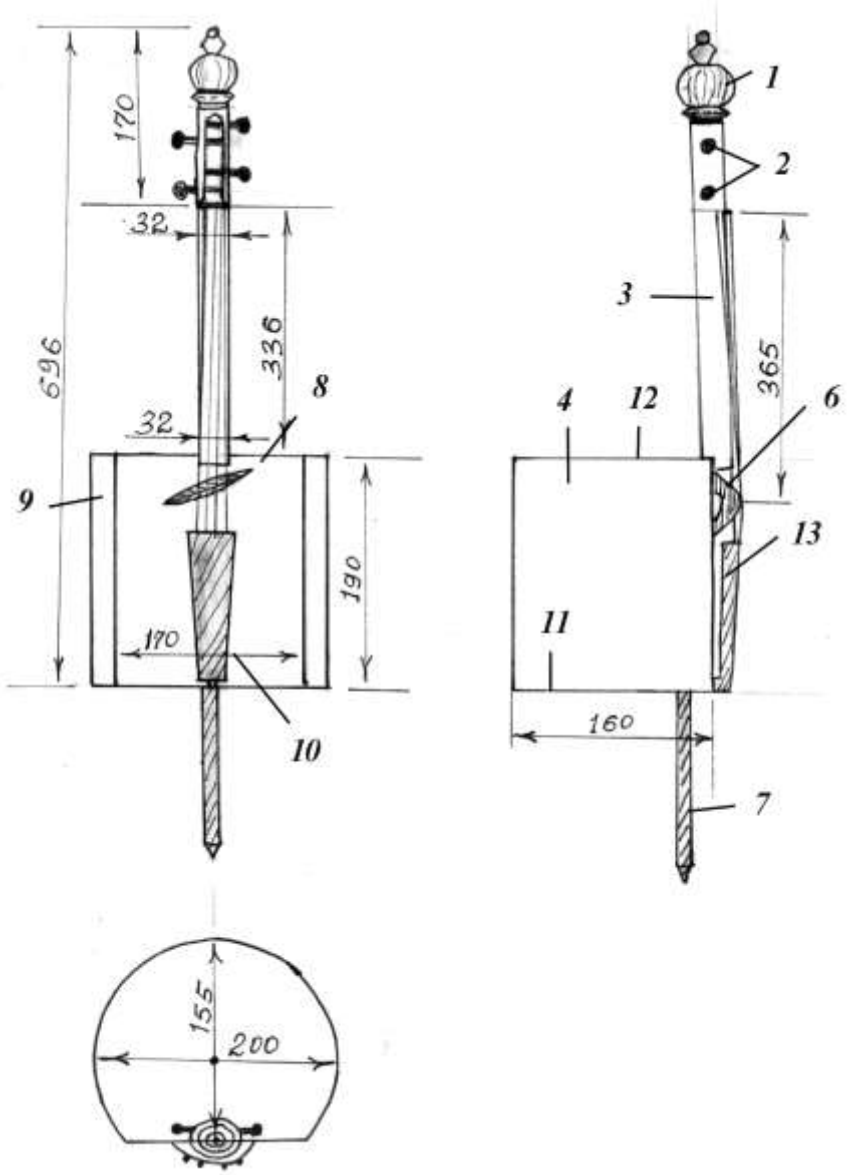

Bəm yaylı yektay - yektay musiqi alətinin növlərindən biridir. Bu alət 4 aşıxdan, 4 teldən, çanaqdan, çanaqüstü dəridən, körpücüklərdən, qarmaqdan, şişdən və kəllədən ibarətdir (şəkil 6). Bəm yektayın şişi ifaçının boyundan aslı olaraq tənzimlənir. Yektay musiqi alətinin telləri öz boyuna uyğun olmadığından qarmağı 125 mm uzadırıq (sxem 2).

Bəm yaylı yektayın hissələrinin adları adi yaylı yektayda olduğu kimidir, yalnız ölçülərdə fərqlər vardır.

1. Kəllə uzunluğu - 170 mm;
2. Qol uzunluğu - 336 mm;
3. Çanaq diametri - 200 mm;
4. Çanaq hündürlüyü - 190 mm;
5. Çanağın arxasından önünə qədər olan məsafə - 155 mm;
6. Tellər alt skripka telləridir;
7. Şiş uzunluğu ifaçının boyuna uyğun tənzimlənir
8. Üzlüyün eni - 170 mm;
9. Üzlüyün hündürlüyü - 190 mm;
10. Çanağın üzərinə çəkilmiş Maxon ağacının qalınlığı - 3 mm
11. Uzadılmış qoz ağacından hazırlanmış və 4 dəlikdən ibarətdir.
12-13. Üst və alt hissələrin diametrləri - 200 mm, qalınlığı - 15 mm;
14. Qarmaq uzunluğu - 125 mm.

Tenor yektay əqli mülkiyyət agentliyindən qeydiyyatdan keçmişdir.

Tenor yaylı yektayın kök sistemi aşağıdakı kimidir.
1-ci tel - birinci oktavanın fadiyez səsi
2-ci tel - kiçik oktavanın si səsi
3-cü tel - kiçik oktavanın fadiyez səsi
4-cü tel - böyük oktavanın si səsi

Musiqi alətinin menzurası 365 mm-ə bərabərdir. Bu alətdə xalq mahnılarını, muğamları və bəstəkar əsərlərini ifa etmək mümkündür.

BAS YAYLI YEKTAY

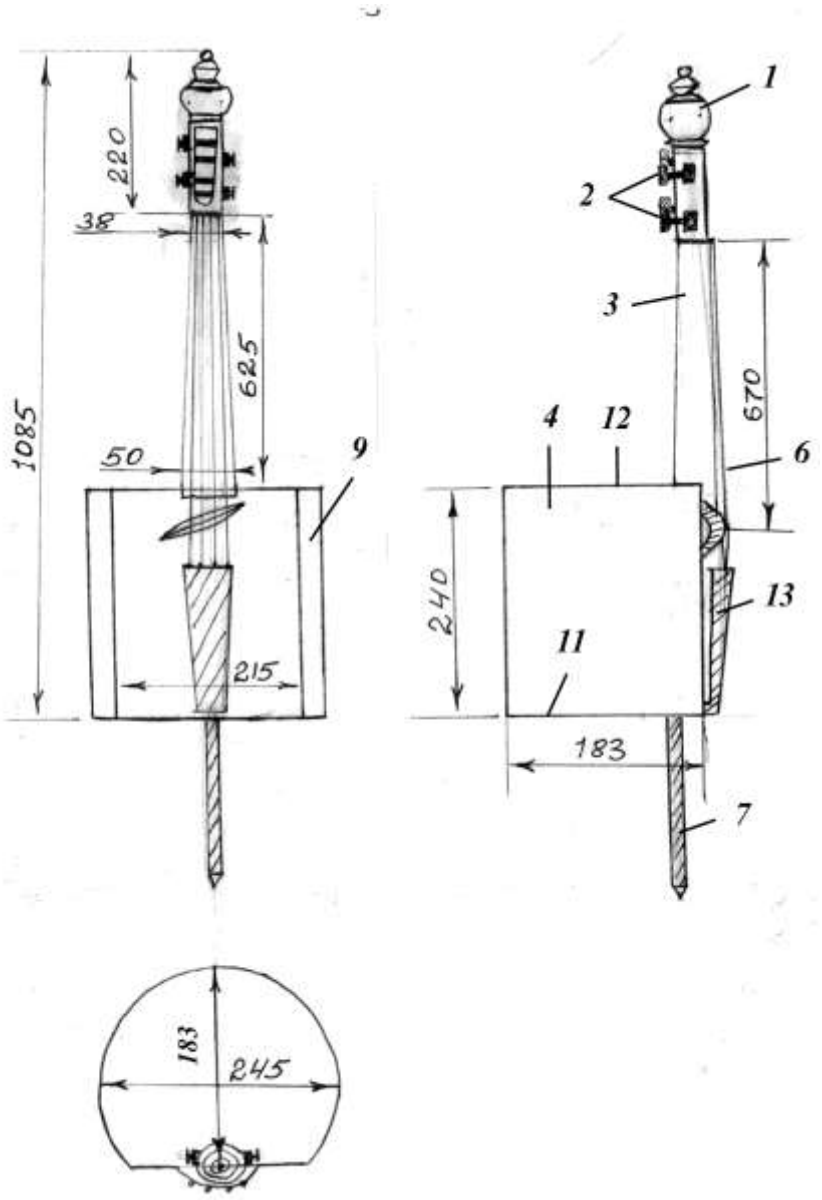
Bas yaylı yektay xalq çalğı alətləri orkestrində, kvartet və ansambllarda ifa etmək üçün yaradılmışdır (şəkil 7).

Hissələrin adları Tenor yaylı yektayda olduğu kimidir. Güclü dartı qüvvəsi olduğundan aşıxlar mexanikdir.

Alətin ölçüləri sxem 3-də göstərilmişdir.

1. Alətin kəlləsinin uzunluğu - 220 mm;
2. Qol - 625 mm;
3. Menzura - 670 mm;
4. Çanaq hündürlüyü - 240 mm;
5. Çanaq diametri - 245;
6. Çanaq arxasından çanaq önünə qədər olan məsafə - 183 mm;
7. Üzlüyün eni - 215, hündürlüyü isə - 240 mm-ə bərabərdir.
8. Qolun çanaq hissədə eni - 50 mm;
9. Qolun kəllə hissədə eni - 38 mm;
10. Alətin hündürlüyü çanağın aşağı hissəsindən kəlləyə, yəni tac hissəyə qədər olan məsafə - 1085 mm;
11. Şişin uzunluğu ifaçının boyuna görə tənzimlənir.

Aləti oturaraq və ayaq üstə ifa etmək mümkündür (sxem 3). Bas yaylı yektayın telləri aşağıdakı qaydada köklənir.

1-ci tel - kiçik oktavanın fadiyez səsi
2-ci tel - böyük oktavanın si səsi
3-cü tel - böyük oktavanın fadiyez səsi
4-cü tel - kontur oktavanın si səsi

Musiqi alətin menzurası 670 mm-ə bərabərdir.

Aləti xalq çalğı alələri orkestrlərində, ansambllarda, kvartetdə və milli simfonik orkestrlərdə ifa etmək olar.

KONTUR YAYLI YEKTAY

Kontur yaylı yektayın hissələrinin adları yaylı yektayda olduğu kimidir. Bu alətdə də tellərdə dartı qüvvəsi böyük olduğundan güclü mexaniki aşıxlardan istifadə edirik (şəkil 8).

Tellər çox uzun olduğundan qarmağı uzatmağa ehtiyac qalmır.

Qarmaq dəmir materialdan hazırlanır.

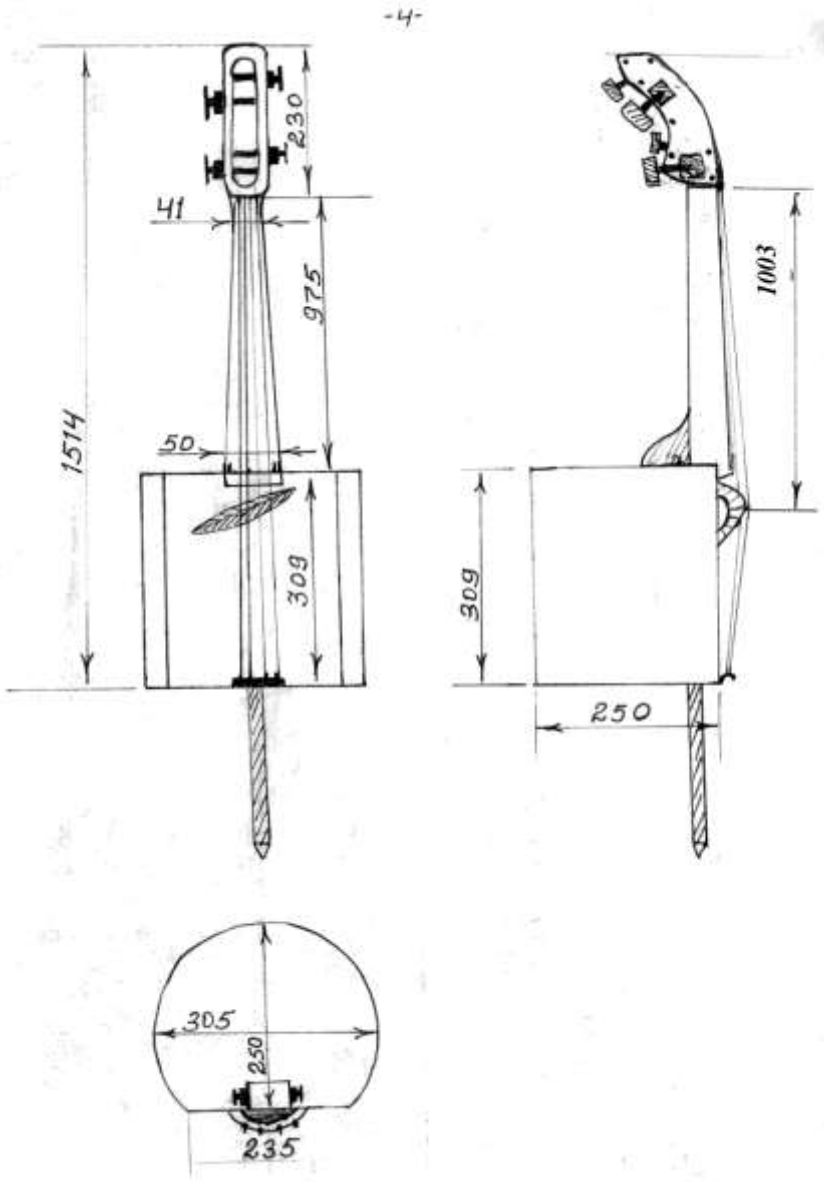
Kamançada olduğu kimi, qolla çanaq bir-birinə şişlə bərkidilir. Şişin diametri 12 mm-ə bərabərdir. Yaylı kontur yektayın ölçüləri sxem 4-də göstərilmişdir.

1. Tacın uzunluğu - 230 mm;
2. Qolun uzunluğu - 975 mm;
3. Menzura - 1003 mm;
4. Çanaq hündürlüyü - 309 mm;
5. Çanaq diametri - 305 mm;
6. Çanaq arxasından çanaq üzünə qədər olan məsafə - 250 mm;
7. Alətin uzunluğu - 1514 mm;
8. Alətin üzlüyü dəvə dərisindəndir, eni - 235 mm; hündürlüyü - 309 mm-ə bərabərdir.
9. Qolun çanaq hissədə eni - 50 mm;
10. Qolun kəllə hissədə eni - 41 mm.

Yaylı kontur yektayı alətini ağac körpücüyünün hündürlüyü çanaqla qol arasındakı bucaqdan aslı olaraq dəyişir (sxem 4). Çanağın üzərinə çəkilmiş dekanın (üzlüyün) materialı maxon ağacındandır. Maxon Afrikada bitən ağacdır. Bu materialı Türkiyə vasitəsi ilə gətiririk.

Yaylı kontur yektay əqli mülkiyyət agentliyindən qeydiyyatdan keçmişdir.

Yaylı kontur yektayın kök sistemi aşağıdaki kimidi.

1-ci tel - böyük oktavanın sol səsi
2-ci tel - böyük oktavanın re səsi
3-cü tel - kontur oktavanın lya səsi
4-cü tel - kontur oktavanın mi səsi

Yaylı kontur yektay xalq çalğı alətləri orkestrlərində, kvartetdə ifa olunmaqdan ötrü yaradılmışdır.

TELLİ-MİZRABLI BAS YEKTAY

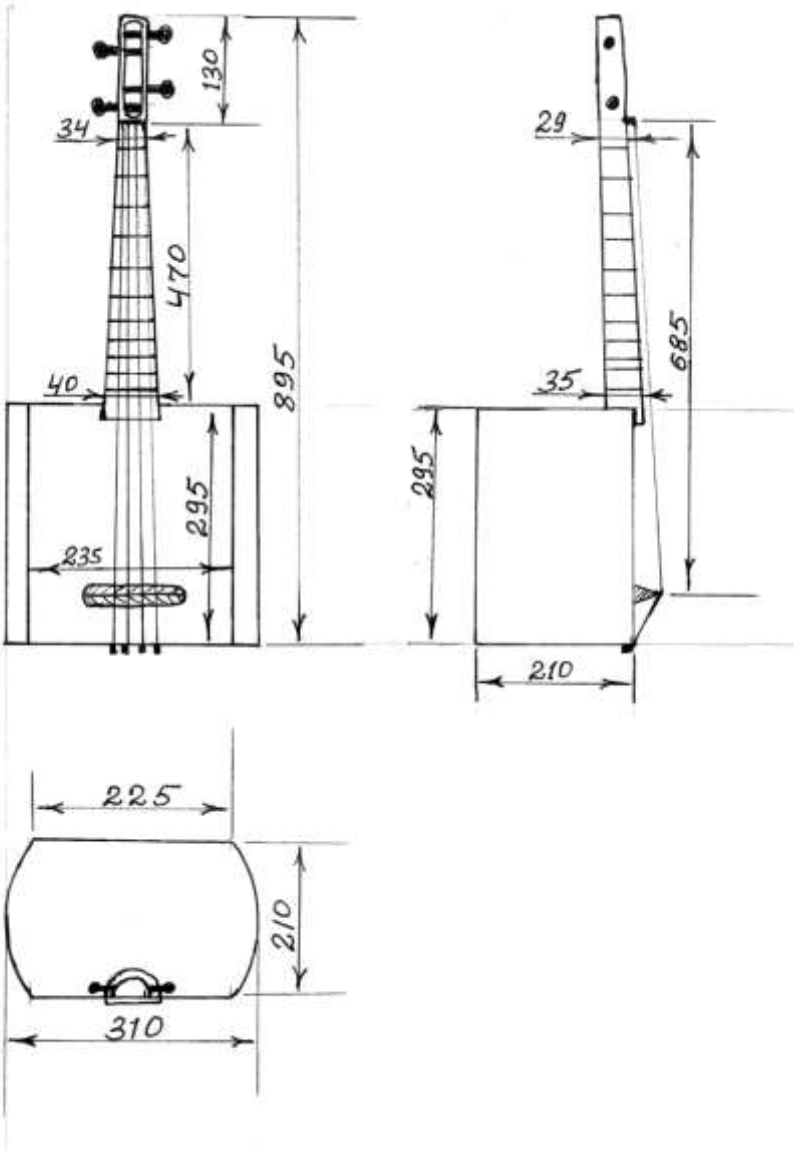

Telli-mizrablı bas yektay diz üstə mizrabla ifa olunan musiqi alətidir (şəkil 9). Alətin ölçüləri isə sxem 5-də verilmişdir. Aləti xarakterizə edək. Bas yektay kəllədən, aşıxlardan, qoldan, qol pərdələrindən, not pərdələrindən çanaqdan, dəri üzdən, ağac körpücükdən, qarmaqdan və tellərdən ibarətdir. Alət silindirin həm arxadan, həm də qarşıdan kəsilmiş formasındadır. Çanağın arxa hissəsinin kəsilməsində məqsəd sinəyə yaxşı otura bilməsi üçündür. Arxa kəsikdə yaranan kvadratın hündürlüyü - 295 mm, eni isə 225 mm. Üz hissədə (dekada) eni - 235 mm, hündürlük - 295 mm, çanağın özünün hündürlük - 295 mm, çanağın özünün hündürlüyü - 295 mm, eni - 310 mm, qalınlığı - 210 mm-ə bərabərdir.

Kəllənin hündürlüyü - 130 mm, qolun uzunluğu - 470 mm, Menzura - 685 mm. Qolun çanaq hissədə eni - 40 mm, kəllə hissədə eni isə 34 mm-dir. Alətin ümumi uzunluğu - 895 mm (sxem 5).

Yektayın qol pərdələrinin sayı isə 19-a bərabərdir. Alət xromatik səsdüzümünə malikdir. Tardakı bir oktavada 5 pərdəni də əlavə etsək, not pərdələrinin sayı 24-ə çatar, beləliklə bu alətin səs diapazonu 3 oktavadan da artıq olur.

Telli-mizrablı bas yektay əqli mülkiyyət agentliyindən qeydiyyatdan keçmişdir.

Alətin kök sistemi belədir.
1-ci sim - kiçik oktavanın si səsi
2-ci sim - böyük oktavanın fadiyez səsi
3-cü sim - böyük oktavanın dodiyez səsi
4-cü sim - kontur oktavanın soldiyez səsi

3 oktavdan artıq səslənmə diapazonuna malik olan telli-mizrablı bas yektay xalq çalğı alətləri ansambl və orkestrlərində ifa etmək üçün bərpa edilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdullayeva S.A. Azərbaycan xalq çalğı alətləri (musiqişü- naslıq-orqanoloji tədqiqat). B.: Adiloğlu, 2002, 454 s.

2. Kərimov K.C. Azərbaycan miniatürləri. B.: İşıq, 1980, 222 S.+93 illüstrasiya

3. Kitabi-Dədə Qorqud. Tərtibçi, çapa hazırlayanı, ön sözün və lüğətin müəllifi Samət Əlizadə. B.: Yeni Nəşrlər Evi, 1999, 704 s.

4. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti. Tərtibçilər: Abdullayev B.M., Əsgərli M., Zərinəzadə H.H. İki cilddə, II c. B.: Şərq-Qərb, 2005, 472 s.

5. Marağalı Əbdülqadir. Musiqi alətləri və onların növləri. Farscadan tərcümə: M.Müsəddiqindir. // "Qobustan" iumalı, 1977, №1, s. 74-79

6. Nəcəfzadə A.İ. Azərbaycan çalğı alətlərinin izahlı lüğəti. (Yenidən işlənmiş II nəşr). B.: MBM, 2004, 224 s.

7. Nəcəfzadə A.İ. Çalğı alətlərimiz. Miniatür kitabça. B.: Min bir mahnı MMC, 2004, 128 s.

8. Nəcəfzadə A.İ. Kamança və Azərbaycanda müxtəlif dövrlərdə istifadə edilən yaylı alətlər. // "Konservatoriya" jurnalı №1, 2011, s. 67-70

9. Səfərova Z.Y. Əbdülqadir Marağai. B.: Təbriz, 1997, 62 s.

Rus dilində

10. Агаева С.Х. Абдулкадир Мараги и его музыкально-тео-ре-тическое наследие (XIV-XV века). Дисс. канд. искусствове-дения. РГБ Дк 81-17/13. М.: 1979, 178 с.

11. Агаева С.Х. Из истории музыкальной культуры Азер-бай-джана (Абдулгадир Мараги). / "Музыка народов Азии и Афри-ки". М.: Советский Композитор, 1980, Вып. 3, с. 243-260

12. Агаева С.Х. Абдулгадир Мараги. Б.: Язычы, 1983, 46 с.

13. Агаева С.Х. Музыкальные инструменты средневековья в трактатах Абдулгадира Мараги. / Народные музыкальные инстру-менты и инструментальная музыка. Сборник статей и материалов в двух частьях под общей редакцией Е.В.Гип-пиу-са. Часть первая. М.: Советский композитор, 1987, с. 190-196

14. Агаева С.Х. Из истории музыкальной культуры Азер-бай-джана (на основе произведения Эвлии Челеби «Сеяхат-на-ме»), / "Tarixi yaşadan unudulmuş musiqi alətləri" elmi məqalələr toplusu, Bakı Musiqi Akademiyası. 2011, s. 106-130

15. Сперанский С.Л. Музыкальные товары (Товаро-ве-де-ние). М.: Экономика, 1987, 176 с.

Digər xarici dillərdə

16. Əbdülqadir bin Geybi Hafiz Mərağı. Məqasidül-əlhan. Be ehti-mame Taqi Bineş. Tehran: Tehran: 1966, 244 s. (fars dilində)

17. Bardakçı M.G. Maragalı Abdülkadir. İstanbul: Pan Yayın-cı-lık, 1986, 200 sh. (türk dilində)

18. Əbdülqadir bin Ğeybi Hafiz Mərağı. Şərhül-ədvar (Fəvaid-i Əşəra ilə). Be ehtimame Taqi Bineş. Tehran: Mərkəze Nəşre Da-neş-gahi, 1991, 458 s. (fars dilində)

19. Farmer H.G. Abd al-qadir ibn Gaibi on instruments of mu-sic. [Oriens. Vol. 15. 1962]. The Science of music in islam, instruments and Military Music. Vol. 2. Ed. by E.Neubauer. Frankfurt am Main: 1997, p. 605-612 (ingilis dilində).

DÖVIZ KURU VE SATIN ALMA GÜCÜ TEORISI ARASINDAKI BENZERLIKLER VE FARKLILIKLAR

Mirhesen Seyidzade Mirhaşim Oğlu
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun dissertantı
Azərbaycan, Bakı

ÖZET

Modern koşullarda, geniş bir bağlamda piyasa ilişkilerinin oluşumu, dünya ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da genişlemesi ve parasal ilişkilerin daha da gerçekleştirilmesi, farklı ülkelerde farklı satın alma gücüne dayanan kantitatif bir döviz para teorisinin oluşumuna yol açar. Bir ülkenin yıllar içindeki gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde, o ülkenin ulusal para birimi için sabit fiyatlarla kişi başına düşen milli gelir esas alınır. Uluslararası kalkınma karşılaştırmalarında, ortak bir döviz kuruna dönüştürülen kişi başına GSYİH değerleri kullanılır ve bu tür karşılaştırmalarda döviz kuru, karşılık gelen bir değişim oranı olarak değerlendirilmez. Döviz kuru kullanılarak ortak bir para birimine çevrilen maliyetler, yalnızca satın alınan mal ve hizmetlerin hacmini değil, aynı zamanda ülkeler arasındaki fiyat seviyelerindeki farkı da yansıtır. AQP, ülkeler arasındaki fiyat seviyesi farkını ortadan kaldırarak gerçek mal ve hizmet ticaretini karşılaştırmak için bir yöntem arayışının bir sonucu olarak ortaya çıktı. Makale, fiyat politikası ile satın alma gücü paritesi arasındaki ilişkinin oluşumunun özelliklerini ve onu etkileyen faktörleri incelemekte ve elde edilen sonuçlara dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: gayri safi yurtiçi hasıla, parasal ilişkiler, satın alma gücü paritesi, döviz kuru, ülkeler arası fiyat düzeyi.

1918'de Gustav Cassel tarafından ortaya atılan Satın Alma Gücü Paritesi kavramı, ulusal fiyatların ortak bir para birimi cinsinden ifadesini tanımlayan "tek fiyat yasasına" dayanmaktadır. Birim fiyat kanununa göre, rekabetçi piyasalarda, nakliye maliyetleri ve ticaret engellerinin olmadığı durumlarda, aynı malların fiyatları, farklı ülkelerde aynı para birimi ile ifade edildiğinde aynı olmalıdır. AQP'nin hesaplanması, uluslararası karşılaştırma için belirli bir mal ve hizmet sepetinin satın alınması için gereken ulusal para birimi miktarlarının oranına dayanmaktadır. Ülkeler arasındaki gelişmeyi karşılaştırırken döviz kurunun uygun bir değişim oranı olarak gösterilmemesinin nedeni, ortak bir para birimine dönüştürme maliyetlerinin

yalnızca satın alınan mal ve hizmetlerin hacmini değil, ülkeler arasındaki fiyat seviyelerindeki farklılıkları da kapsamasıdır [5, s. 54, Sefer ŞENER]. Öte yandan, AQP kullanan karşılaştırmalar, fiyat farklılıklarını ortadan kaldırdıkları için güvenilir sonuçlar verir. Görünüşe göre bu kavram, işletim maliyetleri ve diğer önemli engellerin yokluğunda, benzer ürünlerin farklı pazarlarda fiyatlar aynı para biriminde olsa bile aynı fiyata sahip olacağı anlamına gelir.

AQP'nin temel amacı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve bileşenlerinin uluslararası gerçek karşılaştırması için göstergeler elde etmektir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, bir ülkenin ekonomik büyüklüğünün en önemli göstergesidir ve kişi başına düşen GSYİH, halkının refah düzeyinin en önemli göstergesidir. AQP, GSYİH ve bileşenlerin bu tür uluslararası karşılaştırmalarına izin veren, ülkeler arasındaki fiyat seviyesi farklılıklarını ortadan kaldıran genel bir değişim oranı olarak ifade edilir ve bazı hususlara dayanır:

- Mal ticareti için nakliye masrafları, sigorta masrafları gibi gerekli işletme masrafları sıfırdır;
- Ülkeler arası ticaretin önünde bir engel yoktur, iki ülke arasında aynı ülkenin iki şehri arasındaki ticaretle aynı şekilde mal ticareti yapılır;
- Mallar her iki ülkede de aynı niteliklere sahiptir.

Uygulamada, farklı pazarlarda üretilen mallar birbirinin yerine geçemezse, tüketici seçimleri de öyledir. Bununla birlikte, uzun vadede döviz kurunu belirlemenin en güvenilir kaynağı AQP teorisidir. Satın alma gücü paritesi teorisi, döviz kurlarındaki değişiklikleri açıklayan en basit ve en yaygın kabul gören teoridir. Burada en önemli varsayım, "satın alma gücü parite oranı uzun vadede sabitse, reel döviz kurunun değişmeyeceği" şeklindedir. AQP'yi hesaplamak için gereken ana göstergeler, yıllık ortalama ulusal fiyatlar ve GSYİH'ye göre ulusal harcama oranlarıdır.

Araştırmaya göre, AQP'nin ekonomide iki ana kullanımı var:

I. Fiyat ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi karşılaştırarak yeni döviz kurunun belirlenmesinde, mevcut döviz kurunun gerçekçi olup olmadığının analizinde ve ileride yapılacak bir müdahalede kriter olarak kullanılır.

II. Uluslararası milli gelir karşılaştırmalarında kullanılır. AQP, milli geliri ortak bir para birimine dönüştürerek karşılaştırmalı döviz kuruna olan güvensizliği ortadan kaldırır. Bu nedenle daha sağlam ve güvenilir sonuçlarla gerçekleştirilmektedir.

Başka bir yaklaşımla, satın alma gücü partisi teorisinin temel mantığını şu şekilde gruplayabiliriz:

• Bu teoriye göre, herhangi bir para birimi tüm ülkelerde aynı satın alma gücüne sahip olmalıdır.
• Satın alma gücü paritesi teorisi, tek tip fiyat yasası adı verilen bir ilkeye dayanmaktadır.
• Bu yasa, herhangi bir malın her yerde aynı fiyattan satılması gerektiğini şart koşar.

• Tek fiyat yasası işe yaramazsa, suistimal edilen kar fırsatları vardır.
• Farklı pazarlardaki fiyat farklılıklarının avantajına arbitraj denir.
• Arbitraj varsa, farklı pazarlarda farklılık gösteren fiyatları tek paydaya getirmek gerekir.
• Satın alma gücü paritesi teorisine göre bir para biriminin tüm ülkelerde aynı satın alma gücüne sahip olması ve döviz kurlarının bunu sağlayacak şekilde hareket etmesi gerekir.

Bu yaklaşımlara göre satın alma gücü paritesinin mantıksal sonuçları şunlar olabilir:

• Doların alım gücü ülke içinde ve dışında hep aynı ise döviz kuru değişemez.
• İki ülke para birimleri arasındaki nominal döviz kuru, bu ülkelerdeki farklı fiyat seviyelerini yansıtmalıdır.
• Merkez bankası büyük miktarda para ihraç ederse para hem alabileceği mal ve hizmetler hem de satın alabileceği diğer para birimleri açısından değerini kaybeder.

Araştırmaya göre aslında bu teorinin algısal tarzı, herhangi bir ülkenin döviz kurunun kısa vadede satın alma gücünden sapsa bile uzun vadede bu pariteye eşit olması gerektiği gerçeğine dayanmaktadır.

Satın alma gücü paritesi teorisi, döviz kurunun uzun vadeli hareketlerini açıklamak için uluslararası ekonomide kullanılan en eski yaklaşımlardan biri olmuştur. Bu teorinin varlığı, özellikle döviz kurlarının ulusal fiyat seviyeleriyle etkileşime girdiği hipotezi, 16. yüzyıl İspanya'sına, İspanya'daki Salamanca Okulu'na ve Gerard de Malynes'in İngiltere'deki çalışmasına kadar uzanır. İktisadi düşünce tarihinde, İsveçli, Fransız ve İngiliz Bouillonistler, 18. yüzyılın ikinci yarısından ve 19. yüzyılın başından bu yana satın alma gücü paritesi oranına ilişkin konumlar almışlardır. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, Ricardo, Mill, Goschen ve Marshall gibi klasik iktisatçılar, satın alma gücü parite oranını desteklemeye ve geliştirmeye katkıda bulundular.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde tipik olan altın standardına göre, iki para birimi arasındaki kur, ülke para biriminin altın değerinin oranı ile hesaplandığında, birçok ülkenin para biriminin değerinin belirli bir miktar altınla sabit olacağı varsayılıyordu. Savaş sırasında ülkeler kıdemlerinden yararlanmak için para birimlerinin değerini düşürdü, sistemi sürdürülemez hale getirdi ve savaş bittiğinde döviz kurlarının neden belirleneceği sorusu gündeme geldi. Savaş sonrası finansal sistem durgunluğunun ardından durumu düzeltmeye yönelik çabaların dolaylı bir sonucu olarak ortaya çıkan satın alma gücü paritesi; Birçok ülkeyi içine alan ve döviz kuru altın fiyatına göre belirlenen savaş öncesi altın standardının çöküşü ile ülkeler, kamu maliyesi ve fiyatları üzerinde minimum etkiye sahip olacak bir döviz kuru belirleme sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Savaştan sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında terk edilen altın standardını yeniden tesis etmek için Cassel, 1916 ve 1918'de satın alma gücü paritesinin ulusal para

birimlerinin göreli altın paritelerini belirlemek için bir araç olarak kullanılması gerektiğini yazmıştır. Cassele'ye göre, savaş sırasında enflasyon farklı seviyelerde de olsa tüm ülkelerde satın alma gücünü düşürdü ve sonuç olarak döviz kurları önceki paritelerden saptı. Bir ülkenin para biriminin gerçek paritesini, ülke içindeki ve dışındaki satın alma gücünün oranı olarak "satın alma gücü paritesi" olarak tanımlayan Cassel'in önerisi, 1914'ün başından beri tüketici fiyat endekslerinin karşılaştırılmasıydı.

Satın alma gücü paritesi teorisini akademik düzeye geri getirmenin arka planına bakıldığında, 1990'lardan beri uluslararası ekonomiye, özellikle de Dünya Bankası'na yön veren kuruluşlarda yoksulluğun azaltılması ve yakınsama üzerine tartışmalar olduğu açıktır.

Uluslararası ekonomide döviz kurunun belirlenmesine yönelik teorik yaklaşımlarda, ekonomik ilişkilerin gelişmesi nedeniyle döviz kurunu etkilemesi beklenen faktörler önemli ölçüde değişmiştir. Satın alma gücü paritesi ile döviz kurları arasında yakın bir ilişki vardır. Her şeyden önce, bu teori, döviz kurunun belirlenmesinin modern ekonomik analizindeki en önemli unsurlardan biridir [1, s.483 Betty]. Bretton Woods sisteminin çöküşünden önce var olan teorik yaklaşımlarda, döviz kurlarının belirlenmesinde kilit faktör olarak uluslararası emtia ve hizmet akışlarının ön planda olduğu unutulmamalıdır. bir değişken olduğu fikri kabul görmeye başladı. Mutlak AQP araştırması ve uluslararası ekonomik kuruluşların yaptığı hesaplamalar sonucunda elde edilen satın alma gücü paritesi, ekonomik karşılaştırmalarda döviz kurunu nominal döviz kurundan daha fazla dikkate alan bir para değerleme yöntemi olarak bizi sunmaktadır. Hem iktisat teorisindeki farklılığın nedenleri hem de işletmelerin satın alma gücü paritesi arasındaki ilişki ve özellikle bu döviz kuru kullanılarak merkez ve çevre ülkeler bağlamında yapılan değerlendirmelerin arka planı önemlidir.

Döviz kuru, paranın satın alınabileceği para birimidir (ABD Doları, Euro, vb.). AQP ise paranın satın alabileceği mal ve hizmetlerin miktarını gösterir. Bu durumda iç veya dış fiyatlardan biri veya her ikisi birden aniden değişirse, nominal döviz kurunun da bu farkı giderecek ve doğrudan reel döviz kurunu koruyacak şekilde değişmesi gerekir. Reel döviz kurları satın alma gücü paritesi teorisini izlerse, nominal döviz kurundaki değişiklikler, reel döviz kuru değişmeyeceğinden ülkelerin uluslararası rekabet gücünü etkilemeyecektir. Bu nedenle, döviz kurları kullanılarak yapılan karşılaştırmalar, ülkeler arasındaki fiyat düzeylerindeki farklılıkları kapsadığından uluslararası kalkınma karşılaştırmalarında güvenilir sonuçlar vermezken, AQP kullanılarak yapılan güvenilir karşılaştırmalar fiyat düzeyi farklılıklarını ortadan kaldırarak güvenilir sonuçlar sağlar. Aşağıdaki rakamlar döviz kurunu ve AQP'nin özünü açıklamaktadır:

Paranın satın alabileceği para birimi, paranın satın alabileceği mal ve hizmet miktarını gösterir

Şekil 1. Döviz kuru ve AQP arasındaki fark.

Uluslararası kalkınma karşılaştırmalarında döviz kurunun kullanımında bazı eksiklikler bulunmaktadır. Birincisi, çeşitli nedenlerle (spekülasyon, faiz oranlarındaki değişiklikler vb.) Döviz kuru dalgalanmalarıdır. Bu durumda döviz kuru üzerinden hesaplanan GSYİH değerine göre, döviz kurundaki dalgalanmalar nedeniyle ülkenin ekonomik büyüklüğünde ani değişiklikler olabilir. Döviz kurundaki dalgalanmalar, mal ve hizmetlerin hacminde bir değişiklik olmamasına rağmen, ülkenin aniden "daha zengin" veya "daha fakir" görünmesine neden olur. Bu tür değişiklikler, ekonomik aktiviteyle bağlantılı olmadıkları için ekonomik büyümeyi yansıtmayan yapay değişikliklerdir. Döviz kurunun kullanılmasının diğer bir dezavantajı, bir ülkede üretilen mal veya hizmetlerin fiyat seviyesini yansıtmamasıdır. Döviz kurları, ticarete yönelik mal ve hizmetlerin yanı sıra faiz oranları ve sermaye girişi gibi faktörlerden de etkilenir. Özellikle döviz kurunun idari kararlardan etkilendiği gelişmekte olan ülkelerde, resmi ve serbest piyasa kurları arasındaki farklılıklar da uluslararası karşılaştırmalarda döviz kurunun kullanımını tehlikeli hale getirmektedir.

AQP, bir ülkenin para biriminin gerçek satın alma gücünün bir göstergesi iken döviz kuru, ekonomik, politik ve idari kararlardan etkilenen ve bu alanlardaki değişikliklerden etkilenen bir değişim oranıdır. AQP, özellikle GSYİH ve bileşenleri için uluslararası fiyat ve hacim karşılaştırmalarına yanıt olarak hesaplanır. Ayrıca, döviz kurlarının belirlenmesinde doğrudan rol oynayan faiz ve sermaye hareketleri gibi çeşitli ekonomik parametreler de AQP hesaplamalarında dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle, bu iki kavram birbirini tamamlar ve birbirinin yerine kullanılamaz. Ayrıca, tüm uluslararası karşılaştırmalarda döviz kuru yerine AQP kullanılamaz. AQP tabanlı karşılaştırmalar üretim, verimlilik ve refah düzeylerini karşılaştırmada daha iyi sonuçlar sağlarken, araştırmada ithalat, ihracat fiyatları ve belirli bir

ihracat düzeyini karşılamak için ne kadar ithal edileceğini karşılaştırmak için döviz kurları kullanılmalıdır.

Döviz kurları, diğer fiyat göstergeleri gibi iktisadi faaliyet ve faaliyetin en önemli göstergelerinden biridir, fiyat işlevine sahiptir ve emtia piyasalarıyla ilgilidir. Döviz kurlarındaki herhangi bir değişiklik iktisadi faaliyetin seyrini etkilediğinden, değişimlerin istikrarlı bir döviz kuru yönünde olması ekonomik istikrarı olumlu yönde etkileyecektir. Bu nedenle döviz kurlarındaki değişimler diğer fiyatlarda olduğu gibi ekonomik istikrar açısından incelenmeli ve önemli bir gösterge olarak ekonomik aktiviteyi etkileme ve ekonomik aktiviteden etkilenme yeteneği dikkate alınmalıdır. Yüzen modlu sistemlerde, teorik olarak uzun vadede AQP sağlamak gereklidir.

Bazı durumlarda, döviz kurlarındaki kısa vadeli değişiklikler, satın alma gücü paritesi teorisinin amaçladığı gibi olmayabilir. Dolayısıyla reel döviz kurlarındaki bu sapmalar parasal ve reel nedenlerden kaynaklanıyor olabilir. Döviz kurları fiyatlardan çok daha hızlı hareket ettiği için, parasal genişleme döviz kurunda ani bir yükselişe ve satın alma gücü paritesi tarafından öngörülen seviyeden sapmalara neden olabilir.

Ancak döviz rezervlerindeki artışın bir sonucu olarak satın alma gücü paritesi teorisi kısa vadede güvenilir olmayabilir ancak uzun vadede alım gücü paritesinin geçerli olması beklenmektedir [4, s. 439-441 Mishkin, F]. Böylece döviz kurları ve fiyatlar birlikte hareket edecektir. Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, merkez bankası özerkliği ile makroekonomik politikalar arasındaki ilişkidir. Bağımsız merkez bankalarına sahip ekonomilerin döviz kuru politikaları ile tutarlı makroekonomik politikalar izledikleri görülmüştür. Merkez bankalarının özerkliği azaldıkça izlenen makroekonomik politikalar genişleyerek enflasyona yol açarak reel döviz kuru yani ulusal para birimi dövizler karşısında değer kazanmakta ve satın alma gücü paritesi için gereken değerden sapmaktadır.

Satın alma gücü paritesinden sapmalar bazen uygulanacak döviz kuru sisteminin seçiminde önemlidir. Burada önemli olan döviz kurunun sabit bir döviz kuru sistemi ile mi yoksa esnek bir döviz kuru sistemi ile mi belirlendiğidir. Esnek bir döviz kuru sistemi uygulanırsa, bu esnek döviz kurları ülkeleri belirli bir enflasyon oranı belirlemeye maruz bırakır. Çünkü döviz kurlarındaki değişimler ülkelerin enflasyon oranlarıyla yakından ilgilidir ve enflasyon oranlarındaki farklılıklar döviz kurlarında değişikliklere neden olur.

AQP teorisinin en kullanışlı yönlerinden biri, ulusal para biriminin değerinin yüksek mi yoksa düşük mü olduğunu belirlemektir. Yüksek derecelendirme tehlikelidir çünkü ihracatı azaltma ve ithalatı artırma etkisine sahiptir. Ulusal para birimlerinin, esas olarak merkez bankalarının kontrolü altında, birbirlerine karşı dalgalanmalarına artık izin verilmektedir. Böyle

bir sistemde ulusal para birimi bazı yabancı para birimleri karşısında değer kazanır ve bir yandan diğer bazı yabancı para birimleri karşısında değer kaybeder. Bu nedenle döviz kurunun ifadesinde yabancı para birimlerinden oluşan bir endeks hesaplanması gerekmektedir. Bu endeksin varlığında, o ülke ile ticari ve mali ilişkisi olan ülkeler ve o ülkenin dövizleri, bu ülkelerin ağırlıkları ile doğru orantılı olarak dikkate alınır. Bu şekilde elde edilen döviz kuruna "efektif döviz kuru" denir. Bu endeks, nispi fiyat değişikliklerine göre ayarlanmadığı için nominal bir enstrüman olarak kalır. Reel efektif bir döviz kuru elde etmek için, dış enflasyon oranlarının hesaplanmasının yurt içi enflasyona dayalı olarak formüle edilmesi gerekmektedir. Hesaplamada dikkate alınması gereken önemli bir faktör, hangi fiyat endeksinin kullanılacağıdır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise; fiyat endeksi için baz yılı belirlemektir. Baz, bazı ülkelerin sabit ticaret fazlası ve açığı dikkate alınarak yılın döviz kuru ile belirlenmelidir.

REFERANSLAR

1. Betty C. Daniel, Optimal Purchaasing Power Parity Deviations, International Economic Review, N.2, 1986, 483 s. (37)

2. Cassel, G., Uluslararası değiş tokuşlarda anormal sapmalar, Economic Journal, Cilt. 28, hayır. 112 (Aralık 1918), s. 413-415. (35)

3. Dornbusch, R. Satın alma gücü paritesi, NBER Çalışma Raporu Serisi No. 1591, Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu, 1985, 34 s. (34)

4. Mishkin, F.S., The Economics of Money, Banking and Financial Markets, 1997679 s. (38)

5. Sefer Şener, Veli Yılancı, Esra Canpolat, “Türkiye İçin Satın Alma Gücü Paritesi ve Varyasyonlarının Test Edilmesi” International Management Economics and Business Magazine, Cilt 11, Sayı 25, 2015, s. 53-63 (27)

6. Taylor, M.P. Reel döviz kurları ve satın alma gücü paritesi: Ekonomik düşüncede ortalama-tersine dönme, Applied Financial Economics, Cilt 16, 2006 s. 1-17. (36)

EFFECT OF HR PRACTICES ON EMPLOYEE JOB SATISFACTION AND ORGANISATIONAL COMMITMENT: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW AND CONCEPTUAL FRAMEWORK

Mohammad Qais Rezvani

Research Scholar, University School of Management, Kurukshetra University, Kurukshetra, Haryana, India

Prof. Nirmala Chaudhary

University School of Management, Kurukshetra University, Kurukshetra, Haryana, India

Dr. Ragif Huseynov

Honorary Associate Professor of Tomori Pal College, Budapest, Hungary

Dr. Ajay Solkhe

Assistant Professor, University School of Management, Kurukshetra University, Kurukshetra, Haryana, India

ABSTRACT

Purpose – The present paper attempts to explore the analytical frameworks used to analyze and appreciate the exchanging of knowledge on employee happiness HR activities. The paper examines the prevailing ideas on the subject and interprets relevant empirical findings and summarizes the importance of HR behaviours in order to fulfill jobs and organisation at work.

Design/methodology/approach – In the event of auditable and pragmatic structure creation, a thorough analysis of 20 scholarly papers will be undertaken to ensure the process. The selection criteria for the paper are consistent with the analysis issue, ensuring the recognition and assessment of relevant hypotheses and procedures.

Findings – The results suggest that some review and analysis are based on theoretical and empirical papers. The prevailing theories of working environments, pay policies, schooling and development , performance evaluation and performance improvement and supervisory models – based on theories of views and fair governance, such as the fair revision and the theory of social trade, etc.

Research Limitations /Implications – These hypotheses may be used to examine various ways of exchanging knowledge. By using these ideas as complementarities, our knowledge of information exchange between potential researchers will be improved and encouraged to improve the efficacy and productivity of various organisations.

Practical implication – The results emphasize the importance of adapting the structures and models of information sharing with regard to working conditions, compensation management practices , training and developments, performance appraisal and management and style of supervision.

Originality / value – This paper addresses how empirical investigations into "HR practices' impact on employee employment satisfaction and corporate engagement" are based on theoretical perspectives of sharing information. It sets out a comprehensive, interdisciplinary theory conceptual framework and makes specific proposals for future empirical research in this area.

Keywords: HR Practices, Working conditions, Compensation management practices, training and development practices, performance appraisal and performance management, supervision style.

Introduction

The foundation of the company is human capital. Management of human resources is a way for those who work in the company to learn around. It also embraces a new way of thinking on how these workers can be more efficient. It is now recognized as an organization’s target for workers for a span of days. Human resources administration agreed that plant equipment investment had the same importance as human resources investment. Each HRM workers should easily recognize its potential and contribute its potential to the company's increasing survival in a dynamic environment (Goyal, 2005).

In order to achieve the corporate goals by individuals, the need for HRM is felt. This will be done if the company conducts all HR activities, such as recruitment, selection, performance evaluation, procurement & management of talent growth and development, career strategies, employees' engagement and leadership (Gupta 2012).

Organisational Commitment & Job Satisfaction- An Overview

Most researchers are interested in organisational function and career satisfaction in numerous fields. The influence of two major variables which are demographic variables (age, race , gender, education) is organisational engagement and work satisfaction. The happiness of age and race impact jobs (Ting 1997). The major predictor of workplace satisfaction is work conditions such as role identification, competence, flexibility of skills, assignment and input (Reiner and Zaho, 1999). The outcomes of the motivational method are work fulfillment.

Jobs happiness is an employee's negative and optimistic outlook towards his / her employment. It's the general solution to the work (Bent. et al., 1999). It is one of Europe's leading predictors of business results. Thus Crossman and Abou Zaki (2003) and Friday and Friday (2003) said employee satisfaction is one of the duties of an organisation.

It is usually projected as 'conduct of organisational citizenry.' Various research in various fields have shown that HR activities are a key feature of work fulfillment (Mottaz, 1985) and that the intervening variables indicate workplace satisfaction (Singhal, and Srivastava, 1982). Definitions of the organisational engagement concept include the description of the psyche of an individual in the organisation by O'Reilly (1989, p. 17), "the sense of commitment to work, loyalty and faith in organisational values."

HR practices directly affect job satisfaction & organisational behaviour of the employees that lead to effectively in their work behaviour.

The following HR practices as independent variable have been taken up for the proposed study:

1. Training & Development:

According to Armstrong instruction, there is an informed, informed, evolutionary and expected learning mechanism to improve structured and systemic behaviour. Progress increases employee efficiency and plans for more obligations in their new positions.

2. Performance Appraisal:

Edwin B Flippo says "performance assessment is a systematic, periodic, and humane assessment of an employee 's excellence in his present job and his job opportunities." And Armstrong and Baron (1998) define performance management as "a systemic process to improve organisational performance by developing the performance of an organisation."

3. Compensation Management:

"In return for their dedication to this company, salary is what workers get." – Keith Davis. In the words of Edwin B. Flippo, "the pay feature ensures that the workers' services to the company goals are sufficiently rewarded and paid equally."

4. Promotion and Transfer:

Prof. Khanka notes that promotion is an employee's vertical movement within the company. In other terms, promotion includes an employee's upward transfer from one position to another, increasing pay, rank and duties. A. "Change implies a work transition because the new job in terms of salary, rank and duty is significantly equal to the old one," described Edwin B. Flippo.

HR practices directly affect job satisfaction & organisational behaviour of the employees that lead to effectively in their work behaviour.

The following dependent variable has been taken up for this study:

1. Job satisfaction:

Various writers provide various approaches to the concept of work fulfillment. There has been a misunderstanding. Hoppock described satisfaction with the job as any combination of psychological, physiological and environmental circumstances that really make a person say I 'm pleased with my work (Hoppock, 1935).

2. Organisational commitment:

Conceptual organisational commitment meanings include the concept by O'Reilly (1989), "the psychological relationship of a person with the organisation, which involves a feeling of participation in the work, dedication and faith in the organization’s values"

Literature Review

Training and growth reports, efficiency and efficiency evaluations, salary administration and workforce advancement & transition policies / practises have different facets.

In multiple phases, the study was performed with sufficient samples and data gathered. The table displays the years, the name of the publication, the cover, the name of the author, the intent, the country and the performance. The following literary reviews are available:

S no	Year	Journal	Author	Title	Objectives	Research Methods	Result and Finding	Future Scopes	Country
1	2007	The International Journal of Human Resource Management	Hyeon Jeong Park, Hitoshi Mitsuhashi, Carl F. Fey & Ingmar Björkman	The effect of human resource management practices on Japanese MNC subsidiary performance: a partial mediating model	To analyse the interaction between a human resource package or method and business success and evaluate mechanisms by which those human resource activities impact operational outcomes.	Method is use of application data has multiple benefits over the use of job history files only. Maybe most notably, implementation data helps one to tackle both teacher and school needs and hence to get away from assumptions on how teacher migration motivates.	The inquiry is also about methods. We do not know of any other research which has used applications data to examine the relation between the teacher and the transformation features. We also found many advantages in the use of application records when using work history files only. Or more especially, integrating data will help meet teachers' and	If alternative study designs are employed which adequately address the timing of findings, future testing would be more precise.	USA

							school needs as well as the impetus for teacher migration.		
2	2004	Review of Public Personnel Administration	BRAM STEIJN	Human Resource Management and Job Satisfaction in the Dutch Public Sector	To resolve the determinants of job satisfaction in the Dutch public sector, human resources management (HRM) problems and job satisfaction have not been established to correlate overall job satisfaction with wider work values.	The testing procedures were carried out to confirm the theory, as a result of a progressively normal less square regression analysis.	The outcomes and outcomes are consistent with other data from the study on the work satisfaction of the Dutch public sector employees. The influence of individual features, while work and organisational features are far more important, is at best minimal.	This helps not just the public organisation, but also the actual staff, since happier public workers are likely to better represent their customers.	Dutch
3	2007	International Review	Komal Khalid Bhatti*	Impact Of Employee Participati	To recognize and	The search procedures, documents,	The implications and implications of this analysis	Future research should	Pakistan

		of Business Research Papers	and Tahir Masood Qureshi *	on On Job Satisfaction, Employee Commitment And Employee Productivity	evaluate the role of workers and their motivation , engagement and efficiency.	questionnaires and answers were coded numerically to make the data accessible. The relationship level between employee engagement, employee happiness, employee involvement and employee productivity were evaluated in terms of associations and regressions.	indicate that employee engagement is not just an significant determinant of components of work satisfaction. Increased engagement of workers would have a positive impact on employee retention, workforce interaction and productivity.	seek to develop more complete measures of employee job satisfaction tapping multiple dimensions of their job quality.	
4	2008	The International Journal of Human	Ilias Vlachos	The effect of human resource practices on organizati	To research the food managers of Greece, their expectations	In order to determine the underlying framework of the 19 HR	Overall assistance for all HR activities with the exception of work safety	The degree to which individual expectat	Greece

		Resource Management		onal performance: evidence from Greece	and their relationship to firm success were documented	procedures questionnaire, the testing procedures included the selection process and survey tests became the key component analysis of varimax rotation.	outcomes and conclusions. Selective recruiting was a crucial activity that increased the efficiency of the organisation.	ions lead to impartial news will be explored in future studies.	
5	2010	Economic Sciences Series	Mir Mohammed Nurul Absar, Mohammad Tahlil Azim, Nimalathasan Balasundaram, Sadia Akhter	Impact of Human Resources Practices on Job Satisfaction: Evidence from Manufacturing Firms in	To recognize the effect of HR practices on work satisfaction, also discuss the correlation between HR practices and job satisfaction, and describe the influence of HR practices on	This research is primarily an empirical report. A total of 60 answers were received and analyzed systematically by 20 manufacturing companies.	The aim of the present analysis was to determine the effect on job satisfaction of HR practice, and the policy consequences for an analysis can be adequately defined briefly.	This analysis has provided a variety of ideas that are fruitful for future studies. Another useful method can be achieved by future studies	Banglade

					employment satisfaction.			to verify the outcomes of this analysis.	
6	2012	International Journal of Learning & Development	Imran Khan, Tauqir Ahmad Ghauri, Kashif Akram	Relationship between Job Satisfaction and HR Practices, an Empirical Research of Different Sectors of University Teachers in Pakistan	To guide various sectors of Pakistani universities to boost their teaching staff's efficiency, which will impact directly on student learning using various HR techniques.	The response was 78 percent and 47 questionnaires had been collected as enough samples for study, distributed to a full-time university professors from three separate sector universities (PU, private and semi-govt.) of Pakistan. Personal administrations have answered queries.	Current findings of the study illustrate university teachers' level of satisfaction with various HR activities. Compensation procedure has the best partnership (0.337). It is because of Pakistan's low per capita wages and pay is the best for teachers. It is Pakistan's most popular HR practise.	Universities should be keen to increase their workers' salaries. Proper university career therapy can improve the morale and improve technical efficiency of teachers.	Pakistan

						Questionnaires.			
7	2014	Sains Humanika	Faisal Khan, Rosman Md Yusoff, Anwar Khan	Effect of Human Resource Practices on Job satisfaction in Pakistan	To increase their efficiency, structure, decreased absenteeism, aims for turnover and increase their professional care, become a builders of nations	A questionnaire, containing 33 subjects spread amongst 120 employees from the identified university classes, assistant professors and associate professors, performed testing methodology and cross-sectoral testing.	This study shows the connexion between human resources practise and employee satisfaction in Pakistan's education sector in the results and findings.	The likert scale will create partial data using the estimation of employee expectations about certain other variables.	Pakistan
8	2014	• Crosscultu	Jeanine K. Andreassi, Leanna Lawter, Martin Brockerhoff, Peter J.	Cultural impact of human resource practices on job satisfaction A global study	To forecast work satisfaction for each region and then compare major variations to decide	Data on behaviours of workers have been obtained from a patented market study. The survey	There are important ties between work features and work satisfaction in all regions of the world, which usually contributes to a feeling of	Future study needs also to explore how societal shifts in Asian countrie	USA

		r a l M a n a g e m e n t A n I n t e r n a t i o n a l J o u r n	Rutiglia no	across 48 countries		comprised more than 70,000 workers from four major multinational s with at least four branches in each of the four continents. Data have been analysed by regression analysis and model-by-model contrast research.	accomplishment. Even if the work characteristics influence job satisfaction in all countries, substantial variations occur in the cultural aspects of Hofstede in the relative importance of job characteristics in job satisfaction.	s , such as China and India, alter cultural value structure s and specifica lly connexi on the changes in values to function .	

		a l							
9	2014	International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences	Oyeniyi, K.O, Afolabi, M.A, Olayanju, Mufutau	Effect of Human Resource Management Practices on Job Satisfaction: An Empirical Investigation of Nigeria Banks	To evaluate the effect on work satisfaction of the HRM activities and the outcomes, pay, preparation and performance appraisal activities, have revealed a positive impact on employee satisfaction between Nigerian banks, but supervisory position practise alone has reverse effects on	The findings show that pay practise, advertising practise, training activities and performance appraisal have positive impact on job satisfaction among the employees of Nigerian banks, but that surveillance functions have inverse effects on job satisfaction. The results indicate that the effects of HRM practises on job	Based on the results of these studies, it can be concluded that pay policies, promotional activities and performance evaluations have a positive impact for Nigerian banks, but the policies of supervise position and education have a detrimental influence on the satisfaction of employees of Nigerian banks.	The paper suggested that bank authorities promote the development of mentoring relationships and that appropriate preparation in the field of expertise.	Nigeria

					job satisfaction.	satisfactorine ss are only invariant.			

Statement of the problem

Effect of HR practices on Employee Job Satisfaction and Organisational Commitment: A systematic Literature Review and Conceptual Framework

Objectives

This thesis seeks to accomplish the following purposes;

1. To review the literary review on job satisfaction and organisational responsibilities effects of HR activities
2. To research, with the aid of the literature review, the philosophical basis for work satisfaction.
3. To draw points to be taken from the literature review.

Hypothesis

H1: Recruitment and growth, performance evaluation, performance improvement, wage policy, advancement and transition processes and activities have a direct influence on work performance **H2:** of an organization's workers.

Recruitment and growth, performance assessment and performance improvement, salary policy and advancement & transition policies/ procedures have crucial consequences for an organisational engagement to an Organization's workers.

H3: There is a correlation between selected HR activities, job satisfaction and the organisational engagement of company employees.

H4: The demographics have a huge influence on workplace satisfaction and the corporate engagement of an organization's workers.

Scope of the study

1. The primary focus of this report will be on HR management and how they successfully carry out training and development, performance evaluation and performance improvement, salary management, promotion and transition policies.

2. The key independent variables, or work satisfaction and organisational engagement rely on the variables of the current analysis, including preparation and growth, performance assessments, performance management, pay, advancement and transition policies and procedures, and attempts are made to evaluate their results & associations through adequate data and statistical techniques.

3. Academic works on the internal and external sources training and development, performance appraisal and performance management, compensation management, & promotion & transfer policy/ practices will be covered in this study.

Significance / Need of Study

1. In this research, the results of HR activities on job quality and company engagement are modest attempts. However, in Afghanistan it is a new subject for study. With regard to all research studies in Afghanistan, it has been noted that not much research in Afghanistan is being done and that a large gap has been developed in the present research sector, which must now and in the near future be filled by researchers in human resources management.

2. The knowledge economy today involves investment in the organization’s human resources and the development of the workplace atmosphere in which the employers work out well, however employee happiness and corporate engagement improve employee engagement are clearly recognized. In public organisations, though, they are intentionally or unintendently neglected, so analysis is the last remedy to discover the facts. In addition, in this field, there is a great research void.

Purpose of the Study

The key aim of this research is for the review of material on "worker satisfaction and organisational engagement" in the structural literature evaluation.

Research Design

To achieve the aims of this report, nine papers were gathered from different sources for the research, evaluated by colleagues, on Work Satisfaction and the organisational contribution.

The data has been obtained from a number of websites and databases, including Emerald (www.emeraldinsight.com), JSTOR (www.jstor.org) and Researchgate (www.researchgate.net)

Analysis of the data collected: The analysis was carried out in many steps with a appropriate sample and data.

Conclusions

Many studies have shown an extraordinarily high impact on employee happiness and corporate engagement, although the degree of enthusiasm has an effect auf efficiency, morale and participation in company organisations as well.

The staff's impressions of the quality of their job and the level of general satisfaction with their jobs have a big influence. The average productivity of workers is strongly affected by financial incentives. Job happiness has a positive and meaningful bearing on the employee's business engagement.

1. The capacity, attitudes and actions of workers play an essential role in mediating between human resources processes and organisational performance.

2. Staff engagement is not only an essential determinant of the components of work satisfaction. Increased engagement of workers would have a positive impact on employee retention, workforce interaction and productivity.

3. All HR activities excluding workplace protection are completely endorsed. Selective recruiting was a crucial activity that increased the efficiency of the organisation.

4. There are significant links between work attributes and work satisfaction in all regions of the world, the most important motivating force being a sense of accomplishment.

5. Based on study reports, the pay policies, advancement methods and success evaluations have a positive impact on employee satisfaction, but supervisory position practicalities and training activities have a negative impact on Nigerian banks' job satisfaction.

Limitation of the study

In view of the fact that JBS is a dynamic activity for both privately-owned and government businesses, literature studies have posed a range of concerns that concentrate on the definition of work satisfaction, employee and employee participation.

Future scope of the work

Here, further analysis may be carried out across a wide variety by the use of primary data in the sample size. And in future, researchers should rely on the study of repatriation causes.

References:

Absar, M. M. N., Azim, M. T., Balasundaram, N., & Akhter, S. (2010). Impact of human resources practices on job satisfaction: Evidence from manufacturing firms in Bangladesh. *Economic Sciences Series*, *62*(2), 31-42.

Andreassi, J. K., Lawter, L., Brockerhoff, M., & Rutigliano, P. J. (2014). Cultural impact of human resource practices on job satisfaction. *Cross cultural management*.

Bhatti, K. K., & Qureshi, T. M. (2007). Impact of employee participation on job satisfaction, employee commitment and employee productivity. *International review of business research papers*, *3*(2), 54-68.

Khan, F., Yusoff, R. M., & Khan, A. (2014). Effect of human resource practices on job satisfaction in Pakistan. *Sains Humanika*, *1*(1).

Khan, I., Ghauri, T. A., & Akram, K. (2012). Relationship between job satisfaction and HR practices, an empirical research of different sectors of university teachers in Pakistan. *International Journal of Learning & Development*, *2*(3), 25-33.

Oyeniyi, K. O., Afolabi, M. A., & Olayanju, M. (2014). Effect of human resource management practices on job satisfaction: An empirical investigation of Nigeria

banks. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, *4*(8), 243.

Park, H. J., Mitsuhashi, H., Fey, C. F., & Björkman, I. (2003). The effect of human resource management practices on Japanese MNC subsidiary performance: a partial mediating model. *The International Journal of Human Resource Management*, *14*(8), 1391-1406.

Steijn, B. (2004). Human resource management and job satisfaction in the Dutch public sector. *Review of public personnel administration*, *24*(4), 291-303.

Vlachos, I. (2008). The effect of human resource practices on organizational performance: evidence from Greece. *The international journal of Human resource management*, *19*(1), 74-97.

TRANSITORY CHANGES IN THE EDUCATION SYSTEM DURING PANDEMIC AND THE EXPERIENCE OF AZERBAIJAN

PANDEM SIRASINDA EĞİTİM SİSTEMİNDE GEÇİCİ DEĞİŞİKLİKLER VE AZERBAYCAN DENEYİMİ

Naila SAMIQULINA
Bakü Devlet Üniversitesi Dünya Ekonomisi bölümü
Doktora.
Orcid: 0000-0001-9139-6888

ABSTRACT

the article gives a brief introduction to the essence of changes educational system went through during coronavirus pandemic in the world and in Azerbaijan. Researches made by UNESCO and the World Bank are provided. It emphasizes the effects of isolation, gives distinctive features for Azerbaijan economy conditions, provides ideas on ways of resuming education process after the pandemic and shows in which way the human being has changed himself in relation to education.

Key words: pandemic, COVID19, isolation, Azerbaijan, World Bank, UNESCO, online education, human capital, threat, Internet, courses.

ÖZET

Makale, dünyada ve Azerbaycan'da koronavirüs pandemisi sırasında yaşanan eğitim sisteminin değişimlerinin özüne kısa bir giriş yapmaktadır. UNESCO ve Dünya Bankası tarafından yapılan araştırmalar sunulmaktadır. İzolasyonun etkilerini vurgular, Azerbaycan ekonomi koşulları için farklı özellikler kazandırır, pandemiden sonra eğitim sürecine devam etme yolları hakkında fikir verir ve insanın eğitimle ilgili olarak kendini nasıl değiştirdiğini gösterir.

Anahtar kelimeler: salgın, COVID19, izolasyon, Azerbaycan, Dünya Bankası, UNESCO, online eğitim, beşeri sermaye, tehdit,

The education system, flexible by nature, as the story shows, has undergone various transformations, whether that's closely connected with the trends in information-communication technologies, the new discoveries in science, or whether it is caused by the

political restructurization of the country. But at the same time, it's wrong to turn down the fact that this field of economy is the hardest in adaptation - as it requires long and expensive researches aimed at bringing changes to the format that education system would accept and implement.

The impact of COVID-19 social distancing on education deliveries is disruptive. It disrupts our normal life of collegiality, group gatherings and meetings of all sorts - departmental, faculty, conferences, trainings, workshops, lectures, seminars and all [8].We are pushed to a new reality which demands new skills and so pushed aside traditional teaching and learning to adapt to the new scenario [10].
Azerbaijan, which has undergone the isolation period, has experienced the global influence of coronavirus threat, which affected not only the lifes of its citizens, but also the economy conjucture and, in general, format of living.
During this period online education has become the most popular and gained the priority over the other education formats. The term ‘online learning’ refers to computer-based learning methods which exploit the inter-active features of the Internet [5, p. 788.]. There are a lot of programs for online education. For instance, Google Classroom, TalentLMS, iTunes U, Thinkific, Schoology. Such programs as Microsoft Teams, Zoom have become the most popular in Azerbaijan. Online education is already providing better access to education for many, and many more will benefit from this increased access in the coming years [1, p. 49.]. Education as an intensely social activity, involves dialogue. Students engage in education to meet social as well as learning needs. The cyber experience is merely the introduction to the closer encounter. Online learning has many dimensions, and its future will be significant in changing the face of traditional University education [2, p.3].

Before institutions decide to use online to teach in this Coronavirus (COVID-19) era, they should evaluate this issue very well, such as posting PowerPoint slides for students to read does not constitute online teaching [3]. That’s why it has to be thoroughly organized.

On March 25, 2020, the World Bank has published a Guidance Note on Education System's Response to COVID19 (available on official web-site of World Bank). In this research the effects of isolation are provided, which are, of course, applicable to Azerbaijan: schools and universities closures, costs that are caused by the pause in education, boost of alternative teaching services such as distant learning. A challenge of preparing pedagogical material to be available in the most intelligible way has arosen, as the new format of teaching-learning process

made all the previous patterns of education ineffective. In the research an interesting solution to the problem of overconsuming Internet data is provided: to collaborate with telecom providers by the ministry of education and make business deals on cutting charges on internet data consumption by the teachers and students. Private sector's contribution to that process may cause quite a positive effect. Instructing and training teachers to hold online lessons was also in need to prepare and organize from the side of educational institution, or, beter say,the Ministry of education. The research contains information on how to bring back the economy after such shock. It's crucial to assess the adequate sutuation - to which level changes have taken place and which path to build in order to bring all back into order with minimal losses and stress both for teachers and students. Bringing back functioning of schools requires additional facilities to be available such as availability of free disinfectants and masks if it would yet be needed. Another problem mentioned there is that due to economic crysis which was corresponding coronavirus those students who are studying on a fee basis had limited ability to pay tuition. This leads to the problem of attendance as many of them chose to drop from education.

This period was quite favourable for those who are enrolled into Phd or a higher degree - as they got a unique opportunity to stay home and work in comfort - in front of home computer or laptop or whatsoever, having chance to leave working table whenever they want, and nobody distracts from working on their dissertations and papers they have to publish. Another activity that boosted during this period is the widespead online conference activity. Those who are enrolled into some universities - teachers and researchers - they participated in there. Though, technology can be used to remedy some of the fallouts from school closures, but it cannot replace the important effect of face-to-face interactions by students and teachers[4, pp.111-112]. Virtual delivery of these services is not ideal, but perhaps this temporary kind of learning community can suffice until it is truly safe to return to campus [6].

According to the data taken from UNESCO official web-site, education was impacted by the pandemic in the way that it taught us to quickly respond to unexpected risks. Another report by UNESCO shows that 40% of poorest countries didn’t provide specific support to disadvantaged learners during COVID19 crisis. Also it provides 9 ideas for public action, including strengthening of educational system, giving full rights for those who want to get an access to education, encourage teaching collaboration, give access for the technologies that are needed in education, protect financing - both international and domestic - on education.

I would add the importance of understanding the current situation and the need to take into consideration that people are going through much stress. Stress is the key factor, even stronger that influences people, compared to the virus itself. Several obstacles arise – in the process of colleges adjusting to the short-term and long-term effects of the coronavirus. The first obstacle is perhaps the most dominant obstacle but also the one that most easily overlooked – the individual and collective emotional states of the community. In the case of the coronavirus, this includes feelings of fear, distress, anxiety and deep uncertainty about the future [7].

The coronavirus pandemic of 2020 became a push factor that can help everyone to better understandthat all the attributes of higher education such as online defences, online entrance and final exams, aswell as online academic jobs are as good as those conducted in real life… This 'creative destruction' (see Schumpeter,1942) is likely to change academia and higher education as we know them forever [9].

Education should include lectures on such topics as how to handle such situation as the world is going through now, how to stay open and connected with the world being isolated, how to save humanity and soul strength even going through such situations. Maintaining the education the way it should be, and the process of giving knowledge, no matter the format has changed, is the basic principle which should lie in the core of what is actually going on.

It would be hard to adapt to the ordinary format students used to live before isolation. To visit universities, dive into lectures, meet and chat with old friends - this all can be also stressful. One way out of this problem is gradual resuming of attendance - for instance, firstly, two times a week, and days may vary among classes, then - 3 and, finally, 5 or 6 according to the institution format. The other way out is to resume attendance but not full - 5 students on the lesson per class maximum, and daily change the members of lessons - for example, on Monday - first 5 students from class register, Tuesday - the following 5 students and etc. untill the whole class is covered. Because it's impossible to bring everything back in a blink of an eye.

In my opinion, on the first stage after pandemy would be left behind the cancellation of online lessons shouldn't be the priority. Students should have a chance to learn online in case if they have limited access in transportation. It's especially very actual if families stayed in regions, as most part of Baku – capital of Azerbaijan - population chose, and roads are still closed. For

instance, in Azerbaijan there was a restriction to leave cities except those who got an official permission to do so.

Another issue I would like to add is that education in Azerbaijan during pandemy was brought to a new level. Besides online learning and taking part on scientific video conferences azerbaijani people, as all those in the entire world, all those who were eager to study, didn't stop on these opportunities provided to us by the state. Ambitious youth people who never lose enthusiasm to learn and get enrolled into activities, joined lots of courses, the characteristic features of which was that they were abstract from occupation and lessons they studied and learn something neew, something they wanted long ago but had no chance. This pandemic period gave the younger generation time to develop comprehensively, which, of course, contributes to the human capital formation - the key factor of economic growth.

Literature:

[1]. A. Frank Mayadas, John Bourne, Paul Bacsich. Online education today. Journal of Asynchronous Learning Networks, Volume 13: Issue 2. From [A. Mayadas et al., Online Education Today. Science 323: 85–89, 2 January 2009]. Reprinted with permission from AAAS, p. 49

[2]. Clear Tony. Online education --- but is it education? 1999, Working group reports from ITiCSE on Innovation and technology in computer science education - ITiCSE-WGR '99, 3p.

[3] Demuyakor, J. (2020). Coronavirus (COVID-19) and Online Learning in Higher Institutions of Education: A Surveyof the Perceptions of Ghanaian International Students in China. Online Journal of Communication and Media Technologies,10 (3), e202018. https://doi.org/10.29333/ojcmt/8286

[4] Edeh, Michael O. Impact of Coronavirus Pandemic on Education. Journal of Education and Practice. Doi - 10.7176/JEP/11-13-12, 2020. pp. 108-121.

[5] Geoffrey Khan. Encyclopedia of Hebrew language and linguistics/ Volume 1 A–F General Editor, 2013, LEIDEN• BOSTON2013 © 2013 Koninklijke Brill NV ISBN 978-90-04-17642-3

[6] Gerald J. Beyer. COVID-19 and Higher Education. 2020, Catholic Theological Ethics in the World Church Forum, 7 p.

[7] Mascolo Michael. Transforming Higher Education: Responding to the Coronavirus and Other Looming Crises. 2020, Pedagogy and the Human Sciences.

[8] Smah Sam COVID-19, social distancing and the future of educational learning. 2020, Excerpt from a forthcoming book, p.4.

[9] Strielkowski Wadim COVID-19 pandemic and the digital revolution in academia and higher education. 2020, Preprints. Doi: 10.20944/preprints202004.0290.v1

[10] Razu J. Coronavirus (COVID-19) leveraged on-line education. NagalandPost, 4/27/32020, 3p.

MUHASEBE MANİPÜLASYONU

ACCOUNTING MANIPULATION

Neslihan DERELİ
Mali Müşavir, Azteca Universidad PHD Doktora Öğrencisi
https://orcid.org/0000-0001-7944-148X

ÖZET

Muhasebe bilgi sistemi tarafından üretilen finansal tablolar, finansal bilgi kullanıcıları için temel bilgi kaynağıdır. İşletmeler bir dönemlik muhasebe süreçleri sonucunda oluşturdukları finansal tabloları çeşitli bilgi kullanıcılarına ve karar vericilere sunarlar. Bilgi kullanıcıları ve karar vericiler söz konusu finansal tablolardan yararlanarak amaçlarına uygun değerlendirmeleri elde etmeye çalışırlar. Bu elde edecekleri değerlendirmelerin sonuçları ve çıkarımlara göre de amaçlarına uygun yönde hareket ederler; örneğin yatırım kararı verirler veya vermezler. Bu bağlamda önem arz eden konu; işletmelerce sunulan finansal tabloların ve ilgili dipnotların başka bir ifade ile bilgi kullanıcıları ve karar vericiler için temel verilerin kalitesidir.

Ancak son yıllarda dünyada yaşanan muhasebe ve denetim skandalları, finansal tablo kullanıcılarının, finansal tablolara olan güvenini büyük ölçüde sarsmıştır. Kar yönetimi, karın istikrarlı hale getirilmesi, muhasebe hileleri, yaratıcı muhasebe uygulamaları ve agresif muhasebe vb. yöntemlerle finansal tablo ve raporların düzenlenme sürecine müdahale edilmesi ile işletmelerin finansal durumu ve faaliyet sonuçları hakkında ilgili taraflara gerçek dışı bilgi verilebilmektedir. Muhasebe bilgisinin kalitesini etkileyecek unsurlar ise “muhasebe manipülasyonları” dır. Finansal tablolarda manipülasyon yapılıp yapılmadığını değerlendirmek için son yıllarda çeşitli modeller geliştirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, manipüle edilen finansal tabloların tespitinde kullanılan modelleri incelemek, modeller arasında karşılaştırma yaparak aralarındaki farklılıkları ortaya koymak ve muhasebe manipülasyonu tahmininde kullanılan bu modellerin etkinliğini tartışmaktır. Buradan hareketle muhasebe manipülasyonlarının neler olduğu, özellikleri ve nasıl yapılabilecekleri konularında değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Tablolar, Hile, Muhasebe Manipülasyonu, Muhasebe Manipülasyonlarının Tespiti

ABSTRACT

Financial statements created by the accounting information system are the principal source of information for users of financial information. Businesses submit to different information consumers and decision-makers the financial statements that they produce as a result of one-period accounting processes. By making use of these financial statements, knowledge consumers and decision-makers aim to make decisions that are acceptable for their purposes. They act on the results and inferences of the assessments they will receive according to their objectives; for example, they decide to invest or not. The quality of the financial statements and related footnotes published by the businesses is an significant issue in this context, namely the quality of the basic data for information users and decision-makers.

However, the accounting and auditing scandals that have been witnessed around the world in recent years have rattled users' confidence in financial statements. By interfering in the planning

process of financial statements and reports by different approaches such as profit management, profit recovery, accounting techniques, innovative accounting strategies and competitive accounting, etc., misleading information about the financial position and operation results of the companies can be provided to third parties. The "accounting manipulations" are factors that affect the accuracy of accounting information. Over the last few years, different models have been developed to determine whether the financial statements involve fraud or not.

The aim of this study was to analyze the models used to assess manipulated financial statements, to expose the differences between the models by making comparisons, and to discuss the efficacy of those models used to detect accounting fraud. From this point of view, analyses were attempted on what accounting manipulations are, their characteristics and how they can be achieved.

Keywords: Financial Statements, Fraud, Accounting Manipulation, Detection of Accounting Manipulation

AZERBAYCANDAKİ MEVCUT YABANCI YATIRIM DURUMUNUN ANALİZİ

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF FOREIGN INVESTMENT IN AZERBAIJAN

Nigar ƏLİZADƏ

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Unversitentinin

Sənaye iqtisadiyyatı və menecment dissertantı

Orcid: 0000-0002-4466-0997

ABSTRACT

The main factor in the development of the national economy is the integration from a closed economic space into the world economy, which has already become a universal problem. The direct dependence of national state interests on regional and global interests makes economic integration a necessary factor. The limited resources in the countries and the constant development of the demand for them force any society to look for ways to attract foreign resources to the country. Especially in today's conditions, it is of great importance to invest in various projects, namely in the non-oil sector. The solution of the growing socio-economic problems in the society, the correct and efficient use of the existing production potential, the application of the achievements of scientific and technological progress in production and other such innovations directly depend on investments, which clearly shows the importance of investments in society. According to experts, about $ 20-22 billion (excluding the oil and gas sector and the restoration of 20% of the occupied territories) will be needed to raise the country's economy to the level of developed countries in the next 15 years. This can have a positive impact on the level of poverty and income growth.

Key words: economic development, foreign investment: financial resources and etc.

ÖZET

Ulusal ekonominin gelişmesinde ana faktör, kapalı bir ekonomik alandan, zaten evrensel bir sorun haline gelen dünya ekonomisine entegrasyonudur. Ulusal devlet çıkarlarının bölgesel ve küresel çıkarlara doğrudan bağımlılığı ekonomik entegrasyonu gerekli bir faktör haline getirmektedir. Ülkelerdeki sınırlı kaynaklar ve onlara olan talebin sürekli gelişimi, herhangi bir toplumu ülkeye yabancı kaynaklar çekmenin yollarını aramaya zorlamaktadır. Özellikle günümüz koşullarında, petrol dışı sektörde olmak üzere çeşitli projelere yatırım yapmak büyük önem taşımaktadır. Toplumdaki büyüyen sosyo-ekonomik sorunların çözümü, mevcut üretim potansiyelinin doğru ve verimli kullanımı, üretimdeki bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin başarılarının uygulanması ve diğer yenilikler doğrudan önemini açıkça gösteren yatırımlara

bağlıdır. topluma yapılan yatırımların Uzmanlara göre, önümüzdeki 15 yıl içinde ülke ekonomisini gelişmiş ülkeler seviyesine yükseltmek için yaklaşık 20-22 milyar dolar (petrol ve gaz sektörü ve işgal altındaki bölgelerin% 20'sinin restorasyonu hariç) gerekli olacak. Bunun yoksulluk seviyesi ve gelir artışı üzerinde olumlu bir etkisi olabilir.

Anahtar kelimeler: ekonomik kalkınma, yabancı yatırım: finansal kaynaklar

We must emphasize the great role of financial sources in the development of investment. Depending on its composition and structure, they are divided into two parts: foreign investment and domestic investment sources.

Investor's financial resources, material and intellectual resources and intra-farm reserves, amortisation, profit, savings of legal entities and individuals, insurance payments to compensate for damage caused by a natural disaster or accident, bank and budget loans considered as the investor's debt , as well as financial resources, bonds and other funds; shares and other fees of the investor to citizens, legal entities, financial resources received from the sale of shares; special fund of the President, funds of various humanitarian and other purposes, funds received from the budget and extra-budgetary allocations; charitable fees, donations of enterprises, organizations and citizens and others are belonged to the sources of domestic investment.

Sources of foreign investment are the following:

- budget funds of foreign countries;
- funds of foreign individuals and legal entities;
- financial resources of international organizations;
- interstate loans, grants and technical assistance;
-financial resources, loans and grants from international financial organizations.

As a result of the reforms implemented in our country, there is a need for factors such as the liberalization of the tax system, the development of state policy in this field in terms of entrepreneurship, continuous improvement of tax legislation, attracting domestic and foreign investment to the country's economy.

It is especially important for our country to attract foreign direct investment (FDI) in the non-oil sector, especially in the processing industry. Thus, the first of the 4 factors aimed at the realization of the state in the Strategic Roadmap for the National Economic Prospects of the Republic until 2025 is identified as "bringing the share of FDI in non-oil GDP to 4%" (2.6% in 2015).

The country's large hydrocarbon reserves have always been attractive for foreign investment: more than 85 percent ($ 66.8 billion) of the $ 77.8 billion in FDI inflows to the country's economy between 2000 and 2019 fell to the oil and gas sector share. Nevertheless,

the non-oil/gas sector of our country has not been able to attract enough foreign investors during this period. Given the active participation of foreign investors in the oil and gas production of our country, the lack of interest in these fields is thought-provoking. In order to increase the involvement of FDI in these sectors, it is important to identify factors that deter foreign investors. It is especially important to take measures to eliminate all this. The effectiveness of the decisions taken by the state in the last 3 years to increase investment is also among the issues to be investigated.

In recent decades, competition among countries to attract foreign investment has intensified. Thus, the issue of determining the factors that make the economy of a country, as well as public policy attractive for the FDI, is deemed as one of the main topics of real scientific research, as well as the experimental research of international organizations and national governments.

The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) prepares important annual reports on the state of international investment. These reports summarize the growth rate of international investment, a summary of projects implemented by states to increase the attractiveness of these investments and important development trends. According to the organization's 2019 report on "Investments and New Industrial Policies", the amount of global foreign investment flows in 2018 will reach 1.43 trillion USD, which is a decrease of 23% compared to 2016 (1.87 trillion USD). According to the report, in 2019, 126 investment decisions were made in 65 countries, 84% of which are favorable for investors.(124 investment policy decisions were made in 58 countries in 2016). These decisions include the removal of barriers in various fields (including transport, energy and manufacturing), the reduction of administrative procedures and the creation of incentive mechanisms.

The World Bank (WB) has conducted a survey among the management of 754 international companies entitled “Global Investment Competitiveness Report 2017-2018: Foreign Investor Prospects and Policy Outcomes”. The leaders of these international companies assessed the factors influencing the decisions related to international investment in terms of importance.

Along with foreign companies, many regional organizations continue to study the implementation of international investment flows. Of particular interest are the results of research conducted within the Commonwealth of Independent States (CIS) and the Eurasian Development Bank on our country. For example, The report of EEC on "Monitoring of Mutual Investments in CIS Countries-2017" shows that the level of Azerbaijan's investment in the CIS countries (total by years) reached $ 2.4 billion in 2016, but the level of investment from the CIS

countries to our country was 0.91. billion (of which $ 0.89 billion falls on Russia). The study of EEC on "Eurasian Economic Community and Eurasian Continent: Monitoring and Analysis of Direct Investments - 2017" indicates that our republic is a leader in capital exports among the CIS countries outside the ADB: in the last 5 years (2012-2016 years). The average annual growth rate of international investment to our country from Eurasian countries outside the Commonwealth of Independent States had been 41%. Based on this study, we would note that by the end of 2016, the total (total) international investment of our state in the region amounted to 16.9 billion USD, of which ¾ was directed to the Turkish economy.

The inflow of international investment into the economy of our country began in 1995. Political instability observed with the restoration of our independence in 1991 was eliminated in late 1994, and a ceasefire was declared in the Karabakh war. Thus, in September 1994 the signing of the Production Sharing Agreement (PSA)on the "Azeri-Chirag-Guneshli" project, the country's first international oil agreement, paved the way for foreign direct investment in our country.

According to the State Statistics Committee, the country received $ 125.5 billion in foreign investment between 1995 and 2017. 96.1% of it (or $ 120.6 billion) occurred in 2000-2017. Of the foreign investment in our country in 2000-2017, $ 29.2 billion (or 24.2%) was money loans attracted by Azerbaijan, as well as various government agencies from international organizations, and $ 77.8 billion (64.5%) was direct investment, $ 217.7 million USD (0.2%) falls on oil bonuses and $ 13.4 billion (11.1%) on other investments.

During the period 2000-2019, $ 77.8 billion was spent on the country's economy. $ 66.8 billion or 85.9% of the FDI was implemented in the oil sector, and $ 19.9 billion (14.1%) in the non-oil sector.

If we look at the statistics, we can see that the amount of foreign investment in the oil sector is always higher than in the non-oil sector.

Dynamics of foreign direct investment in the oil and non-oil sector of the Azerbaijani economy. million USD

(figure 2.1).

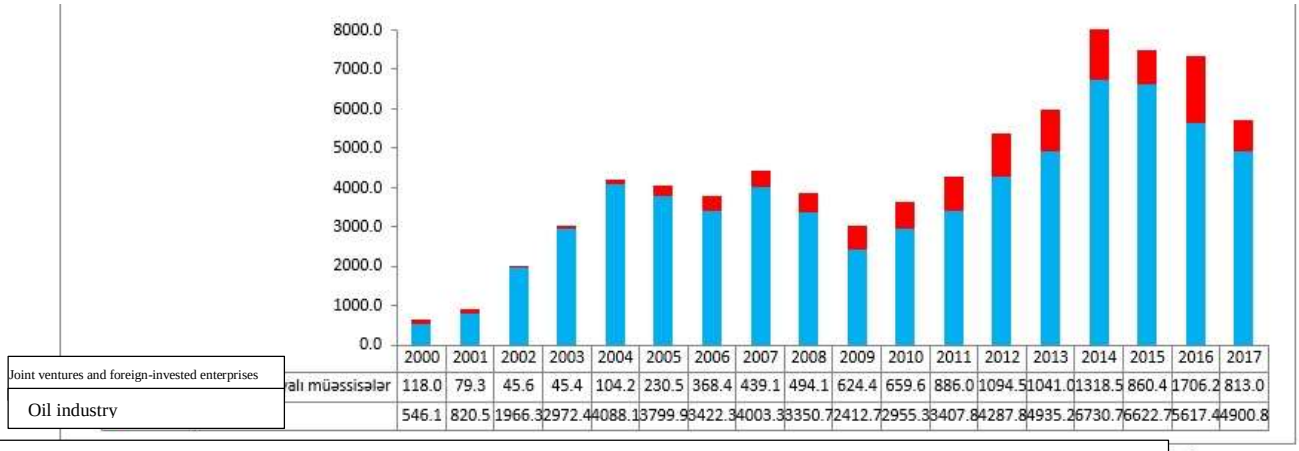

Figure 1. Dynamics of foreign direct investment in the oil and non-oil sectors of the Azerbaijani economy. million USD (*source: SSC*)

The volume of foreign investment in the non-oil sector of our country amounted to $ 500.0 million in 2008 and $ 1.0 billion in 2012. In 2003-2014, there was an increase in foreign investment in the non-oil sector. During 2015-2017, the volume of investments decreased by 34.7% in 2015 compared to other years, increased by 98.3% in 2016 (reached the level of $ 1.7 billion), and again in 2017 by 52.4% (ie more than 2 times) decrease was observed.

The dynamics of the FDI in the non-oil sector over the years and its ratio to non-oil GDP, in percent. (Mln. USD)

(figure 2.2)

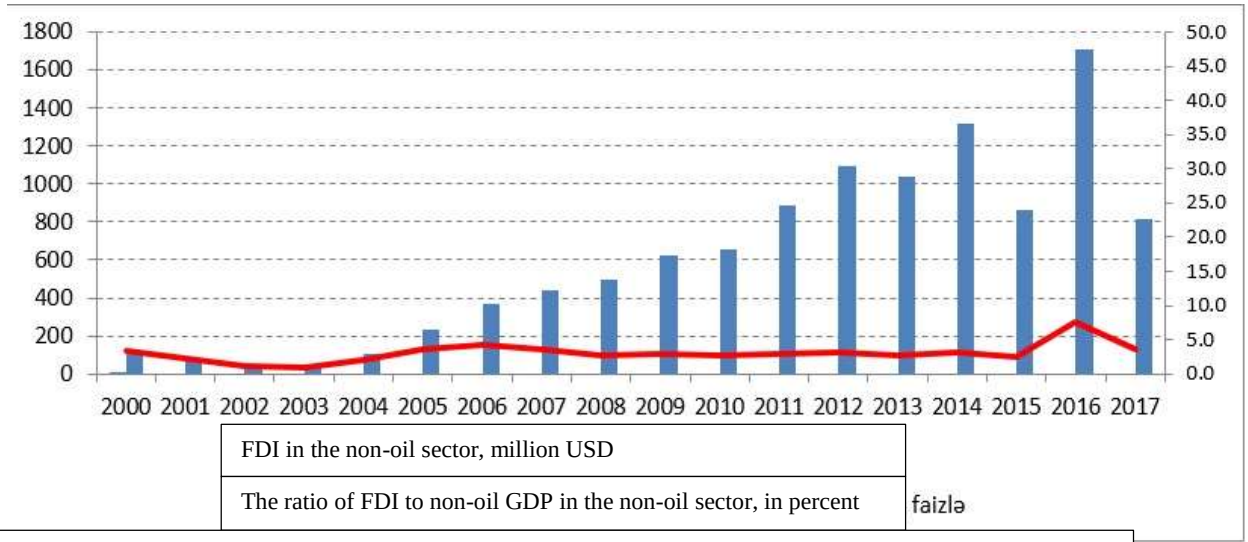

Figure 2. Dynamics of FDI in the non-oil sector over the years (million US dollars) and its ratio to non-oil GDP (in percent) *(Source: calculated on the basis of information by SSC)*

The ratio of foreign investment in the oil sector of the country to the annual GDP of the oil sector was always higher than 20% until 2007 (even more than 150% in 2004), in 2008-2013 it was 10% - 20%, and after 2015 it was higher than 30%.

In the non-oil sector, the situation is different, as the ratio of foreign investment in this sector to GDP is often less than 3% (excluding a few years). In 2016, this level rose to 7.6%. Such a change in the level has led to a decrease in GDP in the mentioned year: in 2016, the volume of non-oil GDP amounted to 22.5 billion USD, which is 46.8% less than in 2014 (about $ 42.3 billion) and 32.4% less than in 2015 (about $ 33.3 billion). As a result of the decline in foreign investment in 2017, this level decreased to 3.5%. It should be noted that the main goal of the Strategic Road Map "to increase foreign investment in the non-oil sector to 4% of GDP by 2025" is considered as one of the measures for the future development of the economy of the country. However, this direction is not deemed as a successful step, thus it can directly affect the level of the national currency.

In 2000-2017, a total of 10.9 billion USD of foreign investment was attracted to the non-oil sector of the country: this figure is equal to 3.3% of GDP in the non-oil sector of the country in the mentioned period.

According to the State Statistics Committee (2000-2017), the volume of foreign investments in the non-oil sector amounted to 2588.2 mln. USD (23.7%) Turkey, 1649.3 mln. USD (15.1%) Great Britain, 1125.0 mln. dollars (10.3%) Netherlands, 911.7 mln. USD (8.3%) US, 757.9 mln. USD (6.9%) Russian Federation, 717.6 mln. USD (6.6%) United Arab Emirates (UAE), 615.4 mln. USD (6.6%) Germany, 143.7 mln. USD (1.3%) Italy, 138.3 mln. dollars (1.3%) France, 97.1 mln. USD (0.9%) to China and 91.0 mln. USD (0.8%) Iran.

Origin countries of foreign investment in the non-oil sector in the Republic of Azerbaijan in 2000-2017.

(figure 2.3).

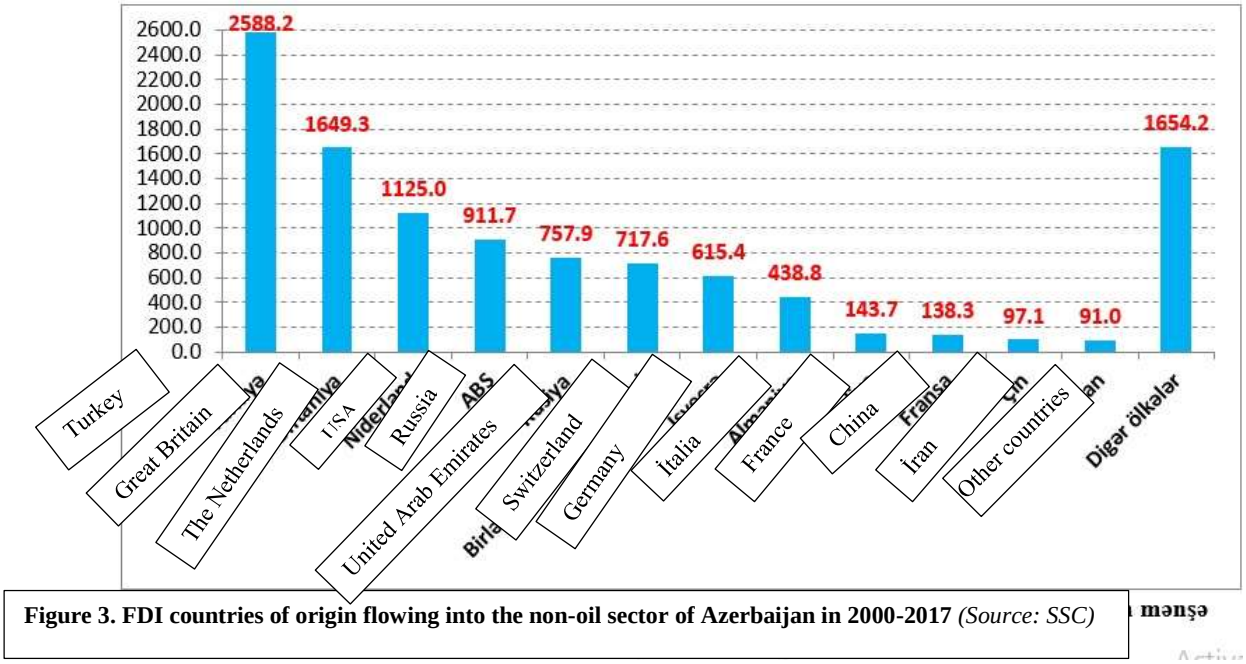

Figure 3. FDI countries of origin flowing into the non-oil sector of Azerbaijan in 2000-2017 *(Source: SSC)*

The advantage of investments of Turkish companies in the non-oil sector of the country has always been in the spotlight. However, the United States of America, Great Britain, UAE, Germany, France and the Russian Federation annually attract investments in the non-oil sector of our country. It should be noted that in the last 2-3 years we can see a rapid increase in investment from Russia and Switzerland. Following the decrease in the volume of foreign investments in the non-oil sector of our country in 2015, the role of funds attracted from Switzerland, Russia and the Republic of Turkey in the growth observed in 2016 was significant: During the mentioned year, $ 1.04 billion or 61.0% of the $ 1.7 billion in foreign investment was made by these countries.

Dynamics of investments in 2012-2017 with a high share in the non-oil sector of the Azerbaijani economy mln. USD

(diagram 2.4).

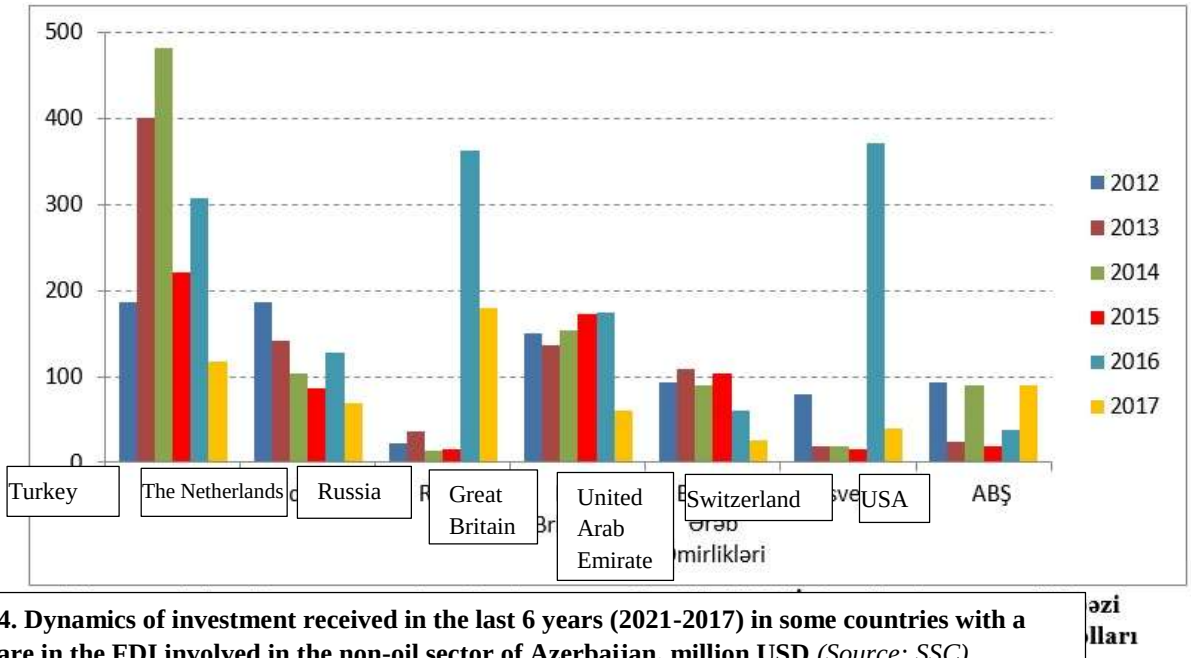

Figure 4. Dynamics of investment received in the last 6 years (2021-2017) in some countries with a high share in the FDI involved in the non-oil sector of Azerbaijan, million USD *(Source: SSC)*

In 2016, the majority of foreign investment in the non-oil sector of our country was attracted from Switzerland: $ 370.5 million USD. This figure is up to 60.2% of the total volume of investments attracted from the Swiss Republic to the non-oil sector of the country in 2000-2017. In 2016, Russia's share in foreign investment in our country amounted to 363.2 million USD. It should be noted that in 2000-2017, 71.6% of foreign investments from the Republic of Russia in the non-oil sector of our country (in the amount of 542.2 million US dollars) were observed in 2016 and 2017.

Although the State Statistics Committee provided information on the distribution of foreign investments in the non-oil sector of the country and their volume, the information on the fields to which these funds are directed was not submitted. Although the Central Bank of the Republic of Azerbaijan, in turn, provides information on the total amount of foreign investment in the non-oil sector, there is no information on the fields and projects. Thus, the high growth of foreign investment from Russia and Switzerland in 2016 is likely to be due to the participation in the financing of the SOCAR-Polymer project by "Qazprombank" OJSC in the Sumgayit Chemical Industrial Park. Thus, 60% of the $ 750 million project (about $ 450 million) was implemented as a result of a loan from "Qazprombank" OJSC.

In the study of foreign investment in the non-oil sector, it is very important to monitor the distribution of enterprises in the country, as well as the FDI through types of economic activity. Sh.Mustafayev, Minister of Economy of our republic, states that more than 9,000 companies covering a number of other countries have been registered in our country. However, based on the information provided by the State Statistics Committee, it should be noted that there were

1424 joint ventures with full foreign investment in our country in 2017 (Their number was 551 in 2000, 1091 in 2010, and 1235 in 2015) . In 2017, 528 of these enterprises (37% of all such enterprises) carried out the maintenance of trade and vehicles. 271 (19.0%) in the field of industry (including oil and gas industry), 151 (10.6%) in the field of professional, scientific and technical activities, 138 (9.7%) in the field of construction, 74 (5.2%) in transport and warehousing, 41 (2.9%) in information and communication sector, 41 (2.9%) in tourist accommodation and catering, 30 (2.1%) %) in agriculture and fisheries operated. Information on the country's affiliation of joint ventures and enterprises with foreign investment in our country is not clearly indicated.

According to the State Statistics Committee, in 2017, 6.3 billion manat (72.6 percent) of the total foreign investment (including FDI) of 8.7 billion manat directed to fixed capital in the economic life of our country was allocated to the mining industry (mainly oil and gas production), the remaining 2.4 billion manat was spent in other sectors of the economy. In the non-oil / gas sector, 1.07 billion manat (about 45%) of foreign investment directed to the fixed capital was in the construction sector, 548.1 million manat (22.8%) was in transport and warehousing, 468.9 million manat (19.5%) was in water supply, approximately 200 million manat (8.3%) was directed to the production of electricity, as well as gas and steam.

The sector structure of such foreign investments observed in 2017 has not changed in recent years (2015-2017). Thus, according to the State Statistics Committee, 18.6 billion or 75% of the total foreign investment of 24.8 billion manat in our country in recent years belongs to the mining industry (mainly oil and gas industry). İnrecent years, of the 6.2 billion manat of foreign investment in other sectors of the economy, 51.3% (3.2 billion manat) was spent in construction, 21.2% (1.3 billion manat0 was spent in warehousing, 18.2% (1.14 billion manat) was spent in water supply, 4.6% (288.5 billion manat) was spent on electricity generation. However, in recent years, only 76.8 million manat (1.2%) was invested in fixed capital in agriculture, forestry and fisheries, 48.2 million manat (0.8%) was invested in the processing industry, and 22.0 million manat (0.3%) was invested in information and communication.

Generally, foreign investment in water supply and electricity generation is often based on loans from international financial institutions.

Thus, among the non-oil sectors, the fields of foreign investment include non-commercial sectors such as construction and warehousing. As for other fields, if we look at them, we can see that the processing industry and agriculture do not attract much interest from foreign investors. However, in 2016, the President of our republic stated activity of the transport and

tourism sectors, agriculture, as well as small and medium enterprises producing consumer goods in the strategic roadmap of the country's economy.

In order to attract the attention of foreign investors to these fields, they must have full information about the future development of the country and the prospects for the development of existing areas and the steps taken to create a favorable business environment. There are 4 types of foreign investment in the country from Dunning and Lundan (2008):

1) availability of natural resources in the country:

2) scale and accessibility of the country's market;

3) availability of strategic assets of the firm in the domestic market;

4) cost savings as a result of increasing production efficiency.

Depending on the source of motivation and the type of investment, foreign investors may react differently to political decisions in the country where they will invest, to the investment climate in the country of destination. According to the authors, foreign investors in natural resources and strategic assets are not so sensitive to changes in the investment climate. Thus, in order to save costs, foreign investors are sensitive to changes that may increase their costs or hinder them. Thus, in order to save costs in the processing industry and other fields of production, they turn to fields of interest to them.

"Global Competitiveness Report 2017-2018: foreign investor prospects and policy outcomes" study of World Bank has a special place among the measures to attract foreign investment. The World Bank researchers grouped the factors influencing investment decisions as a result of a survey of the heads of 754 international companies operating around the world:

1) political stability and security in the country (50% of respondents noted it as extremely important, and according to 37% of them it is important);

2) legal and regulatory environment (respectively, 40% and 46%);

3) scale of the domestic market (42% and 38%);

4) macroeconomic stability and exchange rate (34% and 44%).

Other factors are skills and abilities of employees (28% and 45%), good physical infrastructure (25% and 46%), low tax rates (19% and 39%), low labor and material costs (18% and 35%), access to land and real estate (14% and 28%) and access to financial resources in the domestic market (16% and 28%).

The heads of the companies said that it is very important that the regulation (legislative practice) in the country is understandable and predictable. In this regard, factors such as transparency in the behavior of government agencies and their predictability (37% consider it extremely important and 45% important), investment protection (45% and 36%, respectively),

ease of starting a business and protection of property (36 % and 41%) are particularly important. Factors such as investment incentives (21% and 35%), preferences in trade agreements (14% and 40%) and the existence of bilateral (international) investment agreements (15% and 36%) are at the bottom of the list.

Reports of international organizations on the business environment in the country, their assessment and other factors play a crucial role in assessing the current situation in the country. The reports published by Business Climate Report Azerbaijan 2018 and other international organizations are of great importance.

In "Doing Business", our country rose from 80th place in 2015 (among 189 countries) to 57th place in 2018 (among 190 countries). According to the WEF World Competitiveness Index, our country rose from 51st place in 2010 (among 133 countries) to 35th place in 2018 (among 137 countries). In addition, country's position in fields such as the development of financial markets (79th place), health and primary education (74th place), higher education and vocational training (68th place), macroeconomic environment (65th place), the size of the domestic market (63rd place) technological development (56th place) reflects its necessity in many fields.

According to the THF (The Heritage Foundation) IAI (Economic Freedom Index), our country left the group of "regressive (oppressed) countries" with 49.8 points in 2000, and moved to the group of "moderately free" countries with 64.3 points in 2018. It should be noted that the country's legal scores (36.8 points), Government Integrity (39.9 points), investment freedom (55.0 points) and property rights (53.6 points) are considered to be in line with the country's efforts to discourage investors.

Our country ranks 112th out of 180 countries in the WTO (Transparency International) "Sensitivity to Corruption-2017" with a score of 31 out of 100. Our republic cannot make progress here: our republic scored 27 out of 100 points in 2012, but it managed to score 31 points in 2017. However, this indicator reflects the level of corruption in our country and is an important source for the world (including investors).

Our country ranks 45th place among 46 countries in the “Best European Countries for Business 2018” rating prepared by the European Chamber of Doing Business and Transparency International's “Sensitivity to Corruption”.

The Fragile States Index, published annually by two institutes of the United States of America (Foreign Policy Magazine and The Fund for Peace), is based on 12 criteria. In 2018 our country scored 74.6 points (maximum 120 points) and ranked 78th out of 178 countries in

the list of countries with elevated warning. If we compare the position of our country with 2013, we can see that it has improved by 3.6 points.

WB (World Bank) started to develop the Governance Matters index in 1996. The countries included here are rated from 0 (lowest) to 100 (highest) in 6 areas. In 2016 our country scored 7.39 points on the right to hear and accountability, 17.62 points on political stability and non-violence, 17.79 points on corruption control, 31.73 points on the rule of law, 43.75 points on the quality of regulation and 49.04 points on government efficiency. Thus, all indicators of our country were below 50 points. In 2006 The Legatum Institute analytical center in the United Kingdom, developed the Legatum Prosperity Index. In its preparation, 104 variables with 9 subindexes are evaluated. If we look at our country's performance in 2017, we see that it ranks 106th out of 149 countries (53.33 points). The position of our republic in the sub-indices: 138th place in natural environment, 137th place in social capital, 128th place in public administration, 123rd place in individual freedoms, 98th place in economic quality, 81st place in business environment, 71st place in healthy, 70th place insecurity and 46th place in education.

Thus, based on the country's position in the analysis and international rankings, reforms are needed to improve the investment climate in our country in order to increase foreign investment in the non-oil sector of the country. These reforms include: increasing transparency and accountability and eliminating corruption especially in public administration; ensuring the protection of property rights; establishment of an independent and fair judiciary; expansion of economic freedoms;

To this end, taking into account the current situation in the economy of our country and local characteristics, increasing of the economic efficiency of transnational corporations and foreign investment, economic equilibrium and the study of growth effects is approached and evaluated as part of economic reforms as a whole.

1. Literature: 2001
2. www.azstar.org
3. www.kitab.az
4. www.kitabxana.org
5. www.Iqtisad.net
6. www.e-qanun.az

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS:- POVERTY: FARMERS, LABORERS, MIGRANT WORKERS

Niladri Bhowmik

M.P.Ed Student, Department Of Physical Education, Tripura University

ABSTRACT

In the realm of hunger the earth is prose, the moon in the sky is like scorched bread. We work all day to curb hunger. Some work in the government, some in the private sector, some in business and some in labour, some as migrant workers all with the same purpose. The worst affected in the COVID-19 pandemic situation are farmers, labourers and migrant workers. The unemployment rate in India rose to 7.8 percent in February, the highest since last October, from 7.2 percent in the previous month. The highest jobless rates were recorded in Tripura (28.4 percent). The richest 10% of Indians own 77.4% of the country's wealth, says Credit Suisse in their 2018 Global Wealth Report. Clearly, most people in India have no savings. On the one hand, the panic of COVID-19 is just like the panic of hunger. Migrant workers move from one place to another in search of work. It has become difficult for them to return home as the transport system has suddenly stopped. The reality cannot be denied. The poor have to suffer the most, others will not be able to realize it, there is no work to be done by factionalism, Politician have to realize it from the bottom of their hearts.

Keywords:- Pandemic, Hunger, Migrant, Covid-19

DETERMINATION OF EFFECTIVE ECONOMIC DEVELOPMENT STRATEGY AS A FACTOR OF IMPROVEMENT OF STATE REGULATION

Nusret BABAYEV
Azerbaijan State Economic University, Azerbaijan
Aslanov H.H.
Baku State University, Azerbaijan

ABSTRACT

World experience shows that at all times the state plays an important role in socio-economic development.

One of the most important features of the effectively functioning market economy is that it is multidimensional, based on the abundance of its forms of ownership, the optimism of private and public sectors, state regulation of the economy and market mechanisms of economy. In accordance with the essence of the market economy system, the demand of the society to meet the specific needs of the society in the competitive economy development and the rational use of limited resources plays a decisive role in the economic structure. At the same time, the state sector is a part of the mixed economy, which is fully controlled by the state and is a state-owned entity. The public sector of the economy includes, as a rule, education, health and social services, public transport, national and local government institutions and corporations. It is known that the market economy system, above all, requires public-private property to be privatized.

In the market economy, the state's intervention in the economy was also necessary. Simply, the scale, forms, means and directions of the intervention have evolved. It is well-known that in the market economy, the state's main economic functions are conditioned by the system's goals and nature of the socio-economic policy of the country in each particular case. In such a situation, the effectiveness of state regulation of the economy depends on the extent to which they are complicated in the economy and, to a great extent, adequate to the contradictory processes.

These and other issues have been studied in the article, and a number of recommendations and recommendations have been made for state regulation of the economy in the definition of the state sector's effective development strategy.

KEYWORDS: state sector of economy, effective development, state regulation of economy, national economy, market economy, macroeconomic regulation.

1. INTRODUCTION

World experience shows that the State plays an important role in socio-economic development at all times.

One of the most important characteristic features of a effectively functioning market economy is its multiculturalism based on the multiplicity of forms of ownership, optimality of special and state departments, state regulation of the economy and the markets of the economy. In line with the essence of the market economic system, a special section in the structure of the economy plays a decisive role in the competitive development of the economy, in the efficient use of limited resources, the needs of society up to special mixed blessings. At the same time,

the state sector is part of the mixed economy and is a state-controlled entity. The state sector of the economy usually includes education, health and social services, public transport, national and local government agencies and corporations. It is well-known that the economic system of the market requires, first of all, the transformation of public-private property into private property.

Government intervention in the market economy was also necessary. Simply, the scale, forms, means and directions of the intervention have evolved. It is also known that the main economic functions of the state in the conditions of market economy are determined by the system and nature of the socio-economic policy of the country. The effectiveness of state regulation of the economy in such conditions depends on the degree of their adherence to complex, in many cases contradictory processes existing in the economy.

This and other issues have been studied in the article, it has been provided a number of recommendations and proposals on state regulation of the economy in the field of determining the effective development strategy of the state department.

One of the most important characteristic features of a effectively functioning market economy is its multiculturalism based on the multiplicity of forms of ownership, optimality of special and state departments, state regulation of the economy and market forces of the economy. n accordance with the essence of the market economic system, a special section in the structure of the economy plays a decisive role in the competitive development of the economy, in the efficient use of limited resources, with a quantitative advantage, the needs of society up to special mixed blessings. At the same time, the state sector is part of the mixed economy and is a state-controlled entity. As a rule, the state sector of the economy usually includes education, health and social services, public transport, national and local government agencies and corporations. It is well-known that the economic system of the market requires, first of all, the transformation of public-private property into private property. In this regard, Kornai rightly writes that (2, p.10,12) “...within a short term, with the legal nature of private property, under conditions of its restoration it is impossible to develop adequate economic behavior and habits. Because, following the legal-institutional changes in society, there are no revolutionary changes happening in the economic thinking of the population”.

In modern economic literature and practice, they differentiate models of state interference in market economies by differentiating institutions and measures of government intervention in the economy, ie the proportion of state enterprises in national production and the degree of protectionism in foreign trade.

Analysis of actual materials shows that the state section accounts for 30-35% of GDP, even in" liberal " countries (USA, Australia, New Zealand), 50% in social market economy countries (European countries) (even in Sweden-65%), and 20% in developing countries (50, p.33). It should be noted that the role of the state section has recently increased, and this is confirmed by the fact that on the basis of the data of 1998-2018, the share of state spending in GDP increased by 3.2 times in Japan, 3.6 times in France, 4 times in England and the US, 4.7 times in Germany, 10 times in Sweden (11, p.25-34).

Depending on the concrete internal and external historical conditions, the role of the state in various historical stages of human economic development has changed in terms of goals, spheres, directions, scales, forms and methods, functions in terms of quantity and quality (3, p.29). This confirms that private and state sectors are in a state of development in the economy. According to Pareto, the goal of development is to get them hooked. In our opinion, this provision is very actual in the reality of today's Azerbaijan. The scale and necessity of the state section of the national economy in the development of the country is conditioned by the fiasco of the market in the opinion of many economists (1, p.94). In the theoretical and methodological understanding of this approach, as noted by E.S.Savas, it is necessary to pay attention to the goods and services themselves that are required to determine the need for state

participation in the fulfillment of demand (4, p.55). Therefore, territory, diversity and abundance of natural and climatic zones, socialization of production, historical conditions affecting the formation of nation and state, etc. can be related to (5, p.218-219) the factors affecting the size of the state unit and the factors that vary depending on the specific social, economic, political and geographical conditions. An analysis of the economies of individual countries reveals that the structure of a state unit is not only complex but also homogeneous.

In modern conditions, there has been a unification of the formalization of market relations in some developed countries. However, different types of state capitalism – military, monopolistic, totalitarian, ordinary, neocolonial, as well as special gravity of different levels of the state section create specific features of economic regulation (82, p. 182-183)

For example, in Japan and the United States, most of the problems associated with the market fiasco are regulated by government, the purchases, government orders, economy programming, and so on are settled by a special unit (6, p.5; 124, p.173). However, it is clear from historical experience that even in these countries, state enterprises operated and developed, even in emergencies, for example, by setting up military plants in a war, nationalizing certain businesses, taking stock of private companies and industrial enterprises during economic crises. To a good extent, the creation of state enterprises is influenced by the lack of capital, personnel, equipment, experience and technology in the private sector, the bargaining behavior of private owners, incomplete markets, unfavorable foreign policy and foreign economic conditions, the strategic interests of the state, the deficit of the state budget, the time factor and natural contradictions. All these actualizes the analysis of the necessity of the state section, its functions, spheres, areas, directions, activity scales, characteristics of the state section, organizational and legal forms, institutional infrastructure, effectiveness of its activities as well as the scientific basis of its management by the state in conditions of developed market relations depending on internal and external factors based on political, economic, social, ideological, strategic and so on. At present, there is no exactness in this area and the necessary research between the state expenditure and the socioeconomic results obtained from them, dynamics of macro and microeconomic indicators of the efficiency of the activities of state enterprises, theoretical and methodological research has not been carried out sufficiently. All this causes, in practice, the abuse of public finance, the loss of state-owned enterprises, when the state is not yet formed as an efficient owner, it does not allow the creation of necessary relations with a special branch of the economy, which in turn does not allow to achieve efficiency due to Pareto, interfering with the quantitative and qualitative nature of the state section. The analysis shows that due to the characteristics of the national economy and the current realities, ensuring the effective functioning of the state section in the period of market economy is conditioned by:

- the need for natural monopolies in the economy and their development (these enterprises are either fully owned by the state or, as a joint-stock company, the state share exceeds 50%) is important from the viewpoint of ensuring the life activity of the population (water, gas, communication, transport communications, etc. needs) on the one hand, and creating normal conditions for the functioning of private business, national economy in general on the other hand;
- it is necessary to have state institutions in order to ensure the national security and protection of the country arising from the geopolitical position of the country;
- to increase the fiscal interests of the state in order to meet the external debt of the country and in connection with the need to increase the revenues of the state budget as a financial base of socio-economic development of the society;
- the importance of the state section arising from the mentality of the population and the poternalistic motives of rationality in the consumption of products is explained by the reliance of the population on the help of the state in case of emergency;
- the formation of postindustrial economy on the basis of strict globalisation

requirements requires the effective functioning of the state section.

2. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE STUDY

Today, a number of economists put forward different views on the development of the state section. So, according to N.A.Simony's opinion, as a result of the reforms carried out in China, the existing structures in which the economic growth and development process is maintained have been modified, along with them, new ones equal to them have been created, as a result of which, during the initial reforms, the share of the state section in the aggregate industrial output decreased from 70 to 40 %, and this happened not due to reducing the scale of the state section, but at the expense of increasing non-state (cooperative, private, foreign) sections (7, p.729). Today's experience clearly shows that the market economy is developing on the basis of the liberal model of public sector in Azerbaijan. It is important to note that the importance of the public sector to the society is not related to their quantitative characteristics, ie their number, the number of people engaged in them, the size of their products, and so on, but their functional role in society, the country, and the economy. They use many indicators to measure the volume and role of the state sector in the economy. The most common of them is the weight of government expenditure (in real terms) in GDP, which has certain shortcomings including transfers reflecting the redistribution of resources. In fact, another indicator of the volume of real resources involved in the state sector is the resources consumed by state enterprises, which is an indicator of the system of national accounts. Difficulties in its calculation consist in the absence of market prices and the use of costs as a measure of their economic value. Another problem arises from the formal functioning of state enterprises as a joint-stock company. Another indicator is the weight of civil servants in the total number of those engaged in the economy, where the lacking aspect of this indicator is the inability to take into account the change in the productivity of labor and the mutual exchange of production resources. In addition to these indicators, the following indicators are used: the share of state enterprises in GDP, the share of state enterprises in total investments, the share of social transfers in incomes of the population, etc. However, all these indicators do not fully reflect the scale and role of the state sector in general. The effectiveness of the activities of the state sector is closely connected not only with the results of the activities of state - owned enterprises and organizations, but also with the public finances, and this is reflected in the effectiveness of the use of budgetary funds, fiscal efficiency, optimal allocation of limited resources, their interaction with other departments, achievement of socio-economic goals.

3. RESULTS AND DISCUSSION

For the effective operation and development of the state sector to improve the state regulation of the economy, it is important to take into account the following functions of the state sector in the market economy:

- its extremely priority function is to carry out the production of a number of goods, for example, weapons and narcotic containing drugs, etc.;
- its strategic function is associated with the competition of states with special national interests;
- the structural-dynamic function is related to the restructuring of the economy, the rise of economic growth rates, and other factors under the influence of one or other factors.;
- regional function is related to optimal deployment of productive forces across the country, complex use of resources, balancing the level of technical and economic development, development and maintenance of troubled areas, etc.;
- social function is associated with the creation of conditions for the realization and

development of the personality;
- compensatory function is associated with the elimination of gaps in the performance of specific structures;
- fiscal function is related to the increase of state budget revenue;
- integrated function is related to the need to ensure the unity of the national economy and its management..

All these functions are “external” functions for state-owned enterprises and are driven by the interests and goals of the state and society. However, state-owned enterprises also have their own functions, such as: reproduction, stimulation, social, maximizing profit, entrepreneurial and other functions resulting from the choice of production of goods or services. In this case, when talking about the effectiveness of state-owned enterprises, there is a dualization of its functions while the main task of the state is not to allow them to be opposed to each other or to choose between them. However, it should be taken into account that there is also a certain hierarchy and subardinability among them, as well as external functions during optimization. The development of internal and external functions reflects the general economic and social role of state enterprises. The complete failure of any of these functions leads to a reduction in the efficiency of the market economy. In the period of market economy, the availability of non-competitive products that sometimes do not meet world standards, the difference in the quality and quantity levels of socio-economic development of regions, the diversity of natural and climatic conditions make it necessary to take into account these realities in maintaining the optimal ratio between the state section and the special department. Therefore, speaking of this reality, we note that the number of state enterprises in key areas and production infrastructures is at an optimal level. In our opinion, on the other hand, the presence of state-owned enterprises should not be of a mandatory nature. Because it would be wrong to put more burden on state enterprises in any state than they would be effectively implemented. In this regard, it is impossible to write down all the shortcomings of the economy, the presence of chronic scarcity, non-reaction to the achievements of scientific and technical progress, low production efficiency and labor motivations, etc. at the feet of state enterprises. Most of them are caused by excessive interference of the state in microeconomic processes and monopoly on the economy, not by the activity of state-owned enterprises, but by quality and level of macroeconomic regulation. At the same time, it would be historically unfair to discredit the high achievements of state-owned enterprises during this period. From the above, we can conclude that state section and state-owned enterprises have their own role and place in the market economy, and, depending on the circumstances and characteristics, they not only compensate for the market's shortcomings, but also perform their specific functions. According to Y.Mujela's fair judgments, "the means and results of the work of state-owned enterprises will determine the state of the economy in the coming years, or at least affect it and its ability to meet public demand" (8, p.85).

4. CONCLUSIONS

In the market economy, the public sector plays the role of the presenter and in many cases the facilitator of the economy. Therefore, it is considered important to plan its activities. In the market economy, the activities of enterprises belonging to the state sector are regulated by imperial plans. These plans are drawn up by the enterprises themselves and can be re-established after approval of the state management bodies and corrected by the state authorities by being mandatory (amendment).

It is important to choose its intensive type for the effective development of the State Department, which is the main instrument of state regulation of the economy in the period of formation of the market economy, to have a state sector that will serve the proportional,

balanced and progressive development of the economy and to observe its ratio corresponding to real socio-economic. The state sector should reaffirm not only market failures, but also the overall potential development of the economy and society. Since high political, socio-economic and ideological stability is achieved through the activities of the state sector, the formation, maintenance and development of democratic values in its functioning and development is in the focus of attention. Finally, the effectiveness of the activities of the State Department is determined both by the state and other (special, collective, etc.) determines the scale and spheres and directions of forms of production entrepreneurship, plays an important role in the effective and regional policy of the country. Analysis of the structure of socio-economic development in Azerbaijan in the conditions of market economy shows that, along with the state sector in the management of systematic and comprehensive development of our country, the implementation of an effective regional policy is of exceptional importance.

List of literature:

1. Bevergen E. Von, Hamke I. Basic knowledge of a market economy. Translated from German, Moscow, Republic, 1993, p. 94, (52, p. 94)
2. Kernay Y. The path to a free economy ten years later. Economic Issues, 2000, No. 12, Art. 41, 10-12.
3. Evstegneeva L., Evstegneev R. From standard economic theory to economic synergetics. Economic Issues, 2001, No. 10, p. 24
4. Savas E.S. Privatization is the key to the market, Translated from English. Moscow, Delo, 1992, p. 55.
5. Kuliev G.A. Regulated market economy. Baku, 1999, p. 399.
6. Osadchaya I. States in a changing world: a bet on efficiency. ME and MO, 2001, No. 6, p.111.
7. Samuelson P., Nordhouse W. Economics, M., Ed. Beanom, 1997, p. 87, p. 800
8. Muinsel Ya. Restructuring of the system of state enterprises, economic issues, 1994, No. 8, p.85
9. Stiglitz J.Y. Public Sector Economics, Translated from English. Moscow, Moscow State University, INFRA, 1997, p. 173.
10. Kryukov R.V. State regulation of the national economy, lecture notes, Moscow, Prior-publishing, 2005, 176 p.
11. Shamkhalov F.I. State and economy (power and business). M. 1999, p.128.

İBRAHİM DERVİŞ PAŞA'NIN ERMENİ ISLAHATI RAPORU (1889)

ARMENIAN REPORT OF IBRAHIM DERVISH PASHA OF LOVECH (1889)

Öğr. Gör. Nurullah NEHİR
Burdur Mehmed Akif Ersoy Üniversitesi
Orcid no: 0000-0002-3091-5901

ÖZET

Sultan II.Abdülhamid dönemi önemli şahsiyetlerinden birisi olan İbrahim Derviş Paşa hem askeri hem de mülki görevler üstlenmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus harbinde Doğu Cephesi'nde Batum kumandanı olarak görev yapan İbrahim Derviş Paşa, Batum'un Rus işgaline düşmesinin ardından Arnavutluk'ta görevlendirilmiştir. En son Arnavutluk'taki askeri görevinin ardından mülki olarak valilik görevine atanan İbrahim Derviş Paşa, ilk olarak Yanya valiliğine atanmış, ardından sırasıyla Diyarbakır, Bosna, Manastır ve Selanik valilikleri görevine atanmıştır. Valilik görevlerinin ardından bir müddet Mısır'daki Urabi Paşa meselesinin çözümü işiyle de uğraşan İbrahim Derviş Paşa, ardından nazırlık görevine atanmıştır. İlk olarak Bahriye Nezareti görevine atanan İbrahim Derviş Paşa, ardından Seraskerlik görevini yerine getirmiştir. Yaveri ekremlik makamının faaliyete geçmesinin ardından Sultan II.Abdülhamid tarafından Yaveri ekrem olarak atanan İbrahim Derviş Paşa, ilk olarak Anadolu'nun birçok bölgesinde etkisini gösteren kıtlıkla mücadele için kurulan komisyona riyaset görevini yürütmüştür. İbrahim Derviş Paşa bu görevinin ardından Osmanlı Devleti'nin son yıllarında karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi olan Ermeni meselesiyle ilgilenmiştir. Mısır'da Urabi Paşa'nın isyan etmesinin ardından Mısır'ın İngilizlerin eline geçmesi üzerine İngilizlerin bu tarz iç karışıklıkları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarından endişe eden Sultan II.Abdülhamid, Ermeni meselesinin çözümü için bir komisyon kurulmasını istemiştir. Bu komisyon aracılığıyla 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının ardından gündeme gelen Ermeni ıslahatı meselesini çözmeyi düşünen Sultan II.Abdülhamid, söz konusu komisyonun başkanlığına İbrahim Derviş Paşa'yı atamıştır. İbrahim Derviş Paşa, bu komisyonda Ermeni meselesinin İngiltere başta olmak üzere diğer batılı devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz olarak kullanılmaması için çalışmıştır. Bu çalışmamızda Ermeni meselesi için kurulan ve riyasetini İbrahim Derviş Paşa'nın yaptığı komisyon tarafından oluşturulan rapor incelenecektir. Rapor'da komisyonun Ermeni meselesine bakışı ve çözüm önerileri irdelenecek, Osmanlı merkez bürokrasisinin rapora bakış açısı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni,Rapor,Islahat

ABSTRACT

Ibrahim Dervish Pasha, one of the important figures of the Sultan Abdulhamid II period, undertook both military and civil duties. Ibrahim Dervish Pasha, who served as the Commander of Batumi in the Eastern Front in the 1877-78 Ottoman-Russian War, was assigned to Albania after Batumi fell under Russian occupation. Ibrahim Dervish Pasha, who was appointed as the governor of the province after his military service in Albania, was first appointed as the governor of Ioannina and then as the governorships of Diyarbakir, Bosnia, Bitola and Thessaloniki respectively. Ibrahim Dervish Pasha, who also dealt with the solution of the Urabi Pasha issue in Egypt for a while after his governorship duties, was later appointed as minister. Ibrahim Dervish Pasha, who was first appointed as the Minister of the Navy, then fulfilled the duty of Secretary. Ibrahim Dervish Pasha, who was appointed as senior advisor to Sultan Abdülhamid II, first served as a presidency to the commission established to combat famine in many regions of Anatolia. After this duty, Ibrahim Dervish Pasha dealt with the Armenian issue, one of the biggest problems faced by the Ottoman Empire in its last years. When Egypt was taken over by the British after the rebellion of Urabi Pasha in Egypt, Sultan Abdulhamid II, who was worried about the British interference in the internal affairs of the Ottoman Empire by using such internal conflicts as an excuse, asked for a commission to be established to solve the Armenian issue. Sultan Abdulhamid II, who was thinking about solving the Armenian reform issue that came to the agenda after the 1877-78 Ottoman-Russian war, appointed Ibrahim Dervish Pasha as the chairman of the commission. In this commission, Ibrahim Dervish Pasha worked to prevent the Armenian issue from being used as a trump card against the Ottoman Empire by other western states, especially Britain. In this study, the report, which was prepared for the Armenian issue by the commission whose presidency was made by Ibrahim Dervish Pasha, will be examined. In addition, the commission's view on the Armenian issue and its solution proposals, and the perspective of the Ottoman central bureaucracy on the report will be examined.

Keywords: Armenian,Report,Reform

Giriş

1877-78 Osmanlı-Rus harbi Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Ayastefanos Antlaşması ile Rusların Edirne önlerine kadar gelmesi, ayrıca söz konusu antlaşmanın 16.maddesi ile Anadolu'daki Ermenilerin himayesini üstlenmesi İngiltere'nin tepkisine neden olmuştur. Zira 16.maddede Osmanlı Devleti "Ermenilerin yaşadığı yerlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslahatları yapmayı ve Ermenileri Kürt ve Çerkezlere karşı korumayı" kabul etmiştir. Savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması sonucu Ruslar'ın Osmanlı Devleti'ne karşı elde ettiği güçlü kazanımlar İngiltere ve Avusturya'yı endişeye sevketmiştir. Ayastefanos Antlaşmasının maddelerinin tüm Avrupa'yı ilgilendirmesinden dolayı İngiltere ve Avusturya-Macaristan, Ayastefanos Antlaşması maddelerinin 1856 Paris Antlaşmasını imzalayan devletler tarafından ele alınmasını Rusya'ya bildirdiler. Rusya başlangıçta Avrupa'yı ilgilendiren konuları konferansta görüşmeyi önermişse de bu teklif Avrupalı devletler tarafından kabul görmemiştir. Konferans öncesi Rusya ve İngiltere arasında bazı pürüzler giderildikten sonra Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerinin görüşüleceği Berlin Konferansı 13 Haziran 1878 tarihinde toplanmış ve 13 Temmuz 1878 tarihine kadar devam etmiştir. Berlin Konferansı başlamadan üç hafta önce 23 Mayıs 1878 tarihinde İngiltere Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Kıbrıs Adası'nın kendisine bırakılmasını istemiştir. 1856 Paris Antlaşması'ndan beri Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne destek veren İngiltere, bu desteği sonlandırarak kendi çıkarları doğrultusunda yeni bir strateji geliştirmiş ve Kıbrıs Adasını Osmanlı Devleti'nden resmen talep etmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne bu talebinin karşılanmaması durumunda dostluğunu geri çekeceğini dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında yalnız kalarak parçalanacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti bu ültimatomu 25 Mayıs 1878 tarihinde kabul ettiğini açıklamıştır. 4 Haziran 1878 tarihinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Kıbrıs Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Kıbrıs Adası'nı İngiltere'nin idaresine bırakmış, öte yandan Hristiyan tebaa için kararlaştırılacak reformların yapılmasını garanti altına almıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin gündemine oturmuş olan Ermeni ıslahatı meselesinin bir tarafı da İngiltere olmuştur.[1] Berlin Antlaşması'nın hemen ardından İngiltere devleti İstanbul Büyükelçisi Layard aracılığıyla 19 Ağustos 1878 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota vermiştir. İngiltere bu nota ile Osmanlı Devleti'nden üç ana başlıkta düzenleme yapmasını istemiştir. Birincisi Anadolu'da kurulacak jandarma kuvvetlerinin Avrupalı subayların denetiminde olması, ikincisi Anadolu'nun büyük merkezlerinde mahkemeler kurulması, üçüncüsü de her vilayete o bölgenin vergisinden sorumlu bir tahsildar tayin edilmesi. Osmanlı Devleti bu taleplerin yerine getirilmesinin

[1] Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006, S.533-534

mümkün olmadığını belirtmiş, bunun önündeki en büyük engel olarak ise devletin içinde bulunduğu maddi imkansızlıkları göstermiştir. İngiltere 1878 yılının ekim ve kasım aylarında belirli aralıklara ıslahat talebini dile getirmişse de istediği sonucu alamamıştır. [2] Sultan II.Abdülhamid'in devletin işlerine yabancıların müdahalesinden korkmasından dolayı ıslahat projesine mesafeli durması, bu süreci sonuçsuz kalmasında önemli bir etkendir. Öte yandan İngiltere'deki hükümetlerin Anadolu ıslahatı meselesine bakış açıları da birbirinin aynısı olmamıştır. İngiltere Başbakanlığı koltuğuna oturan Liberal William Ewart Gladstone Anadolu ıslahatı planını uygulamak için çaba sarfederken Muhafazakar Salibury hükümeti ise bu konuda ağırdan almıştır. Öyle ki 1885 yılında Liberallerin yerine iktidar olan Salisbury'nin kısa süren hükümetinden sonra, 1886'da tekrar iktidara gelen Liberal Gladstone, ilk iş olarak Ermeni ıslahatı meselesine eğilmiştir. Bu amaçla 16 Ağustos 1886 tarihinde Hariciye Nazırı Said Paşa'ya İngiltere tarafından bir memorandum verilmiştir. Osmanlı, Almanya ve Avusturya hükümetlerinin büyük tepkisine yol açan bu girişim, İngiltere hükümeti tarafından kapatıldı. Böylece İngiltere'nin, Anadolu ıslahatı konusunda Babıâli'yi baskı altına alma teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. Bu tarihten itibaren Anadolu ıslahatı konusu, 1894 yılında Ermenilerin, Sason'da çıkarttıkları karışıklıklara kadar durgun kaldı.[3]

Yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı bürokrasisinin en büyük korkusu devleti parçalanmaya götürecek bir yabancı müdahale idi. Özellikle 1878-1894 yılları arasındaki Avrupalı devletlerle Osmanlı Devleti arasındaki karşılıklı nota verme süreci bunun en büyük delilidir. Osmanlı Devleti jandarma, vergi, mahkeme gibi stratejik konularda yabancı bir müfettişin müdahalesinin önüne geçmek için kendi iç çözümlerini üretmeye çalışmıştır. Bu süreçte Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerdeki problemleri bizzat tesbit etmeye çalışan Osmanlı Devleti'ne göre Ermeni ıslahatına sebep olan olayların batılı müfettişler aracılığıyla değil, kendi memurlarının teftişiyle yerinde tesbiti egemenlik hakları açısından oldukça önemli bir konu olmuştur.

Yaveri Ekrem İbrahim Derviş Paşa'nın Hayatı

İbrahim Derviş Paşa, 1812 yılında Lofça'da doğmuştur. Gençlik dönemini Lofça'da geçiren İbrahim Derviş Paşa, daha sonra İstanbul'a gelerek Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'ye katılmıştır. Paşa, 1836 yılında Binbaşılık rütbesini almıştır. Bu tarihten sonra hızla yükselen

[2] Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı 1878-1897*,İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,1986, S.19-22
[3] Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa(1838-1899)*,İstanbul, Eren Yayıncılık,1993,S.43

İbrahim Derviş Paşa, Kırım Harbinde Feriklik rütbesini elde ederken Karadağ Savaşı sırasında 1862 yılında Müşirlik rütbesini almıştır. Askeri görevlerin yanı sıra mülki görevlerde üstlenen İbrahim Derviş Paşa Yanya, Selanik, İşkodra, Manastır, Diyarbakır, Bosna valilikleri yapmıştır. Askerî ve mülkî idaredeki başarıları daha da yükselmesini sağlamıştır. 1876 yılında önce Bahriye Nazırı olan Derviş Paşa, daha sonra Seraskerlik makamına getirilmiştir. Kısa süren Seraskerlik görevinin ardından 93 Harbi'nde Batum Orduları Kumandanı olarak görev yapmış, savaş sonunda Batum'un Rusya'ya tesliminin ardından İstanbul'a geri dönmüştür. Savaş sonrası Arnavutluk'a giden İbrahimDerviş Paşa, Ülgün'ün Karadağ'a teslimi ile görevlendirilmiştir. Bu görevdeki başarısı ile Mısır'a Fevkalade Komiser olarak atanmıştır. Komiserlik görevinden sonra Yıldız Sarayı'nda tekrar oluşturulan Yaverlik kurumunda Yaver-i Ekrem olarak görev almıştır. 22 Haziran 1896 tarihinde vefat eden İbrahim Derviş Paşa, Sultan II. Mahmud Türbesine defnedilmiştir.[4]

İbrahim Derviş Paşa'nın Ermeni Islahat Raporu (1889)

1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonucu uluslararası bir meseleye dönüşen Anadolu ıslahatı, diğer adıyla Ermeni ıslahatının mahiyetinin belirlenmesi için Osmanlı bürokrasisi güvenilir devlet adamları aracılığıyla yerinde tespit çalışmaları yapmıştır. İbrahim Derviş Paşa Ermeni ıslahatı meselesi hakkında bir çalışma yapması için Mabeyni Hümayun Serkatibi Ahmed Süreyya Paşa tarafından görevlendirilmiştir. İbrahim Derviş Paşa Ermeni ıslahatı konusunda nasıl bir yol izleneceğinin belirlenmesi için hemen çalışmalara başlamış ve başkanlığını kendisinin yaptığı bir komisyon kurmuştur. Komisyon üyeleriyle beraber Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerine giden İbrahim Derviş Paşa gözlemlerinin yer aldığı bir rapor hazırlayarak Mabeyni Hümayun Serkatibliğine sunmuştur. İbrahim Derviş Paşa gözlemlerini birkaç başlık altında toplamış, ve işaret ettiği aksaklıkların giderilmesi için bazı çözüm yolları önermiştir. İlk olarak Musa Bey[5] olayının yabancı konsolosluklar, özellikle İngiliz konsolosluğu tarafından dikkatle takip edildiğini aktaran İbrahim Derviş Paşa, İngiltere Başbakanı William Ewart Gladstone'nin

[4] Erman Basar, *Yaver-i Ekrem İbrahim Derviş Paşa'nın Hayatı ve İcraatları(1812-1896),* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul

[5] Muş'ta yaşayan Mutki Aşireti Reisi Musa Bey ile bölgedeki Ermeniler arasında çıkan olaylar, bir müddet sonra çatışmaya dönüşmüş, söz konusu olaylar Avrupalı devletler tarafından yakından takip edilmiştir. Musa Bey olayı için bkz.(Musa Şaşmaz, *Kürt Musa Olayı (1883-1890)*, İstanbul, Kitabevi Yayıncılık,2004)

Osmanlı Devleti aleyhine yaptığı düşmanca konuşmaların bu olaya dayandığını belirtmiştir[6]. Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri mülki amirleri hakkındaki düşüncelerini aktaran paşa, söz konusu vilayetteki memurların validen başlanarak en küçük memura kadar ıslah edilmesi gerektiğini, jandarmaların da bu uygulamaya dahil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Adı geçen vilayetlerdeki vali, mutasarrıf ve kaymakamların Ermeni fesadının engellenmesi için şimdiye kadar herhangi bir önlem almadıklarını, bundan sonra da bu konuda olumlu bir çalışma yapmaları ihtimali olmadığını, adı geçen vilayetlerin mülki amirlerinin yeni ve muktedir olanları ile değiştirilmemeleri durumunda ise bölgedeki vaziyetin daha da kötüleşeceğini belirtmiştir. Paşa, bölgedeki mülki amirlere durumun düzeltilmesi amacıyla geçmişte bir talimatname gönderildiğini, mutasarrıf ve kaymakamların maaşlarının birinci sınıf düzeyine çıkarıldığını, ancak yukarıda da belirtildiği gibi bölgede muktedir idarecilerin olmamasından dolayı beklentiyi karşılayacak bir çalışmanın bu güne kadar yapılmadığını ifade etmiştir. Gözlemlediği vilayetlerde ıslahatla ilgili ciddi bir çalışma göremeyen İbrahim Derviş Paşa Ermeni ıslahatı için çözüm olarak sistematik bir çalışmayı önermiştir. Paşa, İstanbul'da müslüman ve gayri müslim unsurlardan oluşacak bir komisyonun kurulmasını, bu komisyonda bir talimatnamenin oluşturulmasını ve bu talimatnemenin oy birliğiyle tasdik edilmesini, bu talimatnameyi uygulayacak vali ve mutasarrıfların ise muktedir kişilerden seçilmesinin uygun olacağını, son olarak da seyyar bir teftiş heyetinin oluşturularak ıslahatı uygulamakla mükellef mülki amirlerin denetlenmesini önermiştir. Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerindeki jandarmaların durumu hakkında da görüşlerini belirten İbrahim Derviş Paşa, jandarmaların bölgenin yerli halkından olduğunu, jandarma efradının asli görevlerini yapmaktan ziyade şahsi çıkarlarını korumak için çalıştıklarını, bu durumun da bölgede devamlı şikayet konusu olduğunu, söz konusu şikayetin önüne geçmek için ise acilen jandarma efradı hakkında yeni bir düzenlemeye gidilmesi gerektiği hakkında görüş belirtmiştir. İbrahim Derviş Paşa bir diğer problem olarak ise Ermeni müfsidlerinin yaptığı propagandaların karşılıksız kalmasını göstermiştir. Ermeni komitecilerin Avrupa'da bastığı gazeteler aracılığıyla hem siyasi çevrelerde hem de halk arasında taraftar topladığını, Osmanlı Devleti'nin ise bu propagandaya yayın yolu ile karşılık veremediğini belirtmiştir. Söz konusu propagandaya cevap vermek için ya dış basının kullanılmasını ya da matbuat konusunda uzman bir kişinin görevlendirilerek bu konunun üzerine gidilmesini tavsiye eden İbrahim Derviş Paşa Ermeni tebaadan sadık olan kesimin marifetiyle bir Ermenice gazetenin yayınlanmasını da önermiştir. Raporun son

[6] İngiliz Siyasetçi William Ewart Gladstone'un Osmanlı Devleti aleyhine yaptığı yıkıcı siyaset için bkz.(Taha Niyazi Karaca, *İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı yıkma Planı-Büyük Oyun,* İstanbul, Timaş Yayınevi,2011)

kısmında İstanbul'daki gizli bir Ermeni fesad cemiyetinden ve onların Anadaolu'ya öğretmen görünümlü propagandacı şahıslar göndermesinden bahseden İbrahim Derviş Paşa, bunun önlenmesi için devlete sadakati bilinen Ermeni vatandaşların devlet memuriyetine atanmasını ve bunların aracılığıyla Ermenice yapılan gizli yazışma ve haberleşmenin tesbit edilerek buna göre önlemler alınmasını tavsiye etmiştir.

Raporunu zikredilen tesbit ve tavsiyeler üzerine tamamlayan İbrahim Derviş Paşa, ilerleyen zamanlarda gözlemlerini peyderpey aktaracağını belirtmiş ve söz konusu raporunu tamamlamıştır.[7]

Sonuç

1877-78 Osmanlı-Rus harbiyle Osmanlı devletinin gündemine giren ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren Anadolu ıslahatı projesi Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar boyunca meşgul etmiştir. Bir taraftan parçalanma korkusu, diğer taraftan maddi imkansızlıklar ve yetişmiş insan eksikliği gibi nedenlerden dolayı bir türlü istenen sonucun alınamadığı bu proje, Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında problemli bir alan olarak dikkat çekmiştir. Sultan II.Abdülhamid'in tahta geçer geçmez kucağında bulduğu bu sorun batılı devletlerin ilgi ve alakasından dolayı Osmanlı bürokrasisinin mesafeli durduğu bir konu olmuştur. Anadolu'da yaşanan olayların batılıların tasvir ettiği gibi olup olmadığını anlamak için kendi memurlarını bir müfettiş gibi görevlendiren ve bu memurlara raporlar düzenleten Osmanlı Devleti, bu süreci yabancı bir ıslahat müfettişinin yürütmesine engel olmak için kendisi yürütmeye çalışmıştır. İbrahim Derviş Paşa'nın Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde gördüğü aksaklıkları raporlaştırması önemli bir tarihi vesika olarak bizlere ışık tutmaktadır. Ermenilerin yaşadığı bölgelerde nelerin yanlış gittiği, hangi yönlerin aksak olduğunu içtenlikle anlatan İbrahim Derviş Paşa, olaya bürokrasinin gözüyle bakmış, ve Osmanlı Devleti'nin konu ile ilgili ödevlerini içtenlikle anlatmıştır. İbrahim Derviş Paşa'nın askeri ve mülki tecrübesi onu önemli bir bürokrat olarak ön plana çıkarmıştır. Paşa'nın tavsiyelerinin önemi ilerleyen zaman diliminde ortaya çıkmış ve Anadolu ıslahatı meselesi çözülemediği için Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar gündemden düşmemiştir.

[7] BOA. YPRK.MYD.8/93(19 Aralık 1889)

Kaynakça

Arşiv vesikaları

Osmanlı Arşivi(BOA)

Y.PRKMYD (Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi)

8/93 (19 Aralık 1889)

Kitaplar

Armaoğlu, F. (2006). 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914, Alkım Yayınevi, İstanbul

Karaca, A. (1993). Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa(1838-1899), Eren Yayıncılık, İstanbul

Niyazi Karaca, T. (1993). İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı yıkma Planı-Büyük Oyun, Timaş Yayınevi, İstanbul

Tezler

Basar, E. (2012). Yaver-i Ekrem İbrahim Derviş Paşa'nın Hayatı ve İcraatları(1812-1896), Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

ERZURUM VALİSİ MUSTAFA NAZIM PAŞA'NIN ERZURUM VİLAYETİNDEKİ EĞİTİM KURUMLARI HAKKINDAKİ RAPORU(1905)

THE REPORT OF ERZURUM GOVERNOR MUSTAFA NAZIM PASHA ON EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN ERZURUM PROVINCE (1905)

Öğr. Gör. Nurullah NEHİR

Burdur Mehmed Akif Ersoy Üniversitesi

Orcid no: 0000-0002-3091-5901

ÖZET

Erzurum Valisi Mustafa Nazım Paşa, bu görevi 1901-1906 yılları arasında yürütmüştür. Vilayetin gelişimi için çeşitli hizmetlerde bulunan Mustafa Nazım Paşa, başta belediye hizmetleri olmak üzere şehrin bayındırlık ve diğer ihtiyaçları için çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Vali Mustafa Nazım Paşa, yaptığı bu hizmetleri mutad aralıklarla raporlaştırarak İstanbul'a göndermiştir. Söz konusu raporlardan bir tanesi de Erzurum'da 1881 yılından beri faaliyette olan Sanasaryan Mektebi hakkındadır. Mıgırdıç Sanasaryan isimli bir Rus Ermenisi tarafından açılan ve finanse edilen okul hakkında raporunda tafsilatlı bilgiler veren Mustafa Nazım Bey, bu okul ile Osmanlı Devleti tarafından açılan mekteb arasında bir mukayese yaparak iki eğitim kurumu ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Erzurum eğitim tarihi başta olmak üzere Ermeni okullarının eğitim sistemi hakkında dikkat çekici bilgiler içeren raporda Mustafa Nazım Paşa, Sanasaryan Ermeni mektebinin finansmanı, öğretmen yetiştirme şekli, okuldaki eğitim modeli, okulun eğitim süreçleri hakkında bilgiler vermektedir. Mesleki eğitim veren Sanasaryan mektebinin 1890 yılındaki Erzurum Ermeni ayaklanmasına isminin karışması da bu okulda verilen eğitimin niteliğini dikkat çekici kılmaktadır. Zira 1890 yılında Erzurum valiliğine yapılan bir ihbarda Sanasaryan mektebinde silah ve diğer harp malzemeleri yapıldığı hakkında bir bilgi verilmiş ve bunun sonucunda Osmanlı jandarması mektebde arama yapmak isteyince şehirde askerlerle Ermeniler arasında günlerce süren bir çatışma yaşanmıştır. Bu olaydan da görüldüğü üzere Ermeniler arasında önemli bir yeri olan Sanasaryan mektebi hakkında Vali Mustafa Nazım Paşa'nın yazdığı rapor ayrıca önem arzetmektedir. Çalışmamızda Erzurum Sanasaryan mektebinin dönemin şartlarında ne tür bir eğitim verdiğine yoğunlaşılarak söz konusu okul hakkındaki literatür bilgileri taranacak ve bu bilgiler arşiv belgeleri ışığında incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Erzurum,Eğitim,Rapor

ABSTRACT

Erzurum Governor Mustafa Nazım Pasha carried out this duty between 1901-1906. Mustafa Nazım Pasha, who provided various services for the development of the province, carried out various studies for the public works and other needs of the city, especially the municipal services. Governor Mustafa Nazım Pasha sent the reports about these services to Istanbul at regular intervals. One of the said reports is about the Sanasaryan School, which had been operating in Erzurum since 1881. Mustafa Nazım Pasha, who gave detailed information about the school opened and financed by a Russian Armenian named Mıgırdıç Sanasaryan, gives important information about the two educational institutions by making a comparison between this school and the school opened by the Ottoman State. In the report, which contains remarkable information about the education system of Armenian schools and the history of education in Erzurum, Mustafa Nazım Pasha gives information about the financing of the Sanasaryan Armenian school, the way of training teachers, the education model and the educational processes of the school. The fact that the name of the Sanasaryan school, which provides vocational education, became involved in the Erzurum Armenian uprising in 1890, makes the characteristics of the education given at this school attention-grabbing. In 1890, in a notification made to the Erzurum Governorship, it was informed that weapons and other war materials were hided in the Sanarsaryan school, and as a result, when the Ottoman gendarmerie wanted to search the school, a conflict took place between the soldiers and the Armenians for days. As can be seen from this incident, the report written by Governor Mustafa Nazım Pasha about the Sanasaryan School, which has an important place among Armenians, is remarkably important. In our study, by focusing on what kind of education the Erzurum Sanasaryan school gave under the conditions of the period, the literature information about the school in question will be reviewed and this information will be examined in the light of archive documents.

Keywords: Erzurum,Education,Report

Giriş

Erzurum valiliği görevine 29 Eylül 1901 tarihinde atanan Mustafa Nazım Paşa bu görevi 5 Nisan 1906 tarihine kadar sürdürmüştür.[1] Şerif Mehmed Rauf Paşa'nın ardından Erzurum valiliği görevine atanan Mustafa Nazım Paşa, Erzurum valiliği görevine atanmadan önce Musul valiliği görevini yürütüyordu. Erzurum'da beş seneyi aşkın bir süre görev yapan Mustafa Nazım Paşa vilayetin belediye hizmetleri, imar, sağlık gibi hizmetlerinin görülmesi amacıyla önemli çalışmalarda bulunmuştur.[2] Erzurum'da 1906 yılının mart ayında başlayan vergi ayaklanmaları hadisesi[3] sonucu Erzurum valiliği görevinden ayrılmak zorunda kalan Mustafa Nazım Paşa

[1] BOA.İ.DH.1388/11(29 Eylül 1901); BOA.İ.DH.1444/24(5 Nisan 1906)

[2] Mustafa Nazım Paşa'nın Erzurum valiliği zamanında yaptığı çalışmalar için bkz.(Yakup Karataş, *Sultan II.Abdülhamid Döneminde Erzurum (Sosyal,Ekonomik,İdari,Demografikyapı),* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum

[3] Hayvanat-ı ehliye ve şahsi vergi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde ayaklanmalar çıkmış, Osmanlı Devleti bu vergiyi geri çekmek zorunda kalmıştır. Yaşanan olayların en etkilisi Erzurum vilayetinde yaşanmış, 1906-1907 yılları arasında Erzurum'da beş vali görev yapmıştır. Cereyan eden olayların etkisinden dolayı valilerin ciddi problemler yaşadığı Erzurum'da sükunet 1908 yılında ancak sağlanabilmiştir. Erzurum vergi

zamanında Erzurum'da maarif alanında ciddi çalışmalar yapılmıştır. Erzurum Sanayi Mektebi'nin açıldığı bu dönemde vilayette eğitim konusu ön plana çıkmıştır. Mustafa Nazım Paşa şehirdeki gayrimüslimlerin eğitim kurumları hakkında etraflıca bir çalışma yapmıştır. Bu kurumlarının işleyişi, eğitim modelinin nasıl olduğu, eğitimin finansmanı, öğretmen yetiştirme usülleri, eğitim kademeleri gibi konuları araştıran Mustafa Nazım Paşa gayrimüslim okullarının o günkü vasıflarını inceleyerek raporlaştırmıştır. Gayrimüslim okullarındaki eğitimin ilk basamağı olan okul öncesi eğitimin varlığını ifade eden Mustafa Nazım Paşa, raporun ilerleyen kısmında lise eğitiminin yüksek niteliğini bizzat dile getirmiştir.

Erzurum'da eğitim veren ve ismi 1890 Erzurum Ermeni olaylarına[4] karışan Sanasaryan Ermeni mektebi[5] hakkında bilgi veren Vali Mustafa Nazım Paşa, dönemin müslim-gayrimüslim okul nitelikleri hakkında önemli bir mukayese yapmıştır.

Vali Mustafa Nazım Paşa'nın Raporu

[Erzurum Vilayeti'nden],

Mabeyn-i Hümayun-ı Cenab-ı Mülukane Başkitabet-i Celilesi'ne,

Maruz-ı çakerleridir,

"Vilayet umur-ı maarifi hakkında icra kılınan tedkikat-ı çakeraneye nazaran Nefs-i Erzurum'da sakin Ermeni tebaa-i şahanesi bin sekiz yüz haneden ibaret olduğu halde cemaat-i mezkurenin zükur ve inasına mahsus on bab mekteblerinde tahsil-i ulum eden iki bin altmış çocuk mevcud olub Avrupa mekatibini takliden "jarden danfan" [jardin d'enfant (anaokulu)] denilen "çocuk bahçesi" namındaki mekteblerinde üç yaşından yedi yaşına kadar zükur ve inas etfale işaratla ve oyuncak tarzında yapılmış hurufatla lisanları talim ve mebani ve sair hususata dair küçük model cüzlerini terkib suretiyle sanayia tergib edilerek tahsile ülfet hasıl etdirildiğinden tezhib-i ahlakı müstelzem mesai-i masrufe ve itina-semeresi olarak üç yaşındaki Ermeni etfalinde bile usul-i muaşeret-i medeniye muvafık bir mertebe-i ciddiye revnümun olub bundan sonra da tahsil-i ulum ve fününa mahsus olan ibtidai mekteblerinde talebenin kesretine göre tadad eden ve usul-i tedrise vakıf bulunan müteaddid muallimler vasıtasıyla Ermeni etfal zükuru altı sene tedris olunduğu gibi mekatib-i mezkure fevkinde olmak üzere masarıf-ı tesisiye ve daimesi için Sanasaryan namındaki Rusyalı bir Ermeni tarafından elli bin lira vakf edilerek

ayaklanmaları hakkında bkz.(Muammer Demirel, *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri,* Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992)

[4] 1890 Erzurum Ermeni Ayaklanması hakkında bkz(Mevlüt Yüksel, *ERZURUM, BİTLİS VE MAMÛRETÜLAZİZ VİLÂYETLERİNDEKİ ERMENİ İSYANLARI (1890-1905)*, Ermeni Araştırmaları, 2012, Sayı:43 S:165-194)

[5] Sanasaryan Ermeni Mektebi hakkında geniş bilgi için bkz(Necmettin Tozlu,*Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*,Ankara,Akçağ Yayınları,1991)

teşkil kılınmış olan ve senevi üç bin beş yüz lira sarfiyatı bulunan idadi derecesindeki Sanasaryan Mektebi'nde dahi müessisi tarafından vaktiyle Almanya'da ikmal-i tahsil etdirilerek İngiltere'de iki sene bulundurulmuş olan Fransızca İngilizce Almanca lisanlarına vakıf ve tedris etdikleri ulumda mütehassıs iki bin kuruş maaşlı Ermeni muallimler vasıtasıyla altı sene zarfında tahsilleri ikmal etdirildiği gibi Fransız lisanını evvelce mahsusen celb etdirdikleri on üç lira [1300 kuruş] maaşlı bir Fransıza tedris etdirdikleri halde el-yevm dahi Fransız lisanının gavamızını ve usul-i tedrisini evvelce Avrupa'da mahsusen tahsil etdirilmiş bir Ermeni muallim vasıtasıyla tedris etdirmekde bulunmalarıyla ziraat ticaret ve sanayia dair kütüb-i fenniyeyi tetebbu ve terakkilerini temin ve memalik-i ecnebiye ile muhaberat-ı ticariyeyi icra edecek gencler yetişdirilmekdedir, inasa mahsus bir diğer rüşdiye derecesindeki mektebde dahi on yedi muallim ve muallime tarafından ulum ve fünun tedrisi ve usul-i idare-i beytiye ile terzilik ve halıcılık gibi sanayi talim edilmekde bulunmağla yirmi seneden beri devam eden şu usul sayesinde Erzurum Ermenileri arasında nüfus-ı zükurun yüzde sekseni ve inasın yüzde altmışı okuyub yazmağa ve muamelat-ı zatiyelerini tedvire muktedir olduklarından vilayetin ticaret-i umumiyesinden bi-hakkın istifade etmekde ve sanayi ve ziraat gibi hususatda dahi çalışarak her vechile cem ü istihsal-i servete hasr-ı mesai eylemekde bulundukları ve her ne kadar tedrisatca hilaf-ı sadakat ve ubudiyet bir hal meşhud değilse de terbiye-i etfal ve talim-i ulum ve fünun emrindeki ihtimam cihetiyle nazar-ı dikkati celb eylemekde oldukları görülmüşdür, Ermeni cemaatinin meşhud olan şu tevaffuklarını izale zımnında şimdiye kadar mefkud hükmünde olan mekatib-i ibtidaiye-i İslamiye tesisatına cidden sarf-ı mesai olunarak saye-i lütf-vaye-i hazret-i hilafet-penahide haylice ibtidai mektebleri tesis kılındığı gibi bir tarafdan dahi yeniden karşılık tedarik olunarak peyderpey mekatib-i ibtidaiye küşad olunmakda olduğundan ve ibtidai mekteblerinden bi-hakkın istifade olunmak muktedir muallimlerin vücuduna mütevakkıf bulunmağla iki üç sene akdem Erzurum'da küşad edilen Darülmuallimin dahi daire-i intizama alındığından bu suretle devam olunduğu takdirde üç beş seneye kadar mekatib-i ibtidaiye ciheti veli-nimet-i bi-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin emr ü ferman-ı hümayunları dairesinde ikmal olunarak İslam çocuklarının zat-ı şevket-simat-ı hilafet-penahiye dinen ve aklen mecbur bulunduğumuz hissiyat-ı sadakat ve ubudiyetle mütehassis ve ulum-ı diniyesine vakıf ve oldukca okur yazar olarak yetişecekleri memul olub saye-i maarif-vaye-i hazret-i cihan-banide Erzurum şehrinde mevcud bulunan mekteb-i idadi buraya muvasalat-ı çakeranemde [görev süresi 29 Eylül 1901-5 Nisan 1906] yüz altmış talebeyi havi iken intizam-ı idaresi hakkındaki mesai üzerine talebenin adedi iki misline baliğ olmuş ise de el-yevm bin beş yüz lira raddesinde tahsisatı olan mekteb-i mezkur muallimlerinin maaşatından mütemadiyen icra edilen tenkihat sebebiyle her derse aid maaş

mikdarı seksen yüz kuruş raddesine tenzil ederek mütehassıs bir talib bulunamadığından Maarif Nezaret-i Celilesi'nce tesarufi bir suretde birkaç ders birleşdirilerek muallimlikleri vukuf ve iktidarı mahdud bir hocaya tevdi edilmesi ve ba-husus Fransız lisanının talimi de yüz elli kuruş maaşla diğer ulumun tedrisiyle mükellef bir muallime ilave-i vazife suretiyle talim etdirilmesi istifade-i hasılanın mesai ve sarfiyat-ı vakıaya nazaran mahdudiyetini ve ticaret ve ziraat ve sanayia aid telifatı tetebbu etmek suretiyle lisan tedrisatından muntazır semerat-ı müfidenin adem-i husulünü müstelzem oluyor, talebenin okudukları fen ile ünsiyet hasıl eylemek üzere her sınıfda beş altı fennin tedrisi her yerde müttehaz usul icabatından iken bizim idadi mekteblerinde her sınıfda on beş yirmi fennin birden tedris etdirilmekde olması ve bir fennin mesela haftada bir saat olmak üzere müteaddid senelerde tedris edilmesi de talebenin fünuna intisabı imkanını selb ederek bi-hakkın kesb-i malumat etmelerine mani oluyor, binaen aleyh mekatib-i idadiye muallimleri maaşlarının muktedir muallim bulunacak dereceye iblağı ve Fransız lisanının dahi gazete ve roman okumağa iktidardan ziyade tekellüme ve sanayi ve ticarete dair kitablardan istifade edecek ve muhaberat-ı ticariye icrasına muktedir olacak suretde tedrisi ve ber-vech-i maruz talebenin okuyacağı fen kitabıyla ünsiyet hasıl etmek üzere her sınıfda beş altı fen okutdurulması ve programlarla kitabların bi-hakkın tanzim ve intihabından sonra sık sık tebdil ve tağyir olunmamaları gibi bazı tedabirin ittihazı ve halkın ticaret ve sanayi mekteblerine rağbetlerini ve varidat-ı maarifi tezyid etmek üzere memur yetişdirmeğe hadim olan mekatib-i idadiye ve âliyeye meccanen talebe kabulünden sarf-ı nazar olunması gibi bazı tedabir-i tadiliyenin ittihazı takdirinde emr-i maarifin intişar ve tevessüü temin kılınmış olacağı mütalaa-i kahiresini ve bu babda dahi her ne vechile emr ü ferman-ı isabet-beyan-ı hazret-i hilafet-penahi şeref-efza-yı sünuh ve sudur buyurulursa ayn-ı isabet ve mahz-ı keramet olacağını arza cüret eyledim, ol babada emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir."[6]

Fi 4 Zilkade sene [1]323 ve fi 17 Kanunıevvel sene [1]321 [30 Aralık 1905]
[mühür] Erzurum Valisi Es-Seyyid Mustafa Nazım

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren misyonerler tarafından çeşitli okullar açılmıştır. Bu okulların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasının kurduğu okullar da dikkat çekicidir. Erzurum vilayetinde yoğun olarak yaşayan Ermeni nüfusun kendi çocuklarının

[6] BOA.Y.MTV.282/15(30 Aralık 1905)

eğitimi için kurdukları okullarında nasıl bir eğitim modelinin uygulandığı, bu okullardan mezun öğrencilerin ne gibi donanımlara sahip olduklarının tesbiti Vali Mustafa Nazım Paşa tarafından yapılmıştır. Vali Mustafa Nazım Paşa tarafından yapılan bu değerlendirme, gayrimüslim tebaanın okullarında okuyan öğrencilerin, Osmanlı Devleti'nin maarif nezaretine bağlı okullarda okuyan çocuklara göre daha fazla imkan ve fırsata sahip olduklarını göstermektedir. Eğitim kurumlarının finansman konusu karşılaştırıldığında ise ciddi bir fark dikkat çekmektedir. Erzurum'daki Ermenilere ait okulların özel müteşebbisler tarafından desteklendiği görülürken, Müslüman tebaanın çocuklarının gittiği maarif nezaretine bağlı okulların sadece devlet tarafından desteklendiği ve bu desteğin de yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv vesikaları

Osmanlı Arşivi (BOA)

İ.DH(İrade Dahiliye)

1388/11; 1444/24

Y.MTV(Yıldız Mütenevvia)

282/15

Kitaplar ve makaleler

Demirel, D.(1992) İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Tozlu,N.(1991) Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Akçağ Yayınları, Ankara

Yüksel, M. (2012) ERZURUM, BİTLİS VE MAMÛRETÜLAZİZ VİLÂYETLERİNDEKİ ERMENİ İSYANLARI (1890-1905), Ermeni Araştırmaları, Sayı:43

Tezler

Karataş, Y.(2010) *Sultan* II.Abdülhamid Döneminde Erzurum (Sosyal,Ekonomik,İdari,Demografikyapı), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum

ÖZEL EĞİTİM KURUMUNDA ÇALIŞAN ÖĞRETMENLERİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF PROBLEM SOLVING SKILLS OF TEACHERS WORKING AT SPECIAL EDUCATION INSTITUTIONS

Öğr. Gör. Burcu CANDEMİR
Muş Alparslan Üniversitesi
Orcid: 0000-0002-5687-0756
Öğr. Gör. Mehmet Latif CANDEMİR
Muş Alparslan Üniversitesi,
Orcid: 0000-0003-0417-7658

ÖZET

Araştırma, özel eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin problem çözme becerilerini çeşitli değişkenler açısından incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada, nitel ve nicel olmak üzere karma araştırma modeli kullanılmıştır. Nicel verilerin toplanmasında, Heppner ve Petersen tarafından (1982) geliştirilen bireyin problem çözme algılayışını ölçen "Problem Çözme Envanteri" ve nitel veriler ise öğretmenlerle bireysel görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi ile Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezinde çalışan 23 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada, öğretmenlerin problem çözme becerileri cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve özel eğitimde çalışma süresi değişkenleri açısından incelenmiştir. Araştırma verileri SPSS 15.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin analiz edilmesinde t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Scheffe testi yapılmıştır. Araştırma sonucunda; cinsiyet değişkeni ile öğretmenlerin problem çözme becerileri toplam puanları arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>.05$). Ayrıca Problem Çözme Envanteri alt boyutları (aceleci yaklaşım, düşünen yaklaşım, kaçıngan yaklaşım, değerlendirici yaklaşım, kendine güvenli yaklaşım, planlı yaklaşım) ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>.05$). Öğretmenlerin problem çözme becerileri toplam puanı ve alt boyut toplam puanları yaş değişkeni yönünden incelendiğinde anlamlı ilişki görülmemiştir ($p>.05$). Eğitim durumu değişkeni ile problem çözme toplam puanı ve alt boyut toplam puanları arasında anlamlı ilişki görülmezken ($p>.05$) yine öğretmenlerin özel eğitim kurumunda çalışma süresi ile problem çözme toplam puanı arasında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır ($p>.05$). Bununla birlikte problem çözme alt boyutlarından aceleci yaklaşım ve planlı yaklaşım alt boyutları toplam puanları arasında anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<.05$). Ayrıca öğretmenlerle yapılan bireysel görüşmelerde araştırmacı tarafından hazırlanan sorular yöneltilmiş ve cevaplar ses kaydı ile kayıt altına alınmıştır. Öğretmenlerin cevapları incelendiğinde öncelikli olarak kurum yöneticileri, özel eğitim gereksinimli çocuğu olan aileler ve eğitim uygulamaları yönünden problem yaşadıkları tespit edilmiştir. Yaşadıkları bu problemlere çözüm üretmeye çalıştıkları ve bunun için farklı yöntemler denedikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özel Eğitim, Problem Çözme Becerileri, Öğretmen

Lecturer, Burcu CANDEMİR,
Muş Alparslan University
Lecturer, Mehmet Latif CANDEMİR
Muş Alparslan University

ABSTRACT

The research was conducted to examine the problem solving skills of teachers working at special education institutions in terms of various variables. Qualitative and quantitative mixed research model was used in the research. In the collection of the quantitative data, the "Problem Solving Inventory" developed by Heppner and Petersen (1982) which measures the problem solving perception of the individual was used while the qualitative data were collected by individual interviews with teachers. The study group consists of the Special Education Job Application Center within the body of Ministry of National Education and 23 teachers working at the Special Education and Rehabilitation Center. In this study, teachers' problem solving skills were examined in terms of gender, age, educational background and working time in special education. The data were analyzed using SPSS 15.0 package program. T-test, one-way analysis of variance (ANOVA) and Scheffe test were used to analyze the research data. As a result of the research; there was no significant difference between the gender variable and the total problem solving skills scores of the teachers ($p > .05$). On the other hand, significant difference was found between the total scores of problem solving subdimension hasty approach and subdimensions of planned approach ($p<.05$). In addition, in the individual interviews with the teachers, questions prepared by the researcher were asked and the answers were recorded with sound recording. When the answers of the teachers were examined, it was found that the teachers had problems mainly about institution managers, families with children with special education needs and educational practices. It was determined that they tried to find solutions to these problems and tried different methods for this purpose.

Keywords: Special Education, Problem Solving Skills, Teacher

ÖĞRETMENLERİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF PROBLEM SOLVING SKILLS OF TEACHERS IN TERMS OF DIFFERENT VARIABLES

Öğr. Gör. Mehmet Latif CANDEMİR
Muş Alparslan Üniversitesi,
Orcid: 0000-0003-0417-7658
Öğr. Gör. Burcu CANDEMİR
Muş Alparslan Üniversitesi
Orcid: 0000-0002-5687-0756

ÖZET

Araştırma, özel eğitim kurumlarında ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda çalışan öğretmenlerin problem çözme becerilerini etkileyen faktörleri ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada, nitel ve nicel olmak üzere karma araştırma modeli kullanılmıştır. Nicel veriler Heppner ve Petersen tarafından (1982) geliştirilen bireyin problem çözme algılayışını ölçen "Problem Çözme Envanteri" ile nitel veriler ise öğretmenlerle bireysel görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi ile Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezinde çalışan 23 öğretmen ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda çalışan 23 öğretmen olmak üzere toplamda 46 öğretmen oluşmaktadır. Araştırmada, öğretmenlerin problem çözme becerileri; çalıştıkları kurum, cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve çalışma süresi değişkenleri açısından incelenmiştir. Araştırma verileri SPSS 15.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin analiz edilmesinde Mann Whitney-U testi, Kruskal Wallis H-testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; öğretmenlerin çalıştıkları kurum değişkeninin problem çözme toplam puanında etkili olduğu belirlenmiştir ($p<.05$). Ayrıca Problem Çözme Envanteri alt boyutları (aceleci yaklaşım, düşünen yaklaşım, kaçıngan yaklaşım, değerlendirici yaklaşım, kendine güvenli yaklaşım, planlı yaklaşım) kurum değişkeni açısından incelendiğinde, acelecilik yaklaşımı alt boyutu ile düşünen yaklaşım alt boyutu arasında anlamlı ilişki olduğu ($p<.05$); kaçıngan yaklaşım, değerlendirici yaklaşım, kendine güvenli yaklaşım ve planlı yaklaşım alt boyutlarının kurum değişkeni yönünden anlamlı farklılaşmadığı belirlenmiştir ($p>.05$). Bununla birlikte öğretmenlerin problem çözme becerileri toplam puanı ve alt boyut toplam puanlarının yaş, cinsiyet, öğrenim durumu ve çalışma süresi değişkenleri ile arasında anlamlı ilişki görülmemiştir ($p>.05$). Ayrıca öğretmenlerle yapılan bireysel görüşmelerde araştırmacı tarafından hazırlanan sorular yöneltilmiş ve alınan cevaplar doğrultusunda öğretmenlerin öğrencilerle, ailelerle ve kurum içerisinde sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Yaşadıkları bu problemlere çözüm üretmeye çalıştıkları ve bunun için farklı yöntemler denedikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Problem Çözme Becerileri, Öğretmen, Meslek Alanı

Lecturer Mehmet Latif CANDEMİR
Muş Alparslan University
Lecturer Burcu CANDEMİR
Muş Alparslan University

ABSTRACT

The research was carried out to reveal the factors affecting the problem solving skills of teachers working in private educational institutions and schools within the body of the Ministry of National Education. Qualitative and quantitative mixed research model was used in the research. In the collection of the quantitative data, the "Problem Solving Inventory" developed by Heppner and Petersen (1982) which measures the problem solving perception of the individual was used while the qualitative data were gathered by individual interviews with teachers. The study group consists of 46 teachers, 23 teachers working in the Special Education Job Application Center and 23 teachers working at schools within the body of the Ministry of National Education. In this study, teachers' problem solving skills were examined in terms of the variables the workplace/institution, gender, age, educational background and working time. The data were analyzed using SPSS 15.0 package program. Mann Whitney-U test and Kruskal Wallis H-test were used to analyze the research data. As a result of the research; it was determined that the variable of the institution where the teachers worked was effective on the total score of problem solving ($p < .05$). In addition, when the Problem Solving Inventory sub-dimensions (hasty approach, thinking approach, avoidant approach, evaluative approach, self-confident approach, planned approach) were examined in terms of the workplace/institution variable, there was a significant relationship between the hasty approach sub-dimension and the thinking-approach sub-dimension ($p < .05$) whereas the sub-dimensions avoidant approach, evaluative approach, self-confident approach and planned approach sub-dimensions did not differ significantly in terms of the workplace/institution variable ($p > .05$). However, there was no significant relationship between the total scores of teachers' problem-solving skills and total sub-dimension total scores with variables of age, gender, educational background and working time ($p > .05$). Additionally, in the individual interviews with the teachers, the questions prepared by the researcher were asked and it was found out that the teachers had problems with the students, families and at workplace/institution, according to the answers given. It was determined that they tried to find solutions to these problems and used different methods for this purpose.

Keywords: Problem Solving Skills, Teacher, Occupation

KARŞILAYICI SEYAHAT ACENTELERİNİN PERSPEKTİFİNDEN PANDEMİ VE POST PANDEMİ SÜRECİ

PANDEMIC AND POST PANDEMIC PROCESS FROM PERSPECTIVE OF INCOMING TRAVEL AGENCIES

Öğr. Gör. Dr. Meltem ALTINAY ÖZDEMİR*
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Fethiye A.S.M.K. Meslek Yüksekokulu
Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri, Muğla/ Türkiye

Öğr. Gör. Dr. Emre ERGÜN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Fethiye A.S.M.K. Meslek Yüksekokulu
Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri, Muğla/ Türkiye

ÖZET

Araştırmada Covid-19 pandemisinin karşılayıcı seyahat acenteleri üzerindeki etkileri incelenmektedir. Araştırmanın amacı, Covid-19 krizinin seyahat acenteleri üzerindeki etkilerinin pandemi süreci ve post pandemi süreci temaları altında derinlemesine incelenmesidir. Araştırma verileri, amaçlı örnekleme yöntemine dayalı olarak Türkiye'nin önemli kıyı turizm destinasyonlarından biri olan Fethiye'de karşılayıcı (incoming) rolde faaliyet gösteren A grubu seyahat acentelerinin yöneticileri ile yapılan derinlemesine görüşme yöntemi ile elde edilmiştir. Veriler, 2020 yılının Haziran ayında beş seyahat acentesi yöneticisinden yarı yapılandırılmış soru formu ile yüz yüze toplanılmıştır. Verilerin analizinde ve yorumlanmasında tematik içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma bulguları pandemi süreci ve post pandemi süreci temaları altında irdelenmiştir. Bulgular, pandeminin seyahat acentelerinin rezervasyon iptal süreci, giderlerin, karşılama durumu, istihdamı ve çalışma koşulları üzerinde olumsuz yönde etkili olduğunu göstermiştir. Post pandemi süreci ile ilgili seyahat acentelerinin pandemiyi tehdit olarak algıladıkları ve gelir kayıplarını telafi etmek için başta fiyat artışı ve tanıtım maliyetlerini azaltma olmak üzere personel azaltma ve tedarikçi desteği alma eğiliminde olacakları tespit edilmiştir. Bulgulara göre, salgın sonrasında seyahat acenteleri özel turlara ağırlık verecek; başta hijyen ve kapasite kriterlerinden kaynaklı anlaşmalı oldukları turizm işletmelerinde değişiklik yapacak; turların satışında online satışa yönelecek ve dijital kanalların artması durumunda istihdamı arttırmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Turizm, Salgın, Pandemi, Post-pandemi, Kriz.

ABSTRACT

The study explores impact of Covid-19 pandemic on incoming travel agencies. The aim is to investigate in detail impacts of Covid-19 crisis on incoming travel agencies under themes as pandemic process and post-pandemic process. Research data was collected based on purposive sampling and obtained by in-depth interviews with managers of incoming travel agencies that are active in Fethiye, which is one of Turkey's the most important coastal tourism destinations. The data were collected face-to-face with a semi-structured interview questions from five travel agency managers in June 2020. Thematic content analysis was used in data analysis and interpretation. Research findings are examined under themes of pandemic period and post pandemic process. Findings showed that Covid-19 crisis for pandemic process has negative impacts on reservation cancellation process, meeting condition of expenses, employment and working conditions of travel agencies. It has been determined that the travel agencies related to post pandemic process perceive the pandemic as a threat and will tend to reduce the number of

staff and take supplier support in order to compensate for income losses, primarily by price increasing and promotion costs. According to results, travel agencies will focus on private tours in post pandemic process; will make amendments to the tourism businesses they have contracted primarily due to hygiene and capacity criteria; will turn to online sales in tours sales and will try to increase employment in case of increased digital channels.

Keywords: COVID-19, Tourism, Outbreak, Pandemic, Crisis.

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü raporlarına göre dünya genelinde yaklaşık 762 bin kişinin ölümüne neden olan Covid-19 (WHO, 2020a), ülkeleri tam anlamıyla izole eden, sağlık sistemlerini çökerten, uluslararası ticaretlerini ve seyahatlerini kısmen felç eden bir virüs olarak karşımıza çıkmaktadır (Rafiq vd., 2020, s. 1). Yeni tip koronavirüs olarak bilinen COVID-19, 11 Mart 2020 tarihinde 4 bin kişinin hayatını kaybetmesiyle Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020b). Dünyadaki hükümetler virüsün neden olduğu tehlikeli olarak ifade edilebilecek işsizlik ve yoksulluk seviyelerini önlemek ile ekonomilerini sürdürmek arasında denge kurmaya çalışmaktadırlar. Diğer yandan toplu ölümleri ve sağlık sistemlerinin çöküşünü engellemek amacıyla farklı önlemler almak zorunda kalmışlardır (Higgins-Desbiolles, 2020, s. 2). Okulların ve iş yerlerinin kapatılması, yüz yüze toplantı yasakları, sokağa çıkma yasakları, evde kal çağrıları, karantina uygulamaları, sosyal mesafe kuralları ve seyahat kısıtlamaları söz konusu tedbirlerden bazılarıdır (Gostin & Wiley, 2020, s. 2138). Uluslararası, bölgesel ve yerel seyahat kısıtlamaları, ulusal ekonomiye katkı sağlayan turizm endüstrisini ve bileşenlerini (ulaştırma, seyahat, konaklama, yeme- içme, eğlence vb. işletmeleri) doğrudan etkilemektedir. Krize bağlı olarak uluslararası hava seyahatlerindeki hızlı düşüş, birçok ülkenin sınırlarını kapatması ve karantina uygulamaları, uluslararası ve ulusal turizm faaliyetlerinde azalmayla sonuçlanmıştır (Gössling vd., 2020, s. 2). Gössling ve diğerlerine (2020) göre dünya nüfusunun %90'ından fazlasını etkileyen uluslararası seyahat yasakları ve topluluk hareketliliği üzerindeki geniş çaplı kısıtlamalar Mart 2020'de turizmi büyük ölçüde etkilemiştir. Son derece belirsiz olmakla birlikte, 2020 için UNWTO'nun erken tahminleri, uluslararası gelişlerin 2019'a göre %20 ila %30 oranında düşebileceğini düşündürmektedir (UNWTO, 2020).

Literatürde, Covid-19 virüsünün turizme etkisini inceleyen çalışmalar mevcuttur. Gössling ve diğerleri (2020); COVID-19'un etkilerini, önceki salgın ve diğer tip küresel krizlerin etkileriyle karşılaştırmışlar; salgının toplumu, ekonomiyi ve turizmi nasıl değiştirdiğini araştırmışlardır. Kriz bittikten sonra küresel turizmin, geleneksel turizmden sürdürülebilir turizme dönüşmesi için turizm endüstrisine, hükümetlere ve araştırmacılara önerilerde bulunmuşlardır. Hoque ve diğerleri (2020); virüsün Çin turizm endüstrisine etkisini incelemişlerdir. Çin'i ziyaret etmek isteyen yabancı turistlerin virüsten dolayı tatillerini, uçak şirketlerinin ulusal ve uluslararası seferlerini iptal ettiklerini, tur operatörlerinin virüsün yayılmasını engellemek amacıyla faaliyetlerini durdurduklarını ifade etmişlerdir. Niewiadomski (2020); Gössling ve diğerlerine (2020) benzer önerilerde bulunmuştur. Covid-19 virüsünün seyahat ve turizm endüstrisini sekteye uğrattığını, diğer taraftan virüsün, turizme sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde yeniden yapılandırılabilmesi yönünde bir fırsat yaratabileceğini ifade etmiştir. Turizmin büyümesiyle ortaya çıkan çevre kirliliği, ekonomik dengesizlik ve aşırı kapasite gibi kavramların da ortadan kaldırılması için virüsün bir araç olabileceğini önermiştir. Chang ve diğerleri (2020); turizm endüstrisinin Covid-19 sonrası toparlanması ve sürdürülebilir hale getirilmesi için 10 maddelik öneride bulunmuşlardır. Nicola ve diğerleri (2020); COVID- 19 virüsünün sosyo-ekonomik etkilerini sektörler bazında incelemişlerdir. Virüsün turizm sektörüne olan etkilerinin de incelendiği çalışmalarında, Avrupa ülkelerine yapılan devlet desteklerini ve virüsün Amerika

Birleşik Devletleri, Filipinler ve Vietnam turizm sektörüne olan etkilerini özetlemişlerdir. Karim ve diğerleri (2020); Covid-19 krizinin Malezya turizm sektörüne olan etkilerini konaklama ve havacılık sektörlerini baz alarak incelemişlerdir. Konaklama işletmeleri ve uçak şirketlerini, müşterilerine önlem alma konusunda teşvik etmelerini önermişlerdir. Ayrıca çalışmalarının seyahat acentesi yöneticilerine en uygun ürün ve paketi sağlamaları konusunda katkı sağlayacağını düşünmüşlerdir. Bahar ve Çelik İlal (2020); önceden yaşanmış krizlerden yola çıkarak Covid-19 virüsünün turizm sektörüne etkilerini incelemiş, kamu ve özel sektöre önerilerde bulunmuşlardır. Altınay Özdemir (2020); salgın sonrasında alınan önlemlerle turizmde yaşanacak muhtemel senaryoları ele almış ve post pandemi sürecinde talep edilen konaklama işletmesi türünde ve seyahat acentelerinin ürün çeşitliliğinde ciddi eğilim değişikliklerinin olacağına dikkat çekmiştir. Demir ve diğerleri (2020); COVID- 19 virüsünün Türkiye'deki etkisini analiz etmek amacıyla turizm endüstrisinde faaliyet gösteren konaklama, seyahat, tekne, yiyecek-içecek ve havayolu işletmeleri yöneticileriyle görüşmüşlerdir. Virüsten önceki, virüs boyunca ve sonrası değerlendirmelerini özetleyerek sunmuşlardır. İbiş (2020); virüsün Türkiye'deki seyahat acentelerine etkisini İstanbul'da faaliyet gösteren seyahat acenteleri yöneticileriyle görüşerek araştırmıştır. Seyahat acentelerinin gelirlerinin azaldığı halde sabit giderlerinin devam etmesinden dolayı virüsten olumsuz etkilendikleri sonucuna ulaşmıştır. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği İstişare Kurulu, Kültür ve Turizm Bakanlığından bu süreçte bazı taleplerde bulunmuştur. Seyahat acenteleri ile ilgili talepleri; SGK, KDV gibi vergilerin yılsonuna ertelenmesi, uzun vadeli ve düşük faizli kredi verilmesi, uçak firmaları ve tur operatörlerine destek verilmesi ve kredi ödemelerinin faizsiz olarak sene sonuna ertelenmesi olarak özetlenmiştir (TÜRSAB, 2020).

Aracı işletmeler olarak faaliyet gösteren seyahat acenteleri, konaklama işletmelerinin ürettikleri ürünleri turistlere ulaştırmaktadırlar. Bu durumda seyahat işletmeleri konaklama işletmelerinin satış ve pazarlamalarında önemli role sahiptirler (Emir, 2010, s. 1253). Tüketiciler, konaklama işletmeleri tercihlerinde seyahat acentelerinden bilgi almaktadırlar. Seyahat acentelerinin konaklama konusunda tüketiciyi yönlendirme etkisi bulunmaktadır (Dönmez, 2008, s. 83). Paket tur düzenleyen seyahat acenteleri turistlerin konaklama tercihi dışında bölge seçimlerini de etkilemektedirler (Alaeddinoğlu & Can, 2007, s. 52). Tüketicinin zaman ve paradan tasarruf etmesini sağlayan seyahat acenteleri, tüketiciye, düzenledikleri paket turlar ile farklı turistik faaliyetlerden yararlanma olanağı sunmaktadır (İçöz vd., 2007, s. 80). İfadelerden anlaşılacağı üzere seyahat acenteleri turizm endüstrisinde önemli yer tutmaktadırlar.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, Covid-19 krizinin seyahat acenteleri üzerindeki etkileri araştırılmakta ve söz konusu etkilerinin tematik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Covid-19 krizinin seyahat acenteleri üzerindeki etkileri; pandemi ve post-pandemi süreci olarak iki ana tema altında açıklanmaktadır. Bu temaların altında araştırmanın alt amaçlarına hizmet eden alt temalar bulunmaktadır. Pandemi sürecinde krizin seyahat acenteleri üzerindeki etkileri ile ilgili olarak araştırmanın söz konusu alt amaçları; *pandemi sürecinde seyahat acentelerinin rezervasyon iptal süreçlerinin incelenmesi, turizm işletmeleri ile ilişkilerindeki etkisinin açıklanması, işletme giderlerini karşılama durumlarının incelenmesi, istihdamı ve çalışma koşulları üzerindeki etkisinin* ortaya konmasıdır. Post-pandemi süreci için krizin seyahat acenteleri üzerindeki olası etkileri ile ilgili olarak araştırmanın alt amaçları; *gelecek açısından salgına ilişkin tehdit algılarının incelenmesi, pandemiden dolayı yaşadıkları gelir kayıpları karşısında hangi stratejilere başvuracaklarının belirlenmesi, post-pandemi süreci için ürün çeşitliliğine (mevcut pazar ve turlar) ilişkin niyetlerinin incelenmesi, anlaşmalı oldukları turizm işletmelerinde (konaklama, ulaştırma, yeme-içme, tekne) değişiklik yapıp yapmayacaklarının ve öncelikli seçim kriterlerinin belirlenmesi, turların satış yöntemi ile ilgili*

*görüşlerinin alınması ve dijital satış kanallarının artmasının seyahat acentelerinin istihdamı üzerindeki potansiyel etkisinin i*rdelenmesidir.

YÖNTEM

Araştırmada birey ve bireylerin davranışlarının sebebini, olaylara ne tür anlamlar yüklediklerini, olaylara dönük öznel bakış açılarının nasıl olduğunu keşfetmeye çalışan (Karagöz, 2017) nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırmalarda araştırmacıların araştırma amaçlarına ulaşmaları için uygun bir araştırma paradigması kullanmaları gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada, görüşmecilerin gerçek ve öznel görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan yorumlayıcı araştırma paradigması (Guba & Lincoln, 1994) benimsenmiştir.

Araştırma Temaları

Covid-19 krizinin karşılayıcı seyahat acenteleri üzerindeki etkilerini gösteren araştırma temaları *pandemi süreci ve post-pandemi süreci* şeklinde adlandırılmıştır. Araştırma temaları çerçevesinde cevaplanmak istenen araştırma soruları aşağıdaki gibidir.

Tema-1
AS_1:Pandemi sürecinde seyahat acenteleri nasıl bir rezervasyon iptal süreci izlemiştir?
AS_2:Pandemi seyahat acentelerinin turizm işletmeleri ile ilişkilerini nasıl etkilemiştir?
AS_3:Pandemi sürecinde seyahat acenteleri, işletme giderlerini nasıl karşılamıştır?
AS_4:Pandeminin seyahat acentelerinin istihdamı ve çalışma koşulları üzerindeki etkisi nedir?
Tema-2:
AS_5:Seyahat acenteleri salgını gelecek açısından tehdit olarak algılamakta mıdır?
AS_6:Seyahat acenteleri pandemiden dolayı yaşadıkları gelir kayıpları karşısında hangi stratejilere başvuracaklardır?
AS_7:Post-pandemi süreci için seyahat acentelerinin ürün çeşitliliğine (mevcut pazar ve turlar) ilişkin düşünceleri nelerdir?
AS_8:Post-pandemi sürecinde seyahat acenteleri anlaşmalı olduğu turizm işletmelerinde değişiklik yapacaklar mıdır ve öncelikli kriterleri nedir?
AS_{8a}: Post-pandemi sürecinde seyahat acenteleri anlaşmalı olduğu konaklama işletmelerinde değişiklik yapacaklar mıdır ve öncelikli kriterleri nedir?
AS_{8b}: Post-pandemi sürecinde seyahat acenteleri anlaşmalı olduğu yiyecek-içecek işletmelerinde değişiklik yapacaklar mıdır ve öncelikli kriterleri nedir?
AS_{8c}: Post-pandemi sürecinde seyahat acenteleri anlaşmalı olduğu tekne işletmelerinde değişiklik yapacaklar mıdır ve öncelikli kriterleri nedir?
AS_{8d}: Post-pandemi sürecinde seyahat acenteleri anlaşmalı olduğu ulaştırma işletmelerinde değişiklik yapacaklar mıdır ve öncelikli kriterleri nedir?
AS_9:Post-pandemi sürecinde seyahat acenteleri turların satış yöntemine ilişkin görüşleri nelerdir?
AS_{10}:Post-pandemi sürecinde dijital satış kanallarının artması seyahat acentelerinin istihdamını etkileyecek midir?

Evren ve Örneklem

Araştırma, 2020 yılının Haziran ayında Muğla'nın Fethiye ilçesinde karşılayıcı (incoming) rolüyle önde gelen A Grubu Seyahat Acenteleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Fethiye'ye en çok yabancı turist getiren seyahat acentelerinin seçilmesi örneklemin belirlenmesindeki ana kriterdir. Araştırmada konuyla ilgili karşılayıcı seyahat acentelerinin görüşleri diğer acentelerden farklı olacağı düşüncesi ile araştırmada olasılığa dayalı olmayan amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu kapsamda, "araştırma amacına ve sorularına en uygun özellikteki

kişi, olay veya durumlardan belirli özellikler doğrultusunda derinlemesine bilgi toplama" (Maxwell, 2012, s. 97) görüşüne dayalı amaçlı örneklemeye göre araştırma sorularına en uygun yanıt verecek katılımcılara ulaşılmak istenmiştir. Araştırmanın inanılırlığını sağlamak için seçilen amaçlı örneklemede, Tashakkori ve Teddlie'nin (Tashakkori & Teddlie, 2010) ifade ettiği üzere araştırmacı ilk olarak evrenden bir örneklem grubu belirlemekte ve ardından bu grup içinden araştırmaya en çok katkı yapacağını düşündüğü küçük bir alt grubu seçmektedir (Baltacı, 2018, s. 258). Bu kapsamda araştırma, destinasyona en çok yabancı turist getiren 5 karşılayıcı seyahat acentesi üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini oluşturan seyahat acenteleri başta İngiltere olmak üzere Almanya, Rusya ve Yunanistan pazarına yönelik faaliyet göstermektedir. Bununla birlikte Fethiye destinasyonuna en çok yabancı turist getiren karşılayıcı acenteler olarak bilinmektedirler. Söz konusu seçim kriteri ile destinasyondaki önde gelen seyahat acentelerinin çoğunluğuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte üçüncü katılımcıdan sonra cevapların tekrarlandığı görülmeye başlanmıştır. Nitel araştırmalarda elde edilen bilgiler doyum noktasına ulaştığında ve yanıtlar kendini yinelemeye başladığında veri toplama süreci sonlandırılmaktadır (Shenton, 2004). Bu nedenle örneklem büyüklüğü, araştırma için yeterli kabul edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Veriler, yarı-yapılandırılmış soru formu kullanılarak 2020 yılının Haziran ayında Fethiye'deki karşılayıcı seyahat acenteleri yöneticileri ile derinlemesine görüşme yöntemi ile elde edilmiştir. Üç bölümden oluşan yarı-yapılandırılmış soru formu ile toplamda 20 soru verilmiştir. Birinci bölümde, pandemi sürecinde krizin seyahat acenteleri üzerindeki etkileri için 5; krizin post-pandemi sürecindeki olası etkileri için 10 soru olmak üzere, toplamda 15 soru sorulmuştur. İkinci bölümde, seyahat acentelerinin özellikleri ile ilgili 2 soru; üçüncü bölümde katılımcının demografik özellikleri ile ilgili 3 soru yer almıştır. Hazırlanan sorular, dil ve anlam geçerliliği için bir A Grubu seyahat acentesi yöneticisi ile yüz yüze tartışılarak gözden geçirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık 40-75 dakika sürmüş ve bir görüşmeci, bir yazıcı olmak üzere iki araştırmacının katılımıyla gerçekleşmiştir. Uzun süren bu görüşmelerde veri kaybının yaşanmaması adına katılımcıların izinleri doğrultusunda ses kayıt cihazı kullanılmış ve aynı zamanda anında yazılı kayda alınmıştır.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırma verilerinin analizinde tematik içerik analizi kullanılmıştır. Temalar, literatür taranarak ya da veri analiz sürecinde verilere göre iki şekilde (Karagöz 2017: 575) oluşturulabilmektedir. Bu çalışmada ilgili temalar, analiz sürecinde belirlenmiştir (Karagöz, 2017). Nitel araştırmaların yazım ilkesine göre "bir konuyu sembolize eden ve çoğu zaman benzer düşünen diğer katılımcıların görüşlerini de belirten ifadelerin seçilmesiyle" (Sood vd., 2017) katılımcıların temsil yanıtları tırnak içinde alıntı olarak gösterilmektedir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmaların geçerlilik ve güvenirliği, "araştırmacının elde ettiği kayıtlarla veya yaptığı yorumlarla gerçek hayattaki grubun, kişinin veya kurumun gerçeklerinin örtüşme derecesine bağlıdır" (Karagöz, 2017, s. 604). Kayıtlar ve yorumlar gerçeğe uygun olduğu ölçüde geçerli sayılır ve sınamalarda aynı çıktığı ölçüde ise güvenilirdir. Lincoln ve Guba (1985) nitel çalışmalarda geçerlilik ve güvenirlikten çok inandırıcılığın (Başkale, 2016) ya da doğruluğun (Karagöz, 2017) (trust-worthiness) olması gerektiğini ifade ederek dört kritere (Noble & Smith, 2015; Whittemore vd., 2001) değinmişlerdir. Bunlar; "inandırıcılık (credibility)", "aktarılabilirlik (transferability)", "güvenilebilirlik/tutarlık (dependability)" ve "teyit edilebilirlik (confirmability)" şeklindedir (Lincoln & Guba, 1985). Bu çalışmada, güvenilirlik yerine Lincoln ve Guba'nın (1985) belirttiği "inandırıcılık" kavramı benimsenmiş ve

araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla Lincoln ve Guba (1985) tarafından önerilen dört strateji ele alınmıştır.

BULGULAR

Araştırma verilerinin toplanmasında benimsenen görüşme yöntemi 03-09 Haziran 2020 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma etiği açısından açıklanması mümkün olmadığından görüşülen yöneticilerinin kimlikleri ve acente isimleri gizli tutulmuştur. Bu nedenle görüşülen acente yöneticileri, Tablo 1'de görüldüğü üzere görüşme tarihine göre sırayla verilmiştir. Görüşülen karşılayıcı nitelikteki seyahat acentelerinin mevcut pazarları Rusya, Ukrayna, Yunanistan, Almanya, İngiltere, Belçika ve Hollanda şeklindedir. Fethiye'nin özellikle İngiliz pazarına hitap ediyor olmasının temel nedeni bölgedeki karşılayıcı seyahat acentelerinin İngilizleri ortak pazar olarak benimsemiş olmalarıdır. Söz konusu seyahat acentelerinin 3 ile 28 yıl arasında Fethiye'de faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Bununla birlikte görüşülen acente yöneticileri şube operasyon sorumlusu, online acente sorumlusu ve bölge müdürü pozisyonlarında çalışmaktadırlar. Tümü erkek katılımcılardan oluşan örneklemin, 31-40 yaş aralığında olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 1: Yöneticilerin ve Seyahat Acentelerinin Özellikleri

Yönetici	Tarih	Mevcut Pazarı	Fethiye'deki Faaliyet Süresi	Pozisyon	Yaş	Cinsiyet	Süre
Y1	03.06. 2020	Rusya, Ukrayna	8 yıl	Şube Operasyon Sorumlusu	32	Erkek	40,00
Y2	03.06. 2020	Yunanistan başta olmak üzere çeşitli ülkeler	3 yıl	Online Acente Yöneticisi	40	Erkek	75,00
Y3	04.06. 2020	Almanya, İngiltere, Belçika, Hollanda	21 yıl	Bölge Müdürü	40	Erkek	50,39
Y4	04.06. 2020	İngiltere, Almanya, Ukrayna, Rusya	5 yıl	Bölge Müdürü	31	Erkek	46,35
Y5	09.06. 2020	İngiltere	28 yıl	Bölge Müdürü	34	Erkek	42,40

Y: Yönetici

Araştırmanın temalarına ilişkin bulgular, iki farklı altında ele alınmaktadır. Bununla birlikte, her tema kendi içinde tartışılmaktadır.

Tema 1: Pandemi Sürecinde Krizin Seyahat Acenteleri Üzerindeki Etkileri

Bu başlık altında seyahat acentelerine ilk sorulan "*İptal edilen rezervasyonların geri ödemesinde nasıl bir süreç izlediniz?*" sorusunun yanıtları dört alt temada ele alınmaktadır. Bunlar; krizin (1) rezervasyon iptal süreci, (2) acentelerin turizm işletmeleri ile ilişkileri, (3) ekonomik durumuna ve (4) istihdam ve çalışma koşulları üzerindeki etkileridir.

Yöneticiler, pandemi sürecinde rezervasyonların işleyişinde genellikle iki işlemle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir: iade ve erteleme. Bu süreçte, turistlerin iptal isteği doğrultusunda iade işlemini uygulamışlardır. Ancak bu işlemde pandemiden kaynaklı olarak bir değişiklik yapılmamış, Y1'in de "*Pandemi sürecinde normal iptal süresi devam ettirildi.*" şeklinde ifade ettiği üzere normal iptal iade süreci izlenmiştir. Bununla birlikte Y5, "*Salgın mücbir sebeplerden biri olduğu için Haziran ya da Temmuz ayına kadar ödemelerin tamamının*

iadesi yapılacaktır." şeklinde ifade edildiği üzere normal iade süresinin uzatıldığı dikkat çekmektedir. Seyahat acenteleri genellikle diğer bir işlem olan erteleme işleminin gerçekleşmesi için pandemiden kaynaklı bir takım değişiklikler yapmışlardır. Bu değişiklikler, rezervasyonların ertelenmesi için verilen sürenin uzatılması ve turistlere esneklik sağlanmasıdır. Bu duruma ilişkin Y5 haricindeki tüm yöneticiler, rezervasyonların ertelenmesini teşvik edici kararlar almışlardır. Pandemi öncesinde turistin erteleme/açığa alma hakkı maksimum 1 yıl iken bu süreçte bu süre seyahat acenteleri tarafından 2 yıla çıkartılmıştır. Almanya merkezli faaliyet gösteren Y3'ün "*Salgın sürecinde rezervasyonların iptal edilmesi yerine açığa alınması sağlandı. Dijital ödeme sisteminden alınan ödemeler 1 yıl havuzda tutuluyorken; bu süreçte 2 yıl kadar havuzda tutulabiliyor."* şeklindeki yanıtı bu durumu daha net ifade etmektedir. Elde edilen bulgularla araştırmanın AS_1 sorusu; "pandemi sürecinde seyahat acenteleri rezervasyonların işleyişinde iade ve erteleme olarak iki farklı işlem benimsemişler, erteleme durumlarının artmasını teşvik etmek için erteleme süresini bir yıl daha uzatmışlardır" şeklinde yanıtlanmıştır.

Pandeminin seyahat acentelerinin anlaşmalı olduğu turizm işletmeleri ile ilişkileri üzerindeki etkisi hakkında sorulan "*İptal edilen ve ertelenen rezervasyonlar, önceden anlaşma yaptığınız konaklama, ulaştırma ve diğer işletmeler ile ilişkilerinizi nasıl etkiledi?*" sorusuna cevaben elde edilen yanıtlar, ikinci alt tema olarak burada açıklanmıştır. Bu alt temada yanıtlar, özellikle konaklama ve ulaştırma işletmeleri merkezlidir. Konaklama işletmeleri ile ilişkilerine ilişkin olarak katılımcılar, genellikle (Y2, Y4, Y5) bir sıkıntı yaşamadıklarını, konaklama işletmelerinin bu süreci anlayışla karşıladıklarını belirtmişlerdir. Y4 bu durumu "*Otellerde zaten müşteri girmeden ödeme yapılmıyordu. Konaklama işletmelerinde sıkıntı olmadı. Ön ödeme yapmıyorduk çek veriyorduk*" şeklinde ifade etmiştir. Ancak Y5'in "*Doğal karşılandı. Bir sıkıntı olmadı. İşletme merkezli bir sorun olmadığı için anlaşmalarımız aynen devam edecek."* şeklinde ifade ettiği üzere pandeminin turizm işletmeleri ile ilişkilerde pek fazla etkisinin olmadığı da görülmüştür. Örneğin; Y4, "*Uçak koltukları satın alınmıştı. İptal edildi. Çekler geri alındı. Taşıma için de bir sıkıntımız olmadı herkes anlayışla karşıladı."* şeklinde yanıt vermiştir. Aslında ilişkisel boyutta olmasa da pandemi öncesinde sezondan beklenen talep doğrultusunda bazı işletmelere verilen sözler nedeniyle zarar eden ulaştırma işletmeleri olmuştur. Bu durum Y3'ün *"... Teknelere faaliyetlerinizi büyütün işlerinizi biz vereceğiz demiştik. Bize güvenerek faaliyetini büyüten işletmeler vardı. Bizim yüzümüzden onlar da zarar etti."* ifadesinden daha iyi anlaşılmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın AS_2 sorusu; "küresel bir sorun olmasından dolayı pandemi seyahat acentelerinin turizm işletmeleri (konaklama ve ulaştırma) ile ilişkilerinde pek etkili olmamıştır" şeklinde yanıtlanmıştır.

Yöneticilere yöneltilen *"Salgın sürecinde (hizmet vermediğiniz süreçte) maaş, kira vb. işletme giderlerinizi nasıl ödediniz?"* sorusu karşısında seyahat acentelerinin pandemi sürecindeki maaş, kira gibi işletme giderlerini kendi olanakları, devlet desteği ve kredi ile karşıladıkları bilgisine ulaşılmıştır. Elde edilen bilgilerle araştırmaya katılan tüm acente yöneticilerinin İŞKUR destekli Kısa Çalışma Ödeneğinden faydalandığı söylenebilmektedir. Bu bulguyu desteklemek üzere Y1, "*Devlet destekli kısa çalışma ödeneğinden faydalanarak personel giderlerinde destek alındı. Devlet desteği alındı diyebiliriz*."; Y2, "*Devlet destekli kısa çalışma ödeneğinden yararlandık. Tüm personelimiz bu destekten yararlandı.*"; Y5 ise "*3 ay süre için kısa çalışma ödeneği alındı. Brüt maaş üzerinden yatıyor. Haziran sonuna kadar faydalanacağız*" şeklinde benzer yanıtlar vermiştir. Ancak maaş farklarına ilişkin tüm acenteler farklı bir süreç izlemiştir. Örneğin; Y3'ün "… *Çalışanlarımıza her aybaşı yüksek meblağlı yemek/alışveriş kartları veriyorduk. Onlarda kesinti yapmadık"* şeklindeki yanıtına göre çalışanların maaş farkları işletme tarafından ödenmemekte fakat harcama kartları verilmektedir. Diğer yandan Y2'nin "*KÇÖ den yararlananlar 1600 destek aldı. Kalan maaşların üzeri işletme tarafından tamamlandı. Bu süreçte çalışanların sosyal yaşantısının bozulmamasına dikkat*

ettik." yanıtına göre çalışanların maaş farklarının ödendiği görülmektedir. Ayrıca pandemi sürecinde acenteler, ofis kiralarına ilişkin bir sıkıntı yaşamamışlardır. Bunun nedeni ise sene başından ödenmesi ve uygun fiyatlarda olmasıdır. Kredi konusunda ise sadece iki acentede kredi çekimi olmuştur. Ancak bu pandeminin getirdiği ekonomik sıkıntıdan değil aksine faiz oranlarının düşük olmasındandır. Faiz oranlarının düşmesiyle acenteler, bu düşük faizlerden faydalanmak için kredi çekmişlerdir (Y3, Y5). Y3'ün *"...Pandemi süreci başlar başlamaz tur operatörü olarak Alman bankalarından 2022 yılına kadar vadeli düşük faizli 1,8 milyar Euro kredi çektik..."* ve Y5'in *"...ancak düşük faizli olduğu için kredi de çektik."* ifadeleri bu çıkarımı destekler niteliktedir. Bu bilgiler doğrultusunda araştırmanın AS_3 sorusu**;** "pandemi sürecinde seyahat acenteleri yıllık bazlı ödeme yapıldığı için kira giderlerinde bir sorun yaşamamış ancak maaş giderlerini İŞKUR tarafından sağlanan Kısa Çalışma Ödeneği yani devlet desteği ile karşılamışlardır" şeklinde yanıtlanmıştır.

Araştırmada cevabı merak edilen bir diğer soru, "*Salgın sürecinde yaşadığınız gelir kaybı, istihdamınızda ve çalışma koşullarınızda herhangi bir değişiklik yapmanıza neden oldu mu?"* sorusudur**. S**eyahat acenteleri, pandemi sürecinde istihdam ve çalışma koşulları ile ilgili iki farklı yaklaşım benimsenmiştir: kısmi çalışma/homeoffice ve yeni alımların durdurulması. Bu süreçte, kısa çalışma ödeneğinden faydalanmanın da etkisiyle acente çalışanları kısmi oranda çalışmışlar, ancak çalışmalarını "homeoffice" şeklinde yapmışlardır. Y1 haricindeki tüm yöneticiler, pandemi sürecinde acente faaliyetlerini evden yürütmüşlerdir. Örneğin; Y2 bu durumu "*Kısa çalışma saatleri belirlendi. Çalışanlarımız ofise gelmeden evlerinde çalıştılar. Diğer 3 çalışan hep ofisteydi."* şeklinde ifade ederken; Y4*, "Homeoffice çalışılıyor. 30 günün 10 gününü şirkette çalışıyormuş gibi gösteriyoruz. Ancak çalışanlar ofise gelmiyor."* şeklinde açıklamıştır.

Bu alt temada önemli olduğu düşünülen bir diğer bulgu yeni çalışan alımlarının durdurulmasıdır. Pandeminin Türkiye'de görülmeye başladığı Mart ayı aslında kıyı kesimlerde dinlence turizminin başlangıç zamanlarına denk gelmektedir. Fethiye destinasyonu özelinde düşünüldüğünde, bu zamanlar hazırlık dönemidir. Fethiye'deki seyahat acenteleri, sezona hazırlık olması açısından Mart ve Nisan aylarında yeterli sayıda personel istihdam etmektedir. Böylece yüksek sezona kalmadan ihtiyaç duyulabilecek istihdamını sağlayabileceklerini düşünmektedirler. Ancak bahsedildiği şekilde süreç izlenirken bu senaryo, yarıda bırakılmış ve yeni alımlar durdurulmuştur. Y1 bu durumu "*Ancak yeni personel alımları olacaktı, yeni personel alınmaktan vazgeçildi. Yeni alımlar durduruldu. Eğer alınsaydı muhtemelen çıkarılırdı."; Y5, "Evet, özellikle sezon başlamasına yakın olduğu için belirlenen yeni alımlar durduruldu."* sözleri ile ifade etmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, araştırmanın AS_4 sorusu "pandemi sürecinde seyahat acenteleri yeni personel alımlarını durdurmuş ve mevcut çalışanlar, işlerini evden yürütmüşlerdir" şeklinde yanıtlanmıştır.

Tema 2: Post-Pandemi Süreci İçin Krizin Seyahat Acenteleri Üzerindeki Olası Etkileri

Yöneticilere, **"***İşletmenizin geleceği açısından salgını hala tehdit olarak görüyor musunuz?***"** sorusu ile gelecekleri açısından salgını hala tehdit olarak görüp görmedikleri sorulmuştur. Y3 haricindeki tüm yöneticiler işletmelerinin geleceği açısından salgını tehdit olarak gördüklerini ifade etmiştir. Salgını tehdit olarak görmeyen seyahat acentesi (Y3), İngiltere'de yüzde 29'luk pazar payına sahiptir. İşletmenin salgının olumsuz tehditlerine karşı ayakta durabilecek güce sahip olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırmanın AS_5 sorusu, acentelerin tamamına yakını tarafından "evet, tehdit olarak algılanmaktadır" şeklinde yanıtlanmıştır.

"*Salgın nedeniyle uğradığınız gelir kaybını nasıl telafi etmeyi düşünüyorsunuz?*" sorusunu yöneticiler farklı kategorilerde yanıtlamışlardır. Y2 ve Y3, gelir kayıplarını telafi etmek için reklam ve tanıtım maliyetlerini azalttıklarını ifade etmiştir. Y3, "*Maliyeti azaltmak için reklam, tanıtım faaliyetlerinin hepsini durdurduk*" ve Y2, "Reklam ve yatırım maliyetlerin azalttık"

şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Y1, Y2, Y3 ve Y5, salgın sürecinde personel azaltmayı düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Y3'ün "*Acente olarak salgın süresince yapacağımız en son aşama personel azaltma olarak öngörülüyor*" ve Y1'in "*Bu süreçte personel azaltmayı bir seçenek olarak görmüyoruz.*" ifadeleri yöneticilerin personel azaltma konusuna sıcak bakmadıklarını göstermektedir. 16 Nisan 2020 tarihinde kabul edilen 7244 numaralı torba kanunun yöneticilerin personellerini işten çıkarmak ile ilgili kararlarında etkili olduğu düşünülmektedir. Söz konusu kanun, işverenin işçileri işten çıkarmasını yasaklamış fakat ücretsiz izne gönderilebilmelerini onaylamıştır (resmigazete.gov.tr). Ücretsiz izin konusunda Y1, "*Salgın devam ederse personel çıkarımı olmayabilir ama çalışanlara ücretsiz izin verilebilir.*" ifadesiyle gelir kayıplarını telafi etmek için, personel çıkarma yerine ücretsiz izin kavramına değinmiştir. Fiyat artırımı konusunda ise 3 yöneticinin fikirleri farklıdır. Y2, "*Fiyat artışı ve personel azaltmayı düşünmüyoruz*" ifadesiyle gelir kaybını fiyat artışı ile kapatmayı düşünmediklerini belirtmiştir. Y5, "*Tedarikçi fiyat artışı uygularsa maliyete bağlı olarak fiyat artırımında bulunuruz ."*ifadesiyle, fiyat artış kararlarını, tedarikçilerin fiyat artış kararlarına bağlı olarak gerçekleştirebileceklerini ifade etmiştir. Seyahat acentelerinin tedarikçilerini, konaklama işletmeleri, ulaştırma işletmeleri, tekne işletmeleri ve yiyecek-içecek işletmeleri olarak sınıflandırmak mümkündür. Söz konusu işletmelerin yapacakları fiyat artışı seyahat acentelerinin tur ve transfer maliyetlerini arttıracağından, Y5'in de satış fiyatlarını arttırması normal karşılanmalıdır. Y4, tedarikçiler konusundaY5'e yakın bir ifadede bulunmakla birlikte fiyat artırımı konusuna çok sıcak bakmamaktadır. "*Esnaflardan destek isteyeceğiz. Kar almadan oda satılıyorsa destinasyondaki esnaf da hizmeti daha ucuza acenteye satabilir".*Y4, fiyat artırımı yerine tedarikçilerin de ellerini taşın altına sokmaları gerektiğini başka bir ifadeyle fiyatlarını artırmadan daha düşük karla çalışmalarını talep edeceklerini ifade etmiştir. Fiyat artırarak potansiyel turisti kaçırmaktansa düşük fiyatla fazla sayıda turistin gelerek piyasanın canlı tutulmasını tercih etmektedir. Y1 ise " *Fiyat artırımı olabileceğini düşünüyoruz. VIP hizmetlere yoğunlaşacağız."* ifadesiyle, gelir kayıplarını telafi etmek için fiyat artırımlarının olabileceğini ve VIP turlara yoğunlaşmayı düşündüklerini ifade etmiştir. VIP turlardan elde edilen karın standart turlara göre daha fazla olacağı düşünülmektedir. Yöneticilerin verdikleri ifadelere göre; verilen cevapları 5 kategoriye ayırmak olasıdır. Söz konusu kategoriler; tanıtım maliyetlerini azaltma, personel azaltma, ücretsiz izin, fiyat artırımı ve tedarikçi desteği olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın AS_6 sorusu, "seyahat acenteleri salgın nedeniyle uğradıkları gelir kaybını tanıtım maliyetlerini ve personel sayılarını azaltarak, ücretsiz izine başvurarak, ürünlerde fiyat artışı yaparak ve tedarikçilerin desteğini alarak telafi etmeyi düşünmektedirler" şeklinde yanıtlanmıştır.

"*Salgın nedeniyle mevcut pazarınızı değiştirmeyi düşünüyor musunuz?*" sorusuna Y2 haricinde tüm yöneticiler "hayır" cevabını vermişlerdir. Y1, "*Salgın, tüm dünyayı etkilediği için pazar değişikliği düşünülmüyor. Mevcut pazarımızla devam edeceğiz." ifadesiyle,* salgının diğer pazarları da etkilediğini bu yüzden de pazar değiştirmeyi düşünmediklerini ifade etmiştir. Uzun yıllar aynı pazarda faaliyet gösteren Y1'in mevcut pazardan memnun olduğu düşünülmektedir. Y3, Y4 ve Y5 pazar değiştirmeme konusunda benzer ifadeler kullanmışlardır. Y3, "H*ayır, değiştiremeyiz. Bölgenin altyapısı hazır değil. Bütün işletmeler İngilizlere göre düzenlenmiş. Fethiye'de İngiltere'ye yönelik bir altyapı var. Fethiye diğer pazarlara hazır değil." ve* Y5'in, "*Bölge ve işletme hazır olmadığı için personel almak zorunda kalırız. Her pazarın prosedürü çok farklı. Dil farklılığı en önemli etken ayrıca bölgenin alt yapısının da hazırlanması gerekiyor."* ifadelerinden anlaşılacağı üzere pazar değiştirmeyi düşünmemektedirler. Fethiye bölgesinde uzun süre İngilizlerle çalışıldığından, bölgenin İngiliz pazarına yatkın olduğundan, İngilizlerin destinasyonu çok iyi bildikleri ve memnun kaldıklarından, çalışılan İngiliz tur operatörlerinin destinasyondaki seyahat acentelerini ve seyahat acentelerinin İngiltere'deki tur operatörlerini çok iyi tanıdıklarından ve uyumlu çalıştıklarından dolayı yöneticiler, İngiliz pazarını değiştirmeyi düşünmediklerini ifade etmişlerdir.

"*Salgın nedeniyle mevcut turlarınızı değiştirmeyi düşünüyor musunuz?"* sorusuna Y1, "*…Salgından sonra düşük kapasiteli ulaşım araçları ile daha çeşitli yeme içme hizmetini içeren VIP turları daha çok çıkaracağız."* şeklinde cevap vermiştir. Y3 ve Y5'de Y1'in ifadesine benzer ifadeler kullanarak bireysel turlardan özel turlara yoğunlaşacaklarını ifade etmişlerdir. Y4, "*Ukraynalılar için evet, onlara özel turlara yöneleceğiz. Ancak İngiliz misafirlerimizin portföyü özel turlara çok müsait değil."* ifadesiyle Ukrayna pazarında özel tura yöneleceklerini, İngiliz pazarında ise özel tur düşünmediklerini ifade etmiştir. Özel tur düzenlemenin acentelere maliyetinin de yüksek olduğu bilinmektedir. Y4'ün İngiliz pazarına özel tur düzenlemeyi düşünmeme sebebinin İngiliz pazarında ekonomik açıdan yüksek gelir grubuna sahip müşterilere hitap etmemesi olarak yorumlanmaktadır. Buna göre yöneticilerin AS_7 sorusuna verdikleri cevaplar, mevcut pazar ve turlar olarak ikiye ayrılmıştır. Acentelerin çoğunluğu mevcut pazarlarını değiştirmeyi düşünmediklerini fakat turlarında özel turlara yönelmeyi düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu kapsamda araştırmanın AS_7 sorusu, "seyahat acenteleri salgın nedeniyle mevcut pazarlarını değiştirmek yerine özel turlara eğilim göstermektedirler" şeklinde yanıtlanmıştır.

Salgın nedeniyle seyahat acentelerinin anlaşmalı oldukları konaklama işletmelerini değiştirmeyi düşünüp düşünmedikleri sorusuna Y2, Y3 ve Y5 "evet" cevabını vermişlerdir. Y3, "*Devletin belirlediği kriterlere göre tanınan sertifikasyon kapsamında seçimimiz olacak."* Ve Y5, "H*ijyen ve sertifikasyonu sağlanmış otelleri seçeceğim."* ifadeleriyle, devletin belirlediği hijyen kriterlerini sağlayan otelleri tercih edeceklerini ifade etmişlerdir. Y2 ise "*Otelden çok apartlara ve aileye uygun konaklama işletmelerine yönelmeyi düşünüyoruz."* ifadesiyle apart ve aileye uygun konaklama işletmelerini tercih edeceklerini ifade etmiştir. Kendilerine ait mutfak, banyo ve odaları bulunan apart otellerde kalan misafirler dışarıyla daha az bağlantıya geçerek tatillerini gerçekleştirebileceklerdir. Salgının bulaşmasını önlemek amacıyla hem konaklayacak misafirler hem de konaklama hizmeti sağlayacak acenteler tarafından apart ve aileye uygun konaklama işletmelerinin tercih edildikleri düşünülmektedir. Geniş otel portföyüne sahip Y4 ise "*Hayır, Fethiye'nin %98 oteli ile çalışıyoruz. Portföye dikkat ediyoruz. Müşteri hangi otelde konaklamak isterse orada kalabilir.."* ifadesiyle konaklama konusunda herhangi bir değişiklik düşünmediklerini, salgından önce de çalıştıkları konaklama işletmeleriyle çalışmaya devam edeceklerini belirtmiştir. AS_8 sorusuna ilişkin yöneticilerin çoğunluğu konaklama işletmelerinde değişiklik yapacaklarını ve bu değişikliğin hijyen standartlarını sağlamış konaklama işletmeleri olacaklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla AS_{8a} sorusu " hijyen faktörü açısından seyahat acenteleri konaklama işletmeleri tercihlerinde değişiklik yapmayı düşünmektedir" şeklinde yanıtlanmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü üzere Y2, Y3, Y4 ve Y5 salgın nedeniyle seyahat acentelerinin anlaşmalı oldukları yiyecek içecek işletmeleri tercihlerinde değişiklik yapacaklarını ve tercihlerinde hijyen kavramının ön planda olacağını ifade etmişlerdir. Hijyeni sağlamak için maliyetlerin de artacağını ifade eden yöneticiler, maliyet artışlarından firmalarının etkilenmemesi ya da minimum etkilenmesi için fikirlerini ifade etmişlerdir. Y3, artan maliyeti müşteriye yansıtacağını başka bir ifadeyle hijyeni sağlamak için fiyatları yükselteceğini; Y5 ise tedarikçilerden daha uygun fiyatlı mal ve hizmet sağlayacaklarını talep edeceklerini ifade etmiştir. Y2, hijyeni maliyetten daha ön planda tuttuklarını ifade etmiş ve önceki turlarında kahvaltı hizmeti aldıkları restoranları kullanmayacaklarını ve otobüs içerisinde kişiye özel, ambalajlı kahvaltılıklar vereceklerini ifade etmiştir. Y1 ise salgından önceki yiyecek içecek işletmeleri ile devam edeceklerini ifade etmiştir. AS_{8b}'ye yöneticilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde, tamamına yakınının yiyecek-içecek işletmelerinde değişiklik yapacaklarını ve tercih kriterlerinde de önceliğin hijyen olacağını ifade ettikleri görülmektedir. Bu kapsamda AS_{8b} sorusu "post-pandemi sürecinde seyahat acenteleri anlaşmalı oldukları yiyecek-içecek

işletmelerinde değişiklik yapacaklar ve bu değişiklikte hijyen öncelikli kriter olacaktır" şeklinde yanıtlanmıştır.

Tablo 2: Post-Pandemi Sürecinde Seyahat Acentelerinin Anlaşmalı Oldukları Yiyecek İçecek İşletmesini Değiştirme Durumları ve Öncelikli Kriter

	Evet		Hayır
	Hijyen	**Maliyet**	
Y1			*Hayır.*
Y2	***Evet,*** *... Açıkta bir ürün vermeyeceğiz. Yiyecek içecek tercihinde maliyetten çok hijyene dikkat ediyoruz. Paket turlarımızda daha önceden kahvaltı yol üzerinde bulunan restoranlarda verilmekteydi. Ancak salgından sonra* ***hijyen*** *açısından bu çok da mümkün görünmüyor. O yüzden, otobüslerin dolaplarında saklanan kahvaltılıklar otobüs içinde verilecek ve kahvaltı hizmeti bu şekilde karşılanacaktır.*	*...ambalajlı ürün kullanacağız. Önceden kahvaltı kişi başı iki buçuk liraya mal olurken, bu değişimle ez az dört liraya mal olacaktır.*	
Y3	***Evet, Hijyen*** *çok önemli. Maliyet olayını düşünmüyoruz, onu tüm hizmetlerde gözden çıkardık... Neyi yüksek maliyete alırsak karımızı koyarak satışlarımı yapacağız.*	*...Önceden aldığım 15 liralık yemeği, bu süreçte hijyen ve kaliteyi garanti ederek bana 50 liraya satarsa ben bunu müşteriye yansıtırım.*	
Y4	***Evet,*** *kesinlikle daha pahalı olsa da* ***hijyen ö****n planda tutulur. ..*		
Y5	***Evet, …*** *Bu saatten sonra ilk sırada hijyen…*	*...Tabii ki bu kriz döneminde maliyet konusunda satıcı ve tedarikçi ortak yolu bulmak zorunda.*	

"*Salgın nedeniyle anlaşmalı olduğunuz tekne firmaları seçiminizde öncelikli kriteriniz ne olur?"* sorusuna Y2, Y3, Y4 ve Y5 "hijyen ve kapasite" yanıtını vermişlerdir. Tekne seçimiyle ilgili Y2, "…m*aliyet artmasına rağmen hijyen bizim için ön plandadır. ... Tekne ön kontrolden geçilecek hijyen koşullarına uygunsa anlaşacağız." ve* Y4, "*...Salgından sonra hijyen ve kapasite tekne seçiminde önemli olacaktır.* " ifadelerini kullanmışlardır. Y1 ise ". *... En önemli kıstas kapasite olur. Salgından sonra kapasiteye dikkat edeceğiz, bir tekne kullanacaksak iki tekne kullanacağız."* ifadesiyle kapasiteyi en önemli kriter olarak belirtmiştir. Bu durumda AS_{8c}'ye verilerin cevapların hijyen ve kapasite olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda AS_{8c} sorusu "post-pandemi sürecinde seyahat acenteleri anlaşmalı oldukları tekne işletmelerinde değişiklik yapacaklar ve bu değişiklikte hijyen ve kapasite öncelikli kriterler olacaktır" şeklinde yanıtlanmıştır.

"*Salgın nedeniyle ulaşım aracı seçiminizde değişiklik yapmayı düşünüyor musunuz?"* sorusuna tüm yöneticiler, salgın nedeniyle ulaşım araçları seçimlerinde değişiklik yapacaklarını ve değişikliklerinde kapasite, maliyet ve hijyeni ön planda tutacaklarını ifade etmişlerdir. Y1, "*Kapasite düşürülürse ücret artacağından turist bunu kabul etmeyebilir. Turist güvenini sağlayabilmek için ek ücretlerle alternatif sunacağız. Turist yüksek ücret ödemeyi kabul ederse düşük kapasiteli ulaşım aracı hizmeti vereceğiz."* ifadesiyle, turlarında kullandıkları ulaşım aracının yolcu sayısını azalttıklarında ulaşım maliyetlerinin yükseleceğini, artan maliyeti ise tur satış fiyatlarını artırarak kapatmayı düşündüklerini ifade etmiştir. Y1, müşteriye yüksek fiyatlı alternatif tur sunacaklarını ve eğer müşteri kabul ederse düşük kapasiteli turlar düzenleyebileceklerini de eklemiştir. Y1'in ifade ettiği düşük kapasiteli yüksek fiyatlı alternatif tur kavramını bir bakıma özel tur olarak nitelendirmek olasıdır. Y2, "T*urlarda maliyet daha ön planda eğer yüksek fiyattan sattıysam kesinlikle kapasiteyi yarı yarıya indirmeyi tercih ederim."* ifadesiyle koltuk kapasitesini azaltmak için turları yüksek fiyattan satması gerektiğini belirtmiştir. Bu açıdan Y1 ile benzer görüşe sahiptir. Y2 ayrıca, "*Transfer hizmetinde herhangi*

bir sorun söz konusu değilse ben acente olarak aracı full kapasite kullanmak isterim." ifadesiyle transferlerinde aracı tam kapasite kullanmak istediklerini ifade etmiştir. Buna göre Y2, ulaşım aracı seçimlerinde maliyet kavramını ön planda tutmuştur. Y3, "*...Derler ki bize kapasite sınırlandırması yok. 46 kişilik araca 46 kişi koyabilirsiniz. O zaman kapasiteyi arttırabiliriz. Şoförlerimiz için hijyen sertifikası gibi bir belge aldırmayı düşünüyoruz. Maske takma, araç dezenfektasyonunun sağlama gibi önlemlerin alınmasını sağlayacağız.*" ifadeleriyle ulaştırma araçları ile ilgili mevzuata göre kapasiteyi kullanacaklarını, mevzuata uygunsa aracı doldurabileceklerini ifade etmiştir. Buna göre Y3'ün de Y2 gibi ulaşım aracı seçiminde maliyeti ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır. Hijyeni ise araçlarını dezenfekte ederek, şoförleri için hijyen sertifikası alarak sağlayacaklarını ifade etmiştir. Y4, "T*urlarda 40 kişilik otobüse 40 kişi koyuyorduk. Maliyetimizi düşürmek için yapıyorduk. Bu sezon 40 kişi koymayız. 30'un altında da kalmayız. Hijyen ve maliyet bu seçimde önemli."* ifadeleriyle hem maliyeti hem hijyeni düşünerek otobüslerini tüm kapasite doldurmayacaklarını fakat doluya yakın yolcu kapasitesi (30 kişi) ile turlarını gerçekleştireceklerini belirtmiştir. AS_{8d}'ye yöneticilerin verdikleri cevaplar maliyet, hijyen ve kapasite üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda AS_{8d} sorusu "post-pandemi sürecinde seyahat acenteleri ulaşım araçları seçimlerinde değişiklik yapacaklar ve bu değişiklikte kapasite, maliyet ve hijyen öncelikli kriterler olacaktır" şeklinde yanıtlanmıştır.

Yöneticilere post-pandemi sürecinde düzenledikleri turların satış yönteminde değişiklik yapmayı düşünüp düşünmedikleri sorulmuş ve Tablo 3'teki yanıtlar alınmıştır. Y1, pandemi öncesinde tur satışlarının destinasyona geldiği zamandan itibaren yüz yüze yapıldığını fakat pandemi sonrası destinasyona gelmeden önce online yapılacağını ifade etmiştir. Yolcuların bulundukları ülkede henüz seyahate çıkmadan önce destinasyondaki turları online olarak satarak hem destinasyondaki yüz yüze satışları ve buna bağlı olarak salgının yayılmasını engellemek için bir önlem almayı hem de destinasyona geldiğinde yolcuları başka acentelere kaptırmamayı hedeflemektedir. Y2, destinasyondaki tüm ek satışları (araç kiralama, şehir gezileri vs.) online olarak yapmayı planladıklarını ifade etmiştir. Bu durumda Y1 ile benzer düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan yapmak zorunda oldukları bazı işlemlerden (vize vb.) dolayı da yüz yüze iletişimi de kaçınılmaz görmektedir. Y3, otellerde kiosklar ile tur satışlarını yapacaklarını, yüz yüze tur satışı yapan otel rehberlerinin sayısını azaltacaklarını ifade etmiştir. Y4, online satış kanallarını pandemi öncesinde de kullandıklarını fakat verim alamadıklarını, pandemi sonrası farklı bir karar almadıkları takdirde, satışlarının aynı şekilde devam edeceğini ifade etmiştir. Y5 de Y4 ile benzer ifadeler kullanmış, hem online hem de yüz yüze satışlarının pandemi sonrasında da devam edeceğini ifade etmiştir. yöneticilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde, AS_9 sorusu "post pandemi sürecinde tur satışlarında online satışlar ön planda olacaktır" şeklinde yanıtlanmıştır.

Tablo 3: Post-Pandemi Sürecinde Seyahat Acentelerinin Turların Satış Yöntemi İle İlgili Görüşlerinin Alınması

	Online Satış	Yüz Yüze Satış
Y1	*Online kanallarımız için çalışmalar yapıyoruz. Turistler artık rezervasyonlarını yaptıktan sonra Fethiye'ye gelmeden ekstra turlarını da online kanaldan alabilecek. Salgından önce böyle bir hizmetimiz yoktu. ... Sokak seyahat acentelerinin satış oranı düşecek. Destinasyonda satışın önüne geçilecek. Online satış kanalı müşteriyi diğer acentelere kaptırmamak için bir fırsat.*	
Y2	*Online satışa bir yönelim var. Acente olarak ekstra turların online satış taktiğini değiştireceğiz. Ayrıca pazarlama politikamızda değişiklik yapmayı düşünüyoruz. Tüm ek satışları online kanaldan satacağız...*	*...Vize işlemlerimiz olduğu için yüz yüze temaslı işlemlerimiz de olmak zorunda. Açıkçası yoğunluğu online kanala taşımaya çalışıyoruz ancak zorunlu*

		durumlarda yüz yüze de iletişim kuracağız.
Y3	*Dijital dönüşümle ilgili olarak zaten kiosklar almaya başladık, otellerde tur satışlarında onları kullanacağız. Bu durumda, otel rehberlerinin sayısını azaltmayı düşünüyoruz.*	
Y4	*Yıllardır bunun çalışmasını yapıyoruz. Kendi web sitemiz ve programımızda var. Misafir referans numarasını girdiği an gideceği yerdeki turları ve transferleri görebiliyor. Ancak müşterilerde kalıplaşmış durumlar var, rehberi karşısında görmek istiyor. Reklamlarımız çok güçlü ama bir şekilde online satışta çok başarılı olamadık. Toplam satışın %1 oranında. Salgından dolayı bu konu hakkında konuşma yapmadık. Pandemi için yapılan bir çalışma yok. Otelde satış ve yurtdışında satış olarak iki şekilde satışlarımız devam ediyor. Yüz yüze satış otellerde yine devam edecek.*	
Y5		*Az ürün çok reklam. Az ürüne yoğunlaşacağız. Yüz yüze satışa devam edilecek. Rehber sayısında bir değişiklik olmayabilir. Belki otel rehberi değil acenteden diğer çalışanları rehber olarak çalıştırabilirim. Tur satışında online satış var. Ancak bu salgınla ilgili bir girişim değil.*

Yöneticilere online satış kanallarının işletmelerinde çalışan personellerinin sayısında azalmaya neden olup olmadığı sorulmuştur.Y3, "D*ijitalleşmeden dolayı personel sayısında azalma yaşanacak." i*fadesini kullanırken; Y1, "*…azalma olmaz, aksine artırılabilir. Nedeni ise, otele gelen misafirlere acentenin otel rehberleri info hizmeti vermektedir. Salgından sonra kişi sayısına dikkat edileceğinden 10 kişilik infolar, 5 kişiye indirilecektir. Bu da personel sayısını arttıracaktır. Online kanallardaki şikâyet çözümü için müşteri ilişkilerinde daha çok personele ihtiyacımız olacaktır."* ve Y2, "*Online kanala geçildiği takdirde personel sayısında azalmadan ziyade artış beklenmektedir. Çünkü daha öncesinden telefon üzerinden aynı müşterilerle bir kişiyi ilgilenirken, şimdi belki de üç personel ilgilenecektir."* ifadelerini kullanmışlardır. Y4 ve Y5 ise online satış kanallarının işletmelerinde çalışan personel sayısında azalmaya neden olmayacağını ifade etmişlerdir. Y3 dışındaki tüm yöneticiler personel sayısında değişme olmayacağını; Y1 ve Y2 ise personel sayısında artış olabileceğini ifade etmişlerdir. Karşılayıcı seyahat acenteleri müşterilerini bir mekâna (otel, restoran, kafe vb.) toplayarak "hoş geldiniz kokteyli" adı altında düzenledikleri toplantılarla hem bölge hakkında bilgi vermekte hem de düzenledikleri turların satışını yapmaktadırlar. Post pandemi sürecinde az sayıda müşteriyle özel gruplar halinde ilgilenilmek zorunda kalacaklarından dolayı bilgi verecek ve tur satışı yapacak personel sayılarında artış olacağı beklenmektedir. Aynı zamanda müşteriyi online kanallarda daha çok memnun etmek, şikayetlerini azaltmak, kısa zamanda müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla da daha fazla sayıda personele ihtiyaç duyacaklarını ifade etmişlerdir. Y3 ise online kanalların personel sayısında azalmaya neden olacağını ifade etmiştir. Y3'ün otellerde kiosk sistemiyle tur satışları yapmayı ve yüz yüze satış yapacak personeli azaltarak maliyeti düşürmeyi hedeflediği düşünülmektedir. AS_{10}'a yöneticilerin tamamına yakını online satış kanallarının personel sayısında azalmaya neden olmayacağını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla araştırmanın AS_{10} sorusu, "Post-pandemi sürecinde dijital satış kanallarının artması, seyahat acentelerinin istihdamını olumlu yönde etkileyecektir" şeklinde yanıtlanmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Covid-19 krizinin seyahat acenteleri üzerindeki etkilerinin irdelendiği bu çalışmada söz konusu etkiler iki tema (pandemi süreci ve post pandemi süreci) altında derinlemesine incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, Fethiye'de faaliyet gösteren İngiltere, Rusya, Almanya, Ukrayna ve Yunanistan başta olmak üzere çeşitli pazarlara hizmet eden karşılayıcı seyahat acenteleri yöneticilerinin görüşlerini temsil etmektedir.

Pandemi sürecinde krizin seyahat acenteleri üzerindeki etkisi rezervasyon iptal süreci, turizm işletmeleri ilişkileri, giderlerin karşılanma durumu, istihdam ve çalışma koşulları olarak dört alt tema altında ele alınmıştır. Birinci alt temada, kriz nedeniyle seyahat acenteleri rezervasyon iptal süreçlerinde iade ve erteleme şeklinde iki işlem benimsemişlerdir. Hoque ve diğerlerinin (2020) değindiği üzere, Covid-19 turistlerin küresel seyahat programlarını iptal edilmesine ve uluslararası turist dolaşımının durdurulmasına neden olmuştur. Bu nedenle seyahat acenteleri rezervasyon iptal süreçlerinde yoğunluk yaşamışlardır. İadelerde normal iade işlemlerini uygulamışlar ancak erteleme konusunda turistlere bir yıl daha süre vermişlerdir. İbiş'in (2020) önerdiği gibi rezervasyon iptallerinin devlet garantili kuponlar ile erteleme yoluna gidilmesi seyahat acentelerinin işini kolaylaştıracağından devlet garantili olmasa da acenteler ertelemeye yönelik turistleri teşvik etmiştir. Bunun nedeni ise iadelerden ziyade ertelemelerin mevcut durumları için daha doğru olduğunu düşünmeleridir. Pandeminin seyahat acentelerinin turizm işletmeleri ile ilişkilerindeki etkisini ele alan ikinci alt temada, krizin küresel olmasından kaynaklı söz konusu ilişkilerde etkili olmaması dikkat çekmiştir. İşletme giderlerinin karşılanmasında izlenen sürece ilişkin bulguların yer aldığı üçüncü temada, yöneticiler önceden ödendiği için kira ve ofis giderlerinde bir sıkıntı yaşamamışlar, ancak personel maaşlarının ödenmesinde devlet destekli kısa çalışma ödeneğinden faydalanmışlardır. Bu sıkıntılı süreçte seyahat acentelerinin ekonomik sarsıntısı öngörülürken, acentelerin kısa çalışma ödeneği ile bu süreçte daha az zorluk yaşadıkları görülmektedir. Seyahat acentelerinin tümü kısa çalışma ödeneğinden faydalanmışlardır. Bu nedenle, çalışanlarını ücretsiz izin verememekte ve işten çıkaramamaktadırlar. Dördüncü alt temada seyahat acentelerinin pandemi sürecinde başvurdukları istihdam ve çalışma koşullarına ait bilgilere ilişkin, acenteler istihdam açısından sezon başından belirledikleri yeni personel alımlarını durdurmuşlardır. Bununla birlikte, kısmi çalışma saatlerini uygulamışlar, bunu da "homeoffice" şeklinde gerçekleştirmişlerdir.

Post pandemi sürecinde krizin seyahat acenteleri üzerindeki etkileri; işletmelerin gelecekte salgını tehdit olarak görmeye ilişkin görüşleri, uğranılan gelir kaybının telafi edilme durumu, mevcut pazar ve turlarını değiştirme durumu, çalıştıkları tedarikçileri (konaklama işletmeleri, tekne işletmeleri ve ulaşım araçları) değiştirme durumları ve online satış kanallarının çalışan personel sayısına etkisi olmak üzere beş alt tema halinde incelenmiştir. Yöneticilerin tamamına yakınının salgını, işletmelerinin geleceği açısından tehdit olarak gördükleri anlaşılmıştır. Salgının kontrol altına alınabilmesi ve tedavisi ile ilgili somut bir gelişmenin olmaması (Atay, 2020) yöneticilerin salgını işletmeleri açısından tehdit olarak görmesinde haklı çıkarmaktadır. Salgın nedeniyle uğradıkları gelir kaybını telafi etmek için reklam ve tanıtım maliyetlerini azalttıkları, personellerini ücretsiz izne gönderdikleri, ürünlerinde fiyat artışı yaptıklarını ve çalıştıkları tedarikçilerine de fiyat artışı yapmamaları konusunda baskı uyguladıklarını ifade etmişlerdir. Fiyat artışına ilişkin elde edilen bu bulgu, Altınay Özdemir'in (2020) çalışmasındaki "S*algın sonrası kar marjı düşen tur operatörleri, büyük ihtimalle paket turlarının fiyatlarını artırarak bu açığı kapatabileceğini düşünecektir*" senaryosunu destekler niteliktedir. Böylece kayıpların telafi edilmesi için yöneticilerin fiyat artışını bir seçenek olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Acentelerin müşteri ağırladıkları pazarları değiştirmeyi düşünmedikleri, düzenledikleri turlarında özel turlara yönelmeyi düşündükleri görülmüştür. Öte yandan özel turların yüksek maliyetlerine bağlı olarak yüksek satış fiyatlarının olacağı da beklenmektedir. Salgın nedeniyle yöneticilerin yolcularını konaklatacakları otellerde ve tur düzenleyecekleri teknelerde hijyen faktörüne her zamankinden daha fazla önem verecekleri,

hijyen açısından gerekli standartları sağlamış konaklama işletmelerine yönelecekleri anlaşılmaktadır. Ayrıca tekne seçimlerinde kapasitenin de önemli bir kriter olduğunu ifade etmişlerdir. Yolcularının ulaşımlarını sağlayacakları otobüs, minibüs vb. araçlarda da kapasite kavramına dikkat edeceklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte gerek tekne gerekse ulaşım açısından kapasiteyi azaltmanın acentelere ek maliyet getireceği bilinmektedir. Altınay Özdemir'e (2020) göre bunun nedeni seyahat acentelerinin ürünleri yüksek fiyatlardan mal etmesi; sanitasyonun ve fiziksel mesafenin sağlanmasından kaynaklı bazı koltukların boş bırakılmasının zorunlu hale gelmesi, şeklinde açıklanmaktadır.

Yöneticiler, düzenleyecekleri turların satış yönteminde yüz yüze satışların devam edeceğini fakat online satışın daha fazla olacağını ifade etmişlerdir. Altınay Özdemir'in (2020) de belirttiği üzere yöneticilerin kararlarında her ne kadar online satışın personel sayısını azaltarak maliyetleri düşürmek olduğu düşünülse de yöneticiler, online satış kanallarının artmasının seyahat acentelerinin istihdamına pozitif etkisi olacağını belirtmişlerdir. Böyle olması durumunda Atay'ın (2020) söylediği gibi seyahat acenteleri teknolojiyi ve sosyal medyayı çok iyi kullanan kişileri istihdama yönelecektir. Pandemiye bağlı olarak müşterileri az sayıda özel gruplara ayırmak zorunda kalmaları ve her grup için eleman istihdam etmelerinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca online kanallarda müşteri şikayetlerine çözüm bulabilmek, müşterilere tur satışı yapabilmek ve taleplerini karşılayabilmek için de fazla sayıda personel istihdam etmeleri gerektiklerini ifade etmişlerdir. Özel gruplara ayırma durumu, Altınay Özdemir'in (2020) post pandemi sürecindeki muhtemel senaryolara ilişkin ifade ettiği "kişi sayısı az gruplarla seyahat" öngörüsünü doğrular niteliktedir.

Araştırma, Türkiye'nin önemli turizm merkezlerinden biri olan Fethiye'ye en fazla turist getiren karşılayıcı seyahat acenteleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yöneticilerle derinlemesine görüşme yapılarak içerik açısından kapsamlı bir araştırma olması, pandeminin kıyı turizm destinasyonlarında faaliyet gösteren seyahat acenteleri üzerindeki etkilerinin pandemi ve post-pandemi olmak üzere iki farklı tema altında detaylı olarak incelenmesi araştırmanın özgün değerini ortaya koymaktadır. Ancak araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsendiği için elde edilen sonuçların genellenebilir nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir. Diğer yandan araştırmanın keşifsel araştırma yaklaşımına göre gerçekleştirilmesi, araştırma örnekleminin evreni temsil etme kısıtlılığını ortaya koymaktadır. Keşifsel araştırmalarda araştırma problemine uygun örneklem grubuna ulaşılmaya çalışıldığından konuyla ilgili gerçek bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, araştırma problemine ilişkin gerçek bilgilerin nadiren elde edilmesi çalışmanın bir sınırlılığıdır. Bununla birlikte, pandeminin etkilerine yöneticilere sorulan sorular çerçevesinde ulaşılmaya çalışıldığından söz konusu sorular dışındaki etkileri araştırmanın sınırlılığını ifade ettiği gibi kısıtlılığını da ortaya koymaktadır.

Araştırma, salgının Türkiye'deki üçüncü ayı olan Haziran ayıda gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, salgının etkileri ve düzeyleri gelecekte farklılık gösterebileceğinden zaman kısıtlılığı arz etmektedir. Pandeminin etkileri seyahat acentelerinin büyüklüklerine, destinasyonlarına ve ülkelerine göre değişebileceği düşünüldüğünden ulaşılan sonuçlar genelleştirilemez. Bununla birlikte, araştırma, Türkiye'nin önemli turizm merkezlerinden birisi olan Fethiye'deki karşılayıcı seyahat acenteleri üzerine yapılmıştır. Benzer bir çalışmanın gelecekte farklı bölgelerdeki seyahat acenteleri üzerinde yapılması araştırma sonuçlarının benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koyacağı ve bölge özelliklerine göre pandeminin etkilerinin daha iyi tartışılacağı düşünülmektedir. Diğer yandan faaliyet alanlarına göre sınıflandırılan seyahat acenteleri üzerinde yapılan çalışmaların sonuçları ile söz konusu karşılayıcı (incoming) seyahat acenteleri üzerinde yapılan bu çalışmanın sonuçları karşılaştırılabilir. Kongre, inanç, termal, golf vb. farklı turizm çeşitlerini düzenleyen seyahat acenteleri gelecekte yapılacak benzer çalışmaların konularını oluşturabilir. Ayrıca krizin turizm endüstrisinin diğer bileşenlerinin

(konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, ulaştırma işletmeleri) üzerindeki etkileri sektör yöneticilerinin görüşleriyle incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Alaeddinoğlu, F. ve Can, A. (2007). Türk Turizm Sektöründe Tur Operatörleri Ve Seyahat Acenteleri. *Ticaret ve Turizm Egitim Fakültesi Dergisi*, *2*, 50–66.

Altınay Özdemir, M. (2020). Covıd-19 Salgını Sonrası Alınan Önlemlerle Turizm: Muhtemel Senaryolar. *Journal of Recreation and Tourism Research*, *7*(2), 222–238.

Atay, L. (2020). KOVID-19 Salgını ve Turizme Etkileri. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, *17*(1), 168–172.

Bahar, O. ve Çelik İlal, N. (2020). The economic effects of Coronavirus (COVID-19) in the tourism industry. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, *6*(1), 108–122. https://doi.org/10.24289/ijsser.728121

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(1), 231–274.

Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, *9*(1).

Chang, C. L., McAleer, M. ve Ramos, V. (2020). A charter for sustainable tourism after COVID-19. *Sustainability (Switzerland)*. https://doi.org/10.3390/su12093671

Demir, M., Günaydın, Y. ve Demir, Ş. (2020). Koronavirüs (COVID-19) salgınının Türkiye'de turizm üzerindeki öncülleri, etkileri ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, *6*(1), 80–107.

Dönmez, D. (2008). Paydaş Teorisi Çerçevesinde Otel İşletmelerinin Seyahat Acentaları ile İlişkileri ve Otel İşletmelerinin Performansı Arasındaki İlişkiyeYönelik Bir Araştırma. *Yönetim: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Dergisi*, *19*(61), 91–112.

Emir, O. (2010). Otel İşletmelerinin Pazarlanmasında Seyahat Acentelerinin Rolü: Otel İşletmeleri Tarafından Bir Değerlendirme. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, *10*(4), 1245–1256.

Gössling, S., Scott, D. ve Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1–20. https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708

Gostin, L. O. ve Wiley, L. F. (2020). Governmental Public Health Powers during the Covid-19 Pandemic: Stay-at-home Orders, Business Closures, and Travel Restrictions. *JAMA - Journal of the American Medical Association*. https://doi.org/10.1001/jama.2020.5460

Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. Içinde N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Ed.), *Handbook of qualitative research* (C. 2, Sayı 6, ss. 105–117). Sage. http://create.alt.ed.nyu.edu/courses/3311/reading/10-guba_lincoln_94.pdf

Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies*. https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757748

Hoque, A., Shikha, F. A., Hasanat, M. W., Arif, I. ve Hamid, A. B. A. (2020). The effect of Coronavirus (COVID-19) in the tourism industry in China. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, *3*(1), 52–58.

İbiş, S. (2020). Covid-19 Salgınının Seyahat Acentaları Üzerine Etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 85–98.

İçöz, O., Günlü, E., Yılmaz, B. S., Aktaş, G., Özdoğan, O. N., Öter, Z., Yılmaz, D. ve N., Ş. (2007). *Genel Turizm* (O. İçöz (ed.)). Ankara: Turhan Kitabevi.

Karagöz, Y. (2017). *Spss ve Amos Uygulamaları Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*. Nobel Yayın-Dağıtım, Ankara.

Karim, W., Haque, A., Anis, Z. ve Ulfy, M. A. (2020). The movement control order (mco) for covid-19 crisis and its impact on tourism and hospitality sector in malaysia. *International Tourism and Hopitality Yournal*, *3*(2), 1–7. https://doi.org/10.37227/ithj-2020-02-09

Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985). Naturalistic injuiry. Içinde *Volume 75* (s. 416).

Maxwell, J. A. (2012). *Qualitative research design: An interactive approach* (C. 41). Sage publications. http://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=DFZc28cayiUC&pgis=

Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha, M. ve Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International Journal of Surgery*, *78*, 185–193. https://doi.org/10.1016/j.ijsu.2020.04.018

Niewiadomski, P. (2020). COVID-19: from temporary de-globalisation to a re-discovery of tourism? *Tourism Geographies*, 1–6. https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1757749

Noble, H. ve Smith, J. (2015). Issues of validity and reliability in qualitative research. Içinde *Evidence-Based Nursing* (C. 18, Sayı 2, ss. 34–35). BMJ Publishing Group. https://doi.org/10.1136/eb-2015-102054

Rafiq, D., Batool, A. ve Bazaz, M. A. (2020). Three months of COVID-19: A systematic review and meta-analysis. *Reviews in Medical Virology*, *30*(4). https://doi.org/10.1002/rmv.2113

Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*. https://doi.org/10.3233/EFI-2004-22201

Sood, J., Lynch, P. ve Anastasiadou, C. (2017). Community non-participation in homestays in Kullu, Himachal Pradesh, India. *Tourism Management*, *60*, 332–347. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.12.007

Tashakkori, A. ve Teddlie, C. (2010). Sage handbook of mixed methods in social & behavioral research: An Introduction. Içinde *Sage handbook of mixed methods in social & behavioral research*.

TÜRSAB. (2020). *Turizm İstişare Kurulu'ndan Covid-19 Eylem Planı Talebi*. https://www.tursab.org.tr/duyurular/turizm-istisare-kurulundan-covid-19-eylem-plani-talebi-1

UNWTO. (2020). *International tourist arrivals could fall by 20-30% in 2020*. https://www.unwto.org/news/international-tourism-arrivals-could-fall-in-2020

Whittemore, R., Chase, S. K. ve Mandle, C. L. (2001). Validity in qualitative research. *Qualitative Health Research*, *11*(4), 522–537. https://doi.org/10.1177/104973201129119299

WHO. (2020a). *Coronavirus disease*. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200816-covid-19-sitrep-209.pdf?sfvrsn=5dde1ca2_2

WHO. (2020b). *Speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19*. https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-11-march-2020

KORONAVİRÜS (COVİD-19) PANDEMİ SÜRECİNDE ÇEVRİMİÇİ YAPILAN KURAN-I KERİM DERSİ SINAV DEĞERLENDİRMESİ: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ İLİTAM SINAVLARI ÖRNEĞİ

DURING THE CORONAVIRUS (COVID-19) PANDEMIA QURAN-I KERIM COURSE ONLINE EXAM EVALUATION: ISTANBUL UNIVERSITY SAMPLE OF THE FACULTY OF THEOLOGY ILLITAM EXAMS

Öğr. Gör. Dr. Süleyman KABLAN

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı,

ORCID NO: 0000-0002-6272-8641

ÖZET

Koronavirüs (Covid-19) pandemisi, dünyanın her yerinde birçok alanda olduğu gibi eğitim sisteminde de değişimlere neden olmuştur. Eğitim kurumlarında pandemi döneminde yüz yüze eğitim sürdürülemediği için bu durumdan en çok Kuran-ı Kerim gibi uygulamalı ders türleri etkilenmiştir. Program içeriğinde Kuran-ı Kerim dersleri yer alan fakültelerde bu ders, alanında yetkin öğretim elemanları kontrolünde uygulamalı olarak yapılmaktaydı. Ancak pandemi sürecinde Kuran dersleri açık ve uzaktan öğretim, sınavları ise Zoom programı vd. üzerinden çevrimiçi yapılmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Koronavirüs (Covid-19) pandemisine bağlı olarak ilk defa gerçekleştirilen çevrimiçi Kuran-ı Kerim dersi sınavları ile yüz yüze yapılan sınavlar arasındaki farkları saptamak ve çevrimiçi sınav uygulamasının Kuran-ı Kerim dersi öğretim hedeflerini gerçekleştirmedeki gücünü belirlenmeye çalışmaktır. Çevrimiçi sınav uygulamasında karşılaşılan sorunlar ve çözüm yolları üzerinde ayrıca durulacaktır. Yine klasik sınav uygulamasındaki öğrenci ve öğretmen tutumlarını çevrimiçi sınav tecrübesiyle karşılaştırmak, salgın, deprem, savaş vb. acil durumlarda daha hazırlıklı ve öğretim çıktılarına hizmet edecek nitelikte çevrimiçi sınav tarzını değerlendirmek ve gelecekteki uygulamalar için önerilerde bulunmak amaçlanmaktadır.

Bu pandemi, açık ve uzaktan eğitimde sadece niceliğin değil, aynı zamanda niteliğin de önemli olduğunu göstermiştir. Bu nedenle araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Bu amaçla, durum çalışmasında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlitam öğrencilerinden 3.000 kişi ile 15 öğretim elemanı arasında Temmuz 2019'da çevrimiçi gerçekleştirilen Kuran-ı Kerim dersi sınavı esas alınmıştır. Sınav öncesi hazırlıklar, sınav sırasında yaşananlar ve sınav sonrası gözlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma sürecinde öğrencilerin çevrimiçi sınav sistemini çok fazla benimsemedikleri, sistemin kullanımıyla ilgili öz yeterlik açısından problemler yaşadıkları görülmüştür. Uzaktan sınav yönteminin öğretim elemanlarının sınav kayıtlarını tekrar izleyebilmesi, esnek sınav vakti olanakları ve zaman tasarrufu sağlaması olumlu görülürken internete ve eğitmene ulaşamama ve sosyal olarak yalıtılmış hissine kapılma gibi hususlar da olumsuz yönler olarak tespit edilmiştir.

Bu bildiride çevrimiçi yapılan Kuran-ı Kerim sınavı değerlendirilmesi sonucu, çevrimiçi sınav sisteminin geçerliğinin, şeffaflığının, altyapısının, erişim sorunlarının, güvenilirliğinin, içeriğinin, uygulamasının, kalitesinin, denetlenebilir olmasına yönelik yasal ve pedagojik açıdan güçlendirilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuran-ı Kerim, Çevrimiçi Sınav, Pandemi, Uzaktan Eğitim

ABSTRACT

The coronavirus (Covid-19) pandemic has caused changes in the education system, as in many areas all over the world. Since face-to-face education could not be sustained in educational institutions during the pandemic period, applied course types such as the Quran were most affected by this situation. In the faculties where the Quran courses are included in the program, this course was carried out in practice under the control of qualified instructors. However, during the pandemic process, the Koran courses are open and distance education, and the exams are carried out by the Zoom program, etc. Made online via.

The purpose of this study is to determine the differences between the online Quran course exams and face-to-face exams, which were carried out for the first time due to the coronavirus (Covid-19) pandemic, and to try to determine the power of online exam practice in achieving the goals of the Quran course teaching. The problems and solutions encountered in the online exam application will also be emphasized. Again, comparing student and teacher attitudes in classical exam practice with online exam experience, epidemic, earthquake, war, etc. It is aimed to evaluate the online exam style that will serve more prepared and teaching outcomes in emergencies and to make suggestions for future applications.

This pandemic has shown that not only quantity but also quality matters in open and distance education. Therefore, case study, one of the qualitative research methods, was used in the study. For this purpose, the case study was based on the Quran course exam held in July 2019 between 3,000 students and 15 instructors from Istanbul University Faculty of Theology Ilitam students. Preparations before the exam, what happened during the exam and after the exam were observed.

During the study process, it was observed that the students did not adopt the online exam system much, and they had problems in terms of self-efficacy in using the system. While the distance examination method was found to be positive for instructors to be able to review the exam records of the instructors, flexible exam time opportunities and saving time, the issues such as not being able to access the internet and the instructor and feeling socially isolated were also determined as negative aspects.

In this paper, it was suggested that the validity, transparency, infrastructure, access problems, reliability, content, application, quality of the online exam system should be strengthened legally and pedagogically in order to make it auditable as a result of the evaluation of the online Quran exam.

Keywords: Quran, Online Exam, Pandemic, Distance Education

SALGIN HASTALIK DÖNEMİNDE GENÇLİĞİN EĞİTİMİNDE YÜKSELEN DEĞER: UZAKTAN EĞİTİM VE ÖNEMİ

A RISING VALUE AT THE YOUTH EDUCATION DURING THE PROCESS OF EPIDEMIC: DISTANCE EDUCATION AND ITS IMPORTANCE

Dr. Öğr. Gör. Sadiye KAYAARSLAN
Kırıkkale Üniversitesi Delice Meslek Yüksek Okulu Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Programı,
ORCİD NO: 0000-0001-8636-3897

ÖZET

Salgın hastalığın yayılımıyla birlikte toplumumuzda ilkokuldan yükseköğretime kadar eğitimin her aşamasında yüz yüze eğitim yapılma imkânı sınırlanmış ve salgının hız kazandığı dönemlerde bu imkân tamamen ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla eğitimin sürdürülebilirliği için yüzyüze eğitimin yerini zorunlu olarak uzaktan eğitim almıştır. Salgın hastalıktan önce, uzaktan eğitim sistemlerinin altyapı gereksinimlerini gideren ve uygulanabilirliğini test edebilen toplumlar salgın hastalıkla birlikte topyekûn eğitimin uzaktan yapılması durumuna hazırlıklı olarak uyum sağlamaya çalışmışlardır. Türkiye'deki eğitim sistemi de yıllar öncesinden kısmen eğitim sistemi içerisinde uzaktan eğitime yer vermiş olan nadir ülkeler arasındadır. Uzaktan eğitimin eşzamanlı ve eş zamansız olarak uygulanma şekillerinin zamanla birlikteliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalar da eğitimin zenginleştirilmesine katkı sunmuştur.

Bu araştırmanın amacı, salgın hastalığın eğitim sistemini değiştirmesine yönelik rolüne dikkat çekerek, uzaktan eğitimin önlenemeyen değer artışını ortaya koymak; salgın hastalık, afet gibi toplumsal kriz dönemlerinde uzaktan eğitimin hem eğitim sistemine hem de topluma cansuyu değerinde vazgeçilemez bir katkı sunduğuna dikkat çekmektir. Böylelikle uzaktan eğitime karşı var olan bazı önyargıların sorgulanabilmesi sağlanabilirse bu çalışma amacına ulaşmış sayılabilecektir.

Bu çalışmada alanyazın taraması kullanılarak, toplumumuzun aydınlık geleceği olan gençlerin eğitimi odağında uzaktan eğitimin geçmişi, bugünü ve geleceğine dair değerlendirmeler yapılmaktadır. Sonuç olarak, toplumların toplumsal kriz yaşamadıkları normal dönemlerinde yüzyüze eğitimi tamamlayıcı olarak kullanılan uzaktan eğitimin toplumsal kriz dönemlerinde zorunlu olarak geçiş yapılan alternatifsiz bir eğitim şekli olduğu; günümüzdeki küresel koronavirüs salgınında uygulandığı gibi gelecekte de olası toplumsal kriz dönemlerinde geliştirilerek uygulanmasının topluma ve eğitim sistemine faydalı olacağı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Salgın Hastalık, Koronavirüs, Gençlik, Eğitim, Uzaktan Eğitim.

ABSTRACT

With the spread of epidemic in our society, the opportunity of face to face education has been limited in every grade from primary school to higher education and this opportunity is totally removed at the terms epidemic has accelerated. Therefore, distance education has necessarily superseded face to face education for the sustainability of education. Before epidemic, the societies which meet the requirement of infrastructure system of distance education and test their practicability have tried to get used to the situation of distance education totally and providently with epidemic. The education system in Turkey is also among few countries that partly include distance education in their education system for years. Studies related to synchronous and asynchronous application manners of distance education and providing interworking of them in time have also contributed to education enrichment.

The aim of this study is to show the inexorable rising value of distance education by drawing attention to the role of epidemic related to changing the education system; to remark that distance education has provided an essential contribution, which is equal to lifeblood, not only to the education system but also to the society during the social crisis terms such as epidemic and disaster. If the control of some prejudgment towards distance education is provided, it can be accepted that this study has been successful.

In this study, focusing on the education of the youth who are promising future of our society evaluation related to the history of distance education, its current situation and future has been carried out by using literature survey. As a result, distance education which is used as a supplementary education in addition to face to face education during normal terms when societies do not face any social crisis is a matchless education style and is preferred necessarily during social crisis periods; it can be stated that as it is used in global coronavirus epidemic at the present time, enhanced implementation of distance education will be useful for society and education system during possible crisis periods in future.

Keywords: Epidemic, Coronavirus, the Youth, Education, Distance Education.

MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN İŞ DOYUMU DÜZEYLERİNİN FARKLI FAKTÖRLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

EXAMINING THE JOB SATISFACTION LEVELS OF MATHEMATICS TEACHERS IN TERMS OF DIFFERENT FACTORS

Dr. Öğr. Üyesi Cahit TAŞDEMİR
Bitlis Eren Üniversitesi, Tatvan Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Bilim ve Teknolojinin hızla geliştiği günümüzde, toplumu yönlendirmede önemli bir yere sahip olan öğretmenlerin görevlerini iyi bir şekilde gerçekleştirebilmeleri ve geleceğin bireylerini arzu edilen düzeyde yetiştirebilmeleri için iş doyumlarının en üst düzeyde olması gerekir. Tüm meslek grupları için önemli olan iş doyumu, matematik öğretmenleri için de oldukça önemlidir. Çünkü, eğitim ve öğretim sürecinde öğrencilerin akademik başarısını etkileyen temel derslerin başında matematik dersi gelmektedir. Yapılan araştırmalarda matematik başarısı ile akademik başarı arasında olumlu yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yine matematiğin gerek Yükseköğretim Kurumları Sınavı ve gerekse Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı, Kamu Personeli Seçme Sınavı gibi hayati sınavlarda önemli bir rol oynamasından, günümüzde toplumun matematik öğretmenlerinden beklentisi diğer branşlardaki öğretmenlere nazaran daha fazla olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, okullarda matematik öğretmenlerinin iş doyum seviyelerinin belirlenmesi ve bunlara etki eden faktörlerin tespiti oldukça önemlidir. Bu nedenle, bu çalışma matematik öğretmenlerinin iş doyum düzeylerini belirlemek ve iş doyum düzeylerine etki eden faktörlere göre anlamlı olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bunun için araştırmanın verileri, Hackman ve Oldham (1975) tarafından geliştirilen ve Türkiye'ye uyarlaması Gödelek (1988) tarafından yapılan "İş Doyum Ölçeği" ve araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu ile toplanmıştır. Çalışmada kullanılan ölçek 14 maddeden oluşan beşli likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin maddeleri "Beni Hiç Tatmin Etmez" seçeneğinden " Beni Çok Tatmin Eder" seçeneğine doğru 1' den 5'e doğru puanlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 70 ve en düşük puan ise 14'dir. Ölçekten yüksek puan alınması öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin yüksek olması ve düşük puan alınması ise öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin düşük olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ölçeğin puanlama ölçüleri ise : 14-32(Düşük), 33-52(Orta), ve 53-70(Yüksek) olarak derecelendirilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayısı 0,95'tir. Bu çalışmada ise 0,89 olarak hesaplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Bitlis İli Tatvan ilçesinde bulunan Ortaokul ve liselerde görev yapan toplam 115 matematik öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırmanın verileri SPSS 18 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada veriler normal dağılım gösterdiğinden parametrik testler kullanılmıştır. Verilerin analizinde değişken sayısına bağlı olarak t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılarak yapılmıştır.Verilerin analizi neticesinde; matematik öğretmenlerinin iş doyumu düzeyleri " Orta seviyede" olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, öğretmenlerin yaş, hizmet yılı, medeni durum, eğitim durumu ve çalıştıkları okul türü değişkenlerine göre iş doyumu puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık göstermediği, ancak cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: iş doyumu, matematik, öğretmen

ABSTRACT

In a rapidly evolving day of Science and technology, teachers who have an important place in directing society need to have the highest level of job satisfaction in order to perform their duties well and to educate the individuals of the future at the desired level. The job satisfaction, which is important for all professional groups, is also very important for math teachers. This is because mathematics is one of the main courses affecting the academic success of the students in the education and training process. Research has shown that there is a positive and meaningful relationship between mathematics success and academic success. It can be said that since mathematics plays an important role in both the Higher Education Institutions Examination and the academic personnel and Graduate Education Entrance Examination and the Public Personnel Selection Examination, today society has more expectations of mathematics teachers than teachers in other branches. Therefore, it is very important to determine the satisfaction levels of mathematics teachers in schools and to determine the factors that affect them. Therefore, this study was conducted to determine the work satisfaction levels of mathematics teachers and to determine whether they were meaningful based on the factors affecting their work satisfaction levels. For this reason, the data of the research was collected with the "work satisfaction scale" developed by Hackman and Oldham (1975) and adapted to Turkey by Gödelek (1988) and the personal data form created by the researcher. The scale used in the study is a quintet likert-type scale consisting of 14 items. The items of the scale were rated from 1 to 5, from the "never satisfy me" option to the " very Satisfy Me" option. The highest score on the scale is 70 and the lowest is 14. High scores on the scale were interpreted as high job satisfaction levels of teachers, and low scores were interpreted as low job satisfaction levels of teachers. The rating measures of the scale are : 14-32(low), 33-52(medium), and 53-70(high). The internal consistency reliability coefficient of the scale is 0.95. In this study, it was calculated as 0.89. The study group consists of 115 mathematics teachers working in secondary schools and high schools in Tatvan District of Bitlis province. The data of the study was analyzed using the SPSS 18 package program. Parametric tests were used because the data showed normal distribution. The analysis of the data was conducted using t-test and one-way variance analysis (Anova) depending on the number of variables.As a result of the analysis of the data, it was determined that the job satisfaction levels of mathematics teachers were at " moderate level". It was also found that there was no significant difference between job satisfaction score averages according to the variables of age, Year of Service, marital status, educational status and the type of school in which they worked, but no significant difference according to the gender variable.

Keywords : job satisfaction, mathematics, teacher

PROJECTION OF VALUE ADDED COFFEE EXPORT FROM INDIA: A MARKOV CHAIN APPROACH

Pramit Pandit

Department of Agricultural Statistics, Bidhan Chandra Krishi Viswavidyalaya, Mohanpur, Nadia- 741252, West Bengal, India

Sourav Roy

Department of Vegetable Science, Bidhan Chandra Krishi Viswavidyalaya, Mohanpur, Nadia- 741252, West Bengal, India

Varun Gangadhar

Department of Agricultural Statistics, Applied Mathematics and Computer Science, University of Agricultural Sciences, Bengaluru- 560065, Karnataka, India

ABSTRACT

Coffee export can be envisaged as a powerful poverty alleviation tool in India. As the price of Indian coffee fluctuate very randomly because of the influence of large number of factors like production, quality of produce, demand of coffee in domestic and world markets etc., involvement of substantial risk and uncertainty in statistical modelling as well as in forecasting has become inevitable. With this context, an attempt has been made to make a projection of value added coffee export from India by Markov chain approach. In order to study the structural change, ten years' (from 2007-08 to 2016-17) export data of value added coffee from India to countries like Russian Federation, Turkey, Malaysia, Ukraine, Finland, Poland, Indonesia and U.S.A. have been considered. The remaining importing countries have been pooled under the category 'others'. Exports of value added coffee from India have been forecasted for the next three years (from 2017-18 to 2019-20). Outcomes emanated from the study have revealed that

India has failed to retain its previous market share to Ukraine, Finland and U.S.A., but succeeded in retaining its previous market share to Russian Federation (72.3 per cent), Turkey (69.2 per cent), Poland (65.2 per cent), Indonesia (45.5 per cent), Malaysia (23.5 per cent) and 'others' countries (63.4 per cent). It can be observed that Russian Federation is the most stable importing country, followed by Turkey and Poland, respectively with more than 60 per cent retention probability. The forecasted export of Indian coffee has been observed to be highest to 'others' countries, followed by Russian Federation and Finland, respectively, for all the three years. India's export to Turkey, Malaysia, Poland, U.S.A. and Indonesia has shown a decreasing trend. However, in case of Ukraine, forecasts have indicated an increasing pattern for the first two years but shown decrease in the third year. Though the quantity of coffee exported to different countries has increased over the years, India has to capture new markets in order to sustain as well as to increase the total coffee export.

***Key words*:** Forecasting of Indian Coffee, Indian Coffee Export, Markov Chain Analysis, Transition probability matrix, Value Added Coffee.

ENERJİ POLİTİK AÇIDAN TÜRK AKIM DOĞAL GAZ BORU HATTININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION for TURKISH STREAM NATURAL GAS PIPELINE via ENERGY POLICY

Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL
İTÜ Enerji Enstitüsü
(ORCID: 0000-0001-6426-6850)

ÖZET

Bu çalışmada, Türk Akımı Boru hattı öncelikle teknik özellikleri ile tanıtılmakta ve inşa aşamalarıyla birlikte teknik detayları verilmekte olup, inşa süreci ile Türkiye'nin batı sınırına ulaşmış olduğu belirtilerek son olarak gelinmiş olan aşama betimlenmektedir. Türk Akım doğal gaz boru hattının diğer boru hatlarından farklı olarak önemi enerji politik yönüyle ele alınarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle Türk Akım Boru hattının Türkiye için Enerji terminali olma bağlamında ifade ettiği anlam açıklanmaktadır. Ayrıca, Rusya Doğal Gazının Avrupa'ya bağlayan böylesi bir boru hattının var olan hatlara alternatif olması bağlamında önemi üzerinde durulmakta ve enerji politik olarak gelecek projeksiyonu ile birlikte verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Gaz, Enerji Ekonomisi**,** Enerji Politikaları

ABSTRACT

In this study, Turkish Stream is presented with the technical details and also introduced its reaching to west border of Turkey with the construction stages. The importance of the Turkish Stream pipeline explained in the point of energy politics with the differences than the others. Therefore its significance is clarified for Turkey in the point of energy hub policy of the state. Additionally, consideration of transporting of the natural gas from Russia to Europe is explained as alternate way of the other pipelines, and also is contributed with the future projection in the point of energy politics.

Keywords: Energy Economics**,** Energy Policy, Natural Gas

GİRİŞ

Günümüzde boru hatları, akışkan iletiminde başta gelen transport sistemlerinden biri olup petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının taşınmasında stratejik öneme sahip bulunmaktadır. Özellikle 20.yy.ın son çeyreğinden sonra dünyada enerji boru hatları öne çıkmış ve kullanımı

giderek yaygınlaşmıştır. Öte yandan, 21. yüzyılda doğal gaz, tüm dünyada enerji kaynağı olarak tercih edilir olmuştur. Doğal gaz, gaz halinde olması nedeniyle taşınması, petrol taşımacılığında tercih edildiği gibi normal tankerlerle mümkün olamamaktadır. Ancak, sıvılaştırma tekniği kullanılarak kısaca LNG (Liqufied Natural Gas) olarak nitelenen şekilde özel gemilerle de taşınabilmektedir [1]. Ancak bu formda taşınma, ilave işlemler gerektirmekte ve dolayısıyla da hayli pahalılık ifade etmektedir. Bu bağlamda özellikle doğal gaz transportu için boru hattı taşımacılığı öne çıkmış olup günümüzde tercih edilerek kullanılmaktadır.

Halen doğal gaz açısından yeterli doğal gaza sahip olmayan Avrupa'ya yönlenmiş birçok doğal gaz boru hattı bulunmakta ve/veya planlanmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu boru hatlarının ayrı bir stratejik önemi bulunmaktadır.

Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı Tanıtımı

Önemli bir doğal gaz boru hattı; kısaca "Türk Akımı" olarak nitelenen "Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı" olduğu söylenebilir [2]. Söz konusu bu hat; Rus doğal gazının Karadeniz üzerinden Türkiye'ye ulaştıran boru hattı olup takiben yapılacak yeni hatlarla doğal gazı Avrupa'ya özellikle de Balkanlara ulaştırması planlanmaktadır.

Amacı doğrultusunda Türk Akım; Rusya ile Türkiye arasında iki paralel hattan oluşacak şekilde hayata geçirilmiş bulunmaktadır. Boru hatlarından biri Türkiye'nin gereksinimi olan doğal gazı karşılamak üzere inşa edilmiş olup bu hat işletmeye alınmış bulunmaktadır (Şekil 1). İkinci hat ise Güney ve Güneydoğu Avrupa'nın gereksinimi olan doğal gazı karşılamak üzere planlanmıştır ve Türkiye'nin batı sınırlarına da ulaşmış bulunmaktadır. Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı'nın resmi açılışı 8 Ocak 2020'de Türkiye ve Rusya Devlet Başkanlarının bir araya gelmesiyle yapılmıştır. Ancak, Avrupa'da hedef bölgelere ilişkin ulaşmasına yönelik boru hatları henüz proje aşamasında bulunmaktadır.

Türk Akımı Dğal Gaz Boru hattı hattı; Rusya'nın Anapa limanından (karadan söz konusu terminal limana ulaştırılmış olan Rus doğal gazı buradan) deniz altına girmekte ve Güneybatı Karadeniz'deki Türkiye'nin Kıyıköy bölgesinden tekrar yer üstü kara hattı olarak yüzeye çıkmaktadır. Hattın güzergâhı incelendiğinde; Türk Akımın Karadeniz'de esas itibariyle Türkiye ve Rusya karasularını ve Münhasır Ekonomik Bölgelerini kat ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Türk Akımın deniz hukuku açısından sorunlu bir durumu söz konusu değildir.

Önemli uzunluktaki bölümü deniz altında olan Türk Akım doğal gaz boru hattının deniz altında kat ettiği uzunluk 930 km olup 700 km.si Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölgesi'nden geçmektedir. Boru hattı İstanbul'dan yaklaşık 100 km uzakta olan Trakya'daki Kıyıköy'den karaya bağlanmakta ve yüzeyden Lüleburgaz'daki doğal gaz ağı ile birleşmektedir.

Şekil 1 Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı ve Özellikleri [3]

Türk Akımın, deniz altında en derin döşeme yeri yaklaşık 2200 m mertebesinde olup genel olarak 2 km derinlikte döşenmiş bulunmaktadır. Kullanılan borular, üzerindeki su basıncına dayanabilecek niteliğe sahip olacak şekilde imal edilmişlerdir. Boruların her biri 81 cm çapında, 3,9 cm çeper kalınlığında ve 12 m uzunluğunda olup söz konusu bu boruların birbirlerine bağlanarak hattın döşenmesi gerçeklenmiştir ve tek bir borunun ağırlığı 9 ton kadardır [3]. Bu bakımdan Türk Akım, aynı zamanda önemli bir mühendislik deneyimi sergilemektedir.

Döşenen iki hattın toplam deniz altı boru hattı uzunluğu 1860 km kadar olmaktadır. Bir başka deyişle, 150 bin kadar borunun deniz altına indirilerek döşenmesi gerçeklenmiştir. Türk Akımın deniz altı döşeme inşası günde ortalama 4 km mertebesinde gerçeklenmiştir. Belirtilen bu boru döşeme parametreleriyle mühendislik açıdan son derece önemli bir proje niteliği taşımaktadır.

Türk Akımın borularının döşenmesi için dünyanın bu konudaki en büyük gemisi olan Pioneering Sprit'den yararlanılmıştır. Söz konusu geminin uzunluğu 477 m ve genişliği ise 124 m.dir. Borular geminin güvertesinde birleştirilmiş ve her birleşim yerinin kalite kontrol uygulanarak özel bir koruyucu ile kaplandıktan sonra deniz dibine döşenmiştir. Bu açıdan da deniz altı döşemesi için başarılı bir mühendislik uygulamasını oluşturmuştur.

Türk Akım, ekonomik açıdan değerlendirildiğinde 7 Milyar US Dolar mertebesinde bir yatırımı ifade etmektedir ve 13500 kişinin istihdamı ile hayata geçirilmiştir [3]. Her iki hat da devreye alındığında yılda 31,5 Milyar m^3 doğal gaz taşıma kapasitesine ulaşacağı beklenmektedir.

Birinci hattın doğal gaz taşıma kapasitesi 15,75 Milyar m^3 olup Türkiye'nin gereksinimini karşılamak üzere 2020'nin başından beri kullanılabilmektedir. İkinci hat ile doğal gaz Avrupa'ya taşınacaktır.

Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattının Yapım Aşamaları

Türk Akım Projesinin önerisi Rusya devlet başkanı Vladimir Putin tarafından **Türkiye**'ye **1** Aralık 2014 tarihinde yaptığı devlet ziyareti sırasında yapılmıştır. O tarihe kadar Rusya'nın Karadeniz'i doğu-batı ekseninde geçen bir boru hattı bulunmaktaydı. "Güney Akımı" adı verilen bir proje planlanmaktaydı. Bu proje ile Rusya ile Bulgaristan arasında doğal gaz hattı bağlantısı sağlanması hesideflenmekteydi. Ancak, Avrupa Birliği'ne (AB'ye) girmiş olan Bulgaristan'ın, (AB'nin baskıları sonucu) Parlementosu projeyi iptal etmesiyle Rusya tarafından döşenmeye başlanmış olan 2014 yılında proje yarım kalmıştır. Rusya Devlet Başkanı'nın önerisiyle Türk Akım projesi kabul görmüştür, 10 Ekim 2016 tarihinde ise iki ülke arasında Hükümetlerarası bir Anlaşma imzalanmış ve proje 24 Aralık 2016 tarih ve 29928 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla resmiyet kazanmıştır.

Türk Akım'ın yapımına Mayıs 2017'de başlanmış ve Projenin Karadeniz geçişine ilişkin inşaatı 19 Kasım 2018'de tamamlanmıştır. Karada yürütülen Alım Terminali ve boru hatları yapım çalışmalarının bitirilmesiyle, hattın açılışı 8 Ocak 2020 tarihinde gerçeklenmiştir.

Türk Akımın Enerji-Politik Değerlendirmesi

Türk Akım, enerji politik açıdan ele alındığında farklı yönlerden değer taşıdığı görülmektedir. Bir başka deyişle, Türkiye için, Rusya için ve 2. hattan doğal gaz alacak Avrupa ülkeleri için ve Avrupa Birliği için ortak stratejik yönler olmakla beraber, söz konusu her ülke için ayrı ve farklı açılardan da stratejik önem ifade etmektedir. Ortak husus; Türk Akım'ın doğal gaz gereksinimine hizmet eden önemli bir seçenek oluşturduğudur. Ancak her ülke için ifade ettiği anlam, ortak hedefin ötesinde değer taşıyor olmasıdır. Bu nedenle burada, ilgili ülkeler için Türk Akım'ın önemi ayrı ayrı ele alınıp incelenmesi benimsenmiştir.

Öncelikle, Türkiye enerji-politiği açısından konuya yaklaşırsak; Türk Akım, Türkiye için iki farklı temel açıdan önem taşımaktadır [2]. Birincisi, Türkiye'nin, Türk Akımın ilk hattından kendi ihtiyacı olan doğal gazın karşılanması ile doğal gaz teminine yönelik bir hatta sahip olmuş olmaktadır. Bir başka deyişle, azaltılmaya çalışılsa da önemli miktarlara çıkmış olan doğal gaz gereksinimine önemli bir katkı sağlamış olmaktadır.

Burada başka bir husus; Şekil 2'den de görüldüğü üzere Türkiye'nin daha önce çekilmiş olan Mavi Akım'a bir yedeklilik hattı oluşturuyor olmasıdır. Her ne kadar her ikisi de Rusya'dan direkt beslenen hatlar olsa da bu iki farklı hat, Rusya içindeki değişik hatlardan desteklenmektedir. Türk Akım Anapa'ya, Mavi Akım Djubga'ya bağlantılıdır. Böylelikle, enerji politikaları açısından önemli olan yedeklilik ilkesi bağlamında yeni bir seçenek oluşturmuş olmaktadır.

Öte yandan, her ne kadar Rusya'ya bağımlılığın artması söz konusu olmakla beraber enerji politik planlamalar açısından yurt içi dağıtım bağlamında Orta Anadolu ve Başkent bölgesi esas itibariyle Mavi Akım'dan beslenirken Türkiye'nin en çok enerjiye gereksinim duyan Batı bölgesi dolayısıyla Marmara bölgesi Türk Akım'dan besleniyor olacaktır. Hatlardan birindeki olabilecek bir aksama, diğeri ile desteklenebilecektir. Bu şekilde, Ukrayna olayları nedeniyle Ukrayna bağlantılı olarak AB ülkeleri üzerinden "Batı Hattı" olarak nitelenen hat ile alınan doğal gaz da yedeklenmiş olmaktadır.

Ayrıca, bilindiği üzere, ABD 4 Kasım 2018 tarihi itibariyle İran'a uygulamaya koyduğu ambargo kapsamında Türkiye için "Doğu Hattı" olarak nitelenen hattan ve dolayısıyla) İran'dan doğal gaz alamama riski ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin doğal gaz teminine ilişkin İran'dan aldığı doğal gazın yedeklenmesi de yapılmış olmaktadır. İran'dan yılda 10 milyar m^3 kadar doğal gaz almakta olan Türkiye için, Türk Akım gerçekten iyi bir seçenek oluşturmaktadır.

Son olarak, Türkiye'nin Karadeniz'de kendi Münhasır Ekonomik Bölgesinde yer alan Sakarya sondaj bölgesinde 320 milyar m^3 doğal.gaz bulduğu 24 Ağustos 2020 tarihinde açıklanmıştır. Bu Türkiye için hayli önemli olup, aynı sahadan yapılacak ileri çalışmalarla çok daha fazla rezerv bulunabileceği ifade edilmektedir. Deniz sahasında doğal gazın karaya taşınması bu projenin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Söz konusu bu doğal gazın taşınmasında Türk Akım deneyimi önem taşımaktadır ve Rusya ile işbirliğine gidilmesi halinde farklı seçeneklerin de gündeme gelebilmesi olasıdır.

Türk Akımın, Türkiye açısından öne çıkaracağı ikinci temel konu; Türk Akımın ikinci hattı üzerinden Güneydoğu ve Güney Avrupa'ya taşınacak doğal gaz olmaktadır. Söz konusu bu ikinci hat Türkiye'nin 2023 hedefleri arasında yer alan "Enerji Terminali" ülke olma veya "Enerji Merkezi" ülke olma amacına hizmet eden bir hamledir. Bu durum son derece önemlidir [5].

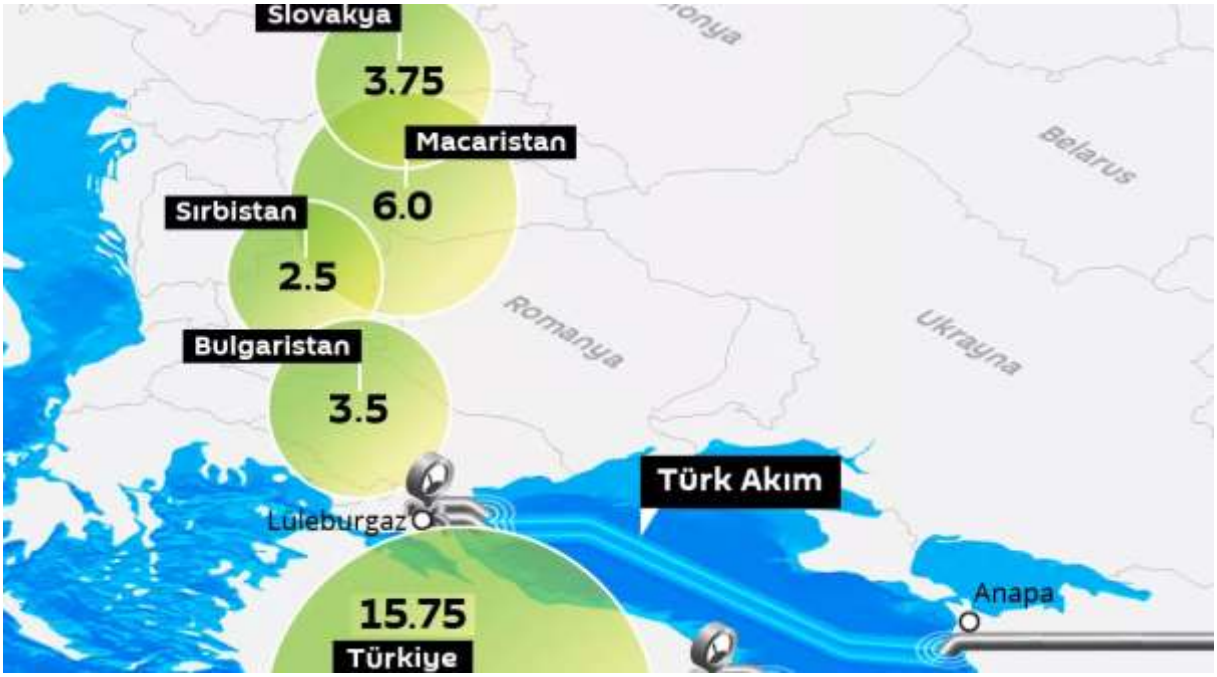
Türk Akım projesiyle Rus doğalgazı ilk kez Türkiye üzerinden geçerek Avrupa'ya ulaşacak olmaktadır. Türkiye Rusya'dan Batı Terminali bağlamında Ukrayna üzerinden gelen hattan ve Mavi Akım ile doğrudan Rusya'dan Rus doğal gazını günümüze kadar almıştır. Ancak, aldığı doğal gazı kendi gereksimi için kullanmak üzere almaktadır. İlk kez Türk Akım projesiyle Rus doğal gazının pazarlanmasında terminal ülke olarak rol alacaktır. Böylelikle, Türkiye jeopolitiği bağlamında önem kazanmanın yanı sıra ekonomik açıdan da fayda sağlayacaktır. Bu da projenin Türkiye açısından ayrı bir veçhesini oluşturmaktadır.

Türk Akım'ın ikinci hattından taşınacak doğal gazın Türkiye'den sonra Yunanistan ve Balkan ülkelerine yönlenmesi planlanmıştır. Yunanistan, başlangıçta Türk Akım'ın alıcısı olabileceğini açıklamış olmasına karşın, Doğu Akdeniz sorunundan sonra durum netliğini kaybetmiş görünmektedir. Yunanistan üzerinden geçmesi durumunda, Türk Akımın Balkanlara yönlenmesine ilişkin bir olası güzergâh Şekil 2'de görülmektedir [2]. Şimdilik, Batı Trakya'ya doğal gaz verilmektedir

Şekil 2 Türk Akımı İkinci Hattının Yunanistan Üzerinden Olması Halindeki Olası Güzergâhı

Türk Akımın Yunanistan'dan geçmesi seçeneğinin gündemden kalkması durumunda, Bulgaristan Türk Akım'dan doğal gaz alabileceğini zaten bildirmiş bulunmaktadır. Bulgaristan'dan sonra boru hattının devam ederek doğal gazın Sırbistan, Macaristan ve Slovakya'ya ulaşması mümkündür ve konuya ilişkin görüşmeler yapılmaktadır. Hatta gazın Avusturya'ya ulaşması da söz konusu olabilir. Bu durum, Türkiye'nin (tabii Rusya ile birlikte) Balkanlarda etkinliğinin artacağı anlamına gelmektedir. Şekil 3'de Türk Akımın ikinci hattının Bulgaristan üzerinden olası güzergâhı ve ulaştırabileceği doğal gaz miktarları görülmektedir.

Şekil 3 Türk Akımın İkinci Hattının Olası Güzergahı Ve Ulaştıracağı Doğal Gaz Miktarları [6]

Durum, Avrupa Birliği açısından ele alınırsa, Avrupa Birliği için doğal gaz temini için yeni bir tedarik hattı hayata geçiriliyor olmaktadır. Bu hat esas itibariyle Ukrayna üzerinden Avrupa'yı besleyen hatta alternatif olmuş olmaktadır. Ayrıca Kuzey Akım 2 ile Almanya'ya ulaşan ve Avrupa'ya dağıtılması düşünülen doğal gaz hattı için de bir alternatif oluşturacaktır. Her ne kadar her üç hat için de doğal gazın kaynak ülkesi Rusya olmaktaysa da farklı hatlarla yedeklilik ilkesine uygun olarak AB tarafından alınıyor olması enerji tedarik güvenliği açısından önemli olacaktır.

Rusya açısından, Türk Akım enerji-politik açıdan değerlendirilmek istenirse; Türk Akım'ın birinci hattı ile Türkiye'nin doğal gaz tedarikine ilişkin yeni bir hat açılmış olmaktadır. Bu durum Rusya açısından bakıldığında, Orta Doğu'nun önemli bir doğal gaz müşterisi olan (ve OECD ülkeleri içinde en çok doğal gaz tüketen 10. ülke durumundaki) Türkiye pazarındaki yerini pekiştirdiği anlamına gelmektedir. Bu husus, Türkiye-Rusya ilişkilerinde farklı konular için de bir alt yapı oluşturabileceğini düşündürmektedir.

Türk Akımın ikinci hattının Rusya açısından önemi daha büyüktür. Söz konusu hattan doğal gaz akışının sağlanmasıyla birlikte Rusya'nın Ukrayna ve Avusturya terminalliğinde Avrupa'ya pazarladığı doğal gazın önem fonksiyonu azalacaktır. Bir başka deyişle, Ukrayna'nın ve terminal ülkelerin enerji tedarik güvenliği bağlamındaki konumları zayıflayacaktır Dolayısıyla, Rusya Ukrayna üzerinden olmadan da doğal gazını Avrupa'ya ulaştırabilmesi mümkün olacaktır. . Bu husus, Ukrayna ile sorunlar yaşayan Rusya için stratejik önem taşımaktadır.

Türk Akım 2 üzerinden doğal gaz alması olası ülkeler açısından konu ele alındığında; Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Macaristan, Slovakya ve de eklenebilecek Balkan ülkelerinin artış trendindeki kendi gereksinimleri olan doğal gazı farklı bir perspektiften temin ediyor olacaklardır. Kendileri açısından yedeklilik ilkesi ile enerji güvenliği bağlamında daha güvenilir şartlarla doğal gazın tedarikini sağlamaları mümkün olmuş olacaktır. Söz konusu bu ülkelerin enerji güvenliği bakımından daha rasyonel hareket edebilecekleri beklenebilir.

Bunlardan ayrı olarak, bir de Türk Akım ile doğal gaz alım-satımı ile doğrudan ilgili olmadığı halde Türk Akım projesine ve özellikle de Türk Akım-2 hattına müdahil olmak isteyenler bulunmaktadır. Bunlarda en önemlisi ABD'dir. Bilindiği üzere ABD son yıllarda, bulduğu ve çıkarttığı kaya gazı rezervlerini, Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) olarak) dünyaya pazarlama yönünde atılımlar yapmaktadır. Bir başka deyişle, dünya doğal gaz piyasasında kendine yer açmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, Rusya'nın yeni doğal gaz hatlarının hayata geçirmesini istememektedir. Bu bağlamda Türk Akımı-II'ye karşı çıkmaktadır. Zira doğal gaz gereksinimi büyük olan Avrupa ülkelerine (pahalı da olsa) kendi kaya gazını satmak istemektedir. Keza, Kuzey Akım II'ye de bu bağlamda Türk Akım-II'ye karşı çıktığı gibi karşı çıkmakta ve engelleme yönünde söylemlerini açıkça dile getirmektedir.

Öte yandan, Ukrayna'dan gelen Rus doğal gazının AB içinde dağılımı konusunda terminal ülke durumunda olan Avusturya da Türk Akım-II projesinin hayata geçirilmesine sıcak bakmamaktadır. Zira kendi etkinliğinin azalabileceğini değerlendirmektedir. Nitekim Türkiye'ye farklı konularda karşı tavırlar sergilemektedir.

Sonuç

Açıklananlar doğrultusunda anlaşıldığı üzere, Türk Akım'ın enerji-politik kapsamda stratejik önemi hemen kendini göstermektedir. Burada şunu açık olarak belirtmek gerekir ki; Türk Akımı projesi, artık bir doğal gaz iletim hattı projesi olmaktan çok daha öte bir nitelik taşımaktadır. Dünyada giderek artan enerji rekabetinde dengeleri değiştirebilecek bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Bu bağlamda, konu sadece enerji-politik değil, dünya siyasetini düzenlenmesinde ve Türkiye jeopolitiğinin giderek etkinleşmesinde önemli rol oynayabilecek evsaf ta görülebilir.

Öz olarak belirtilmek istenirse; Türk Akımı, Türkiye'nin hem iç ve hem de dış enerji politiğini kuvvetle etkileyebilecek özelliğe sahip bulunmaktadır. Önümüzdeki zaman sürecinde de bu etkileme özelliğinin, kendini daha net olarak göstermesi beklenmelidir. Bir başka deyişle, Türk Akım projesi; Türkiye'nin bölgede, hatta dünyadaki önemini giderek arttıracak boyuttadır denebilir.

Kaynaklar

1. E. Deli, A.B. Tuğrul, "LNG Prosesi İncelemesi ve Değerlendirmesi, 19. Uluslararası Enerji ve Çevre Konferansı ICCI-2013, İstanbul, 24-26 Nisan 2013 CD Bildiri Kitabı, s: 54-57.
2. A.B. Tuğrul, "Türk Akım İçin Enerji Politik Yorumlama" Euro Newsport, Ocak-Şubat 2019, Sayı: 83, s: 28-32.
3. https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/deniz-altinda-dev-dogal-gaz-koprusu-2780278 19.11.2018
4. Sputnik, Türk Akımı Boru Hattını Döşeyen Dev: Pioneering Sprit, 2018.
5. Orta Vadeli Program, 16.09.2009 tarihli Resmi Gazete.
6. Sputnik, Türk Akım Doğal Gaz Boru Hattı, 09.01.2020.

FOREIGN EXCHANGE RESERVE MANAGEMENT PHENOMENON IN TURKEY AND THE EVALUATION OF SYSTEMIC DEVIATIONS AFTER 2015

Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER
Prof. Dr., Public Finance Department, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Bandirma Onyedi Eylul University, 10200-TURKEY
ORCID ID: 0000-0001-5313-246X

ABSTRACT

Foreign exchange reserve management of countries is an important management phenomenon, especially for developing countries' national currency and foreign exchange system applications. We aimed to address the structural deflections and the impact of these deviations on the results of Turkey's foreign exchange management as an emerging phenomenon in this study for the years after 2015. Considering the changes in the liquidity margins experienced in Turkey after 2015, the dynamics of the foreign exchange reserves management process is monitored by the change of application priorities. In this respect, it is necessary to consider the management of foreign exchange reserves together with the risks of liquidity processes as well as market risks and Central Bank-based credit risks. Therefore, differentiation in the years after the 2015 results of the effects of exchange reserves in Turkey, has put forth that the differentiation of the structural kind of process that is used by the foreign reserve process. However, as related to the results the exchange rate often changes is the fact, as the main justification for interventions aimed at controlling the market value of the exchange rate, depending on the foreign exchange changes in Turkey, put forth to be revealed. In this context, it is understood that the requirements for these reasons to be compatible with cyclical changes represent the main interventionist conditions of foreign exchange reserve management after 2015. On the other hand, mainly after 2015 by the Central Bank of the Republic of Turkey in Turkey's foreign exchange risk management, *the Operational Risk Management* for execution has been highlighted as the dominant factor related to monetary policies. And also undoubtedly, *the Operational Risk Management*, on the other hand, with its structure aimed at controlling foreign exchange reserves, also reveals meaningful criteria and measurement values for risk measurements.

Key Words: Liquidity Risks, Foreign Exchange Management, Operational Risks, The Central Bank of The Republic of Turkey.

JEL Codes: E51, E58, E63.

1. INTRODUCTION

Institutionally, foreign exchange centers consist of the central bank's gross foreign exchange reserves, which are the sum of foreign currency-denominated banknotes held and controlled by a country's central bank and the sum of the monetary values in foreign currency held in foreign financial institutions. Institutionally, the location of gold foreign exchange reserves is strategically excluded from foreign exchange reserve management. The foreign exchange reserves management and implementation in Turkey have revealed in some important handicap after the global financial crisis in 2009 in which it was experienced as intended to revise the exchange implementations dynamics. Within the scope of these contradictions, undoubtedly, the most discussed issue has been the effectiveness of foreign exchange management and control policies. After especially 2015, the increasing foreign exchange of systemic risk in Turkey is one of the most important reasons for this issue, and thus the institutional economic-fiscal approaches have focused on fiscal management effects through foreign exchange

practicing. The most important structural position of foreign exchange reserve management is undoubtedly shaped via the exchange rate regime policies implemented by the relevant country. The exchange rate policy preferred by the country is directly related to the foreign exchange reserve limits of the relevant country. exchange rate forming the basis for the foreign exchange reserve management policies in Turkey prefer, undergone changes since the early 1980s and the fixed exchange rate system implemented before the year 1980, the Central Bank has been subject to frequent intervention. Even if after that switch to the floating-flexible exchange rate system, from 24th January 1980 Decisions, Turkey in 1980 and the Central Bank intervention to protect the exchange rate regime policy exchange between 2000 can be regarded as open a floating exchange rate regime. But after experiencing the 2001 financial crisis, foreign exchange control policies likely to result in more significant changes, it is possible to say that Turkey is significantly more flexible exchange rate regime is a floating-enter the application process (Görmez and Yılmaz, 2007: 292).

The fixed exchange rate policy, which also means abandoning convertibility in order to protect foreign exchange reserves, brought a management chain regarding the strict rules of foreign exchange reserve management until 2001. As the transition to the floating-flexible exchange rate system in 2001, it was desired to ensure national convertibility, and the flexible exchange rate system was aimed to achieve the balance of capital targets for the markets. Undoubtedly, in the flexible-floating exchange rate regime, the analyze of level of influence of foreign exchange supply and demand in the markets is also the primary objective of the national foreign exchange reserve management. In this respect, it is necessary to determine the priority objectives for foreign exchange reserve management under the flexible-floating exchange rate system after 2001 (Ağcaer, 2003: 34). One of the primary goals of these aims is, without a doubt, to ensure the target capital mobility in the markets and to put forth a structural support infrastructure in the globalization process. In other words, an international different country, as an international market, for their securities purchases in Turkey is to desire ensuring unconstrained as managerial ability to form a global process. Another is to be accepted, and ensure the level of change and acceptance of the national currency at the global level with the administrative infrastructure of the flexible exchange rate system as relating the national country. The international acceptance and level of convertibility in this sense reveal the central managerial impact scale of foreign exchange reserve controls under the commitment of the Central Bank. On the other hand, this central structural position means the managerial control of free foreign exchange purchases and sales in the market, and also refers to the management objectives of the foreign exchange reserve management as market liquidities. Another important level of impact of foreign exchange reserve management after 2015 is related to the risks to arise from international debts borrowed in foreign currency.

2. STRUCTURAL DYNAMICS OF THE FOREIGN EXCHANGE RESERVE MANAGEMENT AND ITS OBJECTIVES IN TURKEY

Although foreign exchange reserve management includes the common general objectives of the structural foreign exchange liquidity control mechanism established, it is observed that the foreign exchange reserve management of the countries has cyclical different foreign exchange reserve management priorities as a result of the different economic and financial conditions. In terms of the general government, foreign exchange reserve management is based on the transactional integrity and balances between transactions and targets between international foreign investment transactions and the foreign exchange management department under the Central Bank. This structural flow, on the other hand, reveals the objectives as well as the foreign exchange reserve dynamics. Besides, reserve management takes place in the process as

a management strategy that covers both financial and non-financial issues and reveals the global position and level of global foreign exchange risk management (Brown, 2001: 402).

2.1. The Based on Institutionally Dynamics Flow of Foreign Exchange Management Process and Its Structural Interaction

The most important actor in the institutional functioning of the foreign exchange reserve management process is undoubtedly the Central Banks, which form the monetary-institutional basis of the respective countries. In this respect, the structural interaction of institutional dynamics makes sense with the effectiveness of exchange rate policies shaped by monetary policies are. On the other hand, the close relationship of the effects of external borrowing on the balance of payments with the exchange rate policy is also addressed with corporate risk strategies as well as the preferred corporate exchange rate applications. Therefore, the infrastructure of a foreign exchange reserve management regarding the management of foreign exchange and gold stocks creates a corporate efficiency margin -positive or negative- in line with the exchange-balance mechanisms in the relevant country's foreign exchange markets. It can be said that external factors that affect local foreign exchange markets from foreign-global markets provide the reasons for strategic intervention in the markets to the central banks of the country or countries related to the transaction costs they create on local markets (Archer, 2005: 45).

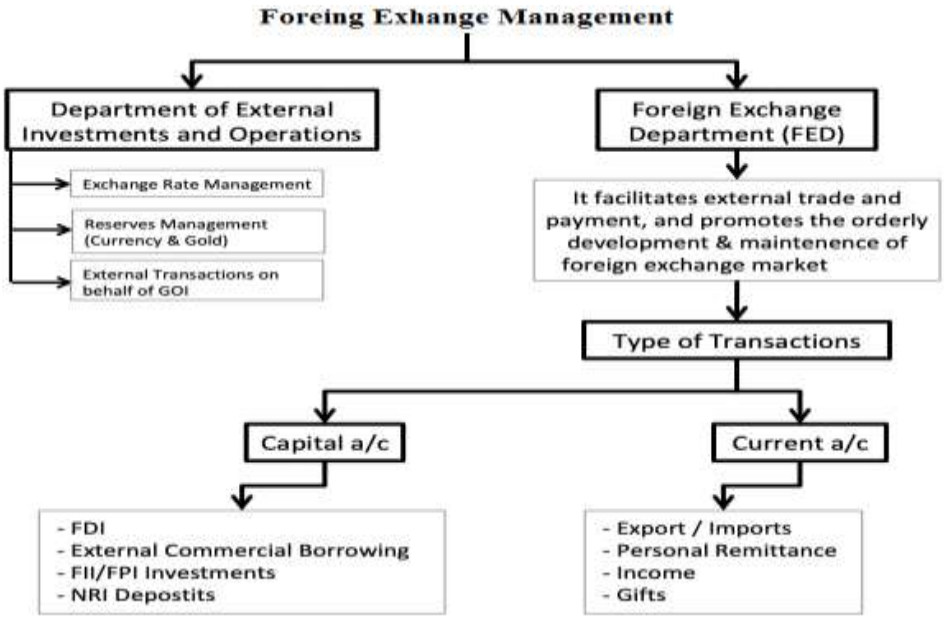
Undoubtedly, these interventions are policies that include structural revisions related to the adoption of corporate governance dynamics in local foreign exchange markets, especially in underdeveloped countries where local foreign exchange markets do not create a stable balance. The foreign exchange reserve management also reveals the real position of the international exchange rate in a process in which the adjustment of exchange rates and especially the flexible exchange rate system is used in practice. This management flow, which reveals the dynamics of understanding the relationship between the national currency and national gold stock of foreign exchange reserve management, also is to means analyses the significance of foreign trade and balance of payments. In this context, it can be said that foreign exchange reserve management effects-aims a management activity in terms of its relationship with national currency reserves within the scope of foreign investments and transactions (Jacque, 1981: 92-93).

At this stage, as an institutional, Turkey in foreign exchange reserves management policies of the Central Bank of the Republic of Turkey is seen as carried out under the three principles:

- The first of these is the principle of ***Protection of Capital***. The most important reason for this principle is that foreign exchange reserves should be seen as a national financial asset and the exchange rate relationship with the national currency should be requirement kept away from the depreciation of the principal (Rule, 2015: 13).
- The second is the ***Liquidity Principle***. The ability to offer foreign currency reserves to the markets as local currency or to be sold as foreign currency at any time provides an important liquidity advantage, and this transactional phenomenon for the markets can create a significant liquidity stabilizer effect on the excessive volatility of market prices (IMF, 2009: 30).
- The third is the ***Return-Value Principle***. Considering that the return of the local currency through funds is affected from the exchange rate control variability, it is inevitable that the protection of the national currency needs a process dependent on exchange rates stability. In this respect, institutional interventions are policies focused on establishing a return-savings balance between exchange rate-dependent market returns and principal returns, and

as related to foreign exchange reserve management, they aim to realize the results of these policies in the concerned process (TCMB, 2020).

Figure 1 below is meaningful in terms of showing the structural dynamics between foreign exchange reserve management and international investment and transactions:

Source: Getmonetrich (2020), *Functions of RBI (Reserve Bank of India),* https://getmoneyrich.com/functions-of-reserve-bank-of-india/ (Accessed 06.052020).

Figure 1. The General Management Flowing of Foreign Exchange Management based on Central Bank Management

Foreign exchange reserve management reveals a process that primarily includes exchange rate control policies. Countries, especially developing countries, are obliged to consider a process that takes into account national gold stocks as well as national money supply liquidities in regulating exchange rates as the primary dynamics of foreign exchange reserve management. In other words, countries aim to make the foreign exchange reserve controls process effective through the balance policies they aim between their foreign exchange reserves and active monetary-financial values in terms of international investment and financial transactions. The equilibrium position of these control mechanisms in Turkey foreign trade and payments is seen that aims to provide a holistic fiscal balance process related to the financial framework they created in dynamic transaction equilibrium. As observed in Figure 1, the exchange control policy in Turkey that exchange reserves are taken into account foreign exchange rate policy and capital management of export-import ratio with external commercial borrowings of the current monetary value is understood to be based (Kılcı, 2019: 580).

Another critical issue that should be emphasized here is that foreign exchange reserve management is not driven by a treasury-dominated accounting control function, but run by the public decision-making process that follows the effects of periodic changes. But, the structure of public decisions that encourages the control process would be also increased its dependence on the practices of exchange rate policies based on global changes. Therefore, the exchange rate is shaped as the relative price of the financial values or currencies of national business units targeting international investments in local market practices. In this respect, foreign exchange reserve management and exchange rate control take place in the process as a set of strategic

decisions for businesses and investments within the scope of functional national expertise, as seen on the Figure1. This phenomenon, which also expresses greater dependence on exchange rate values in achieving the desired level of global business and investment efficiency, also means a central foreign exchange reserve management process, in which the control effect it creates on foreign exchange markets increases. In other words, exchange rate changes and the position of exchange rate performance play a key role in measuring foreign exchange reserve management performance and present an important perspective for global markets (BIS, 2013: 9).

2.2. The Institutional Systemic Reserve Distribution in Foreign Exchange Reserve Management and Its Objectives after 2015

Institutionally systemic objectives emphasize a structure in which the intended values under the title of Reserve Tranche Position are accounted grossly and institutional effectiveness is measured by considering them in different hierarchical structures. Turkey also covered by the Central Bank of the Republic of Turkey will provide institutional coordination, but there may be mentioned corporate integrity a whole purpose. On the other hand, as in our country, the existence of a multi-layered hierarchical infrastructure carried out by Market Operations -or interventions- units reveals a structure in which the institutional objectives of foreign exchange reserve management are outlined (Cangöz, et al., 2019: 8).

This structure, in the corporate risk tolerance in Turkey, is a structure set forth in the application and control processing center found the place in practice carried out by the Central Bank is also conducting a process in which all local transactions (TCMB, 2018: 3-4). In this context, to the institutional Central Bank of Turkey (CBRT), it may be mentioned the three-stage hierarchical structure. The Bank Board, which has the authority to audit and make decisions as to the highest decision-making body, is the primary senior management unit where corporate objectives are also clarified. At the same time, the Board, which manages the process in which the decisions of the *Foreign Exchange Risk Management and Investment Committee* are effective, reveals the objectives and responsibilities of the *General Directorate of Markets*.

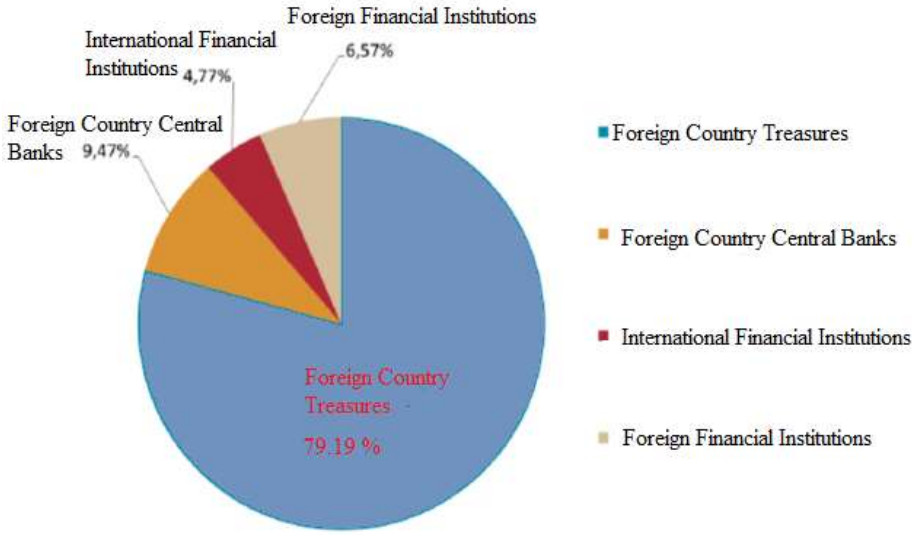
As the second hierarchical structure, the process that includes the decisions made by the Chairman of the Management Committee and the CBRT reveals a meaningful set of corporate objectives. This process, which includes foreign exchange reserve management models, refers to a structure that reveals institutional constraints as well as institutional purposes. Finally, the third stage is the implementation process of foreign exchange reserve management and the identification of risks and possible sources of the foreign exchange reserve management. Determination of corporate risk tolerances in accordance with corporate objectives, evaluation of risk measurements, and effective controls are also the subjects of this last phase. At this stage, accountability regarding the management of foreign exchange reserves in Turkey and the provision of international accounting standards as register-priority corporate goals come to the fore (TCMB, 2018: 4). Regarding foreign currency reserve management within the framework of the institutional structure, CBRT aims to objectives that put forth the foreign exchange reserve management, which targets monetary policies stability, below:

- Establishing a stable monetary policy, primarily to ensure domestic and foreign trust in monetary-exchange policies, and to bring the institutional infrastructure that supports these policies to the target corporate management process (CBRT, 2019: 2).
- Creating an account reserve for all possible foreign exchange-based payments, including foreign debt payments at the current exchange rate, and to support this foreign currency limits position with foreign exchange precaution reserve accounts (CBRT, 2019: 8).

- Especially after possible global crises, to establish foreign exchange reserve limits that are strong enough to support all possible foreign exchange open positions, and to introduce the required policies to ensure financial stability with these limits (Arabacı, 2106: 45).
- Establishing national trust, especially in international markets, and in domestic markets, and increasing the international confidence scale in the convertibility of the international currency in TL by supporting it with exchange rate policies. In this process, aims institutionally support the positive sectoral effects of foreign trade transactions on domestic markets with monetary policies and to ensure a stable fiscal ground. In addition, to ensure the implementation of optimal risk management strategies with low-risk financial instruments in the use of national domestic-internal investment instruments, which support the national monetary policy stability via foreign exchange reserve management (Ghosh, 2016: 147).

In this respect, foreign exchange reserves management, in terms of Turkey, especially after 2015, via monetary policy management for the managerial control of the created political is a mechanism of the process towards further controlling liquidity increases. Therefore, these objectives are important in understanding the result relations of the foreign exchange reserve management with market conditions and expectations especially after 2015 both rational monetary liquidity policies and foreign exchange reserve management effects. As is the case with its general effects all over the world, it is possible to handle the liquidity risk dynamics as follows for Turkey too (Barnhill and Schumacher, 2011: 10-11). First of all, it should be emphasized that financial and economic environment dynamics have a direct impact on liquidity in this process. Responsible for monetary operations in Turkey Central Bank contains like liquidity transaction volume including this is the case for the economic objectives set forth in the process where other monetary policy tools. On the other hand, taken together with the process by which this modeling corporate borrowing for credit policy, especially in Turkey creates a significant liquidity risk via foreign exchange reserve management directly affecting constitute a significant monetary position. Certainly, interest rates in the corresponding period in Turkey, foreign exchange rates, prices, and market demand for investment in the real estate market and other macroeconomic variables such as employment also appear to have directly affected the post-2015 national currency liquidity.

This assumed responsibility for the Central Bank of the Republic of Turkey intended to the foreign exchange reserves is important and meaningful in terms of the effectiveness of policies. Another important structural position of foreign exchange reserve control policies is that the reserve control policies, for which the liquidity control process is a priority with the exchange rate policies, required also to be in line with the Treasury borrowing strategies via the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). In this regard, the Central Bank of Republic of Turkey (CBRT) foreign exchange determination of reserve management strategy is to establish a balance between the treasury and foreign borrowing strategies of relating to foreign debt payments and inter-exchange controls for foreign markets should aim to provide on the ground that balance. On the other hand, CBRT institutional distribution of the available reserves for the purpose set forth by the corporate management of foreign exchange reserves in Turkey is also important. This distribution is an institutional as well as a sectoral distribution and is meaningful in terms of showing the international distribution of CBRT's foreign exchange reserves. In particular, the financial values in foreign currency held by the treasury of foreign countries for CBRT occupy an important place proportionally, and this fact determinant for institutional objectives. Graph 1 shows the distribution of CBRT as the international institutional portfolio below:

Source: TCMB (2017), *Finansal Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu,* İstanbul: DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş., 31 Aralık 2017, p. 23; TCMB (2018), *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Döviz Rezerv Yönetimi,* Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2018.

Graphic 1. Distribution of Foreign Exchange Reserve Assets Based on Financial Institutions

At the institutional level, the CBRT's foreign exchange reserves mainly consist of the accounts opened by the Central Banks of foreign countries and the foreign exchange values deposited by these countries as a result of their Treasury transactions. It is understood that the sum of these two foreign currency accounts constitutes approximately 89 percent of the CBRT's foreign exchange reserves. Graphic 1 is significantly put forth the institutional distribution case that expresses the management of foreign exchange reserves in Turkey intended for meaningful corporate purposes. It can be said that approximately 10 percent of the contribution of foreign countries and international financial treasure and institutions to the CBRT reserves is effective in determining international standards for the institutional purposes of corporate transactions. This is why, in the national financial system, reaching international standards by taking stabilizing measures regarding the foreign exchange markets is the primary goal including companies' goals in Turkey (Parlak and İlhan, 2016: 4).

Undoubtedly, another important purpose of foreign exchange reserve management is to examine the changes in international financial markets in terms of national results in institutional monitoring of financial markets. At this point, it is necessary to emphasize credit risk policies in terms of institutional purposes for the CBRT in ensuring foreign exchange reserve management. Because, especially for developing countries, it is seen that foreign exchange-dependent investments in the foreign exchange reserve management process are often an important cause of the crisis and directly affect the secondary foreign exchange markets. At this stage, controlling the external fund requirement that will arise in the process of securing foreign exchange reserves funded by the treasury of the developed countries in the CBRT accounts constitutes a very important institutional criterion of the foreign exchange reserve management.

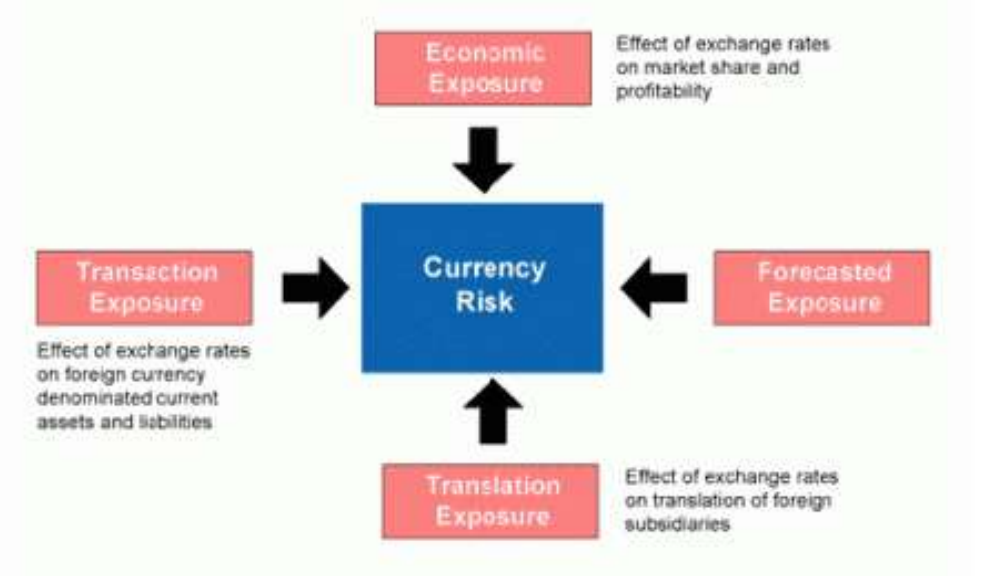
3. SYSTEMIC RISK FACTORS INTENDED TO THE FOREIGN EXCHANGE RESERVE MANAGEMENT IN TURKEY AND DETERMINATIONS-ARGUMENTS' IN THE PROCESS

On the other hand, since exchange rates are an interface for global transactions, the effectiveness of foreign exchange reserve management is more meaningful based on national monetary policies intended to ensuring exchange rate stability owing to transaction units in different countries being considered a type of exchange in the developing countries like Turkey especially. Again, in this process, it is important for developing countries to determine performance targets on the basis of budget and treasury transactions and to ensure that these targets are in line with foreign exchange reserve policies. In addition, this situation reveals a process in which the effects of financial markets in local and global environments are also prominent, which also affect foreign exchange transaction costs (Hekman, 1991: 5-6). Because, there are exchange rate costs continuously related to the differences between local foreign exchange prices and global effective foreign exchange demand as related to global exchange transaction. Therefore, the structure of these costs directly affecting the use of local foreign exchange is shaped by the functional efficiency of foreign exchange reserve management and the functional efficiency of central corporate foreign exchange deposit accounts limits within the scope of national monetary policies as considering current monetary policies. These costs, on the other hand, are these costs that are aimed to be overcome with the possible positive effects of the balance sheet of external payments (Hekman, 1991: 9). However, these costs mainly to the negative impact that it creates on the institutional local-currency deposits in emerging countries such as Turkey is to be always considered to make a fiscal twin-deficits cost. In this context, it is possible to briefly list the systemic risk factors related to foreign exchange reserve management as follows:

- ✓ **Short-term Risks in the Monetary Change Process:** The possible risks caused by monetary changes are generally due to mutual monetary exchange transactions determined according to maturity periods. The fact that short-term monetary exchange businesses are more open to speculative gains puts more emphasis on specific risk factors of foreign exchange reserve management. Frequent use of forward foreign exchange transactions in Turkey, also a possible in the considered limits although the possibility of avoiding these risks can be resulted in the falling in managerial terms of reserves as a risk component (Aysan et al., 2014: 3).
- ✓ **Possible Real Transaction Risks in the Long-Term:** Possible long-term risks regarding foreign exchange reserve management also arise from differences in mutual price valuation in the production and marketing of manufactured goods potential of emerging countries such as Turkey arising from international markets. These risks, market pricing, are the risk arising from the mismatch of production planning and foreign exchange reserves management strategy and contain important risk factors that directly affect the reserve management process. Factorial costs that are denominated in foreign currency as the input power as a strategic control of production often reflect on the foreign exchange reserves management as a negative market impact in Turkey (Macovei, 2009: 29).
- ✓ **Account Risks Arising from the Convertibility of the National Currency:** The convertibility of the national currency is an important efficiency tool in foreign exchange reserve accounts management. Failure to correctly account for reserve value increase values in the current calculation of future cash values is an important source of risk. Another reason why changing exchange rate values in foreign exchange reserve management is an important risk factor in calculations is the calculation differences that may arise in *External Debt Services (External Debt + Interests)* for overdue foreign

debt payments. The additional foreign currency requirements created by all exchange rate differences in terms of convertibility as the value of the national currency has created significant risks as significant account differences in Turkey (Altaş and Bayram, 2016: 29-30).

After 2015, it appears that the management of foreign exchange reserves in Turkey, especially based on two important structural bases. As possible exchange rate risks also understood to primarily result from these two cases. One of these structural facts is the political exchange preference variations and risk management arising from the CBRT's foreign exchange reserve management. The second is, as related to the open market operations and foreign trade transactions for 2015 especially due to directly affected by risks related to the operation and management of foreign exchange reserves management the exchange rate policy risks also have increased in Turkey. The preferred flexible exchange rate system after the fixed exchange rate regime in Turkey and the effects on the market put forth concrete management results. The possible market effects of the flexible exchange rate system have revealed the results of the foreign exchange reserve management reflected on the markets. Therefore, when we consider systemic risk factors related to foreign exchange reserve management as an internal structure, the negative process created by mutual negative effects in foreign currency accounts can be expressed as follows.

Source: Julian Shovlin (2011), **"**How and Why Companies Should Manage Currency Risk (Topic 8)", *Julian Shovlin Applied Finance - December 15, 2011,* https://appliedfinancejulianshovlin.wordpress.com/2011/12/15/how-and-why-ompanies-should-manage-currency-risk-topic-8/(Accessed 18.09.2020).

Figure 2. Structural Exchange Rate Risk Elements in the Exchange Reserve Management Process

As seen in Figure 2, as structural systemic risk factors directly affected by economic developments in Turkey, but also a significant increase in the estimated exchange rate risk factors should also explain as related to this process. Especially with the potential risks arising from the mismatch between the current foreign exchange transactions in foreign exchange value of estimated future is seen as particularly important to create an element of risk in Turkey after 2015. On the other hand, this negative phenomenon has progressed in a process in which the convertibility of TL as a national currency into international currencies and the effectiveness of

its international use are inversely proportional to the exchange rate risk. In this respect, it should be clearly highlighted that early identification of possible changes in exchange rates in Turkey after 2015 to foreign exchange reserves management is a priority requirement in the process of reducing risks.

Determining the risk levels in the reserve management process requires a process in which possible non-cash impacts are analyzed. In this context, the economy is more exposed to foreign exchange risk after 2015 led to an exchange rate risk process in which market transactions were also adversely affected. This approach also means determining the rate and amount of foreign currency that will be at risk in the foreign exchange reserve management process. Because the position of the cash flow in the market can lead to foreign exchange risks through possible economic risks in the same process, and this interaction is clearly observed in Figure 2.

Since the structure of foreign transactions in foreign currency is handled as different currencies within the scope of government accounting, it is necessary to express the CBRT's financial reports in terms of foreign currency units. For the CBRT, this situation means that the net value losses or gains of the accounts held in a foreign currency will reflect on a possible foreign currency crisis process. This phenomenon as related to economic instability in Turkey after the 2015 rates can be defined as a meaningful currency exchange risk.

The situation of foreign exchange reserve accounts deposited by other banks in the Central Bank accounts is also an important reserve control mechanism tool. This situation, in which the provision values kept in the Central Bank's foreign exchange deposit accounts created an important Reserve Option Mechanism (ROM), provided a significant level of impact in achieving monetary liquidity stability after the 2009 crisis. It can be said that another important positive effect of the Reserve Options Mechanism (ROM) in terms of the foreign exchange reserve control process is in terms of the Central Bank's gold reserves (TCMB, 2018: 5-6). Because, it is seen that the required reserves kept in Turkish Lira also contributed positively to gold reserve accounts, and this process is also important in terms of keeping a part of the national currency as gold. Indeed, this situation had a positive effect on foreign currency reserve accounts after 2015. It can be said that this situation provided an application option that makes the control of the foreign currency currency that can be introduced to the domestic market as a reserve even stronger after a possible financial crisis or an unexpected increase in exchange rates. Besides, it should be emphasized that the CBRT does not affect foreign exchange reserve control efficiency with an absolute negative effect, as a result of the fact that the loans to be given to the domestic market in foreign currency do not create a negative loss effect (TCMB, 2018: 6).

4. CONCLUSION

Foreign exchange reserve management is a structural phenomenon that expresses a public central-institutional control process directly related to financial and economic changes in the relevant process. This phenomenon, which tries to balance the position of the liquidity control process in the markets with the demand for foreign exchange with the convertibility of the national currency, also refers to a process controlled as foreign exchange deposit accounts. Besides, this phenomenon expresses a process, in which the effect of foreign trade transactions on exchange rate policies is also meaningful. In addition, it creates different effects depending on the exchange rate regime preferred for countries and it is seen that it directly affects the foreign exchange reserve management policies. This phenomenon, which directly affects the monetary real exchange relations of monetary changes in foreign currency in the long and short run, makes it inevitable to analyze the possible risks arising from convertibility transactions. In this context, risks arising from potential risks of foreign exchange transactions related to the

exchange rate management in developing countries such as Turkey, are understood to be involved in the process.

After 2015, it has tried to be balanced with the demand for foreign currency exchange rate fluctuations in the markets for the policy in Turkey but has been shown to attenuate the effects of scale related to foreign exchange reserves management. For that is that the intervention purpose of the foreign exchange reserve management in Turkey mainly based on balance policies to increase the money supply in the foreign exchange through market foreign trade due to the increased demand. Exchange-dependent variability of the national currency value was tried to be controlled in this way, but this approach led to a process in which foreign exchange reserve management was more subject to political activity. In this context, it can be said that the foreign exchange reserve management in Turkey is based on structural foundations that emphasize an interventionist management style. On the other hand, this phenomenon has also led to debates that question the existence of the flexible exchange rate system in practice and bring the fixed exchange rate system practices to the agenda. At this stage, the management of foreign exchange reserves in Turkey a strong portfolio of foreign exchange accounts is understood to be required. This is also an inevitable structural requirement for possible exchange rate risk management, specifically the inevitable coexistence of the market for foreign exchange reserve management and foreign exchange policy for Turkey on the agenda in recent years. This structural unity constitutes another structural inevitable requirement as an expression of the need to accurately estimate the exchange rate increases based on reserve control policies in recent years.

REFERENCES

Ağcaer, A. (2003), *Dalgalı Kur Rejimi Altında Merkez Bankası Müdahalelerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Bir Çalışma*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Basılmamış Uzmanlık Yeterlik Tezi, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Aralık 2003.

Altaş, G. and Bayram, D. (2016), *Handbook of The Turkish Capital Markets-2016*,

TCMA Publication No. 77, İstanbul: Turkish Capital Markets Association (TCMA), February, 2016.

Arabacı, H. (2016), "Monetary Policy Which Aimed at Financial Stability of the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT), Since 2010", *Social Sciences Research Journal*, 5(4), pp. 43-54.

Archer, D. (2005), "Foreign Exchange Market İntervention: Methods and Tactics", BIS Papers No 24, in Foreign Exchange Market İntervention in Emerging Markets: Motives, Techniques and Implications, Basel: Bank for International Settlements (BIS), May 2005.

Aysan, A. F.; Fendoğlu, S. and Kılınç, M. (2014), *Managing Short-Term Capital Flows in New Central Banking: Unconventional Monetary Policy Framework in Turkey*, Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper No: 14/03, Ankara: Central Bank of the Republic of Turkey, February 2014.

Barnhill Jr, T. and Schumacher, L. (2011), *Modelling Correlated Systemic Liquidity and Solvency Risks in a Financial Environment with Incomplete Information*, IMF Working Paper, WP/11/263, Washington D.C.: International Monetary Fund (IMF), November 2011.

BIS (2019), *Market Volatility and Foreign Exchange Intervention in EMEs: What Has Changed? Monetary and Economic Department*, BIS (Bank for International Settlements) Papers No. 73, Basel: Bank for International Settlements (BIS), October 2013.

Brown, G. W. (2001), "Managing Foreign Exchange Risk with Derivatives", *Journal of Financial Economics*, 60, pp. 401-448.

CBRT (2019), *Monetary and Exchange Policy for 2020*, Ankara: Central Bank of Republic of Turkey (CBRT), 5 December 2019.

Cangöz, M. C.; Sulla, O.; Wang, C. L. and Dychala, C. (2019), *A Joint Foreign Currency Risk Management Approach for Sovereign Assets and Liabilities*, World Bank Policy Research Working Paper 8728-WPS8728, Washington D.C.: World Bank Treasury, February 2019.

Getmonetrich (2020), *Functions of RBI (Reserve Bank of India),* https://getmoneyrich.com/functions-of-reserve-bank-of-india/ (Accessed 06.052020).

Ghosh, A. (2016), "What Drives Gold Demand in Central Bank's Foreign Exchange Reserve Portfolio?", *Finance Research Letters*, Vol. 17, May 2016, pp. 146-150.

Görmez, Y. and Yılmaz, G. (2007), *The Evolution of Exchange Rate Regime Choices in Turkey*, in The Experience of Exchange Rate Regimes in Southeastern Europe in a Historical and Comparative Perspective, Workshops Proceedings of OeNB Workshops- Workshops No. 13/2008, Second Conference of the South-Eastern European Monetary History Network (SEEMHN) Wien: Oesterreichische National Bank, April 13, 2007.

Hekman, C. R. (1991), "Foreign Exchange Management: New Opportunities and a New Perspective", *Managerial Finance*, 17(4), pp. 5-9.

IMF (2015), *International Reserves and Foreign Currency Liquıdity Guidelines for a Data Template*, Washington D.C.: International Monetary Fund (IMF), 2015.

Jacque, L. L. "Management of Foreign Exchange Risk: A Review Article," *Journal of International Business Studies*, Spring/Summer 1981, pp. 81-101.

Kılcı, E. N. (2019), "Reserve Adequacy in Turkey: A Study on Comparison of The Reserves wıth Imports and Short-Term External Debt", *Ömer Halisdemir Üniversitesi Academic Review of Economics and Administrative Sciences*, 12(4), pp: 578-588.

Macovei, M. (2009), *Growth and Economic Crises in Turkey: Leaving Behind A Turbulent Past*, European Economy-European Commission Economic Papers No. 386, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications, October 2009.

Parlak, D. and İlhan, H. (2016), "Foreign Exchange Risk and Financial Performance: The Case of Turkey", *International Review of Economics and Management*, 4(2), pp. 1-15.

Rule, G. (2015), *Understanding The Central Bank Balance Sheet*, Centre for Central Banking Studies- Bank of England, London: Bank of England, 2015.

Shovlin, J. (2011), "How and Why Companies Should Manage Currency Risk (Topic 8)", *Julian Shovlin Applied Finance - December 15, 2011*, https://appliedfinancejulianshovlin.wordpress.com/2011/12/15/how-and-why-companies-should-manage-currency-risk-topic-8/ (Accessed 18.09.2020).

TCMB (2017), *Finansal Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu,* İstanbul: DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş., 31 Aralık 2017.

TCMB (2018), *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Döviz Rezerv Yönetimi,* Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2018.

TCMB (2020), *Döviz Kuru Politikası ve Rezerv Yönetimi*, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Sikca+Sorulan+Sorular/Doviz+Kuru+Politikasi+ve+Rezerv+Yonetimi/ (Accessed 10.09.2020).

MƏTNİN YARANMASINDA İNTONASİYANIN ROLU
THE ROLE OF INTONATION IN THE FORMATION OF THE TEXT

Prof. Dr. İsmayıl KAZIMOV
filologiya elmləri doktoru, professor. AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
Svetlana MƏMMƏDOVA
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,

ÖZET

Mətn əlaqəli nitqin kəsiyidir, sadə söyləmdən başlayır, bütöv romana qədər inkişaf edir. Mətn kommunikativ nitq fəaliyyətidir.

Bildiridə mətn, nitqyaradıçı vasitə kimi intonasiyanın rolundan bəhs edilir.

İntonasiya mətndə canlı emosiyanı meydana gətirir, şifahi mətnlərdə hərəkəti, davranışı və münasibətləri nümayiş etdirir. İntonasiya şifahi mətndə kommunikasiya tipinin müəyyən olunmasında mühüm rola malikdir. Bu zaman mətndə, nitqdə ,,fikir mərkəzi,, yaranır, emosional modal məna ötürülür.

Tədqiqat prosesində şifahi mətnlərdə ritorik, diktum və üslubi yanaşma ilə ahəngdar nitqin intonasiya modelini öyrənmək və təsvir etməkdir.

Belə mətnlərdə intonasiya ritorik funksiyaları dəqiqləşdirir.

Bildiridə vurgulanır ki, intonasiya nitqin ən mühüm elementidir, bu səbəbdən onun mətndə əlaqə yaratmaq şansı böyükdür. Mətndə söz sırası, pauza, fasilə, vurgu, sərbəst frazalar, fikir, məhz intonasiya vasitəsilə dəyişir.

İntonasiya vasitəsilə mətndə ifadəlilik, emosionallıq, təsir imkanları genişlənir.

Bildiridə mətndə intonasiyanın təyin olunması, onun funksiyaları müəyyənləşdirilir.

Müəyyən olunur ki, intonasiya mətni quran mühüm prosodik hadisələrdəndir. İntonasiyanın mövcud funksiyaları şifahi mətnlərdə danışanın, yazılı mətnlərdə isə müəllifin düşüncə və fikrini reallaşdırır. Münasibətlər ümumiləşdirilir, əlaqə, təsir yaranır, sosiomədəni və üslubyaradıcı faktorlar gercəkləşir.

Məqalədə diskurs mətnlərində intonasiyanın yaratdığı özəl leksik, qrammatik, fonoüslubi xüsusiyyətlər də təyin olunur.

Məqalədə intonasiyanın mətnqurma mexanizminin praqmatik istiqamətləri aydınlaşır. Bundan başqa, intonasiya və onun komponentlərinin mətndə üslubi, semantik və funksional əlamətlərinə də aydınlıq gətirilir. Mətnin tematik, fikir mərkəzi, açar sözlər, leksik, qrammatik əlaqə vasitələri və s. təhlil edilir.

Beləliklə, biz ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında mətnin yaranmasında superseqment, intonasiya, prosodiya vasitələtinin rolunu təyin edə bilirik.

Açar sözlər: intonasiya, mətn, nitq, dil, əlaqə

ABSTRACT

The text is a cross-section of related speech, starting with a simple statement and developing into a whole novel. Text is a communicative speech activity.

The statement discusses the role of text and intonation as a means of speech creation.

Intonation creates a lively emotion in the text, demonstrating actions, behaviors and attitudes in oral texts. Intonation plays an important role in determining the type of communication in the oral text. In this case, in the text, speech, the "center of thought" is formed, the emotional modal meaning is transmitted.

The research process is to study and describe the intonation model of harmonious speech with a rhetorical, dictum and stylistic approach in oral texts.

In such texts, intonation clarifies rhetorical functions.

The statement emphasizes that intonation is the most important element of speech, so it has a great chance to connect in the text. The order of words in the text changes through pauses, pauses, accents, free phrases, ideas, and intonation. Through intonation, expressiveness, emotionality, and opportunities for influence are expanded in the text.

The statement defines the intonation in the text and its functions.

It is established that intonation is one of the important prosodic events that make up the text. The existing functions of intonation realize the thoughts and ideas of the speaker in oral texts and the author in written texts. Relationships are generalized, connections, influences are made, socio-cultural and stylistic factors are realized.

The article also identifies special lexical, grammatical and phonological features created by intonation in discourse texts.

The article clarifies the pragmatic directions of the text-making mechanism of intonation. In addition, the stylistic, semantic and functional features of intonation and its components are clarified in the text. Thematic, thought center, keywords, lexical, grammatical means of communication, etc. of the text. are analyzed.

Thus, we can determine the role of supersegment, intonation, prosody in the creation of the text on the basis of materials of English and Azerbaijani languages.

Keywords: intonation, text, speech, language, communication

XXI əsrdə müasir linqvistik tədqiqatlar sırasında «insan mətnlə danışır» problemi də dayanır. Həmin problem «mətn və intonasiya» məsələsini ortaya qoyur. Ölkələr və mədəniyyətlərarası əlaqələrin, nitq kommunikasiyasının formalaşdırılmasında intonasiya dilin bir vasitəsi kimi çıxış edir.

Bu zaman mətni linqvistik hadisə kimi araşdırmaq qarşıda bir məqsəd kimi durur. Bunun üçün: mətn və intonasiya əlaqələrini, mətnin intonasiya strukturunu, praqmatik tip mətnlərin formalaşmasında intonasiyanın rolunu, emosional mətnin təsir dairəsini; intonasiyanın ritorik rolunun müəyyənləşdirmək və aydınlaşdırmaq lazım gəlir.

Linqvistik elmdə qeyd olunur ki, bu gün səsli mətndə intonasiya öyrənilir və təsvir olunur. Bu aktual istiqamət bir tərəfdən nəzəri və tətbiqi fonetikanı, o biri tərəfdən mətn sintaksisinin qarşılıqlı birliyi, vəhdəti şəklində meydana çıxır. Səsli mətn problemi linqvistikada «canlı səsli nitq» problemini doğurur, bu problemin dilin sistemində funksional vasitələri mövcuddur. Bu, nitqin prosodik tərəfini əks etdirir.

Ahəngdar nitqin, şifahi mətnlərin intonasiya xüsusiyyətlərini təhlil etməkdən ötrü mövqe yanaşmasından istifadə olunur. Mövqe yanaşması ritorik, üslubi və diktem yanaşmaları

tələb edir. İntonasiyanın mətndə ritorik funksiyası danışanın düşüncə və fikrini reallaşdırır. Prosodiyanın ritorik funksiyası bir sıra münasibətləri ümumiləşdirir: mətni təşkil və təsir edir, mətndə əlaqə yaradır, ekspressivlik, emosional modallıq, üslubyaradıcı, sosiomədəni, identifləşmə amillərini sürətləndirir və s.

Aradırmadan əsas məqsəd ahəngdar mətnlərin formalaşmasında intonasiyanın rolu və funksiyalarını üzə çıxarmaqdır. Həmin planda intonasiyanın çoxtipli növlərinin mətnin proqressiv inkişafındakı rolunu göstərmək başlıca məqsədimizdir.

Öncə mətn sferasında intonasiya və onun komponentlərini qeydə almaq, onun vahidlərini, intonasiya bütövlüyünü, ayrılmasını, xüsusiləşməsini, strukturunu, intonasiya zirvəsini, maksimal yüksək tonu, intonasiya modellərini və s. müəyyənləşdirmək lazımdır.

Başqa məqsəd «ahəngdar ritorik diskurs»da səhnə mətnlərinin, monoloqların leksik-qrammatik və fonoüslubi xüsusiyyətlərini təyin etməkdən ibarətdir. Diktumun intonasiya modellərini təsvir etmək, şifahi səhnə mətnlərinin yuxarıekspressivlik və yuxarıemosionallıq jəhətlərini aydınlaşdırmaq. Diktumun tipik intonasiya modellərini monoloq mətnləri üzrə ortaya çıxarmaq; səhnə mətnlərinin yaranmasında ritorik funksiyanın reallaşması imkanlarını müəyyənləşdirmək və s.

Qeyd edək ki, mətn həm də intonasiya strukturu kimi öyrənilir. Mətn yazıya alınmış nitq parçasıdır, söyləmdir. Mətn əlaqəli nitqin bir kəsiyidir, sadə söyləmdən başlayır bütöv romana qədər inkişaf edir. Mətni nitqyaradıcı prosesdir. Mətn-kommunikativ-nitq fəaliyyətidir. Mətnyaradıcı, üslubyaradıcı amillər mətni bir sıra aspektlərə ayırır: ekstralinqvistik (mətn-situasiyalara reaksiya), koqnitiv (mətninin meydana gəlməsi və onu anlamaq, dərk etmək adekvatlığı); semantik (kontekst mətnin strukturuna və seçilmiş dil vasitələrinə təsir göstərir); linqvistik (mətndə dil vasitələrinin məcmusu, mətn tədqiqat məhsulu kimi formalaşır). Beləliklə, mətn yaranır, müəllif dil forma və iharələrini «yerbəyer edir», adekvat və maksimal bütöv və anlaşılır, həmçinin müəllif fikri, düşüncəsi əks olunur.

Mətn dilçiliyinin həll olunmamış problemlərindən biri də onun təşkil olunması problemidir. Mətnin formalaşması üçün dilin müxtəlif vasitələrindən istifadə olunur. Yəni dildə mətnyaradan vasitələr çoxdur. Onlardan biri də intonasiyadır.

Ahəngdar mətnin bir sıra intonasiya vahidləri vardır. Hər şeydən öncə, intonasiya – nitqin ahəngi (səsin yüksəlməsi və ya alçalması), ritmi (uzun və qısa, vurğulu və vurğusuz hecaların növbəli əlaqəsi), nitqin tempi və ya sürəti (müəyyən zaman ərzində sürətlə və ya yavaş zəifləməsi), məntiqi vurğusu, tempi kimi hadisələrin məcmusundan ibarət mürəkkəb dil hadisəsidir» (Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahdı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, «Elm və təhsil», 2020,s.240 (656 s.)

Mətndə intonasiya bütövlüyü (bitkinliyi, mükəmməlliyi) olmalıdır. İntonasiya mətndə xüsusiləşməli, yəni ayrılmalıdır. Mətndə konseptual informasiya başlıca yer tutmalıdır. Məs.:

Jimmy: For twelve months I watched my father dying-when I was 10 years old. …

But, you see, I was the only one who cared. His family embarrassed by he whole business. …

I spent hour upon hour in only in that tiny bedroom. All that was left of his life to one, lonely, bewildered little boy; who could barely understand half of what he said. All he could feel was the despair and the bitterness, the sweet, sickly smell of a dying man. …

You see, I learnt at an early age what it is be angry and helpless. And can never forget it. …

İnformasiya mətndə qeydə alınmalı (indi nitq söyləyənlərin bəziləri «altından xətt çəkirəm deyir».

Mətndə cümlənin intonasiya strukturu təyin olunmalı, intonasiya zirvəsi (maksimal yüksək tonun xarakteristikası, maksimal dərəcənin sürəkliliyi, intensivlik və intonasiyanın digər komponentləri, mətnin intonasiya konturları (intonasiya qrupları, intonasiya modeli) müəyyənləşməlidir.

İntonasiya mətndə sintaktik vasitə kimi çıxış edir. Belə ki, mətnin predikativliyinin ifadəsində intonasiya mühüm sintaktik vasitə kimi özünü göstərir. İntonasiya mətndə semantik üzvlənmə vasitəsi kimi «fəaliyyət göstərir». İntonasiya-fikir vahidlərini, məna qrupunu meydana gətirir. Cümlələrin mətndə intonasiya-məna üzvlənməsi baş verir. Mətnyaratmada intonasiyanın rolunu təyin etmək məsələsi aktuallaşır. Mətndə intonasiya-melodik vasitələr axtarılır, tapılır, nitqin-mətnin intonasiya medodik tərəfləri müəyyənləşdirilir və təhlil olunur.

Beləliklə, ritm mətnin təşkilinin bir formasıdır. Ritm mətndə əlaqə yaradır. Ritm məna əlaqələrini üzvləndirir və inteqrasiya edir, semantik əlamətləri fərqləndirir. Ritm nitqi əmələ gətirir. Ritm mətnin ierarxik strukturunda supersintaktik vahid kimi çıxış edir. Ritm nitqin ritmik-melodik komponenti olan intonasiya cümlədə sintaktik mənaların ifadəsinə xidmət edir, habelə nitqin-emosional-ekspressiv gücünü artırır. Mətndə tonallıq vasitələri də müəyyənləşir. Mətndə prosodik elementlərin mürəkkəb kompleksi: melodiya, ritm, intensivlik, temp, tembr və məntiqi vurğu aydınlaşdırılır.

Mətndə digər intonasiya tipləri müəllif intensiyasını müəyyənləşdirir. Sual, təhrik, nida və s. intonasiya tipləri bu vəzifələri yerinə yetirir.

Sual intonasiyası. Sözügedən intonasiya tonun yüksəlməsi ilə xarakterizə olunan intonasiyadır (yüksələn intonasiyanın bir növü). Azərbaycan dilində suala aidiyyəti olan söz daha yüksək tonla tələffüz edilir.

Nida intonasiyası. Nida intonasiyası mətndə əsasən emosional çalarlığı ilə xarakterizə olunur.

Təhrik-çağırış intonasiyası. Bu intonasiya ara söz və ara cümlə intonasiyası da seçilir.

Kommunikativ intonasiya (məlumat intonasiya, kommunikativ cümlələrdə intonasiya)

Modal intonasiya. İntonasiya modallıq bildirir, cümlə üzvlərinin düzgün qruplaşdırılmasını təmin edir, sadə və mürəkkəb cümlələrin, habelə tabelilik və tabesizlik əlaqələrinin fərqləndirilməsinə xidmət edir, cümlənin məntiqi vurğusunun və ara sözlərin müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır: qarşılaşdırma, aydınlaşdırma, sadalama, səbəb əlaqəli intonasiyalar. Modallğı görə informasiya verən, sual və əmr intonasiyaları fərqləndirilir.

Normal intonasiya. Həmin intonasiya mətnin cümlələrinin başlca xüsusiyyətlərindən olub, onun qrammatik cəhətdən formalaşmasını əks etdirən vasitələrdən biridir (bitkin intonasiya, yarımçıq intonasiya)

Mətndə informativlik - informasiyanın növü: məzmun-faktual (informasiya eksplisit səciyyəlidir) , məzmun-konseptual (mətndə təsvir olunan və yaxud verilən informasiyalar arasında individual-müəllif münasibətləri əks olunur, informasiya məişət və bədii-estetik xarakter daşıyır) və məzmun-mətnaltı (örtülü, gizli informasiya verilir).

İntonasiya mətndə prosodik hadisə kimi çıxış edir. Ritorik mətnlərdə intonasiyanın rolu inkaredilməzdir. Ritorika nədir?- nitqin nəzəri və effektiv vərdişin nitqidir (bura daxildir: vahid obrazlılıq, ifadə, harmonikləşmə, təsir)

Ritorik mətnləri linqvistik aspektdə təsvir edərkən onun bəzi tipləri tədqiqat prosesində nəzərə alınmalıdır: 1) ümumi ritorik mətn; 2) hissə şəklində olan ritorik mətn; 3) arqumentli ritorik mətn.

İntonasiya - nitqin ən mühüm elementidir, bu cəhətdən onun çox mühüm alətləri mövcuddur. Söz sırası, pauza, vurğu, sərbəst frazalar, «fikir» məhz intonasiya vasitəsilə dəyişir. Həmin vasitələr mətnin kommunikativ təbiətinə görə nəticələnir. Natiqin intonasiyası, Natiq ağılla bütün intonasiya vasitələrindən şifahi mətnində istifadə edir, ahəngdarlıq, ifadəlilik, emosionallıq, fərdi-indivudal, təsir imkanları qazanır. Məntiqi və emfatik fasiləni gözləyir, aksentinə diqqət yetirir.

İntonasiya mətni yaradan mühüm prosodik hadisələrdəndir. Mətnin formalaşması prosesində verilən faktual və konsepttual informasiyalar toplusu, onların qarşılıqlı əlaqəsi mətnaltı informasiyanın açılmasında subyektiv amilin təsiri özünü göstərir.

İntonasiyanın mətnqurma funksiyaları. İntonasiya mətndə (səhnə monoloqlarında) canlı emosiyanı meydana gətirir, aktyorun hərəkətini, davaranışını, onun ətrafları ilə münasibətini nümayiş etdirir. İntonasiya mətndə kommunikasiya tipinin müəyənləşdirilməsində mühüm rola malikdir. Bu zaman fikir mərkəzi ayrılır, emosional-modal məna ötürülür.

Səhnə-monoloq mətnləri ritorik diskursun bir növü kimi müəyyənləşmişdir. Bu növün özünəməxsus intonasiya və kompozisiya quruluşu mövcuddur, həmçinin də markirovka olunmuş kommunikativ-nitq və kommunikativ-praqmatik səciyyəsi özünü göstərir. Əsas məsələ belə monoloq mətnlərinə ritorik, diktem və üslubi yanaşma ilə ahəngdar nitqin intonasiya modelini öyrənmək və təsvir etməkdir. Belə mətnlərdə intonasiya ritorik funksiyanın yaranmasında mühüm rol oynayır. Kompleks şəkildə intonasiya daxili parametrlərinə və parametrləarası xüsusiyyətlərinə görə interpretasiya olunur.

İntonasiyanın mətnqurma mexanizmi onun praqmatik funksiyasına aiddir.

Monoloq mətnlərinin yaranmasında intonasiyanın ritorik funksiyası özünü göstərir. Yəni ritorik nitqdə intonasiyanın rolu kommunikativ-praqmatik xarakter daşıyır.

Beləliklə, ahəngdar nitqin intonasiyasının ritorik funksiyasını sistemə salmaq və şərh etmək; diktemin intonasiya quruluşunu təsvir etmək, həmin quruluşu kəmiyyət və keyfiyyət baxımından izah etmək; ekspressivliyi, emosionallığı yaradan mətn daxilində qarşılıqlı təsirin intonasiya vasitələrini dəqiqləşdirir.

Mətndə intonasiyanın funksional-kommunikativ xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- Apelyativ (adresatla bağlı) funksiya;
- Deliminitativ (hüdudlandırıcı) funksiya;
- Emosional-ekspressiv (hissi) funksiya;
- Estetik (gözəllik) funksiya;
- Kommunikativ (ünsiyyət) funksiya;
- Kulmunativ (ayırıcı) funksiya;
- Fonoloji (mənafərqləndirici, anlamın mənasını və ya məna çalarlarını fərqləndirməyə xidmət edir) funksiya.

Nəticə

Sözügedən mətnlərin yaranmasında formal əlaqə vasitələri ilə yanaşı, prosodik vasitələr, yəni intonasiya də iştirak edə bilir.

Belə mətnlər səhnə və spontan monoloq mətnlər kimi də reallaşır. Eksperimental-fonemik yanaşma ilə intonasiya və onun komponentlərinin bir amil kimi mətnin üslubi

aspektlərinin, leksik-semantik və qrammatik amillərin əlaqələri müəyyənləşdirilir. Mətn quruluşunun nümayiş olunmasında diktemin statusunu dəqiqləşdirmək, belə ki, diktem mətn vahidlərinin tematikləşməsində və üslubyaratmada fəal iştirak edir. Diktem mətn vahidinin əsası kimi çıxış edir. Diktem- elementar (bəsit) mətndir.

Diktem- mətnin elementar tematik və üslub yaradan vahididir, mətndə cümlələr vasitəsi ilə formalaşır. Diktem mikromətni yaradır.

Ədəbiyyat:

1.Abdullayev K.M., Məmmədov A.» və b. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı, «Mütərcim», 2012, 608 s.

2.Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, «Elm və təhsil», 2020,s.240 (656 s.)

3.Məmmədov Azad. Mətnin yaranmasında iştirak edən formal əlaqə vasitələri. Mətnyaradıcı formal əlaqə vasitələrinin poetensialı. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər.- Bakı, 2012, s.204-209

4.Захватова Е.А. Риторическая функция интонации сценического монолога. Канд.диссертация, Иванова, 2016

5.Блох М.Я.,Великая. Просодия в стилизации текста. М., «Прометей» МПГУ, 2011, 120 с.

6.Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации. Рига: Зинанте, 1974.

7.Чаковская М.С. Текст как сообщение и воздействие. М., 1986.

8.Светозарова Н.Д. Просодическая организация высказывания и интонационная система языка. Автореф. Дис. …доктора филол.наук. Ленинград, 1983.

9.Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., Едиториал УРСС, 2005.

10.Галочкина И.Е. Роль интонации в формировании прагматических типов высказывания. Автореф дис. …канд.филол.наук. М., 1985.

11.Каннинский Б.С. Текст как интонационная структура. Автореф. Дис. …канд. филол.наук. М., 1968, 15 с.

12.Майорова И.А. Текстообразующие функции интонации. Дис. Канд. филол.наук. М., 1980, 154 с

ABOUT LIFE AND DEATH OF GREAT ALBANIAN KING JAVANSHIR IN CLASSICAL RESOURCES- "HISTORY OF ALBANIA" BY MOISEI OF KALANKATUI AND "LAMENTATION ON DEATH OF GREAT DUKE JAVANSHIR" BY POET DAVDACK

Prof. Dr. Kubra ALIYEVA

Honored Artist of Azerbaijan Republic

The Azerbaijan National Academy of Sciences

Institute of Architecture and Art

Key words: Javanshir, Moisei of Kalankatui, Davdack, Varaz Grigor, Tirana

Albania is one of most ancient states on the territory of present-day Azerbaijan. It existed from the III century BC to the end of the VIII century CE. Albania was among the first countries of Christian world which adopted Christianity.

According to the research of Azerbaijani scientists, the Albanian tribes were the autochthons of the central, southeastern regions of the Transcaucasus and the Kura-Araz interfluve, which cannot be said about the Armenians claiming Karabakh as "primordially Armenian land." (2; p. 26)

The Albania state was ruled by the Arshakids and afterwards by Mehranids dynasty. When Sasanian Iran and Byzantium, as well as the Arabs tried to conquer Albania, the commander Javanshir, managed to unite the country. In period of Javanshir's ruling Albania state existed as an independent and completely sovereign state. In the study of Javanshir's personality, an important role was played by Musa of Kalankatui -the palace chronicler of Albania as well as the court poet Davdak.

Javanshir was the son of Varaz Grigor from the Mehranid dynasty, who was governor of Albania that time. Although Albania carried out an independent policy, it was nevertheless under the oppression of t Sasanian king Yezdegerd III. That time Sasanids made war on the Arabs, and when in 633 the Arabs again attacked Ctesiphon, the Sasanian king asked Varaz Grigor for help. Varaz chose Javanshir from his four sons.

So, the personality of Javanshir first manifested in that event. "Javanshir, at a young age took the led the troops of the entire Albanian state. The first meeting of the Caliphate with the Albanians

took place in I century in the territory of Iraq, near lake Najaf. Javashir was able to turn attack of the foreign invaders. "wrote Moisei of Kalankatui.

He also wrote: "In the battles near the “dead waters” near Cadizia, Javanshir distinguished himself with special bravery. “The Sasanian king presented him special gifts: two golden darts and two gilded shields, a golden belt, decorated by pearls, and a sword with a golden handle.”

However, the Arabs attacked Albania again. Moisei of Kalankatui wrote: “The Albanian commander Javanshir and his brave soldiers killed eight of their enemies. Javanshir himself was seriously wounded three times, and his horse was wounded in four points. But Javanshir continued to fight against Arabs and kept them far from Sassanids for six months.”

In 637 the city Ctesiphon was besieged by the Arabs. In this battle, Javanshir “attacked the enemies with his troops and pushed them back, then pursued the enemy and forced him to cross Tigris. After that battle, Javanshir did not allow the Arabs to cross the Tigris again for six months" Javanshir fought with the Persian army against the Arabs for seven years and was seriously wounded 11 times.”

After bloody battles, Javanshir arrived in Atrapatena, where the Persian commander was waiting for him. The commander wanted to give his sister in marriage to Javanshir, but Javanshir refused, because he did not want to marry a pagan (in VII century paganism still existed in Atropatena) and returned to his homeland. Here he was named the “ triumphant commander”. Javanshir was only 21 years old when he ascended the throne. Although he was quite young, he was already famous both in Albania and out of country.

Javanshir decided to make Albania independent, but the Sasanids were against it. Therefore, Javanshir again had to take upon himself army command. Albanians came out victors in all battles. The Persians, which suffered heavy losses in all battles, entered Barda and took hostage Javanshir's mother and his brothers. Albanian historian wrote: "I do not hold truth and say: that day Javanshir was furious like a she-bear that lost her cubs."

Persia agreed to the talks to and concluded a peace treaty. But the peace did not last long, Persians renewed their attacks again and abducted Javanshir's father, but Javanshir defeated the Sasanids.

As soon as the war with t Persians ended, the Arabs renewed their attacks on Albania. Javanshir was weak that time, so he retreated. That time Sasanids abducted Javanshir's father again. Javanshir wanted to go to save him again, but his father persuaded him from this and captulated to the enemy.

In order to resist two strong opponents, Javanshir entered into an alliance with Byzantium. He chose to accept voluntarily Byzantine dependence, rather than depend on the Arab Caliphate. The Byzantine Emperor Constantine II was very pleased with this alliance. He sent very valuable gifts to Javanshir: a silver throne on a gold base, a blanket, woven from gold thread, and a personal sword with a pearl necklace. The emperor also promoted Javanshir to the rank of the first patriarch. Javanshir went to see the Byzantine king.

Constantine II presented Javanshir a piece of the cross of the Eternal king and gave him a heartfelt blessing: "Let this cross be a strong support for you and your sons against the enemy." After Javanshir returned to Albania, he was looking for a worthy place for the cross of Jesus, and in his native province in Girdiman he built the "Fortress of God" in honor of the prophet Jesus and richly decorated it.

From the annals of Moisei of Kalankatui we know that “In spring of 661, Javanshir visited Constantine for the second time. As soon as Constantine saw Javanshir, he embraced him and sat him over all his nobles. The emperor ordered to spread the table in front of Javanshir, which surprised his companions. The emperor tied the royal belt of his grandfather Irakly and great-grandmother Nisetas. Also, Constantine appointed Javashir as king and the ruler of all the peoples of the East."

The talk about friendly meeting between the two kings spread like wildfire. People came from Syria, Atropatene, Georgia and even from India to meet with Javanshir. According to the chronicler, even the Indian king expected confidence and friendship from Javanshir . He sent Javanshir a selection of horses, servants, warriors as a gift.

However, in spite of all diplomatic efforts Javanshir could not prevent the Arabian aggression and annexion of territories by Caliphate army. Soon, the troops of Salman ibn Rabiya invaded Barda, Beylagan, Uti, Sheki, Kabala, Shamakhu and a peace treaty with the local rulers was signed. Caliph Abu Bakr in 632-634 ordered his army not to kill children, old people and women, not to cut down fruit trees, not to kill sheep, cows and camels. At first, the Arabs didn't pick off the acres from the owners on condition that they pay the land tax. The local inhabitant had to pay Arabs jizzes and tribute, at the same time the Arabs populated the villages of Azerbaijan.

The Arabs were not the only problem for the Albanian king: at the beginning of the winter of 627, the Khazar Khaganate army of 40,000 warriors invaded Albania again and stayed there during the winter. A few months later, Shad ,the son of the Khazar Khagan, , attacked the Albanian territories. In order to prevent the endless attacks of the Khazars, Javanshir married the daughter of the Khazar Kagan.

Between 630 and 640, the situation in Albania still continued to degenerate. At that time, all neighboring states attacked Albania. In December 664 the Huns invaded Albania. The king of the Huns wanted to meet with Javanshir, and as a result, between the Albanian king and the Hun king a peace treaty was signed. Moisei of Kalankatui wrote: "Javanshir came with seventeen soldiers to the Huns' camp, took the king's daughter, freed 120 sheep, 8,000 horses and oxen, liberated 1,200 captives. By order of the ruler, goods plundered by the enemies were returned to their owners. The news spreads from East to West, from North to South, **among bees and not bees**.

However, on September 16, 680, unexpected event happened. One of the confidants, fulfilled the murder order given by unknown person, and killed Javanshir. Although Javanshir's nephew pursued the killer, he was unable to catch him. "Javanshir was still breathing and lived for several days. He called his sons, assigned each of them a share of treasures and titles, gave each of them an estate and died of severe wounds. "

Dovdak, who lived in the Mehranid's palace and was known as an outstanding philosopher, orator and poet, wrote a 140,000-line poem in connection with the death of Javanshir. The Albanian poet included the poem " Lamentation of the death of the great ruler Javanshir" in the second book of his work. The ruler of Albania, an outstanding statesman, brave leader, skillful diplomat Javanshir, created an influential state that had prestige not only in the South Caucasus, but also in East and West.

The Byzantines, the Sasanian Empire, the Arab Caliphate and the Caspian Khaganate, which shocked the world, were unable to get complete control over Albania. All this became possible thanks to the thoughtful foreign policy of Prince Javanshir, his tactical and strategic military doctrine and, more importantly, his intense, thoughtful and subtle diplomatic policy.

List of literature

1. Моисуj Каланкатуклу «Албанија Тарихи» Бакы-ЕЛМ-1993,вступление, перевод, дополнения, поправки: академик Зия Буньятов. Стр 1-235
2. Давтак Кертог «Плач на смерть великого князя Джаваншира» (предисловие, состваление и примечание Левона Мкртчяна
3. Фарида Мамедова «Политическая история и историческая география Кавказской Албании» (III в. до н.э. – VIII в. н.э.) Баку «Элм» 1986 редактор академик АН Азерб. ССР З.М. Буниятов стр 1-231
4. Qafar Cəbiyev «Girdiman tarixi və tarixi coğrafiyası», “Elm – təhsil” Bakı – 2015 Redaktor: Y.M.Mahmudov səh. 85-104

RUS DİLİNDƏ HƏBSXANA LEKSİKONU - TÜRKİZM ARQOLAR

PRISON LEXICON IN THE RUSSIAN LANGUAGE - TURKIC SLANGS

Prof. Dr. Minaxanım TƏKƏLI (NURIYEVA)

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcıd: 0000-0002-4985-8134

ÖZƏT

Coğrafi cəhətdən qonşuluqda yaşayan xalqların arasında qarşılıqlı mövcud olan ictimai-siyasi, iqtisadi və elmi-mədəni əlaqələr onların dillərinə də eyni dərəcədə təsir edir; bu dillərdən bir-birinə müxtəlif sferalarla bağlı söz keçməsinə səbəb olur. Rus dilindəki mənşəcə türk dillərinə məxsus leksik layı sistematik şəkildə öyrənmək məqsədilə bu dəfəki çalışmamızda nisbətən az dərəcədə öyrənilmiş mövzu olan xüsusi sosial qrupların leksikasındakı türk mənşəli arqoların leksik-semantik və struktur xüsusiyyətlərinin araşdırılması; onların işlənmə xüsusiyyətlərindən bəhs etməyi qərarlaşdırmışıq. Mövzuyla bağlı ilk öncə onu qeyd etmək istərdik ki, bu qapalı sahəyə aid olan arqo-türkizmlər özü Şərqi Slav dillərində, o cümlədən rus ədəbi dilində uzun əsrlərdən bəri mövcud olmuş leksik vahidlərdən doğmuşdur. Onlar dil vahidlərinə əlavə mənalar verərək yeni sözlər, deyimlər yaratmaqla arqolara çevrilir və bir növ köməkçi dil funksiyası yerinə yetirməklə xüsusi bir dil statusu əldə edirlər. Biz də cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qrupları arasında həbsxana arqolarına diqqət yetirməklə bildiridə bu qrupun istifadə etdiyi türkizm-arqoların dilin leksik sistemində yerini müəyyənləşdirməyi, onların jarqon, dialekt, peşə-sənət və digər söz qruplarından oxşar və fərqli cəhətlərini, həmçinin xarakterik xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağı düşünürük. Arqo səciyyəsi qazanmış türkizmlər işləklik dairəsinə görə məhdud arealda işlədilməsilə dilimizin leksik fondundan seçilsə də, o məxfi informasiya daşıyıcısı, bir gizli, sirli ünsiyyət formasıdır. Konkretliyi, eyni zamanda öz ekspressiv rənglərivlə fərqlənməsiylə çeçilən türkizm - arqolar dildə çox olmasa da, daim dilə və onun üslubi mənzərəsinə öz təsirini göstərə bilir. Məsələn, баклан (baklan) “quş” rus ədəbi dilinəki türkizm arqo səciyyəsində “təcrübəsiz oğru”; башмак (вашмак) “yüngül ayaqqabı növü”; “axmaq adam”; işak (ишак) “yaltaq”; yaman (яман) “çıxılmaz vəziyyət»; bayan (баян) “narkotik iynəsi”; bekas (бекас) “bit, birə”; kabançik (кабанчик) dustağa göndərilən bağlama; çan (чан) “baş”; bardaç(бардач) “priton sahibi”; almazno (алмазно)“sağlam, möhkəm, təmiz”; barıqa (барыга) “alverçi”; ambar (амбар) “təcridxana”; baban (бабан) kəndçi; avam adam; babay (бабай) “sələmçi, qoca, əyyaş” və s.

Açar sözlər: türkizm, arqo, şərqi slav, leksika

ABSTRACT

Mutual socio-political, economic, scientific and cultural relations that exist between the peoples living in the geographical neighborhood have certain impact on their languages in the meantime,which results in languages borrowing words related to various spheres from each other. In order to systematically study the lexical layer of Turkic origin in the Russian language

this research has the following purposes: the study of lexical-semantic and structural features of slangs ofTurkic origin in the lexicon of specific social groups, which have been little studied; different aspects of the use of these slangs. First of all, it should be emphasized that Turkic slangs about this limited sphere have been originated from lexical items that existed in East Slavic languages including Russian literary language for many centuries. They become slangs by giving new meanings to language items, creating new words and phrases, and acquiring a special language status by performing a kind of auxiliary language function. Through focusing on prison slangs, we also intend to identify the place of Turkic slangs used by this group in the lexical system of the language, to reveal their similarities and differences from jargons, dialects, professional art-related and other word groups, as well as their characteristics. Though Turkic words functioning as slangs are separate from the lexical fund of our language in terms of their limited use, they are carrier of confidential information, secret and mysterious form of communication. Distinguished by their specificity, as well as expressive colors, Turkic slangs are in limited number in the language, yet have the power to impact the language and its stylistic appearance. Here are several examples: бакла́н (baklan) which means a kind of a bird in Turkic functions as a slang “inexperienced robber” in the Russian literary language; башмак (вашмак) “a lightweight shoe”in Turkic functions as a slang meaning “a stupid man”; yaman (яман) “a deadlock”; bayan (баян) “an illicit drucg injection”; bekas (бекас) “a louse or a flea”; kabançik (кабанчик) “a parcel sent to prisoner”; çan (чан) “head”; bardaç (бардач) “priton”; almazno (алмазно) “healthy; strong; pure,”; barıqa (барыга) “a trader”; ambar (амбар) -“prison”; baban (бабан) “a peasant”; “ignoramus”, babay (бабай) “an usurer ; old; a drunkard” , etc.

Key words: Turkic, slang, East Slavic, lexicon

Rus dilindəki mənşəcə türk dillərinə məxsus zəngin leksik layı sistematik şəkildə öyrənmək məqsədilə **b**u dəfəki çalışmamızda nisbətən az işlənilmiş mövzu olan xüsusi sosial qrupların leksikasındakı türk mənşəli arqoların leksik-semantik və struktur özəlliklərinin araşdırılmasını qarşıya məqsəd qoyduq. Məlumdur ki, ictimai – sosial qrupların hər biri ayrıca öz arqosuna malikdir. Bu mənada cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qrupları arasında həbsxana arqolarına diqqət yetirməklə yazımızda bu qrupun istifadə etdiyi türkizm-arqoların dilin leksik sistemində yerini müəyyənləşdirməyi, onların jarqon, dialekt, peşə-sənət və digər söz qruplarından oxşar və fərqli cəhətlərini, həmçinin xarakterik xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağın da vacib olduğunu düşünürük. Məsələn, **baklan** (бакла́н) “quş” rus ədəbi dilindəki türkizm - arqo səciyyəsində “təcrübəsiz oğru”; **başmak** (башмак) “yüngül ayaqqabı növü” arqo olaraq: “axmaq adam”; **kazak** (казак) “cinayətkar dəstə başçısı”; **işak** (ишак) “yaltaq”; **yaman** (яман) “çıxılmaz vəziyyət”; **arşın**(аршин) “ticarətçi”; **xəncər** (бейбут); **bayan** (баян) “narkotik iynəsi”; **bekas** (бекас) “bit, birə”; **kabançik** (кабанчик) dustağa göndərilən bağlama; **çan** (чан) “baş”; **bardaç** (бардач) “priton sahibi”; **almaz**no (алмазно) “sağlam, möhkəm, təmiz”; **barıqa** (барыга) “alverçi”; **ambar** (амбар) “təcridxana”; **baban** (бабан) kəndçi; avam adam; **babay** (бабай) “sələmçi, qoca, əyyaş” tabunşik (табунщик) “cəzaçəkmə müəssisəsi rəisi”; **birka** (бирка) “şəxsiyyət vəsiqəsi, hər cür rəsmi sənəd”; **pay**ka**(**пайка) “cəza müddətikəsilən iş”; **topor** (топор) ağıldan kəm adam; **kalıman** (калыман)“əlavə qazanc; **julik**(жулик) “qanuni oğru”**tumak** (тумак) “kəmağıl”, **tumakat**(тумакать) – “düşünmək”; **balaban** (балабаны) “pul-para” və s. Nümunələrdən də göründüyü kimi, “oğru sənətinin spesifikliyi konkretlik tələb

edir; düşüncələrini ifadə etmək üçün cinayətkar mümkün qədər az söz və ifadə istifadə edir, buna görə də həmin sözlərin dəqiq və informativ olmaları lazımdır". (10, s.3)

Arqo müxtəlif epoxalarda, mədəniyyət və ənənələrdə formalaşmış, mövcud olmuş və indi də istifadə edilməkdədir. Müəyyən mənada bənzərlik təşkil etdiyindən jarqon ilə arqo terminləri qarışdırılmamalı; çünki jarqon ümumiyyətlə, peşəkar bir bağlılığa sahibdir, argo isə peşəsindən asılı olmayaraq istifadə edilə bilər. Dilçilik ədəbiyyatında "Arqo və jarqon sözər" çox zaman bir başlıq altında verilirsə də, bəzi qaynaqlarda bu sözlərin hər ikisi ayrı-ayrılıqda izah edilir. Birinci yanaşma prof. Ə.Dəmirçizadənin arqo və jarqon sözləri eyni leksik vahidlər hesab etməsi və onları bir-birindən ayırmamasından yola çıxan fikirlərə əsaslanır. Onun fikrincə arqo jarqonun xüsusi və geniş yayılmış növü hesab edilməlidir: xalqdan ayrılıb məhdud bir zümrə təşkil edən "peşəkarlar" arasında məxfi anlaşma vasitəsi kimi işlənən sözlər arqo və ya jarqon sözləri adlanır. (5, s.18) Bununla Dəmirçizadə arqonun əslində jarqonun digər növləri kimi mənsub olduğu zümrənin şərti dili hesab edir.

Mövzuyla bağlı ilk öncə onu qeyd etmək istərdik ki, bu qapalı sahəyə aid olan arqo-türkizmlər özü Şərqi Slav dillərində, o cümlədən rus ədəbi dilində uzun əsrlərdən bəri mövcud olmuş leksik vahidlərdən doğmuşdur. Onlar dil vahidlərinə əlavə mənalar verərək yeni sözlər, deyimlər yaratmaqla arqolara çevrilir və bir növ köməkçi dil funksiyası yerinə yetirməklə xüsusi bir dil statusu əldə edirlər. Məsələn, türmə leksikonunda kifayət qədər bərkimiş *babay* "sələmçi, qoca" hələ Şərqi Slav xalqları mifoloji təsəvvüründə özünə yer tutmuş obrazdır. Slavyan folklorunda kifayət qədər işləkdir: gecə qulyabanısı mənasında qullanılır və onunla dəcəl uşaqları qorxudurlar. Yaxud: Rus dilində **maydan~baydan** öz mənasıyla yanaşı -Между тем нам не позволено было ехать на мейдан (Грибоедов, "Путевые записки") Öz əsas mənasıyla yanaşı düz hamar yer azad yer(6, IV.s. 1990, 2069; 8, II, s. 559) "qumar oyunu" və "майданить "qumar oynamaq", (майданшик, майданник) "qumar oyunu başçısı; türmədə gizli kabak sahibi" (4,II, s.290) və s. şəkillərdə özünün sonrakı arqo səciyyəsində də geniş yayılmışdır (1, s. 58; 9, s. 92; 11, s. 226-227). Arqo səciyyəsində F.Dostoyevskidə işlədilən söz müəllif tərəfindən belə şərh olunur: Почти в каждой казарме был такой арестант, который держал у себя аршинный худенький коврик, свечку и до невероятности засаленные, жирные карты. Все это вместе называлось: **майдан** ("Записки из мертвого дома").

Arqo səciyyəsi qazanmış türkizmlər işləklik dairəsinə görə məhdud arealda işlədilməsilə dilimizin leksik fondundan seçilsə də, o məxfi informasiya daşıyıcısı, bir gizli, sirli ünsiyyət formasıdır. Bu mənada: **baş** (баш) "həşiş parçası"; **balaban** (балабан) "təlxək"; **altı** (алты**)** "qaçıb gizlənmək"; **karandaş** (карандаш**)** "oğru lingi"; **torba** (торба) "həbsxana, türmə; istintaq təcridxanası"; **bayan** (баян) "narkotik iynəsi"; **kamış**(камыш) "etibarlı gizlənmə yeri, sığınacaq"; **bulat** (булат) "bıçaq, xəncər"; **kalaç** (калач) "kamera qapısında asılı kilid, qıfıl"; **tarakan**it (тараканить) "cinayətkarın qaçıb gizlənməsi"; **bars** (барс) "qeyri-qanuni silahlı birliyin döyüşçüsü"; **çubuk** (чубук) "oğlan"; berdıç (**бердыч) "**dustağa gələn bağlama"; yaman (яман) "çıxılmaz vəziyyət; **barin** (барин; boyarin sözündən) "həbsxana rəisi"; düşərgə avtoriteti; **şalaş**ovka (шалашовка) "yüngül əxlaqlı qadın"; **xana (**хана) "dayanacaq; yolun sonu, ölüm"; **pay**ka (пайка) "gündəlik çörək, şəkər və s. ərzaq norması" və s. sahə lüğətlərindən seçdiyimiz örnəklər buna misaldır.

Konkretliyi, eyni zamanda öz ekspressiv rənglərilə fərqlənməsiylə çeçilən türkizm - arqolar dildə çox olmasa da, daim dilə və onun üslubi mənzərəsinə öz təsirini göstərə bilmişdir. Məsələn: **arbuz** (арбуз**)** "baş"; **bazla**t –bozlamaq "uca səslə ağlamaq" sözündən (базлать) "bağırmaq, söyüş söymək"; **çan** (чан) "baş"; **kumar** (кумар) "uyuşdurucu sərməstliyi"; **koçan** (кочан) "baş" ,"tapança"; **karaul**ki (караулки) "göz"; **koç**evat (кочевать**)** "gizlənmək"; **koçerqa** (кочерга) "polis"; **kursak** (курсак) "qarın"; **baydan/maydan** (байдан/ майдан) "qumar oyunu zamanı ortada salınan xalça"; **kaburka** (кабурка) "karser, ayıltma kamerası"; **ambal** (амбал**)** "cüssəli adam"; **buqay** (бугай) "çox güclü adam"; pulqabı; **arba** (арба) "avtomobil"; arapa qnat (арапа гнать "araba qovlamaq") "aldatmaq"; **baban** (бабан) "kəndçi; avam adam"; baranki (баранки) — "qandallar"; **barsuk**i (барсуки**)** "həddi-buluğa çatmamış homoseksual"; **torba** (torba) "cəza evi, istintaq təcridxanası"; **kursak** (курсак) "qarın"; topbovat (**торбовать)** "oğurlamaq"; **torbovşik** (торбовщик**)** "oğru" **yaşik** (ящик) "tabut"; **tuman** (туман) "kisə"; **yakşatsya** (якшаться) "dostluq etmək"; **kalım** (калым) "əlavə qazanc, gəlir"və s.

Türk mənşəli sözlərin rus dilində arqo səciyyəsində işlənməsi zamanı maraqlı hallardan biri də odur ki, bir türk sözü bir neçə arqotik mənaya xidmət edir**: şakal (**шакал) "dilənçi; xəsis"; "başqa dustaqın yeyəcəklərini əlindən alan dustaq"; **şakalye** (шакальё) "xırda cibgirlik"; **şakalit** (шакалить) "dilənmək"; **utyuq (**утюг) "cəza evində siyasi işçi"; "gəmi"; "qanuni oğru"; "tapança"; ütüləmək **(утюжить)** "alver məqsədilə ara düzəltmək"; **ütüçü** (утюжник) "bilet, sənəd alverçisi"; **şaman** (шаман**)** "məhbus-fəal"; "aktivist"; şamanlıq etmək (**шаманить)** "eyş-işrətlə məşğul olmaq, oğurluq etmək"; **baraban** (барабан) "portfel, çamadan"; **barabannaya** (барабанная) "zöhrəvi xəstəliyi olan qadın" **barabanşik** (барабанщик) "dilənçi"; **karaulka** (караулка) "şəxsiyyət"; **karaulki** (караулки) "göz; базар, naməlum"; **baklan** (бакλан) "təcrübəsiz oğru; xuliqan, xırda alverçi"; **baklanit** (бакланить) "xuluqanlıq etmək"; **baklanka** (бакланка) "xuliqanlıq"; **durman (**дурман**)** "sərxoşedici, məstedici vasitə"; **durman**nıy (дурманный) "sərxoş halı"; **balda** (балда) "baş; erkək cinsiyyəti; kəfləmək; avaraçılıq etmək; qeyri-ciddi adam; həşiş; yalan"; **baldejnıy** (балдёжный) "məzəli, hay-küyçü"; **karman** (карман) "sahə müvəkkili", **karmanka** (карманка) "cibgirlik"; karmannik (карманник–техник); вор карманник **karmannaya** (карманная чахотка); **loşad** (лошадь) "əməkdə fərqlənən dustaq, uzunboğaz çəkmə, homoseksualist"; **kaban** (кабан) "avtobus, yüngül qadın"; kabançik **кабанчик** "dustağa göndərilən bağlama"; **karas** (карась) "sərxoş; sadist; yançaqları iri qadın; qurban; on manatlıq əskinas"; julik (жулик) "qanuni oğru", "bıçaq, yeniyetmə" və s.

Türk mənşəli sözlərin bu zaman kəsb etdiyi çoxmənalılığı da arqoların maraqlı növünü üzə çıxarır: бугай "buğa, boğa" fiziki baxımdan güclü adam; pulqabı; **balçuq** (балчуг) bazar; **buqayşik** (бугайщик) dələduz; **kirpiç** (кирпич) "polis nəfəri, nəzarətçi, quru çörək, kamera pəncərəsində nəfəslik"; **kaban** (кабан) "avtobus, orogenital əlaqəyə meyilli qadın"; **bazar** (базар) "cinayət prosesində bilərəkdən səs küy qaldırılması", **bazarit (**базарить) "söhbəti uzatmaq, boşboğazlıq etmək"; **bazarçılıq etmək** (базар держать) "qışqırmaq, hay-küy salmaq" **bazar**nıy (базарный) "boşboğaz, çərənçi"; **bazarovat** (базаровать) "bazarda oğurluq etmək"; **serqa** (серьга) "kameranın asılı kilidi" və s.

Türk dillərinin bir çoxunda arxaikləşmiş olan söz və ifadələrdən istifadə etməklə: **баш на баш** "başa-baş" dəyişdirmə, **qaydamak** (гайдамак**)** cəzaçəkmə müəssisəsi nəzarətcisi, **hərəm**(гарем**)** "əxlaqsızlıq yuvası", **duvan**, **duvanit** (дуванить) "oğurluq qənimətləri bölüşmək", **kalımajnaya** (калымажная) (калымага-böyük araba) "həbsxana"; **kolımajnik** "cəzasını çəkmiş dustaq", **tolıqay** (толыгай) "hərbiçi"; **oxça/axça** (охча/ахча) pul; **batır** (батыр) oğru; **buza** (буза) "spirtli içgi" həbsxanada baş verən narazılıq; coşqu, üsyan; **bəstdə oturmaq** (Сидеть в бесте) etibarlı yerdə həbs olunmaqdan gizlənmək; б**айдан** (maydan) "vağzal", **baydanşik (**байданщик) "vağzal oğrusu"; **abas (**абас) 20 qəpiklik pul; **qəbalə** (kabala)"qumar borcu"; **tabur** (табур) əmək-islah müəssisəsi; **jiqan**(жиганы) həbsxanada yüksək təbəqəyə aid məhbus; **suleyka** (сулейка) araq içkisi – rus dilindəki qədim çağ türkcəsindən alınmış suleya "su qabı" sözündən və s.

Rus ədəbi dilindən fərqli olaraq bu dilin şivələrində-canlı nitqində yaşayan türk sözlərindən istifadə etməklə: **otmıs** (отмыс)altımış, **jirmas**(жирмас) iyirmi, **jirmas bes**(жирмас бес) iyirmi beş**, qaqara** "qaz"(гагара), **bike** (бике) "qadın", **çumovaya** (чумовая) "əliuşaqlı qadın", **yax** "yandır" (як), **yamanşik** (яманщик) "oğurluq mal alan", **sırt** (сырт) polisdən təhlükə, **altuş** (алтуш) altı, an bes (ан бес) on beş, **attus bes** (аттус бес) otuz beş, **bes** (бес/беж), **biştın** (биштын) beş qəpik və s.

Arqotik leksikada bəzi anlayışların daha üztün şəkildə kütləviləşməsi də maraq doğurur. Məsələn həbsxana rəisi, təcridxana, oğru, baş sözləri özünün türk sözləriilə bir neçə neçə ifadəsinə rast gəlmək olur: baş anlamında: *arbuz, çan, balda, baş, koçan*; həbsxana rəisi*: tabunşik* (tabun-ilxı; tabunşik-ilxıçı), *barin*; təcridxana: *ambar, torba, kalımajnaya, tabur*; oğru: *baydanşik* (baydan ~ maydan <baydanşik), *batır, karmannik*(karman-cib; karmannik-cibgir), *baklan, bulan, julik* "azyaşlı oğru" və s.

Türk dillərində, həmçinin tatar və başqırd dilində "kanat", "uzun kəndir" (11, s. 37); arğan, arkan "at tükündən hörülmüş uzun, möhkəm kəndir (4, I.S.22, 23; 6, I. s.288,1061) mənasındakı sözün rus və digər slav dillərində həm lüğəvi vahid, həm termin kimi geniş dairədə işlənən sözlərdən olduğunu görürük. an arkan sözünün leksik-semantik evolyusiyasını izləsək Lakin sözə tarixi-leksikoloji baxımdan yanaşıldıqda sözün əvvəllər bu dildə hərb termini kimi işləndiyi müəyyən olunur. Rusiya Dövlət Silah palatasında alman səlibçiləri ilə döyüşlərdə işlədilmiş "arkan"lar da saxlanılır. (3, 164) Arkan sözünün Rus dilində işlənmə tarixi qədimdir(13 y.) Rus hərb işində orta əsr döyüşlərində işlədilirdi və bu zaman daha çox "tatar arkanı" şəklində istifadə olunduğu məlumdur. Şərqi Slav dillərində mövcud olmuş türkizmlərin daha əlavə bir məqamda – arqo səciyyəsində iştirakına dair nümunələrə nəzər salaq: "Arkan" sözünün məna tutumu bu sözün kəsb etdiyi məcazi mənalarla da müəyyənləşir. Məcazi mənalarında yaratdığı dolğun semantik hal "arkan" sözünü rus dilində işlək sözlərdən birinə çevirmişdir: Похоже, будто на холеру *накинули аркан*. Понизили не только число заболеваний, но и процент смертности (А.Чехов. "Письма"). Yazıçı məktubunda bu yerlərdə tüğyan edən vəbanın artıq sönməyə başladığını (sanki ona örkən atıldığını) xəbər verir. Çünki Çexov özü yaşadığı Melixovo kəndi ətrafında yayılan vəba epidemiyasının yatırılmasında fəal iştirak edir, xəstəliyin profilaktikası haqqında mühazirələr oxuyur, xəstələrə tibbi yardım göstərirdi. Təbii ki, daim yazışdığı dostlarına da epidemiyanın gedişi haqqında bir növ bülletensayağı məlumatlar verirdi. Rus ədəbi dilində türk sözü arkan (arqan, orqan, örkən) ümumişlək söz, termin səciyyəsində geniş istifadə olunmaqla türmə

arqosu olaraq da xüsusi səciyyə daşıyır; məsələn, arkan və ya feil şəklində заарканить əgər rus ədəbi dilində "adamın iradəsini ələ almaq, öz mənfəəti üçün tora salmaq"mənasındadırsa, arqo leksikasında "şantaj yolu ilə kimdənsə asılılıq, özünə tabe etdirmə" şəkillərində: Arkan — "şantaj yolu ilə kimdənsə asılılıq; bu iş üstə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaq" mənalarında istifadə olunur. (1, s.18; 9, s.22) Türk dillərinə, o cümlədən Azərbaycan türkcəsinə nisbətən rus dilində bu sözün həm işlənmə dairəsinin genişliyi arkan türkizminin bir dil vahidi kimi daha anlaşıqlı və istifadədə daha əlverişli olmasının nəticəsidir. (7,232-233)
Doğu slav dillərindəki türkizmlər arasında öz fonetik tərkibi cəhətdən fərqli özəlliyə malik lüğəvi vahidlərdən olan **julik(жулик)** sözündən rus dilində жулить, жульничать felləri, o cümlədən жулье, жулябия, жулик isimləri yaranmışdır. Qədim türkcə (qıpçaq dillərində) jüli "qırxmaq"; jüligi, jülgüc (ülgüc) alət adı (2, s.11) kimi məlum idi. Odur ki, rus dili arqo danışığında julik "iti bıçaq" işlənmə şəraitini də nəzərə alsaq görərik ki, rus dilində jülik "fırıldaqçı" mənaları bu dilin qədim alınmalarından doğmuşdur. Serb-xorvat dilində də julit "qarət etmək, oğurlamaq" deməkdir. Müqayisə üçün deyə bilərik ki, müasir dilimizin canlı qolunda da yolmaq feli "oğurlamaq, qeyri adi yolla nəyisə əldə etmək" və yoluq (adam) "dələduz" həmin məna və forma ilə səsləşir.(7, 43,83) Daşıdığı əlavə mənalar onun rus dilində onun arqo kimi qullanılmasına imkan vermişdir.

Arqo "oğru danışığı" leksikonuna daxil olan **torba** (торба)sözü rus dilində müasir dövrdə də işlək sözlər (habelə terminlər) sırasındadır: "çanta; atın yem torbası; hərbi yürüşdə çiyinə keçirilən əsgər torbası, gündəlik məişət əşyası: səfər torbası", folklor geyimlərində bəzəkli aksessuarlardan birinin adını bildirən bu lüğəvi vahiddən rus xalq danışıq dilində torbinka (çanta, kisəcik); torbişa (dilənçi torbası) şəkillərində istifadə olunur: Носиться, как дурень с писаного торбой; Дай ему хоть торбу сь пирогом, хоть черта с рогами-все одно (4,IV, s.418). Rus bədii dilində: А помнишь: желтые цветы акации, которыми мы набивали польные с верхом фуражки и ели, как лощади овес из **торбы**? (Куприн. "Травка") ... и Петя побежал в сени к своему казаку, принес **торбы**, в которых было фунтов пять изюму (Л.Толстой. "Война и мир"); Аким вынул из холшевой торбы полштоф водки … и положил все что на траву, подле Бузыги (Куприн. Конокрады). Rus dilinin arqo səciyyəsində işlənməklə: **torba** (торба) "həbsxana, türmə; istintaq təcridxanası"; **torbovşik** (торбовщик**), torbaxvat** (торбохвать) "torbaqapan, oğru"; topbovat (**торбовать)** "oğurlamaq"- rus dilindəki göstərilən türkizmin istifadə dairəsini genişləndirmişdir.

Apardığımız araşdırmada bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, müəyyən dairədəki ünsiyyət üçün daha informativ sözlər - arqolar əlverişli idi; rus ədəbi dilində uzun əsrlər boyu işlənilən türk mənşəli sözlər bu baxımdan geniş imkanlar yaratmaqla Doğu Slav dillərində, o cümlədən rus dilində zəruri vahidlər dəyərində əlverişli vasitəyə çevrildilər. Bu mənada funksional aspektin bu şəkildə aktuallığı da dilçiliyin demək olar ki, bütün sahələrində tətbiq oluna bilməsi və praktiki olaraq da dilin inkişafını bir sistem olması ilə izah edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Балдаев Д.С., Белко В.К., Исупов И.М. Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона изд-во Края Москвы, 1992

2. Баскаков Н.А. О тюркских лексических заимствованиях в русском языке- По страницам “Этимологического словаря русского языка” М. Фасмера, II статья, Советская тюркология, 1984, № 4; с.10-16
3. Боровкова С. Оружейная Палата – Кремл Москвы, М, Московский рабочий, 1957
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка (в 4-х томах), Москва, Гос. изд. Иностранных и национальных словарей, 1955.
5. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1962
6. Радлов, В.В. Опыт словаря тюркских наречий, (в 4-х томах), СПб. 1893-1911
7. Təkəli N. Minaxanım. Türk sözləri Rus dilində, Bakı, Nurlar yayınları, 2010
8. Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка (4 cilddə), Москва, Прогресс, 1986-1987
9. Толковый словарь уголовных жаргонов, Москва, изд. Ромос, 1991
10. Шарандина, Наталья Николаевна. Арготическая лексика в функциональном аспекте, Тамбов,2000, avtoreferat канд.фил. наук.
11. Шипова Е.Н. Словарь тюркизмов в русском языке, Alma-Ata, Наука,1976

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

A FIELD STUDY ON SOCIAL MEDIA ADDICTION OF UNIVERSITY STUDENTS

Prof. Dr. Salih YEŞİL
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İşletme Bölümü

Öğr. Gör. Dr. Sümeyra CEYHAN
Bingöl Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

Ayşegül ÖZBAĞIŞ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İşletme Bölümü

ÖZET

Hızla değişen ve gelişen teknoloji ile sanal ortamların sunduğu tek yönlü iletişim yerini çift yönlü iletişime bırakmıştır. Bilhassa sosyal medya hızla genişleyen bir etki alanı oluşturmaktadır. Sosyal medya insanların ya da toplulukların düşüncelerini, davranışlarını, ilişkilerini ve paylaşımlarını internet tabanlı uygulamalarla aktardıkları bir medya aracıdır. Sosyal medya gençlerin trendlerini, tüketim alışkanlıklarını ve yaşam biçimlerini etkilemektedir. Son zamanlarda sosyal medyadaki gelişmelerle birlikte sosyal medya konusu çokça ilgi görmektedir. Sosyal medyanın yoğun kullanımı sosyal medya bağımlılığına dikkatleri çekmektedir.

Bu araştırma ile amaçlanan üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeyleri, sosyal medyanın eğitim süreçlerindeki önemi ve akademik performansları arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırmanın örneklemini Çankırı, Gaziantep, Gümüşhane, Kahramanmaraş ve Kayseri de eğitim gören üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Veriler yüz yüze anket yöntemi kullanılarak elde edilmiş ve istatistiksel analizleri SPSS 22.0 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin istatiksel analizinde frekans analizi, korelasyon analizi ve bağımsız T-Testi ve tek yönlü ANOVA kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular ışığında öğrencilerin sosyal medya bağımlılığı olduğu görülmekte ve bağımlılığın artması ile öğrenciler üzerinde sosyal medya hızla genişleyen bir etki alanı yaratmaktadır. Beklentimizin aksine, araştırmanın sonuçları sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyanın akademik amaçlı kullanımı ile akademik performans arasında herhangi bir ilişki olmadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Medya Bağımlılığı, Eğitim, Kullanım Amacı

ABSTARCT

With rapidly changing and developing technology, one-way communication offered by virtual environments has left its place to two-way communication. Social media, in particular, creates a rapidly expanding domain. Social media is a media tool where people or communities convey their thoughts, behaviors, relationships and shares through internet-based applications. Social media affects the trends, consumption habits and lifestyles of young people. With the recent developments in social media, social media has attracted a lot of attention. Extensive use of social media draws attention to social media addiction.

The aim of this study is to examine the relationships between the social media addiction levels of university students, the importance of social media in their educational processes and their academic performance. The sample of the study consists of university students studying in Çankırı, Gaziantep, Gümüşhane, Kahramanmaraş and Kayseri. The data were obtained by using face-to-face questionnaire method and their statistical analysis was made using SPSS 22.0 package program. Frequency analysis, correlation analysis and independent T-Test and one-way ANOVA were used in the statistical analysis of the data.

In the light of the findings obtained, it is seen that students have social media addiction, and with the increase of addiction, social media creates a rapidly expanding domain on students. Contrary to our expectations, the results of the study showed that there was no relationship between social media addiction and academic use of social media and academic performance.

Keywords: Social Media, Social Media Addiction, Education, Purpose of Use

Giriş

Sosyal medya günümüzde en önemli iletişim araçlarından birisi olma yolunda hızla ilerleyen internetin en gözde uygulamaları arasında yer almaktadır. İnternetin kullanılma sıklığı artarken, bu sıklık içinde de sosyal medyaya girilme oranı yükselmektedir. Teknolojideki hızlı ve etkin gelişmeler, modern hayatın farklı alanlarında etkili olurken insanların yaşayış biçimleri üzerinde de etkili olmuştur. Bu bağlamda, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin etkin rolü yadsınamaz niteliktedir. Özellikle devrimsel bir iletişim teknolojisi olan internet sayesinde bilgi paylaşımı, video, müzik, fotoğraf gibi farklı türde veri paylaşımlarının anlık gerçekleştirilmesi ile bilgiye ulaşım daha kolay hale gelmiştir.

Sosyal medya, boş vaktin değerlendirildiği, eğlenme, sohbet etme, bilgi alışverişinde bulunma, bilgiye erişip gündemi takip etme gibi amaçları olan yegane araç haline gelmiştir. Türkiye'deki teknolojinin gelişmesi ile sosyal medya bağımlılığının artış göstermesinin etkileri kendini göstermektedir. Her iki gençten birisi sosyal medya kullanmaktadır. Sosyal medyanın gençler tarafından kullanımı belirli bir zaman dilimine yoğunlaşmamaktadır. Günün 24 saati sosyal medyaya bağlanabildikleri görülmektedir. Sosyal medya, toplum tarafından özellikle gençler tarafından bilgi edinmek, eğlenmek, deneyim kazanmak için birçok amaçla kullanılmaktadır. Sosyal medyanın her geçen gün kullanım sayısı artmakta ve basit kullanım sağlayarak gençlerin her türlü ihtiyaçlarını

karşılamaya başlamıştır. Böylece aradığı hemen her şeyi sosyal medyada bulan kişilerin başka bir araca ihtiyaçları olmayacaktır. Gençlerin uzun süre sosyal medyada zaman geçirmeleri, yüz yüze iletişim kurmalarını ve etkileşim becerilerini olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir.

Sosyal medya ile tüketiciler hem diğer kullanıcıları etkilemekte hem de diğer kullanıcılardan etkilenmektedir. Sosyal medyanın tüketici davranışları üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu durumda tüketici davranışlarına etki eden demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, öğrenim düzeyi, coğrafik yerleşim, meslekler, aile, sosyal sınıf), psikolojik, sosyo-kültürel ve durumsal faktörler sosyal medyadaki etkileriyle beraber ele alınmıştır (İşlek, 2012: 82). Günlük hayatımızda var olan ve en çok kullanılan sosyal ağlar Facebook, Instagram, Whatsapp, Twitter, Bip, Youtube, vb. paylaşım siteleridir. Sosyal medya kullanım oranı ve süresinin artması bağımlılık olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda sosyal medyanın öğrenciler üzerindeki etkisi ve eğitim süreçlerindeki önemi literatür incelemeleri sonucunda alan yazında yer alan çalışmalar bu teoriyi kanıtlamaktadır (Gülbahar, vd. 2010; Vural ve Bat, 2010; Cabral, 2011; Hazar 2011; Kalafat ve Göktaş, 2011; Sezgin vd., 2011; Odacı ve Berber Çelik, 2011; Wei ve Wang, 2011; Çam ve İşbulan, 2012; Öztürk ve Akgün, 2012; Asemah, vd., 2013;İşlek, 2012; Paul, vd., 2012; İli, 2013; Özgür, 2013; Solmaz vd., 2013; Toğay vd., 2013; Wu, 2013; İşman ve Albayrak, 2014; Tanrıverdi ve Sağır, 2014; Tektaş, 2014; Kırık vd., 2015; Nakaya, 2015; Tutgun Ünal, 2015; Küçükali, 2016; Tutgun-Ünal ve Deniz, 2016; Hawi ve Samaha 2017; Yılmazsoy ve Kahraman 2017; Baz, 2018; Çiftçi, 2018; Deniz ve Gürültü, 2018; Gül ve Diken 2018; Taş, 2018).Genel olarak değerlendirildiğinde sosyal medya bağımlılığı literatürde farklı açılardan incelenmiş ve incelenmeye devam etmektedir.

Bu bağlamda araştırmada sosyal medyanın gençlerde yarattığı bağımlılık ile sosyal medya kullanımının akademik süreçlerdeki önemi ile akademik performans arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu çalışma doğrultusunda elde edilen verilerin sosyal medya bağımlılığı konusunda alan yazına katkı sağlayacağı ve akademik çalışmalara yol gösterecek nitelikte olduğu umulmaktadır.

Sosyal Medya Kavramı

Sosyal medyanın günümüzdeki halini almasında birçok teknolojik gelişmenin katkısı olmuştur. İnternetin gelişimiyle birlikte birçok hizmet de gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. **Sosyal medya toplum yaşamının hızla ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Sosyal medyanın artık kendisini idare edecek kadar bilgisayar kullanmayı bilen hemen her yaştan kişinin temel ilgi alanları içinde yer aldığı görülmektedir. Yeni iletişim ortamlarının gelişmesi, her kesimden bilgi iletişim teknolojilerine olan ilginin artması, sosyal medyanın talebini arttırmış, sosyalleşme kavramına da yeni bir boyut kazandırmıştır. Sosyal medya, sürekli güncellenebilmesi, çoklu kullanıma açık olması, sanal paylaşıma olanak tanıması vb. açısından en ideal iletişim araçlarından biri olarak kendini göstermektedir. Gün geçtikçe tüm dikkatlerin bu alana yönelmesine sebep olmakta ve yenilenen sanal dünyaya yeni bir kavramsal çerçeve çizmektedir (İli, 2013: 1).**Sosyal medya kavramı; medya, kullanıcı ve teknoloji gibi boyutları olan bir kavramdır. Tek

bir yönden sosyal medyayı değerlendirmek eksik ve yanlış olacaktır. Sosyal medya tüm bu boyutlarının birleşik bir şekilde ele alınması ile anlaşılacaktır (İşlek, 2012:5).

Sosyal medya, tanımlanması zor bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel sektör firmaları, akademisyenler ve aynı zamanda kullanıcılar sosyal medya kavramını farklı şekillerde tanımlamaktadır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). Sosyal medya, birbirinden bağımsız olarak gelişmiş ve tüketicilerin kendi içeriklerini yansıtabilmeleri ve başkalarıyla paylaşmalarını sağlayan çevrimiçi uygulamalar şeklinde tanımlanmaktadır (İşlek, 2012: 18). Sosyal medya kavramı sosyal ağ sitelerini içeren, iş amaçlı network siteleri, ticari toplulukları ve eğitim amaçlı sosyal ağları kapsamaktadır (Emirza vd., 2012: 22). Schreck ve Keim (2013), sosyal medyayı kullanıcı gruplarının ağ bağlantılarıyla paralel süreçte bilgi ürettikleri, bilgileri paylaştıkları ve geliştirdikleri tüm medya formatları olarak ifade etmektedir.

Son zamanlarda işlevleri artan sosyal ağlar eskiden akrabalık, arkadaşlık, ilgi alanları ve etkinlikler üzerine kuruludur. Özellikle günümüzde sosyal medya eğitim, akademik, başarı ve toplum içindeki çeşitli çevrelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya eğitimi destekleyici şekilde de kullanılmaktadır (Yılmazsoy ve Kahraman, 2017: 9). Yaşamımızın önemli parçası haline gelen sosyal medya kullanıcılar açısından bağımlılık gibi birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak her gün daha yenilikçi sosyal ağların ortaya çıkması sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Sosyal Medya Bağımlılığı ve Üniversite Öğrencileri Üzerindeki Etkisi

Sosyal medyada kişiler kendilerini ifade etmekte ve yorum yapabilmekte daha özgürdür. Bu durumda sosyal medya kullanımının artması ile artık kişiler kendilerini ifade edebildikleri için istedikleri yer ve zaman da paylaşım yapmalarına olanak sağlamaktadır. Teknolojinin sağladığı olumlu etkiler ve kolaylıkların yanı sıra olumsuzluk yaratan sosyal medya bağımlılığını da ortaya çıkarmıştır.

"Medya Bağımlılığı Kuramı" ilk defa 1976'da Melvin De Fleur, Sand-RaBall-Rokeach tarafından "Theories of Mass Communication" adlı eseri ile yeni bir tanım kazanmıştır. Sosyolojik bir bakış açısı ile kitle iletişim sürecine yaklaşmakta aynı zamanda iletişim araçlarının sosyal düzen ve alıcılar ile ilişkilerine odaklanmaktadır. Medya bağımlılığı kişilerin birbirleri ve çevreleri ile ilişkilerini inceleyen bir kuramdır. Toplumu "ekolojik" bir bakış açısı "organik" bir yapı olarak görür ve bu kuram toplumun mikro (bireyler, kişiler arası gruplar) ve makro (örgütler, siyasi, ekonomik, kültürel sistemler) bölümleri arasındaki ilişkiyi incelemekte ve iletişime adapte olmaktadır. Bu ilişkilere bağlı olarak bağımlılığı açıklamaya çalışmaktadır (Ball-Rokeach, 1998: 14-15).

Günümüzde sürekli gelişme gösteren sosyal medya kişilerin hayatının neredeyse her kısmına etki edebilmektedir. Bu sebeple kişilerin değişen istek ve ihtiyaçlarına cevap veren bir zorunluluk olması sosyal medya bağımlılığına da ortam sağlamaktadır. **Sosyal medya bağımlılığı;** bireylerin, bir sosyal paylaşım sitesinde vakit geçirmesi ve bu eylemden uzun süre

(birkaç saat) ve neredeyse her gün, gün boyunca geri duramaması, eylemi sürdüremediği zaman ise çoğunlukla ruhsal ve fizyolojik olarak rahatsızlık duyması, yani sosyal medyaya bağlı hale gelmesi anlamına gelmektedir. Literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığı zaman görülmektedir ki sosyal medya, kullanıcıları üzerinde bağımlılık yapma potansiyeline sahiptir ve sosyal medya bağımlılığı da bu çalışmalarda doğrulanmıştır (Erol ve Hassan 2014, Otu, 2015, Aksoy 2015, Küçükali, 2016, Kuss ve Griffits 2017).

Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım sürelerinin ve oranlarının artması teknoloji kullanımını oldukça yaygın hale getirdi ve neredeyse teknoloji olmadan öğrenciler hayatını devam ettiremez oldu. Yapılan incelemeler sonucunda üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımının alışkanlık haline geldiği, daha çok var olan arkadaşlıkların devam ettirilmesini sağlayan bir araç olarak kullanıldığı ve kullanıcının kişisel bilgilerini kendi kontrolü ölçüsünde paylaşabildiğine inandığı ve bu ortamda kendi paylaşımlarından ziyade arkadaşlarının etkinliklerinin ön planda olduğu incelenmiştir. Bu sebeple sosyal medyanın eğitim amaçlı kullanılmadığı daha çok zamanın geçirilmesinde en büyük etkenlerden biri olduğu tespit edilmiştir. Bu yüksek kullanımının eğitim açısından incelendiğinde daha çok derslerin sosyal medya üzerinden Öğrenim Yönetim Sistemleri gibi etkileşimli, paylaşımcı, işbirlikçi şekilde işlenebilmekte fakat öğrencilerin daha çok bunun eğitim amaçlı değil de zaman geçirmek için bir zaman aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Sosyal medya bağımlısı olunması durumunda; depresyon, mutsuzluk, sosyal dışlanma, düşük benlik saygısı, düşük yaşam doyumu ve benzeri gibi toplumsal dışlanma durumlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Sonuç olarak sosyal medya kolaylık ve fayda sağlamanın yanı sıra sosyal medyanın düzenli ve bilinçli kullanılmadığı takdirde birçok olumsuz durumlarının yanı sıra sosyal medya kullanımı bağımlılığa da dönüşebilmektedir. Sosyal medya bağımlılığı ise ne kadar yararlı olarak kullanılmaya çalışılsa da kullanımı kontrol edilememekte ve olumsuz yönleri ortaya çıkabilmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma farklı üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin sosyal medya bağımlılık durumlarının çeşitli değişkenler açısından ele alınarak ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, araştırmanın örneklemi ve yöntemi, araştırma modeli ve öne sürülen hipotezleri yer almaktadır. Ayrıca hipotezler test edilerek elde edilen bulgular ile yorumlara yer verilmektedir.

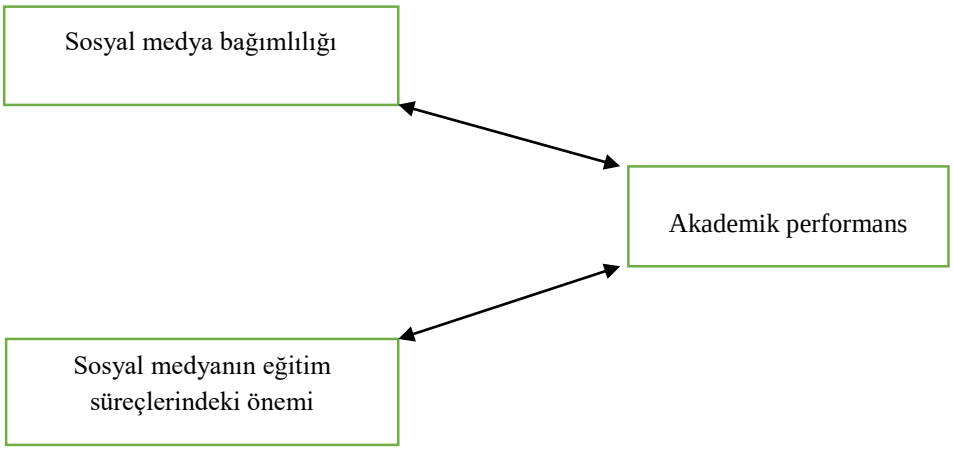
Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sosyal medya toplum yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Özellikle bireylerin facebook, instagram, whatsapp ve youtube gibi çeşitli sosyal medya uygulamalarından her bir bireyin beklentileri farklıdır. Bilhassa gençlerin taleplerinin yoğun olduğu sosyal medya uygulamalarından iletişim, bilgi paylaşımı, eğitim, eğlence, arkadaş takibi yaygın olarak ilgi çekmektedir. Gün geçtikçe yaşanan teknolojik

gelişmelerle birlikte bireyler üzerinde negatif etkileri bulunan sosyal medya bağımlılığı artış göstermektedir. Bu çalışma sosyal medyanın gençlerde nasıl bağımlılık yarattığını, algı ve düşüncelerini, eğitimdeki etkisini, kullanım amacını belirlemeye yönelik öneriler ortaya koymaktadır. Araştırmanın temel amacı sosyal medya bağımlılığı ve sosyal medyanın eğitim süreçlerindeki öneminin akademik performansla ilişkisini tespit etmektir.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ile sosyal medyanın eğitim süreçlerindeki öneminin akademik performans arasındaki ilişkisi irdelenmeye çalışılmaktadır. Araştırma amaçları doğrultusunda oluşturulan model aşağıda gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma modelinde yer alan değişkenlere ilişkin yukarıda ifade edilen görüş ve bulgular ışığında, araştırma kapsamında geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

- *Hipotez 1:* Sosyal medya bağımlılığı ile akademik performans arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır.
- *Hipotez 2:* Sosyal medyanın eğitim süreçlerindeki önemi ile akademik performans arasında pozitif bir ilişki vardır.
- *Hipotez 3:* Sosyal medya bağımlılığı cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
- *Hipotez 4:* Sosyal medya bağımlılığı günlük ortalama sosyal medya kulanım sürelerine göre farklılık göstermektedir.

Veri Toplama Aracı ve Örneklem

Çalışmada veri toplama aracı olarak birincil verileri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma modelinde yer alan değişkenlere yönelik literatür ayrıntılı bir şekilde taranmış ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerden yararlanılmıştır. Oluşturulan ölçek dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik değişkenler ile ilgili ifadeler (cinsiyet,

yaş, bölüm, sınıf, program, not ortalaması, memleket) yer almaktadır. Ölçeğin ikinci bölümünde sosyal medyaya bağlanma biçimleri, zamanları ve süreleri ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Üçüncü bölümde sosyal medyanın kullanım amacına yönelik ifadeler yer almaktadır. Araştırmanın dördüncü bölümünde sosyal medya bağımlılığına yönelik ve sosyal medyanın eğitim süreçlerine yönelik ifadeler yer almaktadır. Çalışmanın istatistiksel analizleri SPSS 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında ölçeğin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Bu bağlamda sosyal medya bağımlılığı ölçeğinin Cronbach Alpha değeri 0,88 tespit edilirken sosyal medyanın kullanım amacına yönelik ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,78 ve sosyal medyanın eğitim süreçlerindeki önemine yönelik ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,82 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla modelin güvenilirlik bulguları sonucunda güvenilirlik değerleri kabul görmüş değerin üzerinde çıkmıştır.

Verilerin normallik dağılımlarına bakmak için normallik testi uygulanmış ve elde edilen bilgiler normal dağılım göstermektedir. Dolayısıyla parametrik testler kullanılmıştır. Katılımcıların ifadelere ne ölçüde katıldıklarını tespit etmek amacıyla frekans analizleri gerçekleştirilmiş, değişkenler arası ilişkiyi tespit etmek amacıyla korelasyon analizleri yapılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki farkları ortaya koyabilmek amacıyla ANOVA ve T-Testleri uygulanmıştır.

Çalışmanın ana kütlesini Çankırı, Gaziantep, Gümüşhane, Kahramanmaraş ve Kayseri illerinde eğitim gören üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Öğrencilere tesadüfü örneklem yöntemiyle 300 adet anket dağıtılmıştır. Anketler, gönüllülük esasına dayanarak çalışanlara elden dağıtılıp araştırmacılar tarafından toplanarak yaptırılmaya çalışılmıştır. Toplam 222 adet anket geri dönmüştür.

Bulgular ve Yorumlar

Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerini ölçmek amacıyla 300 anket öğrencilere dağıtılmış ve 222 öğrenci tarafından yanıtlanmıştır. Çalışmaya katılanların 151'i kadın ve 71'i erkektir. Katılımcıların yaş dağılımları, 18 -19 yaş aralığındakiler % 8,1, 20-21 yaş aralığı % 33,3, 22-23 yaş aralığı % 43,7, 24-25 yaş aralığı 14,4 ve 26 yaş ve üstü %0,5 şeklindendir. 222 Öğrenciden % 36,9'u 2.sınıf öğrencisi, % 36,0'ı 3.sınıf öğrencisi ve %27'si 4.sınıf öğrencisi olduğu görülmektedir. 102 öğrencinin 1.öğretim ve 120 öğrencinin ise 2. Öğretim olduğu görülmektedir. Ankete katılan öğrencilerin memleket dağılımları incelendiğinde %16,7 (37 öğrenci) Kahramanmaraş, %15,8 (35 öğrenci) Kayseri, %14,9 (33öğrenci) Gaziantep, %7,2 (16 öğrenci) Ankara, %5,9 (13 öğrenci) Adana, %6,3 (14 öğrenci) Gümüşhane ve %37,4 (83 öğrenci) ise diğer şehirlerde yaşamaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Demografik Değişkenlere Göre Dağılımı

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı	Yüzde	Birikimli Yüzde

Kadın	151	68,0	68,0
Erkek	71	32,0	100
Yaş			
18-19 yaş	18	8,1	8,1
20-21 yaş	74	33,3	41,4
22-23 yaş	98	43,7	85,1
24-25 yaş	32	14,4	99,5
26 ve üstü	1	,5	100
Sınıf			
2.Sınıf	82	36,9	36,9
3. Sınıf	80	36,0	73,0
4. Sınıf	60	27,0	100
Program Türü			
I. Öğretim	102	45,9	45,9
II. Öğretim	120	54,1	100
Memleket			
Kahramanmaraş	37	16,7	16,7
Kayseri	35	15,8	32,4
Gaziantep	33	14,9	47,3
Ankara	16	7,2	54,5
Adana	13	5,9	60,4
Gümüşhane	14	6,3	66,7
Diğer	74	33,3	100
Toplam	**222**	**100,0**	

Üniversite öğrencilerinin günlük sosyal medya kullanım sıklığı %4, 1 oranla 1-2 saat ile en düşük oran, 2-3 saat %9,9, 3-4 saat %20,3, 4-5 saat %27,9 ve 5 saatten fazla girme sıklığı % 37,8 olarak kullandıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2.Günlük Sosyal Medya Kullanım Sıklığı

	Katılımcı Sayısı	Yüzde	Birikimli Yüzde
Günlük internet kullanım sıklığı			
1-2 saat	9	4,1	4,1
2-3 saat	22	9,9	14,0
3-4 saat	45	20,3	34,2
4-5 saat	62	27,9	62,2
5 saatten fazla	84	37,8	100
Toplam	**222**	**100,0**	

Sosyal medya bağımlılığı ile akademik performans ve sosyal medya bağımlılığı ile eğitim süreçleri arasındaki ilişkiyi ve ilişkinin yönünü açıklamak adına Korelasyon Analizi yapılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde, sosyal medya bağımlılığı ile akademik performans arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir (r= ,011; p> ,05). Bu durum Hipotez 1'in reddedildiğine işaret etmektedir. Sosyal medyanın eğitim süreçlerindeki önemi ile akademik performans arasında herhangi bir ilişki belirlenmemiştir (r= -0,002; p> ,05). Bir başka ifadeyle öğrencilerin eğitim amaçlı sosyal medya kullanımı ile akademik performansları arasında pozitif yönde bir ilişki yoktur. Elde edilen bu sonuç çalışmanın ikinci hipotezinin (H2) reddedildiğini göstermektedir. Tablodaki sonuçlara bakıldığında, sosyal medya boyutu incelendiğinde ve elde edilen farklılık da dikkate alındığında sosyal medya kullanma sıklığının artması öğrencilerin akademik performanslarında ve eğitim süreçlerinde anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 3. Araştırma Modeli Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar

	Sosyal Medya Bağımlılığı	***Akademik Performans***	***Eğitim Süreçleri***
Sosyal Medya Bağımlılığı	1,0		
Akademik Performans	0,011	1,0	
Sosyal Medyanın Eğitim Süreçlerindeki önem	0,289**	-0,001	1,0

Notlar: ** p<0.01

Araştırmada katılımcıların sosyal medya bağımlılığının cinsiyete göre karşılaştırılması bağımsız örneklem t testi ile değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur. Sosyal

medya bağımlılığının cinsiyet açısından (t= .09, p=.99, p>.05) farklılık göstermediği görülmektedir. Elde edilen bulgulardan (ortalamalara bakıldığında) erkek ve kadınların benzer oranlarda soysal medya kullandıklarını da söyleyebiliriz. Bu sonuçla, çalışmanın üçüncü hipotezi (H3) reddedilmiştir.

Tablo 4. Sosyal Medya Bağımlılığının Cinsiyet Değişkenine Göre T-testi Sonuçları

		n	*X*	*SS*	*t*	*p*
Sosyal Medya Bağımlılığı						
	Kadın	151	3,18	0,89		
	Erkek	71	3,18	0,79	0,09	0,99

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların sosyal medya bağımlılık düzeylerinin günlük ortalama sosyal medya kullanım sürelerine göre farklılık göstermektedir. Katılımcıların sosyal medya kullanım süreleri arttıkça sosyal medya bağımlılığı da artmaktadır (F=4,51, p=.002, p<.01). Bu sonuçlar doğrultusunda Hipotez 4'ün doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 5. Sosyal Medya Bağımlılığının Günlük Sosyal Medya Kullanım Sürelerine Göre ANOVA Sonuçları

		n	*X*	*SS*	*F*	*p*
Sosyal Medya Bağımlılığı						
	1-2 saat	9	2,35	1,11	4,51	,002**
	2-3 saat	22	2,93	0,91		
	3-4 saat	45	3,20	0,74		
	4-5 saat	62	3,43	0,77		
	5 saatten faza	84	3,15	0,78		

* p<.05;**p<.01

Sonuç ve Tartışma

Sosyal medya kullanımı tüm dünyada hızlı bir şekilde artış göstermektedir. Sosyal medya kullanımının bu denli yaygınlaşmasına çeşitli etkenler neden olmaktadır. Sosyal medyanın bilgi edinme, paylaşımda bulunma, iletişim kurma, eğlence amaçlı ve arkadaş edinme aracı olarak kullanılması hemen her kesim tarafından kullanımını sağlamaktadır. Özellikle internet ve sosyal medyayı en fazla kullananlar arasında genç nesil yer almaktadır. Sosyal medya doğru kullanıldığında birçok avantaj sağlamaktadır. Aksi takdirde bağımlılık, akademik başarısızlık ve eğitim süreçlerine de olumsuz etkileri olmaktadır. Bu bağlamda araştırmada temel amaç üniversitede öğrenim gören öğrencilerin sosyal medya bağımlılıkları ve sosyal medya kullanımının eğitim süreçlerindeki önemi ile akademik başarı arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bununla birlikte çalışma kapsamında üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıkları ile cinsiyet ve sosyal medyayı günlük kullanım süreleri arasındaki ilişkiler açısından da incelenmiştir.

Araştırmanın bulgularına göre katılımcıların % 68'i kadınlardan ve %32'si erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş dağılımlarına baktığımızda yaklaşık % 44'ü 22 ila 23 yaşlarında olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin günlük sosyal medya kullanım süreleri incelendiğinde %4, 1 oranla 1-2 saat ile en düşük oran, 2-3 saat %9,9, 3-4 saat %20,3, 4-5 saat %27,9 ve 5 saatten fazla girme sıklığı % 37,8 olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla literatür incelemeleri ve bu bulgulardan hareketle sosyal medya kullanım süresinin her gün beş saatten fazla kullanımların yoğunlaştığı görülmektedir. Buna bağlı olarak araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medya bağımlılıklarının olduğu da yine elde edilen bulgular (ort:3.18) arasındadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyal medya kullanım süreleri ve bağımlılıkları olsa da, bunun akademik performans üzerinde negatif etkilerinin olmayışı, öğrenciler açısından iyi bir sonuçtur. Fakat öğrencilerin aşırı internet kullanımları ve bağımlılıkları dikkatle ele alınması gereken bir konudur. Özellikle bu bağımlılıkların öğrencilerin günlük yaşantılarını ve akademik başarılarını negatif etkilemeye başlaması, ilerde ciddi sorunlara neden olacaktır. Bu nedenle elden geldiği kadar toplumda bireyler ve özellikle gençlerin sosyal medya ile ilgili konu hakkında eğitilmeli, gerekirse konunun uzmanları tarafından seminerler düzenlenmelidir. Günümüzde sosyal medyanın olumlu katkı sağlaması için gerekirse kamu spotları ve animasyonlarla da kitle iletişim araçları da kullanılarak konuyla ilgili eğitici çalışmalar yapılması özellikle genç bireyler üzerinde göz ardı edilemeyecek derecede yararlar sağlayacaktır ve bilinçli kullanımın artmasını sağlayacaktır.

Bir diğer hipoteze göre araştırma bulgularında sosyal medyanın eğitim süreçleri ile akademik performansı arasında pozitif ilişki olmadığıdır. Her ne kadar akademik amaçlı internet kullanımı ile akademik performans arasında pozitif bir ilişki olması beklenirken, bu çalışmada böyle bir ilişki tespit edilememiştir. Özellikle akademik amaçlı internet kullanımıyla birlikte akademik performansında artacağı önermesi bu çalışmada desteklenmemiştir. Nitekim literatür taramaları bu sonuçla benzer bulguları gösteren araştırmaları konu edinen geçmiş herhangi bir araştırmaya ulaşılamamıştır.

Ancak, literatüre bakıldığında akademik performans ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koyan bulgular gösteren araştırmalar mevcuttur (Ogur, 2016; Genç, 2010; İşman ve Albayrak, 2014; Kalafat ve Göktaş, 2011; Kıcı ve Dilmen,

2014; Mazman, 2009; Mencet, 2012; Özdemir-Çakır, 2018; Tınmaz, 2011; Tiryakioğlu ve Erzurum, 2011; Toğay vd., 2013; Yılmazsoy ve Kahraman, 2017; Gülbahar, vd., 2010; Keleş ve Demirel, 2011; McCool, 2011; Odabaşı vd.,2012; Schmucki ve Meel, 2010; Stanciu vd., 2012; Tutgun Ünal ve Katmer Bayraklı, 2014; Wright, 2010; Kubey vd. 2001).

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılıkları cinsiyet ve sosyal medyayı kullanım süresi değişkenleri açısından farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgulara da yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre sosyal medya bağımlılık düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmamıştır. Elde edilen sonuç erkek ve kadınlar arasında sosyal medya bağımlılıklarının benzer oranda olduğunu söyleyebiliriz. Bu doğrultuda literatür incelendiğinde bu sonuçla benzer bulguları gösteren araştırmalara rastlanmaktadır (Shulz, 2015; Bedir, 2016; Duygun, 2018; Ünal A. T. 2015; Aydın .2016; Ellison Vd., 2007; İşlek, 2012; Şahin Ve Oktan, 2010; Kılıç Ve Karakuş, 2016; Köseoğlu, 2012; Hazar, M. 2011; Sümer, 2006; Topkara, 2014; Yazıcıoğlu, 2011; ve Erdoğan 2010).

Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuca göre üniversite öğrencilerinin günlük ortalama sosyal medya kullanım süreleri ile sosyal medya bağımlılıkları arasında farklılığın tespit edilmesidir. Öğrencilerin internet kullanım süreleri arttıkça, bağımlılık düzeylerinin fazla olduğu belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde bu sonucu destekleyici çalışmalara rastlanmaktadır (Al-Menayes, 2015; Vural ve Bat, 2010; Alican ve Saban, 2013; Solmaz vd., 2013; Tutgun-Ünal, 2015; Avcı, 2016; Aydın, 2016).

Her çalışmada olduğu gibi, bu çalışmanın da bazı kısıtları mevcuttur. Çalışma belli üniversitelerdeki belli öğrencileri kapsamakta, bu durum çalışmanın bulgularının genellenmesini engellemektedir. Bu bakımdan ileride yapılacak çalışmaların daha büyük örneklemlerle, yapılması alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan sosyal medya kullanımı ve buna bağlı olarak gelişen sosyal medya bağımlılığı güncelliğini koruyan bir konu olup, farklı açılardan farklı değişkenler çerçevesinde ve farklı veri toplama yöntemleri ve analizleri dahilinde genişletilmeli ve alana katkı sağlanmalıdır. Özellikle bilgi ve teknoloji çağında soysa medya kullanımın hızla artması ve buna bağlı olarak insanların gerek iş ve gerekse günlük yaşantılarını etkileyeceği düşünülürse bu çalışmaların ne denli önemli olduğu aşikar olacaktır.

Kaynaklar

AKSOY, V. (2015). "İnternet Kullanımı ve Sosyal Ağ Kullanım Düzeylerinin Fen Lisesi Öğrencilerinin Demografik Özelliklerine Göre Değişimi ve Akademik Başarılara Etkisi", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi 3(19), ss.365-383.

ALİCAN, C., ve SABAN, A. (2013). Ortaokul ve Lisede Öğrenim Gören Öğrencilerin Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Tutumları: Ürgüp Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 35 (2). ss.1-14.

AL-MENAYES, J. (2015). Dimensions of Social Media Addiction Among University Students in Kuwait. Psychology and Behavioral Sciences. 4(1), ss.23-28.

ANDRESON, C.S. (2012), "Development Of A Facebook AddictionScale". PsychologicalReports, 110(2), ss. 501-517.

ASEMAH, E. S., OKPANACHİ, R. S. ve EDEGOH, L.O.N. (2013). Influence of Social Media on the Academic Performance of the Undergraduate Students of Kogi State University, Anyigba, Nigeria. Journal of Research in Humanities and Social Sciences, 3(12), ss.90-97.

AVCI, K. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Sosyal İlişkilerine Etkisi, Journal Of International Social Research.

AYDIN, E. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma: Anadolu Üniversitesi Örneği, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü Dergisi, 35, ss.373-386.

BALL ROKEACH, S. J. (1998). A Theory of Media Power and A Theory of Media Use: Different Stories, Questions, and Ways of Thinking. Mass Communication and Society, 1(1-2), ss.5-40.

BAZ, F. Ç. (2018). "Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Çalışma", OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9(16), ss.276-295.

BEDİR A. (2016). Sosyal Medya Kullanımının Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

CABRAL, J. (2011). "Is Generation Addicted to Social Media", The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications, 2(1), pp.5-14.

ÇAM, E., ve İŞBULAN, O. (2012). A New Addiction for Teacher Candidates: Social Networks. The Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET), 11(3), ss.14-19.

ÇİFTÇİ, H. (2018). "Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı", MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(4), ss. 417-434.

DENİZ, L. ve GÜRÜLTÜ, E. (2018). "Lise Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılıkları", Kastamonu Eğitim Dergisi, 26(2), 3 ss.55-367.

DUYGUN, A. (2018). "Sosyal Medya Bağımlılığının Tüketici Satın Alma Karar Sürecine Etkisi", Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 6(2): ss.1351-1375.

EKŞİ, H.ve DİLMAÇ, B. (2010). "Üniversite Öğrencilerinin Genel Erteleme, Karar Vermeyi Erteleme ve Akademik Erteleme Düzeylerinin Sürekli Kaygı Açısından İncelenmesi", Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(2), ss.433-450.

ELLİSON, N.,STEİNFİELD, C. ve LAMPE, C. (2007). "The Benefits of Facebook Friends: Social Capital and College Students Use of Online Social Network Sites", Journal of Computer-Mediated Communication, 12, ss.1143–1168.

EMİRZA, E., İŞTAHLI, S. B. ve İŞTAHLI, Y. H. (2012). "Sosyal Medyanın Çok Katlı Pazarlamada Kullanımı ve İş Tatmini Üzerindeki Etkileri", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 18, ss.20-32, 2012.

ERDOĞAN, F. (2010). "Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Biçemleri ve Kişilik Bozuklukları", Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, Aydın.

EROL, G. ve HASSAN, A. (2014). "Gençlerin Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal Medya Kullanımının Tatil Tercihlerine Etkisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, *7*(31), ss.804-812.

GÜL, Ş. ve DİKEN, E.H. (2018). "Fen Bilgisi Öğretmeni Adaylarının Sosyal Medya Bağımlılıklarının İncelenmesi", E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi, 5(1), ss.41-50.

GÜLBAHAR, Y., KALELİOĞLU, F. ve MADRAN, O. (2010). Sosyal Ağların Eğitim Amaçlı Kullanımı, XV. "Türkiye'de İnternet" Konferansı Bildiriler.

HAWİ, N. S. ve SAMAHA, M. (2017). "The Relations Among Social Media Addiction, Self-Esteem, and Life Satisfaction in University Students", Social Science Computer Review, 35(5), ss.576-586.

HAZAR, M. (2011). "Sosyal Medya Bağımlılığı Bir Alan Çalışması", Journal of Communication Theory & Research/İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (32).

HAZAR, M. (2011), "Sosyal Medya Bağımlılığı- Bir Alan Araştırması", Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 32, ss.151-176.

HAWİ, N. S. ve SAMAHA, M. (2017). "The Relations Among Social Media Addiction, Self-Esteem, and Life Satisfaction in University Students", Social Science Computer Review, 35(5), ss.576-586.

HUANG, H., ve LEUNG, L. (2009). "Instant Messaging Addiction Among Teenagers in China: Shyness, Alienation, and Academic Performance Decrement", Cyber Psychology & Behavior, 12(6), ss.675-679.

İLİ, K. (2013). "Sosyal Medya Ortam ve Araçlarının Öğrenci Davranışlarına Etkisi", Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

İŞLEK, M., S. (2012). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkileri: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma**, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Karaman.**

İŞMAN, A. ve ALBAYRAK, E. (2014). "Sosyal Ağlardan Facebook'un Eğitime Yönelik Etkililiği", Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 4(1), ss.129-138.

KALAFAT, Ö. ve GÖKTAŞ, Y. (2011). Sosyal Ağların Yükseköğretimde Kullanımı: Gümüşhane Üniversitesi, Facebook Örneği. 5th International Computer & Instructional Technologies Symposium, Elazığ.

KARAKUŞ, Ö., KILIÇ, M. (2016). "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Görünüş Kaygıları İle Benlik Saygıları ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Journal of Human Sciences, 13 (3), ss.3838-3841.

KAPLAN, A. M., ve HAENLEİN, M. (2010). Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. Business Horizons, **(53), ss. 59-68.**

KARPİNSKİ, A. C., KİRSCHNER, P. A., OZER, I., MELLOTT, J. A.ve OCHWO, P. (2013). "An Exploration of Social Networking Siteuse, Multitasking, and

Academic Performance among United Statesand European University Students", Computers in Human Behavior, 29(3), ss.1182-1192.

KICI, D. ve DİLMEN, E. (2014). "Sosyal Paylaşım Ağlarının İşbirlikli Öğrenmede Kullanımı: Bir Facebook Uygulaması", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 41(2), ss.343-356.

KUSS, D.J. ve GRİFFİTHS, M. D., (2017). "Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned", Int J Environ Res Public Health., 14(3), ss.311.

KÜÇÜKALİ, A., (2016). "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı: Atatürk Üniversitesi Örneği", Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7(13), ss.531-546.

KUBEY, R. W., LAVİN,M.J. ve BARROWS, J. R. (2001). "Internet Use and Collegiate Academic Performance Decrements: Early Findings", Journal of Communication, 52(2), ss.366-382.

KELEŞ, E. ve DEMİREL, P. (2011). Bir Sosyal Ağ Olarak Facebook'un Formal Eğitimde Kullanımı,5. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

KIRIK, A.M., ARSLAN, A., ÇETİNKAYA, A. ve GÜL, M. (2015). "A Quantitative Research on The Level of Social Media Addiction Among Young People in Turkey", International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS), 3(3), ss.108-122.

KÖSEOĞLU, Ö. (2012). Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları: Facebook üzerine bir araştırma. Selçuk İletişim Dergisi, 7 (2), 58-81.

KÜÇÜKALİ, A. (2016). "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı: Atatürk Üniversitesi Örneği", Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7 (13), ss.531-546.

MAZMAN, S. G. (2009). "Sosyal Ağların Benimsenme Süreci ve Eğitsel Bağlamda Kullanımı", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

MENCET, M.S. (2012). "Yükseköğretimde Sosyal Medya Gruplarının Eğitim Amaçlı Kullanımı: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO ve Serik MYO Örneği", Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 18, ss.86-98.

MCCOOL,L.B. (2011). Pedagogicaluse of Twitterin The University Classroom, Unpublished Master's Thesis, Iowa State University, Ames, Iowa.

NAKAYA, A.C. (2015). "Internet and Social Media Addiction", The United States: Reference Point Press. ISBN-13: 978-1-60152-761-5.

ODABAŞI, H., MISIRLI, M., GÜNÜÇ, S., ŞAHİN-TİMAR, Z., ERSOY, M., SOM, S., DÖNMEZ, F.İ., AKÇAY, T. ve EROL, O. (2012). Eğitim İçin Yeni Bir Ortam: Twitter. Anadolu Journal of Educational Sciences International, 2(1).

ODACI, H. ve BERBER ÇELİK, Ç. (2011). The Effect of Reality Therapy-Based Group Counseling on Problematic Internet Use and The Life Satisfaction of College Students, 2nd World Conference on Information Technology, Near East University & Bahcesehir University, Antalya.

OTU, A. (2015). Social Media Addiction among Students of the University of Ghana, Doktora Tezi, Univesity of Ghana, Ghana.

ÖZDEMİR-ÇAKIR, H.Ö. (2018). "Yükseköğretimde Facebook Kullanımı ve Bağlam Çöküşü: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi, 1(1), ss.29-40.

ÖZGÜR, H. (2013). "Sosyal Ağların Benimsenmesi ve Eğitsel Bağlamda Kullanımı Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(10), ss.169-181.

ÖZTÜRK, M. ve AKGÜN, O. E. (2012). "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Paylaşım Sitelerini Kullanma Amaçları ve Bu Sitelerin Eğitimlerinde Kullanılması İle İlgili Görüşleri", Sakarya University Journal of Education, 2/3 (Aralık 2012), ss.49-67.

ULUSOY, K. (2016). "Tarih Öğretmenlerinin Madde Bağımlılığı ve Medya Bağımlılığı İle İlgili Düşünceleri", Kastamonu Eğitim Dergisi, 25(1), ss.385-400.

ÜNAL, A. T. (2015). Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

PAUL, J. A., BAKER, H. M., ve COCHRAN, J. D. (2012). "Effect of Online Social Networking on Student Academic Performance", Computers in Human Behavior, 28(6), ss.2117-2127.

SARIÇAM, F. (2015). Öğrencilerin Okul Dışı Sosyal Medya Kullanım Amaçlarının Öğrencilerin Ders Başarılarına Etkisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Afyonkarahisar.

SCHRECK, T. ve KEİM, D. (2013). Visual Analysis Of Social Media Data. Computer, 46(5), ss.68–75.

SCHMUCKİ, L. ve MEEL, S., K.(2010). Social Networking in Education: Practices, Policies, and Realitie.

SCHULZ, J. (2015). Social Media Use and Depression in Emergingadults: the Moderating Effect of Parentalsupport, University of Delaware, Doctoral Dissertation.

SEZGİN, S., EROL, O., DULKADİR, N., ve KARAKAŞ, A. (2011). "Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri (BÖTE) Öğrencilerinin Facebook Kullanım Amaçları ve Eğitsel Bağlamda Kullanımı İle İlgili Görüşleri: MAKÜ Örneği", in International Educational Technology Conference. İstanbul.

SOLMAZ, B., TEKİN, G., HERZEM, Z. ve DEMİR, M. (2013). "İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama", Selçuk İletişim, 7(4). ss.2332.

SÜMER, M. (2006). Yetişkinlerin Bağlanma Stillerinin Duygusal Zeka, İlişkiye Bağlılık, İlişkide Algılanan Tatmin ve Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

STANCİU, A., MİHAİ, F. ve ALECA, O. (2012). ""Social Networking as an Alternative Environment for Education", Accounting and Management Information Systems, 11 (1), ss.56–75.

ŞAHİN, M. ve OKTAN, V. (2010). "Kız Ergenlerde Beden İmajı İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi, 7 (2), ss.543-556.

TANRIVERDİ, H. ve SAĞIR, S. (2014). "Lise Öğrencilerinin Sosyal Ağ Kullanım Amaçlarının ve Sosyal Ağları Benimseme Düzeylerinin Öğrenci Başarısına Etkisi", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(18), ss.776-821.

TEKTAŞ, N. (2014). "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağları Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma", Journal of History School(JOHS), 7(17), ss. 851-870.

TUTGUNÜNAL, A. (2015). Sosyal Medya Bağımlılığı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TUTGUN ÜNAL, A. ve DENİZ, L. (2016). "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığının İncelenmesi", Route Educational and Social Science Journal, 3(2), ss.155-181.

VURAL, Z. B. A. ve BAT, M. (2010). "Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma", Journal of Yaşar University, 20(5), ss.3348-3382.

YAZICIOĞLU, G. (2011). "Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri Ve Stresle Başa Çıkma Stratejileri Arasındaki İlişki: ODTÜ Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

YILMAZSOY, B., ve KAHRAMAN, M. (2017). "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığı İle Sosyal Medyayı Eğitsel Amaçlı Kullanımları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Facebook Örneği", Journal of Instructional Technologies &Teacher Education, 6(1), ss.9-20.

TINMAZ, H. (2011). Utilization of Social Networking Web Sites in Education: A Case of Facebook, Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

TİRYAKİOĞLU, F. ve ERZURUM, F. (2011). "Bir Eğitim Aracı Olarak Ağların Kullanımı", Proceedings of 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications, ss.1031-1047.

TOĞAY, A., AKDUR, T. E., YETİŞKEN, İ. C. ve BİLİCİ, A. (2013). "Eğitim Süreçlerinde Sosyal Ağların Kullanımı: Bir MYO Deneyimi", Akademik Bilişim Konferansı, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

TOPKARA, G. (2014). "Üniversite Öğrencilerinin Yeme Tutumları Ve Yetişkin Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TUTGUN-ÜNAL, A. (2013). Nesiller Ayrılıyor. Açık Bilim, http://www.acikbilim.com/2013/09/dosyalar/nesiller-ayriliyor-x-y-ve-z-nesilleri.html web adresinden 12 Mayıs 2015 tarihinde erişilmiştir.

WEİ, T. ve WANG, C. (2011). "The Characteristics of Social Networks of China's College Students", Modern Management, 1, ss.219-223.

WRİGHT, N. (2010). "Twittering in Teacher Education: Reflecting on Practicum Experiences", Open Learning: The Journal of Open, Distanceand e -Learning, 25(3), ss.259–265.

WU, P. C. (2013). "Addictive Behavior in Relationto The Happy Farm Facebook Application", Social Behavior and Personality, 41(4), ss.539-554.

AZƏRBAYCAN DİLİ ŞİVƏLƏRİNDƏ TÜRKİYƏ TÜRKCƏSİ İLƏ MÜŞTƏRƏK SÖZLƏRİN LEKSİK MƏNALARI

THE LEXICAL MEANINGS OF COMMON WORDS WITH THE TURKISH LANGUAGE IN AZERBAIJANI DIALECTS

Ramilə Yusif qızı Süleymanova
Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasının doktorantı,

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin Dillər kafedrasının müəllimi

https://orcid.org/0000-0003-0349-6219

ÖZET

Şivələrdə müxtəlif variantlarda təmsil olunan ortaq sözlər məna inkişafının ən müxtəlif formalarını əks etdirir. Türkcə ilə ortaq şivə sözlərində mənanın müxtəlif inkişaf şəkilləri yaxınlıqlarla, fərqlənmələrlə, hətta əks mənalılıqla səciyyələnir. Bu sözlər, adətən, ədəbi türkcədə (bəzən də dialektlərin birində) olan (yaxud heç bir dil formasında olmayan və qədim türkcəyə məxsus) əsas mənanın törəmələri olduğundan biri digərininin məna dəyişmələrini əks etdirir. Dialekt variantlarından biri əsas mənanın yox, digər törəmə mənanın inkişafı yolu ilə təşəkkül tapır. Hər iki dil formasında eyni məna ifadə edən ortaq sözlərin sayı kifayət qədər çoxdur. Müqayisə olunan dil formalarında eyni və ya çox yaxın mənalar ifadə olunsa da, bəzi fərqlənmələr olmamış deyil. Fərqlər məfhumun ifadə üsullarında, məzmunun əks olunma səviyyəsində, mənanın dolğunluğunda (yaxud əksinə) müşahidə olunur. Azərbaycan dili şivələrində də leksik-semantik səviyyəyə aid əlamətlər müasir türk dili ilə ortaq xüsusiyyətlər içərisində çoxluq təşkil edir. Burada türk dili ilə müştərək leksik vahidlər üçün iki məqam əhəmiyyətlidir; ortaq sözlər şivələrimizdə ya semantik dəyişikliyə uğrayır, ya da mənaca sabit qalır.

Ortaq sözlər təkcə dialektdə yox, ədəbi türkcədə də mənaca inkişafa məruz qalır. Ədəbi dil formasında da yeni məna keçidini forma, vəzifə oxşarlıqları şərtləndirir. Dialektdən fərqli olaraq ədəbi türkcədə törəmə mənalar geniş şəkildə təmsil oluna bilmir və sayca məhdudluğu ilə seçilir.

Ortaq şivə sözlərində leksik-semantik inkişafın istiqamətlərindən biri subyekdən obyektə doğru gedir. Düzdür, leksik məna dəyişmələrində morfoloji quruluş da bu və ya digər dərəcədə rol oynayır, lakin əhəmiyyətli olan odur ki, morfoloji söz yaradıcılığı təkcə yeni leksik vahidin yaranması ilə müşayiət olunmur, həm də mənaca inkişafı əks etdirir. Subyektdən obyektə doğru inkişaf subyektə məxsusluq çalarını ehtiva edir. Azərbaycan dilinin şivələrində ərgən "evlənmə yaşına çatan oğlan", türk dilində ergen "yeniyetmə" mənalarını bildirir. Naxçıvan şivəsi ilə türk ədəbi dilində şəxs, subyekt mənasını bildirən söz elə Naxçıvan şivəsinin özündə adlardan isim düzəldən şəkilçinin əlavəsi ilə məna təyinatını dəyişir, "pay" anlamını ifadə edir. Yeni təşəkkül tapan mənaların sayına görə türkcə ilə ortaq dialekt sözlərində leksik mənaların inkişafını iki istiqamətdə nəzərdən keçirmək olar: a) birqat leksik mənaya malik sözlər; b)ikiqat leksik mənaya malik sözlər. Birqat leksik mənaya malik ortaq sözlər leksik-semantik inkişafın ilk mərhələsidir. Birqat mənalı sözlərdən, adətən, bir, bəzi hallarda birdən artıq leksik mənalar təşəkkül tapır. Türkcədə "çaypaylayan"(bəzən ofisiant) mənalı ayakçı sözünün dialekt qarşılığı şivələrdə "xeyirdə-şərdə xidmət edən adam"(Lənkəran şivəsində; "ayağçı"), "idarə xidmətçisi",

“kuryer” (Qazax şivəsində; əyaxçı), “qapı-qapı gəzib mal satan xırdavatçı, çərçi”(Lənkəran və Salyan şivələrində ayağçı) mənalarını bildirir. Belə mənalar arasında ya birbaşa bağlılıq olur (məsələn: ayağçı “xeyirdə-şərdə xidmət edən adam” və əyağçı “idarə xidmətçisi”, “kuryer”), ya da motivasiya oxşarlıqları müşahidə edilir (məsələn: ayaxçı “idarə xidmətçisi”, “kuryer” və əyağçı “xırdavatçı, çərçi”). Və istənilən halda onları əlaqələndirən məna bağları aktuallığını itirmir.

Açar sözlər: leksik məna, ifadə üsulları, dialektlər, semantik dəyişmələr, müştərək sözlər

ABSTRACT

The common words represented in different variants in the dialects reflect the most different forms of meaning development. The different development forms of meaning in the common dialect words with Turkish are characterized by affinities, differences, even with the opposite meaning. Since these words are usually derivatives of the main meaning in literary Turkish (sometimes in one of the dialects) (or not in any language and belonging to the ancient Turkish language), they reflect changes in the meaning of the other. One of the dialect variants is formed not by the main meaning, but by the development of other derivative meaning.

The number of common words that have the same meaning in both language forms is quite large. Though the same or very close meanings are expressed in the comparable language forms, there are also some differences. Differences are observed in the methods of expression of the concept, the level of reflection of the content and the fullness of the meaning (or vice versa). In the Azerbaijani language dialects the features belonging to the lexical-semantic level form majority among the common characters with the modern Turkish language. Here two points are important for common lexical units with the Turkish language; the common words either undergo the semantic changes in our dialects or remain stable meaningfully.

Joint words, not only in dialects, but also in the literary Turkish language have a path of semantic development. Also in the literary language, the borrowing of forms is determined by the general features of development. In contrast to the dialect, literary Turkic expressions are not widely represented and their number is limited.

One of the areas of lexical-semantic development in general terms is that it moves from subject to object. True, the morphological structure also plays a role in changing the lexical meaning, but it is important that the morphological dictionary is accompanied not only by the appearance of a new lexical unit, but also by material development. From subject to object, the development of the subject includes the relativity of the subject. In the dialects of the Azerbaijani language, “ərgən” means “a young man who has reached puberty”, and in Turkish “ergen” means “teenager”.

According to the number of semantic meanings in joint dialect words with the modern Turkish language, they can be studied on the basis of two directions: a) words with connected meanings; b) words having two-dimensional meanings. Joint words with connected meanings are considered the primary stage of lexical-semantic development. Usually, on the basis of words with connected meanings, one, and sometimes several lexical meanings are formed. In Turkish, the word “çaypaylayan” (waiter) in the form of “ayaqçı” resembles the dialect words in separate accents “xeyirdə-şərdə xidmət edən adam” (Lankaran accent; “ayağçı”), “idarə xidmətçisi”, (Gazakh accent; əyaxçı), “qapı-qapı gəzib malsatan xırdavatçı, çərçi” (Lankaran and Salyan accents; ayağçı) having similar semantic variations. There is a direct connection between these meanings (for example: ayağçı “ubiquitous service person” and əyağçı “office worker”, “courier”), or motivational similarities (for example: əyaxçı “office worker”, “courier” and əyağçı “seller of small things, charchi”). In any case, the meaning that connects

them does not lose its relevance. In any case, the meaning that connects them does not lose its relevance.

Key words: lexical meaning, methods of expression, dialects, the semantic changes, common words

Giriş

Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında müasir türk dili ilə müştərək leksik vahidlər daha çoxdur. Azərbaycan dialektləri ilə qohum ədəbi dil leksikonunun müştərəkliyi bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Birinci mühüm səbəb hər iki dil variantının mənşə ümumiliyindən irəli gəlir. Türk dilində tomar sözü "topa, düyün" mənasını, Şəmkir şivəsində isə "ucları yuxarı tərəfdən bir-birinə qarışmış şivləri, kol-kosu bildirir. Ədəbi türkcədəki məna ilə müqayisədə dialekt variantının törəmə olduğu şübhəsizdir (Yəni ucları yuxarı tərəfdən bir-birinə qarışmış şivlər, kol-kos özlüyündə topa, düyün anlayışlarına forma baxımından daha yaxındır. Həm də nəzərə alaq ki, dialektlərdəki variant o biri ilə müqayisədə mənaca daha konkretdir). Zaqatala şivəsində isə tomar sözü "meşədə kollardan təmizlənib açılmış sahə" mənasındadır. Sözə məxsus anlamın türkcədəki mənaya yaxın olmasa da, Şəmkir şivəsində işlənən məna ilə assosiasiya təşkil etdiyinə şübhə yoxdur (hər iki şivədə aktual olan məna prinsipcə əkslik təşkil edir. Zaqatala şivəsində işlənən mənanın Şəmkir şivəsi üçün səciyyəvi olan mənadan intişar tapması mümkündür).

Müasir türk dili ilə sabit semantikalı müştərək şivə sözləri çoxluq təşkil edir və bu sözlərdən bir neçəsinə nəzər yetirək:

Epey sözü Zəngibasar şivəsində "çox, xeyli", türk dilində "çox", "az olmayacaq qədər, olduqca" mənalarını bildirir (2, s. 151; 14, s. 218; 12, s. 335). İslasa epey adam gəlmişdi (Zəngibasar şivəsində). Türkcədə epeyi, epeyce, epeyice formaları da vardır. Kuyrukyıldızı daha doğmamış dedi. Benim yıldız daha sabaha epey var (16, s.237).

Ense türkcədə "boyun ardı", "ard, arxa", Qarakilsə şivəsində "boyun", Qazax şivəsində "arxa, dal" mənalarında işlənir. Əlıı ordan qoyuf basma, uşağın ənsəsi qırılar (10, s. 136; 2, s. 163). Saçlarını toparlayıp ensesini açarak kardeşinin önünde diz çöktü (17, s. 33). Ergen türk dilində "evlənməmiş, subay", əryən sözü Çəmbərək, Qazax, Şəki, Tovuz, Gədəbəy şivələrində, ərgən sözü Ağdam, Bərdə, Cəbrayıl, Daşkəsən, Kəlbəcər, Qarakilsə, Salyan, Zəngilan şivələrində "evlənmək və ya ərə getmək vaxtı çatmış, subay" mənasını ifadə edir (7, s. 42; 12, s. 337; 2, s. 164, 165). Ərgən qızdar kəntdə çoxdu (Qarakilsə). Kötürüm türkcədə "yataq xəstəsi" mənasındadır. Divar diplerinde kötürüm gibi yatıyorlar, uyukluyorlardı (14, s. 510; 12, s. 561). Naxçıvan şivəsində götürüm "yeriyə bilməyən, oturaq xəstə" anlamını bildirir (6, s. 102). Hacet türk dilində, həcət Göyçay şivəsində "ehtiyac" mənasını ifadə edir (2, s. 198; 20, s. 518). Memed Bakmaya hacet yok dedi. Başımı kurşun sıyırdı (16, s.178). Kelebek türk dilində, fonetik dəyişikliklə kabalak Zaqatala şivəsində "kəpənək" mənasında işlənir (14, s. 464; 2, s. 240). Uçuveriyor kelebek. Selva da bırakıyor kendini kelebeğin arkasından (17, s. 356).

Kıtır-kıtır. Türk dilində eyni sözün təkrarı ilə düzəlmiş zərf kimi işlənir. Azərbaycan dilinin Qazax şivəsində kıtıl formasında "xırda" mənasını verir (1, s. 280). Qəndi kıtıl-kıtıl doğroyrux (şivədə).

Közleme türkcədə "köz üzərində bişirilən ət, ət yeməyi" mənasındadır, külbastı da adlanır (12, s. 562, 589). Çəmbərək, Göygöl şivələrində közdəmə eyni mənanı ifadə edir (2, s. 263). Ojaxda közdəmə də pişirillər, kavaf da eyliyillər (Göygöl şivəsi). Qundax Tovuz şivəsində "arabanın oxunun keçirildiyi hissə"ni bildirir (2, s. 315). Türk dilində kundak həmin mənada (arabalarda oxun

yatağı, keçirildiyi yer) işlənir(19). Quşburnu Daşkəsən, Gədəbəy, Göygöl şivələrində "itburnu" mənasındadır. Quşburnu çayı da xeyirdi sö:ox′dəymə: (Gədəbəy). Türkcədə də kuşburnu sözü həmin mənanı (rosa canina bitkisi) ifadə edir. Kuşburnu budarlar, İşkın sürmesin diye (2, s. 317; 12, s. 581) (xalq türküsü).

Quşqommaz Ordubad şivəsində tikanlı bitkini bildirir. Quşqommazda çox tikan olar (18, s. 55). Türk dilində kuşkonmaz "zanbaqkimilərə aid bitki (asparagus officinalis)", "saxsı qabda yetişdirilən kiçik yarpaqlı bəzək bitkisi (asparagus plumosus)" mənalarında işlənir (12, s. 581).

Qurut Naxçıvan şivələr qrupunda "qurudulmuş süzmə qatıq" mənasındadır. Yumrulanıb qurudulmuş süzməyə qurut deyilir (18, s. 55). Türk dilində kurut sözü "qurudulmuş süd məhsulu" anlamında işlənir (10, s. 270). Məsələn: Yoğurt kurutu, kaymak kurutu.

Qonuşmax. Azərbaycan dilinin Cəbrayıl şivəsində "bir-biri ilə yaxınlaşmaq, söhbət etmək" anlamı var(5, s. 333). Genə nə qonuşmusuz? Türk dilində konuşmak feili "danışmaq" mənasını bildirir (14, s. 498; 20, s. 576). Hüsnü konuştu: -İstanbula gitmemene karar verdik (13, s. 25).

Laxana sözü Axalsxi şivəsində, lahana türk dilində "kələm" mənasındadır (2, s. 321; 20, s. 588). (Turşu:n yaxşısı laxanadan olur).

Lokum türk dilində şirniyyat növünü bildirir(14, s. 544; 20, s. 591). Üsküdar′a gider iken bir mendil buldum, Mendilimin içine lokum doldurdum (xalq türküsü). Zaqatala şivəsində şirniyyat növü (rahatlokum) mənasında ləhdilukun sözünün fonetik dəyişikliyə uğramış tərkib hissəsi kimi özünü göstərir (lokum-lukun). Atam bir qutı ləhdilukun aldı (2, s. 327).

Maş sözü türk dilində lobya növünü bildirir (10, s. 289). Sözün oxşar mənası Azərbaycan dilinin şivələrində də qeydə alınmışdır. Maş sözü Salyan, Şərur, Ordubad, Culfa şivələrində "iri ala lobya", Cəbrayıl, Şahbuz, Zəngilan şivələrində "xırda qırmızı lobya", eyni sözün təkrarına əsaslanan maş-maş forması Balakən şivəsində "lobya" anlamındadır (2, s 346). Aşınkı maşdı, elə ləzzətdi olur ki (Zəngilan).

Mavru Kəlbəcər şivəsində, mavrı Şərur, Şahbuz, Qarakilsə, Zəngilan şivələrində eyni sözün metatezaya məruz qalmış marvı forması Naxçıvan, həmçinin Zəngilan şivələrində "pişik balası" mənasını bildirir. Quduz dəymiş it mavrıların ikisini də boğub öldürüb (2, s. 346, 347) (Şərur şivəsi). Söz fonetik baxımdan və leksik mənasına görə türk dilində "heyvan balası" anlamında yavru sözünə yaxınlaşır (2, s. 976).

Ödlek türk dilində "qorxaq, ürəksiz" mənasını bildirir (20, s.622). Zalanın oğlundan korkulur. Ödleğin birisidir. Ona göz kulak olun (16, s.164). Ağbaba, Ağdam, Laçın, Şərur, Zəngilan, Naxçıvan şivələrində öddəx′ sözü eyni anlamı ifadə edir. Qorxağ adama öddəx′ də de:llər (Zəngilan; 2, s. 386).

Öveç türk dilində "iki-üç yaşlı erkək qoyun" mənasındadır (10, s. 318). Git kumandana söyle, öveç ise ucuz olursa iki tane de benim için alsın, anladınmı (11, s. 71)? Ordubad, Şərur, Şəki şivələrində öyəc, Culfa, Ordubad şivələrində öyəc, Ağdam şivəsində öyəş, Cəbrayıl, Xocavənd, Ordubad şivələrində öəc, Basarkeçər, Qazax, Ordubad şivələrində öəç, Çənbərək, Cəbrayıl şivələrində öəş "iki-üç illik erkək qoyun" anlamını ifadə edir. Qoyunun üçilliy erkək balasına öəç de:rix′; dördilliy balasına qaradiş (Basarkeçər şivəsi). Şivələrimizdə öəş, öyəş köklərindən düzəlmiş öəşdəməx′ (Çənbərək), öyəşdəməx′ (Xocavənd) feilləri "qoyun-quzunu dal ayaqlarından tutaraq yuxarı qaldırıb irəli aparmaq" mənasında işlənir(2, s. 386, 389; 19). Pancar türkcədə ispanaqkimilər dəstəsindən vitaminlərlə zəngin bir bitki (beta vulqaris), pancara Cənubi Azərbaycan şivələrində yabanı bitki adıdır (10, s. 323; 2, s.392). Pancaradan yaxşı tərə olmaz (şivədə). Qeyd edək ki, Gəncə şivəsində "yeməli yabanı bitki" mənasında pencər sözü işlənir (informant). Papağan türk dilində

“tutuquşu” mənasında, Cəbrayıl şivəsində isə quş adı kimi işlənir (20, s. 629; 2, s.392). Papağan sığırçın kimi quşdu (Cəbrayıl şivəsi). Pasak (pesek) sözü türkcədə “kir” mənasını (12, s. 688) bildirir. Dün evini getirdi yerleştirdi. Benim güzel Dönemin evine pis Topalın pasaklı karısı yerleşti (16, s.396). Borçalı, Cəbrayıl, Qazax, Qusar, Naxçıvan, Oğuz, Salyan, Yardımlı, Şuşa, Zəngəzur, Zəngilan şivələrində pasax sözü “kir, çirk” anlamındadır (2, s. 394). Üstün: pasağını təmizlə (Borçalı şivəsi).

Pus türk dilində və Axalsxi şivəsində “duman” mənasında işlənir (2, s. 409; 14, s. 712).

Salıncak sözü türk dilində “yelləncək” mənasını bildirir (20, s. 645). Göyçay, Qazax, Laçın şivələrində salımçax həmin mənada işlənir. Salımçağı kim asıf? (Qazax şivəsində; 2, s. 417). Sarımçax Cəbrayıl şivəsində “sallanmaq üçün asılan ip” anlamındadır (5, s. 343) . Silgi Ağbaba şivəsində “əl-üz dəsmalı”, türk dilində “qab qurulamaq üçün dəsmal”, “hamam dəsmalı” mənasında işlənir (2, s.437; 12, s. 780). Soğulmax feili “suyun kəsilməsi, quruması” mənasında Basarkeçər, Borçalı şivələrində, soğulmak “suyun çəkilərək yox olması” anlamında türk dilində işlənir (2, s. 443; 12, s. 792). Də:rmanın suyu soğuldu (Basarkeçər şivəsi).

Tay sözü Dərbənd və Tabasaran şivələrində “iki-üç yaşar erkək at”, türk dilində isə “üç yaşına qədər at balası” mənasındadır (2, s.484; 10, s. 398). Atın balasına tay deyədig (Dərbənd şivəsi).

Toparlak türk dilində, topalax Tovuz şivəsində “yumru” mənasındadır (14, s. 896; 2, s. 502). Sağrısı toparlak değil uzun olacak. Yumurta gibi (16, s. 432). Boğuşmak türk dilində “döyüşmək, mübarizə aparmaq”, Qazax, Şəki şivələrində “dalaşmaq” mənalarını bildirir (20, s. 435; 12, s. 158). Qonşi qonşiynən boğuşdu qaraçiyə fırsant düşdü (Şəki şivəsi). Halkla yeni zenginler arasında bir boğuşmadır (16, s.292). Toparlamak feili türk dilində “qaydaya salmaq”, “toplamaq”, “bir araya gətirmək” mənalarını ifadə edir (20, s. 686). Odayı toparladı... Korkunç bir rüya gördüm. Nasıldı? Aklımı toparlamalıyım (8, s. 21). Borçalı Çəmbərək Meğri şivələrində “bir yerə yığmaq, toplamaq, cəmləmək” anlamında işlənir. Quzuları oyannan bəri toparra (Borçalı şivəsi; 2, s. 502).

Tutacak (xalq arasında tutağaç) türkcədə isti mətbəx əşyalarını tutmaq üçün istifadə edilən dəsmalı bildirir. Bakı, Basarkeçər, Borçalı, Göyçay, Daşkəsən, Qazax, Mingəçevir, Tərtər şivələrində fonetik cəhətdən fərqli tutağac, Daşkəsən, Mingəçevir şivələrində tutağaş formaları eyni mənanı – “ocaqdan isti qab götürmək üçün xüsusi dəsmal” anlamını ifadə edir (12, s. 936; 2, s. 509). Tutağacnan isdi qazanı götürüllər ojaxdan (Borçalı).

Tutkal türk dilində “yapışqan maddə” deməkdir (10, s. 419). Borçalı, Gəncə, Şuşa şivələrində tutqal “yapışqan” mənasındadır (2, s. 510). Tutqal ağajı ağaja yapışdırır (Borçalı şivəsi). Şuşa şivəsində eynin kökdən düzəlmiş tutqallı (yapışdırılmış, yapışqanlı), tutqallamax (yapışdırmaq) sözləri də işlənir.

Tutmaç türk dilində “dördkünc kəsilmiş kiçik xəmir parçalarından bişirilən qatıqlı şorba” mənasında işlənir (10, s. 419). Ağcabədi, Göyçay, İmişli, Quba, Oğuz, Şamaxı, Ucar şivələrində tutmac “xörək adı”nı bildirir (2, s. 510). Tutmac qatıxnan ye:ilir, iştah açır (Ağcabədi şivəsi).

Örf türk dilində “ənənə” mənasındadır. Yaşandığı asrın örf ve adetlerini belirtmek bakımından kıymetli bulmuyor değilim (14, s. 680; 19). Urf Şuşa şivəsində “adət, qayda” anlamını bildirir (2, s. 525). Bizim ürfümüzdü, bö:ix′ gələndə kiçix′lər ayağa durar (Şuşa). Yanşak türk dilində “yersiz, çox danışan, gəvəzə”, yamşax Qax, Zaqatala şivələrində “çox danışan” mənasındadır (12, s. 1062; 2, s. 539).

Yeğen türk dilində “bacıuşağı, qardaşuşağı” mənasında işlənir (20, s. 712). Çenesinden beyaz kıllar fışkırmış, altmış beşlik kırış kırış ihtiyar, yer yatağında uyuyan yeğenine baktı (15, s. 198). Cəlilabad şivəsində isə yegən sözü ancaq “bacıoğlu” mənasını ifadə edir (Yegənnərim

gəldilər; 2, s. 545). Yelek türk dilində "quş qanadının böyük lələyi" anlamını bildirir. Quba şivəsində yeleg, Xaçmaz, Qax, Şəki, Zaqatala şivələrində yelək "lələk" mənasında işlənir (12, s. 1112; 2, s. 546). Bu qaz yeləyidi (Şəki şivəsi). Yelek türk dilində həmçinin "pencəyin altından geyinilən qolsuz qısa geyim", "jilet" anlamını bildirir (20, s. 712). Mazhar yine para sızdırmaya geldiğini sanarak yelek cebine el atmıştı ki, Deli Tevfik, "Paranı cebine sok" dedi (15, s.292). Axalsxi, İrəvan şivəsində də yelək "qolsuz gödək paltar"ı ifadə edir (2, s.546). Yeleyini gey, yoxsa üşüyərsən (İrəvan şivəsi).

Yenge türk dilində "qardaş, əmi, dayı arvadı", "gəlin" mənalarında (12, s. 1120) işlənir. Yenge olgun kadın, görümcesiyle görümcesinin kocasına iltifatta kusur etmedi (15, s.313). Yenga Balakən şivəsində "əmiarvadı", yengə Basarkeçər, Başkeçid, Böyük Qarakilsə, Goranboy, Qazax, Qax, Tovuz, Zaqatala şivələrində "qardaşarvadı" anlamını bildirir (2, s. 548). Qardaşımızın arvadına yengə dəyərix′ (Qazax şivəsi). Oğuz qrupu türk dillərində bəzi isimlərin semantik diferensiasiyasından bəhs edən T. Əhmədova yazır ki, yengə sözü qədim türk lüğətində "böyük qardaşın və əminin arvadı" mənasında verilib... Müasir türk dillərində də bu söz işlənir, lakin semantikasında daralma getmişdir, ya da əlavə məna qazanmışdır. Belə ki, türk dilində yengə sözü "bir kimsənin qardaşının, dayısının və ya əmisinin arvadı", türkmən dilində "gəlin" mənalarında işlədilir. Azərbaycan dilində isə yengə - "gəlin köçürülən zaman onun yanında gedən və ona rəhbərlik edən qadın" mənasındadır (3, s. 222). Yoğurt türk dilində, eyni zamanda Azərbaycan dilinin Dərbənd və Tabasaran şivələrində, eləcə də yuğurt Dərbənd dialektində "qatıq" mənasında işlənir(10, s. 455; 2, s. 550, 552). Sütə çalası vuradig yoğurt olmağa (Dərbənd şivəsi). Yarım saat sonra bir torba dolusu ekmek bir torba da yoğurtla geldi. Yoğurdu çaldım dedi (16, s. 270). Qatıq sözünün isə prof. E.Əzizova görə, ilkin mənası "yavanlıq" olmuşdur. E.Əzizov yoğurt sözünün etimologiyası haqqında yazır: Ordubad şivəsində "süzülmüş ayran, ayrandan süzülmüş bərk süzmə qatıq" mənasında çortan//çortdan sözü işlənir. Yoğurt və çortan sözləri etimoloji cəhətdən bir kökdəndir. Hər iki söz qədim yoğurmaq//çoğrumaq feilindəndir. Həmin sözlər arasındakı fonetik fərq türk dillərindəki y - ç səs uyğunluğu ilə bağlıdır. Coğrumaq feilindən törəmiş çoğram "qatıq" sözü Səfəvilər dövründən əvvəl fars dilində işlənmişdir. Yoqurt sözü müasir fars dilinin dialektlərində yoqort "qatıq" şəklindədir (4, s. 248). Zakkum türkcədə "zəhərli bitki" mənasını, zaqqun sözü Saatlı şivəsində "zəhər" mənasını bildirir (10, s. 466; 2, s.555). Zaqqun kimidi yeməg olmaz muyi (Saatlı şivəsi). Bir anda zakkumlu bir yumruk tıkandı boğazıma (Ç. Altan).

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan dialektoloji lüğəti (1999), I cilt, A-L. Ankara.
2. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti (2007), Bakı: Şərq-Qərb.
3.Əhmədova T.(2019), "Oğuz qrupundakı bəzi isimlərin semantik diferensiasiyası"/Tanınmış türkoloq alim Məhəbbət Mirzəliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş "Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemləri"mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, Bakı.
4.Əzizov E. İ. (1999), Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası, Bakı Universiteti nəşriyyatı.
5.Hacıyev, T. (2018), Cəbrayıl şivəsi, Bakı: Elm.
6.Naxçıvan dialektoloji lüğəti (2017), Naxçıvan: Əcəmi.
7. Türkçə - Azərbaycanca lüğət (1992), (tərtib edənlər: Ç. Qacar, S. Kazımbəyli, N.Qaramanlı), Bakı, "Ergün".

Türk dilində

8. Atay O. (1984), Tehlikeli Oyunlar. İstanbul, İletişim Yayınları.
9. Atay O. (2017), Tutunamayanlar. İstanbul, İletişim yayınları.

10.Eren H. (1999), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. 2. Baskı, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
11.Esendal M. Ş. (1971), Ev Ona Yakıştı. Ankara, Dost Yayınları.
12.Gülensoy T. (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara, Türk Dil Kurumu.
13.Hikmet N.(1987), Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim. İstanbul, Adam Yayınları.
14.Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991), I c. Ankara.
15. Kemal O. (1960), El Kızı, İstanbul, AK Kitabevi.
16.Kemal Y. (2019), İnce Memed 1. İstanbul.
17. Kulin A. (2019), Nefes Nefese. İstanbul, Everest yayınları.
18.Naxçıvan ağızları. Söz varlığı (2010), Ankara, Kültür Ajans Yayınları.
19 .Türkçe sözlük // http://birsozluk.com

Rus dilində

20.Рыбальченко Т. Е.(2011), Русско-турецкий и турецко- русский словарь. Москва: “Русский язык” – İstanbul: Multilingual.

SOCIAL CHALLENGES OF INDIA IN CURRENT GLOBAL SCENARIO

ABSTRACT

"India is the cradle of human race , the birthplace of human speech , the mother of history , the grandmother of legend , and the great grandmother of tradition . Our most valuable and most constructive materials in the history of man are treasured in India only" .

Said by MARK TWAIN

Seema Sadiq

Assistant Professor, M.A.Beg Girls P.G.College , Anjanshaheed , Azamgarh (V.P.S.P.U. Jaunpur)

India is a land of dreams and 2nd largest population lives here after China . Approximately 130 crores populations are lives in this country . It is also a country which has one of the richest and most vivid histories and heritage . In addition , it is the largest democracy in the world . Indians can have engaging animated conversations about any topic : even one's that are considered superficial and small talk in the West : the weather , films , food , colours , etc. People are found everywhere whether on the streets and homes . Indians tend to be very people-oriented . Success is achieved by advancing within a group and helping the group of advance . Great importance is placed on friendship . Behaviour is ritualized . Providing hospitality is an important responsibility for Indians . Indians are taught to treat a guest like a god . Indian treat their guests with utmost respect and hospitality. . It has been said that Indians are very generous and kind with each other . One man in western India told the New York Times, "Americans walk very fast because they are very busy and have things to do . Indians walk very slow ." Villagers entertain themselves with weddings , cast celebrations and religious festivals . Indians have some negative characteristic traits but beauty of India is really incredible . We can say that a **UNITY IN DIVERSITY** is found in India . All the diversities whether it is in their food , religion , races, sex , casts, thoughts , etc , are found in one place . In short , India plays a very vital role in the development of the world also . This paper discusses about the challenges (social) that India is facing in current global scenario . Although , India is facing many challenges like social , economic, psychological, political, security, environment , personal , heath, religious, defence, cultural and many more. This paper discusses only about Social Challenges of India .

Keywords : India , Unity in Diversity , Social challenges, global scenario

DEĞERLER EĞİTİMİ ALANINDA YAPILAN DOKTORA TEZLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE ANALYSIS OF THE DOCTORAL DISSERTATIONS CARRIED OUT ON VALUES EDUCATION: THE CASE OF TURKEY

Selin ÖZOVA
Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretim Programı
ORCID: 0000-0001-7368-5133
Muhammed Furkan KURNAZ
Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı,

ORCID: 0000-0003-3773-9418

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan IZGAR
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

ORCID: 0000-0002-6835-9701

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı değerler eğitimi alanında Türkiye'de yapılan doktora tezlerinin farklı değişkenler açısından incelenmesidir. Nitel araştırma yöntemine göre yürütülen bu araştırmada veriler doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Araştırmada değerler eğitimi kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezinde tam metnine ulaşılabilen 2004-2020 yılları arasında yapılan doktora tezleri incelenmiştir. Veriler betimsel analiz tekniğine göre çözümlenmiştir. Veri analizinde tezlerin yayımlandığı yıl, kategori dağılımı, araştırma yaklaşımı, veri toplama aracı, veri analiz yöntemi, örneklem düzeyi, örneklem sayısı, örneklem tekniği gibi analiz başlıkları önceden belirlenmiştir. Veriler yüzde ve frekans tabloları ile değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre değerler eğitimi alanında % 14,94 oran ile en çok 2018 yılında doktora tezi yayımlanmıştır. Yapılan tezlerin kategorik dağılımları incelendiğinde % 42,52 oran ile deneysel araştırmalar, % 29,88 oran ile betimsel araştırmalar, %19,54 oran ile örnek olay incelemeleri, % 5,74 oran ile alanyazın çalışmaları ve % 2,29 oran ile eylem araştırmaları yer almaktadır. Tezlerin araştırma yaklaşımları incelendiğinde % 54,03 oran ile nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma yöntem tercih edilirken % 12,64 oranında nicel yöntem kullanılmıştır. Veri toplama araçları incelendiğinde en çok görüşme, ölçek ve formlar (% 58,55) yoluyla verilerin toplandığı görülürken gözlem, doküman, video kaydı, ses kaydı, günlük gibi veri toplama araçlarının (% 27,4) daha az tercih edildiği görülmüştür. Tezlerin örneklem düzeyleri incelendiğinde ise örneklem gruplarında çoğunlukla eğitimciler ve yetişkinler (% 40,33) ile ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin (44,01) yer aldığı görülürken en az düzeyde okul öncesi öğrencilerin (% 5,5) tercih edildiği görülmüştür. Tezlerde kullanılan örnekleme yöntemleri incelendiğinde ise % 15,65 oranında seçkisiz, % 38,26 oranında amaçlı örnekleme yöntemlerinin kullanıldığı görülmüştür. Araştırma bulguları göz önüne alındığında çoğunlukla deneysel ve betimsel araştırmaların yapıldığı, örnek olay incelemelerine ve eylem araştırmalarına daha az yer verildiği görülmüştür. Bu noktada özellikle temel eğitim kurumlarında yürütülecek çalışmalarda eylem araştırmalarına da yer verilmesi önerilebilir. Ayrıca yapılan araştırmalarda örneklem gruplarının çoğunlukla ergenler ve yetişkinler üzerine olduğu ancak değer gibi duyuşsal alan öğrenmelerin küçük yaşlarda kazanıldığı göz önüne

alındığında okul öncesi yaş grupları ile yapılacak araştırmalara da ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Doktora Tezleri, Değerler Eğitimi, Doküman İncelemesi

ABSTRACT

The purpose of this research is to examine the doctoral dissertations within the scope of values education in Turkey. The research is designed according to the qualitative research method. The data were collected through document review. In the research, doctoral dissertations published in YÖK National Thesis Center were examined. The research covers between 2004-2020. The data were analyzed according to the descriptive analysis technique. In the analysis of data, the titles of the year in which the dissertations were published, category distribution, research approach, data collection tool, data analysis method, sample level, number of samples, sample technique were determined in advance. The data were evaluated with percentage and frequency tables. According to the research findings, dissertations was published most in 2018 (14.94%). When the dissertations are examined, there are experimental studies with 42.52%, descriptive studies with 29.88%, case studies with 19.54%, literature studies with 5.74%, and action studies with 2.29%. In dissertations, mixed method was preferred with a rate of 54.03%. Quantitative method was used in dissertations at 12.64%. In dissertations, data was collected mostly through interviews, scales and forms (58.55%). Data collection tools (27.4%) such as observation, document, video recording, sound recording were less preferred. It was observed that mostly adults (40.33%) and primary school students (44.01) were included in dissertations sample groups. It was also observed that a low level of preschool students (5.5%) were preferred. In dissertations, 15.65% random and 38.26% purposeful sampling methods were used. As a result, it has been observed that mostly experimental and descriptive researches are conducted. Case studies and action research have been shown to be less. It can be suggested to include action researches especially in the studies to be carried out in schools. In addition, it was determined in the researches that the sample groups were mostly include adolescents and adults. However, affective learning is known to be gained at a young age. It can be said that researches to be done with preschool age groups are needed.

Keywords: Doctoral Dissertations, Values Education, Document Review

ONLINE EDUCATION FOR GIRLS IN RURAL AREAS OF INDIA: COVID-19 IMPACT AND CONSEQUENCES

Shahzad Chowdhary
Research scholar, Department of political science, Hemvati Nandan Bahuguna Garhwal University, Srinagar Uttarakhand
Meenaxi Chauhan
Research scholar, Department of political science, Hemvati Nandan Bahuguna Garhwal University, Srinagar Uttarakhand
Liyaquit Ali
Department of English

ABSTRACT

In this paper the challenges has been made to explain the strategies adopted to endow with online girl education in rural area of India. As colleges and universities have shuttered their physical campuses in the face of the spread of COVID-19, they have moved their courses to remote and online formats in rapid fashion. And that's prompted many to wonder what the ultimate impact this period of time may have on online learning in education. Education is life of every Indian woman. Education is the path of gaining knowledge and improving abilities. It consequences with the experience that girl's gain from environment and the sustaining world around her, which allow her to live as knowledgeable productive members of the society. The main focus is on the girl's education issues in rural area such as improvement of their education carrier through our center. Main objective is to provide an educational platform for girls in their own village. The strategy is to set up E-learning lab where girls will get online higher education. Website will be provided one common portal for e-learning over various courses from higher secondary to graduation. This center will be helping hand for the girls of rural area who want to achieve their aims and want to fulfill their dreams. The outcome will be of getting a girl will high education and will become a mentor for others. The present study is trying to explore the covid-19 impact on online education for girls in rural areas and possibilities to improve the online education system and way out the solutions.

NARSİZMİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE BİREYLERİN HEDONİK, FAYDACI VE GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM İLİŞKİLERİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA

A QUANTITATIVE RESEARCH ON SOCIAL MEDIA ADDICTION OF NARCISM AND INDIVIDUALS 'HEDONIC, BENEFICIARY AND EXPRESSIVE CONSUMPTION RELATIONSHIPS

Şeyma Nur YILMAZ

Lisans Öğrencisi, Psikoloji Bölümü, Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs, Türkiye

Orcid no: 0000-0002-1307-4127

Özge DEMİR

Lisans Öğrencisi, Psikoloji Bölümü, Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs, Türkiye

Orcid no: 0000-0003-1686-6813

Yrd. Doç. Dr. Nurdan ÖZREÇBEROĞLU

Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kuzey Kıbrıs, Türkiye

Orcid No: 0000-0002-3509-9317

Doç. Dr. Serdal IŞIKTAŞ

Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kuzey Kıbrıs, Türkiye

Orcid no: 0000-0001-7678-0494

ÖZET

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte artan sosyal medya kullanımı bireylerin zaman ve mekan gözetmeksizin iletişimde bulunmasında önemli bir etkendir. Sosyal medya, bireylerin yaşantılarını diledikleri şekilde diğer bireylere aktarmalarına ve aynı zamanda kendilerini diğer bireyler arasında görünür kılmalarına olanak sağlamaktadır. Bu bakımdan sosyal medyanın bireylerin öne çıkmasında etkili bir araç olduğu ifade edilmektedir. Bir çeşit kişilik bozukluğu olan narsizmin ise bireylerin kendisini sevme, diğer bireylerden üstün görme, teşhircilik, büyüklenmecilik, empati yoksunluğu gibi özelliklerinin fikir ve tutumlarını olumsuz biçimde etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) ikamet etmekte olan bireylerin narsistik tutumlarının sosyal medya bağımlılık düzeyi ve hedonik, faydacı, gösterişçi tüketim ilişkilerinin nicel araştırma doğrultusunda incelenmesi üzerine çalışılmıştır. Çalışmada narsistik tutumlar gösteren bireyler ile göstermeyen bireylerin sosyal medya ve hedonik, faydacı ve gösterişçi tüketim üzerindeki ilişkileri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmanın araştırma grubu KKTC'de yaşayan 414

katılımcıdan oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan veri toplama araçları Türkçe ve İngilizce olmak üzere online anket şeklinde kullanılmıştır. Çalışmada üç farklı veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlar Narsistik Kişilik Envanteri (NKE), Ergenler İçin Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği (ESMBÖ) ve Hedonik, Faydacı ve Gösterişçi Tüketim Ölçeği (HFGTÖ) kullanılmıştır. Anketler araştırmacı izinleri alınarak kullanılmıştır. Katılımların gönüllülük esasına bağlı olacak şekilde yapılmasına özen gösterilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar araştırmanın alt problemleri doğrultusunda sunularak konu ile ilgili diğer araştırmalarla tartışılmıştır. Verilerin analizi devam ettiği için bulgu ve sonuçlara ilişkin değerlendirmelere bildirinin tam metninde yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Faydacı tüketim; Narsizm; sosyal medya bağımlılığı.

ABSTRACT

Increasing use of social media with the development of technology is an important factor for individuals to communicate regardless of time and place. Social media allows individuals to convey their lives to other individuals as they wish and at the same time make themselves visible among other individuals.
In this respect, it is stated that social media is an effective tool to make individuals stand out. Narcissism, which is a type of personality disorder, is known to have a negative impact on the ideas and attitudes of individuals such as self-love, superiority to others, exhibitionism, grandiosity, and lack of empathy. For this reason, in this study, the narcissistic attitudes of individuals residing in the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) were studied on the social media addiction level and the hedonic, utilitarian, and conspicuous consumption relationships in the direction of quantitative research.
In the study, the relationship between individuals who show narcissistic attitudes and those who do not, on social media and hedonic, utilitarian and ostentatious consumption is investigated. The research group of the study consists of 414 participants living in TRNC. The data collection tools used in the study were used as an online questionnaire in Turkish and English. Three different data collection tools were used in the study. These are the Narcissistic Personality Inventory (NCI), the Social Media Addiction Scale for Adolescents (ESMBÖ) and the Hedonic, Utilitarian, and Showy Consumption Scale (HFGTS). Participation has been paid attention to on a voluntary basis. The results obtained in the study were presented in line with the sub-problems of the research and discussed with other studies on the subject. As the analysis of the data continues, the findings and evaluations regarding the results will be included in the full text of the declaration.

Keywords: Narcissism; Social Media Addiction; Utilitarian Consumption.

KUR'AN-I KERİM'DE RESULLERİN EN BÜYÜĞÜ OLAN BEŞ PEYGAMBERDEN BİRİ OLARAK HZ: İSÂ

SPEED AS ONE OF THE FIVE PROPHETS OF THE QUR'AN-I KERİM IN THE QUR'AN-I KERİM: JESUS

Şükran UÇARER
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

ÖZET

Kur′an-ı Kerim′de 25 tane peygamberin adı geçmektedir. İslam dinine göre İsâ, Kur′an-ı Kerim′de peygamberlerin en büyükleri olan beş peygamberden biridir. Bu beş peygambere Ulü′l -Azm denilmektedir. **Ulü′l-Azm:** Kur′an'da başta Hz. Muhammed (sav) olmak üzere peygamberlik görevini azimli, kararlı, bütün engeller ve olumsuzluklara rağmen sabretmenin emredildiği, peygamberlik görevini yerine getirecekleri hususunda Allah′ın ahit aldığı beş peygamberdir.(1) Bu peygamberler; Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsâ, Hz. Muhammed (S.A.V) dir.

Hz İsâ, Kur′an-ı Kerim′de 15 surede 93 ayette ismen veya bir sıfatı ile anlatılmaktadır. Çoğunlukla Âl-i imr'an, Mâide ve Meryem surelerinde geçmektedir. Hz. İsâ Kur′ân-ı Kerîm'de, İbn Meryem ve Mesîh kelimeleri ile zikredilmiştir, yirmi beş defa İsâ, on altı defa ise İsâ kelimesiyle birlikte olmak üzere yirmi üç defa İbn Meryem şeklinde geçmektedir.

Hz. İsâ'nın müjdelenmesiyle ilgili olarak, İncil′de ve Kur′an'da benzerlik ve farklılıklar vardır.
Kur′an'da Hz. İsâ′nın doğduğundan, öleceğinden ve tekrar hayata döneceğinden söz edilir.
Kur′ân-ı Kerîm'de âlemlere üstün kılındığı bildirilen dört seçkin aileden biri de Hz. İsâ'nın annesi Meryem′in mensubu bulunduğu İmrân ailesidir. Kur′an'da Hz. İsâ'nın annesi Meryem hakkında İsâ'nın doğumunun müjdelenmesi münasebetiyle de bilgilerde bulunmaktadır. Hz. İsâ'nın dünyaya gelişi ile sınırsız güç ve kudret sahibi Yüce Allah ilâhi iradesini göstererek Hz Meryem'den babasız olarak dünyaya getirmiş mucizesini göstermiştir.

Bu sunuda İsâ′nın doğumunun müjdelenmesi, dünyaya gelişi, tebliği, mucizeleri, dünya hayatının sonu, ve Allah katına yükselişi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur′an-ı Kerim , İslam dini, Hz. İsâ, Mucizeler, Tebliğ.

1. ABSTRACT

The names of 25 prophets are mentioned in the Qur'an. According to the religion of Islam, Jesus is one of the five prophets who are the greatest of prophets in the Qur'an. These five prophets are called

Ulü′l -Azm. These prophets is including especially Hz. Muhammad (sav), Hz. Noah, Hz. Abraham, Hz. Moses and Hz. Jesus in the Quran.
Ulü′l-Azm: Allah has received a promise that they will fulfill the duty of prophethood. God ordered these prophets to be patience, about zealous, decided, despite all the obstacles and negativities. (1)

The Prophet Jesus is described by name or with an adjective in 93 verses in 15 suras in the Qur'an. It is mostly in the Surah of Âl-i imr'an, Mâide and Meryem. Hz. Jesus is mentioned in the Qur'an with the words Ibn Meryem and Masih. It appears as Ibn Meryem twenty-five times with Isa and sixteen times with the word Isa.
There are similarities and differences in the Bible and the Qur'an regarding the heralding of Jesus.
It is mentioned in the Qur'an that Jesus was born, that he would die and he would come back to life again. One of the four distinguished families reported to be superior to the realms in the Qur'an. The mother of Jesus is the İmrân family, to which Meryem is a member. In the Qur'an, there is also information about Jesus' mother, Mary, on the occasion of the herald of the birth of Jesus. With the coming of Jesus to the world, Almighty Allah, who has unlimited power and power, showed his divine will and showed the miracle that Mary gave birth to the world without a father.

In this presentation, studies were made about the herald of the birth of Jesus, his coming to the world, his message, his miracles, the end of the worldly life, and his rise to God.

Keywords: Quran, Islamic religion, Hz. Jesus, Miracles, Communique.

1. HZ MERYEM VE AİLESİ

Kur′an-ı Kerim′de örnek gösterilen âlemlere üstün kılındığı bildirilen dört seçkin aile vardır bu aileler: Hz. Adem Hz. Nuh Hz. İbrahim ve İmran ailesidir. Hz Meryem bu seçkin ailelerden biri olan İmran ailesi mensubudur. Hz. Meryem hiçbir kadında olmamış bir şekilde Allah'ın inâyeti , desteği Hz. İsâ'nın annesi olması sebebi ile dünyadaki kadınların hepsinden seçkin olmuştur.

- Şüphesiz Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip alemlere üstün kıldı. Allah, her şeyi hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir**.(2)**

Hz. Meryem'in annesi daha Hz Meryem karnındayken Allah'a adayan seçkin bir kadındı.

- "Ya Rabbi! Karnımda olanı, sadece sana hizmet etmek üzere adadım, benden kabul buyur, işiten ve bilen ancak sensin." demiştir**.(3)**
- Hem melekler şöyle dediği zaman: "Ey Meryem! Şüphesiz Allah seni süzüp seçti ve seni çok temiz tertemiz kıldı, hem sonra seni bütün dünya kadınlarının üstünde seçti." **(4)**

2. HZ. İSÂ′NIN DOĞUMUNUN MÜJDELENMESİ

Hz Meryem'e, Hz İsâ'ya ilahi bir mucize ile hamile kalacağı melekler vasıtası ile kendisine haber verilmiştir.

- Melekler şöyle dediği zaman (hatırla): "Ey Meryem! Haberin olsun Allah seni, tarafından bir "kelime" ile müjdeliyor: İsmi Mesih İsâ bin Meryem (Onun adı Meryem oğlu Mesih'tir). Dünya ve ahirette "vecih" / itibarlı olarak, (Yüzü Allah katında şerefli) ve ahirette de Allah'a yakın olanlardandır." **(5)**

  *Bu âyet-i kerimede yüce Allah Hz. Meryem'e bir oğul bahşedeceği söylenmektedir. Â yet-i kermede geçen "kelime" ile kasıt: Allah'tan bir kelime ki ismi Mesih, Meryem oğlu İsa. Biri lâkap olmak üzere iki isim, biri ismin verildiği şahıs, biri sıfat. İsa bir oğuldur, fakat Meryem'in oğludur. İsa bir kelime olmak üzere Allah'a bağlı, bir oğul- bir çocuk olmak üzere Meryem'e bağlıdır.

- Meleklerin vermiş olduğu bu haber üzerine Hz.Meryem: "Ya Rabbi! Dedi: Bir çocuk nerden olabilir benim için? Ki bana bir insan dokunmadı." Allah Teâla buyurdu ki:" Öyle, Allah neyi dilerse yaratır, o bir işi murat edince sadece ona "ol" der o oluverir. " **(6)**

  *Hz.Meryem'in sorusu ile, Allah'u Teâla Hz.Meryem'in gönlündeki o düşünceyi doğruladı ve Allah'ın gücünün, kudretinin bilenler için bunda garipsenecek ve uzak görülecek bir yön olmadığını anlatan bir cevap vermiştir.

- (Ey Muhammed!) Kur'ân'da ki Meryem kıssasını da an (insanlara anlat). Hani o, ailesinden ayrılarak (evinin veya mescidin) doğu tarafında bir yere çekilmişti.(Mabedde kendini ibadete vermişti)

  Sonra ailesiyle kendisi arasına bir perde koymuştu. Biz ona meleğimiz (Cebrail)i gönderdik de ona tam bir insan şeklinde göründü.

  Meryem dedi ki: "Ben senden rahmeti sonsuz olan Allah'a sığınırım. Eğer Allah'dan korkuyorsan dokunma bana" dedi.

  Cebrail de: "Ben, sana temiz bir oğlan bağışlamak için, Rabbinin gönderdiği bir elçiyim" dedi.
  Meryem: "Benim nasıl çocuğum olabilir? Bana hiçbir insan dokunmamıştır. Ben iffetsiz de değilim" dedi**.(7)**

  * Bu bölüm Meryem suresinin ikinci kıssasıdır. Bu kıssa " Yahya (as)'ın doğum" kıssasından daha enteresandır. Çünkü bu olay, kocasız bekâr bir kızın doğum yapmasıdır. Böyle bir doğum kısır bir kadının ve yaşlı bir kocadan gebe kalıp doğum yapmasından daha enteresandır.

- İnsan kılığındaki Cebrail Hz. Meryem'in tepkisine karşı: "Bu, dediğin gibidir. Ancak Rabbin buyurdu ki: Bu (babasız çocuk vermek), bana pek kolaydır. Hem biz onu nezdimizden insanlara bir mucize ve rahmet kılacağız. Hem, bu önceden (ezelde) kararlaştırılmış bir iştir." dedi. (8)

  *Bu doğum ile Allah'ın kudretini ispatlayacak bir mucize meydana gelmiş olacaktı.

3. HZ. İSÂ'NIN DÜNYA'YA GELİŞİ

Hz Meryem gebe kalınca uzak bir yere çekildi.

- "Bu şekilde Meryem ona hamile oldu ve bu karnındaki çocuk ile uzak bir yere çekildi." (9)

*Hz. Meryem eşi olmadan çocuk doğurmasından dolayı ailesinin kendisini ayıplamasından korkmuş bu yüzden onlardan ayrılıp uzak bir yere gitmiştir.

- Derken doğum sancısı onu bir hurma dalına götürdü. "Keşke bundan önce ölseydim ve unutulmuş gitmiş olsaydım" dedi.(10)

  * Hz. Meryem doğacak olan bu çocukla, öncesinde kavminin yanında takvâ sahibi ve ibadet ehli bir genç kız iken zina eden fâsık bir kadın olarak sanılıp ağır bir imtihana tabi olacağını biliyordu. Vereceği haberle insanların kendine inanmayacaklarını bilmesinden dolayı ölümü temenni etmiştir.

- Aşağıdan biri ona şöyle seslendi. "Sakın üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir ırmak akıttı.", "Hurma dalını kendine doğru silkele, üzerine devşirilmiş taze hurmalar dökülsün.", "Artık ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen deki: Ben Rahmân (olan Allah)a bir oruç (susmak) adadım. Onun için bugün hiçbir kimseyle konuşmayacağım."(11)

  *Yüce Allah, Meryem'in üzüntüsünü gidermek ve acılarını dindirmek için onu teselli etmiş ve nimetlerini hatırlatmıştır; onun için çıkardığı kaynak suyundan içecek, meyve vermesini sağladığı hurmadan da yiyecektir. Akan Tatlısu mucizesi ve hurmaların kendisine Allah tarafından bir ikram olduğunu bilmesi içindir. "Ayrıca, altında bir su kaynağı yaratmıştır" şeklinde çevirdiğimiz kısmı "Senden Îsâ'yı yaratıp çıkarmıştır" şeklinde çevirmek de mümkündür. Hz. Meryem'in yerine çocuğunun konuşması yeterli olsun ve bu apaçık bir mucize olsun diye onun konuşması yasaklanmıştır.

- Doğrusu Allah katında Hz. İsâ örneği gibidir: Onu topraktan yarattı sonra da ona "ol" dedi, o derhal oldu.(12)

  * Kur'ân İsâ'nın babasız dünyaya gelmesini Âdem'in yaratılışıyla da mukayese etmektedir. Âdem'in de insandan bir babası olmadığı bilinen ve kabul edilen bir şeydir. İslâm âlimleri bu âyeti açıklarken, mümin kişi için Hz. Îsâ'nın bu şekilde dünyaya gelmiş olduğunu kabullenmede bir sorun bulunmadığını belirtip başlıca iki hususa işaret ederler:
  a) Bu, "mümkinât"tandır; yani meydana gelmesi aklen imkânsız denebilecek bir husus değildir. Yüce Allah da bütün mümkinâta kadirdir.
  b) Âyet-i kerîmede işaret edildiği üzere Hz. Âdem'in babasız meydana gelmesi kabul edildiğinde, Hz. Îsâ'nın da babasız dünyaya gelmesi kolaylıkla kabul edilir (Râzî, VIII, 48). Âdem'in ana-baba olmadan yaratılmış bulunduğu, hıristiyanlar da dahil insanlığın büyük çoğunluğunca kabul edilen bir gerçektir.

4. HZ. İSÂ'NIN MUCİZELERİ

Hz İsâ'nın ilâhi nefha(üfleme) ile anne karnına düşmesi, doğumu, hayatı, yaşamı boyunca gösterdiği pek çok farklı şey onun mucizeleridir. Hz. İsa'nın dünyaya gelişinden sonra Hz. Meryem kavminin yanına

döner. Kucağındaki çocuğu gören kavmi gayri meşru bir çocuk olduğunu düşünerek Hz. Meryem'e bazı ithamlarda bulundular.

- Sonra Meryem onu (İsâ'yı) taşıyarak kavmine getirdi. Onlar (hayretler içinde şöyle) dediler: "Ey Meryem! doğrusu sen şaşırtıcı bir şey yaptın."
  "Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz bir kadın değildi."
  Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi konuşmalarını işaret etti. Onlar; "Biz beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?" dediler.(13)

- "Beşikte de, yetişkinliğinde de insanlarla konuşacaktır ve o salihlerdendir" (14)

- **(Allah'ın bir mucizesi olarak İsâ şöyle) dedi:** "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. O bana kitabı verdi ve beni bir peygamber yaptı."
  "Beni, nerede olursam olayım mübarek kıldı. Hayatta bulunduğum müddetçe namaz kılmamı ve zekat vermemi emretti."
  "Beni anneme hürmetkar kıldı. Beni zorba ve isyankar yapmadı."
  "Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden dirileceğim gün selam ve emniyet benim üzerimedir."(15)

  *****Yüce Allah her şeyden önce Hz. İsa'ya Allah'ın kulu olduğunu söylemiş. Kendisinin namaz, oruç gibi ibadetle kulluk görevini yapmakla yükümlü olduğunu, diğer insanlar gibi doğduğunu, yaşayacağını, öleceğini ve kıyamet vaktinde dirileceğini bildirmiştir. Hz. İsa babasız olarak bakire bir anadan doğmuş olduğundan, " Anneme saygılı olmayı emretti" demiştir. Hz. Yahyâ'dan söz edilirken "Ana babasına çok iyi davranırdı" denildiği halde Hz. İsa'nın "Anneme saygılı kıldı" demesi onun babasız dünyaya geldiğine işarettir. Zira hep ayet-i kerimelerde Meryem oğlu İsa denilmiştir.

- Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu Hz. İsâ, sana ve annene olan nimetimi hatırla. Ben seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledim, beşikte iken de, yetişkin iken de insanlarla konuşuyordun. Sana Kitab'ı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğrettim. İznimle çamurdan kuş biçiminde (bir şeyi) oluşturuyordun da (yine) iznimle ona üfürdüğünde bir kuş oluveriyordu. Doğuştan kör olanı, alacalıyı iznimle iyileştiriyordun, (yine) Benim iznimle ölüleri (hayata) çıkarıyordun. İsrailoğulları'na apaçık belgelerle geldiğinde onlardan inkara sapanlar, "Şüphesiz bu apaçık bir sihirdir" demişlerdi (de) İsrailoğulları'nı senden geri püskürtmüştüm."(16)

- "Ona Kitab'ı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek."
  İsrailoğulları'na elçi kılacak. (O, İsrailoğulları'na şöyle diyecek:) "Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir ayetle geldim. Ben size çamurdan kuş biçiminde bir şey oluşturur, içine üfürürüm, o da hemencecik Allah'ın izniyle kuş oluverir. Ve Allah'ın izniyle doğuştan kör olanı, alaca hastalığına tutulanı iyileştirir ve ölüyü diriltirim. Yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi size haber veririm. Şüphesiz, eğer inanmışsanız bunda sizin için kesin bir ayet vardır."**(17)**

  *****Ayette geçen Ruhu'l_kudüs'ten maksat Cebrail'dir. Bütün peygamberler bu melekle desteklenmiştir, ayrıca Hz. İsa'nın dünyaya gelişinde Allah tarafından ona ayrı bir görev verilmiş olmasından dolayı vahiy meleği olmasının ötesinde özel bir önemi vardır. Cebrail : kutsal ruh, zatı bakımından biridir ve büyük peygamberlere iner. Yüce Allah, kulu ve rasulü Hz. İsa'ya mucizeler ve harikulade olaylar göstererek ona ihsanda bulunduğunu hatırlatıyor.
  -Hatırla ki seni ruhu'l_kudüs ile destekledim. Bu ifade sadece Hz. İsa için kullanılmıştır.
  -İnsanlarla, bir çocuk olarak beşikte ve peygamber olarak da olgunluk çağında konuşuyordu.

-Sana Tevrat ve İncil ile beraber yazmayı ve faydalı ilim olan hikmeti öğrettim.
-Çamura kuş sureti veriyordun o surete ve şekilde üfürdüğünde Allah'ın emri ve dilemesi ile o bir kuş oluyordu.
-Görmeyen körler, şifa bulmaz alacalılara benim emrim ve dilememle şifa veriyordu.
-Benim emrim ve dilememle ölüleri diriltiyordun.
Bu harikulade hallerin Allah tarafından olduğunun ve mucize olarak onları Hz. İsa'nın eliyle gösterdiğini açıklamak için, Yüce Allah "iznimle" lafzını her mucize ile tekrarlmıştır.

5. HZ. İSÂ'NIN REF'İ

Hz İsâ'nın ref'i müfessirler tarafından iki farklı görüşle yorumlanmaktadır:

1- Hz İsâ'nın beden ve ruhunun aynı anda yeryüzünden alınması ve yükseltilmesi.

2- Hz. İsâ'nın beden değil ruhun yükseltilmesidir.

Hz. İsâ'nın ref'inin ruh ve bedenle birlikte gerçekleştiğini kabul eden çoğunluk ayette geçen"Teveffi" kelimesinin öldürmek olmadığını söyler. Allah Hz. İsa'yı ya uyutup ölmüş gibi yapmış ya da yeryüzünden topyekün kaldırmış yani kabzetmiştir.

Diğer gruba göre ise Allah Hz. İsâ'yı vefat ettirmiş sonra da ruhunu yeryüzünden kaldırmıştır.

- "Onlar (inanmayanlar) bir düzen kurdular. Allah da (buna karşılık) bir düzen kurdu. Allah, düzen kurucuların en hayırlısıdır. "

  O zaman Allah şöyle dedi: "Ey İsâ, şüphesiz ki seni öldüreceğim, seni kendime yükselteceğim ve seni inkârcılardan temizleyeceğim. Hem sana uyanları, kıyamete kadar o küfredenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz banadır, ayrılığa düştüğünüz hususlarda aranızda hükmedeceğim". (18)

- Ve: "Biz, Allah'ın Resulü Meryem oğlu Mesih İsâ'yı gerçekten öldürdük" demeleri nedeniyle de (onlara böyle bir ceza verdik.) Oysa onu öldürmediler ve onu asmadılar. Ama onlara (onun) benzeri gösterildi. Gerçekten onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, kesin bir şüphe içindedirler. Onların bir zanna uymaktan başka buna ilişkin hiçbir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler.
  "Hayır; Allah onu kendine yükseltti. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. " (19)

6. HZ. İSÂ VE TESLİS İNANCI

Kur'an-ı Kerim teslisi açıkça reddetmektedir, temel prensip olarak tevhidi ortaya koymaktadır. Kur'an'a göre hz İsâ gösterdiği üstün özelliklerine rağmen o bir kul ve insandı.

- "Doğrusu Allah katında İsâ'nın (yaratılışındaki) durumu, Âdem'in durumu gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona "ol!" dedi, o da oluverdi."
  Gerçek, Rabbinden (gelen)dir. Öyleyse kuşkuya kapılanlardan olma.(20)

*Ademin'de insanlardan bir babası olmadığı bilinen ve kabul edilen bir şeydir. Onun babasız olması yadırganacak bir huşuz değildir. Hâlbuki bütün bunların şahitliği ile Adem ne Allahtır ne de Allah'ın oğludur. Allah İsa'nın babası değil, yaratıcısı ve rabbidir, İsa ancak Hz. Meryem'in oğludur. İsa'nın durumu Adem'in durumundan daha harikulade değildir. Allah'ın bir şeyi murat etmesi halinde O'nun kudretini engelleyecek hiçbir güç bulunmamaktadır.

- Ey Kitap Ehli, dininiz konusunda taşkınlık etmeyin, Allah'a karşı gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsâ, ancak Allah'ın elçisi ve kelimesidir. Onu (OL' kelimesini) Meryem'e yöneltmiştir ve O'ndan bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve elçisine inanınız; "üçtür" demeyiniz. (Bundan) kaçının, sizin için hayırlıdır. Allah, ancak bir tek İlah'tır. O, çocuk sahibi olmaktan Yücedir. Göklerde ve yerde her ne varsa O'nundur. Vekil olarak Allah yeter**.(21)**
*****Bu ayet de "Ey ehl-i kitap" derken hem Yahudileri hem de Hristiyanları kast eden bir tabiridir ama daha çok Hristiyanlar hedef alınmıştır. Hz. İs'nın Yahudiler şan ve yüceliğini yok saymaya aşağı indirmeye, veled-i zina diye iftira atmayakalkışan Yahudilerin aşırılıklarına karşılık olarak sizde onun tanrı olduğu iddiası ile aşırı gitmeyiniz denilmektedir. Allahu Teâlâ'yı bir başka varlığın içine girme, değişme ve birleşme, arkadaş ve çocuk edinme gibi imkansız ve asılsız olan niteliklerle nitelemeyiniz. Yaratma, yönetme, kendi adına kontrol etme ve idare etme de Allah'ın hiçbir kimseye yardımcı tutmağa ihtiyacı yoktur. Meryem oğlu İsa sadece Allah'ın peygamberlerinden bir peygamberdir. "Baba oğul ve Rûhu'l-Kuds olmak üzere Allah üçtür" demeyin. Allah ancak bir tek ilahtır.

- Andolsun, "Şüphesiz, Allah Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler küfre düşmüştür. De ki: "O, eğer Meryem oğlu Mesih'i, onun annesini ve yeryüzündekilerin tümünü helak (yok) etmek isterse, Allah'tan (bunu önlemeye) kim bir şeye malik olabilir? Göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin tümünün mülkü Allah'ındır; dilediğini yaratır. Allah her şeye güç yetirendir**.(22)**

- Maide Suresi, 72. ayet: Andolsun, "Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler küfre düşmüştür. Oysa Mesih'in dediği (şudur:) "Ey İsrailoğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Çünkü O, Kendisi'ne ortak koşana şüphesiz cenneti haram kılmıştır, onun barınma yeri ateştir. Zulmedenlere yardımcı yoktur."

  Andolsun, "Allah üçün üçüncüsüdür" diyenler küfre düşmüştür. Oysa tek bir İlah'tan başka İlah yoktur. Eğer söylemekte olduklarından vazgeçmezlerse, onlardan inkâr edenlere mutlaka (acı) bir azap dokunacaktır. (23)

- Meryem oğlu Mesih, yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Onun annesi dosdoğrudur, ikisi de yemek yerlerdi. Bir bak, onlara ayetleri nasıl açıklıyoruz? (Yine) bir bak, onlar ise nasıl da çevriliyorlar? (24)

- "Ey Meryem oğlu İsâ, insanlara, beni ve annemi Allah'ı bırakarak iki İlah edinin, diye sen mi söyledin?" dediğinde: "Seni tenzih ederim, hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz. Eğer bunu söyledimse mutlaka sen onu bilmişsindir. Sen bende olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilmem. Gerçekten, görünmeyenleri (gaybleri) bilen sensin sen."(25)

  * O insanlara, "beni ve annemi, Allah'tan başka iki ilâh ediniz" diye sen mi söyledin? Bunun müthiş bir azarlama hitabı olduğunu düşünmeli ve Hz. İsa'nın ilâhlık makamına karşı nasıl bir acizlik ve kulluk mevkiinde bulunduğunu anlamalıdır. Şüphe yok ki bu azarlamanın asıl hedefi bizzat Hz. İsa değil, onu ilâh edinen üçlü tanrı inanışı sahipleridir.. Bu âyetten anlaşılıyor ki, Allah'tan başka İsa'yı ilâh edinenler bulunduğu gibi, annesi Hz. Meryem'i de ilâh kabul edenler

varmış. İbnü Hazm'ın "Fisâl"inde zikrettiği üzere hıristiyanlardan "Berberâniyye" fırkası vardı ki, bunlar İsa'ya da, anasına da ilâh diyorlardı. Bu mezhep sonra bitmiş kalmamıştır. Demek ki bunlar üçlemeyi, baba, ana, oğul diye sayıyorlardı. Hristiyanların Meryem'in de hamileliği esnasında o ilâhî cüz'ü taşıyan ve bundan dolayı bir ilâh olduğu inancından - ister istemez- uzak değildirler. Sonra kiliselerinde ve evlerinde Hz. İsa gibi Hz. Meryem'in de resimlerine karşı vaziyetleri, ibadet durumundan başka bir şey değildir. Bu bakımdan âyetin mânâsı yalnız "Berberânîler"i değil, diğerlerini de içine alır.

İsa muhakkak diyecek ki, seni sana layık paklıkta tenzih ederim, ilâhî paklığına sığınır ve öyle haksız ve yakışıksız bir sözden uzak olmayı dilerim, hâşâ ey Rabbim! bana, hak ve layık olmayan sözü söylemem bana yakışmaz, buna ilmini şahit getiririm. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen onu bilirdin. Çünkü sen benim dışım, açıklayıp ilân ettiklerim şöyle dursun, nefsimde gizlediğim, gönlümden geçirdiğim şeyleri de bilirsin. Ben ise senin nefsindekini, ilminde gizlediğin bilgileri bilmem. Şu halde söylemediğimi bildiğin halde, bana bu soruyu sormaktaki ilâhî hikmetini de bilmem. Çünkü bütün gaybları tamamıyla bilen "allâmû'l-ğuyub" sen, ancak sensin.

- Yahudiler: "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler; Hıristiyanlar da: "Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarıyla söylemeleridir; onlar, bundan önceki inkâr edenlerin sözlerini taklit ediyorlar. Allah onları kahretsin; nasıl da çevriliyorlar?
"Onlar, Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini rablar (ilahlar) edindiler ve Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa onlar, tek olan bir İlah'a ibadet etmekten başka bir şeyle emrolunmadılar. O'ndan başka İlah yoktur. O, bunların şirk koştukları şeylerden Yücedir." (26)

- "İşte Meryem oğlu İsâ; hakkında kuşkuya düştükleri "Hak Söz".

  Allah'ın çocuk edinmesi olacak şey değil. O Yücedir. Bir işin olmasına karar verirse, ancak ona: "Ol" der, o da hemen oluverir.(27)

- O, yalnızca bir kuldur; kendisine nimet verdik ve onu İsrailoğulları'na bir örnek kıldık.(28)

- "Şüphesiz Allah, O, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir; şu halde O'na kulluk edin. Dosdoğru yol budur."(29)

7. HZ. İSÂ VE PEYGAMBERLİĞİ

İslam dinince Hz. İsâ ne tanrı ne de tanrının oğludur, Yahudilerin dediği gibi ne de sıradan bir insandır. O Allah'ın göndermiş olduğu nebî ve resuldür.

- Andolsun, Biz Musa'ya kitabı verdik ve ardından peş peşe elçiler gönderdik. Meryem oğlu İsâ'ya da apaçık belgeler verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs'le teyid ettik. Demek, size ne zaman bir elçi nefsinizin hoşlanmayacağı bir şeyle gelse, büyüklük taslayarak bir kısmınız onu yalanlayacak, bir kısmınız da onu öldürecek misiniz?[30]

  *Sözlükte beyyine "gerçeği kanıtlayan kesin delil" demektir. Benî İsrâil arasından gönderilmiş son peygamber olan Hz. Îsâ'ya verilen beyyinât (deliller) ise, başta onun olağan üstü doğum olayı olmak üzere, peygamberliğini kanıtlayan mûcizelerdir.

"Temiz ruh" veya "Kutsal Ruh" anlamına gelen Rûhu'l_kudüs çoğunlukla Cebrâil olarak açıklanmıştır. Nahl sûresinin 102. âyetinde Rûhu'l_kudüs'ün vahiy meleği yani Cebrâil olduğu açıkça bildirilmektedir. Âyette Hz. Îsâ'nın Rûhulkudüs'le desteklendiği belirtilmektedir. Esasen bütün peygamberler için böyle bir destek söz konusu olmakla birlikte, Meryem sûresinin 16-22. âyetlerinde ifade buyurulduğu üzere, Îsâ'nın doğumu, Hz. Meryem'e "tertemiz bir erkek çocuğu bağışlaması için" Allah tarafından beşer suretinde bir elçi olarak gönderilmiş Ruh (Cebrâil) vasıtasıyla vuku bulduğundan, Hz. Îsâ açısından Cebrâil'in, vahiy meleği olmanın da ötesinde bir anlamı vardır

İsrâiloğulları'nın, bütün bu ilâhî lutufları kendileri için birer meziyet olarak kabul edip peygamberleri tanımaları, onlara saygı göstermeleri ve Allah'a şükretmeleri gerekirken, işlerine gelmeyen, keyiflerine uymayan durumlarda peygamberlere karşı çıkmışlar; bir kısmını yalancılıkla itham etmişler, Zekeriyyâ ve Yahyâ gibi bazılarını da öldürmüşler; Romalılar'ı Hz. Îsâ'yı asmaya zorlamışlardır. Medine yahudileri de, daha önceki peygamberler gibi Cebrâil vasıtasıyla vahye mazhar olan ve kesin delillerle nübüvvetini kanıtlayan Hz. Muhammed karşısında aynı olumsuz tavrı sürdürmüşlerdir. Âyette onların bu tutumunun tarihî hastalıkları olduğu vurgulanmaktadır.

- Deyin ki: "Biz Allah'a; bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilene, Musa ve İsâ'ya verilen ile peygamberlere Rabbinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz O'na teslim olmuşlarız."(31)

- İşte bu elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu ve derecelerle yükselttiği vardır. Meryem oğlu İsâ'ya apaçık belgeler verdik ve O'nu Ruhu'l-Kudüs'le destekledik. Şayet Allah dileseydi, kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, onların peşinden gelen (ümmet)ler, birbirlerini öldürmezdi. Ancak ihtilafa düştüler; onlardan kimi inandı, kimi inkâr etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapandır.(32)

- "Benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak üzere size Rabbinizden bir ayetle geldim. Artık Allah'tan korkup bana itaat edin."(33)

*Hz. Îsâ'nın kendisinden önceki ilâhî bildirimlerin hak olduğunu onaylayacağı, dolayısıyla tevhid inancının yerleşmesi için Allah tarafından görevlendirilen peygamber dizisinin bir halkasını teşkil edeceği, bununla birlikte onun getireceği dinin pratiğinde öncekine göre farklılıklar bulunmasına bir engel de bulunmadığı bildirilmektedir. Hz. Îsâ'nın artık helâl olduğunu bildirdiği hususlar, müfessirlerin çoğuna göre, İsrâiloğulları'nın yanlış tutumları sebebiyle kendilerine yasaklanmış olan bazı gıdalardır.

- De ki: "Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilene, Musa'ya, İsâ'ya ve peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbiri arasında ayrılık gözetmeyiz. Ve biz O'na teslim olmuşlarız."(34)

- Onların (peygamberleri) ardından yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsâ'yı gönderdik ve ona içinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan ve muttakiler için yol gösterici ve öğüt olan İncil'i verdik.(35)

  *Her peygamber kendisinden önce gelmiş olan peygamberleri ve kitaplarını tasdik ettiği gibi Hz. Îsâ da genelde kendisinden önce gelen bütün peygamberleri ve getirdikleri kitapları, özel olarak da Hz. Mûsâ'yı ve ona gönderilmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak gelmiştir. Bu durum tefsiri yapılan âyette bildirildiği gibi İncil'de de bildirilmiştir (Matta, 5/17-18). Kur'ân-ı Kerîm de kendisinden önce gelmiş olan bütün peygamberleri ve kitapları tasdik edici olarak gelmiş ve Hz. Peygamber'e İbrâhim'in dinine tâbi olması emredilmiştir Şüphesiz ki Allah katında din İslâm'dır bu sebeple bütün peygamberler İslâm dini üzere gelmiş olup kitapların değişmesiyle dinin esasları değişmemiştir.

8. HZ. İSÂ VE HAVARİLERİ:

Allah'ın peygamberlerine inanıp onlara yardımcı olan herkes için kullanılan havâri bilhassa Hz. İsâ tarafından seçilmiş, tebliğ ve irşat görevinde ona yardımcı olan on iki kişilik grubu ifade eder.

- Nitekim İsâ, onlarda ki inkârcılığı sezince, dedi ki: "Allah için bana yardım edecekler kimdir?" Havariler: "Allah'ın yardımcıları biziz; biz Allah'a inandık, bizim gerçekten Müslümanlar olduğumuza şahit ol" dediler.[36]

  * Hz. Îsâ ilâhî mesajı tebliğ edince İsrâiloğulları'ndan genel bir kabul görmek şöyle dursun, onların inkârcılıkta kararlı olduklarını hatta kendisini öldürmeyi planladıklarını anlamıştı. Kendisine bu davada canı gönülden kimlerin destek olacağını belirlemek üzere "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir" diye sordu. Böylece Hz. Îsâ tebliğ faaliyetini örgütlü bir biçimde yürütebilmek için çekirdek bir kadro belirleme yoluna gidiyordu. Onun has adamları olup bildirdiklerine yürekten inanmış bulunan havâriler "Allah'ın yardımcıları biziz" cevabını verdiler. Bu cevapla "Allah'ın dinine sahip çıkmada ve onu yaymada olanca çabayı sarfetme"nin kastedildiği açıktır. âyet-i kerîmenin devamında onların "Allah'a inandık; şahit ol ki bizler bu davaya gönülden teslim olduk" şeklindeki sözlerine yer verilmiştir. Havârilerin bu tutumu ve Allah'ın dinini yücelerde tutup onu yaymak için dayanışma içinde olma anlamına gelen "Allah'ın/Allah yolunun yardımcıları olma" iradesini açığa vurma, Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir âyetinde Hz. Muhammed'in ümmetinden olan müminler için de örnek bir davranış olarak gösterilmiştir. "Şahit ol ki…" cümlesini Hz. Îsâ'ya hitaben bir teyit sözü veya yüce Allah'a niyazda bulunma ifadesi olarak anlamak mümkündür.

- İman edenler: "Olanca yeminleriyle elbette sizlerle birlik olduklarına ilişkin Allah'a yemin edenler bunlar mıdır? Onların bütün yapıp-ettikleri boşa çıkmıştır, böylece hüsrana uğrayanlar olmuşlardır" derler.[37]

- Onların kendi sözlerini bozmaları, Allah'ın ayetlerine karşı inkâra sapmaları, peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve: "Kalplerimiz örtülüdür" demeleri nedeniyle (onları lanetledik.) Hayır; Allah, inkarları dolayısıyla ona (kalplerine) damga vurmuştur. Onların azı dışında, inanmazlar.[38]

- Hani Havarilere: "Bana ve elçime iman edin" diye vahiy (ilham) etmiştim; onlar da: "İman ettik, gerçekten Müslümanlar olduğumuza sen de şahit ol" demişlerdi.

  Havariler: "Ey Meryem oğlu İsâ, Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?" demişlerdi. O da: "Eğer inanmışlarsanız Allah'tan korkup-sakının" demişti.

  (Bu sefer Havariler:) "Ondan yemek istiyoruz, kalplerimiz tatmin olsun, senin de gerçekten bize doğru söylediğini bilelim ve buna şahitlerden olalım" demişlerdi.

  Meryem oğlu İsâ: "Allah'ım, Rabbimiz, bize gökten bir sofra indir, öncemiz ve sonramız için bir bayram ve Senden de bir belge olsun. Bizi rızıklandır, Sen rızık vericilerin en hayırlısısın" demişti.

  Allah demişti ki: "Şüphesiz Ben bunu size indireceğim. Artık sonra sizden kim inkâr ederse, Ben onu gerçekten âlemlerden hiç kimseyi azaplandırmayacağım bir azapla azaplandıracağım." [39]

- Ey iman edenler, Allah'ın yardımcıları olun: Meryem oğlu İsâ'nın havarilere: "Allah'a (yönelirken) benim yardımcılarım kimlerdir?" demesi gibi. Havariler de demişlerdi ki: "Allah'ın yardımcıları bizleriz." Böylece İsrailoğulları'ndan bir topluluk iman etmiş, bir topluluk da inkâr etmişti. Sonunda Biz iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik, onlar da üstün geldiler.[40]

9. HZ. İSÂ'NIN HZ MUMAMMED'İ MÜJDELEMESİ

Hz. İsâ'dan sonra İncillerin çoğaltılmasına rağmen günümüzde bulunan İncillerde Hz. Muhammed (sav) 'in geleceği konusunda bilgiler mevcuttur.

- Hani Meryem oğlu İsâ da: "Ey İsrailoğulları, gerçekten ben, sizin için Allah'tan gönderilmiş bir elçiyim. Benden önceki Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra ismi "Ahmet" olan bir elçinin de müjdeleyicisiyim" demişti. Fakat o, onlara apaçık belgelerle gelince: "Bu, açıkça bir büyüdür" dediler.[41]

*Âyette belirtildiği üzere Hz. Îsâ kendisinden sonra gelecek elçinin adının Ahmet olduğunu haber vermişti. Bazı hadislere de dayanan bir görüşe göre Hz. Muhammed'in diğer bir adı Ahmet'dir; fakat Muhammed ismiyle aynı kökten gelen Ahmed kelimesinin onun sıfatı olduğu görüşü de vardır. Her iki ihtimale göre bu kelime, "çok hamdeden "veya" çok övülen, yüksek ahlâk sahibi" mânalarına gelmektedir ve Muhammed kelimesiyle yakın anlamdadır. Hz. Îsâ, hem Resûl-i Ekrem'in risâlet görevinin kendisininkinden daha üstün olduğunu hem onun kendi döneminde ve sonraki dönemlerde hep hayırla anılacak bir şahsiyet olduğunu hem de onun özel adının (Muhammed) bu mânaya geldiğini belirtmiş bulunuyordu.

10. KAYNAKÇA

- [1] el-Ahkâf 46-35 / Ahzap 33-7
- [2] Âli İmran 3/33-34
- [3] Âli İmran 3/35
- [4] Âli İmran 3/42
- [5] Âli İmran 3/45
- [6] Âli İmran 3/47
- [7] Meryem 19/16-20
- [8] Meryem 19/21
- [9] Meryem 19/22
- [10] Meryem 19/23
- [11] Meryem 19/ 24-25-26
- [12] Âl-i İmran 3/59
- [13] Meryem19/ 27-28-29
- [14] Âl-i İmran 3/46
- [15] Meryem 19/ 30-31-32-33
- [16] Maide 110
- [17] Âl-i İmran 3/48-49
- [18] Âl-i İmran 3/54-55
- [19] Nİsâ 157-158
- [20] Âl-i İmran 3/59
- [21] Nİsâ 171
- [22] Maide 17
- [23] Maide 72-73
- [24] Maide 75
- [25] Maide 116
- [26] Tevbe 31-31
- [27] Meryem19/ 35
- [28] Zuhruf 59
- [29] Zuhruf 64
- [30] Bakara 87
- [31] Bakara 136
- [32] Bakara 253
- [33] Al-i İmran 50
- [34] Al-i İmran 84
- [35] Maide 46
- [36] Al-i İmran 52
- [37] Maide 53
- [38] Nisâ 155
- [39] Maide 111-112-113-114-115
- [40] Saff 14
- [41] Saff 6
- [42] TDV İslam Ansiklopedisi
- [43] Kur'an Yolu Tefsiri
- [44] Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri
- [45] Safvetü‘t – Tefasir Tefsiri
- [46] Yazıcı, İ. Kur'an’a Göre Hz. İsa‘nın Ref'i İle İlgili Ayetlerin Yorumlarının Tahlili

THE CORRELATION BETWEEN EMPLOYEES' JUSTICE PERCEPTIONS AND ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR

Assoc. Prof. Dr. Ömür ÖNHON

Tomori Pál College, 1223 Budapest Művelődés Utca

ABSTRACT

In today's highly competitive business environment, one of the most effective ways of gaining sustainable competitive advantage against the competitors is to employ and maintain high performing employees. To reach higher organizational performance, employees should contribute and add more value to their job mentally, physically and emotionally besides the completion of their routine tasks. Apart from their formal role in their job, they should exhibit positive behavior in order to create positive effect on development of their organization. As a result of these trends, organizational citizenship behavior, or behavior that contributes indirectly to the organization through the maintenance of the organization's social system (Organ, 1997), has been of increasing interest to both scholars and managers. Organ (1988) has suggested that Organizational Citizenship Behavior (OCB) should be considered an important component of job performance because citizenship behaviors are part of the spontaneous and innovative behaviors noted by Katz and Kahn (1966) as being instrumental for effective organizations.

Many researchers have found a strong relationship between perceptions of organizational justice and OCB in a variety of studies. Organizational justice researchers stated that if employees believe they are treated fairly, they will be more likely to exhibit positive attitudes towards their work, their work outcomes, and their supervisors (Moorman, 1991). Eisenberger and colleagues (1986) suggested that an employee's perception of how an organization values him/her may be vital for determining if any attitudes or behaviors benefiting the organization emerge from the social exchange relationship. Therefore, if employees consider themselves in conditions of social exchange, they may be more likely to exhibit OCB. These could be the reason why organizational justice predicts OCB is that the justice perception may effect employees' perceptions that they are valued by their organizations. In turn, this impression may prompt the employees to reciprocate by performing citizenship behaviors (Moorman et al., 1998).

This study examines the correlation between employees' distributive and procedural justice perceptions, and the dimensions of organizational citizenship behavior. As a result, a significant, positive and very low intense correlation between procedural justice and civic virtue, courtesy and conscientiousness has been revealed. Furthermore, a significant, positive and very low intense correlation has been found between distributive justice and civic virtue. Nevertheless, no significant correlation has been confirmed between other dimensions of organizational justice and organizational citizenship behavior.

Keywords: Organizational Justice, Organizational Citizenship Behavior, Distributive Justice, Procedural Justice, Civic Virtue, Courtesy, Conscientiousness

THE MAIN PROBLEMS OF STRATEGIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN AZERBAIJAN

Hasanzade Asif Rustam

University of Technology of Azerbaijan, Gence city(PhD student)

Assoc. Prof. Dr. Ismayilov Vuqar Aqamusa

University of Technology of Azerbaijan, Gence city

ABSTRACT

Purpose – The purpose of this article is to explain the problems of strategic management in the HR system of enterprises operating in the territory of the Republic of Azerbaijan and their solutions, the proper use of creative opportunities, internal social policy, conflict mitigation and management, organizational culture is the most important value of the enterprise.

Design/methodology / approach – If the development of the research is audible and pragmatic, a systematic literature review of 10 academic articles will be conducted to ensure the process. The article will be aligned with research questions related to selection criteria, theories, and practices.

Findings – In the study of the article, modern management methods and organization show the importance of using modern Human Resource Management methods in overcoming internal management problems, new proposals and their application in the enterprise, overcoming conflict situations and creating organizational culture.

Research Limitations / İmplications – These theories can analyze broad aspects of information exchange. Theories are used in a complementary way, increasing our understanding of information sharing between approaching researchers and helping different organizations become more effective and competitive.

Practical implication – The results of the paper emphasize the importance of adapting conflicts within the organization and their management to the context of creative work, including practices that stimulate technical creativity, occupational safety measures / applications, and performance advice / management measures.

Orginality / value – This paper discusses how theoretical perspectives inform HR practices and empirical research on the exchange of information on the creation of a work culture of employees and thus the elimination of conflicts. Proposes an integrated conceptual framework based on interdisciplinary theories and makes specific recommendations for empirical research in this area.

Keywords: Human resource management, Organizational culture, change management, conflicts and their management, Management of labor productivity,Creating an organizational culture.

Introduction

In general, in order to effectively organize the management process in any field, first of all, it is necessary to correctly define its scietificnand partical basis. From this point of view, it is a strategic necessity to effectively follow the methodological rules, which consist of several stages. From this point of view, the works of researchers conducting basic research on management in various fields remain relevant. At the same time, the formation of leadership style in enterprises, the improvement of business ethics, the use of improved methods of human resource management, the study of the problems of development of internal control are relevant.

It should be noted that the research in our country pays little attention to the complex and systematic explanation of current and fundamental problems of management, the state of this field over the past 30-40 years, development dynamics, specific features have not been sufficiently studied in chronological order.

Therefore, there is a need to prepare and submit ready-made research works to study modern problems of human resource management in our country. Conducting continuous research in this area and systematizing the new results is an important task for researchers.

The main purpose of the article is to identify the existing management problems in Azerbaijan, analyze and evaluate them at the enterprise level and search for solutions. The main objectives of the study are:

- study of modern problems of human resource management at the enterprise level;

- identification and assessment of the role of business ethics in management;

- Identification of solutions to a number of management problems in Azerbaijan;

The article provides a comprehensive study of the human resource problem and suggests methods based on international standards for its solution.

Litirature review

Human resources are a socio-economic category, a set of physical and intellectual capabilities of a society (country). The most important and leading place in its structure is occupied by the able-bodied population of physically and mentally developed working age. This means that at a particular stage of socio-economic development, the more physically and mentally developed part of the population that forms the basis and subject of the process of social production, the more productive human resources.

Let's pay attention to the state of human resources in our country. The following table shows the dynamics of labor force growth.

Level of labor resources of the Republic of Azerbaijan

Labor resources (thousand people)	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**

Number of able-bodied population of working age	5773,3	5875,7	5974,6	6042,0	6132,0
Persons of working age engaged in the economy	133,9	133,1	126,6	142.9	128.1
Adolescents engaged in economics	8,5	6,2	-	-	-
Total	5915,7	6015,0	6101,2	6166,9	6260,1

As can be seen from the table, the number of able-bodied people is growing every year. However, the main issue here is the increase of human resources of working age. Engaged in the economy in 2016 and the year before we clearly see the existence of teenagers. But in the following years, this problem disappeared. The number of able-bodied people engaged in the economy decreased from 2015 to 2017, but in 2018 increased by 16.3 thousand compared to the previous year and amounted to 142.9 thousand. In 2019, a decrease was observed again and this figure was 128.1 thousand people.

The essence of human resource management is that people, as objects of competition, must be effectively deployed, developed and motivated, among other resources, to achieve their goals.

The most important issues of human resource management in modern times are:

1. creation of organizational culture;

2. change management;

3. Measurement, development and management of service activities (work) and skills;

4. motivation;

5. conflict management;

6. information system and its management.

The role of organizational culture in the success of the organization is great. It is known that enterprises are created to produce material goods and services. Production depends on a certain technological chain. In order to activate these chains, the institution has an administrative apparatus, where everyone performs various functions. However, an enterprise cannot operate solely on the basis of technology or management hierarchy. People who work in institutions and organizations are guided by specific rules in their activities. The organization reflects its cultural environment at this time. Organizational culture is based on the organization's system

of values. These include norms of behavior, attitudes, and values. For example, in many enterprises, special clothing, badges with the name of the employee, the image of the employee who works well every month on a special board, the anthem at the beginning of the working day, and so on. are values, norms for individual institutions. The basic values of an organization are the top layer of the organization's culture based on norms of behavior.

Change management is about making it easier for employees to adapt to changes and ensuring that they are open to innovation.

The rapid development of technology accelerates innovation. At the same time, these innovations are rapidly reaching people through technology. Another reason for the emergence of innovations is the expansion of the application of international standards in many processes. And at the same time, people need to adapt to these innovations as soon as possible. For this reason, change management is one of the key challenges in human resource management.

One of the main problems of managers' time and energy is conflicts within the organization and their management. There are differences in organizations on every issue. These differences are reflected in the goals of the workers, the moral values, and so on. could be. Such differences lead to conflicts in organizations. Although conflicts create many problems, if properly managed, they can lead to innovation and development.

Conflict is a clash of conflicting or incompatible parties. A more complete definition is a lack of agreement between two or more parties that arises between people or members of a collective due to conflicting interests or misunderstandings in the process of working together.

Every conflict has its own cause. The causes of the conflict can be grouped as follows.

1. Insufficiently coordinated and conflicting goals of individual groups and employees;

2. Fatigue of the organizational structure, inaccurate distribution of rights and responsibilities, double-triple subordination of executors;

3. Limitation of reserves;

4. Unsatisfactory level of professional training;

5. Tariffing some of them in case of unworthiness, and unjustifiably reprimanding some of them in front of everyone;

6. Conflict between the functions of the employee within the scope of his / her duties and what he / she is obliged to do at the request of the manager;

7. Differences in behavior and life experience;

8. Unfavorable physical conditions;

9. Lack of pleasant attention from the manager;

10.Psychologicalphonomen. Feelings of resentment and envy.

Conclusions

The development of entrepreneurship and the activities of enterprises show that the competitiveness of companies and Azerbaijani business in general also depends on effective management. However, the existence of a market economy in modern times, the rapid development of technology, changes in people's thinking have created certain problems in the field of management. These create barriers to achieving effective management.

We have deceived the following results by studying the current problems and solutions of management in Azerbaijan:

1. Management in modern times is the management of the enterprise in a market economy. Modern management is formed in different areas and directions (strategic management, production management, marketing management, financial management, information management, etc.); 2. All principles, methods, functions, styles created or systematized by schools, taking into account the characteristics of modern management, must be applied simultaneously according to their place and importance in management. Otherwise, it is impossible to achieve full and successful governance; 3.Human resources are a socio-economic category, a set of physical and intellectual capabilities of a society (country). For this reason, its proper management and solution of problems is very important. The main goal in the management of human resources is to make maximum use of their potential and creative potential; 4. Creating an organizational culture, managing change, evaluating service performance, motivation. Issues such as conflict management, information systems management, and labor discipline are at the heart of the problem of human resource management; 5. The problems of modern management are wide-ranging and complex measures. Thus, in order to achieve effective governance, it is necessary to take a systematic approach to governance. In this case, it is necessary to analyze the various problems, find the connection between them, and solve them in a complex way; 6. One of the main problems of managers' time and energy is conflicts within the organization and their management. There are differences in organizations on every issue. These differences are reflected in the goals of the workers, the moral values, and so on. could be. Such differences lead to conflicts in organizations. Although conflicts create many problems, if properly managed, they can lead to innovation and development. Psychological and administrative methods are used in conflict management.

References

1. Shahbazov K.A., Mammadov M.H., Hasanov H.S. "Management." Baku-2007.

2. Shahbazov K.A., Mammadov M.H., Hasanov H.S. "Modern management." Baku-1994.

3. Manafov Q.N. "Entrepreneurship theory". Baku-2011.

4. Hasanov H.S. "The cornerstones of corporate governance." Baku-2012

5. Hasanov H.S. "Large business structures". Baku-2007.

6. Aliyev T.N. "Economic and organizational mechanism of management." Baku-1995.

7. Quliyev T.6. "Fundamentals of Management." Baku-2000.

8. Geybullayev G. "Fundamentals of management". Baku-2000.

9. Abbasov IM, Sadigov RF “Management”. Baku-2013.

10. Yahudov X.M. "Fundamentals of Management". Baku-2007.

11. İmanov 6.Ş. "Business and Management". Baku-2011.

12. Bayramov A.V. "Fundamentals of Business and Management". Baku-2011.

13. Alakbarov 6.H., Ibrahimov F.V. “Management”. Baku-2004.

14. Ahmadov V.Q. "Entrepreneur-management". Baku-2000.

15. Center for Economic Reforms. Project "Measurement and accountability of corporate social responsibility (CSR)". Baku-2008.

16. Tax Journal. Baku-2019.

17. www.google.az

18. www.stat.gov.az

THE ROLE OF AGRO-PROCESSING INDUSTRIES IN ENSURING FOOD SECURITY
(IN THE GANJA-GAZAKH ECONOMIC REGION)

Seymur AHMADOV
PhD student of Azerbaijan National Academy of Science , Ganja Branch , Ganaj, Azerbaijan
Dr. Ragif HUSEYNOV
Honorary Associate Professor, Tomori Pal College , Budapest, Hungary

ABSTRACT

Effective provision of food security is one of the main goals for stable socio-economic development in all countries. Observations show that the agro-processing industries in the regions play an important role in those processes. Thus, the proper use of the existing potential of each region in the field of agriculture and labour resources, the creation of favourable conditions for productive employment, the modernization of various equipment, premises and technological processes and other similar measures are related to one another.

Another important factor in the formation of the agricultural processing industry is the proper assessment of the agricultural, geographic and climatic resources in region and the determination of the issues about effective usage of available resources. The solution to this important problem, which is always relevant, affects primarily in the reduction of poverty, as well as in increasing the supply of products and the efficient use of vital food products. The article discusses the above issues on the example of the Ganja-Gazakh economic region, draws specific conclusions and puts forward practical suggestions.

Keywords: food security, sustainable development, agro-processing, region, agriculture, labour resources, productive employment, modernization, Ganja-Gazakh economic region

Introduction

Food security is the process of providing society and its members with adequate food (crop and livestock sectors of agriculture, as well as the part of forest and seafood included in food and products obtained from their processing) that is essential for healthy and more productive life. This is an important concept, which can be described as a key factor in human dignity, is also one of its fundamental rights. Food insecurity also includes people who are not currently malnourished but who are at risk of falling below the Nutrient Health (NH) thresholds in the future (Barrett). The solution to this problem, which is always relevant, lies primarily in reducing poverty, as well as increasing the supply and use of vital food. The solution to this important problem is closely related to the proper usage of the agrarian potential of each

country, especially in this process, a comprehensive assessment of regional opportunities and their comprehensive usage. **(S.V. Ahmadov)**.

The importance of the topic

In order to ensure food security in the regional environment, the comprehensive development of existing processes for the processing of agricultural products, in accordance with the requirements of a new era, the use of new methods and technologies for the production of high-quality and highly competitive products, the modernization of the processing industry, the necessary integration between production and processing, it is important to expand, introduce flexible and comprehensive agro-marketing measures in this area, further strengthen the material and technical capabilities of agriculture, in short, the implementation of the necessary measures to increase the economic efficiency of the industry. **(Ahmadov S.V.)** In addition, the domestic gap between the food supply and demand has led to increased food and livestock product importation, as well as increased inflation and currency deprecation, thereby making it thornier for the middle and lower-middle-class people to meet their dietary needs. **(Chabot, P., & Tondel, F.)**.

As it is known, "... industrial enterprises processing agricultural products are divided into different groups according to the technological characteristics of their products. For example, enterprises producing food (meat and meat products, milk and dairy products, production and canning of fruits and vegetables, production of vegetable and animal fats, etc.), enterprises producing various types of beverages (soft drinks, vodka, champagne, wine, cognac), etc.

The development of the processing industry is based not only on a change in the sectoral structure of agricultural production, but also on the corresponding technological innovations in accordance with the production and technological characteristics of its individual units. This process is determined by the objective conditions of inter-sectoral integration. This process requires certain ratios between the production of raw materials and the manufacturing industry, as well as intermediate and final products. In this case, the main integrators are business entities who perform the processing function. Processing enterprises cooperates with producers of raw materials on a contractual basis, provide producers with high-yielding seeds, significant amount of subsidies to implement various activities for the production of raw materials, etc." **(Khalilov H.A.)** ...

Current requirements and status of the Agrarian Processing Industry

Observations show that the regions of the Republic of Azerbaijan differ from one another in terms of existing economic potential, employment levels, as well as the development of various sectors of the economy, especially agriculture. Therefore, the agrarian and economic

relations in different regions are periodically updated on the basis of targeted programs and resource potential, as well as they are important as a source of employment and satisfaction of local population needs. It should be noted that the socio-economic and organizational problems of the agricultural sector are based on conditions in accordance with the complex economic development of the territory and regional characteristics. This includes the following:

- **sustainable** development of the agricultural sector in each region - the existing agricultural and food potential in this region can be fully used in economic circulation and further expanded by the necessary incentive measures taken by the state in accordance with the sustainable development of the industry;

- the full development of effective farming in the agricultural sector, as well as the necessary organizational measures to increase their economic, environmental and social role - justification of economic measures through the necessary measures of the state - can contribute to its comprehensive development, being part of an important aspect of regional policy;

- it is necessary to comprehensively develop mutually beneficial cooperation between economic entities located in different regions in order to develop the agro-industrial complex and increase the production of eco-friendly agricultural and food products;

Today, the main goal of the comprehensive socio-economic policy pursued by the government is the sustainable use of the existing potential state in the regions for the sustainable development of the non-oil sector, especially the agricultural sector, the expansion of export-oriented agriculture and food, the production and processing of products into high-quality finished products, and improvement of the living standards in rural areas, the level of employment, especially for people with active labour potential, and the dynamic and effective development of the agricultural economy **(Jafarova Aynur)**.

Food Security Situation in Ganja-Gazakh region

Table 1 represents the household's food security situation in Ganja-Gazakh region of Azerbaijan. According to threshold level of 2350kcal/day/person about 81 percent households were determined to be a food secure households and 19 percent households were found as a food insecure households in Ganja-Gazakh region. If we increase the threshold level from 2350 to 2450kcal/day/person then household food insecurity level will increase from 19 percent to 23 percent. Likewise, this study also estimated the nutritional security of the same area through estimation of micro and macro nutrients in Ganja-Gazakh region. The nutrition security situation of protein intake at 70gm/adult equivalents/day threshold level, about 55 percent households were detected as food secure household while remaining 45 percent were found food insecure household **(Ragif Huseynov, 2020)**.

Table 1: Household food security status in Azerbaijan

Household Food security Status	**Frequency @ 2350kcal/day/person**	**Frequency @ 2450kcal/day/person**
HH food secure	243 (81%)	231 (77%)
HH food insecure	57 (19%)	69 (23%)
Nutritional Security of Household (Proteins Intake Level)		
FS Status 70Gm in Proteins	Percentage %	
HH food secure	165 (300)	55%
HH food insecure	135(300)	45%
Nutritional Security of Household (Fats Intake Level)		
FS 80Gm FATS	Percentage %	
HH food secure	153(300)	51%
HH food insecure	147(300)	49%
Nutritional Security of Household (Carbohydrates (CH) Intake Level)		
FS 180Gm CH	Percentage %	
HH food secure	180(300)	60%
HH food insecure	120(300)	40%
Nutritional Security of Household (Iron Intake Level)		
FS 180Gm Iron	Percentage %	
HH food secure	138(300)	46%
HH food insecure	162(300)	54%
Nutritional Security of Household (Zinc Intake Level)		
FS 15mg in Zinc	Percentage %	
HH food secure	159(300)	53%
HH food insecure	141(300)	47%
Nutritional Security of Household (Calcium Intake Level)		
FS 1000mg in Calcium	Percentage %	
HH food secure	204(300)	68%
HH food insecure	96(300)	32%
Nutritional Security of Household (Phosphorus Intake Level)		
FS 1000mg in PHP	Percentage %	
HH food secure	216(300)	72%
HH food insecure	84(300)	28%

Source: Ragif Huseynov

Materials, methods and experimental design

Location of Data collection

The territory of the Ganja-Gazakh economic region, which ranks second among the regions of the country after the Absheron economic region in terms of its economic and socio-cultural potential, is 12.48 thousand square kilometers that is 14.4% of the country's territory. According to the features of the relief, it covers 4 zones - gentle and foothill plains, as well as foothills, medium and high mountains. The Jeyranchol massif, which is mainly used as winter pastures, is located on a sloping plain extending towards the Kura River. In the foothills, there are land resources that are widely used in agriculture. In addition, in the middle mountains there are lands that are partially intended for agriculture and mainly livestock, as well as forest resources, and there are lands used as pastures in the high mountains.

The most developed city is Ganja city in Ganja-Gazakh economic region. This region represents 14% of the country's total population. In Ganja-Gazakh economic region, 53 percent population lives in rural areas and 47 percent lives in urban areas (8).

Overall, the region has a very advantageous position for agricultural and food products. Thus, “Agricultural products of the Ganja-Gazakh region are an effective source of raw materials for the agro-industrial complex. The development of the territory starts from a mountain-meadow area and continues to a semi-desert (54.6% of the total area). The heat capacity in the phase of development of agricultural crops in the region ranges from $\Sigma t > 1400$ to 4400^0. The total amount of solar radiation is 124-144 kcal / cm2. 55% of the arable land as a winter pastures. 9.2% of grain production in the country, 12.3% of grapes, 34.7% of potatoes, and other agricultural products are the main production areas of the region. In general, more than 45% of the agricultural products in the region has a comparative advantage.” **(Gurbanzade A. A.)**

The main purpose of collecting this baseline data was to provide a comparative description of the relationship between the Food Security and Agrarian Processing Industry areas, as well as the general geological, economic, landscape, climatic factors in the region may affect these areas. Our research in this article is based on many modern scientific studies and official statistics provided by the Azerbaijani government about the Ganja-Gazakh region, as described above.

The main research questions were:

- What are the main factors affecting food security and food provision in the Ganja-Gazakh region?
- What is the general situation in the agro-processing industry?

The conclusion of the article is based on the materials used, the two main issues indicated above and empirical findings obtained by the method of comparative research on the example of the Ganja-Gazakh region.

Conclusion and Policy recommendations

Food security remains a major concern in developing countries, and national governments apply various policies to address food security concerns of their citizens. To the extent that ensuring food security also involves measures that stimulate adequate levels of effective

demand through entitlements, governments have also applied income diversification strategies and cash transfers to achieve food security goals **(Boratyńska, Katarzyna T.; Tofiq Huseynov, Raqif, 2017)**.

Food access, utilization and stability should put in place in term of policy and planning that will enhance the long term development and sustainability of a country like Azerbaijan. This could be attained by investment in infrastructure, education, health and food safety, paying attention to socioeconomic development process in rural areas.

The analysis shows that in recent years, reforms in the processing industry in the Ganja-Gazakh economic region and development of private farms have created favourable conditions for the growth of agro-industrial enterprises. An analysis of statistical data shows that the favourable conditions in this area have led to an increase in the number and capacity of manufacturing industries. The effective organization of production in the processing industry agricultural products is formed on the basis of new principles of ownership, cooperation and organizational unity of various economic entities. It should be noted that the role of the processing process in agriculture is directly related to the level of industrialization of agricultural production. An increase in the level of industrialization stimulates productivity in the agricultural sector, the growth of commodity production, and so on.

At the same time, although the volume and quality of processed agricultural and food products in the region have grown significantly compared to previous years, the economic efficiency of existing activities in the agro-processing industry does not allow the adequate development of large-scale reproduction. This shows that the existing management mechanism in the processing industry should be completely modernized, all economic means, management, organizational work should be simplified to create a new management mechanism in the economic region and the organizational structure of regional agrarian departments in accordance with the current legislation should be provided. In addition, we consider it necessary to implement the following similar measures:

1) Strengthen the material and technical base of existing agricultural processing facilities in the regions and providing new modern processing plants that fully meet modern requirements and prevent the import of such products from abroad;

2) Continuation of consistent measures aimed at improving the quality control system for processed agricultural and food products in a wider range;

3) Support the products of agricultural processors in regional conditions through effective marketing activities, the implementation of necessary measures by the government.

References

1. Xəlilov H.A. Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qloballaşma amilləri. Bakı: Adiloğlu, 2001, 375 s.

2. Qurbanzadə A. A. XXI əsr: Dayanıqlı inkişafın aqrar – sənaye klaster faktoru (monoqrafiya). Bakı: Kooperasiya, 2015, 216 s.

3. Ragif Huseynov: Estimation of Food and Nutritional Security in Azerbaijan: A Case Study of the Ganja-Gazakh Region. Studia Mundi – Economica, Vol. 7. No. 1.(2020), 59-68

4. Boratyńska, Katarzyna T.; Tofiq Huseynov, Raqif (2017): An innovative approach to food security policy in developing countries. Journal of Innovation & Knowledge (JIK), ISSN 2444-569X, Elsevier, Amsterdam, Vol. 2, Iss. 1, pp. 39-44,

5. С.В. Ахмедов: Направления модернизации агроперерабатывающей промышленности в регионах Азербайджана. Экономика и Предпринимательство, № 3 ч.1 (80-1) 2017 г. (Vol. 11 Nom. 3-1)

6. Əhmədov S.V.: Aqrar sahədə İnvestisiya mühitinin modernləşdirilməsi məsələlərinin praktiki analizi; Azərbaycanda Aqrar Sığortanın tətbiqi: Problemlər və imkanlar(Elmi-Praktik konfrans), Gəncə 15 mart 2019, s.106-111.

7. Chabot, P., & Tondel, F. (2011). A regional view of wheat markets and food Security in Central Asia. United States Agency for International Development: Famine early warning systems network (FEWS NET), world food Programme.

8. Ministry of Economic Development of Azerbaijan Republic, Economic Development Scientific Research Institute (2016), Reports (Azərbaycan Respublikası İQTİSADİ İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu).

9. Jafarova, Aynur. (2016). Azerbaijan enjoys a great capacity to export agricultural products, industrial goods. AZERNEWS, (Online), www.azernews.az/analysis/71635.html

10. Barrett, C.B.(2002). Food security and food assistance programs. In B. Gardner,&G. Rausser(Eds.), Handbook of Agricultural Economics (Vol.2). Amsterdam:Elsevier.

OTEL İŞLETMELERİNDE ÇALIŞAN PERSONELİN ZİHNİNDEKİ ÖRTÜK LİDER TİPİNİN BELİRLEMESİNİN VERİMLİLİK VE HİZMET KALİTESİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF DETERMINING THE IMPLICIT LEADER TYPE IN THE MIND OF PERSONNEL WORKING IN HOTEL ENTERPRISES ON PRODUCTIVITY AND SERVICE QUALITY

Dr. Öğr. Üyesi Aytaç TOPTAŞ
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Erdek Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
ORCID: 0000-0003-3517-7351

ÖZET

Otel işletmeleri büyük yatırımlar gerektiren hizmet işletmeleridir. Yoğun emeğin sarf edildiği bu sektörde otel personeline verilen roller ve çalışmaların verimliliği otellerin müşterilerine sunmuş olduğu hizmet kalitesini etkilemektedir. Buna bağlı olarak otelin statüsü ve hizmet kalitesinin iyi olması müşteri memnuniyetini arttırmaktadır. Bu artış yatırım yapan turizm girişimcilerinin beklentilerini ve kârlılık oranlarını yükseltmektedir. Bu çalışmanın amacı; otel sahiplerinin otellerini yönetecek lider pozisyonundaki kişileri seçerken çalışanların düşüncesini dikkate alıp almadıklarını belirlemek ve yetkili olarak görevlendirilen otel yöneticisinin çalışanların zihnindeki lider tipine uygunluğunun; verimliliği, hizmet kalitesini ve buna bağlı olarak müşteri memnuniyeti ile karlılığı etkileyip etkilemediğini tespit etmektir. Otel sahiplerinin yönetici seçiminde çalışanlarla iletişime geçmemesi, personelin zihnindeki lider tipiyle çalışma ortamının ve imkânının yaratılmaması durumunun hizmet kalitesine, müşteri memnuniyetine, verimliliğe ve kârlılığa olumsuz etkileri araştırmanın sorununu oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Otel işletmeleri, örtük liderlik, hizmet kalitesi ve verimlilik konuları kavramsal açıdan incelenmiş ve ilgili alanlarda literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada verilerin elde edilmesi amacıyla İstanbul-Beylikdüzü, Antalya-Kemer, Balıkesir-Erdek, Bursa-Orhangazi, Kars-Merkez ile Çanakkale-Küçükkuyu'da faaliyet gösteren 12 otel işletmesi sahibiyle görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada sıkı yapılandırılmış görüşme türü uygulanmıştır. Ayriyeten farklı otellerde çalışan 16 personelle odak grup görüşmeleri yapılarak zihinlerindeki lider tipinin belirlenmesine yönelik derinlemesine nitel bilgi edinmek amaçlı sorular yöneltilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi aşamaları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre; otel sahipleri otellerini yönetecek kişileri seçerken çalışan personelleriyle bu konuda iletişime geçmedikleri, yönetici seçimi kararlarını kendi düşünceleri ve istekleri doğrultusunda verdikleri görülmüştür. Ayrıca otellerde çalışan personellerin yönetici seçiminden haberdar olmadıkları, otel sahiplerinin göreve getirdikleri yöneticiyle çalışmak zorunda kaldıkları tespit edilmiştir. Yöneticilerle personelin etkileşim kalitesinin yüksek olması otellerin hizmet faaliyetlerini olumlu etkilemektedir. Otel sahipleri tarafından personelin zihinlerindeki örtük lider tipiyle çalışma imkânının sağlanması durumunda hizmet kalitesinin yükseleceğini, müşteri memnuniyetinin ve verimliliğin artacağını bu durumun da kârlılığı olumlu etkileyeceği söylemek mümkündür. Çalışmadan elde edilen sonuçlar bunu destekler niteliktedir. Otel çalışanlarının istemedikleri ve benimsemedikleri yöneticilerle çalışmak zorunda bırakılmaları hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyetinin ve verimliliğin azalmasına, buna bağlı olarak da kârlılık oranlarının düşmesine sebep olmaktadır. Çıkan sonuçlar doğrultusunda otel sahiplerine konuyla ilgili önerilerde bulunulmuştur ve örtük liderliğin verimliliğe, hizmet kalitesine, müşteri memnuniyetine ve kârlılığa etkileri ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Otel İşletmeleri, Örtük Liderlik, Hizmet Kalitesi, Verimlilik

Assistant Prof. Dr. Aytaç TOPTAŞ

Bandırma Onyedi Eylül Üniversity, Erdek Vocational School, Department of Management and Organization

ORCID: 0000-0003-3517-7351

ABSTRACT

Hotel businesses are service businesses that require large investments. In this sector where intensive labor is spent, the roles given to hotel staff and the efficiency of their work affect the quality of service that hotels provide to their customers. Accordingly, the hotel's status and good service quality increase customer satisfaction. This increase increases the expectations and profitability rates of tourism entrepreneurs who invest. The aim of this study is; to determine whether the hotel owners take into account the opinions of the employees when choosing the people in leading positions to manage their hotels, and the suitability of the hotel manager appointed as the authority to the type of leader in the mind of the employees; to determine whether it affects productivity, service quality and, accordingly, customer satisfaction and profitability. The negative effects of the hotel owners not communicating with the employees in the selection of managers, the working environment and opportunity not being created with the type of leader in the mind of the staff, on the service quality, customer satisfaction, efficiency and profitability constitute the problem of the research. The phenomenology design, one of the qualitative research designs, was used in the study. Hotel businesses were examined in the question of implicit leadership, service quality and efficiency, and the relevant article was reviewed in the literature. Meetings were held with 12 hotel business owners operating in Istanbul-Beylikdüzü, Antalya-Kemer, Balıkesir-Erdek, Bursa-Orhangazi, Kars-Merkez and Çanakkale-Küçükkuyu. Structured interview type was applied in the study. In addition, focus group interviews were held with 16 staff working in different hotels and questions were asked to obtain in-depth qualitative information to determine the type of leader in their mind. The content analyzes we obtained were evaluated at the end of the stage. According to the findings of the research; It has been observed that the hotel owners do not communicate with their staff on this issue while choosing the people to manage their hotels, and they make the selection decisions in line with their own thoughts and wishes. In addition, it has been determined that the staff working in the hotels are not aware of the selection of managers, and the hotel owners have to work with the manager they have appointed. The high quality of interaction between managers and staff positively affects the service activities of hotels. It is possible to say that if the hotel owners provide the opportunity to work with the implicit leader type in the minds of the staff, the service quality will increase, customer satisfaction and efficiency will increase, and this will positively affect profitability. The quality of the result obtained from the study is of good quality. Hotel employees are forced to work with managers they do not want and do not adopt, leading to a decrease in service quality, customer satisfaction and efficiency, and consequently a decrease in profitability. In line with the results, suggestions were made to the hotel owners on the subject, and the effects of implicit leadership on productivity, service quality, customer satisfaction and profitability were discussed in detail.

Keywords: Hotel Business, Implicit Leadership, Service Quality, Productivity

ÖZYETERLİLİĞİN YARATICILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE CİNSİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

MODERATING EFFECT OF GENDER IN THE EFFECT OF SELF-EFFICACY ON CREATIVITY

Öğr. Gör. Nurdanur TAVLAN SOYDAN
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Bozdoğan Meslek Yüksekokulu
ORCID ID: 0000-0002-4320-2257

Öğr. Gör. Zafer DURAN
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Üniversitesi Gazipaşa MRB Meslek
ORCID ID: 0000-0002-7227-4196

Öğr. Gör. Sinan BAYIK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sultanhisar Meslek Yüksekokulu,
ORCID ID: 0000-0003-3353-6621

ÖZET

Yaratıcılık, hedef ve amaçlara ulaşmak ve başarıyı arttırmak için yeni yöntem ve pratik fikirler bulma, yenilikler hakkında araştırma yapma, mevcut durumun kalitesini geliştirmenin yollarını arama becerisidir. Öz yeterlilik ise bireyin zor ve belirsiz olan görevleri başarıyla gerçekleştirmesi konusunda gereken yetenekleri taşıdığı inancına sahip olmasıdır. Dolayısıyla öz yeterlilik, bireyin bir işi başarma noktasında kendi yeterliliğine ilişkin algısıyla ilgilidir. Bu bağlamda öz yeterliliğin bireyin yaratıcılığı üzerindeki etkisine yönelik yapılan çalışmalardan yola çıkarak öz yeterlilik ile cinsiyet arasında anlamlı bir etkileşim olduğu ve öz yeterliliğin yaratıcılık üzerindeki etkisinin cinsiyete göre farklılaştığı düşünülmektedir.

Bu araştırmada öz yeterliliğin yaratıcılık üzerindeki etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolünü incelemek amacıyla üniversite öğrencilerine yönelik amprik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri, çevrim içi anket yöntemiyle elde edilmiştir. Ankete çevrim içi bağlantılarla 757 üniversite öğrencisi katılmıştır.

Elde edilen veri seti incelendiğinde 98 katılımcıya ait anket formunun eksik veri içerdiği tespit edilmiştir. Bu katılımcılara ait anket formları değerlendirme dışı tutularak 659 katılımcıdan elde edilen veriler ile araştırmanın hipotezi test edilmiştir. Araştırmada Schwarzer ve Jerusalem (1995) tarafından geliştirilen ve 10 ifadeden oluşan tek boyutlu *Öz Yeterlilik* ölçeği ile Tierney, Farmer ve Graen (1999) tarafından geliştirilen 9 ifadeden oluşan tek boyutlu *Yaratıcılık* ölçeği kullanılmıştır.
Katılımcıların demografik bilgilerine dair veriler ise kişisel bilgi formu yardımıyla elde edilmiştir.

Öz yeterliliğin yaratıcılık üzerindeki etkisinde cinsiyetin düzenleyici rolü, regresyon analizi yardımıyla incelenmiştir. Analiz sonuncunda ortalama öz yeterlilik seviyesine sahip erkeklerin, ortalama öz yeterlilik seviyesine sahip kadınlara göre daha fazla yaratıcılığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Öz yeterlilik ve cinsiyet arasında anlamlı bir etkileşim olduğu, öz yeterliliğin yaratıcılık üzerindeki etkisinin kadınlar ve erkekler üzerinde farklı olduğuna dair hipotezimizi destekleyen bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öz yeterlilik, Yaratıcılık, Cinsiyet

ABSTRACT

Creativity is the ability to find new methods and practical ideas to achieve goals and objectives and to increase success, to research for innovations, and to seek ways to improve the quality of the current situation. Self-efficacy is the belief that the individual possesses the skills required for performing difficult and uncertain tasks successfully. Therefore, self-efficacy is related to an individual's perception of his / her own competence in accomplishing a work. In this context, based on the studies on the effect of self-efficacy on the creativity of the individual, it is thought that there is a significant interaction between self-efficacy and gender, and the effect of self-efficacy on creativity differing by gender.

In this study, an empirical study was conducted for university students in order to examine the moderating effect of gender in the effect of self-efficacy on creativity. The data of the study were obtained by the online survey method. 757 university students participated in the survey via online links. When the obtained data set was examined, it was determined that the survey form of 98 participants contained missing data. The hypothesis of the research was tested with the data obtained from 659 participants by excluding the survey forms of these participants.

In the study, the unidimensional *Self-efficacy* scale with 10 items developed by Schwarzer and Jerusalem (1995) and the unidimensional *Creativity* scale consisting of 9 items developed by Tierney, Farmer, and Graen (1999) were used. Data that regarding the demographic information of the participants were obtained with the help of personal information form. The moderating effect of gender in the effect of self-efficacy on creativity was examined with the help of regression analysis. As results of the analysis, it was found that men with mean self-efficacy have more creativity than women with mean self-efficacy. It has been obtained in the findings supporting our hypothesis that there is a significant interaction between self-efficacy and gender and that the effect of self-efficacy on creativity is different on women and men.

Keywords: Self-efficacy, Creativity, Gender

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

1.1. Creativity

Creativity can be expressed simply as the production of new and useful information in any field. (Amabile, et al., 1996, p. 1154). However, when the literature is examined, it is seen that there are many perspectives on the concept of creativity and many definitions have been made. It is possible to group these definitions as personal, process and environmental definitions. Personal definitions generally emphasize the abilities and characteristics of people who produce creative products. In this context, while Nickerson (1999) defines creativity as the human problem-solving capacity or the capacity to produce a new acceptable product; Robbins and Coulter (2001) define it as the ability to put forward an unused thought or to bring together existing thoughts in an unprecedented way. Researchers who make definitions for the process focus on cognitive and behavioral tools by which creative ideas are produced. For example, Finke et al. (1992) see processes as the core and engine of creative efforts and defines creativity as a process that can be achieved by bringing together different cognitive processes. Researchers who make definitions for the environment mostly focus on physical and social conditions. For example, Csikszentmihalyi (1988) argues that individuals and works cannot be analyzed in isolation from the social and historical environment for this reason creativity is a phenomenon that is shaped by three main forces: a series of social spheres, cultures and individuals.

Creativity is about being sensitive to problems and seeking solutions for these problems. (Sungur, 1992, p. 20). Therefore, the individual is at the basis of creativity. Because of that, creativity has been handled with its individual aspects in many studies. When the literature is examined, it is seen that most of these studies focus on the individual driving forces of creativity, especially the role of personality. At the same time, creativity is one of the important factors for organizational success today. Businesses with high creativity are able to discover the hidden needs of customers more easily and achieve high performance by finding fast and effective solutions to these needs. (Grewal, Levy, & Kumar, 2009, p. 2). For this reason, creativity also attracts attention by many researchers with its organizational dimension and is chosen as a study subject. (Bharadwaj & Menon, 2000, p. 425).

Although creativity is considered an inspirational and uncontrollable force recognized only to the lucky few, in fact it is a kind of talent and every person has some creative ability. (Rawlinson, 1995, p. 12). This ability can be developed over time as it varies according to the person and conditions. Barker (2001) sorts these abilities as personal aesthetics, mental mobility, problem-seeking, risk taking, self-motivation, and objectivity. Individuals with a high level of creativity can establish connections between phenomena even in case of uncertainty, reveal problems by examining the current situation from various perspectives, take risks to solve these problems and perform all works with an objective approach. The way to realize these is through self-efficacy. Bandura (1997) stated in his study that strong self-efficacy is a necessary condition for creative productivity and discovery of "new knowledge". Similarly, Ford (1996) defines self-efficacy as a basic motivational component for creativity. However, very little research in the literature has focused on the link between self-efficacy and creativity. In this study, it has been focused on the potential link between self-efficacy and creativity, based on the personal driving forces of creativity, in order to contribute to the elimination of this lack in literature.

1.2. Self-Efficacy

The concept of self-efficacy is based on Social Cognitive Theory (Social Learning Theory) developed by Albert Bandura in 1977. (Luszczynska, Schwarzer, 2005, p. 127). Bandura (1997, pp. 36-37) states that self-efficacy is a generalized capacity, such as the management of an orchestra, by bringing many cognitive, emotional, social, and behavioral abilities and sub-skills together.

Self-efficacy, which is a key factor in the amount of effort an individual will exhibit a certain behavior, is the belief of people in their ability to perform a certain action required to achieve the desired result (Luszczynska, et al., 2005, 439).

There are four main sources that determine self-efficacy beliefs. The most powerful of these sources is the mastery experience. Sherer, et al. (1982, p. 664) expresses that individuals who have multiple and numerous success experiences in the past may be anticipated to have positive self-efficacy expectations in more challenging situations than individuals who have restricted success and failure experiences. Other sources of self-efficacy belief are believing that the individual can achieve himself by following the experiences of others; vicarious experience, convincing the individual that he can be successful, physical and emotional states such as verbal and social persuasions, stress, fear, fatigue etc. (Bandura, 1997, pp. 80-101).

According to the Social Cognitive Theory, self-efficacy is one of the most important and proximal predictors of behavior (Luszczynska, et al., 2005, p. 440). When the characteristics of individuals with low and high self-efficacy are examined, it is expressed that individuals with low self-efficacy avoid difficult tasks by setting easy goals. When they faced with a difficult situation, instead of focusing on the situation, they focus on their own shortcomings, problems that may occur or the obstacles they may encounter. This situation causes individuals to move away from the subject they need to be focused on. Individuals with high self-efficacy are more persistent on accomplishing difficult jobs. Unlike individuals with low self-efficacy, they focus on the issue that needs to be solved (Bandura, 1993, p. 117). Individuals who believe in their abilities also have higher self-confidence. Confident individuals, on the other hand, will strive to overcome rather than escape from challenges, and instead of blaming themselves, they will focus on the fact that the problem may be caused by incomplete effort and knowledge (Bandura, 1994, p. 72).

1.3. Self-Efficacy, Gender, Creativity

When the studies on Gender differences in Creativity are examined, it is seen that different results have been reached.

In Chan's (2005) study which has been applied to 212 talented Chinese students, he asked them to evaluate their family hardiness, creativity and emotional intelligence. As a result of the study, no significant gender difference could be reached.

Baer ve Kaufman (2008, p. 78) stated that as a result of gender differences in creativity test scores gender differences in creativity does not clearly supported but women and girls tend to score higher on creativity tests than men and boys do.

It was observed in the studies of Proudfoot, et al. (2015) that stereotypically masculine behavior enhances a man's perceived creativity, but identical behavior does not enhance a woman's perceived creativity.

Zinn (2018) stated that although the scope for creativity is first presented as equally distributed among women and men, it becomes gendered upon a closer look as male florists tend to be perceived as truly creative.

In their study Abra and Valentine-French (1991, p. 240) stated the possible explanations of the gender difference itemized as; physical differences inadequate education or training, modelling, confidence, insecurity, procreation, aspiration/perfectionism, persistence/stubbornness, task value, psychopathology, mediocrity of women naiveté, age, selfishness, need for others' approval, independence/nonconformity, competitiveness, alienation, biased cultural standards, different fields of excellence.

Helson (1990, p.46) has claimed that the main reasons which now accepted as key reasons lacking of women's creative success when compared to men are cultural values, social roles and sexist thinking.

When studies on gender differences in self-efficacy were examined, in Burch's (1995) study, which examined the computer attitudes of 147 university students and perceived self-efficacy and gender differences in their computer use, about the completion of complicated tasks in both word processing and spreadsheet it has been identified gender differences in perceived self-efficacy.

Nissen (2019), in his study investigating the gender differences in physics course self-efficacy of high school students, has found that female students' physics course self-efficacy was lower than male students.

As a result of the literature research, it is thought that there is a significant interaction between self-efficacy and gender, and the effect of self-efficacy on creativity differs according to gender. According to our hypothesis:

H_1: It has the interaction effect of self-efficacy and gender on creativity.

2. METHOD

2.1. The Model of Research

The conceptual model of our research is shown in Figure 2.1. And the statistical model is shown in Figure 2.2.

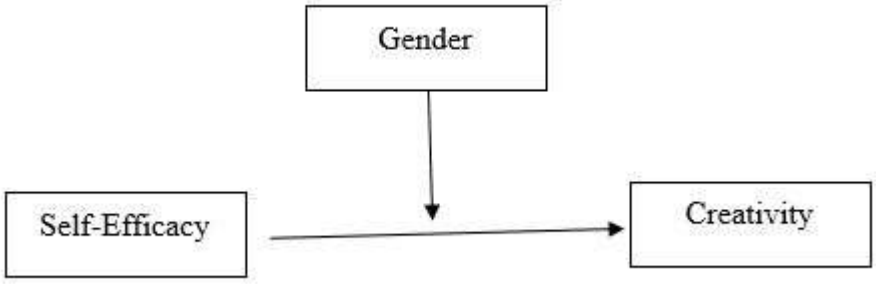

Figure 2.1. Conceptual Model of the Research

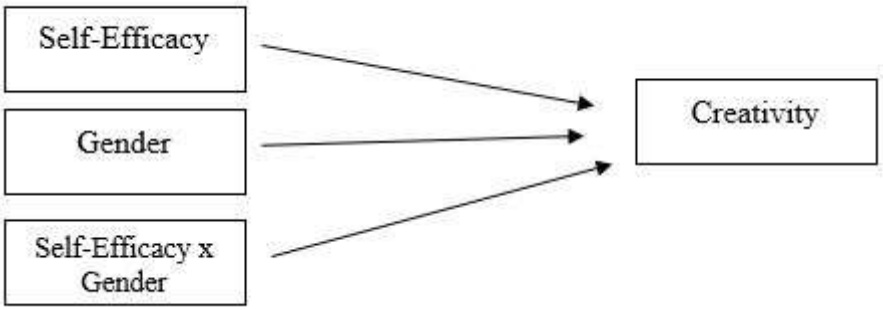

Figure 2.2. Statistical Model of the Research

As seen in Figure 2.1., The interaction effect of self-efficacy and gender on creativity is shown. In Figure 2.2, the conceptual model is expressed as Statistical Model.

2.2. Data and Sample

The data of the study were obtained by the online survey method. 757 university students participated in the survey via online links. When the obtained data set was examined, it was determined that the survey form of 98 participants contained missing data. The hypothesis of the research was tested with the data obtained from 659 participants by excluding the survey forms of these participants. 67.1% of the participants are women and 32.9% are men.

2.3. Measures

Self-Efficacy: For the self-efficacy scale, a one-dimensional scale with 10 items developed by Schwarzer and Jerusalem (1995) has been used. Scale expressions are rated between 1 (strongly disagree) and 5 (strongly agree).

Creativity: For creativity scale a one-dimensional scale with 9 items developed by Tierney et al. Scale expressions are graded between 1 (strongly disagree) and 5 (strongly agree).

Gender: Gender variable was coded as 0 for women and 1 for men by asking demographic questions regarding the gender of the participants.

2.4. Results

2.4.1. Validity and Reliability Analysis

In order to test the validity of the self-efficacy and creativity scales factor analysis was used and to test the reliability Cronbach's Alpha reliability test was conducted in the survey study.

In the result of the reliability analysis, Cronbach's Alpha value was calculated as ,922 for the self-efficacy scale and ,892 for the creativity scale.

In the factor analysis related to the creativity scale, the expression “Took risks in terms of producing new ideas in doing job” was not included in the analysis because it gives load on a different dimension.

The validity and reliability analysis of self-efficacy and creativity and descriptive statistics regarding the scales are given in Table 2.1.

Table 2.1.: Validity and Reliability Analysis and Descriptive Statistics of the Scales Used in The Study

Items	Factor 1	Factor 2	Mean	S.D.	Cronbach Alpha
If I am in trouble, I can usually think of a solution	,876		4,03	,855	
When I am confronted with a problem, I can usually find several solutions.	,829		4,06	,863	
I can solve most problems if I invest the necessary effort.	,800		4,3	,880	
I am confident that I could deal efficiently with unexpected events	,798		3,97	,937	
Thanks to my resourcefulness, I know how to handle unforeseen situations	,784		3,88	,928	**,922**
I can remain calm when facing difficulties because I can rely on my coping abilities.	,776		3,93	,987	
I can usually handle whatever comes my way	,717		3,72	1,006	
I can always manage to solve difficult problems if I try hard enough	,663		4,15	,950	
It is easy for me to stick to my aims and accomplish my goals	,557		3,65	,912	
If someone opposes me, I can find the means and ways to get what I want	,519		3,83	,980	
Self-Efficacy			**3,92**	**,721**	
Found new uses for existing methods or equipment		,828	3,81	,997	
Demonstrated originality in his/her work		,743	4,22	,866	
Identified opportunities for new products/processes.		,736	3,78	,991	
Served as a good role model for creativity		,726	3,8	,989	
Generated ideas revolutionary to our field		,719	3,86	,992	**,892**
Generated novel, but operable work-related ideas		,663	3,69	,974	
Tried out new ideas and approached to problems		,608	4,24	,898	
Solved problems that had caused other difficulty		,506	3,98	,923	
Yaratıcılık (Creativity)			**3,95**	**,714**	

n: 659

According to the descriptive statistics in the Table 2.1. the mean of the self-efficacy scale was 3.92 and the mean of the creativity scale was 3.95.

2.4.2. Hypotheses Testing

In this section, the results of the correlation analysis conducted to determine the relationship between self-efficacy, creativity and gender variables and the results of the multiple regression analysis in which our hypothesis is tested will be included.

In Table 2.2. the results of correlation analysis testing the relationship between variables are included.

Table 2.2. Correlation Analysis

	1	2	3
(1) Creativity	1		
(2) Self-efficacy	,597**	1	
(3) Gender	,056	,006	1

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

It was seen that there is a positive and moderately significant relationship between creativity and self-efficacy (r=,597; p<0,01). No relationship was found between Gender and Creativity and Self-efficacy (p<0,01).

Table 2.3. contains the findings of the multiple regression analysis that we tested our hypothesis.

Table 2.3. Multiple Regression Analysis

Independent Variable	B	Std. Error	t	p	R^2	F
Constant	3,894	,027		,000		
MC Self-Efficacy	,537	,027	13,978	,000		
Gender (female:0, male: 1)	,079	,038	1,665	,096	,367	126,744
MC Self-Efficacy x Gender	,195	,067	2,925	,004		

MC Self Efficacy: Mean Centered Self-Efficacy

According to the multiple regression analysis results in Table 2.3, it is seen that the independent variables explain 36.7% of the variation in the dependent variable. Estimated model coefficients have been shown in the equation below.

Creativity = 3,894 + ,537 MC Self Efficacy +,079 Gender + ,195 (MC Self-Efficacy x Gender)

When we examine Table 2.3, it is seen that the significance level of MC Self Efficacy x Gender coefficient is p <0.05.

Accordingly, there is a significant interaction between self-efficacy and gender. Findings which support our hypothesis that the effect of self-efficacy on creativity is different for women and men were obtained. When the level of mean centered self-efficacy increases by 1 unit in women, creativity increases by 0.579 while it increases by 0.732 in men. The creativity level of women with mean centered self-efficacy is 3,894. When mean centered self-efficacy increases by 1 unit in women, creativity increases 0.537 units. Men with mean centered self-efficacy have 0.079 more creativity than women with mean centered self-efficacy. However, this is not a statistically significant difference.

CONCLUSION, LIMITATIONS, FUTURE DIRECTIONS

In this study, it is examined the interaction effect of self-efficacy and gender on creativity. It was found that there is a significant interaction between self-efficacy and gender, that is, self-efficacy has a conditional effect on creativity. Findings which support our hypothesis that the effect of self-efficacy on creativity is different for women and men were obtained.

The fact that the sample of the study consists of university students constitutes the limitation of our study. For this reason, subsequent studies can be performed by applying to people with different demographic characteristics and working in different business lines. If different scales are used instead of the scales used in the study and the scale is graded as 1-7 instead of 1-5, it is recommended to examine the change in the findings.

References

Abra, J., Valentıne-French, S. (1991). Gender differences in creative achievement: A survey of explanations. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 117, 235-284.

Amabile, T. M., Conti, R., Coon, H., Lazenby , J., & Herron, M. (1996). Assessing the Work Environment for Creativity. *Academy of Management Journal, 39*(5), 1169-1184.

Baer, J., Kaufman, J. C. (2008). Gender differences in creativity. Journal of Creative Behavior, 42(2), 75–105.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy : The Exercise of Ccontrol.* New York: W.H. Freeman and Company.

Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press. (Reprinted in H. Friedman [Ed.], *Encyclopedia of Mental Health*. San Diego: Academic Press, 1998)

Bandura, A., (1993) Perceived Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning. Educational Psychologist, 28, 117-148.

Barker, A. (2001). *Yenilikçiliğin Simyası.* (A. Kardam, Çev.) İstanbul: Mess Yayınları.

Bharadwaj, S., & Menon, A. (2000). Making innovation happen in organizations: individual creativity mechanisms, organizational creativity mechanisms or both? *The Journal of Product Innovation Management, 17*(6), 424-434.

Burch, T., (1995). Gender differences in self-efficacy and attitudes toward computers, Journal of Educational Computing Research, v. 12, 147-158.

Chan, D. W. (2005). Self-Perceived Creativity, Family Hardiness, and Emotional Intelligence of Chinese Gifted Students İn Hong Kong. Journal of Secondary Gifted Education, 16, 47-56.

Csikszentmihalyi, M. (1988). Society, culture, and person: A systems View of Creativity. R. J. Sternberg içinde, *The nature of creativity: Contemporary psychological perspective* (s. 325-339). Cambridge: Cambridge University Press.

Finke, R. A., Thomas, B. W., & Smith, S. M. (1992). *Creative Cognition: Theory, Research, and Applications,* Cambridge: MIT Press.

Ford, C. M. (1996). A Theory of Individual Creative Action in Multiple Social Domains, *Academy of Management Review*, 21(4), 1112-1142.

Grewal, D., Levy, M., & Kumar, V. (2009). Customer Experience Management in Retailing: An Organizing Framework, *Journal of Retailing, 85*(1), 1-14.

HELSON, R. (1990). Creativity in women: Outer and inner views over time. In Runco, M. A.,

& Albert, R. S., *Theories of Creativity*, 115, 46-58.

Luszczynska, A., Schwarzer, R. (2005) Social Cognitive Theory, To appear in: Conner, M., & Norman, P. Predicting Health Behaviour: Research and Practice with Social Cognition Models. Buckingham, Open University Press.

Luszczynska, A. Scholz, U. ve Schwarzer, R. (2005). 'The General Self Efficacy Scale: Multicultural Validation Studies'. The Journal of Psychology. Vol: 139. No: 5. 439-457.

Nickerson, R. S. (1999). Enhancing Creativity. R. J. Sternberg içinde, *Handbook of Creativity* (391-421). Cambridge: Cambridge University Press.

Nissen, J., (2019). Gender Differences İn Self-Efficacy States İn High School Physics, Physical Review Physics Education Research, 15(1), 013102.

Proudfoot, D., Kay, A., C., Koval, C., Z., (2015). A Gender Bias in the Attribution of Creativity: Archival and Experimental Evidence for the Perceived Association Between Masculinity and Creative Thinking, *Psychological Science*, 26(11), 1751 –1761.

Rawlinson, G. J. (1995). *Yaratıcı Düşünme ve Beyin Fırtınası.* (O. Değirmen, Çev.) İstanbul: Rota Yayınları.

Robbins, S. P., & Coulter, M. A. (2001). *Management* (7. b.). London: Pearson.

Sherer, M., Maddux, J., Mercandante, B., Prentice-Dunn, S., Jacobs, B., Rogers, R., (1982), The Self-Efficacy Scale: Construction And Validation, Psychological Reports, 51, 663-671.

Sungur, N. (1992). *Yaratıcı Düşünce.* İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.

Zinn, I., (2018). The "Truly Creative" Florists: When Creativity Becomes a Gendered Privilege, *Journal of Contemporary Ethnography*, 1-19.

THE REPRESENTATION OF THE SUPERHERO AS POSTHUMAN: A CONTEMPORARY APPROACH TO DEFINE THE SUPERHERO

POSTHUMAN OLARAK SÜPER KAHRAMANIN TEMSİLİ: SÜPER KAHRAMAN TANIMINA MODERN BİR YAKLAŞIM

Dr. Tuna TETİK

Bahçeşehir Üniversitesi

Orcid ID: 0000-0002-5135-957X

ÖZET

Jerry Siegel ve Joe Shuster 1938 yılında Superman'i Action Comics adlı derginin birinci sayısında tanıttı. Alandaki akademisyenler arasında Superman süper kahraman janrı içindeki ilk süper kahraman olarak kabul edilmektedir. Superman'in 1938 yılındaki ilk yayınlanmasından, *Avengers: Endgame* (Russo Kardeşler, 2019) yılına kadar geçen süreçte, süper kahraman janrı süper güçleri olan maskeli ve pelerinli çok sayıda süper kahramanı içerisinde barındırdı. Süper güçler süper kahramanların kusursuz insanlar olarak tanımlanmasına sebep olmaktadır. Süper kahraman insan kusursuzluğu kültürü ile ilişkilendirilmektedir. Böylelikle süper kahramanlar posthuman konsepti dahilinde incelenmektedir. Bu çalışma süper kahramanın posthuman ve transhuman konseptleri ile ilişkisine odaklanmaktadır. Bu bağlamda Dan Hassler-Forest (2015) ve Scott Jeffery (2016)'in önemli çalışmaları argümanları derinleştirmek için incelenmiştir. Bu çalışmanın teorik altyapısını post ve transhuman çalışmaları oluşturmaktadır. Bu yüzden transhuman, posthuman, ve siborg gibi konseptler açıklanmıştır. Friedrich Nietzsche'nin Overman terimi posthuman tartışmalarının başlangıç noktası olarak görülmektedir. Transhuman insanoğluna ait özellikleriyle tanımlanırken, posthuman insan türünden radikal bir kopuşu temsil etmektedir. Bu çalışma süper kahraman bedenlerinin trans ve posthuman özelliklerini incelemektedir. Böylelikle süper kahramanların limitleri tanımlanmaktadır. Mutantlar, transformerlar, siborglar, ve robotlar gibi birçok süper kahraman karakter özelliği, bu alanda çalışan akademisyenlerin süper kahramanları posthuman bağlamında incelemesine imkan tanımaktadır.

Yapay, askeri ve endüstriyel, sihirsel süper kahraman bedenleri alandaki tartışmalara başka bakış açıları katmaktadır. Alandaki birçok akademisyen; süper güçleri, kostümü ve gizli kimliği süper kahramanın karakterinin ve tanımının ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmektedir. Süper güçler ve kostüm süper kahramanın posthuman özellikleri ile ilişkilendirildiği taraflardır. Bu yolla, bu çalışma süper kahraman tanımına süper kahramanları posthuman olarak inceleyerek modern bir anlayış kazandırmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Süper Kahraman, Beden, Posthuman, Transhuman, Süper Güç.

ABSTRACT

Jerry Siegel and Joe Shuster presented Superman in *Action Comics #1,* 1938. Among scholars, Superman is accepted as the first superhero in the superhero genre. From the debut of Superman

in 1938 to *Avengers: Endgame* (Russo Brothers, 2019), the superhero genre has included many capes and masked characters with superpowers. The superpower of the superhero often causes superheroes to be defined as perfect men. The superhero is related to the culture of human perfectibility. Therefore, superheroes are begun to be examined in the concept of posthuman. This study focuses on the superhero's relation to the concept of the posthuman and the transhuman. In this regard, the seminal works of Dan Hassler-Forest (2015) and Scott Jeffery (2016) are primarily mentioned to broaden the argument. The study's theoretical framework is based on post and transhuman studies. Thus, several concepts, including transhuman, posthuman, and cyborg, are clarified. Friedrich Nietzsche's term Overman constitutes the inception point of the posthuman debates. The transhuman is defined with the features still belong to the human beings, whereas the posthuman is accepted as a radical break from human spices. This study investigates the superhero bodies featuring trans and posthuman qualities. Therefore, the limits of the superheroes could be clarified. Many characteristics of superheroes, such as mutants, transformers, cyborgs, or robots, allow scholars to examine superheroes with posthuman connotations.

Moreover, the artificial, military-industrial, and magical bodies of the superheroes contribute different perspectives to the argument. Many scholars in the field define the superpowers, costumes, and secret identities as the essentials of the superhero's characteristics. The superpowers and the costume are associated with the superheroes' relation to the posthuman qualities. In this way, this study aims to broaden a contemporary understanding of the definition of the superhero by analyzing superheroes concerning posthuman interests.

Keywords: Superhero, Body, Posthuman, Transhuman, Superpower.

Introduction

Jerry Siegel and Joe Shuster presented Superman in *Action Comics #1,* 1938. Today, superheroes are everywhere. Whereas the origin of the superhero was based on an older medium, comics, superheroes have achieved to invade several mediums such as cinema, television, subscription video on-demand platforms, and games for many years. From the first appearance of Superman in 1938 to 2020, superheroes have been regarded as perfect men due to their superpowers. Siegel and Shuster tried to convince people about a man can fly in 1938. Then, they succeeded. Superman quickly became a hit and a famous popular culture icon. At the moment, Superman, the man of steel, symbolizes too many things. In the field, many scholars define Superman as the first superhero in the genre, which is predominantly known with DC Comics, Marvel Comics, Vertigo Comics, and Image Comics. Many important works, specially made at the beginning of the new millennium, attempted to define what a superhero is. However, studies on superhero studies and culture industries have begun to contribute to the field by broadening new horizons. Therefore, superheroes have become the field of many disciplines, from psychology to education, from postmodernism to posthuman studies. This study aims to contribute to the field by approaching superhero's definition within the post and transhuman studies. For that purpose, essential works of Dan Hassler-Forest (2015) titled "*Of Iron Men and Green Monsters: Superheroes and Posthumanism*" and Scott Jeffery's "*The Posthuman Body in Superhero Comics: Human, Superhuman, Transhuman, "Post/Human"* (2016) are focused for broadening the definition of the superhero. Moreover, seminal works of significant contributors in the field are stated to clarify several concepts such as superhero, transhuman, and posthuman.

An Overview of the Posthuman

Friedrich Nietzsche's "*Thus Spoke Zarathustra a Book for All and None"* could be seen as the initiator source of posthuman studies. In his book, Nietzsche presented an idiosyncratic term, *übermensch*, through the protagonist called Zarathustra. According to the Cambridge Dictionary, über, as a German adjective, means over or above, and mensch signifies human beings. Therefore, as Adrian Del Caro & Robert Pippin (2006, p.xiv) describe *übermensch* as overman or over human, we could see *übermensch* as something above the man. Nietzsche's perspectivism inspirited many theoreticians and scholars whose research area is posthumanism. However, Nietzsche's *übermensch* signifies more than a physical superiority. Zarathustra

indicates someone who is above many values, morals, and borders of physical being. Zarathustra aims to inform and help the advent of something like "a new 'attempt' on the part of mankind, a post beyond or over the human." (Del Caro & Pippin, ibid.). That's why Zarathustra leaves his cave to visit the world of mankind. He describes a human being as a bridge, a crossing over and a going under. The main statement of Zarathustra claims that loveable beings are human beings with a few virtues. Zarathustra by Nietzsche defines *übermensch* as a goal for humanity to reach (Nietzsche 2006, pp:7-8). Thus, Nietzsche's *übermensch* could be seen as an intention, an aim, and a purpose to reach over the standard limits of an ordinary human being. At this point, Nietzsche's *übermensch* becomes the inspirational source for researchers on posthuman studies.

Stefan Lorenz Sorgner argues that the transhuman belongs to the human species, who is in the process of becoming the posthuman, whereas the posthuman could represent 'a new species' which lies beyond the human species (2014, p.30). Sorgner mentions that the usage of the technologies to alter human beings is the primary interest of transhumanism (p.31). On the contrary, the posthuman could be seen as a radical break from traditional human habits. However, transhumanism does not imply this kind of a break. Transhumanism is the field, which aims to enhance human beings by "genetic enhancement, cyborg enhancement, and enhancement by means of drugs/medicine." (Sorgner 2013, p. 86). As Max More claims, these methods and technologies are genuinely relevant to transhumanist goals (2013, p.35). The posthumanism works for increasing human capacity in terms of the health-span, cognition, and emotion (Nick Bostrom 2013, pp:78-83). I would like to state Bostrom's example in my many works to simply emphasize on the distinction between the posthuman and the transhuman. Whereas the transhuman could be modified by a prosthesis, genetic enhancement or these kinds of advanced technologies, the posthuman could celebrate the 170th birthday (Bostrom 2013). To briefly emphasize, William S. Haney II's (2006) definition should be mentioned. The posthuman could be seen as 'a human technology symbiosis.' Therefore, the posthuman is often regarded as a radical break from traditional human; as Sorgner mentions, the transhuman could be seen as enhanced humans with advanced technologies still in the line of being human. To conclude this brief section, Robert Ranisch & Stefan Lorenz Sorgner's significant definition should not be forgotten. Transhuman is the link between human beings and the posthuman. Similar to debates on the post and transhumanism, the superhero genre allows us to contribute to the field through superior characters and the content of narratives that reveal the challenge to limits of physical strength by science, experiments, technology, and even the magic.

The Superhero on the Edge of Being Posthuman

I prefer to begin with the line that superheroes are everywhere in all my studies on the superhero genre. Immensely, from *Superman* (Action Comics 1938 #1) to *Avengers: Endgame* (Russo Brothers 2019), the corpus of superheroes has expanded and transcended beyond the single medium. The number of superheroes in superhero comics, even in a single superhero movie, has reached enormous degrees that are far too numerous. From Marvel Comics, Spider-Man, Captain America, and Iron Man, from DC Comics, Batman, Superman, and Wonder Woman could be accepted as the most popular characters in the whole superhero corpus. Many works intend to reach a proper and single definition of the superhero, even though each of superhero has different sophisticated characteristics.

One of the most crucial works in the field to define the superhero could be accepted Peter Coogan and Robin Rosenberg's editorial book titled "*What is a Superhero?*" (2013). In the book, Coogan tries to develop and clarify his superhero definition method, which is firstly presented in his dissertation called "*the Secret Origin of the Superhero: The Origin and Evolution of the Superhero Genre in America*" (2002). This method is often used with the abbreviation: M-I-P. Coogan defines (2003, pp:3-10) mission, identity (secret), a superpower with a codename and costume as the critical characteristics of a superhero. However, all characteristics are not needed to be in a superhero's presence together. For instance, Batman has a codename, costume, mission, and an iconic costume. However, Batman's superpower does not violate physical laws. Batman develops his physical strength, detective skills, and moral values. To illustrate this approach, many definitions are developed through the characteristics of the first superhero in the genre, Superman. Superman has a superpower above the limits of human beings. He is a caped crusader living a double identity with a clear mission to be the champion of the oppressed. To the point, different scholars or professionals in the comic book industry give more importance to different conventions. For instance, Stan Lee (2015, p.113) approaches to the superpower as the definitive convention to distinguish an ordinary man and a superhero. Jeph Loeb (2013, p.113) puts emphasis on the story, which is based on the identity crises of the superhero. Like Loeb, Tom Morris (2005, p.252) underlines the importance of the identity convention of the superhero that he researches for figuring out what is behind the mask. Robin Robichaud (2005) highlights the superhero's mission as a crucial component of the definition, which separates a superhero and a supervillain. Because supervillains as the main antagonists often have similar qualities with superheroes. Sometimes,

it can be complicated to draw the line between the superhero and the supervillain. As a prominent and well-known example, Harvey Dent in Batman stories was the district attorney of Gotham City. He is defined as a white knight or a clear face of the Gotham as in *the Dark Knight* (Christopher Nolan 2008). However, he becomes a villain called Two-Face, one of the most challenging enemies of Batman. Therefore, Robichaud examines the mission, the choice, and the definitive moment to make someone a superhero. These approaches constitute the traditional way to define the superhero. Along with CGI-based blockbuster superhero movies, the limits and the potential of the superhero have been one of the crucial topics in superhero studies. At that point, the relation of the superhero to the interests of posthumanism and the possibility of the margin that a superhero could reach, should be clarified. With this regard, this study investigates the posthuman potential of the superhero with seminal works of Hassler-Forest (2015) and Jefferey (2016).

Hassler-Forest scans the body of the superhero as the posthuman body related to the symbiotic relationship between technology and human being. He presents a categorization that reveals the general typology of the posthuman superhero bodies, including gods, mutants, transformers, cyborgs, and robots. He defines god-like powered superheroes as someone who is born with natural superhuman abilities such as Superman, Thor, and Wonder Woman. Whereas mutants develop superhuman abilities due to the genetic mutation, transformers gain these abilities by a technological intervention such as The Incredible Hulk, Spider-Man, and Captain America. The cyborg typological bodies transform into superhuman bodies by the usage of technology such as Iron Man and Batman. Robots are members of entirely artificial beings that Warlock, Ultron, and the Vision could be seen in this type of superhuman-related characters. According to Hassler-Forest, god-like powered superheroes and mutants belong to the traditional realm of fantasy whose abilities are more magical than any scientific intervention. Robots are a small collection of artificial bodies, which importantly develop some degree of consciousness (2015, p.69). One of the prominent examples of cyborg types of the posthuman superhero is Iron Man. The civilian identity of Iron Man is Tony Stark, who has a billionaire and a scientist. In his most origin stories, Stark is kidnapped by terrorist groups. Then, he develops a technological body armor, a robotic exoskeleton, to organize his escape. During his escape, he gets injured. Therefore, he implants a reactor in his chest. That is the time when Stark's body experiences some short of hybridization with an embedded technology (p.72). When he escapes from the terrorist groups, he constructs his superhero identity. Then, he becomes Iron Man. The technology's transformative effect humanizes Stark paradoxically (p.73). He transforms from

a narcissist billionaire into a superhero who has a selfless mission. Hassler-Forest's works mostly focus on the posthuman potential of the superheroes related to the superpowers' effect on the superheroes' radical changes in their characteristics.

Jefferey (2016) analyzes the intersection between the posthuman body and the superhero body. He makes a particular categorization, including the perfect body, the cosmic body, the military-industrial body, and the artificial body. The perfect body covers the culture of physical fitness and the pseudoscience of Eugenics. Differently, the use of magic, occult tinges, and evolutionary mysticism are related to the cosmic body. The military-industrial bodies are regarded as the attempts to develop the production of posthuman bodies mostly by the state or legal authorizes. Similar to Hassler-Forest, Jefferey relates the owner of the artificial bodies to bearing human emotions. The perfect example of a superhero with a perfect body is Captain America. Steve Rogers transforms into Captain America by the Eugenics experiment. Jefferey prefers to describe Captain America as the synecdoche of the perfect body (2016, 129). Dr. (Steven) Strange is mostly associated with the superhero with the cosmic body. As Coogan emphasizes, the costume is one of the key components of the superhero definition. Dr. Strange's magical cape protects him from the attacks of the enemies. Besides, the cape can disrupt the balance between gravity and the bodyweight of its owner. Therefore, Dr. Strange can fly in a different way from Superman. Not surprisingly, Jefferey emphasizes on Iron Man related to the military-industrial body. According to Jefferey, Iron Man symbolizes the perfect fusion of man and machine. The technological body armor of Iron Man provides him to empower human performance (2016, p.129). Finally, Vision could be the perfect match for the artificial body owner, who displays simple human emotion marks. The comic book titled "*the Vision*" by Tom King and Gabriel Hernandez Walta (Marvel Comics 2018) portrays the Vision, artificial being with an artificial intelligence, as a father of artificial children and the husband of an artificial wife. The main story reveals the adaptation problems of the Vision family to ordinary human life with ordinary human problems.

Both Hassler-Forest (2015) and Jefferey's (2016) approaches bring new perspectives into main components of the superhero definition, especially for the definitive moments in the transformation of a civilian being to the superhero. Two approaches examine superhero bodies in terms of their relation to posthuman potentials. Significant scholars in the field describe superpowers and the dual identity spiral of characters as one of the cores of the superhero. Thus, contributions of Hassler-Forest and Jefferey gain more importance to present a contemporary

approach to defining a superhero with posthuman qualities differently from the traditional way of definitions.

Conclusion

Many scholars in the field and professionals in the comic book industry help to contribute current debates on the representation of the superhero and comics' narrative contents. Although superheroes are among most popular figures in popular culture, any attempt to make a particular definition to the superhero often fails. Because thousands of superheroes have a variety of characteristics depend on their origin and transformation stories. However, some qualities are common for each superhero. Even if there are many superheroes without a classical depiction, spandex or capes, several conventions are shared by all. Superpower is not obligatorily seen as a supernatural or fantastic power. Improved abilities, detective skills, or enhanced physical strength could be seen as the super part of the superhero. For instance, Iron Man has not a superpower as Superman has. However, Tony Stark's scientific knowledge and genius enable him to develop his technological body armor, which gives him a superpower. As Coogan and many others claim that, superpower and the costume as the body part of the superhero are accepted as vital conventions of superheroes, which allow us to define a heroic figure as a superhero. Therefore, each study that examines superpower and bodily features of the superhero could help to contribute to the definition of the superhero in a contemporary way.

Notably, the superpower is often regarded as the superhero's ability, which is related to the limits and potentials of the superhero. Thus, many studies, which focus on the superpower or the body as the source of superpower, should be associated with the post or transhumanism's interest. Hassler-Forest (2015) and Jefferey's (2016)'s approaches are essential in the field due to not only examining the posthuman potential of the superhero but also throwing a window to explain what a superhero could be. Human and technology symbiosis is often seen as the transformation way of an ordinary man to a superhero. However, the mission with a superpower indicates a limit that a superhero can reach. Superman is a superhero who comes from a distant planet called Krypton, where natives are not human beings rather, Kryptonians in other word, aliens. The posthuman is regarded as the being who could be a radical break from traditional human habits. However, Superman's civilian identity, Clark Kent, struggles to experience any kind of ordinary human routine. Thus, this study underlines a deduction that superheroes are in the grey area between the posthuman and transhuman. Moreover, each work to define the

superhero should be related to the posthuman qualities and the transhuman features of the superhero. Therefore, Hassler-Forest and Jefferey's contributions are crucial in the field because they question what a superhero is and what a superhero could be. By reason of the superheroes' natures, they are transformable from an ordinary man to the superhero, from superhero to something else that is far beyond what they are now.

References

Bostrom, N. 2013. The Philosophy of Transhumanism. More, M. & More, V. N. (Eds.). *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future*. Wiley Blackwell.

Coogan, P., 2013. The Hero Defines the Genre, the Genre Defines the Hero. Rosenberg, S. R. & Coogan, P. (Eds.). *What Is a Superhero?*. Oxford University Press.

Haney II, S. W. 2006., *Cyberculture, Cyborgs and Science Fiction: Consciousness and the Posthuman*. Rodopi B.V., Amsterdam, New York.

Hassler-Forest, D., 2015. Of Iron Men and Green Monsters: Superheroes and Posthumanism. Hauskeller, M. & Philbeck, D. T. and other. (Eds.). *The Palgrave Handbook of Posthumanism in Film and Television*. (pp.66-76). Palgrave Macmilla.

Jefferey, S., 2016. *The Posthuman Body in Superhero Comics: Human, Superhuman, Transhuman, Post/Human*. Palgrave Macmilla Press.

Lee, S., 2013. More Than Normal, But Believable. Rosenberg, S. R. & Coogan, P. (Eds.). *What Is a Superhero?*. (pp.115-119). Oxford University Press.

Loeb, J., 2013. Making the World a Better Place. Rosenberg, S. R. & Coogan, P. (Eds.). *What Is a Superhero?*. (pp.119-125). Oxford University Press.

Morris, T., 2005. What's Behind the Mask? The Secret of Secret Identities. Morris, M. & Morris, T. (Eds.). *Superheroes and Philosophy: Truth, Justice, and the Socratic Way*. (pp.250-266). Open Court Publishing.

Nietzsche, F. 2006. *Thus Spoke Zarathustra a Book for All and None*. Del Caro, A. & Pippin, B. R. (Eds.). Cambridge University Press: Cambridge & New York.

Ranisch, R., & Sorgner, L, S., 2014. *Post-and Transhumanism: An Introduction*. Ranisch, R. & Sorgner, L, S. (Eds.). Peter Lang Edition. California. U.S.A.

Robichaud, C., 2005. With Great Power Comes Great Responsibility: On the Moral Duties of the Super-Powerful and Super-Heroic. Morris, M. & Morris, T. (Eds.). *Superheroes and Philosophy: Truth, Justice, and the Socratic Way*. (pp.177-193). Open Court Publishing.

Sorgner, L. S. 2013. Evolution, Education, and Genetic Enhancement. Sorgner, L. S. & Jovanovic, R-B. (Eds.). *Evolution and the Future: Anthropology, Ethics, Religion*. Peter Lang.

Sorgner, L. S. 2014. Pedigrees. Ranisch, R. & Sorgner, L.S. (Eds.). *Post- and Transhumanism: An Introduction*. Peter Lang.

ÇOCUK KİTABI KAPAK TASARIMINDA İLLÜSTRASYON KAVRAMININ "ALİS HARİKALAR DİYARINDA" ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF THE CONCEPT OF ILLUSTRATION IN CHILDREN'S BOOK COVER DESIGN ON THE EXAMPLE OF "ALICE IN WONDERLAND"

Dr. Öğr. Üys. Zeynep Eda BÜRGE

T.C. Maltepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul / Türkiye

Orcid:0000-0002-3707-1115

ÖZET

Bu araştırma; çocuk kitabı kapak tasarımlarında illüstrasyon kavramının "Alis Harikalar Diyarında" kitabı üzerinden incelenmesi ve bu kavramın tasarlandıkları dönemlere göre farklılık gösterdiğine yönelik farkındalık yaratma amacını taşımaktadır. İllüstrasyonun anlamı, çocuk kitap kapaklarında hedef kitle olarak çocuklar tarafından algılanma ve etkileri aracılığıyla tasarımlarda illüstrasyonun rolü incelemektedir. Bir çocuğun kitaba yönelmesini, kitapla iletişim kurmasını sağlayan kitabın kapağıdır. Kapakta yer alan illüstrasyona bakarak, metnin içeriğiyle ilgili bilgi sahibi olur. Kitap kapaklarında, kitabın içeriği görsel tasarım aracılığıyla okuyucuya aktarılmaktadır. Kapakta yer alan görsel imgeler, kitabın türü ve konusu hakkında ön bir bilgi verirken, karakterleri yansıtan portreler diğer tasarım elemanları ile etkileşim halindedir. İllüstrasyon; bir metni tasvir eden, yorumlayan ve açıklayan çizimler olarak tasarımın önemli elemanıdır. İllüstrasyonun resim sanatından farklı olmasının en önemli nedeni, illüstrasyonun bir müşterisinin olması ve hedeflenen mesajı, olması gerektiği gibi müşterisinin amaçları doğrultusunda hedef kitleye iletme zorunluluğudur. 19. yüzyılda bilim ve teknolojinin hızla ilerlemesi ve kitlesel üretimin oluşmasıyla yazılı yayınlar etkin görsellere gereksinim duymuş ve illüstrasyon daha fazla talep görmeye başlamıştır. Resimli çocuk kitapları; çocukların okuma alışkanlığı kazanabilmesi, duygusal ve zihinsel gelişimi açısından önem taşımaktadır. Renklerin canlılığı, çizimlerin estetiği çocuğun kitaba olan ilgisini artırmaktadır. İllüstrasyon; kullanıldığı kitaplarda ve kapak tasarımlarında da çocukların dikkatini çekecek biçimde içeriği yansıtan, gerek grafik tasarım ilkelerine göre uyarlanması gerekse kullanılan görsel imgelerin yerleşimi yönünden etkin olmaktadır. Çocuklara kitap okuma alışkanlığı ufak yaşta ancak görsel yolla verilebilir. İllüstrasyon; çocuğun, hayal gücünü, yaratıcılığını ve görsel hafızasının gelişiminde etkin bir role sahiptir. Sonuç olarak, illüstrasyon kavramı, tasarım alanında kitabın içeriğini destekleyen bir biçimde kullanıldığında, çocuklar tarafından kolay algılanan başarılı tasarımlar ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Grafik Tasarım, Çocuk Kitabı, İllüstrasyon, Kapak Tasarımı

ABSTRACT

This research; It aims to examine the concept of illustration in children's book cover designs through the book "Alice in Wonderland" and to raise awareness that this concept differs according to the periods they were designed. The meaning of illustration explores the role of illustration in designs through the perception and effects of children as the target audience in children's book covers. It is the cover of the book that allows a child to focus on the book and communicate with the book. Gains knowledge of the content of the text by looking at the

illustration on the cover. In book covers, the content of the book is conveyed to the reader through visual design. While the visual images on the cover give a preliminary information about the genre and subject of the book, the portraits reflecting the characters interact with other design elements. Illustration; It is an important element of design as drawings that describe, interpret and explain a text. The most important reason why illustration is different from painting art is that the illustration has a customer and the obligation to convey the targeted message to the target audience in line with the customer's purposes as it should be. In the 19th century, with the rapid advancement of science and technology and the formation of mass production, written publications required effective visuals and illustration started to receive more demand. Illustrated children's books; It is important for children to acquire reading habits for their emotional and mental development. The vibrancy of the colors and the aesthetics of the drawings increase the child's interest in the book. Illustration; It is effective in terms of the placement of visual images and adaptation according to graphic design principles, reflecting the content in a way that attracts the attention of children in the books and cover designs it is used. The habit of reading books to children can only be given visually at a young age. Illustration; It has an active role in the development of the child's imagination, creativity and visual memory. As a result, successful designs that are easily perceived by children emerge when the concept of illustration is used in a way that supports the content of the book in the field of design.

Keywords: Graphic Design, Children's Book, Illustration, Cover Design

GİRİŞ

Çocuk kitaplarında, yazınsal anlatımdan daha fazla illüstratif bir anlatım dili kullanılmaktadır. Okul öncesi dönemdeki çocuklar hikâyeyi okuyabilme yetisine daha sahip olamadıklarından, resimlerde gördüklerini kendi hayal güçlerinin de yardımıyla anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Kapak tasarımlarında da, hikâyede yer alan ana karakterin ve içeriğin özü, görsel tasarım yoluyla okuyucuya yansıtılmaktadır. Kitap kapağı, içeriğindeki mesajı hedef kitleye duyurma işlevini, estetik özellikleriyle birlikte, illüstrasyon ve yazıyı birbirini tamamlayan bir grafik düzenleme içinde kullanarak yerine getirmektedir Kapağı görselleştirme, tasarımın en önemli yaratıcılık isteyen evresidir. Okuyucuda, ilk etkiyi kapağı oluşturan öğeler oluşturur. Bu öğeleri belirli bir düzende bütünleştiren grafik tasarım ilkeleridir. Lewis Carroll tarafından yazılan Alis Harikalar Diyarında adlı öykü, Viktoryan Edebiyatının en ünlü fantastik öykülerinden biridir. Farklı dönemlerde ve ülkelerde yaşayan tasarımcılar tarafından kitap kapağı değişim göstererek her döneme göre uyarlanıp ve görselleştirilmiştir. Kitap kapaklarında kullanılan illüstrasyon; kitabı sattırma ve satış amacını da içinde barındırmaktadır. Okuyucu, bir kitapçıya gittiğinde ilk olarak kitabın kapağıyla karşılaşmaktadır. Bu doğrultuda illüstrasyon kavramının kapak tasarımında ne kadar önem taşıdığını göz ardı etmeden içeriği tamamen yansıtan bir biçimde grafik tasarım ilkelerine göre düzenlenmesi gerekmektedir.

1.KAPAK TASARIMINDA İLLÜSTRASYON KAVRAMI

Kitap kapağı tasarımı, kitabın kimliğini yansıtan bir grafik tasarım ürünüdür. İllüstrasyon; izah edici resim olarak anlamlandırılmaktadır. İllüstrasyon uygulamalarında konu ve tipografik unsurlar bir bütünlük içinde olmalıdır. Açıklamak, örneklendirmek ya da süslemek amaçlı resimlendirme çalışması olarak illüstrasyon (Ambrose, & Harris, 2010: 123), kitap kapak tasarımlarında sıklıkla kullanılan bir tekniktir. Fotoğrafın yanı sıra illüstrasyonlar da kullanım yeri ve amaçlarına göre etkili anlatım gücü taşımaktadır.

Bazı düşüncelerin veya olayların, bazen olduğu gibi uygulandığı bazen de yorumlamaların etkisi ile uygulandığı resimleme çeşididir. (Tepecik 2002: 79) Resimli çocuk kitapları, çocukların keyif alarak okuduğu, hayata ve insanlara dair yeni şeyler öğrenebildiği eserlerdir. Bu kitaplar, çocukların hayal dünyalarında küçük bir yolculuğa çıkmalarını sağlamaktadır.

Çocuklar, hikâyelerdeki kahramanların yaşadıkları olaylar sonucunda kendilerine ders çıkarabilmektedir. Halk arasında "resimli kitaplar" adı verilen bu kitaplar, okul öncesi çağlarda çocuğu dil ve resim ile yazıp onun dil gelişimine, motor gelişimine, duygusal ve kavramsal gelişimine katkı sağlamakta, hatta onu eleştirici düşünmeye yönlendirmektedir. Çocuğun iç çatışmalarını yenmesi ve sosyalleşmesi için yardımcı bir gereç olup, yaratıcı düşüncenin gelişmesini sağlamaktadır.

Çocukları günlük hayatın gereklerine hazırlamakta, dinlenme, anlama becerilerini geliştirmekte, kelime hazinelerini zenginleştirmektedir. (Gönen'den aktaran Gülpınar, 2010, s. 61). İllüstrasyon, aynı dili kullanmaya ihtiyaç duymadan, anlaşılırlığı sağlayan resimlerdir. "Görsel iletişimin hemen hemen bütün alanlarında kullanılan illüstrasyon farklı dil, ırk ve kültürden insanların herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymadan anlam çıkarabileceği bir görsel dildir" Keş (2001, s. 29) Kitap kapağı tasarımında; temel unsurların başında kitabın boyutu bulunmaktadır. Tasarım alanı üzerinde, tipografik ve görsel verilerin düzenlenebilmesi için kitabın boyutunun bilinmesi ön koşuldur. Kitabın türü ve içeriği hakkında, kapak tasarımı aracılığıyla izleyiciye ön bilgi verilmektedir. Kitapta önem taşıyan olgular, karakterler grafik tasarım ilkeleri ve elemanları doğrultusunda kapak tasarımına aktarılmaktadır.

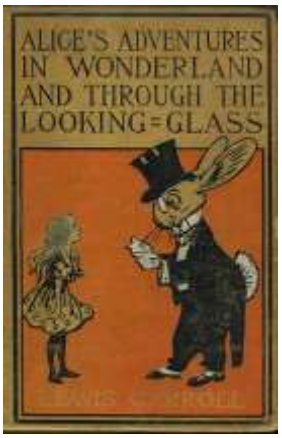
Kitabın içeriğinde anlatılanı doğru biçimde okuyucuya iletmek amacıyla düzenlenen kitap kapak tasarımı, bir ürün ambalajı gibi içeriğini dış tasarımda yansıtmak zorunluluğundadır. Kitap kapak tasarımları, kitabın içeriğinde yer alan karakterleri, olguları, fiziksel çevre gibi görsel unsurların betimlenmesi ile kitabın özeti niteliğini taşımaktadır. Göstergeler, kitap kapak tasarımlarında kitabın içeriğinde yer alan karakterleri tanıtmak ve betimlemek adına yer almaktadır. Grafik tasarım ürünlerinden kitap kapak tasarımında portre tekniği, önemli bir görsel anlatım yöntemi olarak sıklıkla kullanılmaktadır.

2. "ALİS HARİKALAR DİYARINDA" KAPAK TASARIMLARINDA İLLÜSTRASYON KAVRAMININ İNCELENMESİ

Bir metni anlaşılır kılmak, anlamını güçlendirmek ve okuma alışkanlığını kazandırmak için tasarlanan illüstrasyonlar, çocuk kitaplarının vazgeçilmez bir öğesidir. Çocuklara yönelik tasarlanmış kitaplarda; uzaklara duyulan özlem ve özgürlük isteği, içgüdüsel ve derin bilgi sahibi olan hayvanların varlığında canlanmaktadır. Böylece bazı güzellikler dünyanın keşfinden değil, iç

dünyaların araştırmalarından doğmaktadır. "Alice Harikalar Diyarında" bu tanıma en çok uyan örnekler arasındadır. ("Çocuk ve Gençlik Edebiyatı", 1994:134). İllüstrasyonlar, çocuğun görsel algılarını uyararak, onların düşünme ve problem çözme becerisine yeni bir yön vermektedir. "Amacına uygun olarak tasarlanmış bir illüstrasyon çocuğun gelişim sürecinin hızlanmasına, estetik beğeni ve görsel algılama yetilerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır" (Suzan Tanrıöver, 2013, s. 42). Çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde ve okuldaki öğretim döneminde gelişimi destekleyen faktörlerden birisi çocuk kitaplarıdır. Okuma alışkanlığı, erken yaşlarda bir çocuğun edinmesi gereken davranışlardan biridir. Çocuğun erken yaşlarda okuma alışkanlığını kazanabilmesi için de ona özgü yapıtların doğru bir biçimde tasarlanması gerekmektedir. Yazar yapıtını oluştururken; yayınevi de yayımlayacağı kitabı seçerken çocuk gelişim özelliklerinin farkında olmalı; bir kitabı oluşturan önemli faktörlerin neler olduğunu bilmelidir. Çocuk kitapları dış yapı ve içyapı ölçütleri ve dayandığı eğitsel ilkelerle bir bütündür. (Sever, 1995, s. 14). Bu ölçüt ve ilkelerin birbirleriyle tutarlılığı ve bütünselliği, çocuk kitaplarının niteliğini belirleyen en temel etkenlerdir. Kapak tasarımı; çocukların kitaba yönelmesini, kitapla arasında bağ kurmasını ve kitabı tercih etmesini sağlayan ilk uyaran olma özelliğini taşımaktadır. İngiltere'nin Victoria döneminde, Lewis Carroll, İngiliz edebiyatının kült eserlerinden biri olarak kabul edilen Harikalar Diyarında Alice'in Maceraları adlı romanında hem kendi döneminin sosyolojik ve politik yaşantısını simgelerle ele almış hem de yarattığı Alice karakteriyle kız çocuğu algısına yüklediği yeni anlamlar büyük önem taşımıştır.

Lewis Carroll'un 'Harikalar Diyarında Alice'in Maceraları' (1865) isimli masalsı romanında, döneminin izlerini taşıyan, kültürel etkileşimler ve varlığı sorgulamaya yönelik felsefi göndermeler bulunmaktadır. Alice figürünün kişisel özelliklerini ortaya çıkaran düşüşler, fiziksel yoksunluklarını belirginleştiren bilmeceler, aydınlatıcı mantık oyunları, orantısızlık ya da uyumsuzluğa neden olan ani değişimlere verdiği tepkiler dönemin etik ve estetik değerlerini yansıtır. Alice Harikalar Diyarında adlı eser, görsel sanatlar alanında teknolojik gelişmeler sonucunda, değişen tasarım kalitesinin bir göstergesi olma niteliğini taşımaktadır. Kitabın, ilk baskısını resimleyen John Tenniel'in çizimlerinden esinlenen, farklı dönem ve coğrafyalardan birçok sanatçı, farklı dillerde basılmış olan kitabı birbirinden etkileyici yorumlamalarla görselleştirilmiştir.

Şekil 1 Alice's Adventures In Wonderland and Through The Looking Glass

Şekil1‘de ilk dönemlerde tasarlanmış kitap kapağını görmekteyiz. Kitap kapağında romanın ana karakteri Alice ve Beyaz Tavşan görsel olarak yerleştirilmiştir. Alice imgesi, çocukluktan ergenliğe geçişte geçirilen bedensel değişimleri ve toplumsal yaşama uyum sağlayıcı kişisel gelişim aşamalarını yansıtması açısından büyük önem arz etmektedir. Beyaz tavşan, Alice’in kendini gerçekleştirebilmesi için onun yeraltına geçişini sağlayan hem yüzeyde hem de derinlikte varlık gösteren bir karakterdir. Beyaz eldiveni, yeleğinin cebinden çıkardığı saati ve yelpazesiyle aristokrat bir kişiliğe gönderme yapmaktadır. Krallığına hizmet etmekten hoşnut olan ve başka kimseyi önemsemeyen kişilikleri temsil etmektedir. Kapak tasarımında, Beyaz Tavşan’ın ana karakterden daha büyük bir biçimde tasvir edilmesi Sürreal bir anlatım diliyle hayal dünyasını betimlemektedir. Modernite, sanayi toplumu ve bu toplumun yarattığı hız olgusunu yansıtmaktadır.

Şekil 2 Alice’s Adventures In Wonderland and Through The Looking Glass

Şekil 2‘deki kapak tasarımında, romanda yer alan tüm karakterlere yer verilmiştir. Romandaki karakterler,; döneme özgü sosyal, siyasal ve kültürel yaşamı ifade edici mesajlar içermektedir. Bu bağlamda, Alice’in yanı sıra, diğer karakterler, Beyaz Tavşan, Anahtar, Kraliçe, Şapkacı ve Cheshire Kedisidir. İllüsrasyonlarda; elle çizilmesinin verdiği özgün bir anlatım dili hâkimdir. Yazı karakteri, kapakta yer alan karakterlerin üslubuna uygun bir biçimde seçilmiştir. Tasarımda önemli bir öğe olan renk seçiminin de illüstrasyonları ön plana çıkartır niteliğe sahip olarak tercih edildiği gözlemlenmiştir.

Şekil 3 Alice In Wonderland

Şekil 3'de yer alan kapak tasarımında, ayna formu arkasında Alice ve Beyaz Tavşan karakterleri görülmektedir. Önde hızla koşan yol gösterici tavşan ve Onu takip eden Alice illüstrasyonu ayna formu arkasında bir başka dünyada olduklarını yansıtır bir biçimde tasarım alanına yerleştirilmiştir. Kapak tasarımında renk olarak koyu gri seçilerek ayna arkasındaki hayal dünyasının daha renkli bir dünya olduğu vurgulanmak istenmiştir. Düş ile gerçek arasında şimdi ile geçmişin buluşması yansıtılmıştır. Alice'in Beyaz Tavşan'ın peşinden gitmesinin vurgulandığı kapak tasarımında yeryüzü ve yeraltı, bilinç ve bilinçaltı olguları yansıtılmıştır. Aynadan içeri girmesi, okuyucunun gerçek ile görünen karşılaştırması yapmasını sağlamıştır. Bu yolculuk düşler dünyasına açılan bir kapı niteliği olma özelliği taşımaktadır.

Şekil 4 Alice In Wonderland

Şekil 4'te yer alan kapak tasarımında vurgu ana karakter olan Alice'dedir. Hikâyede yer alan diğer karakterler çevresine yerleştirilmiştir. Alice karakterinin güçlü bir imge olmasının nedeni, romanın yazıldığı dönem İngiltere'sinde, aşırı kısıtlamalarla dolu Victoria döneminin 'iffet' anlayışının etkisi büyüktür. Kadınlara ev işi ve çocuk yapma amacı yüklenilmiş, ilgi, istek, ilerleme ve hırs gibi insani değerlerden uzaklaştırılmışlardır (Millett, 1987: 107). İllüstrasyon ve

yazı seçimi, renk kullanımı tasarlandığı dönemin izlerini taşırken birbiriyle uyum içerisindedir.

Şekil 5 Alice In Wonderland

Şekil 5'te yer alan kapakta kırmızı renk tercih edilmiştir. Kırmızı, dikkat çekici bir renktir. Güç, ateş, heyecan, şehvet ve samimiyeti uyandırdığı kadar; duygusal anlamda da azim, kararlılık ve mutluluğu da uyandırır. Kırmızı duygusal yoğunluğu arttıran ve heyecanlandıran bir renktir. Yüzyıllar boyu tahribatın ve tehlikenin rengi olmuştur. İnsanları çabuk karar almaya ve insanları teşvik edici özelliği olan bir renktir. Hikâyede yer alan karakterlerin illüstrasyonları, tasarım alanına kitabın içeriğinden bir bölümden alıntı gibi yerleştirilmiştir ki, okuyucu ilk olarak kapak tasarımınla karşılaştığı zaman hikâyenin içeriği hakkında bilgiye ulaşabilmektedir. Kapakta, hikayede yer alan Şapkacı karakteri diğer figürlerden daha dikkat çekicidir. Şapka, modern dünyada 'iktidar' olmanın, gücün sembolüdür. Kraliyet ailesi için şapka, kraliyet tacı ile eşdeğerdedir. Bir statü göstergesi olarak kullanımı hala süregelen bir gelenektir. Romandaki Şapkacı karakteri, döneminin şapka geleneğinin önemine ve devamlılığı sağlamak için kurulan fabrikalara gönderme yapmaktadır.

Şekil 6 Alice Adventures In Wonderland

Hikayede, Viktorya döneminde yaşanan sınıfsal ve toplumsal baskı ön plana çıkartılmıştır. Alice; bu baskılardan kaçan ve macera arayışına yönelen bir

karakterdir. Delikten düşme, kapılardan geçme, büyüme ve küçülme gibi çarpıcı anlar hikayede yansıtılmaktadır. Şekil 6'da yer alan kapak tasarımında da bu delikten düşüşü dolaylı anlatımla çay fincanı görselinin içinden Alice'in manipüle edilmesiyle aktarılmıştır. Tek bir görsel imge haline dönüştürülerek illüstratif ve minimal anlatım diliyle tasarlanan kapakta "Az, Çoktur" ilkesinin etkisi de görülmektedir. Yazı karakteri ve görsel birbiriyle bütünlük içerisinde yer almaktadır.

Şekil 7 Alice Adventures In Wonderland

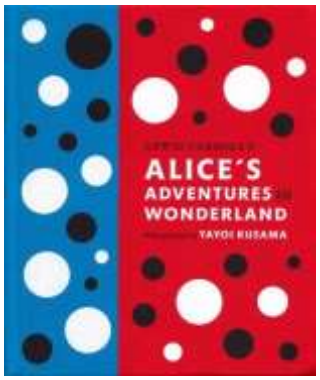
Şekil 7'de yer alan kapak tasarımında, hikâyede yer alan Beyaz Tavşan karakterinin illüstrasyonu ve zaman kavramını yansıtan saat görselini görmekteyiz. Duvar kağıdı deseniyle bütünleştirilen karakterin yerleşimi ve el yazısı formuyla oluşturulan "Alice's In Wonderland" yazısı ve yazarın adı tasarım açısından birbiriyle uyum içerisindedir. Tek bir görsel unsurla zamansal bir geçiş ve yolculuk doğru biçimde betimlenmiştir.

Şekil 8 Alice Adventures In Wonderland

Şekil 8'de metoforik olarak farklı dönemlere, boyutlara geçmeyi temsil ederek, renkli bir hayal dünyasına açılan kapıdan geçen ana karakter Alice, yol gösterici ve destekleyici bir karakter olan Chesire kedisi ve Kızıl saçlı Kraliçe illüstrasyonlarına yer verilmiştir, Kitabın yazıldığı dönem, öncesi ve sonrasında, 1837-1901 yılları arasında Birleşik Krallığın başında olan Kraliçe Victoria'nın dönemine denk gelen hikayede yer alan Kraliçe karakterinin gerçek yaşamdaki Kraliçe ile ilişkilendirildiği varsayılabilmektedir. Deleuze'e göre, bitmek bilmeyen düşüşden başlayarak, büyüme ve küçülmenin eş zamanda

gerçekleştiği, hayvan imgelerinin yerini iskambil kâğıtlarına bıraktığı derinliğin şizoid ortamından yüzeye çıkışın gerçekleştiği 'bir mekân'ın varlığı fantazmagorik ve hipergerçektir. Bu kapak tasarımında da okuyucu hikayedeki hipergerçekle yüzleşerek kitabın içeriğine yönelik farkındalığa sahip olduğunu görmekteyiz.

Şekil 9 Alice Adventures In Wonderland

Şekil 9'da dünya çapında "Puantiye Kraliçesi (Queen of Polka Dots)" olarak tanınan Yayoi Kusama çalışmalarına yönelik tasarlanan Alice's Adventures In Wonderland kapak tasarımını görmekteyiz. Çağdaş sanatın önemli bir ismi olan Japon sanatçı Kusama, avangart sanatının yaşayan öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Eserleri feminizm, minimalizm, sürrealizm, pop art ve soyut ekspresyonizm akımları içinde değerlendirilmektedir. Kendi tarzını yansıttığı kapakta sadece puantiyelerle okuyucuyu düş ile gerçek arasında soyut bir yolculuğa çıkarmaktadır.

SONUÇ

Kapak tasarımı; bir kitabın içeriği hakkında okuyucuya bilgi veren önemli bir unsurdur. Kapak tasarımlarının, satın alma tercihleri üzerinde etkisi vardır. Kitapların, türü fark etmeksizin, tasarımı, boyutu, sayfasının yapısı, kapak tasarımında kullanılan renkler ve şekiller gibi özellikleri, onların okuyucuların tarafından tercih edilme durumlarını etkilemektedir. Çocuk kitaplarında da kullanılan, hikayede yer alan karakterlerin illüstrasyonlarının tasarım kurallarına uygun bir biçimde düzenlenmesi önem taşıyan bir unsurdur. Alice In Wonderland adlı hikayenin günümüze kadar kapak tasarımlarında dönemsel farklılıklar gösterdiği saptanmıştır. Berger "görme, sözcüklerden önce gelir" demiştir. Bir metni, yazılı bir ifadeyi, bir mesajı ve bir kitabın anlamını açıklamak amacıyla tasarlanan illüstrasyonlar, üzerinde önemle durulması gereken bir tasarım unsurudur.

KAYNAKÇA

Ambrose, G. & Harris, P. (2010). Görsel Grafik Tasarım Sözlüğü. Bilge Barhana (Çev.). İstanbul: Literatür.

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı (1994). Hakkı Devrim (Yayın Müd). Theme Larousse. Cilt!5.

Becer, E. (2002). İletişim ve Grafik Tasarım. Ankara: Dost.

Millett, Kate. Cinsel Politika. İstanbul: Payel Yayınevi, 1987.

Sever, S. (1995). Çocuk kitaplarında bulunması gereken yapısal ve eğitsel özellikler. Abece Dergisi, 107, 14-15.

Tanrıöver, S. (2013). İllüstrasyon Dersindeki Zenginleştirilmiş Öğretim Ortamının Öğrenci Davranışlarına, Ürünlerine ve Görüşlerine Yansıması. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Grafik Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.

Tepecik, A. (2001). Grafik Sanatlar Tarih - Tasarı – Teknoloji. Ankara: Detay.

MARTIN SCORSESE SİNEMASINDA ANLATI YAPISI VE SİNEMATOGRAFİ

NARRATIVE STRUCTURE AND CINEMATOGRAPHY IN THE CINEMA OF MARTIN SCORSESE

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KOÇER

İstanbul Kültür Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, İletişim ve Tasarımı Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-6438-5945

ÖZET

Bu araştırma Yeni Amerikan Sineması'nın 1970'lerde yükselişinin en önemli isimlerinden olan Martin Scorsese'nin filmlerinin bir analizini içermektedir. Martin Scorsese1960'larda kısa film ve belgesel filmler ile sinema kariyerine başlamıştır. 1973 yılında çektiği Mean Streets, sadece ilk büyük çapta ses getiren filmi değil, aynı zamanda kendi sinema tarzını tanımlayan unsurları da perdeye aktarmaya başladığı uzun metraj filmidir.

Bu çalışmada Martin Scorsese sinemasının temel unsurları olan senaryo ve sinematografi, *Taksi Şöförü* (*Taxi Driver*, 1976), *Komedi Kralı* (*King of Comedy*, 1982), *Sıkı Dostlar* (*Goodfellas*, 1990), *Casino* (*Casino*, 1995), *New York Çeteleri* (*Gangs of New York*, 2002) ve *Wall Street Kurdu* (*The Wolf of Wall Street*, 2013) filmleri üzerinden incelenerek değerlendirilecektir. Hikaye anlatımı açısından değerlendirildiğinde Martin Scorsese'nin filmlerinin merkezinde iç dünyaları ahlaki ikilemler içeren, kusurlu, takıntılı erkek karakterler bulunur. Bu erkekler, her seçimlerinde iyi veya kötü olarak değerlendirilmeyecek gri bir ahlaki alanın iki yanına savrulmakta ve kendilerini yok etme tehlikesi içindedirler. Buna ek olarak Scorsese'nin filmlerinde kahramanları / anti-kahramanları için inşa ettiği dünyalarda ahlaki değerlerin olmadığı ya da göz ardı edildiği de örneklendirilerek tartışılacaktır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde Martin Scorsese sinemasının diğer tanımlayıcı özelliği olan sinematografi incelenecektir. Kamera hareketleri, lens seçimleri, ışık kullanımı ve çerçeveleme olmak üzere sinematografinin dört temel unsurunun, Scorsese'nin hikaye anlatımını nasıl şekillendirdiği açıklanacaktır. Sahnenin ve karakterin duygusunu açığa çıkarmaya odaklanan kamera hareketleri ve sahneyi aydınlatırken pratik anlamda gerçekçiliğe dayalı ışık kaynakları kullanma eğilimine yönelmesi gibi noktalar çalışmada bahsedilen filmler üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Martin Scorsese, sinematografi, anlatı yapısı

ABSTRACT

This research includes an analysis of the films of Martin Scorsese, one of the most important names of the New American Cinema in the 1970s. Martin Scorsese, who started his film career with short films and documentary films in the 1960s. His film, Mean Streets (1973) is not only

his first film with a big impact, but also the film with which he began to convey the elements that define his own cinematic style.

In this study, Martin Scorsese's *Taxi Driver (*1976), King of Comedy (1982), Goodfellas (1990), Casino (1995), Gangs of New York (2002) and Wall Street Kurdu (The Wolf of Wall Street, 2013) films will be discussed in terms of the structure of the scenario and the use of cinematography; the two pillars of the cinema of Martin Scorsese. In terms of scenarios, Scorsese's films are character-based. His protagonists have moral dilemmas in their inner worlds and the main common feature is that the male characters in Scorsese's films are designed as self-destructive, flawed, obsessive characters who are thrown into a morally gray area. In these stories, the world Scorsese creates for his protagonists are worlds in which moral values are either absent or ignored. The second defining character of a Scorsese film is cinematography therefore the narrative language in Scorsese films will be examined through four basic elements of cinematography: camera movements, lens choices, use of light and framing. Points such as camera movements that focus on revealing the emotion of the scene and the character, and his tendency to use light sources based on realism in practical terms while lighting the scene, will be examined through the films mentioned in the study.

Keywords: Martin Scorsese, cinematography, narrative structure

DATA AS A BUZZWORD IN COMMUNICATION RESEARCH: CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL EXPLORATION

Asst. Prof. Dr. Ilgar SEYIDOV

Public Relations & Advertising Department, Atilim University

ABSTRACT

The Internet and technological developments have brought about significant changes in social structures, cultural and political context, economy, education, and communication systems worldwide. In particular, the term data has become a buzzword following the 2000s. This phenomenon has not only changed the epistemological base but also methodological structure of communication research. Some crucial concepts and research fields such as journalism, activism, democracy, and diplomacy have gained new conceptual and methodological insights through the term data. In this context, four new main research fields of communication that are data journalism, data activism, data democracy and data diplomacy have started to be discussed and analyzed by the scholars. The current study aims to find out how data has changed the communication in terms of conceptual and methodological aspects and what the main dynamics are. Based on literature review, the study will focus on those new communication research fields- data journalism, data activism, data democracy and data diplomacy theoretically. It is believed that this conceptual and methodological exploration will contribute to the existing literature in terms of suggesting and discussing new concepts and issues to be researched in the future. In the scope of the study, four new concepts and research fields will be discusses in detailed way.

Keywords: Data, Communication Research, Data Journalism, Data Activism, Data Diplomacy, Data Democracy, Literature Review.

"ƏDƏB ƏL-BƏHS" ƏSƏRİ VƏ ONA YAZILAN ŞƏRHLƏR

ADAB AL-BAHS AND COMMENTS ON IT

Dr. Şirinova Rübabə Bahadır qızı

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

XÜLASƏ

Orta əsrlərdə yaşamış Əhməd əl-İci əş-Şirazi kəlam, üsul və dil alimi olub, 680/1281-ci ildə Şiraz yaxınlığındakı İcidə anadan olmuşdur. O, yüksək biliyə malik olmuş və bir çöx əsərlər yazmışdır: "ər-Risalə əl-adudiyyə fi əl-vadiyə", "əl-Muvaqif fi elm əl-kəlam" "Risalə fi elm əl-əxlaq", "Təliqat li təfsir əl-Curcani lil-Muvaqif fi elm əl-kəlam", "Ədəb bəhs əl-Aduddiyyə" və s. Hafiz Şirazi yazdığı "Hafiz divanı"nda onu fars bölgəsinin beş önəmli şəxsiyyətlərindən biri "bilgi ölkəsinin padşahlar padşahı" adlandırmışdır. Ədudəddin əl-İcinin polemikanın aparılması üsullarına həsr edilmiş "Ədəb əl-Bəhs" əsəri biblioqrafik mənbələrdə "əl-Adabul ədudiyyə", "ər-Risalə əl-Adudiyyə", "ər-Risalə fi ədəb əl-Bəhs", "Risalə əl-Munazarava əl-Xilaf", "Adabul bəhs əl-adudiyyə" s. adları ilə verilmişdir. Mədrəsələrdə illərlə tədris olunub əzbərlədilən bu əsərə onlarla şərhlər, haşiyələr və təliqlər yazılmışdır. Bunlardan əs-Seyyid əş-Şərif Əli bin Məhəmməd əl-Curcani (740-816/1339-1413), Usaməddin Əbul-Xeyr Əhməd bin Mustafa bin Taşköprüzadə (901-968/1494-1560), əs-Suğuri Əbu əl-Hac Abdurrəhman, Mövlanə Şah Hüseyn, İbrahim Məhəmməd əl-Əsfərani, Mövlanə Əməd Cindi, əl-Fazil Əbdül əl-Əli İbn Məhəmməd əl-Bərcəndi, Məhəmməd Baqir və s. missal göstərmək olar. "Ədəb əl-Bəhs" əsəri azərbaycanlı alimlərinin də diqqətini cəlb etmiş onlardan, Məhəmməd Hənəfi Qarabağı Təbrizi (942/1535), Məhyəddin Məhəmməd bin Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Bərdəi ət-Təbrizi əl-Hənəfi (927/1521) şərh, Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbili Mir Əbilfəth Məhəmməd bin Əmin Əl-Səidi Əl-Ərdəbili (875/1470) isə haşiyə yazmışlar. "Ədəbəl-Bəhs" əsəri XX əsrin əvvəllərinə qədər təkcə Azərbaycanda deyil, eyni zamanda Yaxın Şərqin bir sıra ölkələrində mədrəsələrdə tədris olunmuşdur. Bu abidənin dünyanın bir çox kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinələrində onlarla nüsxələri qorunub saxlanır. Həmçinin əsərin XVII-XVIII əslərə də köçürülmüş 20 yaxın əlyazma və bir əski çap nüsxələri AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitututun xəzinəsində mühafizə olunur. "Ədəbəl-Bəhs" əsərinin ən qədim nüsxəsi B–733 şifri altında Əlyazmalar

İnstitutunun xəzinəsində qorunub saxlanır. Bu əsər əlyazma məcmuəsinin 156b vərəqini əhatə edir və katib Nuxəvi tərəfindən h.1265/1849-cu ildə köçürülmüşdür.

AÇAR SÖZLƏR: Hafiz Şirazi, risalə, ədəb əl-bəhs, Qarabağ

Giriş: Abdurrəhman bin Əhməd bin Abdulğaffar bin Əhməd əl-İci əş-Şirazi əş-Şafiinin həyatı, yaradıcılığı və əsərləri haqqında ilkin olaraq məlumat verir və onun "Ədəb əl-bəhs" əsərinin dünya kitabxana və muzeylərində, həmçinin AMEA Əlyazmalar İnstitututunda saxlanan nüsxələri haqqında məlumat vermişik. Bu əsərə şərh, haşiyə və təliq yazan alimlərdən: Bunlardan əs-Seyyid əş-Şərif Əli bin Məhəmməd əl-Curcani (740-816/1339-1413), Usaməddin Əbulxeyr Əhməd bin Mustafa bin Taşköprüzadə (901-968/1494-1560), əs-Suğuri Əbu əl-Hac Abdurrəhman, Mövlanə Şah Hüseyn, İbrahim Məhəmməd əl-Əsfərani, Mövlanə Əməd Cindi, əl-Fazil Əbdül əl-Əli İbn Məhəmməd əl-Bərcəndi, Məhəmməd Baqir və s. misal göstərmək olar. "Ədəb əl-Bəhs" əsəri azərbaycanlı alimlərin də diqqətini cəlb etmiş onlardan, Məhəmməd Hənəfi Qarabağı Təbrizi (942/1535), Məhyəddin Məhəmməd bin Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Bərdəi ət-Təbrizi əl-Hənəfi (927/1521) şərh, Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbili Mir Əbilfəth Məhəmməd bin Əmin Əl-Səidi Əl-Ərdəbili (875/1470) isə haşiyə yazmışlar. Bu alimlərin həyat və yaradıcılıqlarından və onların AMEA Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan əsərləri haqqında məlumat verəcəyik.

Orta əsrlərdə yaşamış Abdurrəhman bin Əhməd bin Abdulğaffar bin Əhməd əl-İci əş-Şirazi əş-Şafii kəlam, üsul və dil alimi olub, 680/1281- ci ildə Şiraz yaxınlığındakı İcidə anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini İcidə aldıqdan sonra Şiraza, sonra isə Elxanilərin yeni qurduqları baş şəhər olan Sultaniyyəyə getmişdir. Olcayti Xan dövründə (1304-1316) Sultaniyə mədrəsələrində müdərrislik etmişdir. Olcayti Xanın vəfatındn sonra, yerinə keçən oğlu Əbu Səid Bahadır Xan Ədudəddin əl-İcini qazi təyin etmişdir. Ədudəddin əl-İci 727/1327-ci ildə Şiraza qayıdaraq burada qazilik etmiş və 736/1335-ci ildə Elxani hakimiyyətinin sona yetməsinə baxmayaraq o, yenə qazi təyin olunmuşdur. Mənbələrin yazdığına görə o, Hafiz Şirazi ilə görüşür. Hafiz Şirazi yazdığı "Hafiz divanı"nda onu fars bölgəsinin beş önəmli şəxsiyyətlərindən biri "bilgi ölkəsinin padşahlar padşahı" adlandırmışdır. 754/1353-cü ildə Şirazdan vətəninə qayıdan İci, bir il sonra bilinməyən səbəbdən tutularaq Dirəymiyanda həbs edilir və orda da vəfat edir (1, V, s.921-925; 2, s.186).

Ədudəddin əl-İci bir çöx əsərlər yazmışdır: "ər-Risalə əl-adudiyyə fi əl-vadiyə", "əl-Fəvaid əl-ğiyasiyyə fi əl-məniba əl-bəyan", " Şərh mintah əs-sual va əl-əməl fi elmi əl-sual va əl-cəddəl", "əl-Muvaqif fi elm əl-kəlam", "Risalə fi elm əl-əxlaq", "Təliqat litəfsir əl-Curcani lil-Muvaqif fi elm əl-kəlam", "Ədəb bəhs əl-Aduddiyyə" və s. (3, II.s.76).

Ədudəddin əl-İcinin polemikanın aparılması üsullarına həsr edilmiş "Ədəb əl-Bəhs" əsəri bibloqrafik mənbələrdə "əl-Adabul ədudiyyə", "ər-Risalə əl-Adudiyyə", "ər-Risalə fi ədəb əl-Bəhs", "Risalə əl-Munazara va əl-Xilaf", "Adabul bəhs əl-adudiyyə" (3,II.s.76;4.I.54;5,III.s.135) adları ilə verilmişdir. Mədrəsələrdə illərlə tədris olunub əzbərlədilən bu əsərə onlarla şərhlər, haşiyələr və təliqlər yazılmışdır. Bunlardan əs-Seyyid əş-Şərif Əli bin Məhəmməd əl-Curcani (740-816/1339-1413), Usaməddin Əbulxeyr Əhməd bin Mustafa bin Taşköprüzadə (901-968/1494-1560), əs-Suğuri Əbu əl-Hac Abdurrəhman, Mövlanə Şah Hüseyn, İbrahim Məhəmməd əl-Əsfərani, Mövlanə Əməd Cindi, əl-Fazil Əbdül əl-Əli İbn Məhəmməd əl-Bərcəndi, Məhəmməd Baqir (4, I.s.90-91; 6,.I,s.41) və s. misal göstərmək olar. "Ədəb əl-Bəhs" əsəri azərbaycanlı alimlərin də diqqətini cəlb etmiş onlardan, Məhəmməd Hənəfi Qarabağı Təbrizi (942/1535), Məhyəddin Məhəmməd bin Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Bərdəi ət-Təbrizi əl-Hənəfi (927/1521) şərh, Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbili Mir Əbilfəth Məhəmməd bin Əmin Əl-Səidi Əl-Ərdəbili (875/1470) isə haşiyə yazmışlar.

"Ədəb əl-Bəhs" əsəri XX əsrin əvvəllərinə qədər təkcə Azərbaycanda deyil, eyni zamanda Yaxın Şərqin bir sıra ölkələrində mədrəsələrdə bir dərs vəsaiti kimi tədris olunmuşdur. Bu abidənin dünyanın bir çox kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinələrində onlarla nüsxələri qorunub saxlanır. Həmçinin əsərin XVII-XVIII əslərədə köçürülmüş 20 yaxın əlyazma (4, I. s.54-58) və bir əski çap (7, III.s.126) nüsxələri AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitututunnun xəzinəsində mühafizə olunur.

XVI əsrdə yaşamış Osmanlı alimi Əbül Xeyr İsaməddin Əhməd bin Muslihəddin Mustafa Taşköprüzadə h.901/1495-ci ildə Bursada anadan olmuşdur. Təhsilini Bursa, İstanbul və Amas-yada alan Taşköprüzadə təhsilini başa vurduqdan sonra Səhni-Səman mədrəsəsində dərs demişdir. Sonra isə Bursa və İstanbulda qazılığa təyin olunmuşdur. Gözləri tutulduqdan sonra (h.961/1554-cü ildə) İstanbul qazılığından imtina edən Taşköprüzadə, h.968/1561-ci ildə vəfat etmişdir. Onun bir çox əsərləri dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır: "əş-Şəqaiqun-Numaniyyə fi uləmai devlətil-Osmaniyyə", "Şərh dibacətil-Hidayə", "Şərh ədəb əl-bəhs", "Uddətul fətva", "Şərhi fəvaidl Ğiysiyyə" və s. (2,116;6,I s.41;8,I s.14). Mustafa Taşköprüzadə Ədudəddin əl-İcinin "Ədəb əl-bəhs" əsərinə mükəmməl bir şərh yazmış və onu "Şərh ədəb əl-bəhs" adlandırmışdır. Bu şərhin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda hələlik XVIII və XIX əsrdə köçürülmüş iki nüsxəsini aşkarlamışıq. (9,200;10,5323;11,III.s.160 (12);III s.246 (544)).

Digər şərh yazan alimlərdən biri də əs-Seyyid əş-Şərif Əli bin Məhəmməd əl-Curcanidir (740-816/1340-1413). Əs-Seyyid əl-Curcani hənəfi alimi olub h.740/1340-cı ildə Astrabad ya-

xınlığındakı Tacudda anadan olmuş, uşaqlıqda ərəb dilini öyrənmiş əql və nəql elmlərinə yiyələnərək Heratda Kutubəddin Məhəmməd ər-Razinin (776/1374) məclislərində olmuş, məntiq elmini Əkmələddin əl-Babarti və Mübarək Şahdan öyrənmişdir. Təhsilini təkmilləşdirmək üçün h.776/1374-cü ildə İstanbula, oradan isə Şiraza getmiş, Şirazda Şah Şuca tərəfindən müdərris təyin olunmuşdur. Şirazda Teymurləngin məclilərində təşkil olunan mərsimlərdə Təftəzaani ilə mübahisələri olardı. Teymurləngin əmri ilə Səmərqəndə getmiş, Teymurləng vəfat etdikdən sonra isə Şiraza qayıdan Curcani h.816/1413-cü ildə orada da vəfat etmişdir. Seyyid Əli əl-Əcəmi və Fətullah əş-Şirvani kimi alimlərdən dərs alan mütəfəkkir bir sıra dəyərli əsərlər yazmışdır: "ət-Tərifat", "Şərh əs-Siraciyyə", "Haşiyə Kəşşaf", "Haşiyə Viqayə", "Haşiyə Beydai", "Şərh ədəb əl-bəhs", "Şərh Kənzid-dəqaiq" və s. (6.I s.41,8. I s.728;2.89-90). Curcaninin yazdığı "Şərh ədəb əl-Bəhs" əsərinin onlarla nüsxələri dünyanın bir çox kitabxana, muzey və əlyzmalar xəzinələrində qorunub saxlanır. Həmçinin bu əsərin XVII və XVIII əsrlərdə köçürülmüş hələlik on əlyazmasını AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitututunda aşkarlamışıq (4. I s.90 -91).

XV əsrdə yaşamış İsaməddin İbrahim bin Məhəmməd əl-Əsfərani Ərəbşah 944/1537-ci ildə Səmərqənddə vəfat etmişdir. O, İcinin "Ədəb əl-Bəhs" əsərinə şərh yazmış və onu "Şərh ədəb əl-Bəhs" adlandırmışdır. Bu şərhin XVI və XVIII əsərlərdə köçürülmüş iki nüsxəsini Əl-yazmalar İnstitutunda aşkarlamışıq (6,I s.41;4.I s.81-82;3. I s.67).

Fazil Abduləli ibn Məhəmməd ibn Hüseyn əl-Bərcəndi (932/1526) hənəfi fiqh alimi olub, riyaziyyat və astranomiyaya aid əsərlər yazmışdır. XIV əsrdə yaşamış hənəfi fiqh alimi Sədr əş-Şəriə əs-Saninin "Niqayə fi müxtəsər əl-viqayə" əsərinə haşiyə yazmış və onu "Haşiyə ən- Niqayə" adlandırmışdır. "Şərh Zübdətil-usul", "Şərh ədəb əl-bəhs", "Şərh təzkirətil Nasriyyə" və s. əsərləri də var (2.110;8. I s.586; 3.V s.266).

Orta əsrlərdə yaşamış azərbaycanlı alimlər orijinal əsərlər yazmaqla yanaşı, şərhçiliklə də məşğul olmuşlar. Ədudəddin əl-İcinin yazdığı "Ədəb əl-Bəhs" əsərinə şərh yazan azərbaycanlı alimlərdən biri də Məhyəddin Məhəmməd bin Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Bərdəi ət-Təbrizi əl-Hənəfidır (927/1521). Məhəmməd əl-Bərdai ət-Təbrizi fəzilət sahibi, gözəl əxlaqlı, lütfkar, təvazökar bir şəxs idi. Alim ailəsində böyümüş, mənsub olduğu ailədə alimlər yetişmişdir. İlk təhsilini atasından aldıqdan sonra, Şiraza getmiş və bu şəhərin alimlərinin yanında müxtəlif elm sahələrinə aid biliklərə yiyələnmişdir (3,III.s.676). Şirazda təhsilini tamamladıqdan sonra Anadoluya getmiş və Bursa şəhərində Əhməd paşa mədrəsəsinin müdərrisi olmuşdur. Bir müddət sultan Yavuz I Səlimin (1512-1520) əmri ilə İstanbulda saray məmurlarının təlimi ilə məşğul olan Bərdai, Ədirnəyə köçmüş və buradakı mədrəsələrdə dərs demişdir. Ərəb və fars dillərində təfsir, ərəb dili, fiqh üsulu kimi elm sahələrinə dair bir sıra əsərlər yazmışdır. Yazdığı

bir qəsidə Yavuz Səlimin o dərəcədə xoşuna gəlmişdi ki, özü də şair olan sultan mükafat olaraq ona 300 qızıl əşrəfi, bir samur kürk və hər üç ayda bir 80 aqça ülufə bağışlamışdır. Qazi Beydavinin "Ənvar ət-Tənzil" və "Əsrar ət-Təvil" adlı Quran təfsirinə, Ədudəddin əl-İcinin "Adab əl-Bəhs"inin və (12; 6,I s.41) Seyyid Şərif Cürcaninin "Təcrid"inin şərhlərinə haşiyələr yazmışdır.

Əhməd Ədnirəvi onun gözəl xətti olduğunu, fəzilətli, xoş söhbətli, təmiz əqidəli və əxlaq sahibli insan olduğunu yazır. Mövlana Məhyəddin Bərdəi 927/1521-ci ildə Ədirnədə vəfat etmişdir. Onun övladlarından Bərdəizadə ləqəbi ilə məşhur olan Şəmsəddin Həmdi məşhur şair olub, farsca çox gözəl şerlər qələmə almışdır. Məhyəddin Bərdəinin "Haşiyə ələ şərhi İsağoci lil-Kati" adlı əsərinin nüsxələri İstanbulun Köprülü yazma əsərlər kitabxanası və Konya Yusifağa kitabxanasında, "Haşiyə alə şərhi Adabil-Bəhs lil-İci", "Risalətil-Kəlamiyyə" və "Şərhul-Adabul Ədudiyyə" adlı əsərləri isə İstanbulun Köprülü yazma əsərlər kitabxanasıında mühafizə olunur (12; 8,II.s.229)

Orta əsrlərdə yaşamış Azərbaycanlı filosofu, ilahiyyatçısı və mütəfəkkiri olmuş Mövlana Məhiyəddin Məhəmməd Qarabağı, Qanuni Sultan Süleyman xan dövrünün məşhur alimlərindən olub, Qarabağda anadan olmuşdur (15,V.s.3621). İlk təhsilini Qarabağda aldıqdan sonra, təhsilini İranda davam etdirmişdir. Təhsilini İranda tamamladıqdan sonra Dərsəadətə (İstanbula) gedərək, Seyyid Əlizadəyə müavin, daha sonra isə İzniqdə müdərrisliyə təyin olunmuş və 942/1535-ci ildə elə orada da vəfat etmişdir. O bir çox əsərlər yazmışdır:

جالب السرور وسالب الغرور في المحاضرات "Calib əs-surur va salib əl-ğurur fil-muhadarat" adlı kitabı, Cəlaləddin Dəvvaninin "İsbət əl-vacib" əsərinə "Şərh risalət isbət əl-vacib lil-Dəvvani" شرح رسالة إثبات الواحب للدوانى, böyük təfsir alimi Beydavinin "Ənvarut-Tənzil va Əsrarut-Tənvil" adlı əsərinə "Təliqat alə əl-Kəşaf va təfsir əl-Beydavi" adlı təliqatı تعليقات على الكشاف وتفسير البيضاوى, XII əsrdə Buxarada yaşamış fiqh alimi Məhəmməd Hənəfi əl-Marqinanini "əl-Hidayə" əsərinə "ət-Təlvih əl-Hidayə" التلويح الهداية, XIII əsr Hənəfi fiqh alimi Sədr əş-Şəriə əl-Əvvəlin "Viqayə ər-Rivayə fi-məsaili əl-Hidayə" əsərinə "Şərh əl-Viqayə li-Sədr əş-Şəriə" شرح الوقاية لصدر الشريعة adlı şərhi və Ədudəddin Əbdürrəhman bin Əhməd əs-Siddiqi əl-İcinin "Ədəb əl-bəhs" əsərinə, " Şərh ədəb əl-bəhs" شرح آداب البحث (3,III.s.601; 8,II.s.236).

Məhəmməd Hənəfi Qarabağı Təbrizi (942/1535) XIV əsrdə yaşamış Ədudəddin əl-İcinin (1281-1355) polemikanın aparılması üsullarına həsr etdiyi "Ədəbu-l-bəhs" əsərinə mükəmməl bir şərh yazmış və onu "Şərh ədəb əl-bəhs" adlandırmışdır. Qarabağinin yazdığı "Şərh ədəb əl-bəhs" əsəri bəzi mənbələrdə "əl-Hənəfiyyə" adı ilə də məşhur olmuş və Şərqdə böyük şöhrət qazanmışdır.

Bu əsərdən XX yüzilliyin əvvəllərinə qədər mədrəsələrdə ritorikaya dair bir tədris vəsaiti kimi geniş surətdə istifadə olunmuşdur. Məhəmməd Qarabağı Təbrizinin (942/1535) "Şərh ədəb əl-bəhs" əsəri Azərbaycanda da geniş şəkildə yayılmlışdır. Hal-hazırda AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda Məhəmməd Qarabağı Təbrizinin (942/1535) "Şərh ədəb əl-bəhs" əsərinin 100-dən artıq əlyazma nüsxəsi mühafizə olunur. Həmçinin bu əsərin dünyanın bir çox kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinələrində nüsxələri mühafizə olunur. Şərq əlyazmaları kataloqlarında bu nüsxələr haqqında məlumatlar bəzən geniş, bəzən də qısa şəkildə verilmişdir. Araşdırmamız nəticəsində Türkiyənin "Adana İl Halk Kütübhanasi və muzeyi"ndə əsərin XVI-XVII əsrlərdə köçürülmüş 9, İranın "Mərəşi kitabxanası"nda 4, Yəmənin "əl-Əhqaf" kitabxanasında 3, Özbəkstan Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun kitabxanasında XVII əsrdə köçürülmüş bir, Tiflisidə "Kekelidze" adına Əlyazmalar İnstitutuda XVIII-XIX əsrlərdə köçürülmüş 9, Sankt Peterburqda Şərqşünaslıq İnstitututunda XVI-XIX əsrlərdə köçürülmüş 25, Belqradda, Sarayevo Kitabxanasınında XVI-XIX əsrlərdə köçürülmüş 2, Almaniyanın Berlin kitabxanasında XVI-XVIII əsrlərdə köçürülmüş 2 nüsxələri mühafizə olunduğunu müəyyənləşdirmişik (14.,s.30-32;10,s.5296-5297). Mərhum professor Zakir Məmmədov "Azərbaycn fəlsəfəsi tarixi" kitabında verdiyi məlumata görə Məhəmməd Qarabağinin bu şərhinin əski çap nüsxəsi 1907-ci ildə Temirxan şurada çapdan çıxmışdır (15,s.276).

Məhəmməd Qarabağinin bu şərhinə bir sıra Şərq alimləri haşiyələr yazmışlar. Həmin haşiyələrdən biri də Azərbaycan alimi Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbili Mir Əbilfəth Məhəmməd bin Əmin əl-Səidi əl-Ərdəbiliyə (875/1470) məxsusdur. XV əsrdə yaşamış Mir Əbul-Fəth Ərdəbili kəlam, ilahiyatçı və riyaziyyatçılardan idi. Türk riyaziyyatçı və astronom Səlahəddin Musa Qazizadə Ruminin tələbəsi olmuşdu. O, bir sıra əsərlərin müəllifidir: "Haşiyə alə Şərhir-Risalətil-Adudiyyə fi Adabil-Bəhs", "Haşiyə alə Şərhil işkalat-Təsis fil-Həndəsə", "Haşiyə alə Kuçək", "Risalə fi Məqulatil-Əşr", "Haşiyə alə Şərhi Təbrizi", "Haşiyə alə Qısmul Məntiq" (3, III.s. 142; 8, II.s. 207).

Muhəmməd əs-Səidi Ərdəbili, Qazizadə Rumi Şəmsəddin Muhəmməd ibn Əşrəf əs-Səmərqəndinin həndəsəyə aid olan "Əşkalu Təsis fil-Həndəsə" adlı əsərinə şərh yazmış, Mir Əbul-Fəth Ərdəbili isə bu şərhə haşiyə yazmışdır. Məhyəddin Məhəmməd Qarabağinin "Şərh ədəb əl-Bəhs əl-İci" adlı şərhinə, Mir Əbul-Fəth Ərdəbili haşiyə yazmış və onu "Haşiyə alə şərh ədəb əl-Bəhs əl-İci" adlandırmışdır. Bəzi mənbələrdə əsərin adı "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Ədudiyyə fi Adabil-Bəhs" kimi də verilir (16,s.806-607). AMEA Əlyazmalar İnstitutunda "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Ədudiyyə fi Adabil-Bəhs" əsərinin XVI-XIX əsrlərdə köçürülmüş 30-a qədər nüsxəsini aşkarlamışıq (4, I, s.82-89). Bu əsərin iki əlyazma nüsxəsi mətnşünas alim

Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadənin kolleksiyasında A-100, B-6713 şifri altında mühafizə olunur (17, s.139-140).

Həmçinin bu abidənin bir çox kitabxana, muzey və əlyazmalar xəzinələrində nüsxələri mövcuddur, xüsusən də Türkiyənin kitabxanalarında.

AMEA Əlyazmalar İnstitutunda "Haşiyə ələ Şərhir-Risalətil-Adudiyyə fi Adabil-Bəhs" əsərinin ən qədim nüsxəsi B-8674 şifrili əlyazmasıdır. Əlyazma məcmuənin 97b-121b vərəqlərini əhatə edir. Həmin əsər katib Hidayət bin Məhəmməd bin Can bin Əhməd tərəfindən 1056/1646-cı ildə köçürülmüşdür.

Nəticə: Orta əsrdə yaşamış Abdurrəhman bin Əhməd bin Abdulğaffar bin Əhməd əl-İci əş-Şirazi əş-Şafiinin həyatı haqqında məlumat vermişik. "Ədəb əl-bəhs" əsərinin dünya kitabxanalarında, AMEA Əlyazmalar İnstitututunda, saxlanan nüsxələri və onlara şərh yazan əs-Seyyid əş-Şərif Əli bin Məhəmməd əl-Curcani (740-816/1339-1413), Usaməddin Əbulxeyr Əhməd bin Mustafa bin Taşköprüzadə (901-968/1494-1560), əs-Suğuri Əbu əl-Hac Abdurrəhman, Mövlanə Şah Hüseyn, İbrahim Məhəmməd əl-Əsfərani, Mövlanə Əməd Cindi, əl-Fazil Əbdül əl-Əli İbn Məhəmməd əl-Bərcəndi, Məhəmməd Baqir, azərbaycnlı alimlərdən Məhəmməd Hənəfi Qarabağı Təbrizi (942/1535), Məhyəddin Məhəmməd bin Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Bərdəi ət-Təbrizi əl-Hənəfi (927/1521), Mir Əbi-l-Fəth Ərdəbilinin (875/1470) həyatı, yaradıcılıqları, yazdıqları şərh və haşiyələrdən söhbət açmışıq.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ahmet Ateş İci Adudüddin.İA V/2.İstanbul.

2. Ahmet Özel Hanefi Fıkıh Alimleri, Ankara, 1990.

3. عمر رضا كحاله، معجم المولفين ١-٤، بيروت، الجزء الثالث، ٩٥٠ص، الجزء الرابع ٥٨١.

4. Каталог арабских рукописей. Академия Наук Азербайджанской ССР Республиканский рукописный фонд. Том 1. Баку, «Элм», 1984.

5. Семенова А.А. Собрание восточных рукописей Академии Наук Узбекской ССР, под редакцией и при участии проф.А.А.Семенова. I-XXX, Ташкент, 1952-1967.

6. حاجى خليفة و بكاتب چلبى كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون، جلد ١-٢، الجلد الاول، ٤٨+٩٣٨، الجلد الثانى، ٢٠٥٦ص. استنبول ١٩٤١-١٩٤٣.

7. Əski çap kitabları kataloqu III cild, ərəbdilli kitablar.Tərtib edən və ön sözün müəllifi Kamandar Şərifli. "Nurlan" Bakı – 2010.

8. اسماعيل پاشا البغدادى، هداية العارفين، استانبول، ١٩٥١، الجلد الاول، ٨٤٠ص، الجلد الثانى، ١١٦+٥٧٤، ١٩٥٥

9.Каталог Арабских рукописей Института Рукописей имени К.С.Кекелидза, Издательство Мецни-ереба, Тбилиси 1978.

10. Ahlwardt W. Verzeichniss der Arabischen handschriften der Königlichen bibliothek zu Berlin, I-X, Berlin, 1887-1899.

11. محطوطات مكتبة

كوپريلى'استنبول'٣ج'١٤٠١ه/١٩٨١م

12.www.ehlitevhid.com/kitab/Azəri-Alimleri.pdf Nəsirov

13. Şəmsəddin Sami. Qamus əl-əlam. V, İstanbul, 1316.

14. Şirinova R. "Məhəmməd Qarabağı və onun "Şərh ədəbil-bəhs"əsərinin dünya əlyazmaları xəzinəsində nüsxələri". AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu "Azərbaycan əlyazmaları dünya kitabxanalarında" mövzusunda II Beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın materialları 2017-ci il.

15.Məmmədov Zakir.Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı – İrşad -1994

16.Rieu, Charles. Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum, Reprint, Osnabrück, 1978.

17. Şərifli K. Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadə Kitabxanasının Kataloqu. Ic. Bakı, Nurlan, 2009.

SUMMARY

Shirinova Rubaba Bahadir
İnstitute of Manuscripts named
after Muhammad Fuzuli NANA
Ph.D in Philosophy, Associate Professor

Adab al-Bahs and comments on it

Ahmad al-Iji al-Shirazi, who lived in the Middle Ages, was a scholar of theology, method and language. He was born in 680/1281 in Ijida near Shiraz. He was highly educated and wrote many works: "ar-Risala al-Adudiyya fi al-wadiyya ","" al-Muwaqif fi elm al-kalam ","" Risala fi elm al-akhlaq","" Taliqat li tafsir al-Jurjanil il-Muwaqif fi elm al-kalam", "Adabbarakh al-Aduddiyya" and others.

In his Hafiz Divan, Hafiz Shirazi called him one of the five most important personalities of the Persian region, "the king of kings of the land of knowledge." Adab al-Bahs, which is devoted to the methods of polemics, was published in bibliographic sources as Al-

AdabulAdudiyya, Ar-Risala al-Adudiyya, Ar-Risala fi adab al-Bahs, Risala al- -Munazarawa al-Khilaf",“ Adabultalaq al-adudiyya ”p. are given by names. Dozens of commentaries, margins and taliqs have been written on this work, which has been taught and memorized in madrassas for many years. 1494-1560), as-Suguri Abu al-Haj Abdurrahman, Mawlana Shah Hussein, Ibrahim Muhammad al-Asfarani, Mawlana Ahmad Jindi, al-Fazil Abdul al-Ali Ibn Muhammad al-Barjandi, Muhammad Baqir and others. an example can be given. Adab al-Bahs attracted the attention of Azerbaijani scholars, including Muhammad Hanafi Garabaghi Tabrizi (942/1535), Mahyaddin Muhammad bin Muhammad bin Muhammad al-Bardai al-Tabrizi al-Hanafi (927/1521), Mir Abi- l-FathArdabili Mir Abilfath Muhammad bin Amin Al-Saidi Al-Ardabili (875/1470) wrote a border.

Until the beginning of the twentieth century, Adab al-Bahs was taught not only in Azerbaijan, but also in a number of countries in the Middle East. Dozens of copies of this monument are preserved in many libraries, museums and manuscripts around the world. Also, about 20 manuscripts and one old printed copies of the work copied in the XVII-XVIII centuries are preserved in the treasury of the Institute of Manuscripts named after Mohammad Fuzuli of ANAS.

The oldest copy of Adab al-Bahs is preserved in the treasury of the Institute of Manuscripts under the code B-733. This work covers page 156b of the manuscript collection and was copied by the secretary Nukhavi in 1265/1849.

Keywords: Hafiz Shirazi, risala, Adab al-Bahs, Garabaghi

TOURISM SAFETY AND SECURITY IN ELMINA-CAPE COAST-KAKUM DESTINATION AREA IN GHANA

Dr. Nicholas IMBEAH
Department of Tourism Management, Takoradi Technical University, Ghana

ABSTRACT

Many developing countries like Ghana are expanding their tourism industry to take advantage of the fast-growing global tourism. Tourism in Ghana has become a major socio-economic activity among many livelihoods. This drive for tourism promotion has placed a high demand on tourists' safety and its sustainability in the world economy. The paper is a case study of two historical heritage sites and one ecological heritage site in Ghana: Elmina-Cape Coast destination area. These sites are the most visited resorts patronised by international tourists and have thus become iconic of Ghanaian tourism resources.

The purpose of the study is to examine tourists' perception of safety and ascertain if tourists would recommend the destination to other potential tourists. Purposive sampling technique and questionnaires were used. Most of the respondents rated their overall perception of tourists' safety at the destination as safe. However, it was observed that safety installations in these facilities were either not working or non-existent and there was no supervision, evaluation or repairs of these installations. It is recommended that a team of tourism experts should be formed as a supervisory body to monitor the tourists' safety and security in this destination. The study proposes that the Ghana Tourism Authority (GTA) must draft strategies and policies to curtail unsafe conditions in tourist destinations. Tourism stakeholders can also be persuaded to adopt and maintain surveillance technology like CCTV cameras and run safety training for destination workers.

Key words: safety, tourism promotion, destination, Elmina-Cape Coast-Kakum, destination

TRANSMEDYA HİKAYECİLİĞİ BAĞLAMINDA KÜLTÜREL MİRAS YAPITLARININ ANALİZİ: KIZ KULESİ ÖRNEĞİ

ANALYSIS OF CULTURAL HERITAGE WORKS IN THE CONTEXT OF TRANSMEDIA STORYTELLING: THE CASE OF MAIDEN'S TOWER

Dr. Öğr. Üyesi Dilbar GULİYEVA
Gelişim Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Ziyad GULİYEV
Nişantaşı Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim Tasarımı Bölümü

ÖZET

Tarihi kültürel yapıların kendine özgü hikayesi bulunmaktadır ve bu hikayeler tarihin farklı dönemlerinde farklı şekillerde aktarılması ile daha da ilginçleşmiş, çekiciliği artmıştır. Toplumun kültürel belleğinde önemli işleve sahip olan bu yapıtlar zamanla belirli bir temsil işlevi görmektedir. Özellikle de turizm sanayisinin gelişmesi ve turistlerin tarihi, kültürel yapıtlarla ilgilenmesi bu mekanları daha cazip kılmıştır

Yeni medya teknolojilerinin gelişmesi ile kültürel yapıtlarla ilgili hikayelerin anlatıldığı ortamlar çoğalmıştır. İmaj inşa etmek ve algı oluşturmak için yaratıcı yaklaşımlar gelişmiştir. İletişim kuramcısı Henry Jenkins'in 'transmedia storytelling' kavramından yola çıkarak analiz ettiğimiz 'Kız Kulesi' yapıtı bu anlamda önemlidir. 'Kız Kulesi' kültürel bir envanter olarak, turistlerin ilgi odağındaki bir destinasyon niteliği taşımaktadır.

Transmedya hikayeciliği temel alınarak, doküman incelenmesi ve anlatı tiplerinde 'Kız Kulesi'nin bir karakter olarak işlevi tespit edilmiştir. Araştırma oluşturulmuş iki hipotezi temel almaktadır: Kız Kulesi bir anlatının karakteri olarak var olmaktadır. Anlatı biçimleri değiştikçe bu karakter de anlatı biçiminin olanaklarına göre değişmekte, yeni boyut ve anlam kazanmaktadır. İkinci hipotezimiz ise transmedia hikayeciliğinin turistik pazarlamaya etkilerini 'Kız Kulesi'nin farklı anlatı biçimlerine yayılan konusuyla örneklendirmektir.

Yaptığımız doküman analizi sonucu elde ettiğimiz verilere göre 'Kız Kulesi' imgesinin resimde, edebiyatta, sinemada daha sanatsal ve estetik bir fonksiyon taşıdığı görülmektedir. 'Kız Kulesi'nin yeni medyada daha çok turistik bir mekan olarak algılandığı görülmektedir. Bu da aynı imgenin transmedia anlatı evreni içerisinde kazandığı farklı boyutları analiz etmek açısından değerli ve özgündür.

Anahtar Kelimeler: Transmedya Hikayeciliği, İmaj, destinasyon, anlatı

ABSTRACT

Historical cultural structures have their own stories, and these stories have become more interesting and attracted by being transferred in different ways in various periods of history. These works, which have an important function in the cultural memory of the society, serve a certain representation function over time. Especially, the development of the tourism industry and the interest of tourists in historical and cultural artifacts made these places a much more attractive.

With the development of new media technologies, the environments where stories about cultural works are told have increased. Creative approaches have been developed to build image and create perception. The "Maiden's Tower" work, which we analyzed based on the concept of "transmedia storytelling" by the communication theorist Henry Jenkins, is important in this sense. As a cultural inventory, "Maiden's Tower" is a destination of interest for tourists.

Based on the Transmedia storytelling, document analysis and the function of the "Maiden's Tower" as a character in narrative types has been determined. The research is based on two established hypotheses: The Maiden's Tower exists as a narrative character. As the narrative forms change, this character also changes according to the possibilities of the narrative form and gains a new dimension and meaning. Our second hypothesis is to exemplify the effects of transmedia storytelling on touristic marketing with the theme of the "Maiden's Tower" spreading to different narrative forms.

Consequently, analysis of the document we made, it is seen that the image of 'Maiden's Tower' has a more artistic and aesthetic function in painting, literature and cinema. It is seen that the 'Maiden's Tower' is perceived a much more as a touristic place in new media. This is valuable and unique in analyzing the different dimensions that the same image has acquired within the transmedia narrative universe.

Key Words: transmedia storytelling, narrative, image, destination

KONAKLAMA İŞLETMESİ MÜŞTERİLERİNİN DİNİ TUTUMLARININ HELAL ÜRÜN İLE İLGİLİ TUTUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF RELIGIOUS ATTITUDES OF HOSPITALITY BUSINESS CUSTOMERS ON ATTITUDES RELATED TO HALAL PRODUCT

Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÜMÜŞ

Dr.Öğr.Üyesi İsmail GÜMÜŞ, SUBÜ Sakarya MYO/ Muhasebe ve Vergi Uygulamaları (Sorumlu Yazar)

Osman ÖZBAY

Yüksek Lisans Öğrencisi, SUBÜ Turizm İşletmeciliği Bölümü
ORCID NU:0000-0001-7042-3672

ÖZET

Müslüman nüfusunun dünya nüfusu içerisinde önemli bir orana sahip olması nedeniyle Müslümanların dini tutumlarından ileri gelen çeşitli gereksinimlerinin her alanda giderek daha fazla dikkate alındığı görülmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada Konaklama işletmeleri müşterilerinin dini tutumlarının helal ürün ile ilgili algılama, tutum ve beklentileri üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Kocaeli ilinde yaşayan ve son bir yıl içerisinde herhangi bir konaklama işletmesinden (otel, motel, tatil köyü vb.) hizmet almış 370 kişiye kişisel bilgi formu, "Dini Tutum Ölçeği" ve "Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği"nden oluşan bir anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 24.0 istatistik programı ile analiz edilmiştir.

Çalışma sonucunda katılımcıların helal ürünlere yönelik bilgileri sırasıyla en çok din adamlarının tavsiyeleriyle, internet aracılığı ile broşürler, gazete reklamları ve radyo reklamlarından öğrenerek almayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların helal ürünlerde özellikle hile ve aldatmaya karşı duyarlı oldukları ve helal ürünlerin garanti belgesi olması nedeniyle helal sertifikalarına önem verdiği gözlenmiştir. Dini tutumun helal ürünleri satın almada hediye ürün ve fiyatın rolüne dair tutumlar üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan dini tutumun helal ürünlerde organiklik ve hedef kitle algılaması üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Dini tutumun helal ürünleri satın almada perakendeci tercihi üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca katılımcıların dini tutumları ve helal ürünler hakkındaki algılama, tutum ve beklentilerin cinsiyet, yaş, çocuk sahibi olma, medeni durum, gelir durumu, eğitim durumu ve mesleğe göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tutum, helal ürün, konaklama işletmeleri, helal turizm.

THE EFFECT OF RELIGIOUS ATTITUDES OF HOSPITALITY BUSINESS CUSTOMERS ON ATTITUDES RELATED TO HALAL PRODUCT

SUMMARY

Having a significant proportion of the Muslim population in the world, it is seen that various needs of Muslims arising from their religious attitudes are increasingly taken into account in every field. In this context, in this study, it is aimed to examine the effect of the religious attitudes of the customers of accommodation businesses on their perceptions, attitudes and expectations regarding halal products. In this context, a questionnaire consists of personal

information form, "Religious Attitude Scale" and "Perception, Attitude and Expectations Scale About Halal Products", was applied to 370 people living in Kocaeli province and received service from any accommodation business (hotel, motel, holiday village, etc.) in the last year. SPSS 24.0 statistics program was used in the analysis of the research data

As a result of the study, it was determined that the participants preferred to get information about halal products mostly by learning from the recommendations of the clergy, via the internet, from brochures, newspaper advertisements and radio advertisements, respectively. It has been observed that the participants are particularly sensitive to cheating and deception in halal products and attach importance to halal certificates because halal products are guaranteed by these certificates. It has been found that the religious attitude has a positive effect on attitudes regarding the role of gifts and price in purchasing halal products. On the other hand, it has been determined that religious attitude has a positive effect on organicity and target audience perception in halal products. It has been found that religious attitude has a positive effect on retailer preference in purchasing halal products.

In addition, it was found that the religious attitudes of the participants and their perceptions, attitudes and expectations about halal products differ according to gender, age, having children, marital status, income level, educational status and profession.

Keywords: Attitude, halal product, hospitality businesses, halal tourism.

1. Giriş

Dünyada Müslüman nüfusunun kayda değer bir orana sahip olması Müslümanların dini tutumlarından ileri gelen çeşitli gereksinimlerinin her alanda giderek daha fazla dikkate alındığı görülmektedir. Bu bağlamda Müslümanların bilhassa helal ürünlere yönelik algı, tutum ve beklentilerinin bilhassa pazarlama alanında giderek daha fazla önem verildiği gözlenmektedir. Bu kapsamda gıda ürünleri için sertifikasyona gidildiği, konaklama işletmelerinde için helal konseptli otellerin hizmet verdiği ve finans kurumlarının İslami kurallara göre hizmetler sunduğu görülebilmektedir. Bu bağlamda bu alanda bireylerin dini tutumlarının helal ürünlere yönelik algı, tutum ve beklentilerinin incelenmesi önemli bir araştırma alanı olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada Konaklama işletmeleri müşterilerinin dini tutumlarının helal ürün ile ilgili algılama, tutum ve beklentileri üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Dini Tutum Kavramı

Kültürel bir yön olarak, dinin toplumun değeri, gelenekleri ve tutumu üzerinde büyük bir etkisi vardır; ayrıca tüketicilerin yaşam tarzını ve davranışını da etkileyebilir (Delener, 1994; Mokhlis, 2008). Dine kişisel bağlılık, insan hayatına kayda değer düzeyde etki eden yaşam ilkelerinin göstergelerinden biridir (Schwartz, 1992). Dini bağlılık veya yaygın olarak dindarlık olarak bilinen, bir kimlik sembolü olarak tutulan, uygulanan ve hareket eden belirli değerlere veya hedeflere yönelik inanç düzeyidir (Mokhlis, 2008). Dindarlık, birkaç on yıldır sosyal bilimcilerin ilgisini çeken karmaşık bir kavramdır (Menayes, 2016). Dindarlık aynı zamanda her bir bireyin içinde yerleşik olan insan değerlerini temsil eder ve pazarlamacılar için uzun vadeli, gözlemlenebilir ve pragmatik olarak değerli olma eğilimindedir (Khraim, 2010). Johnson vd. (2001), dindarlığı kişinin dinine bağlılığının derecesi ve dinin kişinin tutum ve davranışına nasıl yansıdığı olarak tanımlamıştır.

Tutum teorisinin arkasındaki varsayım, tutumun davranışı öngörmesidir. Örneğin, bir bireyin dine karşı tutumu biliniyorsa, davranışı bu bilgiden tahmin edilebilir. Bununla birlikte, araştırmalar, tutumların davranışta nispeten küçük bir varyans öngördüğünü göstermektedir. Dine karşı tutumları inceleyen araştırmalar, dine karşı olumlu tutum ile Pazar günü kiliseye gitmek arasında yalnızca orta düzeyde bir bağlantı olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla,

davranışı belirlemede dış faktörlerin rolü içsel tutumlardan daha güçlü bulunmuştur. Diğer bir deyişle, bireyler çevrelerindeki diğer insanlardan etkilendiklerinde gerçek tutumlarını gizleyebilirler (Myers 1990).

Ek olarak, araştırma sonuçları, genel bir tutum nesnesine (örneğin genel olarak din) yönelik tutumun, bu tutum nesnesinin daha spesifik (örneğin, namaz) davranışını büyük ölçüde öngörmediğini göstermektedir (Myers 1990). Myers, bir tutumun davranışı tahmin edebilmesi için üç koşulun yerine getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu koşullar aşağıda ifade edilmiştir:

i. Dış faktörlerin tutum ve davranışları ifade etme üzerindeki etkilerini azaltmak,

ii. Tutumu belirli bir düzeyde gözlemlenen davranışla ilişkilendirmek ve

iii. Davranışı tahmin eden tutumun belirginliğinin gözlemektir.

Ancak Francis (2009), dindarlığı ölçmede tutum yaklaşımının diğerlerinden daha iyi olduğunu savunmaktadır. İlahiyatçılar ve sosyal bilimciler arasında kullanılan dinin dört ana boyutu olduğunu (bağlılık, inanç, uygulama ve tutumlar) savunmuştur. Kişinin belirli bir dini geleneğe ait olduğunu veya onunla özdeşleştiğini gösteren dini bağlılığın, kişinin dini inancının veya uygulamasının güvenilir bir göstergesi olmayabileceğini öne sürmüştür. Buna karşılık, dinin bilişsel bileşeninden oluşan inanç boyutunun ilahiyatçılar ve sosyal bilimciler tarafından farklı şekilde kavranabileceğini ve bu inancın liberal inançlar gibi diğer türleri göz ardı eden muhafazakar inanç olarak anlaşılabileceğini savunmuştur. Son olarak Francis (2009), yalnızca dindarlığın göstergesi olarak dini uygulamayı seçmenin de riskli olduğunu ileri sürmüş, sadece kamusal uygulama özel uygulamadan farklı olduğu için değil, aynı zamanda bir dizi sosyal ve kişisel kısıtlamanın bu tür uygulamaları teşvik edebileceği veya engelleyebileceği için risk bulunduğunu ifade etmiştir.

Müslüman'ın dindarlığını ölçmek için Achour ve diğerleri (2013) iki boyuta ayrılmış 11 gösterge önermiştir. Birinci boyut, inanç ve ibadetle ilgili Müslüman yaşamında dinin değerine olan inanç, zorlukların Tanrı'nın bir sınavı olduğu inancı ve dua ederek yaşam olaylarıyla başa çıkma dahil 8 maddeden oluşan inanç ve ibadettir. İkinci boyut ise, kavramla ilgili üç maddeyi içeren namaz ibadeti ve aynı zamanda doyuma ulaşma, mutluluk, stresi azaltma gibi namazın etkileri ile ilgilidir. Diğer taraftan helal gıdalara karşı tutumun da dindarlığın bir göstergesi olduğunu ifade edildiği de görülmektedir (Kordnaeij vd., 2013; Salman ve Siddiqui, 2011).

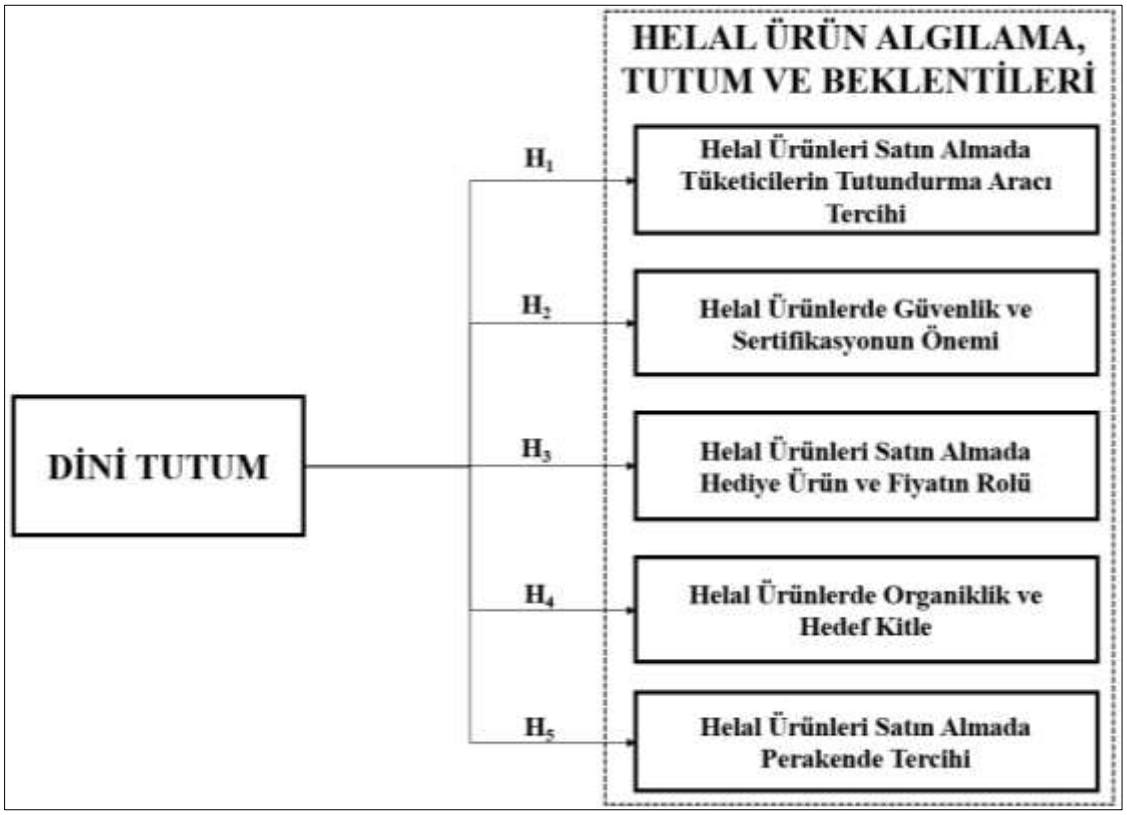
3. Helal Ürünlere Yönelik Dini Tutuma Yönelik Araştırmalar

Wan-Hassan ve Awang (2009), Yeni Zelanda'da işletilen restoranların helal gıda ile ilgili idari ve tanıtım çalışmalarını incelemiştir. Sonuç olarak, sonuçlar, restoranların çoğunun Müslüman turist pazarının kendileri için önemli olmadığından bahsettiğini göstermiştir. Ayrıca bu restoranlar helal ürünlerin tanıtımını yapmak istemediği ve bu yiyecek ve içecek işletmeleri mekanların hemen dışında bu yönde herhangi bir tabela koymak istemediği tespit edilmiştir. Hacıoğlu ve diğerleri (2015) yerli turistlerin Afyon'daki helal termal otellere yönelik tutumlarını incelemiştir. Sonuçlar helal termal otelleri tercih eden yerli turistlerin otellere yönelik olarak olumlu bir tavır sergilediğini göstermiştir. Araştırmaya göre bu tür turistler yiyecek ve içeceğe öncelikli önem verdiği tespit edilmiştir. Tatil köylerinin çoğu yemeklerde domuz eti kullandığı ve bu yüzden Müslüman turistler helal sertifikalı ürünler sunan işletmeleri tercih ettiği gözlenmiştir. Yazıt ve diğerleri (2017) helal ürünlere yönelik algıları restoranlar kapsamında incelemiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucunda katılımcıların helal gıdaya yönelik algılarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bahse konu algı düzeylerinin katılımcıların cinsiyet, medeni durumları ve mesleklerine göre farklılaşmadığı ve fakat eğitim düzeyine, yaşa ve gelir düzeyine bağlı olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır. Sormaz ve diğerleri (2017) helal otelleri ziyaret eden bireylerin burada sunulan helal gıdalara yönelik beklentileri ve memnuniyet düzeylerini araştırmıştır. Çalışma sonucunda katılımcıların

helal otellerdeki yiyecek ve içecek hizmetlerine yönelik beklentilerinin şehir ya da sahil otellerdeki hizmetlerden farklılık göstermediği ancak sunulan hizmetlerin helal koşullarını tam anlamıyla karşılaması gerektiği tespit edilmiştir. Rahman ve diğerleri (2019) marka değeri ve beklenti teyit teorisine dayanarak Müslüman turistlerin deneyimlerinin belirlenmesinde memnuniyeti etkileyen helal ürün ve hizmetlerin marka algısını incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda turistlerin memnuniyetinin marka imajına ve marka bilinirliğine bağlı olduğu tespit edilmiş, dini tutumun ise ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Çalışma aynı zamanda turistin tutumunun yalnızca marka bilinirliği ve memnuniyeti arasında bir aracı rolü olduğunu tespit etmiştir. Akyurt (2020) dindar turistlerin helal konseptli otellere yönelik seçim kriterleri incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda araştırmacı tarafından olanların İslami kurallara (Kuran, kıble, seccade) göre dizayn edilmiş olması, yalnızca alkolsüz içecekler bulunması, Helal Gıda Sertifikasının olması, Müslüman çalışanların hizmet sunması ve kadın ve erkeklere ayrı katlar tahsis edilmesi, kadın-erkek ayrı havuzların bulunması, İslami kurallara uygun olacak şekilde rekreasyon faaliyetlerinin sağlanması, İslami kurallara uygun yönetim tarzının benimsenmesi, muhafazakar televizyon yayınlarının sunulması ve tahsis edilmiş bir mescidin olması gibi kriterlerin öne çıktığı tespit edilmiştir.

4. Yöntem

Konaklama işletmeleri müşterilerinin dini tutumlarının helal ürün ile ilgili algılama, tutum ve beklentileri üzerindeki etkisinin incelendiği bu araştırma nicel bir araştırmadır. Araştırma ilişkisel tarama modeli olarak yürütülmüştür. İlişkisel tarama modeli "iki veya daha fazla sayıdaki değişkenin arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi hedefleyen araştırma modelidir" (Karasar, 2013). İlişkisel tarama modelinde iki veya daha fazla değişkenin aralarındaki ilişki, herhangi bir müdahalede bulunulmadan incelenmektedir. (Büyüköztürk vd., 2008:37). Araştırma kapsamında tasarlanan model Şekil 1'de belirtilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modeli doğrultusunda test edilmek üzere geliştirilen hipotezler aşağıda belirtilmiştir.

H_1: Dini tutum müşterilerin helal ürünleri satın almada tutundurma aracı tercihi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_2: Dini tutum müşterilerin helal ürünlerde güvenlik ve sertifikasyon beklentisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_3: Dini tutum müşterilerin helal ürünleri satın almada hediye ürün ve fiyatın rolüne dair tutumlar üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir

H_4: Dini tutum müşterilerin helal ürünlerde organiklik ve hedef kitle algılaması üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_5: Dini tutum müşterilerin helal ürünleri satın almada perakendeci tercihi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Bu araştırmanın evreni; Kocaeli ilinde yaşayan ve son bir yıl içerisinde herhangi bir konaklama işletmesinden (otel, motel, tatil köyü vb.) hizmet almış müşterilerden oluşmaktadır. Söz konusu evrenin bütününün gözlemlenmesi hem zaman hem de maliyet kısıtları sebebiyle mümkün olmadığından, araştırmada örneklem alma yoluna gidilmiş ve tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden "Kolayda Örnekleme Yöntemi" tercih edilmiştir. Bu çerçevede araştırmanın örneklemini; kolayda örneklem yoluyla belirlenen Kocaeli ilinde yaşayan 370 konaklama müşterisi meydana getirmektedir.

Çalışma verileri araştırmacı tarafından hazırlanan anket formu aracılığıyla elde edilmiştir. Anket formu; kişisel bilgi formu, "Dini Tutum Ölçeği" ve "Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği" olmak üzere üç kısımdan meydana gelmektedir. Konaklama işletmesi müşterilerinin dini tutumlarını değerlendirmek üzere anket formunda Ok (2011) tarafından hazırlanan "Dini Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Söz konusu ölçek 4 boyutta toplam 8 adet soru içermektedir. Duygu boyutunda 1 ve 2 nu.lı maddeler, ilişki boyutunda 3 ve 4 nu.lı maddeler, biliş boyutunda 5 ve 6 nu.lı maddeler, davranış boyutunda ise 7 ve 8 nu.lı maddeler yer almaktadır. Ok (2011) çalışmasında yer alan güvenilirlik analizinde C.Alfa katsayısını ölçek geneli için 0.81, biliş boyutunda 0.70, duygu boyutunda 0.77, davranış boyutunda 0.60 ve ilişki boyutunda ise 0.73 olarak belirlemiştir. Çalışma kapsamında kullanılan bir diğer ölçek ise Dali vd. (2008) tarafından hazırlanan ve Türkçe uyarlaması Kurtoğlu ve Çiçek (2013) tarafından yapılan "Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği" dir. Söz konusu ölçek toplam 36 maddeden oluşmaktadır. Kurtoğlu ve Çiçek (2013) ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizinde Cronbach Alfa katsayısını ölçek geneli için 0.88 olarak tespit etmiştir. Bu çalışma kapsamında ölçeğin yapısal geçerliliği ile güvenilirlik analizine ilişkin hususlar bulgular bölümünde sunulmuştur.

Anket uygulaması 25 Şubat 2020-30 Haziran 2020 tarihleri arasında yürütülmüştür. Anket uygulaması öncesinde ilk olarak katılımcılara son bir yıl içerisinde herhangi bir konaklama işletmesinde (otel, motel, tatil köyü vb.) bulunup bulunmadıkları sorulmuştur. Söz konusu soruya olumlu yanıt veren katılımcılara araştırmanın hangi amaçla yapıldığı ve bilgilerinin saklı tutulacağı konusunda bilgi verilerek anket uygulaması yürütülmüştür.

Araştırma verilerinin analizinde SPSS 24.0 istatistik programından yararlanılmış ve $p<0,05$ anlamlılık düzeyi esas alınmıştır. Araştırma kapsamında aşağıda yer alan istatiksel test ve analizler uygulanmıştır:

i. Konaklama işletmesi müşterilerinin tanımlayıcı özelliklerine yönelik olarak frekans ve yüzde istatistikleri sunulmuştur.

ii. Araştırma ölçeklerinin yapısal geçerliliklerini belirlemek üzere *faktör analizi* uygulanmış, ölçüm verileri iç tutarlılığını belirlemek üzere *güvenilirlik analizi* gerçekleştirilmiştir.

iii. Dini Tutum Ölçeği ve Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeğine yönelik olarak *Tanımlayıcı İstatistikler* (min-max, ortalama ve standart sapma) sunulmuştur.

iv. Araştırma kapsamında *Fark Testleri* ile katılımcıların bireysel özelliklerine göre Dini Tutum Ölçeği ve Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği puan ortalamalarının farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Araştırmada iki grubun ortalamalarının karşılaştırması için *Bağımsız Grup t-Testi* ve üç veya daha fazla grubun ortalamalarının karşılaştırması için de *Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)* uygulanmıştır. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere uygun post-hoc testleri yapılmıştır.

v. Dini tutumun helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentiler üzerinde anlamlı etkiye sahip olup olmadığı *Basit Doğrusal Regresyon Analizler* ile test edilmiştir.

5. Bulgular

Araştırmaya katılan konaklama işletmesi müşterilerinin tanımlayıcı özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri

DEĞİŞKEN / GRUP		**n**	**%**
Cinsiyet	Kadın	158	42,7
	Erkek	212	57,3
Yaş (Yıl)	18 yaş ve altı	27	7,3
	19-29 yaş arası	121	32,7
	30-39 yaş arası	119	32,2
	40-49 yaş arası	58	15,7
	50 yaş ve üstü	45	12,2
Eğitim Durumu	İlköğretim	41	11,1
	Lise	111	30,0
	Ön lisans	55	14,9
	Lisans	129	34,9
	Lisansüstü	34	9,2
Medeni Durum	Evli	211	57,0
	Bekâr	159	43,0
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Var	192	51,9
	Yok	178	48,1
Gelir Durumu	2000 TL altı	80	21,6
	2000-2999 TL arası	102	27,6
	3000-3999 TL arası	55	14,9
	4000-4999 TL arası	74	20,0
	5000 TL ve üstü	59	15,9
Meslek	İşçi	63	17,0
	Memur	85	23,0
	Esnaf	30	8,1
	Serbest Meslek	34	9,2
	Diğer	158	42,7
Konaklama İşletmesi Kullanım Sıklığı	Yılda bir defa	257	69,5
	Yılda iki defa	78	21,1
	Yılda üç defa	19	5,1
	Yılda dört defa	16	4,3
İslami Otel veya Helal Konseptli Otel Hakkında Bilgi Sahibi Olma	Var	135	36,5
	Yok	235	63,5

Tablo 1'de bulunan verilerden de görüldüğü üzere; cinsiyete göre dağılıma bakıldığında araştırmaya katılan konaklama işletmesi müşterileri arasında % 57.3 (n=212) ile erkek müşteriler daha fazladır. Yaş gruplarına bakıldığında % 32.7 (n=121) ile 18-29 yaş ve %32.2

(n=119) ile 30-39 yaş grubundaki müşteriler öne çıkmaktadır. Eğitim durumlarına göre lisans mezunları % 34.9 (n=129) ve lise mezunları % 30.0 (n=111) çoğunluğu oluşturmaktadır. Müşteriler arsında % 57.0 (n=211) ile evli bireyler bekârlardan daha fazladır. Çocuk sahibi olma durumları açısından ise müşteriler homojen bir dağılım sergilemekte olup, çocuğu olanlar % 51.9 (n=192) düzeyindedir. Gelir durumlarına göre müşterilerin % 27.6'sı (n=102) 2000-2999 TL arasında gelire sahiptir. Mesleklerine göre esnaflar % 8.1 (n=30) ile en düşük katılıma sahip gruptur. Katılımcıların % 69.5 (n=257) ile büyük bölümü yılda bir defa konaklama işletmelerini kullanmaktadır. Son olarak konaklama işletmesi müşterilerinin % 63.5 (n=235) ile çoğunluğunun İslami otel veya helal konseptli otel hakkında bilgisi bulunmamaktadır.

Katılımcıların Dini Tutum Ölçeği ifadelerine verilen yanıtlara ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Dini Tutum Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

İFADELER	Ort.	Sdt. Sapma
1. Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım.	3,68	1,12
2. Dini etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım.	3,49	1,15
3. Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.	4,45	0,88
4. Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum.	4,32	0,96
5. Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum.*	1,26	0,73
6. Dini inancın insanlara yararından çok zararının olduğunu düşünüyorum.*	1,46	0,81
7. İnandığım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım.	3,54	1,05
8. Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.	3,58	1,10

*Ters puanlanan maddelerdir.

Tablo 2'de bulunan tanımlayıcı istatistiklerden görüldüğü üzere Dini Tutum Ölçeği ifadelerine verilen yanıtların ortalamalarından; 1,26 ortalamaya sahip 5 numaralı "Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum" ifadesi ile 1.46 ortalamaya sahip 6 numaralı "Dini inancın insanlara yararından çok zararının olduğunu düşünüyorum" ifadesinin ortalamasının nötr puan olan 3'ün altında olduğu görülmektedir. Söz konusu ifadeleri ters puanlanan maddeler olduğundan, ölçekteki tüm ifadelerin ortalamasının 3'ün üzerinde olduğu söylenebilir.

Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği ifadelerine verilen yanıtlara ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

İFADELER	Ort.	Std. Sapma
1. Helâl ürünleri gazetelerdeki reklamlar aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	1,86	1,16
2. Helâl ürünleri internet reklamları aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	2,78	1,53
3. Helal ürünleri radyo reklamları aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	1,78	1,15
4. Helâl ürünleri broşürler aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	2,29	1,31
5. Helâl ürünleri televizyon reklamları aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	2,30	1,31
6. Helâl ürünleri arkadaş-komşu-akraba tavsiyeleri aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	3,10	1,40
7. Helal ürünleri din adamlarının tavsiyeleri aracılığıyla satın almayı tercih ederim.	2,76	1,56
8. Helâl ürünleri semt pazarlarından satın almayı tercih ederim.	2,88	1,42
9. Helâl ürünleri köylü pazarlarından satın almayı tercih ederim.	2,97	1,44
10. Helâl ürünleri bakkallardan satın almayı tercih ederim.	2,58	1,27
11. Helâl ürünleri süpermarketlerden satın almayı tercih ederim.	2,76	1,32
12. Helâl ürünleri AVM (Alışveriş merkezlerinden) satın almayı tercih ederim.	2,72	1,33
13. Helâl ürünler kaliteli ürünlerdir.	3,51	1,21
14. Helâl ürünlerin tüketicilerin damak tadına uygun olduğunu düşünüyorum.	3,21	1,16
15. Organik ürünler helal ürünlerdir.	3,52	1,46

İFADELER	Ort.	Std. Sapma
16. Helâl ürünlerin ambalajları çekici olmalıdır.	3,22	1,35
17. Ambalajlı gıda ürünlerinin içinde katkı maddeleri olduğu için helal ürün olduğu şüphelidir.	3,42	1,36
18. Tüketicilerin tükettiği tüm ürünler helal ürün sertifikalı olabilir.	2,93	1,42
19. Helal sertifikalı ürünler herhangi bir hile veya aldatmaya karşı sürekli takip edilmelidir.	4,35	1,10
20. Helâl sertifikalı ürünlerde hile yapan üreticiler gerektiği gibi cezalandırılmalıdır.	4,34	1,12
21. Helâl ürünlerin garanti belgesinin olması çok önemlidir.	4,30	1,08
22. Helâl ürünlerin markası önemlidir.	3,69	1,32
23. Ülkemizde üretilen helâl ürünler mutlaka helâl ürün sertifikası almalıdır.	4,03	1,29
24. Helâl ürünleri tanıtım döneminde satın almayı tercih ederim.	2,91	1,40
25. Helâl sertifikası olan ürünlerin helâl sertifikası olmayanlara göre genellikle daha pahalı olacağını düşünüyorum.	3,51	1,16
26. Düşük fiyat düşük kalite demektir.	3,25	1,28
27. Helâl ürünleri numunesini denedikten sonra satın almayı tercih ederim.	3,61	1,33
28. Helâl yiyecek-içecek satın alırken fiyat her zaman temel belirleyicidir.	3,12	1,21
29. Helâl ürünleri, yanında bir hediyesi varsa satın almayı tercih ederim.	3,01	1,31
30. Helâl ürünleri indirimdeyken satın almayı tercih ederim.	3,37	1,24
31. Helâl ürünler ekstra hizmetle beraber sunulursa daha cazip olur.	3,46	1,24
32. Helâl ürünler süpermarketlerde satılırsa daha ucuz olur.	3,14	1,22
33. Küçük işletmeler tarafından üretilen helâl ürünlerin daha ucuz olacağını düşünüyorum.	2,78	1,20
34. Helâl ürünlerin sadece Müslümanlar için olduğunu düşünüyorum.	3,19	1,46
35. Helâl ürünlerin üretildiği ortamların temiz olduğunu düşünüyorum.	3,72	1,11
36. Helâl sertifikalı ürün bulmanın zor olduğunu düşünüyorum.	3,62	1,20

Tablo 3'de yer alan istatistikler görüldüğü üzere Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği ifadelerine verilen yanıtların ortalamalarında; en düşük ortalamaya sahip 3 ifade sırasıyla 1.78 ortalamaya sahip 3 numaralı "Helal ürünleri radyo reklamları aracılığıyla satın almayı tercih ederim", 1.86 ortalamaya sahip 1 numaralı "Helâl ürünleri gazetelerdeki reklamlar aracılığıyla satın almayı tercih ederim", 2.29 ortalamaya sahip 4 numaralı "Helâl ürünleri broşürler aracılığıyla satın almayı tercih ederim" ifadesine ait olup, söz konusu ifadelerin tamamı tutundurma aracı tercihlerine yöneliktir. En yüksek ortalamaya sahip 3 ifade sırasıyla 4.35 ortalamaya sahip 19 numaralı "Helal sertifikalı ürünler herhangi bir hile veya aldatmaya karşı sürekli takip edilmelidir", 4.34 ortalamaya sahip 20 numaralı "Helâl sertifikalı ürünlerde hile yapan üreticiler gerektiği gibi cezalandırılmalıdır" ve 4.30 ortalamaya sahip 21 numaralı "Helâl ürünlerin garanti belgesinin olması çok önemlidir" ifadesine ait olup, belirtilen ifadelerin tamamı helal ürünlerde güvenlik ve sertifikasyonun önemine yöneliktir.

Araştırma kapsamında veri toplamak üzere kullanılan "Dini Tutum Ölçeği" ile "Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği" nin yapısal geçerliliğini belirlemek üzere faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi; birbirleri ile ilişkili olan çok sayıdaki değişkenden, az sayıda, birbirlerinden bağımsız ve anlamlı faktörler elde etmek maksadıyla kullanılan istatistiksel bir tekniktir (Kleinbaum vd., 1998:601). Faktör analizlerinde "Temel Bileşenler Analizi" yöntemi ile "Varimax" döndürme tekniği kullanılmıştır.

Dini Tutum Ölçeğine uygulanan faktör analizi kapsamında öncelikle veri setinin faktör analizine uygunluğu KMO, değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde ilişkinin olup olmadığı ise Barlett testi ile kontrol edilmiştir. Yapılan analizde KMO değeri 0,852 olarak belirlenmiştir. Bu değerin 0,50'den yüksek olması örneklem sayısının uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca Barlettt Testi'nin sonucunun anlamlı olması (X^2=2006,620; p<0,05) değişkenler arasında yeterli düzeyde korelasyon olduğunu belirtmektedir. KMO ve Barlett test sonuçları bağlamında veri setinin faktör analizi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Faktör analizinde müteakiben ölçek maddelerinin ortak varyans değerleri

incelenmiş, birden fazla faktöre yüklenen ve birbirlerine 0.100'den daha yakın değer aldığı görülen binişik madde olup olmadığı ile faktör yükü 0,30'dan düşük madde olup olmadığı kontrol edilmiştir. Faktör sayısının belirlenmesinde ise; özdeğerlerin 1'den büyük olması, açıklanan toplam varyans oranları ve çizgi grafiği ölçütleri dikkate alınmıştır.

Yapılan analizde ölçek maddelerinin tamamının ortak varyans değerlerinin yeterli düzeyde olduğu görülerek tüm maddelerin analiz kapsamında yer alabileceği değerlendirilmiştir. Faktör analizi sonucunda ölçek maddelerinin tamamının özdeğeri 1'den büyük tek faktör altında toplandığı ve düşük faktör yüküne sahip madde bulunmadığı belirlenmiştir. Söz konusu faktörün açıkladığı toplam varyans oranının ise % 61,12 olduğu ve faktör analizi için gerekli % 60 düzeyinin üzerinde olduğu (Hair vd., 2014) görülmektedir. Çizgi plotunda yapılan incelemede de toplam varyansla ulaşılan sonuç ile uyumlu olarak grafikte eğimin kaybolmaya başladığı noktaya istinaden ölçeğin yine tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu saptanmıştır. Belirtilen hususlar ışığında ölçeğin tek faktörlü bir yapı gösterdiği değerlendirilmiştir. Dini Tutum Ölçeği faktör analizi sonucu Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 5.4: Dini Tutum Ölçeği Faktör Analizi Sonucu

MADDELER	FAKTÖR YÜKÜ	ÖZDEĞER	TOPLAM VARYANS (%)
Madde 4	0,861	4,890	61,12
Madde 3	0,848		
Madde 1	0,823		
Madde 2	0,799		
Madde 8	0,786		
Madde 7	0,783		
Madde 6	0,675		
Madde 5	0,655		

Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeğine uygulanan faktör analizi kapsamında öncelikle veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığı KMO değeri, ölçek maddeleri arasında faktör analizi yapılması için yeterli düzeyde ilişki bulunup bulunmadığı ise Barlett testi ile kontrol edilmiştir. Gerçekleştirilen faktör analizinde KMO değeri 0,826 olarak tespit edilmiş olup, söz konusu değerin 0,50'den fazla olması örneklem sayısının uygun olduğunu belirtmektedir. Barlettt Testi ile anlamlı sonuç elde edilmesi (X^2=4607,729; p<0,05) ise ölçek maddeleri arasında yeterli düzeyde korelasyonun bulunduğunu göstermektedir. KMO ve Barlett test sonuçlarına istinaden veri setinin faktör analizi için uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Faktör analizi kapsamında daha sonra ölçek maddelerinin ortak varyans değerleri kontrol edilmiş, birden fazla faktöre yüklenen ve birbirlerine 0.100'den daha yakın değerler aldığı belirlenen "binişik madde" bulunup bulunmadığına bakılmış, faktör yükü 0,30'dan daha düşük olan madde olup olmadığı incelenmiştir. Faktör sayısının belirlenmesinde ise; özdeğerlerin 1'den büyük olması, açıklanan toplam varyans oranları ve her bir faktörde en az 3 madde olması hususları dikkate alınmıştır. Yapılan analiz neticesinde 25 ve 32 numaralı maddeler ortak varyans değerlerinin düşük olması; 6, 7, 8, 9, 13, 24, 27, 35 ve 36 numaralı maddeler binişik madde olmaları; 14, 18, 26 ve 33 numaralı maddeler ise minimum 3 madde ölçütünü sağlamayan faktörler altında olmaları nedeniyle kapsam dışında bırakılmıştır. Analiz sonucunda diğer ölçek maddelerinin özdeğeri 1'den büyük beş faktör altında toplandığı ve söz konusu beş faktörün açıkladığı toplam varyans oranının ise % 68.80 olduğu ve faktör analizi kapsamında gerekli % 60 düzeyinin üzerinde olduğu (Hair vd., 2014) görülmüştür. Literatürde yer alan çeşitli çalışmalarda (Kurtoğlu ve Çiçek, 2013; Hacıhasanoğlu vd., 2018; Boyraz vd., 2017) ölçeğin faktör yapısı bakımından farklılık gösterdiği görülmektedir. Belirtilen hususlar ışığında ölçeğin beş faktörlü bir yapı gösterdiği değerlendirilmiştir. Faktör analizinin sonucunda birinci faktör "*Helal* Ürünleri *Satın Almada Tüketicilerin Tutundurma Aracı*

Tercihi", ikinci faktör "*Helal Ürünlerde Güvenlik ve Sertifikasyonun Önemi*", üçüncü faktör "*Helal Ürünleri Satın Almada Hediye Ürün ve Fiyatın Rolü*" dördüncü faktör "*Helal Ürünlerde Organiklik ve Hedef Kitle*" ve beşinci boyut "*Helal Ürünleri Satın Almada Perakendeci Tercihi*" olarak adlandırılmıştır. Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği faktör analizi sonucu Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği Faktör Analizi Sonucu

FAKTÖR	MADDE	FAKTÖR YÜKÜ	ÖZDEĞER	TOPLAM VARYANS (%)
Faktör-1 (Helal Ürünleri Satın Almada Tüketicilerin Tutundurma Aracı Tercihi)	Madde 3	0,886	3,417	16,271
	Madde 5	0,827		
	Madde 1	0,821		
	Madde 4	0,737		
	Madde 2	0,556		
Faktör-2 (Helal Ürünlerde Güvenlik ve Sertifikasyonun Önemi)	Madde 21	0,897	3,103	14,478
	Madde 23	0,793		
	Madde 20	0,761		
	Madde 19	0,676		
	Madde 22	0,637		
Faktör-3 (Helal Ürünleri Satın Almada Hediye Ürün ve Fiyatın Rolü)	Madde 30	0,877	2,865	13,645
	Madde 29	0,831		
	Madde31	0,798		
	Madde 28	0,712		
Faktör-4 (Helal Ürünlerde Organiklik ve Hedef Kitle)	Madde 15	0,747	2,581	12,293
	Madde 34	0,704		
	Madde 17	0,643		
	Madde 16	0,627		
Faktör-5 (Helal Ürünleri Satın Almada Perakendeci Tercihi)	Madde 11	0,856	2,482	11,821
	Madde 12	0,849		
	Madde 10	0,771		
ÖLÇEK TOPLAMI				68,807

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin yeterli iç tutarlılığa sahip olup olmadığı güvenilirlik analizi ile incelenmiştir. Ölçeklerin güvenilirliklerinin ölçümünde en fazla tercih edilen yöntemlerden biri Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısıdır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen güvenilirlik analizlerinin sonucu Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Güvenilirlik Analizleri Sonucu

ÖLÇEK/ ALT BOYUT	MADDE SAYISI	C.ALFA
Dini Tutum Ölçeği	8 madde	0,906
Helal Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum ve Beklentiler Ölçeği	21 madde	0,887
Helal Ürünleri Satın Almada Tüketicilerin Tutundurma Aracı Tercihi	5 madde	0,865
Helal Ürünlerde Güvenlik ve Sertifikasyonun Önemi	5 madde	0,841
Helal Ürünleri Satın Almada Hediye Ürün ve Fiyatın Rolü	4 madde	0,861
Helal Ürünlerde Organiklik ve Hedef Kitle	4 madde	0,730
Helal Ürünleri Satın Almada Perakende Tercihi	3 madde	0,868

Tablo 6'da bulunan verilerden de görüldüğü üzere; araştırmada kullanılan her iki ölçek ve alt boyutlarının Cronbach's alfa katsayıları literatürde kabul edilebilir düzey olarak ifade edilen 0,70'in üzerindedir. Bu çerçevede söz konusu ölçekler ile alt boyutlara yönelik ölçüm verileri "güvenilir" olarak değerlendirilmiştir.

Konaklama işletmesi müşterilerinin bireysel özelliklerine göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentiler (HÜİATB) ölçeği puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığı fark testleri ile incelenmiştir. Bu kapsamda cinsiyete göre dini tutum ile helal

ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere ilişkin Bağımsız Örneklem T-Testi sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur. Bu bağlamda, konaklama işletmesi müşterilerinin cinsiyete göre dini tutum puan ortalaması kadınlarda 4.25 ve erkeklerde 3.88; HÜİATB puan ortalaması kadınlarda 3.24 ve erkeklerde 3.10'dur. Dini tutum ($t_{(368)}$=4.989; $p<0.05$) ile HÜİATB ($t_{(368)}$=4.989; $p<0.05$) puan ortalamaları cinsiyete göre istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermekte olup, kadınların dini tutum ve HÜİATB puan ortalamaları erkeklerden anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 5.7: Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Değişken	Cinsiyet	n	$\overline{X}$	S.S	t	p
Dini Tutum	Kadın	158	4,25	0,61	4,989	**0,000***
	Erkek	212	3,88	0,83		
HÜİATB	Kadın	158	3,24	0,58	2,070	**0,000***
	Erkek	212	3,10	0,74		

*p≤0.05

Medeni duruma göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere ilişkin Bağımsız Örneklem T-Testi sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur. Buna göre, konaklama işletmesi müşterilerinin medeni duruma göre dini tutum puan ortalaması evlilerde 4.14 ve bekârlarda 3.90; HÜİATB puan ortalaması evlilerde 3.29 ve bekârlarda 2.99'dur. Dini tutum ($t_{(368)}$=2.924; $p<0.05$) ile HÜİATB ($t_{(368)}$=4.325; $p<0.05$) puan ortalamaları medeni duruma göre istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermekte olup, evlilerin dini tutum ve HÜİATB puan ortalamaları bekârlardan anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 8: Medeni Duruma Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Değişken	Medeni Durum	n	$\overline{X}$	S.S	t	p
Dini Tutum	Evli	211	4,14	0,66	2,924	**0,004***
	Bekâr	159	3,90	0,87		
HÜİATB	Evli	211	3,29	0,69	4,325	**0,000***
	Bekâr	159	2,99	0,63		

*p≤0.05

Çocuk sahibi olma durumuna göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere ilişkin Bağımsız Örneklem T-Testi sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur. Bu kapsamda, konaklama işletmesi müşterilerinin çocuk sahibi olma durumuna göre dini tutum puan ortalaması çocuğu olanlarda 4.13 ve çocuğu olmayanlarda 3.94; HÜİATB puan ortalaması çocuğu olanlarda 3.27 ve çocuğu olmayanlarda 3.04'dür. Dini tutum ($t_{(368)}$=2.327; $p<0.05$) ile HÜİATB ($t_{(368)}$=3.288; $p<0.05$) puan ortalamaları çocuk sahibi olma durumuna göre istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermekte olup, çocuk sahibi olanların dini tutum ve HÜİATB puan ortalamaları çocuğu olmayanlardan anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 9: Çocuk Sahibi Olma Durumuna Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Değişken	Çocuk Sahibi Olma Durumu	n	$\overline{X}$	S.S	t	p
Dini Tutum	Var	192	4,13	0,71	2,327	**0,020***
	Yok	178	3,94	0,81		
HÜİATB	Var	192	3,27	0,74	3,288	**0,001***
	Yok	178	3,04	0,60		

*p≤0.05

Yaşa göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere ilişkin Tek Yönlü ANOVA sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur. Bu bağlamda, konaklama işletmesi müşterilerinin yaşa göre dini tutum puan ortalaması 18 yaş ve altı grubu için 3.92, 19-29 yaş grubu için 3.95, 30-39 yaş grubu için 4.00, 40-49 yaş grubu için 4.22 ve 50 yaş üstü grubu için 4.21; HÜİATB

puan ortalaması 18 yaş ve altı grubu için 3.00, 19-29 yaş grubu için 3.03, 30-39 yaş grubu için 3.31, 40-49 yaş grubu için 3.05 ve 50 yaş üstü grubu için 3.35'dir. Yaşa göre dini tutum puan ortalamaları ($F_{(4-365)}$=2,251; p>0,05) arasında anlamlı farklılık bulunmamakta, HÜİATB puan ortalamaları ($F_{(4-365)}$=4,418; p≤0,05) ise istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan LSD post-hoc testi sonucuna göre 30-39 ve 50 yaş üstü grubu müşterilerin HÜİATB puan ortalamaları ile diğer grupların ortalamaları arasında farklılık bulunmakta olup, söz konusu grupların puan ortalamaları diğer gruplardan anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 10: Yaşa Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Değişken	Yaş (Grup)	n	$\overline{X}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Dini Tutum	18 ve altı (1)	27	3,92	0,67	2,251	0,068	-
	19-29 yaş (2)	121	3,95	0,87			
	30-39 yaş (3)	119	4,00	0,70			
	40-49 yaş (4)	58	4,22	0,65			
	50 yaş ve üzeri (5)	45	4,21	0,79			
HÜİATB	18 ve altı (1)	27	3,00	0,46	4,418	**0,003***	1-3, 1-5 2-3, 2-5 4-3, 4-5
	19-29 yaş (2)	121	3,03	0,64			
	30-39 yaş (3)	119	3,31	0,72			
	40-49 yaş (4)	58	3,05	0,71			
	50 yaş ve üzeri (5)	45	3,35	0,66			

*p≤0.05

Eğitim durumuna göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere ilişkin Tek Yönlü ANOVA sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur. Buna göre konaklama işletmesi müşterilerinin eğitim durumuna göre dini tutum puan ortalaması ilköğretim grubu için 4.42, lise grubu için 4.01, ön lisans grubu için 3.88, lisans grubu için 3.95 ve lisansüstü grubu için 4.26; HÜİATB puan ortalaması ilköğretim grubu için 3.37, lise grubu için 3.07, ön lisans grubu için 3.03, lisans grubu için 3.22 ve lisansüstü grubu için 3.19'dur. Eğitim durumuna göre dini tutum puan ortalamaları ($F_{(4-365)}$=4,378; p≤0,05) arasında anlamlı farklılık bulunmakta, HÜİATB puan ortalamaları ($F_{(4-365)}$=2,140; p>0,05) ise istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir. Dini tutum puan ortalamalarındaki farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan LSD post-hoc testi sonucuna göre ilköğretim ve lisansüstü grubu müşterilerin dini tutum puan ortalamaları ile diğer grupların ortalamaları arasında farklılık bulunmakta olup, söz konusu grupların puan ortalamaları diğer gruplardan anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 11: Eğitim Durumuna Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Değişken	Eğitim Durumu (Grup)	n	$\overline{X}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Dini Tutum	İlköğretim (1)	41	4,42	0,70	4,378	**0,002***	1-2, 1-3 1-4, 3-5 4-5
	Lise (2)	111	4,01	0,75			
	Ön lisans (3)	55	3,88	0,88			
	Lisans (4)	129	3,95	0,73			
	Lisansüstü (5)	34	4,26	0,64			
HÜİATB	İlköğretim (1)	41	3,37	0,57	2,140	0,075	-
	Lise (2)	111	3,07	0,65			
	Ön lisans (3)	55	3,03	0,74			
	Lisans (4)	129	3,22	0,70			
	Lisansüstü (5)	34	3,19	0,68			

*p≤0.05

Aylık gelir durumuna göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere ilişkin Tek Yönlü ANOVA sonuçları Tablo 12'de sunulmuştur. Buna göre, konaklama işletmesi müşterilerinin aylık gelir durumuna göre dini tutum puan ortalaması 2000 TL altı grubu için 3.92, 2000-2999 TL grubu için 4.14, 3000-3999 TL grubu için 4.04, 4000-4999 TL grubu için 4.09 ve 5000 TL üzeri grubu için 3.96; HÜİATB puan ortalaması 2000 TL altı grubu için 3.09, 2000-2999 TL grubu için 3.10, 3000-3999 TL grubu için 3.33, 4000-4999 TL grubu için 3.13 ve 5000 TL üzeri grubu için 3.23'dür. Aylık gelir durumuna göre dini tutum puan ortalamaları ($F_{(4-365)}$=1.197; p>0,05) ile HÜİATB puan ortalamaları ($F_{(4-365)}$=1,453; p>0,05) istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 12: Aylık Gelir Durumuna Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Değişken	Aylık Gelir Durumu (Grup)	n	$\overline{X}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Dini Tutum	2000 TL altı (1)	80	3,92	0,84	1,197	0,312	-
	2000-2999 TL (2)	102	4,14	0,74			
	3000-3999 TL (3)	55	4,04	0,73			
	4000-4999 TL (4)	74	4,09	0,81			
	5000 TL ve üzeri (5)	59	3,96	0,65			
HÜİATB	2000 TL altı (1)	80	3,09	0,64	1,453	0,216	-
	2000-2999 TL (2)	102	3,10	0,65			
	3000-3999 TL (3)	55	3,33	0,80			
	4000-4999 TL (4)	74	3,13	0,70			
	5000 TL ve üzeri (5)	59	3,23	0,63			

*p≤0.05

Meslek durumuna göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere ilişkin Tek Yönlü ANOVA sonuçları Tablo 13'de sunulmuştur. Bu kapsamda, konaklama işletmesi müşterilerinin meslek durumuna göre dini tutum puan ortalaması işçi grubu için 4.29, memur grubu için 4.11, esnaf grubu için 3.99, serbest meslek grubu için 3.54 ve diğer meslekler için 4.02; HÜİATB puan ortalaması işçi grubu için 3.11, memur grubu için 3.30, esnaf grubu için 3.34, serbest meslek grubu için 3.07 ve diğer meslekler için 3.09'dur. Meslek durumuna göre dini tutum puan ortalamaları ($F_{(4-365)}$=4,957; p≤0,05) istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermekte, HÜİATB puan ortalamaları ($F_{(4-365)}$=2,022; p>0,05) arasında ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Dini tutum puan ortalamalarındaki farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan Tamhane post-hoc testi sonucuna göre serbest meslek grubu müşterilerin dini tutum puan ortalamaları ile işçi, memur ve diğer meslek grupların puan ortalamaları arasında farklılık bulunmakta olup, serbest meslek grubunun puan ortalaması diğer gruplardan anlamlı düzeyde daha düşüktür.

Tablo 13: Meslek Durumuna Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Değişken	Meslek (Grup)	n	$\overline{X}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Dini Tutum	İşçi (1)	63	4,29	0,68	4,957	**0,001***	1-4, 2-4 4-5
	Memur (2)	85	4,11	0,67			
	Esnaf (3)	30	3,99	0,76			
	S. Meslek (4)	34	3,54	0,88			
	Diğer (5)	158	4,02	0,78			
HÜİATB	İşçi (1)	63	3,11	0,65	2,022	0,097	-
	Memur (2)	85	3,30	0,59			
	Esnaf (3)	30	3,34	0,86			
	S. Meslek (4)	34	3,07	0,84			
	Diğer (5)	158	3,09	0,66			

*p≤0.05

Konaklama işletmesi kullanım sıklığına göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere ilişkin Tek Yönlü ANOVA sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur. Bu bağlamda, konaklama işletmesi müşterilerinin konaklama işletmesi sıklığına göre dini tutum puan ortalaması yılda bir defa kullananlar için 4.10, yılda iki defa kullananlar için 3.91, yılda üç defa kullananlar için 3.97, yılda dört defa grubu için 3.70; HÜİATB puan ortalaması yılda bir defa kullananlar için 4.04, yılda iki defa kullananlar için 3.21, yılda üç defa kullananlar için 2.96, yılda dört defa grubu için 2.77'dir. Konaklama işletmesi kullanım sıklığına göre dini tutum puan ortalamaları ($F_{(3-363)}$=1,660; p>0,05) arasında anlamlı farklılık bulunmamakta, HÜİATB puan ortalamaları ($F_{(3-366)}$=2,880; p≤0,05) ise istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. HÜİATB puan ortalamalarındaki farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek üzere yapılan LSD post-hoc testi sonucuna göre yılda dört defa ile yılda bir defa grubu müşterilerin HÜİATB puan ortalamaları arasında farklılık bulunmakta olup, yılda dört defa konaklama işletmesini kullanan müşterilerin puan ortalaması anlamlı düzeyde daha düşüktür.

Tablo 14: Konaklama İşletmesi Kullanım Sıklığına Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Değişken	Konaklama İşletmesi Kullanım Sıklığı (Grup)	n	$\overline{X}$	SS	F	p	Anlamlı Fark
Dini Tutum	Yılda Bir (1)	257	4,10	0,67	1,660	0,191	-
	Yılda İki (2)	78	3,91	0,91			
	Yılda Üç (3)	19	3,97	0,92			
	Yılda Dört (4)	16	3,70	1,05			
HÜİATB	Yılda Bir (1)	257	4,04	0,66	2,880	**0,036**	1-4
	Yılda İki (2)	78	3,21	0,68			
	Yılda Üç (3)	19	2,96	0,76			
	Yılda Dört (4)	16	2,77	0,79			

*p≤0.05

İslami otel veya helal konseptli otel hakkında bilgi sahibi olma durumuna göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere ilişkin Bağımsız Örneklem T-Testi sonuçları Tablo 15'de sunulmuştur. Bu bağlamda, İslami otel veya helal konseptli otel hakkında bilgi sahibi olma durumuna göre dini tutum puan ortalaması bilgisi olanlarda 4.18 ve bilgisi olmayanlarda 3.96; HÜİATB puan ortalaması bilgisi olanlarda 3.35 ve bilgisi olmayanlarda 3.05'dir. Dini tutum ($t_{(368)}$=2.734; p≤0.05) ile HÜİATB ($t_{(368)=4,099}$; p≤0.05) puan ortalamaları İslami otel veya helal konseptli otel hakkında bilgi sahibi olma durumuna göre istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. İslami otel veya helal konseptli otel hakkında bilgisi olanların dini tutum ve HÜİATB puan ortalamaları bilgisi olmayanlardan anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Tablo 15: İslami Otel veya Helal Konseptli Otel Hakkında Bilgi Sahibi Olma Durumuna Göre Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Değişken	İslami Otel veya Helal Konseptli Otel Hakkında Bilgi Sahibi Olma	n	$\overline{X}$	S.S	t	p
Dini Tutum	Var	135	4,18	0,70	2,734	**0,007***
	Yok	235	3,96	0,79		
HÜİATB	Var	135	3,35	0,70	4,099	**0,000***
	Yok	235	3,05	0,65		

*p≤0.05

Araştırmanın hipotezleri basit doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir. Bu doğrultuda analiz öncesinde/esnasında basit doğrusal regresyon varsayımları kontrol edilmiştir. Regresyon analizinde bağımlı değişkenler olan "helal ürünleri satın almada tutundurma aracı tercihi",

"helal ürünlerde güvenlik ve sertifikasyon beklentisi", "helal ürünleri satın almada hediye ürün ve fiyatın rolüne dair tutumlar", "helal ürünlerde organiklik ve hedef kitle algılaması" ve "müşterilerin helal ürünleri satın almada perakendeci tercihi" ile bağımsız değişken olan "dini tutum" değişkenlerinin tamamı da sürekli değişkenlerdir. Bağımlı ve bağımsız değişkenin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ±2 aralığın da olması sebebiyle, tüm değişkenlerin normal dağılım gösterdiği değerlendirilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusallığı saçılım grafiği üzerinden incelenmiş ve bağımlı değişkenler ve bağımsız değişken arasında doğrusal bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda regresyon analizinin ilk üç varsayımının sağlandığı görülmüş, son varsayım ise analiz esnasında kontrol edilmiştir. Analiz öncesinde ilgili varsayımların kontrol edilmesinin ardından dini tutumun bağımlı değişkenlerin anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığına yönelik basit doğrusal regresyon analizi uygulanmış ve analiz sonucu Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16: Araştırma Hipotezlerine İlişkin Bulgular

Bağımlı Değişkenler		**B**	**St. Hata**	**β**	**t**	**p**
Helal Ürünleri Satın Almada Tutundurma Aracı Tercihi	(Sabit)	0,449	0,277		1,620	0,106
	Dini Tutum	0,434	0,067	0,319	6,447	0,000*
	F	= 41,560; p≤0.05				
	R^2	= 0,319				
	Düzeltilmiş R^2	= 0,101				
Helal Ürünlerde Güvenlik ve Sertifikasyon Beklentisi	(Sabit)	2,145	0,236		9,076	0,000*
	Dini Tutum	0,494	0,057	0,409	8,593	0,000*
	F	= 73,836; p≤0.05				
	R^2	= 0,409				
	Düzeltilmiş R^2	= 0,167				
Helal Ürünleri Satın Almada Hediye Ürün ve Fiyatın Rolüne Dair Tutumlar	(Sabit)	2,255	0,288		7,821	0,000*
	Dini Tutum	0,243	0,070	0,178	3,472	0,001*
	F	= 12,052; p≤0.05				
	R^2	= 0,032				
	Düzeltilmiş R^2	= 0,029				
Helal Ürünlerde Organiklik ve Hedef Kitle Algılaması	(Sabit)	2,276	0,286		7,947	0,000*
	Dini Tutum	0,262	0,070	0,193	3,772	0,000*
	F	= 14,226; p≤0.05				
	R^2	= 0,037				
	Düzeltilmiş R^2	= 0,035				
Helal Ürünleri Satın Almada Perakendeci Tercihi	(Sabit)	0,685	0,307		2,232	0,026
	Dini Tutum	0,495	0,075	0,327	6,643	0,000*
	F	= 44,124; p≤0.05				
	R^2	= 0,107				
	Düzeltilmiş R^2	= 0,105				

* 0,05 düzeyinde anlamlı

Tablo 16'da yer alan regresyon analizi bulguları çerçevesinde F değerine istinaden modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir (p<0.05). Ayrıca modelde yer alan bağımsız değişkenlerin t değerine bakıldığında, söz konusu değişkenlerin modelde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bağımlı değişkenlerin yüzde kaçının modelde bulunan ve anlamlı olan bağımsız değişken ile açıklanabildiği belirten düzeltilmiş R^2 değeri 0,101 olarak belirlenmiştir. Buna göre bağımsız değişkenlerin sırasıyla % 10,1, %16,7, %2,9, %3,5 ve %10,5'lik kısmının dini tutum ile açıklanabildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bağımsız değişkenlerin standart beta katsayısının işaretinin pozitif olmasından hareketle dini bağımsız değişkenler üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu değerlendirilmiştir. Buna göre tüm hipotezler desteklenmiştir.

Araştırmaya yönelik hipotez testlerinin sonuçları Tablo 17'de gösterilmektedir. Söz konusu tablodan da görüleceği üzere araştırma kapsamında geliştirilen hipotezlerin tamamı desteklenmiştir.

Tablo 17: Hipotez Testleri Sonuçları

Hipotez	Açıklama	Sonuç
H_1	Dini tutum müşterilerin helal ürünleri satın almada tutundurma aracı tercihi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklendi
H_2	Dini tutum müşterilerin helal ürünlerde güvenlik ve sertifikasyon beklentisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklendi
H_3	Dini tutum müşterilerin helal ürünleri satın almada hediye ürün ve fiyatın rolüne dair tutumları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir	Desteklendi
H_4	Dini tutum müşterilerin helal ürünlerde organiklik ve hedef kitle algılaması üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklendi
H_5	Dini tutum müşterilerin helal ürünleri satın almada perakendeci tercihi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.	Desteklendi

6. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada konaklama işletmeleri müşterilerinin dini tutumlarının helal ürün ile ilgili algılama, tutum ve beklentileri üzerindeki etkisi incelenmiş, elde edilen sonuçlar literatürde yapılmış olan diğer benzer çalışmalar ile karşılaştırılarak aşağıda yorumlanmıştır.

Çalışma sonucunda katılımcıların helal ürünlere yönelik bilgileri sırasıyla en çok din adamlarının tavsiyeleriyle, internet aracılığı ile broşürler, gazete reklamları ve radyo reklamlarından öğrenerek almayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların helal ürünlerde özellikle hile ve aldatmaya karşı duyarlı oldukları ve helal ürünlerin garanti belgesi olması nedeniyle helal sertifikalarına önem verdiği gözlenmiştir. Ayrıca çalışma sonucunda helal ürünleri satın alma konusunda dini tutumlarının tutundurma aracı tercihi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Demirel ve Yaşarsoy (2017) yapmış olduğu çalışmada tutundurma faaliyetlerinin helal ürünlere yönelik farkındalığı arttırdığını tespit etmiştir. Benzer şekilde broşürlerin bu tutundurma faaliyetlerinde öne çıktığını tespit etmiştir. Poyraz ve Oktay (2017) helal konseptli otellerin tutundurma faaliyetlerinde helal sertifikasının da bir tutundurma aracı olarak kullanılabildiği ve önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Katılımcıların helal ürünlerde özellikle hile ve aldatmaya karşı duyarlı oldukları, bu ürünlerin sürekli olarak denetlenmesi gerektiği ve ihlallerin cezalandırılması fikrine sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda helal ürünlerin garanti belgesi olması nedeniyle helal sertifikalarına önem verildiği gözlenmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında dini tutumun helal ürünlerde güvenlik ve sertifikasyon beklentisi üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Akyurt (2020) da yapmış olduğu çalışmada helal konaklama işletmeleri müşterileri açısından helal gıda sertifikalarının kayda değer düzeyde önemli olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Yazıt ve diğerleri (2017) helal ürünlere yönelik algı düzeylerinin orta seviyede olduğunu tespit etmiş ve çalışmasında katılımcıların helal gıda sertifikasyonunu kayda değer düzeyde önemsediğini tespit etmiştir. Diğer taraftan Baran ve Batmaz (2015) gıda güvencesi açısından helal ürünlere yönelik farkındalığın düşük düzeyde olduğunu tespit etmiştir.

Dini tutumun helal ürünleri satın almada hediye ürün ve fiyatın rolüne dair tutumlar üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Demirel ve Yaşarsoy (2017) müşterilerin helal ürünleri tercih ederken kalite ve fiyat arasında bir dengenin olmasını beklediklerini tespit emiştir. Dal ve Topay (2018) tarafından yapılan araştırmada ise helal konseptli otellerin diğer otellere daha pahalı olduğuna yönelik algının olduğu ve bu durumun muhafazakâr tüketicilere memnuniyetsizlik olarak yansıdığını tespit etmiştir. Yine bahse konu yazarlar fiyat-kalite dengesinin müşteriler tarafından arandığını tespit etmiştir. Yazıt ve diğerleri (2017) de helal

ürünlerde de fiyat düzeylerinin muhafazakâr müşteriler tarafından önemsendiğini tespit etmiştir.

Diğer taraftan dini tutumun helal ürünlerde organiklik ve hedef kitle algılaması üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle bireylerin dini tutumlarının yüksek olması helal ürünlerin organik olmasına yönelik inançlarını kuvvetlendirdiği ifade edilebilir. Demirel ve Yaşarsoy (2017) tarafından yapılan çalışmada müşterilerin helal ürünleri sağlıklı olduğu sürece almaya devam etme niyetinde olduklarını tespit etmiştir.

Dini tutumun helal ürünleri satın almada perakendeci tercihi üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda dini tutumların perakendeci seçiminde etkili olduğu ve özellikle dindar bireylerin helal ve güvenilir gıdaları satan işletmeleri tercih ettiği ifade edilebilir. Yazıt ve diğerleri (2017) benzer şekilde müşterilerin helal ürünlere yönelik tutumlarının olumlu yönde olduğunu tespit etmiştir.

Yapılan fark testlerinde konaklama işletmesi müşterilerinin bireysel özelliklerine göre dini tutum ile helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilerinin çeşitli demografik özelliklere göre değişip değişmediği araştırılmış ve bunun sonucunda;

i. Kadınlarda dini tutum ve helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilerin erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçtan faklı olarak Hacıoğlu ve diğerleri (2015) helal otellere yönelik tutumlarda cinsiyet açısından bir farklılığın olmadığını tespit etmiştir. Hacıoğlu ve Oflaz (2017) da cinsiyete göre helal konseptli otellere yönelik algılarda bir değişiklik olmadığını tespit etmiştir.

ii. Evli bireylerin de bekâr bireylerden daha yüksek dini tutuma ve helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Hacıoğlu ve diğerleri (2015) ve Hacıoğlu ve Oflaz (2017) evli bireylerin helal konseptli otellere yönelik tutumlarının ve algılarının bekârlardan daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

iii. Çocuk sahibi olanların dini tutum ve helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilerinin çocuk sahibi olmayan bireylerden daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde Hacıoğlu ve diğerleri (2015) ve Hacığlu ve Oflaz (2017) da çocuk sahibi olan bireylerin helal otellere yönelik tutumlarının ve algılarının çocuk sahibi olmayan bireylere göre daha yüksek olduğunu saptamıştır.

iv. Yaşa göre dini tutumun farklılaşmadığı ancak helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentileri incelendiğinde 30-39 ve 50 yaş üstü grubu bireylerin helal ürünlere yönelik algılama, tutum ve beklentilerinin diğer yaş gruplarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Hacıoğlu ve diğerleri (2015) de yapmış olduğu çalışmada daha yaşlı grubun helal otellere yönelik tutumunun daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

v. Eğitim durumuna göre ise helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilerinin farklılaşmadığı, ancak ilköğretim ve lisansüstü grubu müşterilerin dini tutumlarının diğer eğitim düzeylerindeki bireylere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Hacıoğlu ve diğerleri (2015) ise lisans mezunu bireylerin helal otellere yönelik tutumlarının diğerlerine göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Diğer taraftan Hacığolu ve Oflaz (2017) eğitim düzeyinin helal konseptli otellere yönelik algılar üzerinde etkili olmadığını tespit etmiştir. Yazıt ve diğerleri (2017) de eğitim düzeyi arttıkça helal ürünlere yönelik algı düzeyinin arttığını tespit etmiştir.

vi. Aylık gelir durumu incelendiğinde bireylerin dini tutum ve helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilerinin gruplara arasında değişmediği tespit edilmiştir. Bu çalışmadan farklı olarak Hacığolu ve Oflaz (2017) gelir düzeyinin helal konseptli otellere yönelik algılar üzerinde etkili olmadığını tespit etmiştir.

vii. Katılımcıların mesleklerinin dini tutum ve helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentileri üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir. Ancak dini tutumun serbest meslek grubunda diğer meslek gruplarına (işçi, memur, esnaf) göre anlamlı derecede düşük olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan bu çalışmadan faklı olarak Hacığolu ve Oflaz (2017) meslek gruplarının helal konseptli otellere yönelik algılar üzerinde etkili olmadığını tespit etmiştir.

Katılımcıların konaklama işletmesini yıllık olarak ziyaret etme sıklığının dini tutum ve helal ürünlere yönelik algılama, tutum ve beklentiler üzerindeki etkisi incelenmiş, bunun sonucunda dini tutumların ziyaret sıklığına göre değişmediği ancak helal ürünlere ilişkin algılama, tutum ve beklentilerin en fazla ziyaret yapan bireylerde daha düşük olduğu gözlenmiştir.

Helal konseptli otel hakkında bilgi sahibi olanların dini tutumlarının ve helal ürünlere yönelik algılama, tutum beklentilerinin bilgi sahibi olmayanlardan daha yüksek düzeyde olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde Hacıoğlu ve Oflaz (2017) yapmış olduğu çalışmada helal konseptli otellere yönelik bilgi sahibi olan bireylerin bilgi sahibi olmayanlara göre algılarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Dünyada Müslüman nüfusun ciddi bir orana sahip olması helal konseptli turizmin ülkelerin turizm gelirleri açısından potansiyel bir kaynak durumunda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ülkemizdeki turizm işletmecilerinin ve acentelerinin bahse konu turistleri çekebilmesi açısından helal konseptli ürünleri de portföylerine dahil etmesinin karlılık açısından faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Yapılan araştırmalarda helal konseptli otellerin çeşitli kısıtlamalar nedeniyle ürün ve hizmetlerinde bazı sınırlamalar getirdiği görülmektedir. Bahse konu kısıtlamaların getirdiği dezavantajın giderilmesi amacıyla daha yenilikçi ve ilgi çekici alternatiflerin (örneğin doğa ve macera sporları gibi) müşterilere sunulmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında bilhassa helal gıda sertifikasyonlarının kayda değer biçimde dikkate alındığı gözlenmiştir. Bu sertifikaların birçok özel kuruluş ya da dernek tarafından sağlandığı gözlenmektedir. Bu sertifikaların daha güvenilir olması açısından kamu kurumları tarafından da sağlanması ya da denetlenmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Müşterilerin gerek otelleri dışarıdan ayırt edebilmesi ve gerekse çevrimiçi alışverişlerde farkına varabilmesi açısından helal konsepte yönelik bir logonun kullanılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca helal konsepte yönelik bir derecelendirme yaklaşımının yapılmasının tüketicilerin tercih yapabilmesine kolaylık sağlama bakımından faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada helal ürünlere yönelik algı, beklenti ve tutumlar konaklama işletmeleri üzerinden araştırılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmaların diğer alanlarda (kozmetik, gıda, finans vb.) da yapılabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca farklı ülke vatandaşlarının algı tutum ve beklentilerinin birbirleri arasında kıyaslanmasının da ayrı bir araştırma konusu olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. Achour, M., Grine, F., Nor, M. R. M., & MohdYusoff, M. Y. Z. (2015). Measuring religiosity and its effects on personal well-being: a case study of Muslim female academicians in Malaysia. *Journal of religion and health*, 54(3), 984-997.
2. Akyurt, H. (2020). Muhafazakar Turistler Açısından İslami Otel Seçim Kriterlerinin Önem Derecesine Göre Belirlenmesi: Antalya İli Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 141-158.

3. Baran, Z. ve Batman, O. (2015). Gıda Sektöründe Tüketici Beklentilerini Karşılamada "Helâl Gıda" Güvencesinin Önemi. *Uluslararası Helal Ürün Ekonomisi Sempozyumu* (Üretim, Standartlar, Pazarlama), 19-20 Mart 2015, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, ss.164-192
4. Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
5. Dali, N. R. S. B. M., Nooh, M. N. B., Nawai, N. B., Mohammad, H. B., Nilai, B. B., & Sembilan, N. (2009). Is Halal Products Are More Expensive as Perceived by The Consumers? Muslimprenuers Challenges and Opportunities in Establishing a Blue Ocean Playing Field, *Journal of Management & Muamalah*. 2, 39-62.
6. Dal, N. E., & Topay, G. (2018). Muhafazakâr Tüketicilerin Helâl Turizme Bakışı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 260-280.
7. Delener, N. 1994. Religious Contrasts in Consumer Decision Behaviour Patterns: Their Dimensions and Marketing Implications, *European Journal of Marketing*, 28(5), 36-53.
8. Demirel, Y., & Yasarsoy, E. (2017). Exploring consumer attitudes towards halal products. *Journal of Tourismology*, 3(1), 34-43.
9. Francis, L. J., & M. T. Stubbs. (1987). Measuring Attitudes towards Christianity: From Childhood into Adulthood. *Personality and Individual Differences* 8, 741–743.
10. Hacıoğlu, N., Oflaz, M., Buzlukçu, C., & Kılıç, A. (2015, May). Yerli turistlerin helal (muhafazakâr) konseptli otellere yönelik tutumlarının belirlenmesi: Afyonkarahisar termal otelleri örneği. In *I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators*. Turkey: Selçuk University.
11. Hacıoğlu, N., & Oflaz, A. G. M. (2017). Helâl Konseptli Konaklama Tesislerinde Tüketici Algılarının Belirlenmesi: Alanya Örneği. Proceedıngs Books, 698-713. 1. International Halal Tourism Congress / 07-09 April 2017 / Alanya / Turkey
12. Johnson, B. R., Jang, S. J., Larson, D. B. & De Li, S. (2001). Does adolescent religious commitment matter? A reexamination of the effects of religiosity on delinquency, *Journal of Research in Crime and Deliquency*, 38(3), 22-44.
13. Karasar, N. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 25. Baskı. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
14. Khraim, H. (2010). Measuring Religiosity in Consumer Research from Islamic Perspective, *International Journal of Marketing Studies*, 2 (2), 166-179.
15. Kordnaeij, A., Askaripoor, H., & Postgraduat, A. B. (2013). Studying Affecting Factors on Customers ' Attitude toward Products with Halal Brand (Case study: Kuala lumpur, Malaysia). *International Research Journal of Applied and Basic Science*, 4(10), 3138–3145.
16. Kurtoğlu, R., & Çiçek, B. (2013). Tüketicilerin Helâl Ürünler Hakkındaki Algılama, Tutum Ve Beklentilerini Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(3), 181-205.
17. Menayes, J.A. (2016). Measuring the Spiritual and Behavioral Dimensions of Religiosity in a Muslim Sample, *Asian Social Science*, 12 (2), 158-164
18. Mokhlis, S. (2008). Consumer Religiosity and the Importance of Store Attributes, *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 4 (2), 122-132.
19. Myers, D. G. (1990). *Social Psychology* 3rd ed. London: McGraw-Hill.Ok, Ü. (2011). Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme Ve Geçerlik Çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 528-549
20. Poyraz, H., & Oktay, K. (2017). Helal Konseptli Otellerde Tutundurma Stratejilerine Yönelik Bir Değerlendirme. *Proceedıngs Books, 39-48, 1. International Halal Tourism Congress* / 07-09 April 2017 / Alanya / Turkey
21. Rahman, M., Rana, M. S., Hoque, M. N., & Rahman, M. K. (2019). Brand perception of halal tourism services and satisfaction: the mediating role of tourists' attitudes. *International Journal of Tourism Sciences*, 19(1), 18-37.

22. Salman, F. & Siddiqui, K. (2011). An exploratory study for measuring consumers awareness and perceptions towards halal food in Pakistan, *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research In Business*, 3(2), 639-651.
23. Schwartz, S.H. 1992. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25(1), 1-65.
24. Sormaz, Ü., Onur, N., Yılmaz, M., Güneş, E., & Akdağ, G. (2017). Helal otelleri tercih eden turistlerin yiyecek içecek hizmetlerinden beklentileri ve memnuniyet düzeyleri. *Turizm Akademik Dergisi*, 4(1), 81-93.
25. Wan Hassan, W. M., & Awang, K. W. (2009). Halal food in New Zealand restaurants: an exploratory study. *International Journal of Economics and Management*, 3(2), 385-402.
26. Yazıt, H., Cinnioğlu, H., & Demirdelen, D. (2017). Restoran Müşterilerinin Helal Gıdaya Yönelik Algılarının Belirlenmesi: Tekirdağ. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 3-17.

TRADE IN SERVICES: IMPACT OF REGIONAL BLOCS TO LABOUR MOBILITY

Ariel S. Barrias

Philippine Science High School-Cordillera Administrative Region Campus

ABSTRACT

One of the biggest stories about trade reform is the movement in the middle of the 1980s when developing countries decided to reduce tariff rates and eliminate import quotas for freer trade (Krugman, 2012; Pupongsak, 2009). Often termed as trade liberalization, international trade policies take several forms like the establishment of permitted trade zones, regional and multilateral trade blocks, and free trade agreements in different levels. Added to these forms is the freer movement of workers in the regional and global networks (Orbeta, 2013). At a regional level, the ASEAN Framework Agreement in Services (AFAS) was launched in 1995. It highlighted the liberalization of trade in services in the ASEAN region to encourage intra-region migration (Pasadilla, 2011). It has two goals. The first is to significantly remove barriers in trade services among member nations. The second is to enhance foreign employment servicing and competitiveness in ASEAN (Aldaba, 2013). How did then AFAS affect Filipino labour migration in the region? Thus, this paper seeks to examine the determinants to labour migration among Filipino migrant workers in the context of regional trade agreements using literature review and secondary data.

Keywords: labour mobility, ASEAN, regional trade

KAMU ÇALIŞANLARI PERSPEKTİFİNDEN LİYAKAT İHLALİ KAYNAKLARI[1]

SOURCES OF MERIT VIOLATION FROM THE PERSPECTIVE OF PUBLIC EMPLOYEES

Öğr. Gör. Dr. Feride YILMAZ
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Ermenek Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü

Prof. Dr. Ayşehan ÇAKICI
Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı,

Prof. Dr. A. Celil ÇAKICI
Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı,

ÖZET

Liyakat ihlali; işe alım, yükseltme, atamalarda ve göreve son vermelerde kadrolara ehil, yeterli, nitelikli, hak eden kişilerin getirilmemesi ve tüm bu konularda adaylara fırsat eşitliği tanınmaması durumudur. Bu kapsamda, üniversitelerde çalışan kamu personelinin, liyakat ihlalinin kaynakları hakkındaki görüşlerini belirlemek üzere bir keşifsel araştırma yapılmıştır. Veriler, iki farklı kamu üniversitesi personelinden kolayda örnekleme yöntemiyle, 2019 yılı Ocak-Ekim ayları arasında 132 katılımcıdan görüşme yoluyla toplanmış ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Liyakatsizliğin temel nedeninin, kayırmacılık olduğu ve siyasi kayırmacılık türünün ön safta yer aldığı belirlenmiştir. Başta yasa ve yönetmeliklere uymak olmak üzere uzmanlık, bilgi, beceri, deneyim, kişilik uygunluğunun dikkate alınması ve sağlıklı bir işe alım, terfi ve atama sistemi oluşturulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liyakat, Liyakat İhlali, Kamu Personeli

ABSTRACT

Violation of merit is the case of not taking into account of qualifications in recruitment, promotion, appointment and dismissal, and not giving the equal opportunity. In this context, an exploratory research was conducted to determine the opinions of public employees working in universities on the sources of merit violations. The data were collected from two different public university personnel using convenience sampling method, via interviews from 132 participants between January and October 2019, and subjected to content analysis. The data were collected from two different public university personnel using convenience sampling method, through interviews from 132 participants between January and October 2019, and subjected to content analysis. It has been determined that the main reason for non-merit is nepotism and the type of political favoritism is at the forefront. It is recommended to take into account expertise, knowledge, skills, experience, personality suitability, and to establish a healthy recruitment, promotion and appointment system, especially to comply with laws and regulations.

Keywords: Merit**,** Violation of Merit, Public Employees

GİRİŞ

[1] Bu bildiri 2020 yılında Prof. Dr. Ayşehan Çakıcı danışmanlığında "Kamu Çalışanları Bakış Açısından Liyakat İhlali Algısı, Kaynakları ve Yansımaları" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Liyakat ihlali, liyakatin tersi bir durumu nitelemektedir. Türk Dil Kurumu (URL 1), ihlali; "bozma, yasa ve düzene uymama" şeklinde açıklamaktadır. Liyakat ihlali, liyakat ilkesindeki kriterlerin dikkate alınmamasıdır (Öztürk, 2002:143). Dolayısıyla liyakat ihlali (liyakatsizlik), karar vericilerin, personel işe alım, yükseltme, atama ve görevden ayırmada liyakati göz ardı etmesi konusundaki bilinçli tercihi olarak tanımlanabilir.

Literatür taraması; liyakatin, çoğunlukla kamu yönetimi başta olmak üzere hukuk, edebiyat, tarih, din gibi disiplinlerde de ele alınan bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Liyakat ile ilgili uygulamaya dönük araştırmaların az olduğu görülmekle birlikte son yıllarda liyakat konusuna ilginin arttığı söylenebilir (Stein, 1987; Onural, 2005; Hisar, 2011; Karagözoğlu, 2013; Tunçer, 2017; Turan ve Yılmaz, 2018; Kızılkan, 2019; Eminoğlu, 2019). Konuya olan ilgi derecesinin güncel, yaşamsal ve tarihsel süreçte yarattığı etkilerle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Türkiye'de kamu personel yönetimiyle ilgili temel sorunlardan birinin de liyakat ilkesine işlerlik kazandırılamamış olması, mevcut kamu personelinin nitelik bakımından yetersiz olduğu yönündeki inanç, iş-işgören uyumunun sağlanamaması olduğu ifade edilmektedir (Yılmazöz, 2009:299). Esasında liyakat ilkesi yasalarda, 1982 Anayasası'nda (URL 2) ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda (URL 3), stratejik planlarda yer almaktadır. Bu liyakatin öneminin bilindiğinin de bir göstergesidir. Ancak birçok araştırmacı (Yücetürk, 2000; Sezer, 2003; Öztekin, 2008; Uz, 2011; Yıldız, 2015; Gökdeniz ve Öztürk, 2017; Tunçer, 2017) tarafından da belirlendiği gibi, sadece teoride ve söylemde kalmakta, uygulamaya gerektiği gibi aktarılmamaktadır.

Türkiye'de yapılmış çalışmaların çoğu liyakat ilkesinin ihlal edildiğini ortaya koymaktadır. Sağlık müdürlüğü atamalarında liyakat ilkesinin büyük bir çoğunlukla uygulanmadığı (Hisar, 2011), Türk Milli Eğitim Sistemi'nde eğitim kurum yöneticilerinin atanması, yetiştirilmesi ile ilgili çok sayıda yönetmeliğin çıktığı, bu yönetmeliklerin ise meritokrasi ilkesine uygun olmadığından geçerliliğini kaybettiği (Karagözoğlu, 2013), sağlık teknisyeni/teknikeri üzerinde yapılan bir araştırmada; katılımcıların, kurum içerisinde personel temin etme, atama ve yükseltmede liyakat ilkelerine tam olarak uyulmadığı algısına sahip oldukları (Tunçer, 2017) belirlenmiştir.

Türkiye'de liyakat, kamu yönetimi ve siyaset alanında da sık dile getirilen bir konudur. Meclis çatısı altında muhalif sözcüleri liyakatin bittiğini ileri sürerken, hükümet sözcüleri, liyakatin önemli olduğunu söyleme gereği duymaktadırlar. Liyakat ihlaline dair haberlere medya araçla rında sıkça rastlamak mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'de liyakat ihlali olduğuna yönelik bir problemden bahsedilebilir. Bu probleme karar alıcıların dikkatini çekmek, mevcut durumu ortaya koymak ve gereken önlemlerin alınmasına bir aracı olabilmek adına böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenlerle liyakat sorunsalının kaynaklarının irdelenmesi gerekliliği açıktır. Dolayısıyla bu araştırmada aşağıdaki sorunun yanıtları aranmıştır:

1)Liyakat ihlali, hangi nedenlerden kaynaklanmaktadır?
- 1a)Çalışılan kurumda liyakat ihlalinin kaynakları nelerdir?
- 1b)Türkiye genelinde liyakat ihlalinin kaynakları nelerdir?

YÖNTEM

Keşifsel olarak tasarlanan araştırmada; kamu örgütlerinde liyakat ihlalinin nedenlerine dönük algı, yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Görüşme soruları üç kez ön teste tabi tutulmuş, nihai uygulama 2019 yılı Ocak-Ekim ayları arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın evreni kamu çalışanları olup; çalışma evreni üniversite çalışanları olarak belirlenmiştir. Üniversite çalışanlarından veri toplanması, akademik ve idari çalışanlar ayrı ayrı

dikkate alınarak yapılmıştır. Bunun nedeni, aynı olaya tanık olsalar bile farklı algılama ve kavrama düzeylerinde olabilecekleri varsayımıdır. Ayrıca, örnekleme çeşitliliğine giderek elde edilen verilerin teyit edilebilirliğini sağlamaya dönüktür. Başka bir anlatımla, akademik ve idari çalışanlar, aynı sorular itibariyle, benzer algı seviyesindeler ise, bu durum, verinin geçerliği olarak yorumlanabilecektir.

Uygulama dönemi sonunda 69 akademisyen, 63 idari personel ile görüşülmüştür. Bazı katılımcılar çekimser davranmıştır. Çalışmada katılımcı olarak yer alan çalışanların gönüllü katılımına başvurulmuş ve samimi görüşlerini alabilmek için güven telkin edilmiştir. Ayrıca çalışmanın amacı kendilerine anlatılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Kodlama yapılırken kullanılan kavramlar, literatürden (Dienesch ve Liden, 1986; Ataöv, 1996; Tortop, 1999; Aktan, 2001; Ulukan, 2005; Aydın ve Demir, 2006; Genç, 2007; Yalçın, 2008; Aras, 2010; Çetin ve Özdemirci, 2011; Robbins ve Judge, 2013; Uncu ve Şalvarcı Türeli, 2017) yararlanılarak ve verilerden elde edilmiştir. Daha sonra kodlar arasındaki ortak yönler bulunarak temalar belirlenmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya katılan akademik personelin %52'si akademik yönetici iken, %48'i akademik çalışandır. İdari personelin ise %48'i idari yönetici iken, %52'si idari çalışandan oluşmaktadır. Yönetici ve çalışanların yarı yarıya olması, ayrıca, araştırmaya katılan akademik ve idari personelin aşağı yukarı birbirine yakın olması, her kesimden eşit sayıda örneklem seçildiğini göstermektedir. Bu durum, elde edilen verilerin geçerliğine de işaret etmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Pozisyona Göre Dağılımı

	Pozisyon					
	Akademik		**İdari**		**Toplam**	
	Frekans	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**	**Frekans**	**Yüzde**
Yönetici	36	52,2	30	47,6	66	50,0
Çalışan	33	47,8	33	52,4	66	50,0
Toplam	69	100	63	100	132	100

Araştırma sorusuna dönük liyakat ihlalinin kurumdaki nedenleri ve Türkiye geneline ilişkin algılanan kaynakları Tablo 2'de yer almaktadır. Çalışanların kurumlarındaki liyakat ihlali nedenleri olarak 27 kod, ülke geneli algılamaları için 26 kod elde edilmiştir. Kurum kaynaklı 27 kod toplamda 331 kez tekrar etmiş olup; Türkiye algısı için kodların tekrar etme sayısı 338'dir.

Çalışılan kurumda ve Türkiye geneli için liyakat ihlali algısına yol açan en önemli kaynak, kayırmacılıktır. Kurumda %61,7 ve Türkiye geneli için %68'lik orana sahiptir. Bunlar içinde siyasi kayırmacılık başat durumdadır. Bunu kronizm ve nepotizm izlemektedir.

Gerek kurum gerekse Türkiye geneli liyakat ihlali algısının ikinci önemli nedeni (%10 dolayında) lider-üye etkileşimi ile ilişkilidir. Bunlar içinden kendi ekibini kurma ve menfaat ilişkisi önde gelen iki kaynaktır.

Referans ve üyelik gruplarının baskısı, çalışılan kurumda (%11,2) ve Türkiye geneli (%7,7) liyakat ihlali algısında ayrı bir temayı oluşturmaktadır. Bu tema altında siyasi örgütlerin baskısının ciddi anlamda hissedildiği aşikârdır. Ayrıca cemaat ve tarikat, üst yönetim ve sendika gibi grupların da baskısı da söz konusudur.

Tablo 2. Liyakat İhlalinin Kaynakları (Nedenleri)

Çalışılan Kurum			Türkiye Geneli		
Tema ve kodlar	**F**	**%**	**Tema ve kodlar**	**F**	**%**
1)Kayırmacılık	**204**	**61,7**	**1)Kayırmacılık**	**230**	**68,0**
Siyasi	85	41,7	Siyasi	112	48,7
Kronizm	71	34,8	Kronizm	65	28,3
Nepotizm	48	23,5	Nepotizm	53	23,0
2)Lider-Üye Etkileşimi	**38**	**11,5**	**2)Lider-Üye Etkileşimi**	**32**	**9,5**
Kendi ekibini kurma	13	34,2	Kendi ekibini kurma	13	40,6
Menfaat ilişkisi	12	31,6	Menfaat ilişkileri	11	34,3
Fikir (görüş açısı, duruş) ayrılıkları	7	18,4	Fikir ayrılıkları	6	18,8
Güç kazanma arzusu	3	7,9	Güç kazanma arzusu	2	6,3
Çabuk yükselebilme	3	7,9			
3)Referans ve Üyelik Gruplarının Baskısı	**37**	**11,2**	**3)Referans ve Üyelik Gruplarının Baskısı**	**26**	**7,7**
Siyasi örgütlerin baskısı	11	29,7	Siyasi örgütlerin baskısı	9	34,6
Üst yönetim	6	16,2	Cemaat ve tarikatlar	5	19,2
Merkezi yönetim	6	16,2	Üst yönetim	4	15,3
Cemaat ve tarikatlar	5	13,5	Sendikalar	3	11,6
Sendikalar	5	13,5	Yerel yönetim	3	11,6
Yerel yönetimler	4	10,9	Sivil toplum kuruluşları	2	7,7
4)Yönetici Tutumu	**15**	**4,5**	**4)Yönetim Anlayışı**	**12**	**3,5**
Yöneticinin yaklaşımı	7	46,7	Liyakatsiz yöneticiler	7	53,3
Liyakatsiz yöneticiler	6	40,0	Liyakate önem vermeme	5	41,7
Yöneticinin işin mahiyetini bilmemesi	2	13,3			
5)Ayrımcılık	**10**	**3,0**	**5)Ayrımcılık**	**16**	**4,7**
Siyasi	7	70,0	Siyasi	9	56,2
Din	3	30,0	Din-Mezhep	4	25,0
			Etnik köken, ırk	3	18,8
6)Denetim Yetersizliği	**9**	**2,7**	**6)Denetim Yetersizliği**	**10**	**3,0**
Yetkinin sınırsız olması	4	44,5	Yasalara uyumun denetlenmemesi	4	40,0
Yasalara uyumun denetlenmemesi	3	33,3	Yetki ve sorumluluk dengesizliği	3	30,0
Yasaların esnetilmesi	2	22,2	Hesap verebilirlik ve şeffaflığın olmaması	3	30,0
7)Uygun Nitelikte Eleman Bulunamaması	**7**	**2,1**			
8)Gelecek Kaygısı	**6**	**1,8**	**7). Gelecek Kaygısı**	**2**	**0,6**
İşsizlik korkusu	3	50,0	Yaygın işsizlik	2	100,0
Kadro alamama/akademik kariyer	3	50,0			
9) Kurum Kültürü	**5**	**1,5**	**8)Kültürel Yozlaşma**	**10**	**3,0**
Liyakatsizliğin normalleşmesi	3	60,0	Biat kültürü	4	40,0
Yönetime biat	1	20,0	Korku kültürü	2	20,0
Yalakalık	1	20,0	Kolaycılık/avantacılık	2	20,0
			Liyakatsizliğin normalleşmesi	2	20,0

Yönetici tutumu/anlayışı, kurumlarda (%4,5) ve Türkiye genelinde (%3,5) liyakat ihlali algısına yol açan başka bir nedendir. Bu tema altında liyakatsiz yöneticilerin önemli bir ağırlığı vardır. Yöneticinin liyakate yaklaşımı da belirleyicidir.

Tablo 2'de yer alan liyakat ihlali nedenlerinde ayrımcılık ayrı bir temayı oluşturmuştur. Ayrımcılık, kurumlarda %3, Türkiye geneli algıda %4,7'lik bir orana sahiptir. Bu tema altında siyasi ayrımcılık önde gelen kaynaktır. Din-mezhep başka bir kaynağı oluşturmaktadır.

Denetim yetersizliği kurumlarda (%2,7) ve Türkiye genelinde (%3) liyakat ihlalinin başka bir kaynağıdır. Bu konuda; kurumlarda yetki sınırsızlığından bahsedilirken, Türkiye genelinde yasalara uyumun denetlenmemesi, yetki ve sorumluluk dengesizliğinden ve şeffaflığın olmamasından söz edilmektedir.

Gelecek kaygısı kurumlardaki liyakat ihlali algısının (1,8) bir başka kaynağıdır. Bu tema Türkiye geneli içinde %0,6'lık bir orana sahiptir. Başka bir neden ise kurum kültürü (%1,5), Türkiye geneli için ise kültürel yozlaşmadır (%3). Bu tema altında, kurumlarda liyakatsizliğin normalleşmesi, en önemli kaynak durumundadır. Türkiye genelinde ise biat kültürü (%40) belirleyicidir.

SONUÇ

Liyakat ilkesi, ülkemizde gerek anayasada gerekse kalkınma planlarında, stratejiler içerisinde hatta söylemlerde yer almakla birlikte uygulanması tartışmalıdır. Kamuoyu vicdanı bu konuda rahat değildir. Nitekim Türk kamu personeli sistem ve yönetim üzerine incelemeleri olan Güler (2005:169), toplumun, kayırma sistemine karşı çıktığını, üst düzey kamu görevlerinin siyasal iktidar yoluyla gelip gitmesini temel alan görüş ve düzenlemeleri desteklemediğini ileri sürmektedir. Halkta, liyakate dayanan bir kamu personel sistemi isteği beklentisinin oldukça fazla olduğunu ifade etmektedir. Liyakatin önemi ve gerekliliği, gerek devlet yönetiminde bulunan kişilerce gerekse muhalif kesimler tarafından sıkça dillendirilmektedir. Bu durum, geçmişten günümüze kadar liyakatin uygulamada geride kaldığının bir göstergesidir.

İki üniversitede 132 çalışandan görüşme yoluyla elde edilen verilerin içerik analizine tabi tutulması sonucunda liyakat ihlalinin nedenleri ve yansımaları belirlenmiştir.

Kurumlarında ve Türkiye genelindeki liyakat ihlali nedenleri, benzerlik göstermektedir. Bunlar içinden en önemlisi, kayırmacılıktır. Lider-üye etkileşimi, referans ve üyelik gruplarının baskısı, yönetici tutumu, ayrımcılık ve denetim yetersizliği diğer önemli temalar olarak ortaya çıkmaktadır.

Kayırmacılık, liyakat ihlalinin en temel nedenidir. Siyasi kayırmacılık Kızılkan (2019) ve Eminoğlu'nun (2019) araştırmalarında da en çok vurgulandığı gibi en çok öne çıkan kaynaktır. Kayırmacılığa yönelik bir katılımcının şu direkt ifadesi, çoğu katılımcının üzerinde uzlaştığı görüşü yansıtmaktadır.

> *"…Siyasi destek bulmak, bilgi, beceri, kapasite, kabiliyet, başarı, eğitim düzeyinin önünde…"*

Lider-üye etkileşimi teması, liyakat ihlalinin bir diğer kaynağıdır. Gerek kurumda gerekse Türkiye geneli algısında kendi ekibini oluşturma isteği ve menfaat ilişkilerinin liyakat ihlaline yol açtığı bulunmuştur.

Referans ve üyelik gruplarının baskısı teması altında; siyasi örgütlerin baskısı temel kaynaklardan biri olarak belirlenmiştir. Ayrıca üst yönetimin baskısı da liyakat ihlalinin nedenleri arasındadır.

Denetim yetersizliği, katılımcılar tarafından hem kurumlarında hem de Türkiye genelinde liyakat ihlali nedenleri arasında gösterilmiştir. Kızılkan (2019) da siyasal kayırmacılık ile liyakatsizlik sorununa yönelik yasal mevzuatta engelleyecek kararların olduğunu ancak uygulamada buna engel olunamadığını, bu sorunların ise kamu personel yönetiminin

yozlaşmasına neden olduğunu belirtmiştir. Eminoğlu'nun (2019) araştırmasında katılımcıların çoğunluğu, hukuki olarak bir eksikliğin olmadığını ve sözlü sınavlardaki sorunun uygulama ve uygulayanlardan kaynaklandığını düşündüklerini belirtmiştir. Araştırmada, katılımcıların, idarenin takdir yetkisine ve öznel değerlendirmesine bırakılan alanın çok olduğunu ancak yeterli bir denetim olmadığını, sözlü sınavlarda kamu yönetimi açısından önemli olan şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin işlemediği gibi ihlal içeren bu uygulama konusunda da yargısal denetimin işlevsel olmadığını ifade ettikleri de yer almıştır.

Katılımcılar, görüşmeler esnasında, liyakat ihlaline uğrayan kişinin fırsat olduğu taktirde kendilerinin de benzer girişimde bulunacaklarını ifade etmişlerdir. Kızılkan'ın (2019) yaptığı araştırmada da benzer sonuç elde edilmiştir. Araştırma içerisinde, katılımcıların, daha önce kayrılmaya maruz kalmayan kişilerin de fırsat olması durumunda böyle bir yola başvurmaya haklarının olduğunu düşündükleri ifade edilmiştir. Ayrıca araştırmada, Türkiye'de liyakatsizlik ve siyasal kayırmacılığın toplum tarafından bilinmesine hatta bundan şikâyetçi olmasına rağmen bu durumu kanıksadıkları da yer almıştır. Bu kanıksamanın önemli nedenleri zarar görme korkusu ve bir şeyi değiştiremeyeceği inancı olsa gerek.

Liyakat ihlalinin önlenmesinin en önemli yolu, işe alma/atama/terfi sisteminin düzeltilmesidir. Bu kapsamda objektif iş tanımları ve kriterler, objektif sınav ve değerlendirme, merkezi sınav, adil sınav komisyonu, izlenebilir mülakatlar getirilebilecek öneriler arasındadır. Bunun için liyakat ilkesi, toplumun geleceği ve gelişimi için taviz verilemez siyaset üstü bir uygulama olmalıdır.

İslam'da liyakatin önemini gösteren sureler ve hadisler söz konusudur. Kur'an'da Nisa Suresinin 58. Ayetinde yer alan, "*Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir*" ifadesi görevin ehline verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (URL 4). Liyakate yönelik bir hadis-i şerifte, Peygamberimiz (SA) huzurundakilere söz söylerken bir bedevi gelip kıyametin ne zaman olduğunu sormuştur. Peygamberimiz ise şöyle cevap vermiştir: "*Emânet zayi edildiği vakit kıyameti bekle*". Bedevî emâneti zayi etmenin nasıl olduğunu sorduğunda, Peygamberimizin (SA) cevabı; "*İş, ehli olmayana yöneltilip dayandırıldığı zaman kıyameti bekle*" (Sofuoğlu, 2013:119-120) şeklinde olmuştur. Doğunun ve batının ruhani ve sevgi lideri Mevlana, toplumda barışın, adaletin, huzurun sağlanmasının ancak ehliyet ve liyakat sahibi insanların iş başına getirilmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Yıldız, 2015:6). Geçmiş öğretir. Çünkü deneyimlenmiştir. Sadece dönüp bakmak ve ders almak gerekir. Araştırma sonuçları, liyakat ihlalinin, bir problem olarak ele alınması ve yüzleşilmesi gerektiğini göstermektedir. Aksi halde Sayın Cumhurbaşkanımızın da belirttiği gibi "parlak beyinlerimizi batıya kaptırıyoruz" gerçeğini görmezden gelmiş oluruz.

KAYNAKÇA

1. Aktan, C. C. (2001), "Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri", Hak-İş Yayınları, Ankara.
2. Aras, D. (2010), "Türk İş Hukuku'nda Ayrımcılık Yasağı", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
3. Ataöv, T. (1996), "Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları No: 20, Ankara.
4. Aydın, S. ve Demir, M. (2006), "Sağlıkta Performans Yönetimi; Performansa Dayalı Ek Ödeme Sistemi", Sağlık Bakanlığı Yayını, Ankara.
5. Çetin, C. ve Özdemirci, A. (2011), "İnsan Kaynakları Uygulamalarında Siyasi Ayrımcılık", E. Demirel, M. Tikici, C. Çetin (Eds.), Türk İş Yaşamında Ayrımcılık içinde: 193-203, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

6. Dienesch, R. M. ve Liden, R. C. (1986), "Leader-Member Exchange Model of Leadership: A Critique and Further Development", Academy of Management Review, 11(3): 618-634.
7. Eminoğlu, Ö. (2019), "Türkiye'de Kamu Hizmetine Girme Hakkı ve Liyakat İlkesi Açısından Sözlü Sınavlar: Bir Kamu Kurumu Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
8. Genç, N. (2007), "Yönetim ve Organizasyon-Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar", 3. Basım, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., Ankara.
9. Gökdeniz, K. ve Öztürk, N. K. (2017), Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesinin Uygulanması, III. Uluslararası Girişimcilik, İstihdam ve Kariyer Kongresi, 12-15 Ekim, Fethiye, Muğla.
10. Güler, B. A. (2005), "Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim", İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
11. Hisar, K. M. (2011), Sağlık Müdürlerinin Mesleki Durumlarının Liyakat İlkesi Açısından Değerlendirilmesi. 14. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi, 4-7 Ekim, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
12. Karagözoğlu, A. A. (2013), "Eğitim Kurumları Yöneticisi Yetiştirme ve Atamada Meritokrasi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
13. Kızılkan, Ö. (2019), "İnsan Kaynakları Yönetiminde Kamu Çalışanlarının Siyasal Kayırmacılık ve Liyakatsizlik Algısı: Konunun Siirt Özelinde Analizi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
14. Onural, H. (2005), "Üst Düzey Eğitim Yöneticilerinin Eğitim Yönetimi Alanındaki Yeterlik Sorunu ve Nedenleri", Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 41.
15. Öztekin, A. (2008), "Türk Kamu Personel Yönetiminde Liyakat ve Kariyerden Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Türk İdare Dergisi, 459: 13-36.
16. Öztürk, N. K. (2002), "Liyakat Sistemini Korumanın Farklı Bir Yolu: Liyakat İlkesi Koruma Kurulu", Türk İdare Dergisi, 435:129-143.
17. Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2013), "Örgütsel Davranış", Çev: Erdem, İ. (2003), Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara.
18. Sezer, Y. (2003), "Kamu Hizmetine Girme Hakkı ve Liyakat İlkesi Açısından İstisnai Memurluklar", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(3-4).
19. Sofuoğlu, M. (2013), "Sahih-İ Buhari", 1. Cilt, Ötüken Yayınları, Ankara.
20. Stein, L. (1987), "Merit Systems and Political Influence: The Case of Local Government", Public Administration Review, 47(3): 263-271.
21. Tortop, N. (1999), "Personel Yönetimi", 6. Baskı, Yargı Yayınları, Ankara.
22. Tunçer, M. (2017), "Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Liyakat İlkesi: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
23. Turan, A. ve Yılmaz, V. (2018), Siyaset-Ahlak-Liyakat İlişkisi Temelinde Seçilmişlerin (Belediye Meclis Üyeleri ve Muhtarlar) Kendilerini Nasıl Değerlendirdiğini ve Gerçekte Nasıl Olduklarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, 12. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu, 25-27 Ekim 2018, Kırıkkale, 97-121.
24. Ulukan, C. (2005), "Girişimcilerin ve Profesyonel Yöneticilerin Kurumsallaşma Perspektifi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2.
25. Uncu, F. ve Şalvarcı Türeli, N. (2017), "Küçük ve Orta Büyüklükteki Hizmet İşletmelerinde Kayırmacılık Algısı: Isparta İli Örneği", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(22): 524-541.
26. Uz, A. (2011), "Anayasal Bir Hak Olarak Kamu Hizmetine Girme Hakkı ve Liyakat İlkesi", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(1).

27. Yalçın, N. (2008), "Muhasebe Meslek Mensubu Kadınların Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Nedeni ile Yaşadığı Mesleki Sorunlar ve İstanbul İli Saha Araştırması", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
28. Yıldız, G. (2015), "Devlet Memurları Kanunu'nda Liyakat İlkesi Çerçevesinde İstisnai Memurluklar", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
29. Yılmazöz, M. (2009), "Türkiye'de Kamu Personel Yönetimi Sorunu", Maliye Dergisi, 157.
30. Yücetürk, E. E. (2000), "Türk Kamu Yönetiminde Azalan Meritokrasi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1.
31. URL 1. https://sozluk.gov.tr/.
32. URL 2. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm.
33. URL 3. https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf.
34. URL 4. http://kuran.diyanet.gov.tr.

TERÖR ÖRGÜTLERİNİN SOSYAL MEDYA FAALİYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SOCIAL MEDIA ACTIVITIES OF TERRORIST ORGANIZATIONS

Dr. Öğr. Üyesi Serkan YENAL
Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID: 0000-0002-8188-5095
Dr. Mahir TERZİ
Kültür ve Turizm Bakanlığı
ORCID: 0000-0003-1308-2060

ÖZET

Terör örgütleri, siyasal amaçlarına ulaşabilmek için çeşitli şekillerde toplumda korku yaymak, ismini duyurmak ve gündemde kalmak istemektedir. Geçmişten beri terör örgütleri, propaganda faaliyetleri ile bu amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Günümüzde terör örgütlerinin propaganda amaçlı kullandıkları yöntemlerin başında sosyal medya gelmektedir. Sosyal medya internetin, özellikle de akıllı telefonların yaygınlaşması ile birlikte yaşantımızın bir parçası haline gelmiştir. İstatistiksel olarak incelendiğinde -we are social verilerine göre- dünya genelinde yaklaşık, 4,4 milyar internet kullanıcısı ve 3,5 milyar sosyal medya kullanıcısı olduğu belirtilmektedir. Bu rakam toplam insan nüfusunun yaklaşık yüzde 57'sinin internet kullandığını ve yaklaşık yüzde 45'inin de sosyal medya kullanıcısı olduğunu göstermektedir.

Geçmişte yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler, sosyal medya ile sanal ortamda sürekli gerçekleştirilen bir iletişim faaliyeti haline dönüşmüştür. Sosyal medya, pek çok alanda olduğu gibi güncelin takibi ve gelişmelerden haberdar olmakta da önemli bir araçtır. Pek çok faydasının yanında günümüzde sosyal medya aynı zamanda bir silah haline gelmiştir. Zira toplumsal hareketler, infial uyandırma, terör gibi pek çok olumsuz durum sosyal medya aracılığı ile geniş kitleleri etkileyebilmektedir.

Yakın geçmişte meydana gelen Arap Baharı olayları, DAEŞ terör örgütünün bütün dünyada adını duyurması ve militan toplaması gibi pek çok faaliyette sosyal medyanın rolü büyüktür. Özellikle DAEŞ terör örgütünün yapılanmasının tamamına yakınının sosyal medyadan yürütüldüğü, yedi dilde yayın faaliyetlerinde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, sosyal medyanın terör örgütleri açısından da yaygın bir kullanım alanı olduğunu göstermektedir.

Sonuçlar, terörizm ve terörizm propagandasıyla baş etmede siber güvenlik yanında medya okuryazarlığının da önemli olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, sosyal medyanın günümüzdeki yaygın kullanımı verilerle ortaya konularak terör örgütlerinin sosyal medya faaliyetleri incelenmiştir. Çalışmada literatür taraması ve örneklendirme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sınırını terörizm ve sosyal medya oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Sosyal Medya, Siber Güvenlik, Medya Okuryazarlığı.

ABSTRACT

In order to achieve their political goals, they want to spread fear in the society, announce their names and stay on the agenda in various ways. Terrorist organizations have been trying to achieve these goals with propaganda activities since the past. Today, social media is one of the methods used by terrorist organizations for propaganda purposes. Social media has become a part of our lives with the spread of the internet, especially smartphones. When analyzed statistically, according to the data of "we are social", it is stated that there are approximately 4.4 billion internet users and 3.5 billion social media users worldwide. This figure shows that approximately 57 percent of the total human population use the internet and about 45 percent are social media users.
In the past, face-to-face interviews with social media have become a permanent communication activity in the virtual environment. Social media, like many other fields, is an important tool to keep up to date and keep abreast of developments. In addition to its many benefits, today social media has also become a weapon. Because, many negative situations such as social movements, waking up, terrorism can affect large masses through social media.

The role of social media in many activities, such as the Arab Spring events that occurred in the recent past, and the announcement of the ISIS terrorist organization all over the world and gathering militants of its, is very important. It has been revealed that almost all of the structuring of the ISIS terrorist organization is carried out on social media, and broadcasting activities are carried out in seven languages. This situation shows that social media is also a usage area for terrorist organizations.

The results show that media literacy as well as cyber security is of importance in coping with terrorism and terrorist propaganda. In this study, social media activities of terrorist organizations have been examined by putting forth the widespread use of today's social media via data. Literature review and sampling method have been used in the study. Terrorism and social media constitute the limits of this study.

Keywords: Terrorism, Social Media, Cyber Security, Media Literacy.

SECTORAL ANALYSIS OF THE HUMAN DEVELOPMENT CHALLENGES AND THE HUNGARIAN ASSISTANCE IN SOUTH WEST NIGERIA

Oyeyemi Adeola Oluwatobi
Bachelor's Student in International Relations at the Department of Social and Human Sciences, Tomori Pál College, Budapest, Hungary

ABSTRACT

This study explores the sectoral analysis of human development challenges and Hungarian assistance in South West Nigeria. The objective of this research work is to map and identify, as a first step, in different sectors from education, employment, agriculture, ecology, food security, and tourism - the human development challenges and, in a second, to explore how the Hungarian government can assist South West Nigeria with combating these challenges. The added value of this research project can be related to the exploration into the following questions: How can the human development challenges as identified in South West Nigeria contribute to an integrated understanding of the challenges experienced overall in Nigeria? Which proactive instruments can be identified in Hungarian-Nigerian strategic partnerships, and how the technical assistance as carried out in bilateral schemes can be prototypical for Hungary's West African relations? This study suggests that there is an urgent need to develop a concrete and comprehensive broadspectrum development policy.

Keywords: human development challenges, South West Nigeria, Hungary, technical assistance

SİYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA NATO'NUN AKDENİZ DİYALOĞU STRATEJİSİ VE DOĞU AKDENİZ KRİZİ İLİŞKİSİ

NATO'S MEDITERRANEAN DIALOGUE STRATEGY AND THE EASTERN MEDITERRANEAN CRISIS IN THE CONTEXT OF POLITICAL COMMUNICATION

Dr. Emine KILIÇASLAN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

ÖZET

Yeni medya teknolojileri hem küreselleşme sürecini hızlandırmış hem de uluslararası ilişkilerde bir yumuşak güç olarak kamu diplomasisinin önem kazanmasının yolunu açmıştır. Bu durum aynı zamanda küresel tüm siyasal aktörlere siyasal iletişim alanını kullanma fırsatı sunmuştur. Özellikle sosyal medya alanının gelişmesi ile birlikte hem kamu diplomasisi hem de onun ideolojik kullanım dili olan siyasal iletişim bireyin en özel alanlarına girmesi bağlamında farklı bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle günümüzde devletlerarası ilişkilerde siyasal iletişim küresel kamuoyu yaratma amaçlı olarak çok yaygın kullanılmaktadır.

Bu bağlamda, Soğuk Savaş sürecinin bitmesi ile birlikte, 1990 sonrası NATO uluslar üstü bir siyasal aktör rolünü devam ettirmek için siyasal iletişim yapmaya Soğuk Savaş sürecinden daha fazla önem vermeye başlamıştır. NATO bu doğrultuda, Batı tarzı siyasal iletişiminin en önemli ideolojik sloganları olan, "demokrasi", "barış", "insan hakları", "dış yardımlar" gibi kavramları eylemlerini meşrulaştırmak için kullanmaya çok özen göstermiştir. NATO'nun siyasal iletişim kurma amacı barış odaklı gibi görünse de arka planda olan amaç ABD ve Avrupa'nın ekonomik ve siyasal çıkarlarını korumak onlar adına egemenlik kurmak ve onların sistemlerinin ve iktidarlarının devamını sağlamaktır.

Akdeniz ve özellikle Doğu Akdeniz'e bakıldığında tarihin her döneminde önemli bir bölge olduğu görülmektedir. Ayrıca tarihi imparatorluklar için bölgenin ele geçirilmesi ve Akdeniz'e hâkimiyet, devletler için egemenlik kurmak açısından önemli olarak görülmüştür. Bu nedenle de Akdeniz ve Doğu Akdeniz'de yaşanan her kriz ya da istikrarsızlık hem bölgesel hem de küresel anlamda büyük mücadelelerin, değişimlerin alanı olmuştur. Bu değişim süreci doğal olarak Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu coğrafyasında yeni çatışmaların önünü açacaktır. Türkiye bu coğrafya da bölgesel bir güç olması açısından çıkan her çatışmanın odak noktasında yer almıştır ve alacaktır.

Bilindiği gibi Akdeniz bölgesi, NATO'nun kuruluşundan bugüne değin oldukça önemli olmuştur. Bu durumun en önemli nedeni bölgenin sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. Doğal olarak enerji gücüne sahip olmak demek küresel egemenlikte de güçlü olmak demektir. Bu bağlamda NATO özellikle 1990 sonrası Akdeniz'de gücünü artırmaya çok önem vermiştir. Bu nedenle de, 1990'ların başında "Akdeniz'de Güvenlik ve İşbirliği" stratejisi ile Fransa, İtalya ve İspanya'yı ittifak içine alma adımları atılmıştır. NATO'nun başlattığı "Avrupa'nın İstikrar ve Güvenliği Akdeniz'deki Güvenlik ve İstikrara" bağlıdır sloganı yeni hareketin siyasal iletişim sloganı olmuştur.

Bu çalışmada NATO'nun Akdeniz Diyaloğu stratejisi ile Doğu Akdeniz'de yaşanan kriz siyasal iletişim bağlamında söylem analizine tabi tutularak analiz edilmiştir. Örneklem olarak, Sputnik News, CRI Turk, Amerikanınsesi ve Anadolu Ajansında yer alan Doğu Akdeniz haberlerinin başlık ve spotları karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Doğu Akdeniz, Siyasal İletişim, NATO, Kriz

ABSTRACT

New media Technologies both accelerated the globalization process and paved the way for public diplomacy to gain importance as a soft power in international relations. This situation also provided the opportunity to use the field of political communication for all political actors globally. Especially with the development of the social media field, both public diplomacy and political communication, which is its ideological usage language, have gained a different dimension in the context of the individual entering the most private fields. Fort his reason, political communication in interstate relations is widely used today to create global public opinion.

In this context, with the end of the Cold War process, post-1990 NATO has started to attach great importance to political communication in order to continue its role as a global political actor. In this direction, NATO has taken great care to use concepts such as "democracy", "peace", "human rights", "foreign aid" to justify its actions. Although NATO's aim of establishing political communication seems to be peace-oriented, the aim in the background is to protect the interests of teh USA and Europe, to establish sovereignty and power on their behalf.

Looking at the Mediterranean and especially the eastern Mediterranean, it is seen that it has been an important region in every period of history. In addition, it has been seen as important for the historical empires to capture the region and to dominate the Mediterranean, to establish sovereignty for the states. In this context, every crisis or instability in the Mediterranean and eastern Mediterranean has been the area of great struggles and changes in both regional and global terms. The changes experienced today will naturally open the door to new energy and security approaches in both the Middle East and the Mediterranean. Especially Turkey as a regional power in the Mediterranean is located at the center of this crisis. For these reasons, in this study, half of the changing state concept as well as the new perspective that this change will bring to interstate relations and the importance of the Eastern Mediterranean today and in the future will be highlighted.

The Mediterranean region has been very important since the establishment of NATO. The most important reason fort his situaion is the energy resources of the region. Naturally, having energy power means being strong in global domination. In this context, NATO has attached great importance to increasing its power especially in the Mediterranean after 1990. Therefore, in the early 1990s, with the strategy of "Security and Cooperation in the Mediterranean", steps were taken to bring France, Italy, Spain into alliance. However, the Algeria civil war at that time and Libya's anti- Western attitude caused this attempt to fail. The slogan "Stability and Security of Europe depends on Security and Stability an the Mediterranean" initiated by NATO since 1995 has been the political communication slogan of the new movement.

Fort his reason, in this study, the crisis in the Easrern Mediterraean with NATO's Mediterranean Dialogue strategy has been anayzed by being subjected to discourse analysis in the context of political communication. As an example, the headlines and spots of the Eastern Mediterranean news in Sputnik News, CRI Turk, Amerikaninses and Anadolu Agency were compared.

Keywords: Eastern Mediterranean, Political Communication, NATO, Crisis

GİRİŞ

Sovyetler Birliğinin ve Varşova Paktının dağılmasıyla birlikte NATO varlık anlamını yitirmiştir. Bu nedenle varlığını devam ettirmek ve anlamlı kılmak için NATO kendisine yeni görevler üretmeye başlamıştır. Bu bağlamda NATO uluslar üstü bir siyasal aktör olarak küresel etki yaratabilmek için kamu diplomasisi yaparak, siyasal iletişim faaliyetlerine önem vermeye başlamıştır. NATO, uluslar üstü bir siyasal aktör rolüyle aynı ABD'nin kullandığı siyasal iletişim sloganlarını küresel faaliyetlerinde sosyal medya hesapları üzerinden ya da NATO Televizyonu aracılığıyla kullanmaktadır. Bu sloganların en bilindik olanları "demokrasi", "barış", "insan hakları", "dış yardımlar" vb. siyasal söylemleridir. Oldukça masumane görünen ve Batı ideolojisini temsil eden bu siyasal iletişim sloganlarının arkasında var olan sistemin egemenliğinin devam ettirilmesi çabası bulunmaktadır.

Kuzey Atlantik Antlaşması Organizasyonu olan (NATO) İkinci dünya Savaşı sonrası özellikle Sovyetler Birliği tehdidine karşı kurulmuş olan bir yapıdır. ABD ve Avrupa'yı içine alan Batı Bloğunun ekonomik ve siyasal çıkarlarını korumak amacıyla kurulmuştur. Batı Bloğunda yer alan 12 devlet ABD'nin önderliğinde NATO'yu kurmuştur.

NATO, 1995 sonrasında "Akdeniz Diyaloğu" stratejisi ile bölgede yer alan 7 ülkeyi kapsayacak şekilde ittifakı bir araya getirmiştir. 1997 yılında yapılan Madrid Zirvesi ile Akdeniz İşbirliği Grubunu oluşturmuştur. Bu grup üzerinden bölgeye ilişkin politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Bu politikalar sadece askeri amaçlı olmamıştır. Doğal afetler, kriz yönetimleri, terör gibi olağanüstü durumları içerecek şekilde yapılandırılmıştır. 2004 yılında gerçekleştirilen İstanbul Zirvesi ile de gerçek ortaklık tartışmaya açılmıştır.

Akdeniz neden önemlidir? Sorusundan hareket edildiğinde Akdeniz tarih boyunca büyük mücadelelere sahne olmuştur. Bunların en önemli sebepleri bölgenin jeostratejik konumu, verimli toprakları ve deniz ticareti yolu olması gösterilebilir. Son zamanlarda ortaya çıkan enerji kaynakları da bu önemi artırmıştır. Levant havzası olarak adlandırılan Akdeniz'in doğusu tarih boyunca dünya ticaretinin geçiş güzergâhı olması da önemini artırmaktadır.

NATO VE DOĞU AKDENİZ'E SİYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA BAKMAK

Diplomasi, uluslararası ilişkilerin en önemli alanıdır. Bu alanın devletlerarası ilişkilerde doğru kullanımı devletlerin bekası açısından gereklidir. Bu nedenle bu alanda görev yapan siyasal aktörlerin diplomasi dilini ve bu bağlamda siyasal iletişime hâkim olmaları o devletin gücü açısından önem taşımaktadır. Diplomasi kavramının tanımına bakıldığında, "uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü, yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı, bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği, bu görevlilerin oluşturduğu topluluk, güç bir görüşme sırasında gösterilen ustalık ve beceriklilik" (E. T. 08.09.2020., https://sozluk.gov.tr) olarak açıklanmıştır. Diplomaside siyasal aktörler çok önemlidir. Uluslararası siyasal aktörler devletler, STK, Devlet temsilcileri, uluslar üstü örgütler (NATO), İllegal örgütler (İŞİD, PKK, IRA) gibi pek çok unsur sayılabilir.

Diplomasinin dili olan Siyasal iletişim ise siyasal aktörlerin yaptığı sözlü ya da sözsüz her eylemi anlatmaktadır. Örneğin, Aziz'e göre "belli ideolojik amaçlarını, toplumda belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler tarafından çeşitli iletişim tür ve tekniklerinin kullanılması ile yapılan iletişim"(Aziz, 2003;3) olarak siyasal iletişimi tanımlanmaktadır. Devletlerarası ilişkilerde siyasal iletişimin en önemli amacı ekonomik ve siyasal üstünlük kurmaktır. Günümüzde egemenlik kurmanın en önemli aracı ise medya sektörünü ele geçirmektir.

Bu bağlamda günümüzde önemli bir siyasal aktör olarak NATO'ya bakıldığında özellikle 1990 sonrası Sovyetler Birliğinin ve Varşova Paktı'nın yıkılmasının ardından kendi varlığının anlamını aramaya çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle Batı Bloğu "Medeniyetler Çatışması" tezi doğrultusunda özellikle Ortadoğu bölgesinde bu düşmanı radikal İslamcılar üzerinden bulmuştur. Batı bloğunun Ortadoğu coğrafyasına ilişkin en önemli sloganı ise "demokrasi" götürmek üzerine olmuştur. NATO ve ABD işgal ettiği Irak, Libya ve Suriye gibi ülkelere "demokrasi" götürme ve diktatörleri yıkma siyasal iletişim sloganlarını medya üzerinden tüm dünyaya transfer etmiştir.

Uluslar üstü bir kurum olarak NATO'da kendi internet sayfasını oluşturarak sosyal medya hesaplarını açmıştır. Bu sosyal medya platformları üzerinden siyasal iletişim yapmaktadır. Bu yayınlarda özellikle kadın ve çocuklara çok fazla yer verilmektedir. Ayrıca dünyanın özellikle Ortadoğu bölgesi, Asya ve Afrika kıtalarında acı ve sıkıntı çekenlerin görüntülerine yer vererek kendisini dünyanın iyilik götürücüsü olarak lanse etmektedir.

Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan enerji ihtiyacı o günden bugüne pek çok güç çatışma ve savaşlarının yaşanmasına neden olmuştur. Küresel güç olmanın en önemli göstergesi olan sanayileşme gittikçe artan bir enerji ihtiyacını doğurmuştur. Özellikle 20. yüzyılda daha da artan enerji ihtiyacı küresel güçleri Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'e yöneltmiştir. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de keşfedilen zengin hidrokarbon kaynakları Doğu Akdeniz'de güç dengelerinin değişimine ve yeni çatışmalara yol açmıştır. Ayrıca Akdeniz'in önemli bir ticaret yolu olması da her zaman olan önemini daha da artırmaktadır. İskenderun ve Kıbrıs' da bulunan limanlar geçiş güzergâhı üzerinde olması nedeniyle de güvenli geçiş açısından önem taşımaktadır.

Doğu Akdeniz, hem jeopolitik hem de Kıbrıs dolaylarında keşfedilen hidrokarbon kaynakları ile dünya üzerinde bölgesel önemi egemen devletler için büyüktür. Bu durum Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında çatışmalar çıkmasının yolunu açmıştır.

Tablo 1: Doğu Akdeniz'de kıyısı olan devletler ve enerji şirketleri, https://www.mees.com/region/east-mediterranean, E.T.08.09.2020

Bilindiği gibi Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan'ın yanı sıra Lübnan, Suriye, Mısır, İsrail, Libya Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

uluslararası hukuktan kaynaklı olarak haklara sahiptir. Özellikle 2000'li yılların başında bölgede yaşanan hidrokarbon kaynakları o günden bugüne Türkiye'nin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarının mücadelesini vermesinin yolunu da açmıştır. Bölge bu tarihten sonra petrol ve doğalgaz kaynakları dolayısıyla sık sık gündeme gelmektedir. Bir yanda doğalgaz keşifleri ile bunlara paralel olarak gelişen yoğun ruhsatlandırma faaliyetleri, diğer yanda LNG (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz) ve boru hattı projeleri bölge ülkelerini günümüzde yoğun bir şekilde meşgul etmektedir. Bu gelişmelerle birlikte Doğu Akdeniz'in kıyıdaş ülkeler arasında paylaşımı sorununun yeniden gündeme gelmiş olması, ilişkileri karmaşıklaştırarak bölgedeki tansiyonu artırmaktadır. (Arıboğan, Bilgin, 2009;131-88).

Krizin çıkışı Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Türk vatandaşlarının haklarını göz ardı ederek 2003'te Mısır, 2007'de Lübnan ve 2010'da İsrail ile deniz sınırı anlaşmaları yapmasıdır. Bu durum karşısında Bölgesel bir güç olarak Türkiye ve Bölgede hakları olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bu anlaşmalara itiraz hakkını kullanmıştır. İtirazın nedenleri, "anlaşmanın Kıbrıs Türk tarafının eşit haklarını, diğeri ise Mısır ile yapılan anlaşmanın Türkiye'nin kıta sahanlığı haklarını ihlal etmesiydi. Türkiye, bölge ülkelerini bu anlaşmaları yapmamaları konusunda uyardı ancak Mısır ve İsrail, Rumlarla yaptıkları anlaşmaları onayladı. Lübnan ise İsrail ile arasında ihtilaflı bir alan oluşunca anlaşmayı onaylamadı. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-libya-anlasmasi-turkiyenin-dogu-akdeniz-politikasinda-onemli-kazanim/1662097, E.T. 11.09.2020).

Özellikle son zamanlarda bölgede artan çatışmalar yoğunlaşmaya başlamıştır. Akdeniz uluslararası güçler için vazgeçilemez hale gelmiştir. Tarihsel süreçte küresel güç olmak isteyen devletlerin uluslararası arenada güç politikalarını; enerji kaynaklarını elinde bulundurma, bu kaynakların güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara arzını sağlama ve dünya hidrokarbon jeopolitiği üzerinde hâkimiyet kurma stratejileri belirlemiştir (Sevim, 2012: 4381). Yakın tarihsel süreçte de Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Arap-İsrail Savaşları, Körfez Savaşları 'nın temelinde dünya enerji kaynaklarına sahip olma vardır. Çatışmaların yaşandığı bölgelerin en temel özelliği enerji kaynakları açısından zengin olmasıdır. Bunun yanında ticaret yollarının güzergâhı ve Kuzey Afrika'nın denetimi açısından ve Rusya'nın Güneye inmesini engellemek için küresel güçlerin göz diktiği bir bölgedir doğu Akdeniz.

NATO'NUN AKDENİZ DİYALOĞU STRATEJİSİ VE DOĞU AKDENİZ KRİZİ

Hem Avrupa hem de ABD için NATO'nun kurulması Sovyetler Birliğine Karşı bir güvenlik duvarı oluşturulması açısından önem taşımıştır. Doğal olarak ABD ve Avrupa için önemli olan Doğu Akdeniz onların öncülüğünde kurulan NATO içinde önemli olmuştur. Bu önem Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Akdeniz'de daha aktif faaliyet alanları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle NATO 1990'ların başında "Akdeniz'de Güvenlik ve İşbirliği" stratejisini Avrupa'nın güvenlik ve istikrarının Akdeniz'in güvenlik ve istikrarından geçtiği tezine bağlamıştır. Bu bağlamda, Fransa, İtalya ve İspanya'yı bir araya getirmiştir. Ancak Libya faktörü ve Cezayir'de yaşananlar bu ittifakı başarısız kılmıştır.

NATO Akdeniz Diyaloğu stratejisinde temel amacını tüm üyelerinin özgürlük ve güvenliğini askeri ve siyasi yollarla korumak olarak belirtmiştir. İttifak kendisini belirsiz bir dünyada tüm üyelerinin gelecek güvencesi olarak tanımlamaktadır. Devamında "NATO üyesi ülkeler "bireysel özgürlük", "demokrasi", "insan hakları" ve "hukukun üstünlüğü" ilkelerine bağlı eşi bulunmayan bir değerler topluluğu oluştururlar. İttifak, Birleşmiş Milletler Yasası'na ve Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliği koruma konusundaki öncelikli sorumluluğunu teyit eden Washington Antlaşması'na bağlıdır. Akdeniz bölgesinin tüm ülkeleriyle dostça ve işbirliğine dayanan ilişkiler kurmakta kararlıyız ve önümüzdeki yıllarda Akdeniz Diyaloğunu daha da geliştirmeyi amaçlıyoruz. Körfez bölgesinde barış ve istikrara çok

önem veriyoruz ve İstanbul İşbirliği Girişimi ile aramızdaki işbirliğini güçlendirmeyi planlıyoruz.https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120207_strategic-concept-2010-tur.pdf, E.T.11.09.2020) olarak bölgedeki amaçlarını web sayfasında açıklamıştır.

Siyasal iletişim bağlamında bakıldığında ortaya çıkan manzara, ABD ve Avrupa devletlerinin "barış", "insan hakları", "demokrasi", "hukukun üstünlüğü gibi kavramları medya aracılığıyla ön planda kullandığı görülmektedir. Fakat arka planda çeşitli illegal terör örgütleri aracılığıyla veya NATO aracılığıyla dünyada işgal etmek istedikleri bölgelerde önce çatışma ve kaos ortamı yaratmaktadırlar. Sonrasında bu bölgeler, Batılı güçlerin askeri gücü olan NATO tarafından işgal edilmektedir. Bu bölgelerden biri olan Ortadoğu'da yaşanan kaos, çatışma ve savaş ortamı göç olgusunu güçlendirmektedir. Bu göç dalgası sonucu çocuk, kadın, genç pek çok insan hayatını kaybetmektedir. Ayrıca bölgede yaşanan kaotik ortam uyuşturucu ticareti, insan ticareti, silahlanma ve terör örgütlerinin merkezi haline getirmektedir.

NATO bu amaçlar doğrultusunda geliştirdiği İstanbul İşbirliği Girişimi ile Akdeniz Diyaloğu stratejisi adımını tamamlamayı planlamıştır. Her iki girişimde aynı amaca hizmet etmektedir. Temel amaç Akdeniz ülkeleri ve Ortadoğu' da ekonomik ve askeri daha fazla güçlü işbirliği oluşturmaktır. İşbirliğinin temel konuları savunma, terörizm ve ortak eğitim üzerine olmuştur. NATO, 27 Kasım 2019'da da "Akdeniz Diyalog" toplantısında Napoli'de istihbarat uzmanları ile toplanmıştır.

NATO'nun 2000 yılında başlattığı Akdeniz Diyaloğu stratejisi Doğu Akdeniz'deki güvenlik sorunu nedeniyle "Etkin Çaba Harekâtı" na dönmüştür. NATO "Etkin Çaba Harekâtı" ile bölgeye "barış" ve "istikrar" götüreceğini ifade etmiştir. O günden bugüne bölge daha da karışık hale gelmiştir. Eğitimlere, NATO'nun "Etkin Çaba Harekatı"na katılan Kanada Deniz Kuvvetlerine ait HMCS Winnipeg fırkateyni ve İspanya Deniz Kuvvetlerine bağlı SPS Blas de Lezo fırkateyniyle "Akdeniz Kalkanı Harekatı"nda görevli Deniz Kuvvetleri Komutanlığına ait TCG Gökçeada fırkateyni ve TCG Atak hücumbotu katıldı. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/nato-uyeleri-dogu-akdenizde-deniz-egitimleri-duzenledi/486927, E.T. 09.09.2020.

Doğu Akdeniz'in 2000' li yıllar ile birlikte önem kazanmasında ve aynı zamanda ortaya çıkan Akdeniz Diyaloğu stratejisi bölgede olan dört önemli enerji sahasından kaynaklanmaktadır. Afrodit: Kıbrıs Adası'nın Güney'inde, Leviathan: İsrail ile Kıbrıs Adası arasında, Nil: Mısır ile Kıbrıs arasında Heredot: Kıbrıs Adası ile Girit Adası'nın güneydoğusunda kalan sahadır'' (Aksoy, 2016: 1).

2006 yılında Türkiye tarafından yapılan Akdeniz Kalkanı Harekatı Akdeniz'de güvenliğin sağlanması bağlamında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılmıştır. Milli Savunma Bakanlığı'nın Twitter hesabından yapılan açıklamada şu ifadelere yer verildi: Akdeniz Kalkanı Harekâtına katılan TCG KEMALREİS fırkateyni Akdeniz'de Kıbrıs Adası doğusunda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sahil güvenlik gemileriyle deniz eğitimlerini müteakip BARBAROS HAYRETTİN PAŞA araştırma gemimize refakat etmektedir. https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/msbden-akdeniz-kalkani-harekati-aciklamasi-1758807, E.T. 09.09.2020).

DOĞU AKDENİZ KRİZİ SÖYLEM ANALİZİ

Bilindiği gibi söylem analizi yazılı metinler ve yapılan konuşmaları inceleyen bir analiz yöntemidir. Özellikle sosyal alanlarda yapılan çalışmalarda kullanılmaktadır. Aşağıda yer alan

çalışmada da küresel ve bölgesel güç olan devletlere ait beş farklı haber ajansının Doğu Akdeniz ile ilgili haberleri veriş tarzı ile ilgili karşılaştırma yapılmıştır. güçbeş farklı

Anadolu Ajansı	Amerikanın Sesi	Sputnik News	CRI Türk
BBP Genel Başkanı Destici, "Fransa, haksız, hukuksuz ve çirkin emellerini gerçekleştirmek için bütün Avrupa'yı yanına çekmeye çalışmaktadır." dedi. 11.09.2020	"Doğu Akdeniz'de ABD Arabulucu Olmalı" NATO, ittifaka üye iki ülke arasında Doğu Akdeniz'de bir kaza ya da çatışma yaşanmaması için devreye girdi. 08.09.2020	Araştırma ve Sondaj Gemilerine, Türk Deniz Kuvvetleri Refakat Ediyor. 09.09.2020	"Gerginlik Türkiye'den çok Fransa'nın zararına yol açabilir" 11.09.2020
Malta Dışişleri ve Avrupa İşleri Bakanı Evarist Bartolo, AB'nin Türkiye ile ilişkilerine stratejik olarak yaklaşması gerektiğini bildirdi. 12.09.2020	MED7 Toplantısı Öncesinde Türkiye-Fransa Gerginliği: Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Türkiye'yle Yunanistan arasında yaşanan Doğu Akdeniz ve Libya krizini görüşmek üzere, Avrupa Birliği üyesi 7 Akdeniz ülkesini, Fransa'nın Korsika adasında topladı. 10.09.2020	Emekli Büyük Elçi Özülker: Yunanistan'la Çatışma İhtimali Düşük, Statüko Türkiye Lehine Gelişerek Devam Edecektir. 09.09.2020	Milli Savunma Bakanı Akar'dan Doğu Akdeniz açıklaması "HÜR DOĞDUK, HÜR YAŞARIZ" 12.09.2020
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dönmez, sondaj çalışmaları konusunda, "Karadeniz'den ve Doğu Akdeniz'den yeni müjdeler alacağımız günler yakındır." açıklamasında bulundu. 12.09.2020.	Türkiye'den MED7 Zirvesi Ortak Bildirisi'ne Yanıt. Dışişleri Bakanlığı açıklamasında, zirve sonunda alınan kararların, taraflı, gerçeklerden kopuk ve hukuki dayanaktan yoksun olduğu ifade edildi. 11.09.2020	Milli Savunma Bakanı Akar, "Türkiye aleyhine çeşitli kumpaslara girenler, tarihte olduğu gibi bugün de hüsrana uğrayacaklar" açıklamasını yaptı. 11.09.2020	Başkan Erdoğan "Gerginlik Türkiye'den çok Fransa'nın zararına yol açabilir" 12.09.2020.
KKTC'den ABD Dışişleri Bakanı Pompeo'ya Tepki	MED7'den Türkiye'ye Uyarı Mesajı: Türkiye tek taraflı faaliyetlerine son vermezse, AB ek 'sınırlayıcı tedbirler' almaya hazırdır	Türkiye, Doğu Akdeniz'de yeni NAVTEX yayınlayarak 12-14 Eylül tarihleri	Bakan Çavuşoğlu, "Haklı olan masadan, diyalogdan kaçmaz. Biz ön şartsız şekilde her zaman diyalogdan yanayız." dedi.

(GKRY ile görüşeceği için) 12.09.2020	11.09.2020	arasında atış eğitimi yapılacağını duyurdu. 11.09.2020	12.09.2020.
Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aksoy, AB üyesi Güney Avrupa Ülkeleri Zirvesi sonunda kabul edilen ortak bildirideki Doğu Akdeniz ve Kıbrıs meselesine ilişkin ifadelerin "taraflı, gerçeklerden kopuk ve hukuki dayanaktan yoksun" olduğunu belirtti. 12.09.2020	Fransa MED 7 Ülkeleriyle Akdeniz ve Libya'yı Konuşacak Toplantının gündeminde Türkiye ve Yunanistan arasında Doğu Akdeniz'de yaşanan kriz ve Libya'daki son durum var. 12.09.2020.	Türkiye'nin Korsika Ültimatomuna Cevabı Yeni Bir Navtex Olacak mı? 11.09.2020	Pompeo'dan Doğu Akdeniz için "diplomasi" çağrısı. Doğu Akdeniz'deki gerginliğin diplomatik ve barışçıl yollarla çözülmesine inandıklarını ve bunun için bölgedeki askeri varlıkların çekilmesi gerektiğini vurguladı. 11.09.2020.
MHP Genel Başkan Yardımcısı Aydın, Macron'un sözlerini "ucuz siyaset" olarak nitelendirerek "Cumhurbaşkanı'na hakaretamiz şeyler söylemenin Türk halkına dolaylı olarak hakaret olduğunun farkında bile değil." dedi. 11.09.2020.	ABD Dışişleri Bakanı Pompeo Kıbrıs Yolunda (Kurtarıcı Mesih Rolü) Barış Önerisi 12 09. 2020	Bahçeli: Ege ve Doğu Akdeniz'deki Oynanan Zalim Oyunların Gerçek Nedenleri Burada Aranmalıdır. 11.09.2020.	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İtalyan mevkidaşı Luigi Di Maio ile telefonda görüştü. Görüşmede, Doğu Akdeniz ve Libya konuları ele alındı. 12.09.2020.

Öncelikle Anadolu Ajansının konuyla ilgili haber başlık ve spotlarına bakıldığında, ağırlıklı olarak Türkiye'nin lehine konuşmalar yapan siyasal aktörlere yer verdiği görülmektedir.

Ardından gelen Amerikaninsesi.com haber sitesinin haberlerine bakıldığında, öncelikle ABD'nin arabuluculuğunu ön planda tuttuğu görülmektedir. Ayrıca MED 7 toplantısı ile ilgili haberlere çok fazla yer verdiği görülmektedir. Konuyla ilgili Türkiye'nin haklılığına dair haberler çok yer almamıştır.

Sputnik News'de konuyla ilgili haberlerin Amerkanınsesi.com'un aksine Türkiye lehine haberlerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu haberlerde Türkiye lehine açıklamalara da yer verilmiştir.

CRI Turk'de yer alan konuyla ilgili haberlerin aynı Anadolu Ajansı ve Sputnik News gibi Türkiye lehine haberlerin ve açıklamaların kullanıldığı dikkat çekmektedir.

SONUÇ

NATO'nun 1990 sonrası yürüttüğü bütün stratejilerinin arkasında Batı devletlerinin çıkarlarını korumak vardır. Bu bağlamda NATO uluslar üstü bir siyasal aktör olarak Batı değerleri üzerinden kamuoyu oluşturmak için kullandığı siyasal iletişim sloganları "İnsan Hakları", "Barış", "İstikrar" "Güvenlik", "Hukukun Üstünlüğü" ve "Demokrasi" vb. söylemlerle siyasal iletişim yapılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Varşova Paktı'nın dağılması ile birlikte NATO "Genişleme Stratejisi" ni kullanmıştır. Üye sayısını artırmıştır. Ayrıca gittikçe artan enerji ihtiyacı nedeniyle NATO yeni stratejiler belirleme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda 2000'lerden sonra doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde yaşanan krizlerin arkasında küresel egemen güçlerin zengin enerji kaynaklarına sahip olma arzuları olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle doğu Akdeniz' de keşfedilen enerji sahaları nedeniyle küresel güçlerin mücadele alanı haline getirmiştir.

Yaşanan çatışmaların ana nedeni Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs adası etrafında keşfedilen enerji kaynaklarının çıkarılması ve paylaşılması konusunda uluslararası hukuka uymamasıdır. Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin keşfedilen enerji yataklarından sonra adanın tek hâkimi gibi davranması ve MEB ilan etmesi, Türkiye'nin ve Kuzy Kıbıs Türk Cumhuriyeti yönetiminin tepkisine neden olmuştur. Bu çatışma ve kriz Türkiye ile Yunanistan arasında gerilimi artırmıştır.

Yukarıda analiz kısmında da görüldüğü gibi dünya kamplara ayrılmıştır. Bu kamlardan Batı'ya yakın olanlar Türkiye'nin aleyhine haberler yaparken Türkiye'ye bu konuda yakın duran devletler haberlerinde Türkiye ve hükümet yanlısı haberlere yer vermektedir. Bu konuda Anadolu Ajansı, Sputnik News ve CRI Türk'ün, Doğu Akdeniz ile ilgili haberlerde Türkiye ve hükümet lehine haberleri yaptıkları görülmüştür.

Amerikaninsesi.com haber sitesi ise ya yansız nötr ya da Yunanistan ve Fransa lehine haber vermektedir. Ayrıca MED7 toplantısını haberlerde çok ön plana çıkarmıştır. Bilindiği gibi MED7 toplantısından Türkiye'nin aleyhine sonuç çıkmıştır.

Türkiye Doğu Akdeniz krizinde yalnız kalmıştır. Doğu Akdeniz'e kıyıdaş ülkelerle Türkiye arasında MEB veya kıta sahanlığı anlaşması yapmamış olması bu yalnızlığı tetiklemektedir.

KAYNAKLAR

Aksoy, M. İ., (2016). Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti. (Araştırma Rapor No. 23). *Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*.

Arıboğan D.Ü., (2009). "Yeni Enerji Düzeni Siyaseti (Neopolitik): 'Jeopolitik'ten 'Enerjipolitik'e", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, No.20, s.109–131.

Aziz, Aysel, (2003). *"Siyasal İletişim",* Nobel Yayınları.

Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği, *Journal of Yasar University*, 26(7), 4378-4391.

https://sozluk.gov.tr, E.T.09.09.2020.

https://www.mees.com/region/east-mediterranean, E.T.08.09.2020

https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-libya-anlasmasi-turkiyenin-dogu-akdeniz-politikasinda-onemli-kazanim/1662097, E.T. 11.09.2020).

https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/nato-uyeleri-dogu-akdenizde-deniz-egitimleri-duzenledi/486927, E.T. 09.09.2020.

https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/msbden-akdeniz-kalkani-harekati-aciklamasi-1758807, E.T. 09.09.2020).

POPULISM AND BANAL NATIONALISM: THE HUNGARIAN CASE

Asist. Prof. Dr. Monika PAL

Tomori Pál College, Budapest

ABSTRACT

In the present article I wish to analyse the intertwining nature of two concepts: populism and "banal nationalism'. The latter term was coined by Michael Billig in his 1995 book in which he refers to everyday representations of the nation that create a shared national identity from the waving of flags through food to sport events. His emphasis is on the routinely exercised, ordinary way of using national symbols, adhering to values in our everyday life that serve as a permanent undercurrent responsible for the persistence of national feeling.

Hungarian populism of the Orbán regime rests on nationalism and in its various manifestation makes use of it as a legitimizing, mobilizing instrument. I would argue that the operation of Hungarian populism -- which is usually described as future and vision oriented -- is inseparable from the past as it serves as a resource of national feeling. At the same time, besides the instrumental use of history, its reinterpretation, the redefinition of Hungarianness, the plebs and the demos, is an exercise of populist reframing of public discourse for political purposes.

Keywords: populism, banal nationalism, Orbán regime, Hungary, political discourse

IMMIGRANTS PLIGHT IN THE POLITICS OF GLOBLIZATION –A STUDY OF THE INHERITANCE OF LOSS BY KIRAN DESAI

Dr. Ishrat FATMA

Dept of English

M.B.G.I.C G.Z.B.(U.P) India

ABSTRACT

Literary fictions contribute a lot in creating a disciplined society by their useful teachings and are a true reflection of society displaying its picture in real colours.Weaving with the thread of creativity the novelist presents the true picture of the contemporary society painted by their imagination and experience. Kiran Desai is one of the renowned diaspora writers who displays the true picture of the immigrants focusing on the socio-cultural situations of India at that time. The present paper aims to analyze the cultural chaos and tries to bring out the plight of immigrants because of liberalization and globalization across the world as reflected in KiranDesai's The Inheritance of Loss. The present novel is most crucial work displaying the higher advancement of culture and trade in every field of life. However, the reality is quite different in this regard. The Inheritance of Loss rightly presents
the truth behind the curtain of politics of globalization and privatization.

Kiran Desai,being the novelist of 'second generation' of diaspora, has presented the experiences pain,trauma and alienation resulted from the cultural differences through her first –hand experience. Through her characters she has presented in her fictions rootlesslesness, alienation, nostalgia, identity crisis etc as well tried to find out the solutions of these problems.

In *The Inheritance of Loss* Desai delineates a sad ,bleak world of immigrants displaying the global issues through her characters divided between two worlds/ cultures -Eastern and Western caught in the ambivalance situations of global and post-colonial politics.Kiran Desai has succeeded in presenting the cause of the problem by focusing on the promises that hostland made and the reality of the opportunities conditioned by issues of class and ethnicity.

Keywords- Cultural chaos, Indian Diaspora, immigration, multiculturalism

Immigrants Plight in the Politics of Globlization –A Study of The Inheritance Of Loss by Kiran Desai

Kiran Desai,being the novelist of 'second generation' of diaspora, has presented the experiences, pain,trauma and alienation resulted from the cultural differences through her first –hand experience. Through her characters she has presented in her fictions rootlessness, alienation, nostalgia, identity crisis etc as well tried to find out the solutions of these problems.

The Inheritance of Loss written in a very lucid and simple language Desai delineates a sad ,bleak world of immigrants .In the novel , *The Inheritance of Loss,* moving through the domestic abuse ,She deals with the global issues displaying the feeling of her characters divided between two worlds/ cultures -Eastern and Western.and are surrounded by the ambivalance situations of global, local and post-colonial politics.Kiran Desai has succeeded in presenting the cause of the problem by focusing on the promises that hostland made and the reality of the opportunities which was conditioned by issues of class and ethnicity.

The main theme of the novel is to draw attention towards how the European colonization policies have influenced and oppressed Indians. The political agitation destroyed the entire social order ,resulting into poverty and unrest.She tries to display the issues of poverty and tries to indicate that migration and globalization is not the only solution for the financial problems of the low class people.

Jemubhai Patel and Biju, the main characters of the novel who became the prey of race ,class and multicultural problems.As a result Jemubhai started hating all human beings after this discrimination.Biju the protagonist wandered from one place to another in New York and faced lots of problems as an illegal immigrant there.Kiran Deasi has tried to focus on serious issues related wih displacement ,resulting in identity crisis of the migrants and has presented Biju as her spokesman and representative of all diaspora community in this document.

Her minute description of every character makes this novel very expressive and fascinating.She very emphatically and realistically displays the adverse effects of globalization on the society in general ,to every class in some way or the other. The migrants ,who in search of material prosperity left their homeland and wanted to improve their life standard ,faced acute problems after getting displaced.

Biju,the son of judge's cook residing as an illegal immigrant in New York struggling hard to get the Green card ,moves from one low paid job to another low paid job.He undergoes the bitter experience of being an immigrant,striving hard for his betterment to lead a respectable life. Dwindling between two - foreign land and his native land is like,

"one side travels to be a servant, and the other side travels to be treated like a king". (TIL:269)

The workers without Greencards and living without documents passed through intense trauma .This widens the gap between the hostlanders and the migrants and displays the aftermath of cultural diversities,exposing the painful deprived lives of the people like Biju living even without basic human rights.Kiran Desai also presents the reality of the life divided between East and West and the social milieu of the two radically different cultures and the tensions that has taken place because of the differences lying between two cultures.The postcolonial issues migration, subalternity,trauma and identity crisis and the various problems related with migration and cultural amalgamation.

In *The Inheritance of Loss*, Kiran Desai presents the whole world of displaced characters. Nearly all characters are displaced people struggling hard to create a better life far away from their native homeland.

The plot of *The Inheritance of Loss* revolves around the cook's son Biju who was an illegal immigrant residing at NewYork , America and was forcibly sent there by his father who was portrayed as *:*

"a powerless man, barely enough learning to read and write, had worked like a donkey all his life, hoped only to avoid trouble, lived on only to see his son." (TIL :12)

Biju's life in New York has been described very minutely and sensitively by the author. Biju, a teenaged boy, not well educated represents those persons who are poor but with big dreams and want their children to gain material wealth and prosperity in the most alluring place of the world,America.suffering from acute sense of inferiority as a victim of colonization.Biju's father invokes the sense of "otherness" in his son .For the sake of gaining wealth and the stamp of

being working in America to uproot the indepth complex of inferiority Biju migrated to America. From the very start of his journey to reaching America ,he faced great humiliation. At the very counter of American Embassy, Biju finds a big crowd of Indian people fighting hard to get to the visa counter . His bitter experience is very realistically expressed in the novel: *"Biggest pusher, first place; how self-contented and smiling he was; he dusted himself off, presenting himself with the exquisite manners of a cat. I'm civilized, sir, ready for the U.S., I'm civilized, mam. Biju noticed that his eyes, so alive to the foreigners and went dead."* (TIL:34)
After arriving at New York Biju‟s faced severe hardships and he continuously suffers from one challenge to another .Living in an unknown world as an illegal migrant ,he was on a painful exile .His dreams of working in world's top place was shattered to pieces confronting the harsh realities of life over there. Baby Bistro was the first restaurant he joined to work:
"Above, the restaurant was French, but below in the kitchen it was Mexican and Indian." (TIL 23)
He switched to another place of work known as *Stars and Stripes Diner:*
Biju‟s every day life was full of hardships and on each step he has to face humiliation. Far away from his homeland and kins he was on exile ,feeling himself as if an unexpected individual.

He started developing a sort of hatred towards his father for sending him America.He feels deep down in heart and was quite alone.A severe feeling of alienation crops within him. He wanders from one restaurant for adapting himself in that foreign culture and adopt the linguistic differences lying between them. The feeling of Indianess increases in him. find something better.
He returns to the Gandhi Cafe, thinking to Biju's life was getting worse with the passage of time and it *wasn"t amounting to anything at all; in a space that should have included family, friends, he was the only one displacing the air. ... And if he continued on here? What would happen?* Despite his continuous exile, he feels a passionate love towards India and feels facinated towards his national identity. While living at such a lucritous place NewYork , he always remembers his simple ,homely peaceful life at his village and a deep sense of love for his nation propels him to go back to his own country. At the airport he salutes his own self as an independent India while coming back home .His true feeling are beautifully explained by Desai as: *"Here he was, on his way home, without name or knowledge of the American president, without the name of the river on whose bank he had lingered, without even hearing about any of the tourist sights – no statue of Liberty"* (TIL 314).
"*Oh yes, they were going home, knees cramped, ceiling level at their heads, sweat gluey, fate resigned, but happy" (*TIL ;313).
During his stay in NewYork Biju was continuously tormented by the dilemma over his dual identity. He was divided between two life of having different cultures and fights hard to overcomes his search for restoring his dentity.His illusions regarding American life got shattered seeing the pathetic life of immigrants over there. The first letter, Biju wrote to his father was:
"Respected Pitaji, no needs to worry. Everything is fine. The Manager hasoffered me a full-time waiter position. Uniform and food will be given bythem. Angrezi Khana only, no Indian food and the owner is not fromIndia, He is from America itself". (TIL:7)
His memories were full with the thoughts of his native land Kalimpong expressed very sensitively by the novelist: "*roti prepared using choolah is better than the roti cooked in a star hotel*". Displaying the true and simple life of village Deasi presents the artificial and mechanic life of America. Even food becomes the symbol of his identity,reflecting the difference of class and culture resulting into the unbridgable rift.

Biju,as an illegal immigrant worked in one hellish kitchen to another anticipating his betterment,but he totally used and exploited everywhere,feeling terribly sad lonely nostalgic and homesick.He led a miserable life there and was exploited not only by Americans but by an Indian Harish Harry also,a free housing worker.Despite his continuous efforts did not succeed in getting the Greencard.Facing humiliation and illtreated everywhere,he became aware of the deplorable condition of Indians working over there.While working at a dirty little rodent secret in America,he takes relief in the memories of his native land, where he has passed his life in the loving care of his grandmother. His village was covered with silver grasses taller than man and made a sound shuu, shuuu, shu, shuuu as the wind blowed this way and that. He also remembered dry gully going through thegrasses,remembers tributary of Jamuna. *He Men travelled downstream on inflatedbuffalo skins, the creatures, very dead legs, all four, sticking straight up as they sailedalong. On Diwali, the holy men lit lamps and put them in the branches of the peepaltree and sent them down the river on rafts with marigolds.*
Biju becomes so nostalgic that he each and remembers everything about his village life:He used to sit with his father outside of
home in evening. His father was quite happy with that life:
. . . How peaceful our life is! How good the roti tastes there it is becausethe atta is ground by hand, not by machine and because it is made onchoolah, which is better than anything cooked on gas or a kerosene stove.Fresh roti, fresh butter, fresh milk, still warm from buffalo. (TIL:103)
These line reflect the rich cultural and natural life of life of villagers believing in social relationships and enjoying originality far away from the ostentatious life like America.Natural and ecological village life with the description of eagles, butterflies, bats ,horses and caterpillar is presented in direct contrast with American artificial life.Due to constant explotation, and the deplorable condition of Indians in alienland of America,the feeling of love for his own land , with its free and independent life made Biju,develop an indepth hatred hatred for the dominating white Americans:
"*This habit of hate had accompanied Biju, and he found that he possessedan awe of white people, who arguably had done Indian great, harm, and a lack of generosity regarding almost everyone else, who had never done asingle harmful thing to India.*" (TIL:77)
Biju now and then indulges in nostalgia ,engulfed in the sweet memories of his native village:
. . . Biju and his grandmother with her sari tucked up . . . on diwali theholy man lit lamps and put them in the branches of the people tree andsent them down the river on rafts with marigolds - how beautiful the sightof those lights bobbing in that young dark . . . how peaceful our village is.How good the roti tastes there . . . fresh roti, fresh butter, fresh milk. Stillwarm from buffalo . . . (TIL:102-103)

Leading a life poverty,full of problems and traumas,Biju feels troubled by the exploiting commercialism and wide-spread racism ruining the social and humanitarian values. He decides to leave for India,crushing his dreams of "holding green cards and passports . . .*dollars me kamaenge, pum pum pum*" (TIL:298) under his foot.He choose to be with his father ,a life of love and independence over a lonely ,subjugated and materialistic life of America.
Waiting at the visa counter ,he realized the deplorable condition of Indian immigrants and badly felt humiliated and disgraceful:
"Standing there, feeling the enormous measure of just how despised hewas, he would have to reply in a smart yet humble manner . . . In thisroom it was a fact accepted by all that Indians were willing to undergo anykind of humiliation to get into the States. You could heap rubbish on their heads and yet they would be begging to come crawling'' . . . (TIL:184)
Tired and defeated Biju determines to go back to India.While going back home ,he was without the fear of the loss that his family can face and did not concern for his father

"*Biju stepped out of the airport into the Calcutta night warm, mammalian.His feet sank into dust winnowed to softness at his face and he felt anunbearable feeling, sad and tender, old and sweet like the memory offalling asleep, a baby on his mother's lap*." (TIL:300)
To display the real picture of the naiivette immigrants dreaming big to get settled in America ,the novelist has used humour and satire deftly.When after receiving visa for America Biju in asks the watchman:
'Is this the American embassy?'..."Amreeka nehi ... This is U.S.embassy!" ... 'Where is the American embassy?' 'It is there.' The manpointed back at the same building. 'That is U.S.' 'It is the same thing,'
said the man impatiently. (TIL:182)

After coming to India he suffers a lot due to the political upheavels.He was robbed off not only his material wealth, gifts and the small savings,that was hidden in his shoe. but even his prestige and dignity as he was thrown naked,near the hills in Kalimpong.

Biju, is the medium,through which ,Desai presents the reality of migration and displacement,responsible for various loss.It is double cursed ,hurling a person in the darkness of lonliness when left for foreign land and simultaneously ,the bad working conditions in foreignland ,the inability to get Green card and alienation forcing him to leave the dreamland in despair
.
The novel documents postcolonial issues as well as various problems faced by dislocated people along with different aspects of multiculturalism , which include interaction with foreign cultures, consciousness of one's own culture, stress tolerance of ambiguity, bucketfuls of empathy and dichotomy of social milieu.

References-

Desai, Kiran. *The Inheritance of Loss*. New Delhi: Penguin Books India. 2006. Print.

Abrams, M. H., *The Glossary of Literary Terms.* Seventh Edition. Singapore: CornellUniversity, 2000. Print.

Alpana Sharma Knippling, (ed.) *New Immigrant Literatures in the United States, ASourcebook to Our Multicultural Literary Heritage*, Westport, Connecticut:Greenwood Press, 1996. Print.

WHAT ARE THE RULES OF CHINA IN INTERNATIONAL RELATIONS?

Dong Zijun

Bachelor student

Department of International Relations

Tomori Pal College

Budapest, Hungary

Assoc. Prof. Dr. Ömür ÖNHON

Tomori Pal College

Budapest, Hungary

ABSTRACT

Everything started in 1800's, for over two centuries, the world was dominated by European Civilization at the first part, China was more or less invisible, divided, invaded, economically weak, even was not really a part of many people's global map, it was ignored, it did not really need to be noticed , because its voice was simply too weak. Firstly Europe set the parameters of the modern world, so the USA did afterwards, modernity was a synonym for western, then things became to change. The great turning point was the new government established in China in 1949 and the Chinese revolutions, when China steadily begun to put it together, then achieved the success. Especially after 1978, when China begun to grow at a shock speed, 10% growth per year and lasted for 35 years. Then the world woke up to notice the striking phenomenon, it was the dramatic thing that the world had never seen.

Now the reflection of the world to the rise of China is different. One example of this is USA president Trump who is seeking anyway to weaken China, trying to stop its rise, even to subvert everything on China. But other examples of reflections are more complicated, sometime positive, sometime more negative. The reason of being negative is the fear of their future considering that China would occupy one fifth of the world's population but they think wrong. The other reason of being positive is the story of economic transformation in China and especially in the developing countries' world, their need of help from China. The data of the public opinion poll proves it in African countries.

Looking back the past, the world belongs to the West.

Looking to the future, what are the rules of China in international relations? It comes from the following six points; First global order. Second war. Third state craft. Fourth race and nationality. Fifth the shock of Chinese history on people's fixed minds. Sixth globalization.

Key words: China International Relation and Rules

TITLE: CONCEPTUALIZING EXIT, VOICE AND FEAR: A CASE OF INTERNATIONAL STUDENT WORKERS IN THE TURKISH REPUBLIC OF NORTHERN CYPRUS (TRNC).

Sharon Nyarai Karinda

Near East University

ABSTRACT

The study assesses the alternative options that international student workers might take in dealing with deteriorated conditions in the workplace. It adopted Albert Hirschman's (1970) theory of *exit, voice and loyalty* as responses to decline in services provided by corporations, firms, governments and states. However, the study replaced loyalty with fear based on the findings from the survey. The dire conditions include long hours of work with poor remuneration packages, illegal residence status, sexual harrassment and language barriers that has compelled international student workers to either, *exit, voice* or live in *fear*. The researcher employed the mixed method aproach using a sampling frame of 101 respondents from 13 countries through Google docs. Factor analysis was used to analyse the statistics of the data and document analysis to analyse the TRNC Labour laws. The findings of the study revealed that international student workers exit the organization for a competing one because of abuse, better job offers and school commitments. They voice for change by negotiating for better working conditions inorder to survive and mitigate living expenses such as rent and bills in a foreign country. The fear option suggests that they calculate the heavy costs of exit and voicing out resulting in deportation, imprisonment, lay-offs and harrassment. The concepts of 'bare life' and 'precarious life' by Giorgio Agamben (1998) and Judith Butler (2001) respectively and the Public Choice Theory were crucial in explaining *exit, voice* and *fear* as they highlighted the invisible, rationale and unvalued life of international student workers in North Cyprus because of their illegal identity, language, cultural and structural barriers among other factors.

Keywords: international student workers, deteriorated working conditions, bare life

CULTURAL REMITTANCES AS THE NEW WAY? CREATIVE AND CULTURAL INDUSTRIES AS ENGINES OF COOPERATION BETWEEN BOSNIA-HERZEGOVINA AND ITS DIASPORA

Assoc. Prof. Dr. Laura KROMJÁK

Ph.D. Associate Professor in International Relations at the Department of Social and Human Sciences of Tomori Pál College, Budapest, Hungary

ABSTRACT

Most recently diaspora has been redefined as a creative energy and potential asset of economic performance. This means that a diaspora's benefit does not need to be its homeland's loss, and vice versa. This new understanding of connectivity has been integral to Bosnia-Herzegovina which, with 52% of the country's overall populations now living abroad (World Bank 2019), has experienced massive outward migration. Therefore, a cooperation between BiH and its diaspora based on a vision of knowledge-based and innovation-intensive economy has gained a momentum in BosnianHerzegovinian policy-making processes. As a first step, I analyze cultural remittances as the "new" way of economic incentive and human ability to innovate and creatively reinvent cultural identities in the process of enhancing a mutually-beneficial cooperation between Bosnia-Herzegovina and its diaspora. A new architecture of partnership-building is explored as related to various productive forms of cultural capitals and the accumulation of knowledge, work skills, and social networks that are tapped into to demonstrate competitive cultural competence and creative placemaking. Cultural remittances as development agents of cultural industries sector can suggest that the economic well-being of Bosnian-Herzegovinians – both in homeland and diaspora – may depend increasingly on the production of knowledge through human creativity and innovation in relation to their country of origin. In a second step, it is demonstrated that from the perspective of the distribution of knowledge, diaspora tourism as a specific formation of cultural tourism has been central to nurturing creativity and innovation between BiH and diaspora. Diaspora tourism is scrutinized not only as an authentic cultural exchange between locals and visitors, but also as a motivator for the cultural service sector based on knowledge transfer and a flow of cultural capital.

Keywords: Diaspora, Cultural Remittances, Cultural Identity, Creative Industry, Diaspora Tourism

THE IMPORTANCE OF AMSTERDAM AND NICE TREATIES IN THE EU'S ENLARGEMENT PROCESS

Dr. Çağlar EZİKOĞLU

Çankırı Karatekin University, Political Science and Public Administration, Çankırı, Turkey
ORCİD NO: 0000-0001-5948-4693

ABSTRACT

After the collapse of communism in SSCB and Eastern Europe and the reunification of Germany, European integration took on a new dimension in the 1990's. The Treaty on European Union (TEU), which includes monetary union and institutional reforms in Europe, was signed in Maastricht in December 1991. Member states compromised at Maastricht for monetary union despite very different views on this matter. The decision to move to a monetary union and single currency resulted in some worries within member states such as Germany. Moreover, the European Union (EU) reached a new moment of debate on the European integration process after Maastricht. "Flexible integration" was the most important agenda in the enlargement process in the EU by the mid-1990s (Moravscik and Nicolaides, 1999). The Treaty of Amsterdam, which was signed in 1997, was the beginning of a very significant period for the European Union. New provisions brought in by the Amsterdam Treaty completed the inadequacies of the Maastricht Treaty and brought a different and new vision to the EU. Especially four major areas the Treaty of Amsterdam (citizenship and the rights of individuals, a Community area of freedom, security and justice, the beginnings of a common foreign and security policy (CFSP) and the reform of the institutions in the run-up to enlargement) to a some extent was satisfactory it brought with itself the necessity of revision. This revision occurred with the Treaty of Nice in 2000. In this study, the new key innovations and effects of the Amsterdam and Nice Treaty to the EU are explained.

Key Words: European Union, Amsterdam Treaty, Nice Treaty, enlargement process

THE IMPORTANCE OF AMSTERDAM AND NICE TREATIES IN THE EU'S ENLARGEMENT PROCESS

INTRODUCTION

After the collapse of communism in SSCB and Eastern Europe and the reunification of Germany, European integration took on a new dimension in the 1990's. The Treaty on European Union (TEU), which includes monetary union and institutional reforms in Europe, was signed in Maastricht in December 1991. Member states compromised at Maastricht for monetary union despite very different views on this matter. The decision to move to a monetary union and single currency resulted in some worries within member states such as Germany. Moreover, the European Union (EU) reached a new moment of debate on the European integration process after Maastricht. "Flexible integration" was the most important agenda in the enlargement process in the EU by the mid-1990s (Moravscik and Nicolaides, 1999). The Treaty of Amsterdam, which was signed in 1997, was the beginning of a very significant period for the European Union. New provisions brought in by the Amsterdam Treaty completed the inadequacies of the Maastricht Treaty and brought a different and new vision to the EU. Especially four major areas the Treaty of Amsterdam (citizenship and the rights of individuals, a Community area of freedom, security and justice, the beginnings of a common foreign and security policy (CFSP) and the reform of the institutions in the run-up to enlargement) to a some extent was satisfactory it brought with itself the necessity of revision. This revision occurred with the Treaty of Nice in 2000. In this study, the new key innovations and effects of the Amsterdam and Nice Treaty to the EU were explained.

AMSTERDAM TREATY

Following the agreement of the Maastricht Treaty, the EU attempted to revise the Treaty with some institutions. The European Council decided to establish a "Reflection Group" in 1994. This group was composed of 18 members and it started to work in June 1995. Nugent (1999) demonstrated that the intergovernmental conference (IGC) should focus on trying to achieve results in three main areas: making Europe more relevant to its citizens; enabling the EU to work better and prepare for enlargement, and giving the EU greater capacity for external action.

In 1996, the IGC met to review the working of the treaty of European Union (TEU). The Maastricht Treaty caused some core institutional reform in the EU and the IGC should start to work at preparing the ground for the eastern enlargement process. There were some institutional problems during the enlargement to over twenty members in EU: the size and effect of the Commission and the European Parliament (EP), the rotation of the presidency of the Council,

extension to qualified majority voting (QMV) in the Council, the balance of votes in the Council and the weighting of votes for large member states under QMV (Nugent, 1999).

QMV was the most serious problem during preparation of the Amsterdam Treaty. On the one hand, the German and French governments supported an extension to QMV under the Justice and Home Affairs pillar of the TEU. On the other hand, the British government, which was conservative, was opposed to any extension of QMV (Bache and George, 2006) as it thought that the increase in the number of small member states would damage its policies and reduce its powers in the Union because of QMV.

During the IGC, the British Conservative government made trouble because of its problems. Bovine spongiform encephalopathy (BSE) is a fatal neurodegenerative disease (encephalopathy) caused by a spongy degeneration in the brain and spinal cord in the UK. As a result of this, European countries banned exports of British beef. The British government tried to lift the ban and John Major, who was a Prime Minister, refused to sign any Treaty in the IGC until this problem was solved. Major threatened to block this conference unless two important changes were made. Bache and George (2006) explained these two demands: first, Major wanted an agreement to reverse the European Court of Justice's decision which relating to a maximum working week although the British government was out of the social protocol. Secondly, he thought that the fisheries policies should be changed due to other member states' boats buying British fisherman's quotas and a new treaty should prohibit other countries' fishing boats. However, the British general election in 1997 solved this problem, because the Labour government under Tony Blair won this election and he stopped blocking the Treaty. There was an agreement of a new Treaty in Amsterdam in June 1997.

First of all, the Amsterdam Treaty did not a central project; it only revised the Treaty of Maastricht. There were no important institutional reforms in this treaty because of the big member states' policies. For instance, QMV did not extend to industrial, social policy and the free movement of labour because the German Chancellor, Kohl, prevented its extension to these areas. Kohl was concerned about his country's domestic factors, such as the negative impact of the free movement of labour, and he was less integrationist than other countries' leaders. Nevertheless, there were some significant changes in this treaty. Nugent (1999) clarifies these changes in six sections: freedom, security and justice; the union and its citizens; an effective and coherent external policy; the Union's institutions; closer co-operation and flexibility; simplification and consolidation of the treaties.

The Amsterdam Treaty specified general fundamental principles and human rights in member states. If any member states did not respect these principles or applicant states failed to satisfy on these topics, the EU could establish regulations with this treaty (Dehousse, 1999). "The

Union is founded on the principles of liberty, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, and the rule of law, principles which are common to the Member States". Moreover, there was a new title of the Treaty on the European Council (TEC). Its name was a "Visas, asylum, immigration and other policies related to free movement of persons". According to this title, Council members should adopt and develop their facilities in this area in order to establish progressively an area of freedom, security and justice. The main aim of the Amsterdam Treaty was free movement of persons behind common external borders and common rules. The UK and Ireland did not participate in this free movement of persons title because their special island status did not allow them to be part of these changes. In addition to this title, the Schengen acquis was added with a protocol to the TEU and TEC into the EU framework. The Council and the Union's provisions and decisions were suitable for this protocol and all member states accepted this protocol apart from Ireland and the United Kingdom (Nugent, 1999).

Under "The Union and its Citizens" section, some topics affect member states' citizens directly. A new title was established about employment. According to this title, the EU should promote employment facilities in this area and it must work to achieve these goals. Subsidiarity is one of the most important principles and this principle was clarified with a protocol in the Amsterdam Treaty. Environmental, public health and consumer protection policies were emphasised because of their importance in the TEC.

Common and Foreign Policy (CFSP) is one of the most debated topics in the European integration process. Although there were no radical changes to this section of the Amsterdam Treaty, CFSP's administration mechanisms were reinforced with this treaty. Nugent (1999) examines the main policy instruments in CFSP with five parts: definition of the CFSP's principles and general guidelines; common strategies; joint actions; common positions; strengthened cooperation between the member states. He believes that other instruments have an intergovernmental character apart from joint actions and common positions which were supranational. Qualified majority voting was used for applying these instruments. It is clear that the Luxembourg Compromise, which was signed in 1966, was an important challenger for QMV due to a vital national interest veto system. Thirty years after the Luxembourg Compromise, there was a similar veto mechanism in the Amsterdam Treaty. If one of the member states did not accept any decision by QMV because of their important and stated reasons of national interest, this decision was not voted for by the other members. This means that, a national interest veto gained formal status in this policy area where quality majority voting could be used. However, member states did not want to damage common policies in these areas and defined "constructive abstention" for smoothing unanimity in the voting system. If one of the member states does not participate in the voting, others can take a decision by unanimity. Edwards and Philippart (1999) say that "constructive abstention is a system multiplying discrete opt-outs rather than a system of closer co-operation among a group of

willing and able". Additionally, the Amsterdam Treaty created a "High Representative" in the CFSP for assisting the Council and representing external policies in all CFSP topics.

Institutional reform was one of the most difficult issues in the IGC and the Amsterdam Treaty because of the member states' national policies, but there were some important changes in this area. Three significant reforms were made concerning decision-making in the Treaty: first, if the Council and the EP accepted a proposal's contents then this proposal would be acceptable at the first reading. Second, if the Council and Parliament had not reached agreement after the second reading, the Council could reaffirm its common position at the third reading in the Maastricht Treaty. The Treaty of Amsterdam has removed the possibility of a third reading in the Council, shortening the procedure. If the two institutions fail to reach a compromise, the proposal is rejected. Third, after two readings, if both sides – EC and EP – assented to the proposal's contents, it would be eliminated unless the EP rejected this proposal with an absolute majority vote. Important features of institutional reform were the EP's status in the Amsterdam Treaty. The EP's power increased with this treaty and the EU's decision-making system was located in a Commission-Council-EP triangle instead of the Commission-Council.

NICE TREATY

After the Amsterdam Treaty, the EU needed to new institutional and internal reforms for the enlargement process. There were two significant developments during this period: the Helsinki European Council and a crisis in the Commission.

As was mentioned earlier, the Amsterdam Treaty practised little changes on institutional reform. Accordingly, it could not prevent the Commission crisis of 1999 which was about the transparency and accountability of EU institutions. EP's Budget Committee rejected getting out of debt EP's budget because of the serious concerns about the Humanitarian Aid budget which was controlled by Commissioner Manuel Marin, who was the Vice-President of the Commission. The Budget Committee started an investigation into the funds allocated to the European Community Humanitarian Aid Office (ECHO). As a result of this, it was found that most of the money which was planned to be spent for personnel and equipment aid in Bosnia and Africa was spent on the management staff for the Brussels office. In the light of this information, the European Parliament rejected the discharge of the 1996 budget in December 1998. The Commission's president, Santer, tried to solve this problem and establish new plan to cope with this crisis. At first, this compromise seemed to solve the crisis, but it did not work and Santer and his colleagues resigned their positions in the Commission. Romano Prodi, a former prime minister of Italy, was elected by the European Parliament to the presidential position. He tried to improve the Commisson's image. Bache and George (2006) said that "Prodi stated that his own staff would be multinational, to avoid claims of national cronyism".

This crisis showed that the Amsterdam Treaty was not enough for institutional reforms in the EU and that the EU required new regulations for its future.

Another important development was the enlargement process with the Helsinki European Council, which was an agreement to open negotiations with Bulgaria, Latvia, Lithuania, Malta, Romania and Slovakia in 2000. The EU required new reforms in order to take these new members and some institutional issues were discussed again because of this process: the balance of votes under qualified majority voting and preventing the impact of minority members, a national interest veto in some policies and the size of the Commission. It is an undeniable fact that big member states did not want to extend new members' powers in the voting system and they did not want to lose their positions in the EU. There were different problems in some policy areas and it was necessary to agree between member states to solve these problems.

As a result of this the new IGC met in February 2000 under the Portuguese presidency. Especially big member states such as Germany, France or Britain had different views about the weighting of votes in this conference. For instance, Britain did not want to have QMV in the taxation areas, Germany wanted to prevent QMV over immigration policies and asylum, and France was keen to protect unanimity in the area of trade services. Indeed, the big member states kept their balance of voting system on the Commission, because smaller member states prepared a proposal which was about a retrenchment in the number of Commissioners. Because of these difficulties between member states on many policy areas were caused necessary to new institutional reforms. After the disagreement on the IGC, the Nice European Council played an important role in negotiations between member states.

The Nice European Council was the longest meeting in the history of the European Union. This meeting lasted about 4 days. The most difficult topic in Nice was the reweighting of votes and qualified majority voting. For instance, the Netherlands wanted more powerful in voting system than Belgium, but Belgium did not accept this position. Another example was France's position. It wanted to prevent their equality with Germany for voting system in the EU. Moreover, France and Spain rejected the double majority rules in the voting system (Gray and Stubb, 2001). As a result of this, the problem was solved by a "triple majority system", which means that it would require a majority of weighted votes, a majority of member states and a 62 per cent or higher majority of the population for decision making system. However, most of the commentators criticised this system because it was more complex and more difficult when the EU determined some policies (Stubb, 2002). Another reason for criticism determines that, triple majority system take an advantage the big member states against the smaller.

CONCLUSION

Although enlargement was the biggest concern of the EU after the Nice Treaties, security and defence policy were more important than the enlargement process because of the 11 September 2001 in the United States. Moreover, institutional reforms were not enough for the enlargement process in 2004. As a result of this, a new Intergovernmental Conference was deemed necessary during the first decade of the new century.

BIBLIOGRAPHY

Bache, I. and George, S. (2006), *"Politics In The European Union"*, Oxford University Press.

Dehousse, F. (1999), "*Amsterdam: The Making of a Treaty*", Kogan Page, London.

Devuyst, Y. (1999), "The Community-Method after Amsterdam", *Journal of Common Market Studies*, 37: pp. 109-120.

Dinan, D. (2004), "*Europe Recast: A History of European Union*", Palgrave Macmillan.

Gray, M. and Stubb, A. (2001), "Keynote Article: The Treaty of Nice- Negotiating a Poisoned Chalice? *The European Union: Annual Review of the EU 2000/2001*, pp. 5-24.

Edwards, G. and Phillippart, E. (1999), "The Provision on Closer Co-operation in the Treaty of Amsterdam" , *Journal of Common Market Studies* , 37: pp. 87-108.

Moravscik, A. (1998), *"The Choice For Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht"*, University College London Press.

Moravscik, A. and Nicolaides, K. (1999), "Explaining the Treaty of Amsterdam: Interests, Influences, Institutions", *Journal of Common Market Studies*, 37: pp. 59-85.

Nugent, N. (2006), *"The Government and Politics of the European Union"*, Oxford University Press.

Stirk, M. R. and Weigall, D. (1999), "*The Origins and Development of European integration: A reader and Commentary*", Pinter, London.

Stubb, A. (2002), "*Negotiating Flexibility in the European Union: Amsterdam, Nice and Beyond*", Palgrave.

AHLAK İLKELERİ DOLAYIMINDA TÜRK POLİS TEŞKİLATI'NIN 20. YÜZYIL BEKLENTİSİNDEN 21. YÜZYIL UYGULAMASINA YANSIYANLAR

IN THE MEDIATION OF ETHICAL PRICIPLES, THE REFLECTIONS FROM 20'TH CENTURY EXPECTATION TO 21'ST CENTURY TURKISH POLICE SERVICE

Dr. Öğr. Üyesi Menderes ALPKUTLU
Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4292-9136

ÖZET

Bu çalışma, yaklaşık yüz yıl öncesi Türk Polis Teşkilatı'nın nitelik yönüne değinen "Meşrutiyette Polis" eserine dayandırılmıştır. O dönemin bir başkomiseri olan Hasan Neş'et tarafından geliştirilen eser, Türk kolluk tarihine katkı sağlamakla beraber, zamanın ahlak ilkeleri bağlamından da 21'inci yüzyılın iç güvenlik hizmetine ışık tutacak özelliktedir. Analitik yöntemle ve yeni bir paradigmayla ele alınan bu makalenin özetle öne çıkan konu başlıkları ise polisin görev bilinci, vakalara dikkati, bilgisi, hissiyatı, olay yorumlama becerisi, olayları kayıt altına alması, vatandaşla ilişkisi, hukuk ve ahlak hassasiyeti, öngörüsü, sabrı, karakteri, tecrübesi, niyeti, adaleti, tasarruf yetkisi, öfke kontrolü, şiddetten uzak durması, özel hayatın gizliliğine dikkati, vicdanı ve yardımseverliği şeklinde sıralanabilir (Develioğlu, 2007; Parlatır, 2009; Naci, 2009).

Yöntem olarak ise, Osmanlıcadan tıpkı çevirisi kısa bir süre önce yayımlanan eserin şekil ve içerik olarak analizi yapılmaktadır. Bu çerçevede güncellenen kavramlar yeniden yorumlanarak 21'inci yüzyıl polisliğinin de iletişim ve etik kuralları denilebilecek bir dizi ilkenin fotoğrafı yeniden çekilmektedir. Bir diğer yandan, bu makale, profesyonel polislik ilkelerinin tamamına değinme iddiasından da uzaktır. Bu özde bir misyon ve ilişkili hedefler eşliğinde gelişen çalışmanın sınırları da, çeviri eserin üç bölümü temel alınarak belirlenip, yaklaşık 40 kavram ile olguya ayrılmıştır. Sonuç olarak bu çalışma, bir taraftan Türk Polis Teşkilatı'nın dününe ışık tutarken, diğer taraftan bugünün polislik hizmetine hukuki, ahlaki ve vicdani hassasiyetle yeni bir motivasyon kaynağı olmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Polis ve Polis Ahlak İlkeleri.

ABSTRACT

This study is based on the work "Police in Seconf Constitutional Era" with a new paradigm to the availability of quality, which can be called the search for a response to the perception and expectation of the Turkish police from about a hundred years ago. This work, which was developed by a chief inspector Hasan Neset of the period of the Second Constitutional Era, not only contributes to Turkish law enforcement history, but also sheds light on the 21st century law enforcement service in the context of the moral principles of the time. As summary of these

titles; the police's sense of duty, attention to cases, knowledge, feeling, awareness, ability to comment, recording events, relationship with the citizen, sensitivity to law and morality, foresight, patience, character, experience, intention, justice, power of disposition, anger control, attention to privacy, conscience and helpfulness

As a method, the work, whose translation is published before, is analyzed as shape and content. Of course, in the flow of the updated study, a series of principles that can be called the ethical rules of 21st century policing are taken again. Thus, the study is far from claiming that it addresses all principles of professional policing. In this essence, the titles of the study, which developed with a mission and related objectives, are divided into cases with approximately 40 concepts determined on the basis of three parts of the translated work. As a result, this study aims to be a new source of motivation for today's policing service with legal, moral and conscientious sensitivity, while shedding light on the past of the Turkish Police Service.

Keywords: Security, Police and Police Ethics

1. GİRİŞ

Modern iç güvenlik hizmetlerinde Türk/iye polislik uygulaması seçkin bir yere sahiptir. Nitekim bu anlamda Avrupa'nın ilgili ülkeleriyle neredeyse eşzamanlı (31.03.1845) kurulan bu teşkilat, kısa aralıklarla önce Zaptiye Müşiriyeti'ne (1846), ardından ise Zaptiye Nezareti'ne (1879) dönüştürülerek kendini yenilemiştir. Bu çerçevede kurum, ilk nizamnamesinden sonra (1907), 4 Ağustos 1909 tarihinde Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti adı altında yeni bir kimliğe kavuşturulmuştur (Tongur, 1947: 241-243; Van, 2012: 281-282). Atılan bu adımla birlikte teşkilata tahsis edilen bütçe de bir yılda (1908-1909) 30.760.948 kuruştan 40.363.010 (1909-1910) kuruşa yükseltilmiştir (Öztel, 2009: 284-285). Kademe kademe çok yönlü güçlendirilmeye çalışılan teşkilat, müteakip zaman diliminde de Dahiliye Nezareti çatısı altında bu değişim ve dönüşümünü devam ettirmiştir.

Bu bağlamda, "Basiret emniyetin babasıdır; evvela basiret sonra da emniyet gelir." diyen II. Abdülhamid'in güvenlik yaklaşımı ile akabinde iktidara gelen Jön Türkler'in iç güvenlikteki değişim çabası da bu döngüde kritik rol oynamıştır (Engin, 2013:7-11/19; Çetinsaya, 2016). Haliyle, İttihat ve Terakki Fırkası merkezli yeni bir iktidar mücadelesine de karşılık gelen II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908), iç güvenlik olgusunun da teknik ve ahlaki olarak yeniden ele alındığı bir zaman aralığı olarak öne çıkmaktadır (Tongur, 1947: 3-4; Birinci, 2012: 21-23). Bu özde dikkat çeken bir diğer nokta ise 20'nci yüzyılın ilk çeyreğinin "karmaşık siyasal ve güvenlik koşullarını" (Akın, 2010: 55-59) teneffüs eden bu polis yöneticisinin üzerinde durduğu hassasiyetin, 21'inci yüzyılın da etkili ve verimli polislik hizmetinin öne çıkan ilkeleri arasında yer almaya devam etmesidir. Bu bağlamda kaynak eserde yer alan aşağıdaki kavramlar, bu savı güçlendirmektedir. Bunlar:

Polisin gözü,	**Hissiyâtı,**	**Nazar-ı fikrî,**
Polisin cüzdânı,	Mütâlaâtı	Ahâliye karşı vaziyeti,

Polisin muhtıraları,	İtimâd-ı nefsi,	Tasavvuru ve tasviri,
Polisin zannı,	Sabrı ve tahammülü,	Faâliyetleri,
Polisin görünüşü,	Düşünüş,	Polisin eli,
Polisin dostu,	Polisin vicdanı	Uluvücenâb,
Poliste izzet-i nefs,	Rüsûh ve ihtisâs,	Poliste sebât,
Poliste hüsn-i niyyet,	Adâlet ve âdâb,	Kuvve-i mutasarrıfa,
Vatandaşlık,	Garez ve hiddetinden mücânebet	Ahvâl-i husûsîyeye dikkat,
Polisin dostu,	Polisin düşmanı,	Vd.

Tablo 1: "Meşrutiyet'te Polis" eserinde öne çıkan polis ahlak ilkeleri (Neş'et, 2019; Sami, 2011).

Bu kavramlar dolayımda 21'inci yüzyılda da "profesyonel davranış ilkeleri" algısıyla öne çıkan etik kavramı da "doğru ve yanlış hakkındaki ahlaki inanış ve kurallar" (Baş, 2005: IV-V/3) anlamına gelir ki Türk polislik hizmetindeki önemini korumaktadır. Zira polislik, sadece silah ve üniforma gücüyle yapılmayıp; bilgi, tecrübe, beceri ve belirli çalışma ilkeleri de isteyen bir meslektir. Hatta bu anlamda denilebilir ki ahlaki donatısı zayıf bir polisin, yüz yıl önce olduğu gibi, bugünün etkili ve verimli bir polislik arayışında da ihtiyacı karşılaması zordur.

Sonuç olarak bu çalışma, sadece ilgili dönemin bir polis amirinin meslekten umdukları değil, dönemin iç güvenlik yaklaşımına bürokratik açıdan da ışık tutan tarihsel bir bakış taşımaktadır. Nitekim bu dönemin bir başkomiseri olan Hasan Neş'et'in[1] editörlüğü ve perspektifiyle kaliteli polislik hizmetine dikkatleri çeken üç sayılık kaynak Osmanlıca yayın da bu özde öne çıkan istisnai birkaç eserden biri görünümündedir. Eser, özellikle yeni kurum görünümünde olan polis ve jandarma teşkilatlarının istihdamda içine düştüğü yozlaşmaya çare arayışına ışık tutmasıyla da ilgi çekicidir (Oğuz, 2006: 78-79; Zürcher, 2009: 165-167).

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, temel kaynak düzeyinde, Meşrutiyette Polis eserine dayandırılmıştır. Bu metinle ise kaynak eserin içerik, üslup ve dil olarak sadeleştirilmesi tercih edilmiştir. Bir taraftan, metni yeni bir okumaya tutan bu sadeleştirme yapılırken, diğer yandan, konuyla alakalı ikincil çalışmalardan da yararlanılmıştır. Böylece çalışma, sadece Osmanlı Dönemi polis teşkilatına ait bir dizi ahlak kuralının salt aktarımını aşması sağlanarak, 21'inci yüzyıl koşullarına uyarlı daha geniş bir amaca bürünümü sağlanmıştır.

Bu perspektif ve yöntemle çalışma, üç temel başlık ve ilgili alt başlıklar etrafında geliştirilmiştir. Güncellenen bu başlıklar ise özetle "polisin görev bilinci, vakalara dikkati, bilgisi, hissiyatı, olay yorumlama ve kayıt altına alması, vatandaşla ilişkisi, hukuk ve ahlak hassasiyeti, öngörüsü, sabrı, karakteri, tecrübesi, niyeti, adaleti, tasarruf yetkisi, öfke kontrolü, şiddetten uzak durması, özel hayatın gizliliğine dikkati, vicdanı ve yardımseverliği" (Neş'et,

[1] Hasan Neş'et hakkındaki bilgiler: Bkz. EGM, Arşiv Dairesi Başkanlığı, 284 numaralı personel dosyası. Belge Tarihi: 7 Temmuz 326

2019) şeklinde sıralanabilir.

3. MEŞRUTİYET'TE POLİS: BÖLÜM- I

Çalışmanın bu başlığında, II Meşrutiyet'in ilanı sonrası yenilenen siyasal ortama ve onunla ilişkili özgürlük-güvenlik dengesinin gerektirdiği mesleki ilkelere odaklanılmaktadır. Dolayısıyla, eserin tamamında olduğu gibi, bu kısmına, polislerin yeteri derecede kanun ve nizam bildiği varsayımıyla, hizmetin daha etkili nasıl sunulacağının ahlaki ilkeleriyle giriş yapılmıştır.

Polislik Sevgi veya Aidiyet Hissi

Türk Polis Teşkilatı'nda görev yapan bir polisin öncelikle mesleğini sevme, kabullenme ve onun gerektirdiği donanıma sahip olma gereksinimi vardır. Bu donatıya sahip olan her bir polisin birincil görevi ise "meşru siyasi sistemi ve vatandaşı" korumaktır. Tabii ki polis bu görevi yerine getirirken görev sınırları çerçevesinde kalarak vatandaşın can, mal ve namus gibi geleneksel değerleri ile modern değerlerini koruyabilir. Bu bağlamda polis, iç güvenliği, "kendi göz bebeğini koruduğu hissiyatıyla" hareket ettiği müddetçe görevini layıkıyla yapmış olur (Neş'et, 2019: 16).

Bu bilinçle bir polis, "Polis, imdat..!" çağrısını duyduğunda, zor durumda olan biri(leri)nin olduğunu düşünerek titiz, uyanık ve hızlı bir şekilde çağrıya kulak vermesi gerekir. Çünkü güvenlik olaylarının birkaç tarafı olabilir. "Bunlardan ilki, imdat çağrısı yapan mağdur kişi; ikincisi, dikkati dağıtmaya veya kendini şüphe altından kurtarmaya çalışan şüpheli kişi ve üçüncü ise iftira atan üçüncü kişidir" (Neş'et, 2019: 18). Dolayısıyla polis, kamu düzeninin zarar görmemesi için, böyle durumlarda olabildiğince özverili ve dikkatli hareket ederse kamu düzenine katkı yapabilir.

Bir diğer açıdan, polis böyle bir hassasiyete sahip olabilirse, mağdurun polise teşekkürüne, şüphelinin ise, olayın üstünü kapatamadığından, hüznüne neden olup adaletin tecellisini hızlandırır. Elbette, kamu güvenliğine pozitif yansıyan bu tür her hamleyle de polis teşkilatı haklı bir gurur yaşar. Elbette, polisin bu özdeki başarısı, deneyimini artırarak onu, vatandaşın gözünde daha itibarlı kılacaktır (Neş'et, 2019: 18). Böylece polis, değil yalnız bir mekan, zaman ve olay özeli, ülkenin, hatta, Dünya'nın neresinde olursa olsun, gelişen özgüven ve tecrübe birikimiyle vakalara müdahale etmekte tereddüt yaşamayacaktır.

Polisin Olayı Kaydedişi ve Yorumlayışı

Tarih disiplinine bakıldığında devletlerin resmi işlerinde kayıt altına almanın önemi kolayca anlaşılır. Bu anlamda modern devlet örgütlenmesinde de bir polisin görme ve işitme ağırlıklı farkındalığı ve birikimi, kayıt altına alınmadan korunamaz. Dolayısıyla polislerin görev yaparken karşılaştığı olayları, yazılı veya elektronik imkanlarla kayıt altına alması kaçınılmazdır (Neş'et, 2019: 22-23). Bu bakışla başarılı bir polis, hiyerarşik emirler dışında önem arz eden ve vakıf olduğu her olayı, anlaşılır ve tarafsız bir şekilde kaydederek kalıcı kılabilir.

Pek tabii olarak polisin, güvenlik olaylarını, dilbilgisi kurallarına bağlı kalarak rapor, tutanak ve diğer resmi yazılar haline getirebilmesi onun niteliğini de artırır. Bu anlamda "her bir polis, bir gazeteci hassasiyetiyle kendine özgü bir tarz ve hassasiyet de geliştirebilir." Öyle ki polis yöneticilerinden biri, o polise ait bir olay metnini gördüğünde, bu tasvir şu polisindir diyebiliyorsa işte o polis yöntemi oturmuş bir polis görülebilir. Son olarak, polisin yorumlama yetisinin gelişmesine gelince, polis, ulusal ve uluslararası günlük gazeteleri, polisiye kitapları ve çeşitli cinayet romanlarını okuyarak bu yönünü geliştirebilir. Polis bu tavrıyla da hem yabancı ülkelerdeki polisiye gelişmelerden haberdar olur, hem de ülkesi hakkında ne gibi gelişmelerin olduğuna vakıf olur (Neş'et, 2019: 24-25).

Polis Kanun Uygulayıcısıdır

Polis, güvenlik olaylarına, "zan" merkezli duygu ve hissiyatla yaklaşamaz. Bu anlamda polis, her olayın özgünlüğünü göz önünde bulundurarak sürece kanıtlar ile nesnel tutum üzerinden yaklaşırsa bağlı olduğu kanunların gereğini yapmış olur. Elbette bunu yaparken de görgü tanıkları ile olay yerinde toplanan delillere bakarak doğru sonuca ulaşır (Neş'et, 2019: 24-25).

Bu bağlamda özellikle üst konumunda olan polislerin, görevini "şahsileştirmeden ve menfaat aracı" kılmadan yasal sınırlar içinde ifa etmesi önemlidir (Feridun, 2010: 19). Özellikle polislerin "konusu suç teşkil eden emir" ile "kanuna aykırı emir konusunda" olabildiğinde hassas olmaları gerekir. Böyle davranan polis, sağlam gerekçelerden, delillerden ve görgü tanıklarından yararlanarak düzenlediği tutanak ve rapor gibi evraklarla bir taraftan olayı hukuka uygun çözmeye yaklaşırken, diğer yandan kendini de tuzağa düşmekten korur.

Kısaca polis, görevine dönük ilgi, bilgi, tecrübe birikimi oranınca hak, yetki ve sorumluluk kavramlarını doğru kullanabilir. Bu çerçevede polis, karşılaştığı olayları gerçeğe en yakın tutanak, bilgi notları ve raporlar ile üstlerine bildirirse olayın akışına da olumsuz bir etkide bulunmamış olur. Böylece polis, gelişebilecek bağlantılı yeni olayların da önlenmesinde kilit rol oynayarak devletin iç güvenliğine maksimum katkı sağlar.

Polisin Olaylarda Sabrı ve Tahammülü

Devlet otoritesinin, vatandaşı meşru zeminde tutma ve yasa dışı yollara sapanları uyarma veya engelleme yetkisi olan polis, erdemli bir yaşam yolu benimseyerek başarısını artırabilir (Laozi, 2018). Nitekim sabır ve tahammül de bu özde iki önemli insani erdem olarak öne çıkar. Doalyısıyla polis de şayet görev esnasında nerede sabır ve nerede tahammül göstereceğini bilirse görevinde önemli bir avantaja ulaşmış demektir.

Yine bu anlamda polis, görevinde az söyleyip çok dinleyerek, hem vakarını koruma, hem de hızlı sonuca ulaşma taktiği benimsemiş olur. Bir diğer açıdan polis, görev yaparken kimi zaman da olaylara ilgisizmiş gibi davranarak da olayın akışını hızla kavrayıp onu kısa sürede çözebilir. O halde denilebilir ki, bir olayda polisin, karmaşık bir güvenlik olayını, hakikate en yakın şekilde tetkik edebilmesi, sabır ve taamülüne de bağlıdır (Neş'et, 2019: 26-27).

Kısaca; sabır ve sebat, polis için fevkalede önemlidir. Zira polis, genellikle hayat çarkının yasal zemininin dışına kayan bir kitleyle uğraşmaktadır (Hartmann, 2014). Haliyle polis, olayları

aydınlatırken süreci, sabır ve gayretle zamana yayması, sonuca ulaşmasında önemli bir etkendir. Bu dolayımda polis, en önemsiz gibi görünen her ayrıntıdan dahi sabırla harikalar çıkarabilir. Demek ki ümitsizliğe kapılmadan sabırla dengelenmiş bir hızla hareket eden bir polis, mesleğine pozitif katkı sağlar.

Polislikte Zamanlama ve Tahmin

Bir görevin zamanında yapılmasının devlete, işverene, işgörene ve vatandaşa sayılamayacak sayıda yararı yansıyabilir. Nitekim güvenlik gibi hassas bir işle uğraşan polisin de değil günlük, bir dakika öncesinin işini bile sonraya bırakmasının, kamu zararı başta olmak üzere, çok çeşitli zararları sıralanabilir. Daha açık bir ifadeyle, üşengeçlik, polislik mesleğinde büyük sıkıntılara yol açabilir (Neş'et, 2019: 26). Dolayısıyısla polis, bugünün işini yarına bırakmamalı ve bu tür davranışlar taşıyan kişi ve ortamlardan da olabildiğince kendini uzak tutmalıdır.

Diğer taraftan, tahmin sözcüğüne gelince, makul şüphe rezerviyle, polis bu kavradan da yararlanabilir. Bu anlamda polisin, iyi niyetini her zaman koruması gerektiğini aklının bir kanarında tutması gerekir. Bu bağlamda son olarak denilebilir ki, polis bir olayı araştırırken, görünenin aksine, olayı farklı açılardan da ele alma tahammülü geliştirerek bakış açısını zengileştirebilir.

Polisin Cömertliği ve Vatandaşla İlişkisi

İnsan hayatında sahip olunanla yetinme ve cömertlik önemli erdemlerden biridir. Bu anlamda bir polis memuru da, vatandaştan herhangi bir maddi ve manevi beklenti içine girmeyecek şekilde, aldığı maaşla yetinmesi, onu çeşitli olumsuzluklardan koruyacak niteliktedir. Bu özde bir polis memurunun vatandaşa karşı tutumu, hiçbir koşulda onu aşağılama veya cezalandırma şeklinde de olamaz. Nitekim polisin böyle bir hak ve yetkisi de söz konusu değildir. Dolayısıyla polisin, maddiyat başta olmak üzere, mesleğinin vakar ve şerefine dokunur davranışlardan uzak bir tutumla hukuk adamı kimliğiyle olaylara yaklaşması, devletin imajı açısından da son derece önemlidir (Neş'et, 2019: 28).

Nihayetinde polis, kendine ve mesleğine zarar verecek davranışlara eğilim göstermemek ve böyle ortamlardan olabildiğince uzak durmak zorundadır. Bu bağlamda hediye almak, rüşvet almak, sözünde durmamak, problemli insanlarla ilişki kurmak, görevde sebat etmemek, sevk ve sefa verici hallerde bulunmak, polisi bozan bu tür davranışların öne çıkanlarındandır (Neş'et, 2019: 28-29). Kısaca polis, yalancılık ve dolandırıcılık gibi hallerden uzak durarak mesleğini ve meslektaşını rencide etmekten sakınabilir.

Polisin Meslek Tercihi, Bilgisi ve Tecrübesi

Modern dünyanın önde gelen kamusal hizmet birimlerinden biri olan polislik mesleğinde, nitelikli bir hizmet için cesaret, sevgi, ilgi ve mesleki tecrübeye ihtiyaç olur. Bu bu zeminde geliştirilecek bir kariyer ise mesleğe dair teorik bilgi ile yeteri pratik birikime bağlıdır. Nitekim bir kadim sözde denir ki "kurt kendi işini kendi gördüğü için ensesi kalın olur" (Neş'et, 2019:

90). Bu bağlamda bir polisin de iş hayatının huzuru ve istikrarı, önemli oranda işini alın teriyle yapmasıyla ilişkilidir. Aynı şekilde, profesyonel bir meslek sahibi olan polisin de işini lakıyla görmesi, mesleki ve ekonomik doyumu açısından fevkalade önemlidir.

Kısaca; zor ve kolay görev ayırdı yapmayan nitelikli polis, müdahil olduğu olaylarda ortalama bir kişinin göremeyeceği noktaları yakalama becerisiyle anlaşılır. Nasıl ki tıp disiplininde uzmanlaşma olmadan yeterince başarı sağlanamıyorsa, güvenlik branşlarından biri olan polislikte de durum böyledir (Neş'et, 2019: 30-31). Dolayısıyla bir polis, alanından başarılı olmak için meslek mevzuatı, misyonu ve vizyonu başta olmak üzere tüm parametrelerde ihtisaslaşmayı öcelik etmesi gerekir.

4. MEŞRUTİYET'TE POLİS: BÖLÜM- 2

20'nci yüzyılın doğurduğu hızlı kentleşmenin gereksinim doğurduğu güvenlik ihtiyacı ve döneme özgü ulusal ve küresel çalkantılı siyasi koşullar (Özcan, 2010), 21'inci yüzyılda nitelikli polise olan ihtiyacı artırmıştır. Özellikle polislerin toplumla her an temas halinde olan devlet görevlileri oluşları, onları, ahlaki ve mesleki davranışlarıyla halkın gözlem noktası kılmış ve kılmaktadır. Bu dolayımda aşağıdaki satırlarda geçen bir başka küme davranış daha sıralanabilir ki polis ve halk ilişkisini nitelikli tutmanın ahlaki, mantıksal ve rasyonel tespitleri olarak öne çıkar.

Polislik Tercihi, Meşguliyeti ve Fikri

İnsan düşünebilen ve duyguları olan bir varlıktır. İnsanımsı bu özelliklerin olumlu sonuç doğurması ise çoğunlukla doğru eğitimle belirlenen uygun bir meslekle ilişkilidir. Bir diğer açıdan, insan, şayet yanlış eğitim ve meslek tercihleriyle meşgul edilirse o vakit olumsuz davranışlara kaymasının yolu açılmış olur (Neş'et, 2019: 26/). Nitekim polislikte de bir çalışanın mesleğine yönelik ilgi, sevgi ve bilgi odaklı çaba içinde olması, doğru mesleki tercihle ilişkilidir. O halde polis, mesleğini sever, hakkında iyi düşünür ve doğru birimlerde çalışırsa daha yararlı görevli çıkarır. Diğer yandan polis, ilgisizliği ve bilgisizliğiyle mesleğini kötüye kullanırsa pek çok "manevi cinayet" işleyebilir (Neş'et, 2019: 48).

İtibar suikasti olarak da nitelenen bu duruma düşmemek için polis, öncelikle olaylar karşısında tarafsızlığını ve soğuk kanlılığını korumaya öncelik vermek zorundadır. Bu anlamda bir polisin yapacağı en faydalı işlerin başında, olayın faillerini nasıl en kısa sürede yargının karşısına çıkarmak gelir. Yoksa, polisin tahminlerine göre hareket ederek şüpheliyi rencide etme veya cezalandırma girişimi, hem kendisine hem de mesleğine zarar verir. Elbette bu bağlamda siyasal dönemlere göre değişen kamu yönetimi manzarası da bu algının oluşmasında etkili olur (Neş'et, 2019: 48-50). Hatta, genel siyasal konjontör ne kadar böyle bir tutuma ne kadar müsait ise asayişe konu kötü filler ile hatalı polislik uygulamaları da o oranda artabilmektedir. Ne var ki polislik mesleği, siyasi konjontöre göre uygulanamayacak derecede hassas bir meslektir. Nitekim tarihin farklı kesitlerinde de bu tür tutumların faturası topluma ağır olmuştur. Öyle ise istikrarlı bir iç güvenlik hizmeti için polisin yapması gerekenlerden biri de, mesleğine ideolojisini katmadan, her görüşten vatadandaşa tarafsız bir hizmet sunmayı başarabilmesidir.

Son evrede denilebilir ki, toplumu güven-lik içinde yönetebilme konusu, her dönem önemini korumuştur. Çünkü insanın olduğu her yer ve dönemde asayiş eksik olmamıştır. Nitekim Sanayi Devrimi ardılı metropol kentlerinin kabarık ve karmaşıl "suç dosyaları" da bunun güncel resmi olmuştur (TRTBelgesel, 2020). O halde 21'inci yüzyılın ilk çeyreğinde de nitelikli bir örgütlenmeyle güvenlik hizmet sunma gayreti, Türk polisinin hem kamusal güvenlik, hem de mesleki güven endeksini etkileyecektir.

Polisin Görevde Önyargısız Olması

Berrak bir amaç ve ön yargısız bir yaklaşım, polis için fevkalade önemli bir başlıktır. Çünkü polisin pozitif bir yaklaşımla ve tarafsız bir tutumla mesleğini ifa etmesi, iyi vatandaşın polise güvenini pozitif etkilerken, diğer yandan, polisi, kötülerin tuzağına düşmekten de alıkoyar. Böylece polis, başladığı her görevde daha kolay ve isabetli sonuçlara ulaşabileceği gibi, tahkikatlarda oluşan olası ufak tefek hatalarda da tolere edilme fırsatı yakalar (Neş'et, 2019: 44).

Kısaca, demokratik rejimlerde görev yapan bir polisin başarısı da başarısızlığında etkili olan faktörlerden biri de tarafsızlıktır. Çünkü bu tutuma sahip bir polisin yapacağı kamu hizmeti, daha yüksek bir memnuniyet doğuracaktır. Lakin, peşin hüküm ve kötü bir niyetle olayları aydınlatmaya çalışan bir polisin başarı oranı ise düşeceği gibi, vicdanen de o polis kendisini rahatsız hissedecektir.

Polisin Görünüşü ve Algısı

Polislik hizmeti, genellikle üniformalı yapılan bir kamu hizmetidir. Dolayısıyla, bu hizmeti gören bir polisin görünüşü vakur, algısı güvenilir olursa daha iyi bir hizmet sunabilir. Nitekim çağdaş polis uygulamalarında da, polisin halk desteğiyle çözdüğü vaka yüzdesi, polisin tek başına çözdüklerinde fazladır (Çalışkan ve Mencik, 2017: 504-505).

Elbette gerek klasik, gerekse modern evreya ait böyle bir başarıda Mevlana'nın "ya olduğun gibi görün, ya da göründüğün gibi ol" ilkesinin karşılığı ve kazanımları yer alır. Bunlardan ilki, böyle bir yaklaşımla polis, mesleki olarak kendini daha doygun hisseder. İkincisi, polis, bu tür bir tutumla karekterini daha da güçlendirerek görevinin gereğini isteyerek ve ondan haz alarak yerine getirir. Üçüncüsü, böyle bir yapısala sahip bir polis, mizaç olarak taşıdığı olası zaafiyetlerini de en az zararla geçiştirerek mesleki güven ve algısını güçlendirebilir (Neş'et, 2019: 46).

Özetle, polis memurlarının mesleki sorumluluk bilinciyle hareket etmesi, onun halk nezdindeki etkisini ve imajını yükseltir. Ancak, şu da not edilebilir ki polisin, işinin gereği, farklı şekil ve görseller üzerinden görev yapabileceği branş ve durumlar da olabilir. Dolayısıyla bu halleri, polisin tutarsızlığına ve çelişkili oluşuna değil, polisin mesleki bir gerekliliği oluşuna yormak gerekir. Kısaca bu anlamda bir polisin, kendi bilgisi, branşı ve fiziki gücüne göre hareket etmesi, onu daha doğru bir iş akışında tutar. Diğer yandan, bir polisin gücünün üstünde işlere kalkışması veya kendini o şekilde göstermesi ise onu, büyük yanılgılarla karşı karşıya bırakabilir (Neş'et, 2019: 46-47).

Polisin Sözü veya Ketumluğu

Klasik algısı ve uygulamasıyla polisin sözü, devleti temsilen konuşan bir görevli olarak, senet değerinde görülmüştür. Bu yönüyle polisin bir olaya ilişkin görgüsü ve bilgisi, klasik polis anlayışı kadar olmasa da, bugün de önemini korumaktadır. Polisin niteliğini belirleyen bir diğer kavram ise ketumluktur. Nitekim bu kavram, sanal yöntemler ile elektronik araçların olabildiğince yaygınlaştığı 21'inci koşullarında daha da kritik öneme haizdir. Zira polisin, yaptığın işin hassasiyeti nedeniyle, elindeki mesleki bilgiyi herkesle ve her mecrada paylaşmamak gibi ağır bir sorumluğu vardır (Neş'et, 2019: 50).

Son olarak, polis, hiçbir şekilde gayri meşru vaad ve söylemlere başvurarak mesleğini ve vatandaşın sırlarını ifşa ederek çıkar aracı kılamaz. Çünkü polis, devletin resmi yüzüdür ki doğrulanabilir söz ve eylem içinde olduğu müddetce görevini layıkıyla yapmış sayılır.

Polisin Vicdanı

Vicdan, insanın hukuk terazisi olarak da kabul edilmiştir. Bu anlamda polis de vicdanlı ve vicdansız gibi sıfatlar üzerinden de tanımlanır. Bu dolayımda doğru inanç ve hakiki bilgiyle beslenen bir vicdan yapısı, diğer insanlar için olduğu gibi, polis için de iyilik ve kötülüğe mesnet unsurlarında gelir. Bu ayrımda nitelikli bir polisin kendini fenalığa sevk etmeyecek bir vicdan geliştirmesi, topluma kaliteli güvenlik hizmeti olarak yansır (Neş'et, 2019: 52). Elbette polis, bu bakımdan da vicdanını, uyguladığı kanunlarla uyarlı uygulayabilirse hem kendisi suistimale uğramaz, hem de görevini suistimal hatasına düşmez.

O halde vicdanın gücü ve sesi, polis için yanıl(ma)mak bağlamında önemli parametrelerden biridir. Anlaşılan o ki bunu sağlamanın da yolu ise polisin, fikir ve kalbini ilgisiz bütün etkenlerden arındırarak vicdanını doğru mesleki bilgi ve görgüyle beslemesine bağlıdır. Yok, şayet polis, bu çizgide vicdanını beslemez ise mesleğin stresinden ve sıkıntısından kendini kurtaramadığı gibi, farklı tehdit ve tehlikeden de korunamaz.

Poliste Adalet

Arapça kökeniyle "adl" kelimesinden türeyen adalet, "devenin sırtına yüklenen yükün dengesinin sağlanması için öteki tarafa konulan cisme karşılık" gelir (Neş'et, 2019: 54). Bir diğer açılımla, adalet terazisi de denilen bu durum, hayatın her alanında huzur ve sükunun sağlanması adına önemli bir konuma sahiptir. Dolayısıyla polisin de bu hassasiyetle hayatın her aşamasında ve önüne gelen her olayın çözümünde adaletle hareket etmesi, hak ve hukukun tesisinde hassas bir konuma sahiptir.

Bu dolayımda polis; gödüğü, yazdığı ve yaptığı her işten hiçbir şekilde adaletten ayrılmaması gerekir. Zira, böyle bir hassasiyetle ancak adalete açılan ilk kapı tamamen açılabilir. Diğer yandan, polisin kendisi şayet haksızlığa muhatap olmuşsa, bu durumda ise polisin intikama tenezül etmemesi erdemli meslek sahibi olmanın bir gereğidir. Bu eksende artacak güvenin polise yansısıması ise güvenlik ve yargı hizmetlerinde "adaletin kestiği parmak acımaz" kabulüyle güven olur. Demek ki güvenlik hizmetinde adaletli görev yapma, her insanın başarabileceği kolay bir iş değildir. Nitekim bu dolayımda "Bir saat adalet, yetmiş yıl (nafile)

ibadetten daha hayırlıdır" kutsi ifadesi de (Neş'et, 2019: 56) bu zor ve hassas noktaya vurgu yapar.

Sonuç olarak, iç güvenlik hizmetlerinde zengin-fakir demeden suçsuz ile suçluyu ayırabilen polis, güvenlik görevlilerinin en iyileri arasına girebilir. Diğer yandan, polisin telaş ve hiddet ürünü davranışlara kapılarak olaylara müdahale etmesi ise maddi ve manevi görev kazalarına yol açarak meslekte çok sayıda adalaletsiz uygulamaya yol açabilir. Kamusal düzeni sağlamakla görevli polislerin karıştıkları böyle hatalardan pişmanlık duyarak özür dilemeleri ise çoğunlukla yol açılan mağduriyeti gidermeye yetmez.

Polisin Takdir Yetkisi

Modern polis uygulamalarıyla başlayan tartışmalardan biri de polisin takdir yetkisidir. Bu çerçevede öne çıkan sav, polis memurlarının gerekli anlarda takdir yetkisi kullanması yönündedir. Bu bağlamda konuya temas eden Rowan ve Mayne (1829), konuyu polis mevzuatı kapsamında değerlendirerek "…akıl ve takdir yetkisi" dolayımında bir şeylerin polise bırakılmasını savunmuştur (Neocleous, 2013: 190-191).

Özetle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan profesyonel polislik arayışı, birçok başlık gibi takdir yetkisini de içermiştir (Dikici, 2014: 118-119). Çünkü polis, görev yaparken takdir yetkisini isteyerek veya istemeyerek olumlu ya da olumsuz kullanmak durumunda kalabilir. Bu bağlamda polis, iyi niyetli ancak kusurlu bir vatandaşa yönelik, takdir yetkisini olumlu kullanabilir. Çünkü toplumlarda, polisin müdahil olduğu bir olayda yer almamak için, hakkı olanın dahi peşine düşmek istemeyen "iyi kalma düşkünü" insanlar vardır. Bu durumda polis, polis merkezlerine gitmek veya adli konulara karışmak kendilerine çok ağır gelen bu tür kişilere yönelik pozitif inisiyatif kullanabilir (Neş'et, 2019: 56-57).

Poliste İletişim ve Meşru Yaşam Tercihi

Bilgi, görgü ve tecrübeyle beslenen akıcı bir dil ve üslup, insanın anlamasını, anlaşılmasını ve "zihinlerin aydınlanmasını" sağlayan benzersiz bir iletişim yöntemidir (Yusuf Has Hacip, 2017: 5). Dolayısıyla iletişim ve üslup, her kamu görevlisi için olduğu gibi, polislik hizmetinde de yeri doldurulmaz bir öneme sahiptir. Bu çerçevede polis, hukuk ve ahlak değerlerine uygun bir üslupla iletişim kurarsa hem halktan saygı görür, hem de üstlerinin takdirini kolaylıkla kazanarak mesleğinde ilerleyebilir.

Bir diğer açıdan, doğru iletişimle meslek ahlakı ve hukuka bağlı bir polis, yalnız kendi vatandaşına karşı değil, ülkedeki yabancı turistlerin dahi sevgi ve saygısını çekebilir. Nitekim 20'inci yüzyılda Paris'te Osmanlı zabitine gösterilen saygı da bu hassasiyetin kadim örneklerinden biridir (Neş'et, 2019: 58). Demek ki polis, güvenliğinden sorumlu olduğu kişilere, statüsüne bakmadan, şefkatli bir devlet görelisi üslubuyla yaklaşırsa mesleğinin gereğini yerine getirmiş olur.

Bu bağlamda 21'inci yüzyıla projeksiyon tutulduğunda, Türk polisi, resmi ve sivil kıyafetle görev yapmaktadır. Özellikle resmi elbise ile çalışan polislerin, işleri gereği, bazı hukuk ve ahlak dışı mekanlara ve ortamlara girişlerinde meslek ahlakına ve iletişimine bağlı kalarak

takınacakları insacıl üslup, görevlerini daha da kolaylaştırabilir. Diğer yandan, bir kişinin dahi, "polis, nasıl böyle bir şey yapar veya söyler?" itamında bulunması, sadece o polisi değil, tüm polis teşkilatına kötü bir imaj yükler. Benzer şekilde, sivil görev yapan polislerin de, "nasıl olsa kimse polis olduğumu anlamaz" düşüncesiyle yakışıksız tutum ve davranışlara girmesi, hem kendisini ve mesleğini olumsuz etkileyecektir.

Sonuç itibariyle, iletişim ve ulaşımın olabildiğince geliştiği 21'inci yüzyıl koşullarında hiçbir şey ilelebet saklı kalmamaktadır. Bu durumda biliçli bir polis, sadece görevde değil hayatının tüm evrelerinde hukuka ve ahlaka uygun davranır ve mesleki iletişim kurarsa kendi güvenliğini de sağlamış olur.

Polisin Meşru-Güç Kullanma Yetkisi

Polis, yasal güç kullanma ayrıcalığına sahip ender mesleklerden birini yerine getirir. Bu dolayımda polis, sahip olduğu veya olması gerektiği hukuki, ahlaki ve mesleki güç gibi ayrıcalıklara göre hareket ederek başarısını artırabilir. Bu çerçevede polisin güç kullanmasının oranı ise yeteri mesleki bilgi ve deneyimden sonra ulaştığı sağduyu, öngörü ve pratiklikle ancak dengede tutulabilir. Hatta aşırı telaş ve korkudan arınık güç kullanan polis, doğru güç kullanma yetkisini daha doğru kullanabilir. Aksi duruma karşılık gelen, polisin fevri ve kanun sınırlarını aşan sözlü ve fiili hareketleri ise vatandaşta kısmi süreli bir korkuya yol açsa da uzun vadede polisi, haksız ve hukuksuz duruma düşürerek vatandaşın gözünde güvenilmez kılabilir (Neş'et, 2019: 60).

Kısaca, hukuk devletlerinde polisin meşru güç kullanma ayrıcalığı, kanunsuz ve orantısız kullanılamaz. Çünkü polisin ölçüsüz öfke ve şiddet içerisine girmesi, suçüstü hallerde kişi bir yana, ortalama bir vatandaş üzerinde dahi istenmedik duygu ve tepkilere yol açabilir. Dolayısıyla polis, orantısız güçten ziyade; empati, sempati ve telapatiyle görevini süslerse daha yararlı sonuçlara ulaşır. Bu dolayımda polis, 21'inci yüzyılda da hissiyatını, yeti ve yetkilerini hukuk ve güvenlik ruhuna uygun kullandığında, normal bir insanın öfkelenerek düştüğü hatalara düşmekten korunarak kamu güvenliğine nitelikli katkı yapar.

Polisin Dostu ve Düşmânı

Dostluk ve düşmanlık, insan ilişkilerini etkileyen iki önemli terimdir. Ancak bu iki sözcük, polislik mesleğinde daha da dikkat çekici bir konuma karşılık bulur. Bu anlamda polislik mesleğinin hukuki ve ahlaki sınırlarına çıkmayan polis, çok sayıda dost kazanabilir. Polis, bu dostları aracılığıyla ise karşı karşıya kaldığı olayları daha hızlı aydınlatma imkanına kavuşabilir. Hatta polisler, menfaat ilişkisine dayanmadan, ne kadar nitelikli bir vatandaş kümesiyle arkadaşlık ve dosluk ilişkisi kurarsa o derece huzurlu olur ve iyi bir meslek yürütücüsü olabilirler (Neş'et, 2019: 60-62).

Nitekim bu perspektifin 112 yıl öncenin uygulaması, polisin halk içinde edineceği dostluklar, şahsi çıkar yerine, toplumun emniyet ve asayişin sağlanmasına dönük olursa yaralı sonuçlar doğurabilir, mesajıyla yüklüdür. Bu bağlamda bir polisin üç dostu, üç de düşmanı sıralanabilir. Dostları; öz dostu, dostunun dostu ve düşmanının düşmanıdır. Polisin düşmanları ise öz

düşmanı, dostunun düşmanı ve düşmanının dostudur. Ne var ki bu ilişkilerde dahi dostun da düşmanın da açık olanları olduğu gibi, gerçek yönünü perdeleyen sahtekar dost görünümlüler daha yaygın olabilir. Hatta her dönem, polisin konumundan yararlanmak isteyenler olduğu ve olabileceği gibi, polise gücenmiş olup, polisi bir tuzağa düşürmek isteyenlerin de olduğu ve olabileceği dikkatten uzak tutulmamalıdır (Neş'et, 2019: 60-62).

Kısaca, böyle durumlarda polis için asıl önemli olan, kendi çevresinde tutarsız karakterlere dikkat ederek dostunu ve düşmanını iyi seçmektir. Daha açık bir ifadeyle polis, vatandaşla ilişkilerinde ince eleyip sık dokuyarak kendini ve mesleğini suistimalden koruyabilir. Dolayısıyla polis, herkesin dostluğuna kanmaz ve insani ilişkilerinde olabildiğince dikkatli davranır.

Polisin Vatandaşa Eşit Yaklaşımı

Polis, ülkenin farklı unsurlarından uluşan vatandaşa ayrım yapmaksızın hizmet sunmak mecburiyetindedir. Nitekim Osmanlı gibi çokkültürlü bir selef devletin sosyolojik mirası üzerinde temellenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti de "din, dil, etniste ve milliyet gibi farklı desende kimlikler barındıran demografik yapısıyla böyle bir güvenlik yaklaşımına ihtiyaç duymaktadır (Aktürk, 2013: 16-17/23).

Hatta, bu bağlamda kişinin aidiyet hissi sadece vatandaşlık bağıyla sağlanmış olsa bile, ona hak, hukuk ve adalet ekseninde güvenlik hizmeti sunmak gerekir. Demek ki polis, sunduğu hizmeti dindaşlık, hemşehrilik ve fikirdaşlık gibi olgulara kendini kaptırmadan yapma mecburiyetindir. Hatta, haksızlığa uğramış olan bir vatandaş, bir suçlunun yakını olsa dahi, polis onun hakkını da korumayı öncelik görmek durumundadır (Neş'et, 2019: 62). Bir diğer açıdan, polis, eğer sert yüzünü gösterecekse yalnız vatan aleyhine çalışanlara ve hainlere karşı gösterebilir (Neş'et, 2019: 64). Çünkü bu tür kişiler, bu duruma alışkın halleriyle kolay kolay hukuktan ve insani halden anlamamazlar.

Sonuç olarak, polis ve vatandaş ilişkisi, hak ve hukuk ekseninden yürürse asayiş ve güvenlik olumlu yönde gelişir. Haliyle bu gerçeğin farkında olan polis ancak devlet ve millet aleyhine düzenlenen karşı kurguların da minimize edilmesine yeteri katkıyı sağlayabilir. Bu anlamda demokratik polis uygulamaları da hukukla uyumlu orantılı bir sertlikle uygulandığı oranda huzur üretebilir. Hatta bu özde bir tutum kökleştikçe toplumsal birlik, beraberlik ve kardeşlik gibi kavramlar da daha hızlı ülke satında yayılır.

Polisin Kin ve Öfkeden Uzak Olması

Polis, hiçbir hal ve koşulda şahsi meselelerini göreviyle karıştırmaz, şüpheli veya zanlının birlikte anıldığı olaydan dolayı ona kin beslemez. Zira polis böyle yapar ise meslek hukukunu uygulama vasfını elinden kaçırarak garez ve hiddetine mağlup olabilir. Hatta polisin özel meselelerini mesleğine yükleyerek geliştireceği aşırı hiddet ve garaz, azdan başlar ilerler ve nihayetinde baskıya veya cinayete bile dönüşebilir. Dolayısıyla polis bir tahkikat esnasında şayet öfkelenmişse hemen işini ertelemeli, sakinleşecek birşeyler yapamalı ve daha uygun bir işle meşgul olarak o ruh halinde uzaklaştıktan sonra görevine odaklanmalıdır. Zira polis

öfkesine mani olmadan görevini hukuk sınırlarında kolay kolay tutamaz. Bu da hem ahlaken hem de hukuki olarak polisi sorumlu kılar ve vicdanen de onu sürekli rahatsız eder (Neş'et, 2019: 64-66).

Sonuç olarak, hiddete ve şiddete maruz kalanlar genellikle zayıflar ve aciz durumda olanlar olur. Onu uygulayanlar ise genellikle fiziki kuvvet veya mesleki pozisyonu daha güçlü olanlar olur. İşte, meşru güç kullanma ayrıcalığıyla polisin de bu duruma düşmesi, onun işini hak, hukuk ve adalet üçlüsüne uygun sonuçlandırmasına bağlıdır (Neş'et, 2019: 66). Çünkü bu tür polis davranışları, vatandaşa güvensizlik ve hukuksuzluk olarak yansır ki neticesi, polis teşkilatına ve devlet otoritesine kötü imaj olarak yansır. Hatta bu anlamda yaşanan kimi hatalı uygulamalar, devlet ve millet düşmanları tarafından sabote edilerek uluslararası zaafiyete bile dönüştürülebilir.

Polisin Özel Hayat Hassasiyeti

Özel hayat, kişinin yalnızca kendi zihninde saklı kalması gereken bir alanı kapsar. Dolayısıyla bir kişinin özel hayatı, onun izni olmadan bir başkası tarafından bilinmeye çalışılmamalıdır. Normal koşullarda polis kuvveti de bu prensibe saygı gösterme durumundadır. Bu dolayımda bir polis, mesleği gereği farklı yöntem ve araçlarla bir vatandaşın özel hayatına vakıf olursa veya olması gerekirse o bilgileri hukuk dışı kullanmayacak şekilde hareket etmek zorundadır. Hatta, özeline vakıf olunan kişi; şüpheli, tutuklu ve hükümlü olsa dahi olsa, polis onun özel hayatını deşifre etme veya edindiği veri veya bilgileri kullanma ayrıcalığına sahip değildir (Neş'et, 2019: 66-67).

Daha açık bir ifadeyle polis, suçüstü haller saklı ve ölçülü tutulmak rezerviyle, vatandaşın özel hayatına olabildiğince dikkat etmek zorundadır. Bu dolayımda polis, vatandaşın özelini deşifre ederse sorumluluktan kurtulamayacağını da bilmelidir. Hatta, böyle davranışlar neticesinde polis, itibarından ve işinden olabileceği gibi, vatandaş da itibarını, ailesini ve hayatını dahi kaybedecek bir neticeyle karşı karşıya kalabilir. Bu durumda ise hem vatandaş, hem polis, hem de kamu düzeni olumsuz etkilenir.

5. MEŞRUTİYET'TE POLİS: BÖLÜM- III

Kaynak eserin son bölümüne dayanan bu evrede ise polisliği, "insanları ezdirip üzdürmeme" mesleği gören bir grup polis adayıyla yapılan bir mülakat çalışmasını içermektedir (Neş'et, 2019: 76-78). Bu çerçevede öncelikle polis memurlarının formel konumuna vurgu yapılmıştır. Özelikle polislik mesleğini yüklenenlerin zaman ve mekan sınırlamasının olmadığının ve gerektiğinde canlarını bile feda etmeyi gerektiren bir işle uğraştıklarının altı çizilir. Bu temaların yanında öne çıkan diğer ayırıcı vurgular ise aşağıdaki yan başlıklar altında sıralanmaktadır (Neş'et, 2019: 46).

Polisin Güvencesi veya Çekincesi

Polis, sorunlu insan kümesi ve onların öznesi olduğu yasa dışı olaylarla uğraşır. Dolayısıyla polisin kafasını meşgul eden kişilikler, sorunlar ve fiiller çeşitlidir. Bu dolayımda, "cennette bile vukuat çıkaran" insanın (Neş'et, 2019: 80), elbette modern dünyanın imkanlarıyla ulaştığı

sınır tanımayan yaşam koşullarında, sorunsuz olması düşünülemez. Nitekim türünün son örnekleri olarak da nitelinen 21'inci yüzyıl insan kümesi de yazılı, sözlü ve fiili olarak ayrışan kendi ürünü devasa bir sorunsalın üstesinden gelme zorunluluğuyla karşı karşıyadır.

Bu dolayımda son söz olarak, öncesinde olduğu gibi 21'inci yüzyılda da polis, karmaşık insan hallerine karşı adli, vicdani ve idari olarak hak, hukuk ve adalet dengesini gözeterek görevinde başarılı olabilir. Haliyle polis bu gerçeği unutur veya ihmal ederse, yol açılacak kaosun da hem idari, hem de vicdani sorumluluğundan hiçbir zaman kurtulamaz.

Polisin Plan ve Programlı Çalışması

Planlı ve programlı yaşam, diğer meslek sahiplerinin yanı sıra polisler için de fevkalade önemli bir ilkedir. Çünkü plansız ve programsız çalışan bir polis memurunun düzenli ve özenli bir görev ortaya koyamazı zordur. İstikrarsız bir polislik yaklaşımı ise vatandaşın mağduriyetine, polisin ise mahçubiyetine yol açar. Özellikle programsız çalışmanın yol açtığı zihni ve fiili dağınıklık, tüm teknik imkanlara rağmen, polislik hizmetindeki pratikliği ve başarıyı zorlaştırabilir (Neş'et, 2019: 80-81).

Kısaca, modern evrenin karmaşık hizmetlerinde polislerin daha planlı, istikrarlı ve programlı görev bilincine ihtiyacı vardır. Özellikle, büyük şehirlerin karmaşık yaşam koşullarında görev yapan polisler başta olmak üzere, ülke genelinde görev yapan tüm polislerin planlı ve programlı görev alışkanlığı ve ahlaki tutumları, her an krizler ve kaoslar üreten küresel yaşam koşullarının panzehiri olabilir.

Polisin Olayları Araştırma ve Soruşturma Yöntemi

Bu başlığa, bahçe metaforu üzerinden giriş yapılabilir. Şöyle ki farklı bitkilerden oluşan bir bahçeyi dışardan bakan biri ile içerden bakan biri farklı içerikte görür. Benzer şekilde, polislerin de güvenlik hadiselerine bakışı ve sürece vakıf oluşu, normal bir vatandaşa nazaran, daha detaylıdır. Bilhassa bir güvenlik olayının ayrıntılı araştırılması, sürecin yeterli zamana yayılabilmesi yöntemi, sonucu adalete uygun aydınlatmada pozitif etki yapacaktır (Neş'et, 2019: 82).

Özetle, polislik, insan hayatının tamamını etkileyebilecek olay örgülerini konu alan bir meslek dalıdır. Dolayısıyla her polisin yaptığı işi, olabildiğince itinalı şekilde yapma zorunluluğu vardır. Aksi halde, dün yaptığını bir gün sonra unutan, notları ve evrakları karışık ve çalışma yöntemi olmayan bir polisin sıradan bir olayı dahi hukuka uygun şekilde adli mercilere iletme oranı düşüktür. Bu tür tutumlar ise vatandaşın mağduriyetine, mesleğin güven kaybına ve devletin zaafiyetine kapı aralar.

Polisin Gözlem ve Sezgi Gücü

Bu kavramlara iki açıdan yaklaşarak polis davranışına açılım getirilebilir. Bunlardan ilki, polisin, güvenlik hizmeti sunarken, karşısındakinin gözlerine dikkat etmesi boyutudur. Çünkü gözler yalan söylemez genellemesinden de hareketle, criminal bir olayın açığa çıkmasında, ya da dikkatlerden kaç(ırıl)masında gözlerin kritik rolü vardır. İkinci boyutuyla ise polis, görevini

ifa ederken içerde, dışarda, karşısında ve çevresinde konumlandığı şüphelileri gözleriyle takip edebilir. Özellikle başka kişi veya şeye bakıyor yaparak takip veya tarassutunu sürdürebilir. Örneğin; polis, gazete veya dergi gibi herhangi bir yazılı metni okuyormuş görünerek takip ettiği şüphelileri taktiksel bir analize tabi tutabilir (Neş'et, 2019: 84-86).

Kısaca, geleneksel yaşam evresi kadar olmasa da modern polislik uygulamalarında da gözler çok fonksiyonlu bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bir polis, elektronik veya fiziki takipte istendik sonuç almak için, sadece bakarak değil, aynı zamanda görmeye de odaklanarak gözlerinden üst düzeyde yararlanmayı sağlayabilir.

Poliste Temkin

Temkin, normal hayat akışında veya iş yaşamında "işin sonunu düşünerek ölçülü ve tedbirli davranma" şeklinde tanımlanır (www.tdk.gov.tr, 2020). Bu bağlamda polis memurları da bir olaya müdahale etme durumunda kalırken veya onu tetkik ederken temkinli olmanın yararlarını er veya geç görürler. Bu dolayımda denilebilir ki polislik gibi kritik mesleklerde hızla ile temkin arasında bir denge tutturmak önemlidir.

Demek ki polislik hizmetlerinde, baştan savıcı bir acelecilik, telafisi mümkün olmayan mağduriyetlere yol açabilir. Bu nedenle polislik, öyle hoşuna gitmeyen her duyuma ve görüntüye öfkelenerek acele sonuca ulaşanların yaptığı bir meslek değildir (Neş'et, 2019: 86). Çünkü polis, acelecilik ve tezcanlılıkla hem hatalı yollara sapabilir, hem de asıl gayesini karşısındakine sezdirerek görevini zaafiyete uğratabilir.

Polislikte Sır Yakalamak ve Saklamak

Sır, insan hayatında stratejik öneme sahip bir kavramdır. Nitekim polislik mesleğinde de "açığa vurulmak istenmeyen" şey anlamına gelir. Sır tutana vurgu yapan ketumluk ise "ağzı sıkılık" boyutuyla öne çıkar ki bir polisin başarısında önemli bir konuma sahiptir (www.tdk.gov.tr, 2020). Dolayısıla polis, gerek hareket halindeyken, gerek otururken, gerekse seyahat halindeyken şüpheliye dair edindiği tüm mesleğe özgü bilgileri, dostları dahil, herkesten korumak durumundadır (Neş'et, 2019: 88).

Özetle, polis her ne durumda olursa olsun ve karşısında kaç kiçi bulunursa bulunsun, görev sahasına giren tüm sırları koruma mecburiyetindedir. Bu bağlamda polis, az konuşup, çok dinleyerek ve gözleyerek zaafiyetten kendini koruyabilir. Polis, bilhassa üstü örtük yürütülen veya planlanan operasyonların gizemini sadece kendinde saklı tutarak mesleğinin gereğini yapmış olabilir. Elbette polis bir taraftan bunu yaparken, diğer taraftan, bildiği görev sırlarını, sadece mesleğin sınırları ve gerekleri doğrultusunda ilgi birim ve kişilerle paylaşabilir (Neş'et, 2019: 88). Bir başka açıdan, polis, yakaladığı olay ayrıntılarını, unutma ihtimalinde karşı, bir deftere ya da cihaza kaydederek de muhafaza edebilir. Böylece, olası ardıl vukuatları, daha kolay bir şekilde, hatta teyide bile ihtiyaç duymadan seri bir şekilde çözme imkanına sahip olur.

Polis Nelerden Kaçınmalı

Polislik mesleği, farklı sıfat ve duyarlılıklar isteyen bir hizmet sahasıdır. Bu dolayımda polis, öncelikle ihmal, tembellik, üşengeçlik ve üst-ast ilişkisinde fırsatçılık gibi hallerden kaçınmak zorundadır. Bu anlamda bir polis, kendini neye alıştırırsa öyle bir görev tarzı geliştirebilir (Neş'et, 2019: 88-89). Örneğin bir polis, kendini, arkadaşlarının sırtından geçinmeye alıştırmışsa, mesleğinde başarılı olması ve biriminde sevilmesi kolay olmayacaktır. Diğer yandan, bir polis kendini titiz bir meslek yaşamına alıştırarak görevlerinde not almayı ilke edinmişse başarılı olmasının önü açılacaktır.

Kısaca, her işin bir yapışanı, bir de yakışanı olur. Bu bağlamda bir polis, öncelikle görevinin yakışanı olacak mesleki özellikleri taşımak zorundadır. Bu çerçevede bir polis memuru, doğru ihtiyaç beyanı ile fizyolojik ihtiyaçlarını dahi istirahat saatlerine denk gelecek şekilde gidermeyi tercih ederek görevini suistimalden kaçınabilir. Bu da polisin vicdanını huzurlu kılarak mesleki doyumunu artırır (Neş'et, 2019: 90). Demeki ki nitelikli polis, gerekli mesleki donanımın yanında ilgi, istek ve fedakarlık gibi motivasyon kaynaklarını da ekleyerek işinin niteliklisi olabilir.

Polisin Olaylara Yaklaşımı ve Kaydetmesi

Polislik gibi hassas bir kamu hizmetinde resmi evraklar önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda polislik mesleğinde önemli yeri olan tutanak, rapor ve diğer resmi yazılar, görevin olmazsa olmazlarındandır. Dolayısıyla polisler, gördüklerini ve yaptıklarını çeşitli resmi evraklar üzerinden kayıt altına almak zorundadırlar (Neş'et, 2019: 46).

Nihai olarak, özellikle büro hizmetleri başta olmak üzere, polislerin, üstlendikleri görevleri not etme ve düzenledikleri evrakları zamanında sonuçlandırarak arşivleme görevi vardır. Nitekim meslek hafızası ve çağdaş polisilik açısından da bu konu önemini korumaktadır (Neş'et, 2019: 94-96). Dolayısıyla 21'inci yüzyıl polislik hizmetinde de evraklarda doğru ve eksiksiz dil kullanma, zimmet defterlerini eksiksiz doldurması, evrak takibi ve zamanında üstlere bildirilmesi polisin önceliklerindendir.

Bir Polisin Mesleki Olarak Sonu

Her meslekte olduğu gibi polislik hizmetinde her çalışanın, en az, mesleğe kabul edilme kadar, meslekten iyi bir ruh haliyle ayrılabilmesi de önemlidir. Bu bağlamda, bir polisin, mesleğine neler kattığı, girdiği dönemin söylem yansısından ziyade, emekli olduktan sonraki yankısından daha açık anlaşılır. Çünkü polislik gibi fedakarlık isteyen bir meslekte kişinin üst düzey bir doyuma ulaşarak üstün bir performansla emeklilik evresine ulaşması veya ulaşamaması, yaşamının sonraki akışını da derinden etkiler türdendir.

Özetle, iş hayâtı mesleki doyumla tamamlanmış bir polis, sonraki yaşamında da saygıyla karşılanır ve vicdanen rahat olur. Yok eğer o polis, meslek hayatı boyunca görevini hukuk sınırlarında geçirmemişse vicdanı sızlar ve mağdurların yol açtığı acıdan bir türlü kurtulamaz. Hatta böyle bir polisin sevmeyenleri ve düşmanları onu bir kabus gibi takip ederek kalan ömrünün devamında da onu rahat bırakmayabilir (Neş'et, 2019: 96-98).

Polisin Halkın Birlik ve Dirliğine Katkısı

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'nin 21'inci yüzyıldaki uygulamasına uzanan polis tanımında, halkın birlikteliği vurgusu önemli yer tutmuştur (Alyot, 1947: 9-12). Bu anlamda Türk polisinin vatanın birliği ve dirliğini gözetme şiarı dikkat çekicidir. Nitekim son tasarım iç güvenlik örgütlenmelerinde de, polis gücü başta olmak üzere, güvenlik teşkilatları, devletin ve milletin birliği ve huzuruna katkı yapan öncü kurumlar oluşlarını perçinlemişlerdir. Bugün de bu katkıyı, meşru güç kullanma yetkisiyle yapan polisler, en yararlı katkıyı hukuk çerçevesinde şefkat ellerini vatandaşa uzatarak yapabilmektedirler.

Nitekim Osmanlı Devleti, farklı inanç ve kültürden oluşan insanlara adalet, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri gözetilerek güvenlik sunduğu için evrensel bir güvenlik ve adalet deneyimine dönüşebilmiştir. Ne var ki eğitimle birlikte güvenlik hizmetine niteliksizlik çöktüğünde toplumsal birlikte hemen kaybolabilmiştir. Böylece bir dönemin küresel güçteki imparatorluğuna ayrılık düşmüş ve milletin birliği aleyhine çalışan gruplar ortaya çıkmıştır (Neş'et, 2019: 98-100).

Özetle, Türk tarihinin dönem ve devleti farkketmeksizin, polis, enerjisini vatanın ve halkın geleceğine tahsis ettiğinde görevini gereğince yapmış olur. Lakin, polis; hukuk ve ahlak ilkelerine aykısı davranarak görevini savsakladığında ise hem kendisinin, hem de kamu huzuru tehlikeye girer.

Polisin İşini Keyifle Yapması

Kişinin yaptığı iş, onun karakterini, karakter direnci ise hayatın huzur düzeyini belirler. Bu dolayımda modern zaman çizgisindeki iş yaşamının kişilik üzerinde kayıtsızlık ve güvensizlik odaklı yıkıcı etkileri "hızlı kâr" uğruna bir hayli artmıştır (Sennet, 2013). Dolayısıyla polislik gibi çalışma koşulları ağır bir iş de ancak mesleğe ilişkin yeterli ilgi, bilgi ve sevgiyle yüksek performansa dönüştürülebilir (Neş'et, 2019: 102-103).

Sonuç olarak, polislik mesleği, sevgiyle ve fedakarlıkla yapılabilecek mesleklerin başında gelir. Haliyle, işini severek yapan bir polisin elinde aydınlanmayı bekleyen bir dosyası varsa, o aydınlanmadan "…uyku yatağına yatamaz, yatsa da uykuya dalamaz, dalsa dahi rüyasında onunla meşgul olur." (Neş'et, 2019: 102-103).

6. BULGULAR

Osmanlı modernleşme arayışının önemli bir başlığı da iç güvenlik kavramıyla ilişkilidir. Nitekim böyle bir arayışın neticesinde şekillenen Türk/iye Polis Teşkilatı da Batılılaşma sürecinin öne çıkan bir kurumu olarak rejimin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Nitekim bu anlayış, Cumhuriyet Dönemi polis algısı ve uygulamasına da -marşına girecek düzeyde- yansıtılmıştır (Dündar, 1998: 461-462). Öyle ki bu pozisyon, bugün de demokratik devlet-vatandaş ilişkisinde kritik rol oynamaya devam etmektedir. Ancak bu çizgide polislik hizmeti, bir tarafta bu misyonu güderken, öteki yandan kendini politize olmaktan da yeterince koruyamayarak zaman zaman ciddi düzeyde nitelik sorunları yaşamıştır. İşte, II Meşrutiyet

Dönemi polis örgütünün de böyle bir manzarada yer aldığı düşünülerek buna yönelik çare arayışına girilmiştir.

Nitekim bu makaleye de mesnet, Osmanlı Devleti'nin son döneminde görev yapmış olan Hasan Neş'et isimli polis amirinin de meslekteki son yıllarına karşılık gelen çalışma, polislik mesleğinin bu özdeki sorunlarına, ahlak ve meslek ilkeleri özelinde bir çözüm arayışına denk gelmektedir. Bir diğer açıdan denilebilir ki bu çaba, bahse konu dönemin polislik kültürü göz önüne getirildiğinde, "işi kitabına uydurma" (Koca, 2013:) gayretinde olanlardan mesleği kurtarmaya dönük bir arayışa yanıt olarak da değerlendirilebilir. Benzer şekilde, modern iç güvenlik hizmetinde de önemini koruyan bu tespitler, Türkiye'nin de güvenlik personelinin vakıf olması gereken hususlar oluşlarıyla da dikkat çekmektedir. Öne çıkan bu ilkeler:

✓ **Meslek Bilgisi,**	✓ **Ketumluk,**
✓ **Olay Takip Becerisi**	✓ Kayıt Altına Alma,
✓ **Vatandaşa Nazik**	✓ Eşit Yaklaşım,
✓ **Hukuk Ve Ahlak Hassasiyeti,**	✓ Öngörü,
✓ **Sabır,**	✓ Dost-Düşman İlişkisi,
✓ **Karakter,**	✓ Tecrübe,
✓ **Niyet,**	✓ Adalet,
✓ **Tasarruf Yetkisi,**	✓ Öfke Kontrolü,
✓ **Orantılı Güç Kullanma,**	✓ Özel Hayat Hassasiyeti,
✓ **Vicdan,**	✓ Yardımseverlik
✓ **Polisin Sonu,**	✓ Vd.

Tablo 2: Güncellenmiş haliyle polis ahlak ilkeleri (Neş'et, 2019; Özün, 1955).

Başka bir yönüyle, bu çalışmanın esin kaynağı olan metnin mimarı, askeri kurumlarda bir müddet görev yaptıktan sonra polis teşkilatına geçmiştir. Bu da çalışma içeriğini, güvenlik ve savunmanın iç içe geçtiği 21'inci yüzyıl koşullarında daha da anlamlı kılmaktadır. Özellikle eserin, yazıldığı tarihte yeni sayılabilecek bu ilkelerin tespiti, devlet kurumlarında kişi veya başka bir devletler lehine casusluk faaliyetlerinin olabildiğince artığı üçüncü milenyumun ilk yıllarında da iç güvenlik örgütlenmesindeki kritik önemini koruyan bir tarafa sahiptir.

Kısaca, Türkiye iç güvenlik hizmetinde her polis, halkla bağ kuran ilk görevlilerden görülmüş ve görülmektedir. Bu bağlamda bir polis memurunun iyi bir performans sergilemesi, önemli düzeyde, yüz yıl öncesinin de polislik ölçütleri olarak, birtakım ahlak ilkesine bağlıdır. Nitekim bu çalışmada da, alt başlık düzeyinde özetle değinilen her bir başlık, polislik hizmeti bağlamında müstakil birer çalışma konusu olabilecek öneme haizdir.

7. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Modern güvenlik hizmetlerinde, mutlak manada liyakat odaklı dönem ve devlet göstermek

zordur. Bu durumun özünde ise çoğunlukla ahlaki zafiyetleri olan insan ya da yönetici gerçeği yer almıştır. Bu yelpazede projeksiyon modern Türk devlet olgusuna çevrildiğinde ise, kurumsal parametrede Emniyet Teşkilatı da zaman zaman personel seçiminde ciddi sorunlar yaşamış ve bunları çözmek için de çeşitli arayışlar içinde olmuştur. Nitekim son on yıllarda da savunma ve iç güvenlik kurumlarında personel merkezli yaşanan arınma süreci, böyle bir tutumun sonucu olarak da okunabilir. Bir bakıma, kaynağı da çözümü de ahlak ve meslek ilkelerine bağlı olan bu olgu, Osmanlı Dönemi polis teşkilatının problemlerinden biri olmuştur.

Farklı bir açıdan bakıldığında, hangi dönem söz konusu olursa olsun, polis seçiminde cesaret, empati, mesleki bilgi ve ahlak gibi kavramlar, nitelik oluşumunda stratejik öneme sahiptir. Bu bağlamda bu makalenin de ilham kaynağı olup, polis ahlakını ele alan Meşrutiyette Polis eseri dikkat çekici bulunmuştur. Nitekim II. Meşrutiyet Dönemi polislik çalışmalarından biri olup üç sayıdan oluşan bu eserin yazarlığını ve editörlüğünü de, İstanbul Fatih Merkez Karakolu başta olmak üzere, İzmit sancağı ve Kastamonu vilâyeti gibi, Anadolu'nun farklı bölgelerinde görev yapmış idealist bir polis amiri yapmıştır.

Nihai olarak, bu makalede, II. Meşrutiyet Dönemi penceresinden bugünün uygulamasına yansıyan yönleriyle polis ahlak ilkelerine yer ayrılmıştır. Çalışma, ahlak aynasından suçlu ile masumu ayırt etme yetisi, hak ve hukuku anlama ve uygulama arayışı bağlamında dikkat çekici tespitler içermektedir. Nitekim dönemin polis ve jandarma müfettişi iken bilahare Emniyet Umum Müdürü olan Galib Pasiner ile dönemin gazetesi "Yeni Tasvir-i Efkâr" sahibi Ebu'l Ziya Tevfik ve kitap dostu Ali Emiri Beyefendi'nin çalışmayı takdirleri ve ona katkıları, eserin bu anlamda hakkını teslim etmeye dönük üst perdeden bir çabayı göstermektedir. Son basamakta, Batı'nın etik ilkelerinin küresel güvenlik paradigmasında sık sık gündem olduğu üçüncü bin yılın başlarında, yaklaşık bir asır önce Osmanlı Devleti'nde yazılmış olan bu eser, bugün de Türkiye güvenlik teşkilatına katacağı ufuk açıcı mesajlar taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Akın, R. (2010), "II. Meşrutiyet'in Sadrazamları ve Temel Rejim Sorunları", *Yadigâr-ı Meşrutiyet*, Mehmet Ö. Alkan (Y. Hazırlayan), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aktürk, Ş. (2013), Türkiye'nin Kimlikleri: Din, Dil, Etnisite, Milliyet, Devlet ve Medeniyet, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Alyot, H. (2008), Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum, EGM/Polis Akademisi- Ankara: Türk Polis Tarihi Araştırmaları Merkezi: 1

Baş, M. E. (2005), "Emniyet Teşkilatı Personeli Meslek Etiği, Yüksek Lisans Tezi, İÜ/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı-Yönetim Bilimleri Bilim Dalı.

Birinci, A. (2012), Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çalışkan, M. ve Mencik, Y. (2017), "Polis Mesleğinde Halkla İlişkilerin Önemi ve Polislerin Vatandaşa Bakışı Üzerinde Bir Araştırma: İstanbul Örneği", Akademik Bakış Dergisi

(e- dergi), Sayı: 60 (Mart-Nisan), ss. 494-519

Çetinsaya, G. (2016), II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi, Osmanlı Araştırmaları, 47 (47), 353-409, DOI:10.18589/oa.583218

Develioğlu, F. (2007), *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Sami Güneyçal (Y. Hazırlayan), Ankara: Aydın Kirabevi.

Dikici, A. (2014), II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Miras Kalan İç Güvenlik Anlayışı ve Polis Teşkilatı, Türk İdare Dergisi, Sayı: 479, ss. 91-122

Dündar, N. (1998), "Cumhuriyet Polisi", Türk İdare Dergisi, Yıl:70, Sayı: 421 (Aralık), ss. 461-472

EGM, Arşiv Dairesi Başkanlığı, 284 numaralı personel dosyası. Belge Tarihi: 7 Temmuz 326

Engin, V. (2013), Asayiş: Sultan II. Abdülhamid'in İç Güvenlik Politikası, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Feridun, İ. (2010), Polis Efendilerine Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiye, M. Karakaya ve V. K. Bilgiç (Y. Hazırlayan), Polis Akademisi Yayınları, Güvenlik Tarihi Serisi: 1

Hartman, K. (2013), Küresel Çarkın Dışında Kalanlar: Tüketim Toplumundaki Yeni Fakirlik, Etem Elvent Bakaç (Çeviren), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Koca, A. E. (2013), Polisliğin Kitabını Yazmak: Antropolojik Açıdan Polis Bürokrasisi ve Görünümleri, Ankara: Atıf Yayınları.

Laozi, (2018), Yol ve Erdem, Doğukan Bal (Çeviren), İstanbul: Maya Kitap.

Naci, M. (2009) *Lügat-i Nâcî*, Ahmet Kartal (Hazırlayan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Neocleous, M. (2013), Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi, (Ahmet Berkmen (Çeviren), İstanbul: H2O Kitap.

Neş'et, H. (2019), Meşrutiyette Polis, Orçun İmga (Ed.), Menderes Alpkutlu (Çeviren), Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Oğuz, M. (2006), "II. Abdülhamid'e Yerel Yönetimlerde (Sivas-Canik Sancağı) Yapılan Yolsuzluklarla İlgili Sunulan Bir Lâyiha", Ankara Üniversitesi- SBE, TSA/Y: 10, S: 3-Aralık, ss. 78-108

Özcan, H. (2010), "Emekli Erkânıharb Mîrâlay Selâhattin Bey'in II. Meşrutiyet'in İlanına Katkısı", *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, Bahar 2010, s. 83-102

Öztel, M. (2009), II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi, İstanbul: Kitabevi: 413

Özün, M. N. (1955), *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılâp Kitapevi, 2. Baskı, Ankara, 1955.

Parlatır, İ. (2009) "Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, 2. Baskı, Öncü Basımevi, Ankara, 2009.

Sami, Ş. (2011), *Kâmûs-ı Türkî* (Latin Harfleriyle), İdeal-Kültür Yayınları, İstanbul, 2011

Sennet, R. (2013), Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkisi, 7. Basım, Barış Yıldırım (Çeviren), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tongur, H. (1947), Türkiye'de Genel Kolluk: Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi, T.C. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları: 1,

TRTBelgesel, "Suç Dosyası", Hakan Kerim Karademir (Yapımcı), Sinan Divrik (Sunucu), (İT: 06.08.2020/23:30)/ https:// www.trtbelgesel.com.tr/suc/suc-dosyasi

Van, N. (2012), "II. Meşrutiyet'in İlânından Sonra Polis Teşkilâtının Değişimi ve Dönüşümü", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 34-Aralık, ss. 281-294

www.tdk.gov.tr, (2020) Güncel Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu*/ bhttps://sozluk.gov.tr/, (ET: 01.10.2020)

Yusuf Has Hacip, (2017), Kutadgu Bilig'den Seçmeler, Aydın Güzel (Y. Hazırlayan), İstanbul: Anonim Yayıncılık.

Zürcher, E. J. (2009), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Yasemin Saner (Çeviren), 24. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

GENDER EQUALITY DURING THE NATIONAL GOVERNMENT (NORHERN IRAN) (1945-1946)

Seljankhatun Azar Sariyeva

11th grade student of school No. 54, Baku

ABSTRACT

The article is about women's rights and gender equality in the northern part of Iran, in a region known today as South Azerbaijan. The rights and freedoms granted to women during the National Government of Azerbaijan in 1945-1946 were investigated. The study also reflected the issues of women's education and the organization of courses for them in the cultural and educational activities carried out by the government. It was found that gender policy has always been a priority for the National Government. The article also clarifies the laws and realities of women's rights in Iran before and after the National Government.

Keywords: Iran, South Azerbaijan, women's rights, National Government

INTRODUCTION

Ensuring gender equality in modern times is topical in many countries around the world. Violations of women's rights - violence against women, treating them as inferior, unfortunately, still exist in many countries, especially in the East. Along with many other factors, religion also plays an important role in these problems. Gender issue has been one of the most pressing issues in the history of Azerbaijani public opinion since the middle of the 19th century. So that, our public figures such as M.F.Akhundov, J.Mammadguluzadeh, M.A.Sabir, H.Javid, M.A.Rasulzade, A.Huseynzade fought for the protection of women's rights and freedoms.

For the past 30 years, the issue of women has been one of the most important issues in Iranian society. The issue of women's rights and their role in the life of the country is widely discussed in the Iranian media, international conferences and parliament. Undoubtedly, the socio-political changes that have taken place in Iranian society over the past 30 years have had a serious impact on the social and political status of women in this country. Such effects are expanding year by year.

RIGHTS OF AZERBAIJANI WOMEN IN IRAN BEFORE THE ESTABLISHMENT OF THE NATIONAL GOVERNMENT

When we look at the history of Iran, we see that women do not always have limited rights.At the end of the 19th century, the feminist movement began to expand in southern Azerbaijan, beginning with Zeynab Pasha. As early as 1905-1908, women began to politicize, using the expansion of the Constitutional Movement (1905-1911) [6; 41] to create their first political organizations. During this period, a woman named Iskander was the first to establish a political organization in Iran called the Union of Patriotic Women, but Iskander's activity was condemned by Iranian religious officials. Iskander's activity was incomplete and she was burned alive. As a result, although women did not receive political rights in 1908, the government was only forced to take steps to eradicate illiteracy.

During the 1905 Constitutional or Constitutional Revolution in Iran, Bibi Fatima Estrabadi opened the country's first school for girls. At this school she taught all subjects, from mathematics to literature, calligraphy and history. She faced strong opposition from conservative clerics. They called Estrabadi's school a den of depravity and immorality. But she

did not give up and gave many women a voice and a future. One of the Iranian women who raised her voice powerful is Qamar Muluk Vaziri. She was born just a year before the constitutional revolution. As a child, she loved to sing and learned a lot from her grandmother. At the age of 20, Gamar was already challenging men's dominance on the Iranian music scene. She appeared on stage without a hijab at a time when women on the streets were arrested for not wearing hijabs.

In 1924, she decided to perform on the stage of the Tehran Grand Hotel, thus paving the way for the next female singer. When the first radio waves were broadcast in Iran 16 years later, the whole country finally heard Gamar's voice. She is still remembered as a symbol of rebellion and independence.

GENDER EQUALITY DURING THE NATIONAL GOVERNMENT

During the Second World War, significant political changes took place in Iran. These political changes consisted mainly of the entry of the armed forces of the USSR and the United Kingdom into Iran (August 1941), the collapse of the dictatorship of Reza Shah and the re-emergence of the people's liberation movement in the country. On the day the foreign forces entered Iran, the troops, gendarmerie and police, the mainstay of Reza Shah's dictatorship, disbanded without serious resistance in the face of foreign troops. The collapse of the dictatorship of Reza Shah caused a great political and social revival in Azerbaijan. After the Shahrivar events, freedom-loving clubs began to appear in Iran for the first time in early September 1941 in the cities of Tabriz, Ardabil, Urmia, Maragha, Sarab, Ahar, Marand and Khoy. As soon as the Reza Shah regime collapsed, each class began to think about its own interests and create its own organization. In the second half of October 1941, an organization called "Azerbaijan Society" was established in Tabriz by a group of freedom-loving people. On this eve, national-democratic organizations such as the Azerbaijan Workers' Organization, the Center for Democracy Supporters, the Iranian Tudeh Party, and the Azerbaijani Anti-Fascist Societies were established.

As a result of the great successes in the history of the struggle of the Azerbaijani people, especially in the movement of 1905-1911, in the 1917-1920 revolution of Sh.M. Khiyabani under the name of "fadai", the Azerbaijani people named their armed forces "fadai" as followers of that path of revolutions. Among the "fadai" detachments of the Democratic Party of Azerbaijan were representatives of all classes, even women.

Back in 1945-46, during the National Government of Azerbaijan, [5] which operated in the northern part of Iran - in the South Azerbaijan region , women were given equal rights and freedoms with men. The women's struggle was important in taking this step. However, the National Government, founded by Seyyed Jafar Peshawari and his comrades-in-arms in the mid-20th century, also took women's rights as its main line. He noted in his speeches that today we have seen women taking up arms and fighting on the fronts. There are also women controlling planes and cars in the skies, but in our country, our women have been made poor and miserable. Today, Azerbaijani women are the first to set foot for opening the doors of happiness for all Iranian women, as the brave, heroic freedom-lovers of Azerbaijan. Yes, it may come as a surprise to some reactionaries that our women are giving their opinion. But there is nothing surprising. Women have been of great importance and participation in world freedom. Today, Azerbaijani people have added something to their history. It is the opinion of our mothers and sisters to the deputies of the National Assembly. This is the attention of the Democratic Party of Azerbaijan to our mothers and sisters. Let the nations of the world hear and see that the women of Azerbaijan with rejoiced hearts gave their opinions to the deputies

of The National Council. Our mothers and sisters will not be satisfied with this. They will even elect their lawyers to the parliament in the future. Let the women be happy. This is good news for all Iranian women. History has always celebrated the heroism and freedom-loving rights of Azerbaijani women, and our future generations will remember their work [7; 47].

The influence of the international community, which gave impetus to the feminism movement in South Azerbaijan in 1945-1946, is also worth noting. So that, after the defeat of fascism in these years, anti-fascist, anti-imperialist and democratic movements arose in the world, one of the wings of which were feminist movements. For the first time, on November 26, 1945, the First International Women's Congress was organized in Paris, France, with the participation of 850 women from 40 countries. At this congress, women around the world developed an action plan to preserve peace and democracy and to protect women's rights. As a result of these processes, steps have been taken in the field of women's political rights in South Azerbaijan. For instance, during 1945-1946, 4 congresses of Azerbaijani women were held, and as a result, a number of women's organizations were established, illiteracy was eliminated, and women gained positions in the government [8; 420].

One of the historical documents adopted by the parliament of the National Government of Azerbaijan is the law on elections to the National Council of Azerbaijan. Article 8 of the law states that all Azerbaijani women and men over the age of twenty have the right to vote [9; 12]. Women's suffrage, as well as reducing the suffrage of young people to 20 years, the increase in the number of lawyers to 100, the separation of elections in cities and villages, and the reduction of the election period from 20 to 5 days were among the key measures taken to ensure democracy.

Women took an active part in the work of the newly formed government in Azerbaijan, as well as in public life. It should be noted that Raziya Shahani, one of the women who played an important role in the history of the National Government of Azerbaijan, was an activist of the Azerbaijan Democratic Party (ADF) in 1945-46. She was arrested by Pahlavi regime officials in Tehran in February 1947, two months after the overthrow of the national government. "I was in Tehran at the time. I was forced to hide when they attacked Azerbaijan and killed the people. However, I was later arrested and sent to prison in February 1947, when my two-month-old baby was still in my womb. There was no prison for women at that time. One of General Razmara's buildings was rented and turned into a prison. Later, I was handed over from Tehran to the Military Prosecutor's Office in Tabriz. My son was 12 days old when I was taken to the first military court. ” she wrote in her memoirs [10]. The Azerbaijani political activist sentenced to two years in prison by a military court had served her sentence in Tabriz and Tehran. Raziya Shabani, who went to live with her husband in exile in the Soviet Union in 1955, was forced to leave the country again after living there for about 25 years. This time, the former political activist, who emigrated to Germany through Azerbaijan, remained there until the end of her life. Many websites wrote that the late Razia Shabani was the first female political prisoner in Iran.

In addition to her, there were women who were especially active in public affairs and public life. Mrs. Sharghiya from Ardabil, poetess Madina Gulgun (Alakbarzadeh), and Marziya Ahmadi (Uskuvi) were also distinguished in the struggle against reaction and in propaganda for democracy and human freedoms [11]. Madina Gulgun worked in the theater house of Tabriz and in the Azerbaijani newspaper. In 1946, she was elected the highest representative of the Tabriz Women's Association. She was forced to live in Baku after the fall of the Peshawar government.

Marziya Ahmadi (Uskuyi), an active member of the student movement in Tabriz in 1960-70, first worked at her faculty as a representative of female students. In 1973, together with her like-minded people, they formed the Democratic Popular Front. However, the Front was soon disbanded by SAVAK and its members, including Marziya, were executed.

During this period, there were also organizations working to politically divide women and educate them in the spirit of fascism. Western missionaries were very concerned about the politicization of Iranian women and their growing power. The American Church and missionary center in Tabriz were located in Hamadan, and the Tabriz community was governed from there. The community in Tabriz was led by Hugo Arthur Müller, a German from Philadelphia who was fluent in Turkish. The missionary women's club was headed by Georgia L. Kinley, who worked in South Azerbaijan for ten years and spoke the local language. The main direction of their activities was to create divisions among women and educate them in the spirit of fascism.

The proclamation of the Azerbaijani language as the official state language of the National Government of Azerbaijan, teaching in schools, speaking and correspondence in public institutions only in this language was carried out by the official order of the Ministry of Education No. 1 (January 1946) [12, p.133]. S.C. Peshawari paid special attention to the use of the native language in schools and educational institutions, the rapid elimination of existing difficulties in this area. The role of women in the implementation of this order should be emphasized.

Iran's reactionary, anti-democratic ruling forces, including some Azerbaijani circles serving the Pahlavi policy, suppressed the national liberation and democratic movement of Azerbaijanis in late 1946 with the help of foreign powers and the use of force. Understanding the internal reaction and the strategic goals of their foreign patrons, S.C. Peshawari knew that this freedom could not last long without the support of the great powers. In a conversation with Robert Rosso, the US Consul in Tabriz, on December 29, 1945, Peshawari touched on this point and said: "The people of Azerbaijan want real guarantees for their legitimate demands, which can include the assistance and protection of all democracies, including the US government" [12 p.135].

This problem remained relevant during the time of the Islamic Republic of Iran. Following the events of February 2, 1979, the so-called "Iranian Islamic Revolution" in Iran, and the formation of a theocratic government, there were serious setbacks in ensuring women's rights. Iranian women have shown themselves as a social force in the Iranian revolution. Women took an active part in anti-Shah rallies. There were serious protests against inequality against women, lawlessness and their isolation from the country's socio-political life. The Constitution, adopted by referendum in 1979, gave all citizens, regardless of their gender, the same political, economic, humanitarian, social and cultural rights, subject to the observance of Islamic rules. The government is fully responsible for the protection of women's rights in all spheres, the creation of the necessary conditions for the development of women's identity, the provision of their material and moral rights. The country's religious leaders have repeatedly stated that "from an Islamic point of view, men and women have the same rights in all activities in human society".

Since 1990, a number of laws have been adopted to expand the socio-political and socio-economic activities of women and to ensure the protection of their civil and political rights. For example, the law on women's social insurance, the establishment of centers for working women, the adoption of special benefits for retired women, and so on. In 2005, the Supreme Council of the Cultural Revolution adopted a document entitled "Charter of Women's Rights and

Responsibilities under the Islamic Regime." The main provisions of this charter were included in the 2006 Law on the Rights and Duties of Women. This law regulates the main issues of women in the family, socio-economic and financial spheres. Although a whole section of Iran's 20-year perspective plan is dedicated to strengthening the role of women in social life and ensuring their full legal rights, there are still shortcomings in real life.

Although the modern Iranian constitution states that all individuals are equal before the law, and that women are active in life as partners in the struggle with men [1; 14], in real life they appear to have no rights over men. It is not a coincidence that the authoritative Human Rights Watch's 2019 report contains serious allegations of violations of women's rights in Iran [2]. Even after the formation of the Islamic Republic of Iran, Ayatollah Ruhollah Khomeini, the leader of the Iranian revolution and head of state, in a 1979 interview with Oriana Fallachi, a well-known journalist for the Italian newspaper Corriere della Sera, clearly justified the restriction of women's rights and substantiates it with Islamic rules [3]. In addition, the modern Iranian state is one of only six members of the United Nations that has not signed the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women [4].

Women supported the Iranian revolution in the hope of gaining more freedoms, but the revolution took away their remaining freedoms. The country's new government has made it law for women to wear the hijab in all government offices and public places. The struggle against this law has not stopped since then. Now there are small protests in this direction. Even with the hijab, women cross the barrier. Many women now wear brighter, more colorful headscarves, turning the legalized form of clothing into a fashion statement as a means of simplicity.

The conflicting views of Iranian President Hassan Rouhani and Supreme Leader Seyyed Ali Khamenei on the position of Iranian women in society are interesting. Rohani criticized "those who see women as a threat to society" and said Iran "still has a long way to go" to establish gender equality. Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei said that "the biggest mistake in Western thinking" is gender equality. While not opposed to women's work, it should not interfere with "men's work," meaning that women's main role is in "family and household chores." These views reflect the real situation of women in Iran. In 2012, human rights activists criticized the ban on women's participation in about 80 courses by several Iranian universities, the inability of women to run for president due to changes in legislation, and the fact that they could only run for parliament. [13] Amnesty International's 2013 report also found that women in Iran "face discrimination in laws and practices on marriage and divorce, inheritance, childbearing, and national and international transport."

RESULT

The brief historical facts we present to you are related to the rights and freedoms granted to women by a very short-lived state that was established in the northern part of Iran, in what is now known as South Azerbaijan, and was overthrown by the Iranian monarchy. Gender policy has always been a priority for the national government. The cultural and educational activities carried out by the government also reflected the issues of women's education and the organization of courses for them. As can be seen, Iran has a glorious history of combating discrimination against women today.

LIST OF LITERATURE

1. Iran Islam Cümhuriyyətinin əsas qanunu, Azərbaycan bilik cəmiyyəti, Bakı 1993.
2. World report 2019. //https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/iran
3. An Interview With Khomeini. //https://www.nytimes.com/1979/10/07/archives/an-interview-with-khomeini.html
4. Beyond the Veil: Discrimination against women in Iran (English and Persian), https://minorityrights.org/publications/beyond-the-veil-discrimination-against-women-in-iran-english-and-persian/
5. Abrahamian, Ervand. Communism and Communalism in Iran: The Tudah and the Firqah-I Dimukrat. //*International Journal of Middle East Studies* (PDF). Cambridge, MA: Cambridge University Press. **1** (4): 291–316. doi:10.1017/s0020743800000702. JSTOR 162649
6. Shaffer Brenda. Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity, 2003, MIT Press. ISBN 0-262-19477-5
7. S.C.Pişəvəri. 21 Azər (1324). Azərbaycan ruznaməsinin nəşriyyəsi (1340), 1961, 134 s.
8. Miyanalı Əlirza. Silahla ölçülən torpaq, Vənkuver, 1384, 588 s.
9. Həsənli C.P. Güney Azərbaycan:Tehran-Bakı-Moskva arasında (1939-1945), Bakı: Diplomat nəşriyyatı 1998, 324 s.
10. http://davam.az//print:page,1,8327-raziy-bani-randa-birinci-qadn-siyasi-mhbus-hesab-olunur.html
11. http:\\www.meliheezizpur.blogfa.com\post-25.aspx
12. *Rəhimli Ə. Seyid Cəfər Pişəvəri. – Bakı: Nurlar, 2009. – 399 s.*
13. Iran: prezident Ruhani Gender bərabərliyi çağırışı edir. https://www.bbc.com/azeri/region/2014/04/140421_iran_women_rights_rouhani

THE ESCALATION OF SEXUAL VIOLATION TOWARDS FEMALE STUDENTS IN SOUTH AFRICAN UNIVERSITIES

Dr. Eleanor Alvira Hendricks
University of Fort Hare,
Fort Hare, South Africa

ABSTRACT

Universities are institutions focussing on the development of knowledge acquisition, acquiring of discipline specific skills, and where grooming of students transpire, facilitating students in pursuing careers of their choice. Universities should therefore, be nonviolent environment where students maximise their scholarship to the full potential. In recent years, universities have become environments of distress for female students with escalating reports of violence against women so extensive that it has become petrifying. The aim of the study was to examine the increase of sexual violation towards female students in South African Universities. A qualitative approach and an exploratory research design were used in conducting this study. Ninety females (10 from each university in the country) were selected to participate in this study to share their experience of working on the street. The data obtained through semi-structured interviews, data was analysed thematically and supported by the relevant literature. The findings revealed that amongst the many forms of violence against women, sexual violence is more rampant. Female students live in perpetual fear, scared of being the next victim. Furthermore, some female students fail in advancing to the next level of study not due to academic incompetence but due to fear of succumbing to sexual advancements made to them. The study recommended that female students should establish support networks within their various disciplines where they empower each other in overcoming fear of abuse and assist victims to become survivours.

Keyword: Sexual violence, females, acceleration

SELF-KNOWLEDGE AS A FORM OF RESISTANCE TO OPPRESSIVE REGIMES: A HISTORICAL ANALYSIS

Priyanjali Narayan.

M.A. in Modern Indian History from University of Delhi, India.

Abstract:

In this paper, I have discussed how Self-knowledge and Self-realization can be a form of resistance to oppressive regimes of totalitarianism, colonialism and majoritarian States. An individual who engages in Self-realization through productive work and love through which his uniqueness is realized will have a fulfilled life and thus would not surrender to oppressive regimes that seek to curb his individuality. However, when the Self is not realized the man seeks a mechanism of escape to which he could surrender the responsibility of his Self and thus he surrenders to these regimes. In the colonial context also the path to liberation is through the realization of the Self by the masses that would resist the colonial regime.

Keywords: Self-knowledge, Self-realization, Productive work, Spontaneity, Love, Mechanisms of escape, Freedom.

Introduction:

"If I am not for myself, who will be for me?

If I am for myself, what am I?

If not now-when?"

-Talmudic Saying,

Mishnah, Abot.[1]

The question that the modern man must face is not just to be or not to be but also of 'what to be'. When this question is answered with Self-knowledge it leads to a fulfilled life but if not dealt with, it leads to loss of freedom and uniqueness of the Self. Here in this paper, I will be discussing how without Self-knowledge the man fails to realize his true potential and purpose and therefore, never attains meaning and fulfillment in his life. It is for this reason that he surrenders the responsibility of his unrealized Self to the oppressive regimes of totalitarianism, colonialism and majoritarianism. It is only through Self-knowledge that these regimes can be resisted and thus this paper aims to historically analyze the problematic of the modern man in attaining Self-knowledge in different contexts and in the process it also attempts to offer solutions for the same.

Erich Fromm and Realization and Knowledge of the Self:

[1] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942.

Erich Fromm was a social psychologist, psychoanalyst, sociologist, humanistic philosopher, and democratic socialist. He was a German Jew who fled the Nazi regime and settled in the United States. [2]Fromm realized the importance of individuals living a life of freedom and self-realization and not the one that was dictated by the oppressive regimes. It is for this reason Fromm studied the socio-psychological reasons of the man surrendering to an authoritarian regime.

In this seminal work, Fromm argues that in the Middle ages man had a sense of belonging due to the ties of community and church and as he belonged to these his role in the society was decided as a knight or as craftsmen and this gave his life a purpose but once the modern age came, these traditional ties were dissolved and man became alone.[3] Now, the individual realized that he had freedom from his old ties but now he was alone, and thus to escape from this aloneness which could cause mental disintegration in a man, he tried to escape this suffering in various ways. [4]

The man tried to alleviate his suffering with Renaissance and Reformation. In the Renaissance period, he hid his unrealized and alone Self through achieving fame for his work of art and thus validation helped him escape from his aloneness and in Reformation, this was attempted by man by complete surrender of his Self to God.[5] However, he was realizing the more he aimed at silencing his aloneness and anxieties that arose from it, the more powerless he was becoming. Thus, he engaged in frantic activity to silence these doubts but over a long time these emotions were accumulated and this resulted in feelings of hostility and resentment as seen from Luther's to Hitler's time.[6] It for this reason that Fromm argues that, this hatred that one had for others was rooted in hatred towards one's powerlessness in the modern society.[7]

Fromm also discusses the "mechanisms of escape" utilized by the modern man to avoid aloneness. These comprise of authoritarianism where there is complete submission of one's freedom to a higher authority.[8] Another mechanism of escape that Fromm highlights are 'destructiveness; as he states " destruction of world is the last, almost desperate attempt to save me from being crushed by it."[9] This means man even attempts to destroy his world so that it does not destroy his vision of his Self which he constructs to avoid Self-knowledge and Self-realization. Another mechanism is also discussed in the text which is automaton conformity, where one loses their Self to confirm to values of the society they live in and thereby develop a pseudo-Self which is a Self constructed for the society and away from the reality of one's true Self. [10]

[2] "Erich Fromm", Wikipedia, Wikimedia Foundation, 17th September, 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/ErichFromm - Erich Fromm.

[3] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Foreword, pp. ix.)
[4] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 1, pp. 15,53.)
[5] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 3, pp. 41,57.)
[6] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 3, pp. 80,81.)
[7] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 3, pp. 100)
[8] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 4, pp. 122.)
[9] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 4, pp. 153, 154.)
[10] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 4, pp. 159,163.)

Thus, we see as Balzac stated, "man has a horror for aloneness."[11] He goes to attempt to escape aloneness as it disintegrates his mind in the way hunger and poverty disintegrate his body. It is to save one's self from this disintegration also surrenders to totalitarian regimes.[12] As it is for this reason, Germans felt resentment against the rich and the powerful but they could not resist the powerful and thus began resenting the powerless and poor.[13] This was a sign of a psychological crisis. Another factor that contributed to submission of masses to the Nazi regime was the economic crisis which led to poverty of masses and thus they sought refuge in strong authority of Hitler in Nazi Germany in these times of uncertainty.[14] Thus, men chose new bondages and lost his Self since he could not be alone in these times of uncertainty.

This problem can only be solved, argues Fromm, by engagement of the Self in spontaneous activity which is an end in itself and not for any social validation, success or riches. [15] Thus, one expresses their integrated personality through their work and through love where freedom and equality of each is realized and Fromm offers the same solutions to contemporary democracies and individuals[16].

The Colonial Violence and the Individual Self: Frantz Fanon's Wretched of the Earth:

Fromm discusses Self-knowledge in its European contexts but it has different meanings in a Colonial context. This is discussed in our paper through the work of Frantz Fanon. Fanon was a French West Indian psychiatrist and political philosopher from the French colony of Martinique.[17] In the course of his work as a physician and psychiatrist, Fanon supported Algeria's war of independence from France and was a member of the Algerian National Liberation Front.[18] One of his most famous works, The Wretched of the Earth discusses the violence of colonialism and the necessity of organized struggle of masses to contest it.[19]

Fanon discusses how "Colonialism is not a thinking machine, nor a body endowed with reasoning faculties. It is violence in a natural state."[20] He states how colonial violence does not only keep the colonized at a respectful distance but it also needs to dehumanize them.[21] No effort is spared to demolish their traditions, in substituting their language with the language of the colonizers and thereby, the culture of the colonized is demolished.[22] He highlights how "the colonized are exhausted to a mindless state and if they resist guns are pointed at them. Shame and fear warp their character and frame their ideology."[23] He thus emphasizes the psychological

[11] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 1, pp. 16.)
[12] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 6, pp. 180.)
[13] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 6, pp 189.)
[14] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 6, pp. 184.)
[15] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 7, pp. 222.)
[16] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 7, pp. 223, 234.)
[17] "Frantz Fanon." Wikipedia, Wikimedia Foundation, 25th August, 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Frantz_Fanon - Frantz Fanon.
[18] "Frantz Fanon." Wikipedia, Wikimedia Foundation, 25th August, 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Frantz_Fanon - Frantz Fanon.
[19] Frantz Fanon."The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961. (Chapter 1, pp. 51,96.)
[20] Frantz Fanon. "The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961. (Chapter 1, pp. 23.)
[21] Frantz Fanon. "The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961. (Preface by Jean Paul Sartre, pp L.)
[22] Frantz Fanon . "The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961. (Preface, Sartre, pp. L)
[23] Frantz Fanon. "The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961. (Preface, Sartre, L.)

degradation of the native's Self under colonialism and offered solutions to the colonized to achieve liberation.

Here he states the importance of violent resistance in contesting the monopoly of violence unleashed by the colonizers on the colonized.[24] Violence is offered as a solution that would bridge the gap between the oppressive power of the colonizers and the suffering and powerlessness of the colonized. This is also the solution to the problem of Self-knowledge and Self-realization which are thwarted by the cultural, social, political and violent oppression of the colonial regime. As Fanon states "at the level of individuals, violence is a cleansing force. It frees the native from his inferiority complex and his despair and inaction, it makes him fearless and restores his self-respect." [25]

However, the violence and resistance that Fanon discusses in his work are not that of individuals but the organized violence and resistance by the masses from across the colonized Nation. These masses would come from interior villages and towns of the Nation where the National culture has survived and they would unite with the elite and fight for the social and cultural liberation of all the colonized and not just for the political independence of the Nation. [26]

Therefore, Fanon teaches us the importance of revolution which causes the transformation in "spectators crushed with their essentiality into privileged actors, with the grandiose glare of history's floodlights upon them and thus the thing which has been colonized becomes man during the same process by which it frees itself."[27] He emphasizes the importance of reclaiming of their humanity and subjectivity by the colonized which is essential for gaining Self-knowledge and Self-expression.

Individual Self Knowledge and Colonial India:

The impediments to Self-knowledge have been discussed so far in our paper that comprise of totalitarian regimes and colonialism. While Fromm discusses the socio-psychological reasons that are at work, when an individual surrenders to the oppressive authorities, Fanon discusses the importance of reclaiming humanity and subjectivity by the colonized masses which is essential for gaining Self-knowledge and Self-expression. However, in the Indian context, this individual Self is rigidly tied to the Brahmanical structure of the varnashrama system (caste). The varnashrama system categorizes men according to the caste they were born in, with Brahmans at the top of the hierarchy as priests, followed by Kshatriyas as rulers and warriors, vaishyas as the traders and at last, Sudras as the laboring and the toiling class. The problem of the caste system is that it is an unequal and discriminatory system that denied equal opportunities to all. It denied Hindus the opportunity to choose their profession and thus it is based on birth and not on merit and therefore it denies the opportunity of acquiring Self-knowledge and Self-expression to the individual when his fate is already sealed. Thus the individual Self was already unfree in its socio-cultural roots in the Indian context.

[24] Frantz Fanon. "The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961. (Chapter 2, pp. 96.)
[25] Frantz Fanon. "The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961. (Chapter 1, pp 51.)
[26] Frantz Fanon. "The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961. (Chapter 4, pp. 180.)
[27] Frantz Fanon. "The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961. (Chapter 1, pp. 2.)

The unfree roots were further utilized by the British colonizers in India. This was a result of realization by the colonizers that they belonged to an alien culture and thus they needed the knowledge of Indian customs and traditions for an effective administration of India. This knowledge was hitherto monopolized by Brahmins and therefore, the colonial empire in India and Brahmans became allies of each other to facilitate the colonial aims of political dominance and economic exploitation. As Brahmans supported the colonial regime, the latter supported Brahmanical dominance over the Indian society and abstained from reforming the Indian traditions. As a result, the Indian society was displaced in two ways, it was politically and economically oppressed by an empire that had no concern for its welfare and socially oppressed by Brahmans who monopolized subordinate administrative posts and prohibited the entry of lowered castes from the same. Thus, the equal opportunity was denied in India which is again a pre-requisite for Self-knowledge and Self-realization. As without the equal opportunities of pursuing one's potential to one and all, no Self-knowledge or Self-realization can be achieved. The tallest figures in India attempted to solve this problem of caste-based tradition and British induced colonial modernity in India. Two such figures that we will be discussing are Mohandas Karamchand Gandhi and Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar.

Gandhi and Necessity of Individual Self-Knowledge:

Gandhi was an anti-colonial Nationalist and a political ethicist who employed non-violent resistance to lead the successful campaign for India's independence from British rule and in turn inspired movement for civil rights and freedom across the world.[28] His solution to violence of colonialism was Self-knowledge and Self-discipline by the individual. [29]

However, this was missing from India when Gandhi entered its politics. The problem of lack of individual Self-knowledge and freedom was realized as an outcome of colonization by Gandhi. Therefore as Uday Singh Mehta argues that, Gandhi stated that the knowledge and interiority of the Self could contest the violent colonial rule as such a regime could never Self-introspect as it stands on the edifice of greed and violence.[30] It is this kind of rule which deprives one of their selfhood and thus Gandhi was against it, as people under such a rule could never be free or attain self-rule or Swaraj.[31]

He also realized the importance of morality resulting from Self-knowledge and Self-discipline in democratic politics, as the philosopher Martha Nussbaum has pointed out, "one must learn how to cultivate the inner world of human beings, equipping each citizen to contend against the passion of domination and to accept the reality and equality of others." [32]

[28] "Mahatma Gandhi." Wikipedia, Wikimedia Foundation, 3rd October, 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Mahatma_Gandhi - Mahatma Gandhi.
[29] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997.
[30] Uday Singh Mehta. " Patience, Inwardness and Self-Knowledge in Gandhi's Hind Swaraj." Public Culture, 2003. (pp 357.)
[31] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 73-74.)
[32] Martha Mussbaum. "The Clash within: Democracy, Violence and India's Future." Harvard University Press, 2009.

This was necessary as it was difficult for India to defeat a militarily and commercially superior empire. He states further in Hind Swaraj that, even if the British left India, mere "political freedom" based on fear and Self-defence would not be enough as soon it will be "British raj without the British", if the state machinery remained the same, India would not be free.[33] Thus, Gandhi realized without Self-knowledge and Self-discipline, and love for one another, freedom would become anarchy in no time.

He further discusses that it was not solely the British who were responsible for the colonization of India, it is Indians, according to Gandhi who gave up their sovereignty and Self-knowledge due to lure of silver and other commercial goods imported from Europe to India.[34] Indian princes, on the other hand, needed East India Company's help to fight each other and consolidate their power and thus asked company for military and fiscal assistance. [35]

He also states that, as Indians lost their morality and self-knowledge, it was easier to divide them and thus the Hindus and Muslims who lived in peace earlier and knew that hostility would be fatal to both, now fought each other during colonial rule.[36] In this fight against the "enemy", there was an obvious need for a third party to decide what was right and thus British not only took decisions for Indians but also divided them.[37]

Gandhi also highlights in the text how through western institutions the colonial imprint was being left on India and until this was resisted, Indians would remain colonized in their minds and would oppress their countrymen. He begins with a critique of the British parliament itself which was being worshipped across the world for its superiority as an institution. For Gandhi, parliament was like a 'sterile woman' or a 'prostitute', former because it always needed "outside pressure" to act and latter because it was 'under control of different ministers from time to time.'[38] These men who were supposed to be elected representatives of the people, indulged in bribery and served their interests. Thus, while representation was ensured, people with power had no living conscience and thus could not contribute to the well-being of the society.[39]

He also critiqued other institutions such as railways, as he stated it connected areas that were naturally segregated and this led to spread of disease and was responsible for transporting of grains to grain-abundant areas at the cost of grain scarce areas which in turn led to scarcity,

[33] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp.73-74.)
[34] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 40.)
[35] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp.41.)
[36] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 59.)
[37] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 60.)
[38] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 30.)
[39] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 32.)

poverty and famine.[40] Medicine was another western practice that he critiqued as it made the human body weaker as once a person indulged in food or alcohol, he might be treated with medicine but would not learn to control his appetite. He does not suffer for his indulgence and thus medicine inhibits one from attaining Self-discipline and thereby Self-knowledge. [41]Though a former lawyer himself, Gandhi also critiqued law as he discussed, how quarrels were accentuated by lawyers as they took people to resolve their differences in the courts and earned profits from them or otherwise these differences would be resolved within one's community.[42]

He also critiqued machinery, which although made the life of man easier but also consumed his space and time and made him work like a beast and made material pursuit his only aim. People lost inner strength in the madness to pursue wealth, which was an ideal propagated by the western civilization and followed even in colonies. [43]Thus, Gandhi discussed how Western civilization and its colonization prohibited development of Self-fortification and Self-knowledge in an individual. [44]

Gandhi also offered solutions to these problems such as, use of soul-force or satyagraha, which meant refusing to do what one's conscience does not allow and if this refusal is punishable by law, one must be ready to suffer this penalty for one's belief system. This would lead to internal Self-fortification and gain of self-knowledge. Thus, as Uday Singh Mehta argues that, for Gandhi self-knowledge was the deepest critique of the British empire.[45] As domination, excessive power, and prosperity were dangerous 'surrogates' because they hindered Self-knowledge and gave rise to politics and morality devoid of real content, relying on the surrogates. [46]

Gandhi also discussed how Self-fortification could be attained through patience and non-violence towards the other and the Self, which could be enhanced by Self-sufficiency and Self-reliance and not complete dependence on machinery for one's everyday life. As David Hardiman argues that, Gandhi encouraged the use of products produced by Indians, that is, Swadeshi products and not exported ones. [47]He also emphasized Sarvodaya or public welfare and aparigraha that is non-possessiveness. [48] He leads a non-cooperation movement too. He also argued for the dignity of manual labor and a more equitable division of labor. He also favored the use of the spinning wheel as it would provide an additional source of income to the

[40] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 47.)
[41] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 63.)
[42] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 58.)
[43] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997.
[44] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997. (pp. 36.)
[45] Uday Singh Mehta. " Patience, Inwardness and Self-Knowledge in Gandhi's Hind Swaraj." Public Culture, 2003. (pp 423.)
[46] Uday Singh Mehta. " Patience, Inwardness and Self-Knowledge in Gandhi's Hind Swaraj." Public Culture, 2003. (pp 424.)
[47] David Hardiman. "Gandhi in His Times and Our Times. Permanent Black." 2003. (pp 1-84.)
[48] David Hardiman. "Gandhi in His Times and Our Times. Permanent Black." 2003. (pp 1-84.)

poor and would lead to the saving of money by producing one's clothes.[49] Such an individual and society would not indulge in excesses at the cost of those who were less privileged. Such a society and individual that Gandhi aimed for, would have internal strength, self-control and self-knowledge thus would neither need power over others and nor would surrender to unjust power itself.

Ambedkar's critique of Indian Tradition and Caste System as an Impediment to Attainment of Self-knowledge:

Dr. B.R. Ambedkar was an Indian jurist, economist, politician, and social reformer who campaigned against caste-based discrimination against the untouchables and inspired the Dalit Buddhist Movement in India.[50] Ambedkar had realized that the Brahmanical caste system was an impediment to the realization of the potential of the Self and it denied equal opportunities to the untouchable castes.

Ambedkar also stated how this Brahmanism was an enemy to the development of Indian society. [51]By Brahmanism, he did not mean the caste Brahmans as a community who were the originators of Brahmanism.[52] Brahamanism for Ambedkar meant "negation of the spirit of liberty, equality, and fraternity" among Indians.[53] He belived that this pervaded in the consciousness and practices of masses in their everyday life.[54] It does not only include denial of social rights to Depressed Classes such as inter-dining and inter-marriage but it also included civic rights such as use of public wells, public conveyances and other public places. It denied public amenities to the millions of Indians who were lowered castes.[55] Ambedkar protested along with masses of lowered castes for the same in Mahad Satyagraha in 1927 for allowing of use of wells to lowered castes. He also critiqued the Brahmanical caste system as it decided not only the professions and promotions of the lowered castes but also their living spaces.[56] Ambedkar also gives example for the same, as in the Bombay presidency, men from Depressed classes were neither given opportunities as railway clerks nor as a mechanic class but only at the lowest grade. [57]He discussed the plight of the Depressed Classes and also the problematic of solutions offered to the menace of caste by his fellow Indians.

---

[49] David Hardiman. "Gandhi in His Times and Our Times. Permanent Black." 2003. (pp 1-84.)

[50] "B.R. Ambedkar." Wikipedia, Wikimedia Foundation, 5th October, 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/B._R._Ambedkar -- B R. Ambedkar.

[51] "Dr. B.R. Ambedkar on Brahmanism." Velivada. com, 22nd August, 2017, https://velivada.com/2017/08/22/dr-babasaheb-ambedkar-brahmanism .

[52] Dr. B.R. Ambedkar on Brahmanism." Velivada. com, 22nd August, 2017, https://velivada.com/2017/08/22/dr-babasaheb-ambedkar-brahmanism

[53] Dr. B.R. Ambedkar on Brahmanism." Velivada. com, 22nd August, 2017, https://velivada.com/2017/08/22/dr-babasaheb-ambedkar-brahmanism

[54] Dr. B.R. Ambedkar on Brahmanism." Velivada. com, 22nd August, 2017, https://velivada.com/2017/08/22/dr-babasaheb-ambedkar-brahmanism

[55] Dr. B.R. Ambedkar on Brahmanism." Velivada. com, 22nd August, 2017, https://velivada.com/2017/08/22/dr-babasaheb-ambedkar-brahmanism

[56] Dr. B.R. Ambedkar on Brahmanism." Velivada. com, 22nd August, 2017, https://velivada.com/2017/08/22/dr-babasaheb-ambedkar-brahmanism

[57] Dr. B.R. Ambedkar on Brahmanism." Velivada. com, 22nd August, 2017, https://velivada.com/2017/08/22/dr-babasaheb-ambedkar-brahmanism

He stated "to agitate for and to organize inter-caste dinners and inter-caste marriages are like forced feeding brought about by artificial means. Make every man and woman free from the thralldom of the Shastras, cleanse their minds of the pernicious notions founded on the Shastras, and he or she will inter-dine and inter-marry, without your telling him or her to do so.." [58]Thus, he wanted to demolish the edifice of Shastras on which the Brahmanical caste system stood and not its symptoms.

He goes on to state " so far as Caste and Varna are concerned, not only the Shastras do not permit the Hindu to use his reason in the decision of the question, but also they have taken care to see that no occasion is left to examine rationally the foundations of his belief ."[59] He thus discusses how Shastras prohibit self-reflection for Hindus and thereby stalls their growth as humans.[60] It colonized the minds of people and justified oppression and thus kept them away from the genuine core of humanity where man treats the other as equal and does not oppress them but helps in making his surrounding a better place.

While Ambedkar realized the problem of Colonialism he also knew that mere political freedom from it without social freedom from the menace of caste would not lead to the liberation of the masses. It is for this reason he argued for freedom from the thralldom of Shastras and thereby annihilation of caste itself or otherwise, Indians would remain unfree as long as Caste pervaded their conscience.

However, towards the end of his life, Ambedkar had realized that Brahmanism was engraved in the consciousness of caste Hindus who were reluctant to contest it as they were benefitting from the privileges it gave them. Thus, Ambedkar converted to Buddhism along with other people of the Depressed Class as this was a religion devoid of caste and all men would be treated as equals here.

Nevertheless, in Independent India, Ambedkar contributed to the drafting of the Indian Constitution and it is because of his efforts against the caste system and his contribution to drafting our constitution that caste-based discrimination was criminalized in the constitution of independent India. Thus, he made efforts for equality through constitutional morality in independent India. He attempted to protect the Self of the lowered castes by giving them constitutional safeguards against caste-based discrimination.

However, the problem of Self-knowledge and Self-expression persists in post-independence India even when constitutionally we have been granted the freedom from all oppressive ties and freedom to pursue our aspirations but the rigid control of the caste system continues to hold sway over the full actualization of spontaneous true Self as we see in various instances of brutal violence against Dalits in all parts of India. The reason behind this is that the Caste system pervades our consciousness and deflects any opportunity of Self-reflection where we realize the uniqueness of our Self and allow others to do the same.

Realization of the Self in Post-Independence India:

[58] B.R. Ambedkar. "Annihilation of Caste: An Undelivered Speech." Arnold Publishers, 1936.
[59] B.R. Ambedkar. "Annihilation of Caste: An Undelivered Speech." Arnold Publishers, 1936.
[60] B.R. Ambedkar. "Annihilation of Caste: An Undelivered Speech." Arnold Publishers, 1936.

The realization of the Self is attained through breaking the chains of oppression, through love where the individuality of each is respected, and with engaging in productive and spontaneous work that expresses our integrated personality and does not aim at acquiring power or wealth but enjoys the work as a part of the Self. The further we go from such a Self, the nearer we come to mechanisms of escape such as majoritarian, authoritarian, and populist regimes that remove our anxieties on questions regarding the Self. However, this comes with a price. We surrender the dignity and integrity of the Self and lose it and in the process, we do not even shy away from oppressing those we consider inferior to ourselves and thereby indulging in sadistic strivings.

It is for this reason that in India we face a Majoritarian State which suppresses the minorities, the lowered castes and any sources of dissent. The farther caste and patriarchy took us from ourselves in our post-colonial State in India, the more we became prone to accepting such a Majoritarian State. At the root of this lies the frustrations of unfulfilled life in a country as poor as ours and thus we see joblessness, caste and gender-based brutalities and Self-knowledge and Self-expression becomes an even more difficult task in such harsh conditions in India. Thus, we accept a State that promises to 'heal our wounds' by inflicting wounds on others. Our own unfulfilled lives make us deflect from Self-introspection and knowledge and indulge in sadistic and masochistic strivings and believing in post-truth 'realities' which are not true but convenient.

Conclusion and Solution to Problems of Lack of Self-Knowledge:

Self-knowledge offers us the solution to problems of Totalitarian regimes, Colonial empires, and the Majoritarian States of our times. The importance of Self-knowledge has been discussed in various ways by Fromm, Fanon, Gandhi and Ambedkar. Fromm discusses how the main task of the man is to give birth to his Self and for this Fromm states " the individual has no choice but to unite himself with the world in the spontaneity of love or productive work or else to seek a kind of security by such ties with the world as destroying his freedom and the integrity of his individual self." [61]Thus, man has to engage with reality with the uniqueness of his self and only then can he live a fulfilled life where he does not surrender to any oppressive power. Fanon on the other hand introduces us to the different reality of colonized Nations that face cultural, societal, political and individual displacement and violence and thus he argues for gaining the subjectivity of the oppressed Self through organized resistance that involves masses from all spheres of the Nation and only then an effective resistance can be given to the violence of Colonialism and liberation can be achieved. [62] This subjectivity is essential for the realization of the uniqueness of the Self. Gandhi discusses the Colonized India and argues for Self-knowledge, Self-discipline, non-violence and Self-sufficiency as forms of resistance to the excesses of the colonial regime.[63] Ambedkar on the other hand states the importance of ending the thralldom of Shastras that gives legitimacy to the Brahmanical caste system. He knew how

[61] Fromm, Erich. "Fear of Freedom." Routledge and Keagen Paul, 1942. (Chapter 1, pp 18.)
[62] Frantz Fanon."The Wretched of the Earth." Grove Press, 1961.
[63] M.K. Gandhi. "Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel." Cambridge University Press, 1997.

caste denied his integrity to the individual and realization of the potential of his Self.[64] Therefore, Ambedkar made efforts to overcome this.

Thus, we now know how the Self needs to engage in the spontaneity of work and life and not just pursue greed and power but work on the realization of his uniqueness and in leading a fulfilled life. A society consisting of such Self-realized individuals would defeat oppressive regimes and brute power. I would like to conclude with the words of Mahatma Gandhi "**Swaraj or Self-government means continuous effort to be independent of government control, whether it is foreign government or whether it is national. Swaraj government will be sorry affair if people look up to it for the regulation of every detail of life… real Swaraj will come not by acquisition of authority by a few but by acquisition of capacity by all to resist authority when it is abused. In other words, Swaraj is to be attained by educating the masses to a sense of their capacity to regulate and control authority… it means consciousness in every villager that he is maker of his own destiny."**[65]

[64] B.R. Ambedkar. "Annihilation of Caste: An Undelivered Speech." Arnold Publishers, 1936.
[65] M.K. Gandhi. "The Selected Works of Mahatma Gandhi: The Voice of Truth." Navjivan Publishing House, 1968. (pp. 441, 454.)

REFERENCES:

1. **Ambedkar, B.R. (1936.) Annihilation of Caste: An Undelivered Speech. New Delhi: Arnold Publishers.**
2. **Ambedkar, B.R.(1938.) On Brahmanism: GIP Railway Depressed Class Workmen's Conference. Nashik.**
3. **Fanon, Frantz. (1961.) The Wretched of the Earth. New York, Grove Press.**
4. **Fromm, Erich. (1942.) The Fear of Freedom. United Kingdom, Routledge and Kegan Paul.**
5. **Gandhi, M.K. (1997). Hind Swaraj and Other Writings, With an Introduction by Anthony Parel. Cambridge, Cambridge University Press.**
6. **Gandhi, M.K. (1968.) The Selected Works of Mahatma Gandhi. Ahmedabad, Navjivan Publishing House.**
7. **Hardiman, David.(2003). Gandhi in His Times and Our Times. Delhi, Permanent Black.**
8. **Mehta, Singh Uday. (2003.) Patience, Inwardness and Self-Knowledge in Gandhi's Hind Swaraj. Public Culture.**
9. **Wikipedia, Wikimedia Foundation. (5th October, 2020.) B.R. Ambedkar,** https://en.wikipedia.org/wiki/B._R._Ambedkar.
10. **Wikipedia, Wikimedia Foundation. (17th September, 2020.) Erich Fromm,** https://en.wikipedia.org/wiki/ErichFromm
11. **Wikipedia, Wikimedia Foundation.(25th August,2020) Frantz Fanon,** https://en.wikipedia.org/wiki/Frantz_Fanon.
12. **Wikipedia, Wikimedia Foundation. (3rd October, 2020.) M.K. Gandhi,** https://en.wikipedia.org/wiki/Mahatma_Gandhi.

XIX YÜZYIL AZERBAYCAN ÇOCUK EDEBİYATININ ARAŞTIRILMASI VE YAYINLANMASI

RESEARCH AND PUBLICATION OF AZERBAIJAN CHILD LITERATURE CREATED IN XIX CENTURY

Dr. Sevinc RESULOVA
ADPU postdoktora öğr.
Avrupa ve Rusiya Doğa Bilimleri Akademisinin Akademisyeni
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1070-6069

ÖZET

Bilindiği gibi, bizim asırlık edebiyat tarihimizi sistemli ve devamlı bir şekilde izledikde görüyoruz ki, XIX yüzyıla kadar yazılı edebiyatımızda doğrudan çocuklar için eserler kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla, kendisinin bağımsız "hukuk ve yasaları" olan çocuk edebiyatı mevcut olmamıştır. Klasiklerimizin yazdığı zengin söz hazinesinde küçük okurlara yarayan, onların mütaliesi için yararlı yeterince sanatsal örnekler olsa da, bunları çocuk edebiyatı örnekleri yok, sadece çocuklara yarayan edebiyat örnekleri saymak mümkündür. Kendisine ait spesifikası, meziyetleri, fikir, içerik ve sanatsal sigleti, parametreleri olan çocuk edebiyatı ise bir başka şeydir ve söz hazinesinin önemli, değerli bir bölümünü teşkil etse de, bazı yönleriyle "yetişkinler için edebiyat"tan farklıdır.

Azerbaycan halkının edebi arenasında, sanatsal düşünme alanında çocuk edebiyatının teşekkül tarihi XIX yüzyılın payına düşüyor. Elbette, bu dönemde meydana gelen çocuk edebiyatı örneklerini gerek bir kompleks halinde araştırmaya çekmek, gerekse de bu eserlerin yayın ve incelenmesini araştırıp ortaya çıkarmak edebiyatşinaslığımız için önemli bir konulardır.

XIX yüzyılda doğrudan balalarımız için eser yazan ilk sanatçımız A.Bakühanov. Ünlü senetkarın Farsça kaleme aldığı "Nesayeh" ("Nesihetler") eserini doğrudan küçük okurlara ünvanlamıştı. "Kitabı nasihat" adıyla tanınan bu eser 1907'de Guba'lı Meşedi Ebülgasim adlı bir kişinin teşebbüsü ve isteyiyle Guba'lı Seyid Rıza Mir Hüseyin oğlu tarafından Azerbaycan diline çevirilmiştir.

1902'de ise şairin sanatsal mirasının belli bir kısmı "Gazeliyyati-Seyyid Azim Şirvani" adıyla yayınlanmıştır. Yukarıda gösterdiğimiz dört yayına, genellikle Seyyid Azim'in külliyatından seçme örnekler dahil edilmiştir. Bu örneklerin önemli bir bölümünü yazar eğitimci şiirleri, temsilleri, öğüt ve nasihatları, başka bir deyişle "Rebiul-etfal" dersliğine salınmış eserleri oluşturuyordu. Derslikdeki şiir örneklerini ise sanatçı, dediğimiz gibi, genellikle küçük okurlara ünvanlamıştır. Bunlar bizim çocuk şiirimizin ilk başarılı örnekleri idi.

XX yüzyılın ilk onilliklerinde basılan çocuk basınında. A.Şaik'in "Gülzar" dersliyinde Seyid Azim'in biyografisi ve yaratıcılığından örnekler basılmıştır. A.O.Çernyayevski ve S.Velibeyov'un "Vatan dili" R.Efendizade'nin "Besiretül-etfal", A.Şaik'in "Çocuk çeşmeyi",

M.Mahmudbeyov ve A.Sehhet'in "Yeni okul" kitaplarında da S.E.Şirvani'nin çocuk şiirlerinden örneklere rastlıyoruz .

2004'de M.T.Sıtkı'nin "Eserleri" filolog alim İ.Habibbeyli'nin tertibatı ve geniş ön sözü ile birlikte yayınlanmıştır. Buraya yazarın elde olan çocuk eserleri de salınmıştır. Kitaba yazdığı önsözde İ.Habibbeyli eğitimci sanatçının çocuk eserlerinin tahliline de yer ayırmıştır. Filolog alim Sidgi'nin "küçükler için" yarattığı sanatsal mirası konusunda "İlk çocuk hikayeleri" adlı yayın makalesi de yazmıştır.

M.T. Sıtkı'nin çocuk eserlerinin araştırılmasına ayrıca doktorada da bahsedilmiştir. N.Eliyev " Mehmet Tağı Sıtkı ve çocuk edebiyatı" adlı doktora tezi yazmıştır.

Anahtar kelimeler: çocuk edebiyatı, tetkik, yayın, şairler, yazarlar

ABSTRACT

The XIX century is the formation period of Azerbaijan child literature. In this period A.Bakikhanov, S.A.Shirvani, S.Valibayov, R.Afandizadeh, H.Garadagi, M.T.Sidgi and other poets and writers of Azerbaijan have worked the valuable examples of child literature. Their works have published in different sources from the end of XIX century to present day. Some work has been done in the reseach direction of these works. In the article it is spoken the publication and research issues of art works which written for children. In this article, we have tried to explore and analyze those examples. We tried to make as many generalizations as possible in the article, and we followed the purpose of analyzing more typical examples. Our first artists to work directly in the XIX century A.Bakikhanov. The famous Persian senetkar which takes pen "Nesayeh" ("Nesihetler") his work had little direct to readers. "The Book of counsel" to Guba this work in 1907, known as the attempt by a person named Mashdi Ebulgasim and was wanted by the Seyid Riza Guba by Mir Huseyn son been translated into Azerbaijani language In 1902 a certain part of the poet's artistic heritage "of Gazeliyyat-Sayyid Azim Shirvani" has been published under the title. Four publications we have shown above, usually select examples were included in the corpus of Sayyid Azim. An important part of educators poetry writers of these examples, representations, counsel and advice, in other words, " Rebiul-etfal " was the work of the classrooms were released. The artist examples of poetry, as we say, usually its readers. We were the first successful examples of our children's poetry. Published in the press on the child's first XX century. A.Shaik the "Gulzar" Sayyid Azim biography and examples of creativity is printed A.O.Chernyayevski and S.Velibeyov of the "Fatherland language" R.Efendizadeh the "Besiretül-Pediatric", A.Shaik's "Children's fountain", M.Mahmudbeyov and A.Sehhet the "new school" in the book S.E.Shirvani's see examples of children's poetry. M.T.Sitki the 2004 "Works" philologist and scholar İ.Habibbeyli the device was released with wide front it said. The author works with children getting here was also released. In the foreword to the book is devoted to the analysis of İ.Habibbeyli educators place in the artist's child works. Sidg the philologist scholar "for minors" created in the artistic heritage of "first children's stories," says publishing articles have also been written. The investigation of child M.T.Sıtkı's works was also mentioned in the doctor. N.Eliyev "Mehmet Taghi Sıtkı and children's literature," says he wrote his doctoral thesis.

Key words: *child literature, investigation, publish, poets, writers*

Giriş

Bilindiği gibi, bizim asırlık edebiyat tarihimizi sistemli ve devamlı bir şekilde izledikde görüyoruz ki, XIX yüzyıla kadar yazılı edebiyatımızda doğrudan çocuklar için eserler kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla, kendisinin bağımsız "hukuk ve yasaları" olan çocuk edebiyatı mevcut olmamıştır. Klasiklerimizin yazdığı zengin söz hazinesinde küçük okurlara yarayan, onların mütaliesi için yararlı yeterince sanatsal örnekler olsa da, bunları çocuk edebiyatı örnekleri yok, sadece çocuklara yarayan edebiyat örnekleri saymak mümkündür. Kendisine ait spesifikası, meziyetleri, fikir, içerik ve sanatsal sigleti, parametreleri olan çocuk edebiyatı ise bir başka şeydir ve söz hazinesinin önemli, değerli bir bölümünü teşkil etse de, bazı yönleriyle "yetişkinler için edebiyat"tan farklıdır.

Azerbaycan halkının edebi arenasında, sanatsal düşünme alanında çocuk edebiyatının teşekkül tarihi XIX yüzyılın payına düşüyor. Elbette, bu dönemde meydana gelen çocuk edebiyatı örneklerini gerek bir kompleks halinde araştırmaya çekmek, gerekse de bu eserlerin yayın ve incelenmesini araştırıp ortaya çıkarmak edebiyatşinaslığımız için önemli bir konulardır.

Böyle bir teşebbüs dediğimiz dönemde oluşan çocuk edebiyatının ve ona yaklaşımın manzarasını tamamlamak, komple şekilde hayal etmek imkanı verirdi. Hem de edebiyatşinaslığımızda bu alanda yapılan işlerin, çekilen zahmetlerin miktar ve kalitelerini, ölçek ve ağırlığını anlamaya yardımcı olardı.

Araştırmalar

XIX yüzyılda doğrudan balalarımız için eser yazan ilk sanatçımız A.Bakühanov. Ünlü senetkarın Farsça kaleme aldığı "Nesayeh" ("Nesihetler") eserini doğrudan küçük okurlara ünvanlamıştı. "Kitabı nasihat" adıyla tanınan bu eser 1907'de Guba'lı Meşedi Ebülgasim adlı bir kişinin teşebbüsü ve isteyiyle Guba'lı Seyid Rıza Mir Hüseyin oğlu tarafından Azerbaycan diline çevirilmiştir. Basılmayan bu çevirinin dili çok ağırdır. (4, 8) Bu eserden alınan bazı nasihatlerde F.Köçerli'den başlayarak bazı kaynaklarda basılsa da o komple şekilde ilk kez A.Bakühanov'un 1964'de yayınlanan "Sanat eserleri"nde ışık yüzü görmüş, sanatçının eserlerinin sonraki yayınlarına da (1973, 1982, 1984, vb.) dahil edilmiştir. Gösterilen yayınlarda "Nesihetname" nin farsçadan Azerbaycan diline çevirisi A.Bakühanovun sanat eserlerini yayına hazırlayan M.Sultanov'a aittir.

"Kitabı nasihat"in edebiyatşinaslık açısından araştırılmasına gelince F.Gasımzade A.Bakühanova ait monografisinde (14), ayrıca kendisinin yazarı olduğu üniversite dersliyinde (13) bu eserin analizine de yer vermiştir.

"Kitabı nasihat" in edebiyatşünaslık açısından araştırılmasına gelince F.Gasımzade A.Bakıhanov ait monografiyasında (14), ayrıca Kendisinin lise dersliyinde (13) bu eserin tahliline de yer vermiştir.

Farklı yıllarda basılan çocuk edebiyatı kitaplarında A.Bakühanov'a ait oçerklerde de eser hakkında konuşuluyor (18; 11; 21). Burada saymağa ihtiyaç olmayan orta okula ait bazı edebiyat kitaplarında, A.Bakühanov'a ilişkin ayrı ayrı makalelerde, pedagojik yönümlü araştırmalarda da altını çizdiğimiz eser hakkında şu veya bu derecede bilgiye rastlamak mümkündür.

M.Ş.Vazeh'in Tiflis gimnaziyasının Fars dili öğretmeni İ.İ.Grigoryev'le birlikte düzenlediği ve Azerbaycan dilinde ilk ilkokul dersliği olan "Kitabi-türki" adlı müntahabat 1852'de (M.Ş.Vazeh'in vefat ettiği yılda) baskı için Tebriz'e matbaaya gönderildi. Fakat dersliyin yayını üç yıl gecikti ve sadece 1855'de orada taş basması yöntemi ile yayınlandı. Oradaki küçük sanatsal metinlerden ayrı ayrı araştırmacılar kompakt şekilde konuşsalar da, bu metinler sonraki dönemde basılmamıştır. Onlardan bir takım örnekleri H.Memmedov ve A.Hasanov tertip ettikleri "Azerbaycan çocuk edebiyatı müntahabatı (XIX-XX yüzyıllar)" kitabının I cildine dahil etmişlerdir (3, 65-90). Aynı zamanda M.Ş.Vazeh'in yaratıcılığından söz açan bazı edebiyat ve eğitimci bilim adamları gerektiğinde bu sanatsal metinlere de atıfta bulunmuş ve onlardan belli örnekler vermişlerdir.

Bulgular

Bilindiği gibi, Azerbaycan çocuk edebiyatının teşekkül ve gelişiminde S.E.Şirvani'nin eşsiz hizmetleri vardır. Onun "Rebiul-etfal" (1878) ve "Tacül-kütüb" (1883) kitaplarına dahil ettiği eserleri bizim çocuk edebiyatımızın ilk orijinal örnekleri sayılabilir. Maalesef, yazar kendi sağlığında ne kadar çaba sarf etse de, bu derslikleri çap ettirmeye muvaffak olamamıştır. Fakat XIX yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren anılan eserleri piyasaya sunulmağa başladı. Öyle ki, XIX yüzyılın 90'lı ve yirminci yüzyılın başlarında S.E.Şirvani'nin sanatsal mirasının belli bir kısmını bastırmak mümkün oldu. Bu çalışmanın esas girişimcisi şairin oğlu Cafer ibn Seyyid Azim Şirvani idi. İlk kez Seyid Ezimin "Divan"ı 1891 yılında (h,1309) Tebriz'de, 1895-1896 yıllarında yine Tebriz'de taş basması yöntemi ile yayınlanıyor.

1895'de sanatçının "Divan" ı Tiflis'te de Kemal Efendi Ünsizadenin metbeesinde ışık yüzü görmüştür. Bu yayınlar misyoner H.Z.Tağıyevin maddi yardımı ve yardımı ile mümkün olmuştur.

1895'de sanatçının "Divan"ı Tiflis'te de Kemal Efendi Ünsizade'nin metbeesinde ışık yüzü görmüştür. Bu yayınlar misyoner H.Z.Tağıyev'in maddi yardımı ile mümkün olmuştur.

1902'de ise şairin sanatsal mirasının belli bir kısmı "Gazeliyyati-Seyyid Azim Şirvani" adıyla yayınlanmıştır. Yukarıda gösterdiğimiz dört yayına, genellikle Seyyid Azim'in külliyatından seçme örnekler dahil edilmiştir. Bu örneklerin önemli bir bölümünü yazar eğitimci şiirleri, temsilleri, öğüt ve nasihatları, başka bir deyişle "Rebiul-etfal" dersliğine salınmış eserleri oluşturuyordu. Derslikdeki şiir örneklerini ise sanatçı, dediğimiz gibi, genellikle küçük okurlara ünvanlamıştır. Bunlar bizim çocuk şiirimizin ilk başarılı örnekleri idi.

XX yüzyılın ilk onilliklerinde basılan çocuk basınında. (7, 1906, № 11-13; 15, 1912, № 15), A.Şaik'in "Gülzar" (20) dersliyinde Seyid Azim'in biyografisi ve yaratıcılığından örnekler basılmıştır. A.O.Çernyayevski ve S.Velibeyov'un "Vatan dili" (II c., 1888), R.Efendizade'nin "Besiretül-etfal" (1907), A.Şaik'in "Çocuk çeşmeyi", (1907), M.Mahmudbeyov ve A.Sehhet'in "Yeni okul" (1914) kitaplarında da S.E.Şirvani'nin çocuk şiirlerinden örneklere rastlıyoruz.

Sovyet döneminde ise şairin çocuk şiirlerinin gerek yayını, gerekse de araştırma ile ilgili daha başarılı çalışmalar yapılmıştır. Öyle ki, 1930, 1937 ve 1948 yıllarında yazarın "Seçilmiş şiirleri", 1957 yılında "Temsiller, manzum hikayeler, öğütler" adlı şiir kitabı yayınlanıyor. Her dört yayına dahil edilen eserlerin büyük bir kısmını Seyyid Ezimin çocuk şiirleri oluşturuyordu. 1950 yılında sanatçının 2 ciltlik eserlerinin I cildi, 1963 yılında II cildi meydana gelir. II cilt yazarın kültüre, bilime, maarife ait şiirleri, ayrıca satiraları, manzum hikâyeleri, fabl ve masalları toplanmıştır.

60'lı yıllarda S.E.Şirvani'nin yaratıcı mirası Azerbaycan SSR EA-nın Edebiyat ve Dil Enstitüsü tarafından yayınlanır. Şairin "Rebiul-etfal" ve "Tacül-kütüb" kitaplarına dahil ettiği eserler genel olarak bu yayının II cildine dahildir. Şairin 1971 yılında S.Rüstemin tertibatı ile yayınlanan "İbret aynası", 1989 yılında A.Memmedov'un tertibatı ile yayınlanan "Öğüt ..." kitabı da, esasen, sanatçının çocuk eserlerini kapsıyor.

Edebiyatşinas alim H.Memmedov da S.E.Şirvani'nin çocuk eserlerini ayrıca kitap halinde düzenleyerek geniş ön sözle birlikte 1990 yılında Kiril, 2002 yılında Latin alfabesi ile yayınlamıştır.

Seyyid Azim'in 2005'te yayınlanan üç cildin "Seçilmiş Eserleri", 20. yüzyılın 60'larına dayanan şairin üç cildinin yeniden yayınlanmasıdır. Tüm üç cildin yazarı S. Rustamov'dur. İkinci baskının ikinci cildinde, sanatçının çocuk eserleri aynı tutulur. Ünlü sanatçıya adanan bilimsel monograflarda, Seyyid Azim ve çocuk edebiyatı sorununa da bir kadar ilgi gösterilmiştir. Bu monograflardan K. Mir Bagirov'un “Seyyid Azim Şirvani” (1959) ve S. Huseynov'un “Seyyid Azim Shirvani'nin yaratıcı yolu” (1977; 1987) eserlerine dikkat çekebiliriz.

Her iki filolog alim şairin küçük okurlar için yazdığı eserlerin fikir, içerik özelliklerine, konu dairesine de değinmiş, bazı örnekleri tahlile dahil etmişlerdir. E.Bağırov "S.E.Şirvani ve okul" (1986) adlı monografisinde hem Şamahı'lı şairin pedagojik faaliyetlerinden bahsediyor, hem de onun ders kitapları, oradaki sanatsal örnekler, bu örneklerin öğrencilerin ve genel olarak, çocukların mütaliesindeki faydası hakkında görüşünü ortalığa koyuyor.

Edebiyat tarihimize ait muteber kitap ve dersliklerde de baresinde konuştuğumuz konuya şu veya bu derecede değiniliyor (2; 12; 13; 9).

Azerbaycan çocuk edebiyatının yaratılış çağında ana dilinde küçük okurlara ait sanatsal ürünlerin toplandığı ilk kaynaklar sırasında "Vatan dili" dersliğinin adını özellikle belirtmek gerekir. İki bölümden oluşan dersliyin I bölümünün yazarı Gori Öğretmenler Seminariyasının Tatar (Azerbaycan) Bölümünün Öğretmeni A.O.Çernyayevski (1840-1894), II bölümün yazarı ise A.O.Çernyayevski ve S.Velibeyov (1861-1902) idi.

Tüm Müslüman doğusunda sövti yöntemle hazırlanmış ilk ders kitabı olan "Veten dili" nin I bölümü 1882 yılında Tiflis'te yayımlanmıştır. Bu alfabe dersliyi ve sonraki iki yılda da birkaç kez (1888, 1897, 1899, 1901, 1908, 1910) tekrar yayınlanıp Müslüman öğrencilerinin kullanımına sunulmuştur. Dersliyin son iki yayınını (1908, 1910) baskıya F.Köçerli hazırlamıştır. Çünkü artık A.O.Çernyayevski vefat etmişti. Firudin bey "Veten dili" nin I bölümünü yayına hazırlarken belli teshihler yapmıştır. Bazı metinleri çıkarıp yenileri ile değiştirmiştir.

"Vatan dili" nin II bölümü 1888 yılında yayın yapılmıştı. Birinci bölüm alfabe kitabı olduğundan burada II bölüme oranla hem sanatsal metinlerin sayısı az, hem de hacmi kompakt idi. Dersliyin II bölümünün hacmi de, buradaki sanatsal metinler de nispeten geniş idi.

Azerbaycan ziyalı neslinin büyük bir destesinin yararlandığı "Vatan dili" nin I bölümü kitabın ilk baskısının 125 yıldönümü münasebetiyle eğitimci alim H.Ahmedov tarafından tekrar yayına hazırlanmış ve 2007 yılında Latin harfli Azerbaycan alfabesi ile (fotomaksimilesi de ekstra) trafik yayımlanmıştır. Sözünü ettiğimiz ders kitabı hem I hem de II bölümünden alınmış sanatsal örneklerin çok kısmı H.Memmedov ve A.Hasanov'un tertip ettikleri çocuk edebiyatı müntahabatına dahil edilmiştir (3, 434-450).

Teşekkül dönemi Azerbaycan Çocuk edebiyatının ünlü temsilcilerinden biri Reşid bey Efendizade (1863-1942). Onun çocuk eserlerinin esas kısmı tanınmış eğitimci sanatçının kendisinin yazarı olduğu "Çocuk bahçesi" (1898, 1904, 1907, 1912) ve "Besiretül-etfal" (1901, 1907) kitaplarında toplanmıştır. XIX-XX yüzyılın sınırları içinde bu ders kitaplarının her biri birkaç kez ışık yüzü görmüştür. Tekrar yayınlarda telif sanatsal metinlerde bazen değişiklikler yapmış, onları yeni örneklerle zenginleştirmiştir. Bu dönemden itibaren bugüne kadar R.Efendizade'nin bazı şiirleri bizim ortaokul dersliklerimize dahildir ve öğrencilerimize de öğretiliyor.

R.Efendizade'nin "Seçilmiş eserleri" A.Abdullayev'in tertibatı ve ön sözü ile birlikte iki kez (1979, 2006) yayımlanmıştır (16).

Eğitimci sanatçının yaratıcı mirasının araştırılması yönünde de bazı çabalar gösterilmiştir. E.Abdullayev, S.Bayramov, U.Mürşüdova onun hayatı ve yaratıcılığı ile ilgili monografiler yazmış (1; 5; 10), bu monografiler sanatçının çocuk eserlerinden de sohbet açmışlardır. U.Mürşüdova araştırmanın yönünü, esasen, sanatçının sanatsal mirasının, özellikle çocuk eserlerinin folklor kaynaklarına yöneltmiştir. Onu da ilave edelim ki, her üç monografide belli kusurlar, kesirli yönler kendini gösteriyor. Örneğin, A.Abdullayev'in Sovyet döneminde erseye getirdiği monografi bütünüyle hakim ideolojinin tez ve dikteleri esasında kaleme alındığından tahliller sırf sosyolojik niteliktedir.

Bu meziyet eserlerin analizindeki doğallığa ziyan getirir. İkinci ve üçüncü monografilerde ise tetkik ve analizlerin özünde bir acelecilik ve yüzeysellik duyulur.

R.Efendizade'nin çocuk eserlerinin incelenmesi ile ilgili bazı yayın makaleleri de mevcuttur. Bu makalelerden T.Cavadov'un ve E.Mirzeyev'in (6; 8) yazılarını gösterebiliriz.

Sonuç

XIX-XX yüzyılların sınırlarında çoçuklarımız için ulusal dilde sanatsal örnekler erseye getiren Mehemmed Tağı Sidkinin (1854-1903) bu sepkide yazılmış eserlerinin yayın ve tetkik kaderine gelince şunları diyebiliriz. Yazarın “Keble Nesir” adlı menzum hikayesi onun ölümünden 9 il sonra, yani 1912 yılında Bakü'de ayrıca kitap olarak basılmıştır. Uzun yıllar yayımlanmayan bu sanatsal örneklerden belirli örnekler onun 1967 yılında yayınlanan "Seçilmiş pedagojik eser" lerine, İ.Habibbayli'nin tertibi ve ön sözü ile erseye gelen "Okul hikayetleri" (1996) kitabına, "Azerbaycan çocuk edebiyatı müntahabatı" nın (2002) II cildine (tertip edenler: Memmedov H., Hesenov A.) dahil edilmiştir. 2004'de M.T.Sıtkı'nin "Eserleri" filolog alim İ.Habibbeyli'nin tertibatı ve geniş ön sözü ile birlikte yayınlanmıştır. Buraya

yazarın elde olan çocuk eserleri de salınmıştır. Kitaba yazdığı önsözde İ.Habibbeyli eğitimci sanatçının çocuk eserlerinin tahliline de yer ayırmıştır. Filolog alim Sidgi'nin "küçükler için" yarattığı sanatsal mirası konusunda "İlk çocuk hikayeleri" adlı yayın makalesi de yazmıştır. (17).

M.T. Sıtkı'nin çocuk eserlerinin araştırılmasına ayrıca doktorada da bahsedilmiştir. N.Eliyev " Mehmet Tağı Sıtkı ve çocuk edebiyatı" adlı doktora tezi yazmıştır.

.

Kaynakça

1. Abdullayev A. Maarif pervanesi. Bakü, 1982
2. Azerbaycan edebiyatı tarihi. II c., Bakü, 1960
3. Azerbaycan uşag edebiyatı müntehabatı. (XIX-XX asrlar). Edütörler: Memmedov H., Hesenov A., I c., Bakü, 2001
4. Bakühanov A. Bedii eserleri. Bakü, 1981
5. Bayramov S. Raşit bey Efendizade. Bakü, 2007
6. Cavadov T. Edebi irsimizden R.Efendiyev // "Elm ve hayat" jur., 1988, №1
7. "Debistan" jur., (1906-1908)
8. Mirzeyev E. Uşag edebiyatı fonduna güzel hediye. "Azerbaycan müellimi" gazetesi, 1980
9. Memmedov H. XIX asr Azerbaycan edebiyatı. Bakü, 2006
10. Mürşüdova U. Raşit bey Efendizade ve folklor. Bakü, 2004
11. Ferhadov F., Hacıyev A. Azerbaycan uşag edebiyatı tarihi. Bakü, 1986
12. Köçerli F. Azerbaycan edebiyatı. II c., Bakü, 1981
13. Gasımzade F. XIX asr Azerbaycan edebiyatı tarihi. Bakü, 1974
14. Gasımzade F. Abbasgulu ağa Bakıhanov. Bakü, 1956
15. "Mekteb" jur. (1911-1920)
16. Efendiyev R. Seçilmiş eserleri. Bakü, 1979; 2006
17. Habibbeyli İ. İlk uşag hikayeleri. "Edebiyat gazetesi". 1993, 1 kasım
18. Namazov G. Azerbaycan uşag edebiyatı tarihi. Bakü, 2007
19. Sidgi M. Eserleri. Bakü, 2004
20. Şaig A. Gülzar. Bakü, 1912
21. Zahid H., Askerli F. Uşag edebiyatı. Bakü, 2007

ATMOSFERİN ÇİRKLƏNMƏSİ VƏ ONUN SƏBƏBLƏRİ

Əbilov Rəhman Elxan oğlu
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin
Su Təsərrüfatı və Mühəndis Kommunikasiya
Sistemləri fakültəsinin Ekologiya Mühəndisliyi
Ixtisasının IV kurs tələbəsi

XÜLASƏ

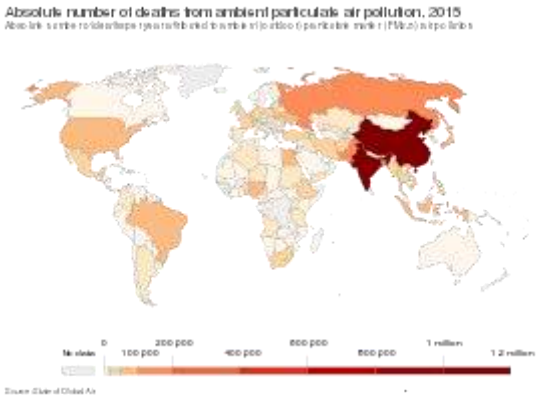
Atmosferin dünya və canlılar aləmi üçün çox əhəmiyyətli olması, onun mühafizəsini də bir o qədər mühüm edir. Belə ki, atmosferin uzun illər ərzində tüstülər, zəhərli qazlar və s. vasitəsilə çirklənməsinin artıq son yəni, ən təhlükəli həddinin çatdığı düşünülür. Atmosferi əhəmiyyətli edən ən mühüm amillərdən biri onun gündüz Yer səthinin həddən artıq qızmasının, gecə isə tez soyumasının qarşısını almasıdır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, əgər atmosfer olmasaydı, Yerin orta temperaturu indikindən 38 °C aşağı olardı. Insan isə atmosfersiz 4 dəqiqədən artıq yaşaya bilməz. Elə bu səbəbdəndir ki, dünya alimləri baş verə biləcək problemlərin və faciələrin qarşısını almaq üçün çarə tapmağa çalışırlar. Hal-hazırda Azərbaycan ekoloji vəziyyətin yaxşılaşması üzrə istiqamətlənmiş regional tədbirlərdə iştirak edir. Belə ki, atmosferə atılan sənaye tullantılarının azalması üzrə və iri şəhərlərin qazla işləyən nəqliyyat vasitələri tərəfindən çirklənməsinə qarşı işlər aparılır. Alternativ enerjiyə kecməklə atmosfere atilan tullantilarin qarşısı alınır. Həmçinin Azərbaycanda Təmiz Şəhər İctimai Birliyinin tərkibində Balaxanı qəsəbəsində məişət tullantılarının çeşidlənməsi və təkrar emalı üçün kompleks istifadəyə verilmişdir.Alimlərin fikrinə görə dünyada Covid-19 ilə bağlı olaraq,sənaye komplekslərinin fəaliyyətinə qoyulan məhdudiyyətlər atmosferin çirklənməsinin müəyyən qədər qarşısını almışdır. Baxmayaraq ki, pandemiya sayəsində insanların həyatı demək olar ki,iflic olmuşdu,lakin virusun yayılmasının atmosferin tullantılardan müəyyən qədər təmizlənməsinə çox faydası dəymişdir.

Açar sözlər: *Qlobal istiləşmə,ozon,azot,Atmosfer,Ekoşəhərcik,atropogen,aerozol*

Giriş

Bildiyiniz kimi, Ekologiya həyatımızda çox mühim rola malikdir. Belə ki, ekoloji balans pozulması böyük fəlakətlərə yol açа bilər. Atmosferin çirklənməsi də bu balansın pozulmasına gətirib çıxaran problemlərdən biridir. Gündəlik nəfəs aldığımız və bizi əhatə edən hava da atmosferin bir hissəsidir. Atmosfer çirkləndikcə, planetdə yaşayan bütün canlı orqanizmlər üçün təhdid formalaşır. Hal-hazırda dünyada atmosferi çirkləndirən kifayət qədər zavodlar, fabriklər və s. müəssisələr vardır. Bundan əlavə, avtomobillərin mühərriklərindən çıxan tüstülər də atmosferin çirklənməsində böyük rol oynayır.

Atmosfer. Yeri əhatə edən hava təbəqəsi – yəni Atmosferin qalınlığı 3000 km olub, Yer kürəsi ilə birlikdə fırlanır. Atmosfer eyni zamanda Yerin qaz təbəqəsidir və tərkibi müxtəlifdir. Atmosfer iki əsas qazdan, 78% azot və 21% oksigendən ibarətdir (karbon cəmi 0.03%-dir). Azot yunanca "azos" sözündən olub, "cansız, həyata kömək etməyən" mənasında işlənməsinə baxmayaraq o, canlılar üçün mühüm qazlardan biri sayılır[6]. Belə ki, Azotun dövranını müxtəlif canlı orqanizmlər yaradır. Oksigen atmosferdə daha fəal element olduğu üçün canlıların tənəffüsündə, yanmada və s. iştirak edir. Onun rəngi, iyi və dadı yoxdur. Arxey və Proterezoy eralarında bitki örtüyü seyrək olduğundan havada oksigen çox az olmuşdur. Karbon qazı isə yaşıl bitkilərdə üzvi maddələrin əmələ gəlməsində iştirak edir. Bu qaz atmosferə vulkanların püskürməsi, yanğınlar və canlıların tənəffüsü nəticəsində daxil olur. Sənaye müəssisələri çox olan ərazilərdə okean və meşədəki ərazilərə nisbətən karbon qazı daha çox olur. Atmosferin havasının ən çox dəyişən vacib hissəsi su buxarı və tozlardır. Su buxarı karbon qazı ilə müqayisədə daha çox isidici rol oynayır. Atmosferdəki toz hissəcikləri günəşdən gələn istini zəiflətsə də bulud, duman və yağıntıların əmələ gəlməsi üçün vacibdir. Toz hissəcikləri atmosferin aşağı qatlarında Yer mənşəli (yanma məhsulları, vulkan tozu, bitki toxumu, bitki tozcuğu, duz dənəcikləri), üst qatda isə kosmik mənşəlidir.

Atmosferin əhəmiyyəti. Atmosferi əhəmiyyətli edən ən mühüm amillərdən biri onun gündüz Yer səthinin həddən artıq qızmasının, gecə isə tez soyumasının qarşısını alır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, əgər atmosfer olmasaydı, Yerin orta temperaturu indikindən 38 °C aşağı olardı[3]. Insan atmosfersiz 4 dəqiqədən artıq yaşaya bilməz. Atmosfer Yerdə – enerji, maddələr və qaz dövranının həyata keçməsində mühüm rol oynayır. Yerdə suyun olmasına səbəb olur. Məhz atmosferdə bulud yaranır və yağıntı düşür. Atmosfer olmasaydı Günəş şüaları səpələnməz və səs yayılmazdı. Kosmosdan gələn meteoritlər atmosferə daxil olduqda hava ilə sürtülərək alışıb yanır və əksəriyyəti Yerə çatmır. Bütün bu səbəbləri nəzərə alaraq atmosferi qorumalıyıq. Bəs atmosferi çirkləndirən əsas səbəblər hansılardır? - Atmosferin çirklənməsi 2 yolla — təbii (vulkan püskürməsi, meşə yanğınları) və insanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində baş verir. Deməli, Atmosferi çirkləndirən mənbələr təbii və antropogen qruplara bölünür. Atmosferin təbii çirklənməsi vulkan püskürməsi və qum qasırğaları zamanı baş verir. Ən güclü püskürmə 1883-cu ildə Yava adası yaxınlığında yerləşən Krakatau vulkanında baş vermişdir. Vulkan külü atmosferdə üç il müddətində qalmışdır. Ən güclü qum qasırğaları Böyük Səhrada yaranır. Maddələrin tərkibi baxımdan çirklənmənin aşağıdakı növləri vardır:

1. Qazlarla çirklənmə
2. Bərk maddələrlə (aerozol) çirklənmə
3) Radioaktiv çirklənmə

Atmosferi çirkləndirən tullantıların 80 %-dən çoxunu karbon qazı, kükürd qazı, azot, xlor, karbohidrogenlər və bərk maddələr təşkil edir. Bu çirkləndiricilər Atmosferə daxil olarkən, azot və kükürd birləşmələri su damcıları ilə birləşərək azot və kükürd turşuları əmələ getirir. Atmosfer yağıntıları ilə yerə düşən turşular "turşulu yağışlar"ı yaradır[2]. Bu isə torpaqda turşululuğu artırır, meşələri qurudur, çaylarda və göllərdə fauna və floranı məhv edir. Həmin yağışlar binaların və tarixi abidələrin korroziyasını sürətləndirir.Turşulu yağışların ən çox yayıldığı ərazilər ABŞ və Qərbi Avropadır. O,həmçinin Yaponiya, Hindistan və Braziliyada da yaranır.

Ozon qatının deşilməsi, "istixana effekti" (havada karbon qazının çoxalması hesabına temperaturun artması), turşulu yağışlar (havada kükürd qazının çoxalması nəticəsində) atmosferin qlobal çirklənməsi ilə əlaqədar yaranan problemlərdir. Antropogen təsirlərə gəlincə, bunlar insanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində baş verir. Atmosferin antropogen çirklənməsi müxtəlif mənbələrdən yaranır və daha çox ziyan vurur. Atmosferi çirkləndirən əsas mənbələr aşağıdakılardır:

1.IES(daş kömür,mazut yandırılır)
2.Qara və əlvan metallurgiya
3.Kimya və neft-kimya sənayesi
4.Kağız-sellüloz
5.Avtomobil nəqliyyatı

Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün sənaye müəssisələrində təmizləyici qurğulardan istifadə etmək, tullantısız texnologiyaya keçmək, atmosferə karbon və s. zərərli qazların atılmasının qarşısını almaq lazımdır.

Meşə Yanğınları. Bütün bunlardan əlavə, atmosferin çirklənməsinə səbəb kimi meşə yanğınlarını da misal göstərə bilərik. Bildiyiniz kimi meşə yanğınları günümüzdə çox artmaqdadır. Bunlar bəzən insanların səhlənkarlığından, bəzən də təbii hadisələr nəticəsində baş verir. Günümüzün ən dəhşətli meşə yanğınları “Yaşıl Materik” adlanan Avstraliyada baş verən yanğınlardır[5]. Xarici mətbuatda “Avstraliyada mövsümü kol yanğınları (ing. Australian bushfire season)” kimi də adlandırılan Avstraliya yanğınları 2019-cu ilin iyun ayından etibarən ölkənin şərq sahillərindən başlamışdır. 2019-ci ilə nəzərən, 2020-ci ilin ilk ayından etibarən yanğınların nəzərəçarpacaq dərəcədə intensivləşdiyi müşahidə olunmaqdadır. 2020-ci ilin yanvar ayının ilk həftəsinə olan məlumata görə 6.300.000 hektardan çox ərazi (16 milyon akr; 63 min kvadrat kilometr; 24,000 kvadrat mil) tamamilə yanıb, 2.500-dən çox müxtəlif təyinatlı tikili (1.300-dən çox yaşayış evi daxil olmaqla) məhv olub və 27 nəfərin həlak olduğu bilidirilir. Yanğınlar nəticəsində atmosferə qalxan smoq atmosferin çirklənməsinə səbəb olmuşdur ki, bu

da uzun müddət Yer kürəsinə öz mənfi təsirini göstərməkdə davam edəcəkdir.Yanğınlar nəticəsində ekoloji balansı tənzimləməkdə böyük payı olan heyvanlar aləminə də güclü ziyan dəymişdir.

Fotokimyəvi duman. Fotokimyəvi duman – I və II mənşəli aerozol qaz hissəciklərindən ibarətdir. Onun əsas tərkibi hissəsinə azot, ozon, peroksid və bir çox turşulu üzvü maddələr daxildir.

Fotokimyəvi duman – atmosferə daxil olan azot oksidlərinin, karbohidratların və digər hava çirkləndiricilərin fotokimyəvi reaksiyaları nəticəsində əmələ gəlir[1,128-129].

Yerə yaxın təbəqədə, küləyin sürətinin zəif dəyişilməsi prosesində, günəş radiasiyasında artan inversiya havanın çirklənməsinə səbəb olur. Küləksiz havada qatışıqlar, təsiredici maddələr yaradır. Bu cür şərait iyunda, sentyabrda, bəzən də qış aylarında müşahidə olunur. Aydın havada uzun müddət davam edən günəş radiasiyası dioksid azot molekulunun ikiləşməsinə səbəb olur. Bu reaksiya nəticəsində azot oksidi və atomar oksigen əmələ gəlir.Atmosferdən çıxan qazlarla reaksiyaya girən azot oksidi ikiqat əlaqə yaradır, nəticədə molekullar parçalanır və çoxlu ozon əmələ gəlir. Bu cür çirklənmiş hava əsasən dünyanın ən iri və sənaye şəhərlərində müşahidə olunur. Həmçinin, bu cür hava kütləsi insan orqanizminə fizioloji təsir edir və qan-damar sitemi üçün təhlükəlidir. Hətta zəif insanların orqanizminə öldürücü təsir də göstərə bilər.

Qrafik 1. Dünyada ən çirkli ölkələr (2018)

Mənbə: https://www.airvisual.com/world-most-polluted-countries

Qlobal istiləşmə. Atmosferə buraxılan zərərli qazların miqdarının çox olması nəticəsində ozon qatında dəlik əmələ gəlmişdir. Beləki, ozon qatının günəşdən gələn ultra-bənövşəyi şüalardan flora və faunanı mühafizə etdiyini bilirik. Lakin bu qatda dəliklərin əmələ gəlməsi həmin şüaların qarşısını ala bilmədiyi deməkdir. Həmin o şüaların yer üzərinə çatması temperatur artımına gətirib çıxarır ki, bu da qlobal istiləşməyə bir təkan verir. Sonda Günəşdən gələn enerjinin böyük hissəsi Yerə yaxın qatlarda toplanaraq onun səthinin və atmosfer havasının qızmasına səbəb olur. Bu isə temperaturun artmasına, buzlaqların əriməsinə, sellərə, iqlim dəyişmələrinə səbəb olur.Temperatur yüksəldikcə bir çox bitki və heyvanların məskənləri

dəyişikliklərə məruz qalır. Bu növlər uzun dövrlər ərzində uyğunlaşdıqları ekoloji sığınacaqlar və xarakterik həyat şəraitlərindən məhrum olurlar. Bir çox növlərin sürətlə dəyişən şəraitlə ayaqlaşa bilməyib məhv olması ekosistemin tarazlığını pozur. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, yüksək dağlıq yaşayış yerlərinin 60%-i qlobal istiləşməyə məruz qalacaqdır.

Götürək elə Antarktikadakı buzlaqları. O buzlaqların altında donmuş şəkildə milyonlarca il əvvəldən qalmış bakteriyalar gizlənir. Qlobal istiləşmə nəticəsində buzlaqlar əriyərsə, daşqınlardan çox həmin bakteriyaların yayılmasından qorxmalıyıq. Çünki orada bizi nə kimi təhlükənin gözlədiyini dəqiq bilmirik. Bəlkə də o buzlaqların altında Ebola və digər virus növlərindən qat-qat daha çox güclü bakteriyalar gizlənir. Bütün bunları düşünməli və qərar verməliyik. Biz bəşəriyyəti qorumaq istəyirik ya özümüzlə birgə onun da sonunu gətirmək?! Hələ şansımız varkən bunun qarşısını almalı və bəşəriyyəti qorumalıyıq. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya alimlərini narahat edən bu amillərin artıq bəzi çıxış yolları da tətbiq edilməkdədir. Onlardan ən mühimlərindən biri ekoşəhərciklərin salınmasıdır.

Ekoşəhərciklər. Ekoşəhərciklər ekoloji cəhətdən sağlam və dayanıqlı həyat prinsiplərinə malik, özünü təmin edən və mahiyyət etibarilə təbii ekosistemə sahib olan yaşayış məntəqələridir. Bununla birlikdə, hər şəhər fərqli xüsusiyyətlərə malik olduğundan, hər yaşayış məntəqəsinə uyğun vahid ekosentr mərkəzi yoxdur. Bununla birlikdə Ekoşəhərciklər sağlam ekosistemlərə və canlı orqanizmlərə bənzər əsas xüsusiyyətləri bölüşür və sosial nizam, ədalət və ağlabatan bərabərlik kimi prinsiplərə əsaslanır. Ekoşəhərin məqsədi bütün karbon tullantılarını şəhərdən kənara çıxarmaq, şəhəri təbii mühitə uyğunlaşdırmaq, iqtisadi böyüməni təşviq etmək, yoxsulluğun azaldılması və mümkün qədər səmərəliliyi artırmaqla tamamilə bərpa olunan mənbələrdən enerji istehsal etməkdir.

Azərbaycanda atmosferin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün görülən işlər. Şəhərlərdə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin və nəqliyyat vasitələrinin havaya buraxdığı tullantılar atmosfer havasının kəskin çirklənməsinə səbəb olur. Atmosferin çirklənmə səviyyəsi göstəricilərdə öz əksini tapmışdır. Çirkləndirici maddələrin təhlükə dərəcəsindən və konsentrasiyasından asılı olaraq dəyişən ümumi kompleks göstərici kimi atmosferin çirklənmə indeksindən (AÇİ) istifadə olunur. Konkret məntəqələrdə aparılan hesablamalar göstərir ki, çirkləndirici maddələrin miqdarı atmosferə hansı formada və hansı yollarla daxil olmasından asılı olaraq dəyişir. AÇİ adətən tullantıların ən yüksək orta illik göstəricisi üzrə hesablanır. Şəhərlərdə havanın əsas çirklənmə mənbələri asılı maddələr, azot 2-oksid, benzapiren, formaldehid, fenol, karbon-sulfid və hidrogen ftoriddir. Son on il ərzində atmosferin orta illik çirklənməsi təqribən 50%-ə qədər artmışdır. Sənaye məhsullarının istehsalı gündən günə artır, bu da metallurgiya, kimya, neft, qaz və kömür istehsalı sənayelərinin atmosferə atılan tullantılarının miqdarının artmasına gətirib çıxarır. Həmçinin qaz, kömür və mazutla işləyən istilik energetikasının tullantılarının həcmi də artıb. İri şəhərlərdə havanın yüksək çirklənmə dərəcəsi qeydə alınmışdır ki, bu da ümumi ekoloji vəziyyətin gərgin olmasını təyin edir. Atmosferin ümumi çirklənməsi bütövlükdə iqlimin dəyişməsinə, "istixana effekti"nin yaranmasına, bu isə qlobal istiləşməyə gətirib çıxarır. Son illərin tədqiqatlarına əsasən, Azərbaycanın düzənlik rayonlarında havanın temperaturunun əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi müşahidə olunur.Bütün respublika ərazisində qışın isti keçməsi qeydə alınmışdır.Yazda temperaturun aşağı düşməsi müşahidə olunur: Naxçıvan və Abşeronda ən çox soyuqlaşma, Lənkəran və Ceyrançöl zonalarında ən aşağı rəqəmlər qeydə alınmışdır.Yay əvvəlki illərin yayından fərqli keçmir. Bütün respublika üzrə temperaturun dəyişməsi 1°C-dən çox təşkil

etmir. Payızda düzənlik ərazilər istisna olmaqla temperaturların kəskin düşməsi qeydə alınmışdır. İllik dəyişikliklərlə bağlı iqlimin ümumi istiləşməsi qeydə alınmışdır: Lənkəran, Kür-Araz və Ceyrançöl rayonlarında 0,6°C-yə qədər,digər ərazilərdə isə iqlimdəki istiləşmə 0,1-0,4°C arasında dəyişir. Azərbaycan Respublikasının nümayəndələri 1992-ci ildə BMT-nin Braziliyanın Rio-de-Janeyro şəhərində keçirilən "Ətraf mühit və inkişaf konfransında "İqlim dəyişmələri üzrə Konvensiya"nı imzalamış, 1995-ci ildə Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. 2000-ci ildə bu Konvensiyanın həyata keçirmə mexanizmini təyin edən Kioto Protokolunu (Yaponiyada) imzalamışdır[7]. Bu tədbirlərin əsas məqsədi iqlimin istiləşməsinə və "istixana effekti"nin yaranmasına səbəb olan atmosferə atılan sənaye tullantılarının miqdarının azaldılmasıdır. İqlim dəyişiklikləri bütün bioiqlim komplekslərinin dəyişməsinə səbəb olur, o cümlədən insan və təbiət faktoruna mənfi təsir göstərməklə ümumi ekoloji vəziyyəti pisləşdirir. Hal-hazırda Azərbaycan ekoloji vəziyyətin yaxşılaşması üzrə istiqamətlənmiş regional tədbirlərdə iştirak edir. Belə ki, atmosferə atılan sənaye tullantılarının azalması üzrə və iri şəhərlərin qazla işləyən nəqliyyat vasitələri tərəfindən çirklənməsinə qarşı işlər aparılır. Alternativ enerjiyə kecməklə atmosfere atilan tullantilarin qarşısı alınır.

Həmçinin Azərbaycanda Təmiz Şəhər İctimai Birliyinin tərkibində Balaxanı qəsəbəsində məişət tullantılarının çeşidlənməsi və təkrar emalı üçün kompleks istifadəyə verilmişdir. Bu kompleksin sayəsində məişət tullantılarının açıq hava şəraitində yandırılmasının və atmosferin qismən də olsa çirklənməsinin qarşısı alınmışdır.

Bütün bunlardan əlavə Azərbaycanda müxtəlif qurumların və İDEA İB-nin təşkilatçılığı ilə hər ay bir neçə dəfə, müxtəlif regionlarda ağacəkmə aksiyaları keçirilir. Ağacəkmə aksiyalarında tələbələr, müəssisələrdə çalışan əməkdaşlar və dövlət xadimləri iştirak edirlər. “Nə qədər çox ağac bir o qədər təmiz atmosfer” düşüncəsi ilə keçirilən bu aksiyalara, maraq ildən-ilə daha da çox artır.

Azərbaycanda da Ekoşəhərciklər salınması üçün dünya təcrübəsindən faydalanılır. Belə ki, Bakıda əvvəllər “Qara Şəhər” adı ilə məhşur olan neft tullantıları ilə çirklənmiş ərazi tamamilə təmizlənərək, yerində Ekoşəhərcik salınmaqdadır. “Ağ Şəhər” adlanan bu şəhərciyin hal-hazırda bir qismi hazırdır. Bu cür tədbirlərin sayəsində Ekosistemin qorunmasına çalışılır.Bununla da yaşıllıqların qorunmasına yardım edilir. Ekoşəhərciklər atmosferin qorunması üçün atılan ən lazımi addımlardandırlar.

Koronavirus COVİD – 19). Günümüzün dünyasının əsas bəlasına və ən məhşur terminə çevrilən bu virusun adını uşaqdan böyüyə hər gün eşidir və ona qarşı mübarizə aparırıq. Minlərlə insanın ömrünə qənim kəsilən bu mikroskopik qatil bütövlükdə dünya işlərində bir nizamsızlıq yaradıb, həyatı iflic edib. Bu virus insanları evlərində qalmağa məcbur etməklə yanaşı, dəyəri milyardlarla ölçülən iqtisadi ziyana da səbəb olmuşdur. Yaratdığı iqtisadi böhrandan demək olar ki, dünya üzərində zərər çəkmiyən dövlət yoxdur. İnsanlar bu virusu mikroskopik qatil adlandırırlar. Bəs Təbiət bizimlə eyni fikirdədirmi? Bu virus insanlara nə qədər ziyan vursa da, təbiətə ziyandan çox xeyir vermişdir. Bildiyiniz kimi, zavodlar fabriklər və digər atmosferə ziyan vuran mənbələr işlərini dayandırdı. Nəticə olaraq atmosfer daha da təmizləndi. Məsələn Koronavirus (COVİD-19) pandemiyası başlamamışdan öncə kosmik müşahidələrə görə İtaliyanın üzərində od təbəqəsinə bənzər təbəqə müşahidə olunmuşdur. Karantin ərəfəsində isə bu təbəqə xeyli şəffaflaşmışdır. Bundan əlavə bir çox çaylara tullantılar atılmadığı üçün onların da sularının təmizləndiyi və şəffaflaşdığı görüntülənib.

Nəticə

Bütün bunlardan bir nəticə çıxır: biz zərər vermədiyimiz müddətdə təbiət özü-özünü qısa bir zamanda müalicə edib, yeniləyə bilir. Lakin, bu o demək deyilki, o zaman biz zərər verək və buraxaq təbiət öz-özünü yeniləsin. Atmosferi qorumalıyıq çünki onun tərkib hissəsi ilə nəfəs alırıq. Heç bir həs yaxənlarının zəhərli qazlar ilə nəfəs alıb ölümünü istəməz. Əgər elə ölümlər görmək istəmiriksə, o zaman atmosferi qorumalıyıq. Atmosferi qoruyaq ki, dünyanı qoruyaq.

İstifadə olunan ədəbiyyatlar:

1. Məmmədov.T.S.Ekologiya.Bakı,Elm,2003. Səh 128-129.
2. Muradlı P. - https://prezi.com/tfuxueubjodn/atmosferin-cirklnmsi/
3. http://files.preslib.az/projects/azereco/az/eco_m2_5.pdf
4. https://www.kilsanblog.com/yesil-cevreci-ekolojik/ekokentler-surdurulebilir-yasam-ilkelerine-sahip-yerlesimler/
5. https://az.wikipedia.org/wiki/Avstraliya_yan%C4%9F%C4%B1nlar%C4%B1_(2019-20)
6. https://az.wikipedia.org/wiki/Atmosfer
7. http://files.preslib.az/projects/azereco/az/eco_m2_10.pdf

Azerbaijan University of Architecture and Construction,
Water Economic and Engineering Communication Systems,
Ecological Engineering profession, IV course student:
Abilov Rahman Elkhan oglu

Atmospheric Pollution and it`s causes

Summary

The fact that the atmosphere is very important for the world and wildlife makes its protection just as important. So for many years of the atmosphere there were smoke, poisonous gases, etc. through pollution is thought to have already reached the last, the most dangerous limit. One of the most important factors that make the atmosphere important is that it prevents overheating of the Earth's surface during the day and rapid cooling at night. It is enough to note that if there was no atmosphere, the average temperature of the Earth would be 38 °C lower than its temperature. And man can not live without the atmosphere for more than 4 minutes. It is for this reason that world scientists are trying to find a way to prevent problems and tragedies that may occur. Currently, Azerbaijan participates in regional events aimed at improving the environment. Thus, work is being carried out to reduce industrial waste thrown into the atmosphere and to prevent pollution of large cities by gas-powered vehicles. By switching to alternative energy, the waste thrown into the atmosphere is prevented. Also in Azerbaijan, a complex for sorting and recycling of household waste has been put into use in Balakhani settlement as part of the Clean City Public Union. According to scientists, in connection with Covid-19 in the world, restrictions on the operation of industrial complexes have to some extent prevented air pollution. Although the pandemic has almost paralyzed human life, the spread of the virus has greatly helped to clean up the atmosphere to some extent.

Keywords: *Global Warming, ozone, nitrogen, atmosphere, Ecocity, Anthropogenic, aerosol*

EFFECTS OF MONETARY POLICY ON STOCK MARKET LIQUIDITY: A REVIEW

Uyen Ton Thanh Hoang

- PhD. Candidate, Doctoral School of Management and Organizational Science, Kaposvar Campus, Szent István University, Hungary

- University of Finance - Marketing, Ho Chi Minh City, Vietnam

ABSTRACT

It can be seen clearly that economic crises and financial crises (especially the global financial crisis of 2007–2008) have posed challenges to financial system in all the countries and a stock market is no exception. Stock market - a "prism" to observe economic developments - is one of the most vital areas of an economy with an essential economic function providing large capital for an economy. Reality shows that stock market liquidity is one of the important factors, can be considered as an indicator of investment sentiment and a direction of money flow. It is proven by more and more studies have been employed to assess the stock market liquidity and what affects this. A huge amount of theoretical and empirical researchers have continuously addressed the issues of liquidity via its macroeconomic and microeconomic drivers. Accordingly, a monetary policy of a central bank - one of macroeconomic drivers - can have a broad impact on a country's economy, and is convinced to also influence a stock market in general and a stock market liquidity in specific.

The aim of this study was to systematically review and analyze the literature of how monetary policy affects stock market liquidity. The study summarized the key findings and approaches in the extant literature. A numerous reputable academic databases were used via a systematic literature review methodology. The study summarized the recent approaches in the stock market liquidity research on different aspects.

As result, recommendations and theoretical discussions given by researchers will provide an overall review of a relation between monetary policy and stock market liquidity.

Keywords: Monetary policy, stock market liquidity, impact of monetary policy on liquidity.

"MARKETING STRATEGIES FOR LOCAL MARKET REDEVELOPMENT IN THIS NEW NORMAL ERA: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES"

Vikram Singh

"Research Assistant, University School of Management, Kurukshetra University Kurukshetra, India"

Dr Ragif Huseynov

Honorary Associate Professor of Tomori Pal College, Budapest, Hungary

Dr.Smiti Jhajj

Associate Professor, ITFT Education Group, Chandigarh, India

Mohammad Qais Rezvani

"Research Scholar, University School of Management, Kurukshetra University Kurukshetra, India"

Abstract

This paper is based on some discussion related to marketing strategies in this pandemic situation for revival from losses. Because during this pandemic situation every company faces challenges related to profits. It is very much difficult to recover from this challenging facet. Discussion of this paper will be based on some marketing strategies that act as opportunities for businessmen in this pandemic hurdle. Now is the time to move the emphasis away from the crisis and start thinking about recovery and a return to travel. Economic indicators, relaxing government constraints in some parts of the world and recent rises in DMO web traffic are beginning to show signs of moving out of the current recession process and into a new growth period. The Coronavirus and the shelter have been with us for a little over a month, but they have already changed the way we live, the way we work and the way we shop. While several brick-and-mortar operations considered non-essential had to be shut down, online companies are seeing a rise in demand. So much so that many can't keep up, that they have to increase their ability in a matter of days. This study will be based on theoretical

framework and methodology will be specified on the base of some articles and journals that already published on the new normal Era for reference. And this paper is also following the systematic literature review for better analysis.

Keywords: local market, new normal Era, COVID 19, Pandemic, Coronavirus.

Introduction

Marketing strategy is the comprehensive plan formulated particularly for achieving the marketing objectives of the organization. It provides a blueprint for attaining these marketing objectives. It is the building block of a marketing plan. It is designed after detailed marketing research. A marketing strategy helps an organization to concentrate its scarce resources on the best possible opportunities to increase the sales.

local market Clients and customers who **will** buy a product in the region or area in which it **is** produced. The **local market** includes customers located within the region the product or service **is** produced or made available.

Examples like Haats, Festival Melas.

The report Haats as marketing hubs, by Rural marketing Association of India (RMAI), available exclusively with The Financial Express, says India's 47,000- odd haats can offer immense thrust to rural marketing with their readymade distribution network. Singh, V. and Bajaj, A. (2012).

The pattern of designing Marketing Strategies

1. **1. Choose the target market:** We mean who the firm wishes to offer its goods by target market. Not all the market segments are fruitful to an organization. There are certain market segments which guarantee quick profits, there are certain segments which may be having great potential but there may be high barriers to entry. The company must make a deliberate decision. Profound consumer analysis must be carried out on the preferences of consumers and the basic demands of customers on the analytical market.

2. Collecting a marketing mix: we think how the organisation needs its products to be marketed by a marketing mix. In an acceptable mix, the company has to collect the four P of promotion. The selection of the marketing mix is an essential aspect of the marketing mission. Different actions such as-must be taken.

1. What is the right combination of the 4 P in a given situation?
2. What platforms are available and which should be used?
3. What growth approach in the target market should be used?
4. How to design the pricing structure

What is the new normal Era?

“New normal era”

A new regime is a situation that differs from pre-crisis status following a recession in the economy , society, etc. The term has been used during the fiscal collapse of 2007-2008, the 2008-2012 post-global slump, and the COVID 19 pandemic.

The concept was used for civic perceptions by Peter M. Sandman and Jody Lanard in 2005. They clarified that the original, normally transient, concern over a new danger such as a flu pandemic must be driven by a "teachable moment" during this initial phase.

Impact of the COVID-19 pandemic in India

- The largest contraction in GDP ever in FY2020-2021, Q1 (April – June), at -24%;
- High unemployment development
- Supply chains burden
- Decline in taxable revenue
- Tourism industry's decline
- Reduced consumer activity
- Plunge in fuel consumption.

Literature Review

He, H., & Harris, L. (2020). In this article we give a preliminary overview of how CSR and marketing innovations can affect the Covid-19 pandemic. We claim that the Covid-19 pandemic gives companies an excellent chance to migrate to more genuine and genuine CSR to to solve pressing social and environmental problems worldwide. We are now considering alternative paths for how the pandemic can change consumer ethical decisions. In our conversation on marketing, we explain how marketing, not just the sense of marketing but

also how companies handle their strategic marketing activities are influenced by this pandemic and how we expect it can alter. We conclude this paper with some study subjects and strategies that may be beneficial.

Butu, A., et.al. (2020). As noted 30 days later in a very well described area of Romania, namely Suceava quarantine, the present paper will address the impact of COVID 19 on consumer purchasing for fresh vegetables. The thesis is based on an online survey detailing the response obtained in the area of quarantine (N=257). The study was established shortly prior to the declaration of emergency in Romania by locally generating sociodemographic pressures for fresh vegetables (16 March 2020). Further study was made of the acquisition function of these products in order to determine the changes triggered by the COVID-19 crisis before and after the end of the respective crisis. The purpose of this empirical analysis is to identify the methods of data processing by means of these behavioural changes.

Hongwei, H., & Lloyd, H. (2020). This essay provides an initial overview of how CSR and marketing trends can be affected by the pandemic Covid-19. We claim that a pandemic in the Covid-19 programme gives companies the ability to change their way towards more real and authentic CSR, and to commit to solving the acute global social and environmental challenges. In our conversation on marketing, we explain how we feel this pandemic impacts marketing and how we feel that this impacts not just the marketing contexts but also how corporations are coping with their strategic marketing practises. We end with a list of future topics and directions for studies.

Hadi, S., & Supardi, S. (2020). In this article, we are looking at the preparation of a practical, productive recuperation programme for micro , small and medium enterprises (SMUs) in Yogyakarta with Corona Virus Disease Pandemic (Covid-19). Methods – This review used a simple and secondary data descriptive analysis method, which derives directly from both field experiments and different sources of reporting. Finding – So, the use of a Business Model Canvas (BMC) revitalization approach becomes a realistic and acceptable solution for SMEs during Covid-19 pandemics to slow down during the pandemic. Analysis limitations – this research focuses on the Yogyakarta region with a psychological distancing and physical distancing strategy during the Covid-19 pandemic outbreak. Originality: this is the first paper about practical and relevant methods of recovery as a pilot project to set up the SME Center for a Creative Industry pandemic in the post-covid 19 Yogyakarta region.

Lapointe, D. (2020). One of the transitions triggered by the close end of tourism because of the COVID-19 pandemic was that tourism has been more dependent on its host communities. Along with a multi-faceted approach to diversity, the enclaved developments of the tourism industries offer insights into the continuing shifts in the tourist sector of the Québec, Canada and the COVID 19 pandemic. These trends demonstrate that tourism is tied up in a sustainable way with the needs of the host communities at a time when there are no tourists and that it may become a policy of sustainability in the long term. On the other hand , it is possible to boost alterity and further delineate tourism in the "6 football tourist world," where health security lies in the centre of the closed and controlled development of tourism.

Ayati, N., Saiyarsarai, P., & Nikfar, S. (2020). The new coronavirus (COVID-19) outbreak in 2019 was reported as a global pandemic by the WHO on 11 March 2020.This pandemic had substantial impacts on the health and pharyngeal market has has important repercussions, both in the short and long term and in order to minimise their socio-economic pressure. The recognition of this pandemic and its contingency needs.

Willy, D. K., et.al. (2020) The COVID-19 pandemic is estimated to have major economic and health effects for Africa. The paper offers a practical position to the demand and supply impacts of the COVID19 pandemic in Africa. We monitor the impacts of occupational flow containment, food importation and export practises, development and output of main resources and food prices by various regimes. We also demonstrate a strategy of focusing on containing a pandemic and improving the processes in Africa's food production and distribution to help minimise input disruption, food supply and marketing. Other shocks related to COVID-19.

Objectives of the study

- To study the impact of COVID 19 in India
- To identify the challenges facing during the new normal era for the formation of marketing strategies
- To analyse the opportunities based marketing strategies after the new normal era.

Research Methodology

The paper is based on the conceptual study. In this study, the data gathered on basis of secondary information. Deep insight analysis of quality literature review with some important facts and papers. The study mainly focuses on COVID-19 impact related to the local market and how to overcome the challenges. And faced the challenges by using some marketing strategies.

A sector-wise condition during COVID-19 in India

Restaurants Services: "The National Restaurant Association of India (NRAI)" has urged its members to shut down dinner operations, representing 500,000 or more restaurants in the entire country. This influences the work of thousands of dining and cafes. Food supply sites such as Swingy and Zomato, which operate in and of themselves, have also had a great influence. In the course of the pandemic, orders on Swingy and Zomato plummeted 60%.

Agriculture and food industry: 16.5% and 43% of GDP in the fields of work was the largest in the food and agriculture market. Mainly milk (29 per cent), edible oil (32 per cent) and cereals (10 per cent) are the fields of the food processing industry. India also has the number one spot in the world (export) of dairy and spice goods.

MSME: This field accounts for 30% of the GDP, indicating a large (99%), small (0.52%) and medium (0.01%) bifurcation. MSME: When we look at the sectoral distribution of MSMEs, it indicates 49% of rural and 51% of urban regions. **Online Business / Internet Business sector:** The online business in today's economy plays a major role in the economy with a market share of USD 950 billion. It contributes 10% to the Indian GDP and showed a drastic in the employment sector in the FY19 viz 8%. Its major segments are the household and personal care products (50 %), healthcare segment (31%) and the food and beverage sector (19%).

Opportunities based Marketing Strategies for redevelopment during this new normal Era

1. **REVALUATE The CURRENT PRESIDES-The COVID-19** pandemic will provide an ample opportunity to resolve issues that are usually long overdue for a re-election, whether the pandemic triggers poor or unacceptable time to advertise and sell goods or services. For most businesses, this starts with the marketing strategy. Now is the time to pull out that five-year plan that's been collecting dust on the shelf and reevaluate your marketing needs today and in the future. This way, when things stabilize, you will have a plan to "reenter" the market.
   2. Improve The website speed: Google Analytics is optimized correctly: Google Analytics is a platform for monitoring the traffic on the company's website. It is important that you ensure that best practises are applied and use data wisely to encourage marketing effectiveness, with your clients and prospects more than ever moving to the Internet. Do you have sufficiently set objective goals? Do you have a search console linked with it? Did you say what you measure? Can you profit from all the free insights offered by Google Analytics that can influence your strategy?
   Evaluate the search ranking benchmarking keywords and apply them
   It is vitally critical that you know how and where your clients search the Web for their product or service. Identify and build a strategy to boost your rank as appropriate for your useful keyword goals.

2. **AND Facebook / Instagram advertising: Considering Modern Platforms TO Extend YOUR REACH-LinkedIn** With trade shows and conventions predicted to be present in the near future, targeting particular target markets directly through tailored advertisements will be affordable than you thought. LinkedIn, Facebook and Instagram are all simple ways of calculating costs easily to meet a very specific user base. On demand, the tailored and well designed Google advertising can eventually allow your brand to appear in front and centre in key search results. As needed, Google will also return for goods and services. The Google Keyword Planner Tool will quickly predict the amount of your search and estimate the cost per click for main search keywords.

3. **TRANSITION AND Multimedia Media TO PRINT INDUSTRY**- You may want to recommend putting your brand in prints and streaming media in those organisations to preserve your brand before your target audience if you focus on the publicity from industry trade shows and events. This is an outstanding opportunity to complete marketing packages and to meet staff who can deliver a cheaper price for main exposures.

4. **Check your goods & servers-use the innovative ways to e-commerce REPREVALUTE HOW AND HERE Is your product / service ratio e-commerce?** Also non-traditional e-commerce channels like webinars, online training / consulting and customised content / pension leadership are considered. Customers can position and change orders online, take recurring product orders or even make custom offers would effectively reduce the sales team's pressure. It gives them time to reach prospects and to expand their pipeline as they resume daily journeys.

6. IMPROVE PROCESS-Automation for marketing

Marketing Automation is the easiest, easiest and most effective way to maintain interaction with the customers. This is especially necessary for firms who are unable to rely on advertising efforts in their own countries. The most impactful way to keep up with your news in today's COVID-19 world is by delivering customised, contextualised and tailored updates to consumers and prospects who want to hear your content.

Integrate the distribution process with video

Video used for sales or service will have a personal touch as it is expensive to fly to reach opportunities and consumers. Working from home and being the short term norm now would have cost savings for these advancements on the road and protection. Take video marketing software like Animoto, Videoscribe, Loom or Biteable

7. **Global COMMUNICATIONS**-Ensure your global e-newsletter Time and Productivity

With all the complexities of today's world, it is more critical than ever that workers are provided with constructive, consistent internal communications that advise, minimize anxiety, discomfort and doubt and also set reasonable market goals for the future.

The Challenges facing for redevelopment of local market in this new normal Era

- • **Dramatically reduced budget:** Advertising is not often called a task-critical function, but it may be the first department whose budget is limited in cash shortage times. Under dramatically tighter budget constraints CMOs are facing the task of continuing consumer retention and sales growth.
- • **Increased brand awareness:** People pay careful attention to how companies respond and behave during the COVID-19 crisis. The security of brand emotions and understanding is largely focused on listening, reporting and responding rapidly to consumer issues. Furthermore, consumers have no convenient access to their own networks or environments

and therefore fear not being able to satisfy demand. Digital management through social media, the forums, conversation and in-product methods of customer relations with tact, empathy and conscience will help to preserve brand credibility during these time periods of isolation.

- **• The desire for businesses to migrate to a modern market business paradigm reinforces the need for digital brand managers.•** The increased necessity for developers to grasp and implement technologies: Effective deployment of technology that improves the integrated experience of digital buying can be the distinctive element between flourishing and continuously triaging marketing organisations. Furthermore, it is crucial for marketing performance in times of turnover to demonstrate that research is monitored and reported through consumer touchpoints.

Managing shifting priorities and strategies

– 56% of brands agree that balancing changing goals and tactics is an essential task, according to the survey.

– Labels, for example, who had to take advantage of simulated events quickly to join or host trade shows, conventions and other events.

– Brands with big projects on the horizon could have been required to scrutinize or maneuver towards their proposals with a reduced team or budget. And while it can be daunting or even disorientating to easily change focus, it also makes for new items — maybe even stuff that you have deemed too hard or risky.

– That means you can see if you can eliminate a simulated version of your idea.

Investment shifts are budget reorganization

– The investments made by marketing teams often change as those goals have changed.

– Not surprisingly, expenditure in live shows has decreased — all but literally evaporated.

– Opposite, marketing department investments in a number of other networks are growing. Here are the figures from which the marketing networks expect their investments to rise or substantially increase:

• Creation of a simulated event

• Content of the internet

• Webinars

• Social networks

• Content of the blog

• Recordings and Sounds.

Conclusion

COVID-19 forced marketing agents to revisit their businesses' marketing and client relationships. Marketers capable of exploiting interactive, social and trustworthy links should be able to handle continuing interruptions. Marketers in any sector should, though, take insights and discuss lost opportunities to maximise value to their clients and businesses outside disaster management. In this respect, the lessons shared by advertisers are given to help define places to be strengthened. While we do not know a lot about the coming months, COVID-19 is sure to be a crucial moment for marketers to act as fellow strategists and trusted collaborators to charter the future of their businesses.

References

1. He, H., & Harris, L. (2020). The Impact of Covid-19 Pandemic on Corporate Social Responsibility and Marketing Philosophy. *Journal of Business Research*.
2. Butu, A., Brumă, I. S., Tanasă, L., Rodino, S., Dinu Vasiliu, C., Doboș, S., & Butu, M. (2020). The Impact of COVID-19 Crisis upon the Consumer Buying Behavior of Fresh Vegetables Directly from Local Producers. Case Study: The Quarantined Area of Suceava County, Romania. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(15), 5485.
3. Hadi, S., & Supardi, S. (2020). Revitalization Strategy for Small and Medium Enterprises after Corona Virus Disease Pandemic (Covid-19) in Yogyakarta.
4. Hongwei, H., & Lloyd, H. (2020). The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research 116 (2020); 176-182*.
5. Lapointe, D. (2020). Reconnecting tourism after COVID-19: the paradox of alterity in tourism areas. *Tourism Geographies*, 1-6.
6. Ayati, N., Saiyarsarai, P., & Nikfar, S. (2020). Short and long term impacts of COVID-19 on the pharmaceutical sector. *DARU Journal of Pharmaceutical Sciences*, 1-7.
7. Willy, D. K., Yacouba, D., Hippolyte, A., Francis, N., Michael, W., & Tesfamicheal, W. (2020). COVID-19 Pandemic in Africa: Impacts on Agriculture and Emerging Policy Responses for Adaptation and Resilience Building.
8. Singh, V. and Bajaj, A. (2012), "Role of haats in the development of rural markets", International Journal of Research in Finance & Marketing, Vol. 2 No. 2, pp. 628-638.
9. https://www.managementstudyguide.com/marketing-strategy.htm
10. https://en.wikipedia.org/wiki/New_normal

11. https://government.economictimes.indiatimes.com/news/economy/opinion-impact-of-covid-19-on-the-indian-economy/75021731
12. https://www.marcumllp.com/insights/start-planning-marketing-strategies-today-for-the-covid-19-recovery-ahead
13. https://wiprodigital.com/2020/04/29/the-top-marketing-challenges-amid-covid-19-and-how-to-overcome-them/
14. https://www.forbes.com/sites/shamahyder/2020/05/05/these-are-the-biggest-marketing-challenges-facing-brands-in-the-age-of-covid-19/#54f1f12f1265

CAMİ MİMARİSİ VE DETAYLANDIRMASI

MOSQUE ARCHITECTURE AND DETAILING

Yüksek İç Mimar Aysu SARI ÇETİN

ÖZET

Günümüzde camiler toplumun değer yargıları açısından çok önemli bir yere sahiptir. Müslüman ülkeler için ibadethanelerin olduğu her yer kutsal sayılmaktadır. Camilerin tarihsel süreçleri ile Hz Muhammed'in İslamiyeti yaydığı dönemlerde bu ibadet hanelerin mimari formunun Selçuklular, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde nasıl değiştiği, toplumlar açısından hangi önemli değere sahip olduğu araştırılmıştır. Modern teknolojik koşullarda camilerin bu günlere kadar nasıl bir süreçten geçerek geldiği incelenmiştir. Bu geçiş sürecinde Hz. Muhammed'in İslamiyeti yayılış tarihinden bu güne kadar geçen sürede camilerin iç mekanların da uygulanan ve olması gereken detayların aktarımı yapılmıştır. Geleneksel ve çağdaş mimari arasındaki form farklılıklarının hangi biçimde değiştiği, süsleme sanatında cami iç mekanların da uygulanan ve olması gereken detayların doğru aktarılıp, geleneksel süsleme sanatının bir parçası olan cam sanatı, seramik, ağaç, alçı, tuğla, kurşun çerçeveler, keramik sanatı, çini sanatı, taş işçiliği, hat sanatı, el yazmaları, ebru sanatı, mine, tezhip sanatı, pencere detayları, tavan göbeği, oyma, geleneksel motifler, niş, ahşap işçiliği, aydınlatma, havalandırma, yer kaplaması, halı malzeme ve desenleri, duvar kaplaması, renkler, doku ve mobilyaların camilerin iç mekan detaylandırmasında nasıl ön plana çıktığını ve cemaat yeri, mihrap, minber, kürsü, şadırvan, mahfel (maksure), mükebbire, revak, sütunlar, kubbe, alem, harim, minare, şerefeler iç ve dış avlunun ve bu donatıların önemi ele alınmıştır. Birkaç cami üzerindeki örnekler değerlendirilmiş ve bu camiler üzerinden toplumlar arasındaki yüzyıllardır cami yapılarının neyi ifade ettiği ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Cami mimarisi, Cami iç mekan detaylandırması, Cami sanatı

ABSTRACT

Today, mosques have a very important place in terms of the value judgments of the society. For Muslim countries, every place where there are places of worship is considered sacred. the historical process of the mosque Prophet Muhammad Islam of this worship of households architectural form during periods of spring Seljuks, how it changed in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey period, were investigated will have the important value in terms of societies. It has been examined how the mosques have come through in modern technological conditions. In this transition period, Hz. The details of the interiors of mosques, which have been applied and should have been transferred, have been conveyed since the spread of Islam of Muhammad until today. How the form differences between traditional and contemporary architecture change, the correct transfer of the details applied and should be applied to the interiors of the mosque in the decorative art, glass art, which is a part of the traditional decorative art, ceramic, wood, plaster, brick, lead frames, ceramic art, tile art , stonework, calligraphy, manuscripts, marbling, enamel, gilding, window details, ceiling core, carving, traditional motifs, niche, woodworking, lighting, ventilation, floor covering, carpet materials and patterns, wall covering, colors how textures and furniture come into prominence in the interior detailing of mosques, and how the congregation place, mihrab, pulpit, pulpit, fountain, mahfel (maxure), muqebire, portico, columns, dome, alem, harim, minaret, balconies, interior

and exterior courtyards and this importance of reinforcements has been discussed. Examples on several mosques have been evaluated and through these mosques, what the mosque structures have meant for centuries between communities have been revealed.

Keywords: Mosque architecture, Mosque interior detailing, Mosque art

THE CYCLICALLY FEATURE OF THE FISCAL POLICIES IN THE EU AND DEBATES ON ITS LEVEL OF FISCAL REACTION

Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER
Public Finance Department, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bandirma
Onyedi Eylul University, 10200-TURKEY
ORCID ID: 0000-0001-5313-246X

ABSTRACT

One of the most important features of the policies implemented for the target fiscal targets in the EU is that the policies subject to implementation gain a functional efficiency in a cyclical infrastructure process. In this study, we aimed to evaluate this quality of fiscal policies as consequential effects for the EU and especially in the Euro Area. It is seen that this cyclical nature of financial policies in the EU is meaningful not only with the effect levels of institutional changes but also with the level of contribution to target financial balances. Besides, it appears that measuring the structural responses in the related practices after the implementation of financial policies also yields important results as the cyclical features of these policies. This situation reveals two important cyclical functionalities in policy implementations regarding structurally. The first of these is that they positively affect the functionality of fiscal policies with structural features that further increase the control effect on other economic macro policies. The second is that it provides higher structural flexibility as an effective financial control tool, especially in terms of public expenditures, and presents a process of harmonization that can occur between target fiscal balances and cyclical changes. In our study, it is understood that these two fiscal cyclical-functional activities within the scope of the EU are an important subject of discussion in measuring the result effects on fiscal policies. On the other hand, it is seen that positive fiscal cyclical effects aimed at increasing the financial income level of EU member countries to increase the potential production limits in the EU also provide essential infrastructure in the functionality process. However, despite all these approaches, it should not be ignored that the circular fiscal policies in the EU can have a negative impact on the spending policies of the countries, and also the cyclical political, financial effects often give neutral measurements.

Key Words: Cyclical Fiscal Changes, European Union, Fiscal Policies, Financial Reactions.

JEL Codes: F55, F62, F68, H30.

1. INTRODUCTION

Expressing fiscal policies as the cyclical structure can be described as a cyclical balance current, in which the budgetary deficits that emerged during the years when the fiscal recession is ongoing give a surplus in the growth periods of the economy. In this context, it is understood that the cyclical structure of fiscal implementation expresses a result effect on the balancing process between public expenditures and public revenues. The importance of this phenomenon for the EU is towards the achievement of a current fiscal balance for the EU member states of the consequential effects of the fiscal policies towards the standard criteria and targets. From this point of view, it appears that a circular framework of fiscal policies in the EU is aimed at a framework of common objectives, in which budget policies are determined. It is understood that this phenomenon is not necessary for the EU to ensure year-over-year fiscal balances. Even it aims at a stimulating budget implementation where these balance elements are subject to financial analysis as periodic balances over the years. When the issue is handled within this

framework, it is understood that EU borrowing policies are also included in the scope of fiscal cyclically. On the other hand, also it is understood that a budget balanced with cyclical fiscal policies brings the sustainability of the debts of the member countries to the agenda in terms of the balance of the targets of the EU. That's why it can be said that the decisions taken by the EU central bank regarding spending and income support policies for member countries must be in line with long-term borrowing policies, again as related to these fiscal cyclical target points. Besides, as intended to common financial stability, this fiscal fact emerges as an essential structural approach to understanding the impact levels of public expenditures and revenues as a critical periodic fiscal balance tool within the EU. Understanding the cyclic impact level of the financial criterion elements, which are subject to financial applications in ensuring financial stability, is also possible with the cyclical structure of these financial elements. In this context, also it appears that the phenomenon of fiscal activism that is intended to the cyclical fiscal policies requires a circular (or feedback) structural position for fiscal policies in the EU to a significant extent and draws a mandatory outcome evaluation framework due to necessary the determining the systemic limits of budgetary policies.

One of the most important studies regarding the cyclical structure of fiscal policies and target expectations is the study of Vito Tanzi (2005). In this study, Tanzi discussed the cyclical nature of fiscal policies on the basis of expenditures and possible public revenues and tried to explain the position and level of impact of fiscal cyclical policies regarding the EU within the framework of fiscal rules. In addition, the study emphasizes the periodic accompanying adjustment of cyclical fiscal policies providing flexibility, and the position of fiscal rules in cyclical policies with a gradual approach is included. Again, another important study for the EU on this subject is the study by Alessandro Turrini (2008) that is intended to the the cyclically fiscal policies in EU. In this study, the effect levels and results of the cyclical structure of fiscal policies in terms of government practices are discussed. Public expenditures and the position of public revenues, and the practices aimed at ensuring the government's effectiveness in fiscal policies are discussed in the study. The study has aimed to present an up-to-date framework for the cyclical nature of financial policies in the EU and the expectations from its results. And besides in this scope, Undoubtedly, Dinka et al.'s (2020) study is one of the most recent studies on fiscal cyclical policies within the EU. This study aims at analytically determining the effect level of fiscal cyclical policies in implementation for the EU, and especially aims to reveal the correlation values of the cyclical relationship between public expenditures and GDP. The study is meaningful due to it has put forth in terms of revealing the difference between developed EU countries and developing EU countries in terms of fiscal cyclical policies.

2. THE CYCLICAL NATURE OF FISCAL POLICIES IN THE EU AND THE POSITION OF STRUCTURAL DYNAMICS IN THE PROCESS

To put forth, the structural features and dynamics of cyclical fiscal policies need to analyze being intended to the periodical alterations related to financial plans as well as examining the institutional practicing effects. The features of the cyclical structure of fiscal policies differ as to the expansionary fiscal policies in practice and the contractionary fiscal policies. Considering that the financial framework that is the basis for implementation is the Union Budget implemented by the EU within the scope of the European Central Bank, it appears that the cyclical characteristics of the fiscal policy, which are the basis of implementation, also differ (Philippe et al., 2013: 44).

2.1. The Institutional Expectations of Cyclical Fiscal Policies related to Their Fiscal Aiming

As being related to financial applications it is understood that the effect level of financial deficit positions regarding public expenditures and revenues is shaped by the structural elements of cyclical fiscal policies. In other words, cyclical characteristics in the implementation process are meaningful with institutional financial relations for financial balances, and the cyclical structure qualitatively requires an efficient process that can be sustained with net savings of EU member states. In this context, it is no doubt that the institutional structure of circular financial policies is determined by the scope of the budget and its applications. It is possible to list the position of circular fiscal policies towards the financial objectives on an economic budget as follows:

- **To Ensure Cyclical Goal Integrity in Providing Periodic Budget Balances:** A balanced budget policy is the primary fiscal objective in terms of fiscal policies. The annual balance of public revenues and expenditures is a limited perspective in terms of circular fiscal policies and does not meet the structural objectives of circular policies. Especially in terms of the Keynesian approach, periodic budget balances over the years, rather than annual fiscal budget balances, provide important political implementation efficiency with circular fiscal policies. The conjectural harmony of budget balances also emerges at this point and makes cyclical fiscal policies meaningful in terms of financial balances (Larch and Turrini, 2009: 25).
- **Expectations Regarding Corporate Fiscal Balances on a Budget Basis Regarding Fiscal Policies:** These are directly related to fiscal balances for public debt practices. The institutional effectiveness of circular fiscal policies creates a meaningful institutional association with the cyclical nature of fiscal deficit policies. Such a budget approach can be called the circular budget approach and it exhibits an important decision-making effect on the budget's revenue and expenditure policies. On the other hand, this cyclical financial structure is also effective in ensuring a pre-institutional adaptation during the expansion and contraction periods of the economy. This approach sets out a policy unity for periodic balancing of budget surpluses and deficits in terms of cyclical fiscal policies and its support to the long-time budget debt problems (Bank for International Settlements (BIS), 2018: 34).
- **It is inevitable to have an institutional budget balance in terms of periodic investments:** The financial resources should be regarded the institutional efficiency of circular financial policies. The point that needs to be emphasized at this point is that although possible deficits regarding cyclical fiscal policies exist as periodic-cyclical deficits, structural deficits are a result of non-cyclical fiscal policies. In other words, while institutional deficits are deficits that occur automatically, deficits arising in relation to cyclical policies are those that arise as a result of cyclically and balanced policies. The cyclically financial policies implement their cyclical fiscal deficit and financial surplus targets regarding periodic fiscal balance policies through this institutional structure. This formation puts forward a corporate approach in which cyclical fiscal policies have a financial balance and fundraising efficiency over the years on investments (Mourre et al., 2013: 19).
- **With the targeting of an expansionary fiscal policy, the objective of circular fiscal policies provides the budget balances:** That means the primary goal of these policies by using the primary budget surplus. In this respect, the possible deficit effects of the current account deficit positions constitute the set of common goals between commercial positions and circular fiscal policies. The arguments used by expansionary fiscal policies refer to the structural dynamics that cyclical fiscal policies also deal with institutionally. At this point, the institutional structure of applying to public funds or

> obtaining financial resources through borrowing when the government deficits budget expresses the institutional effectiveness of circular fiscal policies. In this case, the existence of a possible foreign trade deficit reveals and means the institutional finance objectives of the net financing need for the balance objectives of cyclical policies aiming to ensure the fiscal balance in the scope of cyclical finance policies. Certainly, this phenomenon means is related to ensuring the probable trade balances subject the institutional applications via fiscal supports ensuring fiscal resources (European Central Bank, 2016: 78).

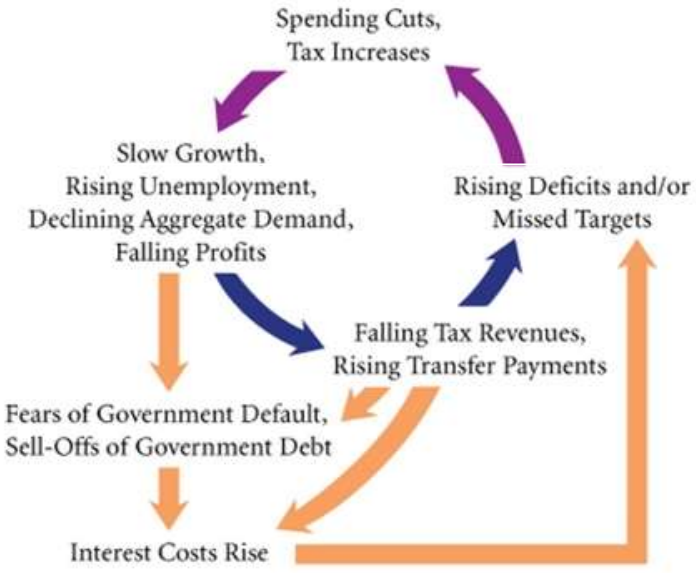
These institutional approaches regarding the cyclical policies mentioned above undoubtedly bring up also budget constraint practices in the process. This structure of circular fiscal policies related to taxes and savings on the basis of the corporate budget also expresses the common fiscal relations basis of budget constraints and circular policies. However, it should not be ignored that cyclical fiscal policies create an institutional contradiction with these constricting policies in terms of providing and using financing resources in the process of contractionary fiscal policies. In this respect, when the fiscal prescriptions against financial crises are to be considered to also increase taxes in applications, the approach also causes to provide a justification for the weakening of the effectiveness of cyclical fiscal policies aiming at financial balance for the following years. On the other hand, this structural-institutional application that is basic on the practicing choices causes the institutional exclusion of the cyclical fiscal policies (Andor, 2014: 17).

2.2. The Impact Dynamics of Cyclical Fiscal Policies in the Process and Pro-Cyclical Bias Level of Impact

While the impact dynamics of circular fiscal policies predict the achievement of fiscal targets in the process in question, they are also directly related to the rational predictability of possible financial formations. In this respect, the impact dynamics of circular fiscal policies in the process, in addition to directly overlapping with the dynamics of the consolidated public budget, also include the dynamics in which monetary policies become effective. It should be emphasized that the efficiency levels of the dynamics of the exchange rate and interest rate policies in the process of monetary policies primarily express the level of influence of these dynamics. In addition, it is seen that the funds in practice and the financial decisions taken regarding these funds have a significant dynamic effect as rainy-day funds and create a meaningful circular financial structure that goes beyond the budget expenditure rules. In other words, the use of fiscal surpluses in a positive process in a process with revenue deficits other than budget rules offers an important institutional structure that creates a cyclical structure and forms the main basis of cyclical fiscal dynamics in the use of extra income that means to be intended to the next periodic financial projections (Schick, 2003: 15).

Besides, the circular fiscal policies are policies that take place in the process as systemically biased policies in the implementation process. This prejudiced structure of these cyclical policies is based on the rational expectation-suspension approach with political content for the future. This approach, which also expresses positive expectations regarding periodic financial balances, also contains the principle of "centralization" of the periodic income and expense balance. In this respect, the target fiscal balance dynamics of the central public decision-making process also means the dynamics of circular fiscal policies. This approach as a whole of fiscal dynamics reveals its structural problems as a periodic fiscal pool system over the years in terms of cyclical fiscal balance policies (European Central Bank, 2012: 102-103). This balance also put forth the structural dynamic content of cyclical balance policies between the spending authorities and the Public Sector Borrowing Requirement approach. The priority approach to understanding the dynamics of cyclical fiscal policies is to clearly put forth and understand

whether these cyclical policies are geared towards public deficits or borrowing policies (Turrini, 2008: 16). This position, which constitutes a rationale for dealing with different structural dynamic result effects with different analyzes, can also differentiate the structural dynamics of cyclical fiscal policies in achieving economic growth targets. Although positive approaches are shown for the rational outcome expectations of these policies in general for the EU, it appears that it is difficult to achieve a common structural dynamics integrity in terms of borrowing rules and income-expenditure balance rules. As related to the concerned structural policies, Figure 1 illustrates the run and impact process of the circular fiscal policy dynamics in a process including public expenditures and revenues in the EU.

Source: *LSE (2012), Europe is Now Stuck in a Fiscal Trap, Brought About By The Failure of Orthodox Economics to Provide an Effective Strategy for Economic Growth,* https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2012/12/07/europe-fiscal-trap/(Accessed *23.08.2020).*

Figure 1. The Dynamics of The cyclical fiscal Policies and Their Structural Run in the Process in the EU

Although cyclical policies are interpreted as positive cyclical-periodic balance policies in the analysis of policies put forward by the European Union Commission on the basis of cyclical fiscal policies, it is understood that these dynamics also reveal significant fiscal deviations in countries such as Greece. In fact, this approach also refers to a period in which the existence of being "cyclical friend" political dynamics is also questioned for the EU, and the automatic stabilizer effects of the spending rules in the EU are not in question (Turrini, 2008: 17). Contrary to what is expected from these dynamics, it is expected that these rules will create a positive process in removing the cyclical bias of these fiscal formations in a process where spending rules come to more the fore. Some econometric analysis confirms this approach. In this respect, it is possible to express in important EU countries that the dynamics that reveal the entirety of fiscal rules are infrastructural dynamics that further strengthen the positive effects of circular policies (European Commission 2020: 20-21). On the other hand, it should be emphasized that the impact level of cyclical fiscal dynamics comes to the fore, especially with expenditure policies. This fact regarding expenditure policies is based on the positive cyclical effect that the negative impact of the dynamics of expenditures in the process will have a positive impact on fiscal balances during growth periods when cyclical economic developments are in question. This process is that intended to the future next year is a process in which cyclical negative

biases regarding cyclical fiscal policies are also reduced. In other words, in a process where the positive effect of spending rules is questioned, it can be evaluated as a result effect expressing the policies that emphasize the compromise aspect of budget-based expenditure policies (European Commission, 2010: 12).

In short, it is an expression of the impact level of the spending dynamics considered within the scope of cyclical fiscal policies as a process in which the reverse cyclical fiscal policies are questioned. In this context, countries with strong financial infrastructures use conjectural indexing in order to clarify the increase in the impact level of their spending dynamics and the positive effect levels they will create with the increase of public expenditures. Thus, the positive effect of the dynamics of cyclical fiscal policies on fiscal deficit positions reveals a significant effect level on the cyclical multiplier effect of the spending effect based on real economic growth analyses. Undoubtedly, this structural effect of the dynamics of cyclical fiscal policies constitutes also a reason for significant contradictions for countries implementing tight fiscal policies directly related to spending limits (European Commission, 2010: 12-13). The first of these contradictions is that, especially in developing EU countries, despite increasing public spending, fiscal deficit positions take into a much more negative process than a positive impact process. This situation causes these countries to further reduce their financial spending limits as the result of the negative impact of the dynamics of negative cyclical fiscal policies in a more controlled process.

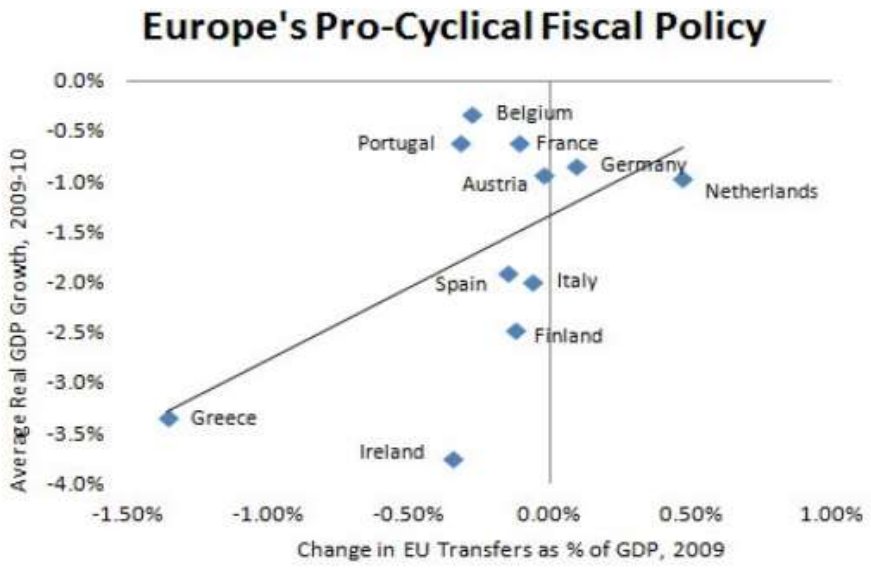
This phenomenon causes the pro-cyclical bias effects of cyclical fiscal policies to become more prominent on the basis of these countries, which is seen that the dynamics of cyclical policies constitute a reason for the increase in prudential budget funds shaped on the basis of fiscal policies. On the other hand, the difference in preference criteria in determining the spending limits of countries with different fiscal balance levels within the scope of EU countries also differentiates the cyclical fiscal impact level of expenditures in the form of transfer expenditures such as interest expenditures (Sherwood, 2015: 12-13). In addition, it is seen that the automatic fiscal stabilizer effects of expenditures such as unemployment subsidies do not give the desired results for common net fiscal balances and such cyclical fiscal policy dynamics make medium-term cyclical dynamics more highlight meaningfully. As to be related to the impact levels of these dynamics, it can be said that the cyclical fiscal impact level of medium-term spending rules has a more positive effect on the bias level and possible deviations of circular fiscal policies for the EU (European Commission, 2017: 3).

3. THE OUTCOME-RESPONSE LEVEL OF CIRCULAR FISCAL POLICIES IN EU AND EXPECTATIONS IN THE CIRCULAR CHANGE DEBATES

Although the result-response level of circular fiscal policies in the EU is shaped depending on the development levels of the member countries, it can be said that the effectiveness of the circular level in the process has reached a meaningful position with public expenditures. Considering that the outcome-efficiency level of transfer expenditures in the EU as a public expenditure on the basis of cyclical policies is more significant, this significance should be compared proportionally with the GDP (European Commission, 2006: 31).

In this respect, the effects of cyclical fiscal policies for the EU can be understood by considering the transfer expenditures, which vary in real terms, in the light of these real economic growth trends. In analysing the impact level of circular financial policies, it is understood that the ratio of transfer expenditures to GDP as a public expenditure is low and that the GDP shows a linear relationship with this low rate in countries with a low growth trend (European Parliament, 2020: 3). In other words, circular fiscal policies follow the spending-based results effects as a negative

impact level parallel to the decreases in GDP in the relevant process, except for a few countries that are in the neutral effect levels. The changes in social and financial balances experienced by EU countries after 2015 can be seen as an important reason for the efficiency deviations in cyclical fiscal policies (Bańkowski and Ferdinandusse, 2017: 30). In the other hand, undoubtedly, this situation is directly related to the monetary incentive policies implemented by the European Central Bank. First of all, it can be said that the excessive demand of Greece for transfer expenditures originating from the European Central Bank and the excessive financial concessions made as a result of social developments in France are effective in this issue. In figure 2 below, it is possible to see the position of circular fiscal policies within the framework of public transfer expenditures based on the economic growth of EU countries:

Source: Council on Foreign Relations (2011), *Does "More Europe" Mean More Pro-Cyclical Fiscal Policy?*, Blog Post *by Greenberg Center for Geo-economic Studies, December 7, 2011*, https://www.cfr.org/blog/does-more-europe-mean-more-pro-cyclical-fiscal-policy (Accessed 23.08.2020).

Figure 2. The Impact Level of The Cyclical Finance Policies and Its Appearance in EU

Figure 2 put forth an important distribution in the interpretation of fiscal policies in the EU in terms of the cyclical nature of fiscal policies as related to the different fiscal policies in the practice. The fact that the level of cyclical impact of financial policies in the EU is related to the increase in transfer expenditures can be explained by the increase in transfer expenditures due to the social changes in AB countries. After 2015, this situation caused significant fiscal loosening in the EU fiscal policies, which significantly weakened the cyclical effect level of financing the public expenditure policies with positive budget balances in the following years. However, the fact those financial stability policies came to the fore after 2015 in order to ensure economic stability for the EU brought along monetary expansion policies and increased the bond supply regarding cyclical policies (European Parliament, 2015: 11). In order to prevent deviations in cyclical policies with the effect of global growth, Germany has aimed to initiate a meaningful cyclical fiscal process in the fiscal field with long-term bond yields close to zero. This process, which also resulted in Germany and the Netherlands cutting down their transfer expenditures, has provided a meaningful position, especially in avoiding the possible deviations in the real economic growth of these two EU countries. In Figure 2, it is possible to see this

cyclical situation of Germany and the Netherlands based on public expenditures and real economic growth in terms of countries that experience significant expenditure-based deviations such as Greece (European Commission, 2019: 20).

In this context, it can be said that Germany and the Netherlands directed their increasing transfer expenditures towards the forward-looking financing of public expenditures in order to ensure the flow of the outcome-response levels of circular fiscal policies in a positive trend. Even though it is possible to say this position in outcome-response levels for France, it is seen that Italy, Finland, Belgium, and Spain as EU countries have made significant efforts to comply with the European Central Bank's financial policies in ensuring the cyclical finance effects of fiscal policies. On the other hand, as a country in the EU, Austria's position is also meaningful for these policies intended to the EU due to content the different fiscal policies features. With the meaningful fiscal reforms that Austria made after 2015, the position of the transfer expenditures limits, especially of interest expenditures, in monetary policy has been in a position to create a different effect with its applications (Hartwell, 2018: 18). Therefore, although there were no proportional increases in transfer expenditures, a result of the changes in monetary policy has provided a positive fiscal cyclical effect (Dumičić, 2018: 105).

The regression relationship between real growth rates and transfer expenditures in these countries mentioned above has brought the cyclical multiplier effect of public expenditures as an economic growth trend as a result of all financial practices in practice. This financial phenomenon, which creates a positive effect for some countries as an outcome-response for all the EU countries that we have mentioned in general, has been in far from giving a positive result for Greece moving for ensuring financial stability policies (European Commission, 2018: 69). Because the increasing high debt limits' negative effects has caused a significant important negative role in maintaining stability fiscal policies for a long time. This situation has resulted in a further reduction in the transfer expenditures of the European Central Bank, which became a source of debt payment for Greece, and turned into a financial phenomenon where the outcome-respond level of circular fiscal policies became meaningless.

Again, within this framework, it is necessary to emphasize the existence of a process that the positive effects of financial stability and expenditure financing expected from the outcome-response effects of circular fiscal policies for EU countries are also supported by fiscal precautionary policies in practice for the EU (Véron, 2017: 8). In other words, it appears that the level of positive impact on financing forward expenditures targeted by cyclical fiscal policies in the EU is also directly related to prudential funding policies regarding fiscal prudential policies. On the other hand, a public financing requirement that may arise with the increase in transfer expenditures in the EU has also created an investment multiplier effect without creating a crowding-out effect on the plane of cyclically expansionary fiscal policies, and this fact has contributed to the meaningful outcome-response effect of precautionary fiscal policies in providing fiscal balance positions for EU markets (UNCTAD, 2011: II-IV).

DEBATES and NEGOTIATION:

On the other hand, it is seen that there are inevitably some important criticisms and debates on circular financial policies in the EU as related to these fiscal policies. It is understood that the expectations from the European Central Bank in ensuring financial stability after 2015 are in this direction, and this situation has resulted in a further increase in the level of influence expected from circular financial policies institutionally. The most important criticism is to toward the criticisms expected from the future fiscal targets of the EU and especially the fiscal

cyclical policies regarding the achievement of financial stability. The inadequacy of the common spending policies of the EU countries in providing price stability is a fiscal practice phenomenon that often comes up as a precautionary fiscal policy.

In this context, the necessity of circular fiscal policies to create a common balance policy of expenditures and credit flows in order to reduce the effect of systemic shocks is an important discussion topic for the European Central Bank and it is frequently criticized by the financial practices for member countries. In this context, the emphasis on criticism focuses on the fact that fiscal cyclical policies for the EU in the following years are far from providing the circular fiscal structure between the European Central Bank-based loans and other asset values. Undoubtedly, this fact means a limited fiscal effect level by reducing the funds and is far away from ensuring to decrease the systemic fiscal vulnerability especially in the applications of the European Central Bank.

Another criticism is that cyclical fiscal policies are far from structural control effectiveness in preventing the fragility of fiscal policies that due to the single-centered and interdependence of fiscal policies in the EU. This structural fact they have not been able to provide a clear and effective structure in the practices of key financial institutions in preventing possible fiscal bankruptcy of EU countries. This is an important criticism and debate that reinforces the thesis that circular fiscal policies lack definition and monitoring tools. In addition, this situation caused the EU countries to create capital buffers for countries with their cyclical fiscal efficiency and to maintain a structure that is far from operational efficiency in ensuring market stability. The EU has seen and experienced the striking negative effects of this situation more clearly during and after the 2009 global financial crisis, and some EU countries suffered significant real financial losses on the threshold of financial bankruptcy in the global capital markets of the EU countries.

On the other hand, stabilizing the costs of possible financial crises with circular fiscal policies brings up a process in which these policies sometimes create contradictions for the EU objectives. This fact could not provide the financial flexibility expected from cyclical fiscal policies in times of global financial crisis, especially for less developed EU countries. Even, as an important subject of discussion, this situation has revealed the weakness of spending based on public support programs in keeping financial markets balanced for a long time. In other words, due to the differences in the economic conditions of the EU member countries, the European Central Bank's circular fiscal policies have been far from creating an effective expenditure-finance balance as macro-prudential policies for a long time. This cyclical political vicious circle regarding the implementation process of fiscal policies is an important criticism subject, far from creating a buffer spending-income cycle for possible systemic fiscal shocks in the EU.

4. CONCLUSION

Cyclical fiscal policies are cyclical fiscal balance policies aimed at establishing a balance between public expenditure policies and public revenue policies such as taxes in the periods of recession-economic crisis. This phenomenon, which takes place as a public finance policy in applications for the EU, has found its place in practice as policies that gained more meaning after the 2009 global financial crisis, but it is also described as policies that have been frequently discussed in terms of their results. Circular fiscal policies refer to a process in which the money

supply increases and tax rates are reduced with the increase of subsidies in the expansion periods of the economy, while tight monetary and fiscal policies are brought to the agenda in the crisis-recession periods of the economy.

Circular fiscal policies for the EU have been put into practice by the European Central Bank by evaluating the conditions of all member countries as a set of common policies. In this respect, the cyclical fiscal policies in the EU are also described as a buffer function cyclical policy as well as liquidity control policies within the Common Economic Union. The fiscal coordination nature of these cyclical policies creates different effects for the EU countries, and it is seen that the level of development of the member countries and the involvement of the policies implemented in the implementation is related. In other words, if changes in public expenditure limits fail to achieve the targeted financial balances in the current years or a financial income target is not achieved, it is considered as the insufficiency of liquidity control policies.

In addition, the fact that financial costs such as interest costs are an important investment handicap for less developed EU countries, reveals that these countries experience significant deviations from the EU's cyclical fiscal policies. The EU countries in this situation try to compensate for the deviations in their real economic growth, as a proportion of their GDP, with European Central Bank-based borrowing policies. This phenomenon, which has turned into an important liquidity problem for circular fiscal policies, reveals that these countries use their debt-based limits mostly as transfer expenditures and interest expenditures for public deficits, and this situation may lead to greater fiscal recession. In this respect, it is understood that the functional fiscal effects of cyclical fiscal policies for the EU and the reactive fiscal level of these effects for the EU countries, in which the liquidity processes of the EU fiscal policies are more effective, are ensured required ensuring as related to the European Central Bank' policies. For EU countries, it is understood that the existence of fiscal policies towards real provisions rather than an equivalent financial crisis cost distribution and making the consequence effects of cyclical fiscal policies more meaningful are inevitable. Considering that the positive impact level of the fiscal policies implemented in the EU is measured by the effect level of the financial instruments subject to fiscal implementations, it will be understood that it is inevitable to analyse the expenditure and income elements with a cyclical structure. On the other hand, it becomes a reality that fiscal policies need a more meaningful circular infrastructure in periods when a tight fiscal policy is implemented to ensure financial stability.

REFERENCES

Aghion, P.; Hémous, D. and Kharroub**,** E. (2013), "Cyclical Fiscal Policy, Credit Constraints, and Industry Growth", *Journal of Monetary Economics,* 62(1), pp. 41-58.

Andor, L. (2014), *Countering Divergence within The Economic and Monetary Union,* SPEECH/14/669-7 October 2014, Helsinki-Brussels: European Commission, October 2014.

Bank for International Settlements (BIS) (2018)*, Structural Changes in Banking after the Crisis*, CGFS Papers No 60, Committee on the Global Financial System, Basel: Committee on the Global Financial System (CGFS), January 2018.

Bańkowski, K. and Ferdinandusse, M. (2017), *Euro Area Fiscal Stance*, European Central Bank Occasional Paper Series, No. 182, Frankfurt am Main: European Central Bank, January 2017.

Council on Foreign Relations (2011), *Does "More Europe" Mean More Pro-Cyclical Fiscal Policy?,* Blog Post *by Greenberg Center for Geo-economic Studies-December 7,*

2011, https://www.cfr.org/blog/does-more-europe-mean-more-pro-cyclical-fiscal-policy (Accessed 23.08.2020).

Dumičić, M. (2018), "Linkages Between Fiscal Policy and Financial (In)Stability", *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 1, pp. 97-109.

European Central Bank (2012), "Monetary and Economic Development", *Economic Bulletin-March 2012*, Frankfurt am Main: Economic Central Banks Publishing, 2012.

Economic Central Banks (2016), "The Euro Area Fiscal Stance", *Economic Bulletin*, Issue 4, Frankfurt am Main: European Central Bank, 2016.

European Commission (2006), *European Economy*, Occasional Papers, No: 24, May 2006, Brussels: European Commission-Bureau of European Policy Advisers and the Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2006.

European Commission (2010), *The European Union Budget at A Glance*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010.

European Commission (2017), *European Semester Thematic Factsheet National Fiscal Governance*, Brussels: European Commission, 2017.

European Commission (2018), *Enhanced Surveillance Report: Greece November 2018*, Institutional Paper 090-November 2018, Luxembourg: European Commission Economic and Financial Affairs-Publications Office of the European Union, 2018.

European Commission (2019), *Country Report Greece 2019 Including an In-Depth Review on The Prevention and Correction of Macroeconomic Imbalances*, Commission Staff Working Document, SWD(2019)-1007 final, 2019 European Semester: Assessment of Progress on Structural Reforms, Prevention and Correction of Macroeconomic Imbalances, and Results of In-Depth Reviews under Regulation (EU) No. 1176/2011, Brussels: European Commission, 2019.

European Commission (2020), *Circular Economy Action Plan*, Brussels: European Commission, 2020.

European Parliament (2015), *Monetary policy of the European Central Bank: Strategy, Conduct and Trends*, Luxemburg: European Parliamentary Research Service (EPRS), February 2015.

European Parliament (2020), *Composition of Public Expenditures in the EU*, Economic Governance Support Unit (EGOV)-PE 634.371, Luxemburg: Directorate-General for Internal Policies PE 634.371, June 2020.

Hartwell, C. A. (2018), *EMU Reform and The New Normal for Monetary Policy: Monetary Dialogue November 2018*, European Parliament Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, Brussels: European Parliament Directorate-General for Internal Policies, November 2018.

Larch, M. and Turrini A. (2009), *The Cyclically-Adjusted Budget Balance in EU Fiscal Policy Making: A Love at First Sight Turned into A Mature Relationship*, European Commission Economic Paper 324, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Mach 2009.

LSE *(2012), Europe is Now Stuck in a Fiscal Trap, Brought About By The Failure of Orthodox Economics to Provide an Effective Strategy for Economic Growth,* https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2012/12/07/europe-fiscal-trap/(Accessed *23.082020).*

Mourre, G.; Isbasoiu, G. M.; Paternoster, D. and Salto, M. (2013), *The Cyclically-Adjusted Budget Balance Used in The EU Fiscal Framework: An Update*, European Commission Economic Papers 478, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, March 2013.

Schick, A. (2003), "The Role of Fiscal Rules in Budgeting", *OECD Journal on Budgeting*, Vol. 3, No. 3, Paris: OECD Publishing, 2003.

Sherwood, M. (2015), *Medium-Term Budgetary Frameworks in The EU Member States*, Discussion Paper 21, Brussels: European Commission Economic and Financial Affairs, December 2015.

Tanzi, V. (2005), *Fiscal Policy and Fiscal Rules in The European Union*, CESifo Special Forum 3/2005, Munich: The international platform of Ludwig-Maximilians University's Center for Economic Studies and the Ifo Institute for Economic Research, pp.57-64.

Turrini, A. (2008), *Fiscal Policy and The Cycle in The Euro Area: The Role of Government Revenue and Expenditure*, European Commission Economic Paper 323, Brussels: European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, May 2008.

UNCTAD (2011), *Trade and Development Report, 2011: Post-Crisis Policy Challenges in The World Economy*, Report by the Secretariat of the United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD/TDR/2011, Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 2011.

Véron, N. (2017), *Precautionary Recapitalizations: Time for a Review*, European Parliament Economic Governance Support Unit, PE 602.090, Brussels: European Parliament Directorate for Economic and Scientific Policies & Directorate-General for the Internal Policies of the Union, July 2017.

NOVEL CORONA VIRUS LAB CONVENTIONS AND REACTIONS : FURTHER STEPS

Sayeed Anas Ali

Indira priyadarshini University , Bhopal , India

ABSTRACT

The hair-raising nature of an irresistible infection flare-up joined without any difficulty of spreading data prompts bits of gossip and deception, and this has unquestionably been valid with the 2019 novel Covid (presently named SARS-CoV-2, which causes the malady COVID-19). There are numerous reports of what the case casualty rate (CFR) is of COVID-19 during this episode. Be that as it may, we truly don't have a clue what the general CFR will be on the grounds that it requires more information (affirmed cases dependent on believed clinical research center tests) and time. The Centers for Disease Control and Prevention (CDC) has distributed the Interim Guidelines for Collecting, Handling, and Testing Clinical Specimens from Patients under Investigation (PUIs) for 2019 Novel Corona virus (2019-nCoV). Presently, in the United States, symptomatic testing for COVID-19 can be directed uniquely at the CDC. In like manner, the Interim Laboratory Biosafety Guidelines for Handling and Processing Specimens Associated with 2019 Novel Corona virus (2019-nCoV) has likewise been distributed. These 2 archives ought to be counseled for suitable measures in dealing with and preparing of suspect PUIs examples except if further guidance is given. Clinical research centers performing routine hematology, urinalysis and clinical science studies—and microbiology labs performing indicative tests on serum, blood or pee examples—ought to observe standard lab works on, including Standard Precautions when taking care of potential COVID-19 examples. Inside a month of starting COVID-19 reports, the CDC had built up a continuous Reverse Transcription-Polymerase Chain Reaction (rRT-PCR) test that can analyze COVID-19. As time advances, CDC will impart these tests to homegrown and worldwide accomplices through the organization's International Reagent Resource. It has been fascinating and energizing to perceive how rapidly the worldwide network met up to examine hereditary information on the SARS-CoV-2 to make a fast and exact clinical research center corroborative test to be utilized in the episode.

Keywords : SARS-CoV-2, CDC, corona virus , testing , handling , guidelines

VIOLENCE AGAINST WOMEN AND CORONAVIRUS: A DUAL PANDEMIC

Vanshika Malik

University of Delhi, New Delhi, India

ABSTRACT

The unanticipated and unprecedented Corona virus (COVID-19) pandemic has disrupted the normal functioning of the world. This pandemic is much more than a health crisis; it is also an unparalleled socio-economic crisis. Many countries fighting corona virus have imposed restrictions to contain the coronavirus, but some of these restrictions lack a gender lens. While the COVID-19 virus has engrossed all the attention of the government agencies, violence against women, especially domestic violence, has crept up silently and swiftly, making it another global crisis.

The measures taken by the governments to protect its citizens through mandatory lockdown and keeping the health institutions afloat have left the women and girls vulnerable to domestic violence, intimate partner violence, child abuse and other forms of sexual and gender based violence. These victims are not only fighting the virus, but also fighting a battle in their 'safe haven' against their perpetrators.

Many working women are now forced into abusive environment due to work from home policy. Women and girls are isolated from the people and the resources than can aid them. It is harder for health care workers to screen for sexual and gender based violence.

Gender based violence is an overlooked consequence of the pandemic and it does not begin with disasters like the Corona virus disease, they just aggravate. The question is: why? Why do violence against women rise in epidemics? By examining human psychology in quarantine and the key factors related to gender based violence, we can better understand why the current lockdown measures lead to increased number of cases in violence against women. Factors like social isolation, stress, economic stress or joblessness fiddles with the human mind, which leads to increased aggression, to regain a sense of power or control. It ultimately leads to release of frustration either on the intimate partner or the immediate family. For relationships that are already scarred with violence and abuse, alcohol consumption is like adding fuel to the fire, especially when linked with isolation and stress.

This paper analyse the increase in violence and exploitation against women during the time of COVID-19. This paper also compares COVID-19 with the previous epidemic - Ebola, and the lessons learned from the previous epidemics. It also highlights the inadequacy of administrations and law agencies to recognise the gravity of the situation in which women are forced.

Keywords: COVID-19, gender-based violence, violence against women, epidemics, human psychology, lockdown

BENEFITS OF MANUFACTURING AUTOMATION IN APPAREL INDUSTRY OF BANGLADESH

Farzad HOSSAIN
Islamic University of Technology

ABSTRACT

The apparel industry of Bangladesh has a significant role to play in the country's economic growth. In the meantime, the 'Made in Bangladesh' tag gave the country glory and made it an internationally renowned brand. However, the traditional system of manufacturing is not coping up with the increasing demand of the apparel industry, therefore, automation in this sector can be very helpful. It has been noticed that the annual labor cost and the requirement of manpower reduce 64% and 75% respectively due to automation in the marker section. Moreover, though power, machine, and maintenance costs increase because of manufacturing automation in the cutting section, labor cost, processing time and manpower requirement decrease notably. In terms of the sewing section, manufacturing automation not only reduces manpower requirement, labor cost, and processing time but also noticeably decreases power cost and power consumption, while increased machine quantity. Likewise, power cost, power consumption, processing time, labor cost, and manpower requirement decline remarkably owing to automation in the finishing section. Furthermore, due to automation, the processing time of the sewing fall by almost 80%. Meanwhile, automation in the apparel industry reduces operation costs more than one fourth in comparison to the traditional machining process, and at the same time, it generates comparatively more revenue. In addition, in spite of the higher amount of machinery cost, construction and land costs reduce up to 14% owing to automation.

Keywords: Manufacturing, automation, apparel industry, cost, time, revenue

SUSTAINABLE AND RENEWABLE PHOTOCATALYTIC CONVERSION OF CARBON DIOXIDE GAS INTO FUELS USING ECOFRIENDLY AND SMART MATERIALS

Prof. Dr. Tamer Ezzat Youssef

Director of Renewable and Sustainable Energy Unit at Basic and Applied Scientific Research Center, P.O. Box 1982, Dammam 31441, Saudi Arabia.

Professor of Material Sciences and Technology, Department of Chemistry, College of Science, Imam Abdulrahman Bin Faisal University, P.O. Box 1982, Dammam 31441, Saudi Arabia.

Professor of Material Sciences and Technology at Chemical Industries Research Division, National research Centre, 12622, Egypt.

ABSTRACT

The rapid increase of CO_2 emissions requires the adoption of alternative sources of energy and approaches to protect the environment. New opportunities for CO_2 conversion and sequestration research will be required towards renewable energy utilization. Earlier, Prof. Tamer's group described the synthesis and characterization of novel ecofriendly materials for photocatalytic conversion of carbon dioxide gas into sustainable fuels. In the present work, the photoconversion of carbon dioxide into e.g. Methane carried out in an appropriate gas-phase batch reactor.

It was performed under photocatalytic reaction system and the photoreduction fuel product e.g. Methane was identified using GC-TCD in gas medium.

In this work, we have described scientific challenges in the area of carbon dioxide conversion, underlying the agenda for materials discovery and development. Future approaches related to adsorption and capture of CO_2 will be discussed.

Keywords: Greenhouse gas, Energy conversion, Sustainable fuels, Energy utilization.

İSLÂM İKLİMİNDE SANATA BAKIŞ

VIEW OF ART IN ISLAMIC CLIMATE

Dr. Öğretim Üyesi Vesile ŞEMŞEK

Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü

ORCİD: 0000-0002-9800-4557

İnsan yaratılışından kaynaklı olarak sanat, evrensel duygu ve düşünceye sahiptir. Sanatsız bir medeniyet düşünülemez. Dünyanın her yerinde insanlık tarihine dair her döneme, nesle ait sanat eseri vardır. İslâm bir medeniyet dini olduğu gibi bir sanat dinidir. Sanat duygusu insanın tabiatından gelir. Allah'ın Cemal sıfatı, Musavvir oluşu sanata ve güzelliğe bir teşviktir. Müslüman hem kendini hem çevresini güzelleştirmekle yükümlüdür. Sanatın bütünüyle bir anlama ve açıklama alanı olmamasına rağmen, bir yönüyle fikirleri bir şekilde bir başkasına iletebilmeyi sağladığı da inkâr edilemez görünmektedir.[1] İslâm, diğer medeniyetlerin sanatına karşı da saygılı ve korumacıdır. Örneğin Mısır İslâm'laştıktan sonra piramitleri yıkmamışlardır. Tevhid inancını tehdit etmeyen sanat eserlerinden hem ibret hem ilham alınması teşvik edilmiştir.

Sanat; İslâm sanatı Kur'an kaynaklıdır. Her dalda sanat eseri mevcuttur. Örneğin namazın cemaatle kılınmasının istenmesi camii mimarisine zemin hazırlamıştır. Dini mimari soyuttur. Özünde tevhid vardır. Tezhinattaki farklılıklar buna örnek olabilir. İslâm, var olan sanatı kendine göre estetik katarak zenginleştirmiştir. İslâm sanatında tefekkür en yüce noktalardandır. Örneğin kubbelerdeki sonsuzluğu ifade eden natüralist motifler tefekkürün amaçlarına örnektir. İslâm sanatında tabiat ve tabiatüstü varlıklar arasında denge görünür. Dünya hayatının faniliği de sanata yansımıştır.

Emevi sanatı ve Abbasi sanatındaki nüans farklılıklarına değinecek olursak; mimaride Emevi camileri, Abbasi camilerine göre ebat bakımından daha küçüktür. Emeviler daha çok taş kullanırken, Abbasi eserleri kerpiç ve tuğladan yapılmıştır. Bu nedenle Abbasi eserleri günümüze çok fazla ulaşmamış, Emevi eserlerinin ulaşması daha kolay olmuştur. Emevi mimarisinde kemerler yuvarlak, Abbasi mimarisinde sivridir. Emevi minareleri kare planlı, Abbasi minareleri içi dolu ve rampalıdır. Emevi dönemine ait türbelere rastlanmazken, Abbasi döneminde türbe yapımına başlanmıştır. Süsleme sanatına bakılırsa Emeviler'de hem iç hem dış süslemelere yer verilmiş, daha çok tabiat karakterli olmuş; Abbasiler iç süslemelere yer vermiş ve nebatât karakterli olmuştur. Emevi saraylarında insan figürüne rastlanırken, Abbasile'de bu çok azdır. Emeviler'de cam mozaik, Abbasiler'de alçı kullanılmıştır. Emevi mimarisindeki sütun başlıklarında Roma izleri görülürken, Abbasilerinki daha özdeştir. Her iki döneme ait sanat eserleri bize İslâm'ın ne denli zengin bir medeniyete sahip olduğunu gösterir. Sanat, tarih boyunca mekânı söz konusu alanların bakış açıları ve sanatçının kendi dünya algısının yönlendirmesi doğrultusunda, dönemler, kültürler, inanışlar, düşünceler bağlamında

[1] AYDENİZ Hüsnü, "DİN-SANAT İLİŞKİSİ VE BUNUN SOMUT BİR YANSIMASI OLARAK MEVLEVÎ SEMÂ ÂYİNİ", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:32, Erzurum 2009

çeşitli şekillerde ele almıştır. Bu doğrultuda mekânın sanata yansıma biçimi, sanatçının bireysel ve toplumsal algısının bir dışavurumu olarak şekillenmiştir.[2]

İslam sanat anlayışında karşımıza çıkan bazı önemli sanatlara göz atacak olursak;

Tezhip; Tezhip "altınlama" anlamına gelir. Süslemenin en zirvesi anlamı taşır. Sanatçısına *müzehhip*, tezhiplenmiş esere *müzehhep* denir. Hilyelerde, fermanlarda, Kur'an-ı Kerim'de karşımıza çıkar. Türkler tezhip sanatına katkı sağlamakta önemli başarılar göstermiştir. Osmanlı'da tezhip kendi zirve dönemine ulaşmıştır. *Hat;* Hat "yazı" ve "çizgi" anlamına gelir. "Cismanî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendese" şeklinde tanımlanır. Bu sanatı icra edene *hattat* denir. Hat sanatı da Osmanlı döneminde zirveye ulaşmıştır. *Minyatür;* Çok ince işlenmiş, küçük boyutlu resimlerdir. Minyatür sanatkârına *nakkaş* ve a *musavvir* adı verilir. Müslümanlar zevk ve sanatı ortaya koyarken minyatürü kullanmışlardır. Batı'ya Doğu'dan geldiği söylenir. Selçuklu'da, İran'la olan ilişkileri dolayısıyla önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı'da minyatür alanında Sinan Bey, Baba Nakkaş gibi önemli isimler yetişmiştir.

Mûsikî; Müslüman Türklerin bilim ve medeniyete katkıları matematik, astronomi Birgül tıp gibi bilimler ile sınırlı kalmamıştır. Müzik alanında da bilime önemli katkılar sağlamışlardır. 10 ve 13 yüzyıllar arasında yaşamış bazı Müslüman Türklerin müzik bilimi ile ilgili çalışmalarını sıralayacak olursak;

Fârâbî (ö. 950); Bazı yazarlara göre Doğu'nun müzikoloji alanında en etkili ve önemli ismi kabul edilir. Müzik ile ilgili birkaç eser yazmıştır. Bunların en önemlisi ve en hacimlisi 930'larda kaleme aldığı "Kitâbu'l -Mûsîkâ'l-Kebîr" dir. Bazıları tarafından ilk Türk musikişinası olarak tanımlanan Fârâbî'; eserlerinde lahnin manası, musikinin aslı, musikinin insanda ameli nazari olarak farklı etkileri, ses teorisi, sesin oluşumu gibi konuların üzerinde durmuştur. Hanry George Farmer; Doğu-Batı ayrımı yapmadan Fârâbî'nin eserinin, *günümüze kadar müzik teorisine en büyük katkıyı sağladığını* söyler.

İbn Sînâ (ö. 1037); Müzik alanında, Kitabü'ş-Şifa içinde Cevamiu İlmi'l Mûsîkâ isimli eseri kaleme almıştır. Müzikle ilgili başka eserleri de vardır. Bunun yanında bazı çalışmalarında müzikle ilgili bilgilere yer vermiştir. 11. yüzyılın müzik nazariyatını günümüze yansıtmıştır. Fârâbî'nin selefidir. Onun gibi kuramcıdır. Onun çizgisini sürdürmüştür.

Nasireddin-i Tûsî (d.1201-ö.1274); Kendisine "insanlığın hocası" anlamında *üstadu'l beşer* denmiştir. Kısa da olsa müzik alanında bir risale yazmıştır. Risalesi'nde müzik ilmini te'lif (beste, kompozisyon) ve îkâ olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Risalesi'nde hakim olan konu aralıklar konusudur. Müzikal uyum, sesler arası uyumlu intikal ve ika' risalesindeki diğer kavramlardır. Risalesi ile kendisinden sonrakilere ışık olmuştur.

[2]KONAK Ruhi, "Minyatür Sanatında Boşluk ve Mekan Anlayışı", Akdeniz Sanat, Year 2014, Volume 7 , Issue 14,

Safiyüddin-i Urmevî (d.1216-ö.1294); Müzik teorisi ile ilgili 2 dev esere imza atmıştır. İyi bir ud icracısı ve bestekârdır. "On yedi perdeli ses sistemini" ortaya koymuştur. Bu onun en orijinal yönüdür. Günümüzde de tartışmalara ve bilimsel çalışmalara konu olmuş bir isimdir.

Kutbuddin-i Şirazî (d.1236-1311); Şirâzî Türk değildir fakat müzik alanında büyük ölçüde Türk müzik adamı Urmevî'yi takip etmiş, ömrünün büyük bir bölümünü Anadolu'da geçirmiştir. Bir müzik risalesi yazmıştır. Kur'an tecvîdinde ve kıraat kitaplarında çok daha önceden tespit edilen tilavet nüansları Şirâzî'nin ilham kaynağıdır.

İslam sanatı, bir dizi tesadüf sonucu yan yana gelmiş veya birbirine karışmış tarihî eklentilerden ibaret değil, İslami vahyin süzgecinden geçmiş ve tevhit potasında eritilmiş değerler topluluğudur.[3] Maddeyle mana arasındaki geçişlerin temelini oluşturan bu ruh, topraktan yaratılmış âdemin ikliminde kök salmış, nice güzel eserlerin besmelesi olmuştur. Geçmişte olduğu gibi bugün de varlık âleminin hakikatini gösterecek olan bakış açısı içerisindeki sanat, bizi öze kavuşturması umulan bir terennümdür.

Anahtar kelimeler; İslam, kültür, sanat, musiki, din.

[3] Aziz Doğanay, İslam Sanatının Teşekkülü

VIEW OF ART IN ISLAMIC CLIMATE

Vesile ŞEMŞEK[4]

Art, originating from human creation, has universal emotion and thought. A civilization without art is unthinkable. All over the world there are works of art belonging to every era and generation of human history. Islam is a religion of art just as it is a religion of civilization. The sense of art comes from the nature of man. Allah's title of Jamal, Musavvir is an incentive to art and beauty. A Muslim is obliged to beautify himself and his environment. Although art is not a whole area of understanding and explanation, it also seems undeniable that in one aspect it provides the ability to convey ideas to another in some way. Islam is also respectful and protective of the art of other civilizations. For example, they did not destroy the pyramids after Egypt became Islam. Both inspiration and inspiration have been encouraged from works of art that do not threaten the belief in Tawhid.

Art; Islamic art originated from the Qur'an. There are works of art in every branch. For example, the request to perform the prayer with a congregation laid the groundwork for the architecture of the mosque. Religious architecture is abstract. At its core is Tawhid. Differences in illumination may be an example. Islam has enriched existing art by adding its own aesthetic. Contemplation is one of the highest points in Islamic art. For example, naturalist motifs that express Infinity in domes are examples of the purposes of contemplation. In Islamic art, the balance between natural and supernatural beings appears. The mortality of this world's life is also reflected in art.

To address the nuance differences in Umayyad art and Abbasid art, Umayyad mosques in architecture are smaller in size than Abbasid mosques. The Umayyads used more stone, while the Abbasid works were made of Adobe and brick. Therefore, the Abbasid works did not reach much to the present day, and the Umayyad works were easier to reach. In Umayyad architecture the arches are round and in Abbasid architecture they are sharp. Umayyad minarets are square planned, Abbasid minarets are full and ramped up. While there are no shrines belonging to the Umayyad period, the construction of the mausoleum was started during the Abbasid period. According to the art of ornamentation, both interior and exterior decorations were given place in the Umayyads, more natural character; the Abbasids gave place to interior decorations and became nebatat character. While there is a human figure in Umayyad palaces, in Abbasile it is very few. Glass mosaic was used in the Umayyads and plaster was used in the Abbasids. While Roman traces can be seen on the column titles in Umayyad architecture, those of the Abbasids are more identical. Artworks from both periods show us how rich a civilization Islam has. Throughout history, art has treated space in various ways in the context of periods, cultures, beliefs and thoughts, in line with the perspectives of these areas and the orientation of the artist's own perception of the world. In this respect, the way in which space is reflected in art has been shaped as an expression of the individual and social perception of the artist.

If we take a look at some of the important arts that we face in the understanding of Islamic art;

[4]ORCİD: 0000-0002-9800-4557 ***Dr. Faculty Member, Kastamonu University, Faculty Of Theology, Department Of Islamic History***

Gilding; gilding means” Golding". It means the pinnacle of the ornament. The artist is called müzehhip, and the work which is illuminated is called müzehhep. It appears in hilyah, in edicts, in the Qur'an. The Turks have shown considerable success in contributing to illumination art. Illumination in the Ottoman Empire reached its peak period. Line; line means “writing” and “line”. It is described as" a spiritual trench formed by physical instruments". Those who perform this art are called calligraphers. Calligraphy also reached its peak during the Ottoman period. Miniatures are very thinly processed, small-sized pictures. The miniature artist is called nakkaş and a musavvir. Muslims used miniature to reveal pleasure and art. It is said to come from the east to the west. The Seljuks held an important place because of their relations with Iran. Important names such as Sinan Bey and Baba Nakkaş were brought up in the field of miniatures in the Ottoman Empire.

Music; the contributions of the Muslim Turks to science and civilization were not limited to the sciences such as mathematics, astronomy, Birgül, medicine. They have also made significant contributions to science in the field of music. Some Muslim Turks who lived between the 10th and 13th centuries, if we can list the studies related to the science of music;

Farabi (d. 950); is considered by some authors to be the most influential and important name in the Musicology field of the East. He has written several works related to music. The most important and most voluminous of these is "Kitab al-Musika Al-Kebir", which he wrote in the 930s. Farabi', described by some as the first Turkish musikişina, has focused on subjects such as the meaning of lahnin, the original of music, the different effects of music as the theory of work in Man, sound theory and the formation of sound. Henry George Farmer; He says that Farabi's work, without any East-West distinction, has made the greatest contribution to music theory to the present day.

Ibn Sina (d. 1037); in the field of music, he authored the work Cevamiu Ilmi'l Musika in Kitabü'ş-Şafar. He has other works related to music. In addition, some of his works have included information about music. 11. it reflected the musical theory of the century to the present day. He is Farabi's predecessor. He's a theorist like him. He maintained his streak.

Nasireddin-i Tusi (d.1201-d.1274); he was called ustadu'l Beser in the sense of "Teacher of humanity". He has written a treatise on music, albeit a short one. In his treatise, he divided the science of music into two parts: Te'lif (composing, composition) and ika. The prevailing subject in his treatise is the subject of intervals. Musical harmony is another concept in the Treatise of transition and HRAC. With his treatise, he became a light to those after him.

Safiyüddin-I Urmevi (d.1216-d.1294); he signed 2 Giant works on music theory. He is a good lute performer and composer. He revealed the" seventeen-pitched sound system". This is his most original aspect. Today, it is a name that has been the subject of controversy and scientific studies.

Kutbuddin-I Shirazi (d.1236-1311); Shirazi was not a Turk, but he followed Urmevi, a man of Turkish music, to a large extent in the field of music, and spent a large part of his life in Anatolia. He wrote a musical treatise. The nuances of recitation, which have been identified much earlier in the Qur'an and in the books of kıraat, are the inspiration of Shirazi.

Islamic art is not just a collection of historical attachments that have been juxtaposed or mixed together by a series of coincidences, but a collection of values that have passed through the filter of Islamic revelation and melted into the crucible of tawhit. This spirit, which forms

the basis of the transitions between matter and mana, is rooted in the climate of Adam, created from the soil, and has been the nourishment of many beautiful works. As in the past, art in the perspective that will show the truth of the world of being today is a term that is hoped to bring us into essence.

Key words: Islam, culture, art, music, religion.